GÜNEY VE GÜNEYBATI ANADOLU'DAKİ
GEÇ ANTİK ÇAĞ/ERKEN BİZANS DÖNEMİ ÇEŞMELERİ
Cilt I

Doktora Tezi
Mehmet Cihangir UZUN

Eskişehir 2022

GÜNEY VE GÜNEYBATI ANADOLU'DAKİ
GEÇ ANTİK ÇAĞ/ERKEN BİZANS DÖNEMİ ÇEŞMELERİ

Mehmet Cihangir UZUN

DOKTORA TEZİ

I

Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Aralık 2022

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1807E258 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

Sevgili dostum Sinan Sertel'e
Işıklar içinde uyu…

Su, her şeyin arkhesi, ilkesi veya doğasıdır.

Thales

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Mehmet Cihangir UZUN'nun "Güney ve Güneybatı Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Çeşmeleri" başlıklı tezi 06 Aralık 2022 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 37. Maddesi uyarınca ilgili maddeleri uyarınca Sanat Tarihi Anabilim Dalında, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

		İmza
Üye (Tez Danışmanı)	: **Prof. Dr. Bedia Yelda UÇKAN**	……
Üye	: **Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP**	……
Üye	: **Prof. Dr. Erkan İZNİK**	……
Üye	: **Prof. Dr. Sema DOĞAN**	……
Üye	: **Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN**	……

Prof. Dr. Saime ÖNCE
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Özet

Güney ve Güneybatı Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Çeşmeleri

Mehmet Cihangir UZUN

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aralık 2022

Danışman: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

Kültürün, medeniyetin ve her şeyden önemlisi yaşamın sembolü olan su, nasıl ki doğayı şekillendirdiyse, onun şekillendirdiği doğa da içinde yaşayan tüm canlılarla birlikte insanı biçimlendirmiştir. İnsan ise doğası gereği hayatının her alanında ihtiyaç duyduğu suya büyük bir kutsiyet atfederek, yaşamını ve yaşam alanını suyun çevresinde veya ona kolaylıkla ulaşabileceği bir coğrafyada sürdürme gayretinde bulunmuştur. Yaşamın en temel gereksinimi olan suya kolay ulaşabilmek gayesiyle insan, çeşmeyi icat etmiş, onu kültürüne, sahip olduğu yapı teknolojisine ve mimari geleneğine, ideolojisine, ideallerine, kullanım amaçlarına ve dahi inançlarına göre şekillendirmiştir. İnsanların yaşam alanlarının olmazsa olmazı olan bu su yapıları bazen bir kent soylusunun ve/veya imparatorun hayırseverlik faaliyeti olarak kente bahşettiği bir armağan, bazen konutunda gururla sergilediği bir unsur, bazen ise inançları doğrultusunda kullandığı dini bir yapısal öğe olmuştur.

Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemlerine tarihlenen (4.-6. yüzyıl) Phrygia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Pisidia Bölge kentlerdeki kamusal, özel ve dini nitelikli çeşme örneklerini konu alan bu çalışmada; bugüne kadar bilinmeyen veya az tanınan çeşme yapılarının, Geç Antik ve Bizans mimarisi ve sanatındaki yerini anlayabilme amacını taşımaktadır.

Yapılan bu çalışmada, Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans çeşme mimarisini ele almanın yanında, esas anlamda tarihi çeşme mimarlığını, dönem koşulları, sosyal ve kültürel değerlerle birlikte, özellikle ekonomik, politik ve dini koşullar altında nasıl anlaşılması gerektiğine de vurgu yapmakta ve politik otoriteye, inanca ve diğer dinamiklere bağlı olarak yaşanan değişimlerin çeşmeler üzerindeki yansımalarını irdelemektedir. Örneklem olarak seçtiğimiz çeşmeler, çalışmamız için bir nevi model teşkil etmiş olsa da öncelikli amacımız, Geç Antik Çağ insanının bu yapıları hangi

düşünce, ihtiyaç ve koşullar doğrultusunda nasıl yaptığı ve kullandığı, çeşme mimarisinin ne denli değişti ve dönüştüğü gibi temel, kuramsal düşünceleri anlamamıza yardım edebilecek bir analiz sunmaktır. Bu haliyle bakıldığında, tez çalışmamızın sadece bir mimari araştırma olmayıp aynı zamanda dönemin yapısını, çeşme mimarlığı özelinde ele alarak açıklamaya çalışan bir nitelikte olduğu görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Su, Çeşme, Geç Antik, Bizans, Phrygia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia, Pisidia.

Abstract

Late Antique/Early Byzantine Fountains in South and Southwest Anatolia

Mehmet Cihangir UZUN

Department of Art History

Anadolu University Graduate School of Social Sciences, November 2022

Supervisor: Prof. Dr B. Yelda OLCAY UÇKAN

Water is the *sine qua non* of life, culture, and civilisation. It has shaped and framed nature for ages, and nature in return has formed human beings alongside all other living things. Humans have made an attempt to secure a living place near water or in a geography where it is accessible and attached exceptional sanctity to the water they need in every aspect of their lives. People hence built fountains in order to cater to the fundamental human need and shaped it in accordance with their culture, construction technology, architectural tradition, ideology, purpose of use, and even religious faith. These buildings were occasionally given as charitable gifts to public by city nobles and/or the emperor; sometimes displayed in private residences with dignity, and commonly used in religious structures.

This thesis deals with the public, private and religious fountain examples in the ancient cities of Phrygia, Lydia, Ionia, Caria, Lycia, Pamphylia and Pisidia, which date back to the Late Antiquity/Early Byzantine Periods (4th-6th century); and it contributes to the understanding of those fountain structures' place, which has remained obscure or little known to date, in the field of Late Antique and Byzantine architecture and art.

In addition to looking into Anatolia's Late Antique Age/Early Byzantine fountain architecture, this study aims to promote the view that historical fountain architecture should be studied alongside the circumstances of the period as well as social and cultural values, with particular consideration of economic, political, and religious contexts. To this end, it closely examines the repercussions of the changes that took place due to the authority, belief and other dynamics on the fountains. Much as we examine the fountains as examples within the general framework of this thesis, the core target is to present a study that can explain the basic theoretical ideas such as in which thoughts, needs and conditions and how the people of Late Antiquity built and used these structures; and how

much the fountain architecture has changed and transformed. From this perspective, what this thesis presents is beyond the research carried out on architecture - it reveals the social, political and religious fabrics of the period within the framework of fountain architecture.

Keywords: Water, Fountain, Late Antique, Byzantine, Phrygia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia, Pisidia.

Önsöz

Bu çalışma, 2016 yılında başlamış olduğum doktora programının ders süreci sonunda tez konusunun tespit edilmesi ve tez izleme jürilerinin toplanmasını takiben yaklaşık beş yıl süren bir araştırmanın ürünüdür.

Bu çalışmanın hedefine ulaşabilmesi için pek çok kişi ve kurum/kuruluş desteğini esirgememiştir. Öncelikle danışmanım Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan hocama bu konuda bana çalışma olanağı verdiği, çalışma sürecinde güven duyduğu, hoşgörü gösterdiği ve sair katkıları için teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komitesinde yer alarak fikirleri ve önerileri ile çalışmamızın ilerleyişine katkı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp'e, Prof. Dr. Erkan İznik'e ve tezin son aşamasındaki değerli görüşleri için Prof. Dr. Sema Doğan'a ayrıca teşekkür etmek isterim.

Bu tez çalışması, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (Proje No: 1807E258), Koç Üniversitesi Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) ve American Research Institute in Turkey (ARIT) tarafından desteklenmiştir. Kendilerine bu destekleri için teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışma için gerekli olan kaynakların birçoğu Berlin Devlet Kütüphanesi ve Avusturya Bilimler Akademisi'nde yukarıda adını andığım kurumlardan alınan destekler sayesinde gerçekleştirebildiğim 3 aylık araştırma gezisi sırasında tedarik edilmiştir. Bu imkanlarını kullanabilmem ve çalışmalarımı yürütebilmem için beni Avusturya Bilimler Akademisi'nin Arkeoloji Enstitüsü'ne davet eden ve enstitüsünün tüm imkanlarından yararlanmamı sağlayan Doç. Dr. Andreas Pülz'e de gösterdiği misafirperverlik ve araştırma sürecime katkılarından ötürü teşekkür ederim. Yine Avusturya Bilimler Akademisi'ndeki araştırma sürecimde sağladıkları görsel materyal ve çok sayıda kaynağın yanı sıra görüş ve önerileriyle de katkı da bulunan Prof. Dr. Werner Jobst, Prof. Dr. Sabine Ladstätter ve Doç. Dr. Peter Ruggendorfer'e teşekkürü bir borç bilirim.

Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi'nde geçirdiğim uzun tez süreci içerisinde yardımlarını benden esirgemeyen kütüphane danışmanları Öğr. Gör. Halime Yörü ve Öğr. Gör. Arzu Külük Öktem'e teşekkür ederim.

Saha çalışmam sırasında yardım ve desteklerini esirgemeyerek tarafıma çalışma kapsamındaki yapıların kapılarını açan Antalya Müze Müdürü Mustafa Demirel, Prof. Dr. Feriştah Alanyalı, Prof. Dr. Ş. Sedef Çokay Kepçe, Prof. Dr. Celal Şimşek, Prof. Dr.

Nurettin Öztürk, Doç. Dr. Murat Taşkıran, Prof. Dr. R.R.R. Smith, Prof. Dr. Jeroen Poblome, Prof. Dr. Nicholas D. Cahill ve merhum hocamız Prof. Dr. Burhan Varkıvanç'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez çalışması kapsamında değerlendirilen verilerin sağlanması esnasında zorlu ve uzun süren arazi çalışmalarındaki desteklerinden dolayı başta Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş Öztaşkın olmak üzere, Öğr. Gör. Meydan Palalı ve sevgili kız kardeşim ve aynı zamanda meslektaşım Ceren Uzun'a çok teşekkür ederim.

Özellikle tezin yazım aşamasında sık sık öneri ve görüşlerine başvurduğum, beni sıkılmadan dinleyen Doç. Dr. A. Oğuz Alp ve Öğr. Gör. Ali Gerengi'ye katkılarından dolayı teşekkür ederim. Yunaca çevirilerimdeki yardımları için Öğr. Gör. Dr. Necmettin Eraydın'a teşekkür ederim.

Ayrıca doktora sürecinde ellerindeki belge ve kaynaklarla teze destek sağlayan Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı, Prof. Dr. A. Tolga Tek, Prof. Dr. R. Eser Kortanoğlu, Doç. Dr. Şener Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmazyaşar, Dr. Öğr. Üyesi. Seçkin Evcim, Dr. Öğr. Üyesi Dilek Şen ve Dr. Ine Jacobs'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tez sürecinde pek çok teknik konuda bu çalışmaya katkı sağlayan sevgili dostlarım Veysel Karani Tur ve Ender Topaloğlu'na da ayrıca teşekkür etmek isterim.

Son paragraf her zaman en değerli cümleleri içerir ve içeriğinde yer alan her şey yazar için çok kıymetlidir. Hem eşimin hem de benim zorlu tez süreçlerimizde yanımızda olan, maddi ve manevi desteğini bizden hiçbir zaman esirgemeyen canım annem ve sevgili aileme sonsuz şükranlarımı sunarım. Yaklaşık yedi yıl süren doktora sürecimde zaman zaman yaşadığım zor ve kasvetli zamanlarda güler yüzü ve pozitif enerjisiyle çalışma motivasyonumu her daim en üst seviyede tutan, manevi desteğinin yanında bilimsel desteğini de sonuna kadar sunan değerli eşim, hayat arkadaşım Neslihan: Bu yoğun tempo içinde bana destek olduğun için sana ne kadar teşekkür etsem azdır. Varlığıyla bana moral aşılayan, geleceğe umutla bakabilmemi sağlayan canım kızım Likya Emek: Senin doğumundan önce başlayıp dört yaşının ortalarında nihayete eren bu çalışma, umarım ki bir gün babanla gurur duyacağın bir değer olur… İyi ki varsınız.

26/12/2022

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Mehmet Cihangir UZUN

İçindekiler

Sayfa

Jüri ve Enstitü Onayı……iii

Özet……..iv

Abstract……vi

Önsöz…… viii

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi…….....x

İçindekiler……xi

Harita ve Planlar Dizini.……xvii

Çizimler Dizini……..…… xviii

Resimler Dizini…….xxviii

Grafik ve Tablolar Dizini……..xliii

Kısaltmalar Dizini…….xliv

1. Giriş……...1

1.1. Konu ve Kapsam…….1

1.2. Amaç ve Önem……3

1.3. Yöntem ve İçerik…….5

2. Tarihi Süreç İçerisinde Kentsel Su Yönetimi (Yasalar, Kurallar ve Uygulamalar)…...11

2.1. Roma Dönemi……11

2.2. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi……18

3. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Öncesi Çeşme Mimarisine Genel Bir Bakış……26

3.1 Arkaik Dönemden Helenistik Dönem Sonuna Kadar Yunanistan ve Ege Adaları'nda Çeşme Mimarisi……26

3.2. Arkaik Dönemden Helenistik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Çeşme Mimarisi……..37

3.3 Roma Dönemi Çeşme Mimarisi……..41

4. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Güney ve Güneybatı Anadolu'daki Çeşme Örnekleri……..52

4.1. Phrygia Bölgesi……..52

4.1.2. Laodikeia……...52

4.1.2.1. Apsisli Çeşme…….52

4.1.2.2. Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi……...54

4.1.2.3. Laodikeia Kilisesi (Kutsal Haç) Tapınak A Doğu Sokağı Çeşmesi……56

4.1.2.4. Laodikeia Kilisesi (Kutsal Haç) Doğu Sokağı Çeşmesi…….57

4.1.2.5. Yeşillerin Jokey Kulübü Binası'ndaki Çeşme…….59

4. 2. Lydia Bölgesi……62

4.2.1. Sardis…….62

4.2.1.1. Geç Roma Konağı (MMS Sektörü) X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme……...62

4.2.1.2. Geç Roma Konağı (MMS Sektörü) Koridorda Yer Alan Çeşme……...63

4.2.1.3. On İki Odalı Ev (MMS/S Sektörü) Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme……...65

4.3. Ionia Bölgesi……..67

4.3.1. Efes……67

4.3.1.1. Celsus Kütüphanesi……...67

4.3.1.2. Hadrian Kapısı……..71

4.3.1.3. Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı……75

4.3.1.4. Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme……...81

4.4. Karia Bölgesi……...87

4.4.1. Aphrodisias……...87

4.4.1.1. Palmiye Parkı (Güney Agora) Doğu Kapısı Önündeki Havuz...87

4.4.1.2. Gaudin Çeşmesi……90

4.4.1.3. Atriumlu Ev 1 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme……....97

4.4.2. Tralleis……102

4.4.2.1. Su Deposu/Çeşme……...102

4.5. Lykia Bölgesi……...104

4.5.1. Kibyra……104

4.5.1.1. Castellum Divisorium/Çok İşlevli Çeşme Yapısı……...104

4.5.2. Ksanthos……..106

4.5.2.1. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme……106

4.5.2.2. Likya Akropol Evi Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme…….108

4.5.3. Demre……..110

4.5.3.1. Aziz Nikolaos Kilisesi'ndaki Phiale……..110

4.5.4. Olympos……..112

4.5.4.1. Piskoposluk Sarayı, Vaftizhane Çeşmesi……112

4.5.4.2. Piskoposluk Sarayı, Peristilli Yapı Çeşmesi……114

4.5.4.3. Piskoposluk Sarayı, Triclinium Çeşmesi…….119

4.6. Pamphylia Bölgesi……...122

4.6.1. Perge……...122

4.6.1.1. Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme……..122
4.6.1.2. Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme…...……...126
4.6.1.3. Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme……..127
4.6.1.4. Doğu Konut Alanı, C Evi 38 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme……..129
4.6.1.5. Doğu Konut Alanı, C Evi 40 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme……..131
4.6.1.6. Güney Bazilika (A Bazilikası) Çeşmesi…….134
4.6.2. Sillyon…….137
4.6.2.1. Geç Antik Çağ Çeşmesi…….137
4.6.3. Side…….140
4.6.3.1. Vespasianus Anıtı……...140
4.6.3.2. Dairesel Havuzlu Çeşme……146
4.6.3.3. Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri……..149
4.6.3.4. GG Yapısı……...151
4.6.3.5. HH Yapısı……...154
4.6.3.6. Side Müzesi'ndeki 879 Envanter No.lu Geç Antik Çağ Çeşmesi……....158
4.6.3.7. Konsollu Ev 8 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme……164
4.6.3.8. Peristilli Ev 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme……..167
4.6.3.9. Piskoposluk Mahallesi'nde (Bölgesi) Yer Alan Çeşme…….170

4.7. Pisidia Bölgesi……174

4.7.1. Sagalassos……...174

4.7.1.1. Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme……...174

4.7.1.2. K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme……..177

4.7.1.3. Kent Konağı 45 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme….180

4.7.1.4. Kent Konağı 12 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme…….184

5. Değerlendirme……...187

5.1. Roma Dönemi'nde İnşa Edilen Anıtsal Çeşmelerin Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Kullanımı (Yapısal, Fonksiyonel ve Dekoratif Değişiklikler) ……..…….187

5.2. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Mevcut Yapıların Çeşmeye Dönüştürülmesi ve Çeşmelerdeki Devşirme Malzeme Kullanımı……..200

5.3. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde İnşa Edilen Çeşmeler……214

5.3.1. Kamusal Alanda Yer Alan Çeşmeler…….……..214

5.3.1.1. Kent Dokusu Bağlamında Kamusal Çeşmeler (Cadde, Sokak ve Meydan Çeşmeleri)…...……....214

5.3.1.2. Geç Antik Çağ'da Kamusal Çeşmelerin Azalışına Etki Eden Temel Faktörler……..219

5.3.1.3. Kamusal Çeşmelerde Tasarım ve Plan……...225

5.3.2. Konut Çeşmeleri……..236

5.3.2.1. Mekânsal ve Fonksiyonel Bağlamda Çeşme-Konut İlişkisi...236

5.3.2.1.1. Açık Avlu/Peristil Çeşmeleri……...241

5.3.2.1.2. Kabul Salonu ve Yemek Salonu (Triclinium) Çeşmeleri……...257

5.3.2.1.3. Diğer Birimlerinde Yer Alan Çeşmeler……...262

5.3.3. Dini Yapılarda Yer Alan Çeşmeler……..267

5.3.3.1 Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarında Çeşmenin Rolü……..267

5.3.3.1.1. Kilise Çeşmeleri……..276

5.3.3.1.2. Vaftizhane Çeşmeleri……..282

5.3.3.1.3. Diğer Mekanlarda Yer Alan Çeşmeler……286

6. Sonuç…….295

Sözlük……305

Kaynakça……...308

Harita ve Planlar

Çizimler

Resimler

Grafik ve Tablolar

Özgeçmiş

Harita ve Planlar Dizini

Harita 1. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi çeşmelerinin yer aldığı kentler

Harita 2. Aziz Nikolaos Kilisesi'ndaki Phiale'ye benzer plana sahip çeşmelerin bulunduğu kiliselerin Akdeniz Coğrafyası'ndaki dağılımı

Plan 1. Laodikeia Kent Planı

Plan 2. Sardis Kent Planı

Plan 3. Efes Kent Planı

Plan 4. Aphrodisias Kent Planı

Plan 5. Kibyra Kent Planı

Plan 6. Ksanthos Kent Planı

Plan 7. Olympos Kent Planı

Plan 8. Perge Kent Planı

Plan 9. Sillyon Kent Planı

Plan 10. Side Kent Planı

Plan 11. Sagalassos Kent Planı

Çizimler Dizini

Çizim 1. Aulis'teki Artemis kutsal alanında yer alan basamaklı çeşmenin restitüsyonu

Çizim 2. Korinth Lerna'daki basamaklı kaynak çeşmesinin aksonometrik görünümü

Çizim 3. Delos'taki Minoe Çeşmesi, plan ve cephe restitüsyonu

Çizim 4. Atina Agorası Güneybatı Çeşmesi Evi havuz parapetinin aksonometrik görünümü

Çizim 5. Megara'daki çeşme evi, plan ve kuzey-güney kesiti

Çizim 6. Peirene Çeşmesi planı

Çizim 7. Glauke Çeşmesi planı

Çizim 8. Glauke Çeşmesi doğu-batı kesiti

Çizim 9. Glauke Çeşmesi, giriş ve havuz bölümü restitüsyonu

Çizim 10. Atina Agorası'daki Güneydoğu Çeşmesi vaziyet ve restitüsyon planı

Çizim 11. Rodos Ialysos Çeşmesi'nin plan, kesit ve restitüsyon çizimleri

Çizim 12. Sikyon kentindeki çeşme evlerinin cephe ve planları

Çizim 13. Dipylon Kapı Kompleksi Çeşmesi–restitüsyon

Çizim 14. Atina Agorası'nın güneydoğu köşesinde yer alan çeşme-restitüsyon

Çizim 15. Olympia Aslanı

Çizim 16. Boğaların Mezarı (Tomba dei Tori)'nda yer alan fresk

Çizim 17. Epidauros'taki heykele ait restitüsyon çizimi

Çizim 18. Korinth'teki Asklepieion kutsal alanının güneydoğu girişinde yer alan aediculalı çeşmeye ait restitüsyon çizimi

Çizim 19. Atina'daki II No.lu Güney Stoa'da yer alan nişli çeşme, plan, ön görünüş ve cephe restitüsyonu

Çizim 20. Kos Asklepeios Kutsal Alanı Batı Çeşmesi

Çizim 21. Semadirek Nikesi, restitüsyon çizimi

Çizim 22. Pergamon Asklepeios Kutsal Alanı'ndaki basamaklı çeşme planı

Çizim 23. Efes Tiyatro Çeşmesi, ön cephe

Çizim 24. Kaunos Liman Agorası Çeşme Binası, aksonometrik görünüm

Çizim 25. Labranda Andron B'nin önündeki terasta yer alan çeşmenin planı

Çizim 26. Pergamon, Agios-Stratigos Çeşmesi planı

Çizim 27. Pergamon, Gymnasium yakınlarındaki çeşmenin planı

Çizim 28. Sagalassos, Geç Helenistik Çeşme Evi planı

Çizim 29. Sagalassos, Geç Helenistik Çeşme Evi'nin restitüsyon çizimi

Çizim 30. Androklos Heroonu rekonstrüksiyon çizimi

Çizim 31. Priene, Kaynak Kapısı Caddesi'nde yer alan sokak çeşmesi

Çizim 32. Priene, Batı Kapısı Caddesi üzerindeki çeşmenin restitüsyon çizimi

Çizim 33. Olympia, Herodes Atticus Çeşmesi, restitüsyon çizimi

Çizim 34. Olympia, Herodes Atticus Çeşmesi, heykel programı

Çizim 35. Lokroi, terracotta çeşme modeli

Çizim 36. Efes, Hydreion planı

Çizim 37. Side Anıtsal Çeşme Binası ön cephe restitüsyonu

Çizim 38. Side Anıtsal Çeşme Binası planı

Çizim 39. Roma, Septizodium Çeşmesi planı ve cephe restitüsyonu

Çizim 40. Milet, Anıtsal Çeşme Binası ön cephe restitüsyonu

Çizim 41. Milet, Anıtsal Çeşme Binası restitüsyon planı

Çizim 42. Argos Agorası Dairesel Çeşme restitüsyon çizimi

Çizim 43. Argos Agorası Dairesel Çeşme plan restitüsyonu

Çizim 44. Pompeii'deki Locus tipi sokak çeşmesi, plan ve kesit

Çizim 45. Laodikeia, B Nymphaeumu, Latrina, Su deposu ve Apsisli Çeşme - Plan

Çizim 46. Laodikeia Apsisli Çeşme - Plan

Çizim 47. Laodikeia Doğu Kapısı ve Bizans Çeşmesi - Plan

Çizim 48. Laodikeia Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi- a- plan, b-ön görünüş

Çizim 49. Laodikeia Kilisesi - Plan ve çeşmelerin konumu

Çizim 50. Laodikeia Kilisesi Tapınak A Doğu Sokağı Çeşmesi - a-ön görünüş, b-kesit, c-kesit

Çizim 51. Laodikeia Kilisesi Doğu Sokağı Çeşmesi - a-ön görünüş, b-kesit

Çizim 52. Laodikeia, Yeşillerin Jokey Kulübü Binası - Plan ve çeşmenin konumu

Çizim 53. Sardis Geç Roma Konağı (MMS Sektörü) ve On İki Odalı Ev (MMS/S Sektörü) planı ve çeşmelerin konumu

Çizim 54. Sardis Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit, d-yan görünüş

Çizim 55. Sardis Geç Roma Konağı Koridorda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş

Çizim 56. Sardis On İki Odalı Ev Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-kesit, c-ön görünüş, d-yan görünüş

Çizim 57. Efes Celsus Kütüphanesi ön cephe restitüsyonu

Çizim 58. Part Anıtı'ndan devşirilen levha örnekleri

Çizim 59. Efes Celsus Kütüphanesi önünde yer alan çeşmeye ait restitüsyon planı (Oberleitner, 2009: Abb. 35'den işlenerek)

Çizim 60. Efes Celsus Kütüphanesi önünde yer alan çeşmenin restitüsyonu – a-ön görünüş, b-kesit

Çizim 61. Efes, Hadrian Kapısı - Plan ve ön görünüş

Çizim 62. Efes, Hadrian Kapısı 1. ve 2. evre restitüsyonu

Çizim 63. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - a-plan, b-kesit

Çizim 64. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - ön görünüş

Çizim 65. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası - Plan

Çizim 66. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - a-plan, b-tavan, c-ön görünüş, d-arka görünüş, e-yan görünüş, f-kesit

Çizim 67. Aphrodisias Palmiye Parkı (Güney Agora) - Plan

Çizim 68. Palmiye Parkı Doğu Kapısı restitüsyonu

Çizim 69. Aphrodisias Palmiye Parkı Doğu Kapısı Önündeki Havuz - Plan

Çizim 70. Palmiye Parkı Doğu Kapısı Önündeki Havuz - kuzey cephe, güney cephe ve ön görünüş restitüsyonu

Çizim 71. Gaudin Çeşmesi - a-plan restitüsyonu, b-ön cephe restitüsyonu

Çizim 72. Aphrodisias, Atriumlu Ev - Plan ve çeşmenin konumu

Çizim 73. Atriumlu Ev 1 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - Plan

Çizim 74. Atriumlu Ev 1 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme – a-ön görünüş, b-kesit, c-hazne kesit

Çizim 75. Tralleis, sütunlu cadde üzerindeki Kuzey Dükkanları ve çeşme - Plan

Çizim 76. Tralleis, Su Deposu/Çeşme - a-plan, b-ön görünüş

Çizim 77. Tralleis, Su Deposu/Çeşme - a-doğu-batı kesiti, b-kuzey-güney kesiti

Çizim 78. Kibyra, Castellum Divisorium/Havuzlu Çeşme Yapısı - a-ön görünüş, b-kesit

Çizim 79. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme – a-plan, b-ön görünüş, c-kesit

Çizim 80. Likya Akropol Evi - Plan

Çizim 81. Likya Akropol Evi Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme - Plan

Çizim 82. Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi - Plan ve Phiale'nin konumu

Çizim 83. Olympos Piskoposluk Sarayı planı ve çeşmelerin konumu

Çizim 84. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi - a-plan, b-ön görünüş

Çizim 85. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhanesi restitüsyonu- a-plan, b-kesit,

c-çeşme ön görünüş

Çizim 86. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı Çeşmesi - a-plan, b-ön görünüş

Çizim 87. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı restitüsyon planı

Çizim 88. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı restitüsyonu- a-çeşme ön görünüş, b-kesit

Çizim 89. Olympos Piskoposluk Triclinium'u 1. ve 2. evre restitüsyonu (Kuzey cephe ve plan)

Çizim 90. Perge Doğu Konut Alanı - Plan ve çeşmelerin konumu

Çizim 91. Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - Plan

Çizim 92. Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - a-ön görünüş, b-K-G kesit doğuya bakış, b- K-G kesit batıya bakış

Çizim 93. Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit

Çizim 94. Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit

Çizim 95. Doğu Konut Alanı, C Evi 38 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş

Çizim 96. Doğu Konut Alanı, C Evi 40 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-mekan planı, b-çeşme planı, c-ön görünüş

Çizim 97. Güney Bazilika - Plan ve çeşmenin konumu

Çizim 98. Güney Bazilika Çeşmesi - a-plan, b-ön görünüş

Çizim 99. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi - a- vaziyet planı, b-ön görünüş, c-arka görünüş

Çizim 100. Side, Vespasianus Anıtı 1. evre restitüsyonu

Çizim 101. Side, Vespasianus Anıtı 2. evre (Çeşme) restitüsyonu

Çizim 102. Side, Vespasianus Anıtı 2. evre (Çeşme) restitüsyonu - a-plan, c-ön görünüş

Çizim 103. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme - Plan

Çizim 104. Side, Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri - a-plan, c-ön görünüş

Çizim 105. Side, GG Yapısı (Çeşme) - Plan

Çizim 106. Side Müzesi'ndeki 879 envanter numaralı Geç Antik Çağ Çeşmesi – a-restitüsyon planı, b-ön görünüş

Çizim 107. Side Konsollu Ev ve Peristilli Ev - Plan

Çizim 108. Side Konsollu Ev ve 8 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme - Plan

Çizim 109. Side, Peristilli Ev ve 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - Plan

Çizim 110. Peristilli Ev, 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - a-ön görünüş, b-yan görünüş, c-kesit

Çizim 111. Side, Piskoposluk Mahallesi - Plan ve çeşmenin konumu

Çizim 112. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde Yer Alan Çeşme

Çizim 113. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit

Çizim 114. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-K-G kesiti batıya bakış, d-D-B kesiti güneye bakış

Çizim 115. Sagalassos, Kent Konağı – Plan ve çeşmelerin konumu

Çizim 116. Sagalassos, Kent Konağı 45 No.lu Mekân (Avlu) - Plan

Çizim 117. Sagalassos, Kent Konağı 45 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit

Çizim 118. Sagalassos, Kent Konağı 12 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit

Çizim 119. Efes, Traian Çeşmesi 2. yapı evresi restitüsyonu - ön görünüş ve plan

Çizim 120. Efes'teki Magnesia Yolu üzerinde yer alan anıtsal çeşme - ön görünüş ve plan

Çizim 121. Laodikeia, Caracalla Çeşmesi - plan

Çizim 122. Laodikeia, Traian Çeşmesi - plan

Çizim 123. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı ve Çeşmesi'nin restitüsyonu - a-plan, b-ön cephe

Çizim 124. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi'nin havuz mozaiği

Çizim 125. Perge, F3 Çeşmesi - plan

Çizim 126. Perge, F3 Çeşmesi - ön cephe restitüsyonu

Çizim 127. Efes, Kuretler Caddesi üzerindeki çeşmeye dönüştürülen yapılar ve diğer çeşmeler

Çizim 128. Efes, Kuretler Caddesi üzerindeki çeşmeye dönüştürülen yapılar - aksonometrik görünüm - soldan sağa: Hexagon, Androklos Heroonu, Hadrian Kapısı

Çizim 129. Efes, Hexagon (Çeşme) - a-plan, b-ön gürünüş

Çizim 130. Efes, Androklos Heroonu - a-plan, b-ön gürünüş

Çizim 131. Efes, Androklos Heroonu - a-batı cephe, b-kesit

Çizim 132. Efes, Arkadiane Caddesi'ndeki Eksedra ve Atrium Thermarum'un girişindeki çeşme - genel plan

Çizim 133. Efes, Arkadiane Caddesi'ndeki Eksedra - plan

Çizim 134. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşme - plan

Çizim 135. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşme havuzunun Part Anıtı'ndan devşirilen bukranion kabartmalı levhaları

Çizim 136. Konstantin Forumu rekonstrüksiyon planı

Çizim 137. Theodosius Forumu rekonstrüksiyon planı

Çizim 138. Sagalassos'taki Macellum'un batı portikosunun kuzey ucundaki çeşme - a-ön görünüş, b-kesit

Çizim 139. Arykanda, Peristilli Ev/Pierios Evi planı

Çizim 140. Laodikeia A Evi planı

Çizim 141. Stobi'deki Parthenios Evi planı

Çizim 142. Stobi, Peristeria Evi planı

Çizim 143. Stobi**,** Policharmos Evi planı

Çizim 144. Ostia, Amor ve Psyche Evi planı

Çizim 145. Ostia, Nymphaeum Evi planı

Çizim 146. Ostia, Nymphaeum Evi çeşmesinin restitüsyon çizimi

Çizim 147. Taşoz, Tokatlis Evi planı

Çizim 148. Taşoz, Tokatlis Evi peristili ve Çeşmesi'nin restitüsyonu - a-ön görünüş, b-kesit

Çizim 149. Apamea, Konsollu Ev planı

Çizim 150. Apamea, Konsollu Başlıklar Evi planı

Çizim 151. Cezayir'in Djemila (Cuicul) kentindeki Amphitrite Evi planı

Çizim 152. Efes, Yamaç Ev 1 – plan

Çizim 153. Efes, Yamaç Ev 1, 6 no.lu Konut Birimi - plan

Çizim 154. Efes, Yamaç Ev 1, 3 no.lu Konut Birimi – plan

Çizim 155. Efes, Yamaç Ev 2 – plan

Çizim 156. Efes, Yamaç Ev 2, 1 No.lu Konut Birimi - plan

Çizim 157. Efes, Yamaç Ev 2, 2 No.lu Konut Birimi – plan

Çizim 158. Efes, Yamaç Ev 2, 3 No.lu Konut Birimi - plan

Çizim 159. Efes, Yamaç Ev 2, 6 No.lu Konut Birimi - plan

Çizim 160. Antakya, Menander Evi - plan

Çizim 161. Antakya, Pyskeler Kayığı Evi (House of the Boat of the Psyches) - plan

Çizim 162. Antakya, Kilikya Evi (House of Cilicia) – plan

Çizim 163. Antakya, İçme Yarışması Evi (House of the Drinking Contest) – plan

Çizim 164. Zeugma, Poseidon ve Eupharates Evi - plan (Görkay, 2017: Fig. 2)

Çizim 165. Zeugma, Poseidon Evi - a-A6 no.lu mekan (peristil) çeşmesi, b-B6 no.lu mekan (peristil) çeşmesi

Çizim 166. Ostia, Fortuna Annonaria Evi – plan

Çizim 167. Djemila (Cuicul), Eşek Evi (The House of the Ass) – plan

Çizim 168. Hierapolis, 104 No.lu İnsula ve Boyalı Yazıtlı Ev – plan

Çizim 169. Gülbahçe Kilisesi – plan

Çizim 170. a-Philippi A Bazilikası, b-Parthicopolis (Sandanski) 4 No.lu Bazilika, c-Stobi'deki Piskoposluk Bazilikası/Aziz Philip Bazilikası, d-Stobi, Kuzey Bazilika, e-Stobi, Merkez Bazilikası

Çizim 171. a-Nikopolis B Bazilikası/Piskopos Alkison Bazilikası, b-Hermione/Ermioni Bazilikası, c-Korinth, Lechaion Hagios Leonidas Bazilikası, d-Korinth, Kraneion Bazilikası

Çizim 172. a-Thebai/Nea Anchialos, A Bazilikası/ Hagios Demetrios Bazilikası, b-Nea Anchialos, D Bazilikası, c-Nea Anchialos, B Bazilikası

Çizim 173. a-Nea Anchialos, A Bazilikası, b-Nikopolis, B Bazilikası, c-Philippi A Bazilikası, d-Korinth Lechaion Hagios Leonidas Bazilikası, e-Korinth Kraneion Bazilikası, f-Perge, Güney Bazilika

Çizim 174. Roma Aziz Petrus Bazilikası - - restitüsyon planı

Çizim 175. Aziz Petrus Bazilikasının atriumundaki çeşmenin rekonstrüksüyon çizimi

Çizim 176. Ayasofya – plan

Çizim 177. a-Studios Manastır Kilisesi planı, b-Topkapı Sarayı Bazilikası rölöve ve restitüsyon planı

Çizim 178. a-Selanik Hagios Demetrius Bazilikası, b-Dion B Bazilikası/Piskoposluk Bazilikası, c-Heraclea Lyncestis A ve C Bazilikası

Çizim 179. Kourion Piskoposluk Bazilikası - plan

Çizim 180. Salamis Campanopetra Kilisesi restitüsyonu - a-plan, b-kesit

Çizim 181. Salamis Campanopetra Kilisesi - aksonometrik çizim

Çizim 182. Salamis Campanopetra Kilisesi'nin atriumundaki phialenin restitüsyon çizimi

Çizim 183. Soli Bazilikası – plan

Çizim 184. Pella Doğu Kilisesi – plan

Çizim 185. a-Salamis Campanopetra Kilisesi, b-Soli Bazilikası, c-Pella Doğu Kilisesi, d-Aziz Nikolaos Kilisesi'nin ilk evre planı

Çizim 186. Butrint'teki merkezi planlı vaftizhane – plan

Çizim 187. Hierapolis, Havari Philippus'un mezarının yer aldığı kilise

Çizim 188. Heraclea Lyncestis Piskoposluk Alanı - plan

Çizim 189. Heraclea Lyncestis Piskoposluk Çeşmesi - plan ve ön görünüş

Resimler Dizini

Resim 1. Lemnos Kutsal Alanı'nda bulunan çeşme modeli

Resim 2. Olympia Aslanı

Resim 3. Dolon Ressamı'na atfedilen kırmızı figürlü Calyx-krater

Resim 4. Amyzon'daki Karia tipi çeşme

Resim 5. Labranda'daki Karia tipi

Resim 6. Gerga'daki Karia tipi çeşme

Resim 7. Labranda Andron B'nin önündeki terasta yer alan çeşme

Resim 8. Priene, Kaynak Kapısı Caddesi'nde yer alan sokak çeşmesi

Resim 9. Olympia, Herodes Atticus Çeşmesi

Resim 10. Anıtsal Çeşme Tasviri (arka yüz) Hadrianapolis (Edirne), (M.S.193-211)

Resim 11. Anıtsal Çeşme Tasviri (arka yüz) Roma, (M.S. 266)

Resim 12. Efes, Hydreion

Resim 13. Gerasa Anıtsal Çeşme Binası

Resim 14. Kibyra Dairesel Planlı Çeşme

Resim 15. Kibyra Dairesel Planlı Çeşme

Resim 16. Pompeii sokak çeşmesi

Resim 17. Pompeii'deki sokak çeşmelerinin konumlarını gösteren hava fotoğrafı

Resim 18. Laodikeia Apsisli Çeşme - ön görünüş

Resim 19. Laodikeia Doğu Kapısı ve Bizans Çeşmesi - genel görünüm

Resim 20. Laodikeia Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - ön görünüş

Resim 21. Laodikeia Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - batıya bakış

Resim 22. Laodikeia Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - kuzeybatından görünüş

Resim 23. Laodikeia Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - batı duvardaki çeşme nişi

Resim 24. Laodikeia Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - güney duvardaki çeşme nişi

Resim 25. Laodikeia Kilisesi - genel görünüm

Resim 26. Laodikeia Kilisesi Tapınak A Doğu Sokağı Çeşmesi - a-ön görünüş, b-kuzeybatıya bakış

Resim 27. Laodikeia Kilisesi Doğu Sokağı Çeşmesi - ön görünüş

Resim 28. Laodikeia, Yeşillerin Jokey Kulübü Binası - genel görünüm

Resim 29. Laodikeia, Yeşillerin Jokey Kulübü Binası - genel görünüm

Resim 30. Sardis, Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme

Resim 31. Sardis, Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme havuzu - ön görünüş

Resim 32. Sardis, Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme havuzu

Resim 33. Sardis, Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme havuzu - kuzeye bakış

Resim 34. Sardis, Geç Roma Konağı Koridorda Yer Alan Çeşme - kuzeye bakış

Resim 35. Sardis, Geç Roma Konağı Koridorda Yer Alan Çeşme'ye ait platform (a-b)

Resim 36. Sardis, On İki Odalı Ev, peristilli avlu - güneybatıya bakış

Resim 37. Sardis, On İki Odalı Ev Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme - kuzeybatıya bakış

Resim 38. Sardis, On İki Odalı Ev peristilli avluda yer alan çeşme havuzu - kuzeye bakış

Resim 39. Sardis, On İki Odalı Ev peristilli avluda yer alan çeşme havuzu - batıya bakış

Resim 40. Sardis, On İki Odalı Ev peristilli avludaki tahliye giderine ait çiçek bezemeli kapak

Resim 41. Efes Celsus Kütüphanesi - genel görünüm

Resim 42. Efes Celsus Kütüphanesi

Resim 43. Efes Celsus Kütüphanesi ve önündeki havuz parapetlerinin 1905 yılına ait kazı fotoğrafı

Resim 44. Efes Celsus Kütüphanesi ve önündeki havuz parapetlerinin 1905 yılına ait kazı fotoğrafı

Resim 45. Efes Celsus Kütüphanesi önündeki havuzun Part anıtından devşirilen panellere ait 1905 yılı kazı fotoğrafı

Resim 46. Efes Celsus Kütüphanesi'nin restorasyondan önceki hali

Resim 47. Efes Celsus Kütüphanesi önündeki havuzun ikinci sıra havuz parapetlerine ait olduğunu düşündüğümüz levha olukları - a-kuzey cephe, b-güney cephe

Resim 48. Efes Celsus Kütüphanesi önündeki havuzun çeşme nişi

Resim 49. Efes, Hadrian Kapısı

Resim 50. Efes, Hadrian Kapısı - güney cephe

Resim 51. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - genel görünüş

Resim 52. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı

Resim 53. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - kuzeye bakış

Resim 54. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - kuzeye bakış

Resim 55. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı'nın korniş blokları

Resim 56. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - a-çeşme havuzunun kantharos bezemeli levhası, b-havuzun haç bezemeli levhası, c-havuzun önündeki haç bezemeli tekne

Resim 57. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı'nın kazıları sırasında ele geçen heykeller

Resim 58. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası vaftizhanesinin güney kapı açıklığı ve doğusundaki çeşme

Resim 59. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - ön cephe

Resim 60. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - arka cephe

Resim 61. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - batı cephe

Resim 62. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme'nin üçgen alınlığı ve tavan detayı

Resim 63. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme'nin havuz parapeti

Resim 64. Selçuk'taki Bizans Su Kemeri - 1890

Resim 65. Ayasuluk Tepesi dış surlarının güneydoğu köşesinde yer alan Bizans Dönemi sarnıcı

Resim 66. Aphrodisias Palmiye Parkı - genel görünüm

Resim 67. Aphrodisias, Palmiye Parkı Doğu Kapısı Önündeki Havuz - genel görünüm

Resim 68. Aphrodisias, Palmiye Parkı Doğu Kapısı Önündeki Havuz - güneye bakış

Resim 69. Havuzun güney kenarı içinden geçen künk ve bunun hemen önünde yer alan çokgen kesitli mermer tekne

Resim 70. Havuzun güney duvarı önünde yer alan çokgen kesitli mermer tekne

Resim 71. Havuzun üst bölümüne kullanılmış olan *Centauromachy, Gigantomachy* ve *Amazonomachy* konulu kabartma paneller - a-*Centauromachy,* b-*Gigantomachy,* c-*Amazonomachy*

Resim 72. Havuzun levhaları arasında kullanılan Eros kabartmalı levha payeleri

Resim 73. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi ön cephe - Paul Gaudin kazıları sırasında çekilmiş fotoğraf, yıl 1904

Resim 74. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi - genel görünüm

Resim 75. Aphrodisias,Gaudin Çeşmesi - güneydoğudan bakış

Resim 76. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi - arka cephe

Resim 77. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi üçgen alınlığı

Resim 78. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi'nde kullanılan postamentler (a-b)

Resim 79. Aphrodisias**,** Gaudin Çeşmesi'nde kullanılan *Gigantomachy* sahneli levhalar (a, b, c)

Resim 80. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 No.lu Mekân (Peristilli Avlu) - genel görünüm

Resim 81. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 No.lu Mekân (Peristilli Avlu) - güneybatıya bakış

Resim 82. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 No.lu Mekân (Peristilli Avlu) - batıya bakış

Resim 83. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme

Resim 84. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 no.lu mekânda (peristilli avlu) yer alan çeşmenin su sağlama sistemi

Resim 85. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 no.lu mekânda (peristilli avlu) yer alan çeşme havuzunun su oluğu

Resim 86. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 no.lu mekânın (peristilli avlu) batı kenarında yer alan tekne

Resim 87. Tralleis, Su Deposu/Çeşme - güneye bakış

Resim 88. Tralleis, Su Deposu/Çeşme'ye ait havuz - kuzeye bakış

Resim 89. Tralleis, Su Deposu/Çeşme'ye ait su iletim ve dağıtım sistemi (a, b, c, d)

Resim 90. Tralleis, Su Deposu/Çeşme havuzunun tahliye gideri

Resim 91. Kibyra, Agora 1. teras caddesi ve caddenin batı stoasının kuzey ucundaki çeşme

Resim 92. Kibyra, Castellum Divisorium/Havuzlu Çeşme Yapısı - genel görünüm

Resim 93. Kibyra, Castellum Divisorium/Havuzlu Çeşme Yapısı

Resim 94. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - genel görünüm

Resim 95. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - batıya bakış

Resim 96. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - ön görünüş

Resim 97. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - kuzeybatıya bakış

Resim 98. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - genel görünüm

Resim 99. Havuzlu çeşmeye su ileten sifon sistemi

Resim 100. Havuzlu çeşmenin kuzey cephesindeki su oluğu

Resim 101. Ksanthos, Likya Akropol Evi - genel görünüm

Resim 102. Ksanthos, Likya Akropol Evi - genel görünüm - güneye bakış

Resim 103. Ksanthos, Likya Akropol Evi peristilli avluda yer alan çeşmenin piscinası - güneye bakış

Resim 104. Ksanthos, Likya Akropol Evi peristilli avluda yer alan çeşmenin piscinası - kuzeybatıya bakış

Resim 105. Ksanthos, Likya Akropol Evi peristilli avluda yer alan piscinanın nişi

Resim 106. Ksanthos, Likya Akropol Evi peristilli avluda yer alan piscinanın tahliye gideri - kuzeybatı köşe

Resim 107. Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi'nin avlusunda yer alan phiale - doğuya bakış

Resim 108. Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi'nin avlusunda yer alan phiale – detay

Resim 109. Olympos Piskoposluk Sarayı - hava fotoğrafı 2022

Resim 110. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi - genel görünüm

Resim 111. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi

Resim 112. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi - güneybatıya bakış

Resim 113. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane çeşmesinin su iletim sistemi (a, b, c)

Resim 114. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı ve çeşmesi - hava fotoğrafı 2021

Resim 115. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı ve çeşmesi - kuzeybatıya bakış

Resim 116. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı Çeşmesi

Resim 117. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı'nın doğu portikosundaki mozaik zemin

Resim 118. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı'nın doğu portikosunda yer alan bani tasvirleri

Resim 119. Olympos Piskoposluk Sarayı, Triclinium - genel görünüm

Resim 120. Olympos Piskoposluk Sarayı, Triclinium kuzey apsis duvarı ve çeşme nişi

Resim 121. Triclinium doğu duvarındaki çeşme nişleri

Resim 122. Triclinium batı duvarındaki nişler

Resim 123. Peristilli Yapı ve Triclinium çeşmelerine su sağlayan depolar ve su iletim sistemi

Resim 124. Perge Doğu Konut Alanı - genel görünüm

Resim 125. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekân (Peristil) - güneydoğuya bakış

Resim 126. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristil) Yer Alan Çeşme

Resim 127. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristil) Yer Alan Çeşme - batıya bakış

Resim 128. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristil) Yer Alan Çeşme -
arka cephe

Resim 129. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi V.24 no.lu mekânda (peristil) yer alan çeşmeye ait su oluğu

Resim 130. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi V.24 no.lu mekânda (peristil) yer alan çeşme havuzuna ait su olukları

Resim 131. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekân (Peristil) - a-çeşmenin kuzey cephesindeki su sağlama sistemi, b-impluviumun kuzeydoğu köşesindeki dört yapraklı yonca formundaki mazgal

Resim 132. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristil) Yer Alan Çeşme - a-çeşme duvarındaki niş, b-çeşme havuzunun avluya bakan cephesindeki İon başlıklı bir sütun üzerinde yükselen Latin haçı

Resim 133. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekân - genel görünüm, doğuya bakış

Resim 134. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekân - batıya bakış

Resim 135. Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 136. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm - güneybatıya bakış

Resim 137. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - kuzeydoğuya bakış

Resim 138. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 139. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 140. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - arka cephe

Resim 141. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 38 No.lu Mekânda (Peristil) - doğuya bakış

Resim 142. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 38 no.lu mekânda (peristil) yer alan çeşmeye ait kalıntılar

Resim 143. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 38 no.lu mekânda (peristil) yer alan çeşmeye ait su sağlama sistemi

Resim 144. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 40 No.lu Mekân - doğuya bakış

Resim 145. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 40 No.lu Mekân - doğu cephe

Resim 146. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 40 no.lu mekânda yer alan çeşme - genel görünüm

Resim 147. Perge Güney Bazilika - genel görünüm

Resim 148. Perge Güney Bazilika atriumu - doğuya bakış

Resim 149. Perge Güney Bazilika atriumu - kuzeydoğuya bakış

Resim 150. Güney Bazilika Çeşmesi - kuzeydoğuya bakış

Resim 151. Güney Bazilika Çeşmesi - genel görünüm

Resim 152. Güney Bazilika çeşmesinin havuz parapeti

Resim 153. Güney Bazilika çeşmesinin su sağlama sistemine ait kalıntılar (a-b)

Resim 154. Güney Bazilika atriumunun güneybatı köşesindeki sarnıç bileziği

Resim 155. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi - genel görünüm

Resim 156. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi tonozlu birim - doğuya bakış

Resim 157. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi tonozlu birim - doğu cephe

Resim 158. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi tonozlu birim - a-kuzey cephe, b-güney cephe

Resim 159. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesinin üzerinden geçen tonoz örtülü su kanalı

Resim 160. Side Geç Roma Dönemi Kapısı (Tak) ve her iki yanında yer alan çeşmeler (soldaki Vespasianus Anıtı, sağdaki Dairesel Havuzlu Çeşme)

Resim 161. Side, Vespasianus Anıtı - restorasyondan önceki hali - 1950'ler

Resim 162. Side, Vespasianus Anıtı - genel görünüm

Resim 163. Vespasianus Anıtı, çeşme oluğu ve dikey hatta havuza uzanan kanal

Resim 164. Vespasianus Anıtı, dikey hatta havuza uzanan kanalın başlangıcı

Resim 165. Vespasianus Anıtı, nişin önünde uzanan levha oluğu ve kenet yuvaları

Resim 166. Vespasianus Anıtı, podyumun üst silmesinin oyulmasıyla oluşturulmuş sığ kanal

Resim 167. Vespasianus Anıtı, *aedicula* tabanın oyulmasıyla oluşturulmuş sığ su kanalı

Resim 168. Vespasianus Anıtı, platform üzerindeki 1. havuzun parapetlerine ait kenet yuvaları

Resim 169. Vespasianus Anıtı, 2. havuzun sol tarafındaki *in situ* levha

Resim 170. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme - genel görünüm

Resim 171. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme - havuz bölümü

Resim 172. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme'nin su tahliye gideri

Resim 173. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme'nin duvar kaplaması

Resim 174. Side, Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri - genel görünüm

Resim 175. Side, Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri - 1 no.lu çeşme

Resim 176. Side, Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri - 2 no.lu çeşme

Resim 177. Side, GG Yapısı (Çeşme) - genel görünüm

Resim 178. Side, GG Yapısı (Çeşme) - kuzeye bakış

Resim 179. Side, HH Yapısı (Çeşme) - genel görünüm

Resim 180. Side, HH Yapısı'nın (Çeşme) peristiline ait *opus-sectile* zemin döşemesi

Resim 181. Side Müzesi'ndeki 879 envanter numaralı Geç Antik Çağ Çeşmesi - üst ve ön görünüş

Resim 182. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân (Avlu) - genel görünüm

Resim 183. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân (Avlu) - batıya bakış

Resim 184. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân (Avlu) - kuzeybatıya bakış

Resim 185. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân'da (Avlu) Yer Alan Çeşme - güneye bakış

Resim 186. Side**,** Konsollu Ev 8 No.lu Mekân'da (Avlu) Yer Alan Çeşme

Resim 187. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân'nın (Avlu) su tahliye kanalı

Resim 188. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân'daki (Avlu) kuyunun ağzı

Resim 189. Side, Peristilli Ev ve 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 190. Peristilli Ev, 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - ön görünüş

Resim 191. Side, Peristilli Ev, 7 no.lu mekânda (peristilli avlu) yer alan çeşme havuzu - doğu cephe

Resim 192. Side, Peristilli Ev, 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - kuzeye bakış

Resim 193. Side, Peristilli Ev, 7 no.lu mekânda (peristilli avlu) yer alan çeşmeye ait su sağlama sistemi - 6.no.lu mekan doğu cephe

Resim 194. Side, Peristilli Ev, 7 no.lu mekân (peristilli avlu) güney portikoda yer alan tekne

Resim 195. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde Yer Alan Çeşme - kuzey cephe
(Pülz, 2018: Abb.2)

Resim 196. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde Yer Alan Çeşme - kuzeye bakış

Resim 197. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde yer alan çeşmenin nişi

Resim 198. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde yer alan çeşmenin nişindeki melek tasviri

Resim 199. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde yer alan çeşme yapısının güneydoğu L payesi ve pandantifi

Resim 200. Sagalassos, Yukarı Agora - genel görünüm, doğuya bakış

Resim 201. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme - kuzeydoğuya bakış

Resim 202. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme - ön görünüş

Resim 203. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme – detay

Resim 204. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme – detay

Resim 205. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme - kuzeye bakış

Resim 206. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme - ön görünüş

Resim 207. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme – detay

Resim 208. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme - üstten bakış

Resim 209. Sagalassos, Kent Konağı - genel görünüm

Resim 210. Kent Konağı 45 No.lu Mekân (Avlu) - kuzeye bakış

Resim 211. Kent Konağı 45 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 212. Kent Konağı 45 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme - kuzey cephe

Resim 213. Kent Konağı 12 No.lu Mekân - genel görünüm

Resim 214. Kent Konağı 12 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm (a-b)

Resim 215. Efes, Traian Çeşmesi - genel görünüm

Resim 216. Yukarı Agora'nın Güneyindeki Anıtsal Çeşme - genel görünüm

Resim 217. Laodikeia, S. Severus Çeşmesi'nin 3 boyutlu modellemesi

Resim 218. Laodikeia, S. Severus Çeşmesi - genel görünüm

Resim 219. Laodikeia, S. Severus Çeşmesi birinci kat sütunu üzerinde yer alan palmiye dalı, borazan ve menorah ile bunun üzerine M.S. 4. yy'da kazınan globuslu haç

Resim 220. Laodikeia, Caracalla Çeşmesi - plan

Resim 221. Laodikeia, Caracalla Çeşmesi - ana havuzun kabartmalı levha payeleri (Zeus'un Ganymedes'i kaçırması ve Theseus'un Minatouros'u öldürmesi

Resim 222. Laodikeia, Caracalla Çeşmesi - haç kazımalı levha payesi

Resim 223. Laodikeia, Traian Çeşmesi ana havuz, çeşme havuzları ve su sistemi

Resim 224. Laodikeia, Traian Çeşmesi'nin 3. İnşa aşamasında apsidal havuzun eksedraya dönüştürülmesi ve güneydoğu köşeye kaide üzerine yerleştirilen zırhlı Traian heykel grubunun buluntu durumu

Resim 225. Laodikeia, Traian Çeşmesi doğu çeşme havuzu ve parapetine kazınan haç

Resim 226. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi - genel görünüm

Resim 227. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi'nin havuz mozaiği - detay

Resim 228. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi'nin havuz parapeti üzerine açılmış oluklar

Resim 229. Perge, F3 Çeşmesi, güney cephesi görünüşü

Resim 230. Perge, F3 Çeşmesi'nin havuz parapetleri üzerine Geç Antik Çağ'da eklenen tuğla duvarlar

Resim 231. Perge, F3 Çeşmesi, Havuz ön parapetlerindeki künk izleri

Resim 232. Efes, Hexagon (Çeşme) - giriş cephesi

Resim 233. Efes, Hexagon (Çeşme) - çeşme cephesi

Resim 234. Efes, Hexagon'da (Çeşme) kullanılan Part Anıtı'ndan devşirilen panellere ait 1905 yılı kazı fotoğrafı

Resim 235. Efes, Androklos Heroonu - ön görünüş

Resim 236. Efes, Androklos Heroonu - genel görünüm

Resim 237. Efes, Arkadiane Caddesi'ndeki Eksedra - kuzeye bakış

Resim 238. Efes, Arkadiane Caddesi'ndeki Eksedra - genel görünüm

Resim 239. Efes, Liman Hamamı ve Arkadiane Caddesi (1901) - genel görünüm

Resim 240. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşme - ön görünüş

Resim 241. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşmenin batı havuzu

Resim 242. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşmenin doğu havuzu

Resim 243. Efes, Tiyatro Caddesi üzerindeki Geç Antik Çağ çeşmesi - ön görünüş

Resim 244. Efes, Tiyatro Caddesi üzerindeki Geç Antik Çağ çeşmesi - kuzeye bakış

Resim 245. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası güney cephesi önünde yer alan çeşme - doğuya bakış

Resim 246. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası güney cephesi önünde yer alan çeşme - kuzeybatıya bakış

Resim 247. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası'nın çeşmeye dönüştürülen güney giriş açıkları

Resim 248. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası güney cephesi önünde yer alan çeşme havuzu – detay

Resim 249. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası güney cephesi önünde yer alan çeşme havuzu - batıya bakış

Resim 250. Obelisk kaidesinin kuzey cephesine çeşme olarak kullanılması amacıyla açılmış dikey oluk

Resim 251. Yılanlı Sütun - sütun kaidesi ve gövdesinin alt bölümüne çeşme olarak kullanılması amacıyla açılmış oluk

Resim 252. Sagalassos'taki Kuzeybatı Heroon'un yanındaki çeşme - genel görünüm

Resim 253. Sagalassos'taki Kuzeybatı Heroon'un yanındaki çeşme - kuzeye bakış

Resim 254. Sagalassos'taki Macellum'un batı portikosunun kuzey ucundaki çeşme - genel görünüm

Resim 255. a-Tralleis, Su Deposu/Çeşme, b-Side, Agora Hamamı'nın *caldarium* mekânındaki çeşme

Resim 256. Compluvium'dan akan yağmur suyunun impluvium'da birikmesi ve ardından sarnıçta toplanması

Resim 257. Allianoi 3. no.lu Insula peristili ve çeşmesi - genel görünüm

Resim 258. Stobi'deki Parthenios Evi'nin büyük peristili ve çeşmesi

Resim 259. Stobi'deki Parthenios Evi'nin büyük peristilindeki çeşme

Resim 260. Stobi'deki Parthenios Evi'nin küçük peristilindeki çeşme

Resim 261. Stobi, Peristeria Evi'nin peristili ve çeşmesi - genel görünüm

Resim 262. Stobi, Peristeria Evi'nin peristilindeki çeşme - genel görünüm

Resim 263. Ostia, Amor ve Psyche Evi çeşmesi

Resim 264. Ostia, Nymphaeum Evi çeşmesi

Resim 265. Efes, Yamaç Ev 1, 6 no.lu Konut Birimi'nin atriumunda yer alan çeşme

Resim 266. Efes, Yamaç Ev 2, 1 No.lu Konut Birimi'nin peristilinde (SR 2) yer alan çeşme

Resim 267. Efes, Yamaç Ev 2, 5 No.lu Konut Birimi'nin peristilinde (24) yer alan çeşme

Resim 268. Antakya, Menander Evi 1 No.lu Mekân'da (avlu) yer alan çeşme

Resim 269. Antakya, Menander Evi 17 No.lu Mekân'da (avlu) yer alan çeşme

Resim 270. Zeugma, Poseidon Evi A6 no.lu mekân (peristil) çeşmesi

Resim 271. Zeugma, Poseidon Evi B6 no.lu mekân (peristil) çeşmesi

Resim 272. Ostia, Fortuna Annonaria Evi kabul salonunun güney kenarında yer alan çeşme

Resim 273. Efes, Yamaç Ev 2, 2 No.lu Konut Birimi'nin tricliniumunda (SR 24) yer alan çeşme

Resim 274. Stobi, Peristeria Evi tricliniumu ve çeşmesi

Resim 275. Stobi, Policharmos Evi tricliniumu ve çeşmesi

Resim 276. Hierapolis, 104 No.lu İnsula'da bulunan Boyalı Yazıtlı Ev'deki çeşme

Resim 277. Ayasofya'nın avlusundaki phiale'nin 3 boyutlu rekonstrüksiyonu

Resim 278. San Vitale Kilisesi'nin apsisinin yanında bulunan İmparatoriçe Theodora ve beraberindeki maiyetinin betimlendiği mozaik pano

Resim 279. Ohrid'teki M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen vaftizhanenin zemin mozaiğindeki "Yaşam Çeşmesi" tasviri

Resim 280. Heraclea Lyncestis Piskopos'u Jhon tarafından inşa ettirilen çeşmenin havuz parapetleri

Resim 281. Stobi, Kuzey Bazilika atriumundaki çeşme - batıya bakış

Resim 282. Stobi, Merkez Bazilikası atriumundaki çeşme - batıya bakış

Resim 283. Heraclea Lyncestis C Bazilikası (Büyük Bazilika) nartheksinin kuzey ucundaki çeşme

Resim 284. Butrint'teki merkezi planlı vaftizhanenin çeşmesi

Resim 285. Hierapolis, Ayazma Çeşmesi

Grafik ve Tablolar Dizini

Grafik 1. Roma ve Geç Antik Dönem Kamusal Çeşmelerinin Sayısal Olarak Kentlere Göre Dağılımı (Laodikeia, Efes, Perge, Side ve Sagalassos Örnekleri)

Tablo 1. Anadolu ve Akdeniz Coğrafyasındaki Geç Antik Çağ Konut Çeşmeleri

Tablo 2. Anadolu ve Akdeniz Coğrafyasındaki Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarda Yer Alan Çeşme (*Krene*) Örnekleri

Tablo 3. Anadolu ve Akdeniz Coğrafyasındaki Erken Bizans Dönemi Phiale'li Dini Yapı Örnekleri

Kısaltmalar Dizini

Literatür Kısaltmaları

AJA	American Journal of Archaeology
AKMED	Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
ANMED	Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri
ArchDelt	Archaiologikon Deltion
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
Cod. Iust.	Codex Iustinianus
Cod. Theod.	Codex Theodosianus.
DOP	Dumbarton Oaks Papers
FIE	Forschungen in Ephesos
IstForsch	İstanbuler Forchungen
IstMitt	İstanbuler Mitteilungen
JÖB	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
JRA	Journal of Roman Archaeology
JRS	Journal of Roman Studies
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
METU JFA	Middle East Tecnical University Journal of the Faculty of Architecture
ODB	Oxford Dictionary of Byzantium
OJA	Oxford Journal of Archaeology
ÖAW	Österreichischen Akademie der Wissenschaften
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi
TIB	Tabula Imperii Byzantini

Teknik Kısaltmalar

a.g.k.	Adı geçen kaynak
Abb.	Abbildung
bkz.	Bakınız
cm	Santimetre
Çev.	Çeviri
Çiz.	Çizim
Der.	Derinlik
Ed.	Editör
Fig.	Figure
Gen.	Genişlik
Kal.	Kalınlık
Kat. No	Katalog numarası
Km	Kilometre
Lev.	Levha
m	Metre
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
m^2	Metrekare
m^3	Metreküp
s.	Sayfa
Şek.	Şekil
Taf.	Tafel
Uz.	Uzunluk
vd.	ve diğerleri
y.y.	Yüzyıl
Yük.	Yükseklik

1. Giriş

1.1. Konu ve Kapsam

Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemlerine tarihlenen (4.-6. yüzyıl), Phrygia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Pisidia Bölge kentlerindeki çeşme örneklerinin değerlendirilmesi bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

Anadolu özelinde, Geç Antik/Erken Bizans Dönemi öncesine ait çeşmelerle ilgili çok sayıda yayının bulunmasına rağmen bu dönem çeşmeleriyle ilgili sınırlı sayıda araştırmanın mevcudiyeti, bütüncül bir çalışmanın olmayışı ve bu konuyla ilgili yanıtlanmayı bekleyen pek çok sorunun olması, bizi bu araştırma konusuna iten en önemli motivasyon olmuştur. Bu nedenle tarih aralığı olarak M.S. 4-6. yüzyıl zaman aralığı seçilmiştir. Ayrıca bugüne kadar yapılan çoğu çalışma, kamusal çeşme mimarisi özelinde olmuştur. Tez sürecinde elde ettiğimiz veriler, dönemin konut ve dini yapılarındaki çeşmelerin sayısının azımsanmayacak kadar çok olduğunu göstermiştir. Dönemin çeşme mimarisinin daha iyi anlaşılabilmesi, sosyal, siyasi ve dini yapıdaki değişimlerin ve diğer dinamiklerin tarihsel süreç içerisinde çeşme mimarisine ne gibi etkilerinin olduğu belirlenebilmesi için kamusal çeşmelerin yanı sıra konut ve dini nitelikli çeşmeler de tez kapsamı içerisine dahil edilmiş ve bütüncül bir sonuca ulaşmak hedeflenmiştir. Ancak çeşmelerin kullanım alanları sadece kamusal alan, konut ve dini yapılardaki (kilise ve vaftizhane) çeşmelerle sınırlı değildir. Hamam ve ayazma yapılarında da çok sayıda çeşme bulunmaktadır. Ancak bu çeşmelerin çalışmamızın amaç ve kapsamının dışında kalması ve bu başlı başına ayrı bir çalışmanın konusu olması sebebiyle teze dahil edilmemiştir.

Tez sürecinde yaptığımız incelemelerden elde edilen veriler ışığında, Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'ne ait olduğu düşünülen çeşmeler, Anadolu'nun güney ve güneybatısında yer alan, Antik dönemdeki adlarıyla Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Phrygia Bölgesi'nin batısındaki kentlerde yoğunluk kazanmaktadır. Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi çeşmelerinin bulunduğu antik yerleşimler ve bu su yapılarının bulunduğu iller çalışmanın coğrafi sınırları olarak belirlenmiştir. Bu yerleşimlerde bulunan Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş olan çeşme yapıları çalışmanın ana iskeletini oluşturmaktadır. Konunun öncelikle Güney ve Güneybatı Anadolu çeşme örnekleri kapsamında incelenmiş olmasının belirli sebepleri vardır. Bu sebepler aynı zamanda konunun

sınırlandırılmasında da etkendir. Bu seçimi yaparken temel motivasyonumuz hem birbirine komşu olan bu bölgelerin incelenmesi, hem de doktora çalışmamızın soracağı sorular ve alacağı yanıtlar için muazzam öneme sahip çoğu çeşme yapısının bu bölgelerdeki kentlerden çıkmış olmasıdır. Ayrıca söz konusu bölgelerde tespit edilen çeşme yapıları, araştırma neticesinde Anadolu çeşmeleri hakkında ortaya çıkacak genel sonuçların da öznesi konumundadır. Bu bölgelerde yürütülen kazı ve yüzey araştırmalarının diğer bölgelere oranla fazla olması sebebiyle daha sağlıklı sonuçlara ulaşılacağı ön görülmüştür. Tüm bunların yanı sıra Güney ve Güneybatı Anadolu'daki 13 kentte tespit edilen çeşmelerin çoğunun Akdeniz havzası içerisinde yer alması ve Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Anadolu dışında inşa edilmiş çeşmelere yakın ve onlarla etkileşim içerisinde olabilecek coğrafyalarda olması da bölge seçiminde önemli rol oynamıştır.

Sanat Tarihi araştırmaları kapsamında ele alınan maddi kültür varlıkları, ait oldukları çevrenin niteliklerine bağlı olarak üretilen ve dolayısıyla yerel-bölgesel tercihler sonucunda farklı coğrafyalarda farklı özelliklere sahip olabilen nesnelerdir. Bu sebeple sunulan tez çalışmasında ele alınan çeşmelerin değerlendirilmesi amacıyla ortaya konan karşılaştırmalı örneklerde öncelikli olarak Anadolu sınırları içerisindeki yerleşimlerden elde edilen veriler kullanılmıştır. Buna ek olarak dönem çeşmelerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve bütüncül bir sonuca ulaşılabilmesi için farklı coğrafyalardan analoji kurulabilen örneklere de değinilmiştir.

Çalışma kapsamında Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen çeşmelerin yanı sıra Roma Dönemi'nde inşa edilip geç dönemde çeşmeye dönüştürülen yapılar veya bu yapılara ait mimari öğelerin bir çeşmede yeniden kullanımı; yine Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde çeşitli tamiratlarla ve eklemelerle kullanımı devam eden Roma Dönemi anıtsal çeşme yapıları da incelenmiş ve bir bütün halinde değerlendirilmiştir.

1.2. Amaç ve Önem

Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemlerine tarihlenen (4.-6. yüzyıl) Phrygia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Pisidia Bölge kentlerdeki kamusal, özel ve dini nitelikli çeşme örneklerini konu alan bu çalışma, bugüne kadar bilinmeyen veya az tanınan çeşme yapılarının Geç Antik ve Bizans mimarisi ve sanatındaki yerini anlayabilme amacını taşımaktadır.

Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi çeşmeleri üzerine kaynakların, mevcut arkeolojik verilerin ve arazi gözlemlerinin derlenerek çeşmelerin tam bir kataloğunun hazırlanması, bugüne kadar müstakil bir çalışmanın konusu olmadığı gibi, Anadolu özelinde bu dönem çeşmelerinin mimari özelliklileri ve dönemin çeşitli dinamikleriyle ilişkileri hususunda da kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu dönem çeşmeleri genel hatları ile bazı yayınlarda değinilen basit yapılar olarak kalmışlardır. Aynı zamanda söz konusu çalışmaların sadece kamusal çeşme yapıları özelinde olması, konut ve dini yapılarda yer alan çeşmeler üzerine eğilen kapsamlı bir araştırmanın yapılmamış olması bir eksiklik olarak görülmüş ve bu, tezimizin literatürde dolduracağı boşluğun belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda tez çalışmamız ayrı bir öneme sahip olup, bu konudaki bilgi boşluğunu doldurmayı ve Geç Antik/Erken Bizans araştırmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen çeşmelerin detaylı mimari tespiti, inceleme ve belgelemesi yapılmıştır ki, yöntem ve içerik bölümünde detayları ile aktarıldığı üzere "*Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Güney ve Güneybatı Anadolu'daki Çeşme Örnekleri*" başlığı ve *"Değerlendirme"* bölümü, bu amaca yönelik çalışmanın sonuçlarını içermektedir.

Tez çalışması kapsamında ele aldığımız dönemin çeşmelerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini belirleyebilmek, çeşmelerin bulunduğu alan ve mekanla olan fiziksel ilişkilerini saptamak ve işlevlerini aydınlatmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Geç Antik Çağ öncesi çeşme geleneğinin zaman içerisinde nasıl bir değişime uğradığı saptanmaya çalışılmış, mevcut çeşmelerdeki değişimin mimari boyutları ele alınmış, bu değişime etki eden faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ele alınan örnekler ışığında, Geç Antik Çağ ile birlikte kentlerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan nasıl bir karakter kazandığı, diğer verilerle birlikte desteklenerek vurgulanmıştır.

Çalışmamızın içeriğine bağlı olarak, ele aldığımız kentlerin ve bu kentlerdeki çeşmelerin oturduğu tarihsel zeminin anlaşılması amacıyla, Geç Antik Çağ/Erken Bizans

Dönemi'ne dair literatürde yer alan bilgiler ile birlikte dönem kaynaklarına yansıyan verilerin de derlenmesiyle, dönemin tarihsel sürecini kesintisiz bir bütünlükte aktarmak amaçlarımız arasındadır.

Yapılan bu çalışmada, Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans çeşme mimarisinin yanı sıra, esas olarak tarihi çeşme mimarlığının, dönem koşulları, sosyal ve kültürel değerlerle birlikte, özellikle ekonomik, politik ve dini koşullar altında nasıl anlaşılması gerektiğine de vurgu yapılmakta ve politik otoriteye, inanca ve diğer dinamiklere bağlı olarak yaşanan değişimlerin çeşmeler üzerindeki yansımaları irdelenmektedir. Örneklem olarak seçtiğimiz çeşmeler, çalışmamız için bir nevi model teşkil etmiş olsa da öncelikli amacımız, Geç Antik Çağ insanının bu yapıları hangi düşünce, ihtiyaç ve koşullar doğrultusunda nasıl yaptığı ve kullandığı, çeşme mimarisinin ne denli değiştiği ve dönüştüğü gibi temel, kuramsal düşünceleri anlamamıza yardım edebilecek bir analiz sunmaktır. Bu haliyle bakıldığında, tez çalışmamızın sadece bir mimari araştırma olmayıp aynı zamanda dönemin yapısını çeşme mimarlığı özelinde ele alarak açıklamaya çalışan bir nitelikte olduğu görülecektir.

Antik dönem yapılarından dönüştürülen veya çok sayıda devşirme malzemenin bir araya getirilmesiyle oluşturulan çeşmelerin mimari özelliklerinin belirlenmesi ve bu dönüşümlerde etkili olan faktörlerin ortaya konması tezimizin amaçları arasındadır. Bu nedenle, çeşmeye dönüştürülen/devşirilen yapılar da katalog kapsamına dahil edilmiştir. Söz konusu örnekler iki dönem arasındaki değişim ve dönüşümün sağlıklı olarak belirlenebilmesi amacıyla kazısı tamamlanmış ve çoğu kendine literatürde yer bulan örnekler arasından seçilmiştir. Bu yapıların dönem mimarisindeki yerinin belirlenmesi, çeşmeye dönüştürülen yapıların veya çeşmede kullanılmak üzere antik dönem yapısından devşirilen malzemenin tercih sebeplerinin saptanması, iki dönem yapıları arasındaki mimari etkileşimin ve işlev değişikliğindeki mimari sürecin belirlenmesi, yapıların ikincil kullanımlarında uygulanan yöntemlerin sınıflandırılmasının yapılması amaçlanmıştır.

Çalışma konumuzun başlıca sorunsallarından bir diğeri de Roma Dönemi'nde inşa edilen anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde kullanımıdır. Antik Çağ'da olduğu kadar Geç Antik/Erken Bizans Dönemi boyunca da kentlerde önemini sürdüren bu yapılar, Geç Antik Çağ'da Anadolu'yu etkileyen bir dizi deprem felaketi, değişen ekonomik, sosyokültürel, dini ve politik şartlar nedeniyle birtakım dekoratif, yapısal ve teknik değişikliğe uğramıştır. Bu bağlamda anıtsal çeşmelerde görülen onarım ve aktif kullanım izleri, antik kentlerin Geç Antik Çağ'daki dönüşümüne

ve kentsel yaşantının devamlılığına ışık tutmaktadır. Ancak burada uzun süren kullanım boyunca, çeşmelerdeki değişim ve dönüşümü tespit etmek kadar, tespit edilen değişimin boyutlarının ne olduğunu belirlemek de oldukça önemlidir. Bu değişimin, bireysel çabalar sonucu ortaya çıkan bir takım yenileme ya da onarım çalışmalarının bir sonucu mu olduğu, ya da belli bir otorite altında gerçekleşen büyük bir inşaat faaliyetinin sonrasında mı geliştiği türünden soru işaretlerinin giderilmesi, bu çalışmanın başlıca hedeflerindendir. Bu sorulara yanıt bulmak amacıyla söz konusu yapılar, "Değerlendirme" başlığı altında mevcut araştırma verileri ışığında tartışılmış ve Anadolu kentlerindeki dönüşümün boyutları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Phrygia, Lydia, Ionia, Karia Lykia, Pamphylia ve Pisidia bölgelerindeki kamusal, özel ve dini nitelikli çeşme yapılarının bir araya getirildiği, yorumlandığı, tarihi, tarihi-coğrafi, sosyo-kültürel, politik, mimari ve terminolojik olarak birçok noktaya temas eden bir çalışma olup, Sanat Tarihi, Arkeoloji ve diğer disiplinlerin de faydalanacağı sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedir. Malzeme fazlalığı ve kısıtlı süreden dolayı buraya dahil edemediğimiz diğer bölgelerin çeşmelerinin de ilerleyen yıllarda bir araya getirilmesi ve bu çalışmada sağlanan altyapı ve ulaşılan yeni verilerle birlikte değerlendirilmesi durumunda bu tez çalışmasının, Anadolu ve Akdeniz coğrafyasının Geç Antik/Erken Bizans Dönemi çeşme mimarisinin daha iyi anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1.3. Yöntem ve İçerik

Çalışmamızın ilk döneminde çalışma konumuz ile ilgili var olan yayınların tespit ve temini için literatür taraması yapılmıştır. Bu çalışma iki aşamada gerçekleşmiştir: İlk aşama; İstanbul'da, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve ANAMED Kütüphanelerinde, Antalya'da AKMED Kütüphanesi ve Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi'nde gerçekleştirilmiştir. İkinci aşama ise Berlin Devlet Kütüphanesi, Viyana Üniversitesi Kütüphanesi ve Doz. Dr. Andreas Pülz danışmanlığında, Avusturya Bilimler Akademisi'nde gerçekleştirilmiştir. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'ndeki çalışmalarımız sırasında enstitü müdürü ve aynı zamanda Efes kazı başkanı olan Sabine Ladstätter'ın izni ile Efes yayın ve fotoğraf arşivinde bir haftalık bir çalışma gerçekleştirilmiş ve bunun neticesinde Efes'teki Geç Antik Çağ çeşmeleriyle ilgili gerekli fotoğraf ve yayınlara ulaşılmıştır. Tüm bunların yanı sıra online erişimle, tez konusu ile ilgili kitaplar, makaleler, genel yayınlar, süreli yayınlar, kazı, araştırma ve

arkeometri sonuçları toplantıları ve tamamlanmış tezler taranarak çeşmelerle ilgili kaynaklar detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Ele alınan konu için çok sayıda örneklemin seçilmiş olması sebebiyle uzun bir literatür ve kaynak taraması yapılmış, gerekli yerlerde vurgulanmaya çalışılan hususlar, çeşitli alıntı ve göndermelerle desteklenmiştir.

Tezimizin bir diğer ayağını ise arazi çalışmaları oluşturmaktadır. Literatür taraması sırasında tespit edilen Phrygia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Pisidia Bölge kentlerindeki tüm çeşme yapıları, alınan gerekli izinler dahilinde yerinde incelenmiş, tüm çeşmeler için karteksler oluşturulmuş, bu kartekslere arazi çalışmasında tespit edilen yeni bilgiler girilmiştir. Yine bu çalışmalar sırasında karşılaşılan henüz yayınlanmamış yapılar ise incelenerek ilgili kazı başkanlıklarının izinleri doğrultusunda çalışmamıza dahil edilmiştir. Fotoğraflanarak belgelenen yapıların pek çoğu alınan izinler dahilinde ayrıca fotogrametri çalışmalarına yönelik olarak detaylı fotoğraflanmış, bu görsellerden elde edilen sayısal ve piksel temelli veriler, bilgisayar ortamında işlenerek, her yapının ayrı ayrı ortografik fotoğrafları oluşturulmuştur. Elde edilen ortografik yapı görüntüleri üzerinden, yapı kalıntılarının eksiksiz belgelenmesi ve diğer mimari unsurlarla ilişkisinin ve bağlı bulunduğu yapı ve yapı kompleksi içerisindeki yerleşim düzeninin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla yapıların vektörel tabanlı rölöve (plan, kesit ve görünüş) çizimleri tamamlanmıştır. Gerekli görülen durumlarda bazı yapılar için ise restitüsyon önerileri getirilmiştir. İzin alınamayan bazı yapılar için, yayınlardan elde edilen plan, görünüş ve kesitlerin kontrolleri yapılmış, söz konusu mevcut çizimlerin üzerinden geçilerek tek bir çizim dili oluşturulmasına özen gösterilmiştir.

Çalışmamızın son aşamada ise yapıların katalogları oluşturulmuş, tüm bulgular bir bütünlük içerisinde değerlendirilerek sonuca ulaşılmıştır.

Tez metni içerisinde kullanılan terminolojide, doğrudan Türkçe karşılığı olmayan mimari birim ya da öğe terimleri için literatürde kabul gören ve ait olduğu dönemdeki özgün adlandırmalarının tercih edilmesine dikkat edilmiştir. Geç Antik Çağ dünyasının siyasi ve kültürel alanda hem Yunanca hem de Latinceyi kullanıyor oluşu Erken Hıristiyan ve Erken Bizans Dönemi sanatı terminolojisinde, kaynak dil seçiminin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Mimari özelinde, Hıristiyan dini yapıları ile ilgili terimler yaratıldıkları kültür çevresine bağlı olarak çoğunlukla Yunanca kökenli olsa da, özellikle seküler alanda Latince kökenli terimlere de çokça rastlanmaktadır. Çalışma kapsamında ele aldığımız çeşme yapıları M.S. 4.-6. yüzyıllar arasına tarihlenmesi

nedeniyle Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi kültür dünyasına paralel olarak metin içerisinde dini nitelikli yapılar için Yunanca, kamusal sivil nitelikler taşıyan yapılarda ise kökenlerine bağlı olarak Yunanca ya da Latince terimler tercih edilmiştir. Terimlerin iyelik eki almaları gereken durumlarda, anlam karmaşası yaratmaması ve okuma kolaylığı sağlaması adına, kelimeler italik ve Türkçe ekler ise düz yazılarak beraber kullanılmışlardır.

Latince ve Yunanca terimler, metinde ilk kez geçtikleri yerlerde parantez içerisinde Türkçe karşılıkları ile birlikte verilmiştir. Ancak Türkçede karşılığı olmayan ya da yapılacak çevirinin uzun tanımlamalar şeklinde olduğu durumlarda ise bu terimler çalışma sonundaki "Sözlük" içerisinde açıklanmıştır. Doğrudan Türkçe karşılığı kullanılan terimlerde ise metinde ilk kez geçtikleri yerlerde parantez içerisinde Yunanca ya da Latince karşılıkları verilmiştir. Tezde ayrıca Roma Dönemi'nde inşa edilen anıtsal nitelikteki kamusal çeşmeler için *Nymphaeum/Nymphaion* terimi kullanılmamıştır. Bunun başlıca sebebi ise bu yapıların özgününde, *Hydreion ve Krene* gibi farklı adlandırmalara da sahip oluşlarıdır. Bu bağlamda oluşabilecek kavram karmaşasının önüne geçmek amacıyla tez metni içerisinde yer verilen Roma Dönemi'nin büyük boyutlu kamusal çeşme yapıları için *"Anıtsal Çeşme"* ifadesi kullanılmıştır.

Katalogda yer verdiğimiz kamusal nitelikteki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi çeşmeleri için ise literatürde kabul gören adlandırmaları ya da Türkçe çevirileri kullanılmış olup henüz yayınlanmamış yapılar, lokasyonlarına göre adlandırılmıştır. Konutlar ve dini yapılarda yer alan çeşmeler ise bulundukları yapı ve yapı komplekslerindeki konumlarına göre isimlendirilmiştir.

Sunulan tez çalışması giriş bölümüyle birlikte altı ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü oluşturan "Giriş" bölümünde araştırmanın konusu, kapsamı, amacı, önemi, izlenen yöntem ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde; tarihi süreç içerisinde kentsel su yönetimi yasalar ve kurallar çerçevesinde ele alınmıştır. Roma ve Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi olarak ikiye ayrılan bu bölümde, kentsel su yönetimi, Roma ve Bizans hukuki metinleri ve elbette konuyla ilgili mevcut yazıtlar ışığında incelenerek tarihi süreç içerisinde su yönetiminde ne gibi değişikler olduğu, kentsel su yönetiminde rol oynayan figürlerin, yasa ve kuralların çeşme ve diğer su yapılarının inşasında, korunmasında ve finansmanı konusunda ne denli etkili ortaya konmuştur.

Üçüncü bölümünde; Arkaik Dönem'den Geç Antik Çağ'a kadar insanların suyu elde edebilmeleri ve kullanıma sunabilmeleri için ne tür zahmetlere girdikleri, yerleşimlerini hangi tip çeşme yapıları ile donattıkları ve çeşmelerin Antik Çağ insanının yaşamında oynadığı rol, Anadolu, Yunanistan, Adalar ve Roma'daki çeşitli kamusal çeşme örnekleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Antik dönem çeşmelerini fiziksel ve sosyo-politik açıdan genel hatlarıyla tanıtan bu bölümde ayrıca, çeşme mimarisinin yüzyıllar içerisinde ne denli değişime uğradığı ve bu değişimin oluşmasında etkili faktörlerle ilgili ön fikir edinmek amaçlanmıştır.

Bu ön giriş bölümlerinin ardından, "*Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Güney ve Güneybatı Anadolu'daki Çeşme Örnekleri*" başlıklı bölümünde (Dördüncü Bölüm); Anadolu içerisinde yedi bölgeden (Phrygia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Pisidia Bölgesi) toplam 44 çeşme bir araya getirilmiştir. Çeşmelerin yer aldığı bölgeler ve kentler kuzeyden güneye ve birbirine olan yakınlıklarına göre sıralanmıştır. Çalışmanın ilk aşamalarında bölge ve kentlerin alfabetik sıralanması düşünülmüş olsa da böyle bir sıralamanın, kent ya da bölge bazında değerlendirme yapmak isteyenlerde kafa karışıklığı yaratma ihtimali göz önüne alınarak bundan vazgeçilmiştir. Her bir kentin içerisinde yer alan çeşmeler ise ayrıca bir sınıflandırma yapılmaksızın kamusal, konut ve en son dini çeşmeler olarak sıralanmıştır (her bir çeşme türünün olduğu durumda).

Söz konusu bu bölümde her yapı kendi içerisinde adı, konumu, plan-genel özellikleri, dekoratif öğeleri ve yapım tarihinin tanıtıldığı mimari özellikleri ayrı alt başlıklar içerisinde ele alınarak katalog biçiminde tanıtılmıştır. Ağırlıklı olarak mimari özelliklerin üzerinde durduğumuz bu bölümde ayrıca her bir yapı bağlı bulunduğu kent ve yapı bazında değerlendirilerek, pek çok yapı için öne çıkan ve güncelliğini koruyan sorunsallar, mevcut verilerin el verdiği ölçüde tartışılmıştır.

Tezimizin beşinci bölümünü "Değerlendirme" kısmı oluşturmaktadır. Birçok başlığın bir araya getirilmesiyle oluşturulan ve çeşme yapılarını kendi içinde tüm yönleriyle ele aldığımız bu bölüm, üç başlık altında değerlendirilmiştir. İlk başlık Roma Dönemi'nde inşa edilen anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde kullanımı üzerinedir. Burada Anadolu kentlerindeki belli başlı Roma Dönemi anıtsal çeşmelerinin Geç Antik/Erken Bizans Dönemi kullanımları sırasında oluşan yapısal, fonksiyonel ve dekoratif değişiklikler irdelenerek, bu değişiklerin nedenleri ve amaçları ortaya konulmuştur.

İkinci başlık, mevcut bir yapıdan dönüştürülmüş veya çok sayıda devşirme mimari öğenin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş Geç Antik Çağ çeşmelerinin dönem mimarisi içerisindeki yerinin saptanmasına yöneliktir. Burada çeşmeye dönüştürülen antik dönem yapılarının tercih edilme sebepleri ve yapıların çeşmeye dönüştürülmesinde uygulanan yöntemler, bu dönüşüme etki eden faktörler ele alınmıştır.

Üçüncü başlıkta; Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen çeşmeler Phrygia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Pisidia Bölge kentlerindeki örneklem olarak seçilen çeşmeler bulundukları alan, yapı ve yapı komplekslerine ve ayrıca niteliklerine göre sınıflandırılarak, "*Kamusal Alanda Yer Alan Çeşmeler*", "*Konut Çeşmeleri*" ve "*Dini Yapılarda Yer Alan Çeşmeler*" başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Kamusal alanda yer alan çeşmelerin tartışıldığı ilk kısımda öncelikle, çeşmelerin bulunduğu kentle olan fiziki ilişkisi ve bu çeşmelerin yer seçiminde rol oynayan faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonrasında, Geç Antik/Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen kamusal çeşmelerin Roma Dönemi'ne kıyasla azalışının nedenleri, dönemin değişen sosyo-ekonomik ve idari yapısı, yasa ve kuralları çerçevesinde irdelenmiştir. Son kısımda ise Geç Antik/Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen kamusal çeşmelerin plan özellikleri ve tasarım biçimleri ele alınmış, burada çeşme biçimleri Anadolu ölçeğinde değerlendirilmişlerdir. Söz konusu çeşmelerin yapısal özellikleri, plan kurguları ve tasarımlarının bu yüzyıllarda nasıl bir gelişim seyrettiği ve nasıl değiştiği katalog kapsamında incelenen örnekler üzerinden tartışılmıştır.

Değerlendirmenin bir diğer alt başlığı olan "*Konut Çeşmeleri*" konutlar ile çeşmeler arasındaki mekânsal ve fonksiyonel ilişkiyi kavrayabilmek için dönemin üst düzey konutlarına yoğunlaştığımız kısımdır. Burada öncelikle dönemin değişen yapısına bağlı olarak sosyal yaşamdaki değişimin konutlara ve tabi ki konut çeşmelerine yansımaları ele alınmıştır. Geç Antik Çağ'ın lüks konutlarında ne tür mekânların bulunduğu, çeşmelerin bu mekanların hangilerinde yer aldığı, bu mekanlardaki işlevleri ve ev sahibi için önemi üzerinde durulmuştur. Burada ayrıca sosyal yaşam ve konut çeşmelerinin bu yaşamda sahip olduğu role dikkat çekilmiştir. Bu başlığın ardından ise tez kapsamında incelenen örnekler konutlar içerisinde yer aldığı mekanlara göre sınıflandırılarak "*Açık Avlu/Peristil Çeşmeleri", "Kabul Salonu ve Yemek Salonu (Triclinium) Çeşmeleri", "Diğer Mekanlarda Yer Alan Çeşmeler"* olarak alt başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Yapısal özelliklerin de tartışıldığı bu bölümde, Anadolu'daki

öncül örneklere, dönem örneklerine ve Akdeniz coğrafyasındaki diğer bölgelerdeki benzer örneklere de değinilmiştir.

Değerlendirmenin ikinci alt başlığı olan "*Dini Yapılarda Yer Alan Çeşmeler*" ise Erken Bizans Dönemi dini yapılarında çeşmenin oynadığı rolü anlayabilmek için dönemin dini yapıları ve bu yapılardaki çeşme kullanımı üzerinde durulmuştur. Ancak öncesinde Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne kadar suyun, çeşmelerin ve suyla ilgili diğer unsurların başka inançlarda nasıl yer bulduğu, ne amaçla kullanıldığı açıklanmıştır. Sonrasında ise Hıristiyanlık için suyun önemi, şifa ve liturjik ihtiyaçlar dahilinde kullanımı, bu ihtiyaçlar için ne tür yapı ve unsurların kullanıldığı kısaca tanıtılmıştır. Çalışmamızın temel sorunsallarından biri olan cemaatin ve ruhban sınıfının *naos*a girmeden önce avluda ellerini ve ayaklarını yıkadıkları çeşmeler ise kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Erken Bizans Dönemi içerisinde ne tür çeşmelerin olduğu dönem kronikleri ve kroniklere yansıyan terimler üzerinden tartışılarak liturjik işlevli çeşmelerin yapısal ayrımlarının olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Söz konusu kısımda ayrıca günümüze ulaşmayan fakat dönem kroniklerine ve epigrafik verilere yansıyan dini nitelikli çeşmelerin en erken kullanımlarına dair pek çok alıntıya yer verilmiştir. Yapılan bu değerlendirmenin ardından Ionia, Phrygia, Lykia ve Pamphylia bölgeleri içerisindeki kentlerde tespit edilen ve katalog kapsamından incelenen dokuz çeşme bulundukları yapılara göre gruplandırılarak *"Kilise Çeşmeleri", "Vaftizhane Çeşmeleri"*, *"Diğer Mekanlarda Yer Alan Çeşmeler"* alt başlıklar halinde değerlendirilmiş ve Anadolu dışındaki analoji kurulabilen çeşmelerin bulunduğu dini yapılarla birlikte bütüncül olarak ele alınmıştır. Bu bölümün sonunda ise dini nitelikli çeşmelerin neden ağırlıklı olarak piskoposluk yerleşimlerinde bulunduğuna dair cevap/cevaplara yer verilmiştir.

Altıncı bölüm, çalışmanın sonuç bölümüdür. Bu bölümde, bir önceki bölümün verileri baz alınarak, bir bütün içerisinde sonuca bağlanmıştır.

Tez çalışmamız iki cilt halinde olup ilk ciltte, buraya kadar anlatılan bölümlere yer verilmiştir. İkinci ciltte ise metin içerisinde değinilen ya da karşılaştırma örnekleri olarak sunulan yapıların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla kullanılan harita, kent planları, çizim ve görseller, grafik ve tablolar bulunmaktadır. Bunlar metinde verilen numaralara göre sıralanmıştır. Çalışma boyunca kullanılan bu görsellerin listeleri ise, ayrı başlıklar halinde giriş kısmından önce verilmişlerdir.

2. Tarihi Süreç İçerisinde Kentsel Su Yönetimi (Yasalar, Kurallar ve Uygulamalar)

2.1 Roma Dönemi

> *"Hiç kimse resmi izin, yani bir imparatorluk ruhsatı olmaksızın kamu kaynaklarından su çekemez ve kendisine verilenden fazlasını alamaz".*
>
> *Frontinus, De Aquaeductu Urbis Romae, II, 103.*[1]

Roma Hukuku, M.S. 6. yüzyılda Bizans İmparatoru Iustinianus'un kendinden önceki Roma hukuk kurallarını toplatarak, bir bütün olarak *"Corpus Iuris Civilis"* (Medeni Hukuk Bütünü) adıyla bir külliyat haline getirdiği yasalar bütününe denir. Roma İmparatorluğu içinde oluşan ve gelişen bir hukuk sistemi olan Roma hukuku, bugün "Batı kültürü" dediğimiz kültürün bir parçası olarak, Avrupa hukuk sistemine de temel teşkil etmektedir.[2] Antik Çağ'da kent yaşantısında; temin edilmesi, yönetilmesi ve korunması hayati önem arz eden su da bu yasalar bütünü içinde kendine yer bulmuştur. Gündelik hayatın her alanında ihtiyaç duyulan suyun kentsel yaşantıda kullanımı tıpkı günümüzde olduğu gibi çeşitli kanunlarla düzenlenmiştir.[3] Su kaynağının kontrolü ve idaresi, başta merkezi yönetimin yani imparatorluğun sorumluluğundaydı ancak yerel yönetimlerin mevzuat farklılıklarının da olduğunu belirtmek gerekir.[4] Suyla ilgili yasalar, su yollarının ve su yapılarının korunmasından su sistemlerine zarar verenlerin cezalandırılmasına, suyun kent içi dağıtımından tüketimin ücretlendirilmesine kadar pek çok hüküm içermektedir.[5] Bu sebeple *Codex, Digesta, Institutiones* ve *Novellae* olarak dört bölüme ayrılan *Corpus Iuris Civilis*, Roma su yasaları hakkında başvurulması gereken kaynakların başında gelmektedir. Bunun haricinde, M.S. 1. yüzyılda yaşamış seçkin bir Roma senatörü olan ve M.S. 97'de Roma'da "*cura aquarium*" (su sorumlusu)[6] görevini

---

[1]R. H. Rodgers (Ed.), (2004). *Frontinus: De aquaeductu urbis romae* (Vol. 42). Cambridge University Press., s. 105.

[2]S. Güneş Ceylan (2004). Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *8* (2), s. 2.

[3]C. Bruun (2000). Water Legislation in the Ancient World (c. 2200 BC-c. AD 500). *Handbook of Ancient Water Technology*, Brill, s. 539-604.

[4]K. Matulová (2018). *Water management on Mt. Oxa (Crete)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta), s. 34-35.

[5]S. Akkurnaz (2017). Antik Dönemde Kentleşme Olgusu ve Suyun Rolü. 2. *Uluslararası Su ve Sağlık Kongresi*, Antalya, s. 149.

[6]Frontinus'un öncesinde Britanya valisi (M.S. 74-77) ve Küçük Asya prokonsülü olması, *cura aquarium* makamının Roma'nın yönetsel ve siyasal hiyerarşisinde ne kadar yüksek bir mevki olduğunu gösterir. Bunun tek nedeni yalnızca toplumsal ve kişisel ihtiyaçlar için suya ihtiyaç duyulması değildi. Aynı zamanda şehrin güvenliği de önemli bir etkendi; Roma M.S. 1. yüzyılda yangınlarla boğuşuyordu ve Büyük Nero Yangını, Frontinus'un göreve gelmesinden daha 40 yıl önce yaşanmıştı; A. Trevor Hodge (2002).

yerine getiren Sextus Iulius Frontinus'un M.S. 98 yılında kaleme aldığı "*De Aquaeductu Urbis Romae*" (Roma'daki Su Kemerleri Üzerine) isimli eseri, hem Roma'daki su yolları hakkında hem de su yollarının, su yapılarının ve kentsel alt yapının inşası ve yönetimi ile ilgili kapsamlı bilgiler sunan, yeri doldurulamayacak öneme sahip bir kaynaktır. Su sağlama sisteminin kapasitesi üzerine ayrıntılı incelemelerde bulunan Frontinus, Roma'daki her su kemerinin getirdiği su miktarını ölçmüş, kitabında bu miktarın suyun çeşitli kullanım alanları arasında nasıl dağıtıldığına, çeşme ve havuzlara, imparatorluk binalarına, kişisel kullanıma ayrılan su miktarına dair ayrıntılı bilgiler vermiştir.[7] Söz konusu eserde ayrıca imparatorun Roma'nın su kaynaklarının yönetiminde ve su kemerlerinden gelen suyun dağıtımıyla ilgili olarak kullandığı geniş yetkiler açıkça görülmektedir.[8] Bu iki yazılı kaynağın yanı sıra suyla ilgili bilgi veren epigrafik belgeler ve arkeolojik veriler de Roma su hukukunu ve yönetimini anlamamız açısından büyük önem arz etmektedir.

Özellikle son yirmi yılda yapılan araştırmalar, Roma hukuku içerisinde suyun yasal düzenlemesine ışık tutmaya başlamış, kamusal ve özel su hakları açısından su kullanımı ve su kaynaklarına erişim, suyun korunması ve idaresi konusunda daha detaylı veriler ortaya konulmuştur. Ancak Roma Hukuku, oldukça kapsamlı ve karmaşık yasalar bütünü olduğu için suyla ilgili her konunun burada detaylı olarak işlenmesi, konumuzun amaç ve kapsamının dışına çıkmaktadır. Bu nedenle burada sadece güncel araştırmalar ışığında çeşmeler ve bunlara kaynaklık eden su yolları, suyun kamusal ve özel alanlarda tüketimi ile bunlar hakkındaki yasa ve kurallarla ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir.[9]

Roman Aqueducts and Water Supply. Bloomsbury Publishing, s. 16; S. Mithen (2017). *Susuzluk: Antik Dünyada Su ve İktidar*. Koç Üniversitesi Yayınları, s. 148.

[7]Mithen, 2017, **a.g.k.**, 148; D. K. Rogers (2018). Water culture in Roman society. *Ancient History*, *1*(1), Brill, s. 7-8.

[8]Frontinus'un kitabında yasalarla ilgili incelemelere yer verilmemiştir, ancak su yönetimiyle ilgili bir dizi yasadan hem alıntı yapar hem de yorum yapar. Bkz. Rodgers, 2004, **a.g.k.**

[9]Su yönetimi ile ilgili yasa ve kurallar Roma Dönemi öncesinde de görülmektedir. Bununla ilgili en çarpıcı örnek Astynomos'ların Yasası" olarak bilinen ve M.Ö. 2. yüzyılda yazılıp M.S. 2. yüzyıla kadar hâlâ geçerli olduğu kabul edilen 237 satırlık bir yazıttır. Kent içindeki yapıların korunması ve denetlenmesinden birinci derecede sorumlu olan bu memurların görevlerinin uzun uzun anlatıldığı yazıtın bir bölümü çeşmelere ve sarnıçlara ayrılmıştır. Temiz suya ve akışkan kanallara sahip çeşmelerden bahsedildiği bölüm; söz konusu yapılarda herhangi bir sorun yaşandığında bildirilmesi gerektiği, çeşmelerde çamaşır/kap-kacak yıkamak ve hayvanlara su içirilmenin yasak olduğu, bunu yapanlara para cezası verileceği, ilgili paraların çeşmelerin onarımında kullanılacağı gibi detaylı bilgiler içermektedir. Bütün bu önlemler Hellenistik Dönem Pergamonu'nda su hijyenine verilen önemi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çeşmelerdeki hijyenin sağlanmasına yönelik önlemler sadece Pergamon yazıtıyla sınırlı değildir. M.Ö. 5. yüzyıl'da Delos'taki Minoe çeşmesinde de benzer şekilde çamaşır yıkamak ve banyo yapmak yasaklanmıştır. M.Ö. 3. yüzyılın başlarında Keos'ta da benzer hijyenik önlemler alınmıştır ve bu doğrultuda çeşmeye giden su kanallarının temiz tutulması için 2 *epimeletes* görevlendirilmiş, çeşmede yıkanmak ve çamaşır yıkamak ise yasaklanmıştır. Bkz. I. Arnaoutoglou (2008). *Ancient Greek laws: A sourcebook.* Routledge, s. 125-126;

Roma hukuku; kamu hukuku ve özel hukuk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda kamusal ve özel su hakları arasında net ayrımlar vardır.[10] Akarsular, göller ve deniz kamunun ortak malı sayılmaktaydı ve isteyen herkes bir başkasının hakkını gasp etmeden bu kaynakları ihtiyaçları dahilinde kullanabilirdi. Örneğin, arazisinin yakınından nehir geçen bir kişi, bu suyu kendi arazisine kanalize edebilir, ancak tüm suyu alarak diğer arazi sahiplerinin sudan yararlanma hakkını kısıtlayamazdı. Ancak yer altı su kaynakları, nehir ve göllerden farklıydı. Bu kaynaklar, kimin arazisinde çıkıyorlarsa, o kişinin malı sayılıyordu ve özel mülkiyete giriyordu.[11] Dolayısıyla arazi sahibi bu suyu kendi ihtiyaçları dahilinde kullanma ve hatta bir başkasına satma hakkına sahip olabiliyordu.[12] Doğal kaynakların yanı sıra insan yapımı su kaynakları da vardır. Bunlar; su kemerleri, su yolları, sarnıçlar, su dağıtım tankları (*castellum divisorium*), su dağıtımı için kullanılan künkler ve halkın su ihtiyacını karşılayan çeşmelerdir. Doğal su kaynakları gibi, su kemerleri ve taşıdıkları su da kamusal veya özel olabiliyordu. Ancak bir su kemerinin suyu, *aqua publica* (kamusal su) olarak bilinse de esasında su kemerini inşa eden otoritenin mülkiyetindeydi. Bu otorite yerel belediye ya da doğrudan imparatorluğun kendisi olabilirdi. Su, umumi çeşmelere ulaşana kadar suya ücretsiz erişim yoktu; herkes şehir şebekesinden kendi hanesine su getiremiyordu. Suyun evlere dağıtım ağlarıyla ulaştırılması özel izne tabiydi.[13]

Frontinus'un aktarımına göre su kemerlerinden gelen suyun 1/3'ü şehir dışına dağıtılmaktaydı. Bu suyun %60'ı çiftlik evleri, tarlaları ve sulama ihtiyaçları için özel tüketicilere gidiyordu. İmparatorluk tarafından su hakkı tanınmadıysa bu kişilerin su için ücret ödemeleri gerekiyordu. Suyun geri kalan %40'ı imparatorluk mülklerine ulaştırılıyordu. Şehir içinde ise suyun %20'si imparatorluğun kullanımına, %40'ı özel tüketicilere, diğer %40'ı ise kamusal ihtiyaçlara; yani çeşmelere, hamamlara ve diğer kamu binalarına aktarılıyordu.[14] C. Bruun'un Roma'daki su künkleri üzerine yaptığı çalışma bu anlamda Frontinus'u destekleyici veriler sunmaktadır. Bruun, Roma'daki su

---

H. Uzunoğlu (2018). *Epigrafik Belgeler Işığında Güney ve Güney Batı Anadolu'da Su ve Su Yapıları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı), s. 29; Astynomos'ların Yasası için ayrıca bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 366-369.

[10]C. Bruun (2010). Imperial power, legislation, and water management in the Roman Empire. *Institute of Advanced Study*, *Vol. 3*, Durham University, s. 6; C. Bruun, (2012). Roman emperors and legislation on public water use in the Roman Empire: clarifications and problems. *Water History, 4*(1), s.13-14.

[11]C. Bannon (2017). Fresh water in Roman law: Rights and policy. *The Journal of Roman Studies*, *107*, s.62.

[12]Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 35.

[13]Brunn, 2012, **a.g.k.**, 16-17.

[14]Mithen, 2017, **a.g.k.**, 153.

künkleri (*fistula*) üzerine yaptığı incelemeler sonucunda, künkler üzerinde yazıtlı damgalar olduğunu ve bu bağlamda suyu kimlerin kullanmış olabileceğini keşfetti. Bruun'un araştırması, Roma şehrine gelen suyun %17'sinin imparatora, %38'inin özel kişilere ve %45'inin genel olarak halka arz edildiğini göstermektedir.[15] Bu kontekstte kente ulaşan su miktarı, kentlerin nüfusu ve suyun yoğun tüketimi düşünüldüğünde, bu suyun herkese sunulan bir ayrıcalık olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.[16] Frontinus tarafından aktarılan ve M.S. 11 yılında senato tarafından alınan bir kararda hiç kimsenin ana su şebekesinden özel mülküne su götüremeyeceği net bir şekilde vurgulanmıştır. Alınan senato kararında, kendi özel mülkiyetlerine su götürme izni verilen vatandaşların, suyu doğrudan su kemerinden almak yerine ana dağıtım rezervuarından almaları gerektiğinin özellikle altı çizilmiştir.[17] Frontinus, yasalara rağmen suyun yasa dışı kullanımına da dikkat çekmiştir. Öyle ki su işlerinden sorumlu personelin pek çoğu kendilerine rüşvet verenlere su temin etmek gibi yolsuzluklara karışmışlardı. Örneğin kişiler rüşvet yoluyla mülklerine ayrı bir kanal ekletebiliyor ya da daha fazla su alabilmek için su sağlama borularını genişletebiliyorlardı. Arazilerinden su kemeri geçen toprak sahipleri yasadışı bir şekilde kanallarla kendi mülklerine su çekiyorlardı.[18]

Kendi mülkiyetine su getirmek ve bunu villalarının peristillerini süsleyen çeşme ve havuzlarla sergilemek; bu ayrıcalığı edinen varlıklı kimselerin statü ve güçlerini gösterebilmeleri için oldukça mühimdi. Kentlerin dağıtım ağlarından kendi mülkiyetine su hattı çekmenin önünde ise birçok bürokratik engel ve yüksek maliyet vardı. Roma İmparatorluğu boyunca, özel su hakkı elde edebilmek için mülk sahibinin imparatordan veya yerel yetkililerden izin alması zorunluydu.[19] Frontinus'un aktarımına göre, kendi mülkiyetine su getirmek isteyen bir kişinin öncelikle imparatora talebini bildiren bir mektup yazması gerekiyordu. Talebi imparator tarafından kabul gördüğü takdirde, ilgili şahsın bu kez mali ve teknik detayları görüşmek için *cura aquarium*'a müracaat etmesi şarttı.[20] Bunun sonucunda, Roma'daki eviyle kentteki su dağıtım ağının özel bir bağlantıya sahip olması, kişinin bu imtiyazı imparatordan aldığının görünür bir ifadesi

[15]C. Bruun (1991). *The Water Supply of Ancient Rome: A Study in Roman Imperial Administration*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, s. 63.
[16]Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 36-37.
[17]Frontinus, De Aquaeductu Urbis Romae, II. 106; Ayrıca bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 37.
[18]Mithen, 2017, **a.g.k.**, 153.
[19]D. K. Rogers (2018). Water culture in Roman society. *Ancient History*, *1*(1), Brill, s. 66.
[20]Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 37.

olarak mülk sahibine ayrıca prestij sağlıyor olmalıydı.[21] Dolayısıyla pek çok kişi tarafından arzu edilen tatlı suya genellikle az kişinin sahip olabildiği siyasi güç, sosyal statü ve zenginlikle ulaşılabiliyordu.

Kimi zaman ise özel mülkiyette su kullanma hakkı, bazı kişilere kentlerine yaptıkları hizmetler karşılığında da verilebiliyordu. Örneğin M.Ö. 1. yüzyılın sonlarında Quintus Paconius Lepta isimli bir şahsın belediye başkanlığına seçilmesi vesilesiyle Cales (Caserta) belediye meclisi tarafından evine özel bir su bağlantısı getirilerek onurlandırılmıştır.[22] M.S. 193'te Sessa Aurunca kentinde, imparatorluk kültünün önde gelen bir azatlısı ve rahibi (*augustales*) olan C. Titius Khresimos, bir gladyatör gösterisini finanse ettiği için evine özel bir su bağlantısı verilmişti.[23]

W. Eck'in Roma'daki su künkleri (*fistula*) üstüne yaptığı bir çalışma bu kişilerin sosyal statüsünü ortaya çıkarmış olması bakımından oldukça dikkat çekicidir. M.S. 1. ila 4. yüzyıl aralığına tarihlenmiş olan tüm künklerin üzerinde bulunan isimleri inceleyen Eck, bu isimlerin yaklaşık %77'sinin kime ait olabileceğini tespit edebilmiş; bu oranın %47'sinin senatör sınıfa ait olduğunu, %16'sının kesin olmamakla birlikte büyük olasılıkla yine senatör sınıftan kimselerden, %6'sının atlı sınıfına ait kişilerden, %7'sinin ise imparator azatlılarından oluştuğunu ortaya koymuştur.[24]

Roma Dönemi'nde ayrıca varlıklı özel ev sahiplerinin bir araya geldikleri ve *consortium* denilen bir ortaklık kurdukları bilinmektedir. Bu *consortium* bir başvuruda bulunarak, giderleri kendisinden olmak şartıyla, şehre gelen su hattından kendi hanesine su hattı bağlatabilirdi. Ancak bu bağlantıya şahıslara verilen suların miktarını ölçmek ve ücretlendirmek için *Calix* adı verilen ağızlar takılırdı. Bunlar tunç ya da bronzdan yapılırdı ve ölçüleri içinden geçecek suyun akışına göre saptanırdı. Bu düzenek için epeyce bürokrasi isteyen bir resmi başvuruyla izin alınırdı; sonrasında su idaresince denetiminin yapılıp üzerine mühür basılması gerekirdi.[25]

---

[21]Ancak bunu imparatorluğun yönetimindeki diğer şehirler için genellemek doğru olmayacaktır. Çünkü Frontinus'un kitabı imparatorluğun başkenti Roma'yı ele almaktadır ve Roma dışındaki şehirlerde su özel su imtiyazı ve suyun kullanımıyla ilgili kararlar genellikle belediye meclisi tarafından veriliyordu. Bkz. A. Wilson, (2012). Water, power and culture in the Roman and Byzantine worlds: an introduction. *Water History, 4*(1), Springer, s. 4-5; Brunn, 2012, **a.g.k.**, 13-17.

[22]Wilson, 2012, **a.g.k.**,4-5.

[23]M. Corbier (1984). De Volsinii à Sestinum: Cura Aquae et évergétisme municipal de l'eau en Italie. *Revue des études latines*, *62*, s. 297.

[24]W. Eck (1987). Die Wasserversorgung im römischen Reich. Sozio-politische Bedingungen, Recht und Administration. (Ed. G. Garbrecht), *Die Wasserversorgung antiker Städte, Mainz am Rhein,* s. 85.

[25]F. Kretzschmer (2010). *Resimlerle: Antik Roma'da mimarlık ve mühendislik*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 99-102; Pompeii'de görülen bu tip bir uygulamayı arkeolojik verilerle desteklenmediği sürece imparatorluğun diğer bölgeleri için genellemek doğru olmayacaktır.

Suyun özel şahıslara dağıtımının yanında, su kemerlerinden gelen suyun kent içindeki kamusal alanlara dağıtımının düzenlendiği az sayıda belge de bulunmaktadır. Roma'nın kuzey kesimlerinde yer alan Lucus Feronia yerleşiminin tiyatrosunda bulunmuş olan bir yazıt, dağıtım merkezinden (*castellum*) çeşitli yapılara suyun dağıtımından ve *castellum*'un ilgili yapılara olan uzaklığından bahsetmektedir.[26]

Anadolu'da ise bu konuyla ilgili iki yazıt mevcuttur. M.S. 200 yılına tarihlendirilen Sardis'te bulunmuş olan bir yazıt, kentteki çeşmelerin envanteri niteliğindedir. Listede çeşmeler ya isimleriyle ya da bulundukları lokasyona göre kaydedilmişlerdir ve yazıttan her bir çeşmenin günlük kullanım miktarının belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.[27] Öte yandan Efes'te tiyatro yakınlarında ele geçen ve M.S. 4 ila 14 yılları arasına tarihlenen bir yazıt, kente ulaşan suyun kent içi dağıtım hatlarıyla ilgili bazı düzenlemelerin yapıldığını göstermektedir.[28]

Su kaynağının satın alımı, suyun bireylere özel olarak dağıtılması ve kent içi su paylaşımı hakkında olduğu kadar su yapılarının korunması ve güvenliği üzerine çıkarılan yasalar ve bu işlerle ilgilenen yöneticiler de epigrafik kaynaklara yansımıştır. Bu konuya ilişkin çarpıcı bir örnek, geçtiğimiz yıllarda, Laodikeia'daki Traian (MS 98-117) çeşmesinin güneydoğu köşesinde bulunmuştur. 30 satırlık Grekçe yazıtın yer aldığı dikdörtgen blok (M.S. 113/114 ya da 114/115) Laodikeia Su Yasası ile ilgili oldukça kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Söz konusu yasa; kente su getirilmesi, suyun adil paylaşımı, su sistemlerinin ve borularının korunması ve zarar verenlerin cezalandırılması gibi konuların yanı sıra su borularının çaplarını belirten teknik detaylar da içermektedir. Yazıtta ayrıca; *"Emrediyorum, bana ait olan bu ferman uyarınca, hiç kimse kent çeşmelerindeki veya borularındaki suyu herhangi bir bahane ile uzaklaştıramaz veya dağıtamaz"* şeklinde bir maddeye de yer verilmiştir. Aynı yasada her yıl iki onurlu vatandaşın su yöneticisi olarak görevlendirilmesi, halktan üç kişinin ise denetçi olması ve bunlara maaş ödenmesinden bahsedilmektedir. Aynı metinde suyu bağ-bahçe ve tarla gibi alanlarda haksız şekilde kullananlara veya su sistemlerine zarar veren kişilere uygulanacak para cezalarının miktarları da detaylıca yazılmıştır.[29]

---

[26]Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 38; Yazıtın görseli için bkz. Eck, 1987, **a.g.k.**, 86.
[27]Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 83-85; Yazıt için ayrıca bkz. W. H. Buckler ve D. M. Robinson, (1932). *Sardis. Vol. VII: Greek and Latin Inscriptions. Part I,* Leyden, no. 17.
[28]Yazıt için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 112.
[29]C. Şimşek, (2018). Laodikeia Su Yasası. *II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi*, s. 197-199; F. Guizzi (2019). Laodikeia Su Yolları Üzerine Anadolu Eyalet Valisinin Bir Fermanı (M.S. 114/115), *Laodikeia Çalışmaları 5: 15. Yılında Laodikeia (2003-2018)*, (Ed. C. Şimşek), Ege Yayınları, s.143-164.

Kibyra yakınlarındaki Yusufça'da ele geçirilen Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait yazıt ise suyun kent yaşantısında kullanımının kamu otoriteleri tarafından kontrol edildiğine dair önemli bilgiler içermektedir. M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen bu yazıtta; kentteki bazı çiftlik sahiplerinin kamusal suyolundan şahsi kullanımları için izinsiz su temin ettikleri ve bu hukuki sorunun dönemin imparatoruna kadar iletildiği aktarılmaktadır.[30]

Su yollarının ve su yapılarının yönetimi ile ilgili kimlerin görevlendirildiği ise dönem kroniklerinden ve yazıtlardan anlaşılabilmektedir. Roma'da Cumhuriyet Dönemi'nde bu işlerden sorumlu bir memurun olmadığı ve su yolu inşa, bakım ve onarım işleriyle, görev alanı oldukça geniş olan *aedilis* ve yanı sıra *censor*'ların ilgilendiği bilinmektedir.[31] Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise M.S. 11'de Agrippa'nın ölümünden sonra su yollarının idaresi ve bakımı için daimî bir *cura aquarum* memuriyeti kurulmuştur.[32] Bu memuriyetin başındaki kişi Roma'nın, tüm su yollarından ve su dağıtım şebekelerinden sorumlu en üst düzey görevlisi olmuştur. Tek başına görev yapmayan *cura aquarum*'un ekibinde *castellarii* (rezervuar sorumluları), *circitores* (gözcüler) ve *vilici* adı verilen denetçiler bulunmaktaydı.[33] Ancak su idaresiyle ilgili memuriyetler Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerinde farklılık gösterebiliyordu. W. Eck, Roma dışındaki bölgelerde, özellikle İtalya'nın diğer yerlerinde bu işle yetkili belli bir memuriyetin olmadığını ve kentin danışma meclisi gibi, yetkili mercilerin bazı memurları su ile ilgili işlere atadıklarını belirtmektedir.[34] Su yönetimi kentler için hayati bir konu olduğundan Laodekiea örneğinde de görüldüğü üzere her kent suyun korunması için önlemler almış ve bu işle mutlaka bir memurun ilgilenmesini sağlamış olmalıdır. H. Uzunoğlu'nun "*Epigrafik Belgeler Işığında Güney ve Güney Batı Anadolu'da Su ve Su Yapıları*" adlı doktora çalışmasında, Roma dışındaki eyaletlerde su idaresinden sorumlu kişilerle ilgili dikkat çekici örnekler sunulmuştur. Söz konusu çalışmaya konu olan yazıtlarda, su yolu, onunla bağlantılı yapılar ve çeşmelerin bakım/onarımını sağlamak üzere kimlerin görev yaptığı anlatılmaktadır. Efes'te Aristion su yolunun korunması için

[30]Detaylı bilgi için bkz.: Ş. Özüdoğru ve D. Tarkan (2018). Kibyra Geç Antikçağ Hamamı, *Adalya* 21, s. 181; Ş. Özüdoğru (2020). *Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi 1/ Kıbyra*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.140-141; E. Sayın (2022*). Geç Antik Çağ'da Kibyra.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü), s. 128.
[31]Eck, 1987, **a.g.k.**, 67; Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 40.
[32]Mithen, 2017, **a.g.k.**, 152.
[33]Bruun, 1991, **a.g.k.**, 190-194; Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 40.
[34]Eck, 1987, **a.g.k.**, 69.

kent tarafından iki adet *epimeletes* görevlendirildiği, Side kenti *boule* ve *demos*'u kent kapısının karşısındaki anıtsal çeşmenin *curator*'u Aurelius Mandrianus Longinus'u onurlandırdığı, Magnesia ad Maendrum kentinde ise su kaynaklarından iki yıl boyunca sorumlu olmuş olan (ἐπὶ τῶν ἐπι-- πηγῶν διετίαν) Moskhion isimli bir *euergetes*'in onurlandırıldığı kentlerde ele geçen yazıtlar sayesinde anlaşılabilmektedir. Bu örnekler, Roma'daki *cura aquarum* memuriyetinin eyaletlerde de bir şekilde uygulandığını göstermesi açısından önem teşkil etmektedir.[35]

2.2. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi

> *"Önceleri halka açık olan çeşmelere ek olarak, özel kaynaklardan temin edilen, daha sonra kamuya açık hale gelen ve tekrar özel kullanıma dönüştürülen çeşmelerin de dikkatli bir şekilde araştırılmasına karar veriyoruz. İmparatorluk fermanıyla, bir zamanlar kamuya açık olan bir şeyin yasadışı bir şekilde kişiye özel kullanıma sunulduğu biliniyorsa, o şeyin hakları başkente geri verilerek kamunun kullanımına geri sunulacaktır".*
>
> *Codex Iustinianus 11.43.9*[36]

Frontinus'un Roma için hazırladığı *De aquaeductu urbis Romae*'ye benzer bir teknik el kitabı Geç Roma Dönemi'nde hazırlanmamıştır. Yine de Theodosios ve Iustinianos kanunnamelerinde toplanmış olan birbirini takip eden bir dizi imparatorluk yasası, su yollarının ve su yapılarının korunmasından su sistemlerine zarar verenlerin cezalandırılmasına, suyun kent içi dağıtımından tüketimin ücretlendirilmesine kadar bazı hükümler içermektedir. Kentlerdeki bayındırlık, inşa ve onarım faaliyetlerinden sorumlu olan bölge ve kent valilerini, yerel yöneticilerini doğrudan muhatap alan bu kanunlarda; çeşitli yaptırımların yanı sıra doğal kaynakların ve suyun kamusal bir varlık olarak tüm insanlığın ortak malı olduğuna vurgu yapılmıştır.

Codex Theodosianus, M.S. 313'ten 438'e kadar olan döneme tarihlenen on altı imparatorluk kararnamesinde tatlı su ile ilgili az sayıda yasa metni bulunmaktadır.[37] Bunlar arasında 15. kitapta *De aquaeductu* olarak adlandırılmış olan bir alt bölüm vardır. Burada, kamusal ve özel su hakları açısından su kullanımı ve su kaynaklarına erişim, suyun korunması ve idaresi hususunda bazı yasal düzenlemeler bulunmaktadır.

[35]Yazıtlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 41, 251, 347-349.
[36]Türkçe çeviri için bkz. K. Altuğ (2021). Roma Hukuku'nda Şehir ve Doğa: Codex Theodosianus ve Codex Iustinianus, *Burası/This Place*, (Ed. F. Yalçınkaya), Yapı Kredi Yayınları, s. 234.
[37]Bruun, 2010, **a.g.k.**, 2.

Bunlardan biri; 326'da İmparator I. Constantinus'un Roma'da *cura aquarium* (su sorumlusu) görevini yerine getiren Maximilianus'a gönderdiği bir emirnamedir. Söz konusu kanun maddesi, topraklarından su kemeri geçen arazi sahiplerinin vergilerden muaf tutulmalarını, bunun karşılığında su kemerlerinin tıkanması durumunda temizliğinden sorumlu olmaları gerektiği, bu görevi ihmal etmeleri halinde ise arazi malikinin topraklarına el konulmasını buyurmaktadır. Aynı emirnamede, su kemerlerinin yakınında ağaçlandırma yapılmaması, ağaç köklerinin su kemerinin yapısına zarar verebileceği için kesilmesi gerektiği belirtilmiştir.[38] Bu yasa metni, *cura aquarum* memuriyetinin M.S. 4. yüzyılda da var olduğunu göstermesi açısından ayrıca önem arz etmektedir.

M.S. 382 yılında, Konstantinopolis Valisi (*prefectus*) Clearchus döneminde yayınlanan bir kanunname ile konutların su kullanımı konusundaki imtiyazlar belirlenmiştir. Emirnamede; bir konutun kullanımına izin verilen su miktarı, konut malikinin sosyal statüsü, sahip olduğu konutun büyüklüğü ve özel hamamının bulunması gibi unsurlara göre değişiklik göstermektedir. Buna göre, kendi hamamına sahip bir ev 0.05 m çapında boru ile su alabilmekte, ev sahibinin statüsüne göre bu ebat 0.08 m'ye kadar arttırılabilmekteydi. Hamamı bulunmayan alt tabakaya ait konutlara izin verilen boru ebadı ise 0.04 m olarak belirlenmişti.[39]

Bazı kanun maddeleri ise kent dışında tarımsal sulama için su hırsızlığı problemlerine atıf yapmaktadır ve muhtemelen bu emirnameler gittikçe artan kent içi taleplere cevap vermekteydi; 381-382 yılları arasında İmparator II. Valentinianus, I. Theodosius ve Arcadius'tan Konstantinopolis Valisi (*prefectus*) Pancratius'a gönderilen bir emirnamede; herhangi bir kişinin, yasak olduğu halde kamuya ait bir su yolundan kendi çiftliğine su yönlendirmesi durumunda, söz konusu çiftliğin mali unvanlarının yasaklanması ve mülkün hazineye devredilmesi talimatı verilmiştir.[40] İmparator

[38]Cod. Theod. 15.2.1; Cod. Theod. çevirileri için bkz. C. Pharr (1952). *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions*, Princeton.
[39]Codex Theodosianus 15.2.3; J. Crow (2012). Ruling the waters: managing the water supply of Constantinople, AD 330–1204. *Water History*, *4*(1), s. 43-46; M.S. 6. yüzyılda Iustinianos dönemine ait bir kanunnamede ise, Hagia Olympia Manastırı'na her gün "üç ölçek" su tahsis edildiği belirtilmektedir. Mango'ya göre, "üç ölçek" olarak ifade edilen miktar, Altuğ'ya göre ise bu, muhtemelen üst düzey konutların kullanımına mahsus olan yaklaşık 0.08 m boru ebadına karşılık gelmektedir. Bkz. Mango, C. (1995). The Water Supply of Constantinople, C. Mango, G. Dagron (Ed.), *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford 1993*, Aldershot; K. Altuğ (2013). *İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü), s. 39.
[40]Cod. Theod. 15.2.4

Arcadius döneminde çıkarılan bir başka yasada ise; suyunu bir rezervuardan değil de su kemerinden alan kişinin, imparatorluk tarafından ona bahşedilen ayrıcalıkları kaybedeceği ve en ağır cezaya çarptırılacağı sert bir dille vurgulanmıştır.[41]

M.S. 4. yüzyıla ait kanunlar incelendiğinde, su kemerlerinin onarımı için gereken finansal kaynakların bulunmasının, önemli bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Dördüncü yüzyılın sonuna doğru, kanunların finansal sorunlara palyatif çözümler bulmaya yönelmiş olması devletin kente ayırabileceği kaynakların azaldığına işaret etmektedir. Bu çözümler arasında liman ve su kemeri gibi yapıların onarımı için kent halkından para toplanılması;[42] arazilerinden sur ya da su kemeri geçen toprak sahiplerine bu yapıların bakım masrafları yüklenmesi sayılabilir.[43] 424 tarihli kanun İstanbul'un en büyük hamamı olan Zeuxippus hamamlarının işletme-bakım masraflarının yapıya bitişik dükkanlar tarafından sağlanmasını emretmektedir.[44]

Theodosius Codex'inden yaklaşık bir asır sonra çıkarılan Codex Iustinianus'ta da (*Corpus Iuris Civilis*) su ile ilgili yasal düzenlemeler pek farklı değildir. İmparatorlar I. Theodosius ve II. Valentinianus döneminde yayınlanan bir yasa, su kemerlerinin onarım masraflarıyla ve bu masrafların nasıl temin edileceği ile ilgilidir;

> "Bu şanlı şehrin (Konstantinopolis) su kemerlerinin onarımı için, Cyzicenii adı verilen işçiler tarafından ödenenlerin yanı sıra toplanabilecek tüm vergiler kullanılacaktır. Unutulmamalıdır ki, bu güzel şehrin sakinlerinin su satın almaya zorlanması menfur bir durum olacağından, suyu kullanma hakkına sahip olanlardan hiçbiri onarım masrafına maruz kalmayacaktır".[45]

Erken Bizans Dönemi'nde kentlerin dağıtım ağlarından kendi mülkiyetine su hattı çekmenin önünde, Roma Dönemi'nde olduğu gibi birçok bürokratik engel vardı. İmparator I. Theodosius ve II. Valentinianus döneminde çıkarılan ve Anastasius veya Iustinianus döneminde de yinelenen bir yasa metninden; özel su hakkı elde edebilmek için mülk sahibinin imparatordan veya yerel yetkililerden izin almasının zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.[46]

---

[41]Cod. Theod. 15.2.6
[42]Cod. Theod. 15.1.23
[43]Cod. Theod. 15.1.51,53; Cod. Theod. 15.2.1
[44]Cod. Theod. 15.1.52
[45]Cod. Iust. 11.43.7; Cod. Iust. çevirileri için bkz. S. P. Scott (1932). *The Civil Law, 17 vols*, Cincinnati; J. Crow vd. (2008). Translations of Major Texts and Inscriptions relating to Water Supply, Storage, and Use in Byzantine Constantinople. *The water supply of Byzantine Constantinople,* Society for the Promotion of Roman Studies, s. 221-235; Yasanın Türkçe çevirisi için ayrıca bkz. Altuğ, 2021, **a.g.k.,** 234.
[46] Cod. Iust. 11.43.5; 11.43.11

II. Theodosius yönetimi sırasında, muhtemelen M.S. 440-441 yılına tarihlenen bir kanun metni, Hadrianus Su Kemeri'nin getirdiği suların sadece kamu hamamlarında ve imparatorluk sarayında kullanılacağını ifade etmekte ve hanelerde veya tarımsal sulamada kullanılma izinlerini iptal etmektedir.[47]

Roma Dönemi'nde olduğu gibi Erken Bizans Dönemi'nde nüfusun büyük bir bölümü, konut içi su kullanımından mahrumdu; özel tüketim ve teşhir için verilen sular ücretlendirilir ve kontrol edilirdi. Ancak umumi çeşmeler ve kamu suyu ücretsizdi. İmparator Zeno döneminde (M.S. 474-491) çıkarılan bir yasa kamusal çeşmelerin kullanımı hususundadır. Söz konusu yasada; yasadışı bir şekilde kişiye özel kullanıma geçirilen kamusal çeşmelerin İmparatorluk fermanıyla, tekrardan kullanım haklarının başkente geri verilmesini ve kamunun kullanımına sunulmasını buyurmaktadır.[48] Aynı imparator döneminde yayınlanan bir başka emirnamede haksız şekilde su kaynaklarından ve çeşmelerden su alınmasının önlenmesi ve su kemerlerinin onarımları ve denetimi ile ilgilidir;

> "Konumu ne olursa olsun hiç kimse tarafından, su kanallarına veya bunlardan akan çeşmelere müdahale yapılamayacağını kararlaştırıyoruz. Kim, gizli veya açık yetkisine dayanarak, su kemerinin veya çeşmenin söz konusu kollarından herhangi bir suyu saptırır veya kamuya ait suyolundan gizlice su alırsa, onu tam olarak iade etme mecburiyetindedir. Ayrıca bu kanalların duvarı kökleriyle örülmesin diye bundan sonra yakınlarına ağaç dikilmemesini de emrediyoruz. Bu yasağın daha önceden konulduğu bilinmektedir ve bundan böyle, kamuya ait suyolunun çevresine ağaçların dikildiği herhangi bir villa, tarla, hamam, değirmen veya bahçe maliklerinin malına el konularak hazineye aktarılacağının mülk sahibi tüm şahıslara bildirilmesi gerekmektedir. Bu ceza, İmparatorluk fermanıyla dahi geri alınmayacaktır. Yine, bu İmparatorluk kentinin (Konstantinopolis) su kemerlerini denetlemekle görevlendirilen tüm personelin ellerinde bizim adımız bulunan mühür taşımasına karar veriyoruz. Bu yolla herkes tarafından iyi bilinebilsinler ve saray hizmeti de dahil olmak üzere başka hizmetlere çağrılmasınlar. Söz konusu görevlilerden biri öldüğü zaman onun yerini alması için çağırılan görevlinin aynı işaretle tayin edilmesi, böylece ortak bir hizmetle ilişkilendirildikleri için, suyun korunması için sürekli uyanık olmaları ve başka işlerle meşgul olmamaları gerekir".[49]

Kamuya ait su kaynaklarının özel şahıslar tarafından kötüye kullanılmasını engellemeye çalışan bu yasalar aynı zamanda, kamunun hamamlara, çeşmelere ve diğer

[47]Cod. Iust. 11.43.6; Crow vd., 2008, **a.g.k.,** 227; J. Crow (2015). Bizans Konstantinopolis'inin Su Tedarik Sistemi, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt 6,* s.47.
[48]Cod. Iust. 11.43.9
[49]Cod. Iust. 11.43.10 (Çev. Scott, 1932, **a.g.k.,** 196-197; Türkçe çev. Altuğ, 2021**, a.g.k.,** 235).

yerlere su dağıtımına ilişkin kaygılarını da ifade etmektedir.[50] Bunun yanı sıra söz konusu yasa metni, Roma Dönemi'ndeki *cura aquarum* ya da benzeri bir memuriyetin Erken Bizans Dönemi'nde de bir şekilde uygulandığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Theodosios ve Iustinianos Codex'lerinde su ile ilgili yasaların içeriği genellikle Roma ve Konstantinopolis'te yaşanan su sıkıntısına işaret etmekte ve bu probleme karşı mevcut su kaynaklarını güvenceye alma isteği açıkça kendini göstermektedir. Nitekim Erken Bizans Dönemi içerisinde Konstantinopolis'te inşa edilen çok sayıdaki sarnıç bunun görünür bir ifadesidir.[51] Kanunların büyük bir çoğunluğunun başkent özelinde olması, imparatorluk genelinde de bu kanunların esas alınmış olabileceğini düşündürmekle birlikte, başkent haricindeki su ile ilgili yasal düzenlemelerin yerel yönetimlerin yetkisinde olması da pek muhtemeldir.

Buraya kadar örneklerini sıraladığımız su ile ilgili yasaların çoğu doğrudan bölgeler için yönetsel hiyerarşinin en üst basamağı olan valileri (*Praefectus*) muhatap almaktadır. Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde kentsel su yönetiminin en önemli aktörleri durumunda olan valilerin görevleri kamu düzeninin sağlanması, kanunları yaymak ve uygulamak, su ve kanalizasyon gibi kamu servislerinin tedariki, loncaların kontrolü, kamu yapılarının onarımı ve işletilmesi olarak özetlenebilir.[52] Valilerin kentsel su yönetimi konusunda üstlendiği etkin rol, dönem yazıtlarından da anlaşılabilmektedir. Örneğin; Efes'teki Yukarı Agora'nın güneyinde M.S. 2. yüzyılda inşa edilen ancak sonraki bir zamanda yangın neticesinde tahrip olduğu anlaşılan çeşme; M.S. 340 ile 350 yılları arasında *Proconsul* Lucius Caelius Montius tarafından onartıldığı düşünülmektedir.[53] Bu düşüncenin ortaya çıkışındaki en önemli delil, İmparator Constans heykeline ait olduğu düşünülen kaidedeki yazıttır. Yazıtta; *"Tanrısal kararların yargıcı*

[50]Su ile ilgili diğer yasalar için bkz. Cod. Theod. 15.1.23; 15.2.2; 15.2.5; 15.2.9; 6.4.29; 6.4.30; Cod. Iust. 13.3.2; 8.13.1; 11.43.8.

[51]J. Crow vd. (2008). *The Water Supply of Byzantine Constantinople*, JRS Monograph 1, Society for the Promotionof Roman Studies, London; J. Crow (2008). The infrastructure of a great city: earth, walls and water in late antique Constantinople. *Late Antique Archaeology*, *4*(1), s. 249-285; Altuğ, 2013, **a.g.k.**,; J. Crow, 2015, **a.g.k.**, 48-50; K.Ward, J. Crow, ve M. Crapper (2017). *Water-supply infrastructure of Byzantine Constantinople*. Journal of Roman Archaeology, 30.

[52]B. Ceylan (2016). Geç Antik Dönem Kentlerinde Gerileme/Devamlılık Modellerine Kanunlar Üzerinden Bir Bakış. *Olba, (24),* s. 542.

[53]Çeşmenin doğu kanadındaki arşitrav bloğunda tespit edilen ve M.S. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bir yazıt, yangın neticesinde tahrip olan çeşmenin Prokonsül L. Caelius Montius tarafından onartıldığını göstermektedir. Bkz. Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 182-184; L. Lavan, (2021). Public Space in the Late Antique City (2 Vols.): Part 1: Streets, Processions, Fora, Agorai, Macella, Shops. Part 2: Sites, Buildings, Dates. In *Public Space in the Late Antique City (2 vols.)*. Brill, s.522-523.

pek asil Proconsul Lucius Caelius Montius, nymphaion'un bir bölümünü onarttıktan sonra (bu heykeli) efendimiz, en yüce fatih, zafer anıtlarının sahibi, sonsuza dek Augustus olan Constans için dikti ve adadı. Selametle!" ifadesi geçmektedir.[54] Anıtsal çeşmenin arşitravındaki bir başka yazıtta ise onarım işinin imparatorlar Constantius ve Constans'ın emri üzerine gerçekleştiği bahsedilmektedir; *"Yenilmez Augustus'lar olan efendilerimiz Constantius ve Constans, pek asil Caelius Montius'un proconsul, pek asil Caelius Ianuarianus'un legatus olduğu sırada (nymphaion'un) onarılmasını emrettiler".*[55] Her ne kadar ilk yazıt, çeşmenin Vali Montius tarafından finanse edildiğini düşündürse de arşitravdaki ikinci yazıt imparatorların anıtsal çeşmenin inşa edilmesi için bir girişim başlattığı ve işin denetimini eyaletteki temsilcisi olan valisi aracılığıyla yaptırdığı sonucu ortaya çıkmaktadır.[56] Lucius Caelius Montius ayrıca Efes kentine ulaşan Marnas su kemerini ve Liman hamamının onarımlarını da gerçekleştiren kişidir.[57] Liman Hamamı'da ele geçen heykel kaidesinde, yapının onarımlarıyla ilgili olarak; *"Consul rütbesine ait bir kişi olan, Asia'nın proconsul'ü, İmparator adına davalara yargıçlık yapan Lucius Caelius Montius, Constantinus Hamam'ının atrium bölümü inşa ettirip ve dekore ettirip en yüce fatih ve galip, ebediyen Augustus olan efendimiz Constans'a (adadı)."* yazmaktadır. Bir başka yazıtta ise *"... Constantinus Hamam'ının atrium bölümü inşa ettirip ve dekore ettirip..."* ifadesi geçmektedir.[58]

M.S. 5.-6. yüzyıllara tarihlenen bir Sardis yazıtında, Basiliskos isimli bir valinin, kamusal çeşmeye ait su oluğunun, ejderha başıyla donattığından bahsedilmektedir.[59] Ayrıca beşinci yüzyılın başlarında, Filistin Secunda valisi Flavius Artemidoros, Skythopolis'teki anıtsal çeşmeyi onarttığı bilinmektedir.[60]

Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde kentlerin su yönetiminde etkili olan bir diğer figür ise piskoposlardır. Geç Antik Dönem'de yaşanan köklü idari değişimler ve özellikle Hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte kilisenin ön plana çıkması gibi sebeplerden ötürü, piskoposlar kent yönetiminde etkin bir rol oynamaya başlamışlardır.

---

[54]Yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 230-231.
[55]Yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 231.
[56]Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 47.
[57]Scherrer, 2006, **a.g.k.,** 51-52.
[58]Her iki yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.,** 242-243.
[59]Yazıt için bkz. F.K. Yegül (1986). The Bath-Gymnasium Complex at Sardis, Harvard University Press, s. 171; R. Merkelbach ve J. Stauber (1998). Steinepigramme aus dem griechischen Osten I. Die West-küste Kleinasiens von Knidos bis Ilion, Stuttgart-Leipzig, no. 04/02/03, s. 401.
[60]I. Jacobs ve J. Richard, (2012). We Surpass the Beautiful Waters of Other Cities by the Abundance of Ours: Reconciling Function and Decoration in Late Antique Fountains*, Journal of Late Antiquity 5*, s. 30.

Bu dönemde; Roma İmparatorluğu'nun eyalet teşkilatını temel alan ve kurumsal hale gelen kilise organizasyonunda her kentte bir piskopos görevlidir. Bulundukları kentlerde ve etki alanlarındaki taşra kiliselerinden sorumlu olan piskoposlar, kentlerin bağlı olduğu eyalet başkentlerinde metropolit ya da başpiskopos olarak görev yapmaktadır.[61] Özellikle bu dönmede kentin soyluları tarafından oluşturulan *decurion*ların (kent meclislerinin) güç kaybetmesiyle kentsel yönetimde oluşan boşluğu piskoposlar doldurmuştur.[62] Şehrin temsilcisi olma sıfatıyla doğrudan imparatora dilekçe verebilme ayrıcalığını edinen piskoposlar, sivil il görevlileri üstünde bir gözetim hakkı elde etmişlerdir.[63] Böylece ruhani lider olmalarının yanı sıra kentlerde yönetici durumuna yükselen piskoposlar, kentin su şebekenin bakımı ve depolama tesislerinin ve hamamların inşası, özel kurullar aracılığıyla kamusal hamamların, su terazilerinin, su yollarının onarımı gibi bir zamanlar kent meclislerinin görevi olan kentsel su yönetiminin bazı sorumluluklarını ve rollerini üstlenmeye başlamışlardır.[64] Özellikle Iustinianus dönemine ait yasalar kente ilişkin görevlerin sorumlulukların, meclis üyelerine değil de piskoposlara verildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Örneğin; M.S. 530 tarihli bir yasa, piskopos ve üç seçkin vatandaşın yılda bir kez bir araya gelip, ister özel ister kamusal gelirlerle yapılmış olsun, tahıl tedariki, kamusal su kemeri, hamamların ısıtılması, limanların bakımı, surların veya kulelerin inşası, köprülerin onarımı veya yolların kaplanması gibi kamusal işlerin kontrolünü yapmasını ve giderleri denetlemesini buyurmaktadır.[65] Aynı emirnamede kentlerde bina yönetmeliklerini ihlal eden özel yapıların kaldırması, kamu binalarının bakımı, kentsel alanların korunması ve su kemerlerinin yönetimi gibi görevler merkezi yönetimden alınmış olup, başta piskopos ve mülk sahiplerinin mesuliyetine verilmiştir.[66] Piskoposların kent ve su yönetiminde üstlendikleri bu etkin rol dönem kaynaklarından ve yazıtlardan da anlaşılabilmektedir; M.S. 5. yüzyılın ikinci çeyreğinde Cyrrus piskoposu Theodoret, mektuplarında kilise gelirleriyle; hamamları onarttığını, portiko, su kemeri ve iki köprü yaptırdığını belirtmiştir.[67] Efes Ioannes Bazilikası'nın narteksinin güneybatı

[61]G. K. Öztaşkın (2017). Olympos Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu, *Olympos I: 2000-2014 Araştırma Sonuçları (ASMS 2),* (Ed. B. Y. Olcay Uçkan), İstanbul: AKMED, s.51.
[62]Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 50.
[63]Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 51.
[64]Z. Kamash (2006). *Water Supply and Management in the Near East 63 BC-AD 636, Vols. I-II*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Oxford), s. 244-253.
[65]Cod. Iust. 1.4.26.
[66]Cod. Iust. 1.4.26.8.
[67]Theodoret Letter LXXIX; *"...kilise gelirlerimin önemli bir bölümünü revaklar ve hamamlar inşa etmek, köprüler inşa etmek ve kamuya açık alanlar için daha fazla erzak sağlamak için harcadım..."*

köşesinde tespit edilen bir yazıt, piskoposların kentsel su yönetiminde ne denli etkili olduğunu göstermesi açısından oldukça mühimdir. G. Wiplinger'in aktarımıyla bu yazıtta, *Lazaros'un, Ioannes isimli efendisinin (despotes) onayıyla kutsal katedrale su getirme çabası içerisinde, diğerlerinin yanı sıra, kiliseye kadar bir su yolu inşa ettiği ve böylece sarnıç ve kuyulardan zahmetli su çekme işleminden* (müminleri) *kurtardığı* anlatılmaktadır.[68] Burada adı geçen Lazaros'un imparatorluğun en iyi su yapıları uzmanlarından biri olduğu bilinmektedir.[69] Yazıttaki ikinci kişi olan Ioannes'in ise Başpiskopos Ioannes olduğu düşünülmektedir.[70] Ioannes'in adı, Ioannes Bazilikası'nın kapı lentosundaki yazıtta "sacrementum"u yaptıran kişi olarak geçmektedir. Bahsi geçen Ioannes'in, M.S. 549'da başpiskopos olduğu ve Iustinianus'un emriyle Mimar Lazaros'u Ioannes Bazilikası'nın yapımı sırasında ve hemen sonrasında su kemerini inşa etmekle görevlendirdiği bilinmektedir. Burada sözü edilen su yolu ise Selçuk merkezindeki, doğrudan Şirince kaynağından beslenen Bizans su kemeridir.[71] Kilikia'daki Olba kentinde M.S. 6. yüzyılda Kosmas adındaki bir piskoposa ait yazıtta su yolunun dörtte birlik kısmının tamiratını üstlendiği yazmaktadır. Bu yazıt, dini bir görevlinin su ile ilgili seküler bir kamu binasının restorasyonu konusunda girişimde bulunmuş olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.[72] Bu iki yazıtın dışında Makedonya Prima Bölgesi'nde M.S. 561/62 yılında Heraclea Lyncestis Piskopos'u John tarafından piskoposluk merkezine bağlı olarak inşa ettirilen yazıtlı bir çeşme bulunmaktadır. Çeşme'nin cephesini dolaşan profilli silme üzerindeki tek satırlık Grekçe yazıtta *"En dindar ustamız Flavius Justinianus'un saltanatının 35. yılında ve en kutsal ve en kutsanmış Piskopos John zamanında, onuncu indiksiyonun onuncu günü olan Eylül ayında bir şehir çeşmesi inşa edildi"* yazmaktadır.[73] Tespit ettiğimiz tüm bu epigrafik veriler, piskoposların kentsel yönetime bağlı olarak su yönetimi üzerindeki otoritesini göstermektedir.

---

[68]G. Wiplinger (2011). Ephesos Bizans Dönemi Su Yolları. Bizans Döneminde Ephesos. (Ed. F. Daim ve S. Ladstatter), Ege Yayınları, s. 110.
[69]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 110-111.
[70]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 110.
[71]G. Wiplinger, (2010). Die Wasserversorgung von Ephesos in byzantinischer zeit. *Byzanz: das Römerreich im Mittelalter. Teil*, *2*, s. 609.
[72] Yazıt için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.,** 54, 365; Yazıtın ilk satırında geçen σ[πουδῆ] Κοσ[μᾶ]? (= Kosmas'ın gayretiyle) ifadesinden tam olarak ne anlaşılması gerektiği açık olmadığından su yolunun tamirat ücretini Piskopos Kosmas'ın kendi cebinden mi verdiği, yoksa bu masrafın kilisenin kasasından mı karşılandığı açık değildir.
[73]R. Mihajlovski (2011). Justinijanovata episkopska fontana vo Heraclea Lyncestis-Justinianic episcopal fountain in Heraclea Lyncestis. *Macedoniae Acta Archaeologica (20),* s. 405-417.

3. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Öncesi Çeşme Mimarisine Genel Bir Bakış

3.1 Arkaik Dönemden Helenistik Dönem Sonuna Kadar Yunanistan ve Ege Adaları'nda Çeşme Mimarisi

Genellikle çok farklı mimari özelliklere sahip olan Roma dönemi anıtsal çeşmelerin aksine daha sade tipteki Arkaik, Klasik ve Helenistik dönem çeşmelerinin kronolojik ve coğrafi dağılımını takip edebilmek oldukça zordur. Bu nedenle aşağıda sıralayacağımız çeşme türlerinde, Yunanistan ve Ege adalarında tespit edilen öncül örnekler ele alınmış olup kronolojik olarak Roma Dönemi'ne kadar görülen çeşme tipleri genel hatlarıyla tanıtılmıştır.

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de su, kent yaşamı için en temel gereksinimdi. Antik Çağ'da yeterli su kaynağının bulunması, yeni kurulacak bir kentin konumunun seçiminde en önemli faktörlerin başında geliyordu ve birçok kent doğal su kaynaklarından, yer altı sularından ve hatta nehirlerden kolayca faydalanılacak biçimde konumlandırılmıştı. Bu nedenle antik çağ insanı, suyu faydalı bir şekilde kullanmak için yüzyıllar içerisinde birçok teknik geliştirmiştir.[74] Yunan hidrolik mühendisliğinin yetersizliğine ilişkin genel kanının aksine Yunanlılar, yerleşimleri içerisindeki su kaynağını kullanmada ve gerektiğinde su yollarıyla suyu bir yerden başka bir yere iletme konusunda yeterli teknolojiye sahipti ve inşa ettikleri su yollarının nihai noktasında halkın kullanımına açık çeşmeler yapmışlardı.

Arkaik dönem çeşme yapıları, yer altı kaynağı veya yakın bir su kaynağından beslenen ve çoğu, suyun hızla buharlaşmasını önleyen ve böylece suyun korunmasına yardımcı olan üstü örtülü yapılardı.[75] Bu döneme ait çeşme tiplerinden biri doğrudan yer altı kaynağından beslenen basamaklı çeşmelerdir. Bu tip çeşmelerde havuz bölümüne, suyun derinde olması durumunda, genellikle bir dizi basamak aracılığıyla ulaşılırdı ve su, havuzdan kova benzeri kaplarla daldırılarak çekilirdi.[76] Söz konusu çeşme tipinin en yaygın varyasyonunda; üzeri piramidal veya kırma çatıyla örtülü dörtgen planlı bir mekânın ortasında, kare veya dikdörtgen planlı, zemine gömülmüş bir su toplama havuzu

[74]E.J. Owens (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (Çev. C. Birsel), Homer Kitapevi, s.160.
[75]D. K. Rogers (2018). *Water culture in Roman society. Ancient History, 1(1), Brill.* s.47.
[76]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 24-28.

bulunmaktadır. Bu havuza erişim ise merdivenle sağlanmıştır (Çiz 1).[77] Bu tipin bir diğer varyasyonunda ise jeolojik koşullara bağlı olarak kayaların oyulmasıyla yer altında oluşturulan kaynak havuzuna, merdivenli bir tünelden ulaşılmıştır (Çiz 2).[78]

Yunanistan'da Korinth (Asklepieion), Paros (Asklepieion), Tegea, Delphi ve Delos gibi birçok kentin özellikle kutsal alanlarında görülen ve *Basamaklı Çeşme Evi* olarak da adlandırılan bu tip çeşmeler, çoğunlukla kendilerini besleyen kaynakların konumlarına bağımlıydı. M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan ve Yunanistan'da yaygın bir tip haline gelen basamaklı çeşmeler, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarından sonra artan inşaat faaliyetleri ve gelişen su teknolojileri nedeniyle popülerliğini hızla kaybetmiştir.[79] Bu dönemde suyun uzak noktalardan, su yolları ve boru sistemleriyle şehirlere ulaştırılmasıyla ve buna bağlı olarak farklı türde çeşmelerin ortaya çıkmasıyla birlikte, doğrudan kendi kaynağından beslenen basamaklı çeşmelere olan ihtiyaç da giderek azalmıştır. Aynı zamanda basamaklı çeşmelerin genel tasarımının, suyun havuzdan alınmasında ve taşınmasında yarattığı işlevsel dezavantajlar, bu tip çeşmelerin azalışındaki temel faktörler arasında sayılabilir. Basamaklı çeşme tipinin diğer çeşme tiplerine göre daha eski olduğu; bu tür çeşmeleri "son derece eski" olarak nitelendiren Pausanias'ın yorumlarından da anlaşılmaktadır.[80] Bununla birlikte, arkeolojik araştırmalar ve yazılı kaynakların değerlendirilmesi yoluyla, kutsal alanlardaki basamaklı çeşmelerin daha sonraki dönemlerde de korunduğuna ve kullanıldığına dair kanıtlar sağlamak mümkün olmuştur; Delphi'deki tapınak terasında yer alan ve Delos'taki Minoe adı verilen çeşmelerin onarım ve eklemelerle daha geç dönemlere kadar kullanıldığı bilinmektedir (Çiz. 3).[81] Ayrıca söz konusu çeşme tipi, Geç Antik Çağ'da özellikle kutsal alanlarda tekrar inşa edilmiştir.[82]

Arkaik Dönem'den başlayarak Hellenistik Dönem sonlarına kadar farklı tiplerde pek çok çeşme yapısı daha ortaya çıkmıştır. Bu çeşmelerin en başında sundurmalı bir giriş

---

[77]F. Glaser (1987). Brunnen und Nymphäen. *Die Wasserversorgung antiker Städte. Pergamon, Recht/Verwaltung, Brunnen/Nymphäen*, Bauelement, Vol. 93, No. 2, (Ed. Eck, W., Glaser, F., Fahlbusch, H., & Garbrecht, G.), Mainz am Rhein: P. von Zabern, s. 105-106.

[78]F. Glaser (2000). Fountains and Nymphae, *Handbook of Ancient Water Tecnology,* (Ed. Örjan Wikander), Brill, Leiden-Boston-Köln, s. 419-420.

[79]B. Dunkley (1936). Greek Fountain-Buildings Before 300 BC 1. *Annual of the British School at Athens*, *36*, s. 180-182; Glaser, 2000, **a.g.k**., 417; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 26.

[80]Pausanias II 35, 2: Çev. W.H.S. Jones (ed.), (1918). *Pausanias: Description of Greece (Books 1-2 Attica and Corinth)*. William Heinemann; G.P. Putnam's Sons, s. 425-427); Glaser, 1987, **a.g.k**., 106; Glaser, 2000, **a.g.k.**, 417.

[81]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 26.

[82]Glaser, 1987, **a.g.k**., 106; Glaser, 2000, **a.g.k.**, 417.

bölümünden oluşan, suyun oluklardan bir havuza boşaldığı ve insanların suyu oradan seramik kaplar ile daldırarak aldıkları çeşme yapıları gelmektedir (Çiz. 4). *Stoa Tipi Çeşme Evi* olarak adlandırılan bu tip çeşmelerin bir diğer varyasyonunda ise su, oluklar aracılığıyla değil, yapının arkasında ona bağlı olan bir rezervuardan gelerek direkt havuza akmaktadır.[83] *Rezervuarlı Stoa Tipi Çeşme Evi* olarak da tanımlanan ve Arkaik Dönem Yunan çeşmeleri içinde homojen bir grup oluşturan rezervuarlı çeşme evleri, Megara Çeşmesi (Theagenes Çeşme evi) ve Korinth'de Peirene ve Glauke çeşmeleriyle temsil edilmektedir. Pausanias'ın anlatımlarından da bildiğimiz bu çeşmelerin en belirgin ortak özellikleri; yan yana sıralanan birkaç derin, uzun sarnıç (rezervuar), sarnıçların önünde yer alan daldırma havuzları ve bu havuzların ön tarafındaki sütunlarla desteklenen sundurmalı giriş bölümleridir. Ayrıca söz konusu örneklerde karşılaşılan bir diğer ortak özellik, sarnıçlarla havuzu ayıran alçak seviyedeki parapet duvarıdır.[84]

Bu tip çeşme yapılarında basamaklı çeşmelerin aksine; su kaynağı güvenli, bol ve ulaşılması kolaydır. İnilecek ve suyun taşınmasını zorlaştıracak merdiven yoktur. Suyun saflığı, ayrı daldırma havuzları ve rezervuarların çoğaltılmasıyla da garanti altına alınmıştır. Bu rahatlık ve güvenlik sayesinde, doğadan neredeyse tamamen kopuş olmuştur. Basamaklı çeşmelerde kullanıcı doğrudan kaynak havuzuna yaklaşabilirken, rezervuarlı çeşme evlerinde kaynak havuzu (rezervuar) bölme duvarının ötesinde; görülebilir, ancak dokunulamazdır.[85]

Yunanistan'ın en eski ve en iyi korunmuş rezervuarlı çeşme evlerinden biri olan Megara'daki çeşme, Pausanias tarafından M.Ö. 640-580 yılları arasında Megara'yı yöneten tiran Theagenes'e atfedilmiştir.[86] Ancak yapıda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, "Theagenes'in Krenesi" olarak adlandırılan bu yapının M.Ö. 5. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilebileceğini göstermiştir.[87] Hellner, aynı yerde Theagenes tarafından yaptırılmış daha eski bir yapının bulunduğunu ve bu büyük yapının inşa

[83]Glaser, 2000, **a.g.k.**, 429-431.
[84]Dunkley, 1936, **a.g.k.**, 145-146.; A. Erol (1999). Aiolia, Ionia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara. s. 15.
[85]D. Berg (1994), Fountains and Artistic Water Displays in Classical Antiquity. Origins and Development from 700 to 30 B.C. Ph.D. The University of Texas at Austin, s. 43.
[86] W.H.S. Jones (ed.), (1918). *Pausanias: Description of Greece (Books 1-2 Attica and Corinth)*. William Heinemann; G.P. Putnam's Sons, s. 213.
[87]Gruben, doğu duvarının dolgusunda bulunan Dor sütun başlıklarının stiline dayanarak, yapının tarihinin 5. yüzyılın ilk çeyreği olduğunu öne sürüyor. Bkz. G. Gruben (1964). Das Quellhaus von Megara. *ArchDelt,* 19.1, s. 39.

edilmesi için esas çeşmenin yıkılmış olabileceğini öne sürmektedir.[88] Akropolis'in doğu yamacında yer alan bu çeşme; kuzey-güney doğrultusunda uzanan 13.00x17.00 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir sarnıç, bu sarnıcın güney kısa kenarı boyunca uzanan yan yana iki daldırma havuzu ve ön tarafta bulunan sundurmalı bir bölümden oluşmaktadır (Çiz. 5). Çatısı otuz beş adet sekizgen sütunla desteklenen sarnıç; 1.37 m yüksekliğinde ve 0.20 m kalınlığında kireçtaşı levhalarla, iki ayrı su kanalıyla beslenen iki eşit parçaya bölünmüştür. Böylelikle her iki sarnıcın da birbirinden bağımsız olarak temizliğinin ve gerekli durumlarda onarımının sağlanabildiği anlaşılmaktadır. Havuz ve sarnıçlar, on bir sütun ve bunlar arasında yer alan alçak bir bölme duvarıyla birbirinden ayrılmıştır. Su, sarnıçlardan havuza, bölme duvarının zemin seviyesinde bulunan iki açıklık vasıtasıyla iletilmiştir.[89]

Korinth'deki Peirene (Pirene) ve Glauke (Çiz. 6-9) çeşmelerinin de büyüklükleri ve genel özellikleriyle Megara çeşmesine benzemeleri nedeniyle, tiranların zamanına ait olduğu düşünülmektedir. Diğer iki çeşmeden daha erken bir tarihte yapıldığı tahmin edilen Megara çeşmesi, araştırmacılara göre diğerleri için öncül bir model olarak kullanılmıştır.[90]

Yunanistan'da karşımıza çıkan rezervuarlı bu büyük çeşmeler ile Lemnos'ta ele geçen bir dizi pişmiş toprak model çarpıcı bir benzerlik göstermektedir. Bulundukları kontekste göre M.Ö. 8. yüzyıl sonu, 7. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bu çeşme modellerinden üçü; yan duvarlara paralel sarnıçlara ve bu sarnıçların hemen önünde yer alan dikdörtgen havuzlara sahiptir. Lemnos kutsal alanında bulunan çeşme modeli (Res.1), Megara ve Korinth çeşmeleriyle paralellik göstermesi açısından önemlidir.[91] Söz konusu çeşme yapılarından daha erken tarihli bu modelde, üç bölümlü sarnıcın üzeri arkaya doğru meyilli bir çatıyla örtülüdür. Çatı, sarnıçların arasında ve ön tarafta yer alan sütunlarla desteklenmiştir. Hidroteknik detayların da görülebildiği bu modelde, çeşme modelinin arka tarafı boyunca uzanan sığ bir havza ve bu havzayla bağlantılı, her üç sarnıcın da arka duvarına açılan küçük birer delik bulunmaktadır. Suyun sağlandığı sisteme işaret eden bu izlerin yanı sıra, çeşme havuzunun ön parapetinin merkezinde küçük bir tahliye deliği görülmektedir. Mimariden hidroteknik detaylara kadar son derece

[88]N. Hellner (2006). The Krene in Megara. The analysis of a Thin Black Layer on the Floor Plaster. *Πρακτικά: 2nd Annual International Conference on Ancient Greek Technology*, Athens, s. 176.
[89]Berg, 1994, **a.g.k.**, 41-43.
[90]Dunkley, 1936, **a.g.k.**, 145.
[91]Dunkley, 1936, **a.g.k.**, 149-150.

ayrıntılı bir şekilde oluşturulmuş bu model, Megara ve Korinth'deki rezervuarlı çeşme evlerine benzer örneklerin daha erken tarihlerde de yapılmış olabileceğini göstermektedir.[92]

Yunan Arkaik Çağı'ndan itibaren görülen çeşme evleri, Klasik dönemden itibaren anıtsallık kazanarak; giderek uzun, sütunlu, stoa benzeri bir yapı şeklini almıştır. Sütunlu ön cephesi nedeniyle araştırmacılar tarafından *Stoa Tipi Çeşme Evi* olarak da adlandırılan bu tip çeşmeler, rezervuarlı çeşme evlerinde olduğu gibi iç mekânın bir kısmını veya tamamını kaplayan uzun bir daldırma havuzuna sahiptir. Kendi döneminin kanonik mimari düzenine uygun bir şekilde inşa edilen *Stoa Tipi Çeşme Ev'*leri, Helenistik dönemde etkileyici boyutlara ulaşmış ve Ege Denizi etrafındaki her varlıklı şehrin olmazsa olmazı haline gelmiştir.[93]

En erken örneklerine Yunanistan'da M.Ö. 6. yüzyılda rastladığımız fakat M.Ö. 4. yüzyılda yaygınlaşan bu tip çeşmelerde suyun giriş yaptığı cephe duvarı çoğunlukla bir dağa, kayalığa veya bir teras duvarına yaslandırılmıştır.[94] Bu duvarın iki kenarında; öne uzanan antelerle son bulan yan duvarlar, suyun aktığı cephenin önünde uzanan daldırma havuzu ve havuzu ön tarafta sınırlayan parapetler yer almaktadır. Bu tip çeşmelerde, rezervuarlı çeşme evlerinde olduğu gibi ante duvarlarının arasında yer alan dış sütun sırası ile bir ön mekân oluşturulmuştur. Giriş mekânı olarak tanımlayabileceğimiz bu bölümün oluşturulmasındaki amaç, su almaya gelenler için gölgelik sağlamak ve daldırma havuzuna biriken suyun pislikten ve güneşten korunmasını sağlamak olmalıdır.

Bu tip çeşmelerin en erken örneklerinden biri Atina Agorası'nın güneydoğu köşesinde yer alan ve M.Ö. 530 ile 520 yılları arasında inşa edildiği düşünülen Güneydoğu Çeşmesi'dir. Kuzeye açılan üç sütunlu girişi bulunan dikdörtgen planlı çeşme evinin doğu ve batı kısa kenarında birer daldırma havuzu bulunmaktadır. Çeşmeye suyun, yapının arka tarafından gelen, pişmiş topraktan bir boru hattı vasıtasıyla iletildiği saptanmıştır (Çiz. 10).[95]

En iyi korunmuş *Stoa Tipi Çeşme Evleri*'nden biri ise Rodos Ialysos'ta yer almaktadır. M.Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilen çeşme evi, kayalık bir tepeye yaslandırılmış konumu, çeşme cephesinin önünde yer alan daldırma havuzu ve anteler arasında yer alan

[92]Çeşme modelleriyle ilgili bkz. Dunkley, 1936, **a.g.k.**, 142-204. pl.21
[93]I. Jacobs – J. Richard, (2012). We Surpass the Beautiful Waters of Other Cities by the Abundance of Ours: Reconciling Function and Decoration in Late Antique Fountains*, Journal of Late Antiquity 5*, s. 9.
[94]Erol, 1999, **a.g.k.**, 17-18.
[95]Dunkley, 1936, **a.g.k.**, 145; Berg, 1994, **a.g.k.**, 43-44.

Dor düzenindeki altı sütunlu girişleriyle *Stoa Tipi Çeşme Evi*'nin karakteristik bir örneğidir. Küçük bir su kanalından beslenen çeşmenin suyu, cephesinde yer alan iki aslan başlı oluk vasıtasıyla önündeki daldırma havuzuna akıtılmıştır. Havuzu sınırlayan parapetlerin üst kenarında ise çeşme cephesindeki oluklara benzeyen ve suyu havuzdan dışarı akıtan aslan başlı oluklar bulunmaktaydı (Çiz.11).[96]

M.Ö. 4. yüzyıl ve Helenistik dönemde, daha önceki çeşme türlerinin estetik içeriğini artıran, çeşme yapılarını heykel ve çevre düzenlemesinde dekoratif bir unsur olarak tanıtan bir dizi gelişme yaşanmıştır. Ayrıca doğal su kaynakları üzerinde kontrol sağlanması, daha fazla sayıda çeşme evinin ve yeni varyantların yaratılmasına yol açmıştır. Bu tip çeşmelerin tümü, gerek mermer kaplamalar gibi kullanılan malzemeler, gerek heykel sergilenmesi için oluşturulan nişler, gerekse kendi döneminin kanonikleşmiş cephe düzenleriyle daha dekoratif bir mimari sergilemeye başlamıştır.[97] Kamusal alanın ayrılmaz bir parçası haline gelen *Stoa Tipi Çeşme Evleri*, Arkaik öncüllerinde olduğu gibi sütunlu bir sundurma ve bunun hemen arkasında yer alan daldırma havuzuna ve bu havuza su akıtan dekoratif hayvan başı formunda su oluklarına sahiptir. Arkaik ve Klasik ataları gibi bu yapılar da ağırlıklı olarak yerleşimlerin merkezi bölgelerine, pazar yerleri ve kutsal alanlara girişler gibi ana güzergahlar üzerinde bulunuyordu.[98] Bununla birlikte, çeşme evinin yapı komplekslerine entegre edildiği örnekler de vardır. Bu örneklerin başında Sikyon kentindeki Gymnasium yapı kompleksinin parçası olan iki çeşme evi gelmektedir. M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen bu iki çeşme, iki teras üzerine inşa edilmiş olan Gymnasium'un portikolu avlularını birbirine bağlayan merdivenin iki yanında yer almaktadır. Her iki çeşmenin de anteleri arasında iki Dor sütunlu sundurmalı girişleri bulunmaktadır. Yarım sütunlar ve plasterler arasına yerleştirilmiş parapetlerle oluşturulan daldırma havuzuna su, tek nişli cephe düzenlemesine sahip çeşme duvarındaki oluklardan ve kanallardan sağlanmıştır (Çiz. 12).[99]

Yapı kompleksinin bir parçası olarak inşa edilmiş bir diğer çeşme evi ise Helenistik döneme tarihlenen (M.Ö. 4. yüzyılın 3. çeyreği) Dipylon Kapı Kompleksi çeşme yapısıdır. Eleusis'ten gelen caddenin Atina şehrine ulaştığı noktada yer alan kapıya entegre edilen çeşme evi, birbirine bitişik iki duvara yaslandırılarak konumlandırılmıştır.

---

[96]Dunkley, 1936, **a.g.k.**, 183-184; Glaser, 2000, **a.g.k.**, 423-424.
[97]Berg, 1994, **a.g.k.**, 105-106.
[98]Berg, 1994, **a.g.k.**, 56.
[99]Dunkley, 1936, **a.g.k.**, 187; Berg, 1994, **a.g.k.**, 56-59; Glaser, 2000, **a.g.k.**, 445-426.

Üzeri çatıyla örtülü olduğu anlaşılan dikdörtgen planlı yapının iç kısmında, söz konusu iki duvara paralel uzanan, parapetlerle oluşturulmuş L planlı daldırma havuzu yer almaktadır. Yapının oturduğu platformun ön kenarı boyunca sıralanan üç destek sütunuyla bir ön mekân oluşturulmuştur (Çiz 13).[100] Bu yapıya benzer L planlı bir diğer çeşme yapısı ise Atina Agorası'nın güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Helenistik döneme tarihlendirilen çeşme yapısı, yan duvarların son bulduğu anteler arasında sıralanan beş adet sütunun yer aldığı L planlı bir ön mekâna ve çeşme duvarının önünde uzanan L şeklindeki bir daldırma havuzuna sahiptir. Havuzun önü ise parapetlerle sınırlandırılmıştır (Çiz 14).[101]

Tüm bu saydığımız anıtsal nitelikteki çeşme tiplerinin yanı sıra Antik Çağ boyunca daha küçük boyutta çeşmeler de yapılmıştır. Bağımsız sütun, fıskiyeli heykel veya *aedicula*, niş ya da tek bir havuz şeklinde yapılan bu çeşmelerin küçük boyutta olmaları nedeniyle, tahliye sistemleri dışında çok azına dair mimari veri günümüze ulaşabilmiştir.

En basit haliyle, tek bir sütun ve buna bağlı su sisteminden oluşan sütunlu çeşmelerin bazı örneklerinde, önünde küçük bir su toplama haznesi de bulunmaktadır. Günümüze gelen örneklerin pek çoğunda su, sütunun tepesine ya da gövdesine açılan bir oluk vasıtasıyla akmaktadır. Daldırma havuzuna sahip anıtsal çeşmelerin aksine suyun doldurularak alınmasını sağlayan bu tip çeşmelerin anıtsal çeşmelere göre dezavantajı; tek bir çıkış noktasına sahip olmaları nedeniyle, aynı anda pek çok kişi tarafından kullanılamamasıydı. Bu nedenle büyük kamusal alanlardan ziyade daha çok sokaklarda kullanılan bu tip küçük çeşmeler, suyun dikey bir borudan geçerek akması için gerekli basıncın sağlanabilmesi koşuluyla, ihtiyaç duyulan her yere dikilebilirdi. Buna rağmen, az sayıda örneği günümüze ulaşan sütun çeşmelerin birçok yerde yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. En erken örnekleri Arkaik ve Klasik dönemlerde görülen sütunlu çeşmelerin Helenistik dönemde yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Atina'daki Yeni Bouleuterion bölgesinde yan yana iki sütunlu çeşmenin temeli ve sütunlara ulaşan tesisatlar bulunmuştur. Propylon ile Büyük Kanal'ın ortasında yer alan ilk sütunun M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında dikildiği tahmin edilmektedir. Yine büyük kanala yakın bir konumda inşa edilmiş olan ikinci sütunlu çeşme ise M.Ö. 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

[100]Glaser, 2000, **a.g.k**., 423-424.; Dunkley, 1936, **a.g.k.**, 184-187.; Erol, 1999, **a.g.k.**, 18.
[101]Erol, 1999, **a.g.k.**, 18.

Çeşmelerin her ikisi de Berg'e göre meclis üyelerinin su ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış olmalıdır.[102]

Bu tip sütunlu çeşmelerin daha erken tarihteki varlığına ilişkin kanıtlar, Antik Çağ'ın kırmızı figürlü vazo resimlerinde karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 5. yüzyıla ait *hydria* üzerinde Aşil'i bir çeşmenin arkasında Troilus'u beklerken gösteren bir sahnede, büyük bir kaba su akıtan aslan başlı musluğa sahip, üzerine bir kuşun tünediği sütunlu çeşme resmedilmiştir.[103]

Sütunlu çeşmeler gibi küçük boyuttaki bir diğer çeşme modeli olan heykel tipi çeşmelerin, insan ya da hayvan formunda yapılmış türleri mevcuttur. Bilinen en erken örneği küçük bir aslan formunda olan çeşme, M.Ö. 650 yılına tarihlendirilmektedir. Olympia'daki kazılar sırasında bulunmuş olan heykelin formu; onun bir kaidenin üzerinde, ön patilerini ve başını sarkıtarak durduğunu ve içinden geçen bir boru vasıtasıyla ağzından su akıttığını göstermektedir (Çiz 15, Res. 2).[104] Söz konusu çeşme modelinin varlığına işaret eden benzer bir çeşme düzenlemesi, Roma yakınlarındaki Tarquinia'da yer alan Etrüsk mezarını (M.Ö. 6. yüzyıl) süsleyen freskte görülebilmektedir. Boğaların Mezarı (*Tomba dei Tori*) olarak adlandırılan mezar odasında yer alan bu fresk, Yunan ikonografisine dayanan Troilus'u pusuya düşüren Aşil'i ve Troilus'un Aşil tarafından öldürülmesi gerektiğini söyleyen kehaneti temsil etmektedir. Freskte Timra çeşmesinden atıyla birlikte su almaya gelen Troya prensi Troilus ve çeşmenin arkasına saklanarak ona pusu kuran Aşil resmedilmiştir. Söz konusu çeşme tasvirinde, kaide üzerine sırt sırta oturan ve ağzından su akan iki aslan figürü betimlenmiştir. Sağ taraftaki aslanın ağzından akan su, *perirrhanterion* benzeri, sütun üzerine oturan bir çanağın içerisine dolmaktadır (Çiz.16).[105]

İnsan formunda yapılan *heykel tipi* çeşmelere dair en erken kanıtlar ise M.Ö. 5. yüzyıla aittir. Günümüze az sayıda örneği ulaşsa da antik çağ yazarlarının anlatımları, bu tip çeşmelerin varlığına ilişkin ipuçları sunmaktadır. Glaser, Herodot'tan (M.Ö. 5. yy.) alıntılayarak Apollon Tapınağı'nın girişindeki, Kroisos tarafından kutsanmış altın bir havuzun içine yerleştirilen bir genç heykelin, ellerinden su aktığından bahsetmektedir.[106] Söz konusu insan formundaki çeşmelere dair en erken arkeolojik bulgu ise Mora

[102]Berg, 1994, **a.g.k.**, 60-61.
[103]Berg, 1994, **a.g.k.**, 46-47.
[104]Berg, 1994, **a.g.k.**, 47-49.
[105]Berg, 1994, **a.g.k.**, 47-51; Glaser, 2000, **a.g.k**., 432.
[106]Glaser, 1987, **a.g.k**., 115. Glaser, 2000, **a.g.k**., 433.

Yarımadası'ndaki Epidauros'ta bulunan bir heykel kaidesidir. Üzerinde bir çift ayak izi bulunan heykel kaidesi, Asklepios tapınağının giriş rampasının doğu tarafında bulunmuştur. Helenistik döneme ait bir su kanalı, kaidenin içerisinden figürün sağ ayağına giren metal bir boruyu beslemiştir. Kaidenin üzerindeki izler bronzdan yapılmış insan figürünün varlığına işaret etmektedir. Heykel kaidesinin yanında, pişmiş toprak künklerden oluşan tahliye sistemine sahip dikdörtgen bir havuzun temellerine ulaşılmıştır. Tüm bu veriler, söz konusu çeşmenin Herodot'un anlatımlarından bilinen ve elinde tuttuğu kapla önündeki havuza su döken genç bir erkek figürünün olduğu, benzer bir çeşmenin varlığına işaret etmektedir (Çiz 17).[107]

Antik Çağ'ın bir diğer küçük boyuttaki çeşme tiplerinden olan *aeducula*lı çeşmelerin ilk örnekleriyle M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren karşılaşılmaktadır. Çoğunlukla tek bir yapı ya da yapı kompleksinin bir parçası olarak inşa edilen bu tip çeşmeler, iki ya da dört sütunun desteklediği üçgen alınlığa sahip çeşme cephesi ve bunun önündeki daldırma havuzundan oluşmaktadır. Bu tip çeşmelerin bilinen en erken tarihli örneği (M.Ö. 4. yüzyılın sonları) Korinth'teki Asklepieion'nun güneydoğu girişinin yanında tespit edilmiştir. Alt kısmı korunagelmiş olan çeşme, araştırmacılara göre, kutsal alana girmeden önce ziyaretçilerin arınması için yapılmış olmalıdır (Çiz. 18).[108] Az sayıda örneği günümüze ulaşan *aedicula*lı çeşmelerin M.Ö. 4. yüzyıldaki varlığına işaret eden arkeolojik kanıtlar sadece bu örnekle sınırlı değildir. M.Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilen kırmızı figürlü vazo resimlerinde de *aedicula*lı çeşmelere yer verildiğini görebiliyoruz. Bunlardan biri; M.Ö. 390 yılına tarihlendirilen Lucanian Calyx Krateri üzerindeki, Dolon ressamına atfedilen, Paris'in Yargısı sahnesindeki Athena'nın ellerini yıkadığı çeşmedir. Yapı, tek basamaklı bir podyum üzerinde yükselen dört İonik sütunun desteklediği düz bir çatıya sahip *aedicula*lı bir çeşme tipini temsil etmektedir. Çeşme cephesinin üst bölümünde yer alan iki oluk, aslan başı ya da satir maskesi formundadır. Olukların alt tarafındaki nişte dikdörtgen bir niş içerisinde tek figürin, çeşme havzasının önünde ise tanrıçaların (iki adet) adak figürinleri bulunmaktadır (Res. 3).[109]

Helenistik dönemde ortaya çıkan bir diğer çeşme tipi, *niş formundaki çeşmeler*dir. İlk örnekleri Yunanistan (Atina'daki II No.lu Güney Stoa'da – M.Ö. 2. yüzyıl) ve

[107]F. Glaser (1983). *Antike Brunnenbauten (krēnai) in Griechenland*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 94-95.
[108]Glaser, 1983, **a.g.k**., 91; Berg, 1994, **a.g.k.**, 60-72.
[109]M. Denoyelle - F. Silvestrelli (2013). From Tarporley to Dolon: The Reattribution of the Early South Italian "New York Goose Vase". *Metropolitan Museum Journal,* s. 64.

Anadolu'nun batı kıyılarındaki (Priene'deki Athena Kutsal Alanı'na giden basamaklı cadde üzerinde-M.Ö. 2. yüzyıl) bazı kentlerde görülen nişli çeşmeler, Geç Antik Çağ sonuna kadar tüm bölgelerde popüler bir çeşme tipi haline gelmiştir (Çiz. 19). Çeşmeyi bir yapıya ya da yapı kompleksine entegre etmenin ve onu vurgulamanın en pratik çözümlerinden biri olarak ortaya çıkan nişli çeşmeler, sokaklardan kamusal yapılara ve konutlara kadar pek çok yerde kullanılmıştır.[110] İlk örnekleri dikdörtgen formda olan bu çeşmelerin önünde, dörtgen bir daldırma havuzu yer almaktadır. Bu havuz, nişin önünün tek bir levha ile kapatılmasıyla ya da nişin önünü U biçiminde çevreleyen levhalarla oluşturulmuştur. Kente ulaşan su sağlama hattından beslenen bu tip çeşmelerde su, nişteki tek bir oluktan akıtılmıştır. M.S. 1. yüzyıldan itibaren dikdörtgen formdaki nişlerin yerini yarım daire plana sahip nişli çeşmeler almıştır.[111]

Şimdiye kadar saydığımız çeşme tiplerinin çoğu, suyun çekildiği dörtgen bir daldırma havuzuna sahiptir. Bazen ise herhangi bir cephe düzenlemesine bağlı olmaksızın, sadece suyun tek bir oluktan aktığı daldırma havuzundan oluşan çeşmeler de yapılmıştır. İlk örnekleri M.Ö. 6. yüzyılda Yunan şehirlerinde görülen bu tip basit çeşmeler, Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ boyunca, özellikle sokaklarda ve konutlarda en yaygın görülen çeşme tiplerinden biri haline gelmiştir.[112] Herhangi bir mimari dekorasyon gerektirmeyen, tamamen pratik bir amaçla yapılmış olan bu çeşmelerin, antik çağ kentleri içlerisinde çok sayıda bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu tip çeşmelerin günümüze gelen en erken örneklerinden biri Kos Asklepeios Kutsal Alanı'ndaki 3.teras duvarının batı ucunda yer almaktadır. Erken Helenistik döneme tarihlendirilen çeşme, 1.23x2.60 m ölçülerinde 0.95 m yüksekliğindeki dikdörtgen bir daldırma havuzundan oluşmaktadır. Çeşmeye su, dayandığı teras duvarında açılan bir oluktan sağlanmıştır (Çiz. 20).[113] Roma Dönemi'nde *Lacus* olarak adlandırılan bu tip çeşmelerin çok sayıda örneğini Pompeii sokaklarında görebilmek mümkündür.[114]

Arkaik dönemden itibaren örneklerini sıraladığımız çeşme tiplerinin çoğu faydacı bir amaç doğrultusunda inşa edilmekle birlikte, bazıları içerdiği mimari plastik unsurlarla ya da heykellerle, bağlı bulundukları kamusal alan ya da yapılara dekoratif açıdan da katkı sağlamıştır. Özellikle Helenistik dönemin gelişen su teknolojisiyle birlikte sayısı

[110]Berg, 1994, **a.g.k.**, 66-67.
[111]J. Richard (2012). *Water for the City, Fountains for the people: Monumental fountains in the Roman East: an Archaeological Study of Water Management*. (SEMA 9), Brepols Publishers. s. 39.
[112]Richard, 2012, **a.g.k.,** 36; Glaser, 1987, **a.g.k**., s. 118.
[113]Glaser, 1983, **a.g.k**., 30; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 205.
[114]H. Eschebach (1982). Katalog pompejanischer Laufbrunnen und Reliefs, *Antike Welt 13/3*, s. 21-26.

giderek artan çeşmelerin, dönemin ürettiği mimari formlara bağlı olarak çok sayıda varyasyonu ortaya çıkmıştır. Faydacı bir amaçla inşa edilmiş tüm bu çeşmelerin yanı sıra, Helenistik dönemde başlı başına bir anıt olarak yapılan çeşmelere de rastlanmaktadır. Helenistik dönemin ulaştığı mimari ve heykel anlayışını, su ve peyzaj unsurlarıyla bütünleştiren bu dönemin bilinen en özgün örneği; M.Ö. 2. ya da 3. yüzyılda, bir deniz zaferinin anısına dikildiği düşünülen Semadirek Nikesi'dir. Semadirek'deki tiyatronun yukarısında bulunan stoanın güneydoğusundaki kutsal alan içerisinde yer alan anıt, gemi pruvası şeklindeki bir kaidenin üzerinde yükselen Nike heykeli ve üç tarafı istinat duvarlarıyla çevrili art arda sıralanan farklı seviyelerdeki iki havuzdan oluşmaktadır (Çiz. 21). Yakınlardaki bir kaynaktan pişmiş toprak künklerle üst havuza getirilen su, bu havuzun taşmasının ardından alttaki ikinci havuza akıyor olmalıdır.[115] Üzerinde Nike heykelinin olduğu pruva, akan suyun arkasındaki üst havuza oturmuştur. Anıtın bu durumu, Lehmann'ın da önerdiği gibi, limana yanaşan bir gemi izlenimi yaratılmış olduğunu göstermektedir.[116] Yaratılmak istenen bu imge, öndeki havuzun içerisinde yer alan kayalarla daha da güçlendirilmiştir. Helenistik dönemde su, heykel ve mimarinin peyzajla bu denli etkileyici bir şekilde bütünleştirilmiş olması, Roma Dönemi anıtsal çeşmelerinde de saptanabilen bir olgudur. Semadirek örneğinde karşılaşılan bu anlayış, Helenistik-Roma saray ve villalarında kullanılan çeşmelere doğa ve peyzaj unsurlarının dahil edilmesinde de rol oynamış olmalıdır.[117]

[115]Berg, 1994, **a.g.k.**, 81-82.
[116]K. Lehmann (1973). The Ship-Fountain from the Victory of Samothrace to the Galera. *Samothracian Reflections. Aspects of the Revival of the Antique*, (Ed. Lehmann, PW & Lehmann, K), Bollingen Series 92. New Jersey: Princeton University Press, s. 184.
[117]Glaser, 2000, **a.g.k**., 437.

3.2. Arkaik Dönemden Helenistik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Çeşme Mimarisi

Anadolu'daki antik kentlerde Antik Çağ'a ait pek çok farklı tipte çeşme yapısı görülmektedir. Bu çeşme tiplerinin birçoğu Arkaik, Klasik ve Helenistik dönemin köklü mimari geleneğine bağlı gelişim çizgisi göstermekle birlikte, bazıları yerel mimari geleneğe özgü bir anlayışla ortaya çıkmıştır.

Anadolu'da tespit edilen en erken çeşme türlerinden biri, Karia bölgesinde şimdiye kadar 16 örneği bilinen ve C.Dorl–Klingenschmid tarafından *Karia Tipi Çeşme* olarak adlandırılan bağımsız çeşme yapılarıdır.[118] Arkaik Dönem Anadolu çeşmeleri içinde homojen bir grup oluşturan bu tip çeşmeler, Labranda, Amyzon, Gerga, Herakleia, Alinda, Yatağan gibi Karia kentlerinde tespit edilen örneklerle sınırlıdır.[119] Basit bir düzenlemeye sahip bu yapılar, çağdaşı Arkaik dönem Yunan çeşmelerinde olduğu gibi doğal su kaynağının bulunduğu alanda konumlandırılmıştır. Blok taşların kuru duvar tekniğinde örülmesiyle oluşturulan kübik bir mimariye sahip bu tip yapılar, dikdörtgen bir açıklığa sahip olup, tavanı yatay olarak yerleştirilen büyük boyutta tek bir taş levhadan meydana gelmektedir. Doğrudan kaynak suyundan beslenen çeşmelerin iç bölümünde; taban seviyesinde suyun biriktiği küçük bir su haznesi yer almaktadır. Haznedeki suyun temiz ve taze kalması içinse, haznenin ön kısmındaki eşik taşında tahliye oluğu bulunmaktadır.[120] Erken örnekleri oldukça basit mimari forma sahip, tamamen faydacı bir amaca hizmet eden bu çeşmelerde, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarından itibaren dekoratif unsurlara da yer verilmeye başlanmıştır; Amyzon'daki çeşmenin açıklığını sınırlayan çerçevelerde, profilli blokların kullanıldığı (Res.4), Labranda Akropolü'nün kuzey tarafındaki çeşmede açıklığın, üçgen alınlıklı bir girişe benzer şekilde tasarlandığı görülmektedir (Res.5). Gerga'daki çeşmede ise, çeşmeyi örten yekpare levhanın oturduğu blokların ön yüzünde, dekoratif öğe olarak aslan başları işlenmiştir (Res.6).

Anadolu'daki kaynak suyundan beslenen çeşmeler sadece *Karia Tipi* çeşme modeliyle sınırlı değildir. M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Yunanistan'da görülmeye başlanan ve burada M.Ö. 4. yüzyıla kadar yaygın bir tip haline gelen basamaklı çeşmeler, Anadolu'da başta Iasos, Kyaneai, Pergamon, Selge ve Letoon olmak üzere 100 ila 150 yıllık bir gecikmeyle benimsenmiş (M.Ö. 4. yüzyıl) ve Erken Roma İmparatorluk

[118]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 22-24.
[119]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 165.
[120]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 22-24.

dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.[121] Anadolu örneklerinde, özellikle yeraltı suyundan yararlanmak için yapılan bu tip çeşmelerin yarısından fazlasına suyun, su sağlama hattıyla ulaştırıldığı bilinmektedir (Çiz 22).[122] Kaynak suyuna erişimin ve onu kullanmanın pratik bir çözümü olarak ortaya çıkan basamaklı çeşmelerin Anadolu örneklerinin birçoğunda, böyle bir zorunluluk olmaksızın, pişmiş toprak boru hatlarıyla beslenmeleri, bunların Yunan mimari geleneğinin devamı olarak inşa edildiği sonucunu doğurmaktadır. Anadolu'da en az 7 örneği bilinen basamaklı çeşmelerden dördü kutsal,[123] ikisi kamusal alanda[124] yer alırken, Kyaneai'deki çeşme yerleşim alanı dışında bulunmaktadır.[125]

*Basamaklı çeşmeler*le aynı zamanda ortaya çıkan (M.Ö. 4. yüzyıl) *Stoa Tipi Çeşme Evi* modeli, Anadolu'nun kentlerinde ve kutsal alanlarında Roma imparatorluk öncesi dönemin en yaygın çeşme formu haline gelmiştir.[126] Antik çağın kanonik mimari formu olan stoanın çeşme mimarisine entegrasyonu sonucunda ortaya çıkan çeşme evinin, Anadolu'daki Helenistik dönem örneklerinin çoğunda, cephe duvarları; bir dağa, kayalığa ya da teras duvarına yaslandırılmıştır.[127] Çeşmelere su, genellikle yapının arka tarafından gelen pişmiş toprak bir boru hattı vasıtasıyla sağlanmıştır.[128] Bu tip çeşmeler, bulundukları yerlerde su ihtiyacını karşılayan faydacı yapılar olmalarının yanı sıra dekoratif özellikleriyle de kentsel dokuya katkıda bulunan en önemli kamusal yapılar arasında yer almaktadır. Çoğunlukla bağımsız yapılar olarak tasarlanan çeşme evleri, cadde ve meydan kenarlarında konumlandırılmıştır. Bunun yanı sıra Yunanistan'daki Sikyon ve Dipylon çeşmelerinde olduğu gibi yapı komplekslerine entegre edilen örnekler de bulunmaktadır. Bu örneklerin başında Efes'teki Tiyatro sahne binasının kuzeybatı dış köşesine yer alan ve Tiyatro Caddesi'nden geçen insanların su ihtiyacını karşılamak için yapılan çeşme evi gelmektedir. M.Ö. 2. yüzyıla tarihlendirilen yapı,[129] ön tarafta anteler arasında iki sütundan oluşan giriş holüne ve bunun gerisindeki dikdörtgen planlı daldırma

[121]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 27.
[122]Dorl-Klingenschmid, 2001**, a.g.k**., 26-27.
[123]Pergamon Asklepios kutsal alanı içesinde üç, Letoon'da ise bir basamaklı çeşme bulunmaktadır; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k**., 217-219, 252.
[124]İasos agorasında bir, Selge'de bir basamaklı çeşme bulunmaktadır Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 198; A. Machatschek ve M. Schwarz, (1981). *Bauforschungen in Selge* (No. 9). Wien: Austrian Academy of Sciences, s. 121.
[125]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 206.
[126]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 28.
[127]Erol, 1999, **a.g.k.**, 19.
[128]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 28.
[129]W. Wilberg. (1923*). Die Agora,* FIE III, Wien, s. 266.

havuzuna sahiptir. Söz konusu havuz, yan duvarların arasına yerleştirilen iki İonik düzendeki taşıyıcı sütunun arasının parapetlerle kapatılmasıyla oluşturulmuştur (Çiz. 23).

Anadolu'da 25 örneği bilinen *Stoa Tipi Çeşme Evleri'*nin en yaygın varyasyonunda; suyun aktığı cephe duvarının iki kenarından öne uzanan antelerle son bulan yan duvarlar, cephenin önünde uzanan iç destek sütunları ve bu sütunların arasının parapetlerle kapatılmasıyla oluşturulan dikdörtgen planlı daldırma havuzu görülmektedir.[130] Daldırma havuzunun ön tarafında ise ante duvarlarının arasında bulunan dış sütun sırası ile oluşturulmuş sundurmalı bir ön mekân yer almaktadır. Kaunos'taki M.Ö. 3. yüzyıla tarihlendirilen Liman Agorası Çeşmesi, iki sütunlu Dor düzenlemesine sahip giriş bölümüyle ve bunun gerisindeki dikdörtgen planlı daldırma havuzuyla, standart *Stoa Tipi Çeşme Evi'*nin Anadolu'daki temsilcilerinden biridir (Çiz.24).[131]

Bunun yanı sıra Ariassos, Efes, Labranda ve Pergamon kentlerinde alışılagelen Yunan çeşme evlerinden farklı olarak, ön cephedeki destek sütunlarının arasının parapetlerle kapatılmasıyla oluşturulan büyük bir daldırma havuzuna sahip, fakat sundurmalı bir ön bölümü olmayan çeşme evleriyle de karşılaşılmaktadır (Çiz. 25, Res.7). Giriş bölümü olmayan stoa tipi çeşme evinin bir diğer varyasyonunda ise daldırma havuzunu sınırlayan destek sütunlarıyla cephe duvarının arasında, öndeki sütunlara paralel ikinci bir sütun sırası daha bulunmaktadır. C.Dorl–Klingenschmid tarafından *Pergamon Varyantı* olarak da adlandırılan stoa tipi çeşme evinin bu çeşitlemesi sadece Pergoman'daki iki örnekle sınırlıdır (Çiz. 26, 27).[132]

Bu saydığımız varyasyonların haricinde açık bir avlunun etrafını U biçiminde çevreleyen daldırma havuzuna ve bu havuzun üzerinde gölgelik sağlayan, sütunların desteklediği sundurmaya sahip örneklere de rastlanmaktadır. Anadolu'dan böyle bir örneği, Sagalassos'taki Yukarı Agora ile tiyatronun ortasındaki dik bir yamaca yaslandırılmış olan Geç Helenistik dönem çeşmesi vermektedir. Bu yapıda, 6.90x5.20 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı açık avluyu üç yönden, parapetlerle sınırlandırılmış daldırma havuzu çevrelemektedir. Parapetlerin üzerinde ise havuzun üzerini örten

[130]Anadolu'daki Stoa tipi çeşme evi örnekleriyle ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz. Dorl-Klingenschmid, 2001**, a.g.k**., 28-39.
[131]C. Işık (1994). *Kaunos Liman Agorası Çeşme Binası*. Türk Tarih Kurumu, s.1-25.
[132]Dorl-Klingenschmid, 2001**, a.g.k**., 33-34.

sundurmanın dorik tarzdaki destek sütunları yükselmektedir. Yapıya giriş, güneydeki 0.7 m genişliğinde olan açıklıktan sağlanmaktadır (Çiz. 28, 29).[133]

Anadolu'da M.Ö. 4. yüzyıldan, Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar örneklerini gördüğümüz *Stoa Tipi Çeşme Evleri*'nin birçoğu, onarım ve eklemelerle Geç Antik Çağ'a kadar kesintisiz kullanılmıştır. Bazıları ise dönüştürülerek, asıl işlevinin dışında rezervuar olarak kullanılmıştır.[134]

Söz konusu çeşme tiplerinin haricinde anıtsal nitelikteki ünik olarak tanımlayabileceğimiz bir örnek Efes'teki Kuretler Caddesi üzerinde bulunmaktadır. M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısına ait, hem onur anıtı hem de bir çeşme olan Androklos Heroonu[135] Dorl-Klingenschmid'e göre; anıtsal cephesiyle ve bu cephenin önündeki T planlı daldırma havuzuyla Roma Dönemi'nin *Düz Cepheli* anıtsal çeşmelerinin öncül örnekleri arasında sayılmaktadır (Çiz. 30).[136]

Helenistik Dönem Anadolu'sunda anıtsal nitelikteki kamusal çeşme yapıları haricinde daha küçük boyutta çeşme tiplerine de rastlanmaktadır. Büyük kamusal alanlardan ziyade sokaklarda tercih edilen bu çeşmelerin Anadolu'daki Helenistik dönem örneklerinin bazıları sütun ve niş formundadır. Yunanistan ve Anadolu kentlerinde çok sayıda olduğu tahmin edilen; ancak günümüze az sayıda örneği ulaşan bu tip çeşmelerin, Helenistik Dönem Anadolu'sunda bilinen erken tarihli örnekleri ise Priene kentinde görülmektedir. M.Ö. 4. yüzyılda planlı bir kent olarak kurulan Priene kentinde yaşayan insanlar, su ihtiyaçlarını cadde ve sokak üzerlerinde ya da bunların kesiştiği noktalarda yer alan küçük boyuttaki sokak çeşmelerinden karşılamışlardır.[137]

Daldırma havuzlu çeşmelerden farklı olarak suyun doldurularak alınmasını sağlayan, böylelikle kullanıcının temiz ve taze su ihtiyacını karşılayan çeşme tiplerinden biri olan *sütunlu çeşmeler*in, Anadolu'da, günümüze ulaşan en erken örneklerinden biri; Priene kentindeki M.Ö. 2. yüzyıla tarihlendirilen sokak çeşmesidir. Kaynak Kapısı caddesiyle bunu dik kesen 12 numaralı sokağın kesiştiği kavşakta yer alan çeşme, kare

[133]M. Waelkens vd. (1991). The Excavations at Sagalassos 1990, *Anatolian Studies* , 1991, Vol. 41, British Institute at Ankara, s. 197-204; M. Waelkens vd. (1992). The Excavations at Sagalassos 1991, *Anatolian Studies*, 1992, Vol. 42, British Institute at Ankara, s.79-85.
[134]Dorl-Klingenschmid, 2001**, a.g.k**., 36.
[135]H. Thür (2009). *Zur Kuretenstraße von Ephesos–Eine Bestandsaufnahme der Ergebnisse aus der Bauforschung* (Vol. 15), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 9-21.
[136]Dorl-Klingenschmid, 2001**, a.g.k**., 36-39; Erken Bizans Dönemi'nde yapını anıtsal cephesinin önündeki havuz parapetleri sökülerek ve bunun yerine Hıristiyanlığa özgü motiflerle bezenmiş parapetler eklenerek sadece çeşme olarak işlevini sürdürmüştür. Bkz. Thür, 2009, **a,g,k.,** 9-21.
[137]Berg. 1994, **a.g.k.**, 66-67.

kesitli bir sütun ve bunun önündeki yekpare taştan yapılmış küçük bir su haznesinden oluşmaktadır. Caddeden geçen su sağlama hattıyla bağlantılı olan çeşme suyunun, sütunun üst kısmına açılan bir oluk vasıtasıyla aktığı anlaşılmaktadır (Çiz. 31, Res. 8).[138] Çeşmeden akan suyun tahliyesi ise, Kaynak Kapısı caddesinden geçen atık su kanalına yapılmış olmalıdır.

Helenistik dönemde ortaya çıktığı tahmin edilen çeşme tiplerinden biri olan *niş formundaki çeşmeler*in ilk örnekleri Yunanistan'ın yanı sıra Anadolu'da da görülmektedir. Bunlardan biri Priene'deki Athena Kutsal Alanı'na giden basamaklı caddenin başlangıcındaki bir konutun dış cephesinde yer alan sokak çeşmesidir. M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen çeşmenin özgününde, dikdörtgen bir niş formunda olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut kalıntılar üzerinden yapılan rekonstrüksiyonlar; nişin önünde, sokağın basamakları üzerine oturan dörtgen bir daldırma havuzunun olduğunu, suyun ise buraya niş tabanına oturan kare kesitli kısa bir payenin üst tarafına açılan bir oluktan aktığını göstermektedir (Çiz. 32). Evin duvarından geçen su sağlama sisteminden beslenen çeşmenin tahliyesinin, Batı Kapısı Caddesi'nden geçen kanalizasyona yapıldığı tahmin edilmektedir.[139]

3.3. Roma Dönemi Çeşme Mimarisi

Romalılar, Etrüskler'den devraldıkları mühendislik yöntemlerini geliştirmeyi bilmişler ve bunu, doğuda hükmedilen toprakların mimari gelenekleriyle harmanlayarak, üstün bir hidrolik mühendislik becerisi göstermişlerdir. Çağdaşları ve seleflerinden farklı olarak mimaride geliştirdikleri tonoz ve kemer uygulamaları sayesinde inşa ettikleri görkemli kemerlerle (çeşitli su yollarıyla) suyu, onlarca kilometre uzaklıktaki su kaynaklarından, derin vadileri aşarak taşımış ve binlerce insanın yaşadığı kentlerde vahalar yaratabilmişlerdir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, sayısı hızla artan su yollarıyla, zamanın politik ve elbette ki teknolojik gelişmelerine de paralel olarak çok sayıda anıtsal nitelikte çeşme inşa edilmeye başlanmış ve bu dönemden itibaren anıtsal halk çeşmeleri, özellikle imparatorluğun doğu ve güney eyaletlerinde daha önce hiç görülmemiş boyutlara ulaşmıştır.[140] Bu dönemde inşa edilmiş su kemerleri, kentlere

[138]Dorl-Klingenschmid, 2001**, a.g.k**., 233-234; Richard, 2012, **a,g,k.,** 36.
[139]Berg. 1994, **a.g.k.**, 66-67; Dorl-Klingenschmid, 2001**, a.g.k**., 234-236.
[140]Roma Dönemi anıtsal çeşme mimarisinin gelişimi ve tipolojik çeşitliliği pek çok araştırmacı tarafından incelenmiştir; N. Neuerburg (1965). *L'architettura delle fontane e dei ninfei nell'Italia antica* (Vol. 5). Napoli: G. Macchiaroli; S. E. Walker (1979). *The architectural development of Roman nymphaea in*

temiz su sağlamanın ötesinde yeni bir Roma yaşam tarzını da başlatmış; çeşmeler kentsel peyzajın bir parçası haline gelmiş, hamamlarda ortak banyo yapmak günlük rutinin bir parçası olmuş, büyük boyutta latrinalar inşa edilmiş ve varlıklı kişiler, statü ifadeleri olarak evlerine süs havuzları ve çeşmeler yaptırmışlardır.[141]

Yukarıda da özetlediğimiz gibi; erken dönem Yunan kentlerinde inşa edilen çeşmeler genellikle doğrudan kaynaklara veya basit su kanallarına bağlıydı. İşlevsel özellikleriyle ön plana çıkan bu çeşmelere eklenen sütun dizileri gösterişten çok, suyun hızla buharlaşmasını önleme ve temiz tutma, su almaya gelen kişilere gölge ve sığınma sağlamaya yönelikti. Roma kamusal çeşmelerini mütevazı Yunan muadillerinden ayıran şey ise suyun çoğu zaman gösterişli bir şekilde israf edilmesiydi. Güvenilir su kaynağındaki artış, anıtsal çeşme yapılarında suyun faydacı amacından çok, kamu teşhirine öncelik verilmesini sağlamıştı.[142] Roma Dönemi'yle birlikte çeşme yapılarında artık tektonik yapısal unsurlar değil, dekoratif düzenlemeler vurgulanmaya başlandı. Kamusal alana hizmet eden anıtsal çeşmeler, halkın su ihtiyacını karşılamak olan asıl rollerinin yanı sıra içerdikleri heykel programı ve yazıtlarla siyasi söylemin bir tezahürü olarak da rol oynamışlardı.[143] Büyük Roma şehirlerinin olmazsa olmazı bu simge yapılar, genellikle imparator veya çoğu zaman zengin yerel hayırseverler (*Εὐεργέτης: Euergetes*) tarafından finanse ediliyordu.[144] Bir ila üç kat yüksekliğinde olan bu heybetli anıtların cepheleri; şehrin imajını, refahını yansıtmak ve hayırseverin otoritesini ve görkemini sergilemek için cömertçe akan sularla bütünleşen çok zengin dekoratif öğelerle ve çeşitli heykel programlarıyla süsleniyordu.[145] Ayrıca sayısal olarak bakıldığında günümüze gelen anıtsal çeşme yapılarının Roma'da değil eyaletlerde yer alması, gösterişli bu

Greece (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University College London - University of London); W. Letzner (1990). *Römische Brunnen und Nymphaea in der westlichen Reichshälfte* (Vol. 2). LIT Verlag Münster; P. Gros (1996). *L'architecture romaine: du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire, 1. Les monuments publics*, Paris, Picard; S. Agusta – Boularot (2001). Fontaines et fontaines monumentales en Grèce de la conquête romaine à l'époque flavienne: permanence ou renouveau architectural?, *Bulletin de Correspondance Hellénique, Suppl. 39*, s. 167-236; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**; Richard, 2012, **a.g.k**.; G. A. Aristodemou (2014). Monumental fountain structures: The role of Nymphaea within the urban context of the cities of the Graeco-Roman East, (Ed. I. K. Kalavrouziotis ve A. N. Angelakis), *IWA Regional Symposium on Water, Wastewater and Environment: Traditions and Culture,* s. 523-535.

[141]Wilson, 2012, **a.g.k**., 3.

[142]Rogers, 2018, **a.g.k.,** 47-48.

[143]N. Lamare (2020). Fountains and the Ancient City, *The power of urban water: studies in premodern urbanism.* De Gruyter. s. 31.

[144]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 119-121; B. J. Longfellow (2005). *Imperial Patronage and Urban Display of Roman Monumental Fountains and Nymphaea*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan.) s.10-15.

[145]Aristodemou, 2014, **a.g.k.**, 523.

yapıların propaganda ve prestij unsuru olarak görülmelerinden kaynaklanmaktadır.[146] Esasen kentlerde görünür olan bu tarz hayırseverlik faaliyetleri, kişilere yerel yönetimde söz sahibi olma, kamu görevi üstlenme gibi siyasi menfaatler sağlıyor olmalıydı. Örneğin Herodes Atticus'un, karısı Regilla anısına yaptırdığı Olympia Zeus Kutsal Alanı'ndaki iki katlı anıtsal çeşmede (M.S. 153) her iki katın merkezinde Zeus'un heykelleri yer almaktaydı. İmparatorluk ailesinin heykelleri birinci katın nişleri boyunca, Herodes Atticus ailesinin heykelleri ise ikinci kata oldukça belirgin bir şekilde yerleştirilmişti. Şaşırtıcı bir şekilde, bu heykeller sadece imparatorluk heykellerinin üzerinde değil, aynı zamanda tanrıların babası Zeus'un yanındaydı. Bu durum yerel aristokratların Roma toplumunun siyasi ve sosyal yapısında sahip oldukları önemli konumu ortaya koymaktadır.[147] Bu bağlamda, Olympia'daki Herodes Atticus Çeşmesi'nin görkemli mimarisi ve mimariyle bütünleşen heykel teşhiri, ünlü bağışçısının siyasi amaçlarını açık bir şekilde yansıtıyordu (Çiz. 33, 34, Res. 9).[148]

Anıtsal çeşmelerdeki siyasi söyleme bağlı gelişen süsleme kaygısı, M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda artış göstermiş ve çeşmelerin heybetli yapılara dönüşmesini sağlamıştı; ancak anıtsal çeşmeler imparatorluk dönemi boyunca pratik ve faydacı işlevlerini sürdürmüştü.[149] Hem işlevsel hem de dekoratif olan bu ikili özellikleri nedeniyle çeşmeler, özellikle anıtsal çeşmeler, kentsel peyzaja da katkıda bulunuyordu. Kent dokusunu mimari olarak tamamlayan anıtsal çeşmelerin kent için taşıdığı bu önem, dönem insanı için de bir gurur kaynağı olmalıydı. Örneğin pek çok imparatorluk ve şehir sikkesinde Roma şehirlerinin önemli sembol yapılarından olan amfitiyatro, şehir kapıları, köprüler, su kemerleri, zafer anıtları ve tapınaklarla birlikte anıtsal çeşme tasvirlerine de yer verildiğini görüyoruz (Res.10-11). Şehrin armatürünün sembolleri olarak çeşmelerin sikkelerin üzerine darp edilmesi, anıtsal çeşme binalarına verilen önemi göstermesinin yanı sıra hem imparator hem de eyalet yetkilileri için taşıdığı siyasi önemini de ortaya koymaktadır.[150]

---

[146]A.F. Erol (2005). Anadolu'da Apsidal Temelli Roma Dönemi Nymphaeumları. *Arkeoloji ve Sanat*, s. 70.
[147]R. Bol (1984), *Das Statuenprogramm des Herodes-Atticus-Nymphäums*, Olympische Forschungen XV., Berlin; Gros, 1996 **a.g.k**., 425-237; Glaser, 2000, **a.g.k**., 440-441; Longfellow, 2005, **a.g.k.**, 259.
[148]F. Yegül ve D. Favro (2019). *Roman Architecture and Urbanism, From The Origins to Late Antiquity*, Cambridge University Press. s.559.
[149]Aristodemou, 2014, **a.g.k.,** 532-533.
[150]Sikkeler üzerindeki anıtsal çeşme tasvirleri için ayrıca bkz. Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.** s.16-17; S. S. Lusnia (2004). Urban planning and sculptural display in Severan Rome: reconstructing the Septizodium and its role in dynastic politics. *American Journal of Archaeology, 108(4)*, s. 517-544. Longfellow, 2005, **a.g.k.**, 65-87; Aristodemou, 2014, **a.g.k.,** 527.

Bu yapıların konumlarına bakıldığında, daha çok meydanlar ve caddeler üzerlerinde ya da önemli kavşak noktalarında, yani kent sakinlerinin ve ziyaretçilerin sıkça dolaştıkları yerlerde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Akdeniz coğrafyasındaki sıcak iklim şartları düşünüldüğünde, kavurucu yaz sıcağında çeşmelerden akan suyun verdiği ferahlık ve serinlik hissi, bu tip yapıların bulunduğu yerleri halk için vazgeçilmez mekânlar haline dönüştürmüştür. Üstelik suyun her zaman orada ve kullanılabilir olduğunu bilmenin getirdiği rahatlık, kent sakini için şehri daha da yaşanabilir kılıyordu. Ayrıca görsel ve işitsel olarak da heykellerle bütünleşen suyun yarattığı izlenim, insanlara ruhsal bir ferahlama da sağlıyor olmalıydı. Bu nedenle çeşmelerin bulunduğu yerler, Roma kentlerinin en canlı ve hareketli noktaları olmalıydı.

Bir Roma çeşmesinin mimari formunun ayrıntıları büyük ölçüde farklılık gösterse de iki tipin anıtsal çeşme mimarisine hâkim olduğu anlaşılmaktadır.[151] Bunlardan ilki İtalya'dan Yunanistan'a, Anadolu'dan Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'ya kadar çok sayıda örneği bulunan yarım daire formunda bir cephe mimarisine sahip olan ve literatürde *sigma biçimli çeşme*, *eksedra çeşme* ya da *apsidal temelli çeşme* olarak adlandırılan anıtsal çeşme binalarıdır.[152] Bir ila üç kat yüksekliğine sahip olabilen ve çoğunlukla üzeri yarım kubbeyle örtülü bu tip çeşmelerin dönüşümlü olarak yerleştirilen dikdörtgen ve yarım daire kesitli cephe nişlerinde; çeşitli mitolojik figürlerin, tanrıların, imparator ve ailesinin ya da yapıya finansal destek veren kentin ileri gelenlerinin heykelleri bulunurdu.[153] Nişler birbirinden, aralarında yer alan *aedicula* sütunlarıyla ayrılıyordu. Basamaklı bir podyum üzerinde yükselen bu tip çeşmelerin cephelerine açılmış oluklardan akan su, apsidal çeşme cephesinin çevrelediği yarım daire biçimli bir havuzda toplanıyordu, bu havuzun önünde ise genelde, suyun çekildiği dikdörtgen planlı ikinci bir daldırma havuzu yer alıyordu. Ancak tek havuzlu istisnai örnekleri de mevcuttu.

Eksedra formlu çeşmeler birçok araştırmacı tarafından ele alınmış olup, bu tipin kökenine dair araştırmalar yapılmıştır ve bu araştırmalar neticesinde eksedra formlu

[151]Roma Dönemi boyunca bu ana tipler üzerinden farklı varyasyonlar geliştirilmiştir. Tüm çeşme tiplerini tek bir çalışmada sunmak bu çalışmanın kapsamı dışına çıktığı için, burada sadece ana çeşme tipleri üzerinde durulmuştur.

[152]Glaser 1987, 124-126; Glaser 2000, 439-443; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 39-47; Erol, 2005, **a.g.k.**, 61-72.

[153]Anıtsal çeşmelerin üç boyutlu dekorasyonunda kanonik bir heykel programı görülmemektedir. Temalar Herodes Atticus Çeşmesi örneğinde de olduğu gibi bağışçının isteğine göre belirlenmiş ve bu istek doğrultusunda heykellerin seçimi, sayısı ve düzenlenmesi yapılmıştır; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 60.

çeşmeler, zaman zaman çeşitli coğrafi bölgelere veya arkitektonik tiplere atfedilmiştir.[154] Bu konuyla ilgili en yaygın tez eksedra çeşme modelinin *Nymphe*lere adanan doğal mağaraların şeklinden türetilmiş olduğudur.[155] Bol'a göre yarım daire plana sahip bu çeşmeler, heykelli eksedralar ve mağara çeşmelerinin karışımından oluşmuştur.[156] İtalya Lokroi'de bir mağarada adak eşyaları arasında ele geçen Helenistik döneme (M.Ö. 3. yüzyıl) tarihlendirilen yarım daire planlı, havuzlu pişmiş toprak modeller, bu teze önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Çiz. 35).[157] Ancak katı geometri kanunlarına göre tasarlanmış olan *eksedra tipi* çeşmelerin ne mimari ve plastik donanımı ne de yazılı kaynaklar böyle bir kökene işaret etmektedir. Bunun yanı sıra bu tip çeşmelerin bir kült yapısı olduğuna dair arkeolojik ya da epigrafik veriye henüz rastlanmamıştır.[158]

Esasında Roma Dönemi'nde anıtsal çeşme modelleri, cephe ve mimarisiyle dönemin kanonik mimari öğelerinden beslenmiştir. Eksedra da Roma Dönemi mimarlığının farklı yapı türlerinde en fazla kullanılan yapısal öğelerin başında gelmektedir. Temelde vurgulanması gereken şey her neyse, onu vurgulamanın en akılcı yollarından olan eksedra, Helenistik Dönem'den itibaren Yunan şehirlerinde ilk olarak boy heykellerinin sergilenmesinde kullanılan yapısal bir eleman olmuştur.[159] Roma Dönemi'nde ise M.S. 1. yüzyıldan itibaren başta hamamlar olmak üzere çeşitli kamusal yapılarda ve özel konutlarda, yine benzer bir amaç doğrultusunda kullanılmaya başlanmıştır.[160] Bu anlamda suyla bütünleşen heykellerin panoramik bir şekilde sergilenmesi amacıyla Roma anıtsal çeşme mimarisinde de bu formun tercih edilmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Her ne kadar bu tip çeşmelerin ilk örnekleri İtalya'da aransa da bu konuyla ilgili yapılan son araştırmalar eksedra formlu çeşmelerinin en erken anıtsal örneğinin Roma'nın doğu eyaletlerinden biri olan Efes'te inşa ediğini göstermektedir.[161] Kuretler Caddesi ile Domitianus Sokağı'nın kesiştiği alanda yer alan ve dor düzenindeki arşitrav parçaları üzerindeki yazıttan dolayı "*Hydreion*" olarak

[154]G. Aristodemou, (2020). The semicircular Nymphaea of the Roman period and their Greek predecessors. On the occasion of a new find from the ancient Agora of Pella excavations, (Ed. T. Bilić ve I. Radman-Livaja), *Monumenta marmore aereque perenniora. Zbornik radova u čast Anti Rendića-Miočevića. Archaeological Museum of Zagreb, Vol.3.* s. 34.
[155]P. Moneaux (1907). Nymphaeum. *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines 4.1, Librairie Hachette*, Paris, s.129; Erol, 2005, **a.g.k.**, 68.
[156]Bol, 1984, **a.g.k.,** 76.
[157]A. Franciscis (1958). Ancient Locri, *Archaeology, vol.11 no:3*, Archaeological Institute of America, s.212; Neuerburg, 1965, **a.g.k.**, 32-34; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 39-40.
[158]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 44.
[159]Erol, 2005, **a.g.k.**, 68.
[160]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 43.
[161]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 41.

adlandırılan çeşme; sütun başlıkları, postament ve havuz parapetlerinin stilistik sınıflandırmasına göre M.S. 1. yüzyılının ilk yarısına tarihlendirilmektedir.[162] Yaklaşık 2.00 m yüksekliğinde bir podyum duvarı üzerinde yükselen ve büyükçe bir eksedra ile vurgulanan yapı, iki yanında postamentler üzerinde oturan ikişer sütunla oluşturulan *aedicula*lı bir cephe mimarisine sahiptir. Böylece yapı, yan kanatlara sahip olan yarım daire formunda bir plan özelliği göstermektedir. Eksedra formundaki cephenin çevrelediği yarım daire formundaki iç havuz, suyun depolandığı rezervuar fonksiyonuna sahiptir. Bu havuzun önünde ise üç bölümlü daldırma havuzu yer almaktadır (Çiz. 36, Res.12).

Anadolu'daki antik kentlerde eksedra formunda inşa edilmiş, zengin süslemeli cephe mimarisine sahip şimdiye kadar tespit edilmiş en az on iki anıtsal çeşme bilinmektedir.[163] Günümüze ulaşan örnekler, özellikle M.S. 2. yüzyılda bu tip anıtsal çeşmelerin gelişkin örneklerinin inşa edildiğini göstermektedir. Anadolu dışında ise eksedra formlu çeşme modelinin en bilinen örneklerinin başında Gerasa'daki M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen anıtsal çeşme binası (Res.13)[164] ve yukarıda da bahsi geçen Olympia'daki Herodes Atticus Çeşmesi (M.S. 2. yüzyıl) gelmektedir (Çiz. 33).

Roma Dönemi çeşmeleri arasında en yaygın anıtsal çeşme türlerinden bir diğeri de literatürde *"düz cepheli"* ya da *"düz temelli"* olarak tanımlanan yapılardır. Tiyatroların sahne binalarını (*scaenae frons*) andıran tarzda inşa edilmiş bu tip çeşmeler, nişler ve eksedralardan oluşan masif bir destek duvarı ve kendi döneminin kanonik mimari düzenlerini yansıtan *aedicula*lar ve çeşitli mimari plastik elemanlardan oluşan bir ön cepheyle karakterize olurlar. Tıpkı eksedra tipi çeşmelerde olduğu gibi cephesinde heykellerin sergilendiği bir ila üç kat yüksekliğine sahip olabilen bu duvarın önünde; biri su toplamak, diğeri ise su çekmek için kullanılan art arda yerleştirilmiş dikdörtgen planlı iki havuz yer almaktadır. En anıtsal örneklerini M.S. 1. yüzyılın sonlarından itibaren vermeye başlayan bu tip çeşmeler, Anadolu coğrafyasında şu ana kadar tespit edilmiş yaklaşık kırk örnekle temsil edilmektedir.[165]

---

[162]F.Miltner (1960). Vorlaufiger Berichtliberdie Ausgrabungenin Ephesos, *Jahresheftedes Osterreichischen Archiiologischen Instituts,* XLV, s. 23-26; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 185-186; Richard, 2012, **a.g.k.,** 266-267.

[163]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 39-42; Erol, 2005, **a.g.k.**, 61-72; E. Can (2019). Perge F-5 Çeşmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi S.B.E Arkeoloji Ana Bilim Dalı).

[164]Richard, 2012, **a.g.k**. 269.

[165]Anadolu'daki düz cepheli Roma Dönemi anıtsal çeşmeleri için ayrıca bkz. Erol, 1999, **a.g.k.;** Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**; Richard, 2012, **a.g.k**.

Bu tipin Anadolu'daki en anıtsal örneklerinden biri, Side şehir surunun dışında, anıtsal kent kapısının karşısında yer alan çeşme binasıdır. Yaklaşık 12.00 m yüksekliğine kadar korunmuş olan yapı, 52.00 m uzunluğunda ve 4.20 m kalınlığında cephe duvarı ve bu duvarın iki yanından öne doğru uzanan yan duvarlara sahiptir. Cephe duvarında, birbirinden 3.65 m aralıklarla yerleştirilen ve çapları 6.30 m olan yarım daire planlı, üzeri yarım kubbeyle sonlanan üç eksedra yer almaktadır. Özgününde 20.00 m yüksekliğe sahip olduğu tahmin edilen duvarın ön cephesi, birbiri üstüne binen *aedicula*larla oluşturulan üç katlı cephe düzenlemesine sahip olduğunu düşündürmektedir. Yaklaşık 32 km'lik bir su kemerinin Manavgat çayından getirdiği sularla beslenen çeşmenin ön tarafında, suyun depolandığı 500 m^3 su kapasitesine sahip, 52.20x11.50 m ölçülerinde büyük bir havuz bulunmaktadır. Üç yönden çeşme duvarıyla çevrili olan havuz ön tarafta, kantharos formundaki tekneli bloklar ve bunlar arasına yerleştirilen kabartmalı levhalardan oluşan parapet duvarıyla sınırlandırılmıştır (Çiz. 37, 38). Geçmişte yürütülen araştırmalar, havuzun önünde 55.00x15.00 m ölçülerindeki geniş meydan oluşturulduğunu, bu meydana ise üç kenarında yer alan basamaklarla ulaşıldığını ortaya koymuştur. Alanda ele geçen taş banklar, söz konusu meydanda insanların dinlenmesine ve sıcak Akdeniz yazlarında anıtsal çeşme önünde serinlemesine olanak sağlayan düzenlemeler olabileceğini akla getirmektedir. Kentin zenginliğini ve görkemini daha şehre girmeden gözler önüne seren bu seçkin anıt, Roma'daki Septimius Severus dönemine yapılmış olan Septizonium Çeşmesi'ne benzerliğiyle dikkat çekmektedir (Çiz. 39). Ancak Mansel tarafından Antoninler dönemi içerisine tarihlendirilen (M.S. 140-180) Side çeşmesi, ondan daha eskidir ve araştırmacı tarafından bu çeşmenin Septizonium'a örnek teşkil etmiş olabileceği düşünülmektedir.[166]

Milet'te İmparator Traianus'un babası Ulpius Traianus'un Asya prokonsülü olarak görev yaptığı süre içerisinde (M.S. 79-80) inşa ettirdiği çeşme ise 20.45 m genişliğinde ve 16.90 m yüksekliğinde olduğu tahmin edilen cephe duvarıyla *"düz cepheli"* çeşmelerin Anadolu'daki bir diğer anıtsal örneğidir.[167] Roma Dönemi su kemerinin nihai noktasını oluşturan ve meydan çeşmesi konumundaki bu yapı, üç katlı düzenlemeye sahip cephe duvarı ve bu duvarın iki ucundan öne doğru uzanan iki katlı

[166]A. M. Mansel, (1978). *Side: 1947-1966; yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 95-108; Gros, 1996, **a.g.k.,** 430.
[167]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** s.215-216; Longfellow, 2005, **a.g.k.,** 13; L. W. Mays, (2010). A brief history of Roman water technology. *Ancient Water Technologies.* Springer, Dordrecht. s.126-128; Richard, 2012, **a.g.k.,** s. 272.

yan kanatlarla U formunda bir plan özelliği sergilemektedir. Birinci kat seviyesine kadar korunabilmiş olan yapının, J. Hülsen tarafından yapılan restitüsyonuna göre; cephe duvarının üç katında da içeresinde tanrı, tanrıça ve *nymphe* heykellerin sergilendiği art arda sıralanan yarım daire ve dikdörtgen nişler yer almaktadır.[168] Hülsen'in önerisine göre bu duvarın ön cephesini oluşturan *aedicula*lar, birbiri üstüne gelecek şekilde değil çapraz olarak düzenlenmiştir (Çiz. 40); aynı cephe düzeni Efes Celsus Kütüphanesi'nin (M.S. 115) ön cephesinde de görülmektedir.[169] Cephe duvarı ve yan kanatlarla sınırlandırılan 16.15x6.39 m ölçülerindeki büyük havuz, suyun depolandığı rezervuar fonksiyonuna sahiptir. Bu havuzun önünde ise 0.10 m daha aşağı seviyede, 15.60x1.60 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir daldırma havuzu bulunmaktadır (Çiz. 41).[170]

Örneklerini daha da çoğaltabileceğimiz ve çoğunluğunu Anadolu'daki kentlerde gördüğümüz *"düz cepheli"* çeşme tipinin kökeniyle ilgili birçok görüş mevcuttur. H. Lauter-Bufé bunların Roma Cumhuriyet Dönemi İtalyan villa ve saraylarında yer alan çeşmelerden türediğini öne sürse de[171] araştırmacıların çoğu bu tip çeşmelerin tiyatro mimarisinden türediği görüşünü benimsemektedir. W. Letzner, araştırmacıların çoğunluğu ile birlikte, düz cepheli çeşmelerin tiyatro mimarisinden kaynaklandığını ifade ederek, çok katlı ve *aedicula*lı cephelerin ilk olarak tiyatro sahne binasında, Augustus döneminden çok önce ortaya çıktığı görüşünü öne sürmüştür.[172] P. Gros, *aedicula*lı cephelerin İtalya'da ortaya çıktığı hipotezine katılmakla birlikte, Roma İmparatorluğu'nun doğu kesimindeki düz cepheli çeşmelerin bölgedeki Helenistik mimari geleneğin güçlü etkisi nedeniyle daha ayrıntılı bir şekilde geliştiğinin altını çizmektedir.[173] P. Gros ile benzer bir görüşe sahip olan S. Walker ise bu tip anıtsal çeşmelerin Flavius döneminde Anadolu'daki eyaletlerde ortaya çıkmış olabileceğini belirterek, bunu imparatorluk propagandasıyla ilişkilendirmiştir.[174] Efes Kuretler Caddesi üzerindeki M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısına ait, hem onur anıtı hem de bir çeşme olan

---

[168]J.Hülsen (1919). *Das Nymphaeum Von Milet: Aus: Milet: Ergebnisse Der Ausgrabungen Und Untersuchungen Seit Dem Jahre 1899, Bd. 1, H. 5, Tafeln,* Berlin. s. 1-52.
[169]Glaser, 2000, **a.g.k**., 444; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.** 54-55.
[170]Erol, 1999, **a.g.k.,** 105. Hierapolis'teki Tritonlar, Efes'teki Traianus, Perge'deki Aurelia Paulina, Sagalassos'taki Antoninler çeşmeleri, Anadolu Roma Dönemi çeşme mimarisinin diğer anıtsal örnekleri arasındadır. Özellikle, yaklaşık 65 m uzunluğuyla Hierapolis'teki Tritonlar Çeşmesi, Doğu Akdeniz'de bilinen en büyük Roma çeşmesidir; Richard, 2012, **a.g.k.**, s. 9-17.
[171]H. Lauter-Bufé (1975). Zur architektonischen Gartengestaltung in Pompeji und Herculaneum, B. Andreae, H. Kyrıeleıs (Ed.), *Neue Forschungen in Pompeji und den anderen vom Vesuvausbruch 79 n. Chr. verschütteten Städten. Internationales Kolloquium, Essen 11.-14. Juni 1973,* s. 171.
[172]Letzner, 1990 **a.g.k.**, 254-255.
[173]Gros, 1996, **a.g.k.,** 424-431.
[174]Walker, 1979, **a.g.k.,** 277.

Androklos Heroonu, Dorl-Klingenschmid'e göre; anıtsal cephesiyle ve bu cephenin önündeki T planlı daldırma havuzuyla Anadolu'daki Roma Dönemi *Düz Cepheli* anıtsal çeşmelerinin öncül örnekleri arasında değerlendirilmektedir.[175] Aslında arkeolojik araştırmalar ve Anadolu'daki günümüze ulaşan çok sayıdaki anıtsal çeşme, bu tip çeşme yapılarının imparatorluğun batı veya kuzey eyaletlerinden ziyade doğu ve güneyde daha popüler olduğunu doğrulamaktadır.

Ayrıca bu tip çeşmelerin ön cephesini teşkil eden sütunlu düzenlemeler, *aedicula*lar, nişler ve eksedraların farklı işlevlere sahip anıtlarda da görüldüğünü belirtmek gerekir. Örneğin yukarıda da bahsettiğimiz Milet'teki anıtsal çeşmeyle Efes'teki Celsus Kütüphanesi arasındaki cephe benzerliği dikkat çekicidir. G. Charles-Picard'a göre; tiyatroların cepheleri ile anıtsal çeşme binaları arasındaki morfolojik benzerlik odeon, bouleuterion, anıtsal kent kapıları, kütüphaneler ve gymnasion da dahil olmak üzere pek çok anıt tipinde uygulanan ortak bir mimari modelden kaynaklanmaktadır.[176] Çok sayıda *aedicula* ile oluşturulan hareketli cephe mimarisi, genel olarak Roma mimarisini karakterize etmektedir. Cepheyi oluşturan tüm unsurlar (içerdiği heykel programları ve yazıtlarla birlikte), esasında yapının anıtsallığını arttırmak ve belirli bir siyasi mesaj iletmek amacıyla farklı kullanım ve işlevlere sahip yapılarda başarıyla uygulanmıştır. Bu nedenle söz konusu cephe düzenlemelerinde kullanılan unsurların belirli bir bina tipine atfedilmesi doğru olmayacaktır. Unutulmamalıdır ki, Augustus döneminden itibaren yeni kurulan Roma İmparatorluğu çerçevesinde "*Imperium Romanum*" fikrini eyaletlere yaymak için kamu binaları kullanılmıştır. İmparatorluğun egemen olduğu bölgelerde inşa edilen yapıların formları ve dekoratif özelliklerinde görülen ortak mimari dil, bu ortak amaçları yansıtmaktadır. Çok sayıda *aedicula* ve nişlerle oluşturulan cephe mimarisi, çeşmeler ve tiyatrolar da dahil olmak üzere tüm kamu binalarında paralel bir gelişim çizgisi göstermiş olmalıdır. Böylece kökeni ve görünümü ne olursa olsun, *aedicula*lı cepheler, özellikle M.S. 2. yüzyılda görkemli anıtlarla dolu olan Anadolu eyaletlerinde, Roma İmparatorluk Dönemi'nin anıtsal mimarisini karakterize etmektedir.[177]

---

[175]Dorl-Klingenschmid, 2001**, a.g.k**., 36-39; Erken Bizans Dönemi'nde yapını anıtsal cephesinin önündeki havuz parapetleri sökülerek ve bunun yerine Hıristiyanlığa özgü motiflerle bezenmiş parapetler eklenerek sadece çeşme olarak işlevini sürdürmüştür. Bkz. Thür, 2009, **a,g,k.,** 9-21.

[176]G. Charles-Picard (1961). Le septizonium de Cincari et le problème des septizonia. *Monuments et mémoires de la Fondation Eugène Piot*, *52*(2), s. 77-93.

[177]G. Aristodemou (2011). Theatre Facades and Facade Nymphaea. The Link Between. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, *135*(1), s.165-175.

Eksedra formlu ve *düz cepheli* çeşmelerin yanı sıra Roma Dönemi içerisinde, *dairesel planlı çeşme* yapıları da inşa edilmiştir. Az sayıda örneği günümüze ulaşan bu tür çeşme yapıları çoğunlukla dairesel planlı bir havuz ve bu havuzun üzerini örten tek sütun dizisinin desteklediği konik bir çatıdan oluşmaktadır. Görünüş itibariyle *tholos* veya *monopteros* planlı mezar anıtlarını çağrıştıran bu tip çeşmelerin bilinen en erken tarihli örneği, Pompeii'deki Triangular Forum'da yer alan ve M.Ö. 1. yüzyıla tarihlendirilen, altı dor sütunun çevrelediği *puteal'dan* (kuyu bileziği) oluşan dairesel planlı yapıdır.[178] Ağırlıklı olarak kutsal alanlarda ya da macellum, agora ve meydanlarda yer alan ve çok sayıda insanın su almasını sağlayan bu tip çeşmelerin en anıtsal örneklerinin başında ise Argos Agorası'nda yer alan ve yazıtıyla "*nymphaion*" olarak tanımlanan anıtsal çeşme (ilk evresi M.S. 1. yüzyıl) gelmektedir.[179] Üç basamaklı bir podyum üzerinde yükselen yapı, konsantrik olarak yerleştirilmiş farklı seviyelerdeki dairesel planlı üç havuz ve en içteki havuzu çevreleyen sekiz adet Korinth tarzındaki sütunun desteklediği konik bir çatıdan oluşmaktadır (Çiz 42-43).[180] Argos'taki dairesel planlı çeşmenin bir benzeri ise yakın zamanda gün yüzüne çıkartılan Kibyra Agora'sında yer alan dairesel çeşme yapısıdır. İlk evresi M.S. 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen çeşme, üç farklı kullanım evresine sahiptir.[181] Kabartmalı frizler ve heykellerle süslenmiş olduğu anlaşılan çeşme yapısı, günümüzdeki haliyle, merkezinde su sağlama sisteminin yer aldığı dairesel bir gövde ve bunu çevreleyen eş merkezli dairesel formlu iki havuzdan oluşmaktadır. Arkeolojik veriler, merkezdeki yuvarlak gövdenin üstünün sütunların taşıdığı konik bir çatıyla örtülü olduğunu göstermektedir (Res. 14, 15).[182]

Tüm bu saydığımız anıtsal nitelikteki çeşme tiplerinin haricinde imparatorluk genelindeki Roma şehirlerinin sokaklarında küçük boyutta çeşmeler de mevcuttu. Roma döneminden itibaren inşa edilen su kemerleri ve su yollarıyla birlikte şehirlere su akışının

[178]Glaser, 1987, **a.g.k**., 126; Glaser, 2000, **a.g.k**., 448.
[179]Gros, 1996, **a.g.k.** 426-427; Glaser, 2000, **a.g.k**., 448; Richard, 2012, **a.g.k.,** 260-261.
[180]Çeşmenin podyumu 16.00x16.00 m, dış havuz çapı 11.00x11.00 m, monopteros çapı 7.3 m, tahmini yüksekliği 11.30 m; Richard, 2012, **a.g.k.,** 260-261.
[181]M.S. 23 yılı depremi sonrası kentin yeniden inşası sırasında yapıldığı tahmin edilen çeşmenin bu ilk kullanım evresinde, merkezinden su sisteminin geçtiği dairesel bir gövdeye ve bunu çevreleyen tek bir havuza sahip olduğu düşünülmektedir. M.S. 2. yüzyılın son çeyreğinde ise çeşmeye ilk havuzun etrafını çevreleyen ikinci bir havuz eklenerek yapı daha da büyütülmüştür. M.S. 417 depreminde çöktüğü ve büyük oranda zarar gördüğü anlaşılan çeşmeyle ilgili arkeolojik veriler, yapının onarımlar sonucunda yine çeşme işleviyle M.S. 7. yüzyıl sonuna kadar kullanıldığını göstermiştir. Kazı ve araştırmalar sonucunda yapının sadece bir çeşme olmadığı, aynı zamanda yakın çevresine su dağıtımının sağlandığı *castellum* olarak da kullanıldığını göstermiştir; Ş. Özüdoğru (2018b). Geç Antikçağ'da Kibyra. *Cedrus, VI*, s. 31; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.,** 173; Sayın, 2022, **a.g.k.,** 133-134.
[182]Yapının çapı 15.20 m olup, yüksekliği ise merkezdeki yuvarlak gövdeyi örten konik çatısıyla birlikte 0.8 m olduğu tahmin edilmektedir; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.,** 173-175.

artmasıyla, nerdeyse kentin her yerine ulaşan su dağıtım ağları oluşturulmuş ve bu dağıtım ağlarından beslenen çok sayıda sokak çeşmesi inşa edilmişti. Bunlar çoğunlukla taş ya da mermer levhaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan daldırma havuzuna ve bu havuza su sağlayan kabartmalarla süslenmiş oluklu bir sütuna sahip, basit dörtgen formlu çeşmelerdir (Çiz. 44, Res. 16). İlk örnekleri M.Ö. 6. yüzyılda Yunan şehirlerinde görülen ve Roma Dönemi'nde *Lacus* olarak adlandırılan, tamamen pratik ve faydacı bir amaçla yapılmış olan bu tip çeşmelerin çok sayıda örneğini Pompeii sokaklarında görebilmek mümkündür.[183] Pompeii'nin şimdiye kadar kazılmış olan üçte ikilik kısmında, yaklaşık 100 m aralıklarla yerleştirilmiş kırk kadar *Lacus tipi* umumi çeşme açığa çıkarılmıştır (Res.17). Eschebach'ın yaptığı hesaplamalara göre; tahmini nüfusu 8.000 olan Pompeii'de 160 kişiye tek bir çeşme düşecek şekilde, kentin pek çok noktasına bu tip çeşmeler yapılmıştır. Eldeki bu veriler Pompeii'de yaşayan kent sakinlerinin evlerinden 50.00 m'den daha az bir mesafede suya kolayca erişebildiğini göstermektedir.[184] Her ne kadar örneklerinin çoğu günümüze ulaşmamış olsa da yazılı kaynaklar başkent Roma'nın sokaklarında da çok sayıda *Lacus tipi* çeşmenin olduğunu göstermektedir; Yaşlı Plinius (Gaius Plinius Secundus), Marcus Vipsanius Agrippa'nın M.Ö. 33 yılında Roma şehrine 700 *Lacus tipi* çeşme yaptırdığından, Frontinus (Sextus Iulius Frontinus) ise M.S. 1. yüzyılın sonunda Roma sokaklarında 591 adet *Lacus tipi* çeşmenin olduğundan bahsetmektedir.[185] Anadolu kentlerinde ise az sayıda örneği günümüze ulaşan *Lacus tipi* çeşmelerin çoğunluğu Geç Antik Çağ'a aittir.

[183]Glaser, 1987, **a.g.k**., s. 118.
[184]Eschebach, 1982, **a.g.k**., 21-26; Glaser, 1987, **a.g.k**., s. 118; Glaser, 2000, **a.g.k**., 434; Hodge, 2002, **a.g.k**., 304-305; P. S. Juuti vd. (2015). Short Global History of Fountains. *Water 7*, s. 2328.
[185]D. K. Rogers (2015). *Water-Display and Meaning in the High Roman Empire*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Virginia), s. 39; Longfellow, 2005, **a.g.k**., 1.

4. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Güney ve Güneybatı Anadolu'daki Çeşme Örnekleri

4.1. Phrygia Bölgesi

4.1.2. Laodikeia

4.1.2.1. Apsisli Çeşme

Katalog No: 1
Resim No: 18
Çizim No: 45-46

Yeri

Çeşme, Stadyum Caddesi ile Efes Portikosu'nun kesiştiği alanda bulunan B Nymphaeumu'nun kuzeydoğusunda yer almaktadır (Plan 1).

Plan ve Genel Özellikleri

B Nymphaeumu'na ait su deposunun kuzeybatı cephesine bitişik olarak inşa edilmiş olan çeşme 2.00 m genişliğinde, 2.40 m yüksekliğinde ve 1.70 m derinlinde olup yarım daire formunda bir plana sahiptir. Kesme blok taşlardan oluşturulan üç basamaklı bir platform üzerine oturan çeşmenin yarım daire formundaki duvarı, düzgün kesilmiş traverten taşlarla örülmüştür. Yarım daire planlı bu niş, önüne yerleştirilen 1.38x0.98 m ölçülerinde ve 0.16 m kalınlığındaki kireç taşı levha ile havuz biçimini almıştır. Levha, iki yanında yer alan oluklu levha payelerinin arasına yerleştirilmiş, levha ve payeler birbirlerine ve oturdukları platforma demir kenetlerle bağlanarak sabitlenmiştir.

Çeşme haznesinin niş duvarının iç yüzü 0.04 m kalınlığındaki kiremit ve tuğla kırığı katkılı hidrolik harçla sıvandıktan sonra mermer plakalarla kaplanmıştır. Zemin ise benzer şekilde mermer plaklarla döşenmiştir.

0.98 m yüksekliğindeki çeşme havuzuna su, güneybatısındaki (hemen arkasındaki) 4.70x7.10 m ölçülerindeki su deposundan sağlanmıştır. Bu depoya ise su, kentin güneyindeki 2. Su Dağıtım Terminali'nden pişmiş toprak künkler aracılığı ile

getirilmiştir.[186] Havuzdaki suyun kanalizasyona tahliyesi, havuz zeminine açılan 0.05 m çapındaki bir delikle sağlanmıştır.[187]

Dekorasyon

Nişli çeşmenin önündeki dikdörtgen levhanın ön yüzü, alçak kabartma tekniğinde işlenmiştir. Ön yüzde, çerçeve içerisinde, sağ ve sol tarafı üç yapraklı birer palmetle sonlanan dairesel bir madalyon yer almaktadır. Madalyonun merkezinde ise Latin haçı bulunmaktadır.

Tarihlendirme

Çeşme, olasılıkla M.S. 494 yılı depreminde B Nymphaeumu'nun yıkılarak işlev dışı kalmasının ardından hemen yanına inşa edilmiştir. Mevcut arkeolojik veriler Apsisli Çeşme olarak adlandırılan yapının M.S. 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar kullanıldığını göstermektedir.[188]

[186]Depoda toplanan su, ilk olarak batı bitişiğinde yer alan B Nymphaeumu'nu beslemekteydi. Diğer taraftan depo güney bitişiğinde yer alan Latrina'nın da su ihtiyacını karşılamıştır. Bu iki yapının dışında M.S. 494 yılı depreminde B Nymphaeumu'nun yıkılmasının ardından inşa edilen Apsisli Çeşme'ye su sağlamıştır. Bkz. C. Şimşek (2013). *Laodikeia (laodicea ad lycum)*. Ege yayınları, s. 175.

[187]Yapıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. C. Şimşek (2010). 2009 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları, *32. KST (3),* s. 462-463; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 174-175; C. Şimşek (2014). Lykos Vadisi İçinde Yer Alan Laodikeia. *10. Yılında Laodikeia (2003-2013), Laodikeia Çalışmaları 3.* (Ed. C. Şimşek), İstanbul, s. 33-69; C. Şimşek (2018). Geç Antik Çağ'da Laodikeia. *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi/The Lykos Valley and Neıghbourhood in Late Antiquity.* (Ed. C. Şimşek-T. Kaçar), Ege yayınları, İstanbul, s.91-116; C. Şimşek (2019). Laodikeia'da Kazı ve Restorasyon Çalışmalarının 15 Yılı, *15. yılında Laodikeia (2003-2018), Laodikeia Çalışmaları 5*, İstanbul, s. 62.

[188] Şimşek, 2010, **a.g.k.**, 463; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 175; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 65.

4.1.2.2. Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi

Katalog No: 2

Resim No: 19-24

Çizim No: 47-48

Yeri

Doğu Bizans Nymphaeumu da olarak adlandırılan çeşme, kentin doğusundaki Doğu Bizans Kapısı'nın kuzey kulesinin bitişiğinde yer almaktadır (Plan 1).

Plan ve Genel Özellikleri

Doğu Bizans Kapısı'nın Kuzey Kulesi ile sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan çeşme yapısı, kuzey-güney yönde uzanan 21.50x9.85 m ölçülerinde ve 2.20 m derinliğinde dikdörtgen planlı bir su deposu (iç ölçü: 18.70x6.80) ve bu deponun kuzey ve doğu cephesindeki çeşme nişlerinden oluşmaktadır. Kulenin kuzeydoğu köşesi ile su deposunun güneybatı köşesi arasında, su deposunun kontrolü ve temizliği için yapıldığı düşünülen merdiven yer almaktadır. Buradaki eşik içinde ise su tahliye sistemi bulunmaktadır. İçte çift kademeli bir yapıya sahip deponun doğuya bakan ön cephesinde, birbirine 2.50 m aralıklarla yerleştirilmiş dikdörtgen planlı üç çeşme nişi yer almaktadır. Yarım daire kemerli olduğu anlaşılan bu nişlerin her biri, kemer başlangıç seviyesine kadar devşirme travarten bloklarla yapılmıştır. Bloklar birbirine yarım daire tuğla kemerlerle bağlanarak ön cephede dışa taşkın üç nişli çeşme düzenlemesi elde edilmiştir. Su deposunun kuzey duvarının ön cephesi üzerinde (ana eksen üzerinde) duvar içerisinde; 0.60 m derinliğinde, 0.70 m genişliğinde dikdörtgen planlı dördüncü bir çeşme nişi daha bulunmaktadır. Bu nişin iç bölümünün tamamı üstte sağır kemerli olmak üzere, tuğla örgülü olarak yapılmıştır. Nişin üst seviyesinde çeşmeye su akışını sağlayan 0.11 m çapında pişmiş toprak künk yer almaktadır.[189]

Su deposunun doğuya bakan uzun ön cephesinde yer alan güneydeki ilk nişin hemen yanında 0.13,5 m çapında bir adet tahliye kanalı bulunmaktadır. Yapının kuzeyinde yer alan çeşme nişinin taban seviyesinde ise su deposuna ait 0.12 m çapında ikinci bir tahliye küngü daha mevcuttur. Bu tahliye giderinin ağzı mermer plakadan

[189]Söz konusu nişin su giderine ait olan küngün sonradan harç ve çay taşı kullanılarak iptal edildiği anlaşılmaktadır. Yapıyla ilgili ayrıca bkz. C. Şimşek (2007). 2006 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları, *29. KST (3),* s.104; C. Şimşek (2009). 2008 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları, *31. KST (4),* s.110-112; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 167-171.

oluşan bir süzgeç ile kapatılmıştır. Bu durum, nişin hem çeşme olarak hem de su deposunun içindeki suyun tahliyesini sağlamak üzere iki amaçlı kullanıldığını göstermektedir.[190]

Sur duvarı önünde uzanan su deposunun arka duvar ile Erken Bizans Dönemi'ne ait sur duvarının arasında, yüksekliği 0.63 m genişliği 0.35 m olan kemerli bir açık bulunmaktadır. Açıklığın tabanı 0.17x0.35 m ölçülerinde tuğla plakalar ile döşenmiştir. Bu açıklığın, çeşmenin su deposundan sızabilecek su ve su buharının yaratacağı nemin, sur duvarına zarar vermesini önlemek amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.[191]

Doğu Bizans Çeşmesi moloz taş ve tek sıra tuğla düzenlemeden oluşan almaşık duvar tekniğinde örülmüştür. Bu almaşıklık, tuğla örgünün üç kez tekrarlanması şeklinde düzenlenmiştir. Çeşme yapısının su deposu ve çeşme nişlerinin zemini 0.47x0.47 m ölçülerinde tuğla plakalar ile döşenmiştir. Su deposunun iç cephesinde yer yer görülebilen sıva izlerinden anlaşıldığı kadarıyla, altta kalın üstte ince iki kat kiremit ve tuğla kırığı katkılı hidrolik kireç harcıyla sıvanmıştır.

Sur dışında yaşayanlara ve dışarıdan gelenlere su temini sağladığı anlaşılan çeşme yapısına su; kaynağını Denizli'nin yaklaşık 8 km güneyindeki Başpınar ana su kaynağından alan kentin güneybatısındaki 2. Su Dağıtım Terminali'nden gelen bir hatla sağlanmıştır. Bu hattın, sur duvarının doğu önünde ve havuzun orta hizasında yer alan bir sistemle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.[192]

Dekorasyon

Kuzey yönde tek, doğu yünde üç nişli bir cephe tasarımına sahip çeşmede, niş kemerleri ve niş yarım kubbelerinde tümüyle tuğla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tarihlendirme

Çeşmenin (yapıda ele geçen sikkeler ve diğer arkeolojik verilere ışığında), bitişiğindeki surun inşasının hemen ardından M.S. 5. yüzyıl başında yapıldığı ve 7. yüzyıla kadar kullanıldığı düşünülmektedir.[193]

---

[190]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 170.
[191]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 170.
[192]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 170. Kentin su sistemiyle ilgili ayrıca bkz. Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 63-70; Şimşek, 2014, **a.g.k.**, 45; C. Şimşek (2016). Urban planning of Laodikeia on the Lykos in the light of new evidence. *Landscape and History in the Lykos Valley: Laodikeia and Hierapolis in Phrygia*. (Ed. F. D'Andria ve C. Şimşek), Cambridge Scholars Publishing, s. 8-10.
[193]M.S. 4. yüzyıl sonunda alınan kararın ardından Laodikeia'nın etrafı sur duvarlarıyla çevrilmiştir. Doğu Bizans Kapısı'ndan kuzeye uzanan hat Kuzey Tiyatrosu sahne binası, Kuzey (Kutsal) Agora duvarı, Batı Tiyatrosu sahne binasından vadinin batısına uzanmakta, Hierapolis Caddesi üzerinde kapı ve iki kuleden

4.1.2.3. Laodikeia Kilisesi (Kutsal Haç) Tapınak A Doğu Sokağı Çeşmesi

Katalog No: 3

Resim No: 25-26

Çizim No: 49-50

Yeri

Laodikeia Kilisesi, hippodamik plana göre kentin kuzeydoğu bölümüne konumlandırılmıştır. Kentin planlanması açısından yapı, Tapınak A'nın kuzeydoğusunda, Suriye Caddesi ile Kuzey Tiyatro'yu birbirine bağlayan ara sokak üzerinde yer almaktadır. Bu haliyle doğu-batı yönlü bir adayı (*insula*) kaplayacak şekilde planlanan kilisenin doğusundaki sokakta, güneydoğu köşesine bitişik, batısındaki sokakta ise güneybatı köşesine bitişik olmak üzere iki çeşme yer alır. Kilisenin batısındaki Tapınak A Doğu Sokağı'na bakan çeşme, nartheksin sokağa açılan giriş açıklığının hemen güneyinde bulunmaktadır (Plan 1).

Plan ve Genel Özellikleri

Laodikeia Kilisesi'ne bitişik olarak, Suriye Caddesi ile Kuzey Tiyatro'yu birbirine bağlayan ara sokak üzerinde yer alan bu çeşme 2.45x1.45 m (dış ölçü)[194] ölçülerindeki ve 0.75 m derinliğindeki dikdörtgen planlı tek bir havuzdan oluşmaktadır. 0.11 m yüksekliğindeki tek basamaklı bir platform üzerine oturan çeşme havuzunun kuzey, güney ve batı kenarını traverten blok taşlar, batı kenarını ise 1.90 m uzunluğunda, 0.15 m kalınlığında ve 0.80 m yüksekliğindeki travertenden yapılmış levha teşkil etmektedir. Söz konusu levha, iki yanındaki traverten blok taşlarla ve platforma hidrolik harç ile sabitlenmiştir. Mevcut izlerden anlaşıldığı kadarıyla havuz iç cephesi kiremit ve tuğla kırığı katkılı hidrolik harçla sıvanmıştır.

Çeşmeye su, havuzun kuzey kenarındaki zeminden 0.85 m yükseklikte görülen 0.06 çapındaki su oluğundan sağlanıyor olmalıydı. Söz konusu oluk, narteksin güney

sonra Asopos Tepesi sırtından güneyde Efes Kapısı'na birleşmektedir. Doğu Bizans Kapısı'ndan güneye uzanan hat ise stadyumun kuzey analemma duvarlarını kullanarak batıya uzanmakta, Aphrodisias Kapısı ile birleşmekte ve buradan batı sırtlarından kuzeye dönerek Efes Kapısı'na ulaşarak kentin hemen hemen yarısını içine almaktadır. Sur duvarının inşası sırasında, var olan kamusal yapıların duvarlarından da yararlanılmıştır. Kent genelinde yapılan yüzey araştırmaları, sur dışında da özellikle M.S 4.-5. yüzyılın sonu arasında yaşamın devam ettiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle Doğu Bizans Kapısı'nın kuzey kulesiyle sur arasına M.S. 5. yüzyılda dikdörtgen planlı bir çeşme yapılarak, sur dışındaki yapılara su sağlanmıştır. Bkz. Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 167-171; Şimşek, 2014, **a.g.k.**, 42; Şimşek, 2018, **a.g.k.**, 104-106.

[194]Çeşme havuzunun iç ölçüsü 1.94x1.00 m'dir.

apsidolu altından geçen künk hattıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.[195] Batıdaki levhanın üst kenarının merkezinde 0.08 m genişliğinde taşkın oluğu bulunmaktadır. Bu taşkın oluğundan akan sular, batı sokağın ortasından geçen kanalizasyon hattına iletilmiş olmalıdır.[196]

Dekorasyon

Çeşme haznesinin batı levhasının ön yüzünde ince kazıma bir yiv ile 1.32x0.62 m ölçülerinde çerçeve oluşturulmuş, çerçevenin merkezinde; yine kazıma tekniğinde, sağ ve sol köşesi üç yapraklı palmetle, alt ve üst köşeleri ise daire ile sonlanan eşkenar dörtgen işlenmiştir. Eşkenar dörtgenin merkezinde ise Latin haçı yer almaktadır.

Tarihlendirme

Kazı verilerine göre ilk inşa evresi M.S. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Laodikeia Kilisesi, kenti vuran M.S. 494 depreminde büyük oranda hasar görmüş ve ardından onarılarak Focas Dönemi (605-610) depremine kadar kullanım görmüştür. Ayrıca çeşmenin bulunduğu sokak da yine 494 depremi sorasında onarılmıştır.[197] Tapınak A Doğu Sokağı üzerinde yer alan bu çeşmenin söz konusu onarımlar sırasında mı yapıldığı ya da kilisenin erken evresine mi ait olduğuyla ilgili net bir veri bulunmamaktadır.

4.1.2.4. Laodikeia Kilisesi (Kutsal Haç) Doğu Sokağı Çeşmesi

Katalog No: 4
Resim No: 25, 27
Çizim No: 49, 51

Yeri

Kilisenin doğusundaki sokak üzerindeki çeşme, kilisenin güneydoğusunda yer alan ve doğu-batı ekseninde uzanan koridorla ayrılan piskoposluk konutu ile *prothesis*e geçişi sağlayan kapının kuzey yanında yer almaktadır (Plan 1). Ayrıca kapı girişinin hemen sağında daha önce var olduğu anlaşılan bir su dağıtım sistemi bulunmaktadır.[198]

[195]C. Şimşek (2015). *Laodikeia Kilisesi, Lykos Vadisi'nde Hıristiyanlık*, Denizli, s.31-33.
[196]Çeşmeyle ilgili ayrıca bkz. C. Şimşek (2011). 2010 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları, *33. KST (4),* s. 577; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 346; Şimşek, 2015, **a.g.k.**, 60-61.
[197]Şimşek, 2011, **a.g.k.**, 573, 584; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 346; Şimşek, 2015, **a.g.k.**, 84-85.
[198]Şimşek, 2011, **a.g.k.**, 577.

Plan ve Genel Özellikleri

Kilisenin güneydoğusundaki koridorun doğu duvarına bitişik olarak inşa edilen çeşme 1.45x1.10 m ölçülerindeki ve 0.77 m derinliğindeki dikdörtgen planlı tek bir havuzdan oluşmaktadır. Üç ayrı traverten levhadan oluşan çeşme havuzu, 1.80x1.08 m ölçülerinde ve 0.25 m yüksekliğindeki traverten bir platform üzerine oturmaktadır. Sağlam durumda günümüze ulaşan levhalardan her biri 0.76 m yüksekliğinde olup güneydeki 0.16 m, kuzeydeki 0.22 m doğudaki ise 0.19 m kalınlığındadır. Mevcut izlerden anlaşıldığı kadarıyla çeşmenin batı duvarı, suyun sızmasını engellemek amacıyla kiremit ve tuğla kırığı katkılı hidrolik harçla sıvanmıştır.

Çeşmeye suyun, havuzun batı duvarındaki, zeminden 0.68 m yükseklikte görülen 0.10 m çapındaki su oluğundan sağlandığı anlaşılmaktadır. Batı duvarın içerisinden geçen bu oluk, duvarın arkasındaki dikine yerleştirilmiş pişmiş toprak künklerden oluşan su dağıtım sistemiyle bağlantılı olmalıydı. Çeşme haznesinin kuzey levhası üzerine açılmış, zemin seviyesinde, tahliye deliği bulunmaktadır. Zeminde yer alan tahliye deliği ile aynı aks üzerinde, levhanın üst kenarının oyulmasıyla oluşturulan taşkın oluğu görülmektedir. Havuzun kuzey kenarında ayrıca, küçük boyutta bir tekne yer almaktadır. Tahliye deliği ve taşkın oluğunun önüne yerleştirilen bu tekne, sokağın yürüme zeminin üzerindeki kuzeydoğu-güneybatı aksında uzanan künk hattıyla bağlantılıdır. Bu durumda çeşme havuzundan akan suların ilk olarak önündeki teknede toplandığı, ardından bu tekneyle bağlantılı künk hattı vasıtasıyla tahliye edildiği anlaşılmaktadır.[199]

Dekorasyon

Çeşme havuzunun doğu yüzünde, dört yapraklı yonca motifi içerisinde Latin haçı, güney yüzünde ise aynı patern içerisine *christogram* bulunmaktadır. Kuzeydeki levhanın önünde ise küçük haznenin bulunması ve bu noktadan suyun akması sebebiyle ön yüzü sade sade bırakılmış olmalıdır.

[199]Çeşmeyle ilgili ayrıca bkz. Şimşek, 2011, **a.g.k.**, 577; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 346; Şimşek, 2015, **a.g.k.**, 60-61.

Tarihlendirme

Çeşme havuzu içerisinde yapılan kazı çalışmalarında ele geçirilen iki adet bronz sikke; Constans (M.S. 337–350) ve I. Theodosius Dönemi'ne (M.S. 379–395) tarihlenmektedir.[200] Çeşme'nin M.S. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen kilisenin inşasından kısa bir süre sonra ihtiyacın artmasına yönelik olarak güney mekânlarla birlikte kiliseye eklendiği düşünülmektedir.[201] Nitekim kilise duvarı ve çeşme havuzunun yaslandığı duvar arasındaki dilatasyon, çeşme ve kilise arasındaki zaman dilimi farkını net bir şekilde oraya koymaktadır. Ayrıca M.S. 494 yılında yaşanan depremden sonra çeşmenin tahliye sisteminin yenilendiği ve yapılan yeni düzenleme ile sokağın yürüme zemini üzerinden geçirildiği anlaşılmaktadır.[202]

4.1.2.5. Yeşillerin Jokey Kulübü Binası'ndaki Çeşme

Katalog No: 5
Resim No: 28-29
Çizim No: 52

Yeri

İçerisinde Geç Antik Çağ çeşmesinin de olduğu Yeşillerin Jokey Kulübü Binası olarak adlandırılan yapı Suriye Caddesi'nin kuzey kenarındaki İmparator S.Severus Nymphaeumu'nun kuzey tarafında bulunmaktadır (Plan 1). Jokey Kulübü Binası'nın batısındaki peristilli avlunun güneybatı köşesinde Geç Antik Çağ çeşmesi yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Jokey Kulübü Binası batıdan doğuya doğru; peristilli avlu, dikdörtgen planlı oda ve kuzeyinde ise doğu-batı doğrultulu diğer odalardan oluşan kompleks bir yapıdır. Yapıya giriş peristilli avlunun batı cephesinde bulunan ve bu yöndeki ara sokağa açılan 2.00 m genişliğindeki kapıdan sağlanmıştır. Kapısının üzerinde yer alan yazıtına göre, Yeşillerin Jokey Kulübü binası olarak adlandırılan yapının[203] merkez bölümünü oluşturan

[200]C. Şimşek (2012). 2011 Yılı Laodikeia Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *34. KST (3)*, s. 113.
[201]Şimşek, 2012, **a.g.k.**, 114.
[202]Şimşek, 2012, **a.g.k.**, 113-114.
[203]Söz konusu lento bloğu üzerindeki M.S. 4. yüzyıla tarihlendirilen Grekçe üç satırlık yazıttan buranın at yarışları yapan (Jokey Kulübü), yeşillere ait toplantı mekânı olduğu anlaşılmıştır. Antik dönemde Maviler ve Yeşiller Partileri, sadece spor değil, aynı zamanda önemli bir siyasi organizasyondur. Şimşek'e göre, Laodikeia'da birçok tekstil örgütünün bulunuşu, zanaat grubunu oluşturan önemli kişilerin de bu partiye üye oldukları düşünülmektedir. Bkz. Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 330-332.

peristil, doğusunda ve kuzeyindeki mekanlarla kapı açıklıkları ile doğrudan bağlantılıdır. Kulüp mekânları, S. Severus Nymphaeumu'dan doğu-batı doğrultulu bir koridorla birbirinden ayrılmıştır. Böylelikle hem çeşme havuzuna su sağlayan künkler ve tahliye sistemlerinin bakım-onarımı sağlanmış hem de S. Severus Nymphaeumu'nun ana havuzdaki suyun oluşturacağı rutubet bu koridor yoluyla tahliye edilebilmiştir.[204]

Peristil yaklaşık olarak 8.36x.6.30 m ölçülerinde olup dikdörtgen plânlıdır. Avlu kuzeyde üç, güneyde üç adet olmak üzere toplamda altı adet sütun dizisi ile çevrelenerek dört yönde portiko oluşturulmuştur. Sütunlar ile sınırlanan alanda 5.30x3.00 m ölçülerinde dikdörtgen bir *impluvium* yer almaktadır. *İmpluvium* tabanı ve sütunların oturduğu platform devşirme traverten ve mermer bloklarla oluşturulmuştur. Havuz tabanının kuzeybatısında ise 0.08 m çapında tahliye kanalı bulunmaktadır.

Peristilli avlunun güneyinde ise üst kata çıkışı sağlayan altı basamaklı merdiven vardır. Basamakların batısında platform üzerine oturan 1.29x1.36 m ölçülerinde ve 0.84 m derinliğinde tabanı farklı boyutlarda traverten bloklardan oluşturulan kare planlı çeşme havuzu yer almaktadır. Çeşme parapetleriden birinin yüzeyinde Patricius'un oğlu Ametor övüldüğü Grekçe bir yazıt görülmektedir. Çeşmenin kuzey ve doğu mermer parapet blokları üzerinde yoğun kullanımdan kaynaklı aşınmalar mevcuttur. Ayrıca çeşme içerisindeki suyun seviyesini kontrol etmek için açılmış kanallar yer almaktadır. Çeşmenin kuzeybatı köşesinde ise 0.07 m çapında ve 0.19 m uzunluğunda tahliye kanalı bulunmaktadır.[205]

Çeşmeye su; S. Serverus Nymphaeumu'nun havuzundan sağlanmıştır. Kentin güneyindeki 2. Su Dağıtım Terminali'nden künklerle S. Serverus Nymphaeumu'nun havuzuna ulaşan su, havuzun kuzeyindeki nem alma koridoru üzerinden geçen künk sistemi ile Geç Antik Çağ çeşmesine iletilmiştir. Koridordaki künkler aracılığı ile havuzdan gelen su, çeşme havuzunun batı duvarı içine yerleştirilen künkten geçerek haznenin güney doğu köşesinden havuz içerisine boşaltılmıştır. Böylelikle S. Severus Nymphaeumu havuzunun batısında bulunan kanalın ucuna yapılan bu düzenleme ile anıtsal çeşmedeki fazla suyun kanalizasyona aktarılmadan tekrar kullanımı sağlanmıştır.[206]

[204]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 328-333; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 30.
[205]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 331; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 30.
[206]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 332.

Geç Antik Çağ çeşmesi ile basamaklar arasında kalan bölüm ise kuzeyine eklenen traverten blok ile kapatılmış olup 1.40x0.90 m ölçülerinde ve 0.27 m derinliğinde sığ bir havuzcuk oluşturulmuştur. Bu bölüme su, mekânın güney duvarındaki tahliye kanalı içerisinde yer alan künkten sağlanmıştır. Ayrıca bu sığ havuza; batısındaki çeşme havuzundan da su akışının sağlandığı doğu parapet üzerinde görülen aşınma ve yoğun kalker tabakasından anlaşılmaktadır.[207]

Çeşme havuzunun batı parapeti önünde derinliği 0.64 m olan 0.77x0.94 m ölçülerinde mermer bir tekne bulunmaktadır. Tekneye su, yine çeşmenin devşirme olarak yapılmış batı duvarı içinden geçirilen *kalypter* (çatı omurgası) ile aktarılmıştır. Teknenin tahliye kanalının olmayışı suyun burada rezerve edildiğini göstermektedir. Sonuç olarak S. Severus Nymphaeumu'ndan Geç Antik Çağ Çeşmesi'ne aktarılan su, buradan peristilli alanın ortasındaki büyük havuza ve son olarak da havuzdaki kanal aracılığı ile sokakta bulunan kanalizasyona aktarılmıştır.[208]

Dekorasyon

Oldukça sade bir görünüm sergileyen Geç Antik Çağ çeşmesinin parapetleri ve bu parapetleri bir arada turan payeler altta ve üstte dışa taşkın profilli yatay birer silme ile sonlanmaktadır.

Tarihlendirme

Jokey Kulübü'nde gerçekleştirilen kazılar sırasında ele geçen sikkeler ve arkeolojik veriler, yapının İmparator Diocletianus Dönemi'nde (M.S. 284-305) yapılan kapsamlı onarımlar sırasında düzenlenmiş olduğunu ve M.S. 494 depremine kadar kullanım gördüğünü ortaya koymuştur. Geç Antik Çağ Çeşmesi ve sığ havuzcuğun içinde elde geçirilen sikkeler; M.S. 4. yüzyılın birinci çeyreği ile M.S 5. yüzyılın ikinci yarısına aittir.[209]

[207]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 332.
[208]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 332.
[209]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 330-332; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 30.

4. 2. Lydia Bölgesi

4.2.1. Sardis

4.2.1.1. Geç Roma Konağı (MMS Sektörü) X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme

Katalog No: 6

Resim No: 30-33

Çizim No: 53-54

Yeri

Çeşme, MMS Caddesi'nin (Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin güneyindeki sütunlu cadde) kuzeyinde bulunan Geç Roma Konağı (MMS Sektörü) olarak adlandırılan konutun (X no.lu mekân) *triclinium*unda yer almaktadır (Plan 2).

Plan ve Genel Özellikleri

46.8 m^2'lik ölçüsüyle Geç Roma Konağı'nın en büyük odası olan X no.lu mekân genel mimari özelliği ve arkeolojik verilere göre *triclinium* olarak tanımlanmıştır.[210] 7.50x6.25 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı mekânın avluya açılan kapı açıklığının karşısında (odanın doğu duvarının merkezinde) konumlandırılmış 305 litre kapasiteli 0.95x0.60 m ölçülerindeki ve 0.65 m derinliğindeki çeşme havuzu, mermer bir platform üzerine oturan üç mermer levhadan oluşmaktadır. Çeşme için özel olarak üretildiği anlaşılan mermer levhalar birbirlerine, oturduğu platforma ve doğusundaki duvara kenetlerle bağlanmıştır. Levhalar arasında oluşan boşluklar ise hidrolik kireç harcıyla kapatılmıştır. Sağlam durumda günümüze ulaşan bu levhalardan güneydeki 0.08 m, kuzeydeki 0.7,5 m, batıdaki ise 0.9 m kalınlığındadır. Havuzun yaslandığı duvarların cephesi ise kiremit ve tuğla kırığı katkılı 0.04 m kalınlığındaki hidrolik harçla sıvanmış sonrasında ise 0.02 m kalınlığında mermer plakalarla kaplanmıştır. Havuz zemini ise birbirinden farlı büyüklüklerde üç adet mermer levha ile döşelidir.

Çeşme havuzunun güneydoğu köşesinde zemin seviyesinde, levha üzerine açılmış 0.04 m çapında tahliye deliği bulunmaktadır. Bu tahliye deliğinin önünde ise havuz

[210]Mekânda ele geçen *sigma* masa tablası parçaları ve mekânın genel dekorasyonu, buranın bir *triclinium* (yemek salonu) olduğuna işaret etmektedir. Bkz. C. H. Greenewalt Jr, M. L. Rautman ve N. D. Cahill (1988). The Sardis campaign of 1985. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies*, s. 57-58; M. L. Rautman (1995). A Late Roman Townhouse at Sardis. *Forschungen in Lydien*, s. 59-61.

suyunun tahliye edilmesi amacıyla oluşturulmuş, zemin içerisine doğru dikey şekilde uzana 0.11 m çapında pişmiş toprak künk yer almaktadır. Zeminde yer alan tahliye deliği ile aynı aks üzerinde zemin seviyesinden 0.54 m yükseklikte 0.04 m çapında taşkın oluğu bulunmaktadır.

Dekorasyon

Çeşme havuzunun yan levhalarında herhangi bir dekoratif unsur kullanılmamışken ön yüzde kabartma tekniğinde işlenmiş Latin haçı yer almaktadır. Merkezdeki haç, üstte kademeli (gen. 0.07,3 m) bir silmeyle, altta ise bezemesiz bir bantla (gen. 0.05 m) sınırlandırılmıştır.

Tarihlendirme

Çeşme mekâna, evin ve bulunduğu mekânın kapsamlı onarım evresi olan M.S. 5. yüzyılın sonlarında eklenmiş olmadır.[211]

4.2.1.2. Geç Roma Konağı (MMS Sektörü) Koridorda Yer Alan Çeşme

Katalog No: 7
Resim No: 34-35
Çizim No: 53, 55

Yeri

Çeşme, Geç Roma Konağı'nın (MMS Sektörü) doğu ve batı kanadına geçiş sağlayan kuzey-güney doğrultulu koridorun (18 no.lu mekân) batısında yer almaktadır (Plan 2).

Plan ve Genel Özellikleri

Geç Roma Konağı'nın (MMS Sektörü) doğu ve batı kanadına geçiş sağlayan kuzey-güney doğrultulu koridorun (18 no.lu mekân) batı duvarına yaslı halde, çeşme havuzuna ait devşirme bloklardan oluşan 1.83x1.00 m ölçülerinde bir platform bulunmaktadır. Beş adet, birbirinden farklı büyüklükteki mermer bloktan oluşan platform, koridorun zemininden 0.09 m yüksektedir. Platformun üzerinde; doğu ve güney kenarına yakın noktada 0.02 m derinliğinde, 0.10 m genişliğinde levha oluğu ve

[211]Evin kapsamlı onarım evresi olan M.S. 5. yüzyılda, odanın zemini yükseltilmiş ve büyük pişmiş toprak karolarla kaplanmış, duvarları yeniden sıvanmış ve freskle kaplanmıştır; bkz. Greenewalt, Rautman ve Cahill, 1988, **a.g.k.**, 57-58; Rautman, 1995, **a.g.k.**, 59.

levhaların birleştiği noktada ise (güneydoğu köşede) 0.26x0.19 m ölçülerinde dikdörtgen kesitli bir levha payesi için açılmış bir yuva görülmektedir. Mevcut izlerden anlaşıldığı kadarıyla çeşme havuzu, güney ve doğu yönde 0.09 m kalınlığındaki; biri 0.59 m, diğeri 1.42 m genişliğinde iki levha ile sınırlandırılmıştır. Levhaların birleştiği noktada ise levha payesi yer almaktaydı. Platform üzerindeki kenet yuvalarından anlaşıldığı üzere levhalar ve levha payesi platforma demir kenetler yardımıyla sabitleniyordu. Havuz platformunun yaslandığı duvardaki hidrolik harç kalıntıları ve kazılar sırasında *in situ* halde ortaya çıkartılan fakat günümüzde yerinde olmayan levha payesinin yüksekliği, havuz parapetlerinin yüksekliğinin yaklaşık 0.66 m olduğunu göstermektedir.

Çeşme havuzuna suyun, havuzun kuzeydoğu ve güneybatı köşesinde görülen, dikey hatta uzanan künklerden biriyle iletilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Platformun güney kenarının merkez noktasında görülen oluk ve platformun önünde kuzey-güney doğrultusunda uzanan drenaj kanalı, çeşme havuzundaki suyun, önündeki drenaj kanalına akıtılarak tahliye edildiğini göstermektedir.

Dekorasyon

Çeşmeye ait herhangi bir dekoratif unsura rastlanmamıştır.

Tarihlendirme

Çeşme mekâna, evin ve bulunduğu mekânın kapsamlı onarım evresi olan M.S. 5. yüzyılın sonlarında eklenmiş olmadır.[212]

[212]Greenewalt, Rautman ve Cahill, 1988, **a.g.k.**, 57-58; Rautman, 1995, **a.g.k.**, 59.

4.2.1.3. On İki Odalı Ev (MMS/S Sektörü) Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme

Katalog No: 8
Resim No: 36-40
Çizim No: 53, 56

Yeri

Çeşme, MMS Caddesi'nin (Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin güneyindeki sütunlu cadde) güneyinde bulunan On İki Odalı Ev (MMS/S Sektörü) olarak adlandırılan Geç Antik Çağ konutunun avlusunda yer almaktadır (Plan 2).

Plan ve Genel Özellikleri

On İki Odalı Ev (MMS/S Sektörü) olarak adlandırılan Geç Antik Çağ konutunun avlusu, güney ve doğu yönden portikoludur. Avlunun kuzeybatısında kalan bölümünün ise *impluvium* düzeninde, üstü açık olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey yönde tek bir kapı açıklığıyla doğrudan dışarıya açılan çeşmenin bulunduğu avlu, evin tüm odalarını birbirine bağlamakla birlikte güneyindeki *triclinium* (D odası/yemek salonu) ve doğusundaki apsisli kabul salonuna (O) geçiş işlevi üstlenmiştir. *İmpluvium*un kuzeybatı köşesinde yer alan çeşme havuzu, 1.93x1.75 m ölçülerinde yamuk dikdörtgen bir plana sahiptir. 0.68 m yüksekliğindeki iki ayrı mermer levhadan ve üç adet levha payesinden (0.24x0.24 m) oluşan havuz parapetleri, oturduğu platforma demir kenetlerle sabitlenmiştir. Arka yüzü kabaca işlenmiş olan levhaların (kal. 0.11 m) ön yüzü altta ve üstte birer kademe silme ile genişlemektedir. Benzer şekilde kare kesitli levha payelerinin de dış yüzü levhayı tamamlayacak biçimde altta ve üstte birer silmeyle sonlanmaktadır. Çeşme havuzunun zemini *impluvium* zemin seviyesinden 0.35 m aşağıdadır. Bu haliyle havuz derinliği levha yüksekliği ile birlikte 1.03 m derinliğe ulaşmaktadır. Havuzun kuzey ve batı duvarı levha yüksekliğine kadar, suyun dışarıya sızmasını önlemek amacıyla; 0.03 m kalınlığında kiremit ve tuğla kırığı katkılı hidrolik harçla sıvanmış, sonrasında ise duvar 4.5 cm kalınlığında ortalama 0.60-0.70 m genişliğinde mermer levhalar ile kaplanmıştır. Havuz zemini ise birbirinden farklı büyüklüklerde devşirme olduğu anlaşılan mermer blok taşlarla döşelidir.[213]

[213]Yapı için ayrıca bkz. C. H. Greenewalt Jr, ve M. L. Rautman (1998). The Sardis campaigns of 1994 and 1995. *American Journal of Archaeology*, *102*(3), s. 481-487; C. H. Greenewalt Jr, ve M. L. Rautman (2000). The Sardis campaigns of 1996, 1997, and 1998. *American Journal of Archaeology*, *104*(4), s. 645-

Çeşme havuzuna suyun, kuzey duvar içerisinden geçen pişmiş toprak künkler aracılığı ile iletildiği anlaşılmaktadır. Kuzeybatıdaki çeşme parapetinin sol tarafında zemin seviyesinden 0.41 m yükseklikte başlayan 0.05 m çapında bir oluk bulunmaktadır. Aynı parapetin merkezine yakın bir noktada levha üstünün oyulmasıyla oluşturulmuş taşkın oluğu (0.06 m) yer almaktadır. Benzer bir şekilde kuzeydoğudaki levhanın üst kenarında 0.04 m genişliğinde bir taşkın oluğu daha mevcuttur. Çeşme havuzu, 0.32 m genişliğinde ve 0.09 m derinliğinde drenaj kanalı ile çevrelenmektedir. Kanalın kuzeydoğu köşesinde, üzeri çiçek motifli delikli bir mazgal yer almaktadır. *İmpluviuma* biriken yağmur suları ve çeşmeden akan sular drenaj kanalından süzülerek bu gider vasıtasıyla tahliye edilmiştir.

Dekorasyon

Oldukça sade bir görünüm sergileyen çeşme haznesinin parapetlerinin ve bu parapetleri birleştiren levha payelerinin ön yüzü altta ve üstte 0.08 m genişliğinde bezemesiz silmeyle sonlandırılmıştır. Silmelerin başlangıç hattı dar bir yivle hareketlendirilmiştir. Çeşme kuruluşunda en dikkat çeken bezeme unsuru parapetlerin önündeki drenaj kanalının kuzeydoğu köşesinde yer alan, üzeri çiçek motifli mermer malzeme ile yapılmış mazgaldır.

Tarihlendirme

Konut ve içerisindeki çeşme, M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir.[214]

655; M. Rautman (2011). Sardis in Late Antiquity. *Archaeology and the cities of Asia minor in Late Antiquity*, 18-20.

[214]Greenewalt ve Rautman, 1998, **a.g.k.,** 481-487; Greenewalt ve Rautman, 2000, **a.g.k.,** 645-655; Rautman, 2011, **a.g.k.,** 18-20.

4.3. Ionia Bölgesi

4.3.1. Efes

4.3.1.1. Celsus Kütüphanesi

Katalog No: 9

Resim No: 41-48

Çizim No: 57-60

Yeri

Efes Antik Kenti'nin en önemli yapılarından biri olan Celsus Kütüphanesi, Kuretler caddesi ile Mermer Cadde'nin kesişti meydanın batısında, Tetragonos Agora'nın güney giriş kapısının (Mazeus-Mithridates Kapısı) hemen solunda yer almaktadır (Plan 3).

Plan ve Genel Özellikleri

Dokuz basamaklı bir podyum üzerinde yükselen yapının iki katlı anıtsal doğu cephesi 21 m uzunluğunda ve 16 m yüksekliğindedir.[215] Korinth tipteki[216] ikişer sütunla taşınan üçgen ve kavisli alınlıklarla taçlandırılmış *aedicula*larla hareketlendirilen yapının anıtsal doğu cephesi, Embolos'un şehrin yeni ticari, sosyal ve politik merkezi olarak yapılandığı Geç Antik Çağ'da onarılarak ve önüne havuz eklenerek Roma Dönemi'nin anıtsal çeşmeleriyle yarışacak ihtişamlı bir çeşmeye dönüştürülmüştür. Bu aşamada yapının içerisi, cephenin desteklenmesi amacıyla molozla doldurularak, girişleri tuğla duvar ile kapatılarak[217] ve kentteki Part Anıtı'na ait Part Savaşı sahnelerini içeren friz panellerinden bazıları kütüphane merdivenin en alt basamağına boydan boya yerleştirilerek[218] anıtsal cephenin önünde 21.19x5.60 m ölçülerinde dikdörtgen planlı

[215]Celsus Kütüphanesi'nin görkemli cephesi, 1905 ve 1906 yılları arasında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülen kazılar sırasında gün ışığına çıkarılmıştır. Yapılan ilk kazı çalışmaları sırasında yapının anıtsal ön cephesinin önünde uzanan merdivenlerin en alt basamağında *in situ* halde, kabartmalarla bezeli levhalarla karşılaşılmıştır.

[216]Cephenin birinci kat sütun başlıkları Kompozit tiptedir.

[217]Yapının çeşmeye dönüştürüldüğü aşamada kapatılan üç kapısının üzerinde; biri birinci katta, diğeri ikinci katta olmak üzere ikişer pencere bulunmaktadır. İkinci kat pencerelerinin üzerinde ise alınlıklar yükselmektedir.

[218]Buna dair en önemli kanıt ise yapının ilk kazıldığı döneme ait fotoğraflardır. 1905 yılına ait bu fotoğraflar, çeşme havuzunu sınırlayan levhaların kaldırılmadan önceki *in situ* durumunu göstermektedir. Bkz. Res. 43-45; Mermer levhaların desteklenmesi amacıyla, yaslandığı merdiven basamağının üzerine bir-iki basamak yüksekliğinde harç ve moloz taş ile doldurulduğu anlaşılmaktadır; Yapıda devşirme olarak kullanılan Part Savaşı sahnelerini içeren friz panelleri için bkz. W. Oberleitner (2009). *Das Partherdenkmal*

büyük bir havuz oluşturulmuştur.[219] Birkaç su hattı tarafından beslenen[220] havuzun ön tarafını teşkil eden parapetler, 2.04 ile 2.08 m yüksekliği ile suyun havuzdan alınmasına izin vermeyeceği için parapet sırasının merkezine (iki yanında havuz parapetleri yer alacak şekilde) yarım daire planlı çeşme nişi oluşturulmuştur. Yapının hemen kuzeyindeki Tetragonos Agora'nın güney kapısının batı geçidinin kuzeybatı köşesindeki nişin de yine benzer bir amaç doğrultusunda Celsus Kütüphanesi'nin havuzuyla bağlantılı bir çeşme nişine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.[221]

Merdivenleri kuzey ve güney yönde sınırlandıran duvarların havuz parapetleriyle buluştuğu noktada, levhaların sonlandığı yerde başlayan (zeminden yaklaşık 2.08 m yükseklikte) 0.87 m yüksekliğinde ve 0.03 m genişliğinde dikey hatta uzanan levha olukları görülmektedir. Ayrıca duvar üzerinde tespit ettiğimiz bu oluklarla aynı akstа yerleştirilmiş havuz parapetlerinin bazılarının üst kenarında da benzer genişlik ve derinlikte oluklar bulunmaktadır. Levha düzenlemesine ait olduğunu düşündüğümüz oluklar, rölyefli parapetlerin üzerinde ikinci bir parapet sırasının olduğuna dair kanıt sunmaktadır.[222] Nitekim bu uygulamanın benzerleri sadece bu çeşmeyle sınırlı değildir. Efes'teki Yamaç Ev 1'in kuzeybatısında yer alan *Domus*'un peristilli avlusunun güney kenarına M.S. 2. yüzyıl ikinci yarısında eklenen *piscina*nın üzerindeki[223] ve Traian

---

von Ephesos: Ein Siegesmonument für Lucius Verus und Marcus Aurelius. Kunsthistorisches Museum Wien, s. 27-32, 49-137.

[219]Yapının çeşmeye dönüştürülmesiyle ilgili ayrıca bkz. J. Keil (1953). *Die Bibliothek: Forschungen in Ephesos Band: 5,1,* Wien, s. 61-84; J. Keil (1964). *Führer durch Ephesos. Ein Führer durch die Ruinenstätte und ihre Geschichte*, Wien, s. 108; C. Foss (1979). *Ephesus after Antiquity: A Late antique, Byzantine and Turkish City,* Cambridge, s. 65; W. Jobst (1986). Ein spätantiker Strassenbrunnen in Ephesos. *Studien zur Spätantiken und Byzantinischen Kunst, Friedrich Wilhelm Deichmann Gewidmet*, (Ed. O. Feld - U. V. Peschlow), Bonn, s. 62; P. Scherrer (1995). *Ephesos: Der Neue Führer*, ÖAW, s. 134; F.A. Bauer, (1996) *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike (I)*, Mainz, s. 280; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 191; S. Ladstätter ve A. Pülz (2007). Ephesus in the Late Roman and Early Byzantine Period: Changes in Its Urban Character from the Third to the Seventh Century AD, *The Transition to Late Antiquity. On the Danube and Beyond* (Ed. Andrew Poulter), Oxford, s. 398-399; A. Pülz (2011). Bizans Döneminde Ephesos'un görünümü, *Bizans Döneminde Ephesos*, (Ed. F. Daim ve S. Ladstatter), Ege yayınları, İstanbul, s. 49-51; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 13-15; I. Jacobs, (2013). *Aesthetic Maintenance of Civic Space: The" Classical" City from the 4th to the 7th c. ad.* Peeters, s. 727-728.

[220] F. Hueber (1984). Der Embolos, ein urbanes Zentrum von Ephesos. Skizzen zur Entstehungsgeschichte und zur Gestaltung eines antiken Ensembles. *Antike Welt Zürich*, *15* (4), s. 11.

[221] Havuzun en kuzeydeki levhasının sağ uzun kenarına, (zeminden) +1.57 m kotunda açılan 0.15 m çapındaki oluk ve bu oluğun bulunduğu noktadan, hemen kuzeyindeki (Tetragonos Agora'nın güney kapısının kuzeybatı köşesindeki) nişe doğru diyagonal hatta uzanan kanal, söz konusu nişin de havuzla bağlantılı bir çeşme nişi olduğunu göstermektedir. Bu durumda kapıdaki nişin aktif kullanıldığı zamanlarda havuz seviyesinin maksimum yüksekliğinin de 1.57-58 m olduğu anlaşılmaktadır.

[222]Havuz parapetlerinin üzerinde yer aldığını düşündüğümüz parapet sırasıyla birlikte havuzun ön cephesi, yaklaşık 2.95 m yüksekliğinde olmalıydı.

[223]H. Thür (2015). Peristylgärten in Ephesos ?. *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*. Ege Yayınları. s. 643-644; C. Lang-Auinger (1996). *Hanghaus 1 in Ephesos. Der Baubefund*, FiE VIII 3, Wien, s. 92-96, 118-119, 196.

Çeşmesi'nin M.S. 4.-5. yüzyıl onarımları sırasında havuz parapetlerinin üzerine eklenen delikli levhalardan oluşan ikinci parapet sırası (Çiz. 119),[224] Efes özelinde çeşmelere has böyle bir uygulamanın olduğunu göstermektedir.[225]

Dekorasyon

Roma tiyatrolarının (*scaenae frons*) ve anıtsal çeşmelerinin cephe düzenlerini takip eden cömertçe dekore edilmiş Celsus Kütüphanesi'nin etkileyici cephesi, Erken Bizans Dönemi'nde geçirdiği yenileme ve dönüşümün ardından tıpkı Roma İmparatorluk Dönemi anıtsal çeşmelerinin cephesi gibi önündeki havuza fon olarak hizmet etmiştir. Havuzun ön cephesini oluşturan Part Anıtı'ndan devşirilen Part Savaş sahneli 13 levha her ne kadar yapıya etkileyici bir görünüm katsa da yerleştirilişindeki düzen itibariyle, sahnelerin mantıksal bir sıralamayı takip etmediği anlaşılmaktadır.[226]

Panellerin özgün hali dışında kullanılmasının temelde üç açıklaması vardır. Bunlardan biri kabartmaların bir kısmı şu ya da bu şekilde hasar görmüşse eğer ikinci kez kullanımlarında orijinal düzeni tekrarlamak artık mümkün olmamış olabilir. Yahut Geç Antik Çağ'da levhalar üzerine işlenen konu artık anlaşılmadığından, bunların amaçlanan sırayla nasıl birleştirileceği bilgisi eksik olabilir. Bir diğer seçenek ise kabartmaların sadece dekoratif amaçla kullanılmış olduğudur. Özellikle ikinci düşünce Efes için pek olası görünmüyor, çünkü bu şehirdeki dönüşüm örnekleri yüksek düzeyde profesyonelliğe tanıklık etmektedir.[227] Ayrıca Celsus Kütüphane Çeşmesi'nde özellikle savaş temalı levhaların kullanılmış olması bu panellerin seçiminde bilinçli bir tercihin olduğunu göstermektedir. Esasında, Celsus Kütüphanesi'nin havuz levhalarındaki kabartmalar, konusu itibariyle imparatorluk propagandasının önemli sahnelerini içermektedir. Bu bağlamada düşünürsek, savaş sahnelerini içeren kabarmalı levhaların Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde kentliler tarafından anlaşılmış olması mümkündür. Söz konusu panellerin esas kullanım amaçları süs olsa da bu süslemenin konuları itibariyle sakınca taşımadığı ve hatta bilinçli olarak yerel gururu ve gelenekleri

[224]R. Hanslmayr (2016). Die Skulpturen von Ephesos, Die Hermen. Forschungen in Ephesos, Band X/2, s. 128-142.
[225]Traian Çeşmesi'nin havuz parapetleriyle ilgili bkz. Bu tez: 5.1. Roma Dönemi'nde İnşa Edilen Anıtsal Çeşmelerin Geç, Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Kullanımı (Mimari, Fonksiyonel ve Dekoratif Değişiklikler).
[226]Bauer, 1996, **a.g.k.,** 281-282.
[227]Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 12-22.

ifade etmenin veya imparatorluk gücünü onurlandırmanın bir yolu olarak görülmüş olmaları pek muhtemeldir.

Çeşmenin dekorasyonundaki bir diğer önemli detay ise anıtsal cephenin alt kat nişleri içerisindeki kadın heykellerdir. Celsus'un erdemlerini alegorik olarak temsil eden bu heykeller; bilgelik ve akıl (*Sophia*), erdem ve karakter (*Arete*), muhakeme, sağduyu (*Ennoia*), bilgi (*Episteme*)'dir. Her kişileştirmenin adının altında ise Celsus'un adı (ΚΕΛΣΟΥ) yazılıdır. Yapının ilk evresine ait olan bu heykeller çeşmeye dönüştürüldüğü aşamada da korunarak orijinal yerlerinde sergilenmişlerdir.[228] Cephenin üst katında ise *aedicula*lar arasındaki yazıtlı heykel kaideleri bulunmaktadır. Söz konusu kaideler, yapının birinci evresinde, Celsus'un üç, oğlu Aquila'nın ise bir heykelinin burada sergilendiğini göstermektedir.[229] Nitekim kazılar sırasında Celsus'a ait olduğu düşünülen bir heykel bulunmuştur.[230] Ancak diğer heykellere dair arkeolojik veriye rastlanmamıştır. Söz konusu bu üç heykel, M.S. 262 yılında meydana gelen depremde, yapıyla birlikte hasar görmüş olmalıdır. Yahut yapı çeşmeye dönüştürüldüğü sırada bu heykellerin yerine, binanın finansörü Stephanos'un en azından bir heykelinin sergilenmiş olması muhtemeldir.[231] Ancak bununla ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Tarihlendirme

Celsus Kütüphanesi M.S. 110-135 yılları arasında Asia proconsul'ü Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus onuruna oğlu Gaius Iulius Aquila tarafından yaptırılmıştır.[232] M.S. 262 yılında meydana gelen bir deprem sonucu ve çevresinde çıkan bir yangın neticesinde işlevini yitiren yapı, kütüphane önündeki meydan da dahil olmak üzere tüm alanın yeniden inşa edildiği M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısı veya 5. yüzyılın başında onartılarak çeşmeye dönüştürülmüştür.[233] Araştırmacıların pek çoğu, kütüphane cephesinin orta pencere açıklığının hemen üzerinde yer alan bir yazıta atıfta bulunarak, bu dönüşümün Stephanos isimli bir kişi tarafından gerçekleştirildiği görüşündelerdir.[234]

---

[228]Scherrer, 1995**, a.g.k.,** 132; R. R. R. Smith (1998). Cultural choice and political identity in honorific portrait statues in the Greek East in the second century AD. *The Journal of Roman Studies*, *88*, s. 73-75; S. Finley (2014). Celsus Library of Ephesus: the man and the city behind the famous façade. *Libri, 64(3*), s. 286.
[229]Smith, 1998, **a.g.k.,** 74.
[230]Smith, 1998, **a.g.k.,** 75.
[231]Bauer, 1996, **a.g.k.,** 280; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 191; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 41.
[232]Keil, 1964, **a.g.k.,** 105-108.
[233]Ladstätter ve Pülz, 2007, **a.g.k.,** 398-399.
[234]Foss, 1979, **a.g.k.,** 27, 65; Scherrer, 1995**, a.g.k.,** 134; Bauer, 1996, **a.g.k.,** 280-282; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 191; Ladstätter ve Pülz, 2007, **a.g.k.,** 398-399; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 41-42; L. Lavan (2021). *Public Space in the Late Antique City 1-2 vols.* Brill, s. 509.

Haç işaretiyle başlayan yazıtta *"Gör Stephanos'un bu altın parıltılı eserle Ptelea'yı, Ptelea'nın da Stephanos'u nasıl güzelleştirdiğini!"* ifade edilmiştir.[235] Bauer, yazıtta adı geçen Stephanos'un Embolos'un yukarısındaki bir heykelle onurlandırılan Vali Stephanos ile aynı kişi olabileceğine dikkat çekmektedir.[236]

P. Scherrer ise kütüphanenin çeşmeye dönüştürülmesini M.S. 340-350 tarihleri arasında Marnas su kemerini restore ettiren, kentteki bazı çeşmeleri ve Liman Hamamı'nı yenileyen Asia valisi Caelius Montius'un müdahaleleriyle çağdaş olduğu ileri sürmüştür. Başlıca argümanı ise Caelius Montius tarafından yaptırıldığı düşünülen Liman Hamamı'nın atriumundaki çeşmede Celsus Kütüphanesi çeşme havuzundaki gibi Part Anıtı'na ait levhaların kullanılmasıdır.[237]

4.3.1.2. Hadrian Kapısı

Katalog No: 10
Resim No: 49-50
Çizim No: 61-62

Yeri

Hadrian Kapsı, Kuretler Caddesi (Embolos) ile Mermer Cadde'nin kesiştiği noktada yer almaktadır. Tümüyle mermer malzeme ile inşa edilen yapının kuzey cephesinin Tiyatro, agora ve Celsus Kütüphanesi'ne doğru hâkim olan bir görüş açısı vardır (Plan 3).

Plan ve Genel Özellikleri

Hadrian Kapsı olarak adlandırılan anıtsal kapının ilk kazısı 1904 yılında yapılmıştır. Daha sonra Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülen kazılar kapsamında, H. Thür tarafından yapının hem mimarisinin hem de bezemesinin detaylı bir araştırması yapılmış, bu kapsamda rekonstrüksiyon önerisi ve anastilosis projesi hazırlanmıştır.[238]

---

[235]Yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.,** 231-232.
[236]Bauer, 1996, **a.g.k.,** 283. Yazıt için ayrıca bkz. Bauer, 1996, **a.g.k.,** 280-281.
[237]P. Scherrer (2006). Die Fernwasserversorgung von Ephesos in der römischen Kaiserzeit. *Cura Aquarum in Ephesus: Proceedings of the Twelfth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region, Ephesus/Selçuk, Turkey, (October 2-10, 2004),* Leuven-Paris, s.51-53.
[238]H. Thür (1989). *Das Hadrianstor in Ephesos: Forschungen in Ephesos Band: 11,1*. Wien, s. 29-62.

Günümüze kısmen ulaşan yapı, H. Thür'ün yapmış olduğu rekonstrüksiyon önerisine göre; 11.64 m uzunluğa, 16.60 m yüksekliğe ve 1.68 m derinliğe sahiptir. İkinci kat seviyesine kadar anastilosisi yapılan anıtsal kapının, orijinal hali üç katlıdır. Kat ayrımları arşitrav, friz ve korniş bloğundan oluşan saçıklıkla sağlanmıştır. Üç geçitli kapının ortasındaki 4.19 m genişliğindeki cadde geçidi, 2.01 m (batı taraf) - 2.05 m (doğu taraf) genişlik ve 6.16 m yüksekliğindeki yan geçitlerle çevrelenmiştir. Mermer Cadde'ye karşı doğu-batı doğrultusunda uzanan yapı 3.75x1.70 m ölçülerinde ve cadde zemininden 0.30 m yüksekliğindeki iki stylobat üzerinde yükselmektedir. Stylobatların kısa kenarlarına dik açılarla yerleştirilen ortalama 1.20 m yüksekliğindeki kaideli postamentler[239] üzerine, Kompozit tipte başlıklarla sonlanan sütün (kuzey) ve ön yüzü gömme sütunlu plasterler (güney) oturmaktadır. Yan geçitlerden daha geniş olan orta geçidin yüksekliği ikinci katın üst sınırına kadar ulaşmaktadır. 10.58 m yüksekliğindeki bu geçit, yuvarlak kemerle sonlanmaktadır. Söz konusu kemer, birinci katın güney cephesindeki taşıyıcılarına uygun olarak çift sıra akhantus yapraklarla bezeli başlıklara sahip plasterlerle çevrelenmiştir. Üçüncü kat ise, birinci kata benzer şekilde sütunlar ve gömme yarım sütunlu plasterlerden oluşan bir destek sistemine sahiptir. Korinth başlıklarla sonlanan bu taşıyıcılardan ortadaki dördü üzerine, Suriye tipi üçgen alınlık oturmaktadır.[240]

Tüm mimari ve bezeme unsurlarıyla Hadrian Dönemi özelliği gösteren bu yapıda Geç Antik Çağ'da kapsamlı değişikliklere gidilmiştir. Bunların en başında ise kapının yan geçitlerinin çeşmeye dönüştürülmesi gelmektedir. Yapının oturduğu stylobat üzerinde ve postamentlerin geçitlere bakan iç yüzlerinde görülen oluklar, stylobatlar çevresinde açığa çıkarılan su sağlama künkleri, yapının çeşme işleviyle kullanıldığına dair net kanıtlar sunmaktadır. Her iki geçidin stylobatlarının kuzey kenarına yakın bir noktada (kenardan 0.18 içerde) ve postamentlerin iç yüzlerinde tespit edilen 0.02-0.03 m derinliğinde ve 0.05/0.12 m genişliğindeki bu oluklar;[241] yan geçitlerin Mermer Cadde'ye bakan kuzey cephesinin 0.05 m (batı geçit) ve 0.12 m (doğu geçit) kalınlığında ve 2.08 m (batı geçit)[242]/2.05 m (doğu geçit)[243] uzunluğundaki levhalarla kapatıldığını göstermektedir. Söz konusu levhalar günümüze ulaşmamış olsa da postamentlerin yan

[239]Kaideler, 0.78 m ila 0.81 m genişliğinde ve 1.52 ila 1.56 m derinliğindedir.
[240]Thür, 1989, **a.g.k.,** 29-30.
[241]Stylobat üzerinde görülen bu oluklardan doğu geçit kuzey taraftaki levha oluğunun genişliği 0.12 m'dir. Diğer olukların genişlikleri ise 0.05 m'dir.
[242]Batı geçidin kuzey tarafındaki levha oluğunun ölçülebilen uzunluğu 2.08 m'dir.
[243]Doğu geçidin kuzey tarafındaki levha oluğunun ölçülebilen uzunluğu 2.05 m'dir.

yüzlerindeki dikey hatta oluşturulan levha oluklarının yüksekliği esas alındığında 1.15 m ila 1.20 m yüksekliğinde oldukları anlaşılmaktadır.

Yan geçitlerin güney tarafında ise kuzeydekinden farklı olarak stylobat üzerinde ve postamentlerin iç yüzlerinde; levhaların payeler arasına yerleştirildiğini gösteren izler bulunmaktadır. Bu payeler günümüze ulaşmamış olsa da Wilberg'in hazırladığı zemin planında, doğu geçitte 0.16x0.24 m ölçülerinde ve 0.77 m yüksekliğindeki bir levha payesinin yerinde olduğu anlaşılmaktadır.[244] Ayrıca 1904 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında yapıda 0.16x0.14 m ölçülerinde ve 0.74 m yüksekliğinde, üst kısmı topuzla sonlanan levha payesi bulunmuştur. Bu arkeolojik veriler ve mevcut izlerden anlaşıldığı üzere, önce postamentlerin dış kenarına yakın iç yüzleri dikey hatta oyulmuş, oluşturulan bu oluklara sonrasında 0.18x0.18 m, 0.16x0.14 m (batı geçit) ve 0.16x0.24 m (doğu geçit) ölçülerinde levha payeleri yerleştirilmiştir. Payelerin bulunduğu güney tarafta stylobat üzerinde görülen 0.02-0.03 m derinliğinde ve 0.05 kalınlığındaki levha olukları; payeler arasına 1.70 m (batı geçit) ve 1.92 m (doğu geçit) uzunluğunda ve 0.05 m kalınlığında levhaların yerleştirildiğine işaret etmektedir.

Bahsi geçen oluklar üzerinde görülen kenet delikleri ve hidrolik harçlar ise levhaların stylobata, payelere ve postamentlere kenetler yardımıyla sabitlendiğini ve suyun dışarıya sızmasını önlemek amacıyla hidrolik harç ile tutturulduklarını göstermektedir.

Tüm bu veriler ışığında; doğu geçitte 2.05x1.11 m, batı geçitte ise 2.01x1.15 m ölçülerinde ve 1.15 ila 1.20 m yüksekliğinde dikdörtgen formlu çeşme havuzlarının oluşturulduğu kesinlik kazanmaktadır.

Anıtsal kapının çeşme olarak kullanımına dair bir diğer bulgu ise stylobatların üzerindeki levha oluklarına dik açıda uzanan oluklarıdır. Batı ve doğu geçidin stylobatının kuzey kenarında görülen 0.15 m uzunluğunda, 0.05 m genişliğinde ve 0.05 m derinliğindeki bu olukların havuz suyunun tahliye edilmesi amacıyla oluşturulan drenaj olukları oldukları anlaşılmaktadır.[245] Her iki havuzun bulunduğu noktaya suyun, stylobatlara doğru uzanan künk hattı vasıtasıyla getirildiği anlaşılmaktadır. H. Thür yapıda gerçekleştirdiği incelemeler sırasında postamentlerin cephelerinde yan yana

[244]Çizimde levha payesinin ön yüzünde sofit yer almaktadır. Bkz. Thür, 1989, **a.g.k.,** Taf. 67.
[245]Batı geçidin kuzey tarafında üç, doğu geçidin kuzey tarafında ise bir adet tahliye oluğu bulunmaktadır.

birkaç sıra halinde delikler tespit etmiştir. Araştırmacıya göre bu delikler, havuzlara su akışını sağlayan kurşun boruları tutan kelepçelere ait delikler olmalıdır.[246]

Dekorasyon

Çeşmenin dekorasyonuna dair herhangi bir unsur günümüze ulaşmamıştır. Ancak H. Thür'ün yapmış olduğu rekonstrüksiyon önerisine göre; havuz parapetlerinin Mermer Cadde'ye bakan ön yüzlerinde Latin haçları işlidir. Araştırmacı bu öneriyi 1904 yılında yapının yakınlarında bulunan ve havuza ait olduğunu düşündüğü levha parçalarının üzerindeki motiflere göre yapmıştır. Fakat Thür'ün atıfta bulunduğu bu levhaların iki yüzü de işlidir. Söz konusu levhaların bir yüzünde araştırmacının önermiş olduğu gibi Latin haçları bulunurken diğer yüzlerinde dikdörtgen çerçeve içerisinde dairesel bir madalyonun içerisinde ise Christogram yer almaktadır. Madalyonun altında düğümlenerek çerçevenin alt köşelerine doğru kıvrımlı bir şekilde uzanan sarmaşık dalları birer yaprakla sonlanmaktadır.[247] Levha payelerinin farklı ölçülerde olması ve havuza ait olduğu düşünülen levhaların iki yüzünde de işli oluşu, havuza ait unsurların bir başka yapıdan devşirildiğine işaret etmektedir.

Tarihlendirme

Trajan saltanatının son yıllarında yapımına (M.S. 113 ile 117) başlanan ancak Hadrian döneminde (M.S. 117-138) tamamlandığı düşünülen yapı[248] araştırmacılara göre, M.S. 262 depreminde yıkılmış, ardından M.S. 4. veya 5. yüzyılda Kuretler Caddesi'nin kapsamlı onarım faaliyetleri sırasında tekrar ayağa kaldırılırmıştır. Bu aşamada kapı, yan geçitlerinin haçlı parapetlerle kapatılmasıyla ve su sağlama sisteminin eklenmesiyle asıl işlevinin yanı sıra çeşme olarak da kullanılmıştır. [249]

[246]Hadrian Kapısı'nın çeşme olarak kullanımına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Thür, 1989, **a.g.k.,** 30-33, 124-128.
[247]Thür, 1989, **a.g.k.,** 124-128.
[248]Thür, 1989, **a.g.k.,** 133-136; A. Waldner (2020). *Die Chronologie der Kuretenstraße: Archäologische Evidenzen zur Baugeschichte des unteren Embolos von Ephesos von der lysimachischen Neugründung bis in die byzantinische Zeit.* Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, s. 181.
[249]H.Thür (1999). Die Spätantike Bauphase der Kuretenstrasse*. Efeso Paleocristiana e Bizantina-Frühchristliches und byzantinisches Ephesos (Ed.* R. Pillinger vd). Wien, s. 109; Ladstätter ve Pülz, 2007, **a.g.k.,** 399; Waldner, 2020, **a.g.k.,** 182.

4.3.1.3. Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı

Katalog No: 11

Resim No: 51-57

Çizim No: 63-64

Yeri

Stadyumun karşısındaki tepenin güney yamacındaki çeşme yapısı, stadyumdan tiyatroya giden caddenin hemen batısında yer almaktadır (Plan 3). Günümüzde modern araç yonun altında kalan caddeye yakın bir konumda bulunan çeşme yapısına, henüz tam olarak ortaya çıkarılmamış bir merdivenle ulaşıldığı anlaşılmaktadır.[250]

Plan ve Genel Özellikleri

Çeşme yapısının omurgasını Panayırdağı'nın kuzeybatı eteklerindeki kayalık yamaç üzerine inşa edilmiş, Helenistik dönemden kalma bir yapının güney cephesi oluşturmaktadır. İşlevi henüz bilinmeyen, kesme taşlardan yapılmış bu yapının sadece, çeşmenin nişli duvarının arkasında uzanan güney kenarı açığa çıkarılmıştır. Kare planlı olduğu anlaşılan yapı, muhtemelen en geç, çeşme yapıldığında temellerine kadar sökülmüş ve çeşmenin arkasındaki (kuzeyindeki) bir üst terasta yer alan *opus sectile* döşemeli mekanların temeli olarak kullanılmıştır.[251] Kayalık bir yamaç üzerine oturan ve arkasındaki terasa yaslanan 10.75x9.75 m ölçülerindeki kareye yakın dikdörtgen planlı çeşme yapısı, peristilli bir avlu, avlunun kuzey tarafındaki nişli düzenlenmiş bir çeşmeden oluşmaktadır. Doğu yönde düz bir duvarla sınırlanan 7.55x6.20 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı avlu, yapının ilk evresinde, güney ve batı yönde ikişer sütun dizisinden oluşan iki portikoyla çevrelenmiştir. Ancak daha geç bir evrede, avluyla batı portikoyu ayıran stylobat üzerine 0.35 m kalınlığında bir duvar örülerek bu yöndeki portiko kireç havuzuna dönüştürülmüş ve havuzun güney ucuna iki basamaklı bir merdiven ilave edilmiştir. [252]

---

[250]Jobst, 1986, **a.g.k.,** 49.

[251]Jobst, 1986, **a.g.k.,** 49.

[252]Yapı içerisinde gerçekleştirilen kazılar sırasında; avluyla batı potrikoyu (kireç havuzu) ayıran stylobat üzerinde yer aldığı düşünülen iki parapet levhası bulunmuştur. Yatay dikdörtgen formdaki bu levhaların her ikisinin ön ve araka yüzlerinin merkezinde Latin haçı yer almaktadır. Levhaların alt kenarlarında görülen kenet izleri, bu levhaların stylobata, çeşme parapetlerinde olduğu gibi demir kenetlerle sabitlendiğini göstermektedir. Bkz. Jobst, 1986, **a.g.k.,** 54; E. Russo (2010a). La fontana bizantina di fronte allo stadio. *Sulla cronologia del S. Giovanni e di altri monumenti paleocristiani di Efeso*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, s. 107.

Avluyu iki yönde çevreleyen portiko düzenlemesinde, mermer stylobatlar üzerinde (*in situ*) farklı ölçülere sahip ikişer adet Attik-İon sütun kaidesi yer almaktadır. Batı stylobat üzerindeki sütun sırası, avlunun güneybatı köşesindeki payandadan 1.73 m sonra başlamaktadır. *İn situ* iki sütun kaidesinin arası 1.81 m'dir. Güney stylobatta yer alan sütun sırası ise payandadan 1.80 m doğuda başlamaktadır ve iki kaide arasındaki mesafe 1.89 m'dir.[253] Geçmişte yürütülen kazılar sırasında avlu içerisinde güney portikonun sütunlarına ait olduğu anlaşılan biri İon,[254] diğeri İon-İmpost tipte[255] devşirme iki sütun başlığı ele geçmiştir. Bunun yanı sıra yine yapı içerisinde, güney portikoya ait oldukları düşünülen biri 2.10 m,[256] diğeri 2.25 m[257] yüksekliğinde sütun gövdeleri tespit edilmiştir.[258] Devşirme olduğu anlaşılan gri damarlı mermerden yapılmış bu sütunlar birbirinden farklı işleniş özellikleri göstermektedir.

Yapıya giriş, güney portikonun güneyine açılan 1.62 m genişliğindeki kapıdan sağlanmıştır. Zemini portiko zemininden 0.11 m daha alçak kotta olan avlu tümüyle, çeşitli ebatlarda mermer ve gözenekli kireçtaşı plakalarla döşelidir.

Korniş yüksekliğine kadar korunmuş olan çeşme duvarı (3.03 m) dekoratif özellikleri ile öne çıkan cephesiyle dikkat çekmektedir. Helenistik dönem yapısının güney cephesinin temellerinin oluşturduğu trasa açılı bir şekilde yaslanan çeşme duvarı, batıdan doğuya doğru giderek kalınlaşmaktadır.[259] Düzensiz moloz taş örgü ile başlayan bu duvar, farklı boyutlarda tuğlalardan oluşan dört sıra tuğla dizisi ile devam etmektedir ve bu almaşıklık, tuğla örgünün iki kez tekrarlanması şeklinde düzenlenmiştir.[260] Almaşık örgünün kullanıldığı bu duvarda moloz taşların dışa bakan yüzleri kırılarak düzleştirilmiş, taşlar arasında bağlayıcı olarak koyu renkli kireç harcı kullanılmıştır.

Zeminden 2.78 m yükseklikte sonlanan duvarın üst kenarı korniş bloklarıyla örtülüdür. En az 17-18 bloktan oluştuğu anlaşılan kornişe ait bloklardan yedisi duvarın doğu tarafında *in situ* halde günümüze ulaşmıştır. 0.31 m ile 0.56 m genişliğinde sahip

[253]Güney stylobat'ta yer alan kaidelerden doğudakinin üst çapı 0.35 m, alt çapı 0.47,5 m ölçülerinde ve 0.21 m yüksekliğindedir. Batı kaidesi ise üstte 0.44,5 m, altta 0.61 m çapında ve 0.19 m yüksekliğindedir. Her iki kaidenin de geniş bir *torus*u ve nispeten derin bir *trochilus*u vardır. Bkz. Jobst, 1986, **a.g.k.,** 49.
[254]0.35 m yüksekliğindeki başlığın sütuna oturan alt çapı 0.33 m'dir.
[255]Sütun başlığının impost kenar uzunluğu 0.54 m, başlığın toplam yüksekliği 0.34 m'dir.
[256]Sütun alt çapı 0.38 m, üst çapı 0.28 m'dir.
[257]Sütun alt çapı 0.34,5 m, üst çapı 0.29 m'dir.
[258]Yapıda ele geçen kaide, sütun ve sütun başlıkları portikodaki toplam sütun yüksekliklerinin 2.62-2.64 m olduğunu göstermektedir.
[259]Çeşme duvarının doğu ucu 0.65 m kalınlığındayken, nişli orta bölümün duvar kalınlığı 0.96 m'dir.
[260]Almaşık örgü, avluyu doğu yönde sınırlandıran duvar hattında da izlenmektedir.

blokların her biri 0.25 m yüksekliğindedir. Çeşme duvarından 0.45 m çıkıntı yapan bu blokların eğimli alt yüzünde geometrik ve bitkisel bezemeler görülmektedir.

Üç nişli cephe düzenlemesine sahip çeşme duvarda yer alan nişlerden ortadaki yarım daire, yanlardakiler ise dikdörtgen planlıdır. Merkezdeki niş diğerlerinden daha geniş ve derin tutulmuştur. Merkezin iki yanında yer alan nişler 0.58 m derinliğinde, 1.09 m genişliğinde ve 2.55 m yüksekliğinde; merkezdeki niş ise 0.76 m derinliğinde, 1.25 m genişliğinde ve 2.48 m yüksekliğindedir. Zemine kadar uzanan bu nişlerden ortadaki yuvarlak kemerli bir yarım kubbeyle, yanlardaki diğer iki niş ise yelken tonoz biçiminde basık kemerli örtüyle sonlanmaktadır. Tamamen tuğla ile örülmüş niş yarım kubbe ve tonozlarının başlangıç hattında trapez kesitli mermer silmeler kullanılmıştır. Nişlerin 0.16-0.17 m kalınlığındaki tuğla kemerleri, kısa yüzleri kırık halde günümüze ulaşan altı mermer konsol üzerine oturmaktadır.[261] Bu konsollarla aynı hat üzerinde (zeminden 1.99 m yükseklikte); duvar içerisine doğru uzanan, ortalama 0.15x0.13 m ölçülerinde üç adet ahşap kiriş deliği görülmektedir. Söz konusu konsollar ve kiriş delikleri, bu alanda dar bir ahşap sundurma bulunduğuna işaret etmektedir. Çeşme nişleri ve bu nişler arasındaki duvar yüzeyleri zeminden 0.93 m yüksekliğe kadar tümüyle beyaz ve koyu renkli mermer plakalar ile kaplanmıştır. Ortalama 0.03 m kalınlığındaki kaplamalar duvar yüzeyine, pembe renkli hidrolik harçla ile sabitlenmiştir. Kaplamaların tahrip olduğu alanlarda harç üzerindeki izlerden kaplama sınırları izlenebilmektedir. Duvarın geri kalan bölümü ise kiremit ve tuğla kırığı katkılı pembe renkte sıva ile kaplanmıştır.

Duvar kaplamalarının sonlandığı noktada (zemin seviyesinden 0.98 m yükseklikte); beşi nişler içerisinde, biri merkezdeki ve onun doğusundaki niş arasındaki alanda olmak üzere duvar içerisine doğru ilerleyen altı adet oyuk görülmektedir. Delik şeklinde izlenen bu oyukların, çeşmeye su akışı sağlayan su olukları olduğu anlaşılmaktadır.

Çeşme duvarının önünde 0.73 m derinliğinde, 6.03x0.62 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir çeşme havuzu bulunmaktadır. Kuzey yönde çeşme duvarıyla sınırlandırılan havuzun diğer üç kenarı, dört levha payesi ve bunlar arasındaki levhalardan oluşan parapetli bir düzenlemeye sahiptir. Ön tarafta, levha payeleri[262] arasında beş, yanlarda ise birer levha yer almaktadır. Payelerin kısa yüzlerindeki yuvalara

[261]Konsolların mevcut haliyle ortalama uzunlukları 0.55 m'dir.
[262]Levhalarla aynı yüksekteki (0.72 m) bu payeler 0.32,5-0.39,5x0,20-0,22 m. arasında değişen farklı boyutlara sahiptir.

yerleştirilen bu levhalar, birbirlerine, payelere ve oturdukları zemine demir kenetlerle sabitlenmiştir. Uzun kenarda yer alan 0.09-0.14 m kalınlığındaki ve 0.72 m yüksekliğindeki levhaların genişlikleri farklılık göstermektedir. Batıdan doğuya levha genişlikleri: 0.88-0.95 m (haçlı levha), 1.09 m (kantharoslu levha), 1.38 m-0.34 m (haçlı levha)'dir. Kısa kenardaki 0.11 m kalınlığına ve 0.70 m yüksekliğe sahip levhaların ise biri (batı) 0.52 m, diğeri (doğu) 0.60 m genişliğindedir. Havuzun uzun kenarında yer alan ortadaki levhanın zemin seviyesinde 0.5,5 m genişliğinde tahliye deliği, doğu ve batı ucundaki levhaların üst silme seviyesinde ise birer taşkın oluğu bulunmaktadır. Kısa kenardaki levhaların üst kenarına yakın noktada da benzer taşkın oluklarına yer verilmiştir. Hidrolik harçla sıvalı olan havuzun zemini farklı boyutlarda mermer plaklarla kaplanmıştır.

Havuzun güney uzun kenarının doğu ucunda, yapıya sonradan eklendiği anlaşılan 1.33x0.75 m boyutlarında, tek parça bloktan yontulmuş bir tekne yer almaktadır. Bu tekneye su akışı, doğu levhanın üst kenarındaki oluktan sağlanmıştır. Söz konusu levhanın batı kenarının alt kısmında ise küçük bir tahliye deliği bulunmaktadır. Havuz ve önündeki su teknesinin tahliye delikleriyle bağlantılı, çeşmenin atık suyunu tahliye eden kanal bağlantısı ise tespit edilememiştir.

Efes'in su yollarıyla ilgili yapılan çalışmalar, Panayırdağı'nın kuzeybatı eteklerinde yer alan Bizans çeşmesine suyun, Traianus döneminin ünlü Efeslilerinden Cladius Aristion'un M.S. 102-113 tarihleri arasında yaptırdığı Aristion Su Yolu olarak anılan boru hattı ile ulaştırıldığını göstermektedir. Kuretler Caddesi'ndeki Traian Nymphaeumu'nda bulunan inşaat yazıtına göre 210 stadion uzunluğunda (39 km) olduğu anlaşılan bu isale hattı, Bizans döneminde tamirat görerek, kentin kuzeydoğusundaki Pranga kaynağından kente su taşımaya devam etmiştir.[263]

Dekorasyon

Korniş yüksekliğine kadar korunagelen çeşme duvarının özenli dekorasyonu ve bu duvar önünde uzanan parapetli düzenlemeye sahip dikdörtgen havuz, Stadyum yakınlarındaki Bizans Çeşme Evi'ni etkileyici kılmaktadır.

Çeşme duvarı, merkezde yer alan yarım daire planlı bir niş ve bunun iki yanındaki dikdörtgen planlı nişler ile hareketli bir cephe mimarisi sunmaktadır. Zemine kadar uzanan bu üç nişten merkezdeki diğerlerinden daha geniş ve derin düzenlenmiştir. Ayrıca

[263]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 97-99.

merkezdeki niş yanlardaki diğer iki nişten farklı olarak yarım kubbeyle taçlandırılmıştır. Böylelikle cephe üzerinde merkezi bir odak noktası yaratılmıştır.

Tamamen tuğla ile örülmüş niş kemerleri, yan yüzleri profilli mermer konsollar üzerine oturmaktadır. Nişlerin yarım kubbelerinin başlangıç hattında ise trapez kesitli mermer silmeler kullanılmıştır. Çeşme cephesinin alt bölümünde yer yer görülebilen mermer kaplamalar ve kaplamalara ait izler, çeşme nişleri ve bu nişler arasındaki duvar yüzeylerinin zeminden 0.93 m yüksekliğe kadar mermer plakalar ile kaplı olduğunu göstermektedir. Çeşme cephesinin sadece 3/1'lik bölümünde kullanılan koyu ve beyaz mermer plakaların dönüşümlü yerleştirilmesiyle, cephe yüzeyinde kontrast bir görüntü elde edilmiştir.

Çeşmenin iç dekorasyonunda ön plana çıkan süslemelerin önemli bir kısmı, nişli duvarının üzerindeki yedi korniş bloğunda ve duvarın önündeki havuzun parapetlerinde toplanmıştır. Çeşme duvarından 0.45 m çıkıntı yapan, her biri 0.25 m yüksekliğindeki ve farklı genişliklerdeki bu blokların eğimli alt yüzünde; çift şeritli dikdörtgen çerçeveler içerisinde birbirinden farklı akanthus, palmet, dört yapraklı çiçek, spiral ve çeşitli geometrik şekillerden oluşan bezemeler kullanılmıştır. Farkı bezeme öğeleri içermesine rağmen, blokların benzer boyutlarda oluşu, aynı malzemeden yapılmış olması ve motiflerin işlenişindeki teknik benzerlikler, blokların tek bir atölye tarafından üretildiğini göstermektedir. Jobst'a göre söz konusu korniş blokları üzerinde görülen bezeme öğeleri Geç Antik Çağ Efes atölyesinin tarzını yansıtmaktadır.[264] Çeşme cephesi üzerinde kullanılan tüm bu plastik ve tektonik öğelerin uyumlu birlikteliği ile bütüncül bir cephe düzenlemesi elde edilmiştir.

Nişli çeşme duvarının önünde uzanan havuzun mermer levhalarından üçünün ön yüzü bezemelidir. Ortadaki levhada, merkezde alçak kabartma tekniğinde yapılmış bir kantharos vardır. Kantharosun içinden iki yana doğru simetrik olarak açılan ve neredeyse tüm yüzeyi kaplayan dallar bulunmaktadır. Spiral şeklinde son bulan dallardan çıkan kolların uç kısımlarında ise asma yaprakları ve sarmaşık yaprakları görülmektedir. Merkezdeki nişin önündeki Kantharos kabartmalı levhanın iki yanında ise ön yüzünde Latin haçlı madalyonlar bulunan levhalar yer almaktadır. Havuzun uzun kenarını sınırlayan levhaların bu düzende yerleştirilmesiyle, arkasındaki nişli duvarın simetrisi devam ettirilmiştir. Doğudaki madalyonlu levhanın önündeki, yapıya sonradan ilave

[264]Jobst, 1986, **a.g.k.,** 55-56.

edilen teknenin ön yüzüne de benzer şekilde madalyon içerisinde Latin haçı işlenmiştir. Böylelikle ilk aşamada havuzun uzun kenar parapetlerinde sağlanan simetrik düzen sonrasında da korunmuştur. Levhalar ve bunları bir arada tutan payeler eşit yükseklikte yapılarak, her biri altta ve üstte profilli silmelerle sınırlandırılasıyla dengeli bir görüntü elde edilmiştir.

Çeşme yapısının iç dekorasyonuna katkıda bulunan diğer mimari plastik öğeler ise avlu içerisinde ele geçen sütün başlıkları ve iki parapet levhasıdır. Avluyu güney yönde sınırlayan portikoya ait olduğu anlaşılan sütun başlıklarından biri İon, diğeri İon-İmpost tiptedir. Yatay dikdörtgen formdaki iki levhanın ön ve araka yüzlerinin merkezinde Latin haçı yer almaktadır. Çeşme havuzunun parapetleriyle benzer dekorasyona sahip olan bu levhaların yapının ilk evresinde; avluyu batı potrikodan (kireç havuzu) ayıran stylobat üzerinde yer aldığı düşünülmektedir.[265]

Tüm bunların yanı sıra, J.Keil tarafından 1979 yılında yapılan kazılar sırasında, yapı içerisinde Dionysos–Satyr, uyuyan Eros ve tiyatro masklı çocuk heykelleri bulunmuştur.[266] W. Jobst bu üç heykelin çeşmedeki üç niş içerisinde sergilendiğini ileri sürmektedir.[267] Fakat söz konusu heykellerin yapı içerisindeki buluntu yerleriyle ilgili herhangi bir arkeolojik veri bulunmamaktadır. Pagan unsurların bir çeşmede kullanılmış olması, pagan kültür beğenilerinin devam ettiği ve her iki kültürün bir arada olduğu geçiş dönemi olan Geç Antik Çağ için bilinen bir uygulamadır. Nitekim Efes'teki Celsus Kütüphanesi'nin önüne M.S. 5. yüzyılın başında eklenen çeşme, Aphrodisias'taki Palmiye Parkı'nın doğu kapısının önündeki su deposu (havuz) (M.S. 5. yy. sonu - 6. yy. başı) ve Gaudin Çeşmesi (M.S. 5. yy. sonu - 6. yy. başı) gibi örneklerde pagan öğelerin asıl bağlamı dışında dekoratif birer unsur olarak kullanıldıkları görülmektedir. Öte yandan Hıristiyan unsurların bu denli yoğun olarak kullanıldığı kamusal bir çeşme yapısında paganizmi çağrıştıran heykellerin sergilenmiş olması ise olağan dışı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, heykellerin Jobst'un da önerdiği gibi çeşme nişlerinde sergilenmiş olması mümkün gözükmektedir. Ancak avlunun batı portikosunda sonradan oluşturulan kireç havuzunun varlığı, söz konusu üç heykelin, kireç havuzunda eritilmek üzere kentteki bir Roma yapısından çeşmeye taşımış olma ihtimalini de doğurmaktadır.

[265]Jobst, 1986, **a.g.k.,** 55-56.
[266]Jobst, 1986, **a.g.k.,** 57-60.
[267]Jobst, 1986, **a.g.k.,** 57.

Tarihlendirme

Stadyum yakınındaki çeşme yapısı, Josbst tarafından M.S. 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. Yapıyla ilgili ayrıntılı değerlendirmede bulunan araştırmacı bu tarihlendirmeyi, çeşme için özel olarak yapılmış olan korniş bloklarının ve havuz parapetlerinin üslup özelliklerine göre yapmıştır.[268]

4.3.1.4. Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme

Katalog No: 12
Resim No: 58-65
Çizim No: 65-66

Yeri

Efes Aziz Ioannes Bazilikası, Ayasuluk Tepesi güney yamacında yer almaktadır. Çeşme ise Haç planlı kilisenin kuzeybatısındaki vaftizhanenin güney kapı açıklığının 2.30 m doğusunda bulunmaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

İkinci yüzyıla ait iki belgeden, İncil yazarı Ioannes'in Efes'e geldiği ve ömrünün son yıllarını geçirdiği Ayasuluk Tepesi'nde gömüldüğü bilinmektedir. Bugün Ayasuluk Tepesi'nde yer alan ve Bizans Mimarlığının en önemli anıtlarından biri olan görkemli hac kilisesinin çekirdeğini, İncil yazarının mezarı teşkil etmektedir. Aziz Ioannes'in mezarı üzerinde M.S. 390-420 yılından hemen sonra inşa edildiği düşünülen ilk kilise, aynı yerde İmparator Iustinianus zamanında inşa edilen ikinci kilisenin altında kalmıştır.[269]

Azizin mezarının üzerine olasılıkla M.S. 1. yüzyıl sonu veya 2. yüzyılda dört sütunlu bir mezar inşa edilmiş, tespit edilemeyen bir tarihte, destekler iç mekâna dâhil edilip duvarlarla çevrelenerek kare planlı, çapraz tonozlu örtülü bir mekâna dönüştürülmüş ve doğusuna sonradan bir apsis eklenmiştir. Muhtemelen M.S. 4. yüzyılın sonlarında azizin mezarı merkeze alınarak; mezarı dört yönde çevreleyen büyük haç kolları ile serbest haç planlı bir kiliseye inşa edilmiştir.[270] Kilisenin ilk evresinde haç kolları bazilikal plan tipinde sütun dizileri ile neflere ayrılmıştır. Haç kollarından batı,

[268]Jobst, 1986, **a.g.k.,** 60-62.
[269]A.O. Alp (2021). *Erken Hıristiyan ve Bizans Mimarlığına Giriş*, Dorlion Yayınları, s. 109.
[270]M. Büyükkolancı (2001). *St. Jean, hayatı ve anıtı*, İzmir: Efes 2000 Vakfı Yayınları, s. 48, 66-67.

kuzey ve güneydekiler üç, doğu haç kolu ise beş neflidir. Orta nefler çift, yan nefler tek pahlı ahşap çatıyla, haç kollarının kesiştiği kare mekân ise piramidal çatı ile örtü olmalıydı.

Iustinianus döneminde (527-565) mezarın bulunduğu yer, bema altına konumlanacak şekilde günümüzde izlenen kubbeli bazilika inşa edilmiştir.[271] Iustinianus dönemi kilisesinin güneyinde, yapıya bitişik halde vaftizhane[272] ve *skeuphylakion* (Hazine Binası) yer almaktadır. Iustinianus öncesinde yapılan ahşap örtülü bazilikayla aynı dönemde (M.S. 5. yüzyıl) inşa edildiği düşünülen Vaftizhane, bu evrede kiliseden bağımsızdır. İkinci evrede genişletilen kuzey haç kolu ile vaftizhane arasında 3.00x34.00 m ölçülerinde uzun bir koridor oluşmuş, yapı kilise ile ortak duvarı paylaşmıştır.[273] İlk bakışta kilisenin kuzey nefi olarak algılanan bu koridor Hörmann tarafından yapılan planlarda da dördüncü nef olarak tanımlanmıştır.[274] Kilise ile vaftizhane arasındaki organik bağı sağlayan bu koridor Büyükkolancı'ya göre Vaftizhanenin nartheksi olarak kabul edilmelidir.[275]

Vaftizhanenin nartheksi olarak adlandırılan koridorda, Bizans Dönemine tarihlenen çeşmelerin iyi bilinen bir örneği yer almaktadır. Vaftizhanenin 0.75 m kalınlığındaki güney duvarı içerisine Iustinianus dönemi kilisesinin inşası sırasında eklendiği düşünülen 1.40x0.90 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı çeşme, altı adet mermer parçanın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Tüm parçalarıyla birlikte sağlam durumda günümüze ulaşan ve yapının dini karakteriyle uyumlu bir dekorasyon sergileyen mermer çeşmenin kısa kenarlarını; 0.06 m yüksekliğindeki dikdörtgen bir mermer platform üzerine oturan, 1.35 m yüksekliğinde 0.18 kalınlığında ve 0.85 genişliğindeki iki taşıyıcı blok oluşturmaktadır. Dış yüzleri duvar içerisinde kalacağı için kabaca işenen blokların koridora bakan ön yüzlerinde; Attik-İon tipte kaideler üzerinde yükselen yarım sütucelere ve bu sütunceler üzerinde bulunan Korinth stilinde yarım sütun başlıklarına yer verilmiştir. Taşıyıcı blokların üzerine devşirme olduğu anlaşılan, arşitravı ile birlikte

[271]Keil, 1964**, a.g.k.,** 34-35; Büyükkolancı, 2001**, a.g.k.,** 48.
[272]Kilisenin batı ve kuzey kollarıyla bitişik konumdaki vaftizhane içten sekizgen, doğu ve batıdaki mekanlar dâhil olmak üzere dıştan dikdörtgen planlıdır. Yaklaşık 33x22 m ölçülerindeki yapının iç mekânı, kare plan merkezine yerleştirilmiş sekizgen bir birim, onu çevreleyen *ambulatorium* ve köşelerinde üçgen mekanlardan oluşan plan düzenlemesine sahiptir. Vaftiz havuzunun yer aldığı sekizgen planlı merkezi mekânın içi; dördü ana eksenlerde *ambulatorium*a açılan kapı girişleri ve diğer dördü köşe exedralarla genişletilmiştir.
[273]Büyükkolancı, 2001**, a.g.k.,** 75.
[274]H. Hörmann (1951). *Die Johanneskirche, Forschungen in Ephesos*, Band 4,3, Wien, s. 54-55.
[275]Büyükkolancı, 2001**, a.g.k.,** 75.

tek parça bloktan yontulmuş üçgen alınlıklı bir saçak oturmaktadır. Çeşmeyi taçlandıran üçgen alınlık basık olup, arşitrav dahil toplam yüksekliği 0.45,6 m'yi bulmaktadır. Böylelikle çeşmenin toplam yüksekliği koridor zemininden alınlık zirvesine kadar 1.84 m'ye kadar ulaşmaktadır. Ana kütlesi taşıyıcı ayaklar ve üçgen alınlığın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş çeşmenin, vaftizhaneye bakan arka cephesinin tümü tek bir mermer levha ile kapatılmış[276] (yük.1.45, uz.1.02 m, kal. 0.06,5 m), koridora bakan ön cephede ise iki yarım sütuncenin arasına mermer bir levha (uz.1.02, yük. 0.92m, kal. 0.8,4 m) yerleştirilmiştir. Böylelikle çeşmeden akan suyun toplandığı 0.76,6 m derinliğinde bir hazne elde edilmiştir. Söz konusu levhaların alt kenarında; biri (ön) 0.03 m, diğeri (arka) 0.03,5 m çapında tahliye deliği yer almaktadır. Ancak bu tahliye delikleriyle bağlantılı, haznedeki suyun drenajını sağlayan su sistemi ya da kanal bağlantısı henüz tespit edilememiştir.[277]

Çeşmenin su sağlama sistemi ile ilgili herhangi bir veri ise bulunmamaktadır. Ancak çeşmenin arka tarafındaki levhanın merkez aksı üzerindeki (zemin seviyesinden 0.63 m yükseklikte) su oluğu; çeşmeye suyun, vaftizhanenin *ambulatorium*unun tabanından geçen bir künk hattı aracılığıyla getirilmiş olabileceğini göstermektedir. Söz konusu su sağlama sisteminin ise hangi kaynaktan beslendiği ve suyun çeşmeye nasıl bir sistem ile iletildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, dış surun güneydoğu köşesindeki Büyük Sarnıç'tan (dış ölçü: 30.07 x 32.66 m) pişmiş toprak künk hattı ile çeşmeye su iletilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bazilika ve Piskoposluk Sarayı'nın temiz su ihtiyacını karşılamak gayesiyle Iustinianus döneminde inşa edildiği düşünülen bu sarnıcın; Selçuk'u doğu-batı istikametinde boydan boya kateden Bizans Su Kemeri'nin Şirince kaynağından getirdiği suyla beslendiği anlaşılmaktadır.[278]

Ioannes Bazilikası'nın narteksinin güneybatı köşesinde tespit edilen bir yazıt ise bazilika, Piskoposluk Sarayı ve etrafındaki Bizans yerleşiminin su kaynağıyla ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Söz konusu yazıtın 2. satırında Lazaros adlı bir mimarın (technnites) adı geçmektedir.[279] G. Wiplinger'in aktarımıyla bu yazıtta, *Lazaros'un,*

[276]Levha, taşıyıcı bloklara dört adat demir kenet ile sabitlenmiştir.
[277]Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki çeşme ile ilgili ayrıca bkz. T. Andreas (2005). *Die Johanneskirche in Ephesos: Spätantike-frühes Christentum-Byzanz: Reihe B, Studien und Perspektiven, Band 16*, Reichert, s. 68-69.
Hörmann, 1951, **a.g.k.,** 56-57.
[278]G. Wiplinger (2011). Ephesos Bizans Dönemi Su Yolları. *Bizans Döneminde Ephesos.* (Ed. F. Daim ve S. Ladstatter), Ege Yayınları, s. 110.
[279]G. Wiplinger (2010). Die Wasserversorgung von Ephesos in byzantinischer zeit. *Byzanz: das Römerreich im Mittelalter. Teil*, *2*, s. 609.

Ioannes isimli efendisinin (despotes) onayıyla kutsal katedrale su getirme çabası içerisinde, diğerlerinin yanı sıra, kiliseye kadar bir su yolu inşa ettiği ve böylece sarnıç ve kuyulardan zahmetli su çekme işleminden (mümünleri) *kurtardığı* anlatılmaktadır.[280] Burada adı geçen Lazaros'un imparatorluğun en iyi su yapıları uzmanlarından biri olduğu bilinmektedir.[281] Yazıttaki ikici kişi olan Ioannes'in ise Başpiskopos Ioannes olduğu düşünülmektedir.[282] Ioannes'in adı, Ioannes Bazilikası'nın kapı lentosundaki yazıtta "sacrementum"u yaptıran kişi olarak geçmektedir. Bahsi geçen Ioannes'in, M.S. 549'da başpiskopos olduğu ve Iustinianus'un emriyle Mimar Lazaros'u Ioannes Bazilikası'nın yapımı sırasında ve hemen sonrasında su kemerini inşa etmekle görevlendirdiği bilinmektedir. Burada sözü edilen su yolu ise Selçuk merkezindeki, doğrudan Şirince kaynağından beslenen Bizans Su Kemeri'dir.[283] Her iki yazıtın sunduğu bu veriler ışığında, su kemerinin yapımını, onunla doğrudan bağlantılı olan Ayasuluk Kalesi'nin güneydoğu köşesindeki Bizans Sarnıcı (Büyük Sarnıç) ve bu sarnıcın yakınındaki bazilikanın inşaatıyla birlikte düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu durumda, Mimar Lazaros'un su kemerinin yanı sıra Büyük Sarnıç ve bazilikanın temiz su ihtiyacını karşılayan mermer çeşmenin yapımında da görev almış olması kuvvetle muhtemeldir.

Dekorasyon

Çeşmenin doğu ve batı cephesini teşkil eden blokların ön yüzündeki (güney cephe) yarım sütunceler Attik-İon tipte kaideler üzerinde yükselmektedir. Yarım sütunceler üzerinde, bezeme unsuru olarak, tek sıra akanthus yapraklarıyla bezenmiş Korinth başlık tipi kullanılmıştır. Her iki başlıkta da altı yaprak dizisinden oluşan kalathos bölümünün akanthus yaprakları arasında kaulis çanak yaprakları görülmektedir. Kaulis çanak yapraklarından gelişen saplar abakus köşelerinin altında volütleri, içe dönerek kalathos dudağının altında helezon biçimli heliksleri meydana getirmiştir. Akanthus yapraklarının konturlarının derin matkap işçiliği ile belirginleştirilmesi, başlıklardaki plastik etkiyi arttırmıştır.

Yarım sütunların bulunduğu yan taşıyıcı bloklar üzerinde, Efes kentindeki Roma İmparatorluk Dönemi anıtından devşirildiği düşünülen üçgen alınlık yer almaktadır. Çeşme cephesini taçlandıran üçgen alınlığın, alt kenarını oluşturan üç fascialı arşitravın

[280]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 110-111.
[281]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 110-111.
[282]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 110.
[283]Wiplinger, 2010, **a.g.k.,** 609.

ilk iki fasciası kesilerek yan taşıyıcı bloklara uyarlanmıştır. Arşitravın üst kenarını sınırlayan 0.10 m. kalınlığındaki geison bölümünde, altta geisipodes (diş dizisi) dizisine yer verilmiştir. Geisonun üst bölümünde ise 0.03 m kalınlığında profilli bir silme bulunmaktadır. Alınlığın üst çerçevesini oluşturan sima bloğu üzerinde geniş bir bant halinde (0.8,6m) açık ve kapalı palmet dizisinden oluşan anthemion kuşağı yer almaktadır. Anthemion altında ise geison bölümünde kullanılan profilli silmenin aynısının tekrarlandığı görülmektedir.

Sade bir görünüm sergileyen alınlık tablasının (*tympanon*) üst kenarı (*entablatür*) ince bir geisipodes dizisi ile çevrelenmiştir. Alınlığın ortasında Latin haçı yer almaktadır. Söz konusu haçın etrafında pürüzlü bir yüzey görülmektedir. Dairesel bir hat şeklinde izlenen bu yüzey, haçın öncesinde alınlığın merkezinde dairesel bir motif ya da figürün olduğunu göstermektedir. Üçgen alınlığın tavan kısmı sekizli kaset düzenlemesine sahip olup, her bir kasetin merkezinde dört, beş ve altı yapraklı çiçek rozetleri bulunmaktadır.

Çeşmenin ön cephesindeki yarım sütunceler arasında uzanan levhanın alt ve üst kenarları, dış ve iç bükey profilli silmelerle sınırlandırılmıştır. Levhanın ön yüzünde; dikdörtgen çerçeve içerisinde dairesel bir madalyon, madalyonun içerisinde ise Latin haçı yer almaktadır. Madalyonun altında düğümlenerek yanlara, oradan da üst çerçeve sınırına doğru kıvrımlı bir şekilde uzanan sarmaşık dalları birer yaprakla sonlanmaktadır. Kalp şeklindeki bu sarmaşık yapraklarının üzerinde ise üç yapraklı birer palmet bulunmaktadır.

Çeşme cephesindeki dekoratif etkinin artırılması amacıyla, çeşmede kullanılan her bir parça özenle seçilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra devşirme olarak kullanılan üçgen alınlık ve çeşme için özel olarak tasarlanan diğer yapısal elemanların birbirleriyle ve bağlı bulunduğu yapı ile olan uyumuyla, Iustinianus dönemi çeşmesinde hem dekoratif hem de yapısal artikülasyonun sağlandığı anlaşılmaktadır.

Tarihlendirme

Iustinianus dönemi kilisesinden daha erken tarihli olan vaftizhanenin güney duvarına daha sonra yerleştirilmiş olduğu, mevcut duvar izlerinden anlaşılan çeşmenin, Iustinianus dönemi kilisenin yapımı sırasında (M.S. 6. yüzyılın ortası) buraya yerleştirilmiş olduğu ileri sürülmektedir.[284] Nitekim çeşmenin 2.30 m batısında yer alan

[284]F. W. Deichmann (1974). *Zur spätantiken Bauplastik von Ephesus*. Türk Tarih Kurumu Basimevi, s. 557-566; Büyükkolancı, 2001**, a.g.k.,** 76; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,**192. E. Russo (2010b). *Sulla cronologia del S. Giovanni e di altri monumenti paleocristiani di Efeso*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 48. Yapıyla ilgili ilk incelemelerde bulunan Hörmann'a göre çeşme İustinianus dönemi sonrasında yapılmış olmalıdır. Bkz. Hörmann, 1951, **a.g.k.,** 56.

kapının, ana aks üzerinde yer almayışı, çeşme ve kapının bulunduğu duvarın Vaftizhanenin geri kalan beden duvarlarından farklı olarak taş ve tuğladan oluşan düzensiz örüğü tekniğiyle inşa edilmiş olması ve duvarda görülen dilatasyonlar bu görüşü desteklemektedir.

Çemenin tarihlendirilmesinde katkıda bulunan diğer mimari öğeler ise çeşmeyi oluşturan yapısal mimari elemanlardır. Deichmann, Russo ve Andreas, çeşmenin yarım sütunceleri üzerine oturan Korinth stilindeki başlıkların üslup özelliklerine dikkat çekerek, yan taşıyıcı blokları Iustinianus dönemine tarihlendirmiştir.[285] Ancak, kilise ile aynı döneme tarihlendirilen, üçgen alınlıklı bir üst yapıya sahip çeşmenin, öndeki haç bezemeli levhası dışında, üst yapısı ve bunu taşıyan iki yandaki sütunlarla birlikte işlenmiş blokların devşirme oldukları da ileri sürülmektedir.[286] Bu blokların dışa bakan yan yüzlerinin kabaca işlenmiş olması ve vaftizhanenin güney duvarı ile uyumlu olan kalınlıkları, taşıyıcı blokların özellikle çeşme ve çeşmenin bulunduğu duvar için tasarlanmış olduğunu göstermektedir. Çeşmenin ön tarafındaki, çok sayıda benzer örneği olan ve Iustinianus dönemi yapılarında da çokça karşılaşılan madalyonun içerisinde Latin haçı tasvirinin bulunduğu levhanın, yan taşıyıcı bloklara benzer şekilde gri damarlı beyaz mermerden yapılmış olması ve bu bloklarla uyumlu bir şekilde birleşmesi, levhanın taşıyıcı boklarla birlikte çeşme için özel olarak tasarlanmış olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan taşıyıcı ayaklar üzerine oturan üçgen alınlık, üslup özelliği nedeniyle M.S. 2. yüzyılın ortası-3. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir.[287] Çeşmenin genel karakterini belirleyen ve yan taşıyıcı ayaklara uyumlu olarak modifiye edilen bu üçgen alınlığın, Efes'teki Roma İmparatorluk Dönemi yapısından, çeşmede kullanılmak üzere özel olarak seçildiği anlaşılmaktadır.

Arkeolojik veriler, henüz tespit edilemeyen bir dönemde çeşme haznesinin, çocuk iskeletleri için bir mezarlık olarak kullanıldığını, böylece çeşmenin asıl işlevini yitirerek vaftizhanedeki mezarlığın bir parçası olduğunu göstermektedir.[288]

[285]Deichmann, 1974, **a.g.k.,** 557-566; E. Russo (1999). La scultura a Efeso in età paleocristiana e bizantina. Primi lineamenti. *Efeso paleocristiana e bizantina-Frühchristliches und Byzantinisches Ephesos*, Wien, s. 31; Andreas, 2005, **a.g.k.,** 68.
[286]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 62.
[287]Andreas, 2005, **a.g.k.,** 68.
[288]Çeşmenin hazne kısmında gerçekleştirilen kazılarda yaklaşık otuz çocuk iskeleti bulunmuştur. Bkz. Hörmann, 1951, **a.g.k.,** 56; Andreas, 2005, **a.g.k.,** 69.

4.4. Karia Bölgesi

4.4.1. Aphrodisias

4.4.1.1. Palmiye Parkı (Güney Agora) Doğu Kapısı Önündeki Havuz

Katalog No: 13

Resim No: 66-72

Çizim No: 67-70

Yeri

Aphrodisias kentinin güneyindeki Palmiye Parkı (Güney Agora) olarak adlandırılan alana açılan doğu kapısının önünde yer almaktadır (Plan 4).[289]

Plan ve Genel Özellikleri

M.S. 2. yüzyılın ortalarında inşa edilen sütunlarla çevrili bir meydan olan (215x70 m) Palmiye Parkı'nın doğu kapsı her iki ucunda birer adet beşik tonozlu giriş tüneli üzerine yükselen iki *pyrgoi* (kule) arasında sekiz açıklıklı, iki katlı, sütunlu bir anıtsal cepheden oluşmaktadır. Sütunlarla taşınan üçgen alınlıklarla taçlandırılmış *aedicula*larla hareketlendirilen yapının 55 m uzunluğundaki anıtsal batı cephesi, Geç Antik Çağ'da onarılarak ve önüne havuz eklenerek Roma Dönemi'nin anıtsal çeşmeleriyle yarışacak ihtişamlı bir su yapısına dönüştürülmüştür.[290]

Anıtsal kapının birinci ve yedinci *aedicula* podyumlarına dayanan havuz kuzeyden güneye 35.10 m uzunluğunda ve 8.31 m genişliğindedir. Her iki kısa kenarı beşik tonozlu girişlere kadar uzanan havuzun devşirme malzeme ve moloz taş ile inşa

[289]Palmiye Parkı olarak adlandırılan alan daha önceki çalışmalarda Güney Agora tanımlanmıştır. Doğusundaki anıtsal kapı ise Agora Kapısı olarak adlandırılmıştır. Ancak güncel çalışmalarda alanda bulunan yazıttan dolayı bu alan "*Güney Agora*" yerine Geç Antik Çağ'daki ismiyle "*Palmiye Parkı*" olarak tanımlanmaktadır. Bkz. A. Wilson (2016). Water, nymphs, and a palm grove: monumental water display at Aphrodisias. *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, (Ed. R.R.R. Smith vd.), Portsmouth, RI: *Journal of Roman Archaeology Supplement 103*, s.101; R.R.R. Smith (2019). Aphrodisias 2018. *41. KST (4)*, Ankara, s. 54-55; R.R.R. Smith (2022). Aphrodisias 2019 ve 2020. *KST. 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları (4),* Ankara, s. 50; bu sebeple çalışmamızda söz konusu alan için *"Palmiye Parkı"* adlandırılması kullanılmıştır.

[290]Palmiye Parkı Doğu Kapısı önündeki havuzun mimari özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 173-174**;** E.Öğüş (2015). A late-antique fountain at Aphrodisias and its implications for spoliation practices. *Journal of Roman Archaeology*, *28*, s. 302-324; Wilson, 2016, **a.g.k.,** 130-135; E. Öğüş (2018). Urban Transformations at Aphrodisias in Late Antiquity: Destruction or Intentional Preservation?, *Re-use and Renovation in Roman Material Culture. Functions, Aesthetics, Interpretations*. (Ed. M. Swetnam-Burland ve D. Ng), Cambridge: Cambridge University Press, s. 177-181; Lavan, 2021, **a.g.k.,** 691-693.

edilmiş alt bölümü 1.80 m yüksekliğinde ve ortalama 1.72 m kalınlığında olup, dış cephesi çeşitli devşirme mermer bloklarla kaplanmıştır. Duvarın üst kısmına ise ketteki M.S. 2. yüzyıla ait başka bir anıttan (hangisi olduğu bilinmiyor) devşirilen ortalama yükseklikleri 1.15 m olan *Centauromachy, Gigantomachy ve Amazonomachy* konulu kabartma paneller (ikinci bir parapet sırası olarak) yerleştirilmiştir.[291] Ön yüzünde Eros figürlerinin olduğu payeler arasına yerleştirilen bu kabartma panellerle birlikte yaklaşık 3.00 m yüksekliğe ulaşan havuz duvarının, suyun alınmasını imkânsız hale getirdiği göz önüne alındığında, havuzun birincil işlevinin çeşme olmadığı, hemen önündeki Palmiye Parkı'nın 183x25 m ölçülerindeki uzun havuzuna su sağlamak amacıyla rezervuar olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.[292] Öte yandan havuzun güney kenarı içinden geçen künk ve bunun hemen önünde yer alan çokgen kesitli mermer tekne, söz konusu havuzun çeşme olarak ikincil bir işlevle de kullanıldığını göstermektedir. Bir başka deyişle havuzun güney kenarında oluşturulan sistem ile hem havuzda biriken fazla su tahliye edilmiş hem de kullanıcıların suya kolayca ulaşabilmeleri sağlanmış olmalıdır. Havuza su, beşi dayandığı kapının farklı yerlerinden geçen, ikisi diğer yönlerden gelen pişmiş toprak künkler ile sağlanmıştır.[293]

Dekorasyon

Roma tiyatrolarının (*scaenae frons*) ve anıtsal çeşmelerinin cephe düzenlerini takip eden cömertçe dekore edilmiş Palmiye Parkı'nın doğu giriş kapısının anıtsal batı cephesi, Geç Antik Çağ'da geçirdiği yenileme ve dönüşümün ardından tıpkı Roma İmparatorluk Dönemi anıtsal çeşmelerinin cephesi gibi önündeki havuza fon olarak hizmet etmiştir. Esas işlevi Palmiye Parkı'nın büyük havuzuna su sağlamak olan dikdörtgen planlı bu havuzun üst bölümüne Antoninler dönemi özelliği gösteren (M.S.138-92) *Centauromachy, Gigantomachy ve Amazonomachy* konulu kabartma paneller (ikinci bir parapet sırası olarak) yerleştirilerek işlevsel yapıya prestijli klasik bir görünüm kazandırılmıştır.[294] Ön yüzünde Eros figürlerinin olduğu payeler arasına

[291]Öğüş, 2015, **a.g.k.,** 307; Öğüş, 2018, **a.g.k.,** 177-178.
[292]Her ne kadar bu yapı, önceki çalışmalarda çeşme olarak adlandırılsa da son yapılan araştırmalar söz konusu yapının Palmiye Parkı'nın uzun havuzuna su sağlamak amacıyla rezervuar olarak inşa edildiğini göstermiştir. Bkz. Wilson, 2016, **a.g.k.,** 135.
[293]Lavan, 2021, **a.g.k.,** 691-693.
[294]Yapıda devşirme olarak kullanılan *Centauromachy, Gigantomachy ve Amazonomachy* konulu kabartma panellerle ilgili detaylı bilgi için bkz. P. Linant de Bellefonds (1996). The Mythological Reliefs from the Agora Gate. *Aphrodisias Papers 3. The Setting and Quarries, Mythological and Other Sculptural Decoration, Architectural Development, Portico of Tiberius, and Tetrapylon, (Ed. C. Roueché, R.R.R. Smith), Journal of Roman Archaeology*, *20,* s. 174-186; P. Linant de Bellefonds (2009). *Aphrodisias IV:*

yerleştirilen bu kabartma paneller her ne kadar yapıya etkileyici bir görünüm kazandırsa da yerleştirilişindeki düzen itibariyle, sahnelerin belirli bir ikonografik sıralamayı takip etmediği görülmektedir. Panellerin olması gereken sırası dışında kullanılmasının temelde üç açıklaması vardır. Bunlardan biri kabartmaların bir kısmı şu ya da bu şekilde hasar görmüşse eğer ikinci kez kullanımlarında orijinal düzeni tekrarlamak artık mümkün olmamış olabilir. Yahut Geç Antik Çağ'da levhalar üzerine işlenen konu artık anlaşılmadığından, bunların amaçlanan sırayla nasıl birleştirileceği bilgisi eksik olabilir. Bir diğer seçenek ise kabartmaların sadece dekoratif amaçla kullanılmış olduğudur.[295] Fakat sanatsal ve mimari olarak köklü bir geçmişe sahip Aphrodisias'ta bu sahnelerin Geç Antik Çağ'da tanınmamasını beklemek doğru bir varsayım olmayacaktır. Devşirme olarak kullanılan bu parçaların hasar görmemiş olması, orijinal konumlarından dikkatlice söküldüklerini, özellikle savaş sahnelerini içeren levhaların kullanılması, bunların seçiminde bilinçli bir tercihin olduğunu göstermektedir. Bu hususta, Pascale Linant de Bellefonds, sahnelerin orijinal bağlamlarında siyasi bir anlama sahip olduğunu ve imparatorluk zaferlerini yüceltmeyi amaçladığını öne sürmektedir.[296] Bellefonds ile benzer bir görüşe sahip Öğüş'e göre ise bu tür temalar; yerel seçkinlerin, asi barbarları bastıran ve barış getiren imparatora sadakatini vurgulamaktadır.[297] Bu kabartmalı levhaların seçilme amacı her ne olursa olsun mitolojik konulu bu panellerin bir Geç Antik Çağ su yapısında yeniden kullanılması, klasik heykelin dekoratif değerinin hala takdir edildiğini ve korunduğunu ortaya koymakla birlikte kentlilerin geçmiş yapılarına hala beğeni ve özlemle baktıklarını da açıkça göstermektedir.

Havuzda kullanılan bu kabartmaların konu, stil ve uygulama açısından Gaudin Çeşmesi'nde kullanılan *Gigantomachy* kabartmalı panellerle eşleşmesi, her iki kabartma setinin de aynı İmparatorluk dönemi anıtından getirildiğine işaret etmektedir.[298] Aralarındaki fark ise Gaudin Çeşmesi'nde sadece tanrıçaların bulunduğu *Gigantomachy* panellerine yer verilmiş olmasıdır.

The Mythological Reliefs from the Agora Gate. Mainz am Rhein: von Zabern, s. 121-122; Öğüş, 2015, **a.g.k.,** 302-324; Öğüş, 2018, **a.g.k.,** 177-181.

[295]Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 12-13.

[296]Linant de Bellefonds, 1996, **a.g.k.,** 186.

[297]Öğüş, 2015, **a.g.k.,** 307.

[298]Öğüş, 2018, **a.g.k.,** 179.

Tarihlendirme

Palmiye Parkı'nın doğu ucunda yer alan M.S. 2. yüzyılın ortalarına ait kapı, M.S. 5. yüzyılın sonlarında kenti sarsan büyük bir depremin ardından onarım görmüştür. İki katlı anıtsal cephenin ikinci, üçüncü ve beşinci *aedicula* podyumlarındaki yazıtlardan anlaşıldığı üzere, bu onarımlar, eyalet valisi Doulkitios ve yerel soylu Ampelios tarafından tüm park kompleksinin kapsamlı restorasyonu ile bağlantılı olarak gerçekleştirilmiştir.[299] Altıncı yüzyılın başlarında ise Doğu Kapısı'nın önüne, dikdörtgen planlı bir havuz eklenerek su yapısına dönüştürülmüştür.[300]

4.4.1.2. Gaudin Çeşmesi

Katalog No: 14
Resim No: 73-79
Çizim No: 71

Yeri

Kentin güneydoğusundaki çeşme yapısı, Tiyatronun güneyindeki doğu-batı doğrultusunda uzanan cadde ile, Sebasteion tapınağının önünden güneye doğru giden kuzey-güney doğrultulu caddenin kesiştiği alanda yer almaktadır (Plan 4).

Plan ve Genel Özellikleri

Gaudin Çeşmesi olarak adlandırılan yapı adını, yapıyı ilk ortaya çıkartan kişi olan Fransız demiryolu mühendisi Paul Gaudin'den almıştır. Gaudin, 1904-5 yıllarında, Aphrodisias'ta yaşayan köylülerden birinin kabartmalı bir parça bulması üzerine, kentin

[299]Üç bölümden oluşan yazıtın ilk kısmında *Nymphe*'ler ilk ağızdan konuşarak vatanın babası ve bir *skholastikos* olan Ampelios'a palmiye ağaçlarıyla kaplı bu yere kattığı güzellikten dolayı şükranlarını sunmaktadırlar; *"Müteşekkiriz biz Nymphe'ler bir hukuk bilgini ve vatanın sevgili babası olan Ampelios'a. Bahşetti çünkü o bu palmiye ağaçlarıyla kaplı yere mucize ve de parlak bir güzellik, övsün diye her zaman onu ve bu yeri ve de Nymphe'leri, sizden kim çevirirse gözünü sulara!" Tralleis'li rhetor Pythiodoros kaleme aldı bu (mısraları)."* Bu bölümde *Nymphe*'ler ayrıca Ampelios'un yaptığı işin bu sulara bakan herkesin onu övmesini sağladığı söylemektedirler. Yazıtın diğer bölümlerin birinde Karia valisi Dulcitius'un *Nymphe* kutsal alanını yaptırdığı; diğerinde ise uzun yıllardır yıkık dökük durumdaki yapıyı ayağa kaldırdığı yazılıdır; *a) "Yaptırdı bu Nymphe'lerin kutsal alanını (?) Dulcitius, kurucusu Aphrodisias'ın. Esirgemedi o servetini iyi bir ün uğruna, sonsuza dek sürecek bir anıttır çünkü o (ün) ölümlüler için!"b) "Ey yabancı, agonothetes, kurucu, onursever (bir kişi olan) ve Maiouma festivalini yöneten vali Dulcitius'u methet. O ki uzatarak güçlü elini, kaldırdı sayısız yıldır cefa çeken beni de ayağa".* Yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.,** 279-280. Yazıt için ayrıca bkz. C. Rouché (1989). *Aphrodisias in Late Antiquity.* Londra, s. 67-73; R. Merkelbach ve J. Stauber (1998). *Steinepigramme aus dem griechischen Osten I. Die West-küste Kleinasiens von Knidos bis Ilion,* Stuttgart-Leipzig, s. 232.

[300]Palmiye Parkı'nın Doğu Kapısı önündeki havuzun tarihlendirmesi için bkz. Richard, 2012, **a.g.k.,** 260; Öğüş, 2015, **a.g.k.,** 302-324; Wilson, 2016, **a.g.k.,** 100-135; Lavan, 2021, **a.g.k.,** 691-693.

güneydoğu kesiminde ilk kazı çalışmalarını başlatmış ve çeşmenin ön cephesini açığa çıkartmıştır. Yapının geri kalan bölümü ise; 1989 yılında kazılmış ve yapının doğu-batı ekseninde uzanan taş döşeli bir caddeye bakan, Korinth düzeninde ön cepheye sahip bir çeşme olduğu anlaşılmıştır.[301]

Gaudin Çeşmesi, Geç Antik Dönem'de, kentteki erken dönem anıtlardan sökülerek getirilen malzemelerle inşa edilmiştir.[302] Çeşme, ön tarafta, iki kademeli platform (yük. 0.75 m) üzerinde yükselen tetrastil bir cephe ve bu cephe önünde yer alan dikdörtgen bir havuz, arkada ise birbiriyle bağlantılı dikdörtgen planlı iki odadan oluşmaktadır.[303] Mevcut mimari veriler, tümüyle devşirme malzemelerle inşa edilen çeşme ön cephesinin; postamentler üzerinde yükselen dört sütun ve bu sütunlar üzerine oturan Korinth başlıkların taşıdığı üçgen alınlıktan meydana geldiğini göstermektedir.

Ön cephede yer alan, sağlam durumda günümüze ulaşmış 3.68 m yüksekliğindeki iki sütun, yine 0.96 m yüksekliğinde attik-ion kaidelere sahip kare kesitli postamentler üzerine oturmaktadır. Postamentler ise her biri 0.60 m yüksekliğindeki kare kesitli bloklar üzerinde yer almaktadır. Sütunların Korinth başlıklarının ortalama yükseklikleri 0.55 m'dir. Buna göre tüm sütun yüksekliği 5. 79 m olarak saptanmıştır. Sütunların üzerinde toplam yükseklikleri 0.89 m olan üst üste arşitrav ve friz bloğu bulunmaktaydı. Arşitrav bloklarının, köşelerdeki sütunların üzerinde arkaya doğru uzandığı ve bu uzantıların, köşe sütunlarının arkasına yerleştirilmiş birer pilaster ile desteklendiği anlaşılmaktadır. Arşitrav ve friz bloğunun üstüne ise çeşme cephesini taçlandıran 2.68 m yüksekliğindeki üçgen alınlık oturmaktaydı. Böylelikle çeşme cephesinin toplam yüksekliğinin podyum zemininden alınlık zirvesine kadar 9.36 m olduğu anlaşılmaktadır.

Ön cephedeki dört sütun arasında, ön yüzünde *Gigantomachy* sahneleri bulunan üç mermer levha yer almaktaydı.[304] 1904'e ait kazı fotoğraflarında *in situ* tespit edildiği anlaşılan bu levhalar, 1906'da yerinden sökülerek İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır.[305] Yaklaşık 1.19 m yüksekliğindeki levhaların sütunlar arasındaki boş

[301]R. R. R. Smith (1996) Archaeological Research at Aphrodisias, 1989-1992. (Ed. C. Roueché ve R. R. R. Smith) *Aphrodisias Papers 3: The setting and quarries, mythological and other sculptural decoration, architectural development, Portico of Tiberius, and Tetrapylon Ann Arbor, Journal of Roman Archaeology Supplement 20,* s. 23.
[302]Öğüş, 2015, **a.g.k.,** 303.
[303]Çeşme cephesinin arkasındaki 1 no.lu odanın iç ölçüleri 6.85x4.45 m'dir. Bu oda ile bağlantılı en güneydeki 2 no.lu oda ise 7.15x2.90 m ölçülerindedir.
[304]En soldaki levha 1.18 m yüksekliğe, 1.97 m deriliğe ve 0.26 m kalınlığa sahiptir. İki parça halinde günümüze ulaşan ortadaki levhanın büyük parçasının yüksekliği 0.98 m, genişliği 0.75 m, kalınlığı 0.25 m'dir. En soldaki üçüncü levhanın yüksekliği 1.19 m, genişliği 1.99 m, kalınlığı 0.21.5 m'dir.
[305]Linant de Bellefonds, 2009, **a.g.k.,** 1.

alanlara sağlam bir şekilde yerleştirilmesi amacıyla, sütunların oturduğu postamentlerin (yük. 0.96 m) altına, 0.60 m yüksekliğinde kare kesitli bloklar ilave edildiği ve levhaların, postament ve altındaki bloğun profilli yan yüzlerine uygun olarak kesildiği anlaşılmaktadır. Çeşme cephesinin önünde uzanan dikdörtgen planlı havuzun arkasına, dekoratif bir fon oluşturması amacıyla yerleştirilmiş olan bu devşirme levhaların üzerinde bulunan sahneler, mantıksal bir sırayı takip etmemektedir.[306] Ayrıca levhaların alt kenarlarına ve ön yüzünde yer alan rölyefler arasındaki boş alanlara, öndeki havuza su ileten delikler açılmıştır.

Günümüze çeşme cephesinin önündeki havuzla ilgili çok az mimari veri ulaşsa da mevcut mimari ve arkeolojik veriler,[307] ayrıca yapının ilk ortaya çıkarıldığı 1904'e ait bir fotoğraf, çeşme cephesi önünde uzanan (8.0x1.0 m ölçülerinde 0.85 m derinliğinde) dikdörtgen planlı bir havuzun varlığına işaret etmektedir. Levha payeleriyle birbirine bağlanan 0.85 m yüksekliğinde ve 0.80 m genişliğindeki bir dizi parapet levhasından oluşan bu havuzun alçak tasarımında, arkasında yer alan *Gigantomachy* sahneli levhaların görünümü gözetilmiş olmalıdır.[308] Söz konusu levhalar, havuza dekoratif bir fon oluşturmasının yanı sıra, çeşme cephesinin arkasında olduğu düşünülen su rezervuarı için duvar işlevi görmüştür. Günümüze su rezervuarı ile ilgili belirgin bir mimari öğe ulaşmamış olsa da postamantlerin arka yüzeylerindeki su aşındırma izleri ve çeşme cephesinin batı sütunun hemen arkasında yer alan ve üzerinde hidrolik harç izleri bulunan blok taş, burada bir su rezervuarının varlığına işaret etmektedir.[309] Ayrıca çeşme cephesinin arkasına yer alan *opus sectile* döşemeli zeminin altından geçerek odanın kuzeydoğu köşesinde, yani rezervuar olduğu düşünülen alanın doğusunda sonlanan künk sırası bu görüşü desteklemektedir. Mevcut mimari veriler, çeşmenin çalışma prensibine ait birtakım ipuçları sunmaktadır: Rezervuara su; biri güneybatı, diğeri güneydoğu yönden gelip[310] 1 no.lu odanın kuzeydoğu köşesinde (rezervuar olduğu düşünülen alanın doğusunda) sonlanan 0.10 m. çapındaki pişmiş toprak künk sırası ile sağlanmıştır. Ön cephede yer alan postamentlerin arka yüzlerinde zemin seviyesinden 1.25 m'ye kadar

[306]Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 306.
[307]Çeşme cephesinin önündeki zemin üzerinde çeşme havuzunun levhalarına ait kent delikleri ve levha izleri takip edilebilmektedir. Ayrıca çeşme yakınlarında havuza ait olduğu anlaşılan birkaç levha tespit edilmiştir.
[308]Öndeki havuzun levha yüksekliği, arkada yer alan *Gigantomachy* sahneli panellerin alt kenarına kadar ulaşmaktadır.
[309]Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 312.
[310]Bu künk sırası çeşme cephesinin arkasındaki 2 no.lu odanın güneydoğusundaki stylobat üzerinden geçerek çeşmeye ulaşmaktadır.

izlenebilen su aşındırma izleri, rezervuar içerisindeki suyun, en az bu seviyeye kadar ulaştığını, buradan da basınçlı bir şekilde levhalar üzerine açılan su olukları vasıtasıyla öndeki havuza aktığını göstermektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi *Gigantomachy* sahneli levhaların alt kenarlarında ikişer tane, üst seviyelerinde ise birer tane su oluğu işlevi gören delikler yer almaktadır. Levhaların üst seviyesindeki olukların yanı sıra; özellikle alt kenarlarında birden fazla deliğe yer verilmiş olmasının bazı nedenleri vardır. Bunlardan biri, rezervuarın gerekli durumlarda boşaltılıp temizlenmesini sağlamak; diğeri ise rezervuara gelen suyun kesilmesi durumunda rezervuardaki su bitene kadar ya da arıza giderilene kadar çeşmenin işleyişini sağlamaktır. Levhaların ön yüzünde alt kenarı boyunca görülen su aşındırma izleri, havuz suyunun; levha tabanına, başka bir deyişle öndeki çeşme havuzunun üst seviyesine kadar, ulaşmış olduğunu göstermektedir. Bu durum suyun sadece çeşmeden doldurularak alınmadığına, aynı zamanda havuza daldırılan kaplarla da çekildiğine işaret etmektedir.

Dekorasyon

Gaudin çeşmesi özgün haliyle günümüze ulaşmasa da taş işçiliğindeki süsleme kompozisyonlarının çeşitliliği bakımından oldukça özeldir. Geç Antik Dönem'de, kentteki erken dönem anıtlardan sökülerek getirilen devşirme malzemelerle inşa edilen çeşme yapısı; ön tarafta postamentler üzerinde yükselen dört sütun, sütunlar üzerine oturan Korinth başlıkların taşıdığı üçgen alınlık ve sütunlar arasına yerleştirilen *Gigantomachy* sahneli yüksek kabartma panelleriyle zengin bir cephe mimarisi sunmaktadır.

Çeşme havuzunun arkasında dekoratif fon oluşturan, aynı zamanda rezervuar duvarı işleviyle kullanılmış olan üç levha; yüksek kabartma olarak *Gigantomachy* anlatısıyla dekore edilmiştir. Ancak levhaların yerleştirilişindeki düzen itibariyle, sahnelerin mantıksal bir sıralamayı takip etmediği anlaşılmıştır.[311] Doğudaki kabartmalı levhada iki tanrıça ve üç dev figürü yer almaktadır.[312] Tanrıçaların devlerle olan mücadelesinin anlatıldığı bu levhada hem tanrıçaların yüzleri hem de ortadaki devin cinsel organları kesik haldedir.[313] Soldaki tanrıça figürünün sol kolu üzerindeki boş alana

[311]Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 306.
[312]Çeşme yapısının kabartma panelleriyle ilgili ayrıntılı çalışmada bulunan P. Linant de Bellefonds tarafından, sol taraftaki tanrıça figürünün Hera'yı, sağ taraftaki daha genç tanrıçanın ise İris'i temsil ettiği önerilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Linant de Bellefonds, 2009, **a.g.k.**, 50-56.
[313]Levhaların çeşmede kullanıldığı dönemde tanrıçaların yüzleri ve devlerin cinsel organları bilinçli olarak tahrip edilmiştir. Bkz. Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 306.

su oluğu işlevi gören 7.5 cm çapında dairesel bir delik açılmıştır. Ortadaki levha, diğer ikisi kadar iyi korunmamıştır; ayrıca birleşmeyen iki parçaya bölünmüştür.[314] Günümüze ulaşan bu iki parçadan soldakinde, sağ eliyle taş atmak üzere olan bir dev tasvir edilmiştir. Devin sağ tarafında küçük ölçekte işlenmiş bir başka tanrıça figürü yer almaktadır.[315] Sağdaki küçük parçada; sola dönük vaziyette bir devin yılan gövdesi biçimindeki bacakları ve elinde tuttuğu aslan postu görünmektedir. Batıdaki üçüncü panelde ise; fondaki iki ağacın önünde tanrıça Athena ve iki dev figürü tasvir edilmiştir. Kalkanı, miğferi, göğsündeki *aegis* ve giydiği uzun *chiton* ile Athena olduğu anlaşılan soldaki ilk figür, önünde yer alan iki deve karşı hamle yaparken betimlenmiştir. Sol eliyle kalkan tutan tanrıça, sağ elinde tuttuğu mızrağı (sol kol ve mızrak eksik) önündeki deve doğru fırlatmaktadır. Hemen önündeki bu dev; sanki Athena'nın saldırısından korunuyormuş ya da merhamet için yalvarıyormuş gibi sağ kolunu kaldırıp, sırtını tanrıçaya doğru dönmektedir. En sağdaki diğer dev; sol elinde aslan postu tutarak Athena'ya doğru dönmektedir. Sağ eliyle de (eksik) muhtemelen bir silahla, belki de bir taşla tanrıçaya saldırmak üzere tasvir edilmiştir.[316] Söz konusu levhada ortada yer alan ve gövdesi cepheden tasvir edilen devin cinsel organı tahrip edilmiş, Athena'nın ise, diğer tanrıça figürlerinden farklı olarak, yüzüne zarar verilmemiştir. İki devin arasında yer alan omuz hizasındaki boş alana su oluğu işlevi gören dairesel bir delik açılmıştır.

Bu kabartmaların konu, stil ve uygulama açısından "Palmiye Parkı (Güney Agora) Doğu Kapısı" önündeki büyük su rezervuarının dış cephelerini süsleyen *Gigantomachy* kabartmalı panellerle eşleşmesi, her iki kabartma setinin de aynı imparatorluk dönemi anıtından alındığına işaret eder.[317] Aralarındaki fark ise Gaudin Çeşmesi'nde sadece tanrıçaların bulunduğu *Gigantomachy* panellerine yer verilmiş olmasıdır. Bu durum *Gigantomachy* panellerinin seçiminde bilinçli bir tercihin söz konusu olduğunu ve bunların Agora Kapısı'nın önündeki su rezervuarı inşasından geriye kalanlar olmadığını, belki de bahsedilen rezervuar inşa edilmeden önce yeniden kullanılmak üzere özel olarak seçildiklerini göstermektedir.[318]

Ön cephede yer alan, sağlam durumda günümüze ulaşmış, 3.68 m yüksekliğinde, gri renkteki iki sütun attik-ion kaidelere sahip kare kesitli postamentler üzerine

[314]Levhaya ait üçüncü bir parça 1904'e ait kazı fotoğrafında görülmektedir; ancak sorasında kaybolmuştur.
[315]Linant de Bellefonds sağ taraftaki tanrıçanın Artemis veya Hekate olduğunu önermektedir. Bkz. Linant de Bellefonds, 2009, **a.g.k.**, 56.
[316]Linant de Bellefonds, 2009, **a.g.k.**, 47-50; Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 310.
[317]Öğüş, 2018, **a.g.k.**, 179.
[318]Öğüş, 2018, **a.g.k.**, 179.

oturmaktadır. Postamentler ise, profilli bloklar üzerindedir. Sütunlar üzerinde; iki ayrı anıttan devşirildiği düşünülen, farklı dönemlere ait iki farklı sitilde Korinth başlık tipi kullanılmıştır. Bunlardan biri Korinth başlığın tüm unsurlarının görüldüğü "standart tip", diğeri ise "yaprakları rüzgârdan dönmüş" Korinth sütun başlığıdır.[319]

Sütun başlıkları üzerinde yer alan üç fascialı arşitrav bloğunun her bir kademesinin üst kenarı bezeme öğeleri içermektedir. Alttaki en dar kademede astragal dizisi, bunun üzerindeki kademede sicim motifi yer alır. Arşitrav tacında ise; altta dar ovolo profil üzerinde astragal ve *kymation* dizisine, üstteki içe eğimli profilde *anthemion* (palment) kuşağına yer verilmiştir. Arşitrav üzerinde yer alan friz bloğu, oldukça derin oyulmuş kıvrımlı yapraklar ve çiçek motiflerinden oluşan zengin bir bitkisel bezemeye sahiptir. Yüzeyi büyük oranda kaplayan bezeme bandı, üstte astragal ve *kymation* dizisinden oluşan iki şerit ile sınırlanmıştır.

Çeşme cephesini taçlandıran üçgen alınlığın alt kenarını oluşturan 0.33 m kalınlığındaki *geison* bölümünde üst üste (altta ince, üstte kalın) *iki şerit* halinde *geisipodes* (diş dizisi) dizisine yer verilmiştir. Üstteki *geisipodes*in üst kenarı *kymation* şeritleriyle bezenmiştir. Söz konusu *geison* bölümü üst kenarı boyunca uzanan dalga motifli ince bir şeritle sonlanmaktadır. Alınlığın üst çerçevesini oluşturan sima bloğu üzerinde geniş bir bant halinde açık ve kapalı palmet dizisinden oluşan *anthemion* kuşağı yer almaktadır. *Anthemion* altındaki sırada ise; *geison* bölümünde kullanılan motiflerin aynısının tekrarlandığı görülmektedir.

Oldukça sade bir görünüm sergileyen alınlık yüzeyinin üst kenarı *kymation* dizisinden oluşan ince bir şeritle çevrelenmiştir. Alınlığın ortasında istiridye kabuğu motifli niş yer almaktadır. Nişin içerisinde ise; tümüyle tahrip edilmiş bir büste ait izler görülmektedir. Ana hatlarıyla korunan bu büstün düşük omuzları, ince boynu ve gövdesiyle orantılı küçük kafası göz önüne alındığında, dişil olduğu anlaşılmış ve söz konusu figürün istiridye kabuğu üzerinde yerleştirilmesi nedeniyle denizden doğan bir Afrodit'i temsil ettiği düşünülmüştür. Alınlığın kornişini çevreleyen dalga motifi ise Afrodit'e gönderme yapan bir başka bezeme öğesi olarak kabul edilmiştir.[320]

Arşitrav, friz ve üçgen alınlığı oluşturan her bir parçanın hatasız bir şekilde birleşmesi ve bu parçaların içerdiği bezeme öğelerinin birbirleriyle olan uyumu, söz

[319]Standart tipteki Korinth başlığın Tetrapylon'a ait sütun başlıklarına stilistik açıdan benzerliği nedeniyle M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir. *Yaprakları rüzgârdan dönmüş Korinth başlık* ise Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Bkz. Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 317.
[320]Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 305-306; Öğüş, 2018, **a.g.k.**, 178.

konusu yapısal elemanların tek bir yapıdan devşirilerek çeşme cephesinde kullanıldığını göstermektedir. İkincil bağlamda yeniden kullanılan bu yapısal elemanlar, stil ve dekorasyon açısından kentin kuzey doğusunda yer alan ve M.S. 2. yüzyılın sonlarında inşa edilen Afrodit tapınağının Tetrapylon'u ile benzerlikler taşımaktadır.[321]

Çeşme cephesindeki dekoratif etkinin artırılması amacıyla, cepheyi süsleyen her bir parça özenle seçilmiş olmalıdır. Cephede kullanılan mimari plastik elemanların, birden fazla yapıdan temin edilmesine rağmen; ön cephede bütüncül bir süsleme repertuvarı elde edilmiştir.

Tarihlendirme

Gaudin Çeşmesi'nin tarihlendirilmesine yönelik arkeolojik veriler sınırlı olsa da çeşme cephesinde devşirme olarak kullanılan, ön yüzünde *Gigantomachy* sahneleri bulunan üç levha, yapının tarihlendirilmesine katkıda bulunan en önemli mimari öğe olarak ele alınabilir. Yukarıda da bahsedildiği gibi söz konusu levhalar; konu, stil ve uygulama açısından "Palmiye Parkı Doğu Kapısı/Güney Agora Kapısı" önündeki M.S. 5. yüzyılın sonu-6. yüzyılın başına tarihlendirilen[322] büyük su rezervuarının dış cephesinde devşirme olarak kullanılan *Gigantomachy* kabartmalı levhalarla eşleşmektedir. Bu durum, her iki kabartma setinin de aynı imparatorluk dönemi anıtından devşirildiğini ve her iki su yapısının, benzer pratiklerin hâkim olduğu yakın tarihlerde inşa edildiğini göstermektedir.[323] Öte yandan, Gaudin Çeşmesi'nde sadece tanrıçaların bulunduğu *Gigantomachy* panellerine yer verilmiş olması; bu panellerin Agora Kapısı'nın önündeki su rezervuarı inşasından geriye kalanlar olmadığını, rezervuar inşa edilmeden önce çeşme cephesinde kullanılmak üzere özel olarak seçildiklerini göstermektedir. Bu durum ise çeşmenin Palmiye Parkı Doğu Kapısı'nın önündeki rezervuarla eş zamanlı ya da kısa bir süre önce inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir.

[321]Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 316. Tetrapylon'un tarihlendirmesi için bkz. U. Outschar (1996). Zur Baudekoration und typologischen Stellung des Tetrapylons, (Ed. C. Roueché ve R. R. R. Smith), *Aphrodisias Papers 3: The setting and quarries, mythological and other sculptural decoration, architectural development, Portico of Tiberius, and Tetrapylon.* Ann Arbor, MI: *Journal of Roman Archaeology Supplement 20*, s. 215-224.
[322]Güney Agora Kapısı önündeki rezervuarın tarihlendirmesi için bkz. Wilson, 2016, **a.g.k.**, 100-135.
[323]Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 320-321.

4.4.1.3. Atriumlu Ev 1 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme

Katalog No: 15

Resim No: 80-86

Çizim No: 72-74

Yeri

Atriumlu Ev, Aphrodisias şehir merkezinin doğusunda, Sebasteion'un hemen kuzeyinde bulunan büyük ölçekli bir evdir (Plan 4). Evin kuzeydeki peristilin (1 no.lu mekân) güney tarafında çeşme yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Atriumlu Ev ilk olarak 1981 yılında Sebasteion'un kuzey portiko binasının kazıları sırasında keşfedilmiştir. Ev, 1981-1983 sezonları boyunca ve daha sonra 1986-1987 yıllarında kazılmıştır. Bu kazılar sırasında ortaya çıkartılan evin kuzeyindeki peristil nedeniyle yapı, Atriumlu Ev olarak adlandırılmıştır.[324] Son olarak 2007 ve 2008 yılında yapının bazı bölümlerinde, evin inşa ve kullanım evrelerinin saptanmasına yönelik sondaj kazıları gerçekleştirilmiştir.[325]

Atriumlu Ev, farklı işlev ve büyüklüğe sahip yirmi beşten fazla mekândan oluşan kompleks bir yapıdır. Mimari ve dekoratif özellikleri ile ayırt edilebilen evin odaları; biri evin kuzey kanadında, diğeri güney kanadında yer alan iki peristil (sütunlu avlu) etrafında düzenlenmiştir. Çeşmenin bulunduğu 1 numaralı mekân olarak adlandırılan peristilli avlu, evin kuzey kanadında yer almaktadır. Evin kuzey kanadına giriş, peristilin doğusundaki 2 ve 3 numaralı mekânların arasında bulunan kısmen kazısı yapılmış

[324]Atriumlu Ev adı 1987 yılında, Kenan T. Erim tarafından verilmiştir. Ev daha önce 1982 kazılarında Rotunda, 1983 kazılarında Kuzeydoğu Apsidal Binası olarak ve 1986'da bir Afrodit rahibinin portre büstünün bulunmasının ardından Rahip Evi olarak isimlendirilmişti; K. T. Erim (1990). Recent work at Aphrodisias 1986-1988. C. Roueché ve K. T. Erim (Ed.) *Aphrodisias Papers: Recent work on architecture and sculpture. Ann Arbor,* MI: *Journal of Roman Archaeology Supplement 1*, s. 9-36; S. Campbell (1996). Signs of prosperity in the decoration of some 4th-5th c. buildings at Aphrodisias. (Ed. C. Roueché ve R. R. R. Smith), *Aphrodisias Papers 3: The setting and quarries, mythological and other sculptural decoration, architectural development, Portico of Tiberius, and Tetrapylon,* Ann Arbor, MI: *Journal of Roman Archaeology Supplement 20*, s. 192-195; I. Lockey (2010). *The Atrium House at Aphrodisias, Caria.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi. New York University Department of Classics), s. 14, 27-30.

[325]Lockey, 2010, **a.g.k**., s. 27; P.D. De Staebler (2016). Excavations in the Atrium House, North Agora, and Northeast Sector (2006-7). (Ed. R.R.R. Smith vd.), *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, Portsmouth, RI: *Journal of Roman Archaeology Supplement 103,* s. 136-150; Atrium Evi'nin doğusunda, kazı evi kompleksinin, batısında ise turist yolunun olması nedeniyle tam olarak kazılmamıştır. Özgününde daha büyük ve içerisinde çok sayıda oda barındırdığı anlaşılan evde kazılara devam edilememesi sebebiyle, mekanların işlevi ve birbirleriyle olan bağlantısı ile ilgili pek çok soru tam olarak cevaplanamamıştır.

koridordan (gen. 2.15 m) sağlanmıştır.[326] Etrafında çeşitli işlevdeki mekânların olduğu peristil, mekânların birbirleriyle ve dışarıyla olan bağlantısını sağlayan; aynı zamanda kompleksin kuzey kanadını, güneyindeki mekânlara bağlayan merkezi bir alan durumundadır.[327]

İlk inşa aşaması M.S. 1. yüzyıla tarihlendirilen peristil, yaklaşık olarak 12.50x11.15 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Peristilin ortasında 4.70x3.90 m ölçülerinde ve 0.27 m derinliğinde bir *impluvium* (sığ havuz) bulunmaktadır. *İmpluvium*un güneyinde, peristile sonradan eklendiği anlaşılan, nişli düzenlenmiş havuzlu bir çeşme, batısında ise çeşme olarak kullanıldığı anlaşılan küçük bir tekne yer almaktadır. Erken evresinde peristil, *impluvium*un dört kenarını sınırlandıran stylobatlar üzerine oturan 2x2 sütun dizisi ile dört yönde portikolu bir düzenlemeye sahiptir.[328] Ancak daha geç bir evrede, yemekhane olarak tanımlanan 18 numaralı odanın kuzeyine eklenen apsidal duvar ve güney portikoya eklenen çeşme duvarı nedeniyle, bu yöndeki portiko daraltılarak 2.70-2.10 m genişliğinde dar bir geçiş koridoruna dönüştürülmüştür.[329] Peristilin, *impluvium* alanının üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, dört yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. *İmpluvium* tabanı beyaz mermer levhalarla, portikoların ise *opus tesselatum* tekniğindeki mozaiklerle döşelidir.[330]

Doğrudan güney portikonun zeminine oturan çeşme duvarının 0.70 m kalınlığındaki alt bölümü, zemin seviyesinden 0.90 m'ye kadar kaba yontu taş ve tuğla ile örülmüş, ön yüzü ise büyük boyutlu mermer levhalarla kaplanmıştır. Bunun üzerine

---

[326]Koridorun, peristilin doğu-batı ekseninde yer alması ve hem koridorun hem de eşik bloğunun yeterli genişliğe sahip olması, söz konusu koridorun evin ana girişi olduğunu göstermektedir. Eşik bloğu yaklaşık 2.00 m uzunluğunda ve 0.90 m derinliğindedir; Lockey, 2010, **a.g.k**., s. 51.

[327] Peristil, kuzeyindeki eksedra olarak tanımlanan mekân 5 ve onun yanınki mekân 4'le, batısındaki mekân 7 ve 8'le, doğusundaki giriş koridoruyla ve güneybatısındaki, evin güney kanadına açılan 11 numaralı koridor ile doğrudan bağlantılıdır.

[328] Üç adet sütun tamburundan meydana geldiği anlaşılan sütunlardan her birinin 3/2'si yivlidir. Günümüze sağlam durumda ulaşan sütunlardan ikisinin üzerinde, stilistik olarak M.S 1. yüzyıla tarihlenen İon başlıkları yer almaktadır. Stylobat, sütun ve sütun başlıkları peristilin ilk inşa evresine aittir; Lockey, 2010, **a.g.k**., s. 56.

[329]Lockey, 2010, **a.g.k**., s.52-53.

[330]*İmpluvium*u çevreleyen dört portikonun da Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait taban döşemesinin tarzı belirsizdir, çünkü M.S. 4. yüzyılda kaldırılmış ve mozaikler döşenmiştir. Bu dönüşüm erken evreye ait tüm izleri silmiştir. Bu döşemelerden sadece batı ve kuzey portikodakiler günümüze ulaşabilmiştir. Güney tarafta günümüze ulaşan bir mozaik yoktur, çünkü 18 numaralı odanın kuzeyine eklenen apsidal duvar ve güney portikoya eklenen çeşme duvarı nedeniyle güney portikodaki mozaik zemin sökülmüş olmalıdır. *İmpluvium,* taban döşemesi altından ele geçen buluntulara göre; peristildeki çeşme ile aynı döneme yani M.S. 5. yüzyıla tarihlenmektedir. Lockey, 2010, **a.g.k**., s. 53-56; Peristil mozaiklerinin detaylı tanımı ve tarihlendirmesi için bkz. S. Campbell (1991). *The Mosaics of Aphrodisias in Caria*. Subsidia Mediaevalia 18, Toronto: Pontifical Institute ok Mediaeval Studies, s.22-26; Lockey, 2010, **a.g.k**., s.138-144.

oturan 0.40 m kalınlığındaki üst bölüm ise tümüyle tuğla malzeme ile örülmüştür. Söz konusu çeşme duvarı, en yüksek noktasında zeminden 1.60 m yüksekliğe kadar izlenebilmektedir. Duvarın avluya bakan ön yüzünde, düz cepheli ve yuvarlak kemerli düzenlemeye sahip olduğu anlaşılan (her biri, 0.60 m genişliğinde, 0.15 m derinliğinde) beş niş yer almaktadır. Mevcut mimari veriler, birbiriyle simetrik yerleştirilen bu sığ nişlerden sadece ortadakinin çeşme nişi olarak kullanıldığını, diğer dördünün ise cepheye hareketlilik kazandıran dekoratif birer niş olduğunu göstermektedir. Nişlerle aynı yatay aks üzerinde; çeşme duvarının iki ucundan avlunun güneybatı ve güneydoğu sütunlarına doğru atılan birer tuğla kemer ile çeşmenin her iki kısa kenarında, yuvarlak kemerli (0.47 m genişliğinde 0.67 m yüksekliğinde) birer açıklık oluşturulmuştur.[331] Çeşme duvarının avluya bakan ön yüzü tümüyle beyaz ve gri renkli mermer plakalar ile kaplanmıştır. Ortalama 0.03-0.06 m kalınlığındaki kaplamalar duvar yüzeyine, pembe renkli kireç harç ile sabitlenmiştir. Kaplamaların tahrip olduğu alanlarda, harç üzerindeki izlerden kaplama sınırları izlenebilmektedir. Duvarın ön cephesi haricindeki yüzeylerde ise kaplama kullanılmamıştır. Bu alanlarda duvar yüzeyleri sıva ile kaplanmış olmalıdır.

Çeşme duvarının önünde, *impluvium*u güney yönde sınırlayan stylobat üzerine (bu yöndeki iki sütun arasına) tek parça mermer bir payenin oturtulmasıyla, 0.75x0.45 m ölçülerinde, 0.47 m derinliğinde dikdörtgen bir havuz oluşturulmuştur. Devşirme olarak kullanıldığı anlaşılan 4.70 m uzunluğundaki dikdörtgen kesitli (0.73x0.42 m) payenin tabandan tepe noktasına doğru daralması nedeniyle, daha dar olan ucu birkaç adet tuğla ile desteklenerek düz bir havuz duvarı elde edilmiştir.[332] Ayrıca payenin üst kenarının merkezine açılan 0.08 m derinliğindeki üçgen formundaki bir kanal sayesinde havuzda biriken suyun tek bir noktadan *impluvium*a akması sağlanmıştır. Ancak söz konusu kanalın ortasında, içerisinde metal parçaları bulunan ince bir yiv olduğu görülmektedir. Bu durum havuzdaki su akışının, bu kanala yerleştirilen metal bir levha yardımıyla kontrol edildiğini göstermektedir.

Çeşmeye su, arkasındaki koridorun tabanından geçen; biri doğu, diğeri batı yönden gelen iki künk sırası ile sağlanmıştır. 0.10 m çapındaki künklerden oluşan her iki künk sırası, çeşme duvarının arkasındaki eğimli sekiler üzerine oturmaktadır. Uçları ise merkezdeki nişin arkasında bulunan 1.48 m yüksekliğindeki payandanın üstünde son

[331]Bu kemerlerden sadece batı kenardaki günümüze ulaşabilmiştir.
[332]Çeşme duvarı ve yandaki iki sütun arasında oluşan boşluk, harçlı bir dolguyla kapatılarak havuzdaki suyun dışarıya sızması önlenmiştir.

bulmaktadır. Bu künklerle bağlantılı merkezdeki nişe açılan oluk/oluklar vasıtasıyla, çeşme duvarının önünde bulunan havuza düzenli olarak su akışı sağlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu su sağlama sisteminin hangi kaynaktan beslendiği ve suyun eve nasıl iletildiği kesin olarak belirlenememekle birlikte, muhtemelen Atriumlu Ev'e su, kentin ihtiyacını karşılayan ve farklı kaynaklardan beslenen üç su kemerinden[333] biriyle bağlantılı civardaki ikincil bir dağıtım noktasından, pişmiş toprak künk hatlarıyla getirilmiş olmalıdır. *İmpluvium*un güneybatı köşesinde 0.15 m çapında bir tahliye deliği görülmektedir. Çeşmeden *impluvium* zeminine akan sular, bu tahliye deliği vasıtasıyla çeşmenin doğu kenarında görülen drenaj kanalına iletilmiş olmalıdır.

*İmpluvium*u batı yönde sınırlayan stylobat üzerinde, tek parça mermer bir payenin kesilip, içinin yontulmasıyla oluşturulmuş küçük bir su teknesi yer almaktadır. 4.47x0.68 m ölçülerinde, 0.33 m derinliğindeki bu teknenin, güneyindeki büyük çeşmeyle bağlantılı, küçük boyutta bir çeşme olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu teknenin ilk ortaya çıkarıldığı 1986 yılı kazı sezonuna ait fotoğraflarda, teknenin her iki yanında, peristilin batısındaki iki sütun arasında uzanan moloz taş örgülü alçak bir duvarın olduğu görülmektedir. Yaklaşık 1.00 m yüksekliğinde ve 0.40 m kalınlığındaki bu duvar ile, batı portikodan *impluvium*a geçişin sınırlandırılmasının yanı sıra, küçük tekne için geniş bir çeşme cephesi elde edilmiştir. Tekneye su, güneyindeki alçak duvar boyunca uzanan; bir ucu büyük çeşmenin havuzuna, diğer ucu ise küçük teknenin kısa kenarındaki oluğa açılan pişmiş toprak künk sırasıyla getirilmiştir. Böylelikle büyük çeşme havuzunda biriken suyun düzenli bir şekilde küçük tekneye akması sağlanmış olmalıdır. Teknenin oturduğu stylobat üzerine *impluvium*a doğru uzanan üç kanal görülmektedir. Bu kanallardan ortadaki, teknenin hemen önünde yer alan daha küçük boyuttaki bir tekneye, diğer ikisi ise *impluvium*a açılmaktadır. Bu sayede tekneden taşan suyun doğrudan *impluvium*a akması sağlanmıştır.

[333]Roma Dönemi'nde inşa edilmiş bu su kemerlerinden biri (Işıklar Su Kemeri) kentin yaklaşık 7 km kuzeydeki lşıklar bölgesinden, diğeri (Seki Su Kemeri) kentin 8.5 km doğusundaki bol su kaynaklarından, 25 km uzunluğundaki Timeles Su Kemeri olarak adlandırılan en uzun su kemeri ise kentin güneydoğusundaki Yenidere Çayı nehrinin vadisinden gelmektedir; Wilsoni, 2016, **a.g.k**.,101. Aphrodisias Kenti'nin su kaynakları ve su kemerleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. A.R. Commito-F. Rojas (2012). The Aqueducts of Aphrodisias. (Ed. C. Ratté ve P. D. De Staebler), *Aphrodisias V. The Aphrodisias Regional Survey,* Mainz: von Zabern, s. 239-307.

Dekorasyon

Çeşme cephesinin özgününde, yan yana sıralanan dikdörtgen kesitli, yuvarlak kemerli beş niş ile hareketli bir cephe düzenlemesi sergilediği anlaşılmaktadır. Çeşme cephesinde yer alan, günümüze kısmen ulaşan gri ve beyaz mermer kaplamalar, cephenin tamamının Atrium Evi'nin diğer odalarında (Ör. 20 no.lu oda) kullanılan mermer duvar kaplamalarıyla uyumlu olarak kaplandığını göstermektedir.

Tarihlendirme

Atriumlu Ev'in Geç Helenistik dönemden, M.S. 8. yüzyıla kadar devam eden uzun bir tarihsel süreci vardır. M.S. 1. yüzyıldan M.S. 6. yüzyılın ortalarına kadar farklı inşa evreleri ve onarımlar geçiren bu yapı, mevcut haliyle Geç Antik Çağ özelliği göstermektedir.[334] Yapıda bugüne kadar gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, Atriumlu Ev'in bulunduğu alanda, M.Ö. 1. yüzyılın sonu-M.S. 1. yüzyılın başına ait iki farklı konutun (günümüze ulaşan evin kuzey ve güney kanadında) var olduğunu göstermiştir.[335] M.S. 1. yüzyılda Sebasteion kompleksinin inşası sırasında, inşaata engel teşkil eden güneydeki konut birimi yıkılarak, evin bulunduğu alana Sebasteion'un kuzey portikosu inşa edilmiştir. Ancak M.S. 4. yüzyılda Sebasteion'un kuzey portikosunun çökmesiyle birlikte kuzey kanattaki ev; güneye doğru, yani Sebasteion'un kuzey sınırına kadar genişletilerek büyük boyutta tek bir ev oluşturulmuştur.[336] Bu aşamada; konut, güney kanadına duvarları filozof portreleri ile donatılmış büyük bir apsidal peristilin eklenmesiyle ve her iki kanadına dekoratif özellikleri ön plana çıkan çeşitli işlevdeki mekânların inşa edilmesiyle birlikte şehrin en etkileyici evlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca evin bazı odaları ve kuzeydeki peristilin portikoları zengin süsleme repertuvarı sergileyen mozaiklerle süslenmiştir. M.S. 5. yüzyılda ise ev, büyük ölçüde eski ihtişamıyla orantılı olarak çeşitli yenileme ve onarımlar geçirmiştir. İşte bu noktada, yapının kuzey kanadındaki peristilin *impluvium*unun taban döşemesi yenilenerek[337] güney tarafına evin temiz su ihtiyacını karşılayan ve dekoratif açıdan evin genel

[334]Lockey, 2010, **a.g.k**., s.1-2.

[335]I. Lockey (2016). The Atrium House: the archaeology of a late-antique residence. (Ed. R.R.R. Smith vd.), *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, Portsmouth, RI: *Journal of Roman Archaeology* Supplement 103, s. 246.

[336]Lockey, 2016, **a.g.k**., s.247-248; Yapımım kuzey bölümü ile güney bölümünün farklı eksenlerde olmasının nedeni; her iki kanadın farklı dönemlerde inşa edilmiş olmasıdır.

[337]Perisyilin *impluvium*unda 2007 yılında gerçekleştirilen sondaj çalışmaları sırasında mermer döşeme altında ele geçen Geç Antik Çağ *unguentarium* parçaları, *impluvium* zemin döşemesinin M.S 5. yüzyılda döşendiğini ya da yenilendiğini göstermiştir; Lockey, 2010, **a.g.k**., 48-49; De Staebler, 2016, **a.g.k**., s.138-139.

mimarisiyle uyumlu bir çeşme eklenmiştir. Aynı zamanda *impluvium*u batı yönde sınırlayan stylobat üzerine, ikincil bir çeşme işlevi ile kullanıldığı anlaşılan küçük bir su teknesi yerleştirilmiştir.[338] Söz konusu teknenin iki yanına ve karşısındaki stylobatın üzerine, iki sütun arasında uzanan 1.00 m yüksekliğinde ve 0.40 m kalınlığında duvar örülmüştür. Doğu ve batı portikodan *impluvium*a geçişişi sınırlayan bu alçak duvarlar 1986 yılı kazıları sırasında kaldırılmıştır.[339] Elit sahipleri tarafından M.S. 6. yüzyılda terk edilen ev, sonrasında yeniden iskân edilerek zeytin yağı üretim işliklerinin bulunduğu birkaç ayrı konut birimine bölünmüştür. Bu haliyle yaklaşık yüz elli ila iki yüz yıl daha varlığını devam ettiren ev, M.S. 7. yüzyılın sonları veya 8. yüzyılda tamamen terk edilmiştir.[340]

4.4.2. Tralleis

4.4.2.1. Su Deposu/Çeşme

Katalog No: 16
Resim No: 87-90
Çizim No: 75-77

Yeri

Çeşme, Hamam-Gymnasion yapı kompleksinin kuzeyindeki sütunlu caddeye paralel olarak düzenlenmiş olan Geç Roma-Erken Bizans Dönemine ait 14 sıra dükkânın merkezinde yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Dükkân sırasının merkezinde yer alan 8.28x7.19 m ölçülerindeki çeşme (su deposu) içten yarım daire planlı olup dıştan düz bir duvarla sonlanmaktadır. Çeşme cephesinin çevrelediği yarım daire formundaki havuz, içten içe 6.75 m genişliğinde ve 3.35 m yarıçapındadır. 1.31 m derinliğindeki havuzun zemini tuğla plakalarla döşeli olup iç cephesi tümüyle hidrolik harçla sıvalıdır. Havuzun kuzeybatı köşesinde, zemin seviyesinde 0.10 m çapında bir tahliye gideri bulunmaktadır.

[338]Lockey, 2010, **a.g.k**., s.182-185.
[339]Lockey, 2010, **a.g.k**., s.45.
[340]Lockey, 2010, **a.g.k**., s.272-289.

Cadde zemininden 3.80 m yüksekliğine kadar koruna gelmiş olan yarım daire formundaki çeşme duvarının ön cephesi iki kademeli bir düzenlemeye sahiptir. Hidrolik harçla sıvalı ikinci kademeden sonra ise tuğla malzeme kullanılarak oluşturulan duvar gelmektedir. Dış yüzeyi mermer plakalarla kaplı olduğu anlaşılan bu duvarın merkez noktasında; aşağı doğru inen birbirine paralel iki künk hattı yer almaktadır. Dikey hatta başlayan bu künk sırasından öndeki; ikinci kademedeki sekili alanın içerisinden geçerek çeşmenin her iki kenarına (doğu ve batı yönlerine) ulaşmaktadır. Buradan dikey yerleştirilmiş künklerle birleşen bu hatlardan biri havuza ve diğeri havuzla bağlantılı olarak yapılmış dükkanlara uzanmaktadır. Yapı bu özelliği ile kamusal alana hizmet eden bir çeşme olmakla birlikte, her iki yanında yer alan dükkanlara su sevkiyatı sağlayan su deposu işlevini de üstlenmiştir. Çeşme duvarının merkezindeki dikey yerleştirilmiş ikinci künk hattı ise duvarın altından geçen su kanına doğru uzanmaktadır.[341] Bu durum, ikinci künk sırasının çeşmeye su sağlayan sisteme ait olduğunu düşünmemizi mümkün kılmaktadır.

Dekorasyon

Fonksiyonel özellikleriyle ön plana çıkan çeşme, mevcut haliyle oldukça sade bir görünüm sergilemektedir. Ancak kazılar sırasında yapı içerinde heykel parçalarına rastlanmıştır. Ele geçirilen heykel parçalarından ikisi oldukça önemlidir. Bu heykellerden ilki yaklaşık 1.25 m yüksekliğindeki, M.Ö. 170/160 yılarının stil özelliklerini gösteren *Nymphe* heykelidir. Heykelin çeşmede içerisinde bulunmuş olması, başka bir yerden getirilerek çeşme yapısının işlevini tamamlayıcı dekoratif bir unsur olarak buraya yerleştirilmiş olduğuna işaret etmektedir. Çeşmede bulunan bir diğer önemli eser ise Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Aphrodite heykelciğidir. [342]

Tarihlendirme

Mevcut mimari ve arkeolojik verilere göre M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilen çeşme,[343] her iki yanında simetrik olarak konumlanan yedişer adet dükkanla birlikte tasarlanıp inşa edilmiş olmalıdır.

[341]Çeşmenin mimari özellikleriyle ilgili ayrıca bkz. A. Yaylalı (2009). 2007 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı Çalışmaları. *KST 30, (3),* s. 22-23; A. Erön (2013). *Tralleis hamam-gymnasion kompleksi seramikleri.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi), s. 28-29; M. Bakırcı (2022). *Tralleis Kuzey ve Batı Dükkânları.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi), s. 49-50.
[342]Yaylalı, 2009, **a.g.k.,** 23.
[343]Erön, 2013, **a.g.k.,** 29.

4.5. Lykia Bölgesi

4.5.1.Kibyra

4.5.1.1. Castellum Divisorium/Çok İşlevli Çeşme Yapısı

Katalog No: 17

Resim No: 91-93

Çizim No: 78

Yeri

Yapı, Kibyra Agorası 1. Teras Sütunlu Caddesi'nin (82. metresinde) batısındaki stoasının kuzeyinde, doğu stoa dükkânları ve doğu giriş kapısının karşısında konumlanmaktadır (Plan 5).

Plan ve Genel Özellikleri

Hem bir su dağıtım havuzu (*castellum*) hem de çeşme olarak kullanılmış olan yapı, 6.00x4.60 m ölçülerinde ve 1.13 m parapet yüksekliğine sahip olup, ilki büyük, ikincisi daha küçük ölçekli, dikdörtgen planlı iki havuzdan meydana gelmektedir. Agora 1. Teras duvarına (aynı zamanda Batı Stoa'nın sınırı ve Roma Dönemi dükkânlarının cephe duvarı) yaslanan, 6.00x3.50 m ölçülerindeki ilk havuz, su dağıtım işlevli olup batı parapetlerinin merkezine çeşmeye gelen bu suyun aktarımını sağlayan ve dört akarı bulunan su karşılama çukuru yerleştirilmiştir.[344] Suyun çeşmeye geldiği ana isale hattı henüz net olarak tespit edilememiş olsa da mevcut izlere göre; yapının kuzeybatı yönünde yer alan Roma imparatorluk dönemi hamamına getirilen su hattının devam ettirilerek önce agoranın 3. terasındaki tholos planlı çeşmeye ve ardından tali bir kanal ile 1. terastaki çeşmeye aktarıldığı düşünülmektedir.[345] Söz konusu ilk havuzun batı ve kuzey duvarlarının iç yüzeylerinde 11 adet (9'u batıda, 2'si kuzeyde) dikine düzenlenmiş 0.10 m genişliğinde künk yuvaları yer almaktadır. Bu dağıtım sistemi, ilk havuzun suyu yaklaşık 0.80 m yüksekliğe kadar ulaşmasının ardından fazla gelen suyun havuz tabanına oyulmuş yuvalar içerisine yer alan künkler vasıtasıyla 11 farklı alana iletilmesini

[344]İ. Baytak (2015). Kibyra Antik Kenti'nden Yeni Bir Buluntu: Çok İşlevli Bir Çeşme Yapısı. (Ed. Ş. K. Nas), *I. Teke Yöresi Sempozyumu, (04-06 Mart 2015). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Teke Yöresi Halk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Burdur, s. 669; Ş. Özüdoğru (2018a). Kibyra 2014-2016 Yılı Çalışmaları ve Sonuçları. *Phaselis VI: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergi*, s. 125-126; Özüdoğru, 2018b, **a.g.k.,** 29.
[345]Sayın, 2022, **a.g.k.,** 131.

sağlamıştır.[346] Havuzun zemininde 0.15 m çapında, ağzı pişmiş toprak tıpa ile kapatılmış ve dikine yerleştirilmiş bir tahliye gideri bulunmaktadır.[347]

Su dağıtım havuzunun önünde ise -25 cm kot farkı ile çeşme (*piscina*) olarak kullanılmış 6.00x1.50 m ölçülerindeki ikinci havuz yer almaktadır. 1.13 m yüksekliğinde 0.30 m kalınlığındaki parapetler ile birbirinden ayrılan iki havuzdan çeşme işleviyle kullanılan ikincisi, doğrudan cadde kenarında konumlanmaktadır. Söz konusu havuza su, 1. havuzun doğu parapet bloklarının üzerine açılan, oluklardan sağlanmıştır. Bu havuzun tabanına, suyun gerekli durumlarda boşaltılmasını ve suyun çeşme havuzunun dışına taşmasını önlemek amacıyla tahliye deliği açılmıştır. Havuzun önüne, suyun rahatça alınmasını sağlamak amacıyla moloz taşlarla örülü ve çok az eğimli bir rampa oluşturulmuştur.[348]

Her iki havuzun tabanı da pişmiş toprak tuğla, devşirme mimari bloklar ve kireç harçla kaplanmıştır. Yapının parapet bloklarının tamamı devşirme olup, birkaçı üzerinde Roma İmparatorluk Dönemi'nde orijinal işlevlerini gösteren yazıtlar bulunmaktadır.[349] Ayrıca parapet blokları birbirlerine ve oturduğu platforma demir kenetlerle bağlanmıştır.

1. havuzun hemen kuzeyinde 3.80x1.70 m ölçülerinde dar bir koridor yer almaktadır.[350] Bu koridor doğu yönde, çeşme parapetlerine benzer nitelikteki bir parapetle sonlanmaktadır. Bu parapetin önünde ise çeşme havuzunun oturduğu platformla aynı seviyede blok taşlar ile oluşturulmuş, sığ bir havuzcuk bulunmaktadır. Bu bölüme su akışı, koridorun doğu parapet bloğunun üzerine açılan oluk ise sağlanmıştır.

Dekorasyon

Oldukça sade bir görünüm sergileyen yapının devşirme parapetleri altta ve üstte kademeli bir şekilde genişleyen profilli bir silmeyle sonlanmaktadır.

Tarihlendirme

Havuzlu Çeşme Yapısı'nın, kentte tahribata neden olan M.S. 417 depremi sonrasında, Agora Caddesi üzerinde yapılan onarım çalışmaları sırasında Batı Stoa'ya

[346]Baytak, 2015, **a.g.k.,** 669; Özüdoğru, 2018b, **a.g.k.,** 29; Havuz parapetlerinin iç yüzünde yer alan su iletim künkleri zemin altından takip edildiğinde doğu giriş kapısının hemen altından, doğu yönde devam ettiği tespit edilmiştir. Bu sistem ile kentin kuzeydoğusuna su temini sağlandığı düşünülmektedir. Söz konusu su sisteminin bir kısmının ise stoa üzerindeki yapıları beslemek üzere oluşturulduğu anlaşılmıştır. Bkz. Baytak, 2015, **a.g.k.,** 669; Sayın, 2022, **a.g.k.,** 131-132.
[347]Baytak, 2015, **a.g.k.,** 669; Özüdoğru, 2018a, **a.g.k.,** 125.
[348]Baytak, 2015, **a.g.k.,** 669; Özüdoğru, 2018a, **a.g.k.,** 126; Özüdoğru, 2018b, **a.g.k.,** 30.
[349]Özüdoğru, 2018a, **a.g.k.,** 126.
[350]Baytak, 2015, **a.g.k.,** 670.

eklendiği düşünülmektedir. Kentte sürdürülen kazı çalışmalarının sunduğu arkeolojik verilere göre, sismik felaket sonrasında yapılan ilk iş, kent içi su dağıtım şebekesinde meydana gelen tahribatlar giderilmesi olmuştur. Bu tamiratlar ve agora caddesi üzerindeki ek inşalar sırasında hem su dağıtım işlevli hem de çeşme vazifesi gören *Castellum*/*Havuzlu Çeşme Yapısı* yapılmış, hem de özellikle Agora'dan doğudaki Stadion yönüne su sağlayan ve Roma İmparatorluk Dönemi Batı Stoa'nın zemin altına yerleştirilmiş olan beş sıralı pişmiş toprak künkten oluşan dağıtım sistemi onarılmıştır.[351]

4.5.2. Ksanthos

4.5.2.1. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme

Katalog No: 18
Resim No: 94-100
Çizim No: 79

Yeri

Kentin batısındaki Roma Dönemi agorasının kuzeydoğusunda yer alan çeşme, Erken Bizans Dönemi'nde agoranın doğu kenarına eklenen dikdörtgen planlı mekânın kuzeybatı köşesinde konumlandırılmıştır (Plan 6).

Plan ve Genel Özellikleri

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan 13.00x7.00 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı mekânın (agoraya açılan kapı açıklığının her iki yanında) kuzeydoğu köşesinde 7.15x3.85 m ölçülerinde ve 0.30 m derinliğinde sığ bir havuz, kuzeybatı köşesinde ise 3.80 x 1.90 m ölçülerinde ve 0.85 m. derinliğinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir çeşme havuzu bulunmaktadır. İki kenarı devşirme olduğu anlaşılan beş ayrı mermer levhadan oluşan çeşme havuzu, 2.10x4.70 m ölçülerindeki ve 0.28 m yüksekliğindeki bir platform üzerinde yer almaktadır. Levhalar birbirlerine ve platforma harç ve kenetlerle sabitlenmiştir. Ortalama 0.90 m yüksekliğinde ve 0.35 m kalınlığındaki bu levhaların üst kenarında, bloğun arka yüzeyine doğru uzanan; suyun havuzdan kaplarla daldırılarak alınmasıyla oluşan aşınma izleri görülmektedir.

Çeşme havuzunu kuzey ve batı yönde sınırlayan duvarların havuz sınırları içerisinde kalan iç cephesi, suyun dışarıya sızmasını önlemek amacıyla 0.06 m

[351]Özüdoğru, 2018a, **a.g.k.,** 125; Özüdoğru, 2018b, **a.g.k.,** 28; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.,** 169.

kalınlığındaki kiremit ve tuğla kırığı katkılı hidrolik harçla sıvanmış, sonrasında ise 0.02 m kalınlığında mermer plakalarla kaplanmıştır. Havuz zemini ise her biri ortalama 0.70x0.70 m boyutlarında tuğla plakalarla döşenmiştir.

Çeşmeye su sağlayan oluk havuzu kuzey yönde sınırlayan duvarda, zeminden 0.90 m yükseklikte ve 0.25 m çapındadır. Kentin kuzeydoğusunda bulunan su kaynağından sukemeri ile kente ulaşan suyun, buradan büyük boyutlu künklerle önce çeşmenin kuzeyindeki mekâna, ardından bu mekandaki basıncı arttırıcı bir mekanizma (sifon) yardımıyla çeşmeye ve agoranın çeşitli yerlerine taşındığı anlaşılmaktadır.[352] Havuz suyunun tahliyesi ise doğu çeşme parapetinin merkezi üzerine açılmış, biri zemin seviyesinde diğeri onun hemen üstünde yer alan 0.10-0.13 m çapındaki tahliye deliklerinden sağlanmıştır.

Dekorasyon

Oldukça sade bir görünüm sergileyen çeşmede herhangi bir bezeme unsuru bulunmamaktadır.

Tarihlendirme

Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde yıkıldığı düşünülen Agora girişinin önüne yine aynı dönem içerisinde çeşme ile birlikte farklı işlevlere sahip işlikler inşa edildiği anlaşılmıştır.[353] Çeşmenin Erken Bizans Dönemi'nde Agora'nın batı kenarına eklenen işliklerin bulunduğu alanda bulunması ve bulunduğu mekanın dorudan agoraya açılması, büyüklüğü ve çeşme parapetlerinin üst kenarındaki yoğun kullanımdan kaynaklanan aşınma izleri göz önüne alındığında; bu su yapısının sadece bulunduğu mekâna hizmet

[352]Yüksekliği 0.80 m olan bu sifon aksam iç içe geçmiş üç ayrı künkten meydana gelmektedir. 0.25 m uzunluğa sahip en üst aksamı oluşturan küngün çapı 0.14 m cidar kalınlığı ise 0.01 m'dir. 0.31 m uzunluğa sahip ortadaki diğer küngün çapı 0.17 m ve cidar kalınlığı 0.02 m'dir. Bu künklerden en alttaki künk ise yere paralel olarak düz bir şekilde devam ederken dirsek yaparak yukarı doğru dönmektedir. Yukarıya doğru döndüğünde diğer künklerle birleşerek ana aksamı oluştururlar. Bu küngün yüksekliği 0.23 çapı 0.21 cidar kalınlığı ise 0.03 m'dir. Mekânın güneybatı köşesinde batı duvara yerleştirilmiş ve yukarıya doğru yükselen bir dirsek künk daha yer almaktadır. Bu küngün yere paralel kısmı 0.46 m, yukarıya doğru dirsek yaparak yükselen bölümü ise 0.41 m'dir. Büyük olasılıkla sifon aksamla ilişkili olarak agaroya su aktarımını hızlandıran bu bağlantı dirseği 0.17 m çapında ve 02.5 m cidar kalınlığına sahiptir. Bu künklerin dışında yapının batı duvarını teşkil eden stoanın dış duvarından stoanın içerisine ve buradan agoranın çeşitli yerlerine dağılan beş ayrı künk yer almaktadır. Bu künklerin bulundukları yükseklikler birbirinden farklıdır; A. Dönmez (2014). *Ksanthos Kenti Batı Agorası.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 21-22, 39-40; A. Dönmez (2018). Ksanthos Batı Agora I: Roma İmparatorluk Dönemi (MS 1-4. yy.). *AKMED, Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II,* s.225.

[353]Dönmez, 2014, **a.g.k.,** 39; Dönmez 2018, **a.g.k.,** 224.

eden bir çeşme olmadığını çevresindeki işliklerin de su ihtiyacını karşılayan umumi bir çeşme oluğuna işaret etmektedir.

4.5.2.2. Likya Akropol Evi Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme

Katalog No: 19

Resim No: 101-106

Çizim No: 80-81

Yeri

Likya Akropol Evi, akropolisin kuzeydoğusunda, Bizans surlarının güneyinde yer almaktadır (Plan 6). Likya Akropol Evi merkezindeki peristilin doğu kenarında üç nişli *piscina*ya sahip çeşme bulunmaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Likya Akropol Evi, farklı işlev ve büyüklüğe sahip mekândan oluşan büyük boyutlu bir yapıdır. Mimari ve dekoratif özellikleri ile ayırt edilebilen evin odaları; evin merkezindeki üç yönden portikolu peristil (sütunlu avlu) etrafında düzenlenmiştir. Bu mekanlara geçiş peristilin kuzey, güney ve batı portikosundan sağlanmaktadır. Peristile giriş ise doğrudan caddeye açılan batısındaki 24 no.lu odadan sağlanmaktadır. Peristilin doğusunda, peristil zemin seviyesinden-2.60 m alt kotunda başlayan kare ve kareye yakın dikdörtgen planlı 4 ayrı mekan (2, 3, 4, 5 no.lu mekanlar) bulunmaktadır. Bu mekanların doğusunda söz konusu mekanlarla doğrudan bağlantılı, kuzey-güney doğrultusunda yöneliş gösteren ve güney yönde apsisle sonlanan kabul salonu yer almaktadır.[354] Kabul salonu ve batısındaki mekanlara geçiş, peristilin kuzey portikosunun doğusundaki; her iki kenarında su hazneleri bulunan yedi basamaklı bir merdivenle inilen vestibulumdan (6 numaralı mekân) sağlanmıştır.[355]

Çatısı on altı sütunla desteklenen üç portikonun çevrelediği *impluvium* alanının ortasında (eksenden kayık bir şekilde) kayaya oyularak inşa edilmiş yamuk dikdörtgen

[354]*Triclinium* karakterine sahip zengin süslemelerle oluşturulan bu apsisli mekânın, konumu ve mimari düzeni nedeniyle kabul salonu olduğu düşünülmektedir. Bkz J. Des Courtils ve L. Cavalier (2001). The City of Xanthos. (Ed. P. David), *Urbanism in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisia, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos, AJA Supplementary Series 45, s.* 165; A. M. Maniere-Leveque (2002). La maison de l'acropole lycienne à Xanthos. *Anatolia Antiqua. Eski Anadolu*, *10* (1), s. 236; A. M. Maniere-Leveque (2007a). The House of the Lycian Acropolis at Ksanthos. *Late Antique Archaeology 3.2 Housing in Late Antique From Palaces to Shops,* (Ed. L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, s. 284.

[355]Evin mimari özellikleriyle ilgili ayrıca bkz. Maniere ve Leveque, 2002, **a.g.k.,** 235-243; Maniere ve Leveque, 2007a, **a.g.k.,** 475-494.

plânlı sarnıç,[356] portiko olmayan doğu yönünde ise üç nişli bir ön cepheden oluşan 12.55x1.65 m (iç ölçü) ölçülerinde dikdörtgen planlı büyük bir *piscina* bulunmaktadır. Mevcut verilerden anlaşıldığı üzere tuğla malzeme ile 0.51 m kalınlığında duvarlar ile oluşturulmuş *piscina*nın ön cephesi, her biri 1.10 m genişliğinde ve 0.80 m derinliğinde at nalı formunda üç nişli bir düzenlemeye sahiptir. *Piscina*nın gerisindeki çeşme duvarı ise korunamadığı için nasıl bir cephe düzenlemesine sahip olduğu anlaşılamamaktadır. *İmpluvium* zemininden 0.35 m. yüksekte başlayan, *piscina*nın 0.51 m kalınlığındaki batı duvarı önünde; güneyden başlayıp (0.24 m) kuzeye doğru daralan (0.05 m) bir seki bulunmaktadır. Söz konusu seki çeşmeden su alabilmek için basamak vazifesi görmüş olmalıdır.

Piscina zemini, 0.40-0.50 m aralıklarla dikine yerleştirilen tuğlalar ve bu tuğlaların arasına doldurulmuş olan moloz taşlarla oluşturulmuştur. Zeminin yüzeyi ise olasılıkla suyun sızmasını önlemek amacıyla sadece deniz kabuklusu katkılı kireç harcıyla sıvanmıştır.

Çeşmenin hangi kaynaktan, nasıl bir düzenlemeyle beslendiği henüz kesinlik kazanmış değildir.[357] *Piscina*ya dolan suyun, havuzun kuzeybatı kenarındaki 0.19 m çapındaki gider ile bağlantılı; biri sarnıca diğeri ise evin kuzeydoğu köşesine doğru uzanan künk hattı ile tahliye edildiği anlaşılmaktadır.[358]

Dekorasyon

Üç nişli ön cephesiyle hareketli bir cephe düzenlemesi sergilediği anlaşılan *piscina,* temel seviyesinde günümüze ulaşması sebebiyle herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamıştır. Ancak *piscina*nın gerisindeki çeşme duvarındaki fresk kalıntıları[359] ve poritiko zemininde yer yer korunmuş olan mozaikler, kullanıldığı dönem içerisinde peristilin, içerisindeki çeşmeyle birlikte dekoratif olarak zengin bir iç mekân sunduğuna işaret etmektedir.

[356]Sarnıç, kuzey-güney yönde 3.87 m doğu-batı yönde 5.00 m ölçülere sahiptir.
[357]Yapının kuzey doğu köşesindeki tonozlu mekânın peristildeki çeşmeye ve konuttaki diğer su unsurlarına su sağlayan bir sarnıç olduğu düşünülmüş fakat son yapılan incelemelerle bu mekânın sarnıç olmadığı, fırın ve işlik fonksiyonuna sahip olduğu anlaşılmıştır. Bkz. A. M. Manière-Lévêque (2007b). An Unusual Structure on The Lycian Acropolis at Xanthos. *Late Antique Archaeology 5, Objects in Context, Objects in Use: Material Spatiality in Late Antiquity*, (Ed. L. Lavan vd.)*,* Boston: Brill, s. 473-493.
[358]Maniere ve Leveque, 2002, **a.g.k.,** 237.
[359]Maniere ve Leveque, 2007a, **a.g.k.,** 483.

Tarihlendirme

M.S. 4. yüzyıl sonundan 7. yüzyıla kadar yedi farklı inşa ve onarım evresi geçiren konutta; çeşmenin, yapıya 5. yüzyılda eklendiği düşünülmektedir.[360]

4.5.3. Demre

4.5.3.1. Aziz Nikolaos Kilisesi'ndaki Phiale

Katalog No: 20

Resim No: 107-108

Çizim No: 82

Yeri

Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi'nin batısındaki dikdörtgen planlı atriumun doğu kenarına yakın bir noktada yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Kısmen günümüze ulaşan *phiale,* dıştan sekizgen, içten dairesel (çap. 1.57 m) plana sahip 0.28 m derinliğindeki sığ bir havuz ve havuzun merkezinde yer alan *phiale* çanağının oturduğu 1.00 m yüksekliğinde, 0.78 m çapında (üst çap. 0.78 m) bir kaideden oluşmaktadır. Kaidenin merkezinde, *phiale* çanağının sabitlendiği kenet yuvası görülmektedir. Altta ve üstte iç bükey profillerle sonlanan mermer kaidenin üst kenarına yakın bir noktada bordür şeklinde *kymation* dizisi ve bunun hemen üstünde sivri uçlu yaprak dizinden oluşan dar bir oluk bulunmaktadır. Bu oluğun işlevi muhtemelen, *phiale* çanağından kaideye doğru süzülen suların oluğun her bir yaprak diliminden eşit şekilde havuza akmasını sağlamaktı. *Phiale*nin su temin ve drenaj sistemine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

[360]J. Des Courtils ve D. Laroche, (1999). Xanthos-le Létôon: Rapport sur la Campagne de 1998. *Anatolia antiqua. Eski Anadolu*, *7*(1), s. 376-378; Maniere ve Leveque, 2002, **a.g.k.,** 235-243; Maniere ve Leveque, 2007, **a.g.k.,** 488-493.

Dekorasyon

Altta ve üstte iş bükey profillerle sonlanan *phiale* kadiesinin gövdesi, *kymation,* sivri uçlu yaprak dizi ve silmelerle hareketlendirilmiştir.

Tarihlendirme

M.S. 5. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar pek çok inşa ve onarım evresi geçiren kilise büyük oranda 8. ve 9. yüzyıla ait olsa da atiumdaki *phiale*nin, yapının erken evresi olan M.S. 6. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.[361] Erken dönemde cemaatin ve ruhban sınıfın kiliseye girmeden önce arınmasına hizmet eden bu çeşme, Doğan'a göre; 6. yüzyıldan sonra vaftiz ritüeli için kullanılmış olmalıdır. Araştırmacıya göre kilisede ve çevresinde vaftiz yapısı veya herhangi ilişkili bir mekânın bulunmayışı bu varsayımı doğrulamaktadır.[362]

[361]S. Doğan (2018). Mimari plastik buluntular: liturjik kuruluşlar ve mekanlar ile ilişkisi. *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009* (Ed. S. Doğan ve E. F. Fındık), İstanbul: Homer, s. 312-314; Kilisenin ayrıntılı tarihlendirmesi ve yapı evreleri için bkz. U. Peschlow (1975). Die Architektur Der Nikolaoskirche in Myra. *Myra eine Lykishe Metropole in Antiker und Byzantinisher Zeit, İstanbuler Forschungen, 30,* (Ed. Ed. J. Borchhardt), Berlin: Gebr. Mann Verlag, s. 303-359; U. Peschlow (1990). Materialen zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter. *İstanbuler Mitteilungen, 40*, s. 207-258; S. Doğan (2018). Kaynaklar Eşliğinde Aziz Nikolaos Kilisesi Tarihi, *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009* (Ed. S. Doğan ve E. F. Fındık), İstanbul: Homer, s. 35-62.

[362]Doğan, 2018, **a.g.k.**, 312-314.

4.5.4. Olympos

4.5.4.1. Piskoposluk Sarayı, Vaftizhane Çeşmesi

Katalog No: 21
Resim No: 109-113
Çizim No: 83-85

Yeri

Olympos kentinin kuzeyinde yer alan Piskoposluk Sarayı (Episkopeion) yaklaşık 128x68 m ölçülerinde anıtsal bir kompleks olarak düzenlenmiştir. Yüksek duvarlarla çevrelenen kompleksin doğu bölümünde piskopos ikametgâhı, batı bölümünde ise *triclinium* (yemek/toplantı salonu), peristil (sütunlu avlu) ve idari işlevde oldukları düşünülen mekanlar bulunmaktadır. Episkopeion'da yaşamlarını sürdüren görevli din adamlarına ait özel yaşam odaları ve idari işlerin yürütüldüğü birimler ise kompleksin kuzey, batı ve güneyinde sıralanmıştır. Olympos Piskoposluk Vaftizhanesi ise bitişiğindeki transeptli bazilikayla birlikte, Piskoposluk Sarayı'nın merkezinde konumlanır (Plan 7). Üç nefli bazilikal plana sahip vaftizhanenin batısında kilisenin nartheksinden giriş sağlanan bir vestibulum bulunmaktadır. Vestibulumun batı duvarında ise beş nişli bir çeşme yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Piskoposluk Kilisesi'nin kuzeyindeki vaftizhane iki bölümlü düzenlenmiştir; üç nefli bazilikal plan şemasına sahip vaftiz salonu 14.40x12.20 m ölçülerinde, (apsis dâhil) kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Vaftiz salonunun batısında 12.20x6.60 m ölçülerinde dikdörtgen plânlı bir vestibulum (giriş mekânı) yer almaktadır. Kilisenin nartheksinden geçilen vestibulum, iki L kesitli paye ve payeler arasındaki stylobat üzerinde yer alan sütunlar ile üç yönden, iki katlı portikolu bir tasarıma sahiptir. Portiko ile çevrelenen alanın batısında, beş nişli cephe düzenlemesine sahip çeşme bulunmaktadır. Yaklaşık 4.05 m yüksekliğe kadar koruna gelen (portiko zemininden) çeşme duvarındaki yarım daire plânlı nişlerden merkezin iki yanında yer alan nişler 0.37 m derinliğinde, 0.66 m genişliğinde ve 1.73 m yüksekliğinde; merkezdeki ve iki kenardaki nişler 0.47 m derinliğinde, 0.86 m genişliğinde ve 1.55 m yüksekliğindedir. Merkezdeki ve iki kenardaki nişler zemine kadar ilerlerken, arada kalan nişler, zemin seviyesinden 0.75 m yükseklikte sonlanmaktadır. Söz konusu nişlerden güney yöndeki ilk üç niş içerisinde su

olukları görülmektedir. Çeşmenin önündeki stylobatlar ile çevrelenmiş alan portiko zemininden 0.15 m. alçak tutulmuştur. Böylece nişlerin önünde çeşmeden akan suyun döküldüğü 6.00x3.80 m ölçülerinde ve 0.27 m. derinliğinde bir *impluvium* (havuz) oluşturulmuştur.[363] Vestibulumun *impluvium* alanının üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, üç yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durumda çatıdan akan yağmur suları da *impluvium*da toplanmış olmalıdır. Vestibulumdan vaftiz salonuna geçiş, her üç nef eksenine açılan yuvarlak kemerli kapılar ile sağlanmıştır.[364]

Vestibulumun batı duvarındaki çeşmeye suyun, vaftizhanenin kuzeyindeki tapınak stoasının zemin kotunun altından geçen bir künk hattı vasıtasıyla sağlandığı anlaşılmaktadır.[365] Söz konusu künk sisteminin bir ucu tapınağın *pronaos*unun köşesinde bir manşon sayesinde köşe yaparak doğuya doğru stoa hattında ilerleyip ve kuzeye dönerek kompleksin dışına ulaşmaktadır. Bu hattın diğer ucu ise vestibulumun batısındaki M20 no.lu mekânın kuzey duvarın zemin kotundan geçerek vestibulumun batı duvarındaki nişlere bağlanmaktadır. Bu künk hattı kaynağını tapınak temenos alanın kuzeyindeki su kaynaklarından almış olmalıdır.

Dekorasyon

Vestibulum'un beş nişli çeşme duvarı niş yarım kubbelerinde kullanılan tuğla bezemeleriyle dikkat çekmektedir. Tamamen tuğla ile örülmüş niş kemerleri, tuğla ile yapılmış ince bir hat ile çevrelenmiştir. Kemer başlangıçlarında ve nişlerin yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. En güneyde yer alan niş yarım kubbesinde balık pulu motifi izlenmektedir. Motifin sonlandığı niş yarım kubbesinin üst kısmında ise tuğlaların diyagonal yerleştirildiği görülmektedir. Diğer dört nişte ise yatay

[363]Vestibulum'un portiko ve *impluvium* zemininde 0.03 m. kalınlığında, 0.96x0.71 m ve 1.07x0.58 m gibi değişen ölçülerde kireç taşı plakaların kullanılmıştır.

[364]Vaftizhanenin mimari özellikleriyle ilgili ayrıca bkz. G. K. Öztaşkın (2013). *Olympos Antik Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi), s. 97-113; M.C. Uzun (2015). *Olympos Antik Kenti Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarında Malzeme ve Teknik* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi), 47-54; G. K. Öztaşkın (2017). Olympos Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu. *Olympos I: 2000 -2014 Araştırma Sonuçları. (ASMS 2),* (Ed. B.Y. Olcay), Akmed, İstanbul, s. 55-56; G. K. Öztaşkın (2018). Olympos Episkopeionu tuğla süslemeleri. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015,* Antalya, s. 616.

[365]B.Y. Olcay Uçkan ve G. K. Öztaşkın (2019). Olympos Kazısı 2018, *Anmed 17*, 227.

227 Çeşmenin önündeki *impluvium*un tamamı henüz kazılmadığı için *impluvium*da biriken suyun nereye tahliye edildiğiyle ilgili bir veriye ulaşılamamıştır.

dizilmiş tuğla sıraları arasına tuğlaların çapraz şekilde yerleştirilmesiyle oluşan eşkenar dörtgenler bulunmaktadır.[366]

Tarihlendirme

Vaftizhanenin, içerisinde yer alan çeşme ile birlikte, mevcut mimari ve arkeolojik bulgulara göre; bulunduğu Piskoposluk Sarayı'nın genel kronolojisine uyumlu olarak M.S. 5. yüzyıl ikinci yarısı-6. yüzyıl ilk yarısı arasındaki süreçte inşa edildiği düşünülmektedir.[367]

4.5.4.2. Piskoposluk Sarayı, Peristilli Yapı Çeşmesi

Katalog No: 22
Resim No: 109, 114-118, 123
Çizim No: 83, 86-88

Yeri

Peristilli Yapı, Olympos kentinin kuzey yakasındaki dikdörtgen planlı bir çevre duvarıyla çevrelenen Piskoposluk Sarayı'nın batı bölümünde yer almaktadır (Plan 7). Çeşme ise peristilin batı kenarında konumlandırılmıştır. Peristile giriş, doğusundaki *tricliniu*mun güneyinde yer alan vestibulumdan ve vestibulum'un güneyinde kalan alandaki bir koridorla sağlanmıştır. Güney yönde Roma Dönemi temenos duvarıyla sınırlanan Peristil; doğusundaki bir kapı açıklığıyla *triclinium* ile, kuzeyindeki birer kapı açıklığıyla M14 ve M15 ile, batısındaki birer kapı açıklığıyla M4, M5 ve M6 ile bağlantılıdır.

Plan ve Genel Özellikleri

Peristil (sütunlu avlu) yaklaşık olarak 16.20x18.30 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Peristilin batısında çeşme, ortasında ise 4.75x6.20 m ölçülerinde ve 1.50 m derinliğinde bir *impluvium* (havuz) yer almaktadır. Çeşme duvarının arkasında, batıdaki mekânlara ulaşılan 2.90 m genişliğinde bir koridor bulunmaktadır. Çeşme duvarını doğu yönde karşılayan L kesitli iki paye ve sütun dizileri ile üç yönde portiko oluşturulmuştur. Kuzey, güney ve doğu yönde portiko stylobatları, batı yönde ise

[366]Öztaşkın, 2018, **a.g.k.,** 616.
[367]Öztaşkın, 2013, **a.g.k.,** 280-281**;** Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 65; G.K. Öztaşkın ve M. Öztaşkın (2019). Olympos Episkopeionu Peristyl Mozaiklerindeki İnsan Betimlemeleri. *Olba, (27)*, s. 445.

çeşmeyle sınırlanan *impluvium*un etrafında ise ortalama 2.20 m genişliğinde yürüme düzlemi yer almaktadır. Portiko sütunlarının araları her yönde levhalarla kapatılmış olup *impluvium*un bulunduğu alana sadece kuzeybatıdan giriş sağlanmıştır. Kuzey portikonun doğu duvarda görülen hatıl delikleri; ortalama 2.80 m genişliğindeki portikolar üzerinde yapıyı üç yönden dolaşan bir galeri katı olduğunu göstermektedir.[368] Peristilin *impluvium* alanının üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, dört yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. *İmpluvium* alanının kuzeydoğu köşesinde stylobat üzerine oturan 0.90x0.87 (ağız çapı: 0.66 m) ölçülerinde *puteal* (kuyu bileziği), peristilin kuzey portikosunda ise 0.75 m çapında bir kuyu bulunmaktadır.[369]

10.60 m uzunluğundaki çeşme duvarı 5.00 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Çeşme duvarında tuğla süslemeleriyle dikkat çeken yarım daire planlı yedi niş bulunmaktadır. Nişlerin üst sırasında, merkezde yarım kubbe biçimli bir niş ve iki yanında tuğladan dairesel rozetler bulunur. Çeşme duvarının, galeriye bakan üst yarısında ise kemerlerle birbirine bağlanan dört çifte sütunla ayrılan beş gözlü bir düzenleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Duvarın galeri hizasında bir sıra konsolla taşındığı anlaşılan dar bir sundurma vardır.[370] Duvarın alt bölümündeki nişlerden ortada yer alan beşi önünde; 0.36 m kalınlığında duvarlar ile oluşturulmuş 6.58x0.90 m ölçülerinde, 0.85 m. derinliğinde *piscina* yer almaktadır. *Piscina* ile çevrelenmiş beş nişten merkezdeki ve iki yandaki nişler, diğerlerinden daha geniş ve derin düzenlenmiştir.[371] Bu nişler zemine kadar uzanmaktadır. Aralarda kalan diğer nişler ise zeminden yüksek tutulmuştur.[372] Nişlerin içerisinde 0.50x0.17 m ölçülerinde dikey dikdörtgen şekilli su olukları görülmektedir. *Piscina*nın çevrelediği alanın dışında kalan nişlerden kuzeydeki, zeminden 0.67 m yüksekte başlamaktadır. 0.51 m genişliğinde, 0.33 m derinliğindeki niş, 1.65 m yüksekliğindedir. Güneydeki niş ise zeminden 1.10 m yüksekte başlamaktadır ve 0.68 m genişliğinde, 1.70 m yüksekliğinde, 0.55 m derinliğindedir. Söz konusu niş içerisinde 0.50x0.17 m ölçülerinde dikey dikdörtgen şekilli, *piscina* alanı içindekiler ile

[368]Galeriye geçiş kuzeybatı köşede genel plandan dışa taşan 5.70x2.10 m ölçülerindeki bölümden sağlanmış olmalıdır.
[369]Kuzey portikonun merkezinde yer alan kuyunun peristil ve çevresindeki mekânlarla bağlantılı bir drenaj sistemiyle ilişkili kuyu olduğu düşünülmektedir. Kuyunun iç yüzeyinde sıvaya rastlanmamış olması ve kuzey ve kuzey batıya doğru yönelen iki künk bu duruma kanıt niteliğindedir. Bkz. B.Y. Olcay Uçkan ve G.K. Öztaşkın (2016b). Olympos Kazısı 2015, *ANMED 14,* s. 93-94.
[370]Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 56.
[371]Bu nişler 1.26 m genişliğinde, 0.60 m derinliğinde ve 2.55 m yüksekliğindedir.
[372]*Piscina* zemininden 1.02 m yüksekte başlayan bu nişler 0.65 m genişliğinde, 0.62 m derinliğinde ve 1.37 m yüksekliğindedir.

benzer bir su oluğu görülmektedir. *Piscina* doğu duvarının merkezi ise çeşme duvarının merkezdeki niş vurgular biçimde niş şeklinde düzenlenmiştir.[373]

*Piscina*nın 1.72 m doğusunda yer alan 1.50 m derinliğindeki *impluvium*un zemini ve duvarları tuğla plakalarla kaplıdır. *İmpluvium* içerisinde bir fıskiye düzenlemesi yer almaktadır. Batı duvar önünde bulunan postamentli sütun kaidesi biçimindeki fıskiyenin su kaynağı, *implivium*un doğusundan başlayarak kuzey ve güney duvarlar boyunca ilerleyen künk sitemiyle sağlanmıştır. Künk sistemi 0.40 m genişliğinde tuğla kanallar içerisinde gizlenmiştir.

Çeşmeye su, peristilin kuzeyindeki 14 ve 15 no.lu mekanların kuzey duvarının önüne yerleştirilmiş 3.35x0.72-0.95 m ölçülerindeki ve 1.07 derinliğindeki dikdörtgen planlı içi hidrolik harçla sıvalı su deposu ve bu su deposuna künk hattı ile bağlanan (viridariumun güneybatı köşesine yerleştirilmiş) su haznesinden (38x52x75 cm) oluşan bir sistemle sağlanmıştır. Söz konusu su dağıtım sistemiyle bağlantılı künk hattıyla çeşme duvarındaki nişlere iletilen suyun önce *piscina*ya dolduğu ardından ise *impluvium*a aktığı anlaşılmaktadır. *Piscina*nın yarım daire kesitli nişi üzerinde bir manşon yer almaktadır. İki yönden su giriş kanalı bulunan manşonun alt yüzeyindeki kanal, duvar içerisinde dikey olarak yerleştirilmiş künk sistemine bağlanmaktadır. Bu kanal *piscina*nın önündeki yürüme zemini altından ilerleyerek *impluvium*un batı duvarına bağlanmaktadır. *Piscina*nın kuzey ve güney duvarında zemin seviyesinde iki tahliye kanalı tespit edilmiştir. Piscina duvarının önünde ise 0.20 m genişliğinde ve 0.03 m derinliğinde dar bir kanal bulunmaktadır. *Piscina*nın güneyinde, çeşme duvarı ile birleştiği alanda bir tahliye deliği daha görülmektedir. *Piscina*nın kuzey ve güney duvarlarındaki tahliye kanallarından gelen suların, *piscina*yı çevreleyen kanal vasıtasıyla bu gidere ulaşarak tahliye edildiği anlaşılmaktadır. Peristilin kuzeybatı köşesinde yürüyüş düzlemi üzerinde 0.10 m çapında, zemin içerisine dikey olarak yerleştirilmiş bir künk görülmektedir. *İmpluvium*un yürüme zeminindeki suların tahliye edilmesi amacıyla uluşturulduğu anlaşılan bu künk sistemi, zemin altında kuzeybatı-güneydoğu hattında ilerleyerek *impluvium*a bağlanmaktadır.[374]

[373] 1.20 m genişliğinde, 0.70 m derinliğindeki niş içten dört, dıştan dokuz kenarlı düzenlenmiştir.
[374] Peristilin mimari özellikleriyle ilgili ayrıca bkz. Öztaşkın, 2013, **a.g.k.,** 124-138; Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 56-57; Öztaşkın ve Öztaşkın, 2019, **a.g.k.,** 445-446.

Dekorasyon

Peristilin çeşme duvarı, vaftizhane ve *triclinium*un çeşme duvarına benzer nitelikteki tuğla süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Duvar üzerindeki yarım daire planlı ve yuvarlak kemerli düzenlenmiş yedi nişin yarım kubbelerinde; yatay bantlar ve sepet örgüsü oluşturacak biçimde yerleştirilmiş tuğla süslemeler görülmektedir. Nişler arasında moloz taş duvar örgüsü içerisinde tuğladan yapılmış Latin haçları bulunmaktadır. Haçların üst sırasında, *triclinium*un kuzey çeşme duvarındakilere benzer nitelikte iki dairesel rozet görülmektedir. Bu rozetlerle aynı seviyede, duvarın merkezine yerleştirilmiş (merkezdeki çeşme nişin üzerinde) yarım kubbe formlu bir nişe ait izler görülmektedir. Söz konusu nişin iç bükey bölümünde yatay sıralar halinde yerleştirilmiş tuğlalar yer almaktadır.[375]

Çeşme duvarının önündeki *piscina*nın merkezi nişinin dokuz kenarında ve bu nişin iki yanındaki duvar yüzeylerinde sırasıyla mavi ve beyaz renkli kaplamalar kullanılarak *piscina*nın peristile bakan cephesine kontrast bir görünüm kazandırılmıştır.

Portikoların her iki katında da sütunlar arasında; kesişen daireler arasında dört yapraklı çiçek, malta haçı motifinden oluşan delikli levhalar kullanılmıştır.[376] Portiko sütunlarında, çeşme nişlerinin tabanlarında ve *implivum* kaplamalarında da kazıma haç motifleri tespit edilmiştir. Ayrıca çeşmenin galeri katına ait çifte sütunlarından birinin gövdesinde, yapının suyla ilişkili kullanımına vurgu yapan damla motifi bulunmaktadır. *Implivium* çevresinin levhalarla kapatılması ve dekorasyonda haçın bu kadar yoğun görülmesi, peristilin su ile ilişkili dini nitelikli bir yapı olabileceğine işaret etmektedir.[377]

Çeşmenin bulunduğu peristilin en dikkat çekici dekoratif öğesi ise portiko zeminlerindeki geometrik, bitkisel ve figürlü kompozisyonlardan oluşan *opus-tesselatum* tekniğindeki mozaiklerdir. M.S. 6. yüzyıl başına tarihlendirilen mozaik zeminde beş farklı erkek tasviri ve kadın büstü biçiminde yapılmış κτίσις, χάρις, ἀνανέωσις (ktisis, kharis, ananeosis) kişileştirmesinden[378] oluşan toplam altı insan figürü görülmektedir. Erkek tasvirlerinden üçü peristilin doğu portikosunda (batıdaki merkezi çeşme nişlerinin

[375]Öztaşkın, 2018, **a.g.k.,** 617.
[376]S. Evcim ve M.C. Uzun (2017). Olympos Bizans Dönemi Delikli Levhaları. *Olympos I: 2000 -2014 Araştırma Sonuçları. (ASMS 2),* (Ed. B.Y. Olcay), Akmed, İstanbul, s. 117-144.
[377]Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 60.
[378]Figür peristilin doğu portikosunun güneyindeki panoda yer almaktadır. Figürün içerisinde yer aldığı pano birbirine antrolaklarla bağlanan ikili örgü ve şevron sıralarıyla oluşturulmuş 13.5 cm. genişliğindeki bordürle çevrilir. Antrolaklar arasında beyaz arka fon üzerinde testere dişi sıraları görülür. Kişileştirme 73x63 cm ölçülerindeki bir dikdörtgen içerisinde cepheden bir kadın büstü biçiminde gösterilmiştir. Figür batıya dönük olarak konumlandırılmıştır. Bkz. Öztaşkın ve Öztaşkın, 2019, **a.g.k.,** 447-448.

aksında) üçlü kemer düzenlemesinin içerisinde verilmiştir. Tüm figürler ellerinde taşıdıkları hediyeler ile birlikte çeşmeye doğru dönmüş şekilde durmaktadırlar. Kemerlerin arasında ve iki yanında kalan alanlara çeşme cephesindekine benzer şekilde dairesel rozetler bulunmaktadır. Mozaik panodaki bu kemer düzenlemesi, çeşme cephesindeki tuğla işçilikleri ve dairesel rozetler ile birlikte düşünüldüğünde bu mimari tasvirin, deyim yerindeyse peristildeki çeşmenin taklidi şeklinde yapılmış olduğuna işaret etmektedir.[379] Peristilin güneyindeki kapı açıklığının önünde ise geometrik panoların arasında 1.94x1.56 m ölçülerinde geniş bir pano içerisinde yan yana ayakta duran iki erkek figürü yer almaktadır.[380] M.S. 6. yüzyıl başına tarihlendirilen mozaik döşemedeki, tüm erkek figürlerinin kompleksin yapımına katkı sağlayan banilere ait olabileceği, büst olarak tasvir edilen kadın figürünün ise bu yardım faaliyetini atıf yapan bir kişileştirme (*ktisis, kharis, ananeosis*) olduğu düşünülmektedir.[381]

Tarihlendirme

Peristilin plan tasarımı ve çeşmenin genel karakteri Geç Antik Çağ pratiğine uygun nitelikler göstermektedir. Yapı, içerisinde yer alan çeşme ile birlikte, mevcut mimari ve arkeolojik verilere göre M.S. 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir.[382]

[379]2.21x1.71 m ölçülerindeki panoda yer alan figürler dört sütunla taşınan üç yuvarlak kemerli bir düzenleme içerisinde ayakta durur halde ve cepheden betimlenmiştir. Ellerinde taşıdıkları objelerin yanı sıra bu duruşları figürlere törensel bir hava kazandırmıştır. Ortadaki figürün başının üzerinde Yunanca Νικόλαος στρουκτώρ(ιον) (*Nikolaos struktor*) yazısı okunmaktadır. Dirseklerinden kıvırarak öne doğru uzattığı ellerinde üzerinde balık bulunan dikdörtgen biçimli geniş ve sığ bir servis kabı taşımaktadır. Merkezdeki figürün sağında duran, hiyerarşik olarak ikinci önemli kişi konumundaki figürün başının üzerinde Yunanca Εὐτύχης σιμός (*Eutykhes Simos*) yazısı okunmaktadır. Bu figür sağ elinde siyah renkte bir kap ve sol elinde üzerinde altın rengi bezemeler bulunan açık gri renkte bir kap taşımaktadır. Merkezdeki figürün solunda yer alan üçüncü figürün başının üzerinde ise Yunanca Ἑορτάσιος πινκέρνης (*Eortasios Pinkernes*) yazısı yer alır. Yukarı doğru kaldırdığı sağ elinde bir kadeh, sol elinde ise altın rengi şeritlerle bezeli uzun bir şarap kabı tutmaktadır. Bkz. Öztaşkın ve Öztaşkın, 2019, **a.g.k.,** 448-449.

[380]Figürler peristilin güneyindeki girişe doğru yönelmişlerdir. Doğu portikodaki figürlerin aksine bu figürlerin başlarının üzerinde isimleri yoktur. Her iki figürün de duruşu ayakta ve cephedendir. Sağdaki figür biraz daha uzun boylu ve sarı saçlıdır. Duruşu, kıyafeti ve elinde taşıdığı dikdörtgen biçimli servis kabı içerisindeki balık peristilin doğusundaki *Nikolaos Struktor* yazıtlı figür ile paralellik göstermektedir. İkinci figür kısa kahverengi dalgalı saçlıdır. Sağ elinde orak ve sol elinde bir başak demeti tutmaktadır. Bu figürün hemen solunda ise üstte bir balıkçı ağı ve altında sarı renkli bir çoban asası görülmektedir. Bkz. Öztaşkın ve Öztaşkın, 2019, **a.g.k.,** 449.

[381]Mozaik zemindeki tasvirlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Öztaşkın ve Öztaşkın, 2019, **a.g.k.,** 443-464.

[382]Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 65; Öztaşkın ve Öztaşkın, 2019, **a.g.k.,** 449.

4.5.4.3. Piskoposluk Sarayı, Triclinium Çeşmesi

Katalog No: 23

Resim No: 119-123

Çizim No: 83, 89

Yeri

Piskoposluk Sarayı'nın anıtsal yapılarından biri olan *Triclinium,* kompleksin batısındaki peristilin doğusunda yer almaktadır (Plan 7).

Plan ve Genel Özellikleri

Olympos Piskoposluk Sarayı'ndaki çeşmenin yer aldığı bir diğer birim *tricliniumdur*. *Triclinium* kuzey-güney doğrultusunda 16.10x9.50 m ölçülerindedir ve kuzeyi apsisli düzenlenmiştir. Güneyinde 9.60x5.00 m ölçülerinde, batı yönde peristil ile de bağlantılı bir vestibulum bulunmaktadır. Vestibulumun ana girişi doğudan sağlanmaktadır. Güney duvar üzerinde bu yöndeki koridorla ilintili bir kapı ve dikdörtgen planlı iki niş bulunmaktadır. Ahşap çatı ile örtülü olduğu anlaşılan mekânın boyutları ve konumuna bakıldığında yemek salonu olarak kullanımının yanı sıra toplantı salonu olarak da kullanıldığı düşünülmektedir.[383] *Triclinium*un batı duvarında peristile ve ek mekânlara (M15 no.lu mekân) bağlantı sağlayan yuvarlak kemerli iki kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapılar arasında üç niş yer alır ve niş kemerleri tamamen tuğladan örülmüştür. Niş kemerleri arasında kalan alanda ise kompleksin dinsel karakterine uygun olarak peristildeki çeşme cephesindekine benzer şekilde tuğladan yapılmış bir Latin haçı yer almaktadır. Bu cephenin tam karşısındaki doğu cephede ise batı cephedeki nişlerle aynı aksta üç niş daha yer almaktadır. Söz konusu nişlerin merkezinde her biri yaklaşık 0.37x0.12 m ölçülerinde dikey dikdörtgen şekilli oluklar görülmektedir. Sonradan kapatıldığı anlaşılan bu oluklar, her üç nişin de çeşme işleviyle kullanıldığına ya da yapının ilk evresinde çeşme olarak tasarlandıklarına işaret etmektedir. *Triclinium*un kuzeyinde yer alan apsisin ise yapıya sonradan eklendiği anlaşılmıştır. Apsisin eklenmesiyle birlikte; apsis duvarı ve mekânın beden duvarları arasında köşe odaları oluşturulmuştur. Apsis arkasındaki erken evre duvarında izlenebildiği kadarıyla, duvarın merkezinde üç niş yer almaktadır. Nişler arasında kalan alanlarda ise peristildeki çeşme cephesindeki rozetlere benzer şekilde iki adet dairesel rozet bulunmaktadır. Söz konusu

[383]Öztaşkın, 2013, **a.g.k.**, 235.

duvarın arkasında gerçekleştirilen kazılarda bu nişlerle bağlantılı dikdörtgen planlı bir su deposunun tespit edilmesiyle bu cephedeki üç nişin de erken evrede çeşme nişi fonksiyonuna sahip olduğu kesinlik kazanmıştır. Ancak yapının ikinci evresinde kuzey duvarın önüne; erken evre duvarına ait olan merkez niş ve pencere düzenlemesinin izlenmesine olanak sağlayacak şekilde apsis eklenmesiyle, mekân apsidal bir *triclinium*a dönüştürülmüştür. Yapının doğu duvardaki üç nişli çeşme de bu aşamada iptal edilerek sadece apsisin merkezini oluşturan çeşme nişi aktif bir şekilde kullanılmış olmalıdır.[384]

Batı cephedeki çeşme nişlerine su, batı duvarın arkasında yer alan yaklaşık 3.35x0.75 m ölçülerindeki ve 0.94 m derinliğindeki içi hidrolik harçla sıvalı dikdörtgen planlı su deposu ve bu su deposuna künk hattı ile bağlanan bir sistemle sağlanmıştır. Bu su sağlama sistemi kaynağını tapınak temenos alanın kuzeyindeki su kaynaklarından künk hattı vasıtasıyla almış olmalıdır. Kazı çalışmalarında eksedra merkezindeki niş önünde 0.75 m çapında bir kuyu bulunmuştur.[385] Niş yarım dairesine göre yerleştirilen kuyu, peristilin kuzey portikosunda yer alan kuyu gibi, su drenajıyla ilişkili bir düzenleme olduğu anlaşılmaktadır. Merkezdeki nişin iki yanındaki çeşme nişlerin önünde ise apsis duvarının bulunması sebebiyle çeşmelerden akan suların tahliyesinin nasıl yapıldığı anlaşılamamaktadır.

Dekorasyon

Olympos *triclinium*u apsisli, çeşmeli, vestibulumlu ve oldukça yüksek bir salon biçiminde olmasının yanı sıra özenli bir iç mekân dekorasyonuna sahiptir. Bu dekorasyon yine aynı kompleks içerisindeki peristil ve vaftizhanede oluğu gibi çeşmenin olduğu cephede toplanmıştır; erken evre duvarında izlenebildiği kadarıyla, duvarın merkezindeki üç nişin üzerinde iki çifte sütunla taşınan üç kemerli bir pencere düzenlemesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Merkezdeki niş kemeri almaşık, diğer ikisi tamamen taş kullanılarak örülmüştür. Ayrıca merkezdeki nişin yarım kubbesi, zigzaglar oluşturacak şekilde sıralanmış tuğlalarla dekore edilmiştir. Nişler arasında kalan alanlarda peristilin çeşme cephesindekine benzer şekilde iki tane dairesel rozet bulunmaktadır. Tuğlaların ışınsal bir şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulan rozetler tuğla bir hat ile çevrelenmiştir. Bu bağlamda *triclinium* ilk evreye ait kuzey duvardaki çeşmesi; nişli düzenlenişi,

[384]Triclinium'un mimari özellikleriyle ilgili ayrıca bkz. Öztaşkın, 2013, **a.g.k.,** 114-122; B.Y. Olcay Uçkan ve G.K. Öztaşkın (2016a). Olympos Kazısı 2015 Yılı Çalışmaları, *38. KST (3),* s. 189-190; Olcay Uçkan ve Öztaşkın, 2016b, **a.g.k.,** 94-95; Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 56.

[385]B.Y. Olcay Uçkan ve G.K. Öztaşkın (2017a). Olympos Kazısı 2016 Yılı Çalışmaları, *39. KST (3),* s. 99-102; B.Y. Olcay Uçkan ve G.K. Öztaşkın (2017b). Olympos Kazısı 2016, *ANMED 15*, s. 76.

üzerindeki pencere düzenlemesi ve tuğla dekorasyonuyla peristildeki ve vaftizhane vestibulum'undaki çeşmeyle oldukça benzerdir.

Çeşme duvarının doğu bölümünde, kuzeydoğu köşe odası içinde kalan alanda, benzer şekilde bir rozet görülmektedir. Duvarın batı bölümünde, kuzeybatı köşe odası içinde kalan alanda, kapı ve niş kemeri arasında bir kandil nişi yer alır. Kandil nişinin iç yüzeyinde merkezde yer alan dikey bir tuğlanın iki yanına diyagonal tuğlalar yerleştirilmiştir. Böylece niş kemerinin ışınsal yerleştirilmiş tuğlalarıyla birlikte stilize bitkisel bir motif elde edilmiştir.

Yapının ilk evresinde çeşme nişi olarak kullanıldığı ya da tasarlandığını düşündüğümüz doğu duvarda yer alan nişlerin kemerlerinde ise tuğla ile yapılmış ince bir hat ile çevrelenen bir taş–üç sıra tuğla şeklinde almaşık düzen tercih edilmiştir. Sağlam durumda günümüze ulaşan niş yarım kubbelerinden kuzeydekinde vaftizhane ve peristildeki çeşme nişlerine benzer şekilde yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. Aynı cephedeki niş kemerleri ayasında yer alan kandil nişinin iç yüzeyinde batı duvardakiyle benzer stilize bitkisel motif kullanılmıştır.

Mekânın doğusundaki üç nişin tamamen tuğla ile örülmüş niş kemerleri, tuğla ile yapılmış ince bir hat ile çevrelenmiştir. Niş yarım kubbeleri yatay yerleştirilmiş tuğla hatlar şeklinde düzenlenmiştir. Kemer başlangıçlarında ve nişlerin yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. Duvar yüzeyinde niş kemerleri arasında kalan alanda peristildeki çeşme cephesinde kullanılanlara benzer biçimde Latin Haçı yer almaktadır. Haç kolları uçlarına trapez kesitli tuğlalar yerleştirilmiştir.[386]

Tarihlendirme

*Triclinium*un mevcut mimari ve arkeolojik bulgulara göre, M.S. 5. yüzyılın sonunda ekleriyle beraber inşasının tamamlandığı, 6. yüzyıldan itibaren yoğun olarak kullandığı ve 7. yüzyıl başında terkedildiği düşünülmektedir.[387]

[386]Öztaşkın, 2018, **a.g.k.,** 616-617.
[387]Olcay Uçkan ve Öztaşkın, 2017a, **a.g.k.,** 99-102; Olcay Uçkan ve Öztaşkın, 2017b, **a.g.k.,** 79.

4.6. Pamphylia Bölgesi

4.6.1. Perge

4.6.1.1. Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme

Katalog No: 24

Resim No: 124-132

Çizim No: 90-92

Yeri

Perge Doğu Konut Alanı, kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddenin kuzey kolunun doğusunda yer almaktadır (Plan 8). Dar sokaklarla birbirinden ayrılmış doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı insulalar içindeki evlerden biri olan B Evi, insulanın kuzeyindeki sokağa ve kısmen de doğu yönünde kazısı yapılmamış alana cephelidir. Doğuda E, batıda D, güneyde ise C evi ile komşu olan B Evi, insula içinde kazısı tamamlanmış evler arasında en geniş alanı kapsamaktadır. Evin odaları merkezi bir peristilli avlu etrafında çevrelenmiştir. Bu avlunun (24 no.lu mekân) güneydoğu köşesinde bir kuyu, kuzeybatı köşesinde ise bir çeşme yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

B Evi'nin plan esasını peristilli bir avlu etrafında gelişen mekânlar oluşturmaktadır. Farklı büyüklük ve işlevlerdeki 18 odadan oluşan eve giriş, peristilli avlunun kuzeyindeki 24c no.lu odanın kuzeyinde bulunan 1.61 m genişliğindeki kapıdan sağlanmaktadır.[388]

24 no.lu mekân olarak adlandırılan peristilli avlu, doğu-batı doğrultuda uzanan (8.58x10.46 m) dikdörtgen bir plana sahiptir. Ortadaki üstü açık kare planlı avlu (5.12x5.45 m) 3x3 sütun dizisi ile çevrelenerek dört yönde portiko oluşturulmuştur.[389] Sütunlar kaide üzerine oturur ve dor tipi başlığa sahiptir.[390] Sütunların arasındaki açıklık eşit değildir.[391] Avlunun tabanını dört yanda basamak biçiminde sınırlayan sütun

[388]Bu kapı, insulanın kuzeyindeki sokağa açılmaktadır.

[389]Doğu ve güney portikolar 1.49 m, batı portiko 2.52 m, kuzey portiko ise 0.77 m genişliğe sahiptir.

[390]Sütun kaidesi, sütun gövdesi ve sütun başlığının birlikte toplam yüksekliği 2.68 m olarak tespit edilmiştir. Bkz. T. H. Zeyrek (2002). *Perge Doğu Konut Alanı 1989-98 Kazılarında Ortaya Çıkarılan Evler: Mimari Açıdan Bir Değerlendirme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). s. 76.

[391]Sütunlar arası açıklık, batıda, 2.47 m ve 2.33 m., doğuda, 2.48 m ve 2.36 m, kuzeyde, 2.49 m ve 2.67 m., güneyde, 2.63 ve 2.56 m'dir. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 60.

kaidelerinin oturduğu yükselti, avluda *impluvium* benzeri bir uygulamaya işaret etmektedir.[392] Peristilin, *impluvium* alanının üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, dört yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. *İmpluvium* tabanı taş döşelidir, portikoların zemin döşemesi ise günümüze ulaşmamıştır. Fakat sondaj kazıları sırasında portikoların *opus tessellatum* tekniğindeki mozaiklerle döşenmiş olduğu tespit edilmiştir.[393] Sütunların arasına yerleştirilen iki farklı malzeme ve profile sahip levhalarla, portiko ve *impluvium* arasındaki geçiş sınırlandırılmıştır.[394] *İmpluvium*a geçiş, batı portikonun güneybatısındaki iki sütun arasındaki açıklıktan sağlanmaktadır.[395]

*İmpluvium*un güneydoğu köşesinde, ağız kısmında dikdörtgen prizma formunda bilezik taşı (*puteal*), (0.69x1.20x0.51 m) bulunan bir kuyu yer almaktadır. *İmpluvium*u batı yönde sınırlayan stylobat üzerine oturan kuyu bileziğinin batı yanında ise, yekpare küçük bir su teknesi (0.58x0.70x0.33 m) bulunmaktadır. *İmpluvium*un kuzeybatı köşede yer alan 0.46 m kalınlığındaki çeşme duvarı, iki sütün arasına yerleştirilen levha üzerinde tuğla örgülü bir yapıya sahiptir. Ortalama 0.42x0.30 m ölçülerinde, dikdörtgen kesitli, yuvarlak kemerli iki nişten oluşan çeşme duvarının ortasında; levha üzerine oturan oluk taşı yer almaktadır. Çeşme cephesi üzerinde yer yer görülebilen sıva kalıntıları, cephenin tamamının kireç harcı ile sıvalı olduğunu göstermektedir.

Çeşme duvarının hemen önünde, 0.76 m derinliğinde, 1.40x3.20 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir çeşme havuzu bulunmaktadır. Dört kenarı sert kireç taşı levhalardan oluşan havuz, 0.05 m yüksekliğinde bir platform üzerine oturmaktadır.[396] Levhalar birbirlerine ve platforma kenetlerle sabitlenmiştir. Havuzun

---

[392]Ç. Çağlayan (2009). *Perge Antik Kentinde Suyun Kullanımı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). s.80.

[393] Portikodaki mozaik döşemenin yapının II. evresine ait olduğu düşünülmektedir. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 70,83.

[394]İki ayrı profile sahip bu levhaların yükseklikleri de farklılık göstermektedir. Sütuna dayalı dik yüzeyi iç bükey olanlar, sütun gövdesini tam kavrarlar. Bu levhalar ilk yapı evresine aittir. 2. yapı evresine ait olduğu düşünülen diğer korkuluk levhalarının yan yüzleri düzdür ve sütunu kavramazlar. Ayrıca önceki evrenin korkuluk levhalarına göre daha yüksektir. Bununla birlikte sayıları sütun gövdelerini kavrayan levhalardan daha fazladır. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 85.

[395]Kazılar sırasında güney portikoda ele geçen bir sütun gövdesi üzerinde Poseidon kabartması ve tam okunamayan bir yazıt bulunur. Poseidon çıplak, elinde asası ve yanında olasılıkla bir yunus ile durmaktadır. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 60.

[396]Doğu kısa kenar levhasının kalınlığı 0.22 m, genişliği 1.31 m, yüksekliği 0.72 m, batı kısa kenar levhasının kalınlığı 0.20 m, genişliği 1.22 m, yüksekliği 0.77 m'dir. Güney uzun kenar levhalarının yüksekliği 0.72 m, uzunluğu 1.38 m, kalınlığı 0.20 m'dir. Kuzey uzun kenar levhasının yüksekliği 0.76 m, uzunluğu 2.83 m, kalınlığı 0.25 m'dir. Çeşme havuzunun güney uzun kenarda kullanılan levhalarla, peristilde kullanılan ve yapının ikinci evresine ait olduğu düşünülen düz levhaların benzer olduğu görülmektedir. Bu durum; B Evi'nin 2. yapı evresinde peristile gerçekleştirilen yenileme ve onarımlar sırasında çeşmenin avluya eklendiğini doğrulamaktadır.

zemini aynı boyutlarda (0.55x0.55) tuğla plaklarla kaplanmıştır. Çeşme havuzunun güneybatı köşesinde, 0.67x0.77x0.39 m ve doğu kenarında 0.59x2.04x0.52 m ölçülerinde, tek parça bloktan yontulmuş iki küçük tekne daha mevcuttur. Bu teknelere su akışı, çeşme havuzunu güney ve batı yönde sınırlayan levhaların üst kenarındaki deliklerden sağlanmıştır. Çeşme havuzunun güney levhasının üst kenarında görülen dikdörtgen oyuk ise; buraya yerleştirilen bir aparat sayesinde, büyük tekneye su akışının kontrol edildiğini göstermektedir.

Çeşmeye suyun, 24a no.lu odanın tabanından geçerek, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bir künk sırası ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu künk sırasının güney ucu, peristilin kuzey portikosunu aşarak çeşmeye ulaşmaktadır. Bu künkle bağlantılı çeşme duvarının arkasında bulunan iki sıra künk, tabana dik olarak yükselip, çeşme duvarının arkasına dayanmaktadır.[397] Bu künklerden doğudaki, çeşme duvarındaki oluğun, batıdaki ise çeşme duvarının oturduğu levha üzerinde görülen deliğin hizasındadır.

Büyük çeşme haznesin parapetlerinin oturduğu platform üzerinde; havuzun güney ve doğu kenarı boyunca uzanan 0.13 m genişliğinde açık bir drenaj kanalı mevcuttur. Peristilin kuzey doğu köşesinde atık su tahliye kanalı yer almaktadır. Kanalın ağzında ise (*implivium*un kuzeydoğu köşesinde) dört yapraklı yonca formunda bir mazgal bulunmaktadır. Çeşme havuzundan taşan sular, platformdaki açık drenaj kanalına süzülüp, buradan da *impluvium*daki gider vasıtasıyla peristilin kuzeydoğu köşesinde yer alan ve sokağa doğru uzanan atık su kanalına tahliye ediliyor olmalıydı.[398]

Dekorasyon

Çeşme cephesi dikdörtgen kesitli yuvarlak kemerli iki niş ile hareketlendirilmiştir. Sade bir görünüm sergileyen çeşme havuzunun doğu, batı ve kuzey levhalarının dışa bakan yüzleri; altta ve üstte profilli yatay birer silme ile sınırlandırılmıştır. Avluya bakan yüzde ise profilli silmelere yer verilmemiş, ancak bu yüzün sağ kenarına, İon başlıklı bir sütun üzerinde yükselen Latin haçı kabartma olarak işlenmiştir.

[397]Çağlayan, 2009, **a.g.k.**, 80.
[398]Bu durum *impluvium*a biriken yağmur suları için de geçerlidir.

Tarihlendirme

Erken İmparatorluk Dönemi'nden (M.S. 1. yüzyıl) M.S. 6. yüzyıla kadar farklı inşa evreleri ve onarımlar geçiren yapı, mevcut haliyle Erken Bizans Dönemi özelliği yansıtmaktadır. Bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda, yapının duvarlarında görülen malzeme-teknik farklılıklar ve sondaj kazılarında elde edilen stratigrafik bulgulara dayanarak; evin çeşitli yapım, onarım ve yeniden düzenleme aşamaları tespit edilmiştir.[399] Üç farklı yapı evresiyle son halini alan B Evi'nin en erken inşa evresi M.S. 1. yüzyıla kadar uzansa da[400] ana yapım aşaması M.S. 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. B evinin bu 2. yapı evresinde kapsamlı onarımlar geçirdiği ve insuladaki komşu parsellerin kısmen veya tamamen eve ilave edildiği anlaşılmıştır.[401] Bu aşamada, ilk evresinde tek peristilli olan B evi, C evi ile birleştirilerek iki peristilli tek bir ev halini almış, konutun her iki avlusuna (24 ve 38 no.lu mekân) çeşmeler eklenmiştir.[402] M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen 3. yapı evresinde, evin küçüldüğü tespit edilmiştir. Bu aşamada ise B evinden C evine geçiş sağlayan 11 no.lu mekânın batı duvarındaki kapı kapatılarak her iki ev birbirinden ayrılmıştır.[403]

[399]B Evi'nin yapı evrelendirmesi için bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 72-94.
[400]Evin ilk yapı evresi sondaj kazılarında tespit edilen mozaik zemin ve ele geçen seramik, sikke gibi buluntular yardımıyla M.S. 1.-3. yüzyıla tarihlendirilmiştir; Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 75; H. Abbasoğlu (1995). Perge Kazısı 1993 ve 1994 Yılları Ön Raporu, *17. KST* (2), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s.113.
[401]İkinci yapı evresinde yapılan tadilatlarla evin kuzeydoğu bölümüne 12, 12a, 15, 17, 18a, 20 no.lu mekanların içerisinde bulunduğu alan ilave edilmiştir. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 81.
[402]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 75-84, 178, 195.
[403]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 84.

4.6.1.2. Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme

Katalog No: 25

Resim No: 124, 133-136

Çizim No: 90, 93

Yeri

B Evi içerisinde yer alan 17 no.lu oda,[404] evin kuzeydoğu köşesinde bulunur. Çeşme ise odanın güneybatı köşesinde, 15 no.lu mekâna (koridor) açılan kapının batı yanında yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

17 no.lu oda, doğu-batı doğrultusunda 12.60x6.90 m ölçülerindedir. Odanın ilk düzenlemesinde dikdörtgen planlı olduğu, doğu yöndeki apsisin mekâna sonradan eklendiği anlaşılmıştır.[405] Yarım daire planlı apsisin tabanı tuğla döşelidir. Mekânın batı bölümü ise *opus sectile* zemin döşemesine sahiptir. Mekâna giriş, güneybatısındaki koridora (15) açılan kapıdan sağlanmaktadır. Kapının batı yanında, odanın güney duvarına yaslı halde, 1.32x1.24 m boyutlarında ve 0.54 m derinliğinde bir küçük havuz yer almaktadır.[406] Diğer üç cephesi tuğla örgülü[407] olan havuzun iç yüzeyi 0.03-0.04 m kalınlığındaki mermer plakalarla kaplıdır, dış yüzeyi ise kireç harcıyla sıvanmıştır.

Mekâna hizmet eden bir çeşmeye ait olduğunu düşündüğümüz havuzun tabanında güney duvarı içinden geçen bir su kanalı bulunmaktadır.[408] Dışta ise havuzun üç kenarı boyunca uzanan açık bir drenaj kanalı görülmektedir. Çeşmenin drenaj ve su sağlama

---

[404]H. Abbasoğu 1991 yılı kazı sonuçlarında, V17'yi bir "*şapel*" olarak tanımlar. Ayını araştırmacı mekânı 1993-1994 yılı kazı sonuçlarında "*apsisli tören salonu*", konut konusuna da değindiği bir başka yayınında ise "*basilica privata*" olarak isimlendirir. T.H. Zeyrek ise Doğu Konut Alanı'nı konu olan doktora tezinde V.17'yi dinsel içerikli bir salon olarak tanımlamıştır. Araştırmacıların mekâna dair tanımlamalarıyla ilgili bkz. H. Abbasoğlu (1993). Perge Kazısı 1991 Yılı Ön Raporu, *15. KST* (2), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s.599; Abbasoğlu, 1995, **a.g.k.**, 109; H. Abbasoğlu (2001). The Founding of Perge and Its Development in the Hellenistic and Roman Periods. (Ed. D. Parrish), *Urbanism in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Perge and Xanthos, JRA Supp. 45*, s. 183; Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 92.

[405]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 91-92

[406]Evle ilgili yapılan araştırmalarda, havuzun doğu kenarına yaslı halde sığ bir su toplama haznesi bulunduğundan bahsedilmiştir. Ancak yerinde yapmış olduğumuz incelemelerde böyle bir hazneye rastlanmamıştır. Söz konusu hazneyle ilgili bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 65; Çağlayan, 2009, **a.g.k.**, 82.

[407]Havuzda kullanılan tuğlalar 0.33x0.16x0.04 m boyutlarındadır.

[408]Bu kanal, net olmamakla birlikte, 22 no.lu mekânın tabanından geçerek 15 no.lu mekânın tabanında doğu yönde uzanan künk sırasıyla bağlantılı olmalıdır. Sondaj kazıları sırasında tespit edilen bu künk sırasının su sağlama sistemine mi, yoksa atık su tahliye sistemine mi ait olduğu anlaşılamamıştır. Ancak bunu netleştirmek için sondaj alanı dışında künk sırasının devamını araştırmak gereklidir. Sondaj verileri için bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 69.

sistemine dair elde yeterli mimari ve arkeolojik veri olmaması nedeniyle; çeşmeye suyun nasıl iletildiği ve havuz suyunun nereye tahliye edildiği henüz tespit edilememiştir.

Dekorasyon

Çeşme ve havuzla ilgili herhangi bir dekoratif öğeye rastlanmamıştır.

Tarihlendirme

Perge B Evi'nin M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlenen 3. yapı evresinde, kuzeydoğudaki apsisli mekân (17 no.lu oda), dinsel içerikli bir salon olarak tanımlanmaktadır. Bu mekânın batı bölümündeki çeşme havuzu odaya, mekânın iç dekorasyonuna ait öğeler ve apsisle birlikte, evin 3. yapı evresinde eklenmiş olmalıdır.[409]

4.6.1.3. Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme

Katalog No: 26
Resim No: 124, 137-140
Çizim No: 90, 94

Yeri

B Evi içerisinde yer alan 28 no.lu mekân, peristilli avlunun (24 no.lu mekân) güneybatısında bulunur. Çeşme ise odanın kuzeydoğu köşesinde, peristile açılan kapı açıklığının hemen yanında yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Triclinium olarak tanımlanan[410] 28 no.lu oda, kareye yakın dikdörtgen planlıdır (6.57x6.68 m). Zemini tuğla döşemeli odanın doğusundaki iki kapıdan biri peristile, diğeri servis mekânı olduğu düşünülen 26 no.lu odaya açılmaktadır.[411] 28'in güneybatısındaki bir başka kapı açıklığı ile 29 no.lu odaya geçilmektedir.

Peristile açılan kapının hemen kuzeyinde yer alan çeşmenin yarım daire formundaki duvarı, tümüyle tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Mevcut mimari veriler,

[409]17 no.lu mekânın apsisli salon olarak kullanıldığı 3. yapı evresi için bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 91-92; B Evi'nin ayrıntılı tarihlendirmesi için ayrıca bkz. Kat. No:24.
[410]H. Abbasoğu tarafından farklılık gösteren mimarisi ve küçük buluntuları yardımıyla 28 no.lu mekanı *triclinium* olarak isimlendirilmiştir. Mekandaki çeşme ve kazılar sırasında tespit edilen mermer masa tablasına ait kenar parçası bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca odanın güneydoğusundaki 26 no.lu oda, 28'in servis odası olarak tanımlanmıştır. Oda gerçekleştirilen kazılarda bulunan iki pithos, bu düşünceyi destekleyen arkeolojik verilerden biridir. bkz. Abbasoğlu, 1995, **a.g.k.**, 109; Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 90-91.
[411]26 no.lu mekânın servis odası olarak değerlendirilmesiyle ilgili bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 91.

zemin seviyesinden 1.30 m yüksekliğe kadar kısmen günümüze ulaşan bu duvarın, esasında yarım kubbe ve yuvarlak kemerli bir çeşme nişi olduğuna işaret etmektedir.[412] Söz konusu duvarın önünde farklı boyutlarda ve yarım daire formunda iç içe geçmiş iki su haznesi yer almaktadır.[413] Çeşme nişi ve önündeki haznenin iç cephesi, tümüyle beyaz ve koyu renkli mermer plakalar ile kaplanmıştır. Ortalama 0.03 m. kalınlığında ve 0.13-0.33 m genişliğindeki kaplamalar duvar yüzeyine, pembe renkli hidrolik harçla sabitlenmiştir.[414] Kaplamaların tahrip olduğu alanlarda, harç üzerindeki izlerden kaplama sınırları izlenebilmektedir.

Çeşmeye suyun, peristilli avlunun batı portikosunun tabanından geçerek, kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir künk sırası ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu künk sırasının güney ucu, çeşme duvarının (nişinin) arkasında (çeşmedeki su oluğunun hizasında) son bulmaktadır. Bu künkle bağlantılı çeşmenin arkasında, dikey doğrultuda uzanan künkle,[415] aşağıdan yukarıya basınçla çıkan su, çeşme nişindeki oluk vasıtasıyla, önündeki hazneye akmış olmalıdır. Böylelikle çeşmeden ilk hazneye dolan suyun, öndeki hazne duvarının üst kotuna (0.40 m) ulaşmasının ardından duvarın üst kenarındaki oluk vasıtasıyla ikinci hazneye akması sağlanmıştır.[416] İkinci haznenin önündeki mermer levhanın üst kenarında taşkın oluğu, zemin seviyesinde ise 0.05 m çapında tahliye deliği vardır. Buradan akan sular ise, haznenin önündeki açık drenaj kanalı vasıtasıyla, odanın doğusundaki atık su kanalına iletilmiştir. Kanal, doğu-batı doğrultulu künk sırasından oluşur ve kanalın doğu ucu, 24'ün avlu tabanı altında devam etmektedir.[417]

Dekorasyon

Özgün durumunda tek nişli olduğu anlaşılan çeşme ve önündeki haznenin ön cephesine, koyu ve beyaz mermer plakaların dönüşümlü yerleştirilmesiyle, kontrast bir görüntü yaratılmıştır.

---

[412]0.96 m genişliğindeki çeşme nişinin yaklaşık yüksekliğinin 1.73 m olduğu anlaşılmaktadır.

[413]Çeşme nişinin önüne 0.20 m kalınlığında, 0.55 m yüksekliğinde yarım daire formunda bir duvarın (1.05x0.62 m) eklenmesiyle, farklı boyutlarda ve yarım daire formunda iç içe geçmiş iki su haznesi oluşturulmuştur. 1.05x0.66 m ölçülerindeki ilk haznenin derinliği 0.41 m'dir. 0.54x0.35 m ölçülerindeki ikinci haznenin derinliği arkasındaki hazne gibi 0.41 m'dir. Çeşme hazneleriyle birlikte toplamda 1.73x 1.46 m ölçülere sahiptir.

[414]Koyu renkli mermerler 0.13–0.15 m genişliğinde, beyaz mermerler ise 0.33–0.35 m genişliğindedir.

[415]Bu künkler günümüze ulaşmamıştır, ancak duvar üzerinde görülen ve çeşme oluğuna doğru uzanan iç bükey duvar girintisi, buraya dikey bir künk sırasının yerleştirilmiş olduğunu doğrulamaktadır.

[416]Böylelikle iki hazne arasında kademeli bir su akışı sağlanmıştır. Ayrıca iki hazne arasında 0.12 m kot farkı vardır.

[417]Abbasoğlu, 1995, **a.g.k.**, 108.

Tarihlendirme

Triclinium olarak tanımlanan 28 no.lu mekân, içerisinde yer alan çeşmeyle birlikte, mevcut mimari ve arkeolojik verilere göre M.S. 4. yüzyıl sonları–5. başına tarihlendirilmektedir.[418]

4.6.1.4. Doğu Konut Alanı, C Evi 38 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme

Katalog No: 27

Resim No: 124, 141-143

Çizim No: 90, 95

Yeri

Perge Doğu Konut Alanı, kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddenin kuzey kolunun doğusunda yer almaktadır. Dar sokaklarla birbirinden ayrılmış, doğu-batı doğrultulu, dikdörtgen planlı insulalar içindeki evlerden biri olan C Evi, insulanın güneyindeki sokağa cephelidir (Plan 8).. Ev doğusundaki A Evi ve kuzeyindeki B Evi ile komşudur. Evin tüm odaları 38 no.lu mekân (peristilli avlu) etrafında konumlanmaktadır. Çeşme, dört yönde portikolarla çevrili avlunun güneydoğu köşesinde yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

C Evi'nin plan esasını, evin merkezinde yer alan peristilli bir avlu (38) etrafında gelişen mekânlar oluşturmaktadır. Farklı büyüklük ve işlevlerdeki 8 odadan oluşan eve giriş, peristilli avlunun güneybatısındaki 42 no.lu mekânın (giriş holü) güneyinde bulunan kapı açıklığından (gen.1.98 m) sağlanmaktadır.[419]

38 no.lu mekân olarak adlandırılan peristilli avlu, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlıdır (2.00x3.10 m). Ortadaki üstü açık dikdörtgen planlı avlu (7.70x3.55 m) 3x4 sütun dizisi ile çevrelenerek dört yönde portiko oluşturulmuştur.[420] Sütunlar Attik-İon kaide üzerine oturur[421] ve Dor tipi başlığa sahiptir.[422] Sütunların arasındaki

---

[418]Mekânda ele geçen yuvarlak mermer bir masa tablasına ait, üzerinde Hıristiyanlıkla ilgili sahnelerin bulunduğu figürlü bezemeli kenar parçaları bulunmuştur. Söz konusu parçalar Theodosiuslar dönemine tarihlendirilmiştir. Bkz. Abbasoğlu, 1995, **a.g.k.**, 109; Kazılar sırasında 28 no.lu mekanda ve doğrudan bu mekanla bağlantılı 26 no.lu mekanda bulunan sikkeler M.S. 4. yüzyıla aittir. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 93. Mekandaki çeşmenin tarihlendirmesi için ayrıca bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 78; B Evi'nin ayrıntılı tarihlendirmesi için bkz. Kat. No:24.

[419]Bu kapı insulanın güneyindeki sokağa açılmaktadır.

[420]Portikoların genişliği kuzey ve batıda 2.28 m, doğuda 2.38-2.34 m, güneyde ise 1.61 m'dir.

[421]Bu sütun kaideleri B evinin 2. yapı evresine tarihlendirilen kaidelerle benzerlik gösterir. Sütun kaideleri *impluvium*u sınırlayan basamak şeklindeki yükseltinin arasında, doğrudan zemine oturmaktadır.

[422]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 104.

açıklık eşit değildir.[423] Avlunun tabanını dört yanda basamak biçiminde sınırlayan yükselti,[424] avluda *impluvium* benzeri bir uygulamaya işaret etmektedir. Peristilin, *impluvium* alanının üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, dört yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. *İmpluvium* tabanı taş döşelidir, portikoların zemin döşemesinde ise taş ve tuğla kullanılmıştır.[425] Sütunların arasına yerleştirilen kalın levhalarla,[426] portiko ve *impluvium* arasındaki geçişin sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. *İmpluvium*a geçiş, kuzey, güney ve doğu portikodaki açıklıklardan sağlanmaktadır.

Peristilin güney portikosunun doğusunda, 0.50 m ağız genişliğine sahip bir kuyu, *impluvium*un güneydoğu köşesinde ise çeşme ve havuzuna ait kalıntılar görülmektedir. Mevcut veriler, çeşme duvarının; doğu potikonun batısındaki stylobat üzerinde uzanan tuğla örgülü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu duvarın önünde, çeşme havuzuna ait bir platform bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu platform, 3.56x1.42 m boyutlarında ve 0.15 m yüksekliğindedir. Doğuda çeşme duvarına yaslanan platformun; kuzey, güney ve batı kenarında, buraya levhaların yerleştirilmiş olduğunu gösteren 0.12 m genişliğinde oluklar bulunmaktadır. Çeşme duvarının cephesinde takip edilebilen levha izleri ise, havuzun levha yüksekliklerinin yaklaşık olarak 0.70 m olduğunu göstermektedir. Böylelikle platform üzerine oturan havuzun 3.30x1.30 m ölçülerinde ve yaklaşık 0.70 m derinliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Havuzun tabanı 0.47x0.50 m ölçülerindeki tuğla plakalarla döşelidir.

Çeşme haznesine suyun; doğu portikonun tabanındaki, biri kuzey, diğeri güney yönden gelen iki künk sırası ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Her iki künk sırasının ucu, çeşme duvarının arkasına dayanarak tabana dik olarak yükselmektedir. Platformun batı uzun kenarının, kuzey tarafındaki oluktan anlaşıldığı kadarıyla, suyun tahliyesi bu noktadan *impluvium* zeminine yapılmıştır. Ancak atık suyu *impluvium*dan uzaklaştıracak kanal bağlantısı tespit edilememiştir.

Dekorasyon

Çeşmeye ait herhangi bir dekoratif unsura rastlanmamıştır.

---

[423]Sütunlar arasındaki açıklık kuzeyde, 2.17 m, 2.17 m, 2.24 m, güneyde, 2.98 m, 2.05 m, 1.99 m, batıda, 1.57 m, 1.57 m, doğuda 1.50 m, 1.48 m'dir. Sütun kaidesi, sütun gövdesi ve sütun başlığının birlikte toplam yüksekliği 2.64 m olarak tespit edilmiştir. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 95.

[424]Burada çifte sütun gibi devşirme malzemeler de kullanılmıştır.

[425]Doğudaki portikoda döşemeye rastlanmamıştır. Burada sıkıştırılmış toprak zeminle karşılaşılmıştır.

[426]Sütunların arasını kapatan parapetlerin birçoğu *impluvium*u sınırlayan basamağın üstüne otururken, bazıları doğrudan avlu zeminine oturmaktadır.

Tarihlendirme

Erken İmparatorluk Dönemi'nden (M.S. 1. yüzyıl) M.S. 6. yüzyıla kadar farklı inşa evreleri ve onarımlar geçiren yapı, mevcut haliyle Erken Bizans Dönemi özelliği yansıtmaktadır. Bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda, yapının duvarlarında görülen malzeme-teknik farklılıklar ve sondaj kazılarında elde edilen stratigrafik bulgulara dayanarak; evin çeşitli yapım, onarım ve yeniden düzenleme aşamaları tespit edilmiştir.[427] Üç farklı yapı evresiyle son halini alan C Evi'nin en erken inşa evresi M.S. 1. yüzyıla kadar uzansa da[428] ana yapım aşaması M.S. 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. C Evi'nin bu 2. yapı evresinde kapsamlı onarımlar geçirdiği anlaşılmıştır. Bu aşamada, C Evi, B Evi ile birleştirilmiş[429] ve avlusuna B Evi'nin avlusunda olduğu gibi çeşme eklenmiştir.[430] M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen 3. yapı evresinde ise C Evi'nden B Evi'ne geçiş sağlayan 37 no.lu mekânın doğu duvarındaki kapı duvarla kapatılarak her iki ev birbirinden ayrılmıştır.[431] Evin bu evresinde ayrıca, avludaki çeşme kullanım dışı kalmış; peristilin güney portikosundaki kuyu, evin tek su kaynağı olmuştur.[432]

4.6.1.5. Doğu Konut Alanı, C Evi 40 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme

Katalog No: 28
Resim No: 124, 144-146
Çizim No: 90, 96

Yeri

C Evi içerisinde yer alan 40 no.lu mekân, evin kuzeybatısında bulunur. Çeşme ise odanın güneydoğu köşesinde yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

40 no.lu mekân doğu-batı doğrultulu dikdörtgen plana sahiptir (13.00x6.68 m). Mekân, kuzey–güney doğrultusunda yerleştirilen payanda ve sütunlarla üç eşit birime

[427]C Evi'nin yapı evreleri için bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 100-110.
[428]İnsuladaki 1. yapı evresine tarihlendirilen diğer evlerin ve seramiklerin yardımıyla C Evi'nin birinci yapı evresi de M.S. 1-3. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 102.
[429]B ve C evleri 2. yapı evresinde birleşince iki avlulu bir ev planı oluşur. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 102, 152.
[430]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 178.
[431]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 105.
[432]Çağlayan, 2009, **a.g.k.**, 82.

ayrılmıştır.[433] Bunlardan orta birimin tabanı tuğla, doğu ve batıda kalan kısımların tabanı ise toprak dolguludur.[434] Mekânın güneyindeki iki kapı (gen. 1.10 m) doğrudan peristile (38 no.lu mekân) açılmaktadır. 40 no.lu mekânın doğusundaki bir başka kapı açıklığı ile 37 no.lu odaya geçilmektedir. Bu kapı açıklığının (40 no.lu mekân yönünde) kuzey yanında iki, güney yanında ise bir niş ve çeşmeye ait yarım daire kesitli başka bir niş (gen. 0.80 m-der. 0.40 m) yer almaktadır. Çeşme nişinin önünde 1.70x0.90 m ölçülerinde, 0.60 m derinliğinde su haznesi bulunmaktadır. Hazne doğrudan toprak zemine oturmaktadır ve çeşme nişi ile simetrik değildir. Ön cephesi çokgen formunda olan haznenin hemen önünde bir pithosun ters çevrilmiş ağız kenarı, toprak dolgu zemine oturmaktadır. Devşirme olduğu anlaşılan bu pithosun, çeşmeden akan suyun toplandığı ve tahliye edildiği ikinci bir hazne vazifesi gördüğü anlaşılmıştır.[435] Çeşme nişinin dış yüzü kireç harcıyla sıvanmış olup, yüzeyinde boya kalıntıları izlenebilmektedir. Haznenin çokgen dış yüzü ise dikine yerleştirilmiş 0.03 m kalınlığında, 0.18–0.40 m genişliğinde olan mermer plakalarla kaplanmıştır.

Çeşmenin su sağlama sistemi ve suyun tahliyesiyle ilgili arkeolojik veriler ne yazık ki sınırlıdır. Ancak B ve C Evi'ndeki diğer çeşmelerden yolla çıkarak; bu çeşmeye suyun, evlerdeki diğer çeşmeleri besleyen su kaynağından, evin tabanından geçen künkler aracılığıyla getirilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim çeşmenin hemen güneyindeki duvarın taban seviyesinde, bir küngün oturabileceği genişlikte bir oyuk tespit edilmiştir. Çeşme nişi ile aynı hizadaki bu oyuk, çeşmenin su bağlantısı ile ilgili olmalıdır.[436] Zemin seviyesinden 1.61 m'ye kadar korunabilmiş olan çeşme nişi üzerinde su oluğu görülememektedir; ancak B Evi 28 no.lu odanın nişli çeşmesindeki gibi burada da su oluğu olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çeşme haznesine ait mevcut kalıntılar ise; ilk hazneye dolan suyun, haznenin batı cephesindeki (zemin seviyesinde) delik vasıtasıyla

[433]40 no.lu mekânın orta bölümdeki tuğla döşemenin doğu kenarında tuğla örgülü payeler yer alır. Bunların ikisi ortadadır (0.49x0.54 m, yük. 0.39 m). Bunların üzerindeki *in situ* halde Dor tipi sütun başlıkları devşirme kaide olarak kullanılmıştır. Tuğla döşemeli alanda dört sütun ve dört sütun başlığına ait parçalar bulunmuştur. Sütun parçaları mermerdir. Sütun başlığı parçaları ise kireç taşıdır. Bunlar İon-İmpost tipi dört adet başlığa aittir. Başlıkların impost kısmının ön yüzünde kabartma haç motifi vardır. V.40'ta tuğla paye, sütun kaidesi, sütun gövdesi ve sütun başlığı ortadaki tuğla döşeli zeminden itibaren toplam 3.17 m yüksekliğe sahiptir. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 105-106.

[434]Bu tanımlama evin 3. yapı evresine aittir. Evin 2. yapı evresinde 40 no'lu mekânın zemini *opus tessellatum* tekniğindeki mozaikle döşeli olduğu anlaşılmıştır. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 80, 90.

[435]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 97-106.

[436]Peristildeki (38 no.lu mekân) çeşmenin su sağlama sistemine ait künk sırasının kuzey ucu 40 no.lu mekandaki çeşmenin hemen güneyindeki merdiven sahanlığının altından devam etmektedir. Yukarıda bahsedilen oyuk ise merdivenin ilk basamağı hizasındadır. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 80.

önündeki pithoslu su toplama haznesine iletildiğini göstermektedir. Bu haznenin suyunu odadan tahliye edecek kanal bağlantısı ise henüz tespit edilememiştir.

Dekorasyon

Çeşmede, haznesinin mermer kaplaması dışında herhangi bir dekoratif unsura rastlanmamıştır.

Tarihlendirme

Perge C Evi'nin kuzeybatısındaki 40 no.lu mekân, ayrıcalık gösteren mimarisi ve iç donanımı ile birlikte "*Tetrastyl Tip Oecus*" (Yemek Salonu) benzeri mekân olarak tanımlanmaktadır.[437] Yapıyla ilgili geçmişteki araştırmalar sonucunda mekân ve içerisindeki çeşme, C evinin B evi ile birleştiği 2. yapı evresine (M.S. 4. yüzyıl) tarihlendirilmiştir.[438] Ancak çeşme nişinin önündeki haznenin kuzeye doğru genişleyerek asimetri oluşturması, haznenin doğrudan 3. yapı evresine tarihlenen (M.S. 5.-6. yüzyıl) toprak zemin üzerine oturması[439] ve çeşme nişinin duvardaki diğer nişlerden farklı formda olması;[440] çeşmenin odaya sonradan eklendiğine ve önceden var olan duvar nişinin yeniden düzenlenerek çeşme nişine dönüştürüldüğüne işaret etmektedir. Ayrıca mevcut mimari ve arkeolojik veriler[441] 40 no.lu mekânın, C Evi'nin B Evi'nden ayrıldığı 3. yapı evresinde kapsamlı onarım geçirdiğini göstermektedir. Söz konusu çeşme de mekâna bu aşamada eklenmiş olmalıdır.

[437]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 190.
[438]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 80.
[439]40 no'lu odada, geçmişte yapılan sondaj kazıları sırasında, çeşmenin önündeki dolgu taban toprağının 0.35 m. altında, yapının 2. evresine tarihlendirilen taban mozaiği tespit edilmiştir. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 80, 90.
[440]40 no.lu mekânın doğu duvarındaki diğer üç niş dörtgen kesitlidir. Çeşme nişi ise yarım daire kesitlidir. Ayrıca diğer nişlerin örgüsünde tam tuğlalar kullanılmışken, çeşme nişinde kırık tuğlaların kullanıldığı görülmektedir.
[441]Mekânı bölen sütunlara ait İmpost kısmında haç motifi yer alan İon-İmpost sütun başlıkları, mekânın buluntuları arasındaki Theodosiuslar Dönemi'ne tarihlendirilen (M.S. 4. yüzyıl sonu – M.S. 5. yüzyıl başı) masa parçaları, son yapı evresine ait tuğla ve toprak zemin, evin 3. yapı evresinde 40 no.lu mekânın iç donanımında kapsamlı onarımlara gidildiğini kanıtlamaktadır. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 106-110; C Evi'nin tarihlendirmesi için ayrıca bkz. Kat. No. 27.

4.6.1.6. Güney Bazilika (A Bazilikası) Çeşmesi

Katalog No: 29

Resim No: 147-154

Çizim No: 97-98

Yeri

Güney Bazilika,[442] şehrin güneyindeki Geç Dönem Kapısı ile Helenistik Dönem Kapısı arasındaki meydanın doğusunda yer almaktadır.[443] Çeşme ise kilisenin batısındaki atriumun kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır (Plan 8).

Plan ve Genel Özellikleri

Bazilika üç nefli, atriumlu, transeptli plân tasarımına sahiptir. Atrium dâhil yapının uzunluğu 72 m, kuzey-güney doğrultusunda genişliği 33 m'dir. Naos bölümünde nefleri ayıran stylobatlar doğuda T kesitli payelerde sonlanmaktadır. T payelerin kuzey ve güneyinde transept kollarının içinde, birer Haç kesitli paye bulunmaktadır. Haç kesitli payeleri apsisin iki yanındaki duvarda birer payanda karşılamaktadır. T ve Haç kesitli payeler arasında devam eden stylobatın, doğuya dönerek apsisin iki yanındaki payandalarda sonlandığı görülmektedir. Bu düzenlemesi ile kilise "Kısaltılmış Haç Transept" plânlıdır ve kuzey-güney doğrultuda dışa taşkındır. Yapının doğusunda içten yuvarlak, dıştan ise düz duvarla sonlanan apsisi vardır. Pastoforium hücreleri kendi içinde bölüntülüdür ve doğrudan transept kollarına açılırlar. Köşedeki odalar çapraz, apsis yanındaki odalar ise beşik tonozla örtülüdür.

Yapının batısında, dört yönde portiko ile çevrelenmiş, atriumu bulunmaktadır. Yaklaşık 24.30x23.30 m ölçülerindeki kareye yakın dikdörtgen planlı atrium; kuzey yönde dışa taşkındır, güney yönde ise naosun güney duvarıyla aynı aksta devam eden bir duvarla sınırlandırılmıştır. Atriuma geçiş; doğu, kuzey[444] ve güney kenarındaki kapı açıklıklarından sağlanmaktadır. Atriumdan naosa ise; ana nef eksenine açılan üç kapı ve yan neflere açılan birer kapı ile geçilmektedir. Geometrik desenli *opus sectile* zemin döşemesine sahip atriumun portiko tabanı, beyaz kireç taşı plakalarla döşelidir.

---

[442]Kazı ekibince "*Güney Bazilika*" olarak adlandırılan yapı, literatürde "*A Bazilikası*" olarak da bilinmektedir.

[443]1968-1969 yıllarında Hellenistik Dönem Kapısı ile Geç Dönem Kapısı arasındaki alanda çalışılmış ve burada bir meydan ortaya çıkarılmıştır. Kazı ekibince "*Geç Dönem Meydanı*", "*Septimius Severus Meydanı*" ya da kısaca "*Meydan*" olarak adlandırılmıştır. Bkz. I. R. Işıklıkaya – Laubscher (2016). Perge Mozaik Atölyeleri ve Akdeniz Havzası Mozaik Ekolleri İçerisindeki Yeri. *ADALYA XIX,* s. 172.

[444]Atriumun kuzey girişi doğrudan meydanın doğu portikosuna açılmaktadır.

Atriumun güneybatı köşesinde, ağız kısmında sekizgen formunda bilezik taşı (0.72x0.72 m, ağız çapı 0.49 m) bulunan bir sarnıç (*phreation*) yer almaktadır. Sütunlarla çevrili atrium, alanın kuzeybatı köşesinde ise bir çeşmeye ait kalıntılar görülmektedir. Çeşme duvarı, atriumun kuzeybatısında yer alan T paye ve bunun doğusundaki iki sütun arasına tuğla malzeme kullanılarak örülmüştür. Sütunların oturduğu stylobat üzerinde yükselen 0.40 m kalınlığındaki duvar, atrium zemininden 0.71 m yüksekliğine kadar korunabilmiştir. Çeşme duvarının ön ve arka cephesinde yer yer izlenebilen kaplamalar, çeşmenin tüm cephesinin beyaz mermer plakalarla kaplı olduğunu göstermektedir. Çeşme duvarının önünde doğu-batı doğrultusunda uzanan 5.45x0.95 m (iç ölçü) ölçülerinde dikdörtgen planlı bir *piscina*/havuz yer almaktadır. Havuzun doğu kenarında ise; tuğla malzeme kullanılarak oluşturulmuş yarım daire formlu bir su haznesi bulunmaktadır. Kuzeyde çeşme duvarı, batıda T paye, doğuda hazne ile sınırlandırılan havuzun güney kenarı, üç levha payesi ve bunlar arasındaki üç levhadan oluşan parapetli bir düzenlemeye sahiptir. Kısmen günümüze ulaşan parapetlerin nispeten sağlam durumdaki payeleri, levha yüksekliklerinin 0.85 m olduğunu göstermektedir. 0.85 m derinliğe sahip olduğu anlaşılan havuzun tabanı tuğla plakalarla döşelidir.

Çeşmeye suyun, atriumun kuzey portikosunun tabanından geçerek, kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir künk sırası ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu künk sırasının güney ucu, çeşme duvarının arkasında son bulmaktadır. Bu künkle bağlantılı çeşmenin arkasında dikey doğrultuda uzanan künkle,[445] aşağıdan yukarıya basınçla çıkan su; çeşme duvarındaki muhtemel bir oluk vasıtasıyla önündeki havuza akıyor olmalıydı. Çeşmenin drenaj sistemi ile ilgili veriler ise sınırlıdır. Ancak atriumun batı portikosunda, çeşmeyi batı yönde sınırlayan T payenin uzun kenarından başlayıp portiko tabanı boyunca batıya doğru uzanan bir künk sırası görülmektedir. Atriumun portikolarını örten çatıdan akan yağmur sularının tahliyesi ile ilgili olduğu anlaşılan[446] bu kanal, aynı zamanda çeşme havuzunun tahliye sistemiyle de bağlantılı olmalıdır.

Dekorasyon

Perge Güney Bazilika çeşmesi kısmen günümüze ulaşmış olsa da mevcut kalıntılar, çeşmenin; parapetli bir düzenlemeye sahip dikdörtgen planlı bir havuzun

[445]Bu künkler günümüze ulaşmamıştır, ancak duvar üzerinde görülen ve çeşme duvarı boyunca dikine uzanan iç bükey duvar girintisi, buraya dikey bir künk sırasının yerleştirilmiş olduğunu doğrulamaktadır.
[446]T payenin batı cephesindeki tabana dik olarak yükselen künk hattı görülmektedir. Bu künk hattı portikoyu örten *compluvium* düzenindeki çatıdan akan yağmur sularının tahliyesiyle ilgili olmalıdır.

arkasında uzanan, mermer kaplamalı bir ön cepheye sahip olduğunu göstermektedir. Çeşmeye ait en önemli dekoratif öğe, havuzun güney kenarını oluşturan parapetli düzenlemeye ait kireç taşı levhalardır. Sadece alt kenarları korunagelen bu levhalardan en sağlamı batı taraftaki levhadır. Söz konusu levhanın ön yüzünde, beş dişli yaba ve iki yanında ona yönelmiş yunuslardan oluşan kompozisyonun üç kez tekrarından oluşan antitetik bir düzenleme görülür. Bu düzenlemenin aynısının doğudaki levhada da tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Ortadaki levhanın mevcut durumu ise kompozisyonun bütüncül olarak anlaşılmasına izin vermemektedir. Ancak levhanın alt kenarında, merkezde haçın alt koluna ait küçük bir parça ve bunun iki yanında küçük boyutta balıklar görülebilmektedir.

Tarihlendirme

Perge'deki iki büyük kiliseden biri olan ve "*Kısaltılmış haç transeptli*" olarak tanımlanan Güney Bazilika, araştırmacılar tarafından M.S. 5-6. yüzyıllar içinde değerlendirilmektedir.[447] Bazilikanın atriumundaki çeşme de bu tarih aralığında yapılmış olmalıdır.

[447]R. Krautheimer (1965). *Early Christian and Byzantine Architecture*. London: Pelican Press. s. 84; R. Krautheimer (1969). The Transept in Early Christian Basilika. (Ed. R. Krautheimer), *Studies in Early Christian, Medieval and Renaisance Art*, New York University Press, New York. 59-68; R. G. Ousterhout (2019). *Eastern Medieval Architecture: The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands,* Oxford University Press, s. 111.

4.6.2. Sillyon

4.6.2.1. Geç Antik Çağ Çeşmesi

Katalog No: 30
Resim No: 155-159
Çizim No: 99

Yeri

Çeşme yapısı, Sillyon Kenti'nin güneyinde yer alan Ana Kent Kapısı'nın yaklaşık 50 m kuzeybatısında, Roma Hamamı'nın 25 m doğusunda ve akropolise çıkan yol üzerinde bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış çeşme yapısı, yakın çevresindeki yapılarla birlikte aşağı kentte en yoğun mimari kalıntıların izlendiği alanın merkezinde yer almaktadır (Plan 9). Kentin hemen girişinde bulunan, Helenistik sur duvarı, hamam, ana kaya ve bir parçası olduğu teras duvarıyla birlikte çeşmenin sınırladığı alan, erken dönemlerde de kullanılmış olduğu anlaşılan bir meydan görünümü sergilemektedir.[448] Söz konusu alanın hemen doğusunda yer alan Geç Antik Çağ çeşmesi ise meydan olması muhtemel bu alanın daha geç dönemlerde de önemini koruduğunu göstermektedir.

Plan ve Genel Özellikleri

Meydanın doğu kanadını oluşturan, kuzey-güney aksında uzanan çeşme ve arka cephesini oluşturan istinat duvarı, yaklaşık 55 m boyunca Ana Kent Kapısı ile meydanın kuzey sınırı olan ana kaya kütleri arasında uzanmaktadır. Ana Kent Kapısı'ndan kuzeye doğru yaklaşık 20 m ilerleyen istinat duvarı batıya dönerek L biçiminde devam etmektedir. Çeşmenin güney kısa kenarı ile batıya doğru dışa taşan duvar arasında, meydandan üst terasa çıkan merdiven basamakları bulunmaktadır.

Kısmen ayakta olan ancak yıkıntılar nedeniyle tam olarak algılanamayan çeşme yapısının, toprak üzerindeki takip edilebilen bakiyeleri, yapının özgününde U planlı olduğuna işaret etmektedir. Yaklaşık 16 m uzunluğunda olduğu anlaşılan çeşmenin uzun kenarında eş biçim ve büyüklükte üç beşik tonozlu birim olduğu anlaşılmaktadır. Çeşme olarak kullanıldığı düşünülen tonozlu birimler üzerinde 0.68 m genişliğinde su kanalı uzanmaktadır. Tonozlu birimler üzerinde yükselen 1.1 m kalınlığındaki duvar ile istinat

[448]G. Işık (2020). Sillyon Geç Antik Çağ Çeşmesi. *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi*, (Ed. M. Taşkıran), Ege Yayınları, s. 130.

duvarı arasında kalan su kanlının özgününde üzerinin tamamen tonoz örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Kanalın ve çeşmenin arka cephesini oluşturan duvar, akropole çıkan taş döşeli yol için istinat işlevini de üstlenmiştir. Çeşme; kuzey ve güney tarafta batıya doğru atılan birer kemerle sınırlanmaktadır. Uzun kenarın iki yanındaki tonozlu birimler dolgu toprağı nedeniyle tamamen kapanmış durumdadır. Güney birimin tonozu çökmüş, kuzey birimin ise çift sıra kemer örgüsünün sadece tek sırası korunabilmiştir. Merkezdeki tonozlu birim ise büyük oranda günümüze ulaşmıştır. Tonoz başlangıcına kadar dolgu toprağı ve yıkıntı bakiyesiyle örtülü birim, mevcut haliyle; 2.08 m genişliğe, 1.04 m yüksekliğe ve 2.01 m derinliğe sahiptir. Çift sıra tuğla örgülü tonozlu birimin ön cephesindeki kemer araları, kemer üst seviyesine kadar taş ve tuğla almaşıklığı ile örülmüş olup sonrasında moloz taş ve tuğlanın bir arada kullanıldığı düzensiz örgü biçiminde devam etmektedir.

Merkezdeki tonozlu birimin kuzey ve güney duvarlarında yanlardaki tonozlu birimlere açılan ve neredeyse tamamen kapanmış durumda, tek sıra tuğla ile örülmüş kemer açıklığı bulunur. Üç tonozlu birimi de birbirine bağlayan ve üstteki rezervuar ile aynı aks üzerinde yer alan bu kemerler, hem çeşmelerden akan suların tahliyesi ya da suyun, üç birimde yer alan havuza eşit olarak dağılması hem de üç birimi de örten tonozlara binen yükü dengelemek için yapılmış olması gerekir. Tek sıra taş, dört/beş sıra tuğladan oluşan almaşık teknikte örülmüş doğu çeşme duvarı üzerinde, duvar kaplamalarının sabitlenmesi amacıyla kullanılan kenet yuvaları görülmektedir. Diğer duvarlarda bu izler takip edilememekle birlikte korunmuş sıva kalıntılarından, tonozun ve yan duvarların hidrolik harç ile sıvanmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca doğu duvar üzerinde, (mevcut zemin seviyesinde) tonozlu birimin merkez aksına açılan bir de su oluğu bulunmaktadır. Günümüz yerleşimcilerinden buradaki oluktan yıl içerisindeki değişen debilerde sürekli su aktığı ve yakın sayılabilecek zamana kadar bu çeşmenin aktif olarak kullanıldığı öğrenilmiştir.[449] Günümüzde toprak altında olan kuzey ve güney tonozlu birimler de çeşme işleviyle kullanılmış olmalıydı. Her bir tonozlu birimin çeşmeden akan suyun toplandığı havuz işlevinde planlandıkları düşünüldüğünde, birimlerin önünü kapatan parapetlerin varlığından söz edilebilir. Büyük oranda korunmuş olan merkezdeki birimin genel mimari kurgusu, eş büyüklük ve biçimde oldukları anlaşılan diğer iki birimin muhtemel yapıları ve işlevleri hakkında güvenilir bilgiler

[449]Işık 2020, **a.g.k.**, 129.

sunmaktadır. Söz konusu üç birimin de özgününde bütüncül olarak nasıl bir mimari düzen sergilediği ve çeşmenin nasıl bir hidrolik sistem ile çalıştığı sorusu ancak ileride gerçekleştirilebilecek kazı çalışmalarıyla netlik kazanacaktır. Ancak günümüze ulaşan ve toprak üzerinde takip edebildiğimiz yapı bakiyeleri üzerinden bir öneride bulunacak olursak; su, tonozlu birimlerin üzerinden geçen tonoz örtülü kanal ve bu kanalla bağlantılı (doğu duvar içerisinden geçmesi muhtemel) künkler vasıtasıyla çeşme oluğuna iletilmiş olmalıydı. Çeşme üzerindeki su kanalının bitimi dolgu nedeniyle görülememekle birlikte; malzeme-teknik özellikleri bakımından çeşme ile çağdaş kabul edilebilecek kentin güneyinden ovaya su taşıyan kısmen sağlam durumdaki su kemerine bağlanmış olma ihtimali oldukça yüksektir.[450]

Söz konusu çeşme yapısında görülen mimari düzenin, tonoz, kemer ve taşıyıcı kalın duvarlar üzerine kurgulanmış olması; çeşmenin, asıl işlevinin yanı sıra, arkasındaki istinat duvarını destekleyici bir rol üstlendiğini de göstermektedir.

Dekorasyon

Yapı, mevcut haliyle dekorasyonuna dair bir veri sunmamaktadır. Ancak çeşme yapısının özgününde, yan yana sıralanan beşik tonozlu birimleri ve bu birimleri kapatan parapet ve arka duvarındaki kaplamalarla bağlı bulunduğu meydana oldukça hareketli bir cephe düzenlemesi sunduğu anlaşılmaktadır.

Tarihlendirme

Sillyon Kenti'nde günümüze ulaşabilmiş tek Geç Antik Çağ çeşmesi olan yapıda, tercih edilen tuğla kemerli tonoz sistemi ve duvar örgüsündeki malzeme kullanımı; Side Piskoposluk Mahallesi içerisinde yer alan sarnıcın hamama bakan ön cephesindeki tonozlu çeşmelerle oldukça benzerdir. Her iki yerleşimin yakınlığı göz önüne alındığında, bu malzeme-tekniğin kullanıldığı çeşme yapılarının sayıca azlığı, her iki kentteki söz konusu çeşmelerin benzer pratiklerin hâkim olduğu yakın tarihlerde inşa edilmiş olduklarını göstermektedir. Yapıyla ilgili ayrıntılı çalışmada bulunan Işık, Sillyon'daki çeşme yapısını; mimari kurgu, malzeme-teknik özellikleri ve yerleşim içerisindeki konumundan yola çıkarak Geç Antik Çağ'a tarihlendirmektedir.[451]

[450]Işık 2020, **a.g.k.**, 130.
[451]Işık 2020, **a.g.k.**, 132.

4.6.3. Side

4.6.3.1. Vespasianus Anıtı

Katalog No: 31

Resim No: 160-169

Çizim No: 100-102

Yeri

Geç Antik Çağ'da çeşmeye dönüştürülen Vespasianus Anıtı, Tiyatro ile günümüzde müze olarak kullanılan hamamın arasında kalan geç dönem şehir kapısının güneyinde yer almaktadır (Plan 10).

Plan ve Genel Özellikleri

İki kademeli platformun[452] (yük. 0.40 m ve 0.27 m, der. 2.20 m, uz. 6.27 m) taşıdığı U şeklinde bir plana sahip podyum[453] (yük.1.15 m, uz. 6.40 m) üzerinde yer alan bu yapı, ortada yarım daire planlı bir niş ve iki yanında birer *aedicula*dan oluşmaktadır.[454] Konglomera ve kumtaşı bloklardan inşa edilmiş olan bir duvarın önüne eklenen yapının dış cephesi kireç taşından oluşturulmuştur. Bunun da üzeri mermer plakalarla kaplanmıştır. Arşitrav üzerindeki yazıttan dolayı; özgününde Vespasianus Anıtı olarak adlandırılan bu yapı, Geç Antik Dönem'de çeşmeye dönüştürülmüştür. Bu aşamada yapının önüne mermer levhalardan oluşan iki adet havuz eklenmiştir. [455]

Yapıda 1962 yılında A. Machatschek tarafından gerçekleştirilen restorasyon neticesinde nişin iki yanında çıkıntı teşkil eden *aedicula*ların, ön cephede ikişer sütun,[456] bunlarla aynı hizada arka duvarda yer alan yarım sütunlar ve bunların üzerine oturan Korinth başlıkların taşıdığı üçgen alınlıklı saçaktan meydana geldiği anlaşılmıştır.[457] Ön

[452]Platfotmun alt yapısı 0.34 m yüksekliğindeki konglomera bloklardan oluşmaktadır.
[453]Podyum duvarı altta 0.20 m yükseklik ve 0.08 m derinlik, üstte ise 0.10 m yükseklikte yatay bir silme ile çerçevelenmiştir. Üst silmenin üzerinde, ayrıca 0.10 m yükseklikte yatay bir şerit yer alır.
[454]Nişli duvar uzunluğu 3.20 m, *aedicula*ların uzunluğu 1.60 m, derinliği 1.32 m'dir.
[455]A. M. Mansel (1964a). Side'deki "Vespasianus Anıtı". *Belleten XXVII,* sayı 110. Türk Tarih Kurumu, s.186-187; S. Eyice (1975). İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bizans-Türk Çeşmesi. *Belleten, XXXIX,* s.435.
[456]*Aedicula*ların arka tarafında yer alan yivli yarım sütunlarla aynı özelliklere sahip olması gerektiği düşünülen ön taraftaki orijinal sütunlara ait herhangi bir kalıntıya ulaşılamamıştır. Bunun nedeni, yapının daha sonraki bir dönemde onarımı sırasında ya da çeşme yapısına dönüştürüldüğü sırada, kentte Geç Antik Çağ'da sıklıkla kullanılmış olduğu anlaşılan yivsiz ve altı tek, üstü ise çift bilezikli mermer sütun gövdelerinin kullanılmış olmasıdır; Mansel, 1964, **a.g.k.**, 187.
[457]Sol *aedicula* uzunluğu 1.60 m., derinliği ise içte 1.19 m. dışta 1.31 m. olan bir kaide üzerinde yer aldığı saptanmıştır; Mansel, 1964, **a.g.k.**, 187-188.; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 119.

tarafta yer alan, 2.68 m yüksekliğinde olduğu anlaşılan sütunlar 0.15 m yükseklikteki kaideler üzerine oturmaktadır. Sütunların Korinth başlıkları ve arka taraftaki yarım sütunların Korinth düzenindeki yarım sütun başlıklarının ortalama yükseklikleri 0.34 m'dir. Buna göre tüm sütun yüksekliği 3.17 m olarak saptanmıştır. Sütunların üzerinde yer alan 0.46 m yüksekliğindeki mono blok olarak işlenmiş arşitrav-friz bloğunda; üç fascialı arşitrav, frizden kademeli ince bir silme ile ayrılmaktadır. Sol taraftaki *aedicula* arşitravının (ön yüzü boyunca) üstteki iki fasciasında iki satırlık bir yazıt bulunmaktadır.[458] Hem *aedicula*lar hem de orta nişin üzerinde yer alan arşitrav-friz bloğuna üçgen alınlıklı saçaklık oturmaktadır. *Aedicula*ları taçlandıran üçgen alınlıklar basık olup, çerçeveler dahil toplam yüksekliği 0.44 m'yi bulmaktadır. Böylelikle *aedicula* yüksekliğinin podyumdan, alınlık zirvesine kadar 4.16 m olduğu anlaşılmaktadır.[459]

İki *aedicula* arasında, içeriye doğru girinti oluşturan podyum duvarı üzerinde 1.02 m derinliğinde 2.90 m yüksekliğinde 1.60 m genişliğinde yarım kubbeli ve yuvarlak kemerli bir niş yer almaktadır. Bu nişin, yaslandığı kalın duvarın niş kavsine göre biraz yontulmasıyla ve bu kavse uygun taşlar örülerek oluşturulduğu görülmektedir. Nişin sol tarafında, *in situ* olarak tespit edilen kireç taşı plaster ve kemer kalıntılarından hareket edilerek restorasyonu yapılan niş ön cephesinin; 0.32 m derinliğinde, 0.27 m genişliğindeki plasterler üzerine oturan yuvarlak kemerli bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmıştır.[460] Orta nişin üst tarafını taçlandıran üçgen alınlık ise, çerçeveler dahil yüksekliği 0.56 m'yi bulmaktadır. Böylelikle nişli orta bölümün yüksekliğinin poyumdan itibaren alınlık zirvesine kadar 4.22 m olduğu saptanmıştır. Araştırmacılar, anıtın özgününde, niş içerisinde imparator heykeline yer verilmiş olduğunu düşünse de bu heykele ait hiçbir kalıntıya rastlanmamıştır. Kazılar sırasında yan *aedicula*lardan birinin içerisinde durmuş olduğu anlaşılan 1.15 m boyundaki bir erkek heykeli tespit edilmiştir. Söz konusu heykel, araştırmacılara göre; sade vücut ve elbise şekilleri ile Flaviuslar dönemi (M.S. 69-96) özelliği göstermektedir.[461]

Arşitrav üzerindeki yazıttan dolayı Vespasianus Anıtı olarak adlandırılan yapı, geç bir dönemde tamir görmüş ve bir çeşme yapısına dönüştürülmüştür. Günümüze çeşme ile ilgili çok az mimari veri ulaşsa da mevcut mimari ve arkeolojik veriler; anıtın

[458]Yazıtla ilgili detaylı bilgi, tarihlendirme bölümünde verilmiştir.
[459]Mansel, 1964, **a.g.k.**, 189-190.
[460]M. Beken tarafından yapılan restütüsyon önerisine göre, niş plasterleri, *aediculala*rın yivli arka yarım sütunlarıyla ve sütun başlıklarıyla uyumlu olarak, yivli plaster mermer kaplamalara ve Kointh tarzında plaster başlıklarına sahipti; Mansel, 1964, **a.g.k.**, 190-191.
[461]Mansel, 1964, **a.g.k.**, 192; Mansel 1978, **a.g.k.**, 118.

önünde, çeşme olarak kullanıldığı döneme ait iki havuzun varlığına işaret etmektedir. Platformun üzerindeki kenet delikleri ve levha izleri; 0.16 m kalınlığındaki levhaların, platformun üç kenarı boyunca yerleştirilmesiyle T formunda bir havuzun oluşturulduğunu göstermektedir. Uzunluğu 6.40 m, genişliği ise orta kısımda 1.80 m, *aedicula*lar önünde 0.60 m olduğu anlaşılan bu havuzun önünde, daha alçak seviyede uzunlamasına dikdörtgen planlı ikinci bir havuz (uz. 6.18 m, gen. 1.10 m) yer almaktaydı. Alttaki havuzun sol kısa kenarına ait *in situ* durumdaki taş levha (kal. 0.16 m, yük. 0.40 m), söz konusu havuzun üç tarafının da levhalarla çevrili olduğunu göstermektedir.[462]

Sözü edilen iki havuza su; Geç Antik Çağ'da çeşmeye dönüştürülen nişin, merkez aksına açılan bir 0.40x0.40 m ölçülerindeki su oluğundan sağlanmıştır. Duvar kalınlığı boyunca uzanan bu oluğun nişe açıldığı noktada, mermer bir çörtenin olduğu anlaşılmıştır.[463] Bu çörtenle aynı aks üzerinde, podyum üst kenarından (niş tabanından) başlayıp alttaki havuza doğru dikey bir hatta uzanan kanal görülmektedir. Ayıca podyumun üst kenarında, niş genişliği boyunca uzanan 0.10 m genişliğinde ve 1.50 m uzunluğunda, üzerinde kenet izleri görülen yatay bir levha oluğu bulunmaktadır. Bunun yanı sıra podyumun üst silmesinin yontulmasıyla ve bunun iki yanında yer alan *aedicula*ların tabanının derince oyulmasıyla oluşturulmuş uzun ince bir su kanalı (der.0.7m, gen. 0.14 m) görülmektedir. Anıtın çeşmeye dönüştürüldüğü sırada yapıldığı anlaşılan söz konusu oluk ve kanallar, çeşmenin çalışma prensibine dair ipuçları sunmaktadır. Podyum üst kenarındaki niş genişliği boyunca uzanan yatay oluk, kenetler yardımıyla buraya, (yaklaşık olarak 0.10 m kalınlığında, 1.50 m uzunluğunda) bir levhanın sabitlendiğini ve bu suretle nişin küçük bir çeşme haznesine dönüştürüldüğünü göstermektedir. Niş ekseninde yer alan çörtenden akan suyun kontrolsüz bir şekilde havuza akmasını önlemek ve kademeli bir su akışıyla görsel etki yaratmak amacıyla, nişin ön tarafının levha ile kapatılarak küçük bir çeşme haznesine dönüştürülmüş olması akla yatkın görünmektedir. Niş tabanın ortasına açılan gider deliği ve bu delikle bağlantılı podyum duvarı boyunca üstteki havuz tabanına doğru uzanan kanal da bu görüşümüzü desteklemektedir. Aynı zamanda restorasyon öncesine ait bir fotoğrafta, niş önünde *in situ* halde görülen levha parçası, niş önünün levha ile kapatıldığını kanıtlamaktadır. Tüm bu veriler birlikte düşünüldüğünde, çörtenden tazyikli bir şekilde akan suyun, kontrollü

[462]Mansel, 1964, **a.g.k.**, 192.
[463]Çeşmenin restorasyon sonrasına ait bir fotoğrafında mermer bir çörtenin olduğu görülmektedir ancak günümüze ulaşmamıştır.

olarak hazneye boşaldığını, buradan da basınçlı bir şekilde niş tabanın ortasına açılan gider deliği ve podyum duvarına açılan dikey kanal vasıtasıyla önündeki havuza iletildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca çeşme haznesindeki fazla su; nişi sınırlayan levhadan, podyum üst silmesi boyunca görülen kanala doğru süzülüp, buradan da iki yanındaki *aedicula* tabanını kat eden ince uzun su kanalı vasıtasıyla havuza akmış olmalıdır. Böylece üç yönden üst havuza dolan su, ilk havuzun taşmasının ardından daha alt seviyedeki ikinci havuza akıyor olmalıydı.[464] Bu suretle iki havuz arasında kademeli bir su akışı sağlandığı anlaşılmaktadır.

Çeşmeye suyun nereden getirildiği ile ilgili elde yeterli veri bulunmamakla birlikte, H1 ve H2 olarak adlandırılan sarnıçların yapıya olan yakınlığı[465] göz önüne alındığında, suyun bu sarnıçların birinden künklerle getirilmiş olduğu düşünülebilir.

Dekorasyon

Side Vespasianus Anıtı özgün haliyle günümüze ulaşmamış olsa da taş işçiliğindeki süsleme kompozisyonlarının çeşitliliği bakımından oldukça özeldir. Farklı dönemlerde tamiratlar gören ve çeşme yapısına dönüştürülen anıt, restorasyonlar neticesinde bugünkü halini almıştır. İki kademeli bir platformun taşıdığı U şeklinde bir plana sahip podyum üzerinde yer alan bu anıt, ortada yarım daire planlı bir niş ve iki yanında yer alan *aedicula* ile zengin bir cephe mimarisi sunmaktadır.

Çeşmenin anıt olarak kullanıldığı evrede, her iki *aedicula*nın ön cephesinde, arka cephede yer alan yivli yarım sütunlar gibi, yivli gövdeye sahip sütunların kullanılmış olabileceği düşünülmüştür. Geç Antik Dönem'de kentte çok kullanılmış olan yivsiz mermer sütunlar, bu yapıda sol *aedicula*nın ön tarafındaki yivli sütunların yerine yerleştirilmiştir. Kazılar sırasında ortaya çıkartılan parçalar ile restorasyonu yapılan anıtın, sadece sol *aedicula*sı büyük ölçüde tamamlanabilmiştir. Günümüzde restorasyon sırasında kullanılmış olan yivsiz sütunların üzerine oturan Korinth başlıklarının Vespasianus dönemine ait olmadıkları söylenebilir.[466] Sütun başlıkları üzerinde yer alan tek parçadan yapılmış arşitrav-friz bloğunda; üç fascialı arşitrav, firizden kademeli ince bir silme ile ayrılmaktadır. Friz yüzeyinde, geniş bir bant halinde (0.13 m) yedi yaprak

[464]Üst havuzdaki suyun yanlara taşmadan alttaki havuza akabilmesi için üstteki havuz ön levhaları, yandakilerden daha kısa olmalıydı; Mansel, 1964, **a.g.k.**, 192.
[465]H1 sarnıcı Vespasianus Anıtı'nın yak. 23 m kuzeydoğusunda, H2 sarnıcı ise yak. 26 m kuzeybatısında yer almaktadır.
[466]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 117.

dişinden oluşan açık ve kapalı palmet dizisi (*anthemion*) yer almaktadır.[467] Bu bezeme bandının üstünde ise ince bir şerit halinde *kymation* dizisi bunmaktadır. Ön cephe ve yan tarafa ait frizler karşılaştırıldığında, yan taraf frizlerinin özensiz yapıldığı görülür. Arşitrav-friz bloklarının arka taraflarında ise bezemeye yer verilmeyip, basit fascialar ve düz silmelerle düzenlendikleri gözlenir. Arşitravın altındaki sofit kuşağı da herhangi bir bezeme içermemektedir. Her iki *aedicula*nın üstünü örten üçgen alınlıklı saçağın tavan kısmı dörtlü kaset düzenlemesine sahip olup her bir kasetin içinde yüksek kabartma olarak işlenmiş çiçek motifleri yer almaktadır.

*Aedicula*ları taçlandıran üçgen alınlıkların 0.19 m yüksekliğindeki iki kademli *geison*un alt bölümünde *geisipodes* (diş dizisi) dizisine (0.09 m) yer verilmiştir. *Geison*un üst bölümü ise *İon kymation* içeren ince bir şeritle (0.10 m.) sonlanmaktadır. *Geison*ların dış köşelerine de birer erkek başı işlenmiştir. Alınlıkların üst çerçevesini oluşturan ve yanlara doğru devam eden sima üzerinde, frizdeki *anthemion* kuşağının aynısının tekrarlandığı görülmektedir. Sima'nın dışa bakan yan kenarlarında ise *anthemion* kuşağı arasında iki adet aslan başı şeklinde çörten bulunmaktadır. *Aedicula*ları taçlandıran üçgen alınlıklar basık olup, çerçeveler dahil toplam yüksekliği 0.44 m'yi bulur. Oldukça derin oyulmuş alınlık yüzeyinde hiçbir bezeme yoktur. Alınlık köşe ve tepesinde görülen kaideler, bunların üzerinde akroter olduğuna işaret etmektedir. Orta nişin üst tarafını taçlandıran üçgen alınlık ise, çerçeveler dahil yüksekliği 0.56 m'yi bulmaktadır. *Aedicula* alınlıklarına benzer bir biçimde işlenmiş olan bu alınlığın tek farkı, iç yüzeyinin tamamıyla bezemeli olmasıdır. Alınlığın ortasında Medusa başı yer almaktadır. Bu baştan simetrik bir şekilde alınlığın köşelerine doğru kıvrık dallar ve bunların arasına işlenmiş dört yapraklı çiçek motifleri uzanmaktadır.

İki *aedicula* arasındaki nişin, her iki yanında yer alan plaster ve bu plasterler üzerine oturan silmeli kemeriyle arşitektonik bir çerçeveye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Niş cephesi ve *aedicula* cephelerinde görülen kenet izleri, anıtın tüm cephesinin mermerle kaplı olduğuna işaret etmektedir. Aynı kenet izleri, nişi çevreleyen kemer ve plaster yüzeyinde de görülmektedir. Mimar M. Beken tarafından yapılan restitüsyona göre; plaster yüzeyindeki kaplamalar, *aedicula*ların yarım sütunlarına benzer biçimde yivli olup, Korinth tarzında plaster başlıklarına sahiptir.[468]

[467]Friz üzerinde yer alan anthemion kuşağı Flavius'lar dönemi özelliği gösterir; Erol, 1999, **a.g.k.**,148.
[468]Mansel, 1964, **a.g.k.**, s.190-191.

Yapının orijinalinde orta niş içerisinde bir imparator heykelinin bulunduğu düşünülse de bu heykele ait bir parçaya rastlanmamıştır. Ancak kazılar sırasında yan *aedicula*lardan birinin içerisinde durmuş olduğu anlaşılan ve üslubu gereği Flaviuslar dönemine ait olduğu düşünülen bir erkek heykeli (1.15 m) tespit edilmiştir.[469]

Yapının çeşme olarak kullanıldığı döneme ait havuz levhaları günümüze ulaşmadığı için levhaların nasıl bir süsleme özelliğine sahip olduğu bilinmemektedir. Platformun sol tarafında yer alan *in situ* haldeki ikinci havuzun yan levhasının üst kenarında kademeli bir silme görülmektedir. Aynı silme, her iki havuzun levhalarında da kullanılmış olmalıdır.

Tarihlendirme

Yapı orijinal haliyle, sol *aedicula* arşitravı üzerinde yer alan iki satırlık yazıtın başında İmparator Vespasianus'un adının geçmesi ve imparatorun üçüncü kez konsül, yine üçüncü kez halk tribunus'u olduğunu bildirdiğinden dolayı, M.S. 71-74 yılları arasına tarihlendirilmektedir.[470] Friz üzerinde yer alan *anthemion* kuşağı ve *aedicula*ya ait olduğu düşünülen erkek heykelinin stilistik açıdan Faviuslar dönemi özelliği göstermesi, önerilen tarihi desteklemektedir. M.S. 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen sur duvarına bitişik olarak inşa edilen bu yapı, Mansel'e göre orijinal yerinden sökülerek sütunlu cadde üzerinde yer alan Geç Antik Çağ şehir kapısının yanına yerleştirilmiş ve yeni yerinde çeşmeye dönüştürülmüştür.[471] Bu durumda anıtın mevcut yerine nakli ve çeşmeye dönüşümü, M.S. 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen sur duvarının inşası sırasında ya da sonraki yakın bir zamanda olmalıydı. Ancak çeşme yapısının arkasındaki sur duvarına ait, içerisinde mermer bir heykel kaidesinin bulunduğu yarım daire formundaki büyük niş (çapı 4.50 m); sur duvarının ilk inşa edildiği sırada önünde bir anıtın olmadığını, anıtın özgün yerinden sökülerek sur duvarına sonradan eklendiğini göstermektedir. Geç Antik Çağ'da kentte yoğun olarak kullanılmış olan ve yapının bütüncül mimari düzenine aykırı yivsiz mermer sütunların, bu yapıda *aedicula*ların ön tarafındaki yivli sütunların yerine kullanılmış olması, yine Mansel tarafından, anıtın nakil işlemi sırasında hasar gören parçalarının değiştirildiği şeklinde yorumlanmıştır.[472]

[469]Mansel, 1964, **a.g.k.**, s.192; 1978, **a.g.k.**, 118.
[470]Yazıtla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. G.E. Bean (1965). *Side Kitabeleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Yaz. No: 126, s. 34; Mansel, 1964, **a.g.k.**, s.195-197.
[471]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 119.
[472]Mansel, 1964, **a.g.k.**, s.192.

4.6.3.2. Dairesel Havuzlu Çeşme

Katalog No: 32

Resim No: 170-173

Çizim No: 103

Yeri

Dairesel Havuzlu Çeşme, günümüzde müze binası olarak kullanılan hamam yapısı ile geç dönem şehir kapısı[473] (Tak) arasındaki Attius Philippus Suru'nun sütunlu caddeye bakan cephesinde, Vespasianus Çeşmesi'nin ise karşısında yer almaktadır (Plan 10).

Plan ve Genel Özellikleri

Üç basamaklı dairesel bir platform üzerinde yükselen bu çeşme; yarım daire planlı, yarım kubbeli büyük bir niş (yük. 4.80 m, gen. 3.80 m, der. 1.85 m) ve bunun üzerinde yer alan daha küçük boyuttaki üç nişten oluşan bir cephe düzenlemesine sahiptir. Kısmen günümüze ulaşan çeşme duvarı; konglomera, kireç taşı bloklar ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Duvar yüzeyinde görülen kenet izleri ve çeşme nişinin alt bölümünde korunabilmiş mermer kaplamalar, çeşme cephesinin tamamının mermer levhalarla kaplı olduğunu düşündürmektedir. Kemer başlangıç seviyesine kadar büyük ve küçük boyutlu konglomera taşları ile inşa edilen çeşme nişinin yarım kubbesi ve yuvarlak kemeri, tuğla malzeme ile örülmüştür. Çeşme nişinin önünde yer alan dairesel platformun dış kenarlarına kavisli mermer levhaların[474] yerleştirilmesi ile 3.80 m çapında 0.58 m derinliğinde dairesel bir havuz oluşturulmuştur. Levhalar birbirlerine ve platforma metal

[473]Kentin doğusundaki kara surlarının arasından geçit veren ana kapıdan güneybatı yönüne uzanan sütunlu ana cadde, tiyatronun kuzeyinde dik açıyla kuzeye ve devamında da tekrar batıya yönlenmektedir. Geç dönem kapısı, ana caddenin yön değiştirdiği bu konumda bulunmaktadır. Dairesel Havuzlu Çeşme ise bu kapının hemen kuzeyinde yer almaktadır. Özgününde tek kemerli bir tak olduğu anlaşılan ve günümüze yaklaşık 13.45 m yükseklikte korunagelmiş olan yapının sonraki dönemlerde yapılan değişikliklerle, ilk durumundan oldukça farklılaştığı anlaşılmaktadır. Tek kemerli takın özgün orta açıklığı 8.60 m genişlik ve 11.90 m yüksekliktedir. M.S. 4. yüzyılda bu noktadan geçirilen Attius Philippus Suru'na dahil edilen yapının kemer açıklığı, harç, devşirme bloklar ve sütun gövdelerinin kullanımıyla kapatılmış olup, 2.65 m genişlikte ve 4.00 m yükseklikte bir kapı açılmıştır. Bu evrede iki tarafı yazıtlı bir mermer söve bloğu, kapının lentosu olarak kullanılmış, lentonun üzerine sivri kemere yaklaşan formda bir hafifletme kemeri oturtulmuştur. Ancak yakın zaman içerisinde artan trafiğe olanak sağlamak amacıyla, bu iç dolgu ve sonraki evre kapısı da yıkılarak, geçiş genişletilmiştir. M.S. 4. yüzyıldaki yeni düzenlemeyle, takı da içine alır şekilde inşa edilen tahkimat sistemi, yapıya, iki yanında yer alan çeşme yapılarıyla birlikte, surlarla deniz arasında kalan kentin ana kapısı kimliğini kazandırmıştır; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 31-32; H. M. Özgen (2009). *Anadolu'da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı), s. 60-62.

[474]Kalınlıkları ortalama 0.14 m, yükseklikleri ise 0.58 m olan levhaların genişlikleri, 0.76–0.56 m arasında değişmektedir.

kenetlerle sabitlenmiştir. Havuzun ön tarafında ise platformun en üst basamağı boyunca uzanan açık bir drenaj kanalı bulunmaktadır. Dairesel havuzun tabanı hidrolik harç ile sıvanmış ve üzeri 0.03 m kalınlığındaki mermer plakalarla kaplanmıştır. Havuzun taban seviyesinde 0.19 m çapında tahliye deliği yer almaktadır. Nişin ortasındaki su oluğunda ise 0.38x0.50 m ölçülerinde mermer bir çörten bulunmaktadır.

Duvarın üst bölümündeki tuğla kemerli üç niş, alttaki çeşme nişinin kemer seviyesinin üzerinde yer almaktadır.[475] Ortadaki nişin, çeşme nişine benzer şekilde, yarım daire planlı ve yarım kubbeli bir düzenlemeye sahip olduğu görülmektedir. Yanlardaki yuvarlak kemerli nişler ise ortadaki nişten farklı olarak dikdörtgen kesitlidir.[476] Alttaki çeşme nişi ile aynı aks üzerinde yer alan ortadaki yarım daire kesitli niş, diğerler iki nişten daha yüksek tutularak, alttaki çeşme nişi ile simetrik bir cephe düzenlemesi elde edilmiştir.[477] Aynı zamanda ortadaki nişin merkezinde; alttaki nişin çörteni ile aynı aks üzerinde, iki oluğun olduğu görülmektedir. Bu oluklardan biri nişin taban seviyesinde, diğeri ise ortasında yer almaktadır. Söz konusu oluklar, kesin olmamakla birlikte, üstteki niş ile alttaki çeşme nişinin birbiriyle bağlantılı hidrolik bir sistem içerisinde çalışmış olduğuna işaret etmektedir.

Çeşmeye suyun nasıl getirildiğini şu anki mimari ve arkeolojik verilerle net bir şekilde ortaya koymak oldukça güçtür. Ancak yapının hemen kuzeybatısındaki, M.S. 2.-3. yüzyıllara tarihlendirilen H1 olarak adlandırılan sarnıcın, bu çeşmeyi beslediği olasıdır.[478] Dairesel çeşme havuzuna su; 2.30 m yükseklikten, çeşme nişinin ortasında yer alan çörtenden akmaktaydı. Havuz suyunun gerekli durumlardaki tahliyesinin, tabanında

[475]Duvarın üst bölümü alttaki duvardan farklı olarak kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olup derz aralarında yer yer tuğla malzeme kullanılmıştır. Duvar yüzeyinde, cephenin mermer plakalarla kaplı olduğuna işaret eden kenet yuvaları bulunmaktadır.

[476]Sol taraftaki nişin alt bölümünde, sonradan kapatılmış olduğu anlaşılan, yuvarlak kemerli bir açıklık yer almaktadır. Söz konusu açıklığın işlevi anlaşılamamıştır.

[477]Duvarın üst bölümünde yer alan üç niş, Vespasianus Çeşmesi'nin yaslandığı su duvarının arka cephesinin üst bölümündeki nişlerle benzer şekilde üçlü düzenlemeye sahiptir.

[478]Side kentine su, ilk inşa evresi M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen, üstü açık veya tonozlu kanallar, su kemerleri ve kayaya oyulmuş galerilerden oluşan 30 km. uzunlundaki su yolu ile kentinin kuş uçumu 25 km kuzeyindeki Dumanlı pınarından (Manavgat çayının ana kaynağı) getirilmiştir. Kentin kuzeybatısındaki kara surlarına kadar ulaşan bu su yolu sur duvarını aştıktan sonra Bizans Dönemi'nde esas karakterini kaybeden, farklı inşa teknikleri gösteren ve çeşitli yerlerde dirsekler yapan masif duvarlar ve kemerlerden oluşan bir köprü üzerinde, güney yönde şehrin merkezine doğru uzanıp, H1 ve H2 sarnıçlarında son bulmaktadır. Sarnıçlarda toplanan sular burada durulmasının ardından kentin çeşitli yerlerine ve kentin temiz su ihtiyacının karşılandığı kentteki çeşme yapılarına, açık kanallar, künk ve taş borular vasıtasıyla sevk edilmekteydi; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 79-93; K. Grewe (1994). Die römische Wasserleitung nach Side (Türkei), *Antike Welt 25*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s.192-203.

bulunan 0.19 m çapındaki gider ile; havuzdan dışarıya taşan suların tahliyesinin ise önünde yer alan açık drenaj kanalı vasıtasıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Dekorasyon

Çeşme yapısı; altta tek, üstte üç nişli cephesiyle oldukça haraketli bir cephe düzenlemesi sunmaktadır. Çeşme nişinin cephesindeki kısmen günümüze ulaşan mermer kaplamalar ve duvar yüzeyindeki kent yuvaları, cephenin tamamının mermerle kaplı olduğunu göstermektedir.

Tarihlendirme

Dairesel Havuzlu Çeşme, Mansel tarafından, kentin bulunduğu yarımadayı en dar yerinden ikiye bölen ve geç dönem kapısıyla (Tak) birleşen Attius Philippus Suru'nun[479] bir parçası olması nedeniyle, sur ile aynı döneme; yani M.S. 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir.[480] Bununla birlikte, surun işlev ve tarihlendirmesi halen tartışmalıdır. Söz konusu surla ilgili son yapılan çalışmaların sonuçlandırılmasıyla, çeşme yapısı için daha net bir tarih önerisi verilebilecektir.

[479]Yarımadanın en dar yerinde şehri ikiye bölen, kuleleri doğuya bakan sur duvarı, burada muhtemelen devşirme olarak kullanılan ve M.S. 4. yüzyıla tarihlenen bir yazıttan dolayı literatürde Attius Philippus Suru olarak isimlendirilmiştir; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 67-70; H. S. Alanyalı (2014). Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları. *36. KST*, (1), Ankara, s. 274.

[480]Söz konusu sur ve bu surla birleşen, sonradan kent kapısına dönüştürülen Tak ve bu takın iki yanında eklenen çeşme yapıları (Vespasianus Anıtı ve Dairesel Havuzlu Çeşme) Side Kenti'nin Geç Antik Çağ'daki dönüşümüne dair önemli veriler sunan mimari örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. M.S. 4. yüzyıldaki yeni düzenlemeyle, takı da içine alır şekilde inşa edilen tahkimat sistemi, yapıya (kapıya), iki yanında yer alan çeşme yapılarıyla birlikte, surlarla deniz arasında kalan kentin ana kapısı kimliğini kazandırmıştır. Böylece bu kapının, önünde bir anıtsal çeşme binası (*Nymphaeum*) bulunan esas şehir kapısını daha mütevazı bir ölçüde taklit ettiği söylenebilir; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 193.

4.6.3.3. Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri

Katalog No: 33

Resim No: 174-176

Çizim No: 104

Yeri

Kentin en dar yerindeki geç dönem şehir kapısının (Tak) hemen batısında bulunan iki çeşme; Kente gelen su kemerinin sonlandığı ve suyun biriktirildiği yer olan açık sarnıcın (H2) sütunlu caddeye bakan cephesinde yer almaktadır (Plan 10).

Plan ve Genel Özellikleri

Sarnıcın[481] sütunlu caddeye (C) bakan, çoğunlukla devşirme kesme taş malzemelerle inşa edilen cephesinin (yük. 4.70 m) batı ve doğu tarafında birer çeşme yer almaktadır. Batı taraftaki çeşmenin iki yanında, dışarıya doğru çıkıntı yapan 2.20 m genişliğe ve 1.45 m derinliğe sahip dikdörtgen kesitli iki kaide[482] yer almaktadır. Alt ve üst kısımları kademeli birer silme ile sınırlandırılan bu kaidelerin sütunlar taşıyıp taşımadığını bugün kesin olarak saptamak mümkün olmasa da kaidelerin eşit yükseklikte (1.90 m) ve boyutlarda oluşu; bunun yanı sıra, kaidelerin cephe üzerindeki yerleştiriliş düzeni ve kullanılan mimari plastik unsurların uyumu, bunların birer *aedicula* kaidesi olabileceğine işaret etmektedir. Kaidelerin arasında 2.53 m genişliğinde, 0.27 m derinliğinde düz cepheli bir niş yer almaktadır. Söz konusu nişin alt tarafında, kaide silmeleriyle aynı hat üzerinde devam eden birer silme bulunmaktadır. Nişin sol tarafında 4.20 m yükseklikte tespit edilen kemer başlangıç taşı, nişin özgününde yuvarlak kemerli bir düzenlemeye sahip olduğunu göstermektedir. Böylelikle nişli orta bölümün yüksekliğinin, şu anki zemin seviyesinden itibaren kemer zirvesine kadar 5.70 m olduğu anlaşılmaktadır. Niş aksında 0.22 m çapında, zemin seviyesinden 2.15 m yükseklikte bir

[481]Kente gelen su kemerinin sonlandığı ve suyun biriktirildiği yer olan Bizans Döneminde inşa edilmiş açık sarnıç, 16.70x10.40 m ölçülerinde 5.00 m derinliğinde olup doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Moloz taş, kaba yontu taş ve devşirme malzeme ile inşa edilen sarnıç duvarının kalınlığı 1.50-1.75 m'dir. Mevcut mimari veriler söz konusu duvarın üzerinde 0.30-0.40 m genişliğinde ve 0.57 m derinliğinde su kanalının olduğunu göstermektedir. Sarnıca iniş, güneydoğu köşesinde yer alan bir merdivenle sağlanmaktadır. Bkz. S. Eyice, (1952). *Side şehrinin erken Hıristiyan ve Bizans devirlerine ait mimari eserleri hakkında bir tetkik denemesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi), s. 36-37; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 288-289.

[482]Kaidelerin devşirme malzemelerle inşa edildiği anlaşılmaktadır.

su oluğu bulunmaktadır.[483] Çeşmenin havuz düzenlemesine ait bir veri günümüze ulaşmamış olsa da iki kaide arasında kalan açıklığın parapetle kapatılmasıyla; niş önünde kalan bu alanın havuz olarak kullanılmış olması akla yakın bir öneridir. Nitekim, geç dönem kapısının hemen doğusundaki Üç Havuzlu Çeşme'nin *aedicula* kaideleri arasında görülen havuzlar,[484] söz konusu çeşme yapısında da benzer bir uygulamanın yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Sarnıcın sütunlu caddeye bakan cephesinin doğu ucunda bir çeşme (yük. 2.18 m) daha yer almaktadır. Beşik tonozlu ve dikdörtgen planlı bu çeşme yaklaşık 2.50x2.00 m ölçülerindedir. Çeşmenin dışarıya doğru 0.90 m çıkıntı yapan ön cephesi, çoğunlukla devşirme kireçtaşı bloklarla örülmüştür. Yoğun kireç harcı ile birbirine bağlanan taşların derz aralarında az sayıda tuğla malzemenin kullanıldığı, yer yer korunabilmiş olan derz sıvasının yüzeyinde ise mala ya da benzeri bir aletle yapıldığı anlaşılan derz çizgileri görülmektedir. Çeşmenin yaklaşık yarısını örten 0.95 m derinliğindeki beşik tonoz, alt ve üst kısmı kademeli silmelerle sonlanan blok taşlar üzerine oturmaktadır. Çeşmenin iç cephesi tonoz başlangıç seviyesine kadar (1.35 m), alt ve üst kenarı yatay silmelerle sonlanan kireç taşı levhadan, bunun üst kısmı ise kesme taş örgüden oluşmaktadır. Devşirme olduğu anlaşılan bu levhanın üst sileme seviyesinde (ortasında), levhanın oyulmasıyla oluşturulmuş 0.13 m çapında bir su oluğu bulunmaktadır.

Her iki çeşmeye de suyun, arkasındaki 16.70x10.40 m ölçülerinde ve 5.00 m derinliğindeki dikdörtgen planlı açık sarnıçtan geldiği anlaşılmaktadır. Kente gelen su kemerinin sonlandığı ve suyun biriktirildiği yer olan bu sarnıç, şehrin su ihtiyacının karşılandığı bir maksem olmasının yanı sıra ön cephesinde yer alan iki çeşmenin de su deposu olarak kullanılmıştır.[485] Mevcut mimari ve arkeolojik verilerin yetersizliği nedeniyle çeşmeden akan suların drenajının nasıl yapıldığı ise saptanamamıştır.

---

[483]Eyice, bu oluğun açık olmadığını belirterek, oluğun bulunduğu blok taşın tiyatroda tente germek için kullanılan taşlardan biri olabileceği önerisinde bulunmuştur. Araştırmacı bu nedenle, buranın bir çeşme olamayacağı vurgusunu yapmıştır. Ancak yerinde yapmış olduğumuz incelemelerde söz konusu oluğun açık olduğu, dolayısıyla buranın bir çeşme olduğu kesinlik kazanmıştır. Eyice'nin önerisi için bkz. Eyice 1952, **a.g.k.**, 37.

[484]Üç Havuzlu Çeşme için bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 108-113.

[485]Side kentine su, ilk inşa evresi M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen, üstü açık veya tonozlu kanallar, su kemerleri ve kayaya oyulmuş galerilerden oluşan 30 km uzunlundaki su yolu ile kentinin kuş uçumu 25 km. kuzeyindeki Dumanlı pınarından (Manavgat çayının ana kaynağı) getirilmiştir. Kentin kuzeybatısındaki kara surlarına kadar ulaşan bu su yolu sur duvarını aştıktan sonra Bizans Dönemi'nde esas karakterini kaybeden, farklı inşa teknikleri gösteren ve çeşitli yerlerde dirsekler yapan masif duvarlar ve kemerlerden oluşan bir köprü üzerinde, güney yönde şehrin merkezine doğru uzanıp, H1 ve H2 sarnıçlarında son bulmaktadır. Sarnıçlarda toplanan sular burada durulmasının ardından kentin çeşitli yerlerine ve kentin temiz su ihtiyacının karşılandığı kentteki çeşme yapılarına, açık kanallar, künk ve taş borular vasıtasıyla sevk edilmekteydi; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 79-93; Grewe, 1994, **a.g.k.**, 192-203.

Dekorasyon

Çeşmeler günümüzdeki haliyle oldukça sade bir görünüm sergilemektedir. Ancak mevcut kalıntılar; batı taraftaki çeşmenin özgününde, iki *aedicula*dan ve bir nişten oluşan hareketli bir ön cepheye sahip olduğunu göstermektedir.

Tarihlendirme:

Mansel, her iki çeşmeyi de bağlı bulunduğu sarnıçla birlikte Bizans Dönemi'ne tarihlemiş olsa da sarnıç ve çeşmelerle ilgili net bir tarih önerisi getirilememiştir.[486] Eyice ise H2 sarnıcının cephesinde tespit edilen, ancak günümüzde yerinde bulunmayan bir yazıtlı devşirme bir bloktan yola çıkarak, yapının M.S. 6. yüzyıl sonrasında inşa edilmiş olabileceğini öne sürmüştür.[487]

4.6.3.4. GG Yapısı

Katalog No: 34

Resim No: 177-178

Çizim No: 105

Yeri:

GG yapısı olarak adlandırılan çeşme,[488] kentin doğusundaki ana kapıdan güneybatı yönüne doğru uzanan büyük sütunlu caddenin batısındaki dükkân sırasının arasında, günümüzde müze olarak kullanılan hamamın ise yaklaşık olarak 160 m kuzeyinde yer almaktadır (Plan 10).[489]

Plan ve Genel Özellikleri

Zemini sütunlu cadde zemininden 1.50 m daha aşağıda olan çeşme yapısı, güney yönde küçük bir avlu, avlunun kuzey tarafındaki her iki yanında birer niş bulunan

[486]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 288-289.

[487]Eyice 1952, **a.g.k.**, 37; İlk kez R. Paribeni ve P. Romanelli tarafından tespit edilen ve yayınlanan bu yazıt üzerinde "….CTINIAN" şeklinde biten bir şahıs ismi geçmektedir. Eyice her ne kadar kendi doktora tezinde araştırmacıların yayınına atıfta bulunarak, araştırmacıların yazıtta, İmparator Justinianus ismini muhtemel gördüklerinden bahsetse de söz konusu yayında böyle bir ifadeyle rastlanmamıştır. Ayrıca bu yayınında, yazıtın bulunduğu yer olarak tiyatronun batısındaki Ortaçağ yapısı tarif edilmiş olup, bu yapının söz konusu sarnıç olup olmadığı net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Yazıt için bkz. R. Paribeni ve P. Romanelli (1914). Studii e ricerche archeologiche, *Monumenti antichi 23,* s.122, no 88.

[488]Literatürde daha çok "GG yapısı" olarak kullanıla gelen çeşme, Eyice'nin 1952 tarihli doktora tezinde "*Direkli cadde yanındaki çeşme*", yine aynı yazarın 1960 tarihli yayınında "*Apsis'li çeşme binası*" olarak adlandırılmıştır; bkz. Eyice 1952, **a.g.k.**, 38-40; Eyice, 1956, **a.g.k.**, 58.

[489]Eyice 1952, **a.g.k.**, 38.

eksedralı bir çeşme ve bunların doğusunda yer alan birbirinden farklı büyüklükteki iki mekândan oluşmaktadır. Çeşmenin bulunduğu avlu, güney ve doğu kenarı boyunca uzanan 2.00–1.90 m genişliğindeki bir galeriyle çevrelenmiştir. Doğrudan sütunlu caddeye açılan galeriye geçiş, güneyindeki Korinth başlığa sahip iki sütun dizisinden oluşan üçlü açıklıkla (gen. 7.00 m) sağlanmıştır. Bu geçişin hemen önünde 0.50 m ağız çapına sahip bir kuyu ya da sarnıç bulunmaktadır. Kuzey yönde bir eksedra ile sonlanan, batı yönde ise duvarla sınırlanan 3.60x2.55 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı avlu, doğu tarafında bulunan 1.35 m genişliğindeki bir açıklıkla ve güneyindeki Korinth başlıklı tek sütundan oluşan (gen. 2.85 m) ikili açıklıkla galeriye bağlanmaktadır.[490] Zemini galeri zemininden daha alçak kotta olan avlu, tümüyle mermer plaklarla döşelidir.

Avlunun doğusunda yer alan 2.40 m yüksekliğinde, 1.90 m genişliğinde, 1.65 m derinliğindeki yarım daire plânlı ve yuvarlak kemerli eksedranın iç cephesi üç nişli bir düzenlemeye sahiptir. Çeşme nişi olarak kullanıldığı anlaşılan bu nişlerden yandakiler dikdörtgen, ortadaki ise yarım daire kesitlidir.[491] Beden duvarları ağırlıklı olarak moloz taş malzeme ile inşa edilmiş olan eksedralı çeşmenin kemeri, düzgün kesme taş, yarım kubbesi ise tuğla malzeme ile örülmüştür. Söz konusu kemerin kilit taşı üzerinde, buraya bir aydınlatma gerecinin asıldığına işaret eden bir delik görülmektedir. Duvar yüzeyinde yer yer korunabilmiş sıva kalıntıları, eksedranın iç cephesinin tümüyle kireç harcı ile sıvalı ve freskle bezeli olduğunu göstermektedir.[492] Eksedranın içerisinde, avluya açılan tarafının iki kireç taşı levha (yük. 0.80 m, kal. 0.12 m) ile sınırlandırılmasıyla oluşturulan,[493] 1.00 m derinliğinde, zemini tuğla plakalarla döşeli bir havuz bulunmaktadır. Havuzu sınırlayan levhaların önünde, mermerden yapılmış açık bir drenaj kanalı mevcuttur. Eksedranın her iki yanında, yarım daire kesitli ve yuvarlak kemerli birer niş (yük. 1.30 m, gen. 0.54 m) daha yer almaktadır. Eksedra nişleri gibi çeşme olarak kullanıldığı anlaşılan bu nişlerin önünde ise 0.70x0.64 m ölçülerinde küçük birer su haznesi mevcuttur.[494]

---

[490]Avlunun güneydoğu köşesini teşkil eden L payenin taşlarından birinin yüzeyine Latin haçı işlenmiştir; bkz. Eyice 1952, **a.g.k.**, 38.

[491]Ortadaki yarım daire kesitli nişin genişliği 0.37 m, derinliği 0.18 m'dir. Yanlardaki dikdörtgen kesitli nişlerin genişliği 0.42 m, derinliği ise 0.32 m'dir.

[492]Yapının ilk ortaya çıkarıldığı dönemde (1949) eksedranın iç cephesindeki sıva yüzeylerinde geniş bantlar halinde koyu kırmızı renkte çerçeve çizgileri tespit edilmiştir; Eyice 1952, **a.g.k.**, 38.

[493]Söz konusu levhalardan sadece eksedranın sağ tarafındaki insitu halde tespit edilmiş olup, diğeri günümüze ulaşmamıştır.

[494]Eyice ve Mansel bu iki nişin cepheye sonradan eklenmiş olabileceğini önermiş olsa da, nişlerin cepheye sonradan eklendiğine işaret eden herhangi bir malzeme-teknik farklılık görülmemektedir; Eyice, 1952, **a.g.k.**, 39; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 286.

Havuzu sınırlayan levhaların, eksedra iç cephesinde yer alan çeşme nişlerine olan uzaklığı (yak. 1.65 m), suyun havuzdan kaplarla daldırılarak alındığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, eksedranın iki yanında yer alan nişli çeşmelerden ise suyun, doldurularak alınmış olduğu düşünülebilir. Suyun çeşmeye nereden getirildiği ve nereye tahliye edildiği ile ilgili elde yeterli veri bulunmamaktadır. Öte yandan suyun, çeşme yapısının yaklaşık olarak 80 m kuzeyinden geçerek günümüzde müze olarak kullanılan hamama ulaşan ishale hattından ya da bu hatla bağlantılı, civardaki ikincil bir dağıtım noktasından pişmiş toprak künk hattıyla getirilmiş olduğu öne sürülebilir. Eksedralı çeşme havuzundan ve her iki yanında yer alan nişli çeşmelerden akan suların; avludaki drenaj kanalı vasıtasıyla, galerinin güneyinde yer alan sarnıca/kuyuya ya da sütunlu caddeden geçen kanalizasyona tahliye edilmiş olduğu söylenebilir.

Dekorasyon

Yapı bugünkü haliyle sade bir görünümde olmasına karşın**,** avlunun kuzeyindeki üç nişli eksedra ve bunun iki yanında yer alan çeşme nişleriyle birlikte hareketli bir cephe düzenlemesi sergilemektedir. Ayrıca yapının iç cephesinde, yer yer korunabilmiş olan fresk kalıntıları,[495] Korinth sütun başlıkları ve kazılar sırasında bulunmuş olan zemin mozaiklerine ait parçalar, yapının özgününde oldukça zengin bir iç dekorasyona sahip olduğunu göstermektedir.[496]

Tarihlendirme

GG Yapısı, Mansel ve Eyice tarafından, M.S. 5-6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Araştırmacılar bu tarihlendirmeyi yapının genel mimarisine, Korinth tipi sütun başlıklarına ve çeşmenin iç cephesini süsleyen fresklerin üslubuna göre yapmıştır.[497]

[495]Çeşmenin batı duvarının avluya bakan cephesinde tespit edilen fresk kalıntısı üzerindeki, cepheden tasvir edilmiş olan kadın başının, Meryem'i tanımlamış olabileceği Mansel ve Eyice tarafından öne sürülmüştür. Sonradan müzeye nakledilmiş olan bu fresk, kadın figüründe görülen iri göz ve boğumlu saç stilinin, M.S. 6. yüzyıl mozaiklerindeki kadın figürlerine olan yakınlığı sebebiyle, Eyice tarafından bu yüzyıla tarihlendirilmiştir; bkz. Eyice 1952, **a.g.k.**, 39-40.; Mansel ve Eyice ayrıca, kadın tasvirinin yer aldığı fresk ve kazılar sırasında yapı içerisinde tespit edilen mozaik parçaları nedeniyle, yapının Hıristiyanlar tarafından önem verilen bir Ayazma olma ihtimalini öne sürmüş olsalar da, bunu destekleyecek herhangi bir arkeolojik ya da mimari veriye ulaşılamamıştır; Eyice 1952, **a.g.k.**, 40; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 286.
[496] Eyice 1952, **a.g.k.**, 39.
[497] Eyice 1952, **a.g.k.**, 60; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 286.

4.6.3.5. HH Yapısı

Katalog No: 35

Resim No: 179-180

Çizim No: -

Yeri

Çeşme yapısı, kentin güneybatısındaki P tapınağının hemen güneyinde yer alır. Tapınağın güney duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan çeşme, güneydeki deniz surlarının önünden devam eden ve Apollon-Athena Tapınaklarına, kentin güneyinden ulaşımı sağlayan bir cadde üzerinde konumlandırılmıştır (Plan 10).

Plan ve Genel Özellikleri

Özgün durumunda önünde portikolu bir avlusu olduğu anlaşılan çeşmeden günümüze sadece, 1.30-1.40 m yüksekliğe kadar korunabilmiş çeşme duvarı ve bu duvarın ön cephesini oluşturan kare kesitli kaideler gelebilmiştir. Buna karşın, yapının ilk ortaya çıkarıldığı 1947 yılına ait ilk arkeolojik ve mimari veriler, çeşme yapısının nasıl bir mimari düzene sahip olduğuna dair ipuçları sınmaktadır.[498] P Tapınağı'nın yarım daire planlı cellasının güney cephesine bitişik olarak Erken Bizans Dönemi inşa edildiği düşünülen çeşme duvarı, cella duvarına 30º'lik bir açıyla yaslanmaktadır. Doğu-batı doğrultulusunda uzanan, 12.00 m. uzunluğundaki bu duvar, derz aralarında yer yer tuğlanın kullanıldığı moloz taş örgülü bir yapıya sahiptir. Bu duvarın ön cephesinde, aynı malzeme-teknik özellik sergileyen 1.16-1.18 m aralıklarla yerleştirilmiş dört adet, genişliği 1.35-1.46 m, derinliği ise 1.15 m olan *aedicula* kaidesi yer almaktadır. Eyice tarafından bu kaidelerin gerisindeki çeşme duvarda, su oluklarının yerleştirilmesi için yapılmış küçük yuvalar tespit edilmiş[499] olsa da günümüzde duvar oldukça harap durumda olduğu için bu olukların varlığına dair bir ize rastlanamamıştır. Çeşme suyunun duvar içerisine nüfuz etmesini engellemek için belli bir seviyeye kadar hidrolik harçla sıvanmış olduğu anlaşılmaktadır. Çeşme cephesinde yer yer izlenebilen mermer kaplamalar ve harç üzerindeki izler, çeşmenin tüm cephesinin mermerle kaplı olduğunu

[498]Yapı 1947 yılında Side'de gerçekleştirilen ilk arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkartılmıştır. Çeşmenin çok az bir bölümü günümüze ulaşabildiği için yapıyla ilgili net çıkarımlarda bulunabilmek ne yazık ki mümkün değildir. Çeşme yapısına dair temel saptamalarımız, çeşmenin kısmen koruna gelen çeşme duvarı, ayrıca Mansel ve Eyice'nin yayınlarında verdiği bilgiler doğrultusunda yapılabilmiştir; bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 289; Eyice 1952, **a.g.k.**, 34-36.
[499]Eyice 1952, **a.g.k.**, 35.

göstermektedir. Her biri yaklaşık aynı ölçüdeki kare kesitli kaidelerin üstünde Korinth başlıklı sütunlardan oluşan *aedicula*ların yükseldiği belirtilse de[500] bu düşünceyi destekleyecek mimari öğe ya da öğeler günümüze ulaşmış değildir. Ancak sözde kaide kalıntılarının, eşit yükseklikte ve boyutlarda oluşu, bunun yanı sıra kaidelerin eşit aralıklarla yerleştirilişi, bunların birer *aedicula* kaidesi olduğu görüşünü desteklemektedir.

Aedicula kaidelerinin oturduğu taş zemin üzerindeki kenet izleri, kaidelerin önünde, levhalarla sınırlanan dikdörtgen planlı bir havuzun olduğuna işaret etmektedir.[501] Aynı zemin üzerinde tespit edilmiş olan ve kenet izlerinin hemen önünde uzanan açık drenaj kanalı ise çeşme havuzunun varlığını doğrulamaktadır.[502]

Günümüzde modern yürüme yolunun altında kalsa da yapının ilk ortaya çıkarıldığı dönemde, çeşmenin önünde, yamuk dikdörtgen plana sahip peristilli bir avlunun olduğu tespit edilmiştir.[503] Üç tarafı (doğu, batı ve güney) portikolarla çevrelenen peristilli avlunun kuzey kenarı boyunca çeşme cephesi uzanmaktadır.[504] Böylelikle çeşme yapısının, avlusunun üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, en az üç yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu avlunun, geometrik desenli *opus-sectile* zemin döşemesine sahip olduğu,[505] portikoların ise *opus tesselatum* tekniğindeki mozaiklerle döşenmiş olduğu anlaşılmaktadır.[506]

Bu çeşmenin bağımsız bir çeşme yapısı mı, yoksa etrafındaki apsisli mekanlar ve trikonkhos'larla organik bir bağının olup olmadığı tam olarak anlaşılamamakla birlikte,

---

[500]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 289.

[501]Birçok araştırmacı tarafından Side Arkeoloji Müzesi'nin bahçesindeki 879 envanter numaralı çeşme parapetlerinin bu yapıya ait olduğu belirtilse de son yapılan çalışmalar, müze bahçesindeki çeşme parapetlerinin bu yapıya ait olmadığını ortaya koymuştur. Araştırmacılar yayınlarında müzedeki çeşme parapetlerinin, 1947 yılında ortaya çıkartılan HH çeşmesine ait olduğu bilgisini sunarken, Mansel'in makalesine atıf da bulunsa da bu yayında böyle bir bilginin mevcut olmadığı anlaşılmıştır. Bkz. Mansel, 1956, **a.g.k.**, 41-42; Ş. Yıldırım tarafından Side Arkeoloji Müzesi'nin bahçesindeki 879 envanter numaralı çeşme ayrıntılı çalışılmış, çeşme parapetlerinin 1980'li yılların sonunda Side'de gerçekleştirilen altyapı çalışmaları sırasında yapılan kazılarda, Tiyatronun yaklaşık 100 m batısında, limana uzanan yolun yaklaşık olarak başlangıcında *in situ* halde bulunduğu araştırmacı tarafından tespit edilmiştir. Bkz. Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 516-517.

[502]Eyice 1952, **a.g.k.**, 35.

[503]Çeşme yapısının deniz surları ile P tapınağının arasındaki alana sıkıştırılmış olması sebebiyle peristili nizami bir plan teşkil etmemektedir.

[504]Portikolar avludan mermer bir stylobat üzerinde sıralanan sütunlar ile ayrılmıştır. Yapının ilk ortaya çıkarıldığı dönemde, söz konusu stylobat üzerinde 11 sütundan 7'sinin kaideleri *in situ* halde bulunmuştur. Üst yüzlerinde taşçı işaretleri tespit edilmiş olan bu kaideler 0.17 m yüksekliğe sahiptir. Kazılar sırasında ayrıca portikodaki sütunlara ait olduğu anlaşılan yarım halde Kompozit sütun başlığı bulunmuştur. Bkz. Eyice 1952, **a.g.k.**, 35.

[505]Bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 289-290, res. 328.

[506]1949 yılında Eyice tarafından peristilin portiko zemininde, siyah ve beyaz tesseralardan oluşan *opus tesselatum* tekniğindeki taban döşemesi tespit edilmiştir. Bkz. Eyice 1952, **a.g.k.**, 34-35.

cadde üzerinde konumlandırılmış olması nedeniyle umumi bir çeşme olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca çeşmenin nasıl bir hidrolik sistem ile çalıştığını açıklamak, eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle şu an için mümkün gözükmemektedir.

Dekorasyon

Side HH Çeşmesi kısmen günümüze ulaşmış olsa da mevcut kalıntılar ve yapıya ait ilk arkeolojik veriler; çeşmenin, parapetli bir düzenlemeye sahip dikdörtgen planlı bir havuzun arkasında uzanan, *aedicula*lı, mermer kaplamalı bir ön cepheye sahip olduğunu göstermektedir.

Çeşme yapısının peristili, üzerinden geçen sahil yolu nedeniyle günümüzde görülememektedir. Ancak Mansel ve Eyice'nin yayınlarından ve yapıya ait eski fotoğraflardan, peristilin nasıl bir zemin dekorasyonu sergilediği anlaşılabilmektedir. 1949 yılında Eyice tarafından peristilin portiko zemininde, siyah ve beyaz tesseralardan oluşan *opus tesselatum* tekniğindeki taban döşemesi tespit edilmiştir. Buradaki mozaikte; ilmekli düğümlerle birbirine bağlanan ve aralarında içbükey kenarlı sekizgenler oluşturan daire motifleri betimlenmiştir. Beyaz arka plan üzerine siyah tesseralarla işlenen desende dairelerin içi ve aralarında oluşan boşluklar zengin dolgu motifleri ile doldurulmuştur.[507] Çeşmenin avlu zemininin ise dikdörtgen kireç taşı plakalarla çerçevelenen panolar (kare ve dikdörtgen) içerisinde, açık-koyu renkli eşkenar dörtgen ve üçgen formdaki mermer plakalarla oluşturulmuş geometrik desenli *opus-sectile* zemin döşemesine sahip olduğu anlaşılmaktadır.[508]

Tarihlendirme

Mevcut mimari ve arkeolojik verilerin yetersizliği nedeniyle ne yazık ki çeşme yapısı için net bir tarih önerisi verilememektedir. Ancak çeşmenin peristil zeminini süsleyen *opus sectile* tekniğinde yapılmış taban döşemesi, yapının tarihlendirmesiyle ilgili ipuçları sunmaktadır. Genel kompozisyon bakımından değerlendirildiğinde çeşme peristilinin *opus sectile* döşemesinin en belirgin özelliği, dikey ve yatay hatlı düz beyaz şeritlerle sınırlandırılmış dörtgen panoların içerisinin kare ve üçgen (beyaz-koyu renkli) plakaların kombinasyonundan oluşan farklı geometrik desenlerle bezenmiş olmasıdır.[509]

---

[507]Eyice 1952, **a.g.k.**, 34-35.

[508]Mansel'in "Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırma Sonuçları" adlı kitabındaki yapıya ait bir fotoğrafta, avlusunun geometrik desenli *opus-sectile* zemin döşemesine sahip olduğu görülmektedir. Bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 290, res. 328.

[509]Geç Antik Çağ/Erken Bizans dönemi *opus sectile* döşemeleri için belirleyici nitelikte olan ızgara biçimli bu zemin kompozisyonu literatürde "*small module panels*" (küçük kompartmanlı panolar) olarak

Söz konusu geometrik motif veya şemaların çoğunlukla dikdörtgen panolar oluşturacak şekilde düzenlenmesi ve panoların arasının geniş bantlarla ayrılması, Erken Hıristiyanlık Dönemi'nin en karakteristik özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir.[510] Anadolu'daki Geç Antik Dönem *opus sectile* döşemelerinde sıklıkla uygulanmış olan bu zemin kompozisyonun benzer örneklerine Perge'deki Güney Hamam *frigidarium*unun zemininde,[511] Güney Kilise'nin atriumunda,[512] Elaiussa Sebaste agorasındaki Bizans dönemi bazilikasında,[513] Olympos Piskoposluk Kilisesi[514] ve 3 no'lu Kilise'de,[515] Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde,[516] Aphrodisias Hadrianus Hamamı,[517] ve Atriumlu Ev'de[518],

adlandırılmaktadır; U. Peschlow (1983). Zum byzantinischen Opus Sectile Boden. (Ed. R. M. Boehmer, H. Hauptmann), *Festschrift fur Kurt Bittel*, von Zabern Mainz, s. 435-447.

[510]Peschlow, 1983, **a.g.k.**, 435-436.

[511]Perge Güney Hamam *frigidarium*un zemininindeki *opus sectile* zemin döşemesi M.S. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir; I. R. Işıklıkaya (2010). *Perge Mozaikleri, Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı Doğu Portiği.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi), s.372.

[512]Perge Güney Kilise'deki çeşmenin yer aldığı atrium zemininde ve atriumla bağlantılı latrinada, Side'deki HH çeşmesinin atrium döşemesiyle yakın benzerlik gösteren *opus sectile* taban döşemesi tespit edilmiştir. Perge A Bazilikası olarak da adlandırılan yapı M.S. 5.-6. yüzyıllar içinde değerlendirilmektedir; Kilisenin tarihlendirmesi için bkz. Krautheimer, 1965, **a.g.k.**, 84; Krautheimer, 1969, **a.g.k.**, 110, Fig. 62; Yapıdaki *opus sectile* yer döşemesi için ayrıca bkz. O. Kara ve M. Demirel (2016). Perge 2015 Yılı Kazıları. *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri,* s.343-344.

[513]M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına ait Agoranın içerisinde M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bazilika yer almaktadır; E. E. Schneider (2008). *Doğu ile Batı Arasında Bir Liman Kenti Elaiussa Sebaste*. İstanbul: Homer Yayınevi, s.46.

[514]Olympos'taki Piskoposluk Kilisesi M.S. 5.yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir; Öztaşkın, 2017, **a.g.k.**, 65; G. K. Öztaşkın ve S. Sertel (2017). Olympos Piskoposluk Kilisesi'ndeki Nef Ayırımı Düzenlemeleri ve Levha Yanı Uygulaması. *Adalya XX*, s. 365; S. Evcim ve G. K. Öztaşkın (2019). Early Byzantine Churches in Olympos, *Journal of Archaeology & Art 161,* s.134-136.

[515]Olympos'taki 3 no.lu Kilise M.S. 5. yüzyıl sonu-6.yüzyıl başına tarihlendirilmektedir; Evcim ve Öztaşkın, 2019, **a.g.k.**, 136-138.

[516]Z. Ç. Alas (2011). *Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Duvar ve Zemin Kaplamaları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: Hacettepe Üniversitesi), s.58.

[517]M.S. 2. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olan Hadrian Hamamı M.S. 5.-6. yüzyıllarda yenileme ve onarımlar görmüştür. Yapının geometrik desenli *opus sectile* zemin döşemesi onarım evresine aittir; K. T. Erim (1968). Aphrodisias results on the 1967 campaign. *Türk Arkeoloji Dergisi, 16/1*, s. 67-79; A. McDavid (2016). Renovation of the Hadrianic Baths in Late Antiquity. (Ed. R.R.R. Smith vd.), *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, Portsmouth, RI: *Journal of Roman Archaeology Supplement 103*, s. 209-224.

[518]Atriumlu Evin *opus sectile* taban döşemeleri M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir; Campbell, 1991, **a.g.k.**, 22-26; 1996, **a.g.k.**, 192-195; Lockey, 2010, **a.g.k**., s.113, 187.

Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi[519] ve 104 no'lu insulada,[520] Laodikeia Kilisesi'nde,[521] Sagalassos Baş Melek Mikail Bazilikası'nda[522] (Bouleuterion Kilisesi) rastlanmıştır.

Çok sayıda örnekle temsil edilebilecek bu kompozisyonun Side'deki çeşme yapısının peristil döşemesinde kullanılması, döşemenin ve bağlı bulunduğu çeşme yapısının yaklaşık olarak M.S. 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilebileceğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra; çeşmenin duvar örgüsünde kullanılan malzeme-tekniğin, Side'deki pek çok Erken Bizans Dönemi yapısında da takip edilebilmesi, bu tarihlendirmeyi destekleyen bir başka mimari veri olarak ele alınabilir.

4.6.3.6. Side Müzesi'ndeki 879 Envanter No.lu Geç Antik Çağ Çeşmesi

Katalog No: 36
Resim No: 181
Çizim No: 106

Yeri:

Günümüzde Side Müzesi'nde sergilenmekte olan çeşme parapetleri, 1980'li yılların sonunda Side'de gerçekleştirilen altyapı çalışmaları sırasında yapılan kazılarda bulunmuştur. Tiyatronun yaklaşık 100 m batısında, limana uzanan yolun yaklaşık başlangıcında bulunmuş olan çeşmenin *in situ* durumdaki fotoğraflarına, çizimlerine ya da raporlarına Side Müzesi'nde ulaşılamamıştır. Bu sebeple, parapetlerin nasıl bir mimari düzen içinde yer aldığını kesin olarak söylemek oldukça güçtür.[523]

Plan ve Genel Özellikleri

Toplamda yedi bloktan oluşan parapetler kaliteli kireç taşından yapılmış olup her biri tek bir bloktan yontulmuştur. Üç tanesi tekneli, diğer dördü ise levha şeklinde tasarlanmış olan blokların dönüşümlü olarak yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Yüksek

[519]Kilisenin ilk evresi M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir; F. D'Andria, (2018**). "**Hierapolis Alma Philippum": Havari'nin Kutsal Alanin'daki Yeni Kazilar, Araştirmalar ve Restorasyonlar. *Anadolu/Anatolia 44,* s. 94.
[520]*Opus sectile* zemin döşemelerinin görüldüğü 104 no.lu insula içerisinde yer alan evler (Boyalı Ev – İon Sütun başlıklı Ev) M.S. 4. yüzyıl sonu–7. yüzyıl başı arasına tarihlendirilmektedir; A. Zaccaria Ruggiu (2012). Un quartiere residenziale: l'*insula* 104. (Ed. Francesco D'Andria vd.), *Hierapolis di Frigia Le attività delle campagne di scavo e restauro 2004-2006,* Ege Yayınları, s. 441-442.
[521]Laodikeia Kilisesi'nde *opus sectile* taban döşemeleri, nartheks, orta nef, apsis, apsidoller, pastoforion ve önündeki bölümler ile vaftiz odasında tercih edilmiştir; Şimşek, 2015, **a.g.k**., 79-82.
[522]Bazilika, M.S. 500 yılı civarında bouleuterion avlusuna inşa edilmiştir; M. Waelkens (2000). The 1998-99 Excavation and Restoration Season in Sagalassos. *22. KST (2),* 163-166.
[523]Ş. Yıldırım (2015). Side Müzesi'nden Bir Geç Antik Çağ Çeşmesi. *OLBA XXIII*. (Ed. S. Durugönül vd.), Mersin: Kaam Yayınları, s. 516-517.

kabartma tekniği ile bezenmiş olan blokların yüzeyinde ince tarak izleri görülmektedir. Ön yüzlerindeki bezeme alanları; üstten ve alttan kademeli olarak dışa doğru genişleyen düz profilli silmelerle sınırlandırılmıştır. Blokların arka yüzleri kaba yontu bırakılmış ve aşağıya doğru düzensiz biçimde kalınlaşmaktadır. Blokların üst, yan ve alt kenarlarında görülen kenet yuvaları; parçaların birbirlerine ve oturduğu zemine metal kenetlerle bağlandıklarını göstermektedir. Çeşmenin köşe bloklarının arka yüzlerinde dikey bir hat halinde, buraya bir levhanın yerleştirilmiş olabileceğini gösteren izeler yer almaktadır. Bu durum, köşe bloklarının arkasına dik açıyla bağlanan en az birer levha daha olduğunu göstermekle birlikte, söz konusu blokların, bir çeşme cephesinin önünde yer alan *piscina*ya (havuz) ait bloklar olabileceğine işaret etmektedir. Öte yandan, eldeki veriler bütüncül bir çeşme yapısı restitüsyonuna izin verecek oranda değildir. Ancak arkeolojik veriler elde edilene kadar, *piscina*nın uzunlamasına dikdörtgen planlı ve üç tekneli bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.[524]

Merkezdeki bloğun ön yüzü kantharos biçiminde kurna tasarımına sahiptir. Dıştan 0.36 m yüksekliğindeki teknenin ön tarafı tamamen kırıktır. 0.16 m derinliğindeki teknenin, geriye doğru derinliği 0.32 m, genişliği ise 0.36 m'dir. Teknenin kaide kısmı 0.23 m dışa taşkındır. Bloğun üstteki profilli silmesinin ortasında bir musluk deliği, tekne dibinde ise bir tahliye deliği vardır. Yanlarda yer alan tekneli bloklar; ön yüzünde, arka tarafı oval, ön tarafı dışa doğru kademelenerek daralan bir forma sahiptir. Dıştan 0.36 m yüksekliğindeki tekneler, 0.19 m derinlikte ve 0.49 m genişliktedir. Teknenin arka tarafa doğru olan derinliği ise 0.33 m'dir. Her iki teknenin oval formlu cephesinin üst kısmındaki silmenin hizasında 0.03 m çapında bir su oluğu bulunmaktadır. Teknelerin diplerinde ise birer tahliye deliği görülmektedir.

Dekorasyon

Side Müzesi'ndeki çeşme parapetleri günümüzde özgün yerinde bulunmasa da taş işçiliğindeki süsleme kompozisyonlarının çeşitliliği bakımından oldukça özeldir. Toplamda yedi bloktan oluşan parapetler iki ucunda yer alan ve birbiriyle aynı bezeme repertuvarı sunan parapetlerin ön yüzünde yüksek kabartma tekniğinde yapılmış birer meşe girlandı vardır. Meşe girlandlarının taşıyıcısı olarak kullanılmış ikişer koç başı, sağ ve sol kenarlara yerleştirilmiştir. Girlandların ortasında sekiz yapraklı çiçek rozeti yer almaktadır. Koç başları profilden verilmiş olup, yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir.

[524]Yıldırım, 2015, **a.g.k.**, 517.

Köşelerde yer alan koç başlarının alın bölümü burundan itibaren dışa taşkın olarak işlenmiştir ve köşeye yerleştirilmiş olmasından dolayı devam eden kısa yüzde tamamlanmaktadır. Tekneli bloklarla birleşen kenarlarda yer alan koç başları da benzer işleniş özelliklerine sahiptir. Bloğa bağlanan bir başka blok olmasından dolayı, bu kenarlarda yer alan koç başları yalnızca önden görülecek şekilde yapılmıştır.[525] Bloğun ön yüzünde, ortadaki çiçek rozetlerinin üstündeki alanda yüksek kabartma tekniğinde yapılmış birer Yunan haçı (eşit kollu haç) mevcuttur.

Koç başlı parapet bloklarının yanında, ön yüzünde; arka tarafı iç bükey olan, ön tarafı ise dışa doğru kademelenerek daralan birer tekne yer almaktadır. Teknelerin dışa taşkın bölümünün geniş olan yan yüzleri kalın, dar olan ön yüzü ise daha ince çerçeveli yivlerle bezenmiştir. Blokların ön yüzü diğer bloklarla uyumlu bir biçimde; üstte ve altta profilli silmelerle dışa doğru genişlemektedir. Alt profiller, hem teknenin dışa taşkın ön bölümüne, hem de iki yandaki yarım sütuncelere, kaide işlevi görmektedir. Teknelerin iki yanında yer alan ve blokları sınırlayan yarım sütunceler Attik-İon tipte kaideler üzerinde yükselmektedir. Sol taraftaki tekneli bloğun ön yüzündeki sütuncelerin başlıkları büyük oranda tahrip olmuş durumdadır. Ancak sağ taraftaki bloğun iki yanındaki sütuncelerin sağlam durumdaki başlıkları, her iki blokta da bezeme unsuru olarak tek sıra akanthus yapraklarıyla bezenmiş stilize Korinth başlık tipinin kullanıldığını göstermektedir. İki tam, iki yarım akanthus yapraklarından oluşan kalathos bölümünün köşelerinde tam ve yarım yapraklar arasında kaulis çanak yaprakları görülmektedir. Başlık tabanından gelişerek yukarı doğru yükselen kaulisler, köşelerde dışa taşkın şekilde kıvrılmakta ve volüt uçlarıyla birleşmektedir. Yaprakların ana damarları ve yan yaprakları yoğun matkap işçiliği ile birbirinden ayrılmıştır. Üstte iki profilli, iç bükey abakus ve merkezde de stilize bir abakus çiçeği görülmektedir.

Tekneli blokların arasında kalan levhaların ön yüzünde, merkezde yüksek kabartma olarak yapılmış gövdesi dilimli, ağız kenarı kılıf içinde inci dizileri ile bezenmiş birer kantharos vardır. Kantharosların içinden iki yana doğru simetrik olarak açılan ve tüm yüzeyi kaplayan asma dalları yer almaktadır. Asma dallarından çıkan kolların uçlarında üzüm salkımları, asma yaprakları, sarmaşık yaprakları ve asma filizleri görülmektedir.[526]

[525]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 525.
[526]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 526.

Merkezdeki bloğun ön yüzünde, gövdesi kantharos biçiminde bir tekne bulunmaktadır. Kantharos şeklindeki teknenin iki yanına volüt biçiminde sonlanan kulplar, simetrik olarak yerleştirilmiştir. Kantharosun kaidesi, çeşme bloğunun kaide gibi yükselen alt profili üzerine oturmaktadır. Bloğun sol ve sağ kenarında yer alan, dışa taşkın şekilde yapılmış olan yarım sütunceler, bloğun alt profilinin üzerinde yükselmektedir.[527] Sütunceler, tek sıra akantus yapraklarıyla bezenmiş ve ikişer yaprakları gösterilmiş stilize Korinth başlıklar taşımaktadır. Yaprakların arasından V biçiminde gelişen volüt sapları abaküs köşelerinde kıvrılarak akanthus yapraklarıyla birleşmektedir. Ayrıca volütlerin arasında bulunan eliptik yapraklar abakus çiçeğine doğru uzanmaktadır. Akanthus yaprakların ana damarları ve yan yaprakları yoğun matkap işçiliği ile birbirinden ayrılmıştır. Üstte iki profilli, iç bükey abakus ve merkezde de matkap delikleriyle gösterilmiş stilize bir abakus çiçeği görülmektedir.

Tarihlendirme

1980'li yılların sonunda Side'de gerçekleştirilen altyapı çalışmaları sırasında yapılan kazılarda bulunmuş olan çeşmenin *in situ* durumdaki fotoğraflarına, çizimlerine ya da raporlarına ulaşılamaması nedeniyle; net bir tarih önerisi getirebilmek mümkün gözükmemektedir. Ancak günümüzde Side Müzesi bahçesinde sergilenen çeşme parapetlerinin ön yüzündeki bezeme kompozisyonu tarihlendirmeyle ilgili bazı ipuçları sunmaktadır.

Parapet dizisinin iki ucundaki blokların ön yüzünde, yüksek kabartma tekniğinde yapılmış koç başlarının taşıdığı girlandlı bezeme kompozisyonu görülmektedir. Bu bezeme kompozisyonu Erken Bizans Dönemi sanatında sıklıkla rastlanan bir uygulama olmamakla birlikte, genellikle Roma Dönemi'ne ait lahitler başta olmak üzere; ostoteklerde, postamentlerde, friz bloklarında ve heykel kaidelerinde görülmektedir. Özellikle haç motifi ile Hıristiyanlık vurgusunun yoğun olarak görüldüğü taş eserlerde, girlandlı düzenlemelerin, kompozisyonun parçası olduğu bir örnek tespit edilememiştir.[528] Ancak söz konusu kompozisyonun haçsız bir benzerine, Efes'teki Liman Hamamı'nın atriumunun (*atrium thermarum*) girişinde yer alan ve Part Anıtı'ndan devşirilen parapetlerle oluşturulan Geç Antik Çağ çeşme havuzunun ön yüzünde rastlanmıştır. Ancak Side örneğinde Efes'teki örnekten farklı olarak girland taşıyıcısı

[527]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 526.
[528]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 518.

olarak boğa başı yerine koç başı tercih edilmiştir. Side Müzesi'nde girland bezemeli çok sayıda taş eser olsa da köşe taşıyıcısı olarak çoğunlukla boğa başları tercih edilmiştir ve koç başlarının taşıdığı bir örnek yoktur.[529] Girlandlı kompozisyonlarda köşe taşıyıcısı olarak boğa başlarının yanı sıra koç başına yer verilmiş olası, Roma Dönemi taş işçiliği için bilinen bir uygulamadır. Ancak Side örneğindeki bezeme kompozisyonda haçla birlikte boğa başı yerine koç başının kullanılmış olması, Antik Döneme özgü bir bezeme kompozisyonunun halen beğenildiğini göstermekle birlikte; bu figürün, İsa'ya ya da Hıristiyanlığa gönderme yapan bir başka sembolik öğe olarak tercih edilmiş olabileceğini de akla getirmektedir.

M.S. 2. yüzyılın ilk yarısından itibaren tüm Anadolu'da görülmeye başlayan girlandlı lahitlerin üretimi, M.S. 3. yüzyılın ortalarında son bulmuştur.[530] Fakat, Side'deki çeşme blokları üzerinde görülen ve aslında doğrudan M.S. 2-3. yüzyıllara atıfta bulunan girlandların, boşluklarında görülen ve kompozisyonun özgün örneklerindeki rozet, mask, portre, medusa, aslan başı vb. bezeme ögelerinin yerini alan haçlar, çeşmenin bir Hıristiyanlık yapısı olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Hıristiyanlığın en önemli göstergesi olan haç motifinin, kamusal alanda olma ihtimali yüksek bir çeşmede, belirgin bir şekilde kullanımı ise; en erken M.S. 4. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra mümkün gözükmektedir.[531] Ayrıca çeşmenin bezeme kompozisyonunda görülen pagan ve Hıristiyan unsurların birlikteliği, söz konusu tarihlendirmeyi destekleyici bir veri olarak kabul edilebilir.

Çeşme parapetlerinin tekneli blokları, kentin kuzeyindeki anıtsal kent kapısının karşısında yer alan anıtsal çeşmenin tekneli bloklarıyla oldukça yakın benzerlik göstermektedir. M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen anıtsal çeşmenin kısmen günümüze ulaşan üç teknesi, müzedeki çeşmenin merkezinde yer alan tekne gibi kantharos formundadır. Çeşmenin diğer iki teknesi ise; yanlarda (müzedeki çeşme) yer alan teknelerle aynı formda olup, yivli bezemeye sahiptir. Gösterişli cephe düzenlemesi ile kent girişini ve kentin Romalı karakterini vurgulayan bu çeşme, kentteki en anıtsal yapılardan biri durumundadır.[532] Anıtsal çeşmenin kent ve kentli için işlevsel anlamda taşıdığı önem,

[529]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 521.
[530]Ö. Turak (2011). *Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 259.
[531]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 521.
[532]Anıtsal nymphaionların kentlerde imparatorluğun gücünün bir göstergesi olarak yorumlanabileceği de öne sürülmektedir; Grewe 1994, **a.g.k**., 202.

dönem insanı için de bir gurur kaynağı olmalıydı.[533] Anıtsal Çeşme yapısının, Side halkı için taşıdığı bu önem nedeniyle, Geç Antik Çağ'da kent içinde yapılan küçük bir çeşme için model alındığı ve/veya Hıristiyanlığa ait öğelerle kompoze edilerek kısmen de olsa kopyalanmış olduğu söylenebilir.[534] Yıldırım'a göre bu durum, çeşmeyi yapan ustaların ya da yapımında söz sahibi olan kişi veya kurumların tercihlerini de ortaya koymaktadır.[535]

Side Müzesi'ndeki çeşmeye ait tekneli blokların ön yüzünde yer alan sütünce başlıkları, çeşmenin tarihlendirilmesi ile ilgili güvenilir bir veri olarak ele alınabilir. Başlıklarda görülen tek sıra akantus dizisi, yoğun matkap delikleriyle oluşturulan konturları nedeniyle, literatürde "*Theodosius Dönemi Başlıkları*" olarak bilinen ve M.S. 5. yüzyıl içine tarihlendirilen sütun başlıklarına yakınlık göstermektedir.[536]

Tüm bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, teknelerin iki yanında yer alan sütuncelerin Korinth stilindeki başlıkları, tarihlendirmenin M.S. 5. yüzyıla kadar götürülebileceğini göstermektedir. Ancak çeşmenin bezeme kompozisyonunda görülen pagan ve Hıristiyan unsurların birlikteliği, bunun yanı sıra anıtsal çeşmeyle olan benzerliği; pagan kültür beğenilerinin devam ettiği ve her iki kültürün bir arada olduğu, bir geçiş dönemine işaret etmektedir. Bu durumda, çeşmenin M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısından sonra ya da aynı yüzyıl içinde yapılmış olduğu düşünülebilir.[537]

[533]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 519-520.
[534]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k**., 63.
[535]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 520.
[536]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 518.
[537]Yıldırım, 2015, **a.g.k**., 523.

4.6.3.7. Konsollu Ev 8 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme

Katalog No: 37

Resim No: 182-188

Çizim No: 107-108

Yeri

Side'deki Konsollu Ev olarak adlandırılan konut,[538] Agoranın yaklaşık olarak 20 m kuzeyinde, sütunlu caddenin doğusunda yer almaktadır (Plan 10).[539] Kuzey, güney ve doğu yönde dar sokaklarla çevrili olan evin batısında, sütunlu caddenin doğu portikosuna açılan dükkanlar yer almaktadır. Söz konusu dükkanlarla organik bağı olan evin odaları, birbiri ardında sıralanan iki avlu etrafında konumlanmıştır. Bu avlunun kuzeydoğu köşesinde bir kuyu/sarnıç, güneyinde ise bir çeşme yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Konsollu Ev'in plan esasını**,** peş peşe sıralanan iki avlu ve bu avluları çevreleyen çeşitli büyüklükteki mekanlar oluşturmaktadır.[540] Avlu ve etrafındaki sekiz mekândan oluşan bu ev, batısındaki organik bağlantı içerisinde olduğu dükkanlarla birlikte kompleks bir yapıdır. Üç tarafı dar sokaklarla çevrili eve giriş doğusundaki sokağa açılan ve vestibulum olarak tanımlanan mekânın (13 no.lu mekân) doğu tarafındaki iki basamaklı bir kapı açıklığı (gen. 1.50 m) ile sağlanmaktadır.[541]

Evin merkezini oluşturan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki avlu birbirinden iki sütun dizisiyle ayrılmaktadır. Yaklaşık 4.40x3.70 m ölçülerindeki 9 no.lu mekân olarak adlandırılan birinci avlu, güney ve batı yönde ikişer sütun dizisi,[542] diğer iki tarafta ise ikişer nişi olan duvarlarla çevrelenmiştir. İlk avlunun güneyindeki

[538]Kazılar sırasında evin içerisinde bulunan çok sayıda konsol nedeniyle Konsollu Ev olarak adlandırılan konut, bazı yayınlarda R1 ve 1 no'lu Ev adlandırmalarıyla da kullanılmıştır; bkz. A.M. Mansel (1958). 1946-1955 Yıllarında Pamphylia'da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar. *Belleten XXII, No. 86*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 218-220; Mansel, 1978, **a.g.k**., 241-249.

[539]Peristilli ev ve Konsollu ev, birbirinden, kuzey – güney doğrultusunda uzanan, bir ucu 3.85 m., diğer ucu 2.65 m genişliğinde olan ve altından kanalizasyon geçen bir sokakla ayrılmaktadır. Doğusundaki Peristilli Ev olarak adlandırılan 2 No.lu Ev ile komşu olan Konsollu Ev'in de içinde bulunduğu insulalar dar sokaklarla birbirinden ayrılmıştır.

[540]Mansel tarafından, evin esasında iki katlı oluğu ve ikinci katın bir yangın sonucunda yıkılmış olabileceği öne sürülmüştür. Kazılar sırasında evin birçok yerinde tespit edilmiş olan kül tabakaları ve yanmış taşlar, ayrıca üst tabakalarda ele geçen taş konsollar ve alt kata ait olmayan mozaik parçaları, araştırmacının bu düşüncesini desteklemektedir; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 247.

[541]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 241.

[542]Birinci avlunun batısındaki 6 no.lu mekân, iki sütunlu bir açıklıkla avluya bağlanmaktadır. Mansel bu odayı, tüm genişliğince avluya açıldığı için "*eksedra*" olarak tanımlamıştır; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 253.

5.50x4.80 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı ikinci avlunun (8 no.lu mekân) kuzeydoğusunda, ağız kısmı 0.50 m çapında olan bir kuyu/sarnıç; güneyinde ise güney duvar boyunca uzanan bir çeşme havuzuna ait kalıntılar bulunmaktadır. Üstü açık olduğu anlaşılan her iki avlunun da zemini mermere yakın sert kireç taşı levhalarla kaplanmıştır.[543]

İkinci avluyu güney yönde sınırlayan duvar, aynı zamanda avlunun çeşme duvarıdır. Moloz taş örgülü bir yapıya sahip 0.56 m kalınlığındaki duvarın merkezinde, 0.35 m genişlikte bir boşluk oluşturulmuştur. Suyun akıtıldığını düşündüğümüz bu yuva, avlu zemininden 0.60 m yükseklikte başlamaktadır. Çeşme duvarının önünde, çeşme havuza ait olduğu anlaşılan doğu-batı doğrultulu bir platform (4.73x1.04x0.11m) bulunmaktadır. Güneyde çeşme duvarıyla, doğu ve batı yönde mekân (5 ve 11 no.lu mekân) duvarlarıyla çevrelenen bu platformun avluya bakan kuzey uzun kenarına parapetlerin yerleştirilmesiyle, çeşme havuzunun oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Platformun uzun kenarı boyunca görülen levha izleri, levhaların platforma metal kenetler ve hidrolik harç yardımıyla sabitlendiğini göstermektedir. Söz konusu levhalar günümüze ulaşamadığı için, havuzun derinliğini saptamak mümkün olamamıştır. Havuzun arkasındaki çeşme duvarının, mermer plakalarla kaplı bir fasad teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Çeşme duvarının arkasından geçen sokağın kazısı yapılmadığı için suyun eve nasıl bir yolla getirildiğini kesin olarak saptamamız mümkün olmamıştır. Ancak duvarın ortasındaki su oluğu olduğunu düşündüğümüz yuva; çeşmeye suyun, sokağın tabanından geçen künk hattı aracılığıyla getirildiğine işaret etmektedir. Çeşme havuzunun platformu önünde, hazne boyunca uzanan 0.20 m genişliğinde drenaj kanalı bulunmaktadır. Bu kanal ise doğrudan avlunun kuzeydoğusundaki kuyuya/sarnıca doğru uzanan künk sırasıyla ve doğusundaki 11 no.lu oda ve latrina olarak tanımlanan 12 no.lu mekânın tabanından geçen atık su kanalıyla bağlantılıdır. Bu durum, çeşmeden akan suyun iki yolla tahliye edildiğini göstermektedir. İlk olarak çeşme havuzundan taşan su, havuzun önündeki drenaj kanalıyla bağlantılı olan ve kuyuya/sarnıca doğru uzanan künk hattı vasıtasıyla kuyuya/sarnıca iletilmiş olmalıdır. İkinci olarak ise çeşme havuzdan akan sular ve avlu zeminde biriken yağmur suları, drenaj kanalından süzülerek, 11 ve 12 no.lu

[543] Avlu zeminlerinin kireçtaşı levhalarla kaplı olması, üzerlerinin açık olduğuna işaret etmektedir; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 253.

odaların tabanından geçen kanal yoluyla doğudaki sokağın kanalizasyonuna tahliye edilmiş olmalıdır.

Dekorasyon

Çeşmeye ait herhangi bir dekoratif unsur tespit edilememiştir.

Tarihlendirme

Konsollu Ev bugünkü haliyle Erken Bizans Dönemi (M.S. 5-6. yüzyıl) özelliği göstermektedir. Anadolu'daki Geç Antik Çağ villalarında sıklıkla görülen havuzlu çeşmelerin bir benzerine bu konutta da yer verilmiş olması ve 10 numaralı mekânın zeminini süsleyen ve M.S. 5 yüzyıl özellikleri gösteren mozaik döşeme, bu tarihlendirmeyi desteklemektedir.[544] Fakat yapıda gerçekleştirilmiş sondaj kazılarında, alt tabakalarda çok sayıda Helenistik döneme ait seramik kap parçalarına, daha üst tabakalarda ise Roma Dönemi seramiklerine rastlanmış olması[545] ve evin özenle yapılmış duvar örgüsü, konutun çok daha erken bir dönemde inşa edildiğini, farklı inşa evreleri ve onarımlara bugünkü halini aldığını göstermektedir.[546]

[544]Masel'e göre M.S. 5. yüzyıla ait olduğu düşünülen bu mozaik döşeme, Antakya ev ve villalarındaki mozaiklere büyük benzerlik göstermektedir; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 254.

[545]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 254.

[546]Bu onarımlara Konsollu Ev'in hemen önündeki, C Caddesi'nin güney portikonun mozaik zemindeki yazıt işaret etmektedir. Araştırmacı George Bean tarafından yapılan transkripsiyona göre yazıtta *"Bu mozaik ...atos'un oğlu Theodoros yılında, ... ve Baba, indiksiyonun 1. Yılının 10. Ayında yeniden yapılmıştır"* ifadeleri yer almaktadır. Yazıt kesin bir tarih vermese de harf karakterine göre M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Nolle, yazıtta geçen baba kelimesini "*şehrin babası*" (*pater civitatis*) şeklinde yorumlamaktadır ve Theodoros isimli kişinin, tiyatronun onarımından söz eden yazıtta adı geçen Theodoros ile aynı kişi olduğunu ileri sürmektedir; J. Nollé, (2001). *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse II*, Bonn. s. 483. Erken Bizans Döneminde tiyatronun kuzey galeri ve tonozlarının, Pater civitatis (şehrin babası) unvanlı Phronton ve Theodoros isimli kişiler tarafından onarıldığına dair bilgi veren dört yazıt Mansel dönemindeki kazılarda bulunmuş ve yayınlanmıştır. Bkz. A.M. Mansel (1964b). Restaurationen und Umänderungen des Theaters von Side in Byzantinischer Zeit. *Actes du XIIe Congres International D'Etudes Byzantines*, Belgrad. s. 241; Bean, 1965, **a.g.k.**, 7-8. Söz konusu sütunlu caddenin onarımları sırasında yenilenen ve Ş.Yıldırım tarafından M.S. 5. Yüzyıla tarihlendirilen (II. Theodosius Dönemi) Madalyon tipi Korinth başlıkları ve sütun kaideleri de Mansel'in tarihlendirmesini desteklemektedir; Ş.Yıldırım (2017). Mimari Plastik Veriler Işığında Erken Bizans Döneminde Side'de Sütunlu Caddelerin Onarımı. (Ed. E. Ertem vd.) *Seleucia Olba Kazısı Serisi VII,* s. 193-199.

4.6.3.8. Peristilli Ev 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme

Katalog No: 38

Resim No: 189-194

Çizim No: 107, 109-110

Yeri

Side'deki Peristilli Ev olarak adlandırılan konut,[547] Agora'nın yaklaşık olarak 20 m kuzeyinde, sütunlu cadde üzerindeki Konsollu Ev'in hemen doğusunda yer almaktadır (Plan 10).[548] Evler, dar sokaklarla birbirinden ayrılmış doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı insulalar içine konumlandırılmışlardır. Peristilli Ev, insulanın batısındaki sokağa ve kuzey-güney yönlerindeki kazısı tam olarak tamamlanmamış sokaklara cephelidir. Evin odaları, merkezi bir peristilli avlu etrafında çevrelenmiştir. Bu avlunun ortasında bir sarnıç, kuzeyinde ise bir çeşme yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Peristilli Ev'in plan esasını peristilli bir avlu etrafında gelişen mekanlar oluşturmaktadır.[549] Peristilli avlu ve bu avluyu çevreleyen, farklı büyüklük ve işlevlerdeki 10 mekândan oluşan ev, doğu-batı doğrultulu (16.00x28.65 m) dikdörtgen plana sahiptir. Üç tarafı sokaklarla çevrili eve giriş, (ilk zamanlar) yapının batısındaki dar sokağa açılan 4-5 no.lu mekanların batısındaki kapılardan ve güney tarafındaki 1 ve 10 no.lu mekanların güneydeki kapı açıklıklarından sağlanmıştır. Sonraki bir evrede 4 ve 5 no.lu mekânın dışarıya açılan kapıları duvarla kapatılmış[550] ve evin içerisine ancak, güneydeki dar sokağa açılan 1 ve 10 no.lu mekanların kapılarından girilebilmiştir.[551]

---

[547]Literatürde ağırlıklı olarak Peristilli Ev olarak adlandırılan bu yapı, bazı yayınlarda R2 ve 2 No.lu Ev adlandırmalarıyla da kullanılmıştır; bkz. Mansel 1958, **a.g.k.**, s. 218-220; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 249-255.

[548]Peristilli ev ve Konsollu ev, birbirinden, kuzey–güney doğrultusunda uzanan, bir ucu 3.85 m., diğer ucu 2.65 m genişliğinde olan ve altından kanalizasyon geçen bir sokakla ayrılmaktadır.

[549]Mansel tarafından, evin esasında iki katlı oluğu ve ikinci katın bir yangın sonucunda yıkılmış olabileceği öne sürülmüştür. Kazılar sırasında evin birçok yerinde tespit edilmiş olan kül tabakaları ve yanmış taşlar, ayrıca avluda ele geçen 4 adet burmalı sütun gövdesi, araştırmacının bu düşüncesini desteklemektedir; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 249.

[550]Duvarları sarı ve mavi şeritlerle sınırlanmış panolardan oluşan fresklerle süslü 4 no.lu oda, batısındaki 3.00 m genişliğe sahip kapı açıklığıyla sokağa, doğusundaki 4.60 m açıklıkla ise peristilin batısındaki eksedra olarak tanımlanan 3. no.lu mekâna açılmaktadır. Bu haliyle vestibulum işlevi gördüğü anlaşılan bu odanın soka açılan ve evin esas girişini teşkil eden kapısı sonradan kapatılarak, doğrudan 3 no.lu mekanla bağlantılı bir mekâna dönüştürülmüştür; Mansel, 1958, **a.g.k.**, 220; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 249.

[551]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 249.

Evin merkezindeki 7 no.lu mekân olarak adlandırılan peristil (9.23x8.92 m), doğu-batı doğrultuda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Ortadaki üstü açık olduğu anlaşılan avlu (6.40 x 5.14 m); doğu ve batı yönde ikişer sütun dizisi ile çevrelenerek iki yönde portiko oluşturulmuştur.[552] Ayrıca avlunun batısındaki 3 no.lu mekân, sekizgen postamentler üzerine oturan iki sütunlu bir açıklıkla avluya bağlanmaktadır.[553] Bu haliyle avlu, esasen üç yönde birbirine simetrik olarak yerleştirilmiş ikişer sütun dizisiyle çevrili peristilli bir avlu görünümü sergilemektedir. Avlunun tabanını üç yanda basamak biçiminde sınırlayan, sütun kaidesi ve postamentlerin oturduğu yükselti (0.20 m), avluda *impluvium* (atriumlardaki dörtgen havuz) benzeri bir uygulamaya işaret etmektedir. Peristilin, *impluvium* alanının üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, en az iki yönden (güney-doğu) tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. *İmpluvium* tabanı yassı taşlarla, portikoların ise *opus tesselatum* tekniğindeki mozaiklerle döşelidir.

*İmpluvium*un ortasında, aşağıya doğru huni şeklinde genişleyen bir sarnıç bulunmaktadır.[554] Avluyu kuzey yönde sınırlayan duvarın hemen önünde ise, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir çeşme havuzu görülmektedir (2.16x1.10 m, derinlik 0.92 m). Kısa kenarlarda birer (doğu ve batı), uzun kenarda (güney) ise üst üste iki kireç taşı levha ile sınırlandırılan havuz, 0.08 m yüksekliğinde bir platform üzerine yer almaktadır.[555] Levhalar birbirlerine ve platforma kenetlerle sabitlenmiştir. Mevcut izlerden anlaşıldığı kadarıyla, havuzu kuzey yönde sınırlayan çeşme duvarının yüzeyi kiremit ve tuğla kırığı katkılı hidrolik harçla sıvanmış, sonrasında ise 0.03 m kalınlığındaki beyaz mermer levhalarla kaplanmıştır. Ayrıca levhaların birleşim noktaları da hidrolik kireç harcıyla sıvanarak, suyun dışarıya sızması engellenmiştir. Havuzun zemini ise birbirinden farklı büyüklüklerde mermer levhalar ile döşenmiştir.

Çeşmeye su, 6 no.lu mekânın doğu duvarı içerisinden geçerek, meyilli bir şekilde havuza doğru uzanan künk sırası ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu künk sırasının güney

---

[552]Doğu portiko 2.44 m, güney portiko ise 3.19 m. genişliğe sahiptir. Avludaki Geç Antik Çağ özellikleri gösteren sütun kaideleri üzerine oturan yivsiz sütun gövdeleri, Korinth tipi başlıklar taşımaktaydı. Tam bir sütun elde edilemediğinden portikonun yüksekliğini tam olarak saptamak mümkün olmamıştır; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 250.

[553]Mansel bu odayı, tüm genişliğince avluya açıldığı için "*eksedra*" olarak tanımlamıştır; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 253.

[554]Sarnıcın ağız kısmına, günümüzde yerinde olmayan, alt ve üst kenarları silmeli, küp formunda sarnıç bileziği (*puteal*) oturmaktaydı. Yaklaşık 0.70x0.70 m ölçülerindeki küp formundaki bu bileziğin ağız çapı 0.45 m'dir. Söz konusu sarnıç bileziğinin, Mansel dönemine ait kazı ve yayın fotoğraflarında yerinde olduğu görülmektedir; bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 250, res. 279.

[555]Doğu kısa kenar levhasının kalınlığı 0.17 m, genişliği 0.95 m, yüksekliği 0.92 m, batı kısa kenar levhasının kalınlığı 0.11 m, genişliği 0.91 m, yüksekliği 0.92 m'dir. Üst üste yerleştirilmiş iki levhadan uzun kenar levhalarının toplam yüksekliği 0.91 m, uzunluğu 2.16 m, kalınlığı 0.15 m'dir

ucu, çeşme duvarından geçirilerek (*impluvium*un zemininden 1.05 m. yükseklikte) havuza ulaştırılmıştır. Havuzun doğu kısa kenarında yer alan levhanın zemin seviyesinde, levha üzerine açılmış 0.05 m. çapında su tahliye deliği bulunmaktadır. Zeminde yer alan tahliye deliği ile aynı aks üzerinde zemin seviyesinden 0.72 m yükseklikte, 0.06 m çapında su oluğu mevcuttur. Ayrıca havuzun levhalarının oturduğu platform üzerinde, havuzun üç kenarı boyunca uzanan. 0.08 m genişliğinde açık bir drenaj kanalı bulunmaktadır. Çeşme havuzundan taşan sular, platformdaki açık drenaj kanalına süzülüp, buradan da *impluvium*daki sarnıca tahliye edilmiş olmalıdır.

Peristilin güney portikosunda, 0.84x0.62 m ölçülerinde 0.40 m derinliğinde tek parça bloktan yontulmuş küçük bir su haznesi daha yer almaktadır. Peristili güney yönde sınırlayan duvarın önünde yer alan haznenin kısa ve uzun kenarlarının önüne, tuğlaların kılıcına yerleştirilmesiyle hazne etrafında küçük bir drenaj kanalı oluşturulmuştur. Haznenin arkasındaki duvarın zemin seviyesinde görülen 0.15 m çapındaki delik, hazneye suyun, güney duvarın içinden geçen künklerle sağlanmış olduğunu göstermektedir. Su; bu künklerle bağlantılı, haznenin batı uzun kenarı üzerine açılmış 0.05 m çapındaki delik aracılığı ile hazneye taşınmış olmalıdır. Haznenin üst kenarlarında birer su taşkın oluğu; batı kısa kenarında, zemin seviyesinde açılmış bir tahliye deliği görülmektedir. Buradan akan suların, etrafındaki drenaj kanalıyla bağlantılı olan portiko zemini altından geçen künkler vasıtasıyla, *impluvium*un ortasında yer alan sarnıca tahliye edildiği anlaşılmaktadır.

Dekorasyon

Günümüzdeki haliyle sade bir görünüm sergileyen çeşme havuzunun batı kısa kenarındaki ve güney uzun kenarındaki levhalarının ön yüzleri altta ve üstte dışa taşkın, iç ve dış bükey profilli yatay silmeler ile hareketlendirilmiştir. Doğu kısa kenarındaki levhanın avluya bakan yüzünde ise yatay silmelere yer verilmemiştir.

Tarihlendirme

Helenistik Dönem'den M.S. 6. yüzyıla kadar farklı inşa evreleri ve onarımlar geçiren bu yapı, mevcut haliyle Erken Bizans Dönemi özelliği yansıtmaktadır. Kazılar sırasında çıkan buluntular, evin çok evreli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.[556] Yapıda gerçekleştirilmiş sondaj kazılarında, alt tabakalarda çok sayıda Helenistik

[556]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 254.

döneme ait seramik kap parçalarına, daha üst tabakalarda ise Roma Dönemi seramiklerine rastlanmıştır. Ayrıca 11 no.lu mekânda Helenistik döneme ait Dor sütunları tespit edilmiştir.[557] Bu buluntulara dayanarak, Peristilli evin Helenistik dönemde (M.Ö. 2.-1. yüzyıllar) yapılmış olduğu, Roma Dönemi'nde ise fazla değişikliğe uğramadan kullanıldığı öne sürülmüştür.[558] M.S. 4. yüzyıl ortalarında şehir Attius Philippus Suru ile ikiye bölündükten sonra, Peristilli Ev ve yanı başındaki Konsollu Ev, bu surun dışında kalmış ve harap duruma gelmiştir. Fakat şehrin M.S. 5. yüzyıldan itibaren son parlak çağını yaşamaya başladığı bir zamanda evler tekrar iskân edilmiş, o dönemde yapılan onarım ve ilavelerle bugünkü şeklini almıştır.[559] Evlerin son kullanım evresi, Mansel'e göre M.S. 5.-6. Yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Araştırmacı bu tarihlendirmeyi Peristilli Ev'in portikolarına ait sütun kaideleri, yivsiz sütun gövdeleri, *"Teodosius Tipi"* Korinth başlıklara, her iki evin zemin mozaiklerine ve avlularında yer alan çeşmelere göre yapılmıştır.[560]

4.6.3.9. Piskoposluk Mahallesi'nde (Bölgesi) Yer Alan Çeşme

Katalog No: 39
Resim No: 195-199
Çizim No: 111-112

Yeri

Side kentinin doğu bölümünde, Helenistik Dönem surunun batısında bulunan Piskoposluk Mahallesi[561] içerisinde yer alan çeşme,[562] mahalleyi batı yönde sınırlayan C caddesi üzerindeki trapez planlı avlunun ortasında konumlandırılmıştır (Plan 10).

---

[557]Bu sütunların dikey şeritler halindeki yivleri, sütun taban çapı ile yüksekliği arasındaki oranlar (Delos'ta 1/7.5, Side'de 1/8) ve sütun başlıklarının en yakın benzerleri Delos ve Priene gibi Helenistik dönem şehirlerinin evlerinde bulunmaktadır; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 254.
[558]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 253-255.
[559]Tarihlendirme için ayrıca bkz. Bkz. Kat. No. 37
[560]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 253-255.
[561]Side Piskoposluk Sarayı etrafında yapılan son araştırmalar; sarayın etrafında yaklaşık 22.000 m^2'lik bir alan içerisinde insulalara bölünmüş halde piskoposluğa hizmet eden yapıların olduğunu göstermiştir. Bu nedenle Piskoposluk Sarayı'nın bulunduğu alan kazı ekibince Piskoposluk Mahallesi ya da bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Bkz. A. Pülz (2019). The Episcopal District At Side/Pamphylia. (Ed. M. Rakocija), *Ниш и Византија (Niš and Byzantium), 17th International Symposium 2018 (Niš 2019), Зборник Радова (Zbornik Radova) XVII,* s. 189–206.
[562]İlk kez Eyice tarafından tanıtılan bu yapı, araştırmacı tarafından, yapının kuzey cephesindeki nişte yer alan melek freski nedeniyle "*Melek freskli bina*" ve yapının genel formu nedeniyle "*Kiborion biçimindeki bina*" olarak adlandırılmıştır. Ancak araştırmacı yayınlarında, yapının bir çeşme yapısı olduğundan söz etmemektedir. Bkz. Eyice 1952, **a.g.k.**, 21-22; S. Eyice (1956). Side'nin Bizans devrine ait binalarının

Plan ve Genel Özellikleri

Çeşme yapısı, 4.90x4.90 m (dış ölçü) ölçülerinde kare plânlıdır. Bugünkü haliyle, yapının kuzeyinde tek nişli düzenlenmiş çeşme duvarı, güneyinde ise iki L paye bulunmaktadır. Payeler birbirlerine ve çeşme duvarına kemerlerle bağlanarak üç yönde geçiş oluşturulmuştur. Kemerlerin, çift sıra halinde dizilen tuğlalardan oluşan yuvarlak kemerli düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.[563] Ayrıca söz konusu kemerlerin birbirleriyle ve çeşme duvarıyla birleştiği alanlarda görülen pandantif kalıntıları, çeşme yapısının kubbe ile örtüldüğünü göstermektedir. Fakat yapının içerisinde çok fazla moloz yıkıntısının olmaması, kubbenin yıkılmasının ardından yapının ahşap konstrüksiyonlu bir çatı ile örtülmüş olabileceğini düşündürmektedir.

Kuzeydeki (uz. 3.95 m) çeşme duvarı, en yüksek noktasında; şu anki yürüme zeminden 3.30 m yüksekliğe kadar korunagelmiştir. Ortalama 0.56 m kalınlığındaki bu duvar, Piskoposluk Mahallesi'nde yer alan pek çok yapıda olduğu gibi, ağırlıklı olarak moloz taşın kullanıldığı düzensiz örgü tekniğiyle (*opus incertum*) örülmüştür. Moloz taşlar arasında, yatay ve dikey derzlerde düzensiz olarak yerleştirilmiş taş yongaları ve tuğla parçaları kullanılmıştır. Derzlerdeki harç üzerine, sıvanın duvar yüzeyine daha rahat tutunması için mala benzeri bir alet ile derz çizgileri yapıldığı görülmektedir. Söz konusu duvarın merkez aksında yaklaşık 2.16 m yüksekliğinde, 1.08 m genişliğinde, 0.56 m derinliğinde, yarım daire plânlı ve yuvarlak kemerli düzenlenmiş dışa taşkın bir çeşme nişi yer almaktadır. Moloz taş ve tuğla malzemeden örülen nişin, kemer ve yarım kubbe örgüsünde tamamen tuğla kullanılmıştır. Niş karnı içerisinde alt seviyede iki adet kanal başlangıcı görülmektedir. Nişin her iki tarafında ise; niş zemini ile aynı kotta, duvar hattı boyunca yatay olarak uzanan birer kanal daha bulunmaktadır. Görünüşe göre niş karnı içerisinde yer alan kanallar su kaynağına hizmet ederken, nişin her iki yanında yer alan kanallar, muhtemelen içerisine yerleştirilen künkler vasıtasıyla nişten akan suyun drenajını sağlıyor olmalıydı.[564] Yapıda arkeolojik çalışmalar yapılmadığı için çeşme

---

Sanat tarihi bakımından değerleri. *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, s. 57. Yapıyla ilgili, Pülz tarafından yapılan güncel çalışmalarda, Piskoposluk Mahallesinde yer alan bu yapının bir çeşme yapısı olduğu anlaşılmış ve araştırmacının yayınlarında yapı, "Fountain house" (Çeşme Evi) olarak adlandırılmıştır. Bkz. Pülz, 2019, **a.g.k.,** 202–205; M. H. Cordero ve A. Pülz (2019). Modelling Antiquity. Surveying the Private Areas of the Episcopal Palace, Side. Turkey. *Open Archaeology 5*, s. 411.

[563]Harç-tuğla oranı 1/1 olarak uygulanmıştır.

[564]A. Pülz (2018). Ausgewählte Beıspıele Byzantınıscher Wandmalereıen in Side. *Sonderdruck Monographıen Des Rgzm Band 150,* (Ed. J. Drauschke), s. 774.

nişinin önünde ilave bir su haznesi olup olmadığını söylemek şu aşamada mümkün değildir.

Dekorasyon

Yapının iç cephesinin tamamen sıvalı ve fresklerle bezeli olduğu, iç cephelerinde yer yer görülebilen ve üzerinde fresk izleri bulunan sıva kalıntılarından anlaşılmaktadır. Sadece niş yüzeyindeki melek tasvirinin olduğu fresk kısmen de olsa günümüze gelebilmiştir. Meleğin, hareli baş bölümü (göz ve ağız bölümü tahrip olmuş), vücudun kalçaya kadar olan kısmı, sağ kanadı ve aşağıya doğru uzanan sol kolu açıkça görülebilmektedir. Ağırlıklı olarak kırmızı, kahverengi ve sarı tonlarının kullanıldığı melek figüründe, kontör çizgilerinde; kırmızı, yüz, hare, elbise ve kanatlarında; sarı ve kahverenginin tonları kullanılmıştır.[565]

Tarihlendirme

Side Piskoposluk Mahallesi içerisinde yer alan çeşme henüz kazılmamış olmasından dolayı net bir tarih önerisi verilememektedir. Ancak çeşmenin duvarlarında ve kemerlerinde kullanılan malzeme-teknik, yapının tarihlendirmesi için bazı ipuçları sunmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde çeşme yapısının *opus incertum* tekniğinde örülen çeşme duvarında, bağlayıcı olarak kireç katkılı beyaz harcın uygulandığı, moloz taşlar arasında, yatay ve dikey derzlerde düzensiz olarak yerleştirilmiş taş yongaları ve tuğla parçaları kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca derz hatlarında kalın tutulan harç üzerinde, sıvanın duvar yüzeyine daha rahat tutunması için; yer yer, mala benzeri bir alet ile derz çizgileri yapıldığı anlaşılmaktadır.[566] Söz konusu duvar örgüsünde kullanılan malzeme-teknik, Side'deki Erken Bizans Dönemi yapılarının karakteristik

[565]Pülz, 2018, **a.g.k.**, s.774; 105-106.

[566]Side Kenti'nde sadece Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen yapılarda görülen derz çizgisi, kentte tiyatronun caveasının kuzey ucundaki, M.S. 5-6. yy. da yapıldığı düşünülen mekânda ve Erken Bizans Döneminde tarihlendirilen H2 sarnıcının sütunlu caddeye çeşmeli cephesinde tespit edilmiştir. Harç üzerindeki benzer çizgilere aynı zamanda Likya Bölgesi'nde, Olympos'daki M.S. 5-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen yapılarda, M.S. 6. yüzyıl içerisinde değerlendirilen Gemiler Ada I, II ve III nolu kiliselerde ve adadaki kiliseler arasındaki koridorun duvarlarında, Melanippe Sahil Kilisesi duvarlarında, İlk evresi Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen Tlos'taki transeptli bazilikada (Kent Bazilikası), M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilen Karacaören Ada Bazilikası'nın duvarlarında ve Arif Kenti'ndeki yapılarda benzer derz uygulamasıyla karşılaşılmaktadır. Side tiyatrosunun Erken Bizans Dönemi'ndeki dönüşümü için bkz. Yıldırım, 2013, **a.g.k.**, 84-87, 258; H2 sarnıç çeşmelerinin tarihlendirmesi için bkz. Kat. 33; Olympos'taki Erken Bizans Dönemi yapılarında kullanılan derz çizgisi uygulaması ve Likya örnekleri için bkz. M.C. Uzun, 2015, **a.g.k.** 82-83.

özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.[567] Nitekim Piskoposluk Mahallesi içerisindeki M.S. 5-6. yüzyıl arasına tarihlendirilen pek çok yapıda da aynı uygulamaya rastlanılmaktadır.[568] Çeşme yapısında, tarihlendirmeyle ilgili bir diğer ayırt edici unsur ise yapının açıklıklarında kullanılan çift sıra tuğla kemerlerdir. Side'de Bizans dönemi için çift sıra tuğla kemer uygulaması bu çeşme ile sınırlı değildir. Piskoposluk mahallesi içesinde yer alan Triclinium'un yarım kubbelerinin kemerlerinde ve Side sur dışında bulunan Doğu Nekropoldeki maouseleionun niş kemerlerinde çift sıra tuğla kemer uygulaması görülür. Her iki yapı da M.S. 5. yüzyıl içine tarihlendirilmiştir.[569]

Bu çeşmenin bağımsız bir çeşme yapının mı, yoksa etrafındaki mekanlarla organik bir bağının mı olduğu, ayrıca dini ya da kamusal bir amaca mı hizmet ettiği gibi soruların cevap bulması ve net bir tarih önerisi sunabilmemiz için mekân içinde kazı çalışmalarının yapılması gerektiği açıktır. Şimdilik; yapının konumu, eldeki mimari veriler ve karşılaştırmalı örnekler ışığında, çeşmenin M.S. 5-6. yüzyıllar arasında inşa edildiğini söylemek mümkündür.

[567]Kentteki Erken Bizans Dönemi yapılarında konglomera bloklarının da kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu taş cinsi daha çok kentteki Roma dönemi yapılarında, blokların *isodomum* tekniğinde yerleştirilmesiyle kullanılmıştır.

[568]Side'deki Erken Bizans Dönemi yapılarında kullanılan malzeme ve inşa teknikleri için bkz. Ş.Yıldırım (2013). Side Antik Kentinin Bizans Dönemi dini mimarisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi), s. 25-89.

[569]Triklinium için bkz. Yıldırım, 2013, **a.g.k.**, 154-162; Doğu Nekropoldeki maouseleion için bkz. O. Feld (1977). Kleinasien. (Ed. Beat Brenk), *Spätantike und frühes Christentum*. Frankfurt: Propylaen Verlak, s. 165; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 318-324.

4.7. Pisidia Bölgesi

4.7.1. Sagalassos

4.7.1.1. Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme

Katalog No: 40
Resim No: 200-204
Çizim No: 113

Yeri

Yukarı Agora'nın batısındaki, M.S. 5. yüzyılda inşa edilmiş olan kuzey-güney doğrultusunda uzanan portikonun önünde, Antoninler Çeşmesi'nin hemen batısında yer almaktadır (Plan 11).

Plan ve Genel Özellikleri

Yukarı Agora'nın beş sütun dizisinden oluşan batı portikosunun kuzey kanadına yaslanan yapı hem bir rezervuar hem de bir çeşme olarak kullanılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan, 15.30x2.32 m ölçülerindeki bu havuzun doğu duvarının merkezinde, içten beş, dıştan üç kenarlı düzenlenmiş dışa taşkın apsidal bir bölüm (1.83x1.30 m) yer almaktadır. 0.25 m yüksekliğindeki dikdörtgen bir platform üzerinde oturan bu bölümün iç ve dış cephesi düzgün kesilmiş kireç taşı bloklardan oluşmaktadır. Doğrudan agora zeminine oturan 0.71 m kalınlığındaki havuz duvarlarının iç cephesi, moloz taş malzeme ile örülerek hidrolik kireç harcı ile sıvanmıştır. Dış cephesi ise zemin seviyesinden ortalama 0.30-0.40 m yüksekliğe kadar kaba yontu taş ve moloz taş ile örülmüş, sonrasında ise 1.00-1.10 m yüksekliğe kadar Agora zeminden sökülerek kullanılan döşeme taşları ile kaplanmıştır.[570] Kaplamaların üzerinde tekrardan moloz taş örgünün devam ettiği gözlenmektedir. Ancak havuzun agoraya bakan duvarının merkezinde yer alan 0.90 m (0.25 m yük. platform ile birlikte) yüksekliğindeki dışa taşkın bölümün üzerinde moloz taş örgünün devam etmediği anlaşılmaktadır. Havuz duvarı; en yüksek noktasında, kısa kenarda zeminden 2.00 m yüksekliğe kadar, uzun kenarda ise 1.45 m yüksekliğe kadar izlenebilmektedir. Dışa taşkın apsidal bölüm haricindeki havuz duvarlarının bu denli yüksek tutulmuş olması, insanların suya erişiminin bilinçli olarak

[570]T. Putzeys (2007). *Contextual Analysis at Sagalassos: Developing a Methodology for Classical Archaeology*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Belgium Leuven: Katholieke Universiteit Leuven), s. 346.

engellendiğini ve 0.90 m yüksekliğindeki apsidal bölümün ise suyun sadece bu noktadan alınabilmesi için özel olarak tasarlanmış olduğunu göstermektedir.

Havuza su, eski bouleuterionun (bazilikanın güneyindeki avlu) batı kanadının üzerindeki, çevredeki yapılardan yağmur suyunu toplayan bir sarnıçtan sağlanmıştır.[571] Sarnıçtaki sular, 10 ve 11 numaralı odaları bölen duvarın altından geçen ve 14 numaralı odanın güney kenarı boyunca uzanan sarnıçla bağlantılı bir kanal vasıtasıyla havuza ulaştırılmıştır.[572] Havuza ait iki drenaj kanalı tespit edilmiştir. Bunlardan ilkinin, havuzun doğu duvarının önünden başlayarak Antoninler çeşmesinin önündeki orijinal atık su kanalına bağlandığı anlaşılmıştır. Agora zemin döşemesinin kesilmesiyle oluşturulmuş kanalın içerisine döşenen bu drenaj kanalı, pişmiş toprak künklerden meydana gelmektedir. İkincisi ise, bir önceki evreye ait 16 numaralı odanın güney doğu köşesinde yer alan çökeltme haznesi ve buna bağlı pişmiş toprak künklerden oluşmaktadır. Portikonun batı sınırına paralel bir hatta uzanan bu kanal, havuzdaki fazla suyun güney tarafa iletildiğini göstermektedir.[573]

Dekorasyon

Yukarı Agora'nın batı portikosun önüne eklenen çeşme/havuz yapısının görünümünü iyileştirmek için, daha erken bir evrede batı portikonun kuzey kanadına eklenen odaların bölme duvarlarının bir kısmı sökülmüş, böylelikle havuzun arkasında beş adet yivli sütun dizisinden oluşan dekoratif bir fon elde edilmiştir. Sütunlar arasındaki büyük açıklıktan görülen duvarların ise mermer levhalar ile kaplanmasıyla söz konusu çeşme yapısına anıtsal bir görünüm kazandırılmıştır.[574] Ayrıca havuzun 15.30 m uzunluğundaki doğu duvarının merkezinde yer alan üç kenarlı dışa taşkın apsidal bölüm ile agoraya bakan ön cephede haraketli cephe düzenlemesi elde edilmiştir.

[571]Bouleuterionun batı kanadının alt kısmının üzerine inşa edilmiş sarnıcın önündeki sarkık plakalar üst agorada havzaya doğru giden su kanalının seyrini göstermektedir.
[572]F. Martens (2004). *Interdisciplinary Research Concerning the Urban Development of Sagalassos: Settlement Development, Urban Layout and Infrastructure* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Belgium Leuven: Katholieke Universiteit Leuven), s. 531, 534-535; M. Waelkens vd. (2000) The 1996 and 1997 excavations and restauration activities at Sagalassos. *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997*, (Ed. M. Waelkens ve L. Loots), Leuven University Press, s. 267, fig. 67; Bu su kanalının inşası, 11 numaralı odanın doğu ve güney duvarlarının kısmen kaldırılması ve yeniden inşasını gerektirmiştir; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 333.
[573]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 344.
[574]Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.**, 12-13.

Tarihlendirme

Yukarı Agoranın günümüze ulaşabilen batı portikosu M.S 5.-6. yüzyılın ortalarında tarihlendirilmekle birlikte; bir önceki inşa evresine ilişkin en eski kanıt, M.S. 1.-3. yüzyıla kadar uzanmaktadır.[575] M.S 5. yüzyılın ikinci yarısında Yukarı Agora'nın batı tarafı boyunca tamamen yeni bir portiko inşa edilmiş ve aynı dönemde bu yeni yapı büyük ölçüde yeniden düzenlenmiştir.[576] Portikonun ve portikoya açılan mekânların inşası sırasında, önceki inşaat aşamasının neredeyse tüm izlerini ortadan kaldırmıştır. M.S. 5. yüzyılın ortalarında tarihlendirilen portiko, bir dizi odanın önünde, kuzey-güney doğrultusunda (yaklaşık 6.00 m genişliğinde) kesintisiz bir şekilde uzamaktaydı. Bu portikonun, 5'i kuzey ve 3'ü güney kesiminde olmak üzere toplam 8 sütun kaidesi (bazıları sütunlarıyla birlikte) in situ olarak korunmuştur. Söz konusu portikonun inşasından kısa bir süre sonra, kuzey kanadının arkasındaki terasa inşa edilen bazilikayla birlikte yeniden düzenlenmiştir. Bu bazilikanın apsisi ve apsisin iki yanındaki pastophorion hücresi portikonun kuzey kanadının arkasındaki odaların (11, 12 ve 13 numaralı odalar) hemen üzerine inşa edilmiş, bazilikanın güneyindeki bouleuterion ise bazilikanın avlusu olarak kullanılmaya başlanmıştır.[577] Bu aşamada, portikonun tam ortasından, Yukarı Agora'dan bazilika avlusuna (eski bouleuterion) çıkan yeni bir merdiven inşa edilmiş ve portikonun arkasındaki 1, 7 ve 10 no.lu odalar merdivenleri; 11, 12 ve 13 no.lu odalar ise apsis ve pastophorion hücrelerini desteklemesi için beşik tonozla örtülmüştür.[578] Söz konusu inşa aşamasıyla eş zamanlı olarak, portikonun kuzey kanadı; doğu-batı doğrultusunda uzanan duvarlarla bölünerek ve portikonun sütun dizilerinin arasına duvar örülerek birkaç yeni oda (9, 14, 15 ve 16 numaralı odalar) elde edilmiştir. Bu evreye ait, 16 numaralı odadan başlayarak portikoyu bölen mekân duvarlarının altından geçerek güneye doğru uzanan pişmiş toprak künklerden oluşan ikili su sistemi bulunmuştur.[579]

Batı portikoya mekânların eklenmesinden kısa bir süre sonra ise (M.S. 6. yüzyılın ilk yarısında), Yukarı Agora'nın kuzeybatı kenarına büyük bir havuz eklenmiştir.[580] Aynı zamanda çeşme işlevi görmek üzere kullanıldığı anlaşılan bu havuzun inşası sırasında 14,

[575]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 291.
[576]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 347; Portiko kazılarında ele geçen seramikler, SRSW'nin 8. evresine (M.S. 450/75-550/75) atfedililmektedir; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 291; L. Lavan (2012). The agorai of Sagalassos in late antiquity: an interpretive study. *Late Antique Archaeology*, *9* (1), Brill, s. 293.
[577]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 292.
[578]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 292-293; Lavan, 2012, **a.g.k.**, 293.
[579]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 293, 348.
[580]I. Jacobs, 2013, **a.g.k.**, 732; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 348.

15 ve 16 numaralı odaları bölen duvarların bir kısmı sökülerek, zeminleri kaldırılmıştır.[581] Bu yeni düzenleme sırasında havuza su sağlamak için, eski bouleuterionun batı kanadının üzerine; çevredeki yapılardan yağmur suyunu toplayan bir sarnıç ve bu sarnıçla bağlantılı olarak 11 numaralı odadan geçerek, 14 numaralı odanın güney kenarı boyunca uzanıp havuza bağlanan yeni bir su kanalı oluşturulmuştur.[582] Bu yeni havuzun ve buna bağlı su sistemlerinin inşası, agoranın kuzeyindeki Antoninler Nymphaionu'nun artık düzgün çalışmadığını göstermektedir.[583] M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, batı portikonun kuzey kanadının tamamı terk edilmiş, havuz ise işlevini kaybederek çöplük olarak kullanılmıştır.[584]

4.7.1.2. K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme

Katalog No: 41
Resim No:205-208
Çizim No: 114

Yeri

Aşağı Agora'nın güneyindeki kuzey-güney doğrultusunda uzanan sütunlu caddenin batı portikosunda küçük bir sokak çeşmesi yer almaktadır (Plan 11).

Plan ve Genel Özellikleri

Kentin güney kanadını Aşağı Agora'ya bağlayan ve şehir merkezine ana erişim yolu olarak kullanılmış olan, 280 m uzunluğunda ve 9.60 (güney) ila 10 m (kuzey) genişliğindeki sütunlu cadde; Vadiden gelen ve İskender Tepesi'nin yamaçlarındaki güney nekropolünden geçen yolu Aşağı Agora ile birleştirmiştir. Sagalassos Kenti'nin en önemli arteri olan caddenin kazılabilen 90 m uzunluğundaki bölümünün (Aşağı Agora ile Kale kapısı arasındaki bölüm) ilk inşa aşaması, M.S. 1. yüzyılın ikinci çeyreği, yani

[581]Havuzun ve buna bağlı su sistemlerinin inşası, portikonun kuzey kısmındaki odalardan vazgeçilmesini ve yeni bir geniş alan yaratılmasını gerektirmiştir; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 348.
[582]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 293; Martens, 2004, **a.g.k.**, 531, 534-535; Waelkens vd., **a.g.k.**, 2000, 267.
[583]Antoninler Nymphaeum'unun yıkımı geçici olarak M.S. 4. yüzyılın sonları-5. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir; M. Waelkens vd. (1997) The 1994 and 1995 excavation seasons at Sagalassos. *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995*, (Ed. M. Waelkens ve J. Poblome), Leuven University Press, s. 162.
[584]Kazılar sırasında havuz içerisinde büyük miktarda seramik kap parçaları, hayvan kemikleri ve çok az moloz içeren gevşek bir tabaka tespit edilmiştir. Görünüşe havuz, su tedarik sistemi işlevini yitirdikten sonra bir çöplük olarak kullanılmıştır; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 294, 346.

Tiberius saltanatının ikinci yarısına (M.S. 14-37), ikinci kapsamlı inşa evresi ise, M.S. 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilmektedir.[585]

Aşağı agoraya çıkan merdivenlerin 19.40 m güneyinde (batı portikoda), doğu–batı doğrultusunda uzanan 0.28 m (alt) ile 0.42 m (üst) arasında genişlikte ve 0.33 m yüksekliğinde bir su kanalı bulunmaktadır. Sütunlu caddeyi batı yönde sınırlayan duvarın altından geçerek güneydoğu yönünde cadde döşemesinin altında devam eden bu kanalın duvarı aştığı noktada, 0.89 m derinliğinde ve 0.99 m genişliğindeki bir duvar girintisiyle vurgulandığı görülmektedir. Kentin batısındaki üç su kemerinden biriyle bağlantılı olduğu anlaşılan ve M.S. 1. yüzyıla tarihlendirilen bu kanal, erken dönemlerde kentin güney tarafındaki mahallelere su sağlayan temiz su kanalı işleviyle kullanılmıştır.[586] Ancak altıncı yüzyılın ikici çeyreğinde kanalın doğu çıkışı moloz taşlar ile kapatılarak; 0.89 x 0.99 m ölçülerinde bir su toplama haznesi meydana getirilmiş ve yukarda bahsi geçen duvar girintisinin önüne yarım çanak formunda bir teknenin eklenmesi ile, sokak çeşmesi oluşturulmuştur.[587] Doğrundan batı portikonun zeminine oturan 2.10 m uzunluğunda, 0.48 m derinliğinde ve 0.76 m yüksekliğindeki bu tekne, batısındaki girintili duvara kireç harcı ile bağlanmıştır. Böylelikle kanaldan akan sular tekne seviyesine kadar yükselebilmiştir. Ayrıca teknenin arkasındaki hazne içerisinde biriken suyun korunması amacıyla, çeşmenin bulunduğu girintili duvarın üzerinin 1.60 uzunluğunda, 0.37 m yüksekliğinde bir blok taşla kapatıldığı anlaşılmaktadır.[588]

Tek parça kireçtaşı bloktan işlenmiş teknenin üst yüzeyinde, 0.12 m genişliğinde, 0.04 m yüksekliğinde dışa taşkın bir silme görülmektedir. Teknenin üst yüzeyini boydan boya sınırlayan bu silmenin, suyun tekneden dışarıya taşmasını önlemek ve taşan suyu,

---

[585]I. Jacobs ve M. Waelkens (2013). Five centuries of glory. The colonnaded street of Sagalassos in the first and sixth century AD. *Istanbuler Mitteilungen 63*, s. 219-222.

[586] Jacobs ve Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 225; Sütunlu Cadde'nin birinci ve altıncı yüzyıl arasında kullanımına ilişkin veriler yetersizdir. Bu verilerin çoğu, büyük ölçekli altıncı yüzyıl yenilemesi ve M.S. yedinci yüzyıl boyunca Bizans kastronunun inşasıyla silinmiştir. Bkz. Jacobs ve Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 235-236.

[587] Orijinal su kanalın su taşıma kapasitesinin büyüklüğü ve çeşme teknesinin ve arkasındaki haznenin boyutu dikkate alındığında, bu noktadan su akışının büyük ölçüde azaldığı sonucuna varılabilir. Altıncı yüzyılın başlarında Sagalossos'da ektili olan depremin, kentin su tedarik ağının baştan sona yeniden düzenlenmesine neden olduğu görülüyor. Çeşmenin bulunduğu yerdeki arkeolojik veriler, şehrin beş su kemerinden en az birinin kaynağının azaldığını göstermektedir. Ayrıca erken dönem su kanalının kapatılarak, buradan akan suyun sadece 6. yüzyıl çeşmesini beslemesi, Aşağı Agora'dan (muhtemelen meydanın kuzey tarafındaki nymphaeum'un su kaynağından) kentin güney tarafındaki yerleşimlere su sağlamak için yeni bir su tedarik sisteminin oluşturulması, kentin güney bölümünün orijinal su kaynağının kesintiye uğradığını ya da en azından azaldığını doğrulamaktadır; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.**, 65–67; Jacobs ve Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 244.

[588]Çeşme haznesini örtmek için kullanılan bu taş, aslında caddenin hemen güneyindeki sınır duvarının üst sırasına ait olduğu anlaşılmıştır; bkz Jacobs ve Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 238.

ortadaki 0.05 m çapındaki su oluğuna yönlendirmek için işlendiği anlaşılmaktadır. Teknenin dibinde ise suyun tahliye edildiği 0.05 m çapında ikinci bir delik bulunmaktadır. Teknenin dış yüzeyinin alt bölümünde, tahliye deliğinin çıkış noktasından başlayarak teknenin güney kısa kenarına doğru uzanan bir oluk mevcuttur. Söz konusu oluğun, tahliye edilen suyu doğrudan portikonun güney tarafına yönlendirmek için yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.[589]

Dekorasyon

Günümüzdeki haliyle oldukça sade bir görünüm sergileyen çeşmeye ait herhangi bir dekoratif unsura rastlanamamıştır.

Tarihlendirme

İlk inşa evresi Tiberius dönemine tarihlendirilen sütunlu cadde; yaklaşık beş yüzyıllık bir kullanımdan sonra, (M.S. 6. yüzyılın ikinci çeyreği) kapsamlı olarak yenilenmiştir.[590] Yenileme işlemleri sırasında; sütun sıraları[591] ve cadde döşemesinin birçoğu onarım görmüş, caddenin kuzey ucuna, Aşağı Agoraya çıkan merdiven ve cadde üzerindeki dükkanlar yeniden inşa edilmiştir.[592] Bunun yanı sıra, şehrin başka yerlerinden toplanan küçük ölçekli heykelcikler yolun her iki yanında sergilenmiştir.[593] Bu kapsamlı inşa aşamasıyla eş zamanlı bir biçimde caddenin batı portikosundaki döşeme taşları kaldırılarak, buraya sütunlu caddenin batısındaki dükkanlara ve kentin güneybatısındaki yerleşimlere su taşıyan iki su sistemi eklenmiştir.[594] Bu kapsamlı su sistemi yenilemesinin bir parçası olarak da caddenin batı portikosuna doğru açılan M.S. 1. yüzyıl su kanalının çıkış noktası kapatılarak çeşmeye dönüştürülmüştür.[595] Çeşmenin altındaki dolgu içerisinden çıkan ve M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilen seramik buluntular da yine bu tarihlendirmeyi doğrulamaktadır.[596] Arkeolojik veriler, altıncı yüzyılın ikinci yarısında çeşme haznesinin içerisinin büyük oranda hayvan kemikleri ve seramik parçalarından

[589]İkincisi ise buraya eklenen bir künk sistemi ile, çeşmenin aynı zamanda su taksimat noktası işleviyle kullanılmış olmasıdır. Ancak ikinci ihtimali destekleyecek har hangi bir arkeolojik veriye ulaşılamamıştır.
[590]Sütunlu caddede gerçekleşen kapsamlı yenileme ve onarım çalışmalarında, M.S. 500 yılı civarında Sagalassos'da yaşanan depremin etkili olduğu düşünülmektedir; bkz. Jacobs ve Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 236-237.
[591]Jacobs ve Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 237.
[592]Jacobs ve Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 241-242.
[593]Jacobs ve Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 254.
[594]Jacobs ve Waelkens, 2013, **a.g.k.**, 242-245
[595]Cadde çeşmesi ancak batı portiko zemin döşemesi kaldırıldıktan sonra yapılmış olmalıdır.
[596]Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.**, 27.

oluşan çöplerle doldurulmaya başlandığını ve bu dönemde çeşmenin tamamıyla işlev dışı kaldığını göstermektedir.[597]

4.7.1.3. Kent Konağı 45 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme

Katalog No: 42
Resim No: 209-212
Çizim No: 115-117

Yeri

Sagalassos Kent Konağı, kent merkezi ve kentin üst kısımlarını birbirine bağlayan, henüz kazılmamış olan caddenin doğusunda bulunmaktadır (Plan 11). Evin odaları üç farklı seviyede yer alan, farklı dönemlerde inşa edilmiş dört avlu etrafında düzenlenmiştir. En kuzeydeki avlunun (45) kuzeybatı köşesinde üç nişli, havuzlu bir çeşme yer almaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Kent Konağı, farklı işlev ve büyüklüğe sahip doksandan fazla mekândan oluşan kompleks bir yapıdır.[598] Kuzey-güney aksında birbiri ardına sıralanan en az dokuz teras üzerinde inşa edilmiş bu mekanlar, farklı seviyelerde yer alan dört avlu etrafında şekillenmiştir. Bu durumda, yapının özgününde, her bir teras üzerinde bulunan mekanların üst katı, bir üst terasta yer alan bir başka mekânın zeminine karşılık geldiği anlaşılmaktadır.[599] Beş farklı yapı evresiyle son halini alan bu kompleks, mimari ve dekoratif özellikleri ile ayırt edilebilen çeşitli bölümlerden meydana gelmiştir.[600]

---

[597]Ayıca çeşmede haznesinde gerçekleştirilen kazılar sırasında, hazne içerisinden Afrodit heykeline ait çıplak gövde parça, üzerinde ise caddenin sütunlarına ait bir kaide bulunmuştur. Altıncı yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen cadde yenilemesi sırasında sergilendiği düşünülen bu heykel, yedinci yüzyılın başlarındaki depremden sonra ise çeşmenin işlev dışı kaldığı göstermektedir. I. Jacobs (2015). Old Habits Die Hard. A group of mythological statuettes from Sagalassos and the afterlife of sculpture in Asia Minor. *The Afterlife of Greek and Roman Sculpture: Late Antique Responses and Practices*, s. 116-117; I. Jacobs ve L. Stirling, (2017). Re-using the gods: a 6th-c. statuary display at Sagalassos and a re-evaluation of pagan mythological statuary in Early Byzantine civic space. *Journal of Roman Archaeology*, *30*, s. 218.
[598]M. Waelkens (2018). Sagalassos, Archaeology of, (Ed. C. Smith), *Encyclopedia of Global Archaeology*. Springer Nature Switzerland, s.18; Toon Putzeys, Kent Konağı'ndaki her odanın mimari özellikleri ve bu odalarda ele geçen eserler üzerinde analiz verilerine dayanan detaylı bir çalışma yaparak, odalara işlev önerileri getirmiş, odalar arası muhtemel dolaşım modellerini ve yapı evrelerini tespit etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 105-212.
[599]M. Waelkens, vd. (2012). Sagalassos 2010 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, *33. KST* (3), Ankara, s. 248.
[600]Putzeys, 2007, **a.g.k.**,141.

Çeşmenin bulunduğu 45 numaralı mekân olarak adlandırılan avlu, kompleksin kuzeyindeki yüksek terasta yer almaktadır. Evin kuzey kanadına giriş, avlunun kuzeybatısındaki 59 no.lu koridorun (2.80x2.60 m) batı tarafında bulunan 0.94 m genişliğindeki iki basamaklı kapı açıklığı ile sağlanmıştır.[601] Etrafında çeşitli işlevdeki mekanların olduğu bu avlu; mekanların birbirleriyle ve dışarıyla olan bağlantısını sağlayan, aynı zamanda kompleksin kuzey kanadını, güneyindeki mekanlara bağlayan merkezi bir alan durumundadır. Avlu; doğusundaki yuvarlak kemerli kapı ile doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı kabul salonuna (46) açılmaktadır. Özgününde, duvarları mermer kaplı, zemini ise *opus-sectile* zemin döşemesine sahip olduğu anlaşılan bu salonun üstünde, mozaik zemini tamamen çökmüş olan ve doğuda bir apsisle sonlanan ikinci bir kabul salonu (50) daha bulunmaktaydı.[602] Avlunun batısında ise; yapının kuzey kanadını, güney tarafta yer alan daha aşağı kottaki kabul (22) ve bekleme (31-44) salonlarına, evin özel hamamına[603] ve diğer odalarına erişimi sağlayan merdivenli birim (36) yer almaktadır.[604]

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan 11.50x6.93 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı avlunun güney tarafında 2.03x1.84 m ölçülerinde ve 0.29 m derinliğinde bir *impluvium* (havuz) bulunmaktadır. Avlunun doğusundaki kare kesitli üç paye ve *impluvium*a yakın bir yerde ele geçen yivsiz sütun parçaları, başlık ve kaideler, avlunun özgününde *compluvium* adı verilen bir açıklıkla aydınlatıldığını ve yağmur suyunun *impluvium*a akıtacak şekilde eğimli bir çatı düzenlemesine sahip olduğunu göstermektedir. *İmpluvium* ve avlu tabanı, mor renkli şist taşı levhalardan oluşan zemin döşemesine sahiptir.[605]

Avlunun kuzeybatı köşesinde yer alan havuzlu çeşmenin duvarı, kuzey kanattaki diğer mekanların duvarlarına benzer şekilde tüf blokları ve tuğla malzemenin kullanıldığı

---

[601]M. Waelkens vd. (2009). Report on The 2006 and 2007 Excavation and Restoration Activities at Tepe Düzen and at Sagalassos, *30. KST (3),* Ankara, s. 441.

[602]50 numaralı oda, bir resepsiyon veya yemek odası olarak da işlev görmüş olmalıdır; I. Uytterhoeven (2007). Urban aesthetics in Late Antique Sagalassos. II. The Private Urban Mansion, *Türkiye'de estetik/Aesthetics in Turkey. Turkish Congress of Aesthetics Proceedings*, (Ed. J.N. Erzen and P. Yoncacı), Ankara, s. 476; M. Waelkens vd. 2009, **a.g.k.**, 440-442; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 107.

[603]Kent Konağı'na ait özel hamam için bkz; I. Uytterhoeven ve F. Martens (2008). Private Bathing at Sagalassos (SW-Turkey) and Asia Minor, in C. Ohlig (Ed.), *Cura Aquarum in Jordania. Proceedings of the Thirteenth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region, Petra/Amman, Jordan, March 31-April 9, 2007*, Siegburg, s. 285-300.

[604]Konağın 3. yapı evresinde (M.S. 4.-5. yy.) göze çarpan zenginlik ve statü gösterisindeki artış, dönemin iç mimarisinin karakteristiğidir. Üst sınıfa ait Geç Antik peristilli villaları genellikle apsisle sonlanan bir 'seyirci salonu' ve bir veya birkaç apsisi olan *triclinium*un varlığı ile karakterize edilmiştir; M. Waelkens vd. (2007). Two Late Antique Residential Complexes At Sagalassos, *Housing in Late Antiquity-Volume 3.2*, (Ed. L. Lavan, L. Özgenel ve A. Sarantis), Brill. s.502; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 107.

[605]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 188; M. Waelkens vd., 2007, **a.g.k.**, s. 501.

almaşık duvar örgüsüne sahiptir. 59 no.lu oda ile avluyu birbirine bağlayan kapı açıklığının hemen yanında bulunan bu çeşme; batı cephede iki, kuzey cephede bir olmak üzere, üç nişli bir cephe düzenlemesine sahiptir. Zemin seviyesinden 0.75 m yükseklikte başlayan yarım daire kesitli ve yuvarlak kemerli bu nişler; kemer başlangıç seviyesine kadar 3 sıra tuğla, 1 sıra taş, 4 sıra tuğla düzeninde örülmüştür. Tamamen tuğla ile örülmüş niş kemerleri ise tuğla ile yapılmış yarım daire şeklinde ince bir hat ile çevrelenmiştir. Çeşme duvarının önünde 2.10 x1.35 m ölçülerinde 0.64 m derinliğinde, bir havuz yer almaktadır. Kuzey-güney aksında uzanan dikdörtgen planlı bu havuz, kısa kenarda bir (güney), uzun kenarda (doğu) ise yan yana iki kireç taşı levhadan oluşmaktadır.[606] İn situ halde günümüze ulaşan uzun kenardaki iki levhanın yükseklikleri 0.64 m, uzunlukları 1.41-1.43 m, kalınlıkları ise 0.23 m'dir. Doğrudan avlu zeminine oturan bu levhalar birbirlerine demir kenetlerle, çeşme duvarına ise hidrolik harç ile bağlanmıştır. Üstte trapez kesitli bir silmeyle sonlanan levhaların üst kenarının merkezinde (ön yüzde), oldukça tahrip durumda aslan başı kabartmalı bir taşkın oluğu mevcuttur. Havuzdan taşan suyun aslan kabartmasının ağzından aktığı anlaşılmaktadır.

Çeşmeye su, avlunun kuzeybatısında yer alan 60 no.lu odanın mozaik döşemeli tabanın altından geçen ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bir künk sırası ile sağlanmış olmalıydı. Bu künk sırasının güneydoğu ucu, çeşmenin kuzeybatı köşesinde son bulmaktadır.[607] Söz konusu su sağlama sisteminin hangi kaynaktan beslendiği ve suyun eve nasıl iletildiği kesin olarak belirlenememekle birlikte; muhtemelen kuzeydoğu veya doğu su kemerlerinden gelen su, civardaki ikincil bir dağıtım noktasından konağa pişmiş toprak künk hatlar vasıtasıyla yönlendirilmiş olmalıdır.[608] Çeşmenin drenaj sistemine ait arkeolojik veriye ulaşılamamış olması ve çeşme havuzunun önünde açık bir drenaj kanalının olmaması, çeşme havuzundan taşan suların avlu zeminindeki eğimle birlikte doğrudan güneyindeki *implivium*a aktığını göstermektedir.[609] *İmpliviumd*a biriken atık sular ise, avlunun doğu duvarındaki kanalizasyon işlevi gördüğü düşünülen

[606]Kısa kenarda olması gereken levha günümüze ulaşmamıştır.
[607]M. Waelkens vd. (2011). Sagalassos 2008 ve 2009 Kazı ve Restorasyon Sezonları. *32. KST (3),* Ankara, s. 272; Batı çeşme duvarı kısmen günümüze ulaştığı için duvar içerisinden geçen herhangi bir su oluğuna rastlanamamıştır.
[608]Uytterhoeven ve F. Martens, 2008, **a.g.k.**, 291.
[609]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 189.

açıklık vasıtasıyla, evin batısındaki cadde altından geçen kanalizasyon sistemine iletilmiş olmalıdır.[610]

Dekorasyon

Çeşme cephesi; dairesel kesitli, yuvarlak kemerli üç niş ile hareketlendirilmiştir. Çeşme havuzunun uzun kenar parapetlerinin dışa bakan yüzleri üstte, trapez kesitli bir silme ile son bulmaktadır. Söz konusu parapetlerin ön yüzünde ayrıca aslan başı kabartmalı bir taşkın oluğu işlidir. Avlunun duvar yüzeylerinde yer yer görülebilen, beyaz, kahverengi-kırmızı ve mor renklerdeki geometrik bezemeli sıva parçalarının varlığı, avlunun mor zemini tamamlayan renkte fresklerle kaplı olduğunu göstermektedir.[611]

Tarihlendirme

Kent Konağı'nın Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nden Geç Antik Çağ sonuna kadar devam eden uzun bir tarihçesi vardır. Yapıda bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda, yapı malzemeleri, yapım teknikleri ve stratigrafik verilere dayanarak; konağın çeşitli yapım, yeniden inşa ve yeniden düzenleme aşamaları tespit edilmiştir.[612] Beş farklı yapı evresiyle son halini alan Kent Konağı'nın en erken inşa evresi M.S. 1. yüzyıl başlarına kadar uzansa da ana yapım aşamaları M.S. 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir.[613] Bu aşamada konutun kuzey kanadına, içerisinde üç nişli bir çeşme olan merkezi bir avlunun (45) ve dekoratif özellikleri ile oldukça zengin bir görünüm sunan çeşitli mekanların eklenmesiyle lüks bir görünüm kazanmıştır. M.S. 5. yüzyılın sonlarında ve 6. yüzyılın başlarında (4. inşa aşaması/muhtemelen bir depremden sonra) konak, büyük ölçüde eski ihtişamıyla orantılı olarak onarılsa da, M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte bina, çoğu tarım ve zanaat işlevi üstlenen birkaç ayrı konut birimine bölünmüştür.[614] M.S. 6. yüzyılın sonlarına doğru ise konağın bazı bölümlerinin, kırsal yaşantının ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden

[610]Uytterhoeven ve F. Martens, 2008, **a.g.k.**, 295.
[611]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 189; Uytterhoeven, 2007, **a.g.k.**, 483.
[612] Kent konağı ile ilgili detaylı tarihlendirme için bkz. Putzeys, 2007, a.g.k., 105-212
[613]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 106; I. Uytterhoeven vd. (2014a) Bits and pieces. Wall paintings in the late-antique Urban Mansion of Sagalassos (Ağlasun, Burdur – Turkey). (Ed.N. Zimmermann), *Antike Malerei zwischen Lokalstil und Zeitstil. Akten des XI. Internationalen Kolloquiums der AIPMA (Association Internationale pour la Peinture Murale Antique)–13.-17. September 2010 in Ephesos, Textband/Tafelband*, Österreichisch Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften 468/Archäologische Forschungen 23, Vienna, s.222; Uytterhoeven ve Martens, 2008, **a.g.k.**, 287-288.
[614]Waelkens vd., 2007, **a.g.k.**, 507.

düzenlemesi nedeniyle; konut lüks karakterini kaybederek tamamıyla kırsal bir görünüme kavuşmuştur. Tüm arkeolojik veriler, yapının bu evresinde, konak içerisindeki pek çok mekânın artık kullanılmadığını ve hatta M.S. 7. yüzyılın ortalarında meydana gelen bir deprem nedeniyle yıkıldığında, öncesinde tamamen boşaltıldığını göstermektedir.[615]

4.7.1.4. Kent Konağı 12 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme

Katalog No: 43
Resim No: 213-214
Çizim No: 118

Yeri

Sagalassos Kent Konağı, kent merkezi ve kentin üst kısımlarını birbirine bağlayan, henüz kazılmamış olan caddenin doğusunda bulunmaktadır (Plan 11). Evin odaları farklı seviyelerde yer alan, farklı dönemlerde inşa edilmiş dört avlu etrafında düzenlenmiştir. Çeşme, evin üçüncü terası üzerinde konumlanan 13 numaralı avlunun kuzeybatısındaki 12 numaralı mekânın kuzey ucunda bulunmaktadır.

Plan ve Genel Özellikleri

Çeşmenin bulunduğu 12 numaralı mekân, 2.15x3.20 m ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Söz konusu mekân, 13 numaralı avludan alçak bir bölme duvarı ile ayrılmıştır. Avlunun batı portikosunun kuzey kanadına, evin beşinci inşa evresinde eklenen (M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısı) bu mekânın tüm duvarları, daha erken evrede inşa edilmiş olan mekân duvarlarından farklı olarak, moloz taş ve devşirme taştan oluşan düzensiz örgü tekniğinde örülmüştür.[616] Odaya güneyindeki 5 numaralı mekândan 1.50 m genişliğindeki bir kapı ile erişim sağlanmıştır. 12 numaralı odanın kuzey ucunda havuzlu bir çeşme bulunmaktadır. Konumu itibariyle merkezi bir alanda bulunan çeşmeye 12 numaralı mekânın batısındaki 1 ve 2 numaralı odalardan ve avludan (13) doğrudan erişim sağlanmıştır.[617]

[615]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 105-108; Uytterhoeven, 2007, **a.g.k.**, 477-478; Uytterhoeven vd., 2014a, **a.g.k.**, 222; I. Uytterhoeven, vd. (2014b) Late antique private luxury. The mosaic floors of the Urban Mansion of Sagalassos (Ağlasun, Burdur), *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts 82 (2013),* s. 374-376.
[616]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 148-149.
[617]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 149.

Oldukça tahrip durumda günümüze ulaşan çeşme duvarının nasıl bir cephe düzenlemesi sergilediği anlaşılamamaktadır. Evin özel hamamının *caldarium*unun (10) güney duvarının önüne eklenen çeşme duvarı; hamam duvarlarından farklı olarak, yer yer tuğla ve devşirme malzemenin görüldüğü, ağırlıklı olarak moloz taştan oluşan düzensiz örgü tekniğinde örülmüştür. Duvarın ön tarafındaki 2.50 m uzunluğunda, 1.50 m genişliğinde ve 0.72 m derinliğindeki çeşme havuzunun kenarları dört adet devşirme kireçtaşı levhadan yapılmış,[618] tabanı ise büyük boyutlu tuğlalarla kaplanmıştır. Demir kenetlerle birbirlerine bağlanan levhalar doğrudan mekânın zeminine oturmaktadır. Uzun kenardaki levhanın üst kenarında, levhanın arka yüzeyine doğru uzanan kaydırma kanalları mevcuttur.[619]

Çeşme havuzuna su; çeşme ve hamam duvarı arasından geçen, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir künk sırası ile sağlanmış olmalıydı. Söz konusu su sağlama sisteminin hangi kaynaktan beslendiği ve suyun eve nasıl iletildiği kesin olarak belirlenememekle birlikte, muhtemelen kuzeydoğu veya doğu su kemerlerinden gelen su, civardaki ikincil bir dağıtım noktasından konağa pişmiş toprak künk hatları vasıtasıyla yönlendirilmiş olmalıdır.[620] Havuzdan akan suların, 12 numaralı mekânın kireçtaşı plakalarla kaplı zemini altından geçen atık su kanalı vasıtasıyla, evin batısındaki kanalizasyon sistemine iletilmiş olduğu anlaşılmaktadır.[621]

Dekorasyon

Sade bir görünüm sergileyen çeşme haznesinin uzun kenarında yer alan parapetlerinin dışa bakan yüzleri altta ve üstte dışa taşkın profilli yatay birer silme ile hareketlendirilmiştir.

Tarihlendirme

Beş farklı yapı evresiyle son halini alan Kent Konağı'nın en erken inşa evresi M.S. 1. yüzyıl başlarına kadar uzansa da ana yapım aşamaları M.S. 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir.[622] M.S. 5. yüzyılın sonlarında ve 6. yüzyılın

[618]Uytterhoeven ve F. Martens, 2008, **a.g.k.**, 294.
[619]Bu kaydırma kanallarının nasıl oluştuğundan bahset.
[620]Uytterhoeven ve F. Martens, 2008, **a.g.k.**, 291.
[621]Waelkens vd., 2007, **a.g.k.**,504; Uytterhoeven ve F. Martens, 2008, **a.g.k.**, 295; I. Uytterhoeven (2013). Running water. Aqueducts as suppliers of private water facilities in (late) Roman Asia Minor, *Historische Wasserleitungen. Gestern-Heute – Morgen. Tagungsband des Internationalen Frontinus-Symposiums. Wien, 19.-23. Oktober 2011, BABesch Supplements 24*, Leuven, s. 149-150.
[622]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 106; Uytterhoeven vd., 2014a, **a.g.k.**, 222; Uytterhoeven ve Martens, 2008, **a.g.k.**, 287-288.

başlarında (muhtemelen bir depremden sonra) konak, büyük ölçüde onarım görmüştür. M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bina, çoğu tarım ve zanaat işlevi üstlenen birkaç ayrı konut birimine bölünmüştür.[623] M.S. 6. yüzyılın sonlarına doğru (5. inşa aşaması) ise konağın bazı bölümleri, kırsal yaşantının ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Yapının bu evresinde; 13 numaralı avlunun batısına, (bazıları kompleksin batısındaki caddeyi aşan) evdeki gündelik yaşantının ihtiyaçlarına cevap veren birkaç küçük oda ve evin temiz su ihtiyacının karşılandığı havuzlu bir çeşme eklenmiştir.[624] Söz konusu çeşmenin, M.S. 2. yüzyılda,[625] 13 numaralı avlunun kuzeydoğusuna eklenen ve 6. yüzyıla kadar evin temiz su ihtiyacını karşılayan 19 no.lu mekandaki çeşmenin kullanım dışı kalmasından sonra yapıldığı anlaşılmaktadır.[626] Çeşmede kullanılan inşa teknikleri ve malzeme kullanımının, evin genel mimarisine göre farklılık göstermesi, bunun geç bir ekleme olduğunu doğrulamaktadır.

[623]Waelkens vd., 2007, **a.g.k.**, 507.
[624]Waelkens vd., 2007, **a.g.k.**, 504; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 158.
[625]M. Waelkens vd. (2005). Report on The 2003 Excavatıon and Restoratıon Campaıgn at Sagalassos, *26. KST (1),* Ankara, s.423.
[626]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 149; M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısında, 13 numaralı avlunun kuzeydoğu köşesindeki 19 numaralı çeşmenin, 27 numaralı odadaki çökelme havzasından gelen kirli suyun tahliye edildiği atık su havzasına dönüşmesinin ardından, içme suyu arzındaki bu kaybı telafi etmek için kuzeybatıya yeni bir çeşme inşa edilmiştir; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 209.

5. Değerlendirme

5.1. Roma Dönemi'nde İnşa Edilen Anıtsal Çeşmelerin Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Kullanımı (Yapısal, Fonksiyonel ve Dekoratif Değişiklikler)

Helenistik Dönem'de şehir mimarisine katılan anıtsal çeşmeler, antik kentlerin ihtişamına katkıda bulunan ve şehrin tatlı su ihtiyacını karşılayan yapılardır. Roma Dönemi'nde yaygınlaşarak her varlıklı şehrin olmazsa olmazı haline gelen bu yapılar gerek işlevleri gerekse gösterişli görünümleri ile (diğer anıtsal kamu binaları ile birlikte) kent halkının gurur vesilesi olmuştur. Bu nedenle bu anıtların işlevsel sürekliliği, Antik Çağ'da olduğu kadar Geç Antik/Erken Bizans Dönemi boyunca da önemini korumuş olmalıdır. Nitekim imparatorluk dönemine ait kamu binalarının bakımına ve şehirlerin estetik görünümünün korunmasına yönelik Geç Antik Dönem'de çıkarılan bir dizi yasanın anıtsal çeşmeleri de etkilemiş olabileceğini düşünürsek, bunların Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde hala kullanılıyor olması hiç de şaşırtıcı değildir.[627] Geç Antik Çağ'da Anadolu'yu etkileyen bir dizi deprem felaketi, değişen ekonomik, sosyokültürel, dini ve politik şartlar, kentlerin görünümü ile birlikte anıtsal çeşmelerin de zamanın ruhuna ve zevkine, ayrıca güncel ihtiyaçlarına uygun biçimde dekoratif, yapısal ve teknik değişikliklere uğramasına neden olmuştur. Bu bağlamda anıtsal çeşmelerde görülen onarım ve aktif kullanım izleri, antik kentlerin Geç Antik Çağ'daki dönüşümüne ve kentsel yaşantının devamlılığına ışık tutmaktadır. Ancak burada uzun süren kullanım boyunca, çeşmelerdeki değişim ve dönüşümü tespit etmek kadar, tespit edilen değişimin boyutlarının ne olduğunu belirlemek de oldukça önemlidir. Bu değişimin, bireysel çabaların sonucu ortaya çıkan bir takım yenileme ya da onarım çalışmalarının bir sonucu mu olduğu, ya da belli bir otoritenin altında gerçekleşen büyük bir inşaat faaliyetinin

[627]Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi boyunca anıtsal yapıların korunması/onarımı/kullanımı hakkında çok sayıda kanun yayınlanmıştır. Merkezi yönetim, bir başka deyişle imparator, Antik kentin devamlılığını sağlamak amacıyla sıklıkla kanun gücüne başvurmuştur. Özellikle *Codex Theodosianus* bu anlamda oldukça aydınlatıcı maddeler içermektedir. Bu kanunlar incelendiğinde antik döneme ait anıtsal yapıların korunmasına yönelik bir çaba görünür Bkz. Cod. Theod. 15.1.14, 15.1.15, 15.1.16, 15.1.19. Çok sayıda kanunda "şehir süsleri" olarak tanımlanan anıtsal yapılar şehrin görkemine katkılarıyla saygı görmekte; bunların onarılarak korunmasıyla şehirlerin fiziki yapısının devamlılığının sağlanması hedeflenmektedir. Buna ilişkin yasalardan birinde "…*gösterişli yapıların onarımına engel olacak şekilde yeni yapılar yapılması engellenmelidir. Mermer oymaları ile şehrin süsleri olan bu yapılara eski görünümlerinin kazandırılması için valilere tam yetki verilmiştir*…" Bkz. Cod. Theod. 15.1.16. Cod. Theod. 15.1.25 ve 15.1.35 sayılı kanunlar da anıtsal yapıları şehir süsleri olarak tanımlamaktadır. Bir başka yasada ise kentsel dekora yararı olan mermer, bronz gibi değerli malzeme ve heykellerin alınması da yasaklanmıştır. Bkz. Cod. Theod. 15.1.19, 37.

sonrasında mı geliştiği, burada yanıt bulması gereken önemli soru işaretlerinden bazılarıdır. Fakat Roma Dönemi'nde inşa edilen çeşmelerin Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'ndeki onarım ve kullanım evrelerinin saptanması oldukça zordur. Bunun başlıca nedenlerinden biri mevcut çalışmaların çoğunun anıtsal çeşmelerin orijinal yapı evresine odaklanması, sonraki yapısal, dekoratif ve teknik değişiklikleri göz ardı etmeleridir. Bir diğer neden ise özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından önce gerçekleştirilen kazılarda, stratigrafik bağlama çok az ilgi gösterilmesi sebebiyle Geç Antik Dönem'e dair onarım ve kullanım evreleriyle ilgili veri kaybıdır. Öte yandan günümüzde gerçekleştirilen sistematik kazı çalışmaları ve geçmişte gün yüzüne çıkarılan yapıları tekrardan ele alan kapsamlı çalışmalar[628] sayesinde Anadolu'daki antik kentlerde yer alan anıtsal çeşme yapılarının onarım ve kullanım evreleriyle ilgili daha detaylı bilgiler edinebilmekteyiz.[629]

Bu onarım faaliyetlerinin en iyi görülebildiği kentlerden biri ise Helenistik Dönem'den Geç Antik Çağ sonuna kadar inşa edilmiş birbirinden farklı mimari ve dekoratif özellikler sergileyen çeşme yapısının olduğu Efes'tir. Kentte önce M.S. 3. yüzyıl, sonra 4. yüzyılda yaşanan bir dizi depremin neden olduğu yıkımların ardından çok sayıda imparatorluk anıtı büyük oranda onarılmış, birçoğu ise hem biçimsel hem de işlevsel değişikliğe uğramıştır.[630] Nitekim kentteki birçok anıtsal çeşme yapısının ihtişamlı dekoratif donanımlarının Geç Antik Çağ boyunca büyük oranda korunması ve kapsamlı onarım izleri, kentin M.S. 3. ve 4. yüzyıldaki felaketlerin ardından adım adım kavuştuğu refahın en önemli tanığıdır.[631] Söz konusu onarım izlerinin en iyi görülebildiği yapılardan biri, Kuretler Caddesi'nin kuzey tarafında 1957'de açığa çıkarılan ve yakın zamanda kapsamlı bir araştırmanın konusu olan Traian Çeşmesi'dir (Res. 215).[632] Anadolu'da Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait anıtsal cepheli çeşmelerin erken örneklerinden biri olan yapı, M.S. 102 ve 114 arasında, iki Efesli seçkin olan Tiberius

[628]C. Dorl-Klingenschmid, J. Richard, I. Jacobs ve L. Lavan'ın yakın zamanda ortaya koyduğu çalışmalarda Anadolu'daki Roma Dönemi anıtsal çeşmelerinin sonraki kullanım ve onarım evreleri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**; Richard, 2012, **a.g.k.**; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 3-71; Jacobs, 2013, **a.g.k.,** 111-268; Lavan, 2021, **a.g.k.,** 93-109, 501-548.

[629]Sınırlı sayıda örnek üzerinden yapılan bu değerlendirmede daha çok Anadolu'nun batı ve güney bölgelerinde yer alan kentler ele alınmıştır. Bu seçimin nedeni, arkeolojik çalışmaların bu bölgelerde yoğunlaşmasından dolayı bulguların fazlalığıdır.

[630]S. Ladstätter (2011). Bizans Döneminde Ephesos. Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa. *Bizans Döneminde Ephesos* (Ed. F. Daim ve S. Ladstätter). Ege Yayınları. s. 3-28.

[631]Pülz, 2011, **a.g.k.,** 49.

[632]Traian Çeşmesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. U. Quatember (2011). *Das Nymphaeum Traiani in Ephesos* (Vol. 11). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Claudius Aristion ve karısı Iulia Lydia Laterane tarafından inşa ettirilmiştir.[633] Dikdörtgen bir havuzu U biçiminde çevreleyen iki katlı cephe mimarisine sahip anıtsal çeşmenin hem cephesinde, hem havuz parapetlerinde hem de hidrolik sisteminde yapının uzun süreli kullanımına bağlı olarak gerçekleştirilen çok sayıda onarım ve eklemeler tespit edilmiştir: 2005'de yapının anıtsal cephesinin arkasındaki sondaj bulguları ve su sisteminde tespit edilen modifikasyonlar, çeşmenin en az M.S. 5. yüzyıla kadar aktif olarak kullanıldığının ispatıdır.[634] Çeşmenin Geç Antik Dönem'de kullanımını gösteren bir diğer bulgu ise anıtsal cephenin birinci kat korniş bloğu üzerindeki yazıttır. Harf karakterine göre M.S. 4. veya 5. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen yazıtta *proconsul* unvanı geçmektedir. Söz konusu yazıtın kentte yaşanan depremlerin ardından gerçekleştirilen kapsamlı onarımlarla ilişkili olabileceğini düşünülmektedir.[635] Ayrıca kazılar sırasında ele geçen ve M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen 7 adet büst şeklinde sonlanan levha payesi (Herme) ve bunların arasına yerleştirilen delikli levhaların, geç dönem onarımları sırasında öndeki daldırma havuzunun parapetleri üzerine eklendiği tespit edilmiştir.[636] Bu ekleme sayesinde muhtemelen öndeki havuza doğrudan erişimin engellenerek suyun sadece orijinal havuz parapetlerine açılan oluklar vasıtasıyla doldurularak alınması sağlanmıştır. Çünkü kullanıcıların suya doğrudan temas etmesi, çeşme havuzunda çamaşır/kap-kacak yıkanması ve/veya hayvanlara su içirilmesi, beraberinde birçok hijyen problemini getiriyor olmalıydı. Suyun kalitesinin korunmasına yönelik gerçekleştirildiği anlaşılan bu modifikasyon aynı zamanda çeşmenin dekorasyonuna da katkı sağlamıştır (Çiz. 119). Tüm bu değişikliklerin yanı sıra çeşmenin cephesini süsleyen orijinal heykel programının da revize edildiği; hasarlı veya sakıncalı görülen heykellerin yerine farklı dönemlere ait heykeller eklendiği tespit edilmiştir. Ayrıca çıplak heykellerin cinsel organlarının bilinçli olarak yok edildiği anlaşılmaktadır.[637]

Anıtsal çeşme yapılarının ihtişamlı dekoratif donanımlarının büyük oranda korunması ve kapsamlı onarım izleri, Traian Çeşmesi haricinde kentin ana arterleri

[633]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 188-189.
[634]Quatember, 2011, **a.g.k.**, 83.
[635]Quatember, 2011, **a.g.k.**, 86.
[636]Bu büstlerin yedi gezegen (Satürn, Mars, Güneş, Venüs, Merkür ve Ay) ya da bunlardan türetilen gün-tanrıları (Satürn, Sol, Luna, Mars, Merkur, Jüpiter, Venüs) temsil ettiği düşünülmektedir. Tarihlendirme ve tanımlamalar için bkz. R. Hanslmayr (2016). *Die Skulpturen von Ephesos, Die Hermen. Forschungen in Ephesos, Band X/2*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. s. 128-142.
[637]Quatember, 2011, **a.g.k.**, 107-109.

üzerine konumlanan Memnius yapısındaki Hydreion (Çiz. 36, Res.12), Yukarı Agora'nın güneyindeki çeşme (Res. 216) ile Magnesia Kapısı'na giden yolun güney tarafında yer alan çeşmede (Çiz.120) de izlenebilmektedir. Kuretler Caddesi ile Domitianus Sokağı'nın kesiştiği alanda yer alan ve ilk evresi M.S. 1. yüzyılının ilk yarısına tarihlendirilen Hydreion'un M.S. 300 civarında onarılmasının ardından çeşmenin önüne Diocletianus ile Maximianus'un heykelleri eklenmiştir.[638] Yukarı Agora'nın güneyinde M.S. 2. yüzyılda inşa edilen ancak sonraki bir zamanda yangın neticesinde tahrip olduğu anlaşılan çeşmenin ise M.S. 340 ile 350 yılları arasında *Proconsul* Lucius Caelius Montius tarafından onartıldığı[639] ve bunun onuruna çeşmenin önüne İmparator II. Constantius (337-361) ve Constans'ın (337-350) heykellerinin dikildiği düşünülmektedir.[640] Bu düşüncenin ortaya çıkışındaki en önemli delil İmparator Constans heykeline ait olduğu düşünülen kaidedeki yazıttır. Yazıtta;*"Tanrısal kararların yargıcı pek asil Proconsul Lucius Caelius Montius, nymphaion'un bir bölümünü onarttıktan sonra (bu heykeli) efendimiz, en yüce fatih, zafer anıtlarının sahibi, sonsuza dek Augustus olan Constans için dikti ve adadı. Selametle!"* ifadesi geçmektedir.[641] Ancak anıtsal çeşmenin arşitravındaki bir başka yazıtta ise onarım işinin imparatorlar Constantius ve Constans'ın emri üzerine gerçekleştiğinden bahsedilmektedir; *"Yenilmez Augustus'lar olan efendilerimiz Constantius ve Constans, pek asil Caelius Montius'un proconsul, pek asil Caelius Ianuarianus'un legatus olduğu sırada (nymphaion'un) onarılmasını emrettiler".*[642] Her ne kadar ilk yazıt, çeşmenin Vali Montius tarafından finanse edildiğini düşündürse de arşitravdaki ikinci yazıt, imparatorların anıtsal çeşmenin inşa edilmesi için bir girişim başlattığı ve işin denetimini eyaletteki temsilcisi olan valisi aracılığıyla yaptırdığı sonucu ortaya çıkmaktadır.[643] Her iki yazıtla ilgili değerlendirmede bulunan Uzunoğlu'na göre arşitravdaki yazıt, çeşmenin inşası için valinin doğrudan maddi bir

[638]Heykeller günümüze ulaşmamış ancak çeşmenin havuzunda ele geçen iki adet yazıtlı heykel kaidesinden birinin Diocletian'ın diğerinin ise Maximianus'un heykellerini taşıdığı düşünülmektedir. Bkz. C. Roueché (2009). The Kuretenstrasse: the imperial presence in Late Antiquity*, Neue Forschungen zur Kuretenstrasse von Ephesos*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 157. Yapının mimari tasviri ve onarımı için ayrıca bkz. Scherrer, 1995, **a.g.k.**, 100; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**,185-186; Lavan, 2021, **a.g.k.,** 523.

[639]Çeşmenin doğu kanadındaki arşitrav bloğunda tespit edilen ve M.S. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bir yazıt, yangın neticesinde tahrip olan çeşmenin Proconusl L. Caelius Montius tarafından onartıldığını göstermektedir. Bkz. Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 182-184; Lavan, 2021, **a.g.k.,** 522-523.

[640]Heykeller günümüze ulaşmamış ancak II. Constantius ve Constans'ın heykellerinin varlığını gösteren iki heykel kaidesi bulunmuştur. Heykel kaidelerindeki yazıt ve buluntu yerlerinin ayrıntıları için bkz. Roueché, 2009, **a.g.k.**, 155-156.

[641]Yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 230-231.

[642]Yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 231.

[643]Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 47.

katkı sağlamaktan ziyade yapılan onarımın denetimi ile ilgilendiği ve bu onarımda kullanılan paranın imparatorluk kasasından ödendiğini göstermektedir.[644] Ancak şunu da göz ardı etmememiz gerekir ki M.S. 4. yüzyılda çıkmış kamusal yapıların inşasıyla ilgili bir kararda, inşası tamamlanmış bir kamu yapısına imparatorun adının verilmesi gerektiği sert bir dille belirtilmiştir; 394'te İmp. I. Theodosius, Arcadius ve Honorius'tan *Praefectus Urbi* Rufinus'a gönderilen bir yazılı buyruk, herhangi bir *iudex'in*, yeni inşa edilen bir kamu yapısına imparatorun ismini yazmak yerine kendi adını yazması durumunda vatana ihanetten suçlu sayılmasını buyurmaktadır.[645] Benzer bir yaklaşımın Constantius ve Constans'ın saltanatı döneminde de olabileceğini düşünürsek, Vali Montius'un yapının onarımını kendi kasasından karşılamış olsa dahi dönem koşulları itibariyle onarttığı yapıda imparatorları onurlandırmış olması olağan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Efes'teki Magnesia Yolu üzerinde yer alan ve orijinal yapı evresi M.S. 102 ve 114 yılları arasına tarihlendirilen bir başka anıtsal çeşmede ise M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısında veya 5. yüzyılın başlarında bir takım teknik ve dekoratif değişikliğe gidildiği anlaşılmaktadır.[646] Yapının anıtsal cephesinde sergilenen heykellerin cinsel organlarının yok edilmesi ve heykellerden birinin alnına kazınan haç, çeşmenin Geç Antik Çağ'daki kullanımına işaret etmektedir.[647] Ayrıca kazı çalışmaları sırasında yapıda bulunan ve Part Anıtı'ndan devşirildiği anlaşılan bazı figürlü kabartma parçalarının da onarım aşamasında yapıya eklenmiş olması muhtemeldir.[648] M.S. 5. yüzyılda çeşmeye dönüştürülen Celsus Kütüphanesi'nin havuzunu sınırlayan parapetlerde de yine aynı anıttan devşirilmiş parçaların kullanılmış olması eş ya da yakın zamanlı bir inşa/onarım faaliyetine işaret etmektedir.

Birtakım onarımlar ve eklemelerle Geç Antik Çağ'da işlevini sürdürdüğü anlaşılan bu dört anıtsal çeşmenin kullanım dışı kalması ise, en geç, kentin kuzey yakasında yeni bir sur duvarı örülerek kent alanının küçültüldüğü M.S. 7. veya 8. yüzyıllarda olmalıdır. Çünkü yeni kent alanı Arkadiane ile Vedius Gymnasiumu arasındaki bölgeyi

[644]Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, 48.
[645]Cod. Theod. 15.1.31. Söz konusu karar, kamusal yapıların yerel yönetimlerde bir prestij aracı olduğunu ancak imparatorların buna izin vermediklerini göstermesi açısından da önem arz etmektedir.
[646]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**,187-188; Richard, 2012, **a.g.k.** 268.
[647]J. Auinger ve E. Rathmayr (2007). Zur spätantiken Statuenausstattung der thermen und nymphäen in Ephesos. *Statuen in der Spätantike*, s. 253-254.
[648]Lavan, 2021, **a.g.k.,** 524.

kapsadığından, anıtsal çeşmelerin çoğunun yer aldığı alanlar bu bölgenin dışında kalmıştır.[649]

Anıtsal çeşmelerdeki koruma ve onarım izlerinin takip edilebildiği bir diğer kent ise Laodikeia'dır. Kentte şimdiye kadar açığa çıkarılan Roma Dönemi'ne ait dört anıtsal çeşmenin tümünde Geç Antik Çağ onarım ve kullanım izleri tespit edilmiştir. Bu çeşme yapıları ana caddeler üzerinde, iki ana caddenin kesiştiği köşede ve meydana bakacak şekilde konumlandırılmıştır.[650] Kentin en büyük çeşmesi olan ve zemin kata ait arşitrav-friz bloğu üzerindeki yazıttan İmparator Septimius Severus'a (M.S. 193-211) ithaf edildiği anlaşılan anıtsal çeşmenin (S. Severus Çeşmesi/A Nymphaeumu) Geç Antik Çağ boyunca birtakım onarımlar geçirdiği ve M.S. 494 yılı depreminde büyük oranda yıkıldığı arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır (Res. 217, 218).[651] Bununla ilgili olarak mimari bloklarda ve su tesisatında tamirat izleri görülebilmektedir. Anıtsal cephenin ilk kat sütunu üzerine kazınan, altındaki palmiye dalı, borazan, menorah ve üstündeki globuslu Latin haçı, yapının en azından M.S. 4. yüzyılda ayakta olduğuna işaret etmektedir (Res. 219).[652] Bu dönemde çeşmenin arşitrav-friz bloklarının ön yüzlerine alçak kabartma tekniğinde kuşlar, balıklar ve mitolojik bir deniz yaratığı olan *Ketos* işlenmiştir.[653] Ayrıca çeşmenin su sağlama ve tahliye sisteminde bu döneme ait kapsamlı tamirat izleri tespit edilmiştir.[654] Tüm bu bulguların beraberinde, merkezdeki niş içerisinde bulunan Athena heykeli, havuz içerisinde ele geçen ve çeşme cephesinde sergilendikleri anlaşılan *Tykhe* ve *Nymphe* heykelleri, Geç Antik Çağ boyunca çeşmenin zengin dekoratif cephesinin korunduğunu göstermektedir.[655] Çeşmenin M.S. 494'deki depremde yıkılmasının ardından havuz içerisine düşen blokların bir kısmı kullanılmış, bir kısmının ise üzeri doldurularak havuz içerisinde zemin döşemesi olarak kullanılmıştır. Havuzun ön kısmına ise devşirme bloklardan küçük boyutta iki havuz eklenerek çeşme bu dönemde küçük bir

[649]J. Auinger ve M. Aurenhammer (2011). Antik Dönemin Sonunda Ephesos Heykeltıraşlığı. *Bizans Döneminde Ephesos*, (Ed. F. Daim ve S. Ladstätter), Ege Yayınları, s. 186.
[650] İmparator S. Severius Çeşmesi Suriye Caddesi üzerinde, İmparator Caracalla Çeşmesi Suriye Caddesi ile Stadyum Caddesi'nin köşesinde, B Nymphaeumu Stadyum Caddesi üzerinde, İmparator Traian Çeşmesi Stadyum Caddesinin doğu ucundaki meydana bakar şekilde planlanmıştır. Efes Caddesi üzerinde kazısı yapılmayan ancak yüzeyde kalıntıları görülebilen başka bir çeşme yapısı daha vardır. Söz konusu çeşme yapılarına biri kentin merkezinde (II. Su Dağıtım Terminali) diğeri güneyinde yer alan (I. Su Dağıtım Terminali) su dağıtım terminallerinden sağlanmıştır. Ana terminallere su, kentin güneyindeki Salbakos (Babadağ) eteklerinden toplanarak Başpınar su kaynağından, su yolu ile getirilmiştir. Bkz. Şimşek, 2018, **a.g.k.**, 88-90.
[651]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 154.
[652]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 154.
[653]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 154; Şimşek, 2018a, **a.g.k.**, 110.
[654]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 156.
[655]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 156-157.

sokak çeşmesi görünümü almıştır. Bu havuzların ise İmparator Focas (602-610) Dönemi'nde kentte büyük bir yıkıma neden olan depreme kadar kullanıldığı tahmin edilmektedir.[656]

Laodikeia kentinin bir diğer anıtsal çeşmesi olan ve İmparator Caracalla'nın (211-217) M.S. 215'de kenti ziyaret etmesi onuruna yapılan çeşme de tıpkı S. Severus Çeşmesi gibi çeşitli onarımlarla uzun süre kullanım görmüştür.[657] Dört farklı onarım evresi geçiren yapının son onarımı M.S. 5. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir.[658] Bu son onarım evresi sırasında çeşmenin havuzlarına haçlı parapetler ve bu parapetleri bir arada tutan, üzerlerinde Latin haçı bulunan parapet payeleri eklenmiştir. Ayrıca çeşmenin orijinal evresine ait *in situ* halde günümüze ulaşan Zeus'un Ganymedes'i kaçırması ve Theseus'un Minatouros'u öldürmesi gibi mitolojik sahnelerin işli olduğu parapet payelerinin ise Geç Antik Çağ boyunca korunduğu anlaşılmaktadır (Çiz. 121, Res. 220-122).[659]

Stadyum Caddesi üzerindeki Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen B Nymphaeumu olarak adlandırılan çeşme ise M.S. 5. yüzyıl sonuna kadar kapsamlı onarımlar görmüştür. M.S. 494 yılı depreminde yıkıldığı tahmin edilen çeşmenin sonraki düzenlemelerle M.S. 7. yüzyıl başına kadar sadece havuz kısmı kullanılmış ve çeşme yapısı, yakın çevresindeki ev ve dükkân gibi çeşitli yapılara su sağlayan *castellum divisorium* (su dağıtım terminali) olarak hizmet vermiştir (Çiz. 45).[660]

Kentte yakın zamanda gün yüzüne çıkarılan Traian Çeşmesi ise Roma Dönemi'nden Geç Antik Çağ'a geçişteki kentsel dönüşüm faaliyetleriyle ilgili dikkat çekici veriler sunmaktadır. Çeşmede gerçekleştirilen kazılar sırasında bulunan yazıtlar ve heykel grubundan dolayı "Traian Nymphaeumu" olarak adlandırılan yapıda 3 farklı inşa evresi tespit edilmiştir.[661] İlk evresi eksedra formunda bir cepheye ve bu cephenin çevrelediği yarım daire planlı bir havuza sahip olan cephe tek katlıdır ve cephenin merkezinde İmparator Traian ve Dacialı esirden oluşan anıtsal boyuttaki (yük. 2.84 m) heykel grubu bulunmaktadır (Res. 224). Anıtsal çeşmenin doğu kenarında mermer parapetlerle oluşturulmuş, kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı bir havuz

[656]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 147-157.
[657]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 163.
[658]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 163.
[659]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 211-212; Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 163-167; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 55.
[660]Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 171-174; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 61.
[661]Şimşek, 2018b, **a.g.k.**, 192-197; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 65.

yer almaktadır (Çiz. 122, Res. 223).[662] Yapının ikinci evresinde ise (M.S. 4. yüzyıl) çeşmenin yarım daire planlı havuzunu güney yönde sınırlayan parapetlerin ve bunları bir arada tutan payelerin ön yüzlerine haçlar kazınarak yeni dinin gücü vurgulanmıştır. Çeşmenin bu evresinde benzer haç işareti, doğusunda yer alan dikdörtgen havuzun parapetlerinin dış yüzüne de işlenmiştir (Res. 225).[663] İkinci evrede anıtsal çeşme bir süre daha çeşme işlevini sürdürmüştür.[664] Yapının üçüncü evresinde ise özellikle M.S. 4. yüzyıl ortalarından itibaren meydanın güneyinde Atriumlu Yönetici Binası'nın yapılması ile meydan büyük önem ve hareket kazanmış, bu aşamada ise yarım daire planlı havuz, parapet payeleri (havuza ait) ve yapıya ait plastik elemanlar da kullanılarak eksedra şeklinde iki basamaklı, meydana bakan oturma sıralarına dönüştürülmüştür.[665] Bu evrede, ana havuzun işlevini yitirmesi ile oluşan su problemi, çeşmenin doğu dış duvarında bulunan dikdörtgen havuzun büyütülmesi ve işleyişinin devamlılığı ile çözülmüştür. Bu safhada yapı, anıtsal çeşmeye su sağlayan hatta yapılan modifikasyonlarla bir dağıtım terminaline de dönüştürülmüştür.[666] Traian Heykel grubu ise basamaklı eksedraya çevrilen havuzun güneydoğusuna yerleştirilmiştir.[667]

Anadolu'da az sayıda örneği bilinen dairesel planlı çeşmelerden biri olan Kibyra'daki 3. teras düzlüğünde yer alan ve kentin şimdiye kadar tespit edilen Roma dönemine tarihli tek anıtsal çeşmesinde ise üç farklı kullanım evresi tespit edilmiştir.[668] Sütunlar, kabartmalı frizler ve heykellerle dekore edilmiş olan ve konik bir çatıyla örtülü olduğu anlaşılan çeşme yapısı, merkezinde blok taşlarla oluşturulmuş dairesel bir gövde ve bunu çevreleyen eş merkezi dairesel formdaki iki havuzdan oluşmaktadır. Tholos Nymphaeum olarak adlandırılan çeşme yapısı M.S. 23 depremi sonrası kentin yeniden inşası sırasında yapılmış olup, bu ilk kullanım evresinde merkezinden su sisteminin geçtiği dairesel bir gövde ve tek bir havuzdan oluştuğu bilinmektedir (Res. 14-15).[669] M.S. 2. yüzyılın son çeyreğinde ise ilk havuzu çevreleyen ikinci bir havuz eklenmiştir.[670]

---

[662]Şimşek, 2018b, **a.g.k.**, 196; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 65.
[663]Şimşek, 2018a, **a.g.k.**, 103; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 65.
[664]Şimşek, 2018b, **a.g.k.**, 196.
[665]Şimşek, 2018a, **a.g.k.**, 103.
[666]Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 65.
[667]C. Şimşek, Traian heykel grubunun Laodikeialılar tarafından İmparator I. Constantinus olarak yeniden yorumlandığını ve siyasi öneme sahip olan bu alan içerisinde Hıristiyan halka propaganda amacıyla sunulduğunu görüşündedir. Bkz. Şimşek, 2018b, **a.g.k.**, 197. Traian Çeşmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Şimşek, 2017, **a.g.k.**, 145; Şimşek, 2018a, **a.g.k.**, 103; Şimşek, 2018b, **a.g.k.**, 192-197; Şimşek, 2019, **a.g.k.**, 65.
[668]Özüdoğru, 2018b, **a.g.k.**, 31; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 173-175.
[669]Özüdoğru, 2018a, **a.g.k.**, 135; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 174.
[670]Özüdoğru, 2018b, **a.g.k.**, 134-135; Özüdoğru, **a.g.k.**, 2020, 175.

M.S. 417 depreminde çöktüğü ve büyük oranda zarar gördüğü anlaşılan çeşme, sonrasında gerçekleştirilen kapsamlı onarımlar neticesinde M.S. 7. yüzyıl sonuna kadar kullanılmıştır.[671] Bizans evresinde heykeller, sütunlar ve konik çatısını taşıyan arşitrav-frizleri ile büyük oranda korunan çeşmenin bu dönemde, asıl işlevinin yanı sıra yakın çevresine su dağıtımı sağlayan *castellum divisorium* olarak da kullanıldığı düşünülmektedir.[672] Yapının etrafını saran ve yapıya getirilen suyun dağıtımını sağlayan çok sayıdaki isale hattı bu düşünceyi ispatlar niteliktedir.

Geç Antik Çağ kullanım izlerini görebildiğimiz bir diğer anıtsal çeşme ise Stratonikeia antik kentinin Kuzey Şehir Kapısı'nın iki kemerli girişi arasında yer alan iki katlı cephe düzenlemesine sahip eksedra formu çeşmedir (Çiz. 123, Res. 226). Kentin en işlek caddelerinden biri olan Kuzey Sütunlu Cadde'nin bitiminde yer alan çeşmenin, Kuzey Şehir Kapısı ile birlikte M.S. 139'daki deprem sonrasında Geç Antoninler Dönemi'nde yapıldığı bilinmektedir.[673] Çeşmenin M.S. 360 depremi sırasında büyük oranda yıkıldığı ve ardından M.S. 5. yüzyılda kapsamlı onarımlar neticesinde kullanılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır.[674] Bu onarımlar sırasında havuzun su sistemi yenilenerek, havuzun zemini *swastika* (gamalı haç), çeşitli bitkisel ve geometrik bezemelerden oluşan mozaik döşemeyle kaplanmıştır (Çiz. 124, Res. 227).[675] Söz konusu onarımların ardından depreme bağlı olarak zemin mozaiğinde dalgalanmalar ve çökmeler meydana geldiği, bu bozulmaların ise kiremit parçalarının *opus spicatum* tekniğinde yan yana sıkıştırılmasıyla onarıldığı anlaşılmaktadır.[676] Kentte M.S. 5-6. yüzyıllara tarihlendirilen bu teknik, çeşmenin uzunca bir süre daha aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Burada yapılan kazı çalışmaları sırasında çeşme cephesinde sergilendiği

[671]Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 173.
[672]Özüdoğru 2018a, **a.g.k.**, 31; Özüdoğru, 2018b, **a.g.k.**, 134-137; Özüdoğru, 2020, **a.g.k.**, 173-175.
[673]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 249; Kentte ele geçen bir yazıta göre M.S. 139 tarihli deprem sonrasında, Roma İmparatoru Antoninus Pius'un kente 25.000 *drakhme* destek yaptığı bilinmektedir. Kuzey Şehir Kapısı ve bağlı bulunduğu anıtsal çeşmenin de imparatorun bu desteği sayesinde yapıldığı düşünülmektedir. Bkz. B. Söğüt (2017). Stratonikeia 2015 yılı çalışmaları: yerleşim ve kentleşme. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, s. 158; Yazıt için ayrıca bkz. M. Aydaş (2015). Stratonikeia ve Lagina/Polis ve Peripolion. (Ed. B. Söğüt) *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları*, *1*, s. 75.
[674]Söğüt, 2017, **a.g.k.**, 159; B. Söğüt (2018). Geç antik çağda Stratonikeia. *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi* (Ed. C.Şimşek-T. Kaçar), Ege Yayınları, s. 433-434.
[675]Erken Bizans Dönemi özelliği gösteren mozaik, havuzun yarım daire formuna uygun bir şekilde döşenmiş ve kenarı bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Sade bir görünüme sahip olan mozaikte, açık renk zemin üzerine siyah ve çok az da koyu kırmızı renkler kullanılmıştır. Bkz. B. Söğüt ve F. Aytekin (2017). Stratonikeia kuzey sütunlu cadde doğu portik mozaiği. *Barış Salman Anı Kitabı*, Ege Yayınları, s. 225.
[676]B. Söğüt, (2012). Stratonikeia 2011 yılı çalışmaları. *34. KST (3)*, Ankara, s. 46; B. Söğüt, (2015). Stratonikeia'daki koruma uygulamalarından örnekler, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, s. 382; Söğüt, 2018, **a.g.k.**, 439.

anlaşılan M.S. 5. yüzyıla ait karı-koca heykel portreleri bulunmuştur. Söz konusu portrelerin, kentteki su sistemiyle ilgili değişiklikleri ve yapısal onarımları finanse eden aileye ait olabileceği düşünülmektedir.[677] Bu da mozaik döşemenin bu dönemde havuzun su sistemindeki değişiklikle birlikte yapıldığı fikrini akla getirmektedir.[678] Anıtsal çeşmenin dikdörtgen formdaki daldırma havuzunun mermer parapetleri (havuzun batı kısa kenarındaki) üzerinde bulunan ve Erken Bizans evresinde oluşturulduğu düşünülen yan yana beş sıra halindeki derin eğik oluklar, havuzun parapetlerinden künklerin geçtiğini, böylelikle havuzun taşması sırasında açığa çıkan fazla suyun yakın çevresindeki yapılara kanalize edildiğini göstermektedir (Res. 228).[679]

Anadolu'nun su kaynakları bakımından en zengin kentlerinden biri olan Perge'de şimdiye kadar açığa çıkarılan, Roma Dönemi'ne ait beş anıtsal çeşme (F1, F2, F3, F4 ve F5) yer almaktadır.[680] M.S. 7 yüzyıla kadar kesintisiz yerleşim gördüğü bilinen kentteki anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ'daki kullanımına dair yeterli arkeolojik veri bulunmamaktadır. Ancak çeşmeler üzerindeki bugün de gözlemlenebilen birtakım eklemeler, anıtsal çeşmelerin geç dönem kullanımlarıyla ilgili bazı ipuçları sunmaktadır. Örneğin, kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddenin kuzey ucundaki M.S. 2. yüzyıla (Hadrianus Dönemi) tarihlendirilen anıtsal F3 Çeşmesi'nin (Çiz. 125-126, Res. 229) orijinal havuz parapetlerinin üzerine tuğla duvar örülerek hacminin arttırıldığı ve söz konusu havuzun (ön cephesinin sağ tarafındaki) parapetlerinin üst yüzeyine derin oluklar

[677]Kentte ele geçen bir yazıttan bu portrelerin Apollinarios ve eşine ait olduğu tespit edilmiştir. Stratonikeia'dan şu ana kadar su yollarıyla ilgili tek bir yazıt belgelenebilmiştir. Bu tek yazıt ise M.S. 5. yüzyılın sonlarında kentin babası (*pater civitatis*) Apollinarios tarafından yaptırılan su yolunda onarım çalışmasının anlatıldığı bir epigramdır. Yazıt, M.Ç. Şahin tarafından M.S. 450-498 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bkz. M.Ç. Şahin (2010). Inscriptions of Stratonikeia, Part III, Bonn, s. 65-66; Çeşme yapısında ele geçen ve Özgan tarafından M.S. 460'lı yıllara tarihlenen bir kadın ve erkek büstünün su yolunu yenileyen Apollinarios ve eşine ait olduğunu öne sürmektedir. bkz. R. Özgan (1987). Stratonikeia Şehir Kapısı Yontu Buluntuları. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*, Ankara, s. 266; R. Özgan (1999*). Die Skulpturen von Stratonikeia* (AMS 32), Bonn, s. 134-136; Yazıt için ayrıca bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, s. 318.

[678]B. Söğüt (2009). Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları, *31. KST (4)*, Ankara, s. 269; Söğüt, 2018, **a.g.k.**, s. 439.

[679]Alan çalışması sırasında görülen bu izler ve kullanım amacına yönelik benzer tespitler daha önce J.Richard tarafından da yapılmıştır. Bkz. Richard, 2012, **a.g.k.** 149.

[680] Perge'deki anıtsal çeşmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. M. Mansel (1970). 1970 yılı Perge Kazısına Dair Ön rapor. *TAD, 19*, s. 172; A.M. Mansel (1975). Die Nymphaen von Perge, *IstMitt 2,* s. 367-372; Erol, 1999, **a.g.k.**, 115-122; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 226-231; Richard, 2012, **a.g.k**. 274-275; A. Özdizbay (2012). *Perge'nin M.S. 1.-2. yüzyıllardaki gelişimi*. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, s. 247-249; W. Martini (2015). Nymphäum und Tor. Zur Wasserkultur in Perge in Pamphylien. *Turm und Tor: Siedlungsstrukturen in Lykien und benachbarten Kulturlandschaften*, s. 279-289; F. D. Aksoy (2016). *Perge Antik Kentinde Bulunan Anitsal Çeşme (F3)'nin Belgelenmesi ve Koruma Önerileri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı); E. Can (2019). *Perge F-5 Çeşmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı).

açılarak suyun dağıtımı amacıyla künklerin yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Res. 230-231). Nitekim sütunlu cadde boyunca devam eden ve anıtsal çeşmenin devamını teşkil eden su kanalının parapet duvarlarında da sonradan eklendiği anlaşılan benzer künkler görülmektedir.[681] Bu durum çeşmenin sonraki bir müdahale ile caddede bulunan dükkanlara ve bazı konutlara su dağıtımı sağlayan bir *castellum divisorium*'a dönüştürüldüğüne işaret etmektedir. Tamamen faydacı bir amaç doğrultusunda yapılan ve çeşmenin estetik görünüşünü olumsuz yönde etkileyen bu müdahale, Geç Antik Çağ'da yapılmış olmalıdır.[682] Kentteki çeşme yapılarının Geç Antik Çağ kullanımıyla ilgili bir diğer veri ise kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddenin doğu tarafındaki bir dükkânın içinde bulunan ve harf kriterlerine göre M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlenen Grekçe yazıttır. Yazıtta kentteki bir çeşmenin mermer dekorasyonunun Stephanos isimli *comes* aracılığıyla *epimeletes* Gerontios tarafından gerçekleştirildiği anlatılmaktadır.[683] Yazıt *in situ* olarak ele geçmediğinden hangi çeşme yapısına ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. S. Şahin, yazıtın Septimius Severus Dönemi'ne tarihlendirilen Aurelia Paulina Çeşmesi'nin (F2/F4 Çeşmesi) geç dönem onarımlarıyla ilişkili olabileceğini öne sürmüştür.[684] Bu görüş kesinlik arz etmemekle birlikte yazıtın kentteki anıtsal çeşmelerden birine ait olduğu ve bu çeşmenin Geç Antik Çağ'daki onarımlarla kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Burada özet olarak ele almaya çalıştığımız örnekler, Geç Antik Çağ'daki kentsel yaşantının devamlığına ışık tutmakla birlikte canlı bir Geç Antik çeşme kültürünün varlığının kanıtıdır. Anıtsal çeşmelerde yapılan teknik, yapısal ve dekoratif değişiklikler her şeyden önce belirli bir soruna pragmatik yanıtlar olarak anlaşılmalıdır. Bahsi geçen çeşme yapılarının çoğundaki onarımların nedeni, en başta doğal felaketlerin yarattığı tahribatlardır. Belli ki deprem gibi kent yaşamını derinden etkileyen bir felaketten sonra özellikle kentin temiz su ihtiyacının giderilmesi, kent yönetiminin öncelikli hedeflerinden biri olmuştur. Harabeye dönen bir kentte salgın hastalıkların önüne geçmek isteniyorsa,

---

[681]Bu kanal birçok onarım görmüştür. Sütunlu cadde üzerindeki kanalın iki uzun kenarına eklenen pişmiş toprak künklerle kentin çeşitli yerlerine su dağıtılmıştır. Bkz. A.M. Mansel (1972). 1972 Perge Kazısı Ön raporu, *TAD 21-1*, s.112.

[682]Çeşme'deki geç dönem eklemeleri ile ilgili ayrıca bkz. Richard, 2012, **a.g.k**., 58-61, 152.

[683]† ἐγένετο ἡ μαρμάρωσ[ις] 2 - τοῦ ὑδρίου τούτου [διὰ] τιμασαμένου τοῦ [μεγα]- 4 - λοπρ(επεστάτου) κόμ(ητος) καὶ δουκὸς Στεφάνου καὶ Γεροντίου 6 - τοῦ λαμπρ(οτάτου) εκρ. Καὶ πατρ(ὸς) τῆς μητροπόλεως; Çeviri: "*Bu çeşmenin mermer dekorasyonu, pek görkemli comes ve dux Stephanos'un ve parlak bir curator ve metropolis'in babası olan Gerontios'un onursal hediyesi sayesinde oldu*" Çeviri için bkz. S. Şahin (2015). Spätrömisch- frühbyzantinische Inschriften aus Perge in Pamphylien. *Inscriptions in Byzantium and Beyond. Methods – Projects – Case Studies*, (Ed. A. Rhoby), Viyana, s. 179-180, No. 5.

[684]Şahin, 2015, **a.g.k**., 179-180.

öncelikle kentin temiz su şebekesinin onarımı ve atık su sisteminin tekrar işleyişinin sağlanması gerekiyordu. Kentsel yaşantının devam etmesi için bu olmazsa olmazlar tesis edildikten sonra ise çeşme yapılarının tekrar çalışır hale getirilmesinin yüksek bir öncelik olması beklenebilir. Çünkü bu ve bu gibi felaketlerden sonra çeşme yapılarının tamiratı ya da imkânlar dahilinde yenilerinin inşa edilmesi, suyun tekrardan kentle buluşturulması ve mimari doku içinde sergilenerek kentin yeniden kavuştuğu refah ve lüksün gözler önüne serilmiş olması şüphesiz ki önemli bir politik düşüncenin ürünüdür. Nitekim yukarıda ele aldığımız çeşmelerin çoğunda görülen kapsamlı onarımlar, Geç Antik Çağ boyunca Anadolu'yu etkileyen bir dizi depremin ardından gerçekleştirilmiştir.

Çeşmelerde tespit edilen işlevsel sürekliliğin sağlanmasına yönelik onarımların yanı sıra anıtsal çeşmelerin dekoratif donanımlarının da büyük oranda korunduğu, özellikle anıtsal çeşmelerin olmazsa olmazı heykellerin (bunlar arasında portre heykelleri, imparator veya kentin ileri gelenlerinin heykelleri, tanrı heykelleri ile çeşitli mitolojik figürler bulunmaktadır) birtakım modifikasyonlarla çeşmelerin anıtsal cephelerinde sergilenmesine devam edildiği anlaşılmaktadır. Çeşmelerin Geç Antik Dönem'deki durumlarını sergileyen bu heykel programları, iki şeye işaret etmektedir: Bir yandan burada yer alan heykeller, anıtsal çeşmelerin ne kadar uzun süre kullanıldığını gösterirken, diğer yandan heykel programlarındaki değişiklikler, Geç Antik Dönem'de eski heykellerin nasıl bir muameleye maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle heykellerin cinsel organlarının keskiyle yok edilmesi ve alınlarına haç kazınması Hıristiyanlığın yükselişte olduğu Geç Antik Dönem uygulamasına kanıt sayılabilir. Ancak bu değişiklerin kesin tarihini belirlemek diğer arkeolojik ve epigrafik verilerle desteklenmediği sürece mümkün değildir. Heykellerin Hıristiyan inancına uygun hale getirilmeleri (cinsel organların yok edilesi gibi tahribat izleri, haç motiflerinin kazınması) muhtemelen, *Codex Thedosiosianus 16, 10*'daki yazılı imparatorluk yasalarına dayanmaktadır.[685] Çeşmelerin İmparatorluk yasalarından etkilendiğini haklı olarak düşünürsek, bu heykellerin Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde mevcut yerlerinde hala kullanılıyor oldukları sonucu ortaya çıkar. Ayrıca bu yasalardan bazıları doğrudan heykellerin korunmasına yöneliktir.[686] Çünkü pagan dinini ve kültürünü hatırlatan bu heykeller (tanrı, tanrıça ve çeşitli mitolojik konulu heykeller) Geç Antik Çağ'da asıl

[685]M.S. 382 tarihli kanun tapınak içindeki tanrı heykellerinin dahi dini anlamlarından soyutlanarak sanat eseri olarak kabul edilmesini ve korunmasını emreder. Bkz. Cod. Theod. 16.10.8.
[686]Buna ilişkin bir yasada kentsel dekora yararı olan mermer, bronz gibi değerli malzeme ve heykellerin alınması yasaklanmıştır. Bkz. Cod. Theod. 15.1.19, 37).

anlamından soyutlanarak sadece kentsel peyzaja katkı sağlayan birer sanat eseri olarak ilgi görmüş olmalılardı.

Mimari onarımların ve heykel programlarının korunması veya güncellenmesinin yanı sıra çeşmelerin hidrolik aparatlarında yapılan bazı revizyonlar, suyun tüketicilere sunulma biçiminde birtakım değişikliğe gidildiğinin göstergesidir. Mevcut anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ'da asıl işlevlerinin yanı sıra yakın çevredeki konut, dükkân ve atölye gibi yapılara su sağlayan *castellum divisorium* (su dağıtım terminali) olarak işlevlendirilmesi ya da tümüyle *castellum divisorium'a* dönüştürülmesi, su kaynaklarını tüketicilere yakınlaştırma isteğinin bir sonucu olarak tamamen faydacı bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Çeşmenin estetik görünüşünü olumsuz yönde etkileyen bu tip uygulamaların görüldüğü anıtsal çeşme yapısı etrafında Geç Antik Çağ yapılaşmasının yoğunluk göstermesi, söz konusu bu yapıların Geç Antik Çağ kentsel dokusunun oluşmasında etkili bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Roma Dönemi'nden başlayarak Geç Antik döneme kadar uzanan geniş bir tarihsel süreç içerisinde kullanım gören çeşme yapıları onarımlarla sürekli olarak değiştirilmiş ve yenilenmişlerdir. Eldeki verilere göre birçok kentte M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda sıklıkla görülen depremlerin neden olduğu hasarların ardından gerçekleştirilen onarımlara bağlı olarak özgün mimari yapı ve süsleme programları büyük oranda orijinal hallerinde korunmuştur. Ancak birçok durumda, ihtiyaca yönelik kapsamlı yapısal değişiklikler çeşmelerin asıl işlevini etkilemiştir. Belli bir program ve standart içerisinde gerçekleştirilen bu onarımlar belki de kent çapında büyük bir imar hareketinin parçası olarak kabul edilebilir. Çeşmeler özellikle bahsettiğimiz bu dönemde, kentsel bütünün bir parçası olarak görülüp onarılmış olmalıydılar.

5.2. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde Mevcut Yapıların Çeşmeye Dönüştürülmesi ve Çeşmelerdeki Devşirme Malzeme Kullanımı

Geç Antik Çağ'da yaşanan doğal afetler; değişen ekonomik, sosyokültürel, dini ve politik şartlar pek çok Antik dönem yapısının kullanımdan çıkmasına neden olmuş, bu da yapıların dönüşümlerine veya yapıya ait mimari öğelerin yeniden kullanımlarına ilişkin sonuçlar doğurmuştur. Gerek boyutları gerekse gösterişli görünümleri ile kentlerin sembol anıtsal yapılarının yok olması yerine ihtiyaca uygun bir işlev kazandırılarak varlıklarını sürdürmeleri veya bu yapılara ait mimari öğelerin yeniden kullanımı, dönemin ekonomik koşulları da göz önünde bulundurulduğunda oldukça pragmatik bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tapınak, kült salonu, heroon gibi dini yapılar; hamam-gymnasium, tiyatro, stadyum gibi kamu yapıları ve sütunlu cadde, agora, anıtsal kapılar gibi şehir yapıları; dini yapılar (kilise, martyrion, vaftizhane), savunma yapıları (sur, kastron), ve sivil yapılar (konut, dükkân) olarak sınıflandırılabilecek yapılara dönüştürülerek ikinci defa kullanılmışlardır.[687] Tüm bunların yanı sıra farklı türdeki pek çok yapının çeşmeye dönüştürüldüğü örnekler de vardır.

Tez kapsamında ele alınan kentlerdeki çeşme yapıları incelendiğinde, başta Efes olmak üzere Afrodisias, Sagalassos, Side ve Perge kentlerinde; Geç Antik Çağ'da yaşanan doğal afetler ve/veya değişen sosyo-politik koşullar nedeniyle işlev dışı kalan mevcut yapıların veya bu yapılara ait mimari öğelerin nüfusun ihtiyaçlarına göre çeşme işleviyle yeniden kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yapıların çeşmeye dönüşümünde ve devşirme malzeme kullanımında ise genel olarak iki yöntemin uygulandığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, erken dönem yapısının, ikinci kullanımın işlevine uygun eklerle birlikte kullanıldığı yöntemdir. Bu yöntemin kullanıldığı çeşme dönüşümlerinde genellikle, erken dönem yapısının duvarları büyük oranda korunarak sadece önüne suyun alınması amacıyla yerleştirilen parapetlerle ya da duvarla oluşturulmuş bir havuz ve bu havuza su sağlayan hidrolik tesisatlar eklenmiştir. Mevcut yapıların çeşmeye dönüşümünde uygulanan bir diğer yöntem ise erken dönem yapısını oluşturan mimari öğelerin tamamının ya da bir kısmının mevcut konumundan bir başka yere taşınarak çeşme işleviyle kullanıldığı yöntemdir. Daha kapsamlı strüktürel değişimler gerektiren bu metot diğerine kıyasla daha az uygulanmıştır.

[687]B. Ceylan (2000). Batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Antik Dönem Yapılarından Dönüştürülmüş Bazilika Planlı Kiliseler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı), s.49-53.

Çeşmeye dönüştürülen anıtların en bilinen örneği Efes'teki Celsus Kütüphanesi'dir (Kat. No. 9). M.S. 262'de meydana gelen bir deprem sonucu ve çevresinde çıkan bir yangın neticesinde işlevini yitiren yapı, M.S. 4. ikinci yarısı veya 5. yüzyılın başında Stephanos isimli bir Prokonsül tarafından onartılarak çeşmeye dönüştürülmüştür.[688] Bu aşamada, yapının girişleri tuğla duvar ile kapatılmış ve kentteki Part Anıtı'na ait Part Savaşı sahnelerini içeren friz panellerinden bazılarının[689] kütüphane merdivenin en alt basamağına boydan boya yerleştirilmesiyle anıtsal cephenin önünde 21.9x5.60 m ölçülerinde dikdörtgen planlı büyük bir havuz oluşturulmuştur.[690] Böylelikle zengin dekorasyonuyla dikkat çeken Kütüphane'nin anıtsal cephesi, tıpkı Roma İmparatorluk Dönemi anıtsal çeşmelerinin cephesi gibi önündeki havuza fon olarak hizmet etmiştir.[691] Çeşmenin havuz parapetleri 2.04 ile 2.08 m yüksekliği ile suyun havuzdan alınmasına izin vermeyeceği için havuzun ön cephesinin merkezine (iki yanında havuz parapetleri yer alacak şekilde) yarım daire planlı çeşme nişi oluşturulmuştur. Yapının hemen güneyindeki Tetragonos Agora'nın güney kapısının (Mazeus-Mithridates Kapısı) batı geçidinin kenarındaki nişin de benzer bir amaç doğrultusunda Celsus Kütüphanesi'nin havuzuyla bağlantılı bir çeşme nişine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

Kentteki bu türden bir dönüşüm örneği sadece Celsus Kütüphanesi'yle sınırlı değildir. M.S. 3. ve 4. yüzyılda yaşanan bir dizi sismik felaketin neden olduğu yıkımların

---

[688]Yapının çeşmeye dönüştürülmesiyle ilgili bkz. Keil, 1953, **a.g.k.,** 61-84; Keil, 1964, **a.g.k.,** 108; Foss, 1979 **a.g.k.,** 65; Hueber, 1984 **a.g.k.,** 3-23; Jobst, 1986, **a.g.k.,** 62; Scherrer, 1995, **a.g.k.,** 134; Bauer, 1996, **a.g.k.,** 280; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 191; Ladstätter ve Pülz, 2007, **a.g.k.,** 398-399; Pülz, 2011, **a.g.k.,** 49-51; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 13-15; Jacobs, 2013, **a.g.k.,** 727-728.
Araştırmacıların pek çoğu, kütüphane cephesinin orta pencere açıklığının hemen üzerinde yer alan bir yazıta atıfta bulunarak bu dönüşümün Stephanos isimli bir kişi tarafından gerçekleştirildiği görüşündelerdir. Haç işaretiyle başlayan yazıtta *"Gör Stephanos'un bu altın parıltılı eserle Ptelea'yı, Ptelea'nın da Stephanos'u nasıl güzelleştirdiğini!"* ifadesi yer alır. Yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.,** 231-232.
Bauer, Stephanos'un Embolos'un yukarısındaki bir heykelle onurlandırılan Vali Stephanos ile aynı kişi olabileceğine dikkat çekmektedir. Bkz. Bauer, 1996, **a.g.k.,** 283. Yazıt için ayrıca bkz. Bauer, 1996, **a.g.k.,** 280-281.
P. Scherrer, kütüphanenin çeşmeye dönüştürülmesini M.S. 340-350 tarihleri arasında Marnas su kemerini restore ettiren, kentteki bazı çeşmeleri ve Liman Hamamı'nı yenileyen Caelius Montius'un müdahaleleriyle çağdaş olduğu ileri sürmüştür. Başlıca argümanı ise şehirdeki bazı çeşmelerde, Liman Hamamı'nda ve Celsus Kütüphanesi'nde Part Anıtı'na ait levhaların yeniden kullanılmasıydı. Bkz. Scherrer, 2006 **a.g.k.,** 51-53.
[689]Yapıda devşirme olarak kullanılan Part Savaşı sahnelerini içeren friz panelleri için bkz. Oberleitner, **a.g.k.,** 27-32, 49-137.
[690]Yapının zemini çeşmeye dönüştürülme aşamasında cephenin desteklenmesi için moloz taş ile dolduruldu. Bkz. Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 191.
[691]Ayrıca çeşmenin havuz parapetlerinin üzerine 0.87 m yüksekliğinde, 0.3 m kalınlığında ikinci bir parapet sırası olduğunu gösteren izler, Kütüphane merdivenlerinin kısa kenarında uzanan duvarlarda ve levhaların üst kenarında tespit edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Kat. No. 9.

ardından (M.S. 4. yüzyıl sonunda) gerçekleştirilen kapsamlı onarım ve yeniden yapılanma faaliyetleri ile Efes'in birbiri ardına onur anıtlarının yer aldığı tören yolu olan Embolos (Kuretler Caddesi), kentin en önemli kamusal mekânı haline gelmiştir.[692] Caddedeki bazı erken dönem anıtları da bu aşamada Celsus Kütüphanesi gibi çeşmeye dönüştürülmüştür (Çiz.127-128). Bu anıtlardan biri Kuretler Caddesi ile Mermer Yolun kesiştiği noktada yer alan Hadrian Kapsı olarak adlandırılan Tak'dır (Kat. No. 10). Trajan saltanatının son yıllarında yapımına (M.S. 113 ile 117) başlanan ancak Hadrian döneminde (M.S. 117-138) tamamlandığı düşünülen yapı, araştırmacılara göre; M.S. 262 depreminde yıkılmış, ardından M.S. 4. veya 5. yüzyılda Kuretler Caddesi'nin kapsamlı onarım faaliyetleri sırasında tekrar ayağa kaldırılırmıştır. Bu aşamada kapı, yan geçitlerinin haçlı parapetlerle kapatılmasıyla ve su sağlama sisteminin eklenmesiyle asıl işlevinin yanı sıra çeşme olarak da kullanılmıştır.[693] Kuretler Caddesi'nde üzerindeki çeşmeye dönüştürülen bir başka anıt; Hadrian kapısının yaklaşık 28.00 m doğusundaki Hexagon olarak adlandırılan onur anıtıdır. Anıtın bulunduğu alana inşa edilen çeşme, dört basamaklı mermer platformdan oluşan[694] giriş bölümü (9.45x2.70 m) ve bunun hemen gerisindeki tek bir kapı açıklığı ile geçilen çeşme bölümünden oluşmaktadır. Yapının giriş bölümünün ön tarafında ve çeşme mekânının giriş cephesi üzerinde Part Anıtı'ndan getirilen paneller, korkuluk levhası ve duvar kaplaması olarak kullanılmıştır (Res. 232, 234). Yaklaşık 10.55x4.15 ölçülerindeki yamuk dikdörtgen planlı çeşme mekânının güney kenarında her biri beşik tonozlu dört gözlü çeşme bulunmaktadır (Çiz. 129, Res. 233). Tonozlu birimlerden üçünün (doğu taraftaki) içerisinde suyun toplandığı pithoslar yer almaktadır.[695] Pithosların ağız kısmına yakın noktada ise suyun aktığı oluklar görülmektedir. Ağırlıklı olarak tuğla malzeme ile inşa edilen çeşmenin özgününde tüm cephesi mermer kaplama olup çeşme cephesinin önüne, tonozlu birimlerin arasına gelecek şekilde sütunlar yerleştirilmiştir. Orijinal yapı evresi M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen anıtın çeşmeye dönüştürülme tarihi net olarak bilinmese de Celsus

[692]M.S. 5. yüzyılda yüksek devlet memurlarının ve kentin takdiri hak etmiş vatandaşlarının heykellerinin sayısında bir artış yaşanmıştır. Bir bütün olarak bakıldığında, yüksek devlet memurlarının ve kentin takdiri hak etmiş vatandaşlarının heykelleri, caddede ele geçen yasa metinleri ve imparatorluk emirnameleri, özellikle Kuretler Caddesi'nin Geç Antik/Erken Bizans Dönemi Efes'inin merkezi olduğunu ispatlar. Bkz. Pülz, 2011, **a.g.k.,** 52-53.

[693]Thür, 1989, **a.g.k.,** 32-33, 124-128; Thürr, 1999, **a.g.k.,** 109; Ladstätter ve Pülz, 2007, **a.g.k.,** 399; Waldner, 2020, **a.g.k.,** 182.

[694]Platform cadde eğiminden dolayı doğuda üç batıda dört basamaklıdır.

[695]Tonozlu birimlerden doğudan batıya 1.'si yük: 1.73 m, gen: 1.17 m, der. 1.05 m; 2.'si yük: 1.76 m, gen: 1.61 m, der. 1.57 m; 3.'sü yük: 1.82 m, gen: 1.35 m, der. 1.73 m; 4.'sü yük: 2.73 m, gen: 1.07 m, der. 1.50 m. Tonozlu birimlerin her birinin tabanın da ise drenaj kanalları mevcuttur.

Kütüphanesi'nin havuzunda devşirme olarak kullanılan Part Anıtı'na ait savaş sahnelerini içeren panel setinin bazılarının Hexagon'da da kullanılmış olması, dönüşümün M.S. 4. yüzyılın sonlarında veya 5. yüzyılın ilk yarısında olduğuna işaret etmektedir.[696] Hexagon ve Hadrian Kapısı arasındaki M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısına ait, hem onur anıtı hem de bir çeşme olan Androklos Heroonu da diğer iki yapıyla yaklaşık aynı dönemde onarılmış; yapının anıtsal cephesinin önündeki havuz parapetleri sökülerek ve bunun yerine Hıristiyanlığa özgü motiflerle bezenmiş parapetler eklenerek sadece çeşme olarak işlevini sürdürmüştür (Çiz. 130-131, Res. 235-236).[697] Böylelikle Embolos'un simgesel anıtları, asıl işlevlerinden arındırılarak, dekoratif dış cepheleriyle kenti güzelleştiren, yeni işlevleriyle kentin en önemli kamusal alanının su ihtiyacını karşılayan yapılar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Söz konusu yapıların mevcut konumlarına bakıldığında halihazırda kentin su dağıtım ağına yakın oldukları görülmektedir. Bu durum yapıların seçiminde etkili olduğu gibi çeşmeye dönüştürülmesinde ayrıca kolaylık sağlamış olmalıdır.

Öte yandan birbiri ardına konumlanan bu kadar çok çeşme yapısı, caddedeki su ihtiyacını fazlasıyla karşılamış olmalıdır. Suyu mimari bir doku içerisinde sergileyerek, kentin yeniden kavuştuğu refah ve ekonomik gücü gözler önüne serebilme imkânı bu konuda muhakkak belli bir rol oynamıştır. Ayrıca, aynı alanda bu denli çok sayıda çeşmenin yer alması bu yapıların, mali açıdan güçlü hayırseverlerin (*euergetis*lerin) ya da yerel otoritenin rekabetçi davranışlarının bir ifadesi olarak yapıldıkları şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi Celsus Kütüphanesi'nin onarımı ve çeşmeye dönüşümünün, kentin ileri gelenlerinden biri olan Stephanos isimli bir *Proconsul* tarafından finanse edildiği epigrafik verilerle kanıtlanmıştır. Her ne kadar Kuretler Caddesi'ndeki anıtların kimin desteğiyle çeşmeye dönüştürüldüğü bilinmese de aynı cadde üzerindeki yüksek devlet memurlarının ve kentin takdiri hak etmiş vatandaşlarının çok sayıdaki heykeli, söz konusu çeşmelerin yine yerel otorite ya da hayırseverler tarafından yaptırılmış olabileceğine işaret etmektedir.

[696]H.Thür 1999, **a.g.k.,** 118-119; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 18; Jacobs, 2013, **a.g.k.,** 727; Waldner, 2020, **a.g.k.,** 106-109. Yapı son kullanım evresinde 6. yüzyıl sonlarında veya 7. yüzyıl başlarında atölyeye dönüştürülmüştür.

[697]H. Thür (1995). *Der ephesische Ktistes Androklos und (s) ein Heroon am Embolos*. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes 64, Wien, s. 80-88; Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 180-181; Thür, 2009, **a.g.k.,** 9-21; Waldner, 2020, **a.g.k.,** 44.

Kentteki çeşmeye dönüştürülen bir diğer anıtsal yapı örneği, Arkadiane Caddesi'nin güney portikosuna açılan Eksedra'dır (Çiz. 132). İlk inşa evresi Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen yapının özgün işlevi ise henüz aydınlatılmış değildir. 9.55 m genişliğindeki Eksedra'nın çeşmeye dönüştürülme aşamasında önü parapetlerle kapatılarak havuz oluşturulmuştur (Çiz. 133, Res. 237-238). Günümüze ulaşan yapı kalıntıları, çeşmenin *aedicula*larla hareketlendirilen, tek katlı bir cephe düzenlemesine sahip olduğunu göstermektedir. Liman Hamamı'nın II. Constantius döneminde inşa edilen atriumu ve bunun hemen girişindeki çeşme ile aynı eksende yer alan yapının konumu, eksedranın çeşmeye dönüştürülmesinin *atrium thermarum*'un[698] inşasıyla bağlantılı olarak gerçekleştirildiğini düşündürse de araştırmacıların çoğunluğunun üzerinde hemfikir olduğu husus; yapının İmparator Arcadius tarafından teşvik edilen caddenin yeniden inşasının bir parçası olarak çeşmeye dönüştürülmüş olduğudur.[699]

Arkadiane ve Kuretler Caddesi'deki çeşmeye dönüştürülen yapıların yanı sıra aynı kent içerisindeki anıtlardan sökülerek getirilen devşirme mimari öğelerle inşa edilen çeşmeler de bulunmaktadır. Geç Antik Çağ'da inşa edilen bu yapılar; Liman Hamamı'nın ön avlusunda ve Tiyatro Caddesi'nde yer almaktadır.

Liman Hamamı'ndaki çeşme, Arkadiane caddesinin kuzey portikosundan üç kapı ile girilen hamamın eliptik planlı ön avlusunun kuzey kenarında yer almaktadır (Çiz. 132, Res. 239). II. Constantius'un emriyle Proconsul Caelius Montius tarafından[700] yaklaşık 350 yılında, hamamın kapsamlı onarım çalışmalarının parçası olarak inşa edilmiş olan atriumun (uz. 33 m, gen. 15 m) anıtsal girişinin iki yanında konumlandırılan çeşme 6.90/6.60x2.10/2.23m ölçülerinde ve 1.20 m derinliğindeki iki havuzdan oluşmaktadır (Çiz. 134, Res. 240).[701] Söz konusu çeşmeye ait havuzların her ikisi de Part Anıtı'ndan

[698]Liman Hamamı'nın II.Constantius döneminde inşa edilen atriumu.

[699]R. Heberdey (1902). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos V. *Jahreschefre des österreichischen archäologischen Instituts*, (3), s. 59-61; Keil, 1964, **a.g.k.,** 82; Foss. 1979, **a.g.k.,** 59; Scherrer, 1995, **a.g.k.,** 174; Richard, 2012, **a.g.k.,** 265; Jacobs, 2013, **a.g.k.,** 728.

[700]Liman Hamamı'da ele geçen heykel kaidesinde, yapının onarımlarıyla ilgili olarak; *"Consul rütbesine ait bir kişi olan, Asia'nın proconsul'ü, İmparator adına davalara yargıçlık yapan Lucius Caelius Montius, Constantinus Hamam'ının atrium bölümü inşa ettirip ve dekore ettirip en yüce fatih ve galip, ebediyen Augustus olan efendimiz Constans'a (adadı)."* yazmaktadır. Bir başka yazıtta ise *"... Constantinus Hamam'ının atrium bölümü inşa ettirip ve dekore ettirip..."* ifadesi geçmektedir. Her iki yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.,** 242-243.

[701] İlk inşa aşaması M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen hamam kompleksi M.S. 3. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde olasılıkla bir felaket sonucunda kısmen tahrip olmuştur. Diocletianus'un saltanatı sırasında (M.S. 284-305) hamamda Proconsul Asiae Artorius Maximus tarafından tadilat çalışmaları yapılmıştır. Daha sonra ise II. Constantius (337-361) zamanında gerçekleştirilen kapsamlı onarım çalışmalarının ardından *Thermae Costantianarum* (Constantius Hamamı) olarak anılmıştır. Bkz. Scherrer, 2006, **a.g.k.,** 51; M. Steskal

devşirilen *bukranion* bezemeli levhaların (kal 0.34 m, yük 1.20 m) bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur (Çiz. 135, Res. 241-242). Çeşmenin inşa tarihi tam olarak bilinmese de atriumun inşasıyla ve hamam kompleksinin kapsamlı onarımlarıyla bağlantılı olarak M.S. 4. yüzyılın ortasında inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.[702] Nitekim aynı dönemde (yine II. Constantius'un emriyle) Asia valisi Lucius Caelius Montius'un kente ulaşan Marnas su kemerini ve Yukarı Agora'daki Roma Dönemi anıtsal çeşmesini de onartmış olması,[703] bu ihtimali daha da mümkün kılmaktadır.

Liman Hamamı'ndaki çeşmeye benzer bir pratikle inşa edilen bir başka yapı, Tiyatro Caddesi üzerindeki Geç Antik Çağ çeşmesidir. Çeşme, caddenin batı portikosuna ait sütunların arasının tuğla ile örülmesiyle ve bunun önüne, cadde zeminine oturacak şekilde dikdörtgen planlı bir havuzun yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Çeşmenin havuzu ise Domitian Tapınağı'ndan getirilen tapınağın altarına ait kabartmalı panellerin[704] yine aynı yapıdan devşirilen açık ve kapalı palmet dizisiyle süslü ters çevrilmiş bir silmenin üzerine yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Res. 243-244).[705] Çeşme'nin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, tapınağın yıkıldığı ve yapıya ait parçaların tüm şehre yayıldığı M.S. 4. yüzyılın sonları ya da 5. yüzyılda inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.[706]

Anıtsal yapıların çeşmeye dönüştürülmesi hususunda benzer uygulamalar, Karia'nın en zengin kentlerinden biri olan Aphrodisias için de söz konusudur. Geç Antik Çağ'da büyük bir kentsel dönüşüm örneği sergileyen kentte, Palmiye Parkı'nın doğu ucunda yer alan M.S. 2. yüzyılın ortalarına ait kapı, M.S. 5. yüzyılın sonlarında kenti sarsan büyük bir depremin ardından onarım görmüştür.[707] İki katlı anıtsal cephenin ikinci, üçüncü ve beşinci *aediculae* podyumlarındaki yazıtlardan anlaşıldığı üzere bu onarımlar,

---

(2011). Erken Bizans Döneminde Ephesos' ta Yıkanma ve Hamam Mimarisi. *Bizans Döneminde Ephesos,* (Ed. F. Daim-S. Ladstatter), Ege Yayınları, s. 83.

[702]Keil, 1964, **a.g.k.,** 76-78; Foss, 1979, **a.g.k.,** 59-60; Scherrer, 1995, **a.g.k.,** 176; Scherrer, 2006, **a.g.k.,** 51; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 18-20.

[703]Scherrer, 2006, **a.g.k.,** 51-52.

[704]Havuza ait tüm mimari plastik elemanlar, tapınak alanında *in situ* olarak bulunmuş olan ve günümüzde Efes Müzesi'nde sergilenen altara ait parçalarla eşleşmektedir. Söz konusu altarın uzun kenarının ön yüzünde silah ve zırhtan oluşan bir kompozisyon yer alırken kısa kenarında sunağın işlevine doğrudan atıf yapan kurban sahnesi bulunmaktadır. Çeşmenin havuzunun uzun kenarının alt kısmına ait levha parçasında görülen kabartmalar, Efes müzesinde sergilenen altarla aynı bezeme kompozisyonuna sahip levhaların kullanıldığını göstermektedir.

[705]S. Ladstätter (2019). The So-Called Imperial Cult Temple for Domitian in Ephesos. *Religion in Ephesos Reconsidered*. Brill, s.18-20; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 12; Jacobs, 2013, **a.g.k.,** 241, 728;

[706]Tapınağın Geç Antik Dönem evresiyle ilgili bkz. Ladstätter, 2019, **a.g.k.,** 18-20. Ayrıca bkz. Jacobs, 2013, **a.g.k.,** 728.

[707]Aphrodisias 2017 Sonuç Raporu, s. 3; Erim 1981, **a.g.k.,** 180-181; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 15.

eyalet valisi Doulkitios ve yerel soylu Ampelios tarafından tüm park kompleksinin kapsamlı restorasyonu ile bağlantılı olarak gerçekleştirilmiştir.[708] Altıncı yüzyılın başlarında ise Doğu Kapısı'nın önüne, Efes'teki Celsus Kütüphanesi'nde olduğu gibi dikdörtgen planlı bir havuz eklenerek Roma Dönemi'nin anıtsal çeşmeleriyle yarışacak ihtişamlı bir su yapısına dönüştürülmüştür (Kat. No. 13).[709] Kuzeyden güneye 35.10 m uzunluğunda ve 8.31 m genişliğinde olan havuzun, moloz taş örgüye sahip alt kısmı 1.80 m yüksekliğinde ve ortalama 1.72 m kalınlığında olup, dış cephesi çeşitli devşirme mermer bloklarla kaplanmıştır. Duvarın üst kısmına ise ketteki M.S. 2. yüzyıla ait başka bir anıttan (hangisi olduğu bilinmiyor) devşirilen ortalama yükseklikleri 1.15 m olan *Centauromachy, Gigantomachy ve Amazonomachy* konulu kabartma paneller (ikinci bir parapet sırası olarak) yerleştirilerek işlevsel yapıya prestijli klasik bir görünüm kazandırılmıştır.[710] Kabartma panellerle birlikte yaklaşık 3.00 m yüksekliğe ulaşan havuz duvarının, suyun alınmasını imkânsız hale getirdiği göz önüne alındığında, havuzun birincil işlevinin çeşme olmadığı, hemen önündeki Palmiye Parkı'nın uzun havuzuna su sağlamak amacıyla rezervuar olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.[711] Öte yandan havuzun güney kenarı içinden geçen künk ve bunun hemen önünde yer alan çokgen kesitli mermer tekne, söz konusu havuzun çeşme olarak ikincil bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Kentteki bir diğer dönüşüm örneği ise Tiyatronun güneyindeki doğu-batı doğrultusunda uzanan cadde ile Sebasteion Tapınağı'nın önünden güneye doğru giden kuzey-güney doğrultulu caddenin kesiştiği alanda yer alan Gaudin Çeşmesi'dir (Kat. No.

---

[708]Üç bölümden oluşan yazıtın ilk kısmında Nymphe'ler ilk ağızdan konuşarak vatanın babası ve bir *skholastikos* olan Ampelios'a palmiye ağaçlarıyla kaplı bu yere kattığı güzellikten dolayı şükranlarını sunmaktadırlar; *"Müteşekkiriz biz Nymphe'ler bir hukuk bilgini ve vatanın sevgili babası olan Ampelios'a. Bahşetti çünkü o bu palmiye ağaçlarıyla kaplı yere mucize ve de parlak bir güzellik, övsün diye her zaman onu ve bu yeri ve de Nymphe'leri, sizden kim çevirirse gözünü sulara!" Tralleis'li rhetor Pythiodoros kaleme aldı bu (mısraları)."* Bu bölümde Nymphe'ler ayrıca Ampelios'un yaptığı işin bu sulara bakan herkesin onu övmesini sağladığı söylemektedirler. Yazıtın diğer bölümlerin birinde Karia valisi Dulcitius'un Nymphe kutsal alanını yaptırdığı; diğerinde ise uzun yıllardır yıkık dökük durumdaki yapıyı ayağa kaldırdığı yazılıdır; *a) "Yaptırdı bu Nymphe'lerin kutsal alanını (?) Dulcitius, kurucusu Aphrodisias'ın. Esirgemedi o servetini iyi bir ün uğruna, sonsuza dek sürecek bir anıttır çünkü o (ün) ölümlüler için!" b) "Ey yabancı, agonothetes, kurucu, onursever (bir kişi olan) ve Maiouma festivalini yöneten vali Dulcitius'u methet. O ki uzatarak güçlü elini, kaldırdı sayısız yıldır cefa çeken beni de ayağa".* Yazıtın Türkçe çevirisi için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.,** 279-280. Yazıt için ayrıca bkz. Rouché, 1989, **a,g,k.,** 67-73; Merkelbach ve Stauber, 1998, 232.

[709]Palmiye Parkı'nın Doğu Kapısı önündeki havuzun tarihlendirmesi için bkz. Richard, 2012, **a.g.k.,** 260; Öğüş, 2015, **a.g.k.,** 302-324; Wilson, 2016, **a.g.k.,** 100-135; Lavan, 2021, **a.g.k.,** 691-693.

[710]Linant de Bellefonds, 1996, **a.g.k.,** 174-186; Linant de Bellefonds, 2009, **a.g.k.,** 121-122; Öğüş, 2015, **a.g.k.,** 302-324; Öğüş, 2018, **a.g.k.,** 177-181.

[711]Her ne kadar bu yapı, önceki çalışmalarda çeşme olarak adlandırılsa da son yapılan araştırmalar söz konusu yapının Palmiye Parkı'nın uzun havuzuna su sağlamak amacıyla rezervuar olarak inşa edildiğini göstermiştir. Bkz. Wilson, 2016, **a.g.k.,** 135.

14). Geç Antik Dönem'de kentteki erken dönem anıtlardan sökülerek getirilen malzemelerle inşa edilen çeşme, ön tarafta, iki kademeli platform (yük. 0.75 m) üzerinde yükselen üçgen alınlıklı tetrastil bir cephe ve bu cephe önünde yer alan dikdörtgen bir havuz (8.00x1.00 m ölçülerinde 0.85 m derinliğinde), arkada ise birbiriyle bağlantılı dikdörtgen planlı iki odadan oluşmaktadır. Yapı çeşmeye dönüştürüldüğü sırada ön cephedeki dört sütun arasına, ön yüzünde *Gigantomachy* sahneleri bulunan üç mermer levha yerleştirilmiştir. Söz konusu levhalar, öndeki daldırma havuzuna dekoratif bir fon teşkil etmenin yanı sıra, çeşme cephesinin arkasındaki su rezervuarı için de duvar işlevi görmüştür. Bu kabartmalar konu, stil ve uygulama açısından Palmiye Parkı'nın Doğu Kapısı önündeki M.S. 6. yüzyılın başına tarihlendirilen büyük su rezervuarında/havuzunda devşirme olarak kullanılan *Gigantomachy* kabartmalı levhalarla eşleşmektedir. Bu durum, her iki kabartma setinin de aynı İmparatorluk dönemi anıtından devşirildiğini ve her iki su yapısının, benzer pratiklerin hâkim olduğu yakın tarihlerde inşa edildiğini göstermektedir.[712] Öte yandan Gaudin Çeşmesi'nde sadece tanrıçaların bulunduğu *Gigantomachy* panellerine yer verilmiş olması, bu panellerin Palmiye Parkı Kapısı'nın önündeki su rezervuarı inşasından geriye kalanlar olmadığını, rezervuar inşa edilmeden önce çeşme cephesinde kullanılmak üzere özel olarak seçilmiş olabileceklerine işaret etmektedir. Bu durumda çeşme, Doğu Kapı'nın önündeki rezervuarla eş zamanlı ya da kısa bir süre önce inşa edilmiş olmalıdır.

Kapsamlı strüktürel değişimler sonucunda inşa edilen Gaudin Çeşmesi'ne benzer bir yöntemle çeşmeye dönüştürülen bir başka çeşme yapısı ise Pamphylia Prima'nın metropolisi Side'deki Vespasianus Anıtı'dır (Kat. No. 31). Kentin sembol anıtlarından biri olan çeşme, M.S. 4. yüzyılın ortasında inşa edildiği düşünülen Attius Philippus Suru'nun[713] bir parçası olarak kapıya dönüştürülen Tak'ın hemen güneyinde yer almaktadır. İki kademeli bir platformun taşıdığı U şeklinde bir plana sahip podyum üzerinde yer alan bu anıt, ortada yarım daire planlı bir niş ve iki yanında yer alan *aedicula* ile zengin bir cephe mimarisi sunmaktadır. Yapı orijinal haliyle, sol *aedicula* arşitravı üzerinde yer alan iki satırlık yazıtın başında İmp. Vespasianus'un adının geçmesi ve imparatorun üçüncü kez konsül, yine üçüncü kez halk tribunus'u olduğunu bildirdiğinden

[712]Öğüş, 2015, **a.g.k.**, 320-321.
[713]Kentin bulunduğu yarımadayı en dar yerinden ikiye bölen ve takla birleşen duvar, üzerindeki yazıtlı bir bloktan dolayı literatürde Attius Philippus Suru olarak tanınmaktadır. Bununla birlikte, duvarın işlev ve tarihlendirmesi halen tartışmalıdır.

dolayı M.S. 71-74 yılları arasına tarihlendirilmektedir.[714] M.S. 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen sur duvarına (Attius Philippus Suru) bitişik olarak inşa edilen bu yapı, Mansel'e göre, orijinal yerinden sökülerek sütunlu cadde üzerinde yer alan Geç Antik Çağ şehir kapısının yanına yerleştirilmiş ve yeni yerinde çeşmeye dönüştürülmüştür.[715] Bu aşamada yapının önüne mermer levhalardan oluşan iki havuz eklenmiştir.

Ticaret agorası, tiyatro, hamam ve tak yapısının oluşturduğu kentin orta noktasında yer alan Vespasianus Anıtı/Çeşmesi'nin hemen karşısında ise biri Attius Philippus Suruyla çağdaş (Dairesel Havuzlu Çeşme), diğeri M.S. 3. yüzyıla tarihlendirilen (Üç Havuzlu Çeşme) iki çeşme daha yer almaktadır. Tak'ın kuzeyindeki kente gelen su kemerinin sonlandığı ve suyun biriktirildiği sarnıçların (H1-H2), çeşmelerin yer seçimi konusunda asıl belirleyici unsurlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Geç Antik Çağ'da kapıya dönüştürülen Tak'ın etrafındaki çeşmelerle birlikte sağlanan düzenleme, görsel açıdan son derece tatmin edici olmalıydı: Her önemli görsel eksende anıtsal bir çeşme bulunuyordu. Vespasian Anıtı sütunlu cadde ile aynı hizadaydı, Dairesel Çeşme neredeyse agoranın girişine dönüktü ve kapıdan çıkanlar dairesel havuzlu çeşmeyi görüyordu. Nereden gelirlerse gelsinler, kapıdan geçenler suyla karşılaşıyordu. Liman bölgesi girişinde yer alan bu çeşmeler ile bir yandan kentin Geç Antik Çağ'da yeniden ulaştığı refah ve ekonomik güç sergilenirken, diğer yandan kentin liman bölgesinden sonra en yoğun sirkülasyonun olduğu agora ve tiyatro çevresindeki meydan niteliğindeki alan adeta bir cazibe merkezi haline getirilmiştir.[716]

Diğer bir dönüşüm de Side'nin komşusu Pamphylia Secunda'nın metropolisi Perge'de yer alan Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası'nda gerçekleşmiştir.[717] M.S.

---

[714]Yazıtla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bean, 1965, **a.g.k.,** Yaz. No: 126, s. 34; Mansel, 1964, **a.g.k.,** s.195-197.

[715]Bu durumda anıtın mevcut yerine nakli ve çeşmeye dönüşümü, M.S. 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen sur duvarının inşası sırasında ya da sonraki yakın bir zamanda olmalıydı. Ancak çeşme yapısının arkasındaki sur duvarına ait, içerisinde mermer bir heykel kaidesinin bulunduğu yarım daire formundaki büyük niş (çapı 4.50 m), sur duvarının ilk inşa edildiği sırada önünde bir anıtın olmadığını, anıtın özgün yerinden sökülerek sur duvarına sonradan eklendiğine işaret etmektedir. Geç Antik Çağ'da kentte yoğun olarak kullanılmış olan ve yapının bütüncül mimari düzenine aykırı yivsiz mermer sütunların, bu yapıda aediculaların ön tarafındaki yivli sütunların yerine kullanılmış olması, yine Mansel tarafından, anıtın nakil işlemi sırasında hasar gören parçalarının değiştirildiği şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. Mansel, 1964a, **a.g.k.,** s.192; Mansel, 1978, **a.g.k.,** 119.

[716]Ayrıca bkz. Yıldırım, 2015, **a.g.k.,** 523-524.

[717]Yapı, burada ele geçen bir yazıtta, ithaf eden kişinin adından dolayı "Cornutus Palaestrası" olarak adlandırılmıştır. Ancak yazıtlarda "palaestra" ibaresine rastlanmadığından yapı, "Kuzey Gymnasion" olarak da anılmaktadır. bkz. A. Özdizbay (2008). *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı), s. 36; Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestras'nın güney cephesindeki çeşmeye ilgili gerekli izinler

1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen[718] Palaestra'nın doğu-batı doğrultulu sütunlu caddeye (kentin batı kapısına açılan Batı Cadde) bakan 76.00 m uzunluğundaki güney cephesinin önüne M.S. 4. yüzyılın ilk çeyreğinde, cadde eğimine uygun 2.60 m genişliğinde podyum eklenmiş,[719] bunun üzerine ise 0.70 m. yüksekliğindeki yarım daire formunda tekneli bloklardan (ana kapının her iki yanında üçer adet) ve mermer levhalardan oluşan parapetlerin yerleştirilmesiyle, cephenin iki kanadında birer havuz oluşturulmuştur (Res. 245-246, 248-249).[720] Merkezdeki kapı açıklığının iki yanındaki kapılar (gen. 1.70 m.) ise olasılıkla bu aşamada tuğlayla örülerek birer çeşme nişine dönüştürülmüş; her iki nişin önüne ise birer sığ havuz yapılmıştır (Res. 247).[721] Estetik ve pratik kaygılar gözetilerek Geç Antik Çağ'da cepheye eklenen tüm bu unsurlarla orijinal cephenin kütlesel görüntüsü hareketlendirilmiş ve kentin en işlek caddelerinden birine hizmet eden anıtsal bir çeşme oluşturulmuştur.[722]

Değişen kentsel koşullara bağlı olarak Geç Antik Çağ'da çeşmeye dönüştürülen bir başka örnek ise Sagalassos Yukarı Agorası'nın Batı Portikosu'dur (Kat. No. 40). M.S. 7. yüzyıla kadar kentin siyasi, kamusal ve ticari merkezi durumundaki Agora, M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapsamlı yapısal dönüşümlere sahne olmuş, bu

alınamaması sebebiyle katalogda yer verilmemiştir. Burada sunulan tespitler, yayınlanmış kazı raporlarına ve alanda yapmış olduğumuz gözlemlere dayanmaktadır.

[718]Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestras'nın ilk inşa evresi ve mimarisi ile ilgili bkz. Özdizbay, 2008, **a.g.k.,** 30-46.

[719]Doğuda 1.30 m. yüksekliğe sahip olan podyum, kot farkından dolayı batıda cadde zeminiyle bütünleşmektedir.

[720]Perge mimarisine yabancı olmayan havuzun parapet düzenlemesinin benzerlerini, Septimus Severus dönemine tarihlendirilen F2/F4 çeşmelerinde ve tiyatro binasının doğuya bakan cephesindeki M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen F1 çeşmesinde ve Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası ile aynı cadde üzerindeki M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen F5 Çeşmesi'nin havuz cephesinde de görmek mümkündür; Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası'nın güney cephesindeki çeşmenin tarihlendirilmesiyle ilgili bkz. O. Kara (2014). Antalya Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda Perge Antik Kenti 2013 Yılı Kazıları, *23. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu.* Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, s.428; O. Kara ve M. Demirel (2014). Perge 2013 Yılı Kazıları, *Anmed Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri 2014-12,* s. 278-279; O. Kara ve M. Demirel (2015a). Perge Antik Kenti 2012-2014 Yılı Kazıları, *Arkeoloji ve Sanat 149,* s.10.

[721]Geç Antik Çağ'da çeşmeye dönüştürülen yapıya su, Roma İmparatorluk Döneminde kentin artan su ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla inşa edilmiş olan su kemerinden getirilmiş olmalıdır. Kentin güney tarafındaki tepenin eteklerinde olduğu düşünülen bir sarnıçtan kaynağını alan su kemeri, Palaestra'nın doğu duvarına organik biçimde bağlanmıştır. Su Kemeri aynı zamanda doğu-batı doğrultulu sütunlu caddenin güney portikosuna paralel uzanan su kanalını beslemektedir. Bkz. A. Albek (1972). Perge Şehri Su Yolları, *Belleten 36-143*, s. 289; Kara, 2014, **a.g.k.,** 428.

[722]Caddenin Güney Portiko kazıları sırasında M.S. 5. ve 6. yy.'larda kullanım gördüğü düşünülen çok sayıda dükkân tespit edilmiştir. Bu da Palaestra çeşmesinin bulunduğu Batı Cadde'nin kentin önemli bir ticaret güzergahı olduğunu göstermektedir. Bkz. O. Kara ve M. Demirel (2015b). Perge 2014 Yılı Kazıları, *Anmed Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri 2015-13,* s. 240; Palaestra'nın Çeşmeye dönüştürülmesiyle ilgili ayrıca bkz. Kara, 2014, **a.g.k.,** 429; Kara ve Demirel, 2014, **a.g.k.,** 278-279; Kara ve Demirel, 2015, **a.g.k.,** 10.

aşamada Yukarı Agora'nın batı tarafındaki dükkân sıralarının önüne yeni bir portiko inşa edilmiş ve portikonun inşasından kısa bir süre sonra ise kuzey kanadı, arkasındaki terasa inşa edilen bazilikayla birlikte yeniden düzenlenmiştir.[723] Bu düzenleme sırasında portikonun kuzey kanadı, doğu-batı doğrultusunda uzanan duvarlarla bölünerek ve portikonun sütun dizilerinin arasına duvar örülerek birkaç yeni oda elde edilmiştir. Batı portikoya mekânların ilave edilmesinden kısa bir süre sonra ise (M.S. 6. yüzyılın ilk yarısında) Yukarı Agora'nın kuzeybatı kenarına 15.30x2.32 m ölçülerinde büyük bir havuz/çeşme eklenmiştir.[724] Batı portikonun önüne eklenen oldukça sade çeşme/havuz yapısının görünümünü iyileştirmek için ise önceki evrede batı portikonun kuzey kanadına eklenen odaların bölme duvarlarının bir kısmı sökülerek havuzun arkasında, beş adet yivli sütun dizisinden oluşan dekoratif bir fon elde edilmiştir. Sütunlar arasındaki büyük açıklıktan görülen duvarların ise mermer levhalar ile kaplanmasıyla söz konusu çeşme yapısına anıtsal bir görünüm kazandırılmıştır.[725] Ayrıca havuzun 15.30 m uzunluğundaki doğu duvarının merkezinde yer alan üç kenarlı dışa taşkın apsidal bölüm ile agoraya bakan ön cephede haraketli cephe düzenlemesi elde edilmiştir. Bu yeni havuzun ve buna bağlı su sistemlerinin inşası, agoranın kuzeyindeki Antoninler Çeşmesi'nin artık düzgün çalışmadığına işaret etmektedir.[726] M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, batı portikonun kuzey kanadının tamamı terk edilmiş, havuz/çeşme ise işlevini kaybederek çöplük olarak kullanılmıştır.[727]

Anadolu'daki kentlerde ele aldığımız bu örneklerin yanı sıra anıtsal yapıların çeşmeye dönüştürülmesi ile ilgili benzer uygulamalara başkent Konstantinopolis'te de karşılaşılmaktadır. Hipodrom'un spinasındaki günümüze ulaşan iki anıtın da Bizans Dönemi içerisinde gerçekleştirilen bazı modifikasyonlar sonucunda çeşme olarak kullanıldığı bilinmektedir: İmparator I. Theodosius döneminde (390) Hipodrom'da şimdiki yerine dikilen Obelisk'in altına yerleştirilen Theodosius kaidesi, küçük boyutta bir çeşmeye dönüştürülmüştür ve bu çeşmeden günümüze sadece kaidenin kuzey

[723]Yukarı Agora'nın Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi onarım ve kullanım evresiyle ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Putzeys, **a.g.k.,** 2007, 285-290; Lavan, 2012, **a.g.k.,** 293-349.
[724]Jacobs, **a.g.k.,** 2013, 732; Putzeys, **a.g.k.,** 2007, 348.
[725]Jacobs – Richard 2012, **a.g.k.,** 12-13.
[726]Antoninler Çeşmesi'nin yıkımı geçici olarak M.S. 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir; Waelkens vd., 1997, **a.g.k.,** 162.
[727]Kazılar sırasında havuz içerisinde büyük miktarda seramik kap parçaları, hayvan kemikleri ve çok az moloz içeren gevşek bir tabaka tespit edilmiştir. Görünüşe göre havuz, su tedarik sistemi işlevini yitirdikten sonra bir çöplük olarak kullanılmıştır; Putzeys, 2007**, a.g.k.,** 294, 346.

cephesinde görülen kabartmalar arasındaki dikey kanal kalabilmiştir (Res. 250).[728] Söz konusu kabartmanın önüne ne zaman eklendiğini bilinmeyen bronz bir çeşme teknesi yerleştirildiği bilinmektedir. Fakat bu tekne günümüze kadar ulaşamamıştır.[729] Benzer şekilde İmparator I. Constantinus zamanında hipodroma yerleştirilen Yılanlı Sütun'un da kaidesi oyularak[730] ve kaideye yakın noktada gövdesi delinerek kentin su şebekesiyle bağlantılı bir çeşmeye dönüştürüldüğü arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır (Res. 251).[731] Bu dönüşümün ise I. Theodosios'un saltanatı sırasında (379-394) gerçekleştiği düşünülmektedir.[732] Ayrıca Örme Sütun'un da yapıldığı andan itibaren çeşme işlevi gördüğü düşünülmektedir.[733]

[728]1927-8'de yapılan kazılarda Dikilitaş kaidesinin altında yer alan mevcut su kanalları ortaya çıkarılmıştır. Gerda Bruns ve Friedrick Krauss'un çalışmalarına göre obeliskin kaidesi çeşme olarak kullanılmıştır. Bkz. Bauer, 1996, **a.g.k.,** s.252; G. Bruns ve F. Gerda (1935). Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel. *Istanbuler Forschunge 7*. İstanbul. s.16-18, 52.

[729]B. Ulutürk (2010). *İstanbul'daki Geç Antik ve Bizans Dönemi'ne Ait Dikilitaşlar'ın Kent İçerisindeki Konumları ve Geçirdikleri Tarihsel Değişim*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü), s.36.

[730]Çeşmeye çevrilme sürecinde şehrin ana su yolundan gelen suyun Sütun'un gövdesindeki boşluktan geçmesini sağlamak üzere Sütun'un altındaki mermer bloğa bir delik açılmıştır. Eski bir sütun başlığından elde edilmiş bu mermer kaide Hipodrom'un aksıyla aynı yönde değildir, bu nedenle bu kaidenin Yılanlı Sütun'un orijinal kaidesi olmadığı ve çeşmeye çevrilirken konduğu düşünülmektedir. Bkz. J. Bardill (2010). Konstantinopolis Hipodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri. *Hipodrom/Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi.* İstanbul: Pera Müzesi, s.167; P. Stephenson (2016a). *The Serpent Column: a cultural biography*. Oxford University Press, s.19-22; P. Stephenson (2016b). The Serpent Column Fountain, *Fountains and Water Culture in Byzantium*, (Ed. Stephenson, P., & Shilling, B.), Cambridge University Press, s. 105.

[731]1855-1856 ve 1927-8'de Hipodrom'da gerçekleştirilen İngiliz kazıları sırasında, hipodrom boyunca devam eden ve çoğu yerde takip edilebilen bir su yoluna rastlanmıştır. 1927 kazılarında sütunun iki metre yakınında su kanalı ortaya çıkarılmıştır. Hipodrom spinasının aksında yer alan bu su kanalı, bir hat aracılığıyla Yılanlı Sütun'a bağlanmaktadır. Bu verinin yanı sıra anıtın kaidesine ve gövdesine açılan kanal/delik sütunun Bizans Dönemi'nde bir çeşme olarak kullanılmış olabileceği fikrini doğrulamaktadır. Bkz. C. T. Newton (1865). *Travels & discoveries in the Levant* (Vol. II). London, s. 28; S. Casson vd. (1928). *Preliminary Report upon the Excavations Carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927*. British Academy, s. 12-14; S. Casson vd. (1929). *Second Report upon Excavations Carried out in and Near the Hipodrom of Constantinople in 1928*, British Academy, s. 13-14.

[732]Anıtın çevresinde gerçekleştirilen kazılar sırasında Yılanlı Sütun'un içinde, üzerinde ismi belirtilmeyen eski bir konsül veya valiye atıf yapan bir damga olan kurşun bir *fistula* (uz. 1 m.) keşfedilmiştir. Bu boru ve anıtın altından geçen su yolları birlikte değerlendirilerek Sütun'un bir dönem çeşmeye çevrildiği, bu dönüşümün ise muhtemelen I. Theodosius (379-394) Döneminde gerçekleştiği düşünülmüştür. Bkz. Newton 1865, **a.g.k.,** 35; Stephenson, 2016a, **a.g.k.**, 22-25; Stephenson, 2016b, **a.g.k.**, 109-111. Ancak sütunun ne zaman çeşmeye dönüştürüldüğü hususu tartışmalıdır; Stichel, Sütun'un ne zaman çeşme olarak kullanıldığı konusunda kazı buluntularının yeterli bilgi sağlamadığını, söz konusu borunun üzerindeki Grekçe yazıtın eksik olmasına karşın, şehrin yöneticisinin unvanına ait olduğu halde isminin belli olmadığı ve yazıtın harf karakteri açısından kontrol edilememiş olduğu ve hakkında yakın bir tarihlemenin dahi yapılamadığı, İngiliz kazılarında ortaya çıkan kanalların yapıldığı dönemin de kesin olarak yorumlanmadığı ve bu nedenle arkeolojik verilerin Sütun'un çeşme olarak kullanıldığı dönemin, bunun ne zaman olduğu hususunda yeterli olmadığını vurgulamaktadır. Bkz. R.W.Stichel (1997). Die'Schlangensäule'im Hippodrom von Istanbul: Zum spät-und nachantiken Schicksal des Delphischen Votivs der Schlacht von Plataiai. *Istanbuler Mitteilungen, 47*, s. 323.

[733]Jacobs – Richard 2012, **a.g.k.,** 20; Jacobs, **a.g.k.,** 2013, 244-245.

Yukarıda ele aldığımız tüm bu örnekler; antik dönem yapılarının çeşme amaçlı kullanım için seçilmesinin gelişigüzel yapılmadığı, belirli etmenlerin yapıların çeşmeye dönüştürülmesi hususunda etkili olduğunu göstermektedir. Çeşmeye dönüştürülmek amacıyla seçilen yapıların büyük çoğunluğunun gerek işlev gerek boyutları gerekse gösterişli görünümleri ile antik dönem kenti için değer taşıyan yapılar arasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu anıtların Geç Antik Çağ'daki değişen koşullar ile birlikte kent belleğindeki asıl önemini yitirmesi, söz konusu yapıların ihtiyaçlar dahilinde çeşme gibi daha faydacı bir yapıya dönüşmesinde rol oynamıştır. Ayrıca bu yapılara çeşme olarak işlev kazandırılması, kent için önem teşkil eden anıtların kullanım yoluyla korunmalarının ve şehrin ihtişamının devam ettirilmesinin yolu olarak görülmüş olmalıdır. Ki bu ve buna benzer uygulamalar dönem yasalarıyla da desteklenmiştir.[734]

Ancak yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere, onurlandırma anıtlarından kent kapılarına kadar pek çok farklı işlevdeki yapının seçimi, sadece Geç Antik Çağ'daki değişen koşullara bağlı olarak bu anıtların önemini yitirmesiyle açıklanamaz. Antik dönem anıtlarının mevcut konumlarının elverişliliğinin de bu yapıların çeşmeye dönüştürülmesinde oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır; Geç Antik Çağ dokusunun oluştuğu alanda artan nüfusla birlikte tatlı su ihtiyacının karşılanması, yaşanan depremlerin ardından pratik bir şekilde kentin su ihtiyacının giderilmesi, yapının bulunduğu alanın cazibe merkezi haline getirilmek istenmesi ve/veya mevcut su kaynağına yakınlık gibi faktörlerin de yapıların çeşme olarak dönüştürülmek üzere seçiminde etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim ele alınan yapıların çoğunun, bu açılardan dönüşüme elverişli alanlarda olduğu görülmektedir.

Sıfırdan bir çeşme yapmak yerine mevcut bir yapının çeşmeye dönüştürülmesiyle veya devşirme malzemelerle inşa edilmesiyle; minimum zaman, enerji ve para ile maksimum etki amaçlanmış olmalıydı. Yukardaki örneklerden de anlaşıldığı üzere çeşmelerin pek çoğunda müdahaleler oldukça sınırlıydı. Bunlar çoğunlukla, dikdörtgen bir havuzun yapımından ve isteğe bağlı olarak şehrin başka yerlerinden alınan eski kabartmalarla veya oldukça sade, yeni oyulmuş levhalarla süslenmesinden oluşuyordu.

[734]Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi boyunca anıtsal yapıların korunması/onarımı/kullanımı hakkında çok sayıda kanun yayınlanmıştır. Merkezi yönetim, bir başka deyişle imparator, Antik kentin devamlılığını sağlamak amacıyla sıklıkla kanun gücüne başvurmuştur. Özellikle *Codex Theodosianus* bu anlamda oldukça aydınlatıcı maddeler içermektedir. Bu kanunlar incelendiğinde antik döneme ait anıtsal yapıların korunmasına yönelik bir çaba görünür. Bkz. Cod. Theod. 15.1.14, 15.1.15, 15.1.16, 15.1.19, 15.1.25 ve 15.1.35, 15.1.37.

Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde değişen estetik anlayışının, çeşme olarak işlev kazandırılan anıtların dekorasyonu üzerinde etkili olduğu gözlemlenmektedir. Yapılara haç ya da christogram gibi Hıristiyanlığı çağrıştıran sembollerin işli olduğu mimari plastik öğeler eklenerek yeni dinin gücü vurgulanmıştır. Bu tip müdahaleler bir yandan bina ölçeğinde mimariyi etkilerken diğer yandan antik şehirlerin pagan kimliğinden uzaklaşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca çeşmeye dönüştüren yapıların kentlerin geçmiş kimliği için önem arz eden anıtlar olması ve bu yapılarda pagan dine özgü mitolojik öğeli panellerin havuz parapeti olarak kullanılması; Geç Antik Dönem insanının bunları asıl bağlamından soyutlayarak kent süsü olarak gördüğünü,[735] klasik heykelin dekoratif değerinin hala takdir edildiğini ve korunduğunu ortaya koymakla birlikte geçmiş yapılara hala beğeni ve özlemle bakıldığını da açıkça göstermektedir. Bu yaklaşımın özellikle Efes, Afrodisias, Sagalassos, Side ve Perge gibi büyük kentlerde görülmesi, bu kentlerin geçmişten gelen köklü şehircilik anlayışlarıyla ve Geç Antik Dönem'de sahip oldukları ekonomik güçle ilintili olmalıdır.

Son olarak, antik dönem yapılarından dönüştürülen çeşmelerin M.S. 4.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirildiği belirlenmiştir. Bu yapılardan en erkeni M.S. 4. yüzyılın ortasına, en geç olanı ise 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.

[735]Nitekim Gaudin Çeşmesi, Palmiye Parkı'nın doğu kapısındaki havuz ve Celsus Kütüphanesi'nde devşirme olarak kullanılan panellere bakıldığında konuların birbirlerini takip etmedikleri anlaşılmaktadır. Panellerin özgün hali dışında kullanılmasının temelde üç açıklaması vardır. Bunlardan biri kabartmaların bir kısmı şu ya da bu şekilde hasar görmüşse eğer ikinci kez kullanımlarında orijinal düzeni tekrarlamak artık mümkün olmamış olabilir. Yahut Geç Antik Çağ'da orijinal bağlam artık anlaşılmadığından, bunların amaçlanan sırayla nasıl birleştirileceği bilgisi eksik olabilir. Bir diğer seçenek ise kabartmaların sadece dekoratif amaçla kullanılmış olduğudur. Özellikle ikinci düşünce hem Aphrodisias hem de Efes için pek olası görünmüyor, çünkü bu iki şehirdeki dönüşüm örnekleri yüksek düzeyde profesyonelliğe tanıklık ediyor. Ayrıca kabartmalı panellerin kullanıldığı çoğu çeşmede özellikle savaş temalı levhaların kullanılmış olması bu panellerin seçiminde bilinçli bir tercihin olduğunu göstermektedir. Aphrodisias için Pascale Linant de Bellefonds, sahnelerin orijinal bağlamlarında siyasi bir anlama sahip olduğunu ve imparatorluk zaferlerini yüceltmeyi amaçladığını öne sürmüştür. Bkz. Linant de Bellefonds, 1996, **a.g.k.,** 186. Celsus Kütüphanesi'nin havuz levhalarındaki kabartmalar ise konusu itibariyle hala imparatorluk propagandasının önemli sahnelerini içeriyordu. Devşirme olarak kullanılan bu parçaların hasar görmemiş olması, orijinal konumlarından dikkatlice söküldüklerini; özellikle savaş sahnelerini içeren levhaların kullanılması, bunların seçiminde bilinçli bir tercihin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda düşünürsek, bu kabartmalı levhaların Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde kentliler tarafından anlaşılmış olması mümkündür. Söz konusu panellerin esas kullanım amaçları süs olsa da bu süslemenin konuları itibariyle sakınca taşımadığı ve hatta bilinçli olarak yerel gururu ve gelenekleri ifade etmenin veya imparatorluk gücünü onurlandırmanın bir yolu olarak görülmüş olmaları pek muhtemeldir.

5.3. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde İnşa Edilen Çeşmeler

5.3.1. Kamusal Alanda Yer Alan Çeşmeler

5.3.1.1. Kent Dokusu Bağlamında Kamusal Çeşmeler (Cadde, Sokak ve Meydan Çeşmeleri)

Çalışma kapsamında ele aldığımız kentlerdeki çeşme yapılarının kent içerisindeki konumları ve diğer bazı dinamiklerle olan ilişkileri, Geç Antik Çağ kentsel dokusunun anlaşılması açısından da son derece önemlidir. Katalog kapsamında incelenen Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi çeşmelerinin 20'sini; insan sirkülasyonunun olduğu caddeler, sokaklar, kent kapıları ve meydanlarda konumlanan kamusal çeşme örnekleri oluşturmakladır. Söz konusu 20 çeşmeden 6'sı mevcut yapıların çeşmeye dönüştürüldüğü örnekler olup, 14'ü ise Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde sıfırdan inşa edilen çeşmelerdir. Bu dönemde inşa edilen 14 çeşmeden 1'i Efes'te, 1'i Tralleis'te, 3'ü Laodikeia'da, 1'i Kibyra'da, 1'si Saglassos'ta, 6'sı Side'de, 1'i Sillyon'da tespit edilmiş olup henüz gün yüzüne çıkarılmamış daha pek çok kamusal çeşmenin olduğu tahmin edilmektedir.

Söz konusu kentlerde tespit ettiğimiz Geç Antik Çağ'a ait kamusal çeşmelerin büyük çoğunluğunu insan sirkülasyonunun yoğun olduğu alanlar olan sütunlu caddeler ve ana caddeler üzerindeki çeşme örnekleri oluşturmaktadır. Bu örnekler; Efes'teki stadyumdan tiyatroya giden caddenin hemen batısındaki çeşme (Kat. No. 11), Tralleis'teki sütunlu caddenin güney tarafında bulunan Geç Roma/Erken Bizans Dönemi'ne ait 14 sıra dükkânın merkezinde yer alan çeşme/*Castellum Divisorium* (Kat. No. 16), Sagalassos Aşağı Agora'nın güneyindeki kuzey-güney doğrultusunda uzanan sütunlu caddenin batı portikosunda konumlanan çeşme (Kat. No. 41), Kibyra Agorası I. Teras Sütunlu Caddesi'nin batı kenardaki (Agora Caddesi Kapısı'nın karşısında) Çok İşlevli Çeşme Yapısı/*Castellum Divisorium* (Kat. No. 17), Side kentinin doğusundaki ana kapıdan güneybatı yönüne doğru uzanan büyük sütunlu caddenin (C) batısındaki dükkân sırasının arasında bulunan GG yapısı olarak adlandırılan çeşme (Kat. No. 34) ile aynı caddenin devamındaki geç dönem şehir kapısının (Tak) hemen batısında yer alan sarnıcın (H2) sütunlu caddeye (C) bakan cephesindeki iki çeşmedir (Kat. No. 33).

Kentlerin ana arterleri üzerinde yer alan bu çeşmelere ek olarak Side'de cadde üzerinde konumlandığı düşünülen Geç Antik Çağ ait iki çeşme daha bulunmaktadır.

Bunlardan biri P Tapınağı'nın güney duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan HH olarak adlandırılan çeşmedir (Kat. No. 35). Çeşme, güneydeki deniz surlarının önünden devam eden ve Apollon ve Athena Tapınaklarına kentin güneyinden ulaşımını sağlayan bir cadde üzerinde konumlanmış olmalıdır.[736] Bir diğeri ise günümüzde Side Müzesi'nin bahçesinde sergilenen Geç Antik Çağ çeşmesine ait 879 envanter numaralı havuz parapetleridir (Kat. No. 36). 1980'li yılların sonunda Side'de gerçekleştirilen altyapı çalışmaları sırasında; tiyatronun yaklaşık 100 m batısında, günümüzde limana uzanan yolun yaklaşık başlangıcında bulunmuş olan çeşme havuzuna ait parapetlerin *in situ* durumdaki fotoğraflarına, çizimlerine ya da raporlarına Side Müzesi'nde ulaşılamadığı için parapetlerin nasıl bir mimari düzen içinde yer aldığı ve bu çeşmenin cadde üzerinde konumlanıp konumlanmadığını kesin olarak söylemek oldukça güçtür. Ancak yeni arkeolojik verilerle parapetlerin bulunduğu bölgede kentin ticaret agorası ile liman arasında bir caddenin daha olduğu kanıtlanmıştır. Havuz parapetlerinin bu alanda bulunmuş olduğu ve kentteki çeşmelerin ana caddeler üzerinde yapılmış olduğu göz önüne alındığında, söz konusu çeşmenin bu caddeye hizmet eden bir kamusal çeşme olduğu fikri öne sürülebilir.

Yukarıda sözü edilen çeşmelerin çoğunluğunun dükkân ve atölyelerin olduğu sütunlu caddeler üzerinde bulunması, çeşme ile ticari bağlam arasında organik bir bağlantı olduğuna dair iyi bir kanıt sunmaktadır. Geç Antik Çağ'da ticaretin agoralardan sütunlu caddelere kaymasıyla, birbiri ardına dükkân sıralarının bulunduğu bu caddeler, kentlerin en canlı bölümleri haline gelmiştir.[737] Bu da caddede oluşan insan yoğunluğunun ve sütunlu cadde üzerinde yer alan dükkân, atölye ve işliklerin temiz su ihtiyacını karşılayacak yeni çeşmelerin inşa edilmesine yol açmış olmalıdır. Nitekim Side'deki GG Çeşmesi, Sagalassos'taki Aşağı Agora'nın güneyindeki kuzey-güney doğrultusunda uzanan sütunlu caddenin batı portikosundaki çeşme, Tralleis'teki sütunlu caddenin güney tarafında bulunan çeşme ve Kibyra Agorası I. Teras Sütunlu Caddesi'nin batı kenardaki Çok İşlevli Çeşme Yapısı, Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi boyunca kullanım gören dükkân ve atölyelerin bulunduğu noktalarda inşa edilmişlerdir. Özellikle Tralleis ve Kibyra örneklerinin, çeşme işlevinin yanı sıra yakın çevresindeki dükkân, atölye ve diğer yapılara su dağıtan birer *Castellum Divisorium* olarak da tasarlanmaları, Geç Antik Çağ çeşmelerinin suyu tüketicilere daha da yakınlaştırma isteği gibi faydacıl

[736]Yıldırım, 2015, **a.g.k.,** 524.
[737]Ceylan, 2000, **a.g.k.,** 39-40.

bir yöne evirildiğinin kanıtlarıdır. Ayrıca çeşmelerle birlikte hem bu caddeleri daha da cazip hale getirme hem de cadde üzerindeki dükkanların, çeşmeler etrafında oluşan kalabalıktan ticari kazanç elde etme arzusunun, çeşmelerin özellikle dükkânların bulunduğu noktalarda yapılmasında ayrıca rol oynadığı düşünülebilir.

Çalışma kapsamında ele aldığımız kamusal çeşmelerden ikisini Laodikeia'daki sokak çeşmeleri oluşturmaktadır. Benzer örneklerine Roma ve Pompeii sokaklarında sıkça rastlanan *lacus* tipindeki bu çeşmelerden biri Laodikeia Kilisesi'nin (M.S. 4. yüzyılın ilk yarısı) doğusundaki sokakta (Kat. No. 4), kilisenin güneydoğu köşesine bitişik; diğeri ise yine aynı kilisenin batısındaki sokakta (Kat. No. 3), güneybatı köşesine bitişik halde yer almaktadır.[738] Suriye Caddesi ile Kuzey Tiyatro'yu birbirine bağlayan ara sokak üzerinde yer alan bu çeşmeler bir yandan etrafındaki insulaların ve sokaktan geçenlerin temiz su ihtiyacını karşılarken diğer yandan kiliseye kuzey ve güney yönden giren cemaat ve din görevlilerine hizmet ediyor olmalıydı.

Anadolu'daki kentlerde tespit ettiğimiz Geç Antik Çağ'da inşa edilen kamusal çeşmelerden ikisi doğrudan kent kapılarıyla bağlantılı olarak inşa edilmiştir. Bunlardan biri Laodikeia'daki Doğu Bizans Kapısı'nın Kuzey Kulesi ile sur duvarlarına bitişik olarak M.S. 5. yüzyılın başlarında yapılmış olan dikdörtgen planlı çeşmedir (Kat. No. 1). M.S. 4. yüzyılın sonunda inşa edilen surun doğu girişi yanında yer alan çeşme, sur dışında yaşayanlara ve dışarıdan gelenlere su temini sağlayan önemli bir yapıdır.[739] Kent kapısıyla bağlantılı olarak Geç Antik Çağ'da inşa edilen bir diğer çeşme ise M.S. 4. yüzyılın ortasında inşa edildiği düşünülen Attius Philippus Suru'nun bir parçası olarak kapıya dönüştürülen Tak'ın hemen kuzeyindeki Dairesel Havuzlu Çeşme'dir (Kat. No. 32). Attius Philippus Suru ile eş zamanlı inşa edilen çeşme, kapının diğer yanındaki Geç Antik Çağ'da çeşmeye dönüştürülen Vespasianus Anıtı ile birlikte, bir yandan kentin

[738]Kat. No. 3 ve 4 konumu, yapısal ve dekoratif özellikleri nedeniyle hem kamusal çeşmeler hem de dini çeşmeler başlığı altında değerlendirilmiştir.

[739]M.S. 4. yüzyıl sonunda aldığı karar gereği Laodikeia'nın etrafı sur duvarlarıyla çevrilmiştir. Doğu Bizans Kapısı'ndan kuzeye uzanan hat Kuzey Tiyatrosu sahne binası, Kuzey (Kutsal) Agora duvarı, Batı Tiyatrosu sahne binasından vadinin batısına uzanmakta, Hierapolis Caddesi üzerinde kapı ve iki kuleden sonra Asopos Tepesi sırtından güneyde Efes Kapısı'na birleşmektedir. Doğu Bizans Kapısı'ndan güneye uzanan hat ise stadyumun kuzey analemma duvarlarını kullanarak batıya uzanmakta, Aphrodisias Kapısı ile birleşmekte ve buradan batı sırtlarından kuzeye dönerek Efes Kapısı'na ulaşarak kentin hemen hemen yarısını içine almaktadır. Sur duvarının inşası sırasında, var olan kamusal yapıların duvarlarından da yararlanılmıştır. Kent genelinde yapılan yüzey araştırmaları, sur dışında da özellikle M.S 4.-5. yüzyılın sonu arasında yaşamın devam ettiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle Doğu Bizans Kapısı'nın kuzey kulesiyle sur arasına M.S. 5. yüzyılda dikdörtgen planlı bir çeşme yapılarak, sur dışındaki yapılara su sağlanmıştır. Bkz. Şimşek, 2013, **a.g.k.**, 167-171; Şimşek, 2014, **a.g.k.**, 42; Şimşek, 2018a, **a.g.k.**, 104-106.

Liman bölgesine girenlere hizmet ederken, diğer yandan konumları itibariyle agora ve tiyatro çevresindeki meydan niteliğindeki alanın su ihtiyacını karşılamış olmalıdır.

İncelenen örneklerden bazıları ise meydan niteliğindeki alanlarda yer almaktadır. Bunlardan biri Sillyon Kenti'nin hemen girişindeki Helenistik sur duvarı, hamam ve teras duvarıyla çevrelenen meydanın doğu kanadını oluşturan Geç Antik Çağ Çeşmesi'dir (Kat. No. 30). Kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış ve arkasındaki teras duvarına yaslanan çeşme yapısı, yakın çevresindeki yapılarla birlikte aşağı kentteki en yoğun mimari kalıntıların izlendiği alanın merkezinde yer almaktadır. Söz konusu çeşme yapısında görülen mimari düzenin, tonoz, kemer ve taşıyıcı kalın duvarlar üzerine kurgulanmış olması, çeşmenin, asıl işlevinin yanı sıra, arkasındaki istinat duvarını destekleyici bir rol üstlendiğini de göstermektedir. Bir diğer örnek ise Sagalassos'taki Kuzeybatı Heroon'un önündeki küçük meydanın kuzeydoğu köşesindeki M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilen çeşmedir (Res. 252-253).[740] Heroon'un oturduğu yamaca yaslanan çeşme, yamaçtaki karların erimesiyle oluşan suyu ve yağmur suyunu içerisindeki sarnıçta toplayarak bulunduğu alanın su ihtiyacını karşılamıştır.[741] Söz konusu çeşmenin kentin su şebekesiyle bağlantılı olmaması ve doğrudan kar ve yağmur suyuyla beslenmesi, kentin su şebekesinin zarar görmüş olabileceğini göstermesi açısından önem teşkil etmektedir. Nitekim Sagalassos'ta M.S. 6. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başında yaşanan depremin, kenti besleyen beş su kemerine hasar verdiği ve kentin Roma Dönemi'ne ait dört anıtsal çeşmesinin de kısmen ya da tümüyle tahrip olduğu arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır.[742] Kentte yaşanan su sıkıntısına karşı pragmatik bir çözüm olarak ise su ihtiyacının sarnıçlardan beslenen çeşmelerden karşılandığı anlaşılmaktadır. Kent için benzer bir durum, Yukarı Agora'daki Antoninler Çeşmesi'nin hemen batısında yer alan Su Havzası/Çeşme (Kat. No. 40) için de geçerlidir. M.S. 6. yüzyılın ilk yarısında Agora'nın batı portikosunun önüne eklenen havuza/çeşmeye su, eski bouleuterionun (bazilikanın güneyindeki avlu) batı kanadının üzerindeki bir sarnıçtan sağlanmıştır. Bu yeni havuzun inşası, agoranın kuzeyindeki Antoninler Çeşmesi'nin artık düzgün çalışmadığını ortaya koymaktadır.[743] Meydan niteliğindeki alanda inşa edilen bu

[740]Çeşmenin içerisi yıkıntı sebebiyle girilemeyecek durumda olduğu ve yapıyla ilgili yeteri kadar kaynak bulunmadığı için kataloğa dahil edilmemiş olup mevcut veriler ışığında; çalışmamızın değerlendirme bölümünde ele alınmıştır.
[741]Richard, 2012, **a.g.k.,** 228.
[742]Richard, 2012, **a.g.k.,** 234.
[743]Antoninler Nymphaeum'un yıkımı geçici olarak M.S. 4. yüzyılın sonları - 5. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir; Waelkens vd., 1997, **a.g.k.,** 162.

çeşmelere ek olarak Side'deki Attius Philippus Suru'nun bir parçası olarak kapıya dönüştürülen Tak'ın her iki yanındaki Vespasianus Çeşmesi ve Dairesel Havuzlu Çeşme, kentin liman bölgesinden sonra en yoğun sirkülasyonun olduğu agora ve tiyatro çevresindeki meydan niteliğindeki alana bakacak şekilde konumlandırılmıştır. Bununla birlikte, bu noktanın bir tak ile vurgulanması ve kentin ortasında bulunan bu bölgenin çok sayıda çeşme yapısıyla çevrelenmesi ise alana verilen önemi göstermektedir.

Günümüze ulaşmayan ancak varlığı yazılı kaynaklarla kesinleşen iki anıtsal meydan çeşmesi imparatorluğun başkenti Konstantinopolis'te yer almaktadır. Kesin görünümleri belirsizliğini koruyan bu çeşmelerden biri Konstantin Forumu'nun güney tarafında yer alan, M.S. 330'lu yıllarda inşa edildiği düşünülen çeşmedir. Diğeri ise Valens Su Kemeri'nin bitiş noktası Theodosius Forumu'nun yakınında inşa edilen *Nymphaeum Maius* olarak adlandırılan anıtsal çeşme yapısıdır (Çiz. 135-136).[744]

Genel olarak çeşmelerin kent içerisindeki konumlarına bakıldığında mevcut Roma Dönemi anıtsal çeşmelerinin olmadığı Geç Antik Çağ kentsel dokusunun oluştuğu alanlarda yayılım gösterdikleri anlaşılmaktadır. Geç Antik Çağ dokusunun oluştuğu alanda artan nüfusla birlikte tatlı su ihtiyacının karşılanması, yapının bulunduğu alanın cazibe merkezi haline getirilmek istenmesi ve mevcut su kaynağına yakınlık gibi faktörler, çeşmelerin yapımındaki yer seçimi hususunda belirleyici roller üstlenmişlerdir. Nitekim tez kapsamında ele alınan yapıların, bu etmenlerin çoğu açısından elverişli alanlarda olduğu görülmektedir.

[744]*Natitia Urbis Canstantinapalitanae*: Çev. O. Seeck (1876). *Notitia dignitatum accedunt notitia urbis Constantinopolitanae*, Berlin, s. 233, 238; *Eusebius Vita Constantini*: 3. 49; Çev. A. Cameron ve S. G. Hall (1999). *Eusebius' Life of Constantine*. Clarendon Press, s. 140, Ayrıca bkz. Bauer, 1996, **a.g.k.,** 171, 193, 195-196; Richard, 2012, **a.g.k.,**194**,** 229, 262-263; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 11; Jacobs, 2013, **a.g.k.,** 230.

5.3.1.2. Geç Antik Çağ'da Kamusal Çeşmelerin Azalışına Etki Eden Faktörler

Çalışma kapsamında ele aldığımız bazı kentlerdeki Geç Antik Dönem'de inşa edilen kamusal çeşmeler ile Roma İmparatorluk Dönemi çeşmeleri sayısal olarak kıyaslandığında (Grafik 1'de gösterildiği gibi) Side haricindeki kentlerde belirgin bir azalma olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde kamusal çeşmeler giderek anıtsal niteliklerini kaybetmiştir. Muhtemelen bunun başlıca nedenlerinden biri, kentlerin kamusal alanlarında hali hazırda anıtsal çeşmelere sahip oluşu ve bunların çoğunun yukarıda da bahsedildiği gibi çeşitli onarımla kullanımına devam edilmesiydi. Bu duruma ek olarak Efes, Aphrodisias ve Perge örneklerinde olduğu gibi pek çok mevcut anıta ihtiyaç duyulan alanlarda çeşme olarak işlev kazandırılması (daha doğrusu yeni bir çeşme inşa etmektense mevcut bir anıtın küçük modifikasyonlarla çeşmeye dönüştürülmesi, dönemin ekonomik koşulları düşünüldüğünde daha az maliyetli olması), yeni bir kamusal çeşmenin inşasına yönelik ihtiyacı azaltmış olmalıdır. Kentlerde çok sayıda Geç Antik Çağ çeşmesiyle karşılaşılmamasının bir diğer nedeni ise mevcut yapı stokunun yeni bir kamusal çeşmenin yapılmasına müsaade etmemesi olabilir.

Geç Antik Dönem'de yaşanan köklü idari değişimler de kamusal çeşmelerin sayısındaki belirgin azalmanın arkasında yatan nedenlerden biri olmalıdır. M.S. 4. yüzyıldan itibaren merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki etkisinin artması, Hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte kent yönetiminde kilisenin ön plana çıkması, yapı politikaları ve finansmanı konusunda birtakım değişikliklere neden olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere Roma Dönemi'nin görkemli kamusal çeşmeleri, çoğu zaman antik şehirlerdeki varlıklı ailelerden oluşan yerel aristokrasi tarafından finanse edilmekteydi.[745] Kentlerdeki yerel meclisi (*curia*) de oluşturan bu elit sınıfın kentin bakımına ilişkin görevleri kapsamında icra ettikleri bu tür faaliyetler, bulundukları kentlerde ve komşu kentlerde kendilerine saygınlık kazandırmakla birlikte bilhassa bu kişilere yerel yönetimde söz sahibi olma, kamu görevi üstlenme gibi siyasi menfaatler sağlıyordu.[746] Dolayısıyla bu şartlar meclis üyelerinin (*decurion*) statü kazanmak için rekabet ettiği bir ortam yaratmış, bu da kamusal yapıların kentlerde giderek artmasını sağlamıştır. Ancak M.S. 4. yüzyıldan itibaren meclis üyelerine vergilerin toplanması, harçların dağıtımının örgütlenmesi, vergiye tabi olan malların taşınması ve depolanması,

[745]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 119-121; Longfellow, 2005, **a.g.k.,** 10-15.
[746]C. Foss (2002), Life in city and country. *The Oxford history of byzantium* (Ed: C. Mango). Oxford: Oxford University, s. 71.

maaşların ödenmesi, hesapların tutulması gibi pek çok yeni görev verilmiş; bu görevleri yerine getiremedikleri takdirde üyeler fiziki ya da maddi cezalara çarptırılmışlardır.[747] Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru ise İmparator I. Theodosius (379-395) tarafından çıkarılan 389 tarihli bir yasa ile, bir kamu yapısı inşasında gönüllü olan bani ve bağışçıları 15 yıl boyunca yapının bakım ve onarım masraflarının karşılanmasından sorumlu tutulmuştur.[748] Tüm bu yasaklar, zorlamalar ve cezalar nedeniyle 4. yüzyılda kent meclisi üyeliği neredeyse istenmeyen bir yükümlülüğe dönüşmüştür.[749] Bu yükten kurtulmak isteyen yerel aristokrasi artık orduda rütbe sahibi olmak, yüksek dereceli memuriyet edinmek ve kiliseye katılmak gibi kendilerine vergi muafiyeti sağlayacak yeni yollara başvurmuş; kamusal yapıların bakımı gibi zorunlu bir görev haline gelen ve artık itibar sağlamayan harcamalar yerine daha çok kendilerini ön plana çıkaracak yatırımlara yönelmişlerdir.[750] Bu tür yönelimler nedeniyle kentlerdeki, çeşme gibi zamanında banisine makam ve prestij kazandıran kamusal yapıların inşası yerini özel yapılaşmaya bırakmıştır.

Geç Antik Dönem'de imparatorluğun kamu yapılarının inşaatı, onarımı ve bu aktivitelerin finansmanı konusunda yayınladığı bir grup kanun da kamusal çeşmelerin inşasının azalışındaki temel sebepler arasında sayılabilir. Kentlerdeki inşa faaliyetlerinin bir diğer önemli banisi olan ve yönetimi altında bulunan bölge/bölgelerin altyapı ve fiziki şartlarını iyileştirmek ve geliştirmek için imparator ile aracılık sağladığı bilinen bölge ve kent valilerini (*Praefectus Praetorio* ve *Praefectus Urbi*) doğrudan muhatap alan bu kanunlarda; valilerin yeni kamu yapısı inşa etmeleri yerine daha çok mevcut kamu yapılarının bakım ve onarımına yönelmeleri gerektiği ısrarla belirtilmiştir. Örneğin 326'da İmparator I. Constantinus'un *Praefectus Praetorio* Flavius'a gönderdiği bir emirnameyle *provinciarum iudices*in selefleri tarafından başlatılıp, yarım kalan işleri tamamlamadan yeni bir bina inşa etmemeleri konusunda ikaz etmiştir.[751] 364 yılında Roma valisine gönderilen; İmparator'un izni olmadan kentlerde yeni bina inşa edilmemesi, sadece onarıma ihtiyaç duyulan yapıların restore edilmesini uygun bulan

[747]A.H.M. Jones (1964). *The Later Roman Empire 284–602: A Social Economic and Administrative Survey*, Oxford, s. 448-462.
[748]Cod. Theod. 15.1.24.
[749]Libanius (M.S. 314-394) kent meclislerinde üye sayısının 600 kişiden 60 kişiye düştüğüne, hatta bazı kentlerde 6 kişi bile olmadığına değinmektedir. Bkz. Libanius, II- 33: Çev. A. F. Norman (2014). Libanius, Selected Orations: II, Loeb Classical Library.
[750]Ceylan, 2016, , **a.g.k.,** 544.
[751]Cod. Theod. 15.1.3.

kanun maddesi, daha sonra Orient (Orta Doğu), Afrika ve İliria (Balkan) eyaletleri valilerine; tekrar tekrar Roma ve İstanbul valilerine gönderilen *epistulae* ile yinelenmiştir.[752] 365 yılında İmparator I. Valentinianus ve Valens tarafından *Praefectus Praetorio* Mamertinus'a gönderilen bir emirnameyle, eski binaların onarımının ihmal edilmesine neden olan yeni inşaat izinlerini tamamen kaldırma talimatı verilmiştir.[753] Yine aynı imparatorların, Picenum *praefectus urbi*si Valentinianus'a 365'te gönderdikleri bir hükümle, *praefectus urbi*nin yönettiği kentleri güzelleştirmek için bir şeyler yapmak istiyorsa, yenilerini inşa etmek yerine eski binaları daha doğru bir şekilde onartabileceği; herhangi bir yapının onarımı için yardım gerektiğinde ise nakdi yardım yerine ayni yardım (malzeme) talep etmelerinin daha uygun olacağı tebliğ edilmiştir.[754] 376'da İmparator II. Valentinianus, Valens ve Gratianus'un senatoya hitaben yayınladıkları kararda; *praefectus urbi* ya da yüksek rütbeli diğer yöneticilerden hiçbirinin yeni bir yapının inşasına girişmemesi, tüm dikkatini eski binaları onarmaya yöneltmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Aynı kararda herhangi bir kişi bir kentte yeni bir kamusal bina inşa etmek isterse, bunu eski binalara dokunmadan, anıtsal binaların temellerine zarar vermeden, kentten taş almadan, işlevini yitiren yapılardan malzeme devşirmeden kendi parası ve emeği ile tamamlamak zorunda olduğu da deklare edilmiştir.[755] 17 Ağustos 380'de *Praefectus Praetorio* Eutropius'a hitaben yazılmış bir emirnamede, tüm *iudices*in öncelikli olarak eski kamu binalarının onarımı ile ilgilenmeleri, ardından yenilerine yönelmeleri gerektiği, buldukları her işi selefleri tarafından başlatılmış gibi tamamlamaları gerektiği bildirilmiştir.[756] 390 yılında Roma ve İlirya valilerine gönderilen kanunlar ise, eski yapıların onarımı tamamlanmadan yeni inşaata başlamakta ısrar eden valinin 700 *denarii* ödemeyle cezalandırılmasını öngörmüştür.[757]

İmparatorluğun yeni inşaatları sakıncalı bulmasının nedenlerinden biri, ortalama görev süreleri 1-1 buçuk yıl olan valilerin görev yerleri değiştiğinde bu inşaatların yarım

[752]Ceylan, 2016, , **a.g.k.,** 543; Farklı yerlerdeki *preafectus urbi*ye gönderilen emirnamelerle ilgili bkz. Cod. Theod. 15.1.11; 15.1.14-21.
[753]Cod. Theod. 15.1.16.
[754]Cod. Theod. 15.1.17.
[755]Cod. Theod. 15.1.19.
[756]Cod. Theod. 15.1.21.; Ayrıca bkz. F. Seviç (2022). Arykanda Antik Kenti'ndeki Geç Antik Dönem Hamamları. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı), s. 29.
[757]Ceylan, 2016, **a.g.k.,** 543.

kalmasıdır.[758] 5 Temmuz 394 tarihli bir kanun bu sorunu, görev süresi sona erse dahi valiyi, inşaatı kendi kaynakları ile bitirmek zorunda bırakarak çözmeye çalışmıştır.[759] 390 yılında yayınlanan bir kanunda ise, herhangi bir kişi herhangi bir kentte yeni bir kamu binası yapmayı taahhüt ettiğinde, yapılacak inşaat için kendisine kesinlikle ödeme yapılmaması; masraflarını kendi mal varlığından karşılamak şartıyla başlatacağı kamu binasını tamamlaması gerektiği belirtilmiştir.[760] Kamusal yapıların inşasıyla ilgili bir diğer önemli karar, inşası tamamlanmış bir kamu yapısına imparatorun adının verilmesi gerektiğine ilişkindir. 394'te İmparator Arcadius ve Honorius'tan *Praefectus Urbi* Rufinus'a gönderilen bir yazılı buyruk, herhangi bir *iudex*'in, yeni inşa edilen bir kamu yapısına imparatorun ismini yazmak yerine kendi adını yazması durumunda vatana ihanetten suçlu sayılmasını buyurmaktadır.[761]

Merkezi yönetim tarafından kent meclislerine uygulanan bu yasak ve zorlamalar, bölgeler için yönetsel hiyerarşinin en üst makamı olan bölge ve kent valilerini muhatap alan imar yasaları, kentsel ve kamusal alanların inşası, bakımı/onarımı konusunda devlet ve meclis bütçesinin yetersizliğini ortaya koymaktadır. Kentsel ve kamusal alanların devamlılığına yönelik bu merkezi zorlamalar, bir yandan mevcut kamusal çeşmelerin onarımlarla Geç Antik Çağ boyunca kullanılmasını, böylelikle kentsel dokunun korunmasını sağlarken, diğer yandan mecbur kalınmadıkça yenilerinin inşasının engellendiğine dair önemli kanıtlar sunmaktadır. Nitekim imparatorluğun yasalar aracılığıyla sergilediği bu tutum, çalışma çerçevesinde ele aldığımız kentlerdeki arkeolojik bulgular ve epigrafik verilerle de örtüşmektedir; Efes'teki M.S. 102 ve 114 yılları arasında inşa edilen ve M.S. 4. veya 5. yüzyılda kapsamlı onarımlar geçiren Traian Çeşmesi'nin birinci kat korniş bloğu üzerindeki yazıtta, bu onarıma katkı sağladığı düşünülen *proconsul* unvanı geçmektedir.[762] Yine Efes'te Yukarı Agora'nın güneyinde yer alan, M.S. 2. yüzyılda inşa edilen ancak sonraki bir zamanda yangın neticesinde tahrip olduğu anlaşılan çeşme ise M.S. 340 ile 350 yılları arasında *Proconsul* Lucius Caelius

[758]M.S. 3. yüzyıldan sonra taşraya gönderilen yüksek dereceli memurların süreleri gittikçe azalmıştır. M.S. 4. ve 5. yüzyıllar için bu süre, kent valileri için ortalama bir yıl, eyalet valileri için ise 18 aydır. Bkz. A.H.M., Jones (1968). The Decline of The Ancient World, Londra, s. 145.
[759]Cod. Theod. 15.1.31.
[760]Cod. Theod. 15.1.28.
[761]Cod. Theod. 15.1.31. Söz konusu karar, kamusal yapıların yerel yönetimlerde bir prestij aracı olduğunu ancak imparatorların buna izin vermediklerini göstermesi açısından önemlidir.
[762]Quatember, 2011, **a.g.k.**, 86.

Montius tarafından onartılmış[763] ve bunun onuruna çeşmenin önüne İmparator II. Constantius ve Constans'ın heykelleri dikilmiştir.[764] M.S. 3. yüzyıldaki bir yangın neticesinde (M.S. 262'da yaşanan bir depremden sonra?) işlevini yitiren Efes'teki Celsus Kütüphanesi de M.S. 4. yüzyılın sonu veya 5. yüzyılın başında Stephanos isimli bir *Proconsul* tarafından onartılarak çeşmeye dönüştürülmüştür. Benzer şekilde Aphrodisias'taki Palmiye Parkı'nın doğu ucunda yer alan M.S. 2. yüzyılın ortalarına ait anıtsal kapı, M.S. 5. yüzyılın sonlarında kenti sarsan büyük bir depremin ardından onarım görmüş ve ardından önüne bir havuz eklenerek çeşmeye dönüştürülmüştür. İki katlı anıtsal cephenin ikinci, üçüncü ve beşinci *aediculae* podyumlarındaki yazıtlardan anlaşıldığı üzere; bu onarım ve dönüşüm, eyalet valisi (*Praefectus Praetorio*) Doulkitios ve yerel soylu Ampelios tarafından tüm park kompleksinin kapsamlı restorasyonu ile bağlantılı olarak gerçekleştirilmiştir.[765] Perge'de ele geçen M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta ise kentteki bir çeşmenin mermer dekorasyonunun Stephanos isimli *comes* aracılığıyla *epimeletes* Gerontios tarafından yenilendiği anlatılmaktadır.[766] Stratonikeia antik kentinin Kuzey Şehir Kapısı'nın iki kemerli girişi arasında yer alan anıtsal çeşmenin ise M.S. 360 depremi sırasında büyük oranda yıkıldığı, ardından kentin babası (*pater civitatis*) Apollinarios tarafından onartıldığı arkeolojik ve epigrafik verilerle kanıtlanmıştır.[767] Ayrıca beşinci yüzyılın başlarında, Filistin Secunda valisi Flavius Artemidoros'un Skythopolis'teki anıtsal çeşmeyi onarttığı bilinmektedir.[768]

[763]Çeşmenin doğu kanadındaki arşitrav bloğunda tespit edilen ve M.S. 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bir yazıt, yangın neticesinde tahrip olan çeşmenin Proconsul L. Caelius Montius tarafından onartıldığını göstermektedir. Bkz. Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.**, 182-184; Lavan, 2021, **a.g.k.,** 522-523.

[764]Heykeller günümüze ulaşmamış ancak II. Constantius ve Constans'ın heykellerinin varlığını gösteren iki heykel kaidesi bulunmuştur. Heykel kaidelerindeki yazıt ve buluntu yerlerinin ayrıntıları için bkz. Roueché, 2009, **a.g.k.**, 155-156.

[765]Erim 1981, **a.g.k.,** 180-181; Rouché, 1989, **a.g.k.,** 67-73; Merkelbach ve Stauber, 1998, **a.g.k.,** 232; Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 15; Wilson, 2016, **a.g.k.,** 100-135; Aphrodisias 2017 Sonuç Raporu, s. 3

[766]† ἐγένετο ἡ μαρμάρωσ[ις] 2 - τοῦ ὑδρίου τούτου [διὰ] τιμασαμένου τοῦ [μεγα]- 4 - λοπρ(επεστάτου) κόμ(ητος) καὶ δουκὸς Στεφάνου καὶ Γεροντίου 6 - τοῦ λαμπρ(οτάτου) εκρ. Καὶ πατρ(ὸς) τῆς μητροπόλεως; Çeviri: "*Bu çeşmenin mermer dekorasyonu, pek görkemli comes ve dux Stephanos'un ve parlak bir curator ve metropolis'in babası olan Gerontios'un onursal hediyesi sayesinde oldu*" Çeviri için bkz. S. Şahin, (2015). Spätrömisch- frühbyzantinische Inschriften aus Perge in Pamphylien. A. Rhoby (ed.), *Inscriptions in Byzantium and Beyond. Methods – Projects – Case Studies*, Viyana, Şahin 2015, 179-180, No. 5.; Yazıt *in situ* olarak ele geçmediğinden hangi çeşme yapısına ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. S. Şahin yazıtın Septimius Severus Dönemi'ne tarihlendirilen Aurelia Paulina Çeşmesi'nin (F2/F4 Çeşmesi) geç dönem onarımlarıyla ilişkili olabileceğini öne sürülmüştür. Bkz. Şahin, 2015, **a.g.k**., 179-180.

[767]Özgan, 1987, **a.g.k.,** 266; Özgan, 1999, **a.g.k.,** 134-136; Şahin, 2010, **a.g.k.,** 65-66; Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.**, s. 318.

[768]Jacobs ve Richard, 2012, **a.g.k.,** 30.

Side'ye dönecek olursak; Geç Antik Çağ'da inşa edilmiş kamusal çeşmelerinin sayısı diğer kentlerle kıyaslandığında oldukça fazladır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, kentin Geç Antik Dönem'de sahip olduğu ekonomik güç olmalıdır. Antik dönemde Pamphylia Bölgesi'nin en büyük ve Doğu Akdeniz'in de en önemli limanlarından biri olan kent, bu önemini Geç Antik/Erken Bizans Dönemlerinde de sürdürmüş ve bölgenin en zengin ticaret kentlerinden biri olmaya devam etmiştir. Ayrıca Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte Pamphylia Prima'nın metropolisi konumuna yükselen kent, önemli konumunu bu yeni misyonuyla da pekiştirmiştir.[769] Kentte Geç Antik Dönem'de artan nüfusla birlikte Roma dönemdekinin benzeri yeni bir imar faaliyeti başlamış ve kiliselerin öncülüğünde kentin çehresi yeniden oluşturulmuştur. Bu dönemde yeni imar faaliyetleri çeşmelerde de kendini göstermiş ve birçok çeşme yapısı inşa edilmiştir. Side'nin Geç Antik Çağ'da ulaştığı refahı sergileme isteğinin, kentteki çeşmelerin inşasında da etkili olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Nitekim ticaret agorası, tiyatro, hamam ve tak (Geç Antik Kapı) yapısının oluşturduğu kentin orta noktasında yer alan ve konumları/yakınlıkları itibariyle bulunduğu bölgenin temel su ihtiyacını fazlasıyla karşılayan Vespasian Anıtı/Çeşmesi, hemen karşısındaki Dairesel Havuzlu Çeşme ve bu iki çeşmeye yakın konumda bulunan Üç Havuzlu Çeşme ile, su mimari doku içerisinde sergilenerek, kentin Geç Antik Çağ'da yeniden kavuştuğu refah ve ekonomik güç, deyim yerindeyse gözler önüne serilmiştir. Kentteki çeşmelerin sayıca fazlalığında etkili olan bir diğer faktör ise, kentin hem Pamphylia bölgesinin Piskoposluk merkezi hem de bölgenin en büyük ve aktif limanlarından biri olması sebebiyle dışarıdan gelen çok sayıda ziyaretçinin ve artan kent nüfusunun su ihtiyacının karşılanmasıdır. Nitekim Side'nin Geç Antik Çağ öncesinde inşa edilen iki anıtsal nitelikli kamusal çeşmeye sahip oluşu, bunlardan birinin sur dışında yer alması, kent içerisinde yeni çeşme yapılarına ihtiyaç duyulduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca kentin yaz aylarında ulaştığı yüksek sıcaklık değerlerinin yarattığı olumsuz koşullar da göz önünde bulundurulduğunda, kentin farklı noktalarında çok sayıda çeşmenin inşa edilmiş olması şaşırtıcı bir durum değildir. Bahsettiğimiz sebeplerin yanı sıra kentteki su kaynaklarının zenginliği ve çeşmeleri besleyecek alt yapının mevcudiyeti de çeşme yapılarındaki sayısal artışın nedenleri arasında görülebilir. Kentte tespit edilen sarnıçlar ve pek çok özel konutun avlularını

[769]W. M. Ramsay (1961). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Çev.: Mihri Pektaş), İstanbul, s. 463-465; A. M. Mansel (1963). *Die Ruienen von Side*. Walter De Gruyter & Co, Berlin, s. 16; F. Alanyalı (2017). Side Bir Kentin Kayboluşunun Hikayesi. *Arkeoloji ve Sanat – 155,* s.191-192; Yıldırım, 2017, **a.g.k.,** 187.

süsleyen çeşmelere sahip oluşu kentteki su bolluğunu ve kentin yeterli alt yapıya sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

5.3.1.3. Kamusal Çeşmelerde Tasarım ve Plan

Çeşmelerin genel tasarım ilkelerinin, Antik Çağ'ın kentsel yapısı ve mimari anlayışı hakkında bilgiler sunması göz önüne alındığında, bu çalışma kapsamında ele aldığımız Geç Antik Çağ çeşmelerinin yapısal özellikleri, plan kurguları ve tasarımlarında görülen farklılıklar ya da benzerlikler, dönemin çeşme mimarisinin nasıl bir gelişim seyrettiğini ve nasıl değiştiğini, kısacası kentteki dönüşümü bizlere aktarması bakımından oldukça önemlidir. Nitekim Geç Antik Çağ'da değişen ekonomik, sosyokültürel, dini ve politik şartlar, kentlerin görünümü ile birlikte kamusal çeşmelerin de zamanın ruhuna ve zevkine, ayrıca güncel ihtiyaçlarına uygun biçimde dekoratif, yapısal ve teknik değişikliklere uğramasına neden olmuştur. Bu bağlamda kamusal çeşmelerin yapısal özellikleri, antik kentlerin Geç Antik Çağ'daki dönüşümüne, dönemin mimari anlayışına ve su kültürüne ışık tutmaktadır.

Tez kapsamında incelenen ve tanımladığımız kamusal çeşmeler, yapısal özelliklerinden de anlaşılacağı gibi, daha çok ihtiyaca cevaben pratik çözümlerle oluşturulmuş, ağırlıklı olarak işlevsel özellikleriyle ön plana çıkan yapılardır. Geç Antik Çağ çeşme mimarisini etkileyen bu pragmatik yaklaşım, Roma Dönemi anıtlarının çeşmeye dönüştürülmesi pratiğinde de kendini göstermektedir.

Bu dönem kamusal çeşmelerinin gerek inşa teknikleri-malzeme kullanımları gerek boyutları gerekse plan ve dekoratif özellikleri açısından, Roma Dönemi kamusal çeşmelerinden bir hayli farklı olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu çeşme yapıları, Roma Dönemi'nin görselliği ön planda tutan, imparatorluk ve onu yaptıran hayırseverin ideallerini yansıtan genel ve bütünleştirici bir mimari anlayışla değil, kentlerin kendi iç dinamiklerini oluşturan yerel bir mimari üslupla şekillenmişlerdir. Plan olarak bakıldığında Geç Antik Çağ kamusal çeşmeleri her ne kadar Roma Dönemi ve öncesine ait *Stoa Tipi Çeşme Evi, lacus, aediculalı ve nişli/eksedralı* çeşmeleri hatırlatsa da antik çağdaki gibi kanonikleşen bir tipolojiye dahil edilemeyecek kadar çeşitlilik ve değişkenlik sergilemektedirler. Bu durum, tasarım açısından Geç Antik Çağ kamusal çeşmeleri arasında analoji kurularak yapılacak değerlendirmeler ve genel bir tipoloji çıkarılmasının önünde engel teşkil etmektedir. Kendine has yapıda olan bu çeşmeler, çoğunlukla özgün, hibrid veya zaman zaman *unique* olarak nitelendirebilecek mimari

özelliklere sahiptir. Bazı benzer özelliklere sahip olanlarınsa gerek boyut gerekse tasarım ve cephe düzeni bakımından kendi içlerinde yine farklılık göstermektedirler.

Geç Antik Çağ Anadolu'sunda kamusal alanda karşılaşılan en yaygın örneklerden biri dörtgen formda *compluvium* düzeninde avluya sahip çeşmelerdir. Kendi dönem örneklerine kıyasla homojen bir grup oluşturan bu tip çeşmeler, Efes'teki Stadyum yakınlarındaki çeşme yapısı (Kat. No. 11), Side'deki GG (Kat. No. 34) ve yine aynı kentteki HH (Kat. No. 35) olarak adlandırılan çeşmelerle temsil edilmektedir. Helenistik Dönem'in en sık görülen çeşme türlerinden biri olan *Stoa Tipi Çeşme Ev* tipini hatırlatan bu çeşmelerde; avlunun bir kenarında çeşme cephesi ve bunun hemen önünde suyun çekildiği havuz bulunmaktadır.

Anadolu'da en iyi korunmuş bu özelliklerde avlulu çeşmelerden biri olan Efes'teki stadyumdan tiyatroya uzanan caddenin batısında yer alan çeşme, M.S. 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.[770] Panayırdağı'nın kuzeybatı eteklerindeki kayalık yamaç üzerine inşa edilmiş olan 10.75x9.75 m ölçülerindeki kareye yakın dikdörtgen planlı çeşme yapısı; peristilli bir avlu, avlunun kuzey tarafındaki üç nişli düzenlenmiş bir çeşme cephesi ve bu cephenin önündeki 0.73 m derinliğinde, 6.03x0.62 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir havuzdan (*piscina*) oluşmaktadır. Doğu yönde düz bir duvarla sınırlanan 7.55x6.20 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı avlu, yapının ilk evresinde, güney ve batı yönde ikişer sütun dizisinden oluşan iki portikoyla çevrelenmiştir. Ancak daha geç bir evrede, avluyla batı portikoyu ayıran stylobat üzerine 0.35 m kalınlığında bir duvar örülerek bu yöndeki portiko, kireç havuzuna dönüştürülmüştür. Stadyumdan tiyatroya giden caddenin hemen batısındaki çeşme yapısına giriş, güney portikonun güneyine açılan 1.62 m genişliğindeki kapıdan sağlanmıştır.

Side'deki GG ve HH olarak adlandırılan iki çeşme, avlulu tasarımı sebebiyle Efes'teki çeşmeyle benzerlik gösterse de içerdikleri yapısal özellikler bakımından bu iki çeşmenin birbirlerinden tümüyle farklı olduğu anlaşılmaktadır. Side kentinin doğusundaki ana kapıdan güneybatı yönüne doğru uzanan büyük sütunlu caddenin batısındaki dükkân sırasının arasında yer alan GG Çeşmesi (M.S. 5-6. yüzyıl), güney yönde küçük bir avlu, avlunun kuzey tarafındaki her iki yanında birer niş bulunan

[770]Kat. No. 11; Jobst, 1986, **a.g.k.,** 60-62.

eksedralı bir çeşme[771] ve bunların doğusunda yer alan birbirinden farklı büyüklükteki iki mekândan oluşmaktadır. Çeşmenin bulunduğu avlu, güney ve doğu kenarı boyunca uzanan 2.00–1.90 m genişliğindeki bir galeriyle çevrelenmiştir. Doğrudan sütunlu caddeye açılan galeriye geçiş, güneyindeki Korinth başlığa sahip iki sütun dizisinden oluşan üçlü açıklıkla (gen. 7.00 m) sağlanmıştır. Bu geçişin hemen önünde 0.50 m ağız çapına sahip bir kuyu ya da sarnıç bulunmaktadır. Kuzey yönde bir eksedra ile sonlanan, batı yönde ise duvarla sınırlanan 3.60x2.55 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı avlu, doğu tarafında bulunan 1.35 m genişliğindeki bir açıklıkla ve güneyindeki Korinth başlıklı tek sütundan oluşan (gen. 2.85 m) ikili açıklıkla galeriye bağlanmaktadır.[772] Kentin güneybatısındaki P tapınağının güney duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan yamuk dörtgen planlı HH Çeşmesi (M.S. 5-6. yüzyıl), üç tarafı (doğu, batı ve güney) portikolarla çevrelenen peristilli bir avlu, avlunun kuzey kenarı boyunca uzanan *aedicula*lı bir çeşme cephesi ve bunun önündeki dikdörtgen planlı bir havuzdan oluşmaktadır. Böylelikle çeşme yapısının, avlusunun üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, en az üç yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Bulundukları kentlerde caddeler üzerinde konumlandırılan bu çeşmeler, atrium ya da basit peristil benzeri çeşme yapıları olarak da tanımlanabilirler. Roma ve kendi döneminin dekoratif çeşmeye sahip peristilli lüks konut avlularını da hatırlatan bu çeşmeler, dönemin kamusal çeşmelerindeki değişen mimari anlayışı da açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu tip çeşmelerin en önemli karakteristik unsuru olan avlunun oluşturulmasındaki amaç, su almaya gelenler için gölgelik bir mekân sağlamak ve daldırma havuzuna biriken suyun pislikten ve güneşten korunmasını sağlamak olmalıydı. Nitekim bu tip örneklerden ikisinin Side'de yer alması, kentin yaz aylarında ulaştığı yüksek sıcaklık değerlerinin yarattığı olumsuz koşullar da göz önünde bulundurulduğunda, şaşırtıcı bir durum değildir. Anıtsal görünümleriyle adeta birer heykel sergisi olan Roma Dönemi çeşmelerinin aksine, dışı oldukça sade olduğu anlaşılan

[771]Avlunun doğusunda yer alan 2.40 m. yüksekliğinde, 1.90 m genişliğinde, 1.65 m derinliğindeki yarım daire plânlı ve yuvarlak kemerli eksedranın iç cephesi üç nişli bir düzenlemeye sahiptir. Çeşme nişi olarak kullanıldığı anlaşılan bu nişlerden yandakiler dikdörtgen, ortadaki ise yarım daire kesitlidir. Eksedranın içerisinde, avluya açılan tarafının iki kireç taşı levha (yük. 0.80 m, kal. 0.12 m) ile sınırlandırılmasıyla oluşturulan, 1.00 m derinliğinde, zemini tuğla plakalarla döşeli bir havuz bulunmaktadır. Havuzu sınırlayan levhaların önünde, mermerden yapılmış açık bir drenaj kanalı mevcuttur. Eksedranın her iki yanında, yarım daire kesitli ve yuvarlak kemerli birer niş (yük. 1.30 m, gen 0.54 m) daha yer almaktadır. Eksedra nişleri gibi çeşme olarak kullanıldığı anlaşılan bu nişlerin önünde ise 0.70x0.64 m ölçülerinde küçük birer su haznesi mevcuttur.

[772]Avlunun güneydoğu köşesini teşkil eden L payenin taşlarından birinin yüzeyine Latin haçı işlenmiştir; bkz. Eyice 1952, **a.g.k.**, 38.

bu yapılarda, dönemin mimari anlayışına paralel biçimde, tüm dekoratif unsurlar iç mekânda toplanmıştır.[773]

Avlulu çeşme yapılarının yanı sıra Geç Antik Çağ boyunca farklı boyutlarda ve daha farklı formlarda çeşmeler de inşa edilmiştir. Bunlardan bazıları, *aedicula*lı cepheye sahip çeşmelerdir. M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren karşılaşılan ve Roma Dönemi'nde yaygınlık kazanan *aedicula*lı çeşmeler, Geç Antik Çağ'da azalış gösterse de varlığını sürdürmüştür. Çoğunlukla tek bir yapı ya da yapı kompleksinin bir parçası olarak inşa edilen bu tip çeşmeler, iki ya da dört sütunun desteklediği üçgen alınlığa sahip çeşme cephesi ve bunun önündeki daldırma havuzundan oluşmaktadır. Bu özellikteki çeşmelerin Anadolu'daki geç tarihli örneklerinden biri Side'deki su kemerinin sonlandığı ve suyun biriktirildiği yer olan açık sarnıcın (H2) sütunlu caddeye (C) bakan cephesinin batı kanadında yer almaktadır (Kat. No. 33). M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilen çeşmeden günümüze sadece dışarıya doğru çıkıntı yapan 2.20 m genişliğe ve 1.45 m derinliğe sahip dikdörtgen kesitli iki kaide ulaşabilmişse de, kaidelerin eşit yükseklikte (1.90 m) ve boyutlarda oluşu, bunun yanı sıra kaidelerin cephe üzerindeki yerleştiriliş düzeni ve kullanılan mimari plastik unsurların uyumu, bunların birer *aedicula* kaidesi olabileceğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Kaidelerin arasında 2.53 m genişliğinde, 0.27 m derinliğinde düz cepheli bir de niş yer almaktadır. Niş aksında 0.22 m çapında, zemin seviyesinden 2.15 m yükseklikte (gerisindeki sarnıçla bağlantılı olduğunu düşündüğümüz) bir su oluğu bulunmaktadır.[774] Çeşmenin havuz düzenlemesine ait bir veri günümüze ulaşmamış olsa da, iki kaide arasında kalan açıklığın parapetle kapatılmasıyla niş önünde kalan bu alanın havuz olarak kullanılmış olması akla yakın bir öneridir. Nitekim, geç dönem kapısının hemen doğusundaki Üç Havuzlu Çeşme'nin (M.S. 3. yüzyıl) *aedicula* kaideleri arasında görülen havuzlar,[775] söz konusu çeşme yapısında da benzer bir uygulamanın yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Side'deki *aedicula*lı cepheye sahip çeşme örneği sadece bu yapıyla sınırlı değildir. Kentin Liman Bölgesi'nde yer alan HH Çeşmesi'nin cephesinin de *aedicula*lı bir cephe düzenlemesine sahip olduğundan daha önce söz etmiştik. Ayrıca geç dönem şehir kapısının (Tak)

[773]Çeşmelerin dekoratif özellikleri için bkz. Kat. No. 11, 34 ve 35.
[774]Eyice, bu oluğun açık olmadığını belirterek, oluğun bulunduğu blok taşın tiyatroda tente germek için kullanılan taşlardan biri olabileceği önerisinde bulunmuştur. Araştırmacı bu nedenle, buranın bir çeşme olamayacağı vurgusunu yapmıştır. Ancak yerinde yapmış olduğumuz incelemelerde söz konusu oluğun açık olduğu, dolayısıyla buranın bir çeşme olduğu kesinlik kazanmıştır. Eyice'nin önerisi için bkz. Eyice 1952, **a.g.k.**, 37.
[775]Üç Havuzlu Çeşme için bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 108-113.

güneyinde yer alan ve Geç Antik Çağ'da çeşmeye dönüştürülen Vespasianus Anıtı da *aedicula*lı bir cepheye sahiptir. Bu örnekler, *aedicula*lı cephe mimarisine sahip çeşmelerle ilgili Side özelinde yerel bir eğilimin olduğuna işaret etmektedir.[776]

Geç Antik Çağ'da görülen bir diğer çeşme formuysa, nişli çeşmelerdir. Çeşmeyi bir yapıya ya da yapı kompleksine entegre etmenin ve onu vurgulamanın en pratik çözümlerinden biri olarak ortaya çıkan ve özellikle Geç Antik Çağ'ın lüks konutlarda ve dini yapılarında sıklıkla görülen nişli cephe düzenlemesine sahip çeşmelerin birkaç örneğine kamusal alanda da rastlanmaktadır. Bunlardan biri Side'deki Dairesel Havuzlu Çeşme'dir (Kat. No. 32). M.S. 4. yüzyılın ortasında Attius Philippus Suru ile eş zamanlı inşa edilen ve surun bir parçası olan çeşme;[777] yarım kubbeyle sonlanan büyük bir niş (yük. 4.80 m, gen. 3.80 m, der. 1.85 m) ve bunun üzerinde yer alan daha küçük boyuttaki üç nişten oluşan bir cephe düzenine sahiptir. Büyük nişin önünde, üç basamaklı dairesel bir platform üzerinde yükselen 3.80 m çapında 0.58 m derinliğinde dairesel planlı bir havuz yer almaktadır.

Tek nişli cephe düzenlemesine sahip bir diğer çeşme örneği ise Sagalassos'ta bulunmaktadır. Yukarı Agara'nın güneydoğusundaki M.S. 2. yüzyılın son yirmi yılında inşa edilmiş ve M.S. 180-191 yıllarında Commodus'a ithaf edilmiş olan Macellum'un batı portikosunun kuzey ucuna, M.S. 4. yüzyıl sonu ya da 5. yüzyıl başında tek nişli bir çeşme eklenmiştir. Tümüyle tuğla malzeme ile inşa edilmiş olan yarım daire planlı, yarım kubbeyle örtülü çeşme nişinin (gen.1.85 m, yük. 3.47 m, der. 0.95 m) merkezinde, su oluğunu çevreleyen küçük boyutlu bir niş (gen. 0.60 m, yük. 1.10 m, der. 0.25 m) daha yer almaktadır (Çiz. 138, Res. 254). Duvar yüzeyinde çeşme cephesinin tamamının mermer levhalarla kaplı olduğunu gösteren kenet izleri bulunmaktadır. Ayrıca çeşme nişinin ön tarafının levha ile kapatılmasıyla su haznesi oluşturulduğunu, tuğla duvarda bulunan levha izden anlamak mümkündür.[778]

Söz konusu tek nişli çeşmelerin yanı sıra yan yana birkaç nişten oluşan çeşmelere de rastlanmaktadır. Efes'teki Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı'nın peristilli avlusunun kuzey kenarında üç nişli düzenlenmiş bir çeşme cephesi olduğundan yukarıda

[776]Tez kapsamında ele alınan kentler içerisinde Side haricinde kamusal alanda inşa edilmiş aediculalı cephe mimarisine sahip Geç Antik Çağ çeşmesiyle karşılaşılmamıştır.
[777]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 111.
[778]2011 yılı kazı sezonunda açığa çıkarılan Macellum'un batı portikonun kuzey ucundaki çeşmeye dair bilgiler kazı sonuçları raporlarıyla sınırlıdır; Waelkens vd., 2012, **a.g.k.**, 246; M. Waelkens vd. (2013). Sagalassos 2011 Kazı ve Restorasyon Sezonu, *34. KST (3).* Çorum, s. 142. Ayrıca çeşme ile ilgili araştırmaların kazı ekibince henüz tamamlanmamış olması sebebiyle kataloğa dahil edilmemiştir.

bahsetmiştik. Söz konusu çeşme gerek cephe düzenlemesiyle gerekse dekoratif özellikleriyle Olympos Piskoposluk Sarayı'ndaki çeşmelerle ve Geç Antik Çağ'da inşa edilmiş pek çok konut çeşmesiyle yakın benzerlik göstermektedir.[779]

Laodikeia'daki Doğu Kapısı'nın Kuzey Kulesi ile sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan 21.50x9.85 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı bir su deposunun (M.S. 5. yüzyıl başı) doğuya bakan ön cephesinde, birbirine 2.50 m aralıklarla yerleştirilmiş dikdörtgen planlı üç çeşme nişi yer almaktadır (Kat. No. 2). Yarım daire kemerli olduğu anlaşılan bu nişlerin her biri, kemer başlangıç seviyesine kadar devşirme travarten bloklarla yapılmıştır. Bloklar birbirine yarım daire tuğla kemerlerle bağlanarak ön cephede dışa taşkın üç nişli çeşme düzenlemesi elde edilmiştir. Su deposunun kuzey duvarının ön cephesi üzerinde (ana eksen üzerinde) duvar içerisinde 0.60 m derinliğinde, 0.70 m genişliğinde dikdörtgen planlı dördüncü bir çeşme nişi daha bulunmaktadır.

Geç Antik Çağ'da karşılaşılan bir diğer çeşme formu da eksedradır. Tralleis'teki sütunlu caddenin güney tarafında yer alan Su Deposu/Çeşme (Kat. No. 16), eksedra formu çeşmelerin Anadolu'daki geç tarihli nadir örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eksedra formundaki bir cephe ve bu cephenin çevrelediği yarım daire formundaki bir havuzdan oluşan çeşme yapısı, plan itibariyle her ne kadar Roma Dönemi'nin apsidal temelli çeşmelerini hatırlatsa da zengin süslemeli cephe mimarisine sahip bu çeşmelerin anıtsal görünümünden oldukça uzaktır. Mevcut mimari ve arkeolojik veriler ışığında çeşme yapısının, her iki yanında simetrik olarak konumlanan yedişer adet dükkanla birlikte tasarlanıp inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapı kamusal alana hizmet eden bir çeşme olmakla birlikte, her iki yanında yer alan dükkânlara su sevkiyatı sağlayan *castellum divisorium* işlevini de üstlenmiştir. Fonksiyonel özellikleriyle ön plana çıkan bu çeşmenin en yakın örneği, Side'de günümüzde müze binası olarak kullanılan, Roma Dönemi'ne tarihli Agora Hamamı'nın *caldarium* mekânında karşımıza çıkmaktadır. Dikdörtgen planlı mekânın doğu kenarının merkezindeki yarım daire planlı havuza sahip eksedra formlu çeşme, hem form olarak hem de hidrolik özellikleriyle Tralleis'teki çeşme ile çarpıcı benzerlikler göstermektedir (Res. 255).[780]

Geç Antik Çağ'ın kamusal alanlarında bir ya da birkaç tonozlu birimden oluşan çeşme örneklerine de rastlanmaktadır. Bu örneklerden biri Side'deki H2 sarnıcının sütunlu caddeye (C) bakan cephesinin doğu kanadındaki M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilen

[779]Benzer örnekler için bkz. Kat. No. 15, 19, 21, 22, 23, 24, 42.
[780]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 232-240.

çeşmedir (Kat. No. 33). Beşik tonozlu ve dikdörtgen planlı bu çeşme yaklaşık 2.50x2.00 m ölçülerindedir. 2.18 m yüksekliğindeki çeşmenin yaklaşık yarısını örten 0.95 m derinliğindeki beşik tonoz, alt ve üst kısmı kademeli silmelerle sonlanan blok taşlar üzerine oturmaktadır. Çeşmenin iç cephesi tonoz başlangıç seviyesine kadar (1.35 m), alt ve üst kenarı yatay silmelerle sonlanan kireç taşı levhadan, bunun üst kısmı ise kesme taş örgüden oluşmaktadır. Devşirme olduğu anlaşılan bu levhanın üst sileme seviyesinde (ortasında), levhanın oyulmasıyla oluşturulmuş 0.13 m çapında (gerisindeki sarnıçla doğrudan bağlantılı) bir su oluğu bulunmaktadır.

Sillyon Kenti'nin hemen girişindeki Helenistik sur duvarı, hamam ve teras duvarıyla çevrelenen meydanın doğu kanadını oluşturan çeşme de (Kat. No. 30) tonozlu çeşmelerin Geç Antik Çağ'daki temsilcilerinden biridir. Kuzey-güney aksında uzanan çeşme ve arka cephesini oluşturan istinat duvarı, yaklaşık 55 m boyunca Ana Kent Kapısı ile meydanın kuzey sınırı olan ana kaya kütleri arasında uzanmaktadır. Kısmen ayakta olan ancak yıkıntılar nedeniyle tam olarak algılanamayan çeşme yapısının, toprak üzerindeki takip edilebilen bakiyeleri, yapının özgününde U planlı olduğuna işaret etmektedir. Yaklaşık 16 m uzunluğunda olduğu anlaşılan çeşmenin uzun kenarında, suyun aktığı eş biçim ve büyüklükte (2.80x2.10 m) üç beşik tonozlu birim yer almaktadır. Söz konusu çeşme yapısında görülen mimari düzenin tonoz, kemer ve taşıyıcı kalın duvarlar üzerine kurgulanmış olması; çeşmenin, asıl işlevinin yanı sıra, arkasındaki istinat duvarını destekleyici bir rol üstlendiğini de göstermektedir. Sillyon Kenti'nde günümüze ulaşabilmiş tek Geç Antik Çağ çeşmesi olan yapıda tercih edilen tuğla kemerli tonoz sistemi ve duvar örgüsündeki malzeme kullanımı, Side Piskoposluk Mahallesi içerisinde yer alan sarnıcın hamama bakan ön cephesindeki tonozlu çeşmelerle oldukça benzerdir. Her iki yerleşimin yakınlığı göz önüne alındığında, bu malzeme-tekniğin ve plan tasarımının kullanıldığı çeşme yapılarının sayıca azlığı, her iki kentteki söz konusu çeşmelerin benzer pratiklerin hâkim olduğu yakın tarihlerde inşa edilmiş olduklarına işaret etmektedir.

Tüm bu saydığımız çeşme örneklerinin yanı sıra Geç Antik Çağ boyunca küçük boyutta kamusal çeşmeler de yapılmıştır. Bunlar çoğunlukla taş ya da mermer levhaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan küçük bir daldırma havuzuna ve bu havuza su sağlayan oluklu bir düzenlemeye sahip, basit dörtgen formlu çeşmelerdir. İlk örnekleri M.Ö. 6. yüzyılda Yunan şehirlerinde görülen ve Roma Dönemi'nde *Lacus* olarak adlandırılan; büyük kamusal alanlardan ziyade sokaklarda tercih edilen bu çeşmelerin

Anadolu'daki Geç Antik Dönem örneklerinin ikisi Laodikeia'da yer almaktadır. Laodikeia Kilisesi'ne (M.S. 4. yüzyılın ilk yarısı) bitişik olarak, Suriye Caddesi ile Kuzey Tiyatro'yu birbirine bağlayan ara sokaklar üzerinde yer alan bu çeşmelerden biri kareye yakın dikdörtgen (1.10x1.45xder. 0.77 m), (Kat. No. 4), diğeri dikdörtgen planlı (1.45x2.45xder. 0.75 m), (Kat. No. 3) tek bir havuzdan oluşmaktadır. Oldukça basit bir forma sahip bu çeşme havuzlarının en dikkat çekici özelliği ise havuz parapetlerinin ön yüzünde çeşmenin dinsel amaçlı kullanımıyla özdeşleşen sembolik öğelere yer verilmiş olmasıdır.[781]

Tek havuzlu çeşmelerin haricinde Geç Antik Çağ kamusal çeşmeleri arasında dikdörtgen plana sahip iki havuzlu çeşme örneği de mevcuttur; Kibyra Agorası I. Teras Sütunlu Caddesi'nin batı kenardaki (doğu giriş kapısının karşısında) *Castellum Divisorium*/Çok İşlevli Çeşme Yapısı (Kat. No. 17) farklı boyutlardaki dikdörtgen planlı iki havuzdan oluşmaktadır. Tamamı devşirme mimari bloklarla inşa edilmiş çeşme, toplamda 6.00x4.60 m ölçülerindedir ve yaklaşık 1.13 m yüksekliğe sahiptir. Agora I. Teras duvarına yaslanan, 6.00x3.50 m ölçülerindeki ilk havuz, suyun toplandığı ve dağıtıldığı rezervuar fonksiyonuna sahip olup batı parapetlerinin merkezine Agora II. Teras'tan gelen suyun ana akarı yerleştirilmiştir. Çeşmenin bu bölümünde havuzun batı ve kuzey duvarlarının iç yüzeylerinde 11 adet (9'u batıda, 2'si kuzeyde) dikine düzenlenmiş 0.10 m genişliğinde künk oluğu bulunmaktadır. Bu dağıtım sistemi, ilk havuz yaklaşık 0.80 m yüksekliğe kadar dolduğunda, fazla gelen suyun 11 farklı alana bu künkler ile iletilmesini sağlamaktadır. Çeşmenin ikinci havuzu ise 6.00x1.10 m ölçülerinde ve dikdörtgen planlıdır. Dağıtım işlevli ilk havuzun doğusundaki tek akarla, çeşme işlevli bu ikinci havuzun dolması sağlanmıştır. Temel tasarım özellikleriyle Roma Dönemi'nin çift havuzlu anıtsal çeşmelerin havuzlarını hatırlatan bu örnek, gerek işleviyle gerekse sadeliğiyle seleflerinden oldukça farklıdır.

Mimari olarak tanımlanabilir, daha doğrusu sınıflandırılabilir bu türden çeşmelerin yanı sıra öncülü ya da ardılı olmayan, pragmatik çözümlerle oluşturulmuş münferit örneklere de rastlanmaktadır. Plân şemaları belli bir düzen göstermeyen bu örnekler arasında Sagalassos Aşağı Agora'nın güneyindeki kuzey-güney doğrultusunda uzanan sütunlu caddenin batı portikosundaki, M.S. 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilen çeşme (Kat. No. 41) ve yine aynı kentteki, Kuzeybatı Heroon'un önündeki

[781]Kat. No. 3 ve 4 konumu, yapısal ve dekoratif özellikleri nedeniyle hem kamusal çeşmeler hem de dini çeşmeler başlığı altında değerlendirilmiştir.

küçük meydanın kuzeydoğu köşesinde yer alan M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilen çeşme[782] sayılabilir. Aşağı Agora'daki sütunlu caddeyi batı yönde sınırlayan duvarın altından geçerek güneydoğu yönünde cadde döşemesinin altında devam eden erken dönem su kanalının duvarı aştığı noktada, kanalın doğu çıkışı pragmatik bir çözümle moloz taşlar ile kapatılarak 0.89x0.99 m ölçülerinde bir su toplama haznesi meydana getirilmiş ve bu haznenin önüne yarım çanak formunda bir teknenin eklenmesi ile sokak çeşmesi oluşturulmuştur.[783] Doğrudan batı portikonun zeminine oturan 2.10 m uzunluğunda, 0.48 m derinliğinde ve 0.76 m yüksekliğindeki bu tekne, batısındaki girintili duvara kireç harcı ile bağlanmıştır. Böylelikle kanaldan akan sular tekne seviyesine kadar yükselebilmiştir. Ayrıca teknenin arkasındaki hazne içerisinde biriken suyun korunması amacıyla, çeşmenin bulunduğu girintili duvarın üzerinin 1.60 m uzunluğunda, 0.37 m yüksekliğinde bir blok taşla kapatıldığı anlaşılmaktadır.[784] Kuzeybatı Heroon'un doğusundaki çeşme ise kemerli bir girişi olan tonozlu merkezi bir oda, bu odaya kemerli kapılarla açılan sarnıç (batı yönde) ve ikinci bir odadan (doğu yönde) oluşmaktadır (Res. 252-253).[785] 1.45x1.42 m ölçülerindeki kare planlı merkezi odada 1.00 m derinliğinde, içi tümüyle mermer plakalarla kaplı apsidal bir çeşme havuzu yer almaktadır. Ayrıca havuzun bulunduğu bu mekânın güney cephesi sıva ile kaplanmış, diğer cepheleri ise Docimeon *pavonazzetto* mermeriyle kaplanmış ve bir silme ile taçlandırılmıştır. Merkezi odanın doğusundaki odada ise dış yüzü oniks (damarlı akik) kaplama olan yarım daire formunda ikinci bir

[782]Kuzeybatı Heroon'un doğusundaki çeşmenin girişi günümüzde kapalı olduğundan ve yayınlarda planının olmamasından dolayı yapının ayrıntılı tasviri yapılamamıştır. Bu sebeple kataloğa dahil edemediğimiz çeşmeyle ilgili yapısal özellikler sadece, mevcut yayınların verdiği ölçüde ele alınmıştır. Çeşmenin yapısal özellikleri ile ilgili bkz. M. Waelkens vd. (2000b). The north-west Heroon at Sagalassos, *Sagalassos V: Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997* (Vol. 11). (Ed. M. Waelkens ve L. Loots) Leuven University Press, s. 567-568; Richard 2012, **a.g.k.,** 223, 228; Jacobs ve Richard 2012, **a.g.k.,** 22-23; Lavan, 2020, **a.g.k.,** 538-539.

[783]Orijinal su kanalın su taşıma kapasitesinin büyüklüğü ve çeşme teknesinin ve arkasındaki haznenin boyutu dikkate alındığında, bu noktadan su akışının büyük ölçüde azaldığı sonucuna varılabilir. Altıncı yüzyılın başlarında Sagalossos'da ektili olan depremin, kentin su tedarik ağının baştan sona yeniden düzenlenmesine neden olduğu görülüyor. Çeşmenin bulunduğu yerdeki arkeolojik veriler, şehrin beş su kemerinden en az birinin kaynağının azaldığını göstermektedir. Ayrıca erken dönem su kanalının kapatılarak, buradan akan suyun sadece 6. yüzyıl çeşmesini beslemesi, Aşağı Agora'dan (muhtemelen meydanın kuzey tarafındaki nymphaeum'un su kaynağından) kentin güney tarafındaki yerleşimlere su sağlamak için yeni bir su tedarik sisteminin oluşturulması, kentin güney bölümünün orijinal su kaynağının kesintiye uğradığını ya da en azından azaldığını doğrulamaktadır; Jacobs ve Richard 2012, **a.g.k.,** 65–67; I. Jacobs ve M. Waelkens, 2013, **a.g.k.,** 244.

[784]Çeşme haznesini örtmek için kullanılan bu taşın, aslında caddenin hemen güneyindeki sınır duvarının üst sırasına ait olduğu anlaşılmıştır; bkz. I. Jacobs ve M. Waelkens, 2013, **a.g.k.,** 238.

[785]Kentin su dağıtım şebekesinden bağımsız olarak inşa edilmiş çeşmeye su, sarnıçtan sağlamıştır. Bkz. Waelkens vd., 2000, **a.g.k.,** 567-568; Richard 2012, **a.g.k.,** 223.

çeşme havuzu bulunmaktadır. Bu anlamda yapının iç mekânının özenli dekorasyonu, oldukça sade dış cephesiyle güçlü bir tezat oluşturmaktadır.[786]

Yaptığımız bu kısa tanımlardan da anlaşılacağı üzere Geç Antik Çağ kamusal çeşmeleri için genel bir tanım ve tipoloji yapmak oldukça güçtür. Çalışma kapsamında ele aldığımız kentlerdeki M.S. 4. yüzyıldan 6. yüzyıl sonuna kadar süregelen nüfus artışı ve hızlı yapılaşma sürecine bağlı olarak kentlerdeki su ihtiyacının artması, ayrıca 4. yüzyıldan itibaren görülen zorlu ekonomik koşullar nedeniyle değişen yapı politikaları; bu dönemde inşa edilen çeşmelerdeki form ve oranlarından o yapıda kullanılan malzeme ve tekniğe kadar büyük farklılıklar ortaya çıkmasına neden olmuştur.[787] Bununla beraber, Roma Dönemi'nde inşa edilmiş olan anıtsal çeşmenin inşa ve bakımının gerektirdiği masraf ve işgücünün boyutları, dönemin ekonomik şartları göz önünde bulundurulduğunda; küçük ölçekte, söz gelimi basit formda çeşmelerin inşa edilmesine neden olmuştur. Var olan çeşmelerin onarılarak kullanılmasında, mevcut bir kamusal yapının birtakım modifikasyonlarla çeşmeye dönüştürülmesinde de rol oynayan bu yaklaşımla; minimum zaman, enerji ve finansal yatırım ile maksimum fayda elde etmek amaçlanmış olmalıydı. Bu dönem kamusal çeşmelerin inşasında ise yerel mimari geleneklerden, öncül örneklerden ve dönemin mimari pratiklerinden faydalanarak, tek bir standardı olmayan çok sayıda farklı formda çeşme ortaya çıkmıştır.

Geç Antik Çağ çeşmelerinin form ve oranlarında izlenen bu değişiklik, bezemede de kendini göstermektedir. Bu dönemin sıfırdan inşa edilen kamusal çeşmelerinde, yeni dinin de etkisiyle, artık çeşme cephesini zenginleştiren Pagan kültüre ait heykellerden vazgeçilerek, bunun yerine Hıristiyanlığa özgü bezeme öğelerinin işli olduğu havuz parapetleri kullanılmaya başlanmıştır. Heykelin sergilenmesi amacıyla yapılan niş ve *aedicula*lar ise artık sadece cepheyi hareketlendiren ve suyun aktığı noktayı vurgulayan birer yapısal eleman olarak kullanılmıştır. Roma Dönemi'nin anıtsal çeşme cephesini yansıtan, böylelikle çeşmenin görkemine katkı sağlayan devasa havuzlar yerine su dağıtımı işlevine de sahip daha küçük boyutta havuzlar yapılmıştır. Literatürde *Çeşme Evi* olarak kabul gören avlulu çeşmelerden de anlaşılacağı üzere dönemin lüks konut mimarisine de paralel bir anlayışla tüm dekoratif unsurlar dış cephede değil, özenle dekore edilmiş iç mekânda toplanmaya başlamıştır.

[786]Waelkens vd., 2000, **a.g.k.,** 567-568; Richard 2012, **a.g.k.,** 223, 228; Jacobs – Richard 2012, **a.g.k.,** 22-23; Lavan, 2020, **a.g.k.,** 538-539.
[787]Uzunlukları 10-20 m'den 65 m'ye kadar ulaşan anıtsal çeşmelerle karşılaştırıldığında 21 m-1 m uzunlukları arasında değişen bu çeşmeler Roma öncüllerine kıyasla oldukça mütevazı ölçekte yapılardı.

Kamusal çeşmelerinin yapısal ve dekoratif tasarımında izlenen bu değişim malzeme kullanımında ve teknik uygulamada da kendini belli eder. Bu dönemde değişen ekonomik koşulların da etkisiyle Roma Dönemi'nde uygulanan kesme taşların yoğun kullanımından vazgeçilerek, çoğu zaman yerel nitelikteki moloz taş, kaba yontu taş, zaman zaman da devşirme yapı malzemesinin, çeşmelerin beden duvarlarının inşasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Geç Antik Dönem'de görülen tüm bu malzeme değişimi aynı zamanda inşa tekniğinin değişmesinde de belirleyici olmuştur. Bu dönem duvarları Roma Dönemi'nin duvarlarına kıyasla biraz daha basit ve ucuz yapıda, çoğu zaman düzensiz moloz taş örgüyle (*opus incertum)*, zaman zaman taş ve tuğladan oluşan almaşık teknikte inşa edilmişlerdir. Oysaki Roma Dönemi anıtsal çeşmelerinde duvarların daha çok *pseudo-isodomik* tekniğinde gayet muntazam ve kalın biçimde inşa edildikleri görülür. Çalışma kapsamında incelediğimiz kamusal çeşmelerin düzensiz örgü *opus incertum* tekniğinde inşa edildiği için her birinin cephesi ya sıvalı ya da mermer kaplamadır. Duvarların alt bölümü, öndeki havuzun üst seviyesine kadar seramik/tuğla tozu katkılı, kalın ve sert bir hidrolik sıva ile kaplanmıştır. Söz konusu harcın kullanılmasının nedeni, harcın mukavemetini arttırmak; ayrıca alttaki bağlayıcı özelliği olan harcı koruyarak duvarın su geçirgenliğini önlemektir. Çeşme cephelerinin üst bölümü ise çoğu zaman beyaz renkte kireç harcı ile sıvanmıştır. Böylelikle moloz taşın yüzey yapısından kaynaklanan seviye farklılıkları tesviye edilerek üzerine uygulanacak mermer kaplama ya da fresk için düz bir yüzey elde edilmiştir. Bunun yanı sıra günümüze gelebilen çeşme havuzlarının bazılarında yerel taş ve mermer ya da başka bir yapıdan devşirilmiş mermer levhalar ve levha payeleri tercih edilmiştir. Bu havuzların zemininde ise hidrolik harçla sabitlenen tuğla plakalar ya da mermer kaplamalar kullanılmıştır.

5.3.2. Konut Çeşmeleri

5.3.2.1. Mekânsal ve Fonksiyonel Bağlamda Çeşme-Konut İlişkisi

> *"Evlerin sayısı kadar çeşme olduğu için, daha doğrusu her evde çok sayıda çeşme olduğu için, sularımızın zenginliğini evlerin sayısına göre değerlendirebiliriz ve aslında atölyelerin çoğu da bu şekilde süslenmiştir... Bizde herkesin evinde bir çeşme olduğu için çeşmeler sadece teşhir için akar".*
>
> *Libanius Orat. 11. 244-248*

Merkezi konumda olan büyük kentlerden, ticari olarak gelişmiş liman kentlerine ya da savunma amacıyla kurulmuş sınır kentlerine kadar, imparatorluğun etkisi altındaki oldukça geniş bir coğrafyada, Geç Antik Çağ'da inşa edilmiş ve çeşitli değişiklerle kullanılmış lüks konutlar ile karşılaşırız. Bu özel konutlar, Geç Antik Çağ kentlerinde, kent seçkinlerinin rollerindeki değişimin tanıklarıdır.[788] Yukarıda da belirtildiği gibi[789] Geç Antik Dönem'de *decurion*ların üzerine yüklenen ağır vergiler gibi sorumluluklar ve imparatorluğun içinde bulunduğu genel ekonomik şartlar nedeniyle kent meclisleri büyük bütçeli yatırımlardan kaçınmış, kentlerin önde gelen zengin ailelerine mensup bireyler, kamusal yapıların inşası ve bakımı gibi zoraki bir görev haline gelen ve artık banisine itibar sağlamayan harcamalar yerine daha çok siyasi, sosyal ve ekonomik statülerinin sembolü olan kendi konutlarına büyük önem vermeye başlamışlardır.[790] Bir başka deyişle, kent mimarisinin aristokrat sınıfın rekabeti için bir sahne olarak önemini yitirmesi sonucunda, sosyal ve politik yaşamda daha merkezi bir rol oynamaya başlayan konutlar, otokratik seçkinler için iktidar koltukları haline gelmiştir.[791] Kamusal alandaki rollerinden çok, toprak sahibi kimliğiyle ön plana çıkan seçkinler, bu güç ve zenginliği sergilemek için peristilli avlulara sahip lüks konutlar inşa ettirmişlerdir. Burada ayrıca bir parantez açmak gerekirse, dönemin yüksek rütbeli yöneticileri ve ruhban sınıftan kişiler

[788]Geç Antik Çağ; sosyal, politik, kentsel ve mimari alanların birbiriyle ilişkili bağlamları açısından dinamik bir değişim ve dönüşüm dönemidir.
[789]5.3.1.2. Geç Antik Çağ'da Kamusal Çeşmelerin Azalışına Etki Eden Faktörler
[790]W. Liebeschuetz (1999). Antik Kentin Sonu. *Geç Antik Çağda Kent*, (Çev. Suna ve Ertuğrul Güven), Homer Kitabevi, İstanbul, s.6; Kentsel idareden sorumlu olan *decurion*lar, merkezi yönetim tarafından önem verilen vergilerin toplanması ve finansal hizmetler, kentin genel bakımına ilişkin su temini, sokakların ve kamusal binaların bakımı, sokakların ve kanalizasyonun temizliği, askeri malzemenin tedariki, pazarların kontrolü, tarımsal üretimin sağlanması, gıda temini, bayındırlık işleri ve festivallerin düzenlenmesi gibi pek çok görevi üstlenmişlerdir. Bkz. Sevinç, 2022, **a.g.k.,** 162.
[791]S. Scott (1997). The Power of Images in Late-Roman House. *Domestic Space in the Roman World: Pompeii and Beyond: Journal of Roman Archaeology Supplement 22*, (Ed. R. Laurence ve A. Wallace-Hadrill), Portsmouth, Rhode Island, s.59.

de bazı işlevsel farklılıklara sahip mekânlar dışında tasarım açısından aristokrat sınıfa ait konutlara benzer şekilde, peristilli lüks konutlar inşa ettirmişlerdir. Zira, Geç Antik Dönem'de aristokratlar hem yönetici,[792] hem de dini liderlik[793] görevlerini de yerine getiren kişiler olarak bilinmektedir. Bu anlamda bir piskopos ve yöneticinin yaşadığı bu peristilli konutlar, aynı zamanda bir aristokrat konutu olarak kabul edilmektedir.[794]

Esasında Akdeniz konut mimarisinin ayrılmaz bir parçası olan ve Pompeii-Herculaneum evlerinde yaygın olarak görülen peristilli avlu, Anadolu'da Helenistik Dönem'den itibaren kullanılmakta olup,[795] Geç Antik Dönem yönetici ya da üst sınıfa mensup ailelere ait konutlarda anıtsal ve yaygın hale gelmiştir.[796]

Bu tip evlerde karakteristik olarak ortada üstü açık bir alan ve onu çevreleyen portikolar bulunmaktadır. Avlularda çatının ortasında açıklık oluşturan *compliviuma* karşılık olarak zeminde yağmur suyunun toplandığı sığ havuz durumundaki *impluvium*

---

[792]Dönemin *Praefectus Praetorio ve Praefectus Urbi* olarak tanımlanan ve imparatorun en üst siyasi vekili konumuna erişmiş olan kent ve eyalet valileri, daima soylu bir aileden seçilirlerdi. Aristokrat kesimin en önde gelenleri olarak kabul edilen yüksek rütbeli bu yöneticiler, kentlerden sorumlu olur, eyaletlerde imparator kadar geniş yetkilere sahip olarak bölgeyi onun adına yönetirlerdi. Bu kişilerde tıpkı imparatorlar gibi büyük ve gösterişli konutlarda ikamet eder, sorumlu oldukları kentleri *praetoria* adı verilen bu konutlardan yönetirlerdi. Bu konutlar, sahiplerinin sosyal statülerinden dolayı, mimari olarak daima gösterişli bir biçimde tasarlanırlar ve bu yüzden de üst sınıf konutlar olarak değerlendirilirler. Bkz: L. Lavan (2000). Late antique governors' palaces: a gazetteer. *Antiquité Tardive*, *7*, s. 135-164; L. Lavan (2001). The praetoria of civil governors in Late Antiquity. *Journal of Roman Archaeology*, *42*, s. 39-56.

[793]Geç Antik Çağ kendi sosyal düzeni içerisinde güçlü bir ruhban sınıfın varlığını da ortaya çıkarmıştı. Sosyal hiyerarşinin en üst noktasında yer alan imparator ve imparatora yakın olan yönetici sınıftan başka, artık dini işlerden sorumlu olan piskoposlar da yüksek yaşam biçimleriyle öne çıkıyor ve aristokrat zenginlerle birlikte etkin bir sınıfın varlığını oluşturuyorlardı. İmparatorluk genelinde Hıristiyan nüfusun hızlı bir şekilde artmasına paralel olarak piskoposların gözetimindeki cemaat kalabalıklaşmış ve etki alanları genişlemiştir. Piskoposların kontrolündeki kiliselerin M.S. 4. yüzyıldan itibaren zenginleştiği bilinmektedir. Kiliseler devletten aldıkları yardımın yanı sıra geniş toprakların sahipleriydi ve kent içerisinde mülkiyet biçiminde kalıcı vakıflara da sahipti. Bunun yanı sıra hatırı sayılır meblağlara ulaşan bağışlar toplanıyordu. Böylece zenginleşen kiliselerin yerel düzeydeki idarecileri durumundaki piskoposlar, aynı zamanda önemli bir serveti yöneten kişilerdi. Nüfuz sahibi oldukları halk kitlesinin kalabalıklaşması ve önemli bir servetin yöneticisi olmaları, Geç Antik Çağ'da piskoposların kent yönetiminde de söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla, bu önemli ve etkin kişilerin yaşamlarını devam ettirdikleri konut yapıları da buna uygun olarak tasarlanmış, üst sınıf konutların diğer temsilcileri olarak *Episkopeion* adı altında tanımlanıyorlardı. Bkz. H. Saradi (2006). *The Byzantine City in the Sixth Century. Literary Images and Historical Reality*, Athens, s. 105-117; Öztaşkın, 2013, **a.g.k.,** 182-184.

[794]Tez kapsamında ele aldığımız örneklerle ilgili arkeolojik ve epigrafik verilerin yetersizliği ev sahiplerinin kimliğiyle ilgili soruları sonuçsuz bırakmaktadır.

[795]Helenistik konut tasarımında peristil; sütunlu portikolar ile çevrili, merkezi konumu ile çevresinde gelişen mekânları birbirine bağlayan, mekânların ışıklandırma ve havalandırmasını sağlayan, en önemlisi sokak kapısı ile dışa açılan birimdir. Ancak evin kapısı doğrudan peristile değil bir vestibulum ile avluya bağlanır. Bkz. Zeyrek, T. H. (2005). *Anadolu Konut Mimarisinde Portikolu Avluların Gelişimi ve Değişimi: Mimari Açıdan Bir Değerlendirme*. Ege Yayınları, s. 33-34.

[796]S. Mitchell (1996). Geç Roma Anadolu'sunda Klasik Dönem kent ve yerleşmelerinin gelişimi. *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, ed. Y. Sey, Tarih Vakfı Yay., Ist*, s.201; S. P. Ellis (2004). Early Byzantine Housing. *Secular Buildings and the Archaeology of Everyday Life in the Byzantine Empire*, Oxford: Oxbow, s. 38.

yer almaktadır. *İmpluvium* ve *compluvium*dan oluşan sistem, çatıdan akan yağmur sularının evin ikincil su ihtiyacı için oluşturulan (peristil altındaki) sarnıçta toplanmasını sağlamıştır (Res. 256) .[797] M.S. 4. yüzyılın başlarında yaygınlaşan ve büyük bir zenginlik göstergesi olan bu konutlarda odalar, tipik olarak, Klasik şehrin cömertçe dekore edilmiş kamusal alanlarını taklit eden zengin süslemelerle birlikte, önceki örneklere göre çok daha "görünür" hale gelen dörtgen planlı peristil etrafında düzenlenmiştir.[798] Evin çekirdeğini oluşturan ve birçok yönden evin ana faaliyet alanı olan peristil, bir yandan evin ışık, su ve temiz hava kaynağı olarak pratik amaçlara hizmet ederken, diğer yandan da sütunlu portikolar rahat ve gölgeli açık yaşam ve çalışma alanları sağlamıştır. Ayrıca avlunun hem mimari hem de hareketlilik açısından merkezi olması, onu en sık ziyaret edilen alan haline getirmiş, aynı zamanda içinde ve çevresinde gerçekleşen ev içi rutinlerin ev otoritesi tarafından gözetlenmesi ve izlenmesi için de uygun bir alan sağlamıştır.[799]

Özel ve kamusal içerikli çeşitli günlük rutinlere ev sahipliği yapan peristilli avlu etrafında ise ayrıcalıklı mekânlar bulunuyordu. Bu dönemde konutlar; toplantılar, ziyafetler, kişisel temizlik ve ibadet[800] gibi bir zamanlar kamusal alanda yürütülen çeşitli işlevleri barındıracak şekilde tasarlanmıştır.[801] Çünkü bu dönemin lüks konutları yalnızca mülk sahibinin ve ailesinin yaşam alanı değil aynı zamanda kent içerisinde bir yönetim birimi olarak da önemli bir role sahip olmuştur.[802] Dönemin sosyal ve siyasal yapısındaki

---

[797]*İmpluvium*a düşen yağmur suları, özellikle uzun süren kuraklık dönemlerinden sonra çatılarda biriken toz ile kirlendiğinden, ilk yağmur suyunun atılması gerekmiştir. Bu amaçla *impluvium*un iki drenajı vardı: biri suyunu sokaktaki kanalizasyon sistemine, diğeri ise bir yeraltı sarnıcına yönlendiriyordu. Sarnıcın gideri kapatılarak kirlenen su, doğrudan sokaktaki kanalizasyona verildi. Su berraklaşınca kanalizasyona giden gider kapatılarak suyun sarnıca ulaşmasına izin verildi. Bkz. Vitruvius VI.3.1 Kitap VI; G. C. M. Jansen (2017). Water and water technology in Roman gardens. *Gardens of the Roman Empire*, Cambridge University Press, s. 404-407.

[798]J.A. Dickmann (1997). The peristyle and the transformation of domestic space in Hellenistic Pompeii. *Journal of Roman Archaeology-Supplementary Series 22*, s.124-125.

[799]L. Özgenel (2018). Between Public and Private: Rethinking Architecture and Use in Late Antique Houses in Asia Minor, *Abitare nel Mediterraneo tardoantico. Atti del II Convengo Internazionale del Centro interuniversitario di Studi sull'Edilizia abitativa tardoantica nel Mediterraneo (CISEM), (Bologna, 2-5 marzo 2016),* Bari. s. 541-545.

[800]M.S. 3.-4. yüzyıldan itibaren evlere özel hamamlar ve şapeller eklenmeye başladı. Bkz. S. P. Ellis (1991). Power, architecture, and decor: How the late Roman aristocrat appeared to his guests. *Roman art in the private sphere: New Perspectives on the Architecture and Decor of the Domus, Villa and Insula.* Michigan: University of Michigan Press, s. 122.

[801]Mitchell, 1996, **a.g.k.,** 201-203; E. Çonkır (2005). *Architectural elaboration of the" public" in the domestic architecture of late antique Anantolia: changes and transformations in the private setting* (Yayınlanmamış Tüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi), s.47.

[802]Sevinç, 2022, **a.g.k.,** 148-149; Bu dönemde valiler ya da diğer yerel idareciler işlerini kendi hanelerinden yönetmekteydiler. Halk üzerinde nüfuzları artan kent yönetiminde söz sahibi yetkililer, evlerinde daha kalabalık grupları ağırlamak zorunda kalmışlardır. M.S. 4. yüzyıl sonundan itibaren orta sınıf yöneticilerin azalmasıyla kent yönetimine ilişkin yetkiler daha sınırlı sayıda kişinin elinde toplanmaya başlamıştır.

değişimlere paralel olarak konutlara, ev sahiplerinin misafirlerini ağırlayabileceği, resmi veya gayri resmi resepsiyonların yapıldığı, genellikle apsisli büyük bir mekân olan *triclinium* (yemek salonu)[803] ve/veya kabul/toplantı salonu işlevinde yeni birimler eklenmiştir.[804] Bu evlere eklenen hamamlar ise Geç Antik Dönem'in kayda değer gelişmelerindendir.[805] Ancak plân tasarımının temelini oluşturan peristil geleneği M.S. 6. yüzyıla kadar devam etmiştir.[806]

Aristokratların artan gücü, evlerin mimari özellikleri kadar mekânların dekorasyonuyla da kendini göstermiştir. Bu dönemde alt ve orta sınıf evlerle aristokrat kesimin sahip olduğu evler arasında belirgin bir ayrım oluşmaya başlamış, evler, ziyaretçilere ev sahibinin sosyal ve ekonomik durumunun yüksek olduğunu gösterecek şekilde görkemli bir biçimde dekore edilmiştir. Özellikle M.S. 4. ve 6. yüzyılın başları arasındaki dönemde, arzu edilen bir mülkü mermer, mozaik ve fresk gibi lüks unsurlarla yenileyerek kullanmak yaygın bir uygulama haline gelmiştir.[807] Aynı zamanda kamusal mimarinin tanıdık bir unsuru olan çeşmeler, varlıklı hanelerin ihtişamını ve lüksünü yansıtmak için dekoratif bir eleman olarak konutlara eklenmiştir.[808] Çünkü Geç Antik Çağ'ın varlıklı insanları için su, sadece yaşam için gerekli bir unsur değil, aynı zamanda sofistike zevklerinin bir yansıması olarak dekoratif bir mimari içerisinde sergilemekten gurur duydukları bir öğe olmuştur. M.Ö. 1. yüzyılın sonları ila M.S. 1. yüzyılın başlarından itibaren villa ve saray mimarisinde görmeye başladığımız,[809] İmparatorluk

---

Yetkileri artan kent idarecilerinin evlerinde ağırladıkları misafirleriyle ilişkilerinin daha resmi bir durum kazandığı anlaşılmaktadır ki bu ilişki, mekân tasarımında hane sahibinin mevkiisini vurgulayan apsislerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bkz. Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 60-61.

[803]*Triclinium*, özellikle sosyal açıdan eşdeğer ziyaretçilere ve/veya yakın arkadaşlara verilen görkemli ziyafetler için kullanıldı. Öğleden sonraları ve akşamları gerçekleştirilen bu yemek, yerel bağlamda Geç Antik Çağ'da en önemli kamusal etkinliklerden biri haline geldi. Bu nedenle evin en cömertçe dekore edilmiş alanlarından biri haline dönüşen *tricliniu*ma gelen misafirler, yemeklerin, ortamın ve mekânın gösterişliliğinin tadını çıkarırken, sahibinin zenginliğine ve sosyal statüsüne tanıklık ettiler. Bkz. Ellis, 1991, **a.g.k.,** 117-134; L. Özgenel, 2007, **a.g.k.,** 239-281.

[804]Girişe yakın konumlanan ve *tricliniu*ma göre daha geniş tasarlanan salonlar toplantı salonu olarak tanımlanmaktadır. Birçoğu küçük bir bazilika biçiminde formunda, resmi toplantılar için düzenlenmiş bu odaların apsidal bölümünde ev sahibi konuklarını kabul ederdi. Bkz. Ellis, 1991, **a.g.k.,** 117-134; Özgenel, 2007, **a.g.k.,** 239-281; Özgenel, 2018, **a.g.k.,** 541-542.

[805]Mitchell, 1996, **a.g.k.,** 201-202.

[806]S. P. Ellis (1988). The end of the Roman house. *American Journal of Archaeology, 92* (4), s. 565-566; Ellis, 1991, **a.g.k.,** 122; Zeyrek, 2005, **a.g.k.,** 44.

[807]C. Ratté (2001). New Research on the Urban Development of Aphrodisias in Late Antiquity, (Ed. D. Parrish) *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesus, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos (Journal of Roman Archaeology Supplement 45)*. Portsmouth, Rhode Island, s.124.

[808]Mansel, 1978, **a.g.k.,** 254; Zeyrek, 2005, **a.g.k.,** 44; Çonkır, 2005, **a.g.k.,** 47; L. Özgenel (2007). Public use and privacy in late antique houses in asia minor: The architecture and spatual control. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, s.248.

[809]Glaser, 2000, **a.g.k.,** 439,451; Uytterhoeven, 2013, **a.g.k.,** 142.

Dönemi'nde yaygınlık kazanarak villaların peristil dekorasyonunun temel bileşeni olan çeşmeler,[810] yukarıda belirttiğimiz nedenlerden ötürü Geç Antik Çağ villalarının estetiğinin ve ev sahibinin prestijinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Çünkü Roma Dönemi'nde olduğu gibi Geç Antik Çağ'da da kendi mülkiyetine su getirmek ve bunu villalardaki çeşme ve havuzlarla sergilemek, bu ayrıcalığı edinen varlıklı kimselerin statü ve güçlerini gösterebilmeleri için oldukça mühim olmalıydı.[811] Zira pek çok kişi tarafından arzu edilen tatlı suya genellikle az kişinin sahip olabildiği siyasi güç, sosyal statü ve zenginlikle ulaşılabiliyordu. Bu nedenle çeşmeler, mülk sahibinin evinin kentteki su dağıtım ağıyla özel bir bağlantıya sahip olduğunu, evine suyu getirmek için yeterli finansal kaynaklara ve insan gücüne sahip olduğunu göstermekle birlikte, bu prestijli ayrıcalığın görünür bir ifadesi olarak, evin kamusal alanı olarak nitelendirebileceğimiz ve ziyaretçilerin görebileceği yerler olan peristil, kabul ve yemek salonlarında kullanılmıştır. Bir başka deyişle bu çeşmeler, evin faydacı ihtiyaçlarının önüne geçen bir sosyal ihtiyacı doldurmuştur.[812] M.S. 314-393 tarihleri arasında yaşamış olan Libanius, Antakya'daki evleri tasvir ederken bu görüşümüzü destekleyecek bir betimlemede bulunmuştur: *"Evlerin sayısı kadar çeşme olduğu için, daha doğrusu her evde çok sayıda çeşme olduğu için, sularımızın zenginliğini evlerin sayısına göre değerlendirebiliriz ve aslında atölyelerin çoğu da bu şekilde süslenmiştir... Bizde herkesin evinde bir çeşme olduğu için çeşmeler sadece teşhir için akar".*[813]

[810]S. E. Walker (1987). Roman nymphaea in the Greek world. *Roman architecture in the Greek world*, (Ed. S. Macready ve F. H. Thompson), Dorking, Surrey, s. 69.
[811]Uytterhoeven, 2013, **a.g.k.,** 151.
[812]Söz konusu birincil işlevin yanı sıra çeşme oluğundan *piscina*/havuza dökülen suyun sesiyle bir yandan keyfi bir atmosfer sağlarken diğer yandan *complivum*dan giren ışığın havuzdaki yansıması odalar için gün içerisinde ekstra bir ışık kaynağı oluşturuyor olmalıydı. Ayrıca sıcak yaz günlerinde serinlik ve evin günlük su ihtiyaçları için hayati bir öneme sahip olmalıydı. Tüm bunların yanı sıra çeşmelerin peristillerin bir kenarındaki sarnıçlar ile doğrudan bağlantısının olması, çeşmeden akan fazla suyun yağmur suyunun yanı sıra evdeki ikincil su tüketimi için önemli bir rol oynadığının da göstergesidir. Ayrıca avlulardaki ve kabul/yemek salonlarındaki çeşmelerin konumları itibariyle eve davet edilen misafirlerin yemekten önce ve sonra ellerini yıkamaları gibi faydacıl işlevleri de yerine getirmiş olmaları pek mümkündür.
[813]Libanius Orat. 11.244-248: *ἔξεστι δὲ τὸν μὲν τῶν πηγῶν πλοῦτον τῷ πληθει τῶν οικιῶν σκοπειν, ὅσαι γὰρ οικίαι, τοσαῦται κρῆναι, μᾶλλον δὲ καθ'ἑκάστην πολλαι, καὶ τῶν γε ἐργαστηρίων τὰ πολλὰ τούτῳ φαιδρύνεται... ἡμῖν δὲ διὰ τὸ εἴσω θυρῶν ἑκαστοις εινάι κρήνην αἱ κοιναὶ πρὸς ἐπίδειζιν ῥέουσι*; Nitekim Antakya'daki M.S. 3.-5. yüzyıllar arasında yoğun bir şekilde kullanım gören lüks konutların peristillerini süsleyen ve dekoratif özellikleriyle dikkat çeken çeşmeler Libanius'un Antakya özelinde kaleme aldığı bu tasviri desteklemektedir. Özellikle çok çeşitli mozaik zemin döşemeleriyle dikkat çeken ve Antakya'daki en lüks konutların başında gelen Menander Evi, Pyskeler Kayığı Evi, İçme Yarışması Evi (House of the Drinking Contest), Yemekli Geçe Toplantısı Evi (House of the Buffet Supper), Kırmızı Döşemeli Ev ve Konstantin Villası'nın peristilli avlularında dikdörtgen veya yarım daire nişlerden oluşan çeşme cephesi ve bunun önündeki *impluvium* tabanına oturan *piscina*lardan oluşan çok sayıda dekoratif çeşme mevcuttur.

5.3.2.1.1. Açık Avlu/Peristil Çeşmeleri

Tez kapsamında ele aldığımız konutların tümü, merkezi konumda bulunan en az bir açık avluya sahiptir. Daha çok üst sınıfı temsil eden gösterişli biçimde inşa edilen bu yapılarda, elit ev sahibinin sofistike zevklerinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu evlerin her biri çeşme, bazıları ise çeşmelerin yanı sıra kuyu veya sarnıç gibi su unsurları içermektedir. Çoğu mevcut konutlardan dönüştürülen bu evler; Helenistik Dönem peristilli evlerin ve Roma Dönemi atriumlu evlerin özelliklerini Geç Antik Çağ'ın (M.S. 4.-6. yüzyıllar) yeni eğilimleriyle birleştirerek, belirgin bir mimari sentez oluşturmak üzere yeniden düzenlenmiştir. Büyük boyutlu ve bütünleştirici bir mimari anlayışla inşa edilen ya da kapsamlı onarımlarla yenilenen bu evler, kabul ve yemek salonu gibi temsili mekânları da içinde barındıran lüks konutlardır.

Anadolu'nun batı ve güneybatısındaki (Lydia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Pisidia bölgeleri) kentlerde Geç Antik Dönem'e (M.S. 4.-6. yüzyıl) tarihlendirilen toplam 14 konut çeşmesi, çalışma kapsamında tüm ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bu çeşmeler Sardis (3), Aphrodisias (1), Ksanthos (1), Side (2), Perge (5) ve Sagalassos'daki (2) Geç Antik Çağ konutlarında bulunmaktadır. Çeşmeler bulundukları mekânlara göre gruplandırılmış ve ayırt edilmişlerdir. Söz konusu çeşmelerden 8'i peristilli avluların ve açık avluların bir kenarında yer alan dikdörtgen formdaki *piscina*/havuz ve gerisindeki, dikdörtgen/yarım daire plânlı niş ve nişlerden ya da düz bir cepheden oluşan örneklerdir.[814] Plan ve tasarım olarak bakıldığında, en ihtişamlı örneklerin persitillerde ve açık avlularda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ortalama 0.95 m-12.55 m arasında değişen uzunluğa sahip bu çeşmeler, Roma Dönemi'nin lüks konut çeşmelerini[815] ve kamusal çeşmelerini akıllara getirirler.

Lydia Bölgesi'ndeki tek örnek bölgenin başkenti Sardis Kenti'nde yer almaktadır. MMS Caddesi'nin (Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin güneyindeki sütunlu cadde)

[814]Sınırlı sayıda örnek üzerinden yapılan bu çalışmada, daha çok Anadolu'nun batı ve güney bölgelerinde yer alan kentler ele alınmıştır. Bu seçimin nedeni, arkeolojik çalışmaların bu bölgelerde yoğunlaşmasından dolayı, görece veri fazlalığıdır.

[815]Roma Dönemi Konut çeşmeleri için bkz. A.R.A. Van Aken, (1951). Some aspects of nymphaea in Pompeii, Herculaneum and Ostia. *Mnemosyne, 4(Fasc. 3/4)*, s. 272-284; Neuerburg, 1965, **a.g.k.,**; R. Jones, ve D. Robinson (2005). Water, wealth, and social status at Pompeii: the House of the Vestals in the first century. *American Journal of Archaeology*, *109*(4), s. 695-710; H. Dessales (2008). Décor et fontaines domestiques dans les Gaules: une adaptation des modèles italiques. In *Décor et architecture en Gaule entre l'Antiquité et le haut Moyen Âge, Actes du colloque international, université de Toulouse-II-Le Mirail, s.* 241-255; H. Dessales (2013). *Le partage de l'eau: Fontaines et distribution hydraulique dans l'habitat urbain de l'Italie romaine.* Roma, École Française de Rome; D. K. Rogers (2013). Il piacere dellacqua: I ninfei di Pompei. *V. Gheller, Ricerche a confronto. Dialoghi di Antichità Classiche e del Vicino Oriente. Il tempo nel tempo, 6.* s. 154-160.

güneyinde yer alan On İki Odalı Ev (MMS/S Sektörü) olarak adlandırılan M.S. 5. yüzyıla ait Geç Antik Çağ konutunun avlusu, güney ve doğu yönden portikoludur. Avlunun kuzeybatısında kalan bölümünün ise *impluvium* düzeninde, üstü açık olduğu anlaşılmaktadır.[816] *İmpluvium*un kuzeybatı köşesinde yer alan 0.68 m yüksekliğindeki profilli mermer parapetlerle oluşturulan çeşme havuzu, 1.93x1.75 m ölçülerinde ve 1.03 m derinliğinde olup yamuk dikdörtgen bir plana sahiptir (Kat. No. 8).[817] Kuzey yönde tek bir kapı açıklığıyla doğrudan dışarıya açılan çeşmenin bulunduğu avlu, evin tüm odalarını birbirine bağlamakla birlikte güneyindeki *triclinium* (D odası/yemek salonu) ve doğusundaki apsisli kabul salonuna (O) geçiş işlevi üstlenmiştir. Çeşme ise bir yandan evin temel su ihtiyacını karşılarken diğer yandan avludaki konumuyla eve gelen ziyaretçiler için görsel bir odak noktası oluşturmuştur.

Karia'nın en zengin kentlerinden biri olan Aphrodisias'ta yer alan Atriumlu Ev'in yaklaşık olarak 12.50x11.15 m ölçülerinde, kareye yakın dikdörtgen plânlı peristilinin güneyinde, evin M.S. 5. yüzyıldaki yenileme ve onarımları sırasında eklenen[818] *piscina*lı bir çeşme, batısında ise ikincil bir çeşme olarak kullanıldığı anlaşılan küçük bir tekne yer almaktadır (Kat. No. 15). Eksedra olarak tanımlanan ziyaretçilerin ağırlandığı mekânın karşısında yer alan ve doğrudan güney portikonun zeminine oturan çeşme duvarının 0.70 m kalınlığındaki alt bölümü, zemin seviyesinden 0.90 m'ye kadar kaba yontu taş ve tuğla ile örülmüş, ön yüzü ise büyük boyutlu mermer levhalarla kaplanmıştır. Bunun üzerine oturan 0.40 m kalınlığındaki üst bölüm ise tümüyle tuğla malzeme ile örülmüştür. Söz konusu çeşme duvarı en yüksek noktasında zeminden 1.60 m yüksekliğe kadar izlenebilmektedir. Duvarın avluya bakan ön yüzünde, düz cepheli ve yuvarlak kemerli düzenlemeye sahip olduğu anlaşılan (her biri, 0.60 m genişliğinde, 0.15 m derinliğinde) beş niş mevcuttur. Çeşme duvarının avluya bakan ön yüzü tümüyle evin genel dekorasyonu ile uyumlu beyaz ve gri renkli mermer plakalar ile kaplanmıştır. Çeşme duvarının önünde, *impluvium*u güney yönde sınırlayan stylobat üzerine (bu yöndeki iki sütun arasına) tek parça devşirme mermer bir payenin oturtulmasıyla 0.75x0.45 m ölçülerinde 0.47 m derinliğinde dikdörtgen bir *piscina*/havuz oluşturulmuştur.

[816]Greenewalt Jr, ve Rautman, 1998, **a.g.k**., 481-487; Greenewalt Jr, ve Rautman, 2000, **a.g.k**., 645-655; Rautman, 2011, **a.g.k**., 18-20.
[817]Çeşme havuzunun zemini *impluvium* zemin seviyesinden 0.35 m aşağıdadır.
[818]Lockey, 2010, **a.g.k**., s.182-185.

Likya bölgesindeki en anıtsal örnek ise Ksanthos kentinde yer almaktadır Likya Akropolü üzerindeki M.S. 5. yüzyıla tarihlenen konutta (Kat. No. 19)[819] üç yönden portikolarla çevrili, peristilli avlusunun portiko olmayan doğu yönünde, her biri 1.10 m genişliğinde ve 0.80 m derinliğinde at nalı formunda üç nişli bir ön cepheden oluşan 12.55x1.65 m (iç ölçü) ölçülerinde dikdörtgen planlı büyük bir *piscina* bulunmaktadır. *Piscina*nın gerisindeki çeşme duvarı korunamadığı için nasıl bir cephe düzenlemesine sahip olduğu anlaşılamamaktadır. *İmpluvium* zemininden 0.35 m yüksekte başlayan *piscina* duvarı, günümüze temel seviyesinde ulaşabilmiştir. Mevcut verilerden anlaşıldığı üzere tuğla malzeme ile 0.51 m kalınlığında duvarlar ile oluşturulmuş *piscina*nın batı duvarı boyunca uzanan, güneyden başlayıp (0.24 m) kuzeye doğru daralan (0.05 m) bir seki bulunmaktadır. Söz konusu seki, çeşmeden su alabilmek için basamak vazifesi görmüş olmalıdır. Konutun ana girişinin karşısındaki bu çeşme hem avluya hem de çeşmenin arkasındaki kabul salonuna[820] giren ziyaretçiler için görsel bir odak noktası oluşturmaktadır. Ayrıca peristilli avluyu ve binanın en doğusundaki ana kabul alanına giden koridoru birbirine bağlayan merdivenin iki yanında da iki dekoratif su haznesi bulunuyordu. Böylelikle hem çeşme hem de merdivenin iki yanındaki su haznesi apsisli salona ulaşmak için ziyaretçilerin takip etmesi gereken güzergâh boyunca etkileyici bir atmosfer sağlıyor olmalıydı.

Pamphylia Prima'nın metropolisi Side'deki Peristilli Ev'in (R2) 9.23x8.92 m ölçülerindeki doğu–batı doğrultuda uzanan dikdörtgen bir planlı peristili doğu ve batı yönde ikişer sütun dizisi ile çevrelenerek iki yönde portiko oluşturulmuştur.[821] Ayrıca avlunun batısındaki eksedra olarak tanımlanan 3 No.lu mekân, sekizgen postamentler üzerine oturan iki sütunlu bir açıklıkla avluya bağlanmaktadır.[822] Avlunun tabanını üç yanda basamak biçiminde sınırlayan, sütun kaidesi ve postamentlerin oturduğu yükselti (0.20 m), avluda *impluvium* (atriumlardaki dörtgen havuz) benzeri bir uygulamaya işaret etmektedir. *İmpluvium*un ortasında, aşağıya doğru huni şeklinde genişleyen bir sarnıç

[819]Maniere ve Leveque, 2007, **a.g.k.,** 492.; Ksanthos Likya akropolünde çeşmeli ve portikolu başka konutlar da tespit edilmiş ancak henüz yayınlanmamışlardır.
[820]Ksanthos'taki bu konutta *triclinium* karakterine sahip büyük bir oda göze çarpmaktadır. Çeşmenin arkasındaki zengin süslemelere sahip bu apsisli mekânın, konumu ve mimari düzeni nedeniyle kabul salonu olduğu düşünülmektedir. Bkz. Courtils ve Cavalier, 2001, **a.g.k.,** 165; Maniere ve Leveque, 2002, **a.g.k.,** 236.
[821]Doğu portiko 2.44 m, güney portiko ise 3.19 m genişliğe sahiptir. Avludaki Geç Antik Çağ özellikleri gösteren sütun kaideleri üzerine oturan yivsiz sütun gövdeleri, Korinth tipi başlıklar taşımaktaydı. Tam bir sütun elde edilemediğinden portikonun yüksekliğini tam olarak saptamak mümkün olmamıştır; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 250.
[822]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 253.

bulunmaktadır.[823] Avluyu kuzey yönde sınırlayan duvarın hemen önünde ise doğu-batı doğrultusunda uzanan 2.16x1.10 m ölçülerinde ve 0.92 m derinliğinde; alt ve üst kısmı profilli kireçtaşı levhalardan oluşan dikdörtgen formlu bir çeşme havuzu bulunmaktadır (Kat. No. 38). Mevcut izlerden anlaşıldığı kadarıyla, havuzu kuzey yönde sınırlayan çeşme duvarının yüzeyi kiremit ve tuğla kırığı katkılı hidrolik harçla sıvanmış, sonrasında ise 0.03 m kalınlığındaki beyaz mermer levhalarla kaplanmıştır.

Peristilli Ev'in hemen batısındaki Konsollu Ev'in (R1) merkezini oluşturan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki avlu birbirinden iki sütun dizisiyle ayrılmaktadır. Yaklaşık 4.40x3.70 m ölçülerindeki 9 No.lu mekân olarak adlandırılan birinci avlu, güney ve batı yönde ikişer sütun dizisi,[824] diğer iki tarafta ise ikişer nişi olan duvarlarla çevrelenmiştir. İlk avlunun güneyindeki 5.50x4.80 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı ikinci avlunun (8 No.lu mekân) kuzeydoğusunda, ağız kısmı 0.50 m çapında olan bir kuyu ya da sarnıç, güneyinde ise güney duvar boyunca uzanan bir çeşme havuzuna ait kalıntılar bulunmaktadır (Kat. No. 37). İkinci avluyu güney yönde sınırlayan duvar, aynı zamanda avlunun çeşme duvarıdır. Çeşme duvarının önünde ise çeşme havuza ait olduğu anlaşılan doğu-batı doğrultulu bir platform (4.73x1.04x0.11 m) yer almaktadır. Güneyde çeşme duvarıyla, doğu ve batı yönde mekân (5 ve 11 No.lu mekân) duvarlarıyla çevrelenen bu platformun avluya bakan kuzey uzun kenarına parapetlerin yerleştirilmesiyle çeşme havuzunun oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Havuzun arkasındaki çeşme duvarının, mermer plakalarla kaplı bir fasad teşkil ettiği görülmektedir. Çeşmenin bulunduğu avlu, doğusundaki vestibuluma açılmakla birlikte eve gelenler için batısında yer alan kabul salonu olması muhtemel odaya (5 No.lu mekân) geçiş işlevi üstlenmiştir.

Helenistik Dönem'den M.S. 6. yüzyıla kadar farklı inşa evreleri ve onarımlar geçiren Peristilli Ev ve Konsollu Ev, mevcut haliyle Erken Bizans Dönemi özelliği yansıtmaktadır. Roma Dönemi'nde fazla değişikliğe uğramadan kullanıldığı anlaşılan ev[825] M.S. 4. yüzyıl ortalarında şehir Attius Philippus Suru ile ikiye bölündükten sonra, Peristilli Ev ve yanı başındaki Konsollu Ev, bu surun dışında kalmış ve harap duruma gelmiştir. Fakat şehrin M.S. 5. yüzyıldan itibaren son parlak çağını yaşamaya başladığı

[823]Kuyunun/sarnıcın ağız kısmına, günümüzde yerinde olmayan, alt ve üst kenarları silmeli, küp formunda kuyu/sarnıç bileziği oturmaktaydı. Yaklaşık 0.70x0.70 m ölçülerindeki küp formundaki bu bileziğin ağız çapı 0.45m'dir. Söz konusu kuyu/sarnıç bileziğinin, Mansel dönemine ait kazı ve yayın fotoğraflarında yerinde olduğu görülmektedir; bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 250, res. 279.
[824]Birinci avlunun batısındaki 6 nolu mekân, iki sütunlu bir açıklıkla avluya bağlanmaktadır. Mansel bu odayı, tüm genişliğince avluya açıldığı için "eksedra" olarak tanımlamıştır; Mansel, 1978, **a.g.k.**, 253.
[825]Mansel, 1978, **a.g.k.**, 253-255.

bir zamanda evler tekrar iskân edilmiş, dönemde yapılan onarım ve ilavelerle bugünkü şeklini almıştır. Bu aşamada her iki evin avlusuna çeşme eklenmiş olmalıdır.[826]

Side'nin hemen yanı başındaki Pamphylia Secunda'nın metropolisi Perge'de yer alan evlerin (B ve C Evi) persitilli avlularına ikinci yapı evresinde (M.S. 4. yüzyıl) çeşmeler eklenmiştir.[827] Kentin doğusundaki Konut Alanı'nında bulunan B Evi'nin dört yönden portikolarla çevrili (8.58x10.46 m ölçülerindeki) dikdörtgen planlı peristili avlusunun (24 No.lu mekân) güneydoğusunda bir kuyu ya da sarnıç, kuzeybatısında ise bir çeşme yer almaktadır. Çeşme, peristilin 5.12x5.45 m ölçülerindeki *impluvium* alanının kuzeybatı köşesinde konumlandırılmıştır. *İmpluvium*u kuzey yönde sınırlayan stylobat üzerindeki iki sütun arasına yerleştirilen korkuluk levhasının üzerinde yükselen 0.46 m kalınlığındaki çeşme duvarı, tuğla örgülü bir yapıya sahiptir. Ortalama 0.42x0.30 m ölçülerindeki dikdörtgen kesitli yuvarlak kemerli iki nişten oluşan çeşme duvarının yüzeyinde yer yer görülebilen sıva kalıntıları, cephenin tamamının kireç harcı ile sıvalı olduğunu göstermektedir. Çeşme duvarının hemen önünde mermer parapetlerle oluşturulmuş, 0.76 m derinliğinde, 1.40x3.20 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir çeşme havuzu bulunmaktadır (Kat. No. 24). Bu havuzun en dikkat çekici özelliği ise mermer levhalarla oluşturulmuş havuzun ön cephesinin sağ kenarında ev sahibinin inancını yansıtan İon başlıklı bir sütun üzerinde yükselen Latin haçına yer verilmiş olmasıdır. *İmpluvium* tabanın üzerine oturan söz konusu çeşme havuzunun güneybatı köşesinde 0.67x0.77x0.39 m ve doğu kenarında 0.59x2.04x0.52 m ölçülerinde, tek parça bloktan yontulmuş iki küçük tekne mevcuttur.[828] Evin merkezini oluşturan ve kuzey yönde evin giriş bölümüne açılan peristilli avlunun doğusunda *oecus* olarak tanımlanan bir apsisli kabul salonu, batısında ise *triclinium* olarak tanımlanan bir yemek salonu bulunmaktadır.

B Evi'nin hemen güneyindeki C Evi'nin merkezini oluşturan 13.40x8.40 m ölçülerindeki dikdörtgen plânlı peristilin (38 No.lu mekân) güney portikosunun doğusunda, 0.50 m ağız genişliğine sahip bir kuyu ya da sarnıç, 7.70x3.55 m ölçülerindeki *impluvium*un güneydoğu köşesinde ise portiko sütunlarının arasında yer alan çeşme

[826]Evlerin son kullanım evresi, Mansel'e göre M.S. 5.-6. Yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Araştırmacı bu tarihlendirmeyi Peristilli Ev'in portikolarına ait sütun kaideleri, yivsiz sütun gövdeleri, *"Teodosius Tipi"* Korinth başlıklara, her iki evin zemin mozaiklerine ve avlularında yer alan çeşmelere göre yapmıştır. Bkz. Mansel, 1978, **a.g.k.**, 253-255.
[827]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 75-84, 178, 195.
[828]Bu teknelere su akışı, çeşme havuzunu güney ve batı yönde sınırlayan levhaların üst kenarındaki deliklerden sağlanmıştır.

duvarı ve bunun hemen önünde *impluvium* tabanına oturan 3.30x1.30 m boyutlarındaki çeşme havuzuna ait kalıntılar görülmektedir (Kat. No. 27).[829] Peristilli avlunun güneybatısındaki 42 No.lu odanın güneyinde bulunan kapıdan girip peristilin kuzeyindeki kabul odasına geçen ziyaretçiler için görsel bir odak noktası oluşturan çeşme, aynı zamanda avlunun çevredeki tüm odaların içinden görülebilecek şekilde konumlandırılmıştır.

Pisidia bölgesindeki tek örnek ise Sagalassos kentinde yer alır. Sagalassos Kent Konağı'nın en kuzeydeki, kuzey-güney doğrultusunda uzanan 11.50x6.93 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı avlunun (45) güney tarafında 2.03x1.84 m ölçülerinde ve 0.29 m. derinliğinde bir *impluvium*, kuzeybatı köşesinde ise havuzlu bir çeşme yer almaktadır (Kat. No. 42). Söz konusu çeşmenin duvarı batı cephede iki, kuzey cephede bir olmak üzere, üç nişli bir cephe düzenlemesine sahiptir. Çeşme duvarının önünde yer alan 2.10 x1.35 m ölçülerinde 0.64 m derinliğindeki havuz, kısa kenarda (güney) bir, uzun kenarda (doğu) ise yan yana iki kireç taşı levhadan oluşmaktadır.[830] Üstte trapez kesitli bir silmeyle sonlanan levhaların üst kenarının merkezinde (ön yüzde) oldukça tahrip durumda aslan başı kabartmalı bir taşkın oluğu mevcuttur. Havuzdan taşan suyun aslan kabartmasının ağzından aktığı anlaşılmaktadır. Çeşmenin bulunduğu 45 numaralı mekân olarak adlandırılan avlu, kompleksin kuzeyindeki yüksek terasta konumlandırılmıştır. Evin kuzey kanadına giriş, avlunun kuzeybatısındaki 59 No.lu koridorun (2.80 x 2.60 m) batı tarafında bulunan 0.94 m genişliğindeki iki basamaklı kapı açıklığı ile sağlanmıştır.[831] Etrafında çeşitli işlevdeki mekânların olduğu bu avlu, mekânların birbirleriyle ve dışarıyla olan bağlantısını sağlayan, aynı zamanda kompleksin kuzey kanadını, güneyindeki mekânlara bağlayan merkezi bir alan durumundadır.[832] Beş farklı

[829]Mevcut veriler çeşme duvarının, doğu potikonun batısındaki stylobat üzerinde uzanan tuğla örgülü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu duvarın önünde çeşme havuzuna ait bir platform bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu platform, 3.56x1.42 m boyutlarında ve 0.15 m yüksekliğindedir. Doğuda çeşme duvarına yaslanan platformun, kuzey, güney ve batı kenarında, buraya levhaların yerleştirilmiş olduğunu gösteren 0.12 m genişliğinde oluklar bulunmaktadır. Çeşme duvarının cephesinde takip edilebilen levha izleri ise havuzun levha yüksekliklerinin yaklaşık olarak 0.70 m olduğunu göstermektedir. Böylelikle platform üzerine oturan havuzun 3.30x1.30 m ölçülerinde ve yaklaşık 0.70 m derinliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Havuzun tabanı 0.47x0.50 m ölçülerindeki tuğla plakalarla döşelidir.
[830]Kısa kenarda olması gereken levha günümüze ulaşmamıştır.
[831]Waelkens vd., 2009, **a.g.k.**, 441.
[832]Avlu, doğusundaki yuvarlak kemerli kapı ile doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı kabul salonuna (46) açılmaktadır. Özgününde, duvarları mermer kaplı, zemini ise opus-sectile taban döşemesine sahip olduğu anlaşılan bu salonun üstünde, doğuda bir apsisle sonlanan ikinci bir kabul salonu (50) daha bulunmaktadır. Avlunun batısında ise yapının kuzey kanadını, güney tarafta yer alan daha aşağı kottaki kabul (22) ve bekleme (31-44) salonlarına, evin özel hamamına ve diğer odalarına erişimi sağlayan merdivenli birim (36) yer almaktadır.

yapı evresiyle son halini alan Kent Konağı'nın en erken inşa evresi M.S. 1. yüzyıl başlarına kadar uzansa da, ana yapım aşamaları M.S. 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir.[833] Bu aşamada konutun kuzey kanadına, içerisinde üç nişli bir çeşme olan merkezi bir avlunun (45) ve dekoratif özellikleri ile oldukça zengin bir görünüm sunan çeşitli mekânların eklenmesiyle lüks bir görünüm kazanmıştır.

Çalışma kapsamında ele aldığımız örneklerin tasarım, plan ve konum açısından benzerlerini, Anadolu'daki bazı kentlerde yer alan Geç Antik Çağ konutlarının persitilli avlularında da görmek mümkündür:

Likya bölgesinde paralellik kurulabilecek örnek, Arykanda kentinde yer almaktadır. Geç Antik Dönem Mahallesi'nin güneybatısındaki Peristilli Ev/Pierios Evi'nin merkezini oluşturan üç yönden portikolarla çevrili avlunun portiko olmayan kuzey yönündeki dikdörtgen plânlı *piscina*dan oluşan çeşme[834] gerek peristil içerisindeki konumuyla gerekse *impluvium* alanını sınırlayan stylobat üzerine inşa edilmiş olmasıyla Aphrodisias ve Perge örnekleriyle (Kat. No. 15, 24, 27) benzerlik göstermektedir (Çiz. 139). Pierios Evi'nin ilk evresi M.S. 3. yüzyıl sonu 4. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Çeşme ise peristile, evin ikinci yapı evresindeki (M.S. 4. yüzyılın ortaları) onarımlara/değişikliklere bağlı olarak gerçekleştirilen peristilli avlunun sütun aralarının örülerek kapatıldığı aşamada eklenmiş olmalıdır.[835]

Phrygia'nın Metropolisi Laodikeia'daki A Evi kompleksinin güneydoğusunda yer alan ve merkezi bir peristilli avluya sahip 1 No.lu Ev'de; Sardis, Perge ve Side'deki konutların çeşmeleriyle (Kat. No. 8, 24, 38) benzer tasarım özelliği sunan bir çeşmeyle karşılaşılmaktadır. Dört yönden portikolarla çevrili dikdörtgen planlı peristilli avlunun batı kenarının merkezinde konumlandırılan (giriş cephesinin karşısında)[836] çeşme, Perge B Evi peristil çeşmesinde (24 No.lu mekân) olduğu gibi portiko sütunlarının arasının levhalar ile kapatılmasıyla ve bunun önüne (*impluvium* tabanına oturacak şekilde) mermer levhalarla oluşturulan dikdörtgen planlı bir havuzun eklenmesiyle oluşturulmuştur (Çiz. 140). Kazı verilerine göre M.S. 1. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar beş

[833]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 106; Uytterhoeven vd., 2014a, **a.g.k.**, 222; Uytterhoeven ve Martens, 2008, **a.g.k.**, 287-288.
[834]C. Bayburtluoğlu (2007). Arykanda Kazıları 2006. *ANMED,* 5, s. 1-4.
[835]Tarihlendirme için ayrıca bkz. Sevinç, 2022, **a.g.k.,** 162.
[836]Konutun doğu yöndeki giriş cephesinin karşısındaki bu çeşme hem avluya hem de peristilin güneybatı köşesindeki *triclinium*a giren ziyaretçiler için görsel bir odak noktası oluşturmakla birlikte avlunun çevresindeki tüm odalardan görülebilecek şekilde konumlandırılmıştır.

farklı yapı evresiyle günümüzdeki haline ulaşan bu evde, çeşmenin peristile hangi yapı evresinde eklendiğine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.[837]

İncelediğimiz konut çeşmeleriyle hem yapısal hem de konum açısından benzer özellikler taşıyan bir başka konut çeşmesi Anadolu'nun kuzeybatısındaki bir Mysia kenti olan Allianoi'de karşımıza çıkmaktadır. 3. No.lu İnsula olarak adlandırılan konutta üç yönden portiko'larla çevrili avlusunun portiko olmayan güney kenarında yer alan çeşme; üç nişli düzenlenmiş bir çeşme cephesi[838] ve bu cephenin önünde uzanan dikdörtgen planlı bir havuzdan/*piscina*dan oluşmaktadır (Res. 257). Roma Dönemi'nde inşa edilen ancak M.S. 3. yüzyılda yaşanan bir depremle kısmen yıkılan yapı, Geç Antik Çağ'da da kullanılmaya devam etmiştir.[839] Peristildeki çeşmenin ise ilk inşa aşamasında mı yoksa daha sonra mı eklendiğine dair bir veriye ulaşılamamıştır.

Anadolu'daki Geç Antik konut çeşmesi örnekleri dışında imparatorluğun pek çok eyaletinde konut çeşmesi geleneğinin devam ettiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Bu nedenle Geç Antik Çağ konut çeşmeleri için bir kıyaslama yapmak istediğimiz vakit, tüm Akdeniz coğrafyası ölçeğinde geniş bir açıdan değerlendirme yapmak daha doğru olacaktır.

Peristillerinde çeşmelerin yer aldığı Geç Antik Dönem'e ait konutlar, Makedonya Secunda'nın başkenti Stobi'deki Parthenios Evi, Peristeria Evi ve Polycharmos Evi'nin peristil düzenlemelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Biri diğerinden daha büyük iki peristile sahip Parthenios Evi'nin büyük peristilinin güney duvarını çeşme oluşturmaktadır. Yedi nişli çeşme cephesinin önünde, mermer parapetlerle sınırlanan dikdörtgen planlı *piscina*, doğu ve batı duvarlar önünde ise tuğla örgüyle oluşturulmuş birer havuz bulunmaktadır. *Piscina* ve yandaki iki havuzun sınırlandırdığı alan içinde ise zemin kotunun altında dikdörtgen planlı bir havuz daha yer almaktadır. *Piscina*nın gerisinde, tuğla ile örülmüş ve içlerinde heykellerin yer aldığı düşünülen yedi nişi mermer sütunlar ayırmaktadır. *Piscina* dış duvarları yarım daire formlu pedestallar ile desteklenmiştir (Res. 258, 259). İki katlı olarak düzenlendiği anlaşılan peristilin sütunlarına ait haç kabartmalı impostlar bulunmuştur. Üç yönde mozaik zeminli

[837]A Evi için bkz. Şimşek, 2013, **a.g.k.,** 307-319.
[838]Nişler ortalama 1.10 m yüksekliğinde, 34–50 cm. derinliğindedir.
[839]A. Yaraş (2002). *Bakırçay Havzasın'da Asklepios Kültü ve Paşa Ilıcası–Allianoi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı), s. 144; Z. Şimşek (2011). *Allianoi Roma dönemi mimari bezemeleri* (*Allianoi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 15-16.

portikolarla çevrili peristilin batı portikosu doğrudan apsisli kabul salonuna açılmaktadır (Çiz. 141).

Aynı evin küçük boyutlu peristilinde yer alan çeşme, peristilin kuzey duvarını oluşturur. Çeşme duvarına kum taşından oyulmuş yedi niş yerleştirilmiştir. Çeşme cephesini önünde zemin kotunun altında uzanan dikdörtgen planlı *piscina* bulunmaktadır. Diğer peristildeki çeşmeyle karşılaştırıldığında daha küçük boyutlu ve daha mütevazı bir dekorasyonu olan bu çeşme, birçok yönden büyük olanın taklidi niteliğindedir (Res. 260).[840] Söz konusu peristil de büyük peristilde olduğu gibi apsisli bir salona açılmaktadır (Çiz. 141). İlk inşa evresi M.S. 400 yılı civarına tarihlenen ev nihai görünümünü beşinci yüzyılın başlarında almış ve 6. yüzyılın sonlarına kadar kullanım görmüştür.[841]

Parthenios Evi'nin hemen kuzeydoğusundaki Peristeria Evi'nin üç yönden portikolarla çevrili peristilli avlusunun kuzeybatı duvarını çeşme oluşturmaktadır. On dört adet mermer levha ve bir devşirme mezar sitelinden oluşturulan *piscina,* U şeklinde kuzeydoğu ve güneybatı duvarlar önünde de uzanmaktadır. *Piscina*nın çevrelediği alan içerisinde ise daha alt kotta dikdörtgen planlı bir havuz bulunmaktadır (Çiz. 142, Res. 261). Peristil güneybatı yönde apsisli bir *triclinium*a açılmaktadır. Peristeria Evi, büyük ölçüde *triclinium*daki mozaik zemin nedeniyle M.S. 5. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir.[842]

Mozaiklerine göre M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilen Policharmos Evi'ndeki çeşme de Peristeria Evi'ndeki çeşmeye benzer şekilde parepetlerle oluşturulmuş U formunda bir *piscina* ve bunun çevrelediği dikdörtgen planlı bir havuzdan oluşmaktadır. Üç yönden portikolarla çevrili peristilli avlunun batı kenarını teşkil eden çeşme cephesi ise yedi adet yarım daire kesitli nişle hareketlendirilmiştir (Res. 262). Çeşmenin karşısında (peristilin güneydoğusunda) ise apsisle sonlanan *triclinium* yer almaktadır (Çiz. 143).[843]

Anadolu dışında, bu dönemde hala imparatorluğun batı yarısının kalbi durumunda olan İtalya'ya baktığımız vakit, aristokratlara ait konut çeşmelerinin en iyi örneklerini

[840]D. Gerasımovska (2018). The Nymphaea in The Concept Of Roman Profane Buildings. *Folia Archaeologica Balkanica IV*. s. 286-289.
[841]E. Kitzinger (1946). A survey of the early christian town of Stobi. *DOP, 3*, s. 118-129; W. E. Kleinbauer (1979). Theodosius Palace and House of Parthenius (Ed: K. Weitzmann). *Age of sprituality a symposium late antique and early christian art, third to seventh century*. New York: The Metropolitan Museum of Art, s. 362-363; R. E. Kolarik (1987). Mosaics of the Early Church at Stobi, *Mosaics of the early church at Stobi. Dumbarton Oaks Papers, 41,* s. 304; A. Nikoloska (2015). House of Parthenius revisited, *Folia Archaeologica Balkanica III*, s.87.
[842]Gerasımovska, 2018, **a.g.k.,** 289-295.
[843]Gerasımovska, 2018, **a.g.k.,** 290-291.

görebiliriz. Avlusunda anıtsal ve nişli düzenlenmiş çeşme içeren iki konut, Roma'nın liman kenti olan Ostia'da bulunmaktadır. Amor ve Psyche Evi çeşmesi kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı avlunun doğu cephesinde yer almaktadır. At nalı formunda beş nişle avluya açılan çeşmenin gerisindeki duvarda; ikisi dikdörtgen üçü yarım daire niş olmak üzere beş nişli çeşme cephesi mevcuttur. Tuğladan yapılmış çeşmenin duvar nişlerinin tabanında mermerden yapılmış su merdivenleri, nişlerin arasında ise Korinth başlıkla sonlanan sütunlar yer almaktadır (Res. 263). Dekoratif özellikleriyle dikkat çeken çeşme, avlunun karşısındaki tüm odalardan görülebilecek şekilde konumlandırılmıştır (Çiz. 144). M.S. 2. yüzyıldan M.S. 4. yüzyıla kadar üç inşa evresiyle günümüzdeki haline ulaşan yapıda, çeşme avluya son inşa evresi olan M.S. 4. yüzyılda eklenmiştir.[844]

M.S. 2. yüzyıla insula olarak inşa edilen ancak M.S. 400 civarında lüks bir konuta dönüştürülen Nymphaeum Evi'nin kuzeyindeki avluya ise bu aşamada çeşme eklenmiştir. Avlunun kuzey duvarında yer alan çeşme cephesi, yarım daire ve dikdörtgen kesitli yedi nişten oluşmaktadır. Merkezde bulunan niş, diğerlerinden geniştir. Nişler arasında bir metre yüksekliğinde bir podyum üzerinde tuğladan yapılmış yarım sütunlar bulunmaktadır.[845] Merkez niş dâhil dört nişin önünde; her iki kısa kenarı dış bükey sonlanan *piscina* yer alır. Tuğladan inşa edilen çeşmede *piscina* ve podyum cephesi mermer kaplamadır. *Piscina*nın gerisindeki dört nişin tabanında, suyu basamaklar halinde *piscina*ya kanalize etmek için kullanılmış olan renkli mermerlerden yapılmış su merdiveni bulunmaktadır (Çiz. 146, Res. 264). Söz konusu çeşmenin hem avlunun kuzeydoğu köşesindeki yazlık yemek salonu olarak tanımlanan odadan hem de güneydoğundaki apsisli kabul salonundan görülebilecek şekilde, kuzeybatı avlu duvarına konumlandırıldığı anlaşılmaktadır (Çiz. 145).[846]

Ege adalarında da durum pek değişiklik göstermez. Taşoz'deki Tokatlis Evi olarak adlandırılan Geç Antik Çağ konutunun dört yönden portikolarla çevrelenen avlusunun batı kenarında; *impluvium* tabanına oturan dikdörtgen planlı bir *piscina* ve

[844]Van Aken, 1951, **a.g.k.,** 283; Neuerburg, 1965, **a.g.k.,** 179-180; T. L. Heres (1982). *A Proposal for a dating System of late-antique masonry structures in Rome and Ostia: Studies in classical antiquity 5*, Brill, s. 414-42; N. K. Muntasser (2003). *The late antique domus in Ostia: Patterns of diversity and transformation*. (Yayınlanmamış Doktora Tez, The University of Texas at Austin), s. 204-210; M. Danner (2017). *Wohnkultur im spätantiken Ostia*. Reichert Verlag. s. 199-201.

[845]Nişlerde mozaik ve kırmızı-mavi boya izleri olan sıva kalıntıları vardır.

[846]Neuerburg, 1965, **a.g.k.**, 186-187; Heres, 1982, **a.g.k.**, 472–476; Muntasser, 2003, **a.g.k.**, 195-204; Danner, 2017, **a.g.k.**, 213-217.

bunu üç yönden çevreleyen çeşme cephesi bulunmaktadır. Roma Dönemi anıtsal çeşmelerini hatırlatan çeşme cephesi, çift sıra sütunlardan oluşan iki katlı cephe düzenlemesine sahiptir. *Piscina*ya su, çeşme cephesindeki sütun sıralarının arasında yer alan fıskiyeli yunus heykellerinden akıtılmıştır (Çiz. 147-148). İlk inşa evresi M.S. 3. ila 4. yüzyıl arasına tarihlendirilen konutta çeşmenin peristile eklenmesi, son inşa evresi olan M.S. 500 ile 550 yılları arasında gerçekleşmiştir.[847]

Doğudaki eyaletlerde de durum benzerdir. Burada toprağa bağlı aristokrat sınıf büyümüş ve toprak sahibi zenginler bölgenin coğrafi özelliklerine uygun olarak, kendilerine peristilli lüks konutlar yaptırmışlardır.[848] Peristilinde çeşmenin yer aldığı bu örnekler, M.S. 5. yüzyılın başında Suriye Secunda'nın başkenti olan ve M.S. 5.-6. yüzyıllarda refah dönemi yaşayan Apamea kentindeki Konsollu Ev ve Konsollu Başlıklar Evi'dir. İlk inşa evresi M.S. 2.-3. yüzyıllara tarihlendirilen Konsollu Ev'de, çeşme peristile M.S. 6. yüzyılda eklenmiştir. Dört yönden portikolarla çevrili dikdörtgen planlı peristilli avlunun batı kenarındaki çeşme, Perge örneklerinde (Kat. No. 24, 27) olduğu gibi portiko sütunlarının arasına duvar örülmesiyle ve bunun önüne (*impluvium* tabanına oturacak şekilde) dikdörtgen planlı bir piscinanın (7.63 m uzunluğunda ve 2.45 m genişliğinde, korunmuş yüksekliği 1.20 m) eklenmesiyle oluşturulmuştur (Çiz. 149). Çeşmenin konumlandırılışı, kabul salonunun (AA Odası) karşısında yer almasıyla Aphrodisias'taki Atriumlu Ev'in peristilindeki çeşmeyle de paralellik göstermektedir.[849]

Kentteki en büyük konut olan Konsollu Başlıklar Evi ise dikdörtgen planlı peristilin (A) güney ucunda yer alan büyük boyutta bir rezervuar barındırmaktadır. Üç sıra tuğla ile bir sıra moloz taşın dönüşümlü olarak yerleştirildiği almaşık teknikte inşa edilmiş olan rezervuar/sarnıç, 14.45 m uzunluğunda, 3.00 m genişliğindedir ve ortalama 0.95 m duvar kalınlığına (korunan maksimum yüksekliği 1.98 m) sahiptir. Bu durumda, sarnıç yaklaşık olarak 86 m^3 su içerebilmektedir. Her iki uzun yüzünde yer alan dikdörtgen planlı iki *piscina*yı besleyen bu rezervuarın kuzey yüzündeki 4.98x2.00 m ölçülerindeki 0.72 m yüksekliğindeki *piscina*, Aphrodisias'taki Atriumlu Ev'deki gibi

[847]J. P. Sodini (2011). Thasos protobyzantine. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, *155*(2), s. 1183; J. P., Sodini, T. Kozelj ve M. Wurch-Koželj (2016). *Le Nymphée d'une maison de l'antiquité tardive à Thasos:(terrains Tokatlis/Divanakis/Voulgaridis)*. École française d'Athènes.

[848]O. Koçyiğit (2013). *Geç Antik Çağ'da Assos konut mimarlığı.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı), s. 54.

[849]M. Vannesse (2014). Les nymphées tardifs de l'architecture domestique d'Apamée de Syrie: mise en scène de l'eau et expression d'un "status symbol", *Mediterraneo Antico, XVII*, 2, s. 507.

kuzey yönde peristile açılan kabul salonuna karşı konumlandırılmıştır (Çiz. 150). Söz konusu çeşme, yapıya M.S. 6. yüzyılda eklenmiştir.[850]

Kuzey Afrika'da ise Cezayir'in Djemila (Cuicul) kentindeki, son derece ihtişamlı mozaik süslemelerle donatılmış mekânlardan oluşan Amphitrite Evi olarak adlandırılan konutun dört yönden portikolarla çevrili peristilli avlusunun batı kenarında çeşme yer almaktadır. Avlunun giriş açıklığının karşısında, *oecus* olarak tanımlanan yemek salonunun ise önünde konumlandırılan çeşme, Perge örneklerine (Kat. No. 24, 27) benzer şekilde portiko sütunlarının arasına (tuğla) duvar örülmesiyle ve bunun önüne (*impluvium* tabanına oturacak şekilde) her iki kısa kenarı dış bükey sonlanan bir *piscina*nın eklenmesiyle oluşturulmuştur (Çiz. 151). İlk inşa evresi M.S. 3. yüzyılın ilk yarısı ila 4. yüzyılın başına tarihlendirilen Amphitrite Evi'nde çeşme, peristile onarım evresi olan M.S. 4. yüzyılın sonlarında veya 5. yüzyılın başlarında ilave edilmiştir.[851]

Karşılaştırmalı örnek olarak ele aldığımız Anadolu ve Anadolu dışındaki kentlerinde yer alan Geç Antik Çağ konutlarının yanı sıra özellikle Asya Eyaleti'nin başkenti Efes'te yer alan Yamaç Evler ve Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan Antakya ve Zeugma kentlerindeki Roma Dönemi konutları, konut çeşmelerinin Anadolu'daki gelişim çizgisini anlamamız açısından son derece önemlidir. Roma döneminde inşa edildikleri anlaşılan bu çeşmeler, tasarım ve plansal benzerlikler yanında, inşa teknikleri ve konumları itibariyle Geç Antik Çağ konut çeşmelerine yakın özellikleri ile dikkat çekerler. Bu bağlamda Roma Dönemi'nin lüks konutlarının peristilli avlularında yer alan çeşmeler, Geç Antik Çağ'ın Anadolu'daki öncül örnekleri arasında değerlendirilebilir. Bu kentlerde özel konutlar üzerine yapılan ayrıntılı çalışmalar, Roma'dan Geç Antik Çağ'a kadar konutlarda çeşme kullanımıyla ilgili aydınlatıcı sonuçlar ortaya koymuştur.

Efes Yamaç Evler'de Anadolu'daki Geç Antik Çağ evlerinde olduğu gibi persitilli avluların bir kenarında, dekoratif özellikleriyle öne çıkan çeşmeler mevcuttur. İlk inşa evresi M.Ö. 1.- M.S. 1. yüzyıla tarihlendirilen bu evlerin kuyu haricinde kendi su kaynağı bulunmazken, M.S. 2. yüzyılda Değirmendere ve Ariston yollarının inşa edilmesiyle birlikte, Yamaç Evler'deki konut birimlerinin bazılarına M.S. 120'lerdeki ikinci inşa

[850]Vannesse, 2014, **a.g.k.,** 490, 506-507; M. Vannesse vd. (2014). Analysis of three private hydraulic systems operated in Apamea during the Byzantine period. *Journal of archaeological science*, *46*, s. 245-254.
[851]M. Blanchard-Lemée (1975). *Maisons à mosaïques du quartier central de Djemila (Cuicul)* (Vol. 3, No. 1). Persée-Portail des revues scientifiques en SHS. s. 107-128.

evresinden itibaren özel hamamlar, latrinalar ve pek çoğuna Efesli seçkinlerin zevk ve kültürlerini yansıtan çeşmeler eklenmiştir.[852] Bu evlerde genelde çeşmeler, giriş kısımlarında ve peristilli avlularda yer alıyor, böylelikle hane halkı, hizmetkarlar ve misafirler için kolayca ulaşılabilir konumda bulunuyorlardı. Bu mekânların dışında çeşmeler yemek ve kabul salonlarında ve tabi ki hamamlarda yer alıyordu. Konumlarına ve buna bağlı olarak işlevlerine göre büyüklük ve donanım açısından farklık gösteren bu çeşmelerden ev işi ile ilgili mekânlarda sadece işlevsel basit tipte çeşmeler yer alırken, peristil ve misafirlerin ağırlandığı kabul ve yemek salonlarda mermer ve cam mozaiklerle dekore edilmiş, form ve konum açısından Geç Antik Çağ konut çeşmeleriyle paralellikler kurabileceğimiz birbirinden farklı cephe mimarisi sunan çeşmeler inşa edilmiştir. Suyu sürekli akan gösterişli donanıma sahip bu çeşmeler hem görsel hem de işitsel olarak algılanabilmekte olup mekânların atmosferine büyük katkı sağlamış olmalılardı.

Yamaç Ev 1'in kuzeybatısındaki *Domus* olarak adlandırılan 6 No.lu Konut Birimi'nin oldukça büyük boyutlu (26.3x18.8 m) peristilli avlusunun güney kenarında; *imluvium*un kısa kenarı boyunca uzanan 13.70x2.00 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir *piscina* yer almaktadır. Peristilin yeniden tasarlandığı, üçüncü yapı evresinde (M.S. 2. yüzyıl ikinci yarısı) yapıya eklenen *piscina*nın her iki ucunda ise yarım daire formunda birer su haznesi bulunmaktadır. Dekoratif özellikleriyle dikkat çeken *piscina*nın tüm cepheleri mermer plakalarla kaplanmış olup, arka duvarının üzerinde (sütunlar arasına) Herme tipi payelerden ve bunlar arasındaki baklava dilimli delikli levhalardan oluşan parapet düzenlemesinin yerleştirilmesiyle *piscina* için dekoratif bir fon oluşturulmuştur (Çiz. 152, 153).[853] Söz konusu peristilin hemen güneyindeki evin merkezini oluşturan 10.50x11.00 m ölçülerindeki kare planlı atriumun batı kenarında ise mekânın merkez aksı üzerine konumlandırılmış; batı yönde üç nişli eksedra formunda bir çeşme ile sonlanan üzeri tonoz (sekizgen kasetlerle kaplanmış) örtülü oda yer almaktadır. M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısında atriumun yeniden inşası ile birlikte yapıya eklenen odadaki çeşmenin önünde, ön cephesi üç nişle hareketlendirilmiş bir havuz yer almaktadır. Tümüyle tuğla malzeme ile inşa edilmiş çeşmenin dış yüzeyi mavi, beyaz ve yeşil renkli mermer

[852]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 95-101; G. Wiplinger (2013). Der Değirmendere Aquädukt von Ephesos und seine Zukunft. *Wissenschaftlicher Jahresbericht des Österreichischen Archäologischen Instituts*, *24*, s.105-129; Thür, 2015, **a.g.k.,** 651.

[853]Lang-Auinger, 1996, **a.g.k.,** 92-96, 118-119, 196; Thür, 2015, **a.g.k.,** 643-644.

plakalarla ve cam *tessera*larla kaplanmıştır. Çeşme odasının tamamı sekizgen kasetlerle kaplanmış bir tonozla örtülmüştür (Çiz. 152, Res. 265).[854]

Bu konutun yanı sıra aynı konut alanının güneydoğu köşesindeki 3 No.lu Konut Birimi'nin peristilli avlusunda (SR 14) da çeşme yer almaktadır.[855] Üç yönden portikolarla çevrili peristilli avlunun güney kenarında yer alan tuğla malzeme ile oluşturulan çeşme, ikisi dikdörtgen ikisi yarım daire niş olmak üzere dört nişli cephe düzenlemesine sahiptir. Cephenin önünde ise dikdörtgen planlı bir *piscina* yer almaktadır (Çiz. 154). M.S 2. yüzyılın ilk yarısında peristile eklenen[856] bu çeşme, nişli cephe tasarımıyla ve önündeki *piscina*sı ile Geç Antik Çağ'ın konut çeşmelerine benzerlik göstermektedir. Her iki konut biriminde de çeşmeler peristil etrafındaki odalardan görülebilecek şekilde konumlandırılmıştır.

Yamaç Ev 2'de yer alan 1, 2, 3, 5 ve 6 No.lu Konut Birimi'nin peristilli avlularında (WE 1-SR 2, WE2-SR 22/23, WE3-16, WE5-24, WE 6-31a) birbirinden farklı mimari özellikler sergileyen çeşmeler yer almaktadır. Bunlardan 1, 2, 3 ve 6 No.lu Konut Birimi'nde yer alan çeşmelerin cephesi, Perge'deki Geç Antik Çağ konut çeşmelerinde (Kat. No. 24, 27) olduğu gibi peristil sütunlarının arasına tuğla örülerek yapılmıştır (Çiz. 156-159). 5 No.lu Konut Birimi'nde yer alan çeşme ise diğerlerinden farklı olarak peristilin batı portikosunun güney kenarında yer almaktadır (Çiz. 155). Bu çeşmelerden 1 No.lu Konut Birimi'nin iki sığ nişten oluşan çeşme cephesi ve bunun önündeki mermer parapetlerle oluşturulmuş çeşme havuzu[857] ve 5 No.lu Konut Birimi'nde yer alan 3 nişli çeşmenin[858] tasarım özellikleri, tez kapsamında ele aldığımız Aphrodisias Perge, Side ve Sagalassos'taki konut çeşmeleriyle (Kat. No. 15, 24, 27, 37, 38, 42) benzerlik göstermektedir (Res. 266-267). Dekoratif unsurlarıyla öne çıkan bu çeşmelerin peristil etrafındaki kabul ya da yemek salonlarından görülebilecek şekilde

[854]Lang-Auinger, 1996, **a.g.k.,** 99, 118-119, 196.
[855]Lang-Auinger, 1996, **a.g.k.,** 155-158; Thür, 2015, **a.g.k.,** 644.
[856]Thür, 2015, **a.g.k.,** 644.
[857]Yamaç Ev 2'nin güneydoğusunda yer alan Konut Birimi 1'deki peristilli avlunun (SR 2) kuzey kenarında yan yana iki sığ nişten oluşan çeşme cephesi, bunun önünde *impluvium* tabanına oturan devşirme mermer levhalarla oluşturulmuş dikdörtgen çeşme havuzu (2.31x0.62-0.67x0.86 m) bulunmaktadır. Söz konusu havuzun önünde ise daha küçük boyutta dikdörtgen formlu taşma haznesi (1.12x0.53x0.61m) yer almaktadır.
[858]5 No.lu Konut Birimi'ndeki peristilin (24) batı portikosunun kısa kenarında yer alan bu çeşmenin cephesi özgününde ince bir sütun mimarisiyle çerçevelenmiş yarım daire kesitli üç nişten oluşmaktadır. Tuğladan yapılmış çeşmenin duvarı ve bunun hemen önündeki *piscina* tümüyle mermer plakalarla kaplanmıştır. Ceşme cephesinin önündeki *piscina*nın doğu kısa kenarında, taşan suyun aktığı toplama havuzu bulunmaktadır. Bkz. S. Ladstätter (2012). *Ephesos, Yamaç Ev 2: arkeolojik bir rehber*. Ege Yayınları, s. 118-119.

konumlandırıldıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu çeşmelerden 3 ve 6 No.lu Konut Birimi'ndeki çeşmeler[859] ikinci yapı evresinde (M.S. 120 civarı), 5 No.lu Konut Birimi'ndeki çeşme 3. yapı evresinde (M.S. 150 civarı)[860], 1 ve 2 No.lu Konut Birimi'ndeki çeşmeler ise 4. yapı evresinde (M.S. 3. yüzyıl/230 civarı)[861] peristillere eklenmiştir.

Anadolu'nun güneydoğusundaki en çarpıcı örnekler Antakya ve Zeugma kentlerinde yer almaktadır. Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ'ın doğudaki en büyük metropollerinden biri olan Antakya'da ihtişamlı aristokrat evleri inşa edilmişti. Buradaki evlerin birçoğunda peristil, Efes'teki Yamaç Evler'den farklı olarak merkezi konumunu kaybetmiş, evin genel planının bir kenarında dar bir portiko haline dönüşmüştür.[862] Ancak klasik Roma villasının gelişim çizgisinde zengin mozaik döşemelere sahip büyük yemek odaları, oldukça dekoratif kabul salonları avluya açılmaktadır. Avluları ise havuzlar ve dekoratif çeşmelerin bulunduğu gelişkin alt yapı sistemleri ile donatılmışlardır.[863] Antakya'daki en büyük konutların başında gelen Menander Evi'nin üç avlusunda benzer özelliklere sahip çeşmeler görülmektedir (Çiz.160). 20'den fazla odası bulunan bu yapının mozaikleri Antoninler Dönemi (M.S. 138-192) ve Tetrarşi Dönemi'ne (M.S. 234-312/324) tarihlenen iki farklı yapı evresine aittir. Evin güneydoğu köşesindeki 1 No.lu Mekân olarak adlandırılan avlunun (6.30x8.50 m) güney tarafında üç nişli çeşme yer almaktadır (Res. 268). Evin kuzey bölümündeki, doğu ve güney yönde portiko ile çevrelenen avlunun (No.17) batı kenarında ise yarım daire formunda üç nişten oluşan *piscina*lı bir çeşme mevcuttur (Res. 269). Evin batı bölümündeki tricliniuma açılan avlunun kuzeyinde ise dikdörtgen kesitli üç nişten oluşan *piscina*lı bir çeşme daha bulunmaktadır. [864]

---

[859]3 No.lu Konut Birimi için bkz. Ladstätter, 2012, **a.g.k.,** 208-211; Thür, 2015, **a.g.k.,** 646; 6 No.lu Konut Birimi için bkz. H. Thür ve E. Rathmayr (2014). *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheit 6. Textband 1-2: Baubefund, Ausstattung, Funde*. Forschungen in Ephesos VIII/9.Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 38-43, 121-139, 204-208, 863-866; Ladstätter, 2012, **a.g.k.,** 219-226; Thür, 2015, **a.g.k.,** 644-645.

[860] Ladstätter, 2012, **a.g.k.,** 118-119, 212-214; Thür, 2015, **a.g.k.,** 646.

[861]1 No.lu Konut Birimi için bkz. F. Krinzinger (2010). *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheiten 1 und 2. Textband 1: Baubefund, Funde, Ausstattung*. Forschungen in Ephesos VIII/8, Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), s. 28-35, 86-100, 156-158, 389-390; Ladstätter, 2012, **a.g.k.,** 193-200; Thür, 2015, **a.g.k.,** 647; 2 No.lu Konut Birimi için bkz. Krinzinger, 2010, **a.g.k.,** 397-405,428-440;525-527,703-705; Ladstätter, 2012, **a.g.k.,** 201-207; Thür, 2015, **a.g.k.,** 647.

[862]A. Demir (1996). *Çağlar İçinde Antakya*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları 62, İstanbul, s.223.

[863]Ellis, 1988, **a.g.k.,** 573; S. P. Ellis (2000). *Roman Housing*. London: Duckworth, s. 62.

[864]R. Stillwell (1941). *Antioch on the Orontes III: The Excavations of 1937-1939*, Princeton, s.182-192; R. Stillwell (1961). Houses of Antioch, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 15, s. 52-55; D. Levi (1947). *Antioch*

Menander Evi'nin yanı sıra Antakya'da yer alan Pyskeler Kayığı Evi (House of the Boat of the Psyches), (M.S. 235-312);[865] Kırmızı Döşemeli Ev (House of the Red Pavement), (Hadrian ve Antoninler Dönemi-M.S. 2. yüzyıl sonları);[866] Takvim Evi (House of the Calendar), (Hadrian ve Antoninler Dönemi-M.S. 2. yüzyıl); Yemekli Gece Toplantısı Evi (The House of the Buffet Supper); Kilikya Evi (House of Cilicia), (M.S. 2. yüzyıl ortaları-sonları);[867] Dionysos'un Zafer Evi (Hadrian ve Antoninler Dönemi-M.S. 2. yüzyıl); İçme Yarışması Evi (House of the Drinking Contest), (Severuslar Dönemi- yaklaşık M.S. 200-230)[868]'ndeki çeşmeler, avluların bir kenarında yer alan küçük bir piscina/havuz ve bunun hemen gerisindeki, dikdörtgen ya da yarım daire plânlı niş veya nişlerden oluşan örneklerdir (Çiz. 161-163). Çeşmelerin, çağdaşı pek çok Geç Antik Çağ örneğinde olduğu gibi avlunun diğer tarafında yer alan *triclinium* olarak işlevlendirilen mekânlara karşı konumlandırıldıkları anlaşılmaktadır.[869]

Çoğunluğu M. S. 1.-3. yüzyıllar arasında kullanım görmüş olan Zeugma Roma konutları genellikler bir peristil şeklinde düzenlenmiş orta avluların etrafında yer alan odalardan oluşmaktadır. Zeugma'nın Roma Dönemi konutları, Yunan ve Roma dönemi konutlarının harmanlanması şeklinde bir plan tasarımına sahiptir.[870] Peristilli avlulara sahip bu konutlarda Geç Antik Çağ örneklerinde olduğu gibi evin ikincil su ihtiyacını karşılamak amacıyla persitilin merkezinde yer alan *impluvium*lara[871] bağlantılı sarnıçlar inşa edilmiş; böylelikle *impluvium*a dolan yağmur suları toprağa karışmadan avlularda

Mosaic Pavements, Princeton University Press, s. 66-67, 198-216; C. Barsanti (2012). The fate of the antioch mosaic pavements: Some reflections. *Journal of Mosaic Research*, (5), s. 36.

[865]E. M. Molacek ve D. K. Rogers (2021). The Mosaics of the House of the Boat of Psyches: Reexamining Identity in Antioch. *A Quaint & Curious Volume: Essays in Honor of John J. Dobbins*, s. 168-191.

[866]Stillwell, 1941, **a.g.k.,** 192-196; Levi 1947, **a.g.k.,** 68-69; Barsanti, 2012, **a.g.k.,** 36.

[867]Barsanti, 2012, **a.g.k.,** 37.

[868]J. Dobbins (2000). The Houses of Antioch, *Antioch The Lost Ancient City*, s. 53-57; E. Gruber ve J. Dobbins (2010). Illuminating historical architecture: The house of the drinking contest at Antioch. *Fusion of cultures: Abstracts of the XXXVIII Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Granada, Spain*, s. 71; Barsanti, 2012, **a.g.k.,** 36;

[869]Avluda yer alan çeşme ve *triclinium* bağlantısı Antakya evleri için karakteristik bir temadır. Saydığımız örneklerin her birinde bu düzenleme açıkça görülmektedir. Ayrıca bkz. Gruber ve Dobbins, 2010, **a.g.k.,** 75.

[870]K. Görkay (2012). Zeugma. *Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011) Anadolu/Anatolia Ek Dizi III.2. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi DTCF 75. Yıl Armağanı* (Ed. O. Bingöl, A. Öztan ve H. Taşkıran), s. 523-550; M. Önal (2013). *Poseidon-Euphrates Evleri, Belkıs/Zeugma*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, s. 7-8; K. Görkay (2015). *Zeugma, Geçmişten Günümüze Bir Geçit*, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 33.

[871]Zeugma Roma evlerinde bulunan sığ havuzlar genel olarak 20-30 cm derinliğindedir ve tabanları mozaik döşelidir. Evlerde bulunan sığ havuzlar hem görsel bir güzellik elde etmek, hem serinlik sağlamak ve yağmur sularını toplamak amacıyla kullanılmıştır. Bu havuzlarda bulunan taban mozaiklerinde genellikle suyla ilgili konular betimlenmiştir. Havuzlarda toplanan yağmur suları sarnıçlara taşınmış ve orada muhafaza edilmiştir.

bulunan sarnıçlara sevk edilmiştir.[872] Ayrıca avlularda bulunan *impluvium*lara M. S. 3. yüzyıl başlarında çeşmeler eklenmiştir.[873] Bu çeşmeler Poseidon,[874] Eupharates,[875] Synaristosai[876] evlerinin peristilli avlularında ve iç avlularında yer almaktadır. Gerek avludaki konumuyla gerekse tasarım özellikleriyle çağdaşı olan Efes ve Antakya konut çeşmeleriyle ve Geç Antik Dönem'in konut çeşmeleriyle parallelikler sunan bu çeşmeler, avluların bir kenarında yer alan küçük bir *piscina*/havuz ve bunun hemen gerisindeki, dikdörtgen ya da yarım daire plânlı niş veya nişlerden oluşan örneklerdir (Çiz. 164). Bunlardan Poseidon Evi'nin peristillerinde (A6, B6) yer alan çeşmelerin cephesi, Perge örneklerde (Kat. No. 24, 27) olduğu gibi peristil sütunlarının arasına tuğla örülerek yapılmıştır (Çiz. 165, Res. 270-271). Söz konusu çeşmelerden A6 No.lu peristilde yer alan çeşmenin *piscinası*nın merkezinin yarım daire formunda nişli olması, *piscina* tasarımı açısından Ksanthos örneğiyle (Kat. No. 19) benzerlik sergilemektedir.

5.3.2.1.2. Kabul Salonu ve Yemek Salonu (Triclinium) Çeşmeleri[877]

Geç Antik Çağ'ın lüks konutlarında avluların yanı sıra konutların *triclinium* ve kabul salonlarında da çeşmelere yer verilmiştir. Ancak bu çeşmeler, peristildeki çeşmelerle kıyaslandığında sınırlı sayıda örnekle temsil edilmektedir. Avludaki çeşmelere nazaran daha küçük ve basit tasarıma sahip olan bu örnekler, çalışma kapsamında ele aldığımız konutlar içerisinde; Perge Doğu Konut Alanı B ve C Evi'nde, Sardis'teki Geç Roma Konağı'nın (MMS Sektörü) X No.lu odasında yer almaktadır.

---

[872]Önal, 2013, **a.g.k.,** 9; Görkay 2015, **a.g.k.,** 33.
[873]Görkay 2015, **a.g.k.,** 40.
[874]Poseidon Evi'ndeki çeşmelerin ayrıntılı tanımlamaları için bkz. M. Önal, É. Jean ve H. Barlak (2012). Fouilles du Musée de Gaziantep dans la Maison de Poséidon (ou Maison 1) et la Maison de l'Euphrate (ou Maisons 2 et 3). Années 1999-2000. *Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes*, *26*(1), s. 66-138; Önal, 2013, **a.g.k.,** 20, 33, 56.
[875]Eupharates Evi'ndeki çeşmenin ayrıntılı tanımlamaları için bkz M. Önal, É. Jean ve H. Barlak, 2012, **a.g.k.,** 138-182; Önal, 2013, **a.g.k.,** 120-124.
[876]Synaristosai Evi'ndeki çeşmenin ayrıntılı tanımlamaları için bkz. C. Abadie-Reynal (2012). Fouilles de l'habitat (2): la maison des Synaristôsai. *MOM Éditions*, *62*(1), s. 24-31.
[877]Geç Antik Çağ'ın yönetici ya da yüksek mevki sahibi zengin konutları üzerine yapılan çalışmalarda evin daha mahrem alanında bulunan nispeten küçük salonlar *triclinium*, girişe yakın konumlanan ve daha geniş salonlar ise *toplantı salonu* olarak tanımlanmıştır. Böylece araştırmacılar tarafından, Geç Antik Çağ'ın değişen ihtiyaçlarına göre şekillenen konutlarda farklı işlevlerdeki iki salonun ayrımı vurgulanır. Ancak her iki mekân arasında belirgin bir farklılık olmadığı için, arkeolojik verilerin yetersiz kaldığı durumlarda yanlış tanımlamalar da yapılabilmektedir. Bu nedenle değerlendirmemizde yaptığımız mekân sınıflandırmamızda yayınlarda belirtilen mekân tanımlamaları dikkate alınarak ayrıca bir tanımlamadan kaçınılmıştır.

Perge'deki B evinin kuzeydoğu köşesinde yer alan apsisli salonun (17 No.lu Oda) (doğu-batı doğrultusunda 12.60x6.90 m) güneybatı köşesindeki (15 No.lu mekâna açılan kapının batı yanında) odanın güney duvarına yaslı halde 1.32x1.24 m boyutlarında ve 0.54 m derinliğinde bir küçük bir havuz (Kat. No. 25) yer almaktadır.[878] Peristildeki çeşmenin aksine oldukça sade bir görünüme sahip, fonksiyonel özellikleriyle öne çıkan tuğla örgülü havuzun iç yüzeyi 0.03-0.04 m kalınlığındaki mermer plakalarla kaplıdır; dış yüzeyi ise kireç harcıyla sıvanmıştır. Perge B Evi'nin M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlenen üçüncü yapı evresinde, kuzeydoğudaki apsisli mekân, dinsel içerikli bir salon olarak tanımlansa da bunu kanıtlayacak herhangi bir arkeolojik veriye ulaşılamamıştır. Salonun planı, ev içerisindeki konumu ve dekoratif öğeleri, bu mekânın ziyaretçilerin ağırlandığı bir kabul salonu olabileceğine de işaret etmektedir. 17 No.lu Oda'nın batı bölümündeki çeşme havuzu, mekânın iç dekorasyonuna ait öğeler ve apsisle birlikte, evin üçüncü yapı evresinde odaya eklenmiş olmalıdır.[879]

Perge'deki B evinin apsisli kabul salonunda olduğu gibi içerisinde çeşmenin yer aldığı iki konuttan biri Ostia'da bulunmaktadır. Ostia'daki Fortuna Annonaria Evi çeşmesi, pek çok Geç Antik Dönem konut çeşmesinin aksine peristilde değil kabul salonunda yer almaktadır. Peristilin batısındaki batı yönde geniş bir apsisle sonlanan kabul salonunun güney kenarında yer alan çeşme; ikisi dikdörtgen, ikisi yarım daire niş olmak üzere, sütunlar tarafından çevrelenen dört nişli cephe düzenlemesine sahiptir. Çeşme cephesinin önünde ise cephe boyunca uzanan dikdörtgen planlı bir *piscina* bulunmaktadır. Tümüyle tuğla malzeme ile inşa edilen çeşmenin ve önündeki *piscina*nın dış yüzeyi mermer plakalarla kaplanmıştır (Çiz. 166, Res. 272). Doğrudan üç kemerli bir açıklıkla doğusundaki peristile açılan kabul salonun apsisi ve çeşmesi konuta, kapsamlı onarımlar geçirdiği M.S. 4. yüzyıla tarihlendirilen yapım aşamasında eklenmiştir.[880] Kabul salonunda çeşmenin yer aldığı bir diğer örnekler ise Cezayir'in Djemila (Cuicul) kentindeki Eşek Evi (The House of the Ass) olarak adlandırılan konuttur. M.S. 4. yüzyıl

[878]Evle ilgili yapılan araştırmalarda, havuzun doğu kenarına yaslı halde sığ bir su toplama haznesi bulunduğundan bahsedilmiştir. Ancak yerinde yapmış olduğumuz incelemelerde böyle bir hazneye rastlanmamıştır. Söz konusu hazneyle ilgili bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 65; Çağlayan, 2009, **a.g.k.**, 82.

[879]17 No.lu mekânın apsisli salon olarak kullanıldığı 3. yapı evresi için bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 91-92; B Evi'nin ayrıntılı tarihlendirmesi için ayrıca bkz. Kat. No. 24.

[880]A. R. A. Van Aken (1949). Late Roman domus architecture. *Mnemosyne*, *2* (Fasc. 3), s. 246-247; Van Aken, 1951, **a.g.k.**, 284; Neuerburg, 1965, **a.g.k.**, 194-195; Muntasser, 2003, **a.g.k.**, 139-149; Danner, 2017, **a.g.k.**, 265-275; B. Poulsen (2020). Luxuria privata – Domus in Late Antique Ostia. (Ed. Karivieri, A). *Life and Death in a Multicultural Harbour City: Ostia Antica from the Republic Through Late Antiquity*. Institutum Romanum Finlandiae, s. 115-117.

ortası ila 5. yüzyıl arasına tarihlendirilen evin, doğu yönde bir apsisle sonlanan kabul salonunun batı kenarında yan yana yarım daire formunda üç nişten oluşan bir çeşme yer almaktadır (Çiz. 167).[881]

Perge'deki B Evi'nin güneybatı köşesinde yer alan *triclinium* olarak nitelendirilen kareye yakın dikdörtgen planlı (6.57x6.68 m) 28 No.lu odanın kuzeydoğu köşesinde bir çeşme (Kat. No. 26) daha bulunmaktadır. Peristile açılan kapının hemen kuzeyinde yer alan çeşmenin yarım daire formundaki duvarı tümüyle tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Mevcut mimari veriler, zemin seviyesinden 1.30 m yüksekliğe kadar kısmen günümüze ulaşan bu duvarın, esasında yarım kubbe ve yuvarlak kemerli bir çeşme nişi olduğuna işaret etmektedir.[882] Söz konusu duvarın önünde farklı boyutlarda ve yarım daire formunda iç içe geçmiş iki su haznesi yer almaktadır.[883] Çeşme nişi ve önündeki haznenin iç cephesi, koyu ve beyaz mermer plakaların dönüşümlü yerleştirilmesiyle kontrast bir görünüm sergilemektedir. *Triclinium* olarak tanımlanan 28 No.lu oda, içerisinde yer alan çeşme ile birlikte, mevcut mimari ve arkeolojik verilere göre M.S. 4. yüzyıl sonları-5. başına tarihlendirilmektedir.[884]

B Evi'nin güneyindeki C Evi'nin *"Tetrastyl Tip Oecus"* (Yemek salonu) olarak tanımlanan 40 No.lu odanın güneydoğu köşesinde çeşme (Kat. No. 28) yer almaktadır. Peristile (38 No.lu mekân) açılan kapının hemen doğusundaki bu çeşmenin cephesi yarım daire kesitli tek bir nişten (gen. 0.80 m-der. 0.40 m) oluşmaktadır. Çeşme nişinin önünde ise 1.70x0.90 m ölçülerinde, 0.60 m derinliğinde su haznesi bulunmaktadır. Hazne doğrudan toprak zemine oturmaktadır ve çeşme nişi ile simetrik değildir. Ön cephesi çokgen formundaki haznenin hemen önünde bir pithosun ters çevrilmiş ağız kenarı toprak dolgu zemine oturmaktadır. Devşirme olduğu anlaşılan bu pithosun, çeşmeden akan suyun toplandığı ve tahliye edildiği ikinci bir hazne vazifesi gördüğü anlaşılmıştır.[885]

---

[881]Blanchard-Lemée, 1975, **a.g.k.**, 23-103; S. P. Ellis (2006). Middle class houses in Late Antiquity. *Late Antique Archaeology*, *3*(1), s. 420-422.

[882]0.96 m genişliğindeki çeşme nişinin yaklaşık yüksekliğinin 1.73 m olduğu anlaşılmaktadır.

[883]Çeşme nişinin önüne 0.20 m kalınlığında, 0.55 m yüksekliğinde yarım daire formunda bir duvarın (1.05x0.62 m) eklenmesiyle, farklı boyutlarda ve yarım daire formunda iç içe geçmiş iki su haznesi oluşturulmuştur. 1.05x0.66 m ölçülerindeki ilk haznenin derinliği 0.41 m'dir. 0.54x0.35 m ölçülerindeki ikinci haznenin derinliği arkasındaki hazne gibi 0.41 m'dir. Çeşme hazneleriyle birlikte toplamda 1.73x1.46 ölçülere sahiptir.

[884]Mekânda ele geçen yuvarlak mermer bir masa tablasına ait, üzerinde Hıristiyanlıkla ilgili sahnelerin bulunduğu figürlü bezemeli kenar parçaları bulunmuştur. Söz konusu parçalar Theodosiuslar dönemine tarihlendirilmiştir. Bkz. Abbasoğlu, 1995, **a.g.k.**, 109; Kazılar sırasında 28 No.lu mekânda ve doğrudan bu mekânla bağlantılı 26 No.lu mekânda bulunan sikkeler M.S. 4. yüzyıla aittir. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 93. Mekândaki çeşmenin tarihlendirmesi için ayrıca bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 78.

[885]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 97-106.

Çeşme nişinin dış yüzü kireç harcıyla sıvanmış olup, yüzeyinde boya kalıntıları izlenebilmektedir. B Evi'nin *triclinium*undaki çeşmenin haznesine benzer özellik sergileyen haznenin çokgen dış yüzü ise dikine yerleştirilmiş 0.03 m kalınlığında 0.18-0.40 m genişliğindeki mermer plakalarla kaplanmıştır.

Yapıyla ilgili geçmişteki araştırmalar sonucunda; mekân ve içerisindeki çeşme, C evinin B evi ile birleştiği ikinci yapı evresine (M.S. 4. yüzyıl) tarihlendirilmiştir.[886] Ancak çeşme nişinin önündeki haznenin kuzeye doğru genişleyerek asimetri oluşturması, haznenin doğrudan üçüncü yapı evresine tarihlenen (M.S. 5.-6. yüzyıl) toprak zemin üzerine oturması[887] ve çeşme nişinin duvardaki diğer nişlerden farklı formda olması,[888] çeşmenin odaya sonradan eklendiğini ve önceden var olan duvar nişinin yeniden düzenlenerek çeşme nişine dönüştürüldüğünü işaret etmektedir. Nitekim mevcut mimari ve arkeolojik veriler[889] 40 No.lu mekânın, C Evi'nin B Evi'nden ayrıldığı üçüncü yapı evresinde kapsamlı onarım geçirdiğini göstermektedir. Söz konusu çeşme de mekâna bu aşamada eklenmiş olmalıdır.

Tespit ettiğimiz bir diğer örnek ise Sardis'teki Geç Roma Konağı'nın (MMS Sektörü) 46.8 m^2'lik ölçüsüyle en büyük odası olan X No.lu mekânda yer almaktadır (Kat. No. 6). *Triclinium* olarak tanımlanan[890] mekânın avluya açılan kapı açıklığının karşısında (odanın doğu duvarının merkezinde) konumlandırılmış 305 litre kapasiteli 0.95x0.60 m ölçülerindeki ve 0.65 m derinliğindeki çeşme havuzu, mermer bir platform üzerine üç mermer levhanın sabitlenmesiyle oluşturulmuştur. Havuzun yaslandığı duvarların cephesi ise kiremit ve tuğla kırığı katkılı 0.04 m kalınlığındaki hidrolik harçla sıvanmış, sonrasında ise 0.02 m kalınlığında mermer plakalarla kaplanmıştır. Havuzun ön yüzünde ev sahibinin Hıristiyan kimliğini yansıtan, yüksek kabartma tekniğinde

[886]Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 80.
[887]40 No.lu mekânda, geçmişte yapılan sondaj kazıları sırasında, çeşmenin önündeki dolgu taban toprağının 0.35 m altında, yapının ikinci evresine tarihlendirilen taban mozaiği tespit edilmiştir. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 80, 90.
[888]40 No.lu mekânın doğu duvarındaki diğer üç niş dörtgen kesitlidir. Çeşme nişi ise yarım daire kesitlidir. Ayrıca diğer nişlerin örgüsünde tam tuğlalar kullanılmışken, çeşme nişinde kırık tuğlaların kullanıldığı görülmektedir.
[889]Mekânı bölen sütunlara ait İmpost kısmında haç motifi yer alan İon-İmpost sütun başlıkları, mekânın buluntuları arasındaki Theodosiuslar Dönemi'ne tarihlendirilen (M.S. 4. yüzyıl sonu – M.S. 5. yüzyıl başı) masa parçaları, son yapı evresine ait tuğla ve toprak zemin, evin 3. yapı evresinde 40 No.lu mekânın iç donanımında kapsamlı onarımlara gidildiğini kanıtlamaktadır. Bkz. Zeyrek, 2002, **a.g.k.**, 106-110; C Evi'nin tarihlendirmesi için ayrıca bkz. Kat. No. 27.
[890]Mekânda ele geçen *sigma* masa tablası parçaları ve mekânın genel dekorasyonu, buranın bir *triclinium* (yemek salonu) olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Greenewalt Jr, Rautman ve Cahill, 1988**, a.g.k.**, 57-58; Rautman, 1995, **a.g.k.**, 59-61.

işlenmiş Latin haçı bulunmaktadır. Çeşme, mekâna evin ve bulunduğu mekânın kapsamlı onarım evresi olan M.S. 5. yüzyılın sonlarında eklenmiş olmadır.[891]

Çalışma kapsamında ele aldığımız söz konusu örneklerin yanı sıra Anadolu ve Anadolu dışındaki bazı kentlerdeki Roma ve Geç Antik Çağ konutlarının yemek salonlarında da benzer şekilde çeşmelere rastlanmaktadır.

Anadolu'daki en erken örnekler Efes'teki 1 ve 2 No.lu Yamaç Evler'in içerisinde yer alan konut birimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yamaç Ev 2'de yer alan 2 ve 6 No.lu Konut Birimi'nin yemek salonlarında (WE 2-SR 24, WE 6-31) yarım daire formunda tek nişten oluşan çeşmeler yer almaktadır (Çiz. 157, 159). Bunlar arasında 2 No.lu Konut Birimi'nde yer alan çeşmeler, *triclinium* olarak tanımlanan dikdörtgen planlı mekânın (SR 24) peristile açılan giriş açıklığının iki yanında bulunmaktadır. Tümüyle tuğla malzeme ile oluşturulan çeşme nişlerinin her ikisi de kemer başlangıç seviyesine kadar mermer plakalarla kaplanmış, niş kubbeleri ise *nymphe* figürlü cam mozaiklerle bezenmiştir (Res. 273). Evin dördüncü yapı evresine (M.S. 230 civarı) tarihlendirilen bu çeşmelerin genel tasarım özellikleri ve mekân içeresindeki konumları Perge'deki B Evi'nin *triclinium*undaki (28 No.lu mekân/Kat. No. 26) nişli çeşmeyle paralellik göstermektedir.[892] 6 No.lu Konut Birimi'nde yer alan çeşme ise mermer salon olarak tanımlanan; davetlerin ve ziyafetlerin verilmesine hizmet eden dikdörtgen planlı mekânın peristile açılan giriş açıklığı ve bu açıklığın hemen önündeki dekoratif havuz ile aynı aks üzerinde (mekânın güney duvarının merkezinde) konumlandırılmıştır. Evin ikinci yapı evresine tarihlendirilen (M.S. 120 civarı) çeşme, mermer kaplı cephesiyle ve konumuyla, mekân içerisinde dekoratif açıdan görsel bir odak noktası oluşturmakla birlikte, ev sahibi ve ziyaretçiler için temiz su ve rahatlatıcı bir atmosfer sağlıyor olmalıydı.[893]

*Triclinium*unda çeşmelerin yer aldığı konutlar, Stobi'deki M.S. 5. yüzyıl başına tarihlendirilen Peristeria Evi ve Policharmos Evi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak buradaki evlerin *tricliniumun*daki çeşmeler, ele aldığımız diğer örneklerden farklı olarak, mekânın bir kenarında değil merkezinde yer almaktadır (Çiz. 142-143). Her iki evin apsisli yemek salonlarında bulunan bu çeşmeler, taşma kanalıyla çevrelenmiş sekizgen *piscina*lar şeklindedir. Ziyaretçinin görüş alanının odak noktasını teşkil eden fıskiyeli bir

[891]Bu yeniden yapılanmanın bir sonucu olarak, odanın zemini yükseltilmiş ve büyük pişmiş toprak karolarla kaplanmış, duvarları yeniden sıvanmış ve freskle kaplanmıştır; bkz. Greenewalt, Rautman ve Cahill, 1988, **a.g.k.**, 57-58; Rautman, 1995, **a.g.k.**, 59.
[892]Krinzinger, 2010, **a.g.k.**, 434-439, 525-527, 703; Ladstätter, 2012, **a.g.k.**, 206-207.
[893]Thür ve Rathmayr, 2014, **a.g.k.**, 135, 863-864; Ladstätter, 2012, **a.g.k.**, 221-223.

çeşme kuruluşuna ait söz konusu *piscina*ların, işlevsel bir çeşme olmaktan çok, mekânın zengin motiflerle dekore edilmiş zemin mozaikleriyle birlikte dekoratif bir role sahip oldukları anlaşılmaktadır (Res. 274-275).[894]

Triclinium çeşmeleri sadece konutlarda değil Piskoposluk Sarayları'nın tricliniumlarında da görülmektedir. Anadolu'da karşılaşılan Geç Antik Çağ konut çeşmeleriyle paralellik kurulabilecek tek örnek, Likya Bölgesinde yer alan Olympos Kenti'nin Piskoposluk Sarayı'nda bulunmaktadır. Saray kompleksinin batı kanadında yer alan *Triclinium*un birinci evresinde kuzey duvarında beş nişli, doğu duvarında üç nişli çeşme yer almaktadır (Kat. No. 23). Ancak yapının ikinci evresinde kuzey duvarın önüne; merkezdeki çeşme nişi açık kalacak şekilde apsidal bir duvar eklenerek, mekân apsidal bir *tricliniuma* dönüştürülmüştür. Yapının bu aşamasında doğu kenarındaki üç nişli çeşme ise iptal edilerek sadece apsisin merkezini oluşturan çeşme nişinin aktif bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

5.3.2.1.3. Diğer Birimlerinde Yer Alan Çeşmeler

Peristil, *triclinium* ve kabul salonları gibi evin temsili alanları dışındaki dekoratif çeşmelerin yanı sıra evin diğer birimlerinde yer alan ve öncelikli yapılma amacı evin temel su ihtiyacını karşılamak olan çeşmeler de bulunmaktadır. Temsili alandaki çeşmelerle kıyaslandığında oldukça sade bir görünüm sergileyen bu çeşmeler, mermer levhaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan daldırma havuzuna ve bu havuza su sağlayan tek bir oluğa ve tahliye sistemine sahip basit dörtgen formlu çeşmelerdir. Nişli bir cephe düzenlemesine bağlı olmaksızın mevcut bir duvarın önüne eklenen bu tip çeşmeler, çalışma kapsamında incelediğimiz Sagalassos Kent Konağı ve Sardis'teki Geç Roma Konağı'ndaki (MMS Sektörü) birer örnekle temsil edilmektedir.

Sagalassos Kent Konağı'nın güneybatısındaki hizmet birimlerinden biri olan 12 numaralı mekânın kuzey duvarına yaslı halde 2.50 m uzunluğunda, 1.50 m genişliğinde ve 0.72 m derinliğinde çeşme havuzu yer almaktadır (Kat. No. 43). Avludaki çeşmenin aksine oldukça sade bir görünüme sahip, fonksiyonel özellikleriyle öne çıkan havuzun kenarları dört adet devşirme kireçtaşı levhadan yapılmış,[895] tabanı ise büyük boyutlu tuğlalarla kaplanmıştır. Demir kenetlerle birbirlerine bağlanan levhalar doğrudan mekânın zeminine oturmaktadır. Uzun kenardaki levhanın üst kenarında, suyun kaplarla

[894]Gerasımovska, 2018, **a.g.k.,** 291-295.
[895]Uytterhoeven ve Martens, 2008, **a.g.k.**, 294.

daldırılarak alındığını gösteren levhanın arka yüzeyine doğru uzanan kaydırma kanalları mevcuttur.

M.S. 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarında ihtişamlı bir görünüme sahip olan Kent Konağı, M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, çoğu tarım ve zanaat işlevi üstlenen birkaç ayrı konut birimine bölünmüştür.[896] M.S. 6. yüzyılın sonlarına doğru (5. inşa aşaması) ise evin bazı bölümleri, kırsal yaşantının ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Yapının bu evresinde; 13 No.lu avlunun batısına, (bazıları kompleksin batısındaki caddeyi aşan) evdeki gündelik yaşantının ihtiyaçlarına cevap veren birkaç küçük oda ve evin temiz su ihtiyacının karşılandığı havuzlu bir çeşme eklenmiştir.[897] Söz konusu çeşmenin, M.S. 2. yüzyılda,[898] 13 No.lu avlunun kuzeydoğusuna eklenen ve 6. yüzyıla kadar evin temiz su ihtiyacını karşılayan 19 numaralı çeşmenin kullanım dışı kalmasından sonra yapıldığı anlaşılmaktadır.[899] Çeşmede kullanılan inşa teknikleri ve malzeme kullanımının, evin genel mimarisine göre farklılık göstermesi, bunun geç bir ekleme olduğunu doğrulamaktadır.

Sardis'teki Geç Roma Konağı'nın (MMS Sektörü) doğu ve batı kanadına geçiş sağlayan kuzey-güney doğrultulu koridorun (18 No.lu mekân) batı duvarına yaslı halde, çeşme havuzuna ait devşirme bloklardan oluşan bir platform bulunmaktadır (Kat. No. 7). Havuza ait diğer parçalar günümüze ulaşmamış olsa da platform üzerindeki levha olukları ve yaslı olduğu duvardaki levha izleri, platform üzerinde mermer levhalardan oluşan 1.60x0.70 m ölçülerinde 0.67 m yüksekliğinde dikdörtgen formlu bir çeşme havuzu olduğunu göstermektedir. Evin en önemli sirkülasyon alanlarından biri olan çeşmenin bulunduğu koridor, evin her iki kanadını birbirine bağlamasının yanı sıra ev sahibinin misafirlerini ağırladığı *exedra* olarak tanımlanan odaya da geçiş işlevine sahipti. Bu bağlamda söz konusu çeşme, evin temel su ihtiyacına hizmet etmekle birlikte, ev sahibi için misafirlerine gururla sunabileceği bir su teşhiri de sağlıyor olmalıydı. Çeşme mekâna evin ve bulunduğu mekânın kapsamlı onarım evresi olan M.S. 5. yüzyılın sonlarında eklenmiş olmadır.[900]

---

[896]Waelkens vd., 2007, **a.g.k.**, 507.
[897]Waelkens vd., 2007, **a.g.k.**, 504; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 158.
[898]Waelkens vd., 2005, **a.g.k.**, 423.
[899]Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 149; M.S. 6. yüzyılın ikinci yarısında, 13 No.lu avlunun kuzeydoğu köşesindeki 19 No.lu çeşmenin, 27 No.lu odadaki çökeltme havzasından gelen kirli suyun tahliye edildiği atık su havzasına dönüşmesinin ardından, içme suyu arzındaki bu kaybı telafi etmek için kuzeybatıya yeni bir çeşme inşa edilmiştir; Putzeys, 2007, **a.g.k.**, 209.
[900]Greenewalt, Rautman ve Cahill, 1988, **a.g.k.**, 57-58; Rautman, 1995, **a.g.k.**, 59.

Sagalassos ve Sardis örneklerinden başka Hierapolis'teki 104 No.lu İnsula'da bulunan ve M.S. 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başına tarihlendirilen Boyalı Yazıtlı Ev'de de benzer şekilde fonksiyonel özellikleriyle öne çıkan basit formlu bir çeşme bulunmaktadır (Çiz. 168). Dönemin aristokrat eğilimlerini gösterir şekilde inşa edilmiş olan evin 39 No.lu mekânındaki çeşme form olarak Sagalassos'taki örnekle benzerlik göstermektedir (Res. 276).[901]

Bahsettiğimiz tüm bu örnekler, Anadolu'daki zengin ve aristokrat sınıfa ait peristilli ve açık avlulu konutlarda çeşme kullanımının M.S. 2. yüzyılda başladığını ve 4. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar Anadolu'nun Ege ve Akdeniz kıyı kentleri ile tüm Akdeniz coğrafyasında yaygın hale geldiğini göstermektedir. M.S. 4. yüzyıldan itibaren imparatorluğun genelinde konut çeşmelerinin bu denli artmasının başlıca nedenlerini ise kamusal çeşmelerin azalışına etki eden faktörler arasında aramak gerekir. Daha önce de belirtildiği üzere Roma Dönemi'nin görkemli kamusal çeşmeleri çoğu zaman antik şehirlerin varlıklı ailelerden oluşan yerel aristokrasi tarafından finanse edilmekteydi.[902] Kentlerdeki yerel meclisi (*curia*) de oluşturan bu elit sınıfın kentin bakımına ilişkin görevleri kapsamında icra ettikleri bu tür faaliyetler, bulundukları kentlerde ve komşu kentlerde kendilerine saygınlık kazandırmakla birlikte bilhassa bu kişilere yerel yönetimde söz sahibi olma, kamu görevi üstlenme gibi siyasi menfaatler sağlıyordu. Dolayısıyla bu şartlar meclis üyelerinin (*decurion*) statü kazanmak için rekabet ettiği bir ortam yaratmış, bu da kamusal yapıların kentlerde giderek artmasını sağlamıştır. Ancak 4. yüzyıldan itibaren meclis üyelerine verilen ağır görevler ve yaptırımlar aristokrat sınıfın meclis üyeliğinden uzaklaşmasına neden olmuş; dolayısıyla bu üst sınıf, kamusal yapıların inşası gibi artık itibar sağlamayan harcamalar yerine daha çok kendilerini ön plana çıkaracak yatırımlara yönelmişlerdir.[903] Bu tür yönelimler nedeniyle kentlerdeki çeşme gibi zamanında banisine makam ve prestij kazandıran kamusal yapıların inşası yerini özel yapılaşmaya bırakmıştır. Bir başka deyişle Roma Dönemi'nde genel eğilim olarak kamusal çeşmelerde kendini gösteren temsil kaygısı, Geç Antik Çağ'ın değişen koşullarıyla birlikte konut çeşmelerinde vücut bulmuştur.

---

[901]Boyalı Yazıtlı Ev'deki çeşme için bkz. A.Z. Ruggiu (2016). Scavi e restauri nell'insula abitativa 104. *Hierapolis di Frigia VIII,1, Le attività delle campagne di scavo e restauro 2007-2011*, İstanbul, s.12-13; A.Z. Ruggiu (2018). Hierapolis di Frigia, insula 104. I modi dell'abitare tra l'eà imperiale e il VII sec. d.c. *Convegno a cent'anni dalla nascita di Michelangelo Cagiano de Azevedo. Atti dei Convegni Lincei 318,* s. 133-141.
[902]Dorl-Klingenschmid, 2001, **a.g.k.,** 119-121; Longfellow, 2005, **a.g.k.,** 10-15.
[903]Ceylan, 2016, **a.g.k.,** 544.

Karşılaştırmalı örneklerle sıraladığımız tüm benzerlikler, kuşkusuz farklı yüzyıllarda, bölge ve coğrafyalarda, esasında yaşam biçimlerinin (en azından aristokrat sınıf için) pek de farklı olmadığı anlamına gelmektedir. Çeşmelerin dekoratif bir öğe olarak özellikle peristil ve avlularda konumlandırılışı; cephe, plan ve havuz tasarımının temel öğelerinin pek çok örnekte görüldüğü gibi standartlaşması M.S. 6. yüzyıla kadar devam eden bir geleneğe işaret etmektedir. Söz konusu bu konut çeşmesi örnekleri, anlaşılacağı gibi dönemin bölgesel anlamda önemli yerleşim birimleri ve metropolleri niteliğindeki kentlerin lüks konutlarında tespit edilmiştir. Ele alınan bu üst sınıf konutlar, dönemin ekonomik yapısına tezat oluşturacak bir biçimde, belirginleşen sınıflar arası farklılığın bir yansıması olarak son derece lüks ve görkemli tasarlanan, ihtişamlarıyla ev sahiplerinin güçlerini sembolize eden yapılardır. İmparatorluğun birçok yerinde karşımıza çıkan örneklerden de anlaşılacağı üzere; sosyal ilişkilerin belirlenmesinde zenginliğin gösterilmesi çabası, Geç Antik Çağ boyunca özel konutlar üzerinde zengin bir dekorasyona doğru eğilime yol açmıştır. Bu eğilimin sonucu olarak, aristokrat sınıfa ait özel bir mimari tasarım ortaya çıkmış ve bu tasarım dönemin konut biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu yapılarda gözlemlenen ve gücün, saygınlığın dışavurumu olarak çözümlenen temsil kaygısı, özenle dekore edilmiş peristil/avlu, kabul ve yemek salonu gibi evin kamusal alanlarında çeşmelerin tercih edilmesinde kendini açıkça göstermektedir. Böylesi lüks ve gösterişli konutların varlığı, kentlerin ve kentin ileri gelenlerinin Geç Antik Dönem'deki sosyo-ekonomik konumunu ortaya koyması bakımından da oldukça önemli bir olgu olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda konutların özellikle temsili mekânlarında çeşmelere yer verilmiş olması, konutun bulunduğu kentin ve konut sahibinin refah seviyesiyle doğrudan ilintili olduğunu gözler önüne serer. Nitekim, örneklerimizin pek çok taşra kentinde değil de Sardis, Efes, Aphrodisias, Ksanthos, Side, Perge ve Sagalassos gibi Geç Antik Çağ boyunca siyasi, dini ve ticari öneme sahip kentlerde bulunması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Yukarıda çok sayıda örneğini gördüğümüz lüks ve peristilli/avlulu mekânlara sahip konutlar, yeni bir konut yapısı olarak inşa edilmelerinden ziyade, daha eski konutların kapsamlı onarımları ya da yeniden düzenlenmeleriyle Geç Antik Çağ'daki ihtişamlı haline ulaşmıştır. Bu, yenileme alanın tesviye edilerek düzlenmesi ya da eski konutların kaldırılarak yenilerinin inşa edilmesi şeklinde değil, mevcut olanların değiştirilerek yenilenmeleri biçiminde olmuştur. Konutlarda gerçekleştirilen kapsamlı renovasyonlar sırasında yapıların genişletildiği, yan yana iki ya da daha fazla konutun

birleştirilerek tek bir konut halini aldığı ya da tam tersine bölündüğü, kimi yerlerde giriş ve çıkışların iptal edildiği, apsisli ya da değil, ev sahibinin misafirlerini ağırladığı, resmi ya da gayri resmi resepsiyonların yapıldığı kabul ve yemek salonları eklendiği, evlerin dekoratif programlarının büyük oranda yenilendiği; tam da bu aşamada evin en önemli kamusal mekânı olan peristil/avlu ve kabul/yemek salonlarına çeşmeler ilave edildiği açıkça görülmektedir. Çeşmelerin özellikle peristilli avlulara eklenmesi ise yukarda bahsi geçen pek çok örnekte görüldüğü üzere genellikle, mevcut portiko sütunlarının arasına çeşme duvarı örülmesiyle ve bunun önüne *impluvium* tabanına oturacak şekilde dikdörtgen bir *piscina*/havuzun ilave edilmesi şeklinde olmuştur. Bütün bunların yanı sıra, tanımlamaya çalıştığımız konut çeşmeleri, bulundukları kentlerdeki tıpkı kamu yapılarında olduğu gibi, çeşmelerin konut içi yer seçiminde belirli faktörlere dikkat edildiğini göstermiştir: Çeşme, çoğu örnekte de görüldüğü üzere evin kalbi durumundaki portikolarla çevrelenen üstü açık avlunun merkez aksı üzerine yerleştirilmiş, portiko ise evin kabul ve yemek salonlarına geçiş işlevi üstlenmiştir. Böylece portiko, mozaik döşemesi ile adeta ayaklar altına serilen kırmızı halı gibi ziyaretçilerin girmesi gereken mekânları vurgulamıştır. Bu bağlamda eve gelen ziyaretçiler, vestiblumdan avluya girer girmez ev sahibinin zenginlik alameti olan dekoratif çeşmeyi görmüş ve sonrasında yemek ya da kabul salonlarına girmiş olmalıydılar. Geniş açıklıklar ile avluya açılan bu temsili salonların ve avlu etrafındaki diğer odaların odak noktasını yine çoğunlukla dekoratif bir çeşme oluşturmuştur. Evin temiz su ihtiyacını karşılayan bu çeşmelerin, görsel ve akustik olarak algılanabilir; merkezi konumları ile sadece evin atmosferi ve konforuna değil, ayrıca ve her şeyden önce ev sahibinin temsili ihtiyaçlarına da ciddi katkıda bulundukları anlaşılmaktadır.

5.3.3. Dini Yapılarda Yer Alan Çeşmeler

5.3.3.1. Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarında Çeşmenin Rolü

Yaşamın kaynağı olan su, en eski toplumlardan günümüze kadar var olmuş tüm kültürlerde ve çoğu inanç sisteminde kutsi görülmüş, spiritüel ihtiyaçların giderilmesinde vazgeçilmez bir element olmuştur. Arkeolojik ve epigrafik veriler, farklı topluluk ve zaman dilimlerindeki pek çok inanç sistemi içerisinde suyun arındırıcı bir madde olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir. Su, Antik Yunan kültüründe doğanın gücünün bir ifadesi olduğu ve tanrıların insanlığa hediyesi olduğu için kutsal kabul edilmiş; birçok su kaynağı, su perileri (*nymph*) veya daha önemli tanrılarla ilişkilendirilmiştir.[904] O yüzden çoğu kutsal alan da ırmak deniz ya da doğal su kaynaklarına yakın konumlanmıştır. Bu bağlamda paganizmin suya verdiği önem dini ritüellerinde de kendini göstermektedir. Kutsal alanlara girilmeden önce yıkanılması ve suyla temizlenilmesi pagan inancının gerekliliklerinden biri olarak görülmüş ve günlük bedensel temizliğin yanı sıra ruhun temizlenmesi, arınması ile ilişkilendirilmiştir.[905] Bu nedenle Yunan ve Roma uygarlıklarına ait mezarlık ve kutsal alan gibi yerlerde suyla ilgili Arkaik-Klasik ve Roma dönemlerine tarihlenebilen gereçlere ve yapısal öğelere rastlamak mümkündür. Bu gereçler arasında taş, pişmiş toprak ya da metalden yapılmış kap/tekne/kâse yer alır. *Hagisteria, louterion/pyelos ve perirrhanterion* olarak adlandırılan bu gereçler, kutsal alanının sınırını çizmek üzere kullanılmışlardır.[906] Bunlar arasında *perirrhanterion*, kutsal alanların girişinde arındırma amacıyla yer alan kap/tekne/kâse olması bakımından diğerlerinden ayrılır ve kelime anlamı bakımından su serpiştirmek (*perirrhansis* ritüeli) mânâsındadır.[907] Söz konusu su ile ilgili gereçlere Yunanistan'da yürütülen kazılarda rastlanılmıştır. Taşoz'daki Poseidon Tapınağının girişinin önünde,[908] İsthmia'daki arkaik Poseidon tapınağının peristilinde,[909] Epidauros'ta Asklepios ve Artemis'in tapınaklarının

[904]S. Cole (1988). The Uses of Water in Ancient Greek Sanctuaries. *Early Greek Cult Practice*, (Ed. R. Hägg, N. Marina ve G. Nordquist), Stokholm, s.161-165; U. Soyöz (2020). İyileştiren Dokunuş: Kos [Adası], Roma Asklepion Tapınağı'na Kutsal Şifa Yolculuğu. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, *37*(2). s. 104.
[905]S. U. Yazıcı (2018). Geç Antik Çağ ve Erken Hıristiyanlık Dünyasında Dinsel Su İnanışları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *8*(16), s. 22-26.
[906]Cole, 1988, **a.g.k.**, 162.
[907]Yazıcı, 2018, **a.g.k.**, 22-23.
[908]P. Kobusch (2020). Fountains and Basins in Greek Sanctuaries: On the Relationship Between Ritual Performance and Architecture. *The Power of Urban Water: Studies in Premodern Urbanism*, s.78.
[909]H. Pimpl (1997). *Perirrhanteria und Louteria: Entwicklung und Verwendung grosser Marmor-und Kalksteinbecken auf figürlichem und säulenartigem Untersatz in Griechenland* (Vol. 3). Verlag Koster, s. 25; Kobusch, 2020**, a.g.e.,** 78.

giriş rampalarının sağında[910] ve Stymphalos'ta Athena tapınağının önünde *perirrhanterion* bulunmuştur.[911]

Ayrıca tapınaklarda karşımıza çıkan kutsal metinler, bu ögelerin kullanımını ve tapınağa girmeden önce hem fiziksel hem de ahlaki arınma ihtiyacını tanımlamaktadır. Örneğin Delphi Tapınağında yer alan bir yazıtta Pyrhia'nın; "*Gel yabancı! Tek bir damla iyi bir insan için yeter ancak kötü birini temizlemeye okyanuslar yetmez*" sözü bu duruma kanıt niteliğindedir.[912] M.Ö. 2. yüzyıl Lindos'una ait bir yazıtta; "*kişinin tapınağa temiz eller ve temiz zihinde girmesi gerektiği*" belirtilmiştir.[913] Aynı kentte daha geç tarihli bir yazıtta ise *"saf temizliğin ve arınmanın yıkanma haznelerinin ve tapınak kapılarının olduğu yerde başladığı"* yazar.[914]

Dönem kaynaklarında Yunanlı şair ve yazarların da bu konuya açıklık getiren ve kutsal alana girmeden önce su ile yapılan ritüelleri anlatan metinleri mevcuttur. Homeros'un *Odysseia*'sında; Telemakhos'un tanrılara dua etmeye gitmeden önce ellerini yıkadığı ve murdar (kirli) hiçbir şeyin tanrılara yaklaşmaması gerektiğini belirtilir.[915] Hesiodos ise, *İşler ve Günler* adlı eserinde arınma ritüeline atıfta bulunmaktadır:

> "Şafak vakti, Zeus'a ya da diğer ölümsüzlere yıkanmamış ellerle tanrılar şerefine parıldayan şaraptan bir içki bile dökmeyin; aksi taktirde duayı dinlemezler, reddederler. […] Ve güzel ırmağın içine bakarak dua etmeden ve hoş, temiz su ile ellerinizi yıkamadan önce, durmadan akan ırmakların ahenkle akan suyunu yaya olarak geçmeyin. Her kim kötülükten arınmamış ve elleri yıkanmamış halde bir ırmağı geçerse, ona karşı tanrılar küskünlük duyar ve ardından ona acı verirler".[916]

Hipokrat, *De morbo sacro*'nun bir bölümünde (M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında veya 4. yüzyılın başlarında) bir tapınağa girmenin suyla arınmayı (*perirrhansis* ritüeli) gerektirdiğine değinmiştir:

> "En azından bizi en büyük ve en kötü günahlarımızdan arındıran, kutsayan ve tertemiz yapan ulu tanrıdır; ve biz kendimiz tanrıların kutsal alanlarına ve çevresine sınırlar koyarız, böylece

[910]M. Kerschner (1996). Perirrhanterien und Becken. *Alt-Ägina*, *2*, Mainz, s. 111; Kobusch, 2020**, a.g.e.,** 78.
[911]Kobusch, 2020**, a.g.e.,** 78.
[912]Yazıcı, 2018, **a.g.k.**, 23.
[913]F. Graf (2011). Baptism and Graeco-Roman Mystery Cults. *Ablution, Initiation, and Baptism: Late Antiquity, Early Judaism, and Early Christianity*, *1*, s. 103.
[914]Graf, **a.g.k.,** 2011, 103-104.
[915]D.D. J. Potter (1832). *Antiquities of Greece, 1,* Edinburgh, s. 262-263.
[916]Hesiod. *Theogony, Works and days*: Çev. G. W. Most (2006). *Hesiod: Theogony, Works and days, Testimonia (Vol. 1)*. Harvard University Press, s. 147.

> hiç kimse temiz olmadıkça bu sınırlardan geçemez. Ve içeri girdiğimizde de yine de üzerimize bulaşmış olabilecek her türlü kiri temizlemek için kendimize su serperiz".[917]

Roma Dönemi'nde uygulanan ritüellerde de elleri temiz olmayan kişi tapınağa kabul edilmez.[918] Bütün bu arkeolojik ve epigrafik veriler yorumlandığında, Antik Çağ'da kutsal bir alana girmeden önce arınma eyleminin yoğun bir şekilde uygulandığını anlaşılmaktadır.

Öte yandan ilahi dinlerin kutsal kitaplarında da su üzerine pek çok metinde suyun kurtuluş, yaşamın simgesi, ruhun ve bedenin temizlenmesi vb. kavramlarına karşılık geldiğini görebiliriz. Yahudi inancında su, oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tevrat'ta yaratılışın en başında yeryüzü sularla kaplıdır ve Tanrı'nın ruhu bu suların üzerinde dolaşır.[919] Tanrı *"yaşam çeşmesi"* olarak ifade edilir.[920] Yahudilerin suyla ilgili inançlarında suyun bedeni temizleyen özelliği her zaman ön plandadır. Yahudiler, ibadet etmek gayesiyle tanrı huzuruna çıkmadan önce abdest almak ve temiz elbiseler giymek gibi bazı hazırlıklar yaparlar. Yahudi yaşamında su, maddi temizliğin yanında manevi temizliğin de en önemli unsurlarından biridir. Yahudiler, aldıkları abdestle hem bedenlerini hem de ruhlarını temizlerler. Özel olarak hazırlanmış su ile *"Tevila"* yapan kişi, *"Tame"* (kirli) durumundan *"Tahor"* (temiz) durumuna geçer. Boy abdestini alan kişi, tıpkı doğduğu günkü gibi tertemiz bir hale döner.[921] Yahudi kaynakları, eskiden su ile abdest almak şeklindeki hazırlıklara dikkat çekmektedir. Bu durum, Eski Ahit'te Peygamber Hezekiel'e ait olan metinde yer almaktadır: *"Üzerinize temiz su dökeceğim, arınacaksınız. Sizi bütün kirliliklerinizden ve putlarınızdan arındıracağım."*[922]

Yahudilikte, ibadet için kullanılacak olan suyun doğrudan yağmur, akarsu, göl, nehir veya pınar gibi doğal bir kaynaktan elde edilmesi gerekmektedir.[923] Eski Ahit'in Çıkış bölümünde, Hz. Musa'nın ibadet etmeden önce abdest almak için kullanılacak olan içi su dolu kazanı, "*Toplanma/Buluşma Çadırı*" diye adlandırılan dini mekân ile kurbanların Tanrı'ya sunulduğu yer arasına koyduğu belirtilir. Burada, Hz. Musa, Hz. Harun ve kâhinler sınıfını teşkil eden Hz. Harun'un oğullarının bu kazandaki suyu kullanarak ellerini ve ayaklarını yıkadıkları nakledilmektedir: *"Kazanı, Buluşma Çadırı*

---

[917]*Hippocrates*: Çev. W.H.S. Jones (1959). *Hippocrates, vol. II.* LOEB Classical Library, Harvard University Press: Cambridge Massachusetts, William Heinemann LTD: London, s. 149-150.
[918]Yazıcı, 2018, **a.g.k.**, 25.
[919]Tekvin 1:1-2.
[920]Mezmurlar 36:8-9; Mezmurlar 42: 1-2.
[921]İ. Taşpınar (2017). Su, Dinler ve Ritüeller. *Z Kültür ve Sanat 2*, s. 59.
[922]Hezekiel 36: 25.
[923]Taşpınar, 2017, **a.g.k.,** 59.

ile sunak arasına koydu, yıkanmak için, içine su doldurdu. Musa, Harun ve Harun'un oğulları, el ve ayaklarını orada yıkadılar. Ne zaman Buluşma Çadırı'na girip sunağa yaklaşsalar Rab'ın Musa'ya buyurduğu gibi orada yıkandılar".[924]

Su, pek çok dinde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da insanlar tarafından spiritüel anlamlar yüklenerek kutsanma ve günahlardan arınmanın sembolü olmuştur. Tevrat'a paralel şekilde İncil metinlerinde de su sonsuz yaşamın kaynağı olarak gösterilir ve suyun kutsallığı üzerine birçok metin bulunmaktadır: *"Başlangıç ve son benim. Susayana yaşam suyunun pınarından karşılıksız su vereceğim".*[925] *"...bana su ver içeyim diyenin kim olduğunu bilseydin, sen O'ndan dilerdin, O da sana yaşam suyunu verirdi".* [926] *"...Benim vereceğim su, içinde sonsuz yaşam için fışkıran bir pınar olacak".* [927] "*İsa şöyle yanıt verdi: "Sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse sudan ve Ruh'tan doğmadıkça Tanrı'nın Egemenliği'ne giremez"*[928] ifadeleri ve Hıristiyan inancının, sonsuz yaşamın ve ilahi dirilişin kaynağı olarak suya atfettiği bu kutsallık, liturjik ve şifa amaçlı kullanımlar için önemli bir ritüel ihtiyacının doğmasına neden olmuştur. Bu ihtiyaçların karşılanması maksadıyla ise Erken Hıristiyanlık Dönemi'nden itibaren suyla ilgili yapı ve gereçler oluşturularak/inşa edilerek bu ihtiyaçlar giderilmiştir. Suyun şifa kaynağı olarak kullanıldığı yapılar *hagiasma* (ayazma),[929] *loumata/lousmata*[930] *ve locus-sanctus*lardır.[931]

[924]Çıkış 40: 30-31. Günümüzde Yahudiler, sinagog veya havraya giderken sâdece ellerini takdis edilmiş suya daldırmak suretiyle abdest almaktadır; Taşpınar, 2017, **a.g.k.,** 59.
[925]Vahiy 21: 6.
[926]Yuhanna 4: 10.
[927]Yuhanna 4: 14.
[928]Yuhanna 3: 5.
[929]Ayazmalar (*hagiasma*), Orthodoks Hıristiyanlığında kutsal olarak şifa verdiğine inanılan ve kabul edilen su kaynaklarının üzerine inşa edilen yapılardır; E. Soydan (2014). İstanbul Ayazmaları ve Bir İnanç Merkezine Dönüşen Meryem Ana Ayazması. *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu*, *2013*, s. 646.
[930]Şifa veren kutsal mekânlara bağlı ritüel hamamları olan *Loumata* ya da *Lousmata* Ortodoks Hıristiyanlık'ta hastaların tedavileri esnasında yıkanmaları için kullanılan yapılardır; B. Pitarakis (2015). Işık, su ve acaibü'l mahlukat: doğaüstü şifa güçleri. *Hayat Kısa Sanat Uzun Bizans'ta Şifa Sanatı*, (Ed. B. Pitarakis), İstanbul: Pera Müzesi, s. 47.
[931]G. K. Öztaşkın (2020). Erken Bizans Dönemi Mimarisinde Az Bilinen Bir Düzenleme: Thalassidionlar. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(01), s. 302.

Baptisterion (vaftizhane), *louterion/loutron (λουτήριον/λούτρον),*[932] *mandatum*[933] ve *thalassidion*lar (*θαλασσίδιον)*[934] ise suyun liturjik işlevle yer aldığı unsurlardır.[935]

Tüm bu liturjik işleve sahip öğelerin yanı sıra, kiliselerde; cemaatin ve ruhban sınıfının *naos*a girmeden önce avluda ellerini ve ayaklarını yıkadıkları *phiale* (*φιάλη*) ve/veya *krene/krenas (κρήνη/κρήνας)* adı verilen liturjik işlevli çeşmeler, yine benzer bir işleve sahip *kolymbion (κολυμβίον)*[936] olarak adlandırılan küçük su hazneleri, dini törenlerden önce ellerin yıkanması için kullanılan *khérnibon (χέρνιβον)* olarak adlandırılan su teknesi ya da kabı ve *phreation (φρεατίου)* olarak tanımlanan kuyular bulunabilmekteydi.

M.S. 4. yüzyıldan itibaren çeşitli kaynaklar, kiliseye girmeden ve dua etmeden önce çeşmelerde ellerin ve/veya ayakların yıkanması; bu ritüelde kullanılan çeşitli öğeler ve adlandırmalarıyla ilgili çarpıcı bilgiler sunmaktadır. Bunlardan en erkeni, Caesarea'lı Eusebius'un Tyre[937] Piskoposu Paulinus'a hitaben yazdığı kiliselerin inşasıyla ilgili methiyesi gelmektedir. Eusebius, *Ecclesiastical History* (Kilise Tarihi) adlı eserinde Piskopos Paulinus'un M.S. 313 ve 322 yılları arasında Tyre'de inşa ettiği bir kiliseden övgüyle bahsederken kilisenin avlusundaki *krenas (κρήνας)* olarak tanımladığı çeşmeye ve kilisede gerçekleştirilen abdest[938] alma ritüeline dikkat çekmiştir:

---

[932]Eifani (*epipháneia*) yortusunda suların kutsanması için kullanılan derin kap formundaki taş hazneler *Louterion* ya da *Loutron* olarak adlandırılırlar; Öztaşkın, 2020, **a.g.k.**, 302.

[933]Paskalya yortusu öncesindeki Kutsal Perşembe günü piskoposların papazların ayaklarını yıkaması için kullanılan yıkama havuzlarıdır. İncil'de İsa'nın Son Akşam Yemeği'nden sonra havarilerinin ayaklarını yıkaması (Yuhannna 13: 4-17) nedeniyle alçakgönüllüğü vurgulamak için yapılan bir seramonidir; Öztaşkın, 2020, **a.g.k.**, 303.

[934]Altarın altında ya da yakınında bulunan küçük boyutlu bu su tekneleri olan *thalassidion*lar genellikle bir su sistemiyle bağlantılı olup ökaristi ayini sonrasında liturjik objelerin yıkanması için kullanılırlar. Detaylı bilgi için bkz. Öztaşkın, 2020, **a.g.k.**, 300-313.

[935]Litürjik işlevli su hazneleri ve işlevleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Öztaşkın, 2020, **a.g.k.**, 300-313.

[936]Çoğunlukla kilise girişlerindeki nişlere yerleştirilmiş su haznesi biçimindeki düzenlemeler *kolymbion* olarak tanımlanmaktadır. Naosa geçmeden önce ellerin suya daldırılarak istavroz çıkartılması, kiliseye temizlenmiş ve arınmış olarak girmeyi sembolize eder; A. Aydın (2012). Silifke Müzesi'nden figürlü bir duvar nişi bloğu. *Olba XX*, s. 417.

[937]Günümüzde, Lübnan'ın liman şehri olan Sur'un eksi adı.

[938]Türkçe'de kullanılan abdest kelimesi; Farsça âb (su) ve dest (el) kelimelerinden oluşan ve "el suyu" mânasına gelen birleşik bir kelimedir. Genel olarak dini bir amaç için vücudun tamamen veya kısmen yıkanması veya temizlenmesi eyleminin karşılığı olan "abdest" terimi, İngilizce karşılığı ile "ablutions" İslamiyet'in yanı sıra pek çok din için; din adamları ve inananlar tarafından bir ibadethaneye girmeden önce su ile yapılan temizlik ritüelini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bkz. F. A. Broilo (2009). Cleanses the sins with the water of the pure-flowing font: fountains for ablutions in the Byzantine Constantinopolitan context. Revue des Etudes Sud-Est Europeennes, 47, s. 5-24; J. Mårtelius (2016). Sinan's ablution fountains. *Fountains and Water Culture in Byzantium* (Ed. B. Shilling and P. Stephenson), Cambridge University Press, s. 324-340; P. Stephenson ve R. Hedlund (2016). Monumental waterworks in late antique Constantinople. Fountains and water culture in Byzantium, Cambridge University Press, s. 46-47. L. Chakovskaya (2017). Water in the Jerusalem Temple and in Ancient Synagogues, Holy Water in The Hierotopy And Iconography of The Christian World, (Ed. A. Lidov), Moscow, s. 65-67. Bu nedenle

> "Şimdi, kapılardan geçenin, içerideki kutsal yerlere, kutsal olmayan ve yıkanmamış ayaklarla direk basmasına izin vermemişti; ama tapınak (kilise) ile ilk girişler arasında çok büyük bir boş alan bıraktı ve etrafını dört tane enine revakla süsledi, yeri bir tür dörtgen figür (atrium) haline getirdi, her tarafta sütunlar yükseldi ve aralarındaki boşlukları uygun bir yüksekliğe yükselen kafes işi ahşap bariyerlerle doldurdu; ve ortasında insanların gökyüzünü görebilecekleri bir açık alan bıraktı, böylece buraya açık hava ve güneş ışınlarının girmesini sağladı. Ve oraya, kutsal arınma sembollerini tapınağın (kilisenin) tam karşısına çeşmeler (κρήναϛ/krenas) dikerek yerleştirmişti ki bol bol akan su, kutsal alanlara doğru ilerleyenlere temizlik sağlasın".[939]

Eusebius'un çağdaşı Piskopos Marcus Julius Eugenius ise (yaklaşık M.S. 330) Lycaonia'daki Laodikeia Combusta'da,[940] içerisinde *hidreion* olarak tanımladığı bir çeşmenin bulunduğu kiliseyi kapsamlı bir şekilde onartmıştır. Eugenius'un mezar yazıtında, onarttığı kiliseyle ilgili şu şekilde bir tasvir yer almaktadır:

> "…Ve Laodikyalıların şehrinde kısa bir süre kaldıktan sonra, Yüce Tanrı'nın iradesiyle piskopos oldum ve bu piskoposluğu tam yirmi beş yıl boyunca büyük bir liyakatle yönettim; ve tüm kiliseyi, etrafındaki tüm süslemeler, yani revaklar (stoai), tetrastoa, tablolar, mozaikler (kêntesis), çeşme (ὑδρείου/hidreion),[941] giriş kapısı ve taş ustalarının tüm eserleri dahil olmak üzere temellerinden başlayarak yeniden inşa ettim".[942]

Yine M.S. 4. yüzyılda, Ioannes Chrysostomos ise çeşitli pasajlarda kiliseye girmeden ve dua etmeden önce bir çeşmede ellerin yıkanmasından söz eder:

> "İbadethanelerin avlularında çeşmelerin (κρήναι/krenai) bulunması âdettendir; bundandır ki Tanrı'ya dua edecek kimseler, ancak ellerini yıkadıktan sonra dua etmek için onları yukarı kaldırırlar. Böylece babalar (rahipler) kapıların önüne pınarlar (πηγαί/pegae) ve çeşmeler (κρήναι/krenai) yerine yoksulları koyarlar ki, biz yalnızca su ile ellerimizi değil, insan sevgisi ile de ruhumuzu arındıralım-bizim ibadetimiz böyledir".[943]

çalışmamızda kiliseye girmeden önce gerçekleştirilen su ile temizlik ritüelini ifade etmek için "ablutions" yerine bunun Türkçe karşılığı olan "abdest" terimi kullanılmıştır.

[939]*Eusebius, Ecclesiastical History*: Çev. J. E. L. Oulton (1989). *Eusebius, Ecclesiastical History, Books VI–X*. LOEB Classical Library, s. 422–423.

[940]Günümüzde Konya ili Ladik ilçesinde yer almaktadır.

[941]Basitçe suyun olduğu yer anlamına gelen *ὑδρείου/hidreion* sözcüğü, hem anıtsal ya da anıtsal olmayan her tür çeşme yapısı için hem de su deposu olarak kullanılmaktadır. Bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.,** 83. Yazıtta çeşme *ὑδρείου/hidreion olarak* ifade edilmiştir. Burada çeşmenin mimari özelliğinden bahsedilmediği için ne tür bir niteliğe sahip olduğu anlaşılamamaktadır.

[942]Yazıt için bkz. W. M. Ramsay, The Epıtaph of M. Julius Eugenius, Bıshop of Laodicea, s. 51-55; W. M. Calder (1920). Studies in early Christian epigraphy. *The Journal of Roman Studies*, *10*, s. 44-45. Yazıtın İngilizce çevirisi için ayrıca bkz. C. Mango (1986). *The Art of the Byzantine Empire 312–1453*, Toronto, s. 14.

[943]Ioannes Chrysostomos, *Habentes eundem spiritum* (Hom. 1-3), PG 51. 300. 34-43; İngilizce çevirisi için bkz. A. Van Den Hoek ve J. J. Herrmann (2000). Paulinus of Nola, Courtyards, and Canthari. *Harvard Theological Review*, *93*(3), Cambridge University Press, s. 185-186.

Chrysostomos'un bu ifadeleri kilise avlularında yer alan ve abdest alma amacıyla kullanılan *krene* olarak tanımlanan çeşmelerin M.S. 4. yüzyılda yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak *De paenitentia adlı* eserinde Chrysostomos bu kez el yıkama ritüeli ve yoksullara yardım etmeyi metaforik bir yaklaşımla ele alırken, elin yıkandığı litürijik öğeleri bu kez *louteres (λουτήρες)* olarak tanımlamaktadır:

> "Ruhun fidyesi (λύτρον) sadakadır. Bu sebeple, nasıl ki kilisenin kapıları önünde suyla dolu leğenler/tekneler (λουτήρες) bulunmaktaysa, yoksullar da ruhunuzun ellerini temizleyesiniz diye kilisenin dışında otururlar. Duyularınızın ellerini suyla yıkadınız mı? Ruhunun ellerini de merhametle yıka". [944]

Chrysostomos'un bu pasajdaki *"λουτήρες"* ifadesine benzer şekilde Konstantinopolis'teki Studios Manastırı'nın başrahibi Theodore Studite (Aziz Theodore-759-826) kilisede yer alan, ellerin yıkandığı yeri tarif ederken *"λουτήρ"* ifadesini kullanmıştır.[945] A. Van Millingen ve Thomas Mathews'a göre bu, atriumun ortasındaki bir çeşme olmalıdır.[946] Chrysostomos ve Theodore Studite'nin kiliseye girmeden önce ellerin yıkandığı yer olarak tarif ettikleri (*λουτήρ*/*λουτήρες*) öğe/öğeler çeşme olabileceği gibi, kelimenin tam karşılığı olan *Louterion* ya da *Loutron*'na da atıfta bulunmuş olabilirler. Esasında epifani (*epipháneia*) yortusunda suların kutsanması için kullanılan bu hazneler derin bir kap formundaki suyla ilişkili litürijik taş eserlerdir. Yekpare bir bloktan oyularak üretilen bu kutsal su kapları hem işlevleri hem boyutları hem de su ve tahliye sistemine sahip olmamalarıyla çeşmelerden (*krene/krenas:κρήνη/κρήνας)* ayrılmaktadır.

Son olarak, İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi avlusunda, günümüze ulaşmayan, baldekenli bir çeşme ve onun bir parçası olan *phiale*den bahseden dönem kaynakları mevcuttur. M.S. 6. yüzyılda yaşamış şair Mabeyinci Pavlos (Silentiarios Paulos), Ayasofya'daki çeşmeyi ve çeşmede gerçekleştirilen ritüeli şu sözlerle anlatır:

> "Ölümsüz tapınağın batı ayağında dört revakla (portikoyla) çevrili bir avlu göreceksiniz…Bu boyuna avlunun değerli göbeğinde (merkezinde) İasos tepelerinden çıkartılmış büyük bir taş havuz (phiale/φιάλη) vardır[947] ve ortasından tunç borunun (strobilion) verdiği basınçla, güzel sesli bir su fışkırır havaya. Bir su ki tüm acıları alıp götürür, altın harmaniyeler (kıyafetler)

[944]Ioannes Chrysostomos, *De paenitentia* (Hom. 1-9), PG 49. 294. II 36-42; İngilizce çevirisi için bkz. Van Den Hoek ve Herrmann, 2000, **a.g.k.,** 186.
[945]T. F. Mathews (1970). *The Early Churches of Constantinople Architecture and Liturgy*. New York University, s.21.
[946]A. Van Millingen (1912). *Byzantine churches in Constantinople: their history and architecture*. Macmillan and Company, Limited, s.49-50; Mathews, **a.g.k.,** 1970, 21.
[947]Pavlus'un tarif ettiği İasos mermerinden yapılmış phiale olasılıkla günümüzde kilisenin narteksinde yer alan *phiale* olmalıdır.

> ayında (Ocak), Tanrının Gizemi bayramında (Epiphaneia) insanlar geceleri gelip, bu her türlü kirden arınmış, bu Tanrı'nın gücünü simgeleyen suyu testilerine doldurduklarında. Gerçekten de asla bozulmaz bu sular; pınarlardan uzakta, bir evin duvarları ardında ve bir testinin dibinde yıllarca kalsalar bile kesinlikle ağırlaşmazlar".[948]

Ayasofya'nın inşasıyla ilgili yarı efsanevi bir anlatım olan *Diegesis*'te ise aynı çeşme şöyle tasvir edilmiştir: "*Avlu'daki phiale'de* (*φιάλη*) *müminlerin abdesti için ağızından su akan on iki taş aslan vardır."*[949] Burada bahsi geçen aslan başlı su olukları, *phiale*yi çevreleyen havuz parapetlerine ait olmalıdır (Res. 277).

Sadece dönemin yazılı kaynaklarında değil resim sanatında da *phialel*ere yer verildiğini görüyoruz. Bunlardan en ünlüsü, M.S. 547/8 yılına tarihlenen San Vitale Kilisesi'nin apsisinin yanında bulunan İmparatoriçe Theodora ve beraberindeki maiyetinin betimlendiği mozaik panoda yer almaktadır. Burada Theodora olasılıkla bir atriumdadır ve kilisenin kapısından girerken tasvir edilmiştir. Kapının önünde ise Korinth tarzında bir sütun üzerine oturan; merkezinde suların fışkırdığı *strobilion* bulunan bir *phiale* tasviri yer almaktadır (Res. 278). Benzer şekilde Ohrid'teki M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen vaftizhanenin zemin mozaiğindeki "Yaşam Çeşmesi" tasvirinde *phiale*, altıgen bir havuzun ortasında yer almaktadır ve merkezindeki kozalak formundaki fıskiyeden sular akmaktadır (Res. 279).[950]

Tüm bu epigrafik verilerden de anlaşılacağı üzere erken dönem kiliselerinde iki farklı çeşme türü bulunmaktadır. Bunlardan biri dönemi için karakteristik olan *phiale*, diğeri ise *krene* olarak adlandırılan çeşmelerdir. Ancak bu yazılı belgelerde çeşmenin formundan ziyade kiliselerde gerçekleştirilen ritüel anlatıldığı için, özellikle *phiale* haricindeki çeşmelerin yapısal özellikleri hakkında bilgi sunmamaktadır. Öte yandan bu yazılı veriler dikkate alındığında kilisedeki çeşme tasvirlerinde özellikle M.S. 4. yüzyıl itibariyle *krene (κρήνη)/krenas (κρήναϛ)* teriminin sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sadece kiliselerde değil dönemin seküler çeşme yapılarının genel adlandırmasında da yine bu terim kullanılmaktadır. Örneğin M.S. 5.-6. yüzyıllara tarihlenen bir Sardis yazıtında, Basiliskos isimli bir valinin, kamusal çeşmeye ait su oluğunu ejderha başıyla

---

[948]Mabeyinci Pavlos, *Ayasofya'nın Betimi*: Çev. S. Rifat (2018). *Mabeyinci Pavlos, Ayasofya'nın Betimi.* İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, s. 49-50. Ayrıca bkz. Pitarakis, 2015, **a.g.k.,** 48; B. Pitarakis (2017). Bizans' ta Şifa Pınarları. *Z Dergisi, Güz*, *2*, s. 91; Stephenson ve Hedlund, 2016, **a.g.k.,** 46-47. Ayrıca bkz. A. K. Orlandos, (1954). *Basiliki,* Atina, s. 124.

[949]Diegesis'te ilgili kısmın çevirisi için bkz. Mango, 1986, **a.g.k.,** 101; Ayrıca bkz. Pitarakis, 2015, **a.g.k.,** 61; Stephenson ve Hedlund, 2016, **a.g.k.,** 47.

[950]B. Shilling (2016). Fountains of paradise in early Byzantine art, homilies and hymns. *Fountains and Water Culture in Byzantium*, Cambridge University Press, s. 108-211.

donattığından bahsedilmektedir. Söz konusu yazıtta açıkça görüleceği üzere çeşme *κρήνη/krene* terimi ile ifade edilmiştir.[951] M.S. 5.-6. yüzyılda İskenderiyeli Hesykhios tarafından yazılmış olan sözlükte ise çeşme genel anlamıyla, *κρήνη/krene* olarak tanımlanmıştır.[952] *Krene (κρήνη) ya da krenas (κρήνας)* esas olarak su kaynağından insanların istifade etmesini kolaylaştıracak, çoğu zaman üzeri örtülü yapısal bir konstrüksiyonu tanımlamaktadır.[953]

Bizans dini mimarisinin en karakteristik çeşme türü olan *phiale*ler ise dairesel ya da silindirik gövdeli derin veya sığ bir tekne ve bu teknelerin üzerinde kurgulanan hafif taşıyıcılı, genellikle baldeken tarzındaki çeşme yapılarıdır.[954] Ekseriyetle kare, dairesel ya da çokgen plana sahip bu çeşmeler, kiliselerin atriumlarında, çoğu kez merkezde konumlandırılmışlarıdır.[955] Görsel olarak uyarıcı bir su sergileme teknolojisine sahip olan bu çeşmelerde; *phiale* çanağının merkezinde, bronzdan yapılmış fıskiye düzeneği *(strobilion)* bulunmaktadır.[956] Kiliselerdeki abdest ritüelinin bir parçası olan *phiale*lerin birçok örneği M.S. 6. yüzyıldan itibaren *louterion* gibi Epifani *(epipháneia)* yortusunda suların kutsanması için de hizmet etmiştir.[957] Ayrıca *phiale*deki kutsal su, kiliseye girmeden önce ritüel temizliğin yanı sıra inançlı kimselerin evlerinin, hasta ve muhtaçların kutsanması için de kullanılmıştır.[958]

---

[951]Yazıt için bkz. F.K. Yegül (1986). The Bath-Gymnasium Complex at Sardis, Harvard University Press, s. 171; R. Merkelbach ve J. Stauber (1998). Steinepigramme aus dem griechischen Osten I. Die West-küste Kleinasiens von Knidos bis Ilion, Stuttgart-Leipzig, No. 04/02/03, s. 401.

[952]H. Aleksandrii (1867). *Hesychii Alexandrini Lexicon*. Sumptibus Hermanni Dufftii, s.920: κρήνη maddesi, 1241: πῖδαξ maddesi.

[953]R. Tölle-Kastenbein (1985). Der Begriff Krene, *Archäologischer Anzeiger 1985*, s. 452; R. Tölle-Kastenbein (1990). *Antike Wasserkultur*, Münih, s. 130.

[954] Genel olarak, *phiale,* kilisenin avlusuna yerleştirilen çeşmeydi. Bu terim aynı zamanda çeşme üzerine dikilen kare, sekizgen veya çokgen baldekene de atıfta bulunabilir; L. Bouras (1976). Some Observations on the Grand Lavra Phiale at Mount Athos and its Bronze Strobilion. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, s. 85; Phialeler ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Broilo, 2009 **a.g.k.,** 5-24; J. Bogdanović (2017). The phiale as a spatial icon in the Byzantine cultural sphere. *Holy Water in the Hierotopy and Iconography of The Christian World*, s. 373-392; N. Stankovic (2017). *At the threshold of the heavens: The narthex and adjacent spaces in Middle Byzantine churches of Mount Athos (10 th-11 th centuries)-Architecture, function, and meaning* (Doctoral dissertation, Princeton University), s. 437; S. Mimaroğlu ve E. Karabacak (2021). Ephesos Aziz Yuhanna Kilisesi'nden Phiale Örnekleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, *30*(1), s. 661-677.

[955]L. Bouras (1991). Phiale. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, s. 1647-1648.

[956]Orlandos, 1954**, a.g.k.,** 116-117.

[957]G. Millet (1905). Recherches au Mont-Athos III. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, *29*(1), s. 109-110; Bogdanović, 2017, **a.g.k.,** 373; Yazılı kaynaklarda da özellikle *phiale* ve *louterion* ayrımı konusunda karışıklıklar söz konusudur. Bkz. N. B. Teteriatnikov (1996). *The liturgical planning of Byzantine churches in Cappadocia.* Orientalia Christiana Analecta 252, Roma: Pontificio Istituto Orientale. s. 95-108.

[958]Bogdanovic, 2017, **a.g.k.,** 375.

Yukarıda yer verdiğimiz yazılı belgeler doğası gereği kiliselerdeki çeşmeleri ele almaktadır. Kiliselere hizmet eden ve abdest ritüelinin bir parçası olan çeşmelerin yanı sıra erken dönemin diğer dini yapı ve yapı komplekslerinde de çeşmelere rastlanmaktadır.

Anadolu'nun batı ve güneybatısındaki kentlerde (Ionia, Phrygia, Lykia ve Pamphylia bölgeleri) Erken Bizans Dönemi'ne (M.S. 5.-6. yüzyıl) tarihlendirilen toplam 9 adet dini işlevli çeşme, çalışma kapsamında tüm ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bu çeşmeler Efes (1), Laodikeia (2), Demre (1), Olympos (3), Perge (1) ve Side (1)'deki Erken Bizans Dönemi dini yapılarında bulunmaktadır. Çeşmeler bulundukları yapılara göre gruplandırılmış ve ayırt edilmişlerdir. Söz konusu çeşmelerden 4'ü kilise, 2'si vaftizhane, 1'i piskoposluk sarayına bağlı peristilde, bir diğeri ise aynı kompleks içerisindeki *triclinium*'da yer almaktadır. Bir başka örnek ise piskoposluk yerleşimi içerisinde, bağımsız bir yapı şeklindedir. Söz konusu çeşmelerden biri *phiale,* diğerleri ise Geç Antik Çağ'ın konut ve kamusal çeşmelerinde görüldüğümüz çeşme formlarına benzer örneklerdir. Tez kapsamında incelenen ve kataloğu oluşturulan Ionia, Phrygia, Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki bu çeşmeler değerlendirilirken izlenen sıra, çeşmelerin tasviri, bulunduğu mekânla yapısal ilişkisi, mekân içerisindeki rolü ve Anadolu/Akdeniz coğrafyasındaki dini amaçlı kullanılan diğer çeşmelerle karşılaştırılması suretiyle yapılmıştır.

5.3.3.1.1. Kilise Çeşmeleri

Erken Hıristiyanlık dönemi kilise çeşmelerinin mimarisi genel olarak değişkendir: Şekil, boyut ve kiliseyle olan ilişkilerinde farklılıklar ortaya çıkar. Tez kapsamında ele aldığımız dört örnekten ikisi kilise atriumunda, diğer ikisi ise kilise girişlerinde yer almaktadır. Söz konusu çeşmelerden biri *phiale,* diğerleri ise Geç Antik Çağ'ın konut ve kamusal çeşmelerinde görüldüğümüz çeşme formlarına benzer örneklerdir.

Perge'deki çeşme Güney Bazilikası'nın atriumunda konumlandırılmıştır (Kat. No. 29). M.S. 5.-6. yüzyıllar içerisine tarihlendirilen üç nefli ve transeptli plân tasarımına sahip bu kilisenin batısındaki dört yönde portiko ile çevrelenmiş atriumunun (24.30x23.30 m) güneybatı köşesinde, ağız kısmında sekizgen formunda bilezik taşı (0.72x0.72 m/ağız çapı 0.49 m) bulunan bir *phreation (φρεατίου),*[959] kuzeybatı köşesinde ise bir çeşmeye ait kalıntılar görülmektedir. Atriumun kuzeybatısında yer alan T paye ve

[959]Kilisenin atriumundaki kuyu.

bunun doğusundaki iki sütun arasının tuğla ile örülmesiyle oluşturulan duvarın ön ve arka cephesinde yer yer izlenebilen kaplamalar, çeşmenin tüm cephesinin beyaz mermer plakalarla kaplı olduğunu göstermektedir. Çeşme duvarının önünde ise doğu-batı doğrultusunda uzanan 5.45x0.95 m (iç ölçü) ölçülerinde dikdörtgen planlı bir *piscina*/havuz yer almaktadır. Doğrudan *implivium* tabanına oturan havuzun doğu kenarında ise tuğla malzeme kullanılarak oluşturulmuş yarım daire formlu bir su haznesi bulunmaktadır. Kuzeyde çeşme duvarı, batıda T paye, doğuda hazne ile sınırlandırılan havuzun güney kenarı; üç levha payesi ve bunlar arasındaki üç levhadan oluşan parapetli bir düzenlemeye sahiptir. Sadece alt kenarları korunagelen bu levhalardan en sağlamı batı taraftaki levhadır. Söz konusu levhanın ön yüzünde, beş dişli yaba ve iki yanında ona yönelmiş yunuslardan oluşan kompozisyonun üç kez tekrarından oluşan antitetik bir düzenleme görülür. Bu düzenlemenin aynısının doğudaki levhada da tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Ortadaki levhanın mevcut durumu ise kompozisyonun bütüncül olarak anlaşılmasına izin vermemektedir. Ancak levhanın alt kenarında, merkezde haçın alt koluna ait küçük bir parça ve bunun iki yanında küçük boyutta balıklar görülebilmektedir. Çeşmenin dinsel amaçlı kullanımıyla özdeşleşen bu kompozisyonun bir benzeri, M.S. 561/62'de (Makedonya Prima Bölgesi'ndeki) Heraclea Lyncestis Piskopos'u John tarafından inşa ettirilen[960] çeşmenin havuz parapetlerinin ön yüzünde de bulunmaktadır (Res. 280).[961]

Güney Bazilika'nın atriumundaki çeşme, bir önceki bölümde ayrıntılarına yer verdiğimiz pek çok Geç Antik Dönem konut çeşmesi ile benzerlikler göstermektedir. Özellikle portiko sütunlarının arasına tuğla örülmesiyle oluşturulan çeşme duvarı ve bunun önüne (*impluvium* tabanına oturacak şekilde) dikdörtgen planlı bir *piscina*nın eklenmesi M.S. 4.-5. yüzyıla tarihlendirilen konut çeşmeleri için tipik bir uygulamadır. Nitekim aynı kentte yer alan ve M.S. 4. yüzyıla tarihlendirilen B evinin peristilli avlusunda (24 No.lu mekân) yer alan çeşme de benzer bir pratikle inşa edilmiştir (Çiz. 91-92, Res. 125-128).

Anadolu'daki çok sayıda Geç Antik Çağ konutunda görülen bu tip bir çeşmenin Anadolu kiliselerindeki kullanımı ise oldukça sınırlıdır. Güney Bazilika Çeşmesi ile paralellik kurulabilecek tek örnek M.S. 6.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen Gülbahçe

[960]R. Mihajlovski (2011). Justinijanovata episkopska fontana vo Heraclea Lyncestis-Justinianic episcopal fountain in Heraclea Lyncestis. *Macedoniae Acta Archaeologica (20),* s. 405-417.
[961]Ayrıca benzer bir paterne günümüzde Side müzesinde yer alan altar tablasındaki betimlemeye benzemektedir. Bkz. A. Aydin (2011). Side Müzesi'ndeki sigma formlu tabla. *Adalya XIV*, s. 315-326.

Kilisesi'nin atriumundaki çeşmedir. Urla yakınlarındaki Gülbahçe Koyu mevkiinde 19. yüzyılın sonlarında tespit edilen kilisenin yeri bugün bilinmemekle birlikte H. Rott tarafından çıkarılan plana göre çeşme, dikdörtgen formdadır ve atriumun batı duvarına bitişiktir (Çiz. 169).[962]

Perge örneğinin tasarım, plan ve konum açısından en yakın benzerleri ise Balkanlar'da karşımıza çıkmaktadır. Makedonya Prima Bölgesi'ndeki Philippi A Bazilikası (5. yüzyılın ikinci çeyreği ya da sonları)[963] ve Parthicopolis (Sandanski) 4 No.lu Bazilika'da (5. yüzyıl)[964] atriumun batı kenarında, Makedonya Secunda'nın başkenti Stobi'deki Piskoposluk Bazilikası/Aziz Philip Bazilikası (5. yüzyılın ortası),[965] Kuzey Bazilika (5. yüzyılın ikinci yarısı)[966] ve Merkez Bazilikası'nda (5. yüzyılın üçüncü çeyreği)[967] atriumun batı kenarında (Çiz. 170, Res. 281-282), Epirus Vetus Bölgesi'deki Nikopolis B Bazilikası/Piskopos Alkison Bazilikası'nda (5. yüzyılın ortaları veya ikinci yarısı)[968] ve Achaia Bölgesi'ndeki Hermione/Ermioni Bazilikası (5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl başı),[969] Korinth, Lechaion Hagios Leonidas Bazilikası (5. yüzyılın ikinci yarısı),[970] Korinth Kraneion Bazilikası'sında (5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl ilk çeyreği)[971] atriumun doğu kenarında (Çiz. 171), Thessalia Bölgesi'ndeki Thebai/Nea Anchialos kentinde; A Bazilikası/ Hagios Demetrios Bazilikası (5. yüzyılın ortası-6. yüzyıl başı)[972]

---

[962]G. Weber (1901). Basilika und Baptisterium in Gül-Bagtsche (Bei Vurla). *Byzantinische Zeitschrift*, s. 568-573; P. Lemerle (1945). *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine,* Paris, s. 317.

[963]Lemerle, 1945, **a.g.k.**, 300-322; R. F. Hoddinott (1963). *Early Byzantine churches in Macedonia and Southern Serbia: a study of the origins and the initial development of East Christian art.* Palgrave Macmillan, s. 169-173; A. Mailis (2011). *The annexes at the early Christian basilicas of Greece (4th-6th c.): architecture and function*. BAR Publishing, s.54; Lavan, 2021, **a.g.k.**, 542-543.

[964]S. Petrova (2012). On Early Christianity and Early Christian Basilicas of Parthicopolis. *Studisull'Oriente Cristiano Estratto*, *16*, 1, s. 93-117; S. Petrova (2015). The Early Chrıstıan Basılıcas in The Urbanplannıng Of Parthıcopolıs. *Niš and Byzantium: the collection of scientific works*. Thırteenth Internatıonal Symposıum nıš, 3-5 June 2014, s. 161-174; P. Baronio (2020). Note per la ricostruzione del portico a sigma della basilica episcopale di Parthicopolis (Sandanski, Bulgaria), *Thiasos: Rivista di archeologia e architettura antica*, s. 24-28.

[965]Hoddinott, 1963, **a.g.k.**, 161-167; J. Wiseman (1978). Stobi in Yugoslavian Macedonia: Archaeological Excavations and Research, 1977–78. *Journal of Field Archaeology*, *5*(4), s. 413-415.

[966]C. S. Snively (1979). *The Early Chrıstıan Basılıcas of Stobi: A Study of Form, Functıon, and Locatıon*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, The University of Texas At Austin), s. 20-40.

[967]Snively, 1979, **a.g.k.**, 51-70.

[968]K. L. Zachos (2015). *An archaeological guide to Nicopolis: Rambling through the historical, sacred, and civic landscape*, Athens, s.184-194; Mailis, 2011, **a.g.k.**, 32-34.

[969]W. R. Caraher (2003). *Church, society, and the sacred in early christian Greece*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi. The Ohio State University), s.95, 384; Mailis, 2011, **a.g.k.**, 96.

[970]Mailis, 2011, **a.g.k.**, 88.

[971]Caraher, 2003, **a.g.k.**, 95, 461; Mailis, 2011, **a.g.k.**, 91-92.

[972]O. Karagiorgou (2001). Demetrias and Thebes: the fortunes and misfortunes of two Thessalian port cities. *Recent Research in Late-Antique Urbanism*, *Journal of Roman Archaeology-Supplementary Serıes,*

ve D Bazilikası'da (5. yüzyılın ortası ya da ikinci yarısı)[973] atriumun doğu kenarında, aynı kentteki B Bazilikası'nın (5. yüzyılın ortası-6. yüzyıl başı)[974] atriumunun batı kenarında dikdörtgen planlı *piscina*/havuza sahip çeşmeler yer almaktadır (Çiz. 172). Ancak Perge Güney Bazilika çeşmesi, atriumun doğu-batı aksı üzerinde değil de atriumun kuzeybatısına yerleştirilmiş olmasıyla Balkan örneklerinden farklılaşmaktadır.

Atriumlarında, *krene* olarak tanımlayabileceğimiz çeşmenin bulunduğu bu on iki kiliseden özellikle 5. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olan Philippi A Bazilikası, Nikopolis B Bazilikası, Korinth Lechaion Hagios Leonidas Bazilikası, Korinth Kraneion Bazilikası ve Nea Anchialos A Bazilika'larının da Perge Güney Bazilika gibi transeptli bazilikal plana sahip oluşları, dikkat çekici bir başka ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Çiz. 173).

Çalışma kapsamında ele aldığımız bir diğer örnek, Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi'nin atriumundaki *phiale* türündeki çeşmedir (Kat. No. 20). Günümüze ulaşan kilise 8. ve 9. yüzyıla ait olsa da atiumdaki *phiale*nin yapının ilk evresi olan M.S. 6. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.[975] Kısmen günümüze ulaşan *phiale,* dıştan sekizgen, içten dairesel plana sahip 0.28 m derinliğindeki sığ bir havuz ve havuzun merkezinde yer alan *phiale* çanağının oturduğu 1.00 m yüksekliğinde, 0.78 m çapında (üst çap. 0.78 m) bir kaideden oluşmaktadır. Kaidenin merkezinde, *phiale* çanağının sabitlendiği kenet yuvası görülmektedir. Altta ve üstte iç bükey profillerle sonlanan mermer kaidenin üst kenarına yakın bir noktada bordür şeklinde *kymation* dizisi ve bunun hemen üstünde sivri uçlu yaprak dizinden oluşan dar bir oluk bulunmaktadır. Bu oluğun işlevi muhtemelen, *phiale* çanağından kaideye doğru süzülen suların oluğun her bir yaprak diliminden eşit şekilde havuza akmasını sağlamaktı. Erken dönemde cemaatin ve ruhban sınıfın kiliseye girmeden önce arınmasına hizmet eden bu çeşmenin 6. yüzyıldan sonra vaftiz ritüeli için kullanıldığı düşünülmektedir. Doğan'a göre kilisede ve çevresinde vaftiz yapısı veya herhangi ilişkili bir mekânın bulunmayışı bu varsayımı doğrulamaktadır.[976]

Yazılı kaynaklardan Roma Aziz Petrus (Çiz. 174-175) ve İstanbul Ayasofya kiliselerinin atriumlarında da (Çiz. 176, Res. 277) zengin süslemelere sahip birer *phiale*

42 (Ed: L. Lavan), Portsmouth, Rhode Island, s. 187; Mailis, 2011, **a.g.k.**, 74-75; Lemerle, 1945, **a.g.k.**, 317.
[973]Mailis, 2011, **a.g.k.**, 76-77.
[974]Karagiorgou, 2001, **a.g.k.**, 187-189; Mailis, 2011, **a.g.k.**, 75; Lemerle, 1945, **a.g.k.**, 317.
[975]Doğan, 2018, **a.g.k.**, 312-314.
[976]Doğan, 2018, **a.g.k.**, 312-314.

bulunduğu bilinmektedir.[977] İstanbul'da M.S. 5. yüzyıl ortalarına tarihlenen Studios Manastır Kilisesi[978] ve Topkapı Sarayı Bazilikası'nın[979] atriumlarında keşfedilen çeşmelerin de Demre örneğindeki gibi birer *phiale* olduğu düşünülmektedir (Çiz. 177).[980] Arkeolojik ve epigrafik veriler atriumda yer alan *phiale*lerin Konstantinopolis'te beşinci yüzyıldan itibaren inşa edilen kiliselerin standart bir özelliği olduğunu göstermektedir.[981]

Aziz Nikolaos Kilisesi gibi atriumunda *phiale*nin bulunduğu kiliseler, İstanbul haricinde, Efes'te ve Balkanlar'da karşımıza çıkmaktadır. Son yapılan araştırmalar, Aziz Ioannes Bazilikası'nın atriumunda bir *phiale*nin (6. yüzyıl) olabileceğine dair birtakım veriler sunmaktadır. Kilisenin batı haç kolu ile vaftizhane arasında yer alan koridorun doğusundaki devşirme olarak zeytinyağı işliğinde yeniden kullanılmış olan *phiale* çanağı ve atriumun tabanında tespit edilen kaideye ait kalıntılar, bu varsayımı doğrulayacak ipuçları olarak ele alınmıştır.[982] Balkanlarda sadece Makedonya Prima Bölgesi'nde tespit edilen bu örnekler, Selanik Hagios Demetrius Bazilikası (5. yüzyıl),[983] Dion B Bazilikası/Piskoposluk Bazilikası (4.-5. yüzyıl)[984] ve Heraclea Lyncestis A Bazilikası'nın (Piskoposluk Bazilikası)[985] (5. yüzyıl) atriumlarında bulunmaktadır (Çiz. 178).

Demre örneğinin tasarım, plan ve konum açısından en yakın benzerleri ise Kıbrıs'ta ve Palaestina Secunda Bölgesi'ndeki Pella Kenti'nde yer almaktadır. Kıbrıs'ta Kourion Piskoposluk Bazilikası'nın ve kuzeyinde yer alan vaftizhanenin atriumlarında

[977]Broilo, **a.g.k.**, 2009, 9-14
[978]Konstantinopolis'teki Stoudios Manastırı'nın başrahibi Theodore Studite (Aziz Theodore- 759-826) kiliseyle bağlantılı "λουτήρ" olarak adlandırdığı bir çeşmenin olduğundan bahsetmektedir. Thomas Mathews'a göre bu çeşme, atriumun ortasında olmalıdır. Nitekim Van Millingen 1900'lerin başında kilisede yaptığı çalışmada atriumda phiale formundaki bu çeşmenin varlığını doğrulamaktadır. Bkz. Van Millingen, 1912, **a.g.k.**, 49-50; Mathews, 1970, **a.g.k.**, 21.
[979]Mathews, 1970, **a.g.k.**, 35; A. Ogan (1940). Les fouilles de Topkapu Saray enterprises en 1937 par la Societé d'histoire Turque. *Belleten, 4*, s.329-335.
[980]Mathews, 1970, **a.g.k.**, 21, 35.
[981]Stephenson ve Hedlund, 2016, **a.g.k.**, 47.
[982]Mimaroğlu ve Karabacak, 2021, **a.g.k.**, 661-677.
[983]A. K. Orlandos (1952). *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης: μελέτη περί της γενέσεως, της καταγωγής, της αρχιτεκτονικής μορφής και της διακοσμήσεως των χριστιανικών οίκων λατρείας από των αποστολικών χρόνων μέχρις Ιουστινιανού*. Vivliothēkē tēs en Athēnais Archaiologikēs Hetaireias. Athenai: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. s. 120; Hoddinott, 1963, **a.g.k.**, 125-137; Mailis, 2011, **a.g.k.**, 77-78.
[984]Hoddinott, 1963, **a.g.k.**, 124-125; K. Fragkoulis (2014). *Η επισκοπική βασιλική της πρωτοβυζαντινής πόλης του Δίου.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aristotle University of Thessaloniki), s. 165.
[985]Mailis, 2011, **a.g.k.**, 42-43.

(5. yüzyılın ilk yarısı),[986] Salamis Campanopetra Kilisesi'nin (5. yüzyıl)[987] ve Soli Bazilikası'nın (5.-6. yüzyıl başı)[988] ve Pella Doğu Kilisesi'nin (5. yüzyıl sonları) atriumlarında[989] Aziz Nikolaos Kilisesi'nin atriumundaki *phiale*nin havuzuna benzer şekilde çokgen planlı *phiale* havuzları bulunmaktadır (Çiz. 179, 180-182, 183, 184).

Atriumlarında, çokgen planlı *phiale*lerin bulunduğu bu dört kiliseden, Salamis Campanopetra, Soli ve Pella Doğu Kiliselerinin, Aziz Nikolaos Kilisesi'nin ilk evre planında olduğu (6. yüzyıl)[990] gibi apsislerinin iki yanındaki birimlerin doğu yönde yarım yuvarlak nişlerle son bulması, kayda değer bir başka ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Çiz. 185). Ayrıca yaklaşık aynı yüzyıllara ait bu örneklerin yakın coğrafyada bulunması, bu tipteki *phiale*lerin Akdeniz'in doğusundaki kentlere has bölgesel ve dönemsel bir özellik olduğuna işaret etmektedir (Harita 2).

Atriumda konumlandırılmış çeşmelerin haricinde, atriumu olmayan kiliselerin farklı noktalarında da cemaatin ve ruhban sınıfının abdest alması için oluşturulmuş çeşmeler bulunabilmektedir. Anadolu'da günümüze ulaşan iki örnek M.S. 4. yüzyıla tarihlendirilen Laodikeia Kilisesi'nde tespit edilmiştir. Laodikeia Kilisesi'ne (M.S. 4. yüzyılın ilk yarısı) bitişik olarak, Suriye Caddesi ile Kuzey Tiyatro'yu birbirine bağlayan ara sokaklar üzerinde yer alan bu çeşmelerden biri kareye yakın dikdörtgen (1.45x1.10xder. 0.77 m), (Kat. No. 4), diğeri dikdörtgen planlı (2.45x1.45xder. 0.75 m), (Kat. No. 3) tek bir havuzdan oluşmaktadır. Benzer örneklerine Roma ve Pompeii

[986]A. H. S. Megaw (1976). Excavations at the Episcopal Basilica of Kourion in Cyprus in 1974 and 1975: A Preliminary Report. *Dumbarton Oaks Papers, Vol. 30,* s. 346-348; A. H. S. Megaw (2007). *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, s. 16-17; G. Stricker (2015). *A Climatological and Contextual Analysis of Roman Water Technologies in Cyprus*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Missouri-Columbia), s. 84-85.

[987]G. Roux (1998). *Salamine de Chypre. XV. La basilique de la Campanopétra* (Vol. 15, No. 1). Persée-Portail des revues scientifiques en SHS. s. 37-57.

[988]A. Papageorghiou (1996). Early Christian and Byzantine, *The Dictionary of Art,* Grove, s. 357; https://journals.openedition.org/syria/10090?lang=en

[989]A.W. Mcnicoll, R.H. Smith, B. Hennessy (1982). *Pella in Jordan 1: an interim report on the joint University of Sydney and the College of Wooster excavations at Pella, 1979-1981*, Australian National Gallery, Canberra, s. 117-118; A.W. Mcnicoll, ed. (1992). *Pella in Jordan: the second interim report of the joint University of Sydney and College of Wooster excavations at Pella, 1982-1985*, Meditarch, Sydney, s. 160; S. Balderstone (2009). A new view of the Pella Churches in terms of dating and analysis: the typological context, *Levant 41.1,* s.101-105.

[990]Texier ve Pullan'ın yayınlamış oldukları ilk evre planlarında apsisin iki yanındaki *pastoforium* hücreleri doğu yönde yarım yuvarlak nişler son bulurlar. Bkz. C. Texier ve R. P. Pullan (1864). *Byzantine Architecture illustrated by a series of the earliest Christian edifices in the East*. London: Day and Son, s. 29; C. Texier (1849). *Description de l'Asie Mineure: Beaux Arts, Monuments Historiques, Plan et Topographie de Cities Antiques, I-II*. Paris, s. 143, lev. 222a. Ayrıca Peschlow'un planında da benzer bir durum izlebir. Bkz. Peschlow, 1975, **a.g.k.,** 323, Abb. 41.

sokaklarında sıkça rastlanan *lacus* tipindeki bu çeşmeler, dini amaçlı kullanımlarının yanı sıra sokak üzerinde konumlandırılmış olmaları ile sokaktan geçenlerin de temiz su ihtiyacını karşılıyor olmalılardı. Oldukça basit bir forma sahip bu çeşme havuzlarının en dikkat çekici özelliği ise havuz parapetlerinin ön yüzünde çeşmenin dinsel amaçlı kullanımıyla özdeşleşen sembolik öğelere yer verilmiş olmasıdır; kilisenin güneydoğusundaki çeşmenin doğu yüzünde, dört yapraklı yonca motifi içerisinde Latin haçı, güney yüzünde ise aynı patern içerisine *christogram* bulunmaktadır. Yapının güneybatısındaki çeşmenin sokağa bakan ön yüzünde ise sağ ve sol köşesi üç yapraklı palmetle sonlanan eşkenar dörtgen ve bunun merkezinde yer alan Latin haçı vardır. Hıristiyanlığa dair sembolik öğelerin işli olduğu çeşme havuzlarına ait levhaların benzer örnekleri, sadece kiliselerde değil dönemin kamusal ve konut çeşmelerinde de kullanılmıştır. Örneğin; aynı kentteki M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilen Apsisli Çeşme'nin (Kat. No. 1) havuz parapetlerinin ön yüzünde, sağ ve sol tarafı üç yapraklı birer palmetle sonlanan dairesel bir madalyon yer almaktadır. Madalyonun merkezinde ise kilisedeki örnekler gibi Latin haçı bulunmaktadır.[991]

Yapı-konum ilişkisi olarak Laodikeia Kilisesi ile paralellik kurulabilecek tek örnek ise M.S. 5. yüzyıl ya da 6. yüzyıl başına tarihlendirilen Heraclea Lyncestis C Bazilikası (Büyük Bazilika)'dır. Çeşme, artiumu olmayan üç nefli bazilikal planlı kilisenin batısındaki nartheksin kuzey ucunda konumlandırılmıştır. Söz konusu çeşmenin havuz parapetlerinin ön yüzünde ise Laodikeia örneklerine benzer şekilde madalyon içerisinde *christogram* yer almaktadır (Çiz. 178, Res. 283).[992]

5.3.3.1.2. Vaftizhane Çeşmeleri

Çeşmelerin Erken Bizans Dönemi dini yapılarında kullanımı sadece kiliselerle sınırlı değildir. Dönemin vaftizhanelerinde de çeşme örneklerine rastlamaktayız. Ancak bunlar, kiliselerdeki çeşmelerle kıyaslandığında sınırlı sayıda örnekle temsil edilmektedir. Bu örnekler, çalışma kapsamında ele aldığımız yapılar içerisinde Efes Aziz Ioannes Bazilikası Vaftizhanesi ve Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhanesi'nde yer almaktadır.

Efes Ioannes Bazilikası Vaftizhanesi'ndeki çeşme (Kat. No. 12), kilisenin kuzey nefine açılan vaftizhane nartheksi olarak adlandırılan bölümde yer almaktadır. Bizans

[991]Diğer karşılaştırmalı örnekler için bkz. Kat. No. 6, 10, 11, 12, 24, 36.
[992]Mailis, 2011, **a.g.k.**, 43-44.

Dönemi'ne tarihlenen çeşmelerin iyi bilinen örneklerinden biri olan yapı, vaftizhanenin oktogonal çevre koridoruna açılan kapının 2.30 m doğusunda bulunmaktadır. Vaftizhanenin 0.75 m kalınlığındaki güney duvarı içerisine Iustinianus dönemi kilisesinin inşası sırasında (M.S. 6. yüzyılın ortası) eklendiği düşünülen 1.40x0.90 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı çeşme, altı adet mermer parçanın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Tüm parçalarıyla birlikte sağlam durumda günümüze ulaşan ve yapının dini karakteriyle uyumlu bir dekorasyon sergileyen mermer çeşmenin kısa kenarlarını; 0.06 m yüksekliğindeki dikdörtgen bir mermer platform üzerine oturan, 1.35 m yüksekliğinde, 0.18 kalınlığında ve 0.85 genişliğindeki iki taşıyıcı blok oluşturmaktadır. Dış yüzleri duvar içerisinde kalacağı için kabaca işenen blokların koridora bakan ön yüzlerinde; Attik-İon tipte kaideler üzerinde yükselen yarım sütuncelere ve bu sütunceler üzerine oturan Korinth stilinde yarım sütun başlıklarına yer verilmiştir. Taşıyıcı blokların üzerine; Efes kentindeki Roma İmparatorluk Dönemi anıtından devşirildiği düşünülen üçgen alınlıklı bir saçak oturmaktadır. Alınlığın ortasında, çeşmeye dönüştürüldüğü sırada oluşturulduğu anlaşılan Latin haçı mevcuttur.[993] Çeşmenin ön cephesindeki yarım sütunceler arasına yerleştirilen levhanın ön yüzünde ise çeşme ve çeşmenin bulunduğu vaftizhanenin işlevine uygun karakterler gösteren, dikdörtgen çerçeve içerisinde dairesel bir madalyon, madalyonun içerisinde ise Latin haçı yer almaktadır. Madalyonun altında düğümlenerek yanlara, oradan da üst çerçeve sınırına doğru kıvrımlı bir şekilde uzanan sarmaşık dalları birer yaprakla sonlanmaktadır. Kalp şeklindeki bu sarmaşık yapraklarının üzerinde ise üç yapraklı birer palmet bulunmaktadır.

Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhanesi'ndeki[994] çeşme (Kat. No. 21) ise üç nefli bazilikal planlı vaftiz salonunun batısındaki, dikdörtgen planlı (12.20x6.60 m) vestibulumda yer almaktadır. Üç yönden portiko'lu küçük bir peristil biçimindeki bu giriş mekânının batı kenarındaki çeşme, beş nişli cephe düzenlemesine sahiptir. Tuğla işçilikleri ile dikkat çeken nişlerden merkezdeki ve iki kenardaki nişler zemine kadar ilerlerken, arada kalan nişler zemin seviyesinden 0.75 m yükseklikte sonlanmaktadır. Çeşmenin önündeki stylobatlar ile çevrelenmiş alanda ise 6.00x3.80 m ölçülerinde 0.15 m derinliğinde, çeşmeden akan suyun boşaldığı bir *impluvium* bulunmaktadır. Çeşmenin

[993] Alınlığın ortasındaki Latin haçının etrafında pürüzlü bir yüzey görülmektedir. Dairesel bir hat şeklinde izlenen bu yüzey, haçın öncesinde alınlığın merkezinde dairesel bir motif ya da figürün olduğunu göstermektedir.

[994] Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi ana mekânı yaklaşık 175 m^2'lik alana sahip oldukça geniş bir yapı olarak düzenlenmiştir. Bu niteliğiyle Likya Bölgesi'ndeki en büyük vaftizhane durumundadır. Bkz. Öztaşkın, 2013, **a.g.k.,** 228.

bulunduğu *vestibulum*un güneyinde yer alan kapı ile kilisenin nartheksine, doğusunda yer alan yuvarlak kemerli üç kapı açıklığıyla vaftizhaneye geçilmektedir.

Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi ve Ioannes Bazilikası Vaftizhanesi ile paralellik kurulabilecek sadece iki örnek tespit edilmiştir. Bu örnekten biri Kıbrıs'ta Kourion Piskoposluk Bazilikası'nın kuzeyindeki vaftizhanede, diğeri ise Butrint'teki merkezi planlı vaftizhanede bulunmaktadır. Korion Piskoposluk Kilisesi'nin kuzeyindeki vaftizhane (5. yüzyılın ilk yarısı)[995] Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhanesi gibi üç nefli bazilikal planlıdır ve kilisenin hemen kuzeyinde yer almaktadır. Vaftizhanenin batısındaki dört yönden portikolarla çevrili atriumunun merkezinde altıgen havuza sahip *phiale*li bir çeşme mevcuttur. Çeşmenin bulunduğu atriuma geçiş yine Olympos örneğinde olduğu gibi kilisenin batısındaki nartheksin kuzeyinde yer alan kapı açıklığı ile sağlanmıştır. Butrint'teki örnek ise merkezi planlı vaftizhanenin girişinin karşısındaki duvarda yer almaktadır.[996] Yapının merkezindeki vaftiz havuzuyla aynı aks üzerinde konumlandırılmış olan çeşme, mekân içerisinde görsel bir odak noktası oluşturmaktadır. Anadolu ve Kıbrıs örneklerinden farklı olarak yapının içerisinde yer alan çeşme, çift sıra tuğla kemerle sonlanan tek nişli bir mimari düzene sahiptir (Çiz. 186, Res. 284).

Bu çeşmeler plan ve konum açısından değerlendirildiğinde, vaftizhanelerdeki çeşmelerin planları ve konumlandırmalarıyla ilgili genel bir ilke olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. *Aedicula*lı, *pihale*li ya da dönemin özellikle konut çeşmelerinde sıkça rastlanan nişli cephe düzenlemesine sahip çeşmelerin; vaftizhanelerin girişlerinde, vestibulumlarında, atriumlarında ve vaftiz salonunun içinde inşa edildikleri görülmektedir.

Vaftizhanelerdeki çeşmelerin erken dönemde işlevsellik açısından kiliselerdeki çeşmeler gibi litürjik olarak tanımlanabilen bir tür olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira kiliselerdeki çeşmelerle kıyaslandığında sınırlı sayıda örneğinin bulunması, çeşmelerin vaftizhanede kullanımlarıyla ilgili standart uygulamanın, kural ve kaidenin olmadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda vaftizhanelerdeki çeşmelerin işlevi konusunda net bir öneri getirebilmek kolay değildir. Bu çeşmelerin, konumları itibariyle katekümenlerin hazırlıkları sırasında, vaftiz salonuna girmeden önce kullanımı için tasarlanmış olma ihtimali bulunsa da bu öneriyi doğrulayacak yapısal ve işlevsel herhangi bir veri tespit

[995]Megaw, 2007, **a.g.k.,** 125.
[996]J. Mitchell (2008). *The Butrint baptistery and its Mosaics*. Butrint Foundation, s. 19-25.

edilememiştir. Ayrıca vaftizhanelerde yer alan çeşmeler ve işlevleri hakkında bilgi veren dönem kaynağına tarafımızca rastlanmamıştır. Az sayıda örneği günümüze ulaşan vaftizhane çeşmelerinin işlevine yönelik sağlıklı öneriler getirebilmek, ancak çok sayıda örneğinin tespiti ve yapılacak önerinin epigrafik verilerle desteklenmesi ile mümkün olabilir. Dolayısıyla söz konusu çeşmelerin işlevi henüz kesin olarak belirlenememekle birlikte bulundukları mekân nedeniyle genel anlamda dinsel amaçlı oldukları söylenebilir. Burada Olympos Vaftizhanesi'ndeki çeşme için ayrıca bir parantez açmak gerekirse; vaftizhanenin peristilli vestibulumunda yer alan çeşme, farklı işlevlere aynı anda cevap vermiş olabilecek önemli bir örnek niteliğindedir. Vaftizhanenin güneyindeki kilisenin çeşmesinin olmayışı ve nartheksinin doğrudan vaftizhanenin vestibuluna açılması; cemaatin ve ruhban sınıfının kiliseye girmeden önce abdest alma amacıyla vestbulumdaki çeşmeyi kullanmış olabileceklerini düşündürmektedir.

İşlevi her ne olursa olsun vaftizhanelerdeki çeşmelerin yapılışındaki esas amaç, çeşmenin vaftiz litürjisi için taşıdığı sembolik önem olmalıdır. Vaftizhanelerin zemin mozaiklerinde, duvar resimlerinde ve mimari plastik öğelerinde sıkça görülen, çeşmeden su içen geyikler, çeşitli hayvanlar ya da kantharosun/*phiale*nin iki yanındaki tavus kuşlarından oluşan "*Yaşam Çeşmesi*" betimlemesi Hıristiyan ikonografisinde, sonsuz yaşamı ve ilahi dirilişin kaynağını simgelemektedir.[997] Buradaki Yaşam Çeşmesi'nin özü, insanoğlunun da dahil olduğu tüm flora ve faunaya hayat veren su motifidir, tanrının kendisi ise bu suyu sağlayan çeşmenin ta kendisidir. İncil ve Tevrat'taki referanslara dayanılarak[998] vaftizhanelerde çokça kullanılan bu metaforik anlatımda; Tanrı'nın pınarından ya da Yaşam Kaynağı'ndan içerken tasvir edilen canlılar gibi insanlar da Tanrı'nın bahşettiği yaşam çeşmesinden içerek, yani vaftiz olarak, onlara sonsuz yaşamın kapılarını aralayacak olan Hıristiyan inancını kabul ederler.[999] Mozaiklerde yer alan Yaşam Çeşmesi tasvirinde çeşme etrafında betimlenen tavus kuşları, geyikler ve kuşlar

[997]Erken Hıristiyanlık Dönemi evlerinde bereket ve bolluk, mezar yapılarında cennet, ölümden sonraki yaşam, kiliselerde ve vaftizhanelerde Yaşam Çeşmesi olarak simgesel anlamlar taşıyan sahnenin ikonografisi Eski Ahit'in 42. Mezmuruyla ilgilidir (Mezmur 42:1-2). Ancak şunu da eklemek gerekir ki, bahsi geçen Mezmurlar dışında, susamış müminlere ruhsal Kurtuluş ve Kefaret için saf akan su veren Tanrı'nın pınarı/nehri/çeşmesi veya Tanrı'nın kendisinin Yaşam Kaynağı olduğu, Kutsal metinlerde birçok kez bahsedilir (Yeşaya 12:3; 44:3; 55:1; Yuhanna 4:14; 7:37-38; Çıkış 17:6; Yeremya 2:13; Hezekiel 47:1, 8-9; Yoel 3:18; Matta 5:6; Zekeriya 14:8; Vahiy 22:17).

[998] "*Başlangıç ve son benim. Susayana yaşam suyunun pınarından karşılıksız su vereceğim"* (Vahiy 21: 6.). *"...bana su ver içeyim diyenin kim olduğunu bilseydin, sen O'ndan dilerdin, O da sana yaşam suyunu verirdi"* (Yuhanna 4: 10). *"...Benim vereceğim su, içinde sonsuz yaşam için fışkıran bir pınar olacak"* (Yuhanna 4: 14.).

[999]Tevrat'ta Tanrı *"yaşam çeşmesi"* olarak ifade edilir (Mezmurlar: 36: 8-9). Paralel bir şekilde İncil metinlerinde de su sonsuz yaşamın kaynağı olarak gösterilir (Vahiy: 21-6; Yuhanna 4: 14).

gibi çeşitli canlılar; vaftiz suyunun yardımıyla yeniden dirilecek ve böylece Tanrı'nın krallığında yeni ve sonsuz bir yaşam kazanacak olan katekümenleri sembolize etmektedir.[1000] Bu bağlamda vaftizhanelerdeki çeşmelerin özellikle girişlerde yer alması ve katakümenleri karşılayan ilk unsur olması, bu "su yapılarının" alegorik olarak, vaftizin ardından yeni doğacak Hıristiyanlara vaat edilen Yaşam Çeşmesi'nin temsili olarak tasarlanmış olduklarına işaret etmektedir.

5.3.3.1.3. Diğer Mekânlarda Yer Alan Çeşmeler

Kilise ve vaftizhanelerdeki dini amaçlı kullanılan çeşmelerin yanı sıra tez kapsamında ele alınan örneklerden üçü piskoposluk komplekslerine bağlı çeşitli mekânlarda/birimlerde bulunmaktadır. Bu örneklerden ikisi Olympos Piskoposluk Sarayı'na bağlı peristilde ve bunun hemen yanındaki *triclinium*'da yer almaktadır. Bir başka örnek ise Side Piskoposluk Mahallesi içerisinde yer almaktadır.

Olympos kentinin kuzey bölümünde bulunan Piskoposluk Sarayı'nın içerisindeki peristilin batısında yer alan çeşme ve bununla bağlantılı *impluvium,* üç tarafı portikolarla çevrili bir kuruluşa sahiptir. 16.20x18.30 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı peristilin batı tarafında konumlandırılan çeşme duvarı, 5.00 m'ye kadar korunagelen yüksekliği ile Anadolu'da, günümüze ulaşan Erken Bizans Dönemi'ne tarihli çeşmelerin en anıtsal örneklerden biridir (Kat. No. 22). Çeşme duvarında tuğla süslemeleriyle dikkat çeken yarım daire planlı yedi niş yer alır. Ortadaki beş nişin önünde 0.90 m genişliğinde, 6.58 m uzunluğunda ve 0.85 m derinliğinde *piscina* bulunur.[1001] *Piscina* doğu duvarının merkezi, çeşme duvarının merkezdeki nişini vurgular biçimde niş şeklinde düzenlenmiştir.[1002] Nişlerin içerisinde 0.50x0.17 m ölçülerinde dikey dikdörtgen şekilli su olukları mevcuttur. Niş yarım kubbelerinde yatay bantlar ve sepet örgüsü oluşturacak şekilde yerleştirilmiş tuğla süslemeler görülmektedir. Nişler arasında moloz taş duvar örgüsü içerisinde özel üretim tuğladan yapılmış Latin haçları bulunmaktadır. Güney ve kuzeydeki nişlerin üstünde tuğladan yapılmış dairesel rozetler yer almaktadır. Merkezdeki nişin üzerinde ise küçük boyutlu, yarım daire biçimli bir nişe ait izler

[1000]V. Popova (2016). Fons Vitae in Late Antique monuments in Bulgaria. *Studıa Academıca Sumenensıa 3*, Shumen University Press, s.154-198.

[1001]Piscina ile çevrelenmiş beş nişten merkezdeki ve kuzey-güney yöndekiler zemine kadar uzanmaktadır. Aralarda kalan diğer iki niş zeminden 1.02 m yüksekte başlamaktadır. Piscina'nın çevrelediği alanın dışında kalan nişlerden kuzeydeki, zeminden 0.67 m yüksekte başlamaktadır.

[1002]1.20 m. genişliğinde, 0.70 m derinliğindeki nişin dışa bakan doğu yüzü dokuz kenarlı, içte kalan batı yüzü dört kenarlı düzenlenmiştir.

görülmektedir. Rozetlerin üzerindeki tahrip olmuş durumdaki bir sıra konsol, bu alanda dar bir sundurma bulunduğunu göstermektedir. Çeşme ve sütunlar ile sınırlanan alanda 4.75x6.20 m ölçülerinde ve 1.50 m derinliğinde dikdörtgen planlı bir *impluvium* yer alır. *İmpluvium* alanının kuzeydoğu köşesinde stylobat üzerine oturan 0.90x0.87 (ağız çapı: 0.66 m) ölçülerinde *puteal* (kuyu bileziği), peristilin kuzey portikosunda ise 0.75 m çapında bir kuyu bulunmaktadır.[1003] Peristilin, *impluvium* alanının üstünü açık bırakan *compluvium* düzeninde, dört yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır.[1004]

Genel olarak Piskoposluk saraylarındaki peristiller, sivil konutlarda karşılaşılan mekânsal tasarım niteliklerine benzer olarak; komplekslerin dışarıyla bağlantısını sağlayan ve çevresindeki mekânlara geçişin sağlandığı kamusal mekânlardır. Mimari düzenleme olarak az sayıda da olsa benzerleri saptanan örneklerin aksine Olympos'taki peristilin Piskoposluk Sarayı içindeki kilise ve vaftizhane gibi diğer yapılarla doğrudan bağlantısının olmaması ve çeşme, havuz, kuyu/sarnıç gibi suyun ön planda tutulduğu unsurlara sahip oluşu bakımından farklılık gösterir.[1005] Bir diğer ayırıcı özellik ise süsleme öğelerinde karşımıza çıkar; çeşme cephesinde görülen ve özel imalat olduğu anlaşılan tuğla haçlar ile kazılar sırasında bulunan peristilin portiko sütunlarının aralarına ait delikli levhalarda yer alan malta haçları, portiko sütunlarında, çeşme nişlerinde ve *impluvium* kaplamalarındaki kazıma haç motifleri peristilin dinsel işlevine vurgu yapan unsurlardır. Ki bu işlev, kuvvetle muhtemel su ile ilgilidir. Suyun Hıristiyanlıktaki kutsal rolü, bu mekânı gerek ziyaret gerekse şifa merkezi olarak düşünmemizi sağlar.[1006] Nitekim şifa merkezleri olarak tanımlanan *locus-sanctus*lar, genellikle martyr-aziz kültüne bağlı oluşmuş alanlarda yer alır.[1007] Röliklerin yanı sıra aziz mezarlarında kullanılan kandil yağları, mumlar ve bu alanlardaki toprak ve suyun da şifa verici olduğuna inanılır.[1008] Aziz kültüne bağlı şifa merkezlerinden biri Hierapolis'te Havari Philippus'un mezarının yer aldığı kilisede karşımıza çıkmaktadır. İlk evresi M.S. 4.

[1003]Kuzey portikonun merkezinde yer alan kuyunun peristil ve çevresindeki mekânlarla bağlantılı bir drenaj sistemiyle ilişkili kuyu olduğu düşünülmektedir. Kuyunun iç yüzeyinde sıvaya rastlanmamış olması ve kuzey ve kuzey batıya doğru yönelen iki künk bu duruma kanıt niteliğindedir. Bkz. Olcay Uçkan ve Öztaşkın, 2016b, **a.g.k.,** 93-94.
[1004]Peristilli yapıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Öztaşkın, 2013, **a.g.k.**, 224-237, 237-248; Öztaşkın, 2015, **a.g.k.**, 617; Öztaşkın, 2017, **a.g.k.**, 56-60; Öztaşkın ve Öztaşkın, 2019, 443-464.
[1005]Öztaşkın, 2013, **a.g.k.,** 242; Öztaşkın, 2017, **a.g.k.**, 59.
[1006]Mekânın işlevlendirilmesiyle ilgili bkz. Öztaşkın, 2017, **a.g.k.**, 60.
[1007]G. Vikan (1991). Locus Sanctus, *ODB 3*, (Ed. A. Kazhdan), s. 1244.
[1008]A. M. Talbot (2002). Pilgrimage to Healing Shrines: The Evidence of Miracle Accounts, *DOP 56*, s. 159-160.

yüzyıla, ikinci evresi ise 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen kilisede, Aziz Philippus'un kutsal emanetlerinin korunduğu mezarın yanında, mermer kaplı iki havuz, *naos*un merkezinde ise dairesel planlı başka bir havuz yer almaktadır (Çiz. 187).[1009] Bunların, Havarinin mezarının yanında olması nedeniyle şifalı olduğuna inanılan ve hacıların hastalıklarından kurtulmak için girdikleri şifa havuzları oldukları düşünülmektedir. Kilisenin önündeki meydan niteliğindeki alanda ise yine yapıyla bağlantılı, cemaatin ve ruban sınıfın kutsal yapıya girmeden önce ritüel temizliklerini gerçekleştirdikleri ayazma olarak tanımlanan; istiridye kabuğu biçiminde taçlandırılmış tek nişli bir çeşme (M.S. 6. yy, yük. 6.20 m) yer almaktadır (Res. 285).[1010] Aziz mezarıyla doğrudan bağlantısı olmayan ancak hemen yakınında bulunan çeşmedeki suyun kutsallığına inanılan başlıca örneklerden biri Selanik Aziz Demetrios kriptasında yer alır.[1011] Mısır-Menautsis kentinde Aziz Kyros ve John'a adanan kilisenin avlusundaki çeşmenin ise şifalı olduğuna inanılmaktadır.[1012] Bu bağlamda Olympos Piskoposluk Sarayı'nın, kentin önemli dini figürü olan martyr-aziz Methodios ile bağlantılı bir ziyaretgâh olma olasılığı, peristil ve çeşme yapısının, Methodios ile ilişkili hacılara ve şifa arayanlara hizmet eden bir *locus-sanctus* olma ihtimalini daha da güçlü kılmaktadır.[1013] Tüm bunların yanı sıra Antik dönemde doğal su kaynaklarına sahip olduğu bilinen Olympos Kenti'nde yer alan Piskoposluk Sarayı'nın bulunduğu M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen tapınak ve temenos alanının Antik Dönemde şifa tanrısı Asklepios'a adanmış bir dini yapı olma olasılığı da göz ardı edilmemelidir. 2018 yılı kazılarında tapınağın *naos*unda ele geçen heykel parçaları ve heykel başının Asklepios'a ait olma ihtimali,[1014] Olympos kentinde Şifa Tanrısı ile özdeşleşmiş bir kült ve kült alanı olabileceğini ve aynı temenos alanında Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen Peristilli

[1009]Dairesel planlı havuzun kilisenin ilk evresine ait olduğu düşünülmektedir. Yapının ikinci evresinde bu havuzun yerine ambon eklenmiştir; F. D'Andria (2018). "Hierapolis Alma Philippum": Havari'nin Kutsal Alanın'daki yeni kazılar, araştırmalar ve restorasyonlar. *Anadolu* (44), 83-156.
[1010]D'Andria, 2018, **a.g.k.,** 83-156; F. D'Andria (2020). Phrygia Hierapolisi. Türkiye'de İtalyan Arkeoloji Araştırmalarının Altmış Yılı. *Lycus Dergisi*, (1), 105-108.
[1011]C. Bakirtzis (2002). Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios, *DOP 56*, s. 185-186.
[1012]D. Montserrat (1998). Pilgrimage to the Shrine of SS Cyrus and John at Menouthis in Late Antiquity, *Pilgrimage and Holy Space in Late Antique Egypt*, (Ed. D. Frankfurter), Brill, s. 268.
[1013]Olympos Piskoposu Aziz Methodios ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. B.Y. Olcay Uçkan ve L. Kayapınar (2013). Olympos Piskoposu Methodios ve Olympos Kenti. *Uluslararası Patara Kazıları 25. Yıl Sempozyumu*, s. 535-541.
[1014]Tapınak *naos*unda bulunan heykelle ilgili bkz. B.Y. Olcay Uçkan vd. (2019). Olympos Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları, *KST 41/4*, s. 434; Ö. E. Öncü (2021). The Northern District of Olympos (Lycia) in the Roman Period. *Cedrus IX,* s.303-321.

Yapı ile bu kültün martyr-aziz kültüne bağlı bir dönüşümle devam ettiğini düşündürmektedir.

Olympos Piskoposluk Sarayı'ndaki çeşmenin yer aldığı bir diğer mekân, peristilin doğusundaki *triclinium*dur. *Triclinium* kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve iki bölümlüdür. Güneyinde 9.60x5 m ölçülerinde bir vestibulum bulunur. Kuzeydeki ana mekân 16.10x9.50 m ölçülerindedir ve kuzeyi apsisli düzenlenmiştir. Yapının boyutları ve konumuna bakıldığında yemek salonu olarak kullanımının yanı sıra toplantı salonu olarak da kullanıldığı düşünülmektedir.[1015] Mekânın doğu ve apsisin arkasında kalan kuzey duvarlarında nişli düzenlemelere sahip çeşmeler yer almaktadır (Kat. No. 23). Triclinium'un batı duvarında peristile ve ek mekânlara bağlantı sağlayan yuvarlak kemerli iki kapı açıklığı bulunur. Kapılar arasında üç niş yer alır ve niş kemerleri tamamen tuğladan örülmüştür.[1016] Niş kemerleri arasında kalan alanlarda ise kompleksin dinsel karakterine uygun olarak peristildeki çeşme cephesindekine benzer şekilde tuğladan yapılmış bir Latin haçı yer almaktadır. Bu cephenin tam karşısındaki doğu cephede ise batı cephedeki nişlerle aynı aksta üç niş daha yer almaktadır. Söz konusu nişlerin merkezinde her biri yaklaşık 0.37x0.12 m ölçülerinde dikey dikdörtgen şekilli oluklar bulunmaktadır. Sonradan kapatıldığı anlaşılan bu oluklar, her üç nişin de çeşme işleviyle kullanıldığına ya da yapının ilk evresinde çeşme olarak tasarlandıklarına işaret etmektedir. *Triclinium*'un kuzeyinde yer alan apsisin ise yapıya sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Erken evre duvarında, izlenebildiği kadarıyla, duvarın merkezinde üç niş yer almaktadır. Nişler arasında kalan alanlarda ise peristildeki çeşme cephesindeki rozetlere benzer şekilde iki adet dairesel rozet bulunmaktadır. Söz konusu duvarın arkasında gerçekleştirilen kazılarda bu nişlerle bağlantılı dikdörtgen planlı bir su deposunun tespit edilmesiyle bu cephedeki üç nişin de erken evrede çeşme nişi fonksiyonuna sahip olduğu kesinlik kazanmıştır. Ancak yapının ikinci evresinde kuzey duvarın önüne; merkezdeki çeşme nişi açık kalacak şekilde apsidal bir duvar eklenerek, mekân apsidal bir *triclinium*a dönüştürülmüştür. Yapının bu aşamasında doğu duvardaki üç nişli çeşme ise iptal edilerek sadece apsisin merkezini oluşturan çeşme nişi aktif bir şekilde kullanılmış olmalıdır.

Piskoposluk Sarayları içerisinde yer alan kabul salonları/*triclinium*lar, kilise ve buna bağlı dini yapılar ve avlulardan sonra en büyük boyutlu mekânsal kuruluşlar olarak

[1015]Öztaşkın, 2013, **a.g.k.,** 235.
[1016]Niş yarım kubbeleri yatay yerleştirilmiş tuğla hatlar şeklinde düzenlenmiştir.

karşımıza çıkarlar. Boyutları ve plân özellikleri ile ayırt edilebilir birimler olarak tasarlanan kabul salonlarının dekorasyonları da diğer mekânlara göre daha özenlidir. Ancak Olympos'taki *triclinium* gerek plân tasarımı ve konumuyla gerekse çeşmelere sahip oluşuyla benzer örneklerinden ayrılmakla birlikte daha çok Geç Antik Çağ'ın yönetici ya da yüksek mevki sahibi zenginlerin konutlarında karşılaşılan tasarım anlayışına uygun bir yapısal düzen göstermektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri muhtemelen, Geç Antik Dönem'de aristokratların hem yönetici hem de dini liderlik görevlerini de yerine getiren kişiler olmasıdır. Bu dönemde kent piskoposu, en üst sınıfın üyesi olan yöneticiler gibi genellikle kentin ileri gelenleri arasından seçilirdi.[1017] Bu nedenle piskoposun inşa ettirdiği piskoposluk sarayları, bir aristokrat konutuna yapısal olarak benzer özellikler gösterebilmektedir. Bu bağlamda, Olympos *triclinium*undaki çeşmelerin esas işlevi ne olursa olsun, mekânın kamusal niteliğine bağlı olarak; dönemin seçkin konutlarında karşılaşılan geleneğin devamı niteliğinde; piskopos ya da piskoposluğun gücünü, ihtişamını gösterme ve kentin doğal su kaynakları açısından sahip olduğu zenginliği sergileme arzusundan inşa edilmiş olmalıdır.

Tez kapsamında ele aldığımız örneklerden üçüncüsü, Side Piskoposluk Mahallesi içerisinde yer alan çeşme, mahalleyi batı yönde sınırlayan C caddesi üzerindeki trapez planlı avlunun ortasında konumlandırılmıştır. Günümüzdeki haliyle tek başına bağımsız bir yapı şeklindeki 4.90x4.90 m (dış ölçü) ölçülerindeki kare plânlı çeşme yapısının kuzey kenarında tek nişli düzenlenmiş çeşme duvarı, güneyinde ise iki L paye bulunmaktadır. Payeler birbirlerine ve çeşme duvarına kemerlerle bağlanarak üç yönde geniş kemerli geçişler oluşturulmuştur. Kemerlerin, çift sıra halinde dizilen tuğlalardan oluşan yuvarlak kemerli düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu kemerlerin birbirleriyle ve çeşme duvarıyla birleştiği alanlarda görülen pandantif kalıntıları, çeşme yapısının kubbe ile örtüldüğünü göstermektedir.[1018] Çeşme duvarının merkez aksında yer alan 2.16 m yüksekliğinde, 1.08 m genişliğinde, 0.56 m derinliğinde, yarım daire plânlı ve yuvarlak kemerli düzenlenmiş çeşme nişinin yüzeyinde kısmen korunagelmiş, baş kısmı hareli bir melek tasviri bulunmaktadır. Mimari tasarım olarak dönem örneklerinden ayrılan bu çeşmenin bağımsız bir çeşme yapısı mı olduğu ya da etrafındaki mekânlarla organik bir bağının olup olmadığı, dini ya da kamusal bir amaca hizmet edip etmediği

[1017]C. Rapp (2005). *Holy bishops in late antiquity the nature of christian leadership in age of transition*. Berkeley: University of California, s. 199; Koçyiğit, 2013, **a.g.k.,** 56.
[1018]Fakat yapının içerisinde çok fazla moloz yıkıntısının olmaması, kubbenin yıkılmasının ardından yapının ahşap konstrüksiyonlu bir çatı ile örtülmüş olabileceğini düşündürmektedir.

gibi soruların net bir şekilde cevap bulması için kazı çalışmalarının yapılması gerektiği açıktır. Şimdilik yapının konumu, eldeki mimari veriler ve çeşme nişinde yer alan melek tasviri, M.S. 5.-6. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olabilecek bu çeşmenin piskoposluk yerleşimini ziyaret eden inananların kullanımına yönelik dini nitelikli bir çeşme olduğunu düşündürmektedir.

Ele aldığımız örnekler dışında piskoposluk saraylarındaki kilise ve vaftizhane dışındaki diğer birimlerde yer alan çeşmeler az sayıda örnekle temsil edilmektedir. Episkopeion'larda bilinen çeşmeler piskopos ikametgâhının avlularında da karşımıza çıkar. Epigrafik olarak tespit edilen örneklerden biri Milano piskoposluk konutundaki çeşmedir. Pavia piskoposu Ennodius'un 6. yüzyılın ilk çeyreğinde Latince kaleme aldığı metinlerdeki tasvirine göre Milano Piskoposluk Sarayı içerisindeki piskopos konutunun bahçesinde aslan biçimli bir çeşme vardır.[1019] Bunun dışında Makedonya Prima Bölgesi'nde M.S. 561/62'de Heraclea Lyncestis Piskopos'u John tarafından piskoposluk merkezine bağlı olarak inşa ettirilen çeşme bulunmaktadır (Çiz. 188-189, Res. 280).[1020] Çeşme çok nişli cephe düzenlemesiyle Olympos örneklerine benzerlik göstermekle birlikte piskoposluk yerleşimi içerisindeki bağımsız konumu itibariyle Side örneğiyle paralellik sergilemektedir.

Olympos'taki örneklerin tasarım, plan ve konum açısından en benzerlerini Geç Antik Çağ'daki lüks konutlarda görmek mümkündür. Olympos Piskoposluk Sarayı'ndaki gibi peristil ve peristil ile doğrudan bağlantılı kabul salonunda çeşmelerin yer aldığı benzer plan kurgusuna sahip örnekler, Makedonya Secunda'nın başkenti Stobi'deki M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilen Parthenios Evi, Peristeria Evi ve Policharmos Evi'nde karşımıza çıkmaktadır.[1021] Söz konusu konutlarda yer alan peristillerin bir tarafında Olympos örneğindeki gibi çok nişli cephe düzenlemesine sahip çeşmeler bulunmaktadır (Çiz. 141-143, Res. 258-262). Aynı yapıların peristilli avlularıyla bağlantılı kabul salonlarında da yine çeşmelere yer verilmiştir. Özellikle cephe düzenlemesi olarak çalışma kapsamında ele aldığımız her üç örnek de yarım daire formunda ve tuğla kemerli nişlere sahip oluşlarıyla Geç Antik Çağ'ın gerek sivil gerek kamusal gerekse dini çeşmeleriyle yakın benzerlikler göstermektedirler.

[1019]Ennodius, *Carmina 2.17.*; bkz. Y. A. Marano (2007). Domus in qua manebat episcopus: Episcopal residences in northern İtaly during late antique (4th to 7st century AD.). *Late Antique Archaeology 3-2 Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops* (Ed: L. Lavan ve L. Özgenel). s. 111.
[1020]Mihajlovski, 2011, **a.g.k.,** 405-417.
[1021]Kitzinger, 1946, **a.g.k.,** 118-129; Kleinbauer, 1979, **a.g.k.,** 362-363; Kolarik, 1987, **a.g.k.,** 304; Nikoloska, 2015, **a.g.k.,** 83-89; Gerasımovska, 2018, **a.g.k,** 285-295.

Çalışma kapsamında değerlendirdiğimiz dini işlevli tüm çeşmeler birlikte ele alındığında göze çarpan en önemli ortak özellik bu çeşmelerin büyük bir çoğunluğunun piskoposluk merkezlerinde inşa edilmiş olmalarıdır. En erken örnekleri M.S. 4. yüzyılda epigrafik verilerle kanıtlanan, M.S. 5. ve 6. yüzyılda ise imparatorluk coğrafyasındaki dini yapılarda yaygınlaştığı anlaşılan bu çeşmeler Erken Bizans Dönemi'nin önemli piskoposluk yerleşimlerindeki dini yapılarda bulunmaktadır. Kuşkusuz bunda en önemli faktör Piskoposların Erken Bizans Dönemi'nde kentlerdeki etkin rolüdür; M.S. 4. yüzyılda I. Constantinus tarafından Hıristiyanlığın serbest bir din haline getirilmesiyle imparatorluk genelinde Hıristiyan nüfus hızlı bir şekilde artmış, buna paralel olarak piskoposların gözetimindeki cemaat kalabalıklaşmış ve etki alanları genişlemiştir. Bu dönemde kiliseler devletten aldıkları yardımın yanı sıra geniş toprakların sahipleriydi ve kent içerisinde mülkiyet biçiminde kalıcı vakıflara da sahipti. Bunun beraberinde hatırı sayılır meblağlara ulaşan bağışlar toplanıyordu. Böylece zenginleşen kiliselerin yerel düzeydeki idarecileri durumuna yükselen piskoposlar, aynı zamanda önemli bir serveti yöneten kişilerdi.[1022] Nüfuz sahibi oldukları halk kitlesinin kalabalıklaşması ve önemli bir servetin yöneticisi olmaları, Geç Antik Çağ'da piskoposların kent yönetiminde de söz sahibi olmalarını sağlamıştı. Özellikle bu dönemde kentin soyluları tarafından oluşturulan *decurion*ların (kent meclislerinin) güç kaybetmesiyle, kentsel yönetimde oluşan boşluğu piskoposlar doldurmuştur. Şehrin temsilcisi olma sıfatıyla doğrudan imparatora dilekçe verebilme ayrıcalığını edinen piskoposlar, sivil il görevlileri üstünde bir gözetim hakkı elde etmişlerdir. Böylece ruhani lider olmalarının yanı sıra kentlerde yönetici durumuna yükselen piskoposlar, kentin su şebekesinin bakımı ve depolama tesislerinin ve hamamların inşası, özel kurullar aracılığıyla kamusal hamamların, su terazilerinin, su yollarının onarımı gibi bir zamanlar kent meclislerinin görevi olan kentsel su yönetiminin bazı sorumluluklarını ve rollerini üstlenmeye başlamışlardır.[1023] M.S. 550'de Mopsuestia ve M.S. 6. yüzyıl sonunda Anastasiapolis kent meclislerinin Piskoposluk Saraylarında toplanması bu değişimi göstermesi açısından önem arz etmektedir.[1024] Özellikle Iustinianus dönemine ait yasalar kente ilişkin görevlerin, sorumlulukların, meclis üyelerine değil de piskoposlara verildiğini açıkça göstermektedir. Örneğin; M.S. 530

[1022]Öztaşkın, 2013, **a.g.k.,** 182.
[1023]Kamash, 2006, **a.g.k.,** 244-253; Öztaşkın, 2017, **a.g.k.,** 51.
[1024]L. Lavan, (2003). The Political Topography of the Late Antique City: Activity Spaces in Practise. (Ed. L. Lawan ve W. Bowden), Late Antique Archaeology 1 Theory and Practise in Late Antique Archaeology, s. 320, 20. dipnot.

tarihli bir yasa, piskopos ve üç seçkin vatandaşın yılda bir kez bir araya gelip, ister özel ister kamusal gelirlerle yapılmış olsun; tahıl tedariki, kamusal su kemeri, hamamların ısıtılması, limanların bakımı, surların veya kulelerin inşası, köprülerin onarımı veya yolların kaplanması gibi kamusal işlerin kontrolünü yapmasını ve giderleri denetlemesini buyurmaktadır.[1025] Aynı emirnamede kentlerde bina yönetmeliklerini ihlal eden özel yapıların kaldırması, kamu binalarının bakımı, kentsel alanların korunması ve su kemerlerinin yönetimi gibi görevler merkezi yönetimden alınmış olup, başta piskopos ve mülk sahiplerinin mesuliyetine verilmiştir.[1026] Piskoposların kent ve su yönetiminde üstlendikleri bu etkin rol dönem kaynaklarından ve yazıtlardan da anlaşılabilmektedir; M.S. 5. yüzyılın ikinci çeyreğinde Cyrrus piskoposu Theodoret, mektuplarında kilise gelirleriyle hamamları onarttığını, portiko, su kemeri ve iki köprü yaptırdığını belirtmiştir.[1027] Efes Ioannes Bazilikası'nın narteksinin güneybatı köşesinde tespit edilen bir yazıt, bazilika, Piskoposluk Sarayı ve etrafındaki Bizans yerleşiminin su kaynağıyla ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Söz konusu yazıtın 2. satırında Lazaros adlı bir mimarın (technnites) adı geçmektedir. G. Wiplinger'in aktarımıyla bu yazıtta, *Lazaros'un, Ioannes isimli efendisinin (despotes) onayıyla kutsal katedrale su getirme çabası içerisinde, diğerlerinin yanı sıra, kiliseye kadar bir su yolu inşa ettiği ve böylece sarnıç ve kuyulardan zahmetli su çekme işleminden* (müminleri) *kurtardığı* anlatılmaktadır.[1028] Burada adı geçen Lazaros'un imparatorluğun en iyi su yapıları uzmanlarından biri olduğu bilinmektedir.[1029] Yazıttaki ikici kişi olan Ioannes'in ise Başpiskopos Ioannes olduğu düşünülmektedir.[1030] Ioannes'in adı, Ioannes Bazilikası'nın kapı lentosundaki yazıtta "sacrementum"u yaptıran kişi olarak geçmektedir. Bahsi geçen Ioannes'in, M.S. 549'da başpiskopos olduğu ve İustinianus'un emriyle Mimar Lazaros'u Ioannes Bazilikası'nın yapımı sırasında ve hemen sonrasında su kemerini inşa etmekle görevlendirdiği bilinmektedir. Burada sözü edilen su yolu ise Selçuk merkezindeki, doğrudan Şirince kaynağından beslenen Bizans Su Kemeri'dir.[1031] Kilikia'daki Olba kentinde M.S. 6. yüzyılda Kosmas adındaki bir piskoposa ait yazıtta su yolunun dörtte

[1025]Cod. Iust. 1.4.26.
[1026]Cod. Iust. 1.4.26.8.
[1027] Theodoret Letter LXXIX; *"…kilise gelirlerimin önemli bir bölümünü revaklar ve hamamlar inşa etmek, köprüler inşa etmek ve kamuya açık alanlar için daha fazla erzak sağlamak için harcadım…"*
[1028]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 110.
[1029]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 110-111.
[1030]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 110.
[1031]Wiplinger, 2011, **a.g.k.,** 110.

birlik kısmının tamiratını üstlendiği yazmaktadır; *"Bu iş, ...su yolunun dörtte birlik bölümü(nün tamiratı) pek dindar bir piskopos olan Kosmas'ın gayretiyle efendimiz İmparator'umuz Iustinus ve İmparatoriçe'miz Sophia zamanında 15. indiksiyonda oldu."* Bu yazıt, dini bir görevlinin su ile ilgili seküler bir kamu binasının restorasyonu konusunda girişimde bulunmuş olması bakımından da ayrıca önem arz etmektedir.[1032] Bu iki yazıtın dışında Makedonya Prima Bölgesi'nde M.S. 561/62'de Heraclea Lyncestis Piskopos'u John tarafından piskoposluk merkezine bağlı olarak inşa ettirilen çeşme bulunmaktadır. Çeşme'nin cephesini dolaşan profilli silme üzerindeki tek satırlık Grekçe yazıtta *"En dindar ustamız Flavius Justinianus'un saltanatının 35. yılında ve en kutsal ve en kutsanmış Piskopos John zamanında, onuncu indiksiyonun onuncu günü olan Eylül ayında bir şehir çeşmesi inşa edildi"* yazmaktadır.[1033] Tespit ettiğimiz tüm bu epigrafik veriler, dönem yasaları ve dinsel amaçlı kullanılan çeşmelerin büyük bir çoğunluğunun özelikle piskoposluk merkezlerindeki dini yapılarda bulunması, piskoposların kent yönetimi üzerindeki etkilerinin en üst noktaya ulaştığını göstermekle birlikte çeşmelerin neden piskoposluk merkezlerinde inşa edilmiş olduklarını göstermesi açsında da önem taşımaktadır. Bu bağlamda; piskoposların kentsel yönetime bağlı olarak su yönetimi üzerindeki otoritesinin, çeşmelerin özellikle piskoposluk merkezlerine bağlı dini yapılarda inşa edilmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Bir başka deyişle özellikle piskoposluk yapılarına bağlı olarak inşa edilmiş bu çeşmeler; Geç Antik Çağ'da sosyal ve siyasi yaşamı belirleyen ana etmen konumundaki Hıristiyanlığa koşut olarak, piskoposluğun gücünün kentsel mimarideki ve kent yönetimindeki yansımasıdır.

[1032]Yazıt için bkz. Uzunoğlu, 2018, **a.g.k.,** 54, 365; Yazıtın ilk satırında geçen σ[πουδῆ] Κοσ[μᾶ]? (= Kosmas'ın gayretiyle) ifadesinden tam olarak ne anlaşılması gerektiği açık olmadığından su yolunun tamirat ücretini Piskopos Kosmas'ın kendi cebinden mi verdiği, yoksa bu masrafın kilisenin kasasından mı karşılandığı açık değildir.
[1033]Mihajlovski, 2011, **a.g.k.,** 405-417.

6. Sonuç

Geç Antik Çağ/Erken Bizans dönemlerine tarihlenen (4.-6. yüzyıl) Phrygia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphylia ve Pisidia Bölge kentlerindeki kamusal, özel ve dini nitelikli çeşme örneklerini konu alan bu çalışma; bugüne kadar bilinmeyen veya az tanınan çeşme yapılarının, Geç Antik ve Bizans mimarisi ve sanatındaki yerini anlayabilme amacını taşımaktadır.

Tez çalışması kapsamında ele aldığımız dönemin çeşmelerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini belirleyebilmek, çeşmelerin bulunduğu alan ve mekanla olan fiziksel ilişkilerini saptamak ve işlevlerini aydınlatmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Geç Antik Çağ öncesi çeşme geleneğinin zaman içerisinde nasıl bir değişime uğradığı saptanmaya çalışılmış, mevcut çeşmelerdeki değişimin mimari boyutları ele alınmış, bu değişime etki eden faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışmada, Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans çeşme mimarisinin yanı sıra, esas olarak tarihi çeşme mimarlığının, dönem koşulları, sosyal ve kültürel değerlerle birlikte, özellikle ekonomik, politik ve dini koşullar altında nasıl anlaşılması gerektiğine de vurgu yapılmakta ve politik otoriteye, inanca ve diğer dinamiklere bağlı olarak yaşanan değişimlerin çeşmeler üzerindeki yansımaları irdelenmektedir. Örneklem olarak seçtiğimiz çeşmeler, çalışmamız için bir nevi model teşkil etmiş olsa da öncelikli amacımız, Geç Antik Çağ insanının bu yapıları hangi düşünce, ihtiyaç ve koşullar doğrultusunda nasıl yaptığı ve kullandığı, çeşme mimarisinin ne denli değiştiği ve dönüştüğü gibi temel, kuramsal düşünceleri anlamamıza yardım edebilecek bir analiz sunmaktır.

Çalışma konumuzun başlıca sorunsallarından biri Roma Dönemi'nde inşa edilen anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde kullanımıdır. Antik Çağ'da olduğu kadar Geç Antik/Erken Bizans Dönemi boyunca da kentlerde önemini sürdüren bu yapılar, Geç Antik Çağ'da Anadolu'yu etkileyen bir dizi deprem felaketi, değişen ekonomik, sosyokültürel, dini ve politik şartlar nedeniyle birtakım dekoratif, yapısal ve teknik değişikliğe uğramıştır. Bu bağlamda anıtsal çeşmelerde görülen onarım ve aktif kullanım izleri, antik kentlerin Geç Antik Çağ'daki dönüşümüne ve kentsel yaşantının devamlılığına ışık tutmaktadır. Ele aldığımız Roma Dönemi anıtsal çeşme yapılarının çoğundaki onarımların nedeni, en başta doğal felaketlerin yarattığı tahribatlardır. Belli ki deprem gibi kent yaşamını derinden etkileyen bir felaketten sonra özellikle kentin temiz su ihtiyacının giderilmesi, kent yönetiminin öncelikli hedeflerden biri olmuştur. Harabeye

dönen bir kentte salgın hastalıkların önüne geçmek isteniyorsa, öncelikle kentin temiz su şebekesinin onarımı ve atık su sisteminin tekrar işleyişinin sağlanması gerekiyordu. Kentsel yaşantının devam etmesi için bu olmazsa olmazlar tesis edildikten sonra ise çeşme yapılarının tekrar işleyişinin sağlanması yüksek bir öncelik olması beklenebilir. Nitekim çalışma kapsamında ele aldığımız kentlerdeki anıtsal çeşmelerin çoğunda görülen kapsamlı onarımlar, Geç Antik Çağ boyunca Anadolu'yu etkileyen bir dizi depremin ardından gerçekleştirilmiştir.

Mimari onarımların yanı sıra Roma Dönemi çeşmelerinin hidrolik aparatlarında yapılan bazı revizyonlar, suyun tüketicilere sunulma biçiminde birtakım değişikliğe gidildiğinin göstergesidir. Mevcut anıtsal çeşmelerin Geç Antik Çağ'da asıl işlevlerinin yanı sıra yakın çevredeki konut, dükkân ve atölye gibi yapılara su sağlayan *castellum divisorium* (su dağıtım terminali) olarak işlevlendirilmesi ya da tümüyle *castellum divisoriuma* dönüştürülmesi, su kaynaklarını tüketicilere yakınlaştırma isteğinin bir sonucu olarak tamamen faydacı bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Çeşmenin estetik görünüşünü olumsuz yönde etkileyen bu tip uygulamaların görüldüğü anıtsal çeşme yapısı etrafında Geç Antik Çağ yapılaşmasının yoğunluk göstermesi, söz konusu bu yapıların Geç Antik Çağ kentsel dokusunun oluşmasında ne denli etkili olduklarını ortaya koymaktadır.

Tez kapsamında ele alınan kentlerdeki çeşme yapıları incelendiğinde, başta Efes olmak üzere Afrodisias, Sagalassos, Side ve Perge kentlerinde; Geç Antik Çağ'da yaşanan doğal afetler ve/veya değişen sosyo-politik koşullar nedeniyle işlev dışı kalan mevcut yapılar dönüştürülerek ya da bu yapılara ait mimari öğeler devşirilerek nüfusun ihtiyaçlarına göre çeşme işleviyle yeniden kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yapıların çeşmeye dönüşümünde ve devşirme malzeme kullanımında ise genel olarak iki yöntemin uygulandığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, erken dönem yapısının, ikinci kullanımın işlevine uygun eklerle birlikte kullanıldığı yöntemdir. Bu yöntemin kullanıldığı çeşme dönüşümlerinde genellikle, erken dönem yapısının duvarları büyük oranda korunarak sadece önüne suyun alınması amacıyla yerleştirilen parapetlerle ya da duvarla oluşturulmuş bir havuz ve bu havuza su sağlayan hidrolik tesisatlar eklenmiştir. Mevcut yapıların çeşmeye dönüşümünde uygulanan bir diğer yöntem ise erken dönem yapısını oluşturan mimari öğelerin tamamının ya da bir kısmının mevcut konumundan bir başka yere taşınarak çeşme işleviyle kullanıldığı yöntemdir. Daha kapsamlı strüktürel değişimler gerektiren bu metot diğerine kıyasla daha az uygulanmıştır.

Ele aldığımız tüm örnekler, antik dönem yapılarının çeşme amaçlı kullanım için seçilmesinin gelişigüzel yapılmadığını, belirli etmenlerin yapıların çeşmeye dönüştürülmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu anıt ve yapıların Geç Antik Çağ'daki değişen koşullar ile birlikte kent belleğindeki asıl önemini yitirmesi, söz konusu yapıların veya yapılara ait mimari öğelerin ihtiyaçlar dahilinde çeşme gibi daha faydacı bir yapıya dönüşmesinde rol oynamıştır. Ayrıca bu yapılara çeşme olarak işlev kazandırılması, kent için önem teşkil eden yapıların veya bu yapılara ait mimari öğelerin, kullanım yoluyla korunmalarının ve şehrin ihtişamının devamlılığının bir yolu olarak görülmüş olmalıdır. Ki bu ve buna benzer uygulamalar dönem yasalarıyla da teşvik edilmiştir.

Ancak incelenen örneklerden de anlaşıldığı üzere, onurlandırma anıtlarından kent kapılarına kadar pek çok farklı işlevdeki yapının veya mimari öğenin seçimi, sadece Geç Antik Çağ'daki değişen koşullara bağlı olarak önemini yitirmesiyle açıklanamaz. Antik dönem anıtlarının mevcut konumlarının elverişliliğinin de bu yapıların çeşmeye dönüştürülmesinde oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Geç Antik Çağ dokusunun oluştuğu alanda artan nüfusla birlikte tatlı su ihtiyacının karşılanması, yaşanan depremlerin ardından pratik bir şekilde kentin su ihtiyacının giderilmesi, yapının bulunduğu alanın cazibe merkezi haline getirilmek istenmesi ve/veya mevcut su kaynağına yakınlık gibi faktörlerin de yapıların çeşme olarak dönüştürülmek üzere seçiminde etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim ele alınan yapıların çoğunun, bu açılardan dönüşüme elverişli ananlarda olduğu görülmektedir.

Sıfırdan bir çeşme inşa etmek yerine mevcut bir yapının çeşmeye dönüştürülmesiyle ya da devşirme malzeme ile inşa edilmesiyle pragmatik bir şekilde, minimum zaman, enerji ve para ile maksimum etki amaçlanmış olmalıydı.

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Anadolu'daki Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen çeşmeler bulundukları alanlara göre kamusal, özel (konut) ve dini nitelikli çeşmeler olarak sınıflandırılarak bu başlıklar altında değerlendirilmiş ve bir takım sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında ele aldığımız kentlerdeki kamusal çeşme yapılarının kent içerisindeki konumları ve diğer bazı dinamiklerle olan ilişkileri, Geç Antik Çağ kentsel dokusunun anlaşılması açısından da son derece önemlidir. Caddeler, sokaklar, kent kapıları ve meydanlarda konumlandırılan Geç Antik Çağ'a ait kamusal çeşmelerin büyük çoğunluğunu insan sirkülasyonunun yoğun olduğu alanlar olan sütunlu caddeler ve ana

caddeler üzerindeki çeşme örnekleri oluşturmaktadır. Söz konusu çeşmelerin kayda değer bir çoğunluğunun dükkân ve atölyelerin olduğu sütunlu caddeler üzerinde bulunduğunu görmekteyizdir ki bu durum, çeşme ile ticari bağlam arasında organik bir bağlantı olduğuna dair iyi bir kanıt sunmaktadır. Geç Antik Çağ'da ticaretin agoralardan sütunlu caddelere kaymasıyla, birbiri ardına dükkân sıralarının bulunduğu bu caddeler, kentlerin en canlı bölümleri haline gelmiştir. Bu da caddede oluşan insan yoğunluğunun ve sütunlu cadde üzerinde yer alan dükkân, atölye ve işliklerin temiz su ihtiyacını karşılayacak yeni çeşmelerin inşa edilmesine yol açmış olmalıdır. Özellikle Tralleis ve Kibyra örneklerinin, çeşme işlevinin yanı sıra yakın çevresindeki dükkân, atölye ve diğer yapılara su dağıtan birer *Castellum Divisorium* olarak da tasarlanmaları, Geç Antik Çağ çeşmelerinin suyu tüketicilere daha da yakınlaştırma isteği gibi faydacıl bir yöne evirildiğinin kanıtlarıdır.

Çalışma kapsamında üzerinde durduğumuz kentlerdeki Geç Antik Dönem'de inşa edilen kamusal çeşmeler ile Roma İmparatorluk Dönemi çeşmeleri sayısal olarak kıyaslandığında Side haricindeki kentlerde belirgin bir azalma olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde kamusal çeşmelerin giderek anıtsal niteliklerini kaybettikleri görülmektedir. Muhtemelen bunun başlıca nedenlerinden biri, kentlerin kamusal alanlarında hali hazırda anıtsal çeşmelere sahip oluşu ve bunların çoğunun yukarıda da bahsedildiği gibi çeşitli onarımla kullanımına devam edilmesiydi. Bu duruma ek olarak Efes, Aphrodisias ve Perge örneklerinde olduğu gibi pek çok mevcut anıta ihtiyaç duyulan alanlarda çeşme olarak işlev kazandırılması, yeni bir kamusal çeşmenin inşasına yönelik ihtiyacı azaltmış olmalıdır. Kentlerde çok sayıda Geç Antik Çağ çeşmesiyle karşılaşılmamasının bir diğer nedeni ise mevcut yapı stokunun yeni bir kamusal çeşmenin yapılmasına müsaade etmemesi olabilir.

Geç Antik Dönem'de yaşanan köklü idari değişimler de kamusal çeşmelerin sayısındaki belirgin azalmanın arkasında yatan nedenlerden biri olmalıdır. M.S. 4. yüzyıldan itibaren merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki etkisinin artması, Hıristiyanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte kent yönetiminde kilisenin ön plana çıkması, yapı politikaları ve finansmanı konusunda birtakım değişikliklere neden olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere Roma Dönemi'nin görkemli kamusal çeşmeleri çoğu zaman antik şehirlerin varlıklı ailelerden oluşan yerel aristokrasi tarafından finanse edilmekteydi. Kentlerdeki yerel meclisi (*curia*) de oluşturan bu elit sınıfın kentin bakımına ilişkin görevleri kapsamında icra ettikleri bu tür faaliyetler, bulundukları kentlerde ve komşu kentlerde kendilerine saygınlık kazandırmakla birlikte bilhassa bu

kişilere yerel yönetimde söz sahibi olma, kamu görevi üstlenme gibi siyasi menfaatler sağlıyordu. Dolayısıyla bu şartlar meclis üyelerinin (*decurion*) statü kazanmak için rekabet ettiği bir ortam yaratmış, bu da kamusal yapıların kentlerde giderek artmasını sağlamıştır. Ancak 4. yüzyıldan itibaren meclis üyelerine verilen ağır görevler ve yaptırımlar aristokrat sınıfın meclis üyeliğinden uzaklaşmasına neden olmuş; dolayısıyla bu üst sınıf, kamusal yapıların inşası gibi artık itibar sağlamayan harcamalar yerine daha çok kendilerini ön plana çıkaracak yatırımlara yönelmişlerdir. Bu tür yönelimler nedeniyle kentlerdeki çeşme gibi zamanında banisine makam ve prestij kazandıran kamusal yapıların inşası yerini özel yapılaşmaya bırakmıştır.

Geç Antik Dönem'de imparatorluğun kamu yapılarının inşaatı, onarımı ve bu aktivitelerin finansmanı konusunda yayınladığı bir grup kanun da kamusal çeşmelerin inşasının azalışındaki temel sebepler arasında sayılabilir. Kentlerdeki inşa faaliyetlerinin bir diğer önemli banisi olan ve yönetimi altında bulunan bölge/bölgelerin altyapı ve fiziki şartlarını iyileştirmek ve geliştirmek için imparator ile aracılık sağladığı bilinen bölge ve kent valilerini (*Praefectus Praetorio* ve *Praefectus Urbi*) doğrudan muhatap alan bu kanunlarda; valilerin yeni kamu yapısı inşa etmeleri yerine daha çok mevcut kamu yapılarının bakım ve onarımına yönelmeleri gerektiği ısrarla belirtilmiştir.

Geç Antik Çağ'da inşa edilen kamusal çeşmelerin yapısal özellikleri, plan kurguları ve tasarımlarında görülen farklılıklar ya da benzerlikler, dönemin çeşme mimarisinin nasıl bir gelişim seyrettiğini ve nasıl değiştiğini, kısacası kentteki dönüşümü bizlere aktarması bakımından oldukça önemlidir. Tez kapsamında incelenen ve tanımladığımız kamusal çeşmeler, yapısal özelliklerinden de anlaşılacağı gibi, daha çok ihtiyaca cevaben pratik çözümlerle oluşturulmuş, ağırlıklı olarak işlevsel özellikleriyle ön plana çıkan yapılardır. Geç Antik Çağ çeşme mimarisini etkileyen bu pragmatik yaklaşım, Roma Dönemi anıtlarının çeşmeye dönüştürülmesi pratiğinde de kendini göstermektedir.

Bu dönem kamusal çeşmelerinin gerek inşa teknikleri-malzeme kullanımları, gerek boyutları, gerekse plan ve dekoratif özellikleri açısından, Roma Dönemi kamusal çeşmelerinden bir hayli farklı olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu çeşme yapıları, Roma Dönemi'nin görselliği ön planda tutan, imparatorluk ve onu yaptıran hayırseverin ideallerini yansıtan genel ve bütünleştirici bir mimari anlayışla değil, kentlerin kendi iç dinamiklerini oluşturan yerel bir mimari üslupla şekillenmişlerdir. Plan olarak bakıldığında Geç Antik Çağ kamusal çeşmeleri her ne kadar Roma Dönemi ve öncesine

ait çeşmeleri hatırlatsa da Antik Çağ'daki gibi kanonikleşen bir tipolojiye dahil edilemeyecek kadar çeşitlilik ve değişkenlik sergilemektedirler. Kendine has yapıda olan bu çeşmeler, çoğunlukla özgün, hibrid veya *unique* olarak nitelendirebilecek mimari özelliklere sahiptir. Bazı benzer özelliklere sahip olanlarınsa gerek boyut, gerekse tasarım ve cephe düzeni bakımından kendi içlerinde yine farklılık gösterdiği görülmektedir. Çalışma kapsamında ele aldığımız kentlerdeki M.S. 4. yüzyıldan 6. yüzyıl sonuna kadar süregelen nüfus artışı ve hızlı yapılaşma sürecine bağlı olarak kentlerdeki su ihtiyacının artması, ayrıca 4. yüzyıldan itibaren görülen zorlu ekonomik koşullar nedeniyle değişen yapı politikaları; bu dönemde inşa edilen çeşmelerdeki form ve oranlarından o yapıda kullanılan malzeme ve tekniğe kadar büyük farklılıklar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla beraber, Roma Dönemi'nde inşa edilmiş olan anıtsal çeşmenin inşa ve bakımının gerektirdiği masraf ve işgücünün boyutları, dönemin ekonomik şartları göz önünde bulundurulduğunda, küçük ölçekte, söz gelimi basit formda çeşmelerin inşa edilmesine etkili olduğu varsayılabilir. Bu dönem kamusal çeşmelerin inşasında, yerel mimari geleneklerden, öncül örneklerden ve dönemin mimari pratiklerinden faydalanarak tek bir standardı olmayan çok sayıda farklı formda çeşme ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızın bir diğer ayağını oluşturan konut çeşmeleri, konutlar ile çeşmeler arasındaki mekânsal ve fonksiyonel ilişkiyi kavrayabilmek için dönemin üst düzey konutlarına yoğunlaştığımız kısımdır. Anadolu'da en erken örneklerini M.S. 2. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız dekoratif özellikleriyle ön plana çıkan bu çeşmeler özellikle M.S. 4. ve 6. yüzyıllar arasında Anadolu'nun kıyı kentleri ile tüm Akdeniz coğrafyasında yaygın hale geldiği anlaşılmaktadır. M.S. 4. yüzyıldan itibaren imparatorluğun genelinde konut çeşmelerinin bu denli artmasının başlıca nedenlerinden biri ise yerel aristokrasinin 4. yüzyılın değişen koşullarıyla birlikte meclis üyeliğinden uzaklaşması olmalıydı. Yukarıda da değindiğimiz gibi Roma Dönemi'nin görkemli kamusal çeşmelerinin yapımında katkı sağlayan ve bu yolla siyasi menfaatler sağlayan yerel aristokrasinin 4. yüzyıldan itibaren meclis üyeliğinden uzaklaşması; çeşme gibi kamusal yapıların azalmasına, öte yandan özel yapılaşmasının artmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle Roma Dönemi'de genel eğilim olarak kamusal çeşmelerde kendini gösteren temsil kaygısı, Geç Antik Çağ'ın değişen koşullarıyla birlikte konut çeşmelerinde vücut bulmuştur.

Çalışma kapsamında ele almış olduğumuz konut çeşmelerinin büyük bir çoğunluğu peristilli avluların ve açık avluların bir kenarında yer alan dikdörtgen formdaki

piscina/havuz ve gerisindeki, dikdörtgen/yarım daire plânlı niş ve nişlerden ya da düz bir cepheden oluşan örneklerdir. Geç Antik Çağ'ın lüks konutlarında avluların yanı sıra konutların *triclinium* ve kabul salonlarında da çeşmelere yer verilmiştir. Ancak bu çeşmeler, peristildeki çeşmelerle kıyaslandığında sınırlı sayıda örnekle temsil edilmektedir. Çeşmelerin dekoratif bir öğe olarak özellikle peristil ve avlularda konumlandırılışı, cephe, plan ve havuz tasarımının temel öğelerinin pek çok örnekte görüldüğü gibi standartlaşması, M.S. 6. yüzyıla kadar devam eden bir geleneğe işaret etmektedir. Söz konusu bu konut çeşmesi örnekleri, anlaşılacağı gibi dönemin bölgesel anlamda önemli yerleşim birimleri ve metropolleri niteliğindeki kentlerin lüks konutlarında tespit edilmiştir. Ele alınan bu üst sınıf konutlar, dönemin ekonomik yapısına tezat oluşturacak bir biçimde, belirginleşen sınıflar arası farklılığın bir yansıması olarak son derece lüks ve görkemli tasarlanan, ihtişamlarıyla ev sahiplerinin güçlerini sembolize eden yapılardır. İmparatorluğun birçok yerinde karşımıza çıkan örneklerden de anlaşılacağı üzere, sosyal ilişkilerin belirlenmesinde zenginliğin gösterilmesi çabası, Geç Antik Çağ boyunca özel konutlar üzerinde zengin bir dekorasyona doğru eğilime yol açmıştır. Bu eğilimin sonucu olarak, aristokrat sınıfa ait özel bir mimari tasarım ortaya çıkmış ve bu tasarım dönemin konut biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu yapılarda gözlemlenen ve gücün, saygınlığın dışavurumu olarak çözümlenen temsil kaygısı, özenle dekore edilmiş peristil/avlu, kabul ve yemek salonu gibi evin kamusal alanlarında çeşmelerin tercih edilmesinde kendini açıkça göstermektedir. Böylesi lüks ve gösterişli konutların varlığı, kentlerin ve kentin ileri gelenlerinin Geç Antik Dönem'deki sosyo-ekonomik konumunu ortaya koyması bakımından da oldukça önemli bir olgu olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda konutların özellikle temsili mekanlarında çeşmelere yer verilmiş olması, konutun bulunduğu kentin ve konut sahibinin refah seviyesiyle doğrudan ilintili olduğunu gözler önüne serer. Nitekim, örneklerimizin pek çok taşra kentinde değil de, Sardis, Efes, Aphrodisias, Ksanthos, Side, Perge ve Sagalassos gibi Geç Antik Çağ boyunca siyasi, dini ve ticari öneme sahip kentlerde bulunması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Erken Bizans Dönemi dini yapılarında çeşmenin oynadığı rolü anlayabilmek için dönemin dini yapıları ve bu yapılardaki çeşme kullanımı üzerinde durmuş olduğumuz *Dini Yapılarda Yer Alan Çeşmeler* adlı bölümde; cemaatin ve ruhban sınıfın kullanmış olduğu dini yapı ve yapı komplekslerinde yer alan çeşmeler kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. İncelediğimiz çeşme örneklerinden de anlaşılacağı üzere Erken Bizans

Dönemi kiliselerinde, cemaatin ve ruhban sınıfının *naos*a girmeden önce avluda ellerini ve ayaklarını yıkadıkları birbirinden farklı tasarım özellikleri sergileyen iki farklı adlandırmaya sahip çeşme türü bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri dönemi için karakteristik olan *phiale*, diğeri ise *krene* olarak adlandırılan çeşmelerdir. Tez kapsamında ele aldığımız dört örnekten ikisi kilise atriumunda, diğer ikisi ise kilise girişlerinde yer almaktadır.

Çeşmelerin Erken Bizans Dönemi dini yapılarında kullanımı sadece kiliselerle sınırlı değildir. Dönemin vaftizhanelerinde de çeşme örneklerine rastlamaktayız. Ancak bunlar, kiliselerdeki çeşmelerle kıyaslandığında sınırlı sayıda örnekle temsil edilmektedir. Bu çeşmeler plan ve konum açısından değerlendirildiğinde, vaftizhanelerdeki çeşmelerin planları ve konumlandırmalarıyla ilgili genel bir ilke olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Birbirinden farklı tasarım özellikleri sergileyen bu çeşmelerin, vaftizhanelerin girişlerinde, vestibulumlarında, atriumlarında ve vaftiz salonunun içinde inşa edildikleri görülmektedir.

Vaftizhanelerdeki çeşmelerin erken dönemde işlevsellik açısından kiliselerdeki çeşmeler gibi litürjik olarak tanımlanabilen bir tür olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira kiliselerdeki çeşmelerle kıyaslandığında sınırlı sayıda örneğinin bulunması, çeşmelerin vaftizhanede kullanımlarıyla ilgili standart uygulamanın, kural ve kaidenin olmadığına işaret etmektedir. Söz konusu çeşmelerin işlevi henüz kesin olarak belirlenememekle birlikte bulundukları mekân nedeniyle genel anlamda dinsel amaçlı oldukları söylenebilir. İşlevi her ne olursa olsun vaftizhanelerdeki çeşmelerin yapılışındaki esas amaç, çeşmenin vaftiz litürjisi için taşıdığı sembolik önem olmalıdır.

Kilise ve vaftizhanelerdeki dini amaçlı kullanılan çeşmelerin yanı sıra tez kapsamında ele alınan örneklerden üçü piskoposluk komplekslerine bağlı çeşitli mekanlarda/birimlerde bulunmaktadır. Bu örneklerden ikisi Olympos Piskoposluk Sarayı'na bağlı peristilde ve bunun hemen yanındaki *triclinium*'da yer almaktadır. Bir başka örnek ise Side Piskoposluk Mahallesi içerisinde yer almaktadır.

Çalışma kapsamında değerlendirdiğimiz dini işlevli tüm çeşmeler birlikte ele alındığında göze çarpan en önemli ortak özellik bu çeşmelerin büyük bir çoğunluğunun piskoposluk merkezlerinde inşa edilmiş olmalarıdır. En erken örnekleri M.S. 4. yüzyılda epigrafik verilerle kanıtlanan, M.S. 5. ve 6. yüzyılda ise imparatorluk coğrafyasındaki dini yapılarda yayınlaştığı anlaşılan bu çeşmeler Erken Bizans Dönemi'nin önemli piskoposluk yerleşimlerindeki dini yapılarda bulunmaktadır. Kuşkusuz bunda en önemli

faktör Piskoposların Erken Bizans Dönemi'nde kentlerdeki etkin rolüdür. M.S. 4. yüzyılda I. Constantinus tarafından Hıristiyanlığın serbest bir din haline getirilmesiyle imparatorluk genelinde Hıristiyan nüfus hızlı bir şekilde artmış, buna paralel olarak piskoposların gözetimindeki cemaat kalabalıklaşmış ve etki alanları genişlemiştir. Bu dönemde kiliseler devletten aldıkları yardımın yanı sıra geniş toprakların sahipleriydi ve kent içerisinde mülkiyet biçiminde kalıcı vakıflara da sahipti. Bunun beraberinde hatırı sayılır meblağlara ulaşan bağışlar toplanıyordu. Böylece zenginleşen kiliselerin yerel düzeydeki idarecileri durumuna yükselen piskoposlar, aynı zamanda önemli bir serveti yöneten kişilerdi. Nüfuz sahibi oldukları halk kitlesinin kalabalıklaşması ve önemli bir servetin yöneticisi olmaları, Geç Antik Çağ'da piskoposların kent yönetiminde de söz sahibi olmalarını sağlamıştı. Özellikle bu dönmede kentin soyluları tarafından oluşturulan *decurion*ların (kent meclislerinin) güç kaybetmesiyle kentsel yönetimde oluşan boşluğu piskoposlar doldurmuştur. Şehrin temsilcisi olma sıfatıyla doğrudan imparatora dilekçe verebilme ayrıcalığını edinen piskoposlar, sivil il görevlileri üstünde bir gözetim hakkı elde etmişlerdir. Böylece ruhani lider olmalarının yanı sıra kentlerde yönetici durumuna yükselen piskoposlar, kentin su şebekenin bakımı ve depolama tesislerinin ve hamamların inşası, özel kurullar aracılığıyla kamusal hamamların, su terazilerinin, su yollarının onarımı gibi bir zamanlar kent meclislerinin görevi olan kentsel su yönetiminin bazı sorumluluklarını ve rollerini üstlenmeye başlamışlardır. Tez kapsamında ele aldığımız dini nitelikli çeşmelerin özelikle piskoposluk merkezlerindeki dini yapılarda bulunması, piskoposların kent yönetimi üzerindeki etkilerinin en üst noktaya ulaştığının kanıtı olmakla birlikte çeşmelerin neden piskoposluk merkezlerinde inşa edilmiş olduklarını göstermesi açsından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, piskoposların kentsel yönetime bağlı olarak su yönetimi üzerindeki otoritesi, çeşmelerin özellikle piskoposluk merkezlerine bağlı dini yapılarda inşa edilmesinde etkili olmuş olmalıdır. Bir başka deyişle özellikle piskoposluk yapılarına bağlı olarak inşa edilmiş bu çeşmeler; Geç Antik Çağ'da sosyal ve siyasi yaşamı belirleyen ana etmen konumundaki Hıristiyanlığa koşut olarak, piskoposluğun gücünün kentsel mimarideki ve kent yönetimindeki yansımasıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, Phrygia, Lydia, Ionia, Karia Lykia, Pamphylia ve Pisidia bölgelerindeki kamusal, özel ve dini nitelikli çeşme yapılarının bir araya getirildiği, yorumlandığı, tarihi, tarihi-coğrafik, sosyo-kültürel, politik, mimari ve terminolojik olarak birçok noktaya temas eden bir çalışma olup, Sanat Tarihi, Arkeoloji ve diğer

disiplinlerinin de faydalanacağı sonuçlara ulaşmıştır. Malzeme fazlalığı ve kısıtlı süreden dolayı buraya dahil edemediğimiz diğer bölgelerin çeşmelerinin de ilerleyen yıllarda bir araya getirilmesi ve bu çalışmada sağlanan altyapı ve ulaşılan yeni verilerle birlikte değerlendirilmesi durumunda bu tez çalışmasının, Anadolu ve Akdeniz coğrafyasının Geç Antik/Erken Bizans Dönemi çeşme mimarisinin daha iyi anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Sözlük

Ante: Yunan mimarisinde yan duvarların ileri doğru uzanan ve pilastr yapan ucu.

Cantharus (κάνθαρος): Yüksek gövdeli, ayaklı ve iki kulplu içki ve sunu kabı.

Castellum aquae/divisorium: Su kemeri aracılığıyla gelen suyu bir mekânda tutmak, temizliğini sağlamak ve kent içi şebekelerine aktarmak için kullanılan bir tür su deposu/su tankıdır.

Compluvium: Avlu çatılarının ortasında bulunan kare ya da dikdörtgen açıklık.

Cura aquarum: Roma Dönemi'nde su tedariki, dağıtımı ve yönetiminden sorumlu yetkili kişi.

Curia: Kent meclisi.

Decurion: Kent meclisi üyesi.

Euergetes: Hayırsever, bağışçı.

Fascia: Kademeli yüzeylere sahip taş elemanlarda yatay şerit biçimindeki bölümlere verilen isim.

Fistül/Fistula: Kurşun Boru

Geisipodes: Ahşap mimarideki hatıl başlarının taşa yansıması sonucu oluşan diş kesimi biçiminde mimari süsleme şeridi.

Hydreion (ὑδρεῖον): Basitçe suyun olduğu yer anlamına gelen bu sözcük, hem anıtsal ya da anıtsal olmayan her tür çeşme yapısı için hem de su deposu olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu terim su toplamak ve taşımak için kullanılan bir kap olan *hydria* yerine kullanılabilir, ancak kullanımı yaygın değildir.

İmpluvium: Avlunun ortasında bulunan ve yağmur sularının toplandığı dörtgen havuz.

Katakümen: Hıristiyan olmayan adaylara verilen isim.

Khérnibon (χέρνιβον): Hıristiyanlıkta dini törenlerden önce ellerin yıkanması için kullanılan su teknesi ya da kabı.

Kolymbethra: Yunanca (κολυμβήθρα) vaftiz havuzuna verilen isimdir.

Kolymbion (κολυμβίον): Çoğunlukla kilise girişlerindeki nişlere yerleştirilmiş su haznesi biçimindeki düzenlemelerdir.

Krene/krenas (κρήνη/κρήνας): Su kaynağından insanların istifade etmesini kolaylaştıracak her türlü çeşme yapısı.

Lacus: Temel anlamda içi boş bir oyuk ya da havuz anlamına gelen bu terim Yunanca λάκκος (lakkos) kelimesinden gelir. Roma Dönemi'ndeki küçük boyutlu halk çeşmeleri için kullanılan bu terim; su almak için tasarlanmış rezervuar veya havuz şeklindeki bir yapıdır.

Lousmata/loumata: Şifa veren kutsal mekânlara bağlı ritüel hamamları olan Loumata ya da Lousmata Ortodoks Hıristiyanlıkta hastaların tedavileri esnasında yıkanmaları için kullanılan yapılardır.

Louterion/loutron (λουτήριον/λούτρον): Eifani (epipháneia) yortusunda suların kutsanması için kullanılan derin kap formundaki taş haznelerdir.

Mandatum: Paskalya yortusu öncesindeki Kutsal Perşembe günü piskoposların papazların ayaklarını yıkaması için kullanılan yıkama havuzlarıdır.

Manşon: Su borularının birleştirilmesi için kullanılan çift yönde çıkışı olan ara parçalar.

Opus İncertum: Paralel sıralar halinde taşların harç ile sabitlenmesiyle yapılan zemin döşemesi.

Opus Sectile: Çeşitli biçim ve boyutlarda kesilmiş renkli mermer, kireç taşı, şist vb. parçalarının yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş zemin mozaiği.

Opus Tesselatum: Küçük tessera parçalarının yan yana yerleştirilmesiyle oluşturulmuş duvar ya da zemin mozaiği.

Perirrhanterion: Kutsal alanların girişinde arındırma amacıyla yer alan kap/tekne/kâsedir. Kelime anlamı bakımından su serpiştirmek (*perirrhansis* ritüeli) mânâsındadır.

Peristil: Etrafı sütun dizileriyle çevrili avlu.

Phiale (φιάλη): Dairesel ya da silindirik gövdeli derin veya sığ bir tekne ve bu teknelerin üzerinde kurgulanan hafif taşıyıcılı, genellikler baldeken tarzındaki, kiliselerin avlusunda yer alan çeşme yapılarıdır.

Phreation (φρεατίου): Kiliselerin atriumlarındaki kuyu.

Piscina: Genel bir ifadeyle havuz manasına gelen bu terim, çoğunlukla yüzme havuzları, balık havuzları ve çeşme havuzlarını tanımlamaktadır.

Portiko: Antik yapılarda revak niteliğinde kullanılan çatısı sütunlarla taşınan bölüm.

Puteal: Kuyu anlamına gelen bu terim aynı zamanda kuyu üzerindeki bilezik taşı için de kullanılmaktadır.

Stoa: Gerisindeki duvara paralel bir sütun dizisi bulunan, çatılı, tek yada iki katlı, değişik amaçlarla kullanılan (işyeri, dükkan, depo) mekânlara sahip uzunlamasına gelişmiş yapı türü.

Strobilion: Phiale çanağının merkezindeki bronzdan yapılmış fıskiye düzeneğidir.

Thalassidion (θαλασσίδιον): Altarın altında ya da yakınında bulunan küçük boyutlu bu su tekneleri olan thalassidionlar genellikle bir su sistemiyle bağlantılı olup ökaristi ayini sonrasında liturjik objelerin yıkanması için kullanılırlar.

Triclinium: Terim olarak üç klineli yemek odasını ifade eder. M.S. 1. Yüzyıldan itibaren aristokrat evlerinde yaygınlaşan özel kabul salonlarıdır.

Vestibulum: Giriş mekânı.

Kaynakça

Dönem Kaynakları

Codex Iustinianus (*Corpus Iuris Civilis*). Scott, S. P. (1932). *The Civil Law, 17 vols*, Cincinnati.

Codex Theodosianus. Pharr, C. (1952). *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions*, Princeton.

Eusebius. *Ecclesiastical History*. Oulton, J.E.L. (1989). *Eusebius, Ecclesiastical History, Books VI–X*. LOEB Classical Library.

Eusebius. *Vita Constantini*. Cameron, A. ve Hall, S. G. (1999). *Eusebius' Life of Constantine*. Clarendon Press.

Hesiod. *Theogony, Works and days,* G. W. Most, (2006). *Hesiod: Theogony, Works and days, Testimonia (Vol. 1)*. Harvard University Press.

Hippocrates. Jones, W.H.S. (1959). *Hippocrates, vol. II.* LOEB Classical Library, Harvard University Press: Cambridge Massachusetts, William Heinemann LTD: London.

Ioannes Chrysostomos. *Habentes eundem spiritum* (homiliae 1-3), P.G. 51: 300. 34-43.

Ioannes Chrysostomos. *De paenitentia* (homiliae 1–9), P.G. 49: 294. II 36-42.

Libanius, *Selected Orations: II.* Norman. A. F. (2014). *Libanius, Selected Orations: II*, LOEB Classical Library).

Mabeyinci Pavlos (*Silentiarios Paulos*). *Ayasofya'nın Betimi.* Rifat, S. (2018). *Mabeyinci Pavlos, Ayasofya'nın Betimi.* İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Natitia Urbis Canstantinapalitanae Seeck, O. (1876). *Notitia dignitatum accedunt notitia urbis Constantinopolitanae*, Berlin.

Pausanias. *Description of Greece* — Jones, W.H.S. (1918). *Pausanias: Description of Greece (Books 1-2 Attica and Corinth)*. William Heinemann; G.P. Putnam's Sons.

Theodoret. *Letters.* — Jackson, B. (1892). Theodoret. *A select library of nicene and post-nicene fathers of the christian church, Second Series, Volume III: Theodoret, Jerome, Gennadius, Rufinus: Historical Writings, etc.* (Ed: P. Schaff ve H. Wace). Newyork: Christian Literature Publishing Company, s. 1-348.

Vitruvius. *De architectura*. — Vitruvius (1998). *Mimarlık üzerine on kitap* (Çev: S. Güven). İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.

Modern Kaynaklar

Abadie-Reynal, C. (2012). Fouilles de l'habitat (2): la maison des Synaristôsai. *MOM Éditions*, *62* (1), 11-150.

Abbasoğlu, H. (1993). Perge Kazısı 1991 Yılı Ön Raporu, *15. KST* (2), Ankara, s.597-611.

Abbasoğlu, H. (1995). Perge Kazısı 1993 ve 1994 Yılları Ön Raporu, *17. KST* (2), Ankara, 107-120.

Abbasoğlu, H. (2001). The Founding of Perge and Its Development in the Hellenistic and Roman Periods. (Ed. D. Parrish), *Urbanism in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Perge and Xanthos, JRA Supp. 45*, 172-188.

Adam, J. P. (2005). *Roman building: materials and techniques*. Routledge.

Agusta – Boularot, S. (2001). Fontaines et fontaines monumentales en Grèce de la conquête romaine à l'époque flavienne: permanence ou renouveau architectural?, *Bulletin de Correspondance Hellénique, Suppl. 39*, 167-236.

Akkurnaz, S. (2017). Antik Dönemde Kentleşme Olgusu ve Suyun Rolü. 2. *Uluslararası Su ve Sağlık Kongresi*, Antalya, 147-153.

Aksoy, F. D. (2016). *Perge Antik Kentinde Bulunan Anitsal Çeşme (F3)'nin Belgelenmesi ve Koruma Önerileri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı).

Alanyalı, F. (2017). Side Bir Kentin Kayboluşunun Hikayesi. *Arkeoloji ve Sanat – 155,* 187-196.

Alanyalı, H. S. (2014). Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları. *36. KST*, (1), Ankara, 273-298.

Alas, Z. Ç. (2011). *Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Duvar ve Zemin Kaplamaları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: Hacettepe Üniversitesi).

Albek, A. (1972). Perge Şehri Su Yolları, *Belleten 36-143*, 289-292.

Aleksandrii, H. (1867). *Hesychii Alexandrini Lexicon*. Sumptibus Hermanni Dufftii.

Alp, A.O. (2021). *Erken Hıristiyan ve Bizans Mimarlığına Giriş*, Dorlion Yayınları.

Altuğ, K. (2013). *İstanbul'da Bizans Dönemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Altuğ, K. (2021). Roma Hukuku'nda Şehir ve Doğa: Codex Theodosianus ve Codex Iustinianus, *Burası/This Place*, (Ed. F. Yalçınkaya), Yapı Kredi Yayınları, 231-237.

Andreas, T. (2005). *Die Johanneskirche in Ephesos: Spätantike-frühes Christentum-Byzanz: Reihe B, Studien und Perspektiven, Band 16*, Reichert.

Aristodemou, G. (2011). Theatre Facades and Facade Nymphaea. The Link Between. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, *135*(1), 163-197.

Aristodemou, G. (2014). Monumental fountain structures: The role of Nymphaea within the urban context of the cities of the Graeco-Roman East, *IWA Regional Symposium on Water, Wastewater and Environment: Traditions and Culture,* (Ed. I. K. Kalavrouziotis ve A. N. Angelakis)*,* 523-535.

Aristodemou, G. (2020). The semicircular Nymphaea of the Roman period and their Greek predecessors. On the occasion of a new find from the ancient Agora of Pella excavations, (Ed. T. Bilić ve I. Radman-Livaja), *Monumenta marmore aereque perenniora. Zbornik radova u čast Anti Rendića-Miočevića. Archaeological Museum of Zagreb, Vol.3.* ss. 34-45.

Arnaoutoglou, I. (2008). *Ancient Greek laws: A sourcebook*. Routledge.

Auinger, J. ve Aurenhammer, M. (2011). Antik Dönemin Sonunda Ephesos Heykeltıraşlığı. *Bizans Döneminde Ephesos*, (Ed. F. Daim ve S. Ladstätter), Ege Yayınları, 163-196.

Auinger, J. ve Rathmayr, E. (2007). Zur spätantiken Statuenausstattung der thermen und nymphäen in Ephesos. *Statuen in der Spätantike*, 237-269.

Aydaş, M. (2015). Stratonikeia ve Lagina/Polis ve Peripolion. (Ed. B. Söğüt) *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları*, *1*, 71-77.

Aydın, A. (2011). Side Müzesi'ndeki sigma formlu tabla. *Adalya XIV*, s. 315-326.

Aydın, A. (2012). Silifke Müzesi'nden figürlü bir duvar nişi bloğu. *Olba XX*, 397-426.

Bakırcı, M. (2022). *Tralleis Kuzey ve Batı Dükkânları.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi).

Bakirtzis, C. (2002). Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios, *DOP 56*, 175-192.

Balderstone, S. (2009). A new view of the Pella Churches in terms of dating and analysis: the typological context, *Levant 41.1,* 93-106.

Bannon, C. (2017). Fresh water in Roman law: Rights and policy. *The Journal of Roman Studies*, *107*, 60-89.

Baratte, F. (1984). La Maison des Chapiteaux à Consoles. *Apamée de Syrie: bilan des recherches archéologiques 1973-1979: aspects de l'architecture domestique d'Apamée, sous la dir.* Bruxelles, 107-140.

Bardill, J. (2010). Konstantinopolis Hipodromu'nun Anıtları ve Süslemeleri. *Hipodrom/ Atmeydanı İstanbul'un Tarih Sahnesi.* İstanbul: Pera Müzesi, 149-168.

Baronio, P. (2020). Note per la ricostruzione del portico a sigma della basilica episcopale di Parthicopolis (Sandanski, Bulgaria), *Thiasos: Rivista di archeologia e architettura antica*, 21-44.

Barsanti, C. (2012). The fate of the antioch mosaic pavements: Some reflections. *Journal of Mosaic Research*, (5), 25-42.

Bauer, F.A. (1996). *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike (I)*, Mainz.

Bayburtluoğlu, C. (2007). Arykanda Kazıları 2006. *ANMED,* 5, 1-5.

Baylan, S. (2008). *2006-2007 tralleis kazılarında ele geçen amphoralar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Baytak, İ. (2015). Kibyra Antik Kenti'nden Yeni Bir Buluntu: Çok İşlevli Bir Çeşme Yapısı. (Ed. Ş. K. Nas), *I. Teke Yöresi Sempozyumu, (04-06 Mart 2015). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Teke Yöresi Halk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Burdur, 667-675.

Bean, G.E. (1965). *Side Kitabeleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Berg, D. (1994). *Fountains and Artistic Water Displays in Classical Antiquity. Origins and Development from 700 to 30 B.C.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Texas at Austin).

Blanchard-Lemée, M. (1975). *Maisons à mosaïques du quartier central de Djemila (Cuicul)* (Vol. 3, No. 1). Persée-Portail des revues scientifiques en SHS.

Bogdanović, J. (2017). The phiale as a spatial icon in the Byzantine cultural sphere. *Holy Water in the Hierotopy and Iconography of The Christian World*, 373-392.

Bol, R. (1984). *Das Statuenprogramm des Herodes-Atticus-Nymphäums*, Olympische Forschungen XV., Berlin.

Bouras, L. (1976). Some Observations on the Grand Lavra Phiale at Mount Athos and its Bronze Strobilion (Pl. 44-51). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 85-96.

Bouras, L. (1991). Phiale. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, 1647-1648.

Broilo, F. A. (2009). Cleanses the sins with the water of the pure-flowing font: fountains for ablutions in the Byzantine Constantinopolitan context. *Revue des Etudes Sud-Est Europeennes*, *47*, 5-24.

Bruns, G. ve Gerda, F. (1935). Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel. *Istanbuler Forschunge 7*. İstanbul.

Bruun, C. (1991). *The Water Supply of Ancient Rome: A Study in Roman Imperial Administration*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

Bruun, C. (2000). Water Legislation in the Ancient World (c. 2200 BC-c. AD 500). *Handbook of Ancient Water Technology*, Brill, 539-604.

Bruun, C. (2010). Imperial power, legislation, and water management in the Roman Empire. *Institute of Advanced Study*, Vol. 3, Durham University, 2-24.

Bruun, C. (2012). Roman emperors and legislation on public water use in the Roman Empire: clarifications and problems. *Water History, 4*(1), Springer, 11-33

Buckler, W. H. ve Robinson, D. M. (1932). *Sardis. Vol. VII: Greek and Latin Inscriptions. Part I,* Leyden.

Büyükkolancı, M. (2001). *St. Jean, hayatı ve anıtı*, İzmir: Efes 2000 Vakfı Yayınları.

Calder, W. M. (1920). Studies in early Christian epigraphy. *The Journal of Roman Studies*, *10*, 42-59.

Campbell, S. (1991). *The Mosaics of Aphrodisias in Caria*. Subsidia Mediaevalia 18, Toronto: Pontifical Institute ok Mediaeval Studies.

Campbell, S. (1996). Signs of prosperity in the decoration of some 4th-5th c. buildings at Aphrodisias. (Ed. C. Roueché ve R. R. R. Smith), *Aphrodisias Papers 3: The setting and quarries, mythological and other sculptural decoration, architectural development, Portico of Tiberius, and Tetrapylon,* Ann Arbor, MI: *JRA Supplement 20*, 187-200.

Can, E. (2019). *Perge F-5 Çeşmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı).

Can, E. (2019). *Perge F-5 Çeşmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi S.B.E Arkeoloji Ana Bilim Dalı).

Caraher, W. R. (2003). *Church, society, and the sacred in early christian Greece*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi. The Ohio State University).

Casson, S. vd. (1928). *Preliminary Report upon the Excavations Carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927*. British Academy.

Casson, S. vd. (1929). *Second Report upon Excavations Carried out in and Near the Hipodrom of Constantinople in 1928*, British Academy.

Ceylan, B. (2000). Batı Anadolu Bölgesinde Bulunan Antik Dönem Yapılarından Dönüştürülmüş Bazilika Planlı Kiliseler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı).

Ceylan, B. (2016). Geç Antik Dönem Kentlerinde Gerileme/Devamlılık Modellerine Kanunlar Üzerinden Bir Bakış. *Olba, (24),* 523-554.

Ceylan, S. G. (2004). Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *8*(2).

Chakovskaya, L. (2017). Water in the Jerusalem Temple and in Ancient Synagogues, Holy Water in The Hierotopy And Iconography of The Christian World, (Ed. A. Lidov), Moscow, 65-67.

Charles-Picard, G. (1961). Le septizonium de Cincari et le problème des septizonia. *Monuments et mémoires de la Fondation Eugène Piot*, *52* (2). 77-93.

Cole, S. (1988). The Uses of Water in Ancient Greek Sanctuaries. *Early Greek Cult Practice*, (Ed. R. Hägg, N. Marina ve G. Nordquist) Stokholm, 161-165.

Commito, A.R. ve Rojas, F. (2012). The Aqueducts of Aphrodisias. (Ed. C. Ratté ve P. D. De Staebler), *Aphrodisias V. The Aphrodisias Regional Survey,* Mainz: von Zabern, 239-307.

Constantinople. *Late Antique Archaeology*, *4*(1), 249-285.

Corbier, M. (1984). De Volsinii à Sestinum: Cura Aquae et évergétisme municipal de l'eau en Italie. *Revue des études latines*, *62*, 236-274.

Cordero, M. H. ve Pülz, A. (2019). Modelling Antiquity. Surveying the Private Areas of the Episcopal Palace, Side. Turkey. *Open Archaeology 5*, 396-415.

Crawford, J. S. (1990). *The Byzantine Shops at Sardis (No. 9).* Harvard University Press.

Crow, J. (2008). The infrastructure of a great city: earth, walls and water in late antique

Crow, J. (2012). Ruling the waters: managing the water supply of Constantinople, AD 330–1204. *Water History*, *4*(1), 35-55.

Crow, J. (2015). Bizans Konstantinopolis'inin Su Tedarik Sistemi, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt 6,* 44-53.

Crow, J., vd. (2008). *The Water Supply of Byzantine Constantinople*, JRS Monograph 1, Society for the Promotionof Roman Studies, London.

Crow, J., vd. (2008). Translations of Major Texts and Inscriptions relating to Water Supply, Storage, and Use in Byzantine Constantinople. *The water supply of Byzantine Constantinople,* Society for the Promotion of Roman Studies, 221-235.

Çağlayan, Ç. (2009). *Perge Antik Kentinde Suyun Kullanımı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Çonkır, E. (2005). *Architectural elaboration of the" public" in the domestic architecture of late antique Anantolia: changes and transformations in the private setting* (Yayınlanmamış Tüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi).

D'Andria, F. (2018). "Hierapolis Alma Philippum": Havari'nin Kutsal Alanin'daki Yeni Kazilar, Araştirmalar ve Restorasyonlar. *Anadolu/Anatolia 44,* 83-156.

D'Andria, F. (2018). "Hierapolis Alma Philippum": Havari'nin Kutsal Alanın'daki yeni kazılar, araştırmalar ve restorasyonlar. *Anadolu (44),* 83-156.

D'Andria, F. (2020). Phrygia Hierapolisi. Türkiye'de İtalyan Arkeoloji Araştırmalarının Altmış Yılı. *Lycus Dergisi*, (1), 99-119.

Danner, M. (2017). *Wohnkultur im spätantiken Ostia*. Reichert Verlag.

De Staebler, P.D. (2016). Excavations in the Atrium House, North Agora, and Northeast Sector (2006-7). (Ed. R.R.R. Smith vd.), *Aphrodisias Papers 5: Excavation and*

Research at Aphrodisias, 2006-2012, Portsmouth, RI: *JRA Supplement 103,* 136-150.

Deichmann, F. W. (1974). *Zur spätantiken Bauplastik von Ephesus*. Türk Tarih Kurumu Basimevi.

Demir, A. (1996). *Çağlar İçinde Antakya*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları 62, İstanbul.

Denoyelle, M. ve Silvestrelli, F. (2013). From Tarporley to Dolon: The Reattribution of the Early South Italian "New York Goose Vase". *Metropolitan Museum Journal*, *48*(1), 59-71.

Des Courtils, J. ve Cavalier, L. (2001). The City of Xanthos. (Ed. P. David), *Urbanism in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisia, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos, AJA Supplementary Series 45,* 148-171.

Des Courtils, J. ve Laroche, D. (1999). Xanthos-le Létôon: Rapport sur la Campagne de 1998. *Anatolia antiqua. Eski Anadolu*, *7*(1), 367-399.

Dessales, H. (2008). Décor et fontaines domestiques dans les Gaules: une adaptation des modèles italiques. In *Décor et architecture en Gaule entre l'Antiquité et le haut Moyen Âge, Actes du colloque international, université de Toulouse-II-Le Mirail,* 241-255.

Dessales, H. (2013). *Le partage de l'eau: Fontaines et distribution hydraulique dans l'habitat urbain de l'Italie romaine.* Roma, École Française de Rome

Dobbins, J. (2000). The Houses of Antioch, *Antioch The Lost Ancient City*, 51-62.

Doğan, S. (2018). Kaynaklar Eşliğinde Aziz Nikolaos Kilisesi Tarihi, *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009* (Ed. S. Doğan ve E. F. Fındık), İstanbul: Homer, 35-62.

Doğan, S. (2018). Mimari plastik buluntular: liturjik kuruluşlar ve mekanlar ile ilişkisi. *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009* (Ed. S. Doğan ve E. F. Fındık), İstanbul: Homer, 301-328.

Dorl-Klingenschmid, C. (2001). *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten: Funktion im Kontext (Studien zur antiken Stadt 7*). München: Verlag Dr. Friedrich Pfeil.

Dönmez, A. (2014). *Ksanthos Kenti Batı Agorası.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Dönmez, A. (2018). Ksanthos Batı Agora I: Roma İmparatorluk Dönemi (MS 1-4. yy.). *AKMED, Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II,* 217-246.

Dunkley, B. (1936). Greek Fountain-Buildings Before 300 BC 1. *Annual of the British School at Athens*, *36*, 142-204.

Eck, W. (1987). Die Wasserversorgung im römischen Reich. Sozio-politische Bedingungen, Recht und Administration. (Ed. G. Garbrecht), *Die Wasserversorgung antiker Städte, Mainz am Rhein,* 51-101.

Elderkin, G. W. (1910). The fountain of Glauce at Corinth. *American Journal of Archaeology*, *14*(1), 19-50.

Ellis, S. P. (1988). The end of the Roman house. *AJA, 92* (4), 565-576.

Ellis, S. P. (1991). Power, architecture, and decor: How the late Roman aristocrat appeared to his guests. *Roman art in the private sphere: New Perspectives on the Architecture and Decor of the Domus, Villa and Insula.* Michigan: University of Michigan Press, 117-134.

Ellis, S. P. (2000). *Roman Housing*. London: Duckworth.

Ellis, S. P. (2004). Early Byzantine Housing. *Secular Buildings and the Archaeology of Everyday Life in the Byzantine Empire*, Oxford: Oxbow, 37-52.

Ellis, S.P. (2006). Middle class houses in Late Antiquity. *Late Antique Archaeology*, *3*(1), 413-437.

Erim, K. T. (1968). Aphrodisias results on the 1967 campaign. *Türk Arkeoloji Dergisi, 16/1*, 67–79.

Erim, K. T. (1990). Recent work at Aphrodisias 1986-1988. (Ed. C. Roueché ve K. T. Erim) *Aphrodisias Papers: Recent work on architecture and sculpture. Ann Arbor,* MI: *JRA Supplement 1*, 9-36.

Erol, A. (1999). *Aiolia, Ionia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi: Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı).

Erol, A.F. (2005). Anadolu'da Apsidal Temelli Roma Dönemi Nymphaeumları. *Arkeoloji ve Sanat*, 61-72.

Erön, A. (2013). *Tralleis hamam-gymnasion kompleksi seramikleri.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi).

Eschebach, H. (1982). Katalog pompejanischer Laufbrunnen und Reliefs, *Antike Welt 13/3*, 21-26.

Evcim, S. ve Öztaşkın, G. K. (2019). Early Byzantine Churches in Olympos, *Journal of Archaeology & Art 161,* 129–162.

Evcim, S. ve Uzun, M.C. (2017). Olympos Bizans Dönemi Delikli Levhaları. *Olympos I: 2000 -2014 Araştırma Sonuçları. (ASMS 2),* (Ed. B.Y. Olcay), Akmed, İstanbul, 117-144.

Eyice, S. (1952). *Side şehrinin erken Hıristiyan ve Bizans devirlerine ait mimari eserleri hakkında bir tetkik denemesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi).

Eyice, S. (1956). Side'nin Bizans devrine ait binalarının Sanat tarihi bakımından değerleri. *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 53-60.

Eyice, S. (1975). İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bizans-Türk Çeşmesi. *Belleten, XXXIX,* 429-444.

Fahlbusch, H. (2010). Water engineering and management in the classic civilizations. *Water Engineering and Management through Time* (Ed. E. Cabrera). London: CRC Press, 77-116.

Falla Castelfranchi, M. (1999). Il complesso di San Giovanni ad Efeso nel quadro dell'architettura giustinianea dell Asia *Minore. Efeso Paleocristiana e Bizantina-Frühchristliches und byzantinisches Ephesos (Ed.* R. Pillinger vd). Wien, 89-99.

Feld, O. (1977). Kleinasien. (Ed. Beat Brenk), *Spätantike und frühes Christentum*. Frankfurt: Propylaen Verlak, 155-171.

Finley, S. (2014). Celsus Library of Ephesus: the man and the city behind the famous facade. *Libri, 64(3*), 277-292.

Foss, C. (1979). *Ephesus after Antiquity: A Late antique, Byzantine and Turkish City,* Cambridge.

Foss, C. (2002), Life in city and country. *The Oxford history of byzantium* (Ed: C. Mango). Oxford: Oxford University, s. 71-95.

Fragkoulis, K. (2014). *Η επισκοπική βασιλική της πρωτοβυζαντινής πόλης του Δίου.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aristotle University of Thessaloniki).

Franciscis, A. (1958). Ancient Locri, *Archaeology, vol.11 no:3*, Archaeological Institute of America.

Gerasımovska, D. (2012). House Development in the Cities of the Republic of Macedonia throughout Antiquity. *HAEMUS,* An Electronic Journal for the History and Archaeology of the Balkan Peninsula, 111-120.

Gerasımovska, D. (2018). The Nymphaea in The Concept Of Roman Profane Buildings. *Folia Archaeologica Balkanica IV*, 287-297.

Glaser, F. (1983). *Antike Brunnenbauten (krēnai) in Griechenland*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Glaser, F. (1987). Brunnen und Nymphäen. *Die Wasserversorgung antiker Städte. Pergamon, Recht/Verwaltung, Brunnen/Nymphäen*, Bauelement, Vol. 93, No. 2, (Ed. Eck, W., Glaser, F., Fahlbusch, H., & Garbrecht, G.), Mainz am Rhein: P. von Zabern, 105-131.

Glaser, F. (2000). Fountains and Nymphae, *Handbook of Ancient Water Tecnology,* (Ed. Örjan Wikander), Brill, Leiden-Boston-Köln, 413-451.

Görkay, K. (2012). Zeugma. *Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011) Anadolu/Anatolia Ek Dizi III.2. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi DTCF 75. Yıl Armağanı* (Ed. O. Bingöl, A. Öztan ve H. Taşkıran), 523-550.

Görkay, K. (2015). *Zeugma, Geçmişten Günümüze Bir Geçit*, İş Bankası Kültür Yayınları.

Graf, F. (2011). Baptism and Graeco-Roman Mystery Cults. *Ablution, Initiation, and Baptism: Late Antiquity, Early Judaism, and Early Christianity*, *1*, 101-118.

Greenewalt Jr, C. H. ve Rautman, M. L. (1998). The Sardis campaigns of 1994 and 1995. *AJA*, *102*(3), 469-505.

Greenewalt Jr, C. H. ve Rautman, M. L. (2000). The Sardis campaigns of 1996, 1997, and 1998. *AJA*, *104*(4), 643-681.

Greenewalt Jr, C. H., Rautman, M. L. ve Cahill, N. D. (1988). The Sardis campaign of 1985. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research. Supplementary Studies*, 55-92.

Grewe, K. (1994). Die römische Wasserleitung nach Side (Türkei), *Antike Welt 25*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 192-203.

Gros, P. (1996). *L'architecture romaine: du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire, 1. Les monuments publics*, Paris, Picard.

Gruben, G. (1964). Das Quellhaus von Megara. *ArchDelt,* 19.1.

Gruber, E. ve Dobbins, J. (2010). Illuminating historical architecture: The house of the drinking contest at Antioch. *Fusion of cultures: Abstracts of the XXXVIII Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Granada, Spain*, 1-76.

Guizzi, F. (2019). Laodikeia Su Yolları Üzerine Anadolu Eyalet Valisinin Bir Fermanı (M.S. 114/115), *Laodikeia Çalışmaları 5: 15. Yılında Laodikeia (2003-2018)*, (Ed. C. Şimşek), Ege Yayınları, 143-164.

Hanslmayr, R. (2016). *Die Skulpturen von Ephesos, Die Hermen*. Forschungen in Ephesos, Band X/2. ÖAW.

Hanslmayr, R. (2016). *Die Skulpturen von Ephesos, Die Hermen. Forschungen in Ephesos, Band X/2*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Heberdey, R. (1902). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos V. *Jahreschefre des österreichischen archäologischen Instituts*, (3), 91-96.

Hellner, N. (2006). The Krene in Megara. The analysis of a Thin Black Layer on the Floor Plaster. *Πρακτικά: 2nd Annual International Conference on Ancient Greek Technology*, Athens, 172-178.

Hennessy, C. (1989). *Archaeology of Jordan II: Field Reports, Surveys and Sites: 2,* Peeters Publishers.

Heres, T. L. (1982). *A Proposal for a dating System of late-antique masonry structures in Rome and Ostia: Studies in classical antiquity 5,* Brill.

Hoddinott, R. F. (1963). *Early Byzantine churches in Macedonia and Southern Serbia: a study of the origins and the initial development of East Christian art.* Palgrave Macmillan.

Hodge, A.T. (2002). *Roman Aqueducts and Water Supply*. Bloomsbury Publishing.

Hölder, A. (1923). *Forschungen in Ephesos, Band 3*. Österreichisches Archäologisches Institut.

Hörmann, H. (1951). *Die Johanneskirche, Forschungen in Ephesos*, *Band 4,3,* Wien.

Hueber, F. (1984). Der Embolos, ein urbanes Zentrum von Ephesos. Skizzen zur Entstehungsgeschichte und zur Gestaltung eines antiken Ensembles. *Antike Welt Zürich*, *15* (4), 3-23.

Hülsen, J. (1919). *Das Nymphaeum Von Milet: Aus: Milet: Ergebnisse Der Ausgrabungen Und Untersuchungen Seit Dem Jahre 1899, Bd. 1, H. 5, Tafeln,* Berlin.

Işık, C. (1994). *Kaunos Liman Agorası Çeşme Binası*. Türk Tarih Kurumu.

Işık, G. (2020). Sillyon Geç Antik Çağ Çeşmesi. *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi*, (Ed. M. Taşkıran), Ege Yayınları, 131-146.

Işıklıkaya–Laubscher, I. R. (2016). Perge Mozaik Atölyeleri ve Akdeniz Havzası Mozaik Ekolleri İçerisindeki Yeri. *ADALYA XIX,* 169-228.

Işıklıkaya, I. R. (2010). *Perge Mozaikleri, Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı Doğu Portiği.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi).

Jacobs, I. (2013). *Aesthetic Maintenance of Civic Space: The" Classical" City from the 4th to the 7th c. ad.* Peeters.

Jacobs, I. (2015). Old Habits Die Hard. A group of mythological statuettes from Sagalassos and the afterlife of sculpture in Asia Minor. *The Afterlife of Greek and Roman Sculpture: Late Antique Responses and Practices*, s. 116-117

Jacobs, I. ve Richard, J. (2012). We Surpass the Beautiful Waters of Other Cities by the Abundance of Ours: Reconciling Function and Decoration in Late Antique Fountains. *Journal of Late Antiquity*, *5*(1), 3-71.

Jacobs, I. ve Stirling, L. (2017). Re-using the gods: a 6th-c. statuary display at Sagalassos and a re-evaluation of pagan mythological statuary in Early Byzantine civic space. *Journal of Roman Archaeology*, *30*, 196-226.

Jacobs, I. ve Waelkens, M. (2013). Five centuries of glory. The colonnaded street of Sagalassos in the first and sixth century AD. *Istanbuler Mitteilungen 63*, 219-266.

Jansen, G. C. M. (2017). Water and water technology in Roman gardens. *Gardens of the Roman Empire*, Cambridge University Press, 402-431.

Jobst, W. (1986). Ein spätantiker Strassenbrunnen in Ephesos. *Studien zur Spätantiken und Byzantinischen Kunst, Friedrich Wilhelm Deichmann Gewidmet*, (Ed. O. Feld - U. V. Peschlow), Bonn, 47-62.

Jones, A.H.M. (1964). *The Later Roman Empire 284–602: A Social Economic and Administrative Survey*, Oxford.

Jones, A.H.M. (1968). The Decline of The Ancient World, Londra

Jones, R. ve Robinson, D. (2005). Water, wealth, and social status at Pompeii: the House of the Vestals in the first century. *American Journal of Archaeology*, *109*(4), s. 695-710.

Juuti, P. S. vd. (2015). Short Global History of Fountains. *Water 7*, 2314-2348.

Kamash, Z. (2006). *Water Supply and Management in the Near East 63 BC-AD 636, Vols. I-II*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Oxford).

Kara, O. (2014). Antalya Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda Perge Antik Kenti 2013 Yılı Kazıları, *23. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu.* Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 427-448.

Kara, O. ve Demirel, M. (2014). Perge 2013 Yılı Kazıları, *Anmed Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri 2014-12,* 277-291.

Kara, O. ve Demirel, M. (2015a). Perge Antik Kenti 2012-2014 Yılı Kazıları, *Arkeoloji ve Sanat 149,* VII-XXIV.

Kara, O. ve Demirel, M. (2015b). Perge 2014 Yılı Kazıları, *Anmed Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri 2015-13,* 239-250.

Kara, O. ve Demirel, M. (2016). Perge 2015 Yılı Kazıları. *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri,* 338-348.

Karagiorgou, O. (2001). Demetrias and Thebes: the fortunes and misfortunes of two Thessalian port cities. *Recent Research in Late-Antique Urbanism*, *Journal of Roman Archaeology-Supplementary Serıes, 42* (Ed: L. Lavan), Portsmouth, Rhode Island, 182-215.

Kaytan, S. M. (2014). *Lykos Laodikeiasında bulunan Laodikeia Kilisesinin analitik çözümlemesi ve koruma yaklaşımı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Keil, J. (1953). *Die Bibliothek: Forschungen in Ephesos Band: 5,1,* Wien.

Keil, J. (1964). *Führer durch Ephesos. Ein Führer durch die Ruinenstätte und ihre Geschichte*, Wien.

Kerschner, M. (1996). Perirrhanterien und Becken. *Alt-Ägina*, *2*, Mainz, 59-132.

Kitzinger, E. (1946). A survey of the early christian town of Stobi. *DOP, 3*, 81-162.

Kleinbauer, W. E. (1979). Theodosius Palace and House of Parthenius. (Ed: K. Weitzmann), *Age of sprituality a symposium late antique and early christian art, third to seventh century*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 362-363

Kobusch, P. (2020). Fountains and Basins in Greek Sanctuaries: On the Relationship Between Ritual Performance and Architecture. *The Power of Urban Water: Studies in Premodern Urbanism*, 69-84.

Koçyiğit, O. (2013). *Geç Antik Çağ'da Assos konut mimarlığı.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı).

Kolarik, R. E. (1987). Mosaics of the Early Church at Stobi, *Mosaics of the early church at Stobi. Dumbarton Oaks Papers, 41,* 295-306.

Krautheimer, R. (1965). *Early Christian and Byzantine Architecture*. London: Pelican Press.

Krautheimer, R. (1969). The Transept in Early Christian Basilika. (Ed. R. Krautheimer), *Studies in Early Christian, Medieval and Renaisance Art*, New York University Press, New York, 59-68.

Kretzschmer, F. (2010). *Resimlerle: Antik Roma'da mimarlık ve mühendislik*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Krinzinger, F. (2010). *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheiten 1 und 2. Textband 1: Baubefund, Funde, Ausstattung*. Forschungen in Ephesos VIII/8, Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften).

Krinzinger, F. ve Ruggendorfer, P. (2017). Das Theater von Ephesos. Archäologischer Befund, Funde und Chronologie (pp. Textband-V+). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Ladstätter, S. (2011). Bizans Döneminde Ephesos. Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa. *Bizans Döneminde Ephesos* (Ed. F. Daim ve S. Ladstätter). Ege Yayınları, 3-28.

Ladstätter, S. (2012). *Ephesos, Yamaç Ev 2: arkeolojik bir rehber*. Ege Yayınları.

Ladstätter, S. (2019). The So-Called Imperial Cult Temple for Domitian in Ephesos. *Religion in Ephesos Reconsidered*. Brill, 11-40.

Ladstätter, S. ve Pülz, A. (2007). Ephesus in the Late Roman and Early Byzantine Period: Changes in Its Urban Character from the Third to the Seventh Century AD, *The Transition to Late Antiquity. On the Danube and Beyond* (Ed. Andrew Poulter), Oxford, 390-433.

Lamare, N. (2020). Fountains and the Ancient City, *The power of urban water: studies in premodern urbanism.* De Gruyter. 31-50.

Lang-Auinger, C. (1996). *Hanghaus 1 in Ephesos. Der Baubefund*, FiE VIII 3, Wien.

Lang, M. (1968). *Water Works in the Athenian Agora*, (ASCA 11), Princeton, New Jersey.

Lauter-Bufé, H. (1975). Zur architektonischen Gartengestaltung in Pompeji und Herculaneum, B. Andreae, H. Kyrıeleıs (Ed.), *Neue Forschungen in Pompeji und den anderen vom Vesuvausbruch 79 n. Chr. verschütteten Städten. Internationales Kolloquium, Essen 11.-14. Juni 1973.* 169-178.

Lavan, L. (2000). Late antique governors' palaces: a gazetteer. *Antiquité Tardive*, *7*, 135-164.

Lavan, L. (2001). The praetoria of civil governors in Late Antiquity. *Journal of Roman Archaeology*, *42*, 39-56.

Lavan, L. (2003). The Political Topography of the Late Antique City: Activity Spaces in Practise. (Ed. L. Lawan ve W. Bowden), *Late Antique Archaeology 1 Theory and Practise in Late Antique Archaeology,* 314-337.

Lavan, L. (2012). The agorai of Sagalassos in late antiquity: an interpretive study. *Late Antique Archaeology*, *9*(1), Brill, 289-353.

Lavan, L. (2021). Public Space in the Late Antique City (2 Vols.): Part 1: Streets, Processions, Fora, Agorai, Macella, Shops. Part 2: Sites, Buildings, Dates. *Public Space in the Late Antique City (2 vols.)*. Brill.

Lavan, L. (2021). *Public Space in the Late Antique City 1-2 vols.* Brill.

Lehmann, K. (1973). The Ship-Fountain from the Victory of Samothrace to the Galera. *Samothracian Reflections. Aspects of the Revival of the Antique*, (Ed. Lehmann, PW & Lehmann, K), Bollingen Series 92. New Jersey: Princeton University Press, 181-259.

Lemerle, P. (1945). *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine,* Paris.

Letzner, W. (1990). *Römische Brunnen und Nymphaea in der westlichen Reichshälfte* (Vol. 2). LIT Verlag Münster.

Levi, D. (1947). *Antioch Mosaic Pavements,* Princeton University Press.

Liebeschuetz, W. (1999). Antik Kentin Sonu. *Geç Antik Çağda Kent*, (Çev. Suna ve Ertuğrul Güven), Homer Kitabevi, İstanbul, 1-47.

Linant de Bellefonds, P. (1996). The Mythological Reliefs from the Agora Gate. *Aphrodisias Papers 3. The Setting and Quarries, Mythological and Other Sculptural Decoration, Architectural Development, Portico of Tiberius, and Tetrapylon, (Ed. C. Roueché, R.R.R. Smith), Journal of Roman Archaeology*, *20,* s. 174-186.

Linant de Bellefonds, P. (2009). *Aphrodisias IV: The Mythological Reliefs from the Agora Gate*. Mainz am Rhein: von Zabern.

Lockey, I. (2010). *The Atrium House at Aphrodisias, Caria.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi. New York University Department of Classics).

Lockey, I. (2016). The Atrium House: the archaeology of a late-antique residence. (Ed. R.R.R. Smith vd.), *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, Portsmouth, RI: *JRA* Supplement 103, 243-254.

Longfellow, B. J. (2005). *Imperial Patronage and Urban Display of Roman Monumental Fountains and Nymphaea*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Michigan).

Lusnia, S. S. (2004). Urban planning and sculptural display in Severan Rome: reconstructing the Septizodium and its role in dynastic politics. *AJA, 108(4)*, 517-544.

Machatschek, A.- Schwarz, M. (1981). *Bauforschungen in Selge* (No. 9). Wien: Austrian Academy of Sciences.

Mailis, A. (2011). *The annexes at the early Christian basilicas of Greece (4th-6th c.): architecture and function*. BAR Publishing.

Mango, C. (1986). *The Art of the Byzantine Empire 312–1453*, Toronto.

Mango, C. (1995). The Water Supply of Constantinople, *Constantinople and its Hinterland: Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford 1993,* (Ed. C. Mango, G. Dagron), Aldershot.

Maniere-Leveque, A. M. (2002). La maison de l'acropole lycienne à Xanthos. *Anatolia Antiqua. Eski Anadolu*, *10* (1), 235-243.

Maniere-Leveque, A. M. (2007a). The House of the Lycian Acropolis at Ksanthos. *Late Antique Archaeology 3.2 Housing in Late Antique From Palaces to Shops,* (Ed. L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, 475-494.

Maniere-Leveque, A. M. (2007b). An Unusual Structure on The Lycian Acropolis at Xanthos. *Late Antique Archaeology 5, Objects in Context, Objects in Use: Material Spatiality in Late Antiquity*, (Ed. L. Lavan vd.), Boston: Brill, 473-493.

Mansel, A. M. (1958). 1946-1955 Yıllarında Pamphylia'da Yapılan Kazılar ve Araştırmalar. *Belleten XXII, No. 86*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 211-240.

Mansel, A. M. (1963). *Die Ruienen von Side*. Walter De Gruyter & Co, Berlin.

Mansel, A. M. (1964a). Side'deki "Vespasianus Anıtı". *Belleten XXVII,* sayı 110. Türk Tarih Kurumu, 185-208.

Mansel, A. M. (1964b). Restaurationen und Umänderungen des Theaters von Side in Byzantinischer Zeit. *Actes du XIIe Congres International D'Etudes Byzantines*, Belgrad, 239-243.

Mansel, A. M. (1970). 1970 yılı Perge Kazısına Dair Ön rapor. *TAD, 19*, 169-184.

Mansel, A. M. (1975). Die Nymphaen von Perge, *IstMitt 2,* 367-372.

Mansel, A. M. (1978). *Side: 1947-1966; yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mansel, A. M. (1978). *Side: 1947-1966; yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Marano, Y. A. (2007). Domus in qua manebat episcopus: Episcopal residences in northern İtaly during late antique (4th to 7st century AD.). *Late Antique Archaeology 3-2 Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops* (Ed: L. Lavan ve L. Özgenel), Brill, 95-129.

Marchetti, P. ve Kolokotsas, K. (1995). *Le nymphée de l'agora d'Argos: fouille, étude architecturale et historique*.

Mårtelius, J. (2016). Sinan's ablution fountains. *Fountains and Water Culture in Byzantium* (Ed. B. Shilling and P. Stephenson), Cambridge University Press, 324-340.

Martens, F. (2004). *Interdisciplinary Research Concerning the Urban Development of Sagalassos: Settlement Development, Urban Layout and Infrastructure* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Belgium Leuven: Katholieke Universiteit Leuven).

Martini, W. (2015). Nymphäum und Tor. Zur Wasserkultur in Perge in Pamphylien. *Turm und Tor: Siedlungsstrukturen in Lykien und benachbarten Kulturlandschaften*, 279-289.

Martini, W. (2016). Form, Funktion und Bedeutung der Stadtmauern Von Perge in Pamphylien. *Focus On Fortifications: New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East,* (Ed. R. Frederiksen vd), Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume 18, Oxbow Books, 220-231.

Mathews, T. F. (1970). *The Early Churches of Constantinople Architecture and Liturgy*. New York University.

Matulová, K. (2018). *Water management on Mt. Oxa (Crete)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta).

Mays, L. W. (2010). A brief history of Roman water technology. *Ancient Water Technologies.* Springer, Dordrecht, ss. 115-137.

McDavid, A. (2016). Renovation of the Hadrianic Baths in Late Antiquity. (Ed. R.R.R. Smith vd.), *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, Portsmouth, RI: *JRA Supplement 103*, 209-224.

Mcnicoll, A.W. ed. (1992). *Pella in Jordan: the second interim report of the joint University of Sydney and College of Wooster excavations at Pella, 1982-1985*, Meditarch, Sydney.

Mcnicoll, A.W., Smith, R.H., Hennessy, B. (1982). *Pella in Jordan 1: an interim report on the joint University of Sydney and the College of Wooster excavations at Pella, 1979-1981*, Australian National Gallery, Canberra.

Megaw, A. H. S. (1976). Excavations at the Episcopal Basilica of Kourion in Cyprus in 1974 and 1975: A Preliminary Report. *DOP, Vol. 30,* 345-371.

Megaw, A. H. S. (2007). *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks.

Merkelbach, R. ve Stauber, J. (1998). *Steinepigramme aus dem griechischen Osten. 1. Die Westküste Kleinasiens von Knidos bis Ilion*. Teubner.

Merkelbach, R. ve Stauber, J. (1998). *Steinepigramme aus dem griechischen Osten I. Die West-küste Kleinasiens von Knidos bis Ilion,* Stuttgart-Leipzig.

Mert, I. H. (2008). *Untersuchungen zur hellenistischen und kaiserzeitlichen Bauornamentik von Stratonikeia.* IstForsch.

Mihajlovski, R. (2011). Justinijanovata episkopska fontana vo Heraclea Lyncestis-Justinianic episcopal fountain in Heraclea Lyncestis. *Macedoniae Acta Archaeologica (20),* 405-417.

Mihajlovski, R. (2011). Justinijanovata episkopska fontana vo Heraclea Lyncestis-Justinianic episcopal fountain in Heraclea Lyncestis. *Macedoniae Acta Archaeologica (20),* 405-420.

Millet, G. (1905). Recherches au Mont-Athos III. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, *29* (1), 105-141.

Miltner, F. (1960). Vorlaufiger Berichtliberdie Ausgrabungenin Ephesos, *Jahresheftedes Osterreichischen Archiiologischen Instituts,* XLV, 1-76.

Mimaroğlu, S. ve Karabacak, E. (2021). Ephesos Aziz Yuhanna Kilisesi'nden Phiale Örnekleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, *30* (1), 661-677.

Mitchell, J. (2008). *The Butrint baptistery and its Mosaics*. Butrint Foundation.

Mitchell, S. (1996). Geç Roma Anadolu'sunda Klasik Dönem kent ve yerleşmelerinin gelişimi. *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme,* (Ed. Y. Sey), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 193-205.

Mithen, S. (2017). *Susuzluk: Antik Dünyada Su ve İktidar*. Koç Üniversitesi Yayınları.

Molacek, E. M. ve Rogers, D. K. (2021). The Mosaics of the House of the Boat of Psyches: Reexamining Identity in Antioch. *A Quaint & Curious Volume: Essays in Honor of John J. Dobbins*, 168-191.

Moneaux, P. (1907). Nymphaeum. *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines 4.1, Librairie Hachette*, Paris.

Monteleone, M. C., vd. (2021). The supply of the public lacus of Pompeii, estimated from the discharge of their overflow channels. *Water History*, *13*(2), ss. 189-216.

Montserrat, D. (1998). Pilgrimage to the Shrine of SS Cyrus and John at Menouthis in Late Antiquity, *Pilgrimage and Holy Space in Late Antique Egypt*, (Ed. D. Frankfurter), Brill, 257-279.

Muntasser, N. K. (2003). *The late antique domus in Ostia: Patterns of diversity and transformation*. (Yayınlanmamış Doktora Tez, The University of Texas at Austin).

Neuerburg, N. (1965). *L'architettura delle fontane e dei ninfei nell'Italia antica* (Vol. 5). Napoli: G. Macchiaroli.

Newton, C. T. (1865). *Travels & discoveries in the Levant* (Vol. II). London.

Nikoloska, A. (2015). House of Parthenius revisited, *Folia Archaeologica Balkanica III*, 83-104.

Nollé, J. (2001*). Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse II*, Bonn.

Oberleitner, W. (2009). *Das Partherdenkmal von Ephesos: Ein Siegesmonument für Lucius Verus und Marcus Aurelius*. Kunsthistorisches Museum Wien.

Ogan, A. (1940). Les fouilles de Topkapu Saray enterprises en 1937 par la Societé d'histoire Turque. *Belleten, 4*, 318-335.

Olcay Uçkan, B.Y. vd. (2019). Olympos Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları, *KST 41/4*, 429-450.

Olcay Uçkan, B.Y. ve Kayapınar, L. (2013). Olympos Piskoposu Methodios ve Olympos Kenti. *Uluslararası Patara Kazıları 25. Yıl Sempozyumu*, 535-544.

Olcay Uçkan, B.Y. ve Öztaşkın, G. K. (2016a). Olympos Kazısı 2015 Yılı Çalışmaları, *38. KST (3),* Ankara, 187-202.

Olcay Uçkan, B.Y. ve Öztaşkın, G. K. (2016b). Olympos Kazısı 2015, *ANMED 14,* 92–97.

Olcay Uçkan, B.Y. ve Öztaşkın, G. K. (2017a). Olympos Kazısı 2016 Yılı Çalışmaları, *39. KST (3),* Ankara, 99–118.

Olcay Uçkan, B.Y. ve Öztaşkın, G. K. (2017b). Olympos Kazısı 2016, *ANMED 15*, 76–84.

Olcay Uçkan, B.Y. ve Öztaşkın, G. K. (2019). Olympos Kazısı 2018, *ANMED 17*, 222–231.

Orlandos, A. K. (1952). *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης: μελέτη περί της γενέσεως, της καταγωγής, της αρχιτεκτονικής μορφής και της διακοσμήσεως των χριστιανικών οίκων λατρείας από των αποστολικών χρόνων μέχρις Ιουστινιανού*. Vivliothēkē tēs en Athēnais Archaiologikēs Hetaireias. Athenai: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

Orlandos, A.K. (1954). *Basiliki,* Atina.

Ousterhout, R. G. (2019). *Eastern Medieval Architecture: The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands,* Oxford University Press.

Outschar, U. (1996). Zur Baudekoration und typologischen Stellung des Tetrapylons, (Ed. C. Roueché ve R. R. R. Smith), *Aphrodisias Papers 3: The setting and quarries, mythological and other sculptural decoration, architectural development, Portico of Tiberius, and Tetrapylon.* Ann Arbor, MI: *Journal of Roman Archaeology Supplement 20*, 214-224.

Owens, E.J. (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (Çev. C. Birsel), Homer Kitapevi.

Öğüş, E. (2015). A late-antique fountain at Aphrodisias and its implications for spoliation practices. *Journal of Roman Archaeology*, *28*, s. 302-324.

Öğüş, E. (2018). Urban Transformations at Aphrodisias in Late Antiquity: Destruction or Intentional Preservation?, *Re-use and Renovation in Roman Material Culture. Functions, Aesthetics, Interpretations*. (Ed. M. Swetnam-Burland ve D. Ng), Cambridge: Cambridge University Press, 160-185.

Önal, M. (2013). *Poseidon-Euphrates Evleri, Belkıs/Zeugma*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları.

Önal, M., Jean, É. ve Barlak, H. (2012). Fouilles du Musée de Gaziantep dans la Maison de Poséidon (ou Maison 1) et la Maison de l'Euphrate (ou Maisons 2 et 3). Années 1999-2000. *Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes*, *26* (1), 65-182.

Öncü, Ö. E. (2021). The Northern District of Olympos (Lycia) in the Roman Period. *Cedrus IX,* 303-321.

Özdizbay, A. (2008). *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı).

Özdizbay, A. (2012). *Perge'nin M.S. 1.-2. yüzyıllardaki gelişimi*. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

Özgan, R. (1987). Stratonikeia Şehir Kapısı Yontu Buluntuları. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*, Ankara, 265-276.

Özgan, R. (1999). *Die Skulpturen von Stratonikeia* (AMS 32), Bonn.

Özgen, H. M. (2009). *Anadolu'da Roma Dönemi Takları ve Tak Biçimli Kent Kapıları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı).

Özgenel, L. (2007). Public use and privacy in late antique houses in asia minor: The architecture and spatual control. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, 239-281.

Özgenel, L. (2018). Between Public and Private: Rethinking Architecture and Use in Late Antique Houses in Asia Minor, *Abitare nel Mediterraneo tardoantico. Atti del II Convengo Internazionale del Centro interuniversitario di Studi sull'Edilizia abitativa tardoantica nel Mediterraneo (CISEM), (Bologna, 2-5 marzo 2016),* Bari. 541-547.

Öztaşkın, G. K (2018). Olympos Episkopeionu tuğla süslemeleri. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015,* Antalya, 615–627.

Öztaşkın, G. K ve Öztaşkın, M. (2019). Olympos Episkopeionu Peristyl Mozaiklerindeki İnsan Betimlemeleri. *Olba, (27)*, 443–464.

Öztaşkın, G. K ve Sertel, S. (2017). Olympos Piskoposluk Kilisesi'ndeki Nef Ayırımı Düzenlemeleri ve Levha Yanı Uygulaması. *Adalya XX*, 357–373.

Öztaşkın, G. K. (2013). *Olympos Antik Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi).

Öztaşkın, G. K. (2017). Olympos Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu. *Olympos I: 2000 - 2014 Araştırma Sonuçları. (ASMS 2),* (Ed. B.Y. Olcay), Akmed, İstanbul. 49-78.

Öztaşkın, G. K. (2017). Olympos Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu, *Olympos I: 2000-2014 Araştırma Sonuçları (ASMS 2),* (Ed. B. Y. Olcay Uçkan), İstanbul: AKMED, 49-78.

Öztaşkın, G. K. (2020). Erken Bizans Dönemi Mimarisinde Az Bilinen Bir Düzenleme: Thalassidionlar. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(01), 300-313.

Özüdoğru, Ş. (2018a). Kibyra 2014-2016 Yılı Çalışmaları ve Sonuçları. *Phaselis VI: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergi*, 109-146.

Özüdoğru, Ş. (2018b). Geç Antikçağ'da Kibyra, *Cedrus VI.,* 13-64.

Özüdoğru, Ş. (2018b). Geç Antikçağ'da Kibyra. *Cedrus, VI*, 13-64.

Özüdoğru, Ş. (2020). *Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi 1/ Kıbyra*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özüdoğru, Ş. ve Tarkan, D. (2018). Kibyra Geç Antikçağ Hamamı, *Adalya* 21, 175-210.

Papageorghiou, A. (1996). Early Christian and Byzantine, *The Dictionary of Art,* Grove, 356-360.

Paribeni, R. ve Romanelli, P. (1914). Studii e ricerche archeologiche, *Monumenti antichi 23,* 5-274.

Peschlow, U. (1975). Die Architektur Der Nikolaoskirche in Myra*. Myra eine Lykishe Metropole in Antiker und Byzantinisher Zeit, İstanbuler Forschungen, 30,* (Ed. Ed. J. Borchhardt), Berlin: Gebr. Mann Verlag, 303-359.

Peschlow, U. (1983). Zum byzantinischen Opus Sectile Boden. (Ed. R. M. Boehmer, H. Hauptmann), *Festschrift fur Kurt Bittel*, von Zabern Mainz, s. 435-447.

Peschlow, U. (1990). Materialen zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter. *İstanbuler Mitteilungen, 40*, 207-258.

Petrova, S. (2012). On Early Christianity and Early Christian Basilicas of Parthicopolis. *Studisull'Oriente Cristiano Estratto*, *16*, 1, 93-139.

Petrova, S. (2015). The Early Chrıstıan Basılıcas in The Urbanplannıng Of Parthıcopolıs. *Niš and Byzantium: the collection of scientific works*. Thırteenth Internatıonal Symposıum nıš, 3-5 June 2014, 161-184.

Pimpl, H. (1997). *Perirrhanteria und Louteria: Entwicklung und Verwendung grosser Marmor-und Kalksteinbecken auf figürlichem und säulenartigem Untersatz in Griechenland* (Vol. 3). Verlag Koster.

Pitarakis, B. (2015). Işık, su ve acaibü'l mahlukat: doğaüstü şifa güçleri. *Hayat Kısa Sanat Uzun Bizans'ta Şifa Sanatı*, (Ed. B. Pitarakis), İstanbul: Pera Müzesi, 42-63.

Pitarakis, B. (2017). Bizans' ta Şifa Pınarları. *Z Dergisi, Güz*, *2*, 91-93.

Popova, V. (2016). Fons Vitae in Late Antique monuments in Bulgaria. *Studıa Academıca Sumenensıa 3*, Shumen University Press, 154-198.

Potter, D.D. J. (1832). *Antiquities of Greece, 1,* Edinburgh.

Poulsen, B. (2020). Luxuria privata – Domus in Late Antique Ostia. (Ed. Karivieri, A). *Life and Death in a Multicultural Harbour City: Ostia Antica from the Republic Through Late Antiquity*. Institutum Romanum Finlandiae, 111-122.

Putzeys, T. (2007). *Contextual Analysis at Sagalassos: Developing a Methodology for Classical Archaeology*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Belgium Leuven: Katholieke Universiteit Leuven).

Pülz, A. (2011). Bizans Döneminde Ephesos'un görünümü, *Bizans Döneminde Ephesos*, (Ed. F. Daim ve S. Ladstatter), Ege yayınları, İstanbul, 47-75.

Pülz, A. (2018). Ausgewählte Beıspıele Byzantınıscher Wandmalereıen in Side. *Sonderdruck Monographıen Des Rgzm Band 150,* (Ed. J. Drauschke), 773-781.

Pülz, A. (2019). The Episcopal District At Side/Pamphylia. (Ed. M. Rakocija), *Ниш и Византија (Niš and Byzantium), 17th International Symposium 2018 (Niš 2019), Зборник Радова (Zbornik Radova) XVII,* 187–207.

Quatember, U. (2011). *Das Nymphaeum Traiani in Ephesos* (Vol. 11). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Ramsay, W. M. (1961). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Çev.: Mihri Pektaş), İstanbul.

Rapp, C. (2005). *Holy bishops in late antiquity the nature of christian leadership in age of transition*. Berkeley: University of California.

Rathmayr, E. (2016). *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheit 7: Baubefund, Ausstattung, Funde*. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Ratté, C. (2001). New Research on the Urban Development of Aphrodisias in Late Antiquity, (Ed. D. Parrish) *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesus, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos (JRA Supplement 45)*. Portsmouth, Rhode Island, 116-147.

Rautman, M. L. (1995). A Late Roman Townhouse at Sardis. *Forschungen in Lydien*, 49-66.

Rautman, M. L. (2008). The aura of affluence: domestic scenery in late Roman Sardis. *Love for Lydia: a Sardis anniversary volume presented to Crawford H. Greenewalt,*Cambridge, 147-158.

Rautman, M. L. (2011). Sardis in Late Antiquity. *Archaeology and the cities of Asia minor in Late Antiquity*, 1-26.

Richard, J. (2012). *Water for the City, Fountains for the people: Monumental fountains in the Roman East: an Archaeological Study of Water Management*. (SEMA 9), Brepols Publishers.

Rodgers, R. H. (Ed.). (2004). *Frontinus: De aquaeductu urbis romae* (Vol. 42). Cambridge University Press.

Rogers, D. K. (2013). Il piacere dellacqua: I ninfei di Pompei. *V. Gheller, Ricerche a confronto. Dialoghi di Antichità Classiche e del Vicino Oriente. Il tempo nel tempo, 6.* 154-169.

Rogers, D. K. (2015). *Water-Display and Meaning in the High Roman Empire*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Virginia).

Rogers, D. K. (2018). *Water culture in Roman society. Ancient History*, *1*(1), Brill.

Rouché, C. (1989). *Aphrodisias in Late Antiquity.* Londra.

Roueché, C. (2009). The Kuretenstrasse: the imperial presence in Late Antiquity*, Neue Forschungen zur Kuretenstrasse von Ephesos*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 155-170.

Roux, G. (1998). *Salamine de Chypre. XV. La basilique de la Campanopétra* (Vol. 15, No. 1). Persée-Portail des revues scientifiques en SHS.

Ruggiu, A.Z. (2016). Scavi e restauri nell'insula abitativa 104. *Hierapolis di Frigia VIII,1, Le attività delle campagne di scavo e restauro 2007-2011*, İstanbul, 1-14.

Ruggiu, A.Z. (2018). Hierapolis di Frigia, insula 104. I modi dell'abitare tra l'eà imperiale e il VII sec. d.c. *Convegno a cent'anni dalla nascita di Michelangelo Cagiano de Azevedo. Atti dei Convegni Lincei 318,* 117-143.

Russo, E. (1999). La scultura a Efeso in età paleocristiana e bizantina. Primi lineamenti. *Efeso paleocristiana e bizantina-Frühchristliches und Byzantinisches Ephesos*, Wien, 26-53.

Russo, E. (2010a). La fontana bizantina di fronte allo stadio. *Sulla cronologia del S. Giovanni e di altri monumenti paleocristiani di Efeso*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 105-108.

Russo, E. (2010b). *Sulla cronologia del S. Giovanni e di altri monumenti paleocristiani di Efeso*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Sancaktar, H. (2016). Arykanda VI. Hamam Tahliye Kanalında Ele Geçen Sikkeler. *Kaunos/Kbid Toplantıları 3 Anadolu Numismatik Araştırmaları Çalıştayı Anadolu/Anatolia Ek Dizi 3*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 13-38.

Saradi, H. (2006). *The Byzantine City in the Sixth Century. Literary Images and Historical Reality*, Athens.

Sayın, E. (2022). Geç Antik Çağ'da Kibyra. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü).

Scherrer, P. (1995). *Ephesos: Der Neue Führer*, ÖAW.

Scherrer, P. (2006). Die Fernwasserversorgung von Ephesos in der römischen Kaiserzeit. *Cura Aquarum in Ephesus: Proceedings of the Twelfth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region, Ephesus/Selçuk, Turkey, (October 2-10, 2004),* Leuven-Paris, 45-60.

Scherrer, P. (2006). Die Fernwasserversorgung von Ephesos in der römischen Kaiserzeit. *Cura Aquarum in Ephesus: Proceedings of the Twelfth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region, Ephesus/Selçuk, Turkey, (October 2-10, 2004),* Leuven-Paris, 45-60.

Schneider, E. E. (2008). *Doğu ile Batı Arasında Bir Liman Kenti Elaiussa Sebaste*. İstanbul: Homer Yayınevi.

Scott, S. (1997). The Power of Images in Late-Roman House. *Domestic Space in the Roman World: Pompeii and Beyond: Journal of Roman Archaeology Supplement 22*, (Ed. R. Laurence ve A. Wallace-Hadrill), Portsmouth, Rhode Island, 53-68.

Seyirci, H. K. (2017). Ksanthos Güney Kent Kapısı ve Evreleri, *ADALYA 20,* Koç Üniversitesi, 181-212.

Shilling, B. (2016). Fountains of paradise in early Byzantine art, homilies and hymns. *Fountains and Water Culture in Byzantium*, Cambridge University Press, 108-211.

Smith, R. R. R. (1998). Cultural choice and political identity in honorific portrait statues in the Greek East in the second century AD. *The Journal of Roman Studies*, *88*, 56-93.

Smith, R.R.R. (1996) Archaeological Research at Aphrodisias, 1989-1992. (Ed. C. Roueché ve R. R. R. Smith), *Aphrodisias Papers 3: The setting and quarries, mythological and other sculptural decoration, architectural development, Portico of Tiberius, and Tetrapylon Ann Arbor, Journal of Roman Archaeology Supplement 20,* 10-72.

Smith, R.R.R. (2019). Aphrodisias 2018. *41. KST (4)*, Ankara, s. 45-68.

Smith, R.R.R. (2022). Aphrodisias 2019 ve 2020. *KST. 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları (4),* Ankara, 47-66.

Snively, C. S. (1979). *The Early Chrıstıan Basılıcas of Stobi: A Study of Form, Functıon, and Locatıon*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi. The University of Texas At Austin).

Sodini, J. P. (2011). Thasos protobyzantine. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, *155*(2), 1161-1207.

Sodini, J. P., Kozelj, T. ve Wurch-Koželj, M. (2016). *Le Nymphée d'une maison de l'antiquité tardive à Thasos:(terrains Tokatlis/Divanakis/Voulgaridis)*. École française d'Athènes.

Soyöz, U. (2020). İyileştiren Dokunuş: Kos [Adası], Roma Asklepion Tapınağı'na Kutsal Şifa Yolculuğu. *METU JFA*, *37*(2). 103-126.

Söğüt, B. (2009). Stratonikeia 2008 Yılı Çalışmaları, *31. KST (4)*, Ankara, 263-286.

Söğüt, B. (2012). Stratonikeia 2011 yılı çalışmaları. *34. KST (3)*, Ankara, 45-58.

Söğüt, B. (2015). Stratonikeia'daki koruma uygulamalarından örnekler, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, Ege Yayınları, 379-396.

Söğüt, B. (2017). Stratonikeia 2015 yılı çalışmaları: yerleşim ve kentleşme. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 153-168.

Söğüt, B. (2018). Geç antik çağda Stratonikeia. *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi* (Ed. C.Şimşek-T. Kaçar), Ege Yayınları, s. 429-457.

Söğüt, B. ve Aytekin, F. (2017). Stratonikeia kuzey sütunlu cadde doğu portik mozaiği. *Barış Salman Anı Kitabı*, Ege Yayınları, 221-232.

Stankovic, N. (2017). *At the threshold of the heavens: The narthex and adjacent spaces in Middle Byzantine churches of Mount Athos (10 th-11 th centuries)-Architecture, function, and meaning* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University).

Stephenson, P. (2016a). *The Serpent Column: a cultural biography*. Oxford University Press.

Stephenson, P. (2016b). The Serpent Column Fountain, *Fountains and Water Culture in Byzantium*, (Ed. Stephenson, P., & Shilling, B.), Cambridge University Press, 103-129.

Stephenson, P. ve Hedlund, R. (2016). Monumental waterworks in late antique Constantinople. *Fountains and water culture in Byzantium,* Cambridge University Press, 36-54.

Steskal, M. (2011). Erken Bizans Döneminde Ephesos' ta Yıkanma ve Hamam Mimarisi. *Bizans Döneminde Ephesos,* (Ed. F. Daim-S. Ladstatter), Ege Yayınları, 77-95.

Stichel, R. W. (1997). Die'Schlangensäule'im Hippodrom von Istanbul: Zum spät-und nachantiken Schicksal des Delphischen Votivs der Schlacht von Plataiai. *Istanbuler Mitteilungen, 47*, 315-348.

Stillwell, R. (1941). *Antioch on the Orontes III: The Excavations of 1937-1939*, Princeton.

Stillwell, R. (1961). Houses of Antioch, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 15, 45-57.

Stinson, P. (2016). *The Civil Basilica. Aphrodisias VII*. Wiesbaden: Reichert.

Stricker, G. (2015). *A Climatological and Contextual Analysis of Roman Water Technologies in Cyprus*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Missouri-Columbia).

Şahin, M. Ç. (2010). I*nscriptions of Stratonikeia*, *Part III,* Bonn.

Şahin, S. (2015). Spätrömisch- frühbyzantinische Inschriften aus Perge in Pamphylien. *Inscriptions in Byzantium and Beyond. Methods – Projects – Case Studies*, (Ed. A. Rhoby), Viyana, 177-185.

Şimşek, C. (2007). 2006 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları, *29. KST (3),* Ankara, 99-122.

Şimşek, C. (2009). 2008 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları, *31. KST (4),* Ankara, 101-134.

Şimşek, C. (2010). 2009 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları, *32. KST (3),* Ankara, 447-474.

Şimşek, C. (2011). 2010 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları, *33. KST (4),* Ankara, 569-601.

Şimşek, C. (2012). 2011 Yılı Laodikeia Kazı ve Restorasyon Çalışmaları. *34. KST (3)*, Ankara, 103-124.

Şimşek, C. (2013). *Laodikeia (laodicea ad lycum) Laodikeia Çalışmaları 2*. Ege Yayınları.

Şimşek, C. (2014). Lykos Vadisi İçinde Yer Alan Laodikeia. *10. Yılında Laodikeia (2003-2013), Laodikeia Çalışmaları 3.* (Ed. C. Şimşek), İstanbul, 33-70.

Şimşek, C. (2015). *Laodikeia Kilisesi, Lykos Vadisi'nde Hıristiyanlık*, Denizli.

Şimşek, C. (2016). Urban planning of Laodikeia on the Lykos in the light of new evidence. *Landscape and History in the Lykos Valley: Laodikeia and Hierapolis in Phrygia*. (Ed. F. D'Andria ve C. Şimşek), Cambridge Scholars Publishing, 1-51.

Şimşek, C. (2018a). Geç Antik Çağ'da Laodikeia. *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi/The Lykos Valley and Neıghbourhood in Late Antiquity.* (Ed. C. Şimşek-T. Kaçar), Ege yayınları, İstanbul, s. 81-116.

Şimşek, C. (2018b). Laodikeia Su Yasası. *II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi*, 190-199.

Şimşek, C. (2019). Laodikeia'da Kazı ve Restorasyon Çalışmalarının 15 Yılı, *15. yılında Laodikeia (2003-2018), Laodikeia Çalışmaları 5*, İstanbul, 1-88.

Şimşek, Z. (2011). *Allianoi Roma dönemi mimari bezemeleri* (*Allianoi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Talbot, A. M. (2002). Pilgrimage to Healing Shrines: The Evidence of Miracle Accounts, *DOP 56*, 153-173.

Talevski, H. (2021) The transformation of the architectural and infrastructural organization in the urban centers on the territory of R. Macedonia in the period from Diocletian to Heraclius (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Faculty of Philosophy, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje).

Taşpınar, İ. (2017). Su, Dinler ve Ritüeller. *Z Kültür ve Sanat 2*, 56-63.

Teteriatnikov, N. B. (1996). *The liturgical planning of Byzantine churches in Cappadocia.* Orientalia Christiana Analecta 252, Roma: Pontificio Istituto Orientale.

Texier, C. (1849). *Description de l'Asie Mineure: Beaux Arts, Monuments Historiques, Plan et Topographie de Cities Antiques, I-II*. Paris.

Texier, C. ve Pullan, R. P. (1864). *Byzantine Architecture illustrated by a series of the earliest Christian edifices in the East*. London: Day and Son.

Thür, H. (1989). *Das Hadrianstor in Ephesos: Forschungen in Ephesos Band: 11,1*. Wien.

Thür, H. (1995). *Der ephesische Ktistes Androklos und (s) ein Heroon am Embolos*. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes 64, Wien

Thür, H. (1999). Die Spätantike Bauphase der Kuretenstrasse. *Efeso Paleocristiana e Bizantina- Frühchristliches und byzantinisches Ephesos (Ed.* R. Pillinger vd). Wien, 104-120.

Thür, H. (2009). *Zur Kuretenstraße von Ephesos–Eine Bestandsaufnahme der Ergebnisse aus der Bauforschung* (Vol. 15). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 9-28.

Thür, H. (2015). Peristylgärten in Ephesos?. *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*. Ege Yayınları. 641-664.

Thür, H. ve Rathmayr, E. (2014). *Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheit 6. Textband 1-2: Baubefund, Ausstattung, Funde*. Forschungen in Ephesos VIII/9.Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Tölle-Kastenbein, R. (1985). Der Begriff Krene, *Archäologischer Anzeiger 1985*, 451-470.

Tölle-Kastenbein, R. (1990). *Antike Wasserkultur*, Münih.

Traill, J. S. (1968) *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 37, No. 1. American School of Classical Studies at Athens.

Turak, Ö. (2011). *Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Ulutürk, B. (2010). *İstanbul'daki Geç Antik ve Bizans Dönemi'ne Ait Dikilitaşlar'ın Kent İçerisindeki Konumları ve Geçirdikleri Tarihsel Değişim*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

Uytterhoeven, I. (2007). Urban aesthetics in Late Antique Sagalassos. II. The Private Urban Mansion, *Türkiye'de estetik/Aesthetics in Turkey. Turkish Congress of Aesthetics Proceedings*, (Ed. J.N. Erzen and P. Yoncacı), Ankara, 473-488.

Uytterhoeven, I. (2013). Running water. Aqueducts as suppliers of private water facilities in (late) Roman Asia Minor, *Historische Wasserleitungen. Gestern-Heute – Morgen. Tagungsband des Internationalen Frontinus-Symposiums. Wien, 19.-23. Oktober 2011, BABesch Supplements 24*, Leuven, 139-160.

Uytterhoeven, I. vd. (2014a). Bits and pieces. Wall paintings in the late-antique Urban Mansion of Sagalassos (Ağlasun, Burdur – Turkey). (Ed.N. Zimmermann), *Antike Malerei zwischen Lokalstil und Zeitstil. Akten des XI. Internationalen Kolloquiums der AIPMA (Association Internationale pour la Peinture Murale Antique)–13.-17. September 2010 in Ephesos, Textband/Tafelband*, Österreichisch Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften 468/Archäologische Forschungen 23, Vienna, 221-231.

Uytterhoeven, I. vd. (2014b). Late antique private luxury. The mosaic floors of the Urban Mansion of Sagalassos (Ağlasun, Burdur), *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts 82 (2013),* 373-407.

Uytterhoeven, I. ve F. Martens (2008). Private Bathing at Sagalassos (SW-Turkey) and Asia Minor, *Cura Aquarum in Jordania. Proceedings of the Thirteenth International Congress on the History of Water Management and Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region, Petra/Amman, Jordan, March 31-April 9, 2007*, (Ed. C. Ohlig), Siegburg, 285-300.

Uzun, M.C. (2015). *Olympos Antik Kenti Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarında Malzeme ve Teknik* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi).

Uzunoğlu, H. (2018). *Epigrafik Belgeler Işığında Güney ve Güney Batı Anadolu'da Su ve Su Yapıları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı).

Van Aken, A. R. A. (1949). Late Roman domus architecture. *Mnemosyne*, *2*(Fasc. 3), 242-251

Van Aken, A.R.A. (1951). Some aspects of nymphaea in Pompeii, Herculaneum and Ostia. *Mnemosyne, 4(Fasc. 3/4)*, 272-284.

Van Den Hoek, A. ve Herrmann, J. J. (2000). Paulinus of Nola, Courtyards, and Canthari. *Harvard Theological Review*, *93*(3), Cambridge University Press, 173-219.

Van Den Hoek, A. ve Herrmann, J. J. (2013). Paulinus of Nola, Courtyards, and Canthari: A Second Look, Pottery, *Pavements, and Paradise,* Vigiliae Christianae, Supplements, Vol. 122, Brill, 9–63.

Van Millingen, A. (1912). *Byzantine churches in Constantinople: their history and architecture*. Macmillan and Company, Limited.

Vannesse, M. (2014). Les nymphées tardifs de l'architecture domestique d'Apamée de Syrie: mise en scène de l'eau et expression d'un "status symbol", *Mediterraneo Antico, XVII*, 2, 487-518.

Vannesse, M. vd. (2014). Analysis of three private hydraulic systems operated in Apamea during the Byzantine period. *Journal of archaeological science*, *46*, 245-254.

Vikan, G. (1991). Locus Sanctus, *ODB 3*, (Ed. A. Kazhdan), 1244.

Waelkens, M. (2000). The 1998-99 Excavation and Restoration Season in Sagalassos. *22. KST (2),* Ankara, 159-180.

Waelkens, M. (2018). Sagalassos, Archaeology of, (Ed. C. Smith), *Encyclopedia of Global Archaeology*. Springer Nature Switzerland, 1-32.

Waelkens, M. vd. (1991). The Excavations at Sagalassos 1990, *Anatolian Studies*, 1991, Vol. 41, British Institute at Ankara, 197-213.

Waelkens, M. vd. (1992). The Excavations at Sagalassos 1991, *Anatolian Studies* , 1992, Vol. 42, British Institute at Ankara, 79-98.

Waelkens, M. vd. (1997) The 1994 and 1995 excavation seasons at Sagalassos. *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995*, (Ed. M. Waelkens ve J. Poblome), Leuven University Press, 103-216.

Waelkens, M. vd. (2000a) The 1996 and 1997 excavations and restauration activities at Sagalassos. *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997*, (Ed. M. Waelkens ve L. Loots), Leuven University Press. 217-398.

Waelkens, M. vd. (2000b). The north-west Heroon at Sagalassos, *Sagalassos V: Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997* (Vol. 11). (Ed. M. Waelkens ve L. Loots) Leuven University Press, s. 553-593.

Waelkens, M. vd. (2005). Report on The 2003 Excavation and Restoration Campaign at Sagalassos, *26. KST (1),* Ankara, 421-438.

Waelkens, M. vd. (2007). Two Late Antique Residential Complexes At Sagalassos, *Housing in Late Antiquity-Volume 3.2*, (Ed. L. Lavan, L. Özgenel ve A. Sarantis), Brill. 495-513.

Waelkens, M. vd. (2009). Report on The 2006 and 2007 Excavation and Restoration Activities at Tepe Düzen and at Sagalassos, *30. KST (3),* Ankara, 427-456.

Waelkens, M. vd. (2011). Sagalassos 2008 ve 2009 Kazı ve Restorasyon Sezonları. *32. KST (3),* Ankara, 263-281.

Waelkens, M. vd. (2012). Sagalassos 2010 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, *33. KST* (3), Ankara, 239-265.

Waelkens, M. vd. (2013). Sagalassos 2011 Kazı ve Restorasyon Sezonu, *34. KST (3).* Çorum, 139-158.

Waldner, A. (2020). *Die Chronologie der Kuretenstraße: Archäologische Evidenzen zur Baugeschichte des unteren Embolos von Ephesos von der lysimachischen Neugründung bis in die byzantinische Zeit.* Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Walker, S. E. (1979). *The architectural development of Roman nymphaea in Greece* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University College London-University of London).

Walker, S. E. (1987). Roman nymphaea in the Greek world. *Roman architecture in the Greek world*, (Ed. S. Macready ve F. H. Thompson), Dorking, Surrey, 60-71.

Ward, K., vd. (2017). Water-supply infrastructure of Byzantine Constantinople. *Journal of Roman Archaeology*, *30*, 175-195.

Weber, G. (1901). Basilika und Baptisterium in Gül-Bagtsche (Bei Vurla). *Byzantinische Zeitschrift*, 568-573.

Wilberg, W., (1923). *Die Agora*, FIE III, Wien.

Wilson, A. (2012). Water, power and culture in the Roman and Byzantine worlds: an introduction. *Water History*, *4*(1), Springer, 1-9.

Wilson, A. (2016). Water, nymphs, and a palm grove: monumental water display at Aphrodisias. *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, (Ed. R.R.R. Smith vd.), Portsmouth, RI: *Journal of Roman Archaeology Supplement 103*, 100-135.

Wiplinger, G. (2010). Die Wasserversorgung von Ephesos in byzantinischer zeit. *Byzanz: das Römerreich im Mittelalter. Teil*, *2*, 593-613.

Wiplinger, G. (2010). Die Wasserversorgung von Ephesos in byzantinischer zeit. *Byzanz: das Römerreich im Mittelalter. Teil*, *2*, 593-613.

Wiplinger, G. (2011). Ephesos Bizans Dönemi Su Yolları. *Bizans Döneminde Ephesos.* (Ed. F. Daim ve S. Ladstatter), Ege Yayınları, 95-114.

Wiplinger, G. (2011). Ephesos Bizans Dönemi Su Yolları. *Bizans Döneminde Ephesos.* (Ed. F. Daim ve S. Ladstatter), Ege Yayınları.

Wiplinger, G. (2013). Der Değirmendere Aquädukt von Ephesos und seine Zukunft. *Wissenschaftlicher Jahresbericht des Österreichischen Archäologischen Instituts*, *24*, 105-129.

Wiseman, J. (1978). Stobi in Yugoslavian Macedonia: Archaeological Excavations and Research, 1977–78. *Journal of Field Archaeology*, *5*(4), 391-429.

Yaraş, A. (2002). *Bakırçay Havzasın'da Asklepios Kültü ve Paşa Ilıcası–Allianoi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı).

Yaylalı, A. (2009). 2007 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı Çalışmaları. *KST 30, (3),* Ankara, 17-40.

Yazıcı, S. U. (2018). Geç Antik Çağ ve Erken Hıristiyanlık Dünyasında Dinsel Su İnanışları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *8*(16). 21-31.

Yegül, F. (1986). *The Bath-Gymnasium Complex at Sardis*, Harvard University Press,

Yegül, F. ve Favro, D. (2019). *Roman Architecture and Urbanism, From The Origins to Late Antiquity*, Cambridge University Press.

Yıldırım, Ş. (2013). Side Antik Kentinin Bizans Dönemi dini mimarisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi).

Yıldırım, Ş. (2015). Side Müzesi'nden Bir Geç Antik Çağ Çeşmesi. *OLBA XXIII*. (Ed. S. Durugönül vd.), Mersin: Kaam Yayınları, 515-534.

Yıldırım, Ş. (2017). Mimari Plastik Veriler Işığında Erken Bizans Döneminde Side'de Sütunlu Caddelerin Onarımı. (Ed. E. Ertem vd.) *Seleucia Olba Kazısı Serisi VII,* 187-206.

Yurtsever, A. (2019). Side M Yapısı (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı)

Zaccaria Ruggiu, A. (2012). Un quartiere residenziale: l'*insula* 104. (Ed. Francesco D'Andria vd.), *Hierapolis di Frigia Le attività delle campagne di scavo e restauro 2004-2006,* Ege Yayınları, 419-442.

Zachos, K. L. (2015). *An archaeological guide to Nicopolis: Rambling through the historical, sacred, and civic landscape*, Athens.

Zeyrek, T. H. (2002). *Perge Doğu Konut Alanı 1989-98 Kazılarında Ortaya Çıkarılan Evler: Mimari Açıdan Bir Değerlendirme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Zeyrek, T. H. (2005). *Anadolu Konut Mimarisinde Portikolu Avluların Gelişimi ve Değişimi: Mimari Açıdan Bir Değerlendirme*. Ege Yayınları.

İnternet Kaynakları

http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/gaudinsfountain.html
http://laodikeia.pau.edu.tr/
http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/17824
http://www.eskiturkiye.net/4202/4197
http:www.romanaqueducts.info/aquasite/athens1/foto14.html
https://ancientwatertechnologies.com/2012/12/06/awt-book-jpg/
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Models_of_houses_in_Greece
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heraclea_--_Fountain.jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jerash25-nimpheum(js).jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mosaic_of_Theodora_Basilica_San_Vitale_(Ravenna,_Italy).jpg
https://kutsalkitap.info.tr
https://perge2018.aktob.org.tr/
https://www.bible.com/tr
https://www.deviantart.com/utico/art/Butrint-Baptistery-718034916
https://www.ostia-antica.org/regio1/14/14-5.htm
https://www.pau.edu.tr/ayasuluk/tr/sayfa/gd-alan-kazilari

GÜNEY VE GÜNEYBATI ANADOLU'DAKİ
GEÇ ANTİK ÇAĞ/ERKEN BİZANS DÖNEMİ ÇEŞMELERİ
Cilt II

Doktora Tezi

Mehmet Cihangir UZUN

Eskişehir 2022

GÜNEY VE GÜNEYBATI ANADOLU'DAKİ
GEÇ ANTİK ÇAĞ/ERKEN BİZANS DÖNEMİ ÇEŞMELERİ

Mehmet Cihangir UZUN

DOKTORA TEZİ

II

Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Aralık 2022

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 1807E258 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

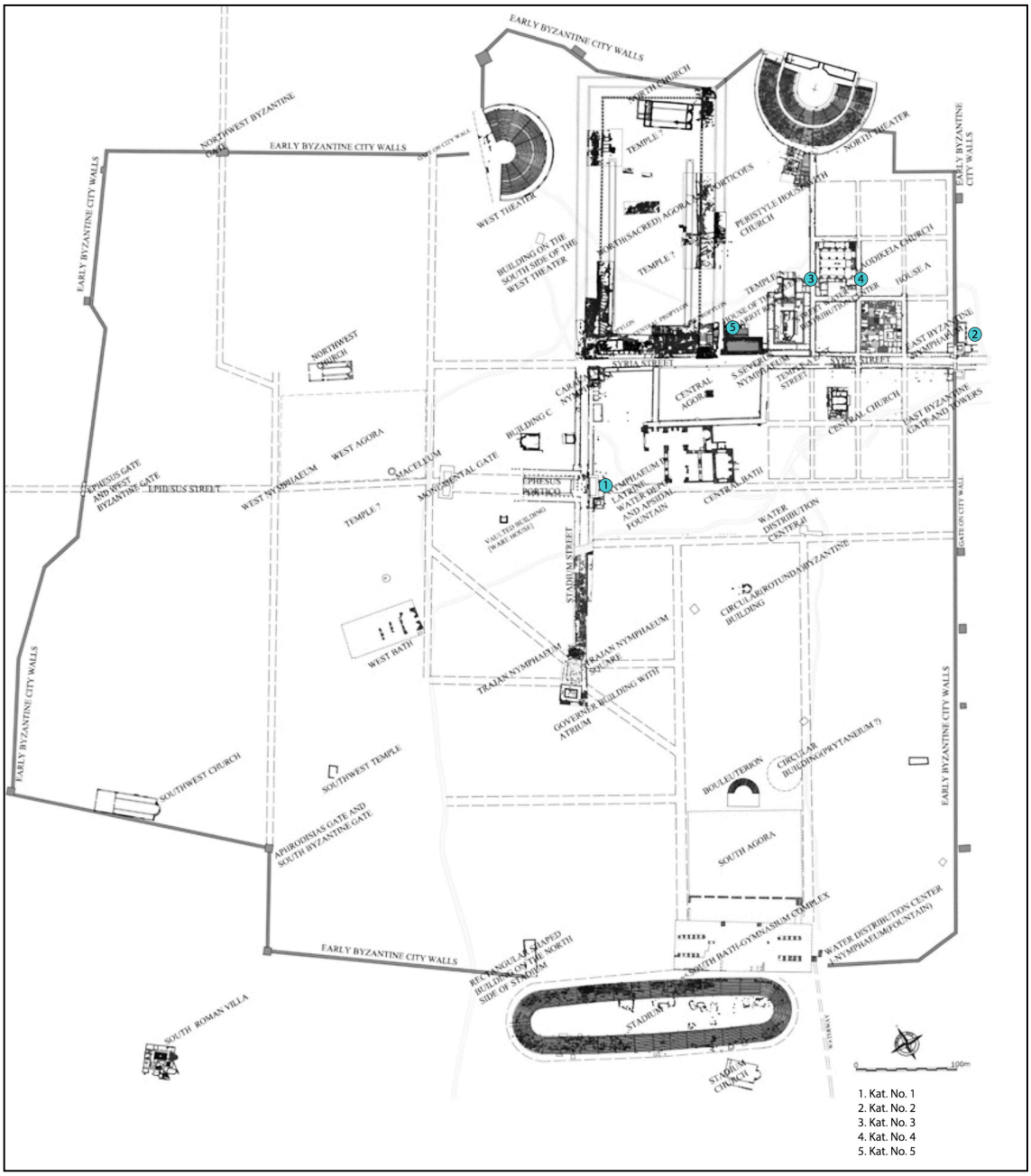
HARİTA VE PLANLAR

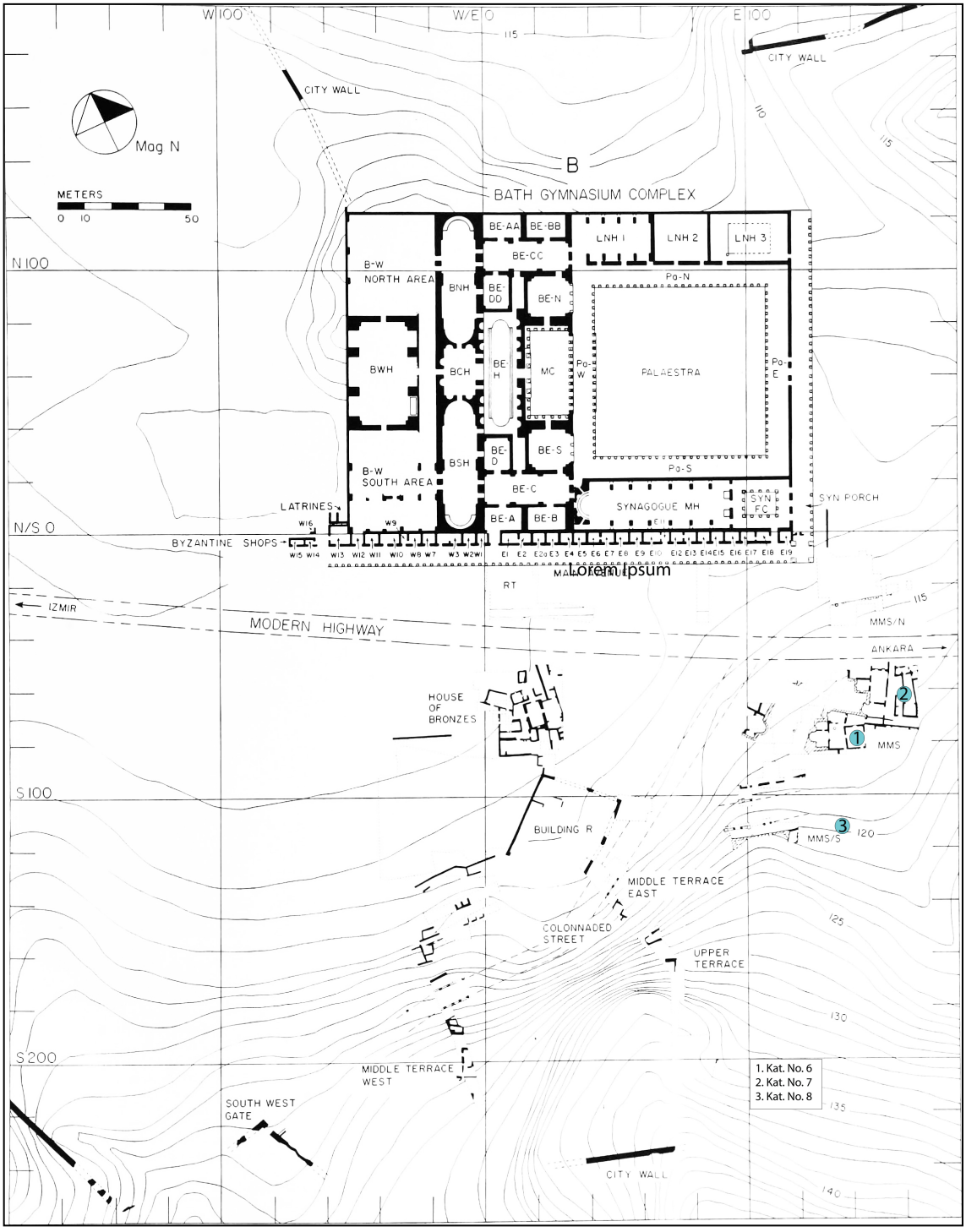
Harita 1. Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi çeşmelerinin yer aldığı kentler

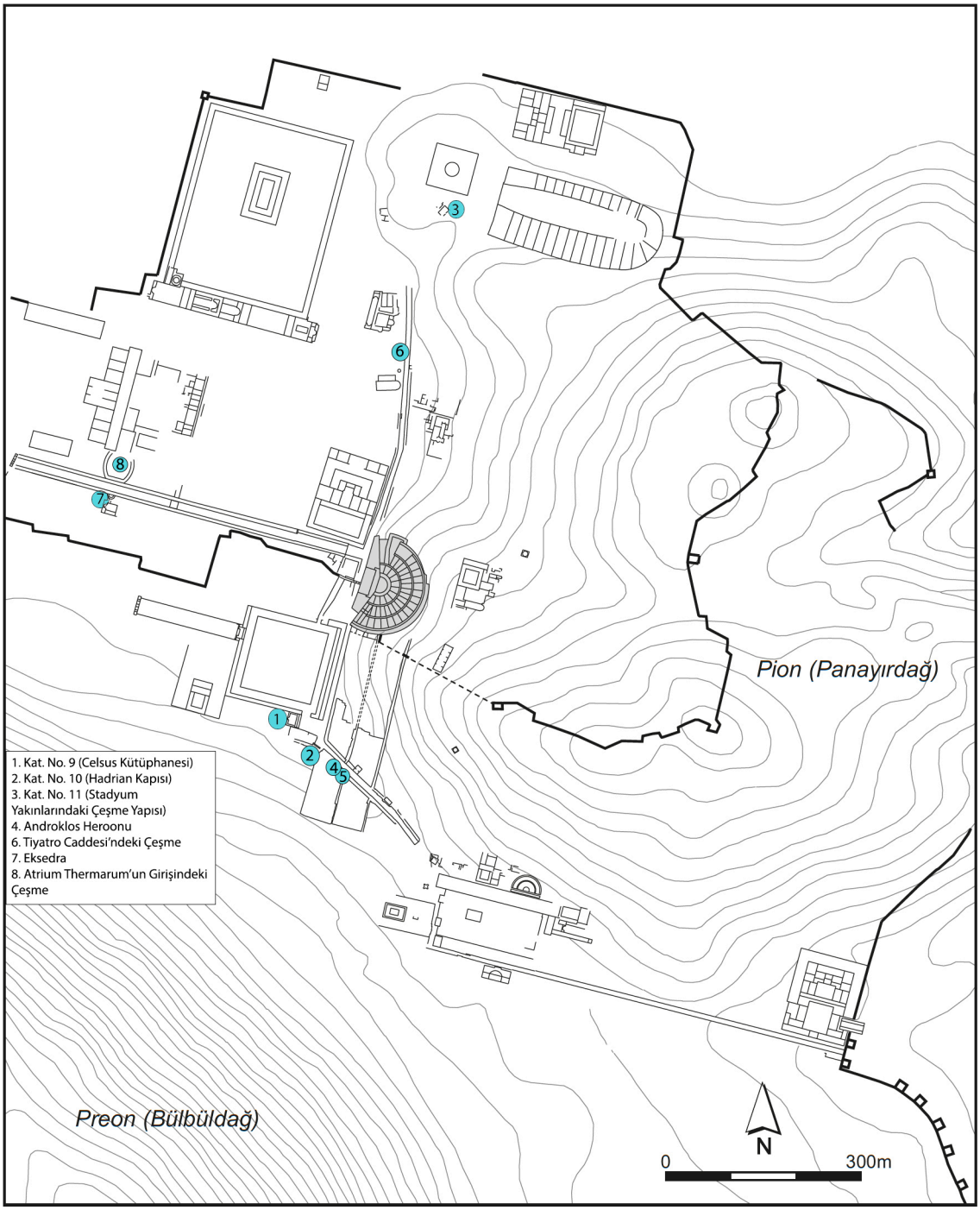
Harita 2. Aziz Nikolaos Kilisesi'ndaki Phiale'ye benzer plana sahip çeşmelerin bulunduğu kiliselerin Akdeniz Coğrafyası'ndaki dağılımı

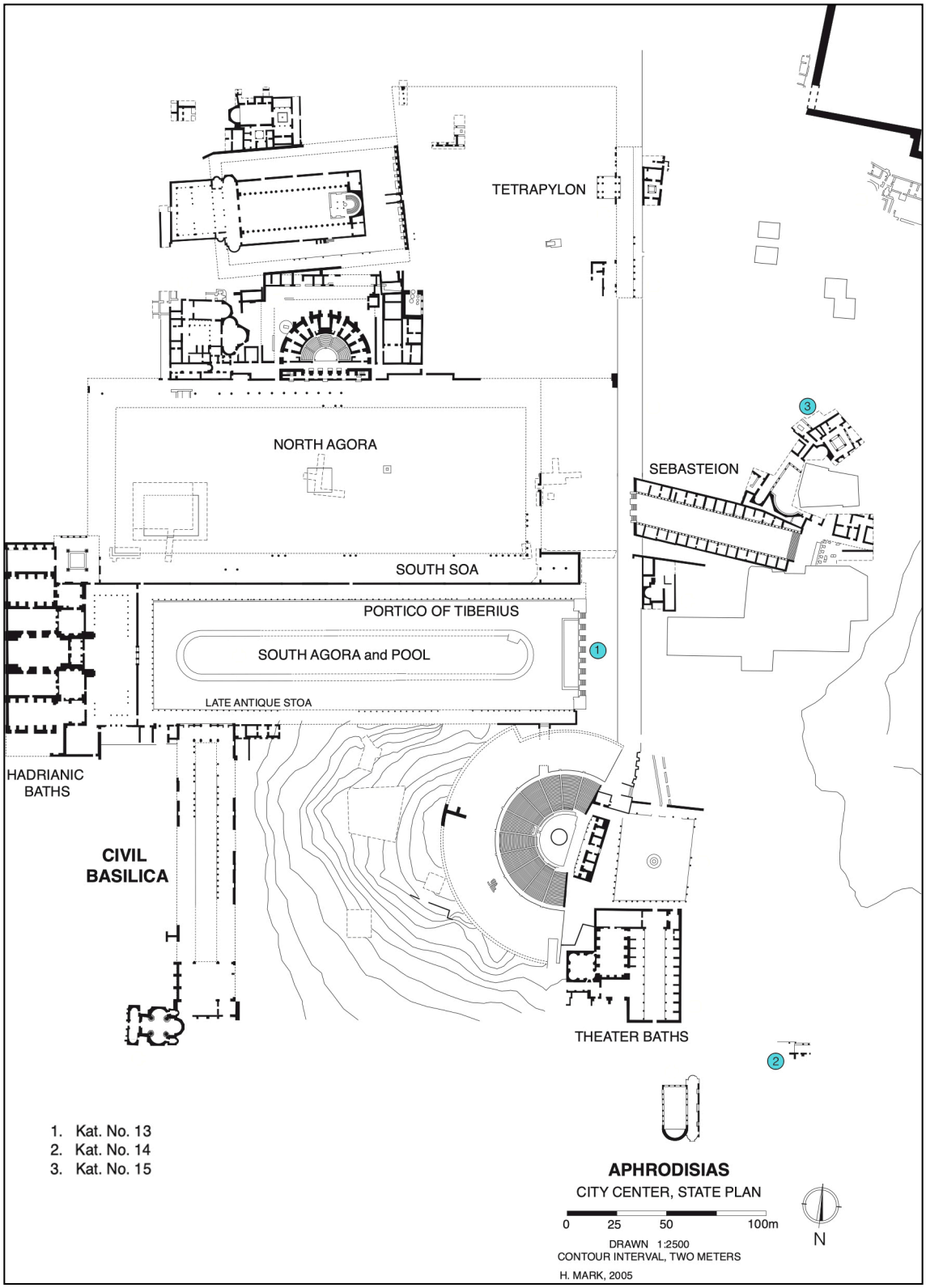
Plan 1. Laodikeia Kent Planı
(Şimşek, 2016: Fig. 13'den işlenerek)

Plan 2. Sardis Kent Planı (Crawford, 1990: Fig. 4)

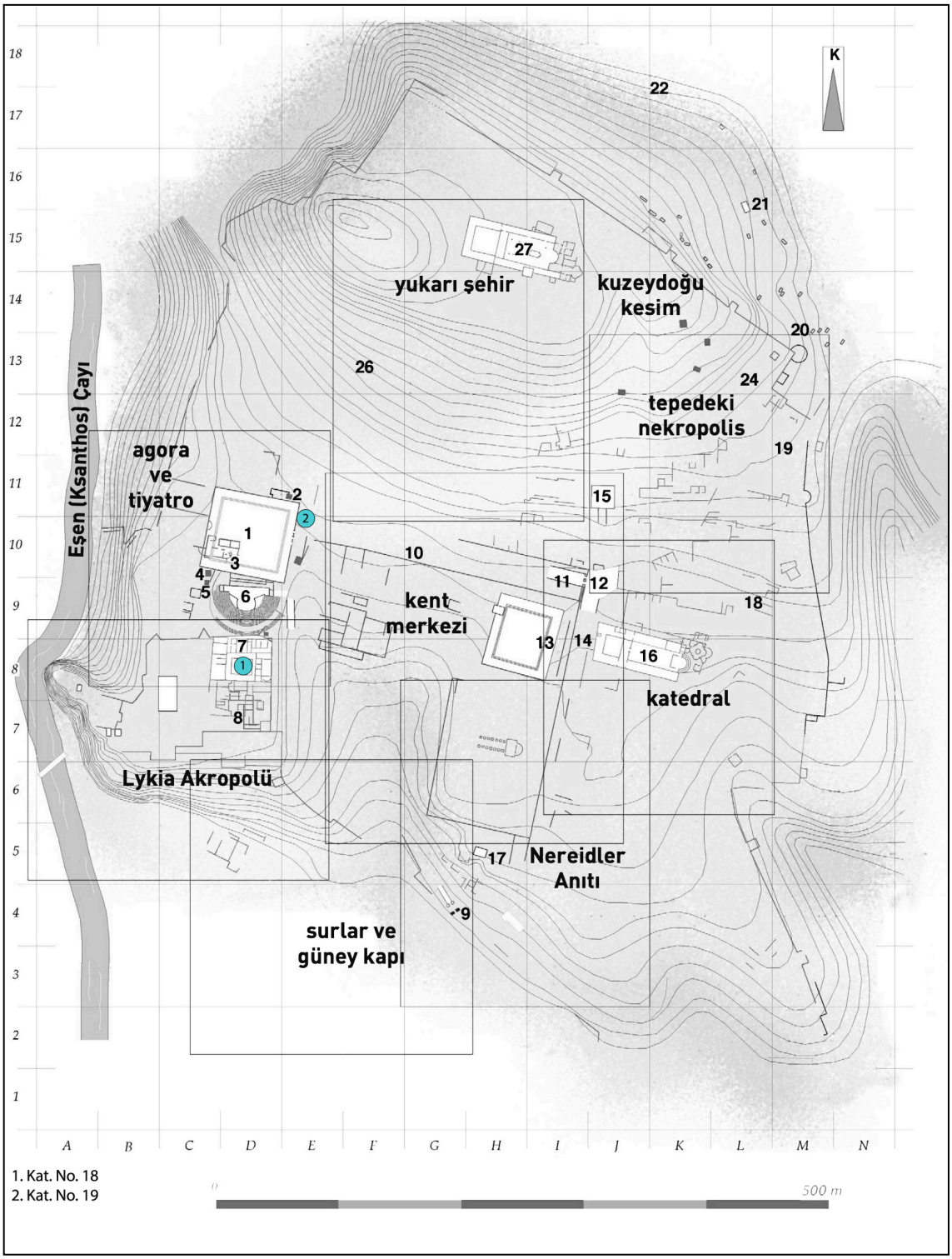

Plan 3. Efes Kent Planı
(Krinzinger ve Ruggendorfer, 2017: Abb. 1'den işlenerek)

Plan 4. Aphrodisias Kent Planı (Stinson, 2016: Fig. 2'den işlenerek)

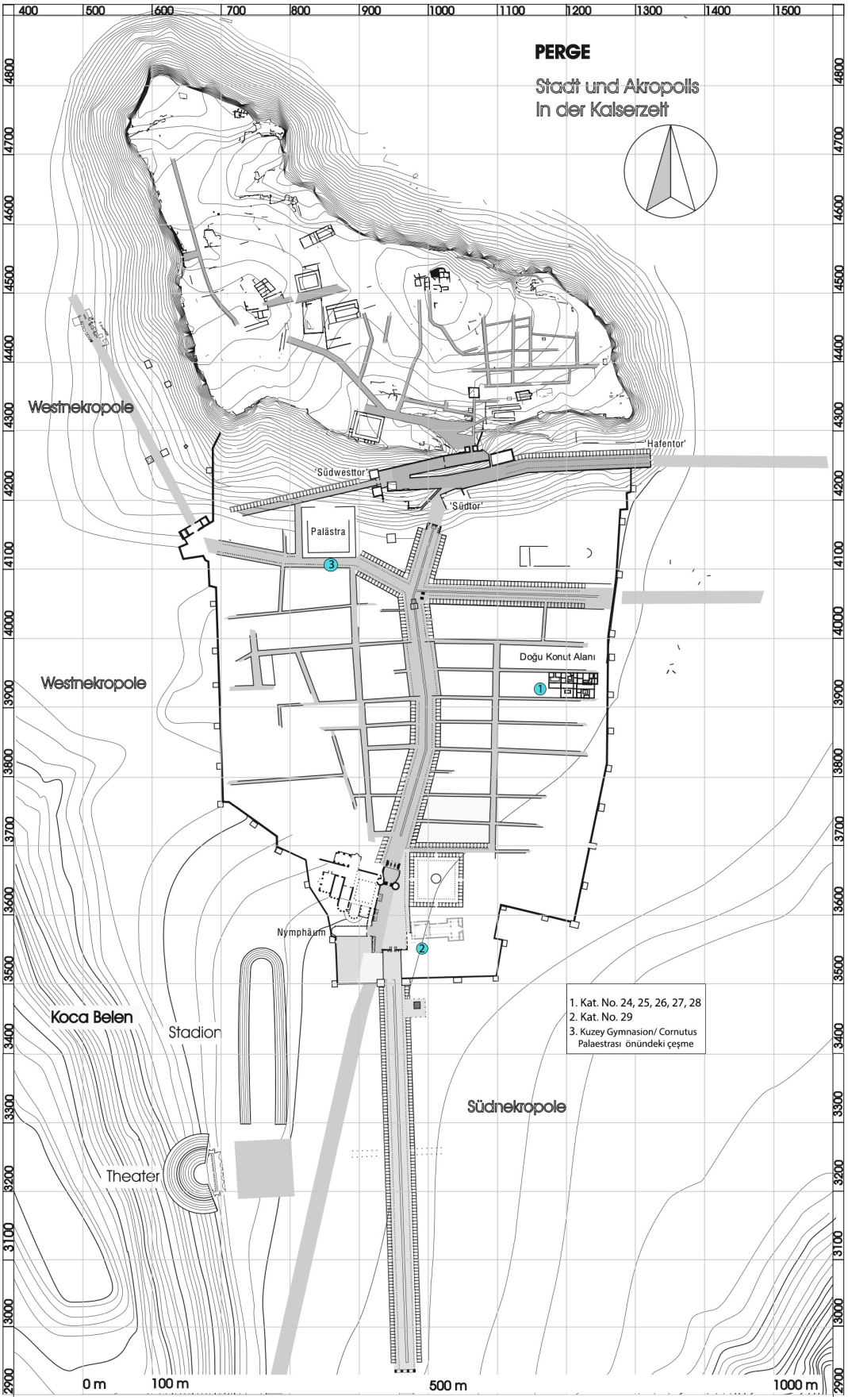
Plan 5. Kibyra Kent Planı
(Özüdoğru, 2018b: Fig. 5'den işlenerek)

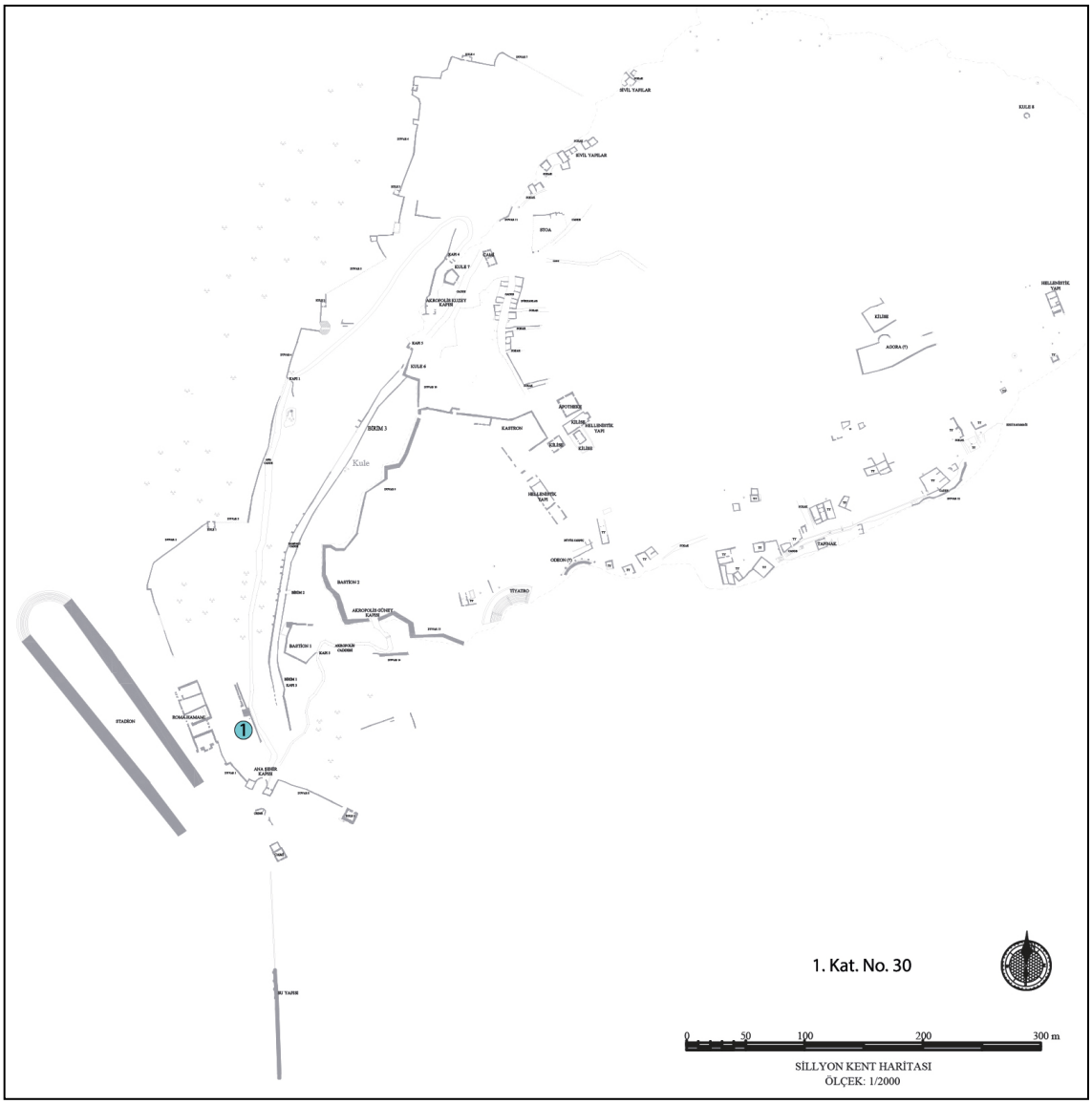
Plan 6. Ksanthos Kent Planı
(Seyirci, 2017: Res. 1'den işlenerek)

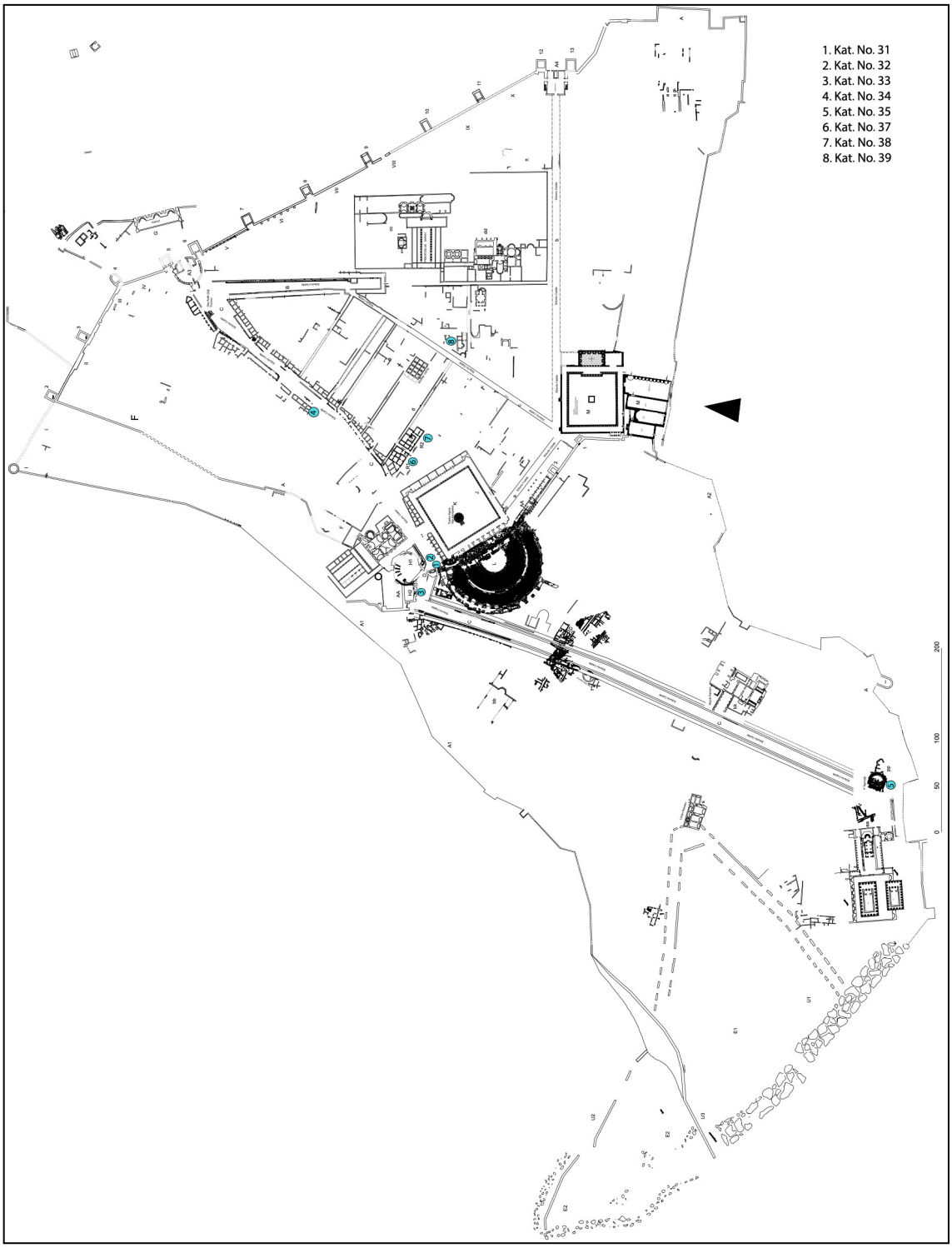
Plan 7. Olympos Kent Planı
(Olympos Kazı Arşivi)

Plan 8. Perge Kent Planı (Martini, 2016: Abb. 1'den işlenerek)

Plan 9. Sillyon Kent Planı (Sillyon Kazı Arşivi, Çizen. M. Taşkıran)

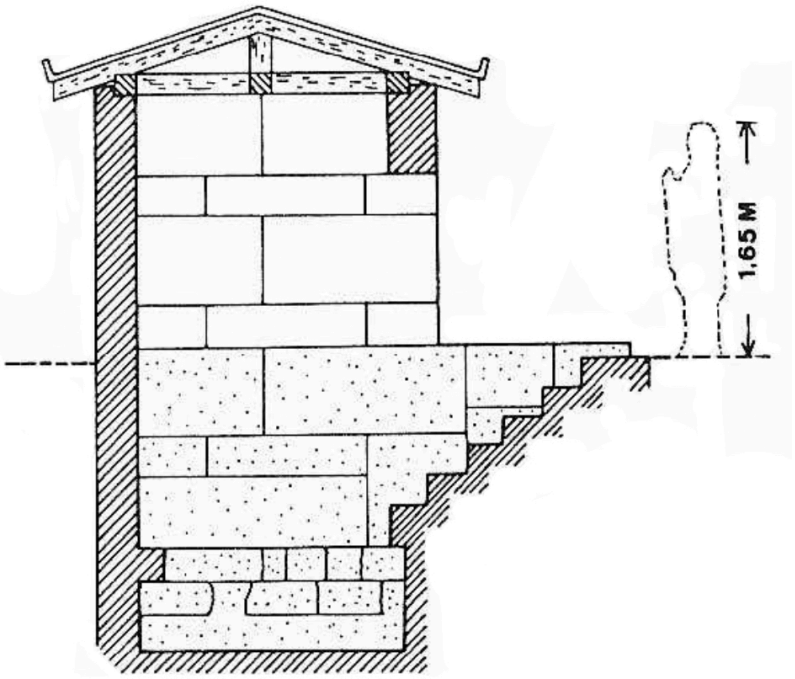

Plan 10. Side Kent Planı
(Yurtsever, 2019: Plan No. 1'den işlenerek)

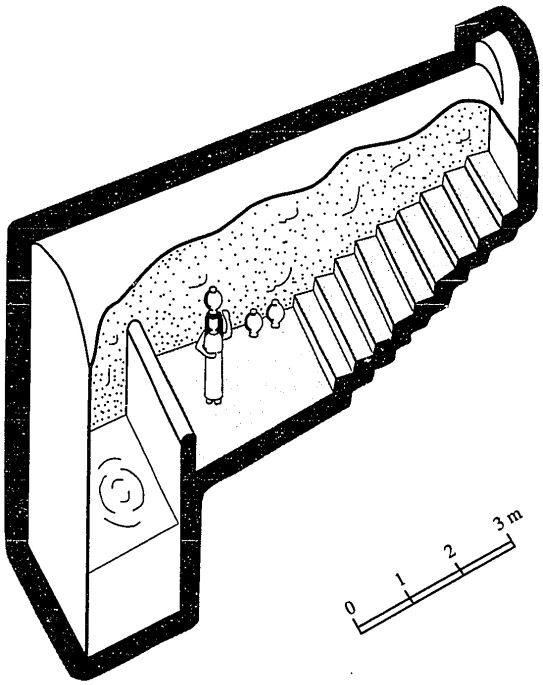

Plan 11. Sagalassos Kent Planı
(Jacobs ve Richard, 2012: Fig.1'den işlenerek)

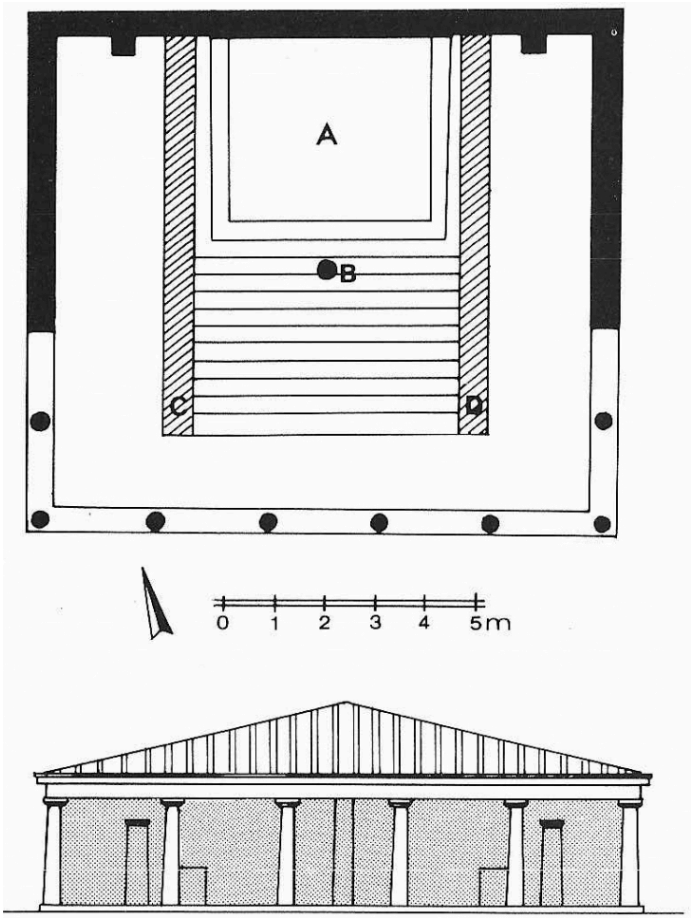
ÇİZİMLER

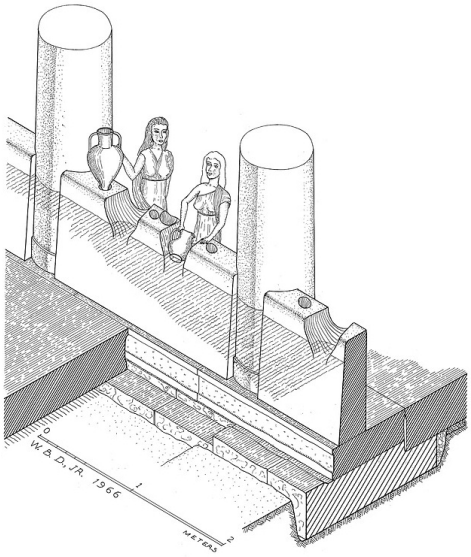
Çizim 1. Aulis'teki Artemis kutsal alanında yer alan basamaklı çeşmenin restitüsyonu (Glaser, 1987: Abb.1)

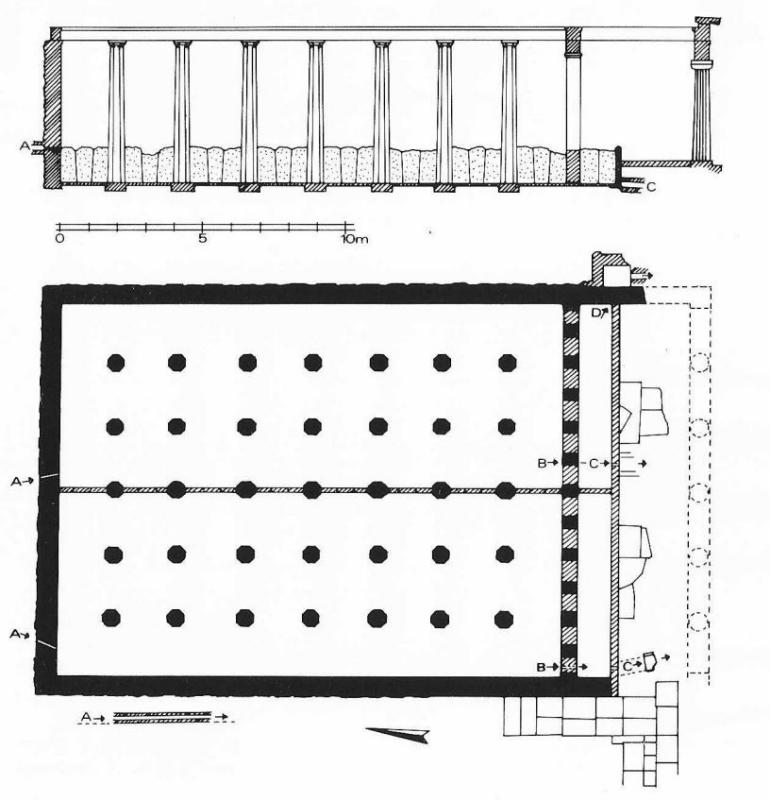
Çizim 2. Korinth Lerna'daki basamaklı kaynak çeşmesinin aksonometrik görünümü (Berg, 1994: Fig.7)

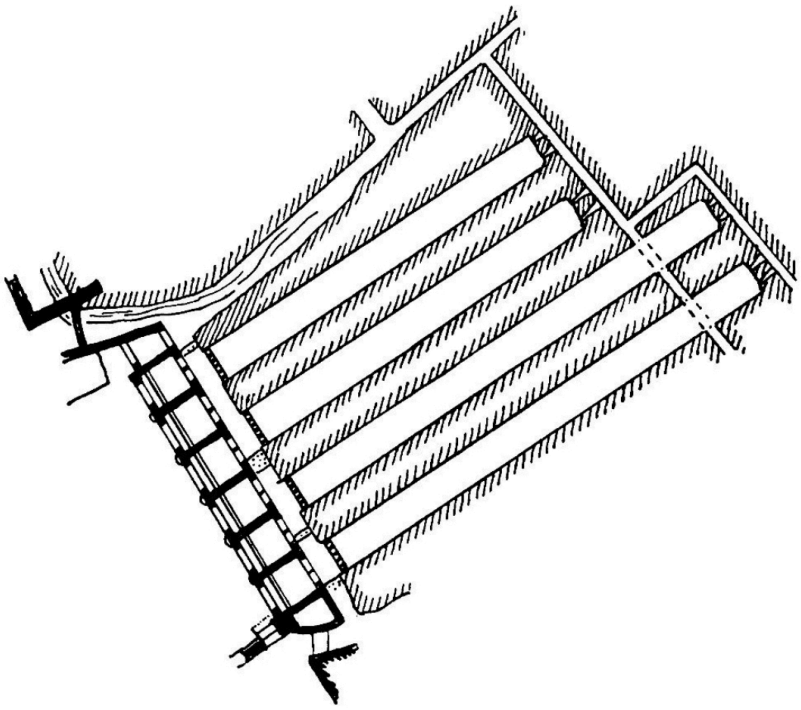
Çizim 3. Delos'taki Minoe Çeşmesi, plan ve cephe restitüsyonu
(Glaser, 1987: Abb. 3)

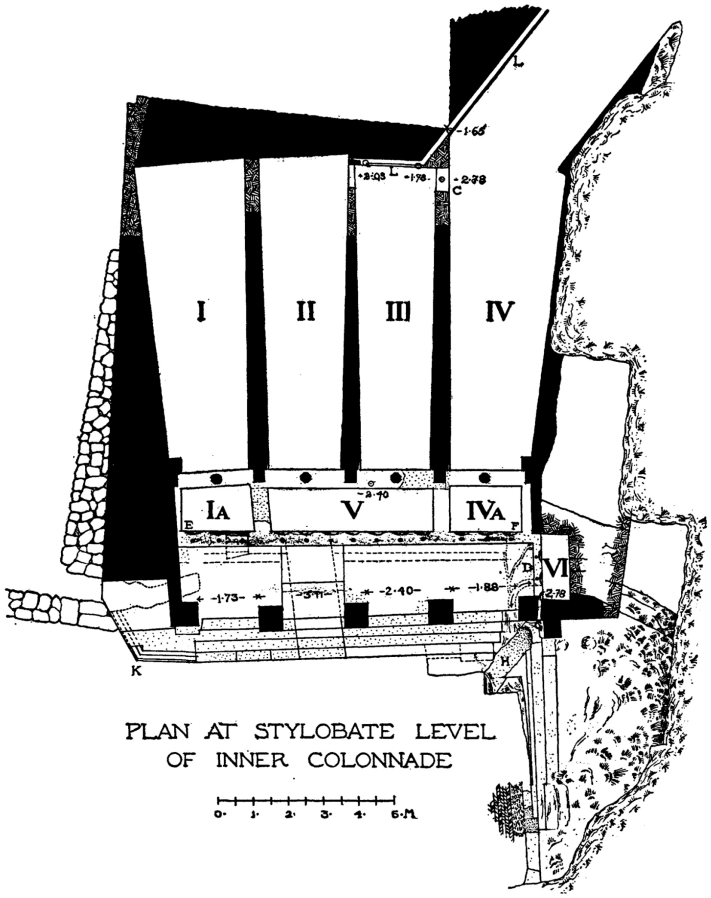
Çizim 4. Atina Agorası Güneybatı Çeşmesi Evi havuz parapetinin aksonometrik görünümü
(Lang, 1968: Fig.26)

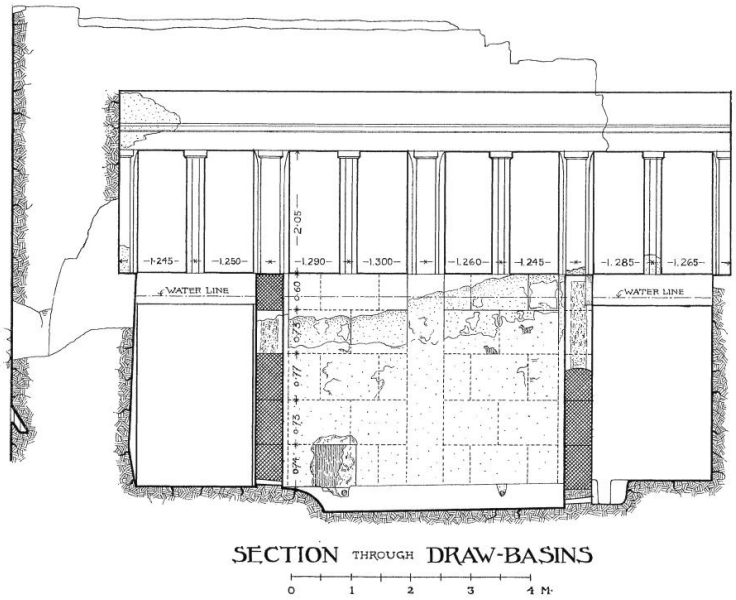
Çizim 5. Megara'daki çeşme evi, plan ve kuzey-güney kesiti (Glaser, 1987: Abb. 11)

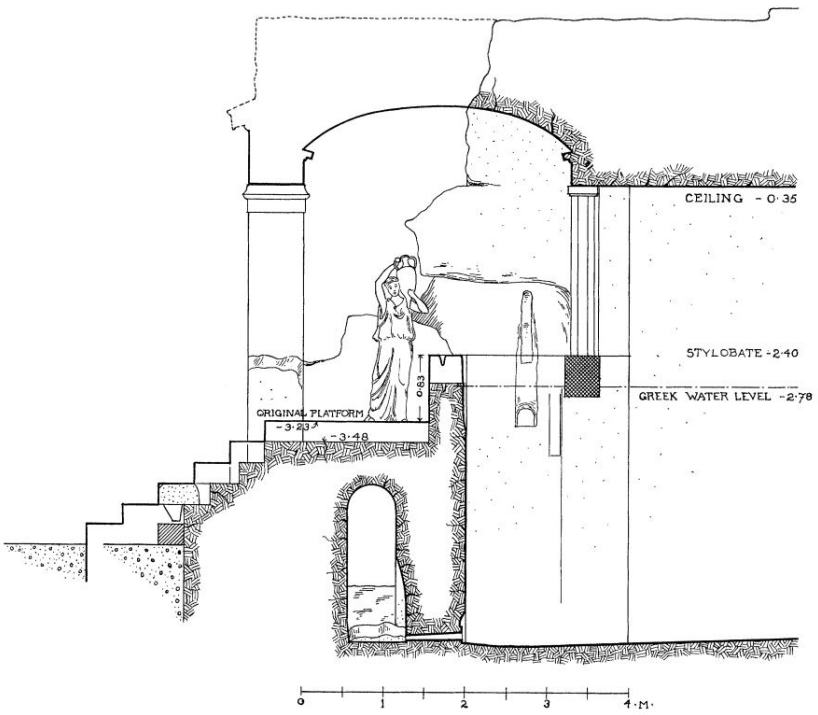
Çizim 6. Peirene Çeşmesi planı (Dunkley, 1936: Fig. 2)

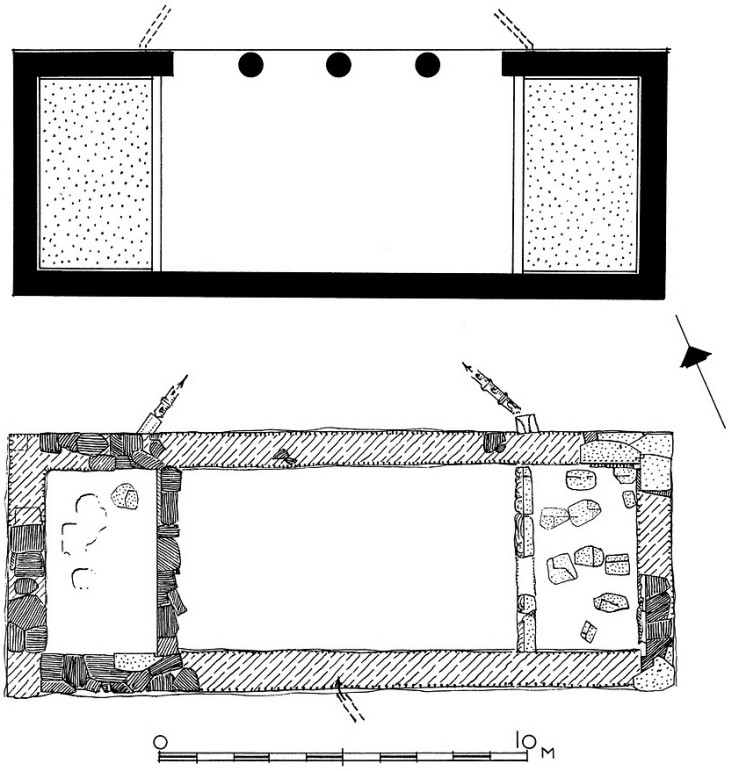
Çizim 7. Glauke Çeşmesi planı (Elderkin, 1910: Fig.2)

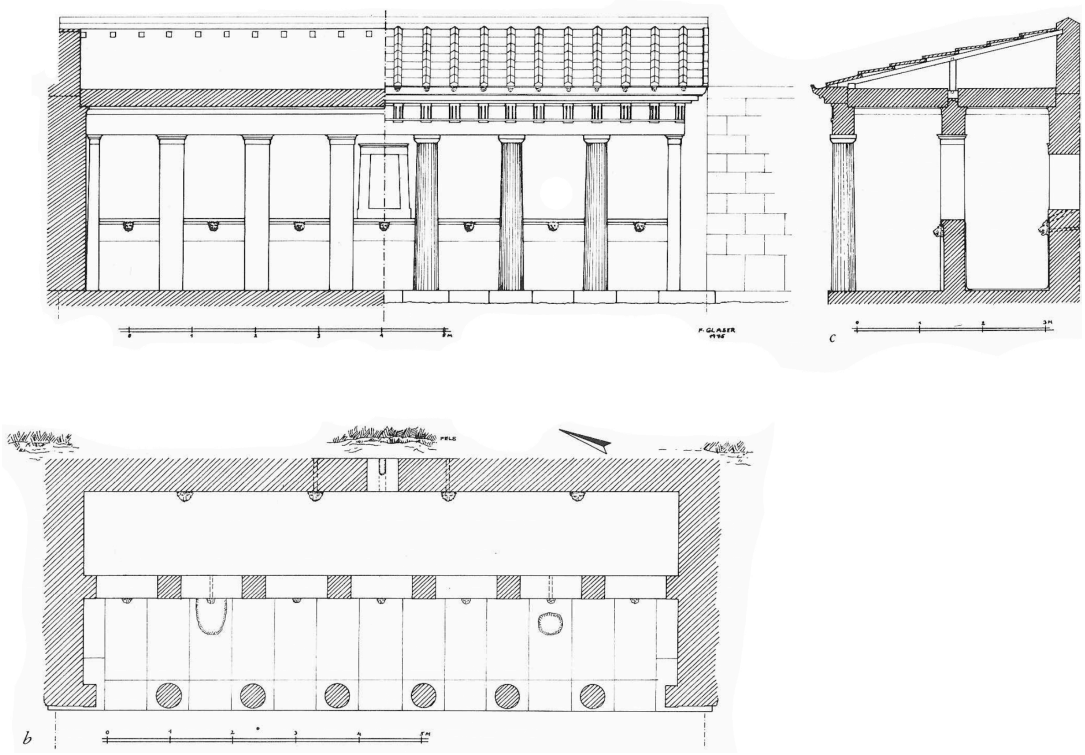
Çizim 8. Glauke Çeşmesi doğu-batı kesiti (Elderkin, 1910: Fig.11)

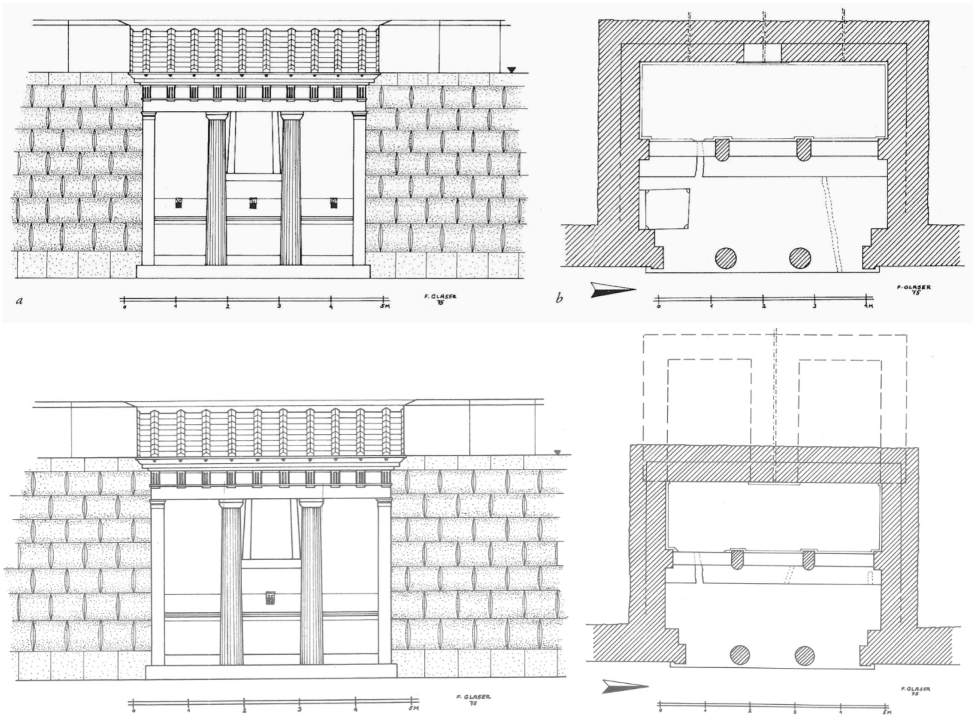
Çizim 9. Glauke Çeşmesi, giriş ve havuz bölümü restitüsyonu
(Elderkin, 1910: Fig.10)

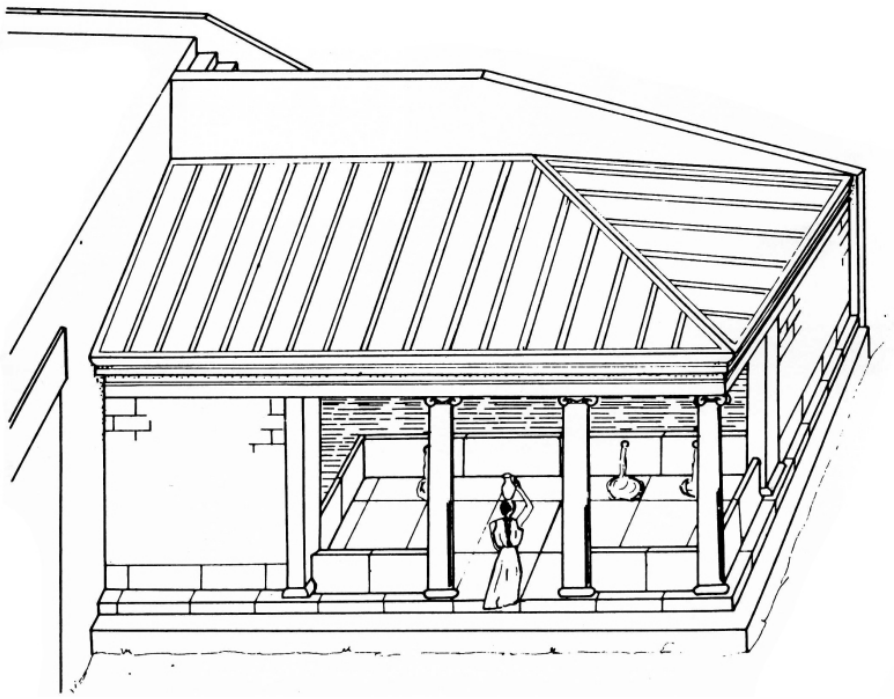
Çizim 10. Atina Agorası'daki Güneydoğu Çeşmesi vaziyet ve restitüsyon planı
(Glaser, 1983: Abb. 123)

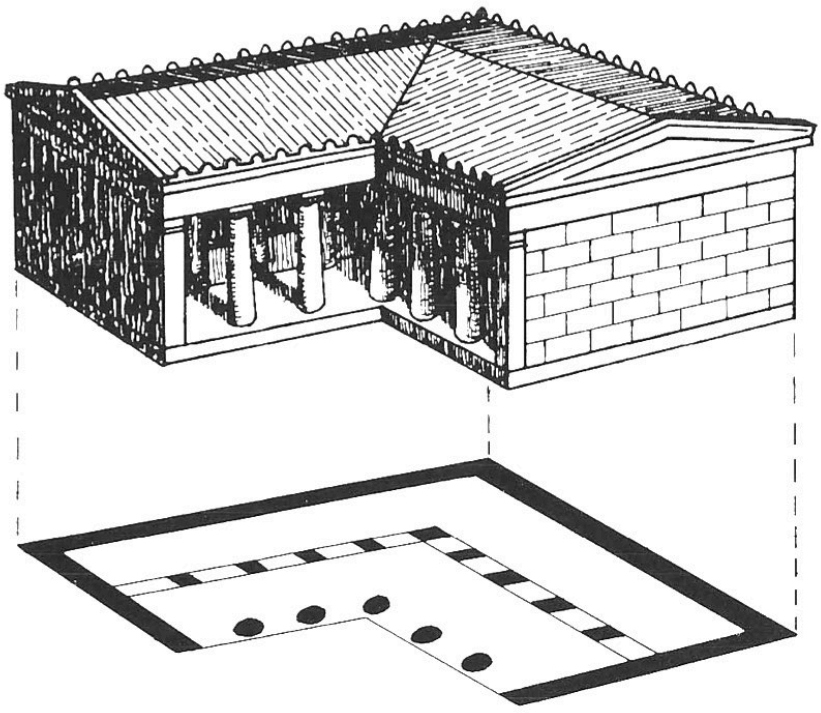
Çizim 11. Rodos Ialysos Çeşmesi'nin plan, kesit ve restitüsyon çizimleri
(Glaser, 1983: Abb. 90-92)

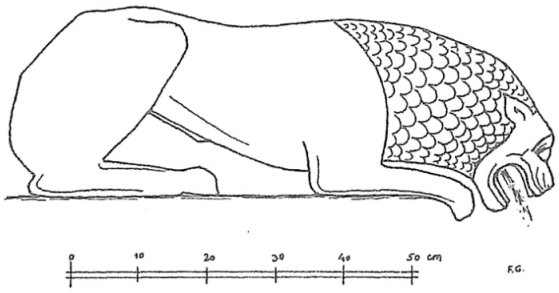
Çizim 12. Sikyon kentindeki çeşme evlerinin cephe ve planları
(Glaser, 2000: Abb. 10; 1983: Abb. 99,100)

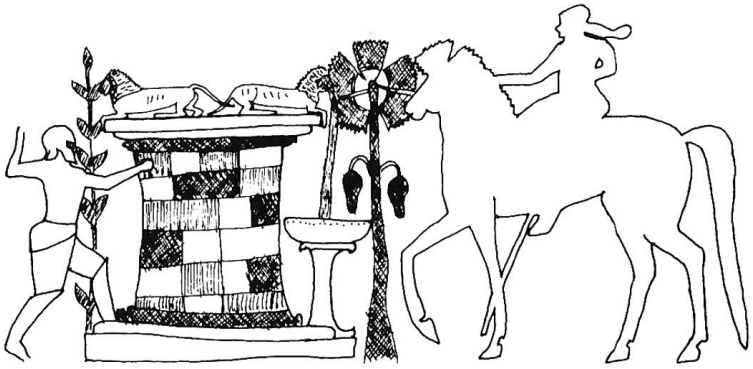
Çizim 13. Dipylon Kapı Kompleksi Çeşmesi - restitüsyon
(http:www.romanaqueducts.info/aquasite/athens1/foto14.html)

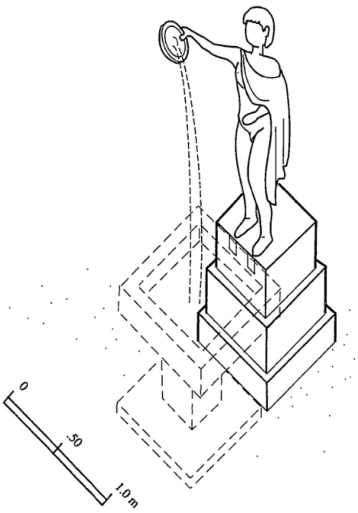
Çizim 14. Atina Agorası'nın güneydoğu köşesinde yer alan çeşme - restitüsyon
(Glaser, 1987: Abb.6)

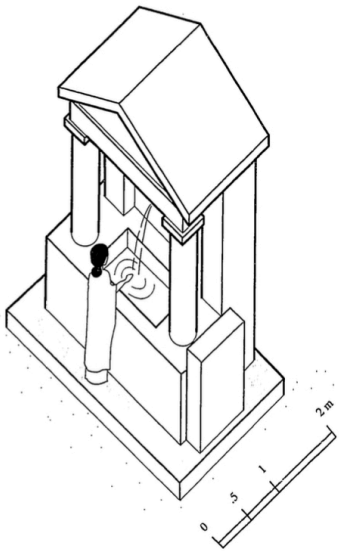
Çizim 15. Olympia Aslanı (Glaser, 1983: Abb.178)

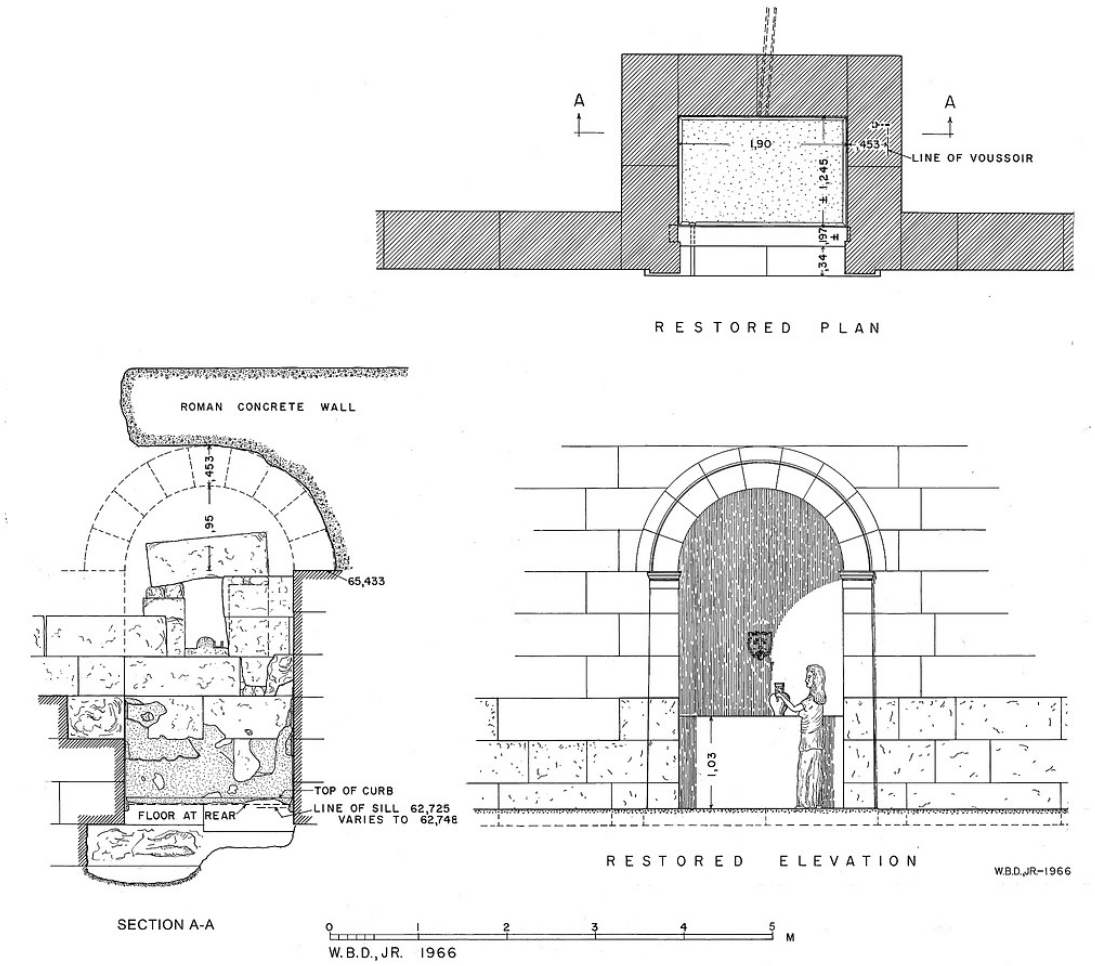
Çizim 16. Boğaların Mezarı (Tomba dei Tori)'nda yer alan fresk (Glaser,1983: Abb.180)

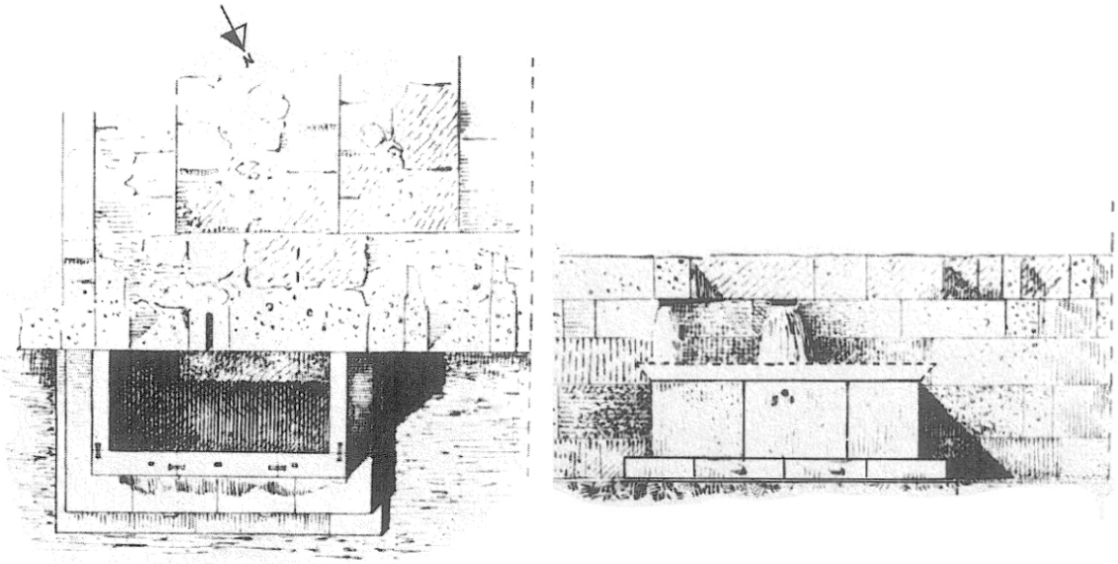
Çizim 17. Epidauros'taki heykele ait restitüsyon çizimi (Berg, 1994: Fig.19)

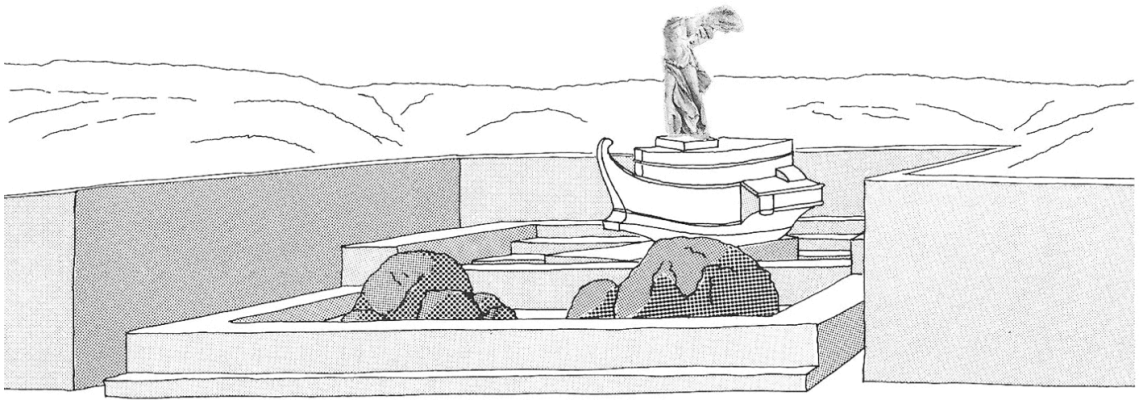
Çizim 18. Korinth'teki Asklepieion kutsal alanının güneydoğu girişinde yer alan aediculalı çeşmeye ait restitüsyon çizimi (Berg,1994: Fig.20)

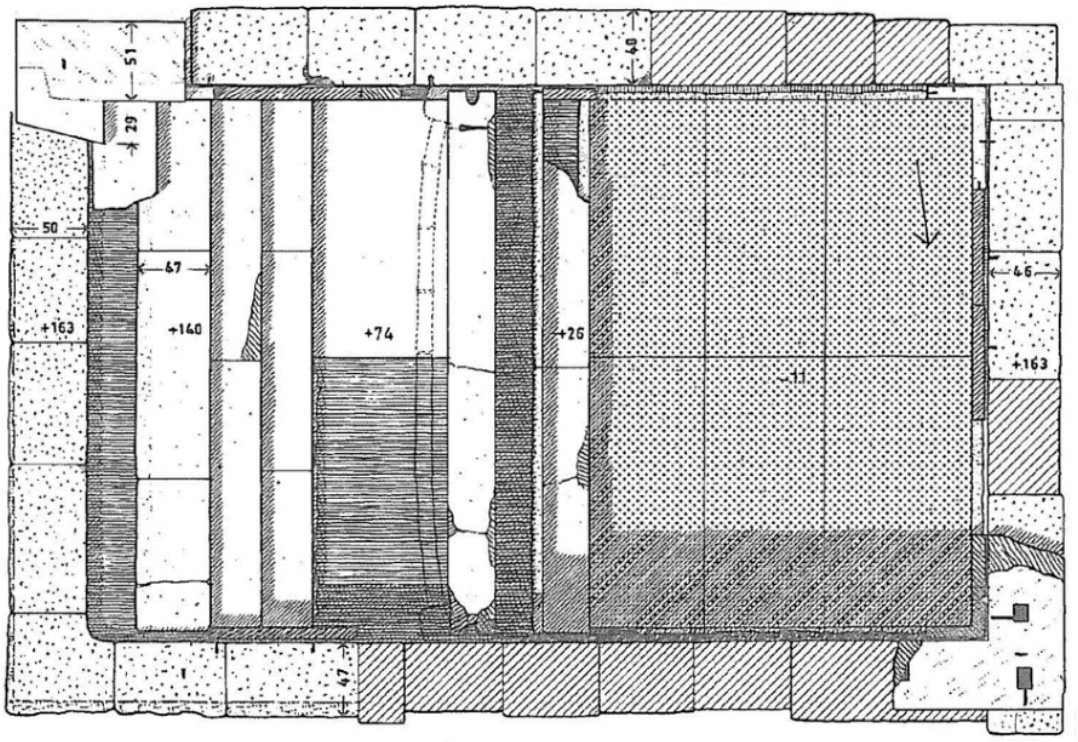
Çizim 19. Atina'daki II No.lu Güney Stoa'da yer alan nişli çeşme, plan, ön görünüş ve cephe restitüsyonu (Traill, 1968: Fig.11)

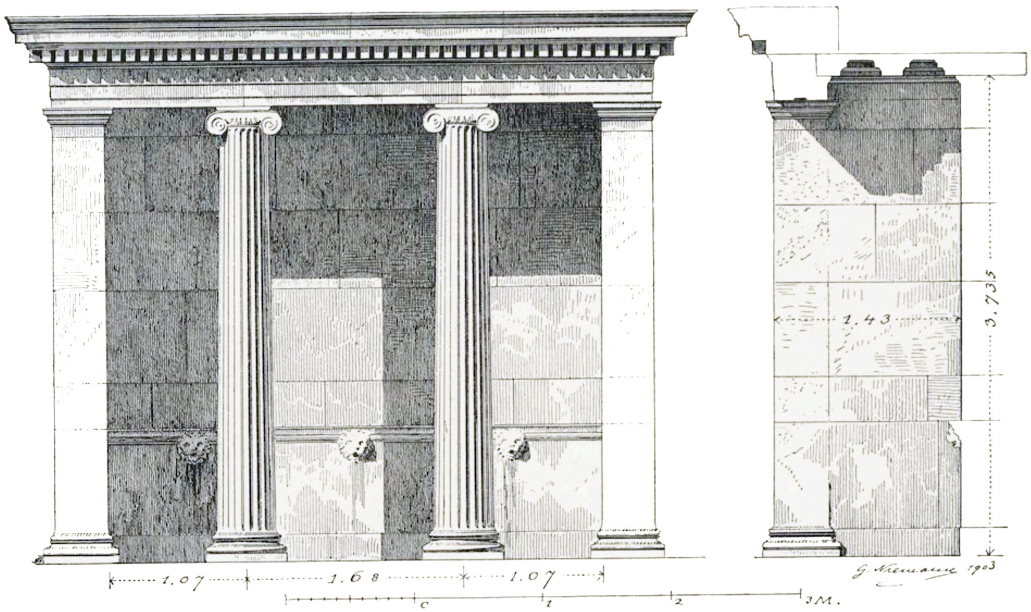
Çizim 20. Kos Asklepeios Kutsal Alanı Batı Çeşmesi (Glaser,1983: Abb.53)

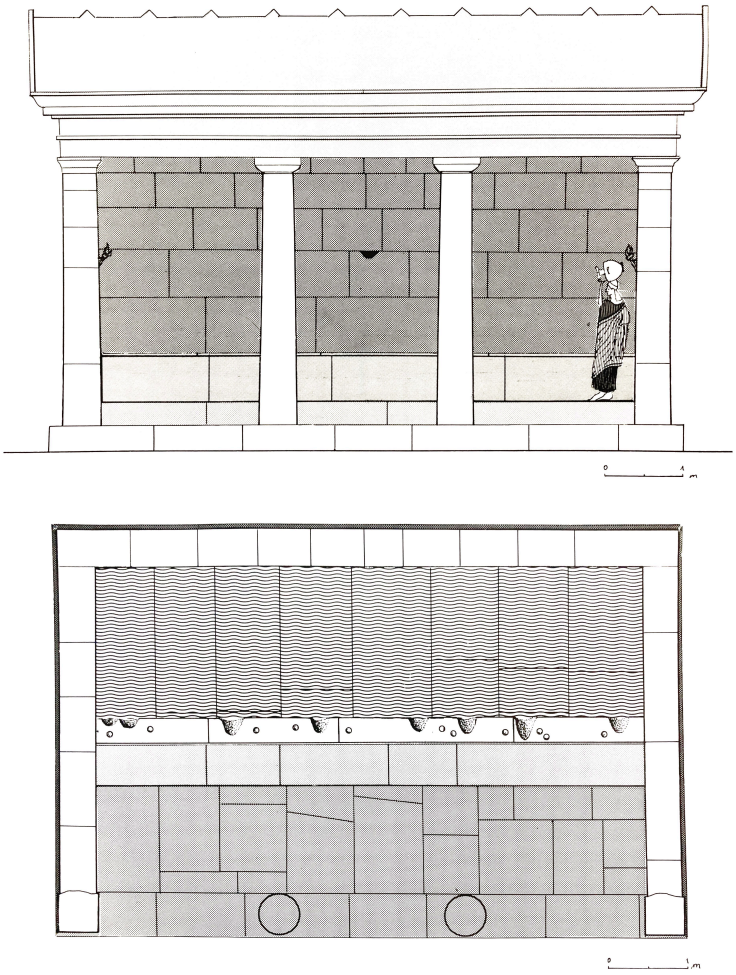
Çizim 21. Semadirek Nikesi, restitüsyon çizimi (Glaser, 1987: Abb.16)

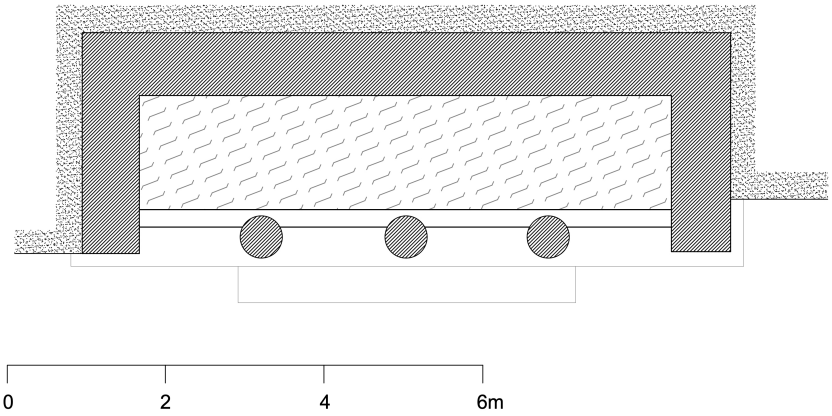
Çizim 22. Pergamon Asklepeios Kutsal Alanı'ndaki basamaklı çeşme planı
(Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.147)

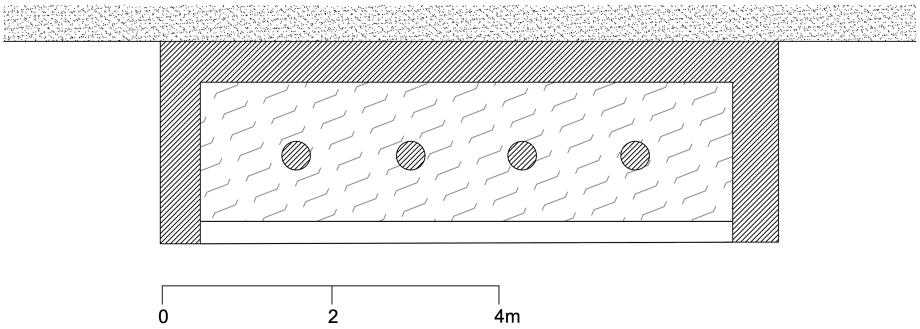
Çizim 23. Efes Tiyatro Çeşmesi, ön cephe (Hölder, 1923: Fig. 271)

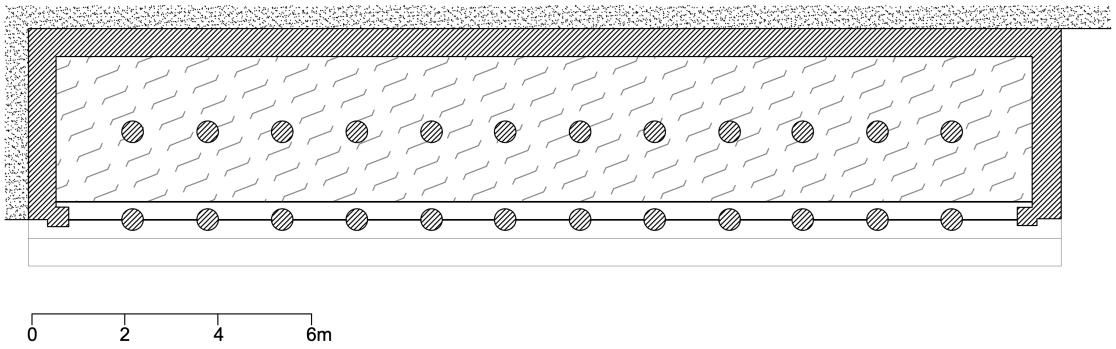
Çizim 24. Kaunos Liman Agorası Çeşme Binası, plan ve cephe restitüsyonu (Işık, 1994: Lev.15,18)

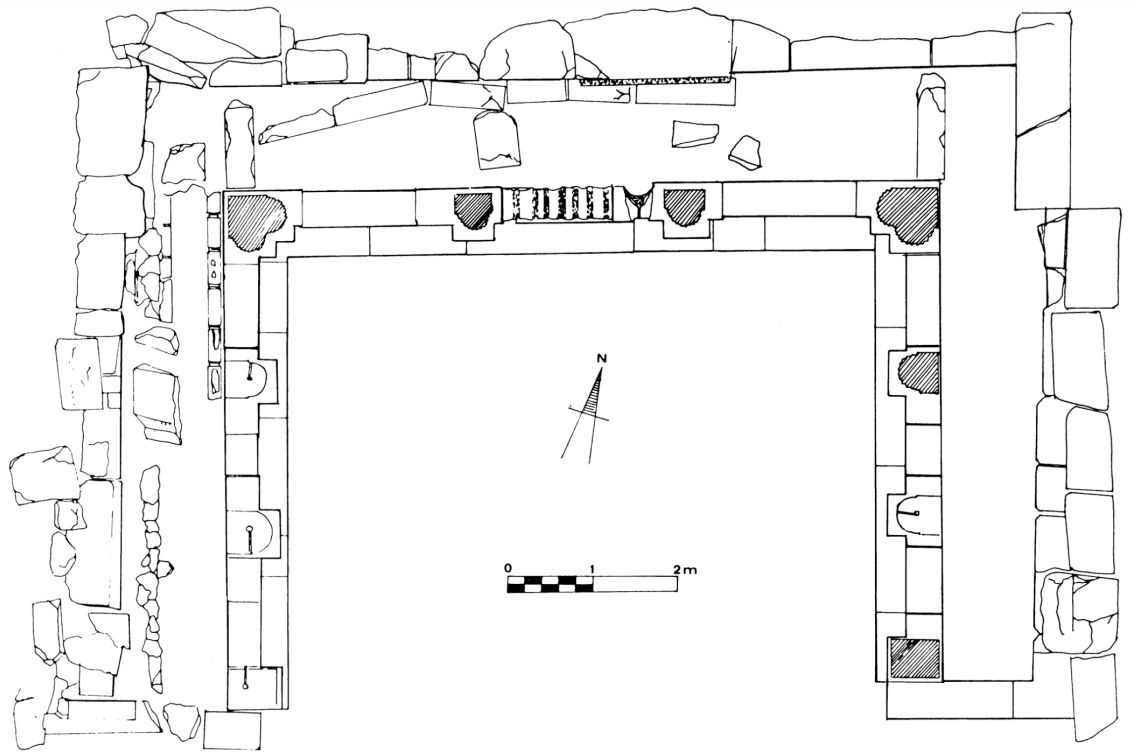
Çizim 25. Labranda Andron B'nin önündeki terasta yer alan çeşmenin planı
(Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.136'dan işlenerek)

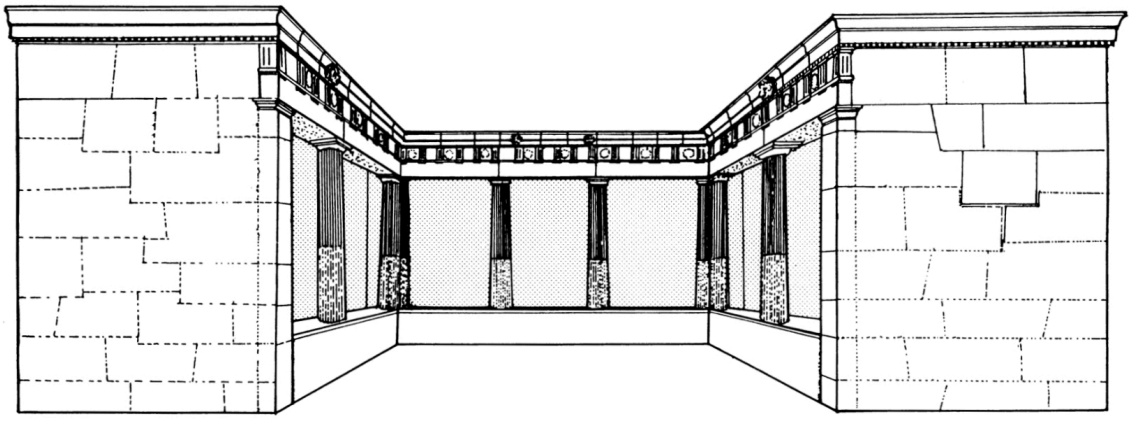
Çizim 26. Pergamon Agios-Stratigos Çeşmesi planı
(Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.153'den işlenerek)

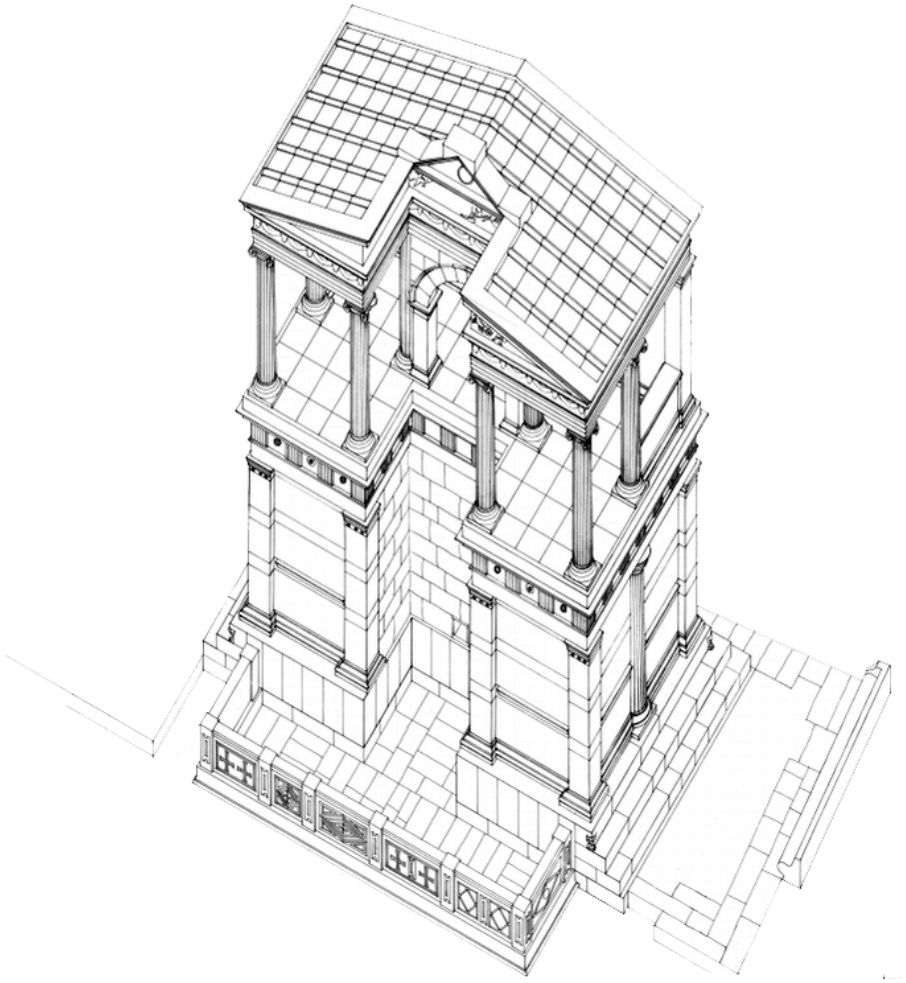
Çizim 27. Pergamon, Gymnasium yakınlarındaki çeşmenin planı
(Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.151'den işlenerek)

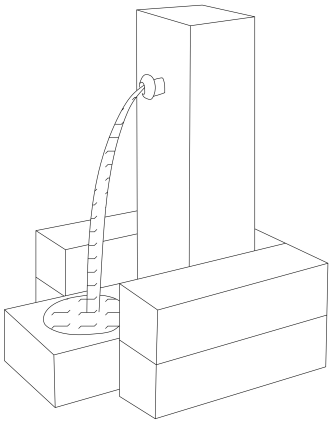
Çizim 28. Sagalassos, Geç Helenistik Çeşme Evi planı
(Waelkens, 1992: Fig.1)

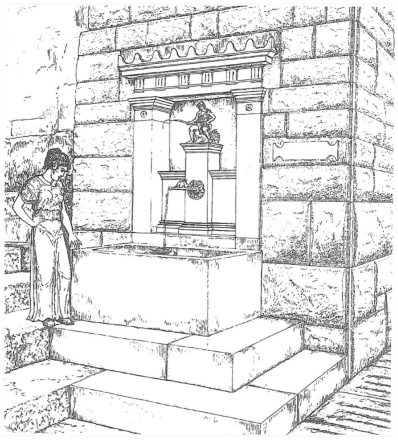
Çizim 29. Sagalassos, Geç Helenistik Çeşme Evi'nin restitüsyon çizimi (Waelkens, 1991: Fig.3)

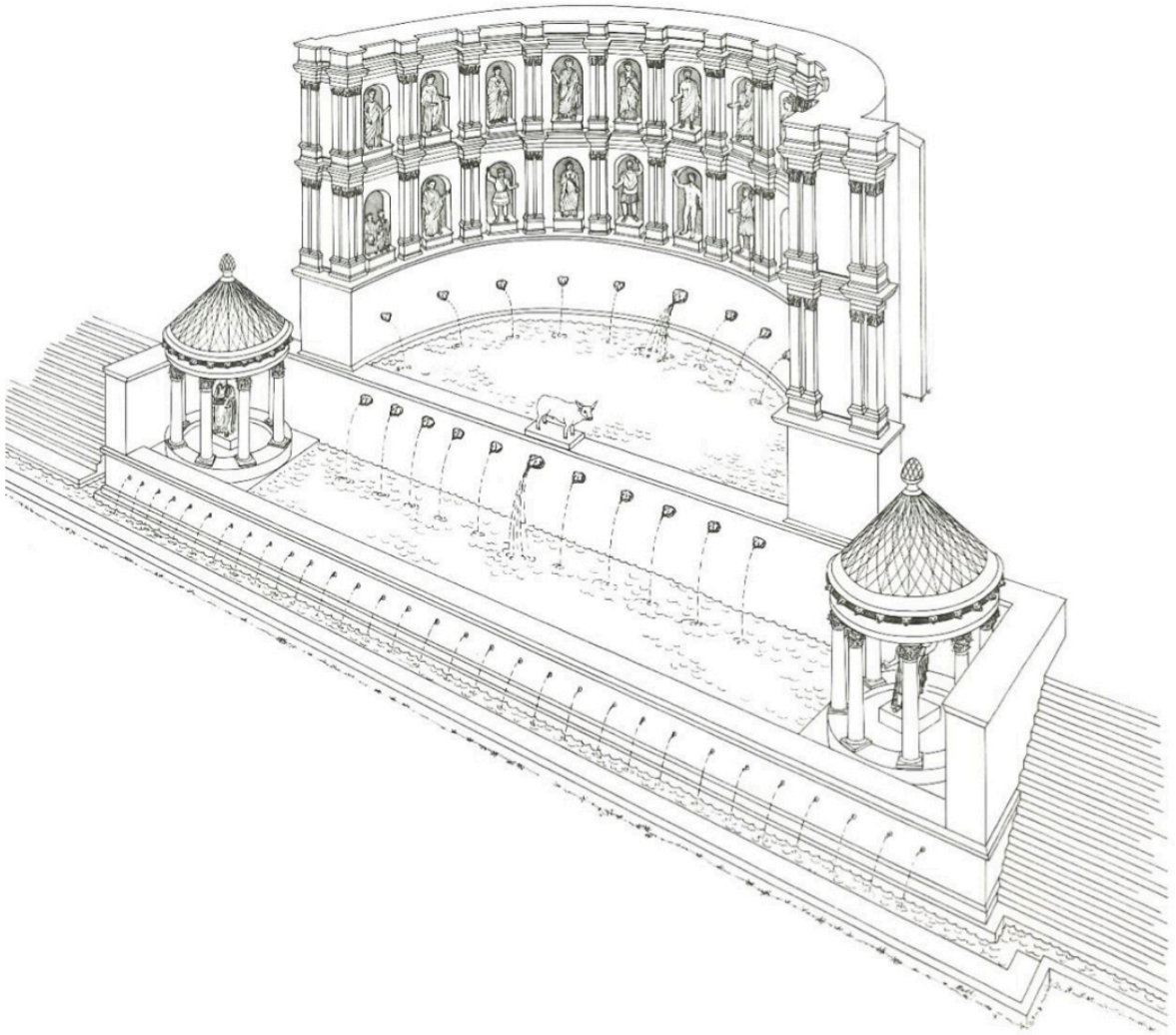
Çizim 30. Efes, Androklos Heroonu rekonstrüksiyon çizimi
(ÖAW Arşivi, Dia:A-W-OAI-PLN-14001)

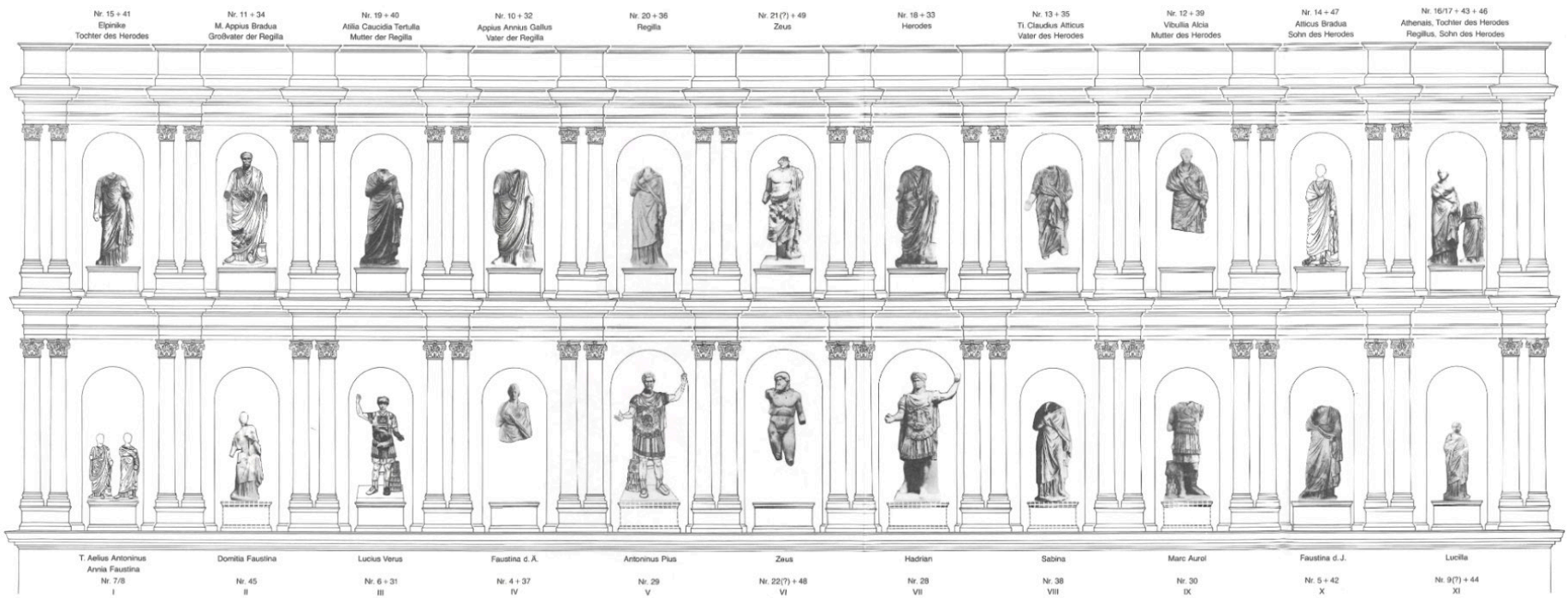
Çizim 31. Priene, Kaynak Kapısı Caddesi'nde yer alan sokak çeşmesi (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.162a'dan işlenerek)

Çizim 32. Priene, Batı Kapısı Caddesi üzerindeki çeşmenin restitüsyon çizimi (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.163b)

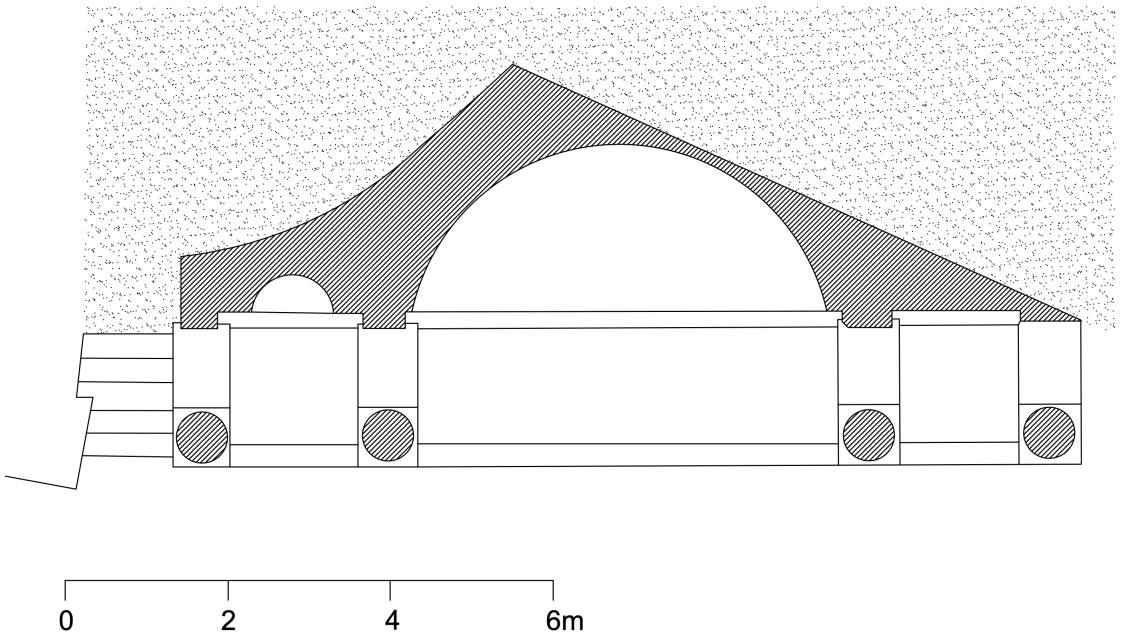
Çizim 33. Olympia, Herodes Atticus Çeşmesi, restitüsyon çizimi (Bol, 1984: Beilage 5)

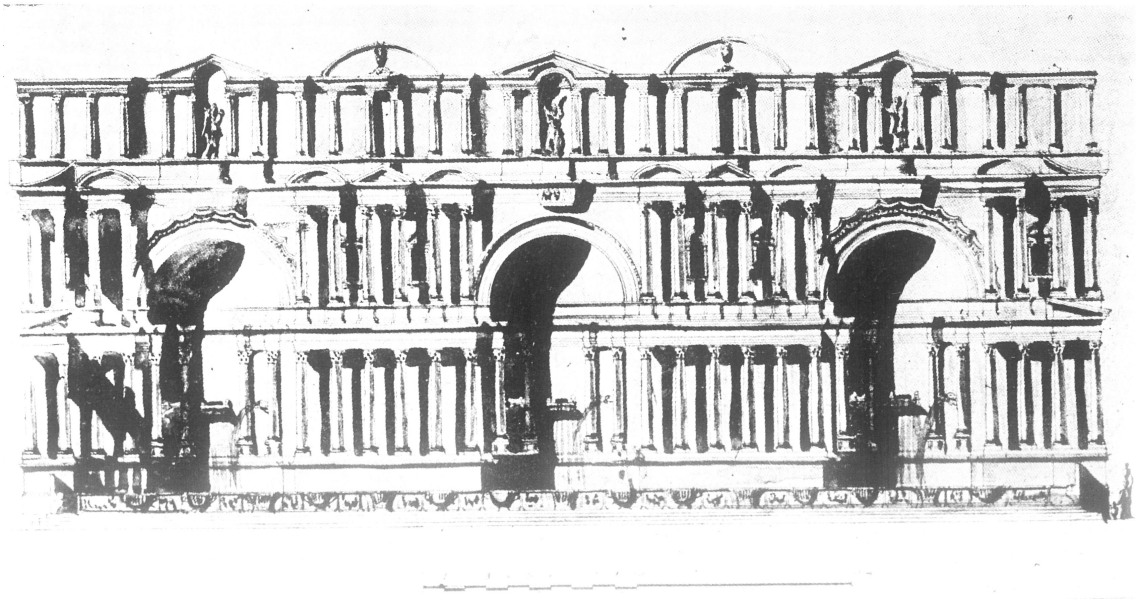
Çizim 34. Olympia, Herodes Atticus Çeşmesi, heykel programı (Bol, 1984: Beilage 4)

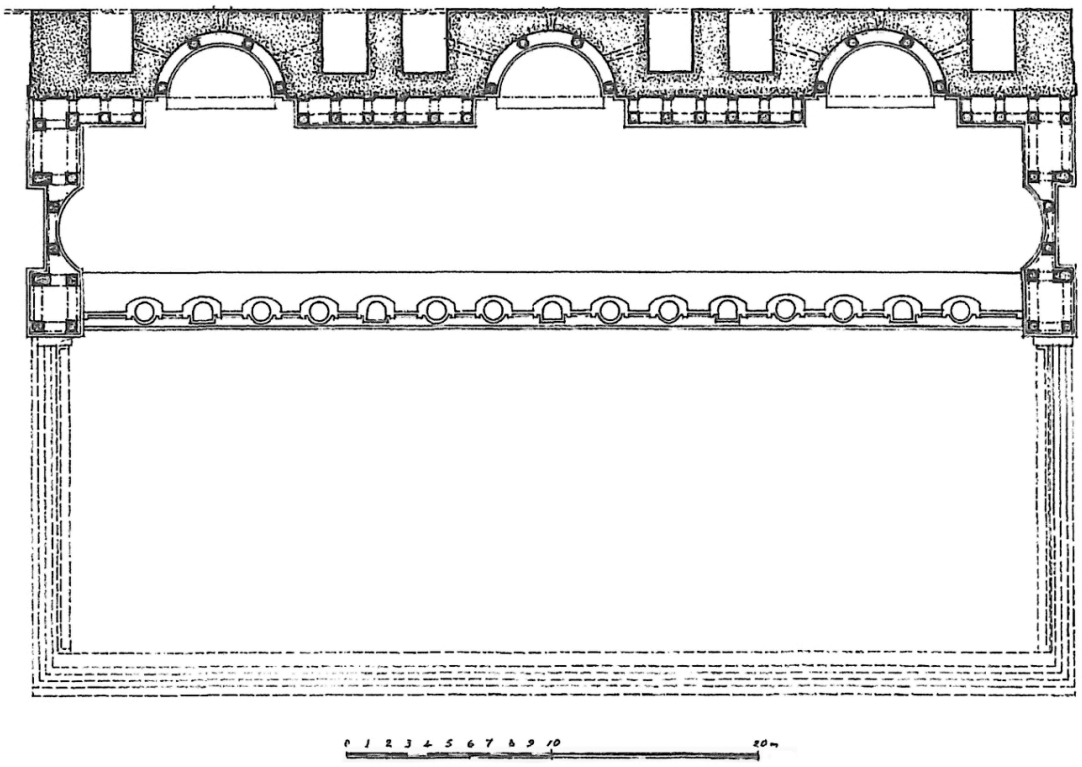
Çizim 35. Lokroi, terracotta çeşme modeli
(Can, 2019: Res. 36a)

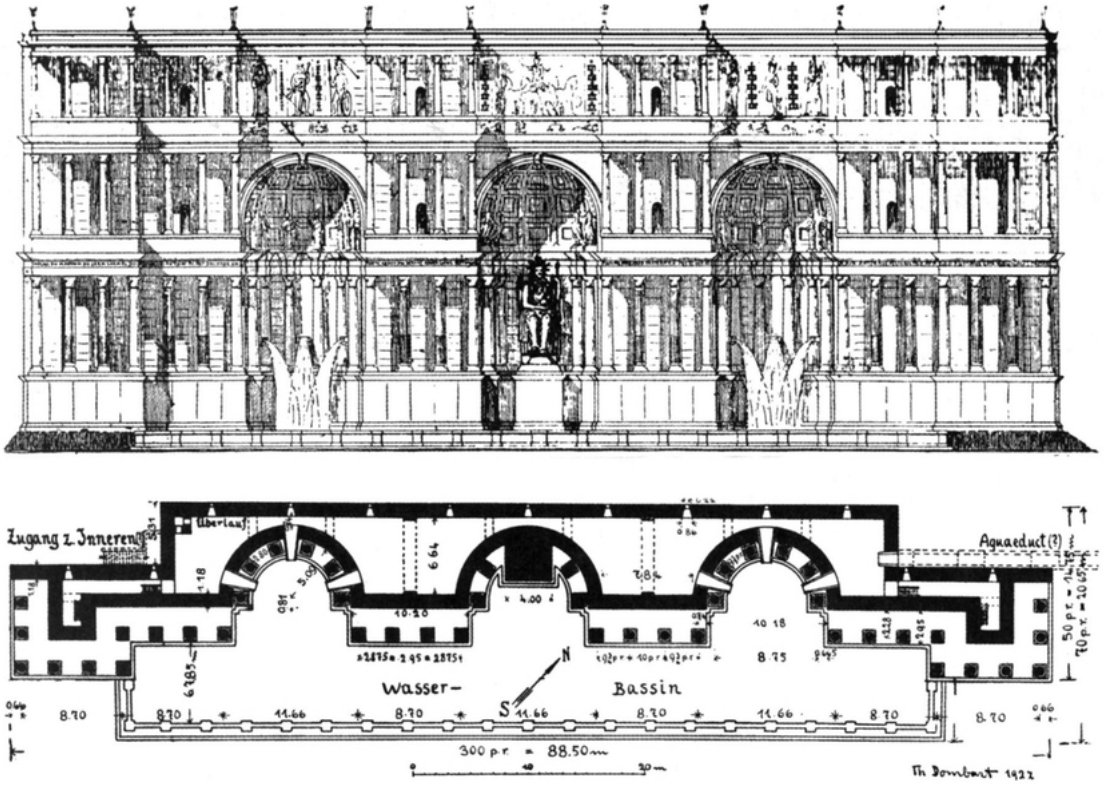
Çizim 36. Efes, Hydreion planı
(Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.112a'dan işlenerek)

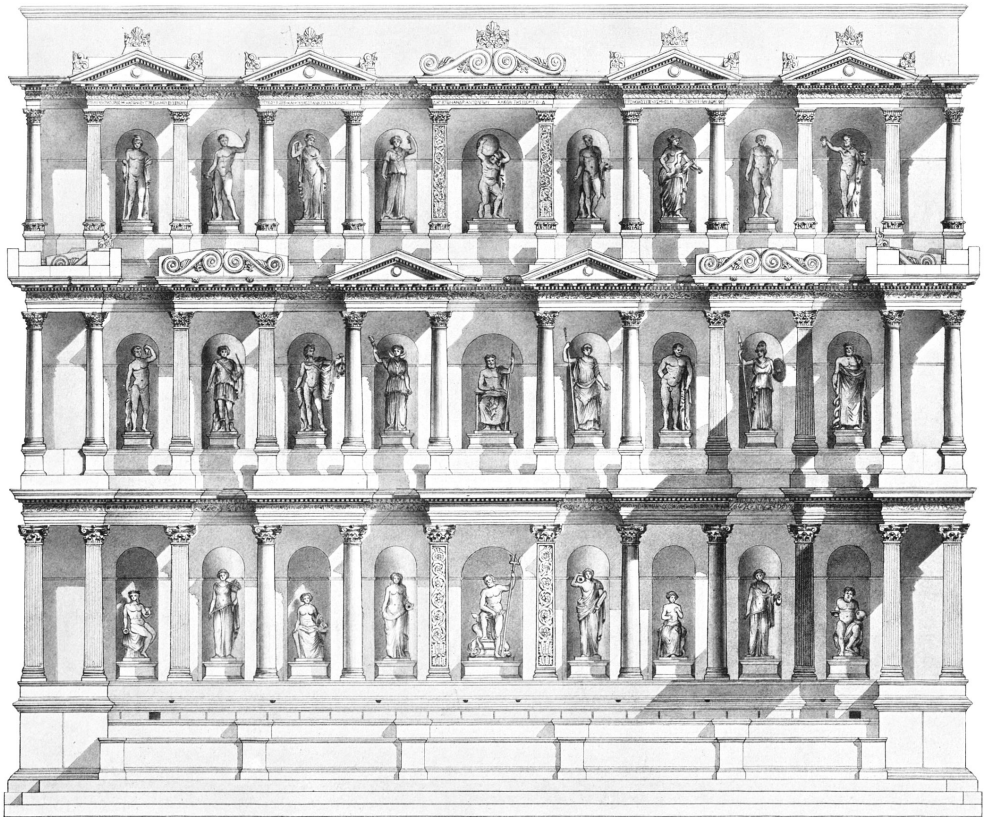
Çizim 37. Side Anıtsal Çeşme Binası ön cephe restitüsyonu
(Mansel, 1978: Res. 102)

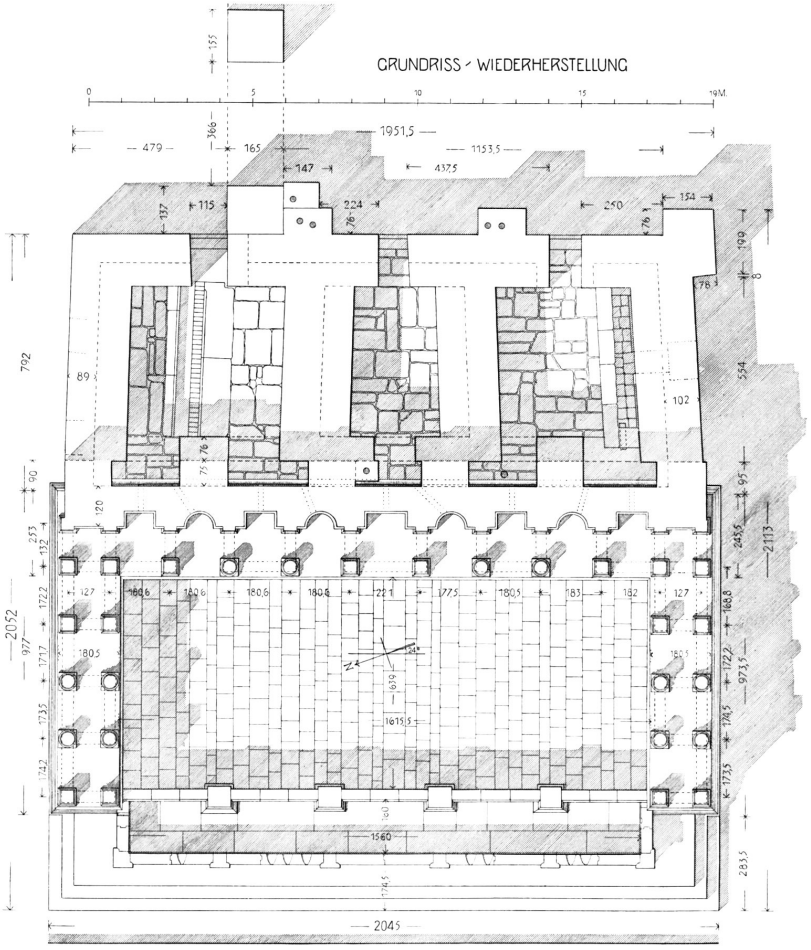
Çizim 38. Side Anıtsal Çeşme Binası planı
(Mansel, 1978: Res.102)

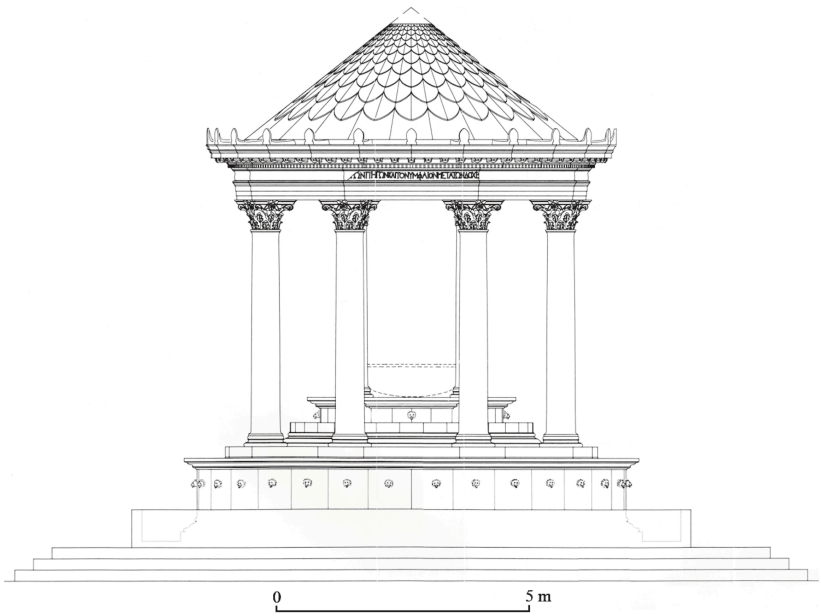
Çizim 39. Roma, Septizodium Çeşmesi planı ve cephe restitüsyonu (Dombart, 1922)

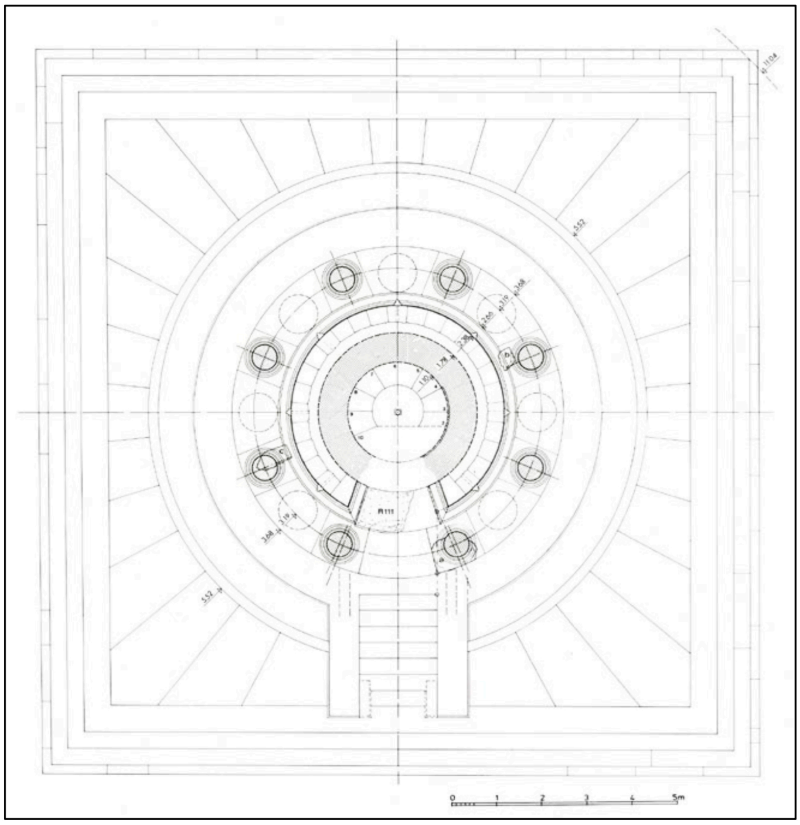
Çizim 40. Milet, Anıtsal Çeşme Binası ön cephe restitüsyonu (Hülsen, 1919: Taf. 58)

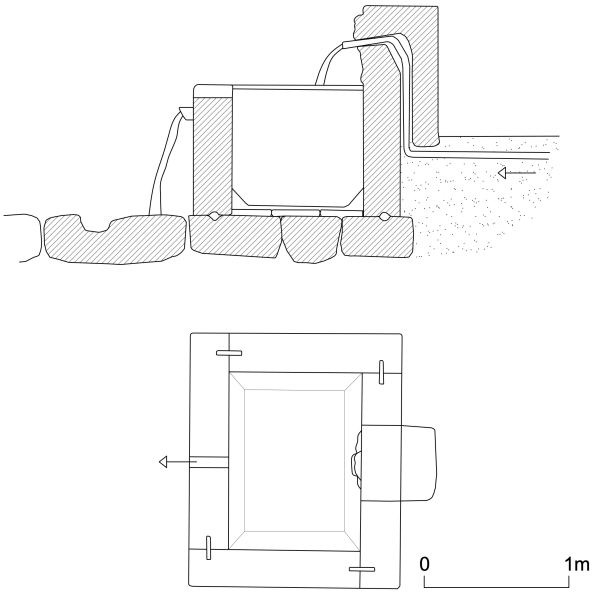
Çizim 41. Milet, Anıtsal Çeşme Binası restitüsyon planı (Hülsen, 1919: Taf. 48)

Çizim 42. Argos Agorası Dairesel Çeşme restitüsyon çizimi
(Marchetti ve Kolokotsas, 1995: Pl. 6)

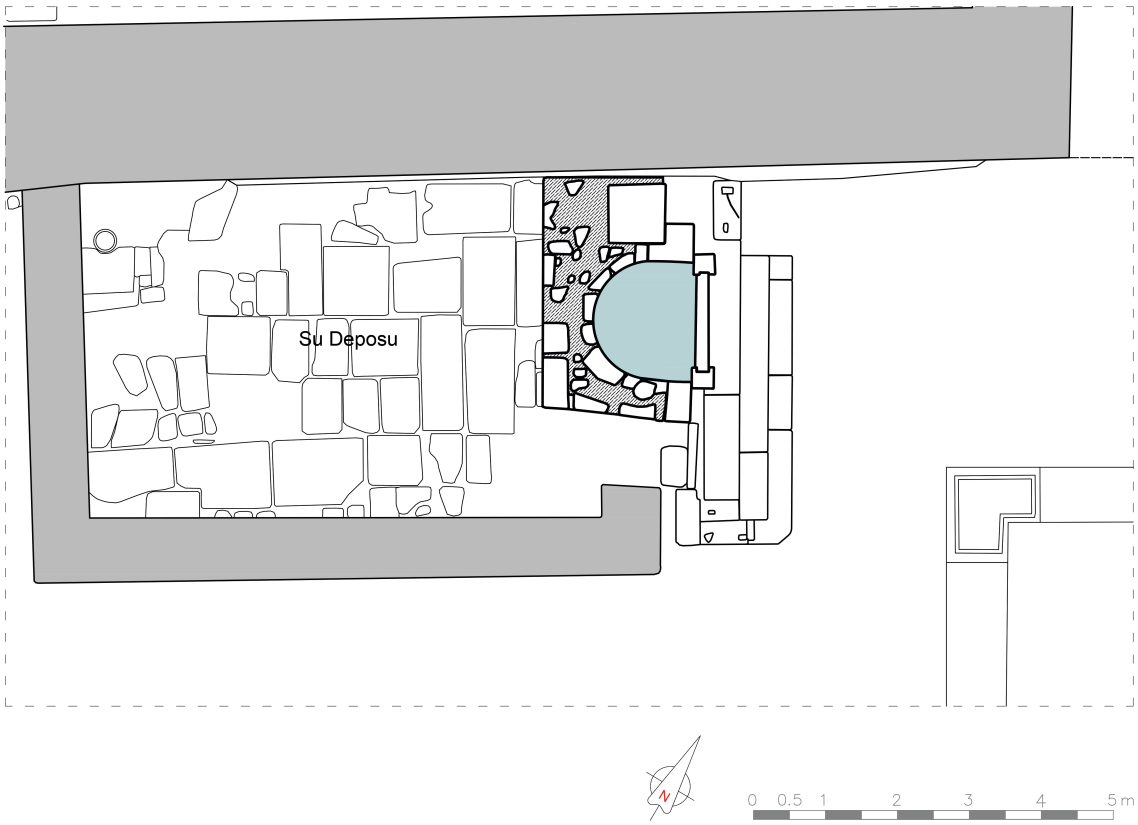
Çizim 43. Argos Agorası Dairesel Çeşme plan restitüsyonu
(Marchetti ve Kolokotsas, 1995: Fig. 96)

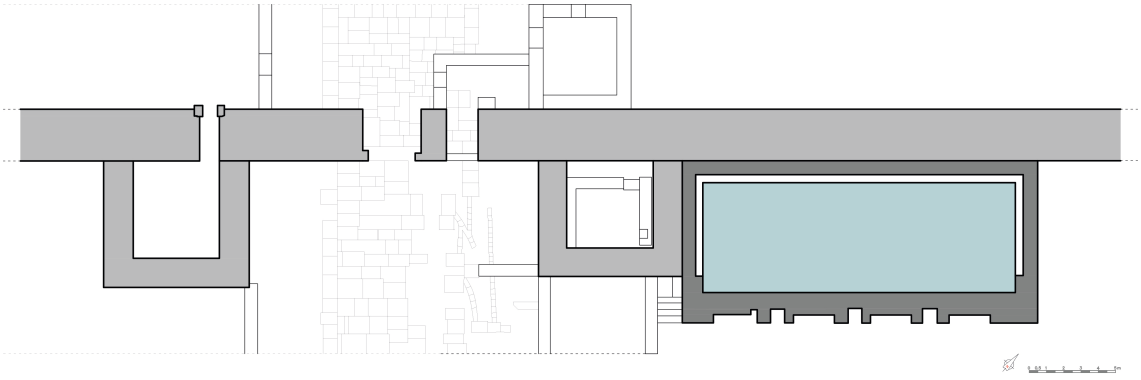
Çizim 44. Pompeii'deki Locus tipi sokak çeşmesi, plan ve kesit
(Adam, 2005: Fig. 596'dan işlenerek)

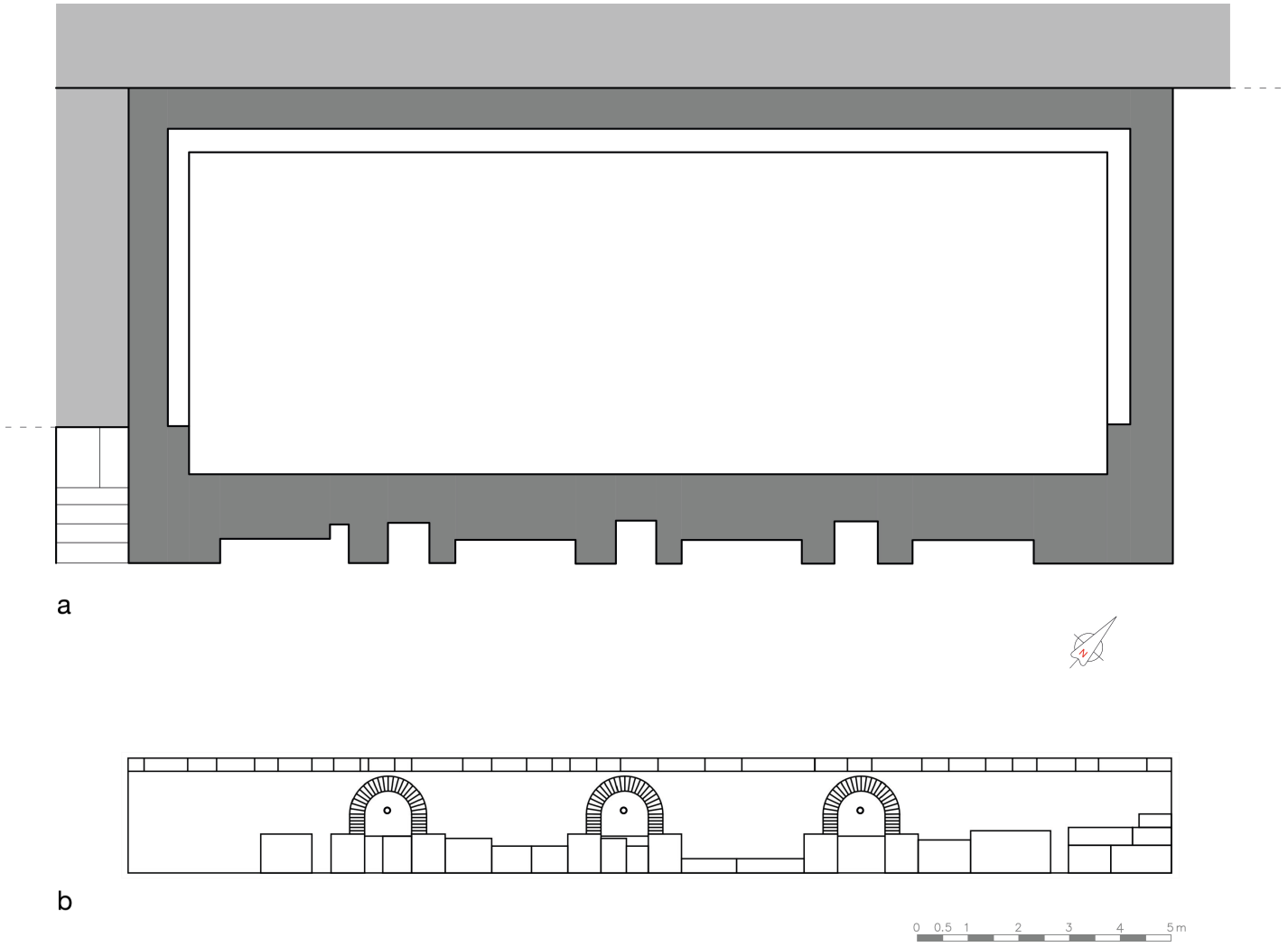
Çizim 45. Laodikeia, B Nymphaeumu, Latrina, Su deposu ve Apsisli Çeşme - Plan (Şimşek, 2019: Res. 94'den işlenerek)

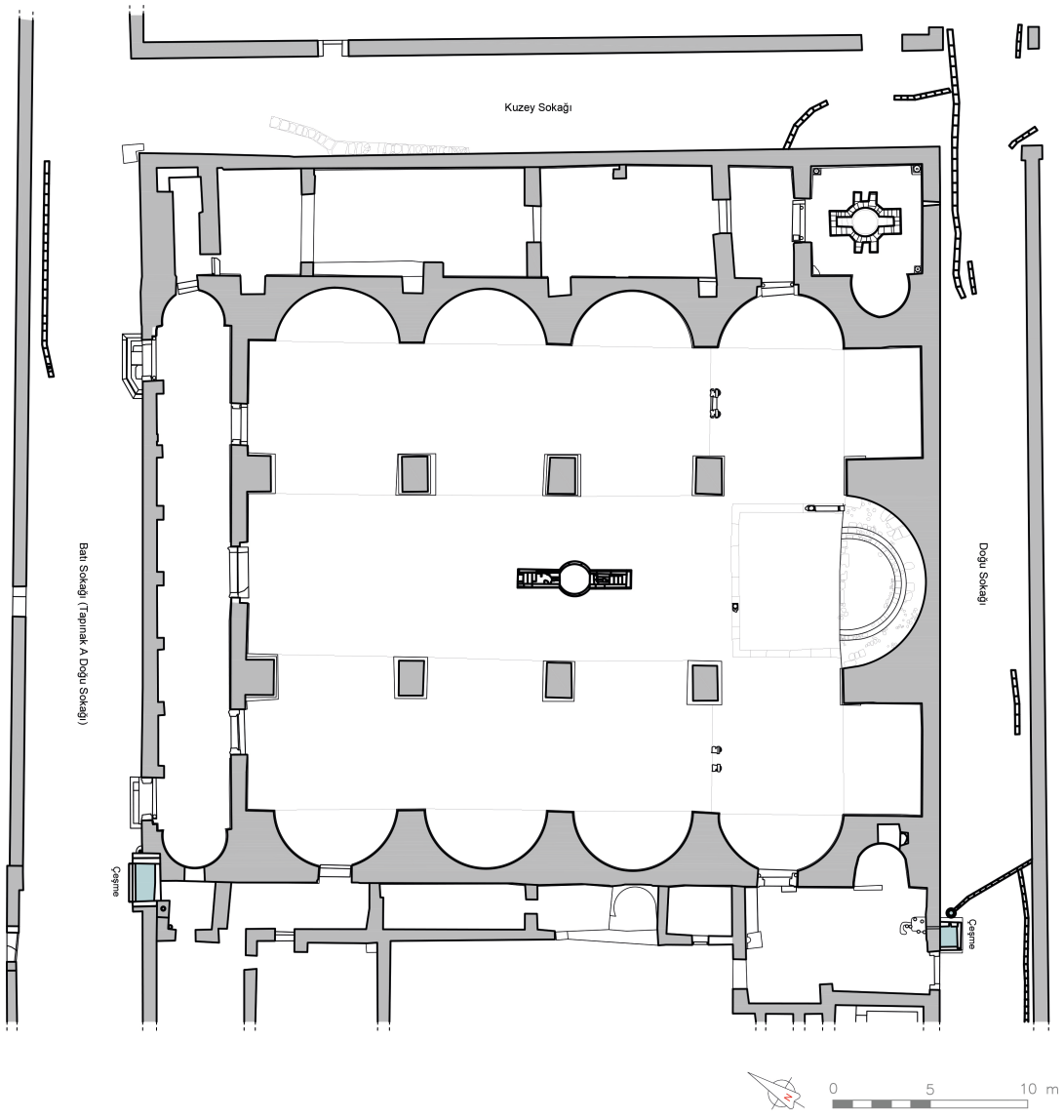
Çizim 46. Laodikeia Apsisli Çeşme - Plan
(Şimşek, 2019: Res. 94'den işlenerek)

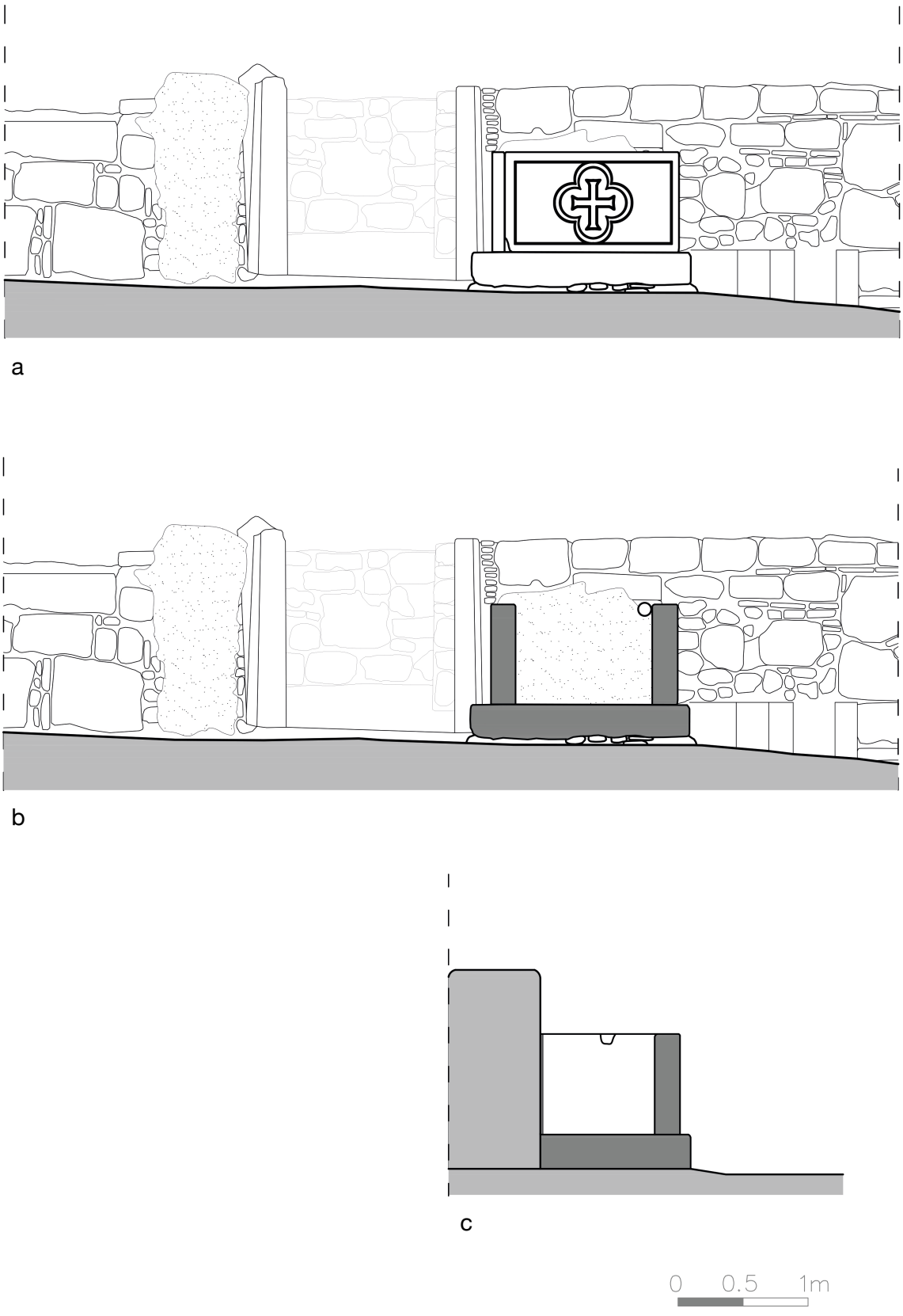
Çizim 47. Laodikeia Doğu Kapısı ve Bizans Çeşmesi - Plan
(Şimşek, 2007: Res. 5'den işlenerek)

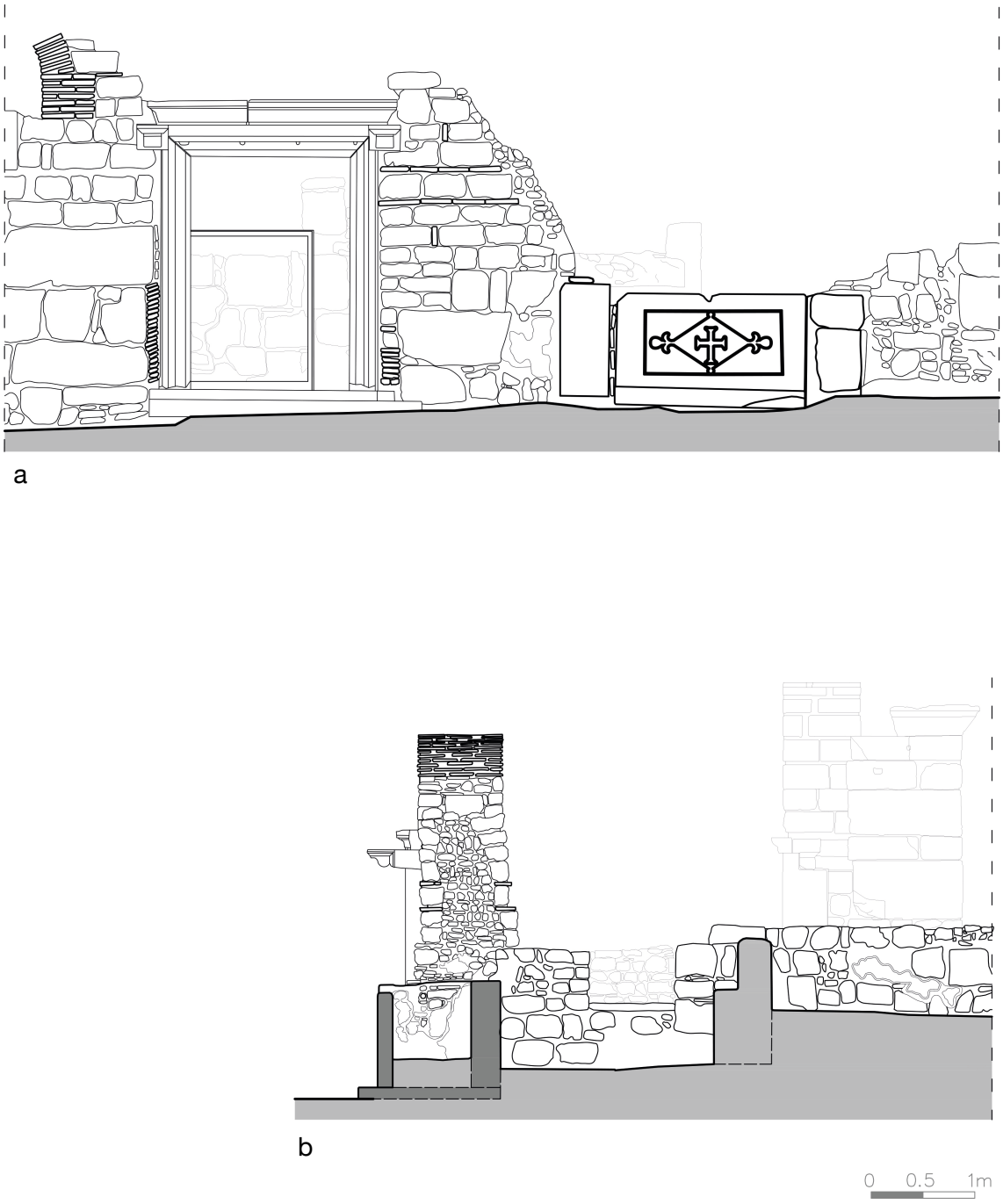
Çizim 48. Laodikeia Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi- a- plan, b-ön görünüş (Lavan, 2021: Fig.B23B)

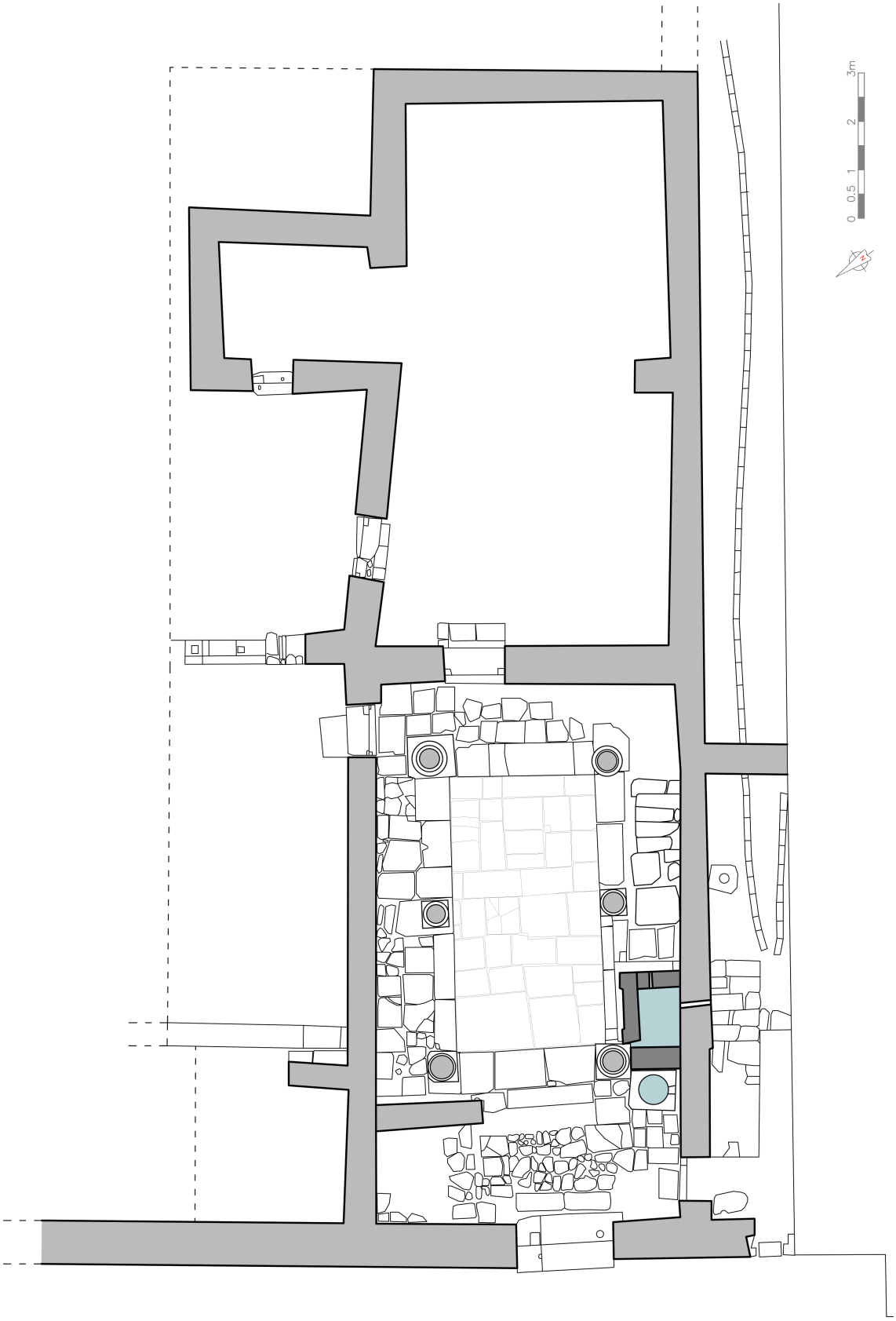
Çizim 49. Laodikeia Kilisesi - Plan ve çeşmelerin konumu
(Şimşek, 2013: Res. 457'den işlenerek)

Çizim 50. Laodikeia Kilisesi Tapınak A Doğu Sokağı Çeşmesi - a-ön görünüş, b-kesit, c-kesit (Kaytan, 2014: s.157'den işlenerek)

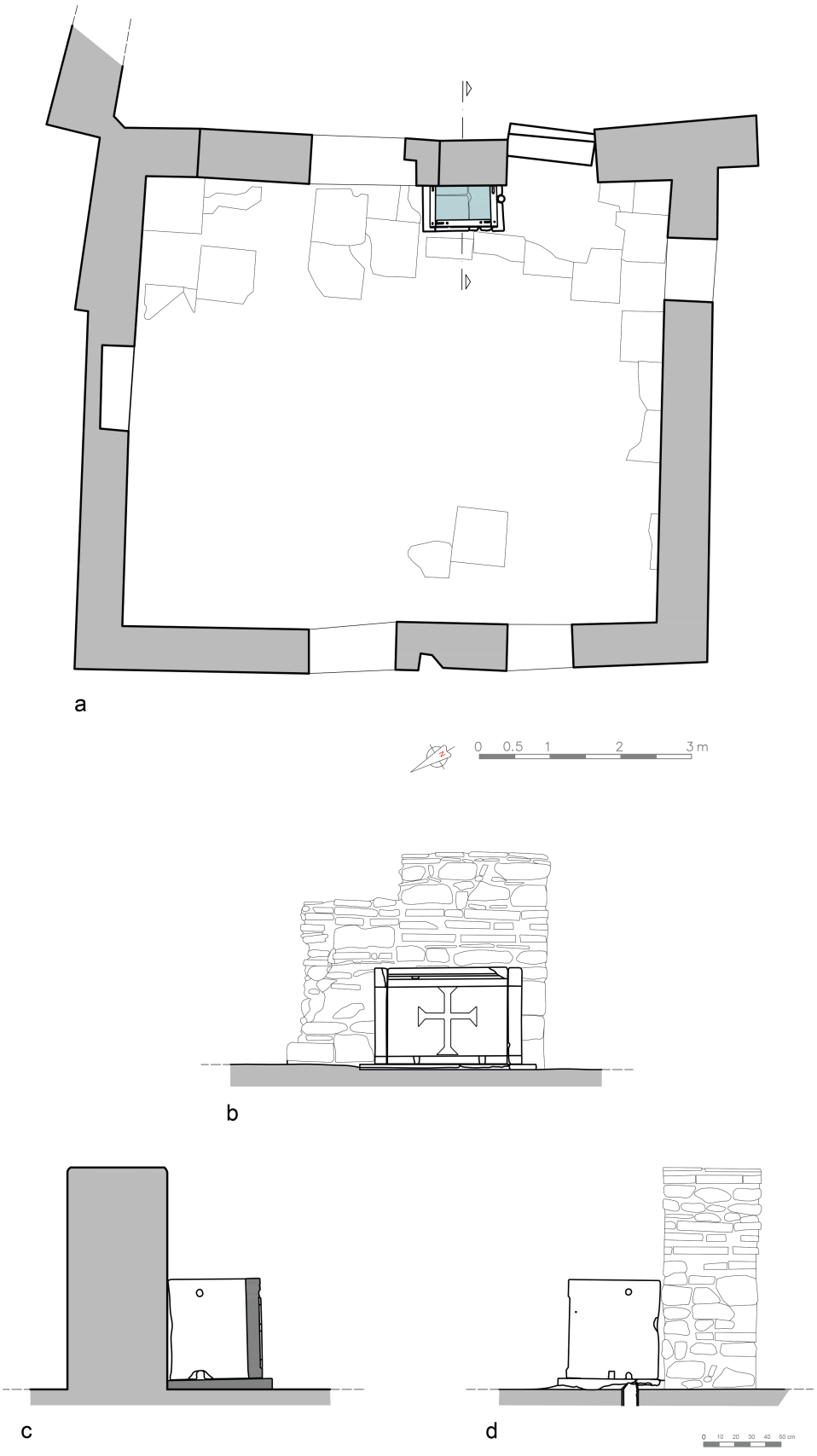
Çizim 51. Laodikeia Kilisesi Doğu Sokağı Çeşmesi - a-ön görünüş, b-kesit
(Kaytan, 2014: s.155-156'dan işlenerek)

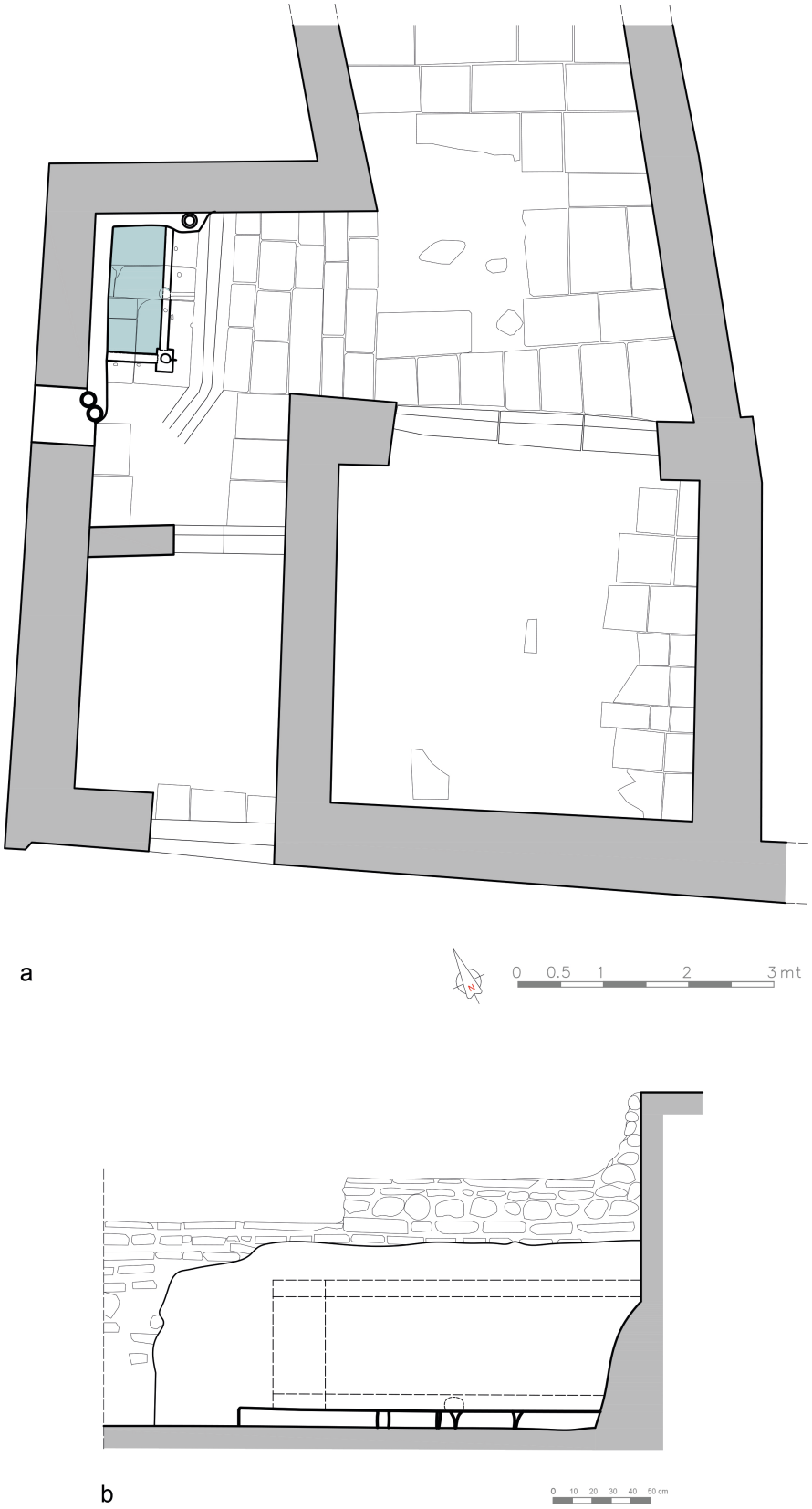
Çizim 52. Laodikeia, Yeşillerin Jokey Kulübü Binası - Plan ve çeşmenin konumu
(Şimşek 2019: Res. 34'den işlenerek)

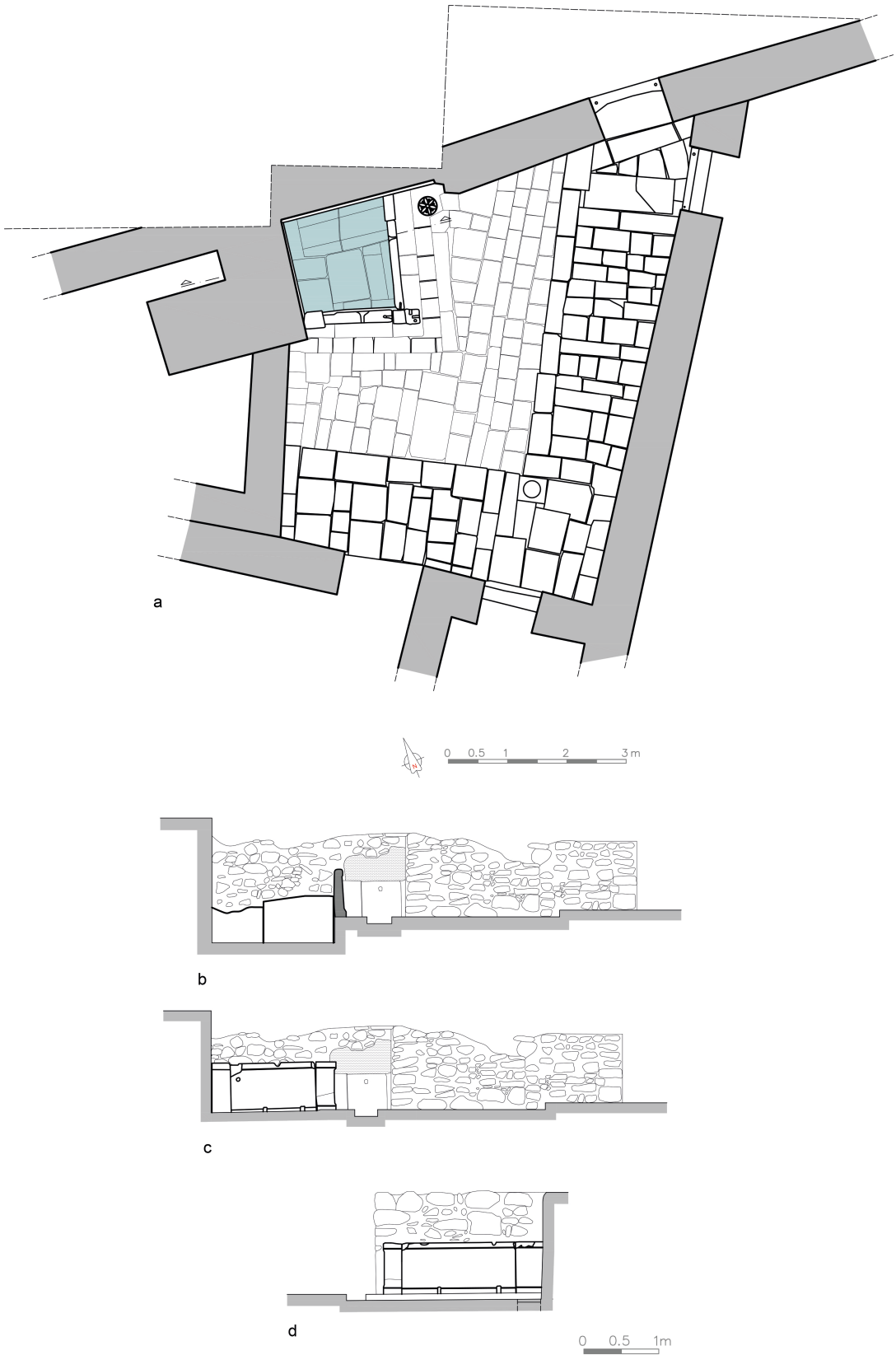
Çizim 53. Sardis Geç Roma Konağı (MMS Sektörü) ve On İki Odalı Ev (MMS/S Sektörü) planı ve çeşmelerin konumu (Rautman, 2008: Fig.2)

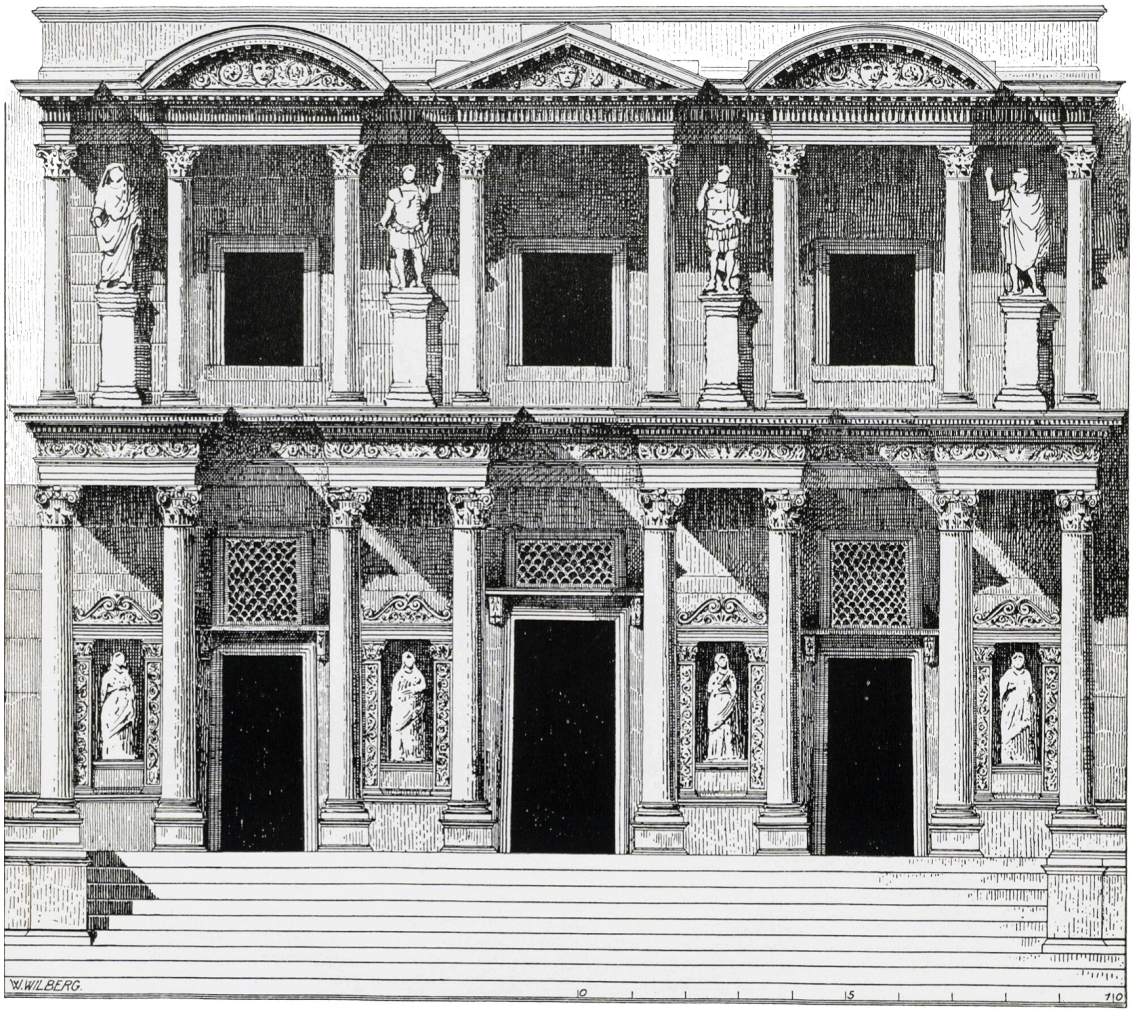
Çizim 54. Sardis Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit, d-yan görünüş (Çizen: M. C. Uzun)

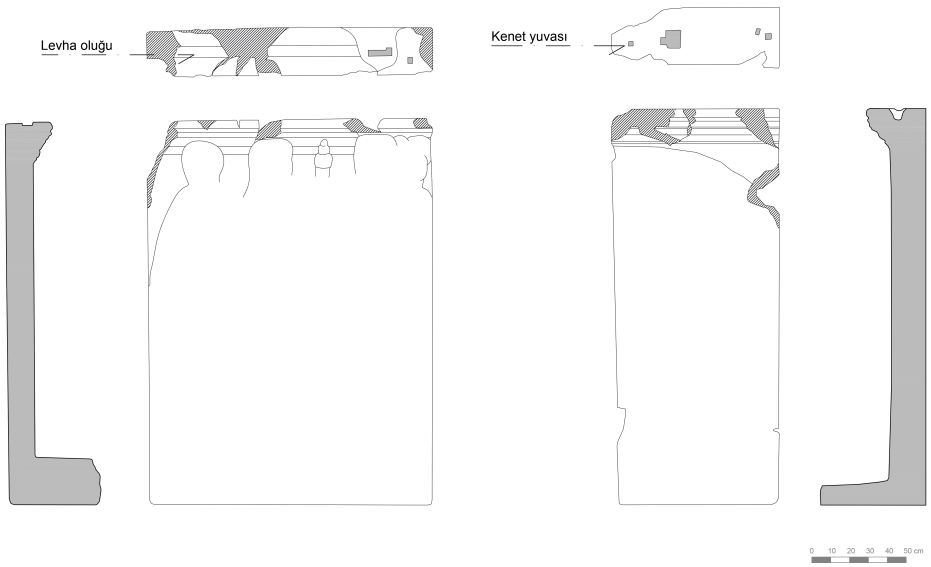
Çizim 55. Sardis Geç Roma Konağı Koridorda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş (Çizen: M. C. Uzun)

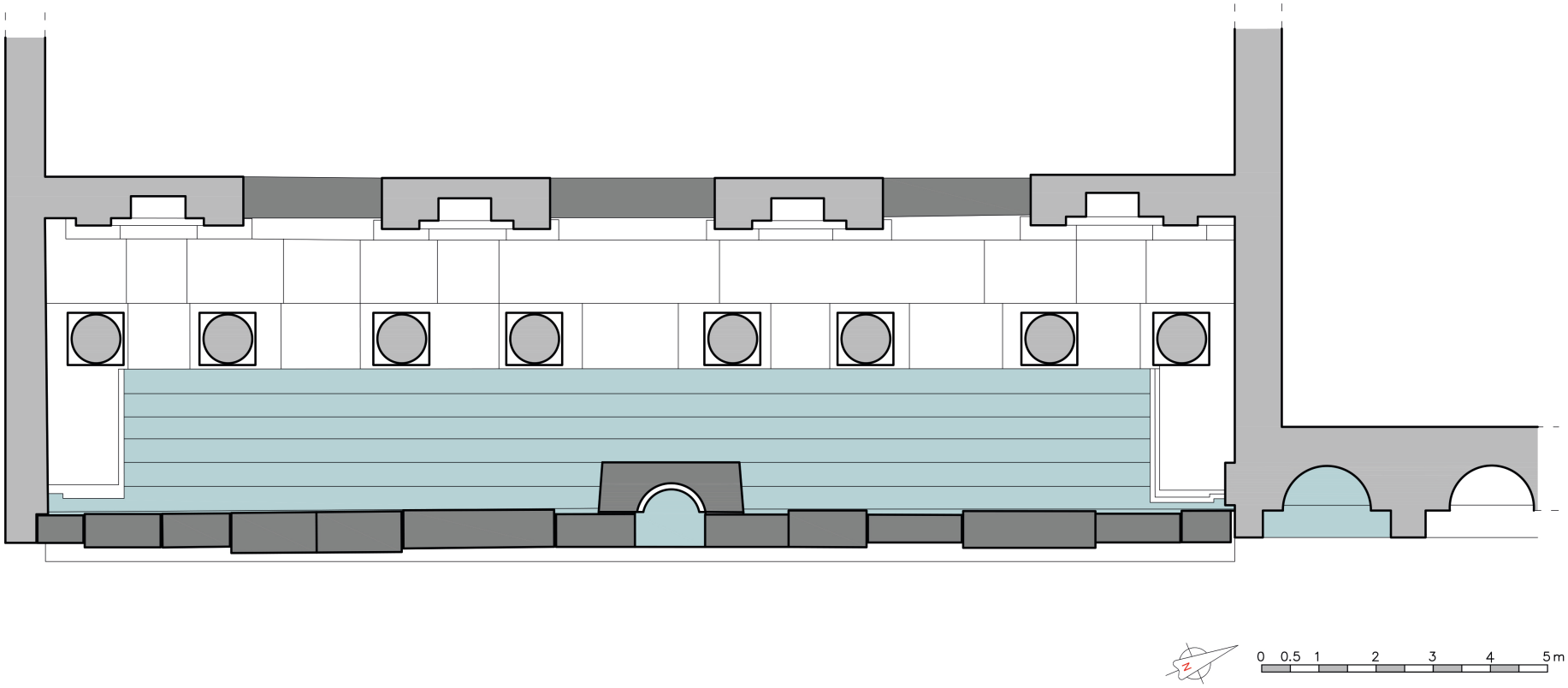
Çizim 56. Sardis On İki Odalı Ev Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-kesit, c-ön görünüş, d-yan görünüş (Çizen: M. C. Uzun)

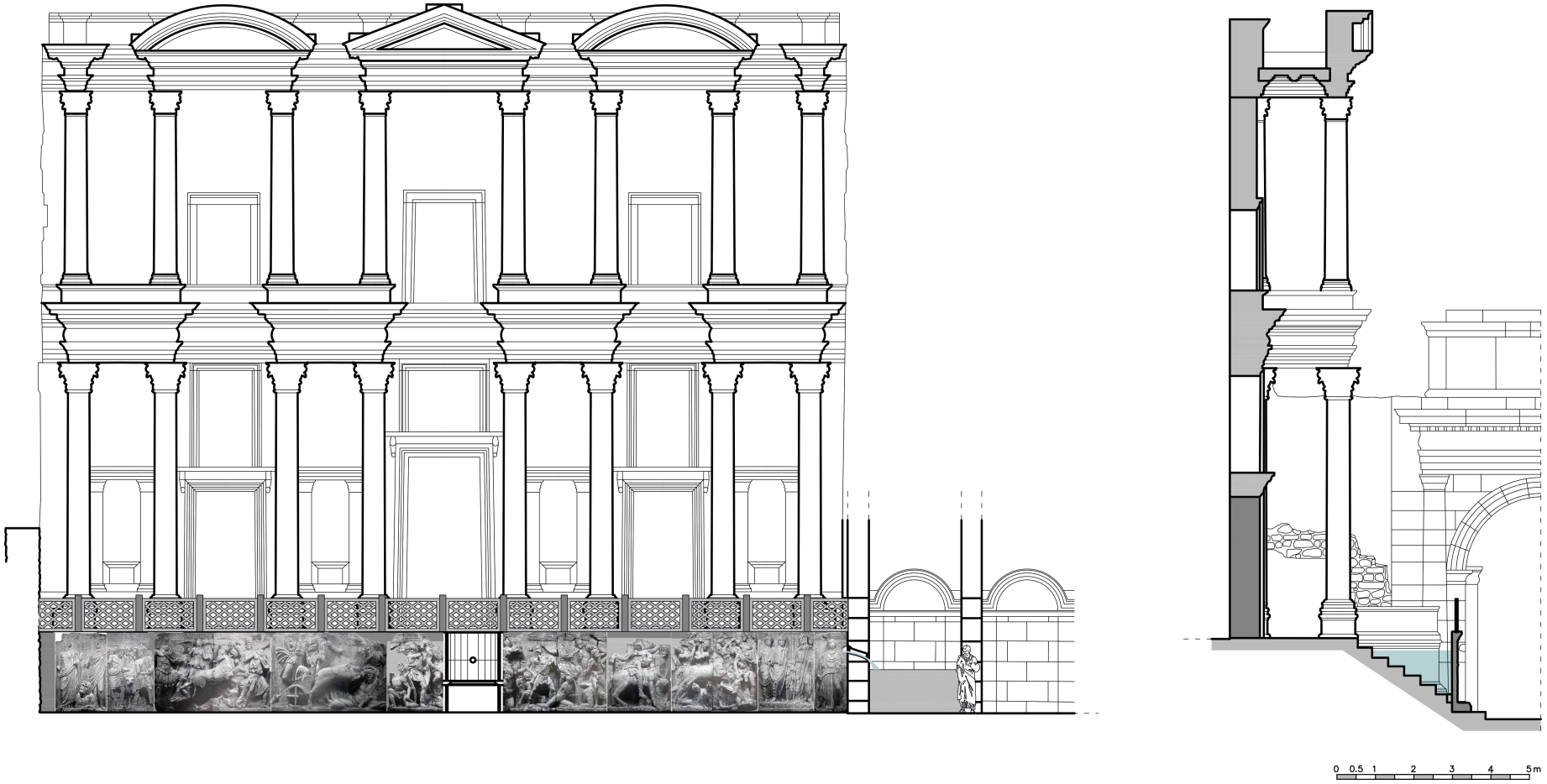
Çizim 57. Efes Celsus Kütüphanesi ön cephe restitüsyonu (Keil, 1953: Taf.1)

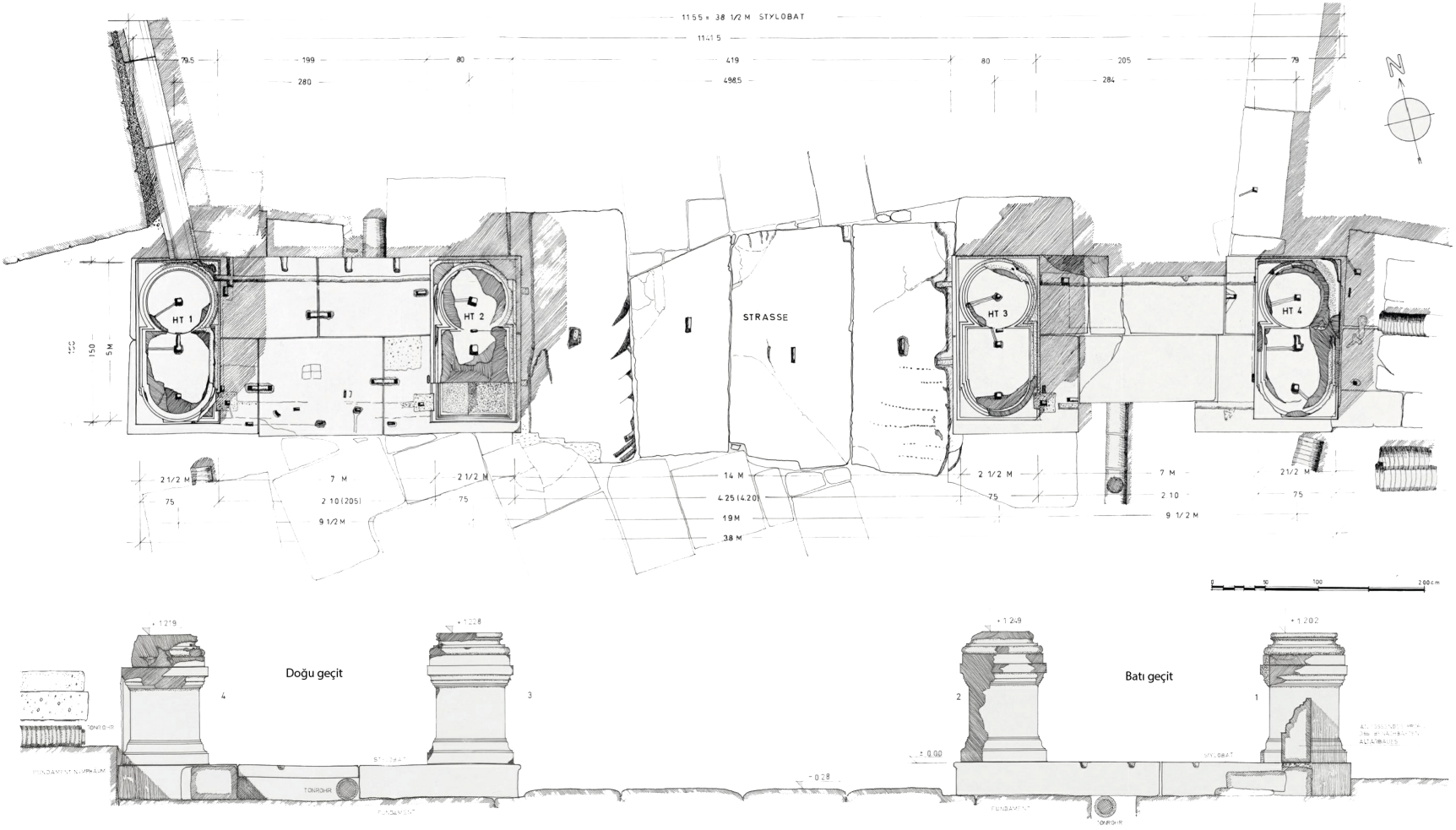
Çizim 58. Part Anıtı'ndan devşirilen levha örnekleri
(Oberleitner, 2009: Abb. 79, 228'den işlenerek)

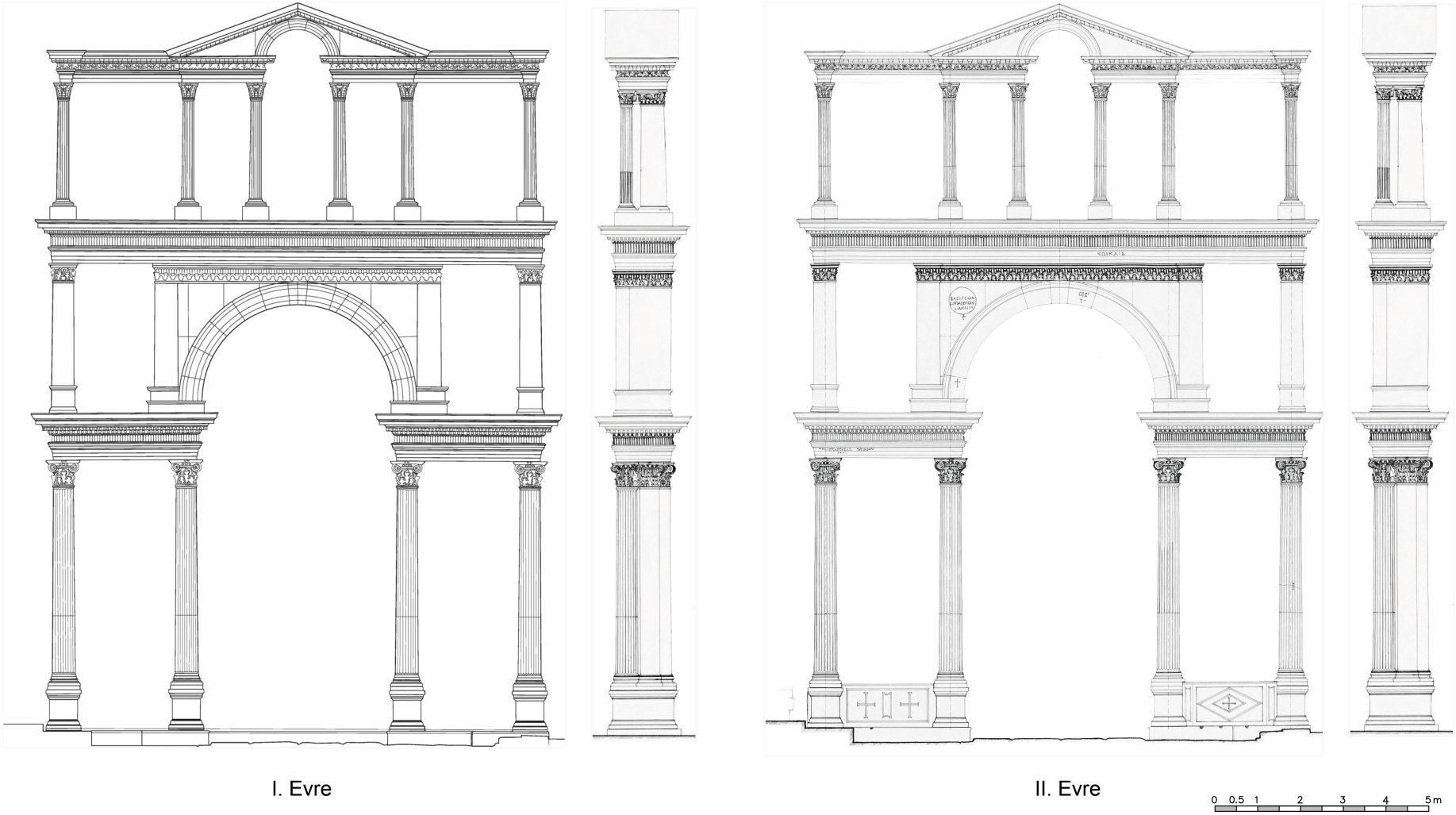
Çizim 59. Efes Celsus Kütüphanesi önünde yer alan çeşmeye ait restitüsyon planı (Oberleitner, 2009: Abb. 35'den işlenerek)

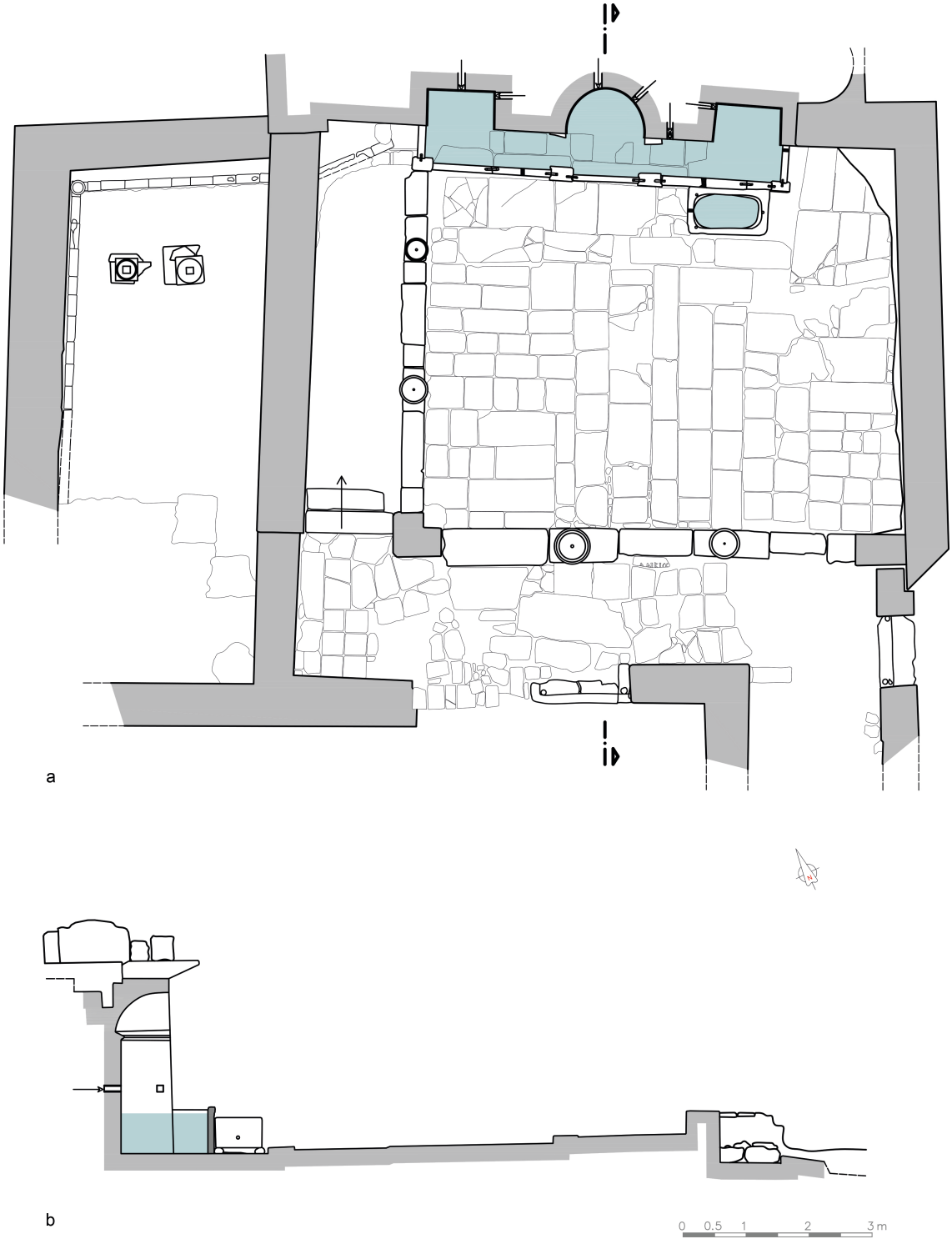
Çizim 60. Efes Celsus Kütüphanesi önünde yer alan çeşmenin restitüsyonu - a- ön görünüş, b-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

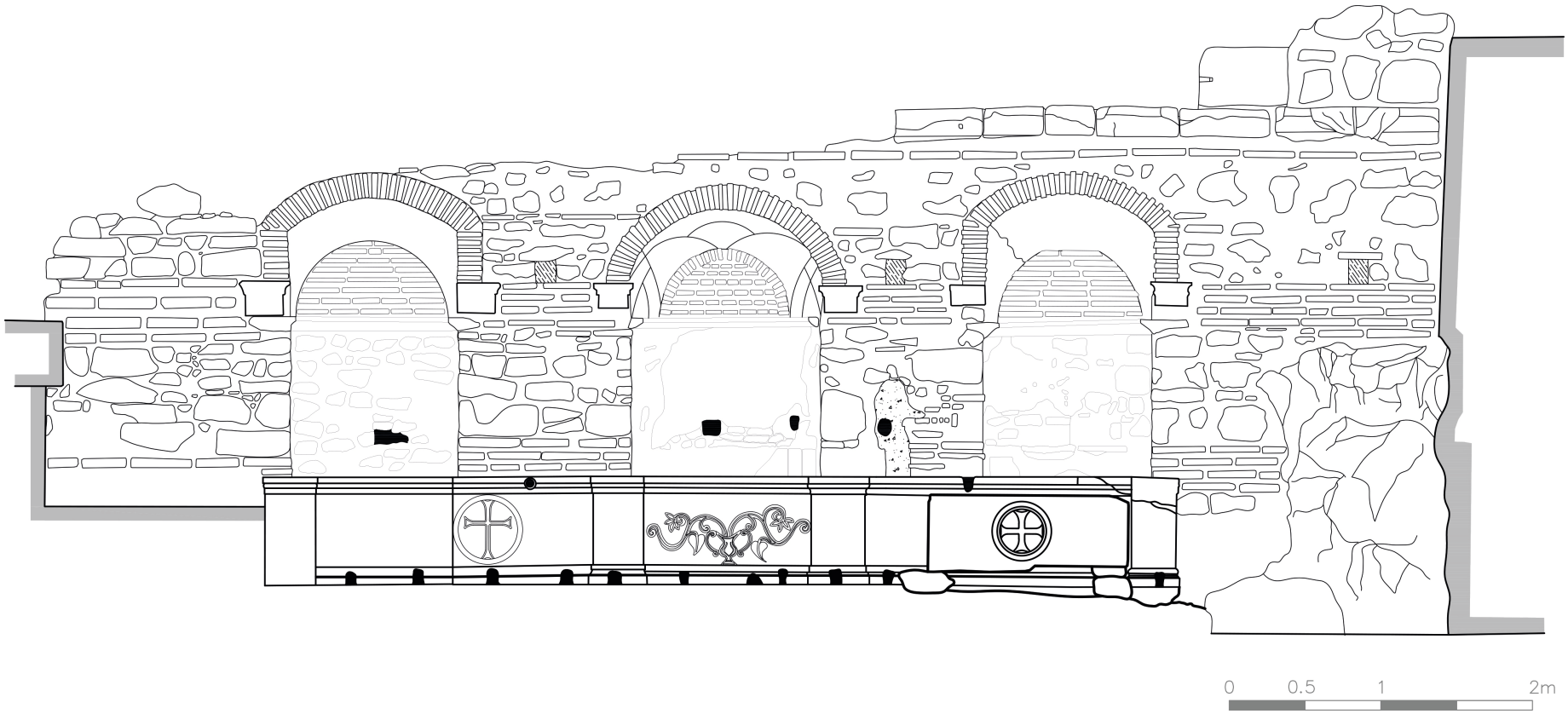
Çizim 61. Efes, Hadrian Kapısı - Plan ve ön görünüş (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-DIA-021648; A-W-OAI-PLN-20974)

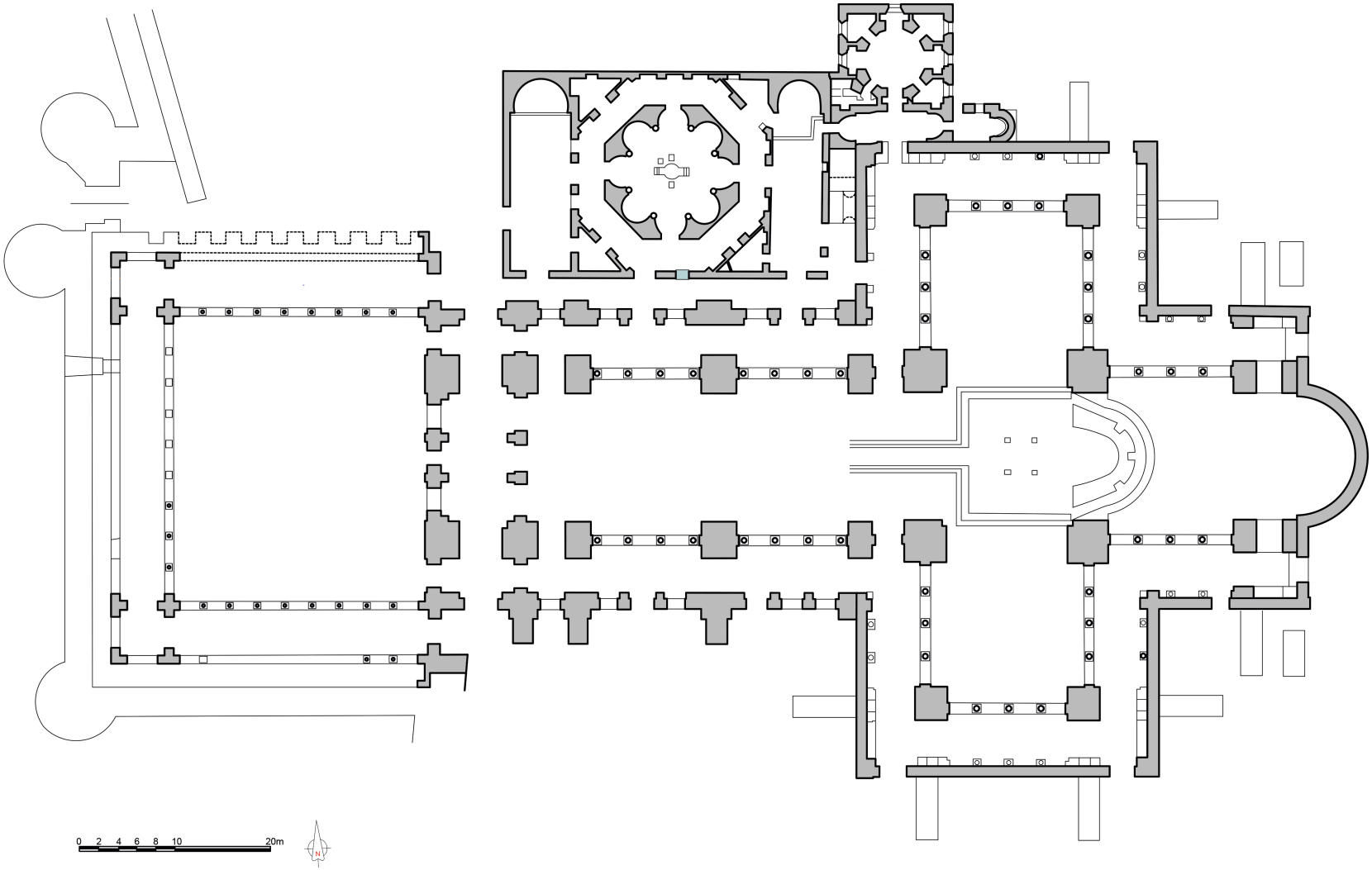
Çizim 62. Efes, Hadrian Kapısı 1. ve 2. evre restitüsyonu (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-PLN-13192; A-W-OAI-PLN-22025)

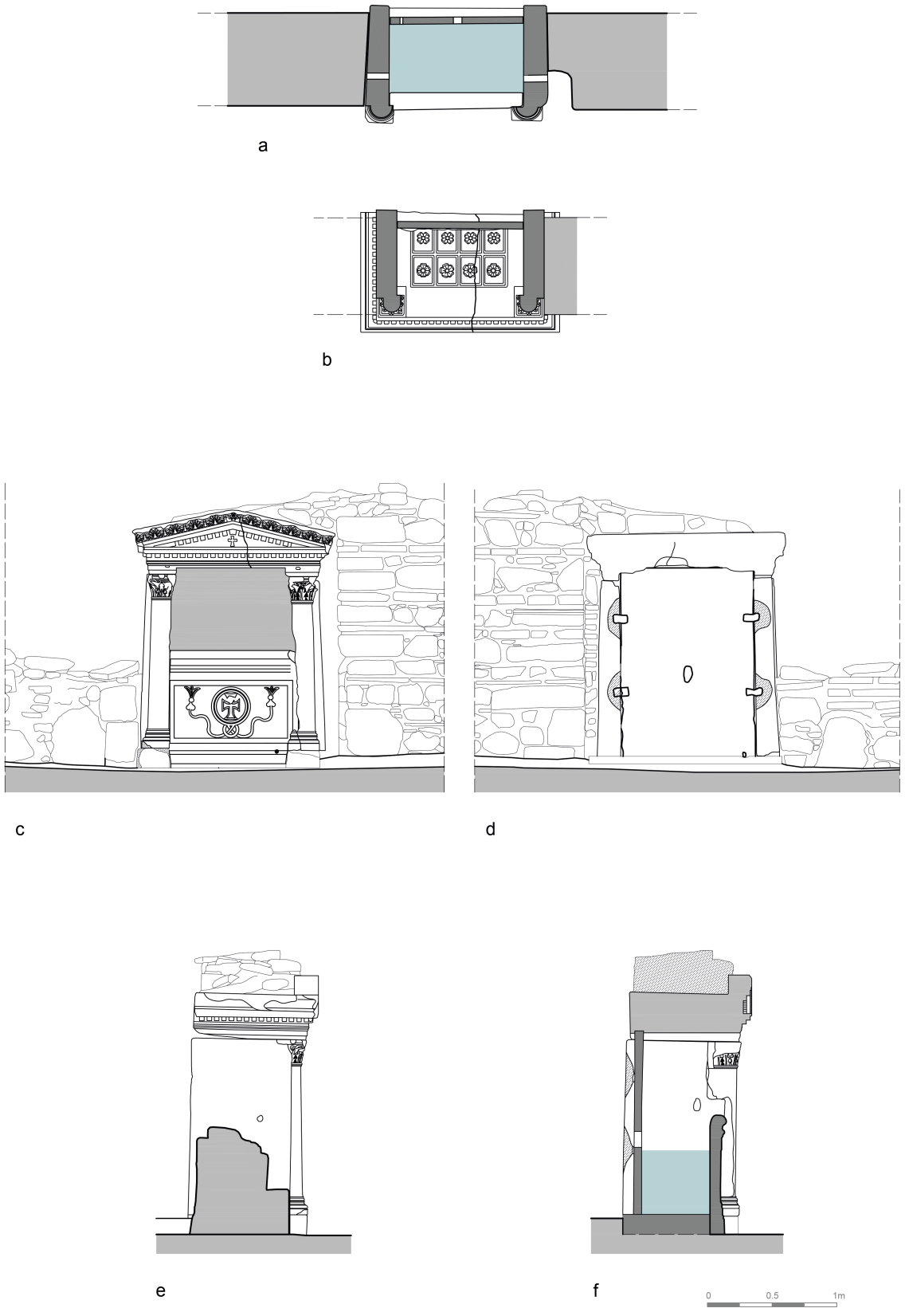
Çizim 63. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - a-plan, b-kesit
(Jobst, 1986: Abb.1, 2'den işlenerek)

Çizim 64. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - ön görünüş (Jobst, 1986: Abb.3'den işlenerek)

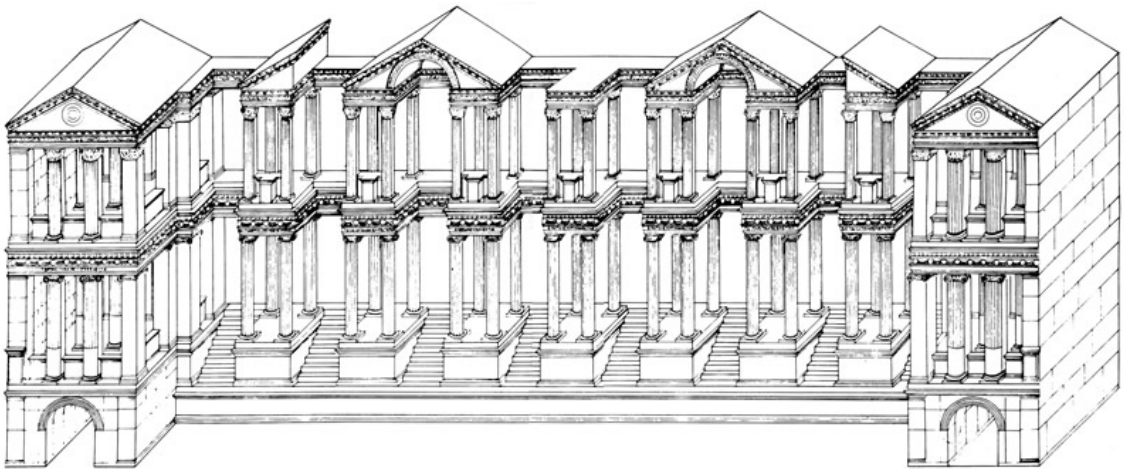
Çizim 65. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası - Plan (Falla Castelfranchi , 1999: Taf.74, Fig.1'den işlenerek)

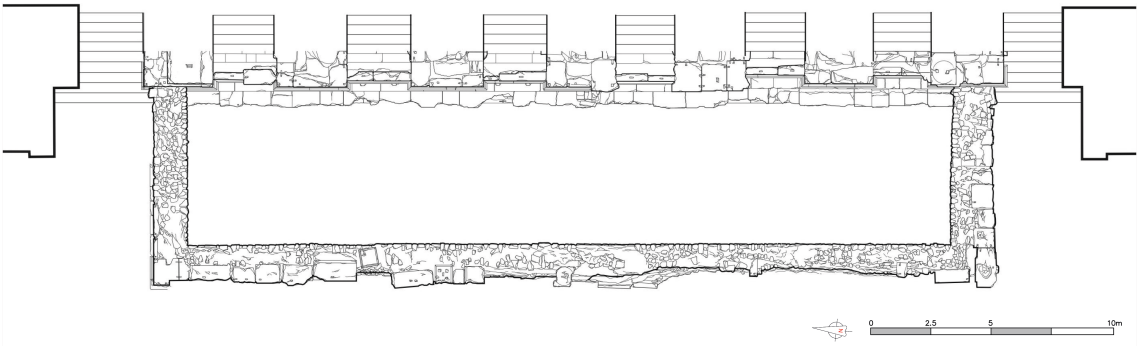
Çizim 66. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - a-plan, b-tavan, c-ön görünüş, d-arka görünüş, e-yan görünüş, f-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

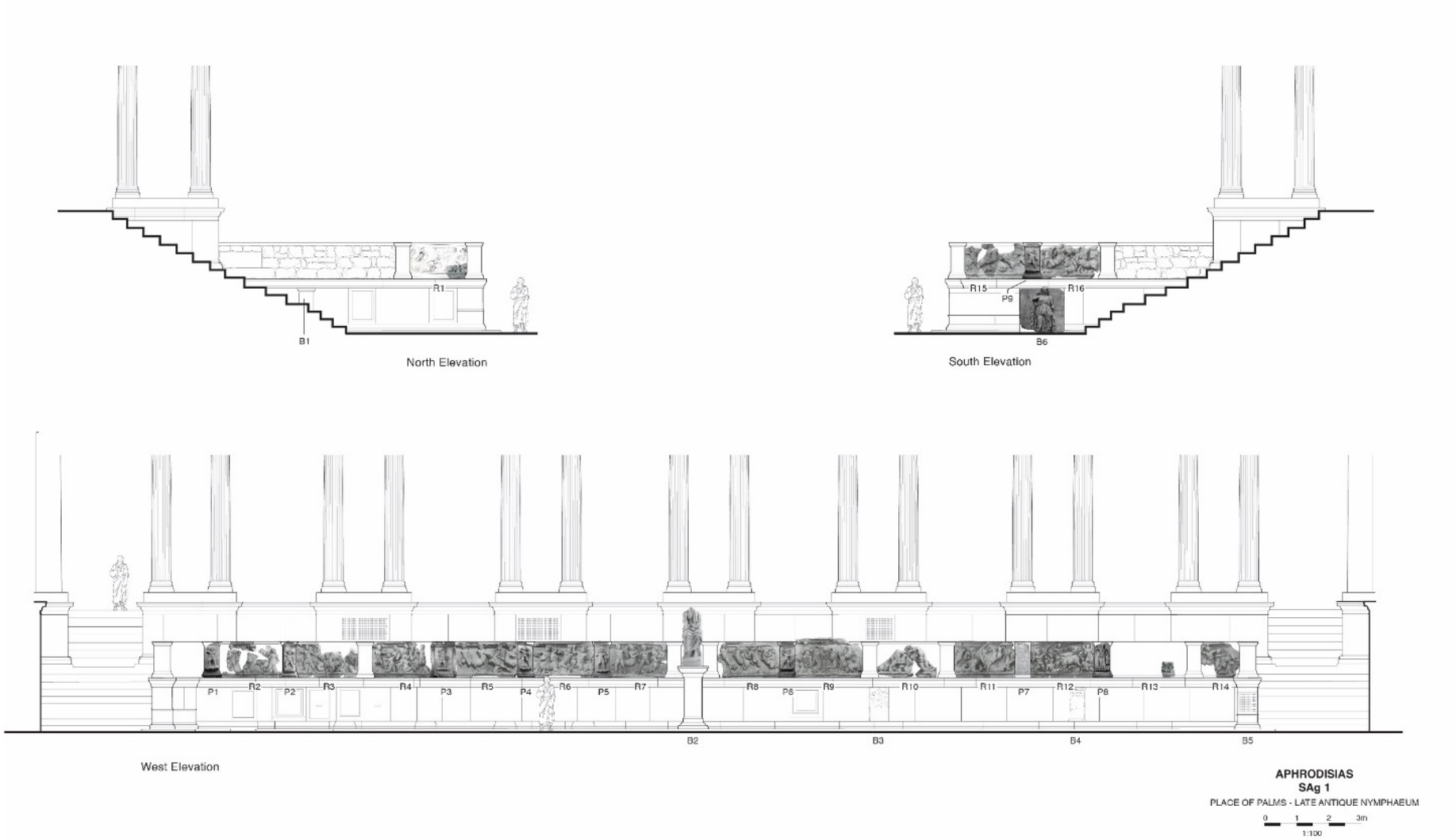
Çizim 67. Aphrodisias Palmiye Parkı (Güney Agora) - Plan (Aphrodisias Kazı Arşivi)

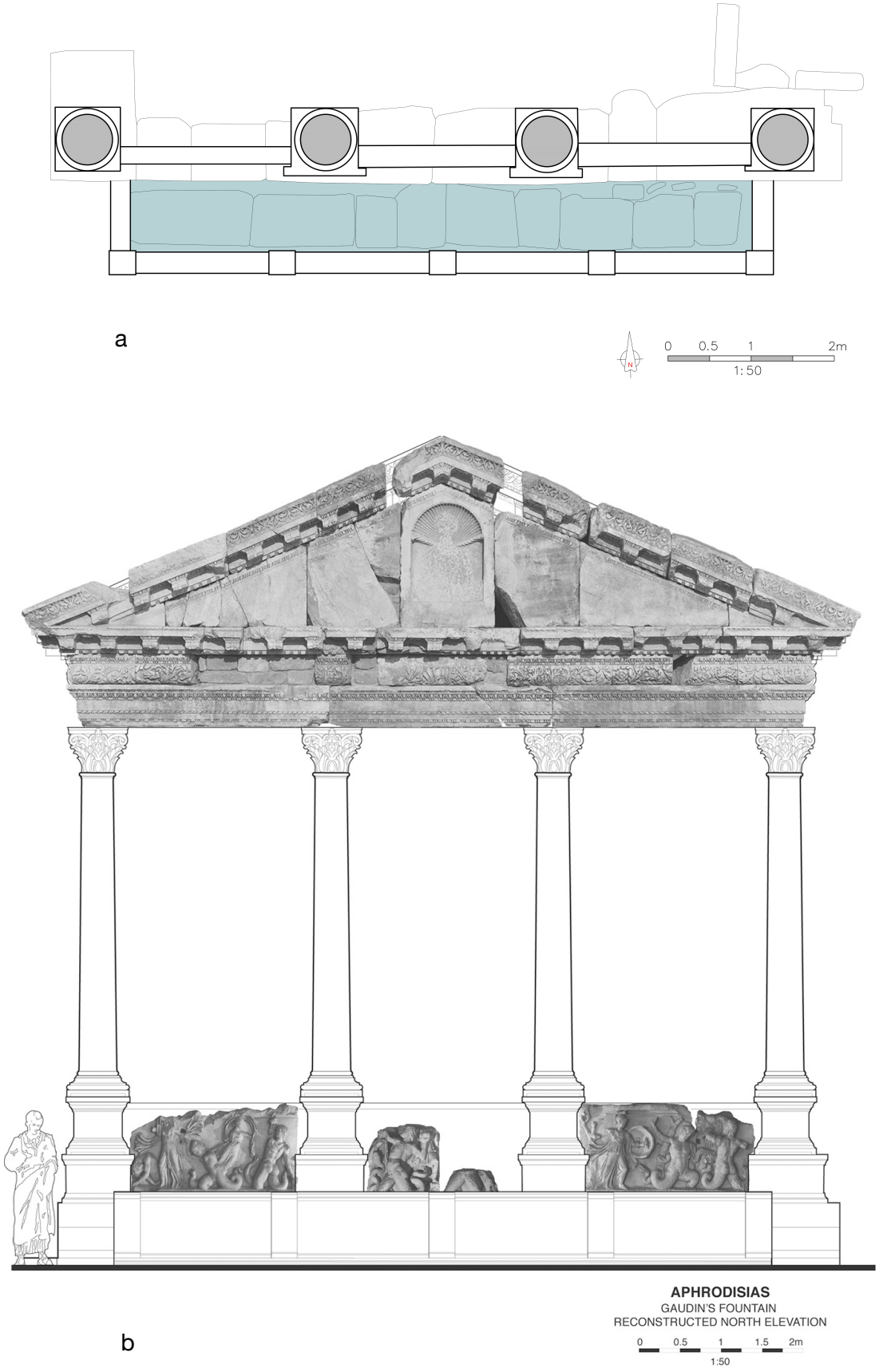
Çizim 68. Palmiye Parkı Doğu Kapısı restitüsyonu
(http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr-agoragate.html)

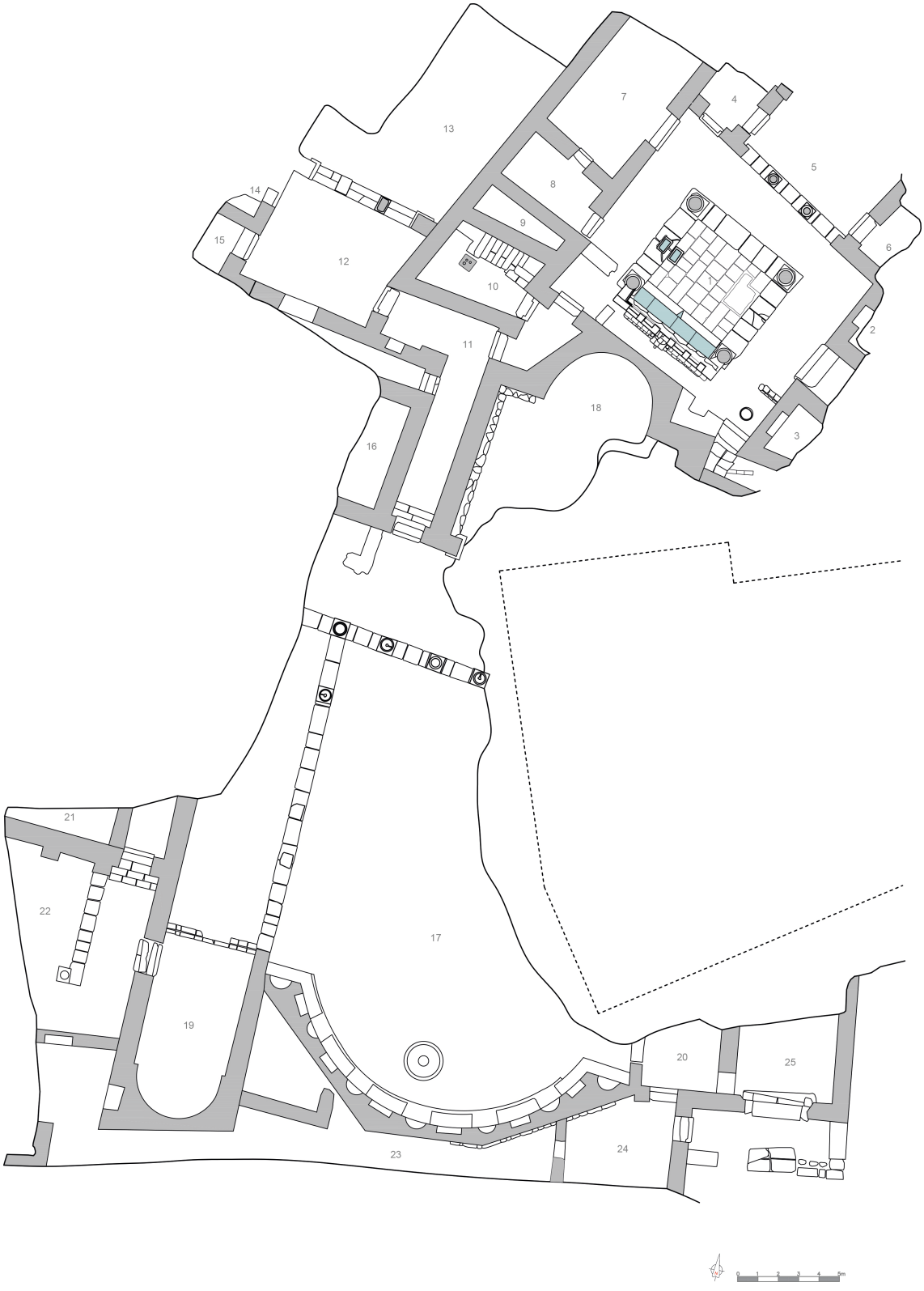
Çizim 69. Aphrodisias Palmiye Parkı Doğu Kapısı Önündeki Havuz - Plan
(Aphrodisias Kazı Arşivi)

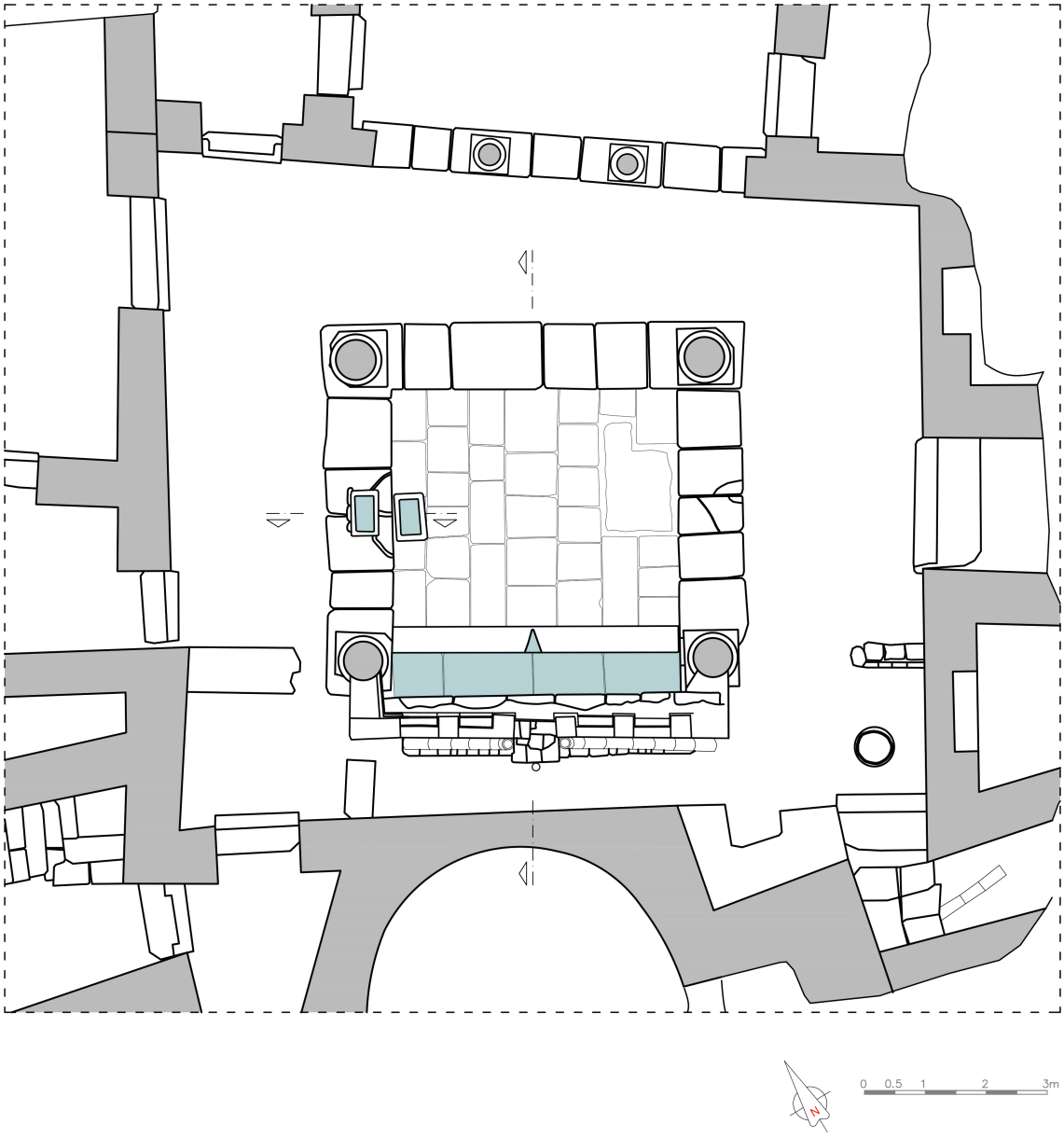
Çizim 70. Palmiye Parkı Doğu Kapısı Önündeki Havuz - kuzey cephe, güney cephe ve ön görünüş restitüsyonu (Aphrodisias Kazı Arşivi)

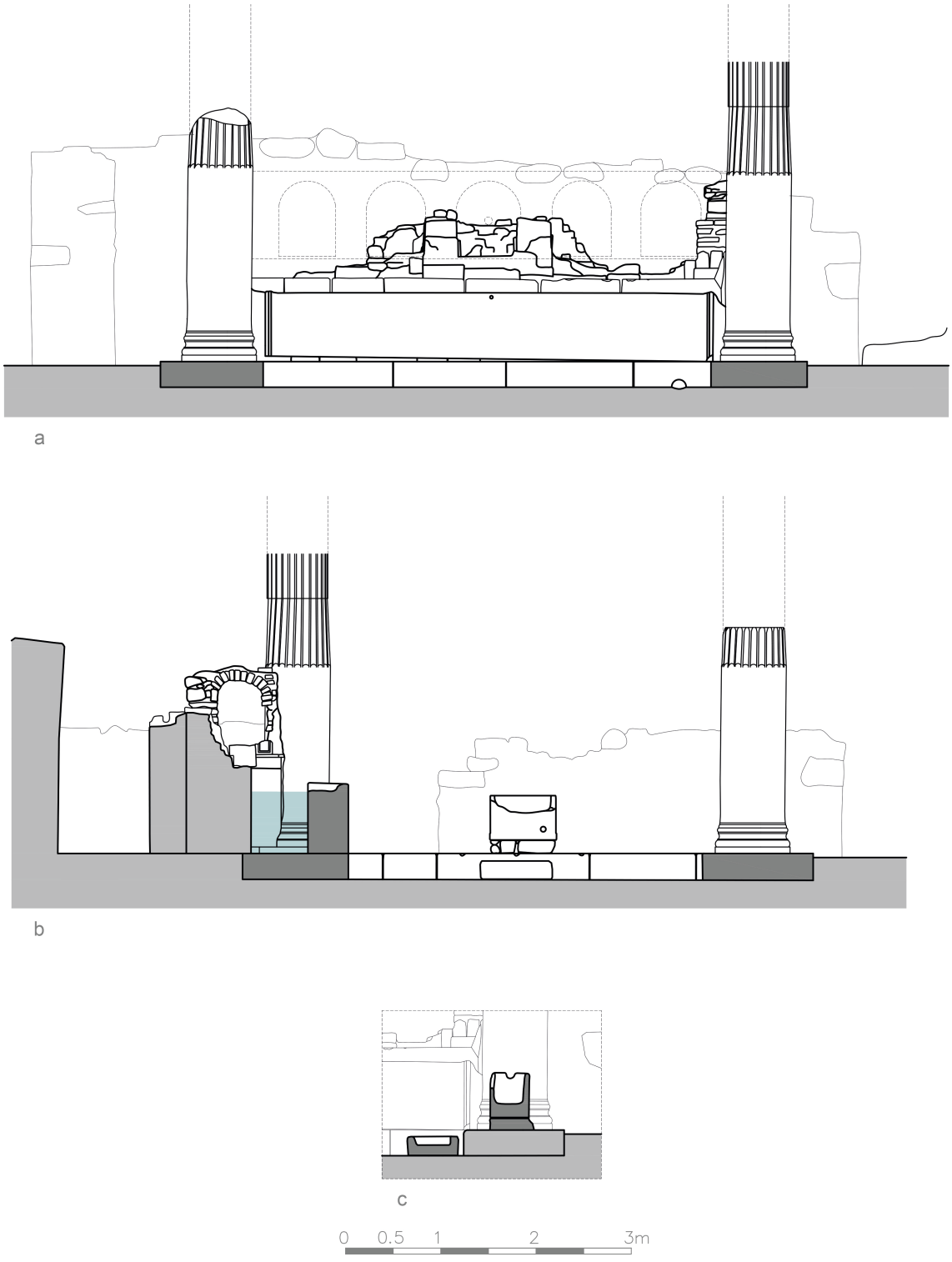
Çizim 71. Gaudin Çeşmesi - a-plan restitüsyonu, b-ön cephe restitüsyonu (cephe restitüsyonu için kaynak: Öğüş, 2018: 6.8)

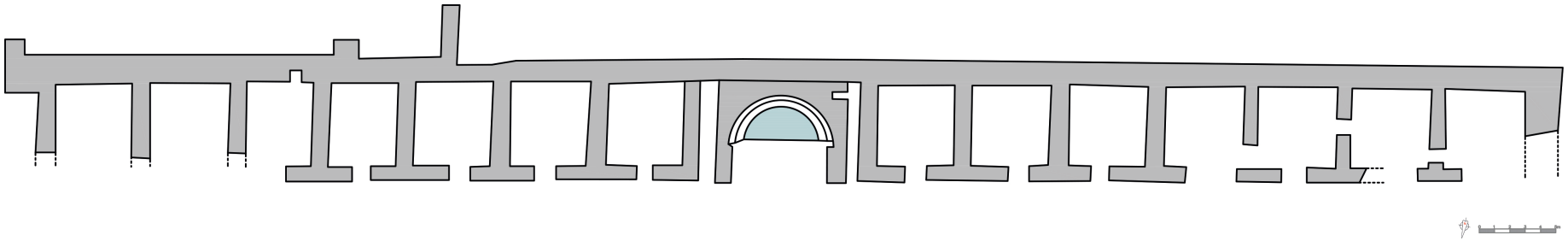
Çizim 72. Aphrodisias, Atriumlu Ev - Plan ve çeşmenin konumu
(Lockey, 2010: Pl. 1'den işlenerek)

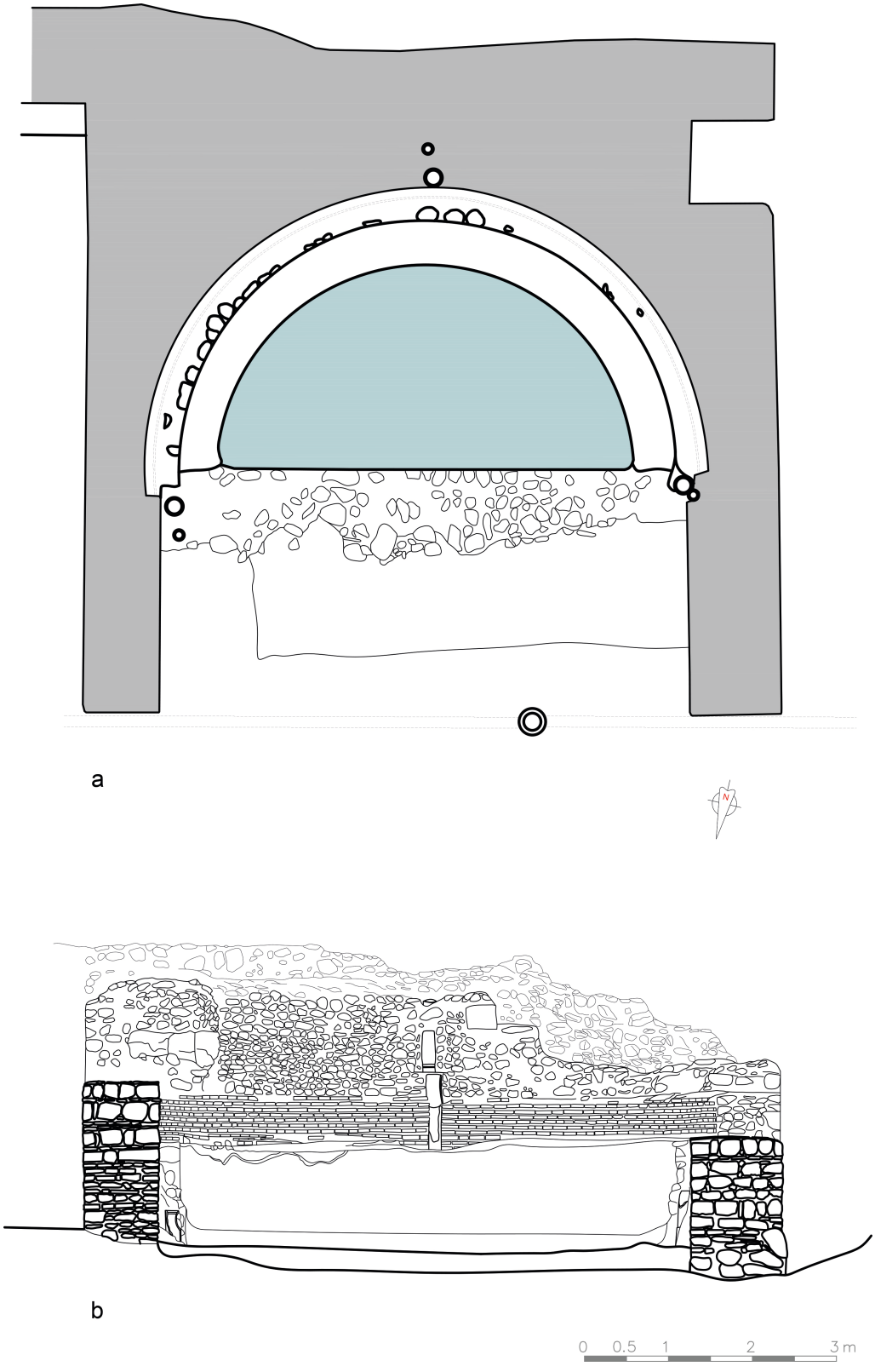
Çizim 73. Atriumlu Ev 1 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - Plan

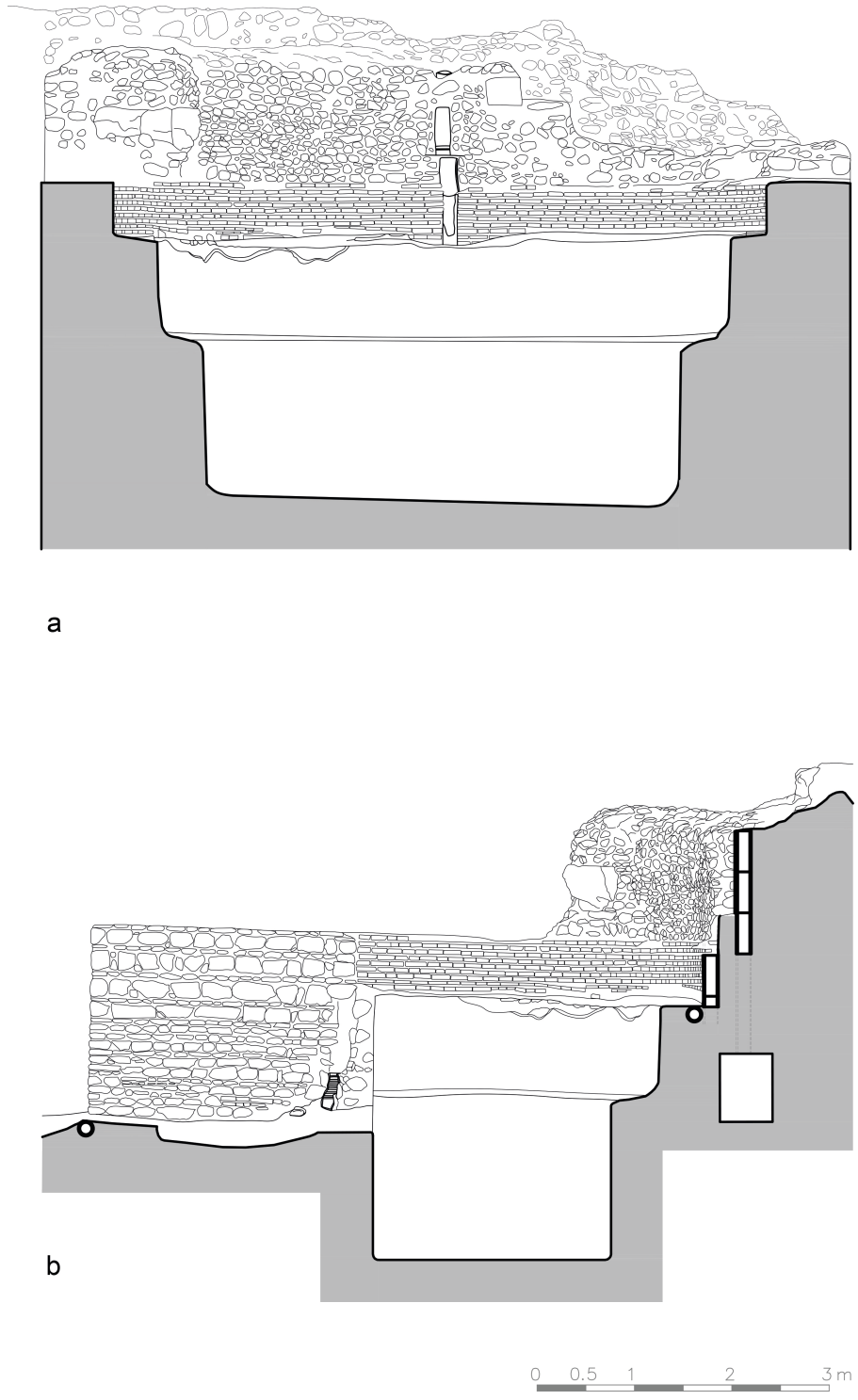
Çizim 74. Atriumlu Ev 1 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - a-ön görünüş, b-kesit, c-hazne kesit (Çizen: M. C. Uzun)

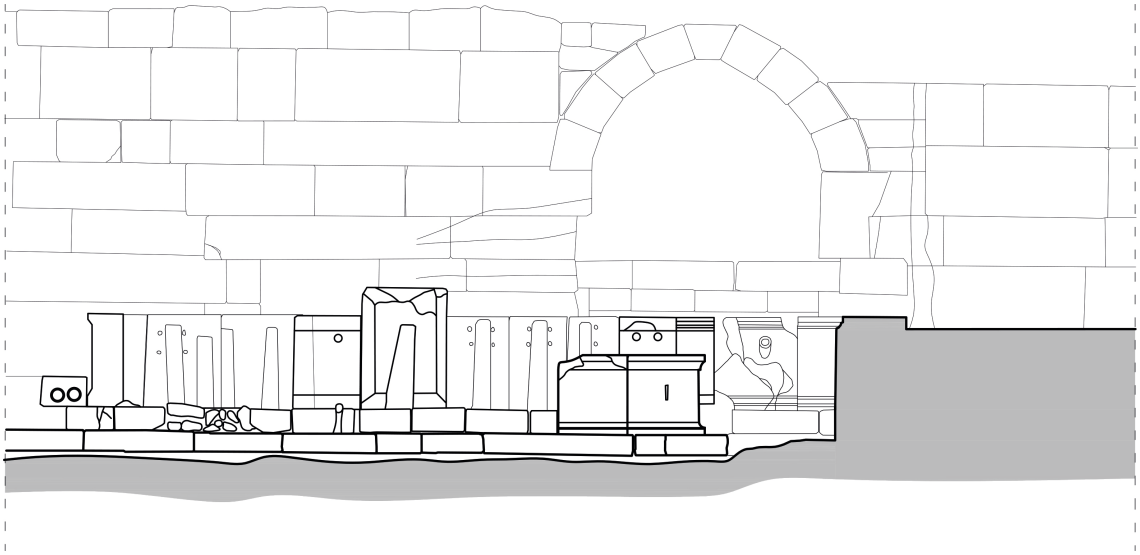
Çizim 75. Tralleis, sütunlu cadde üzerindeki Kuzey Dükkanları ve çeşme - Plan (Baylan, 2008: Çiz.19'dan işlenerek

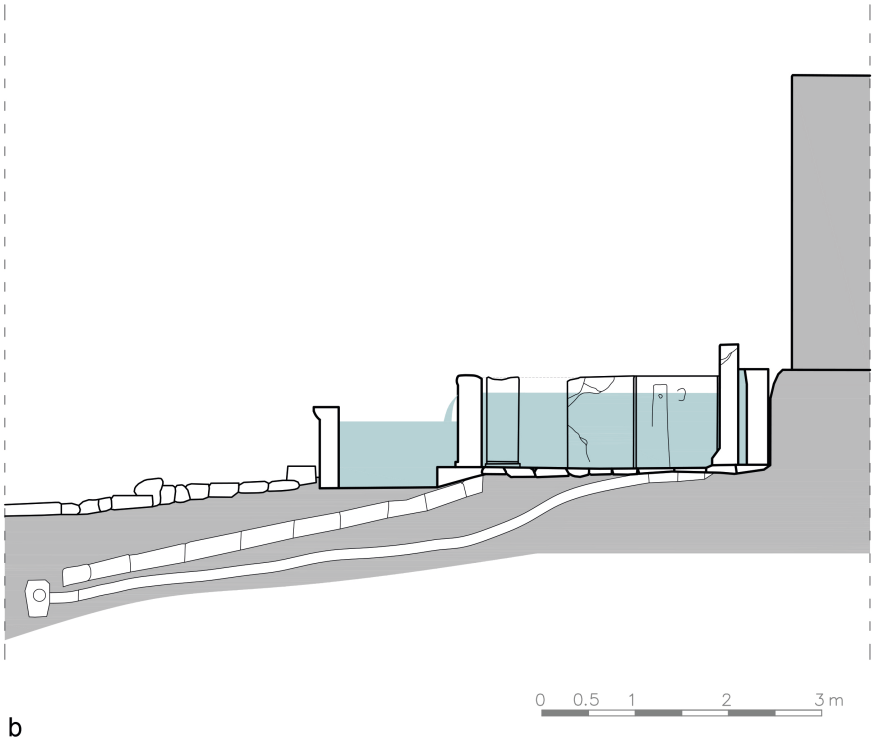
Çizim 76. Tralleis, Su Deposu/Çeşme - a-plan, b-ön görünüş (Çizen: M. C. Uzun)

Çizim 77. Tralleis, Su Deposu/Çeşme - a-doğu-batı kesiti, b-kuzey-güney kesiti (Çizen: M. C. Uzun)

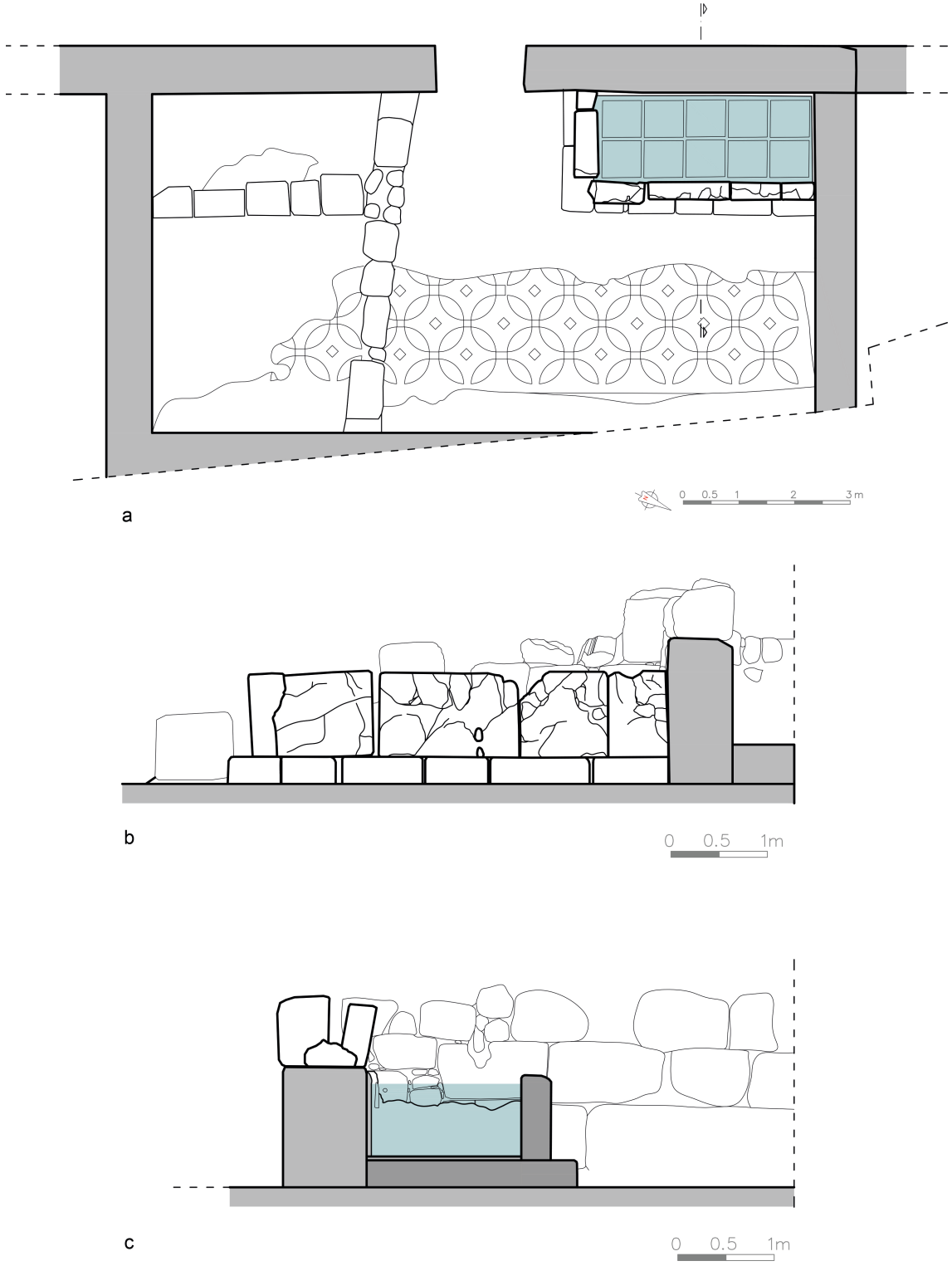

a

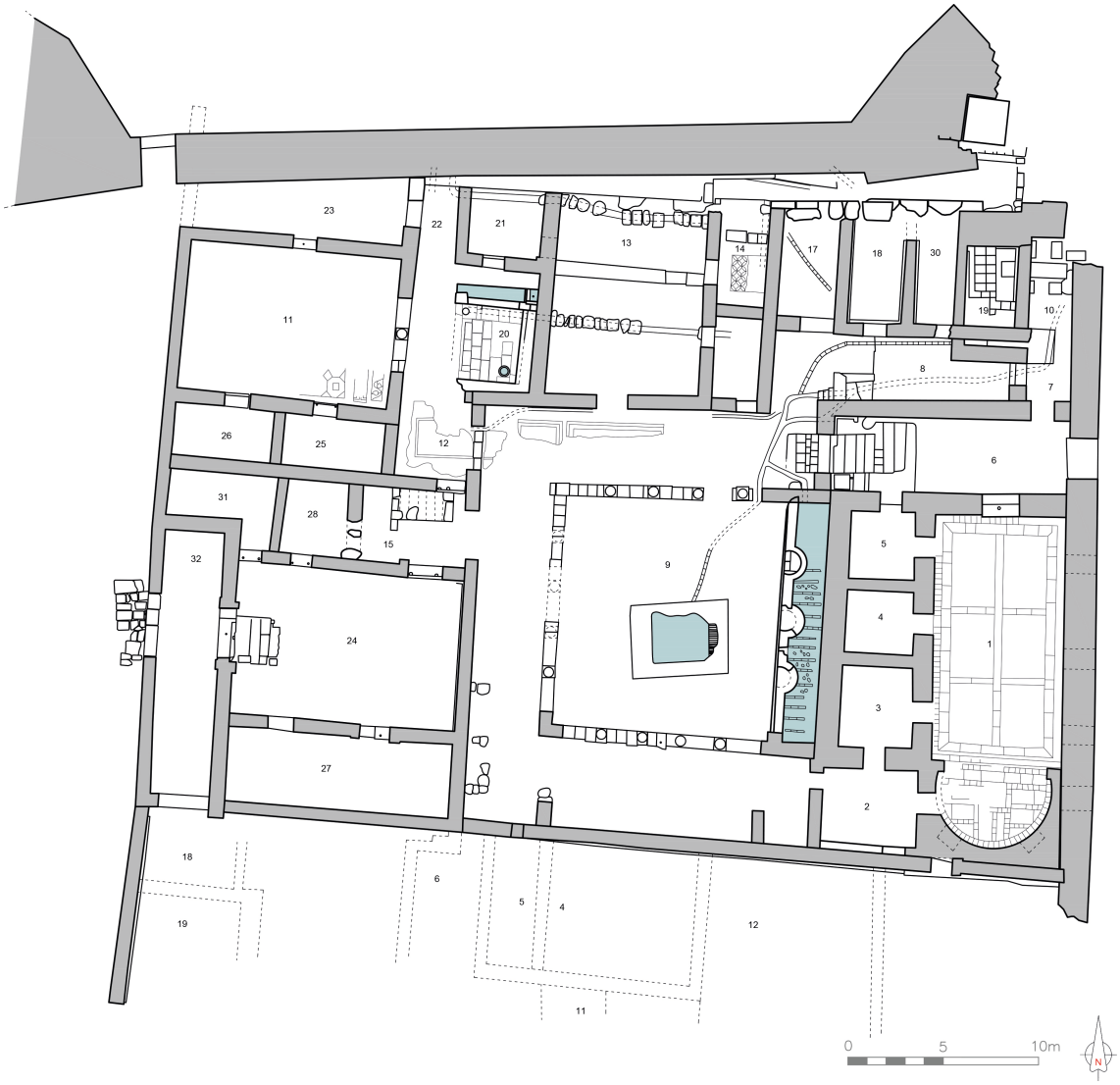

b

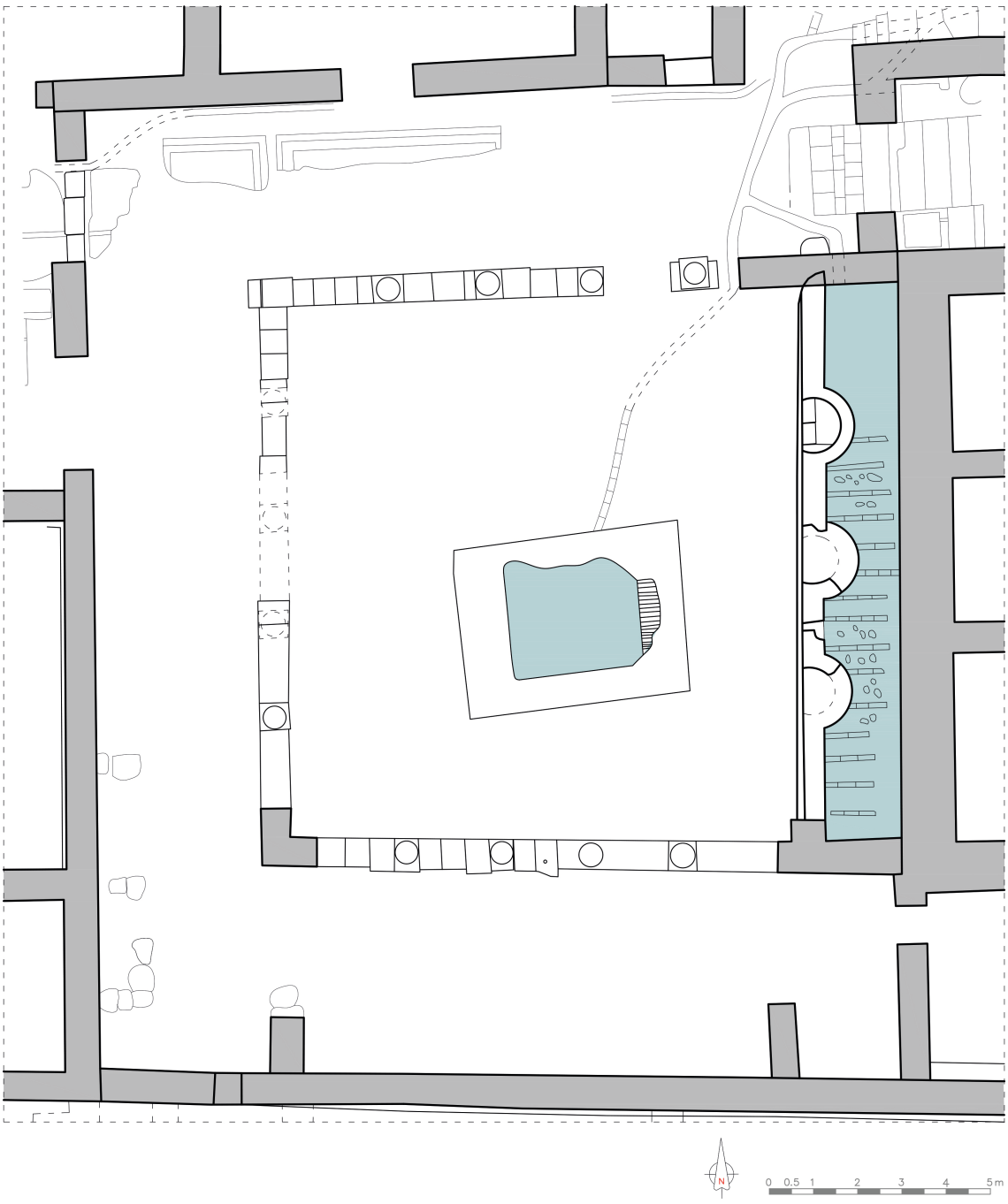
Çizim 78. Kibyra, Castellum Divisorium/Havuzlu Çeşme Yapısı - a-ön görünüş, b-kesit (Baytak, 2015: Çiz. 2 ve 3'den işlenerek)

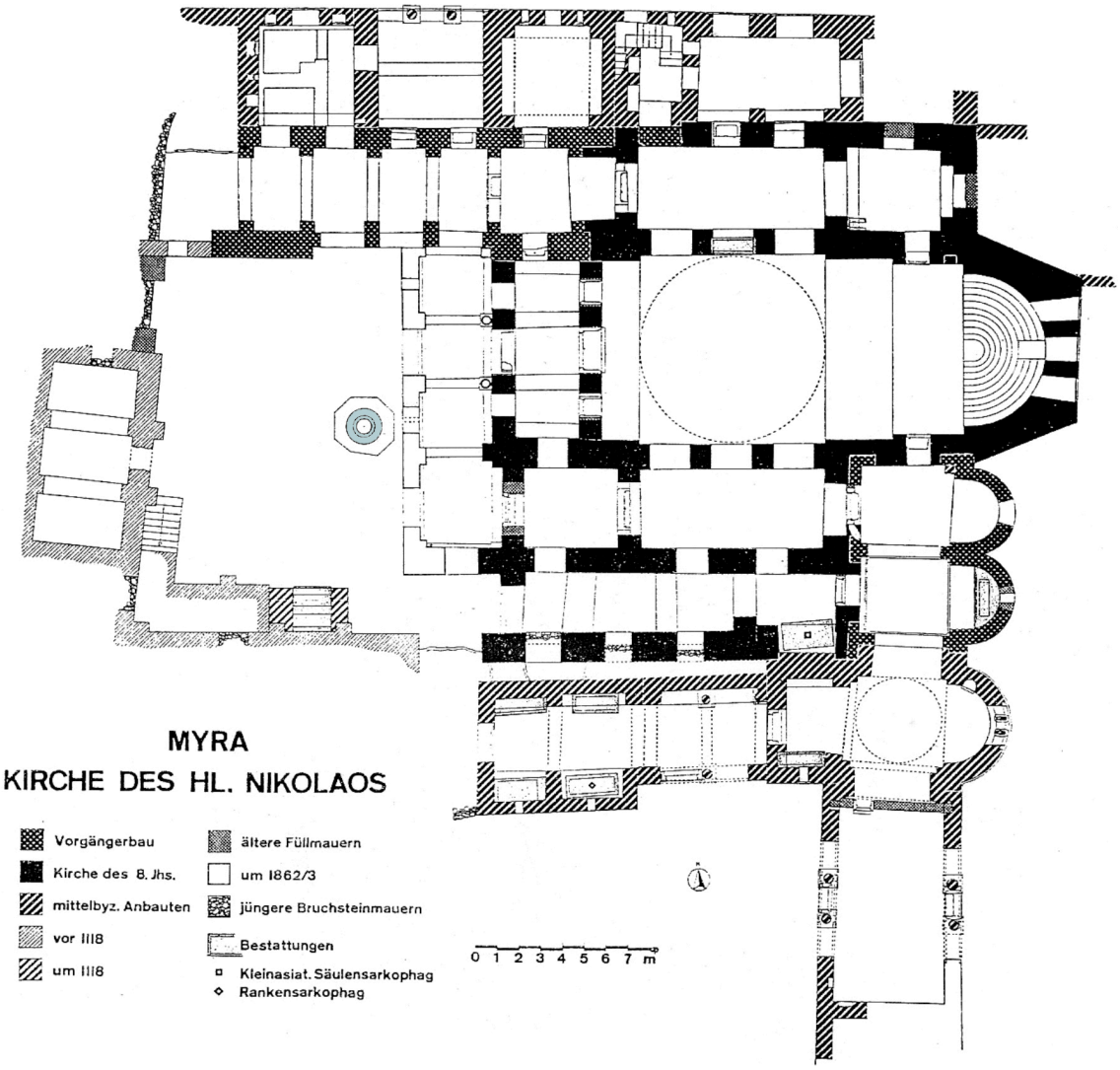
Çizim 79. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

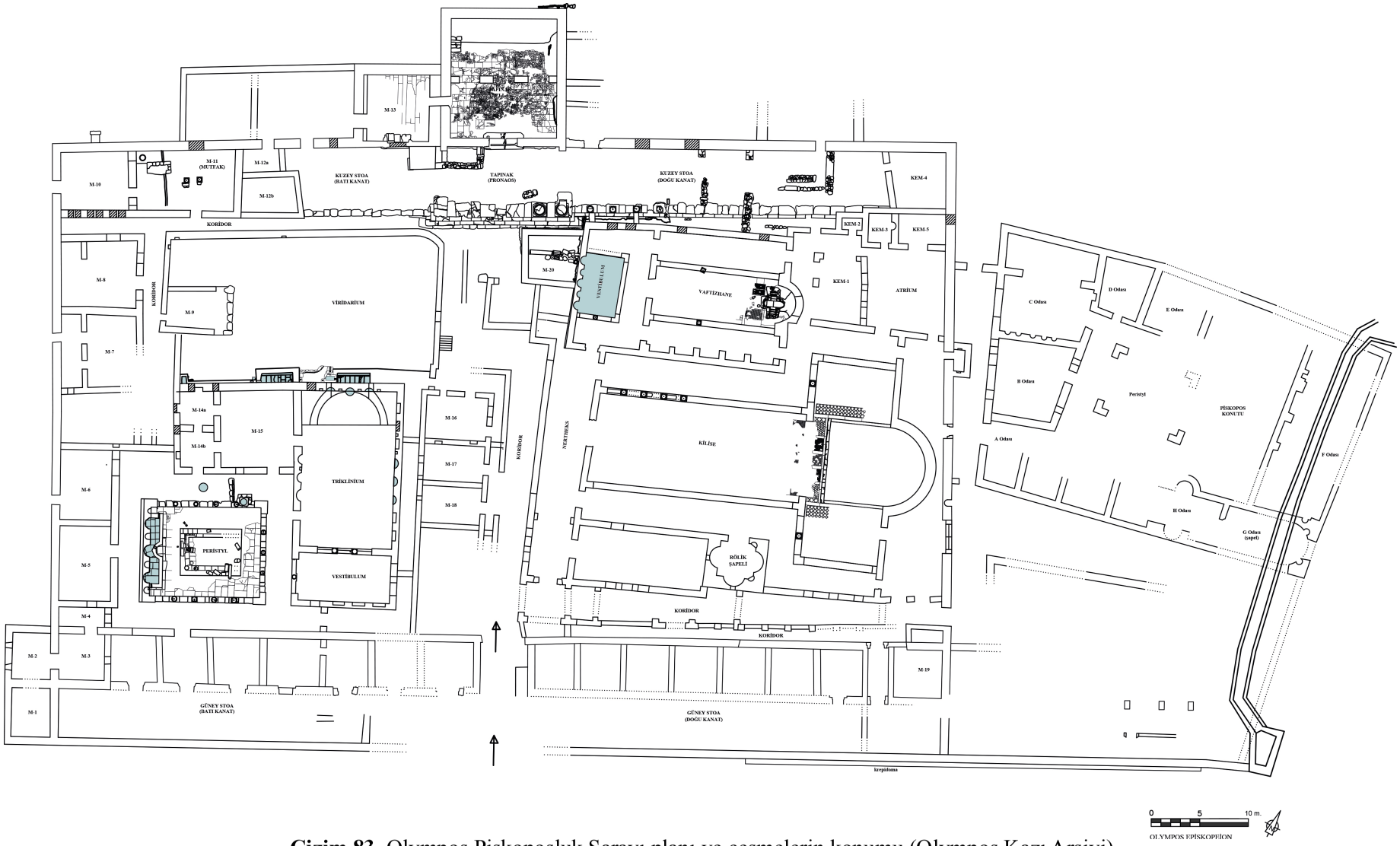
Çizim 80. Likya Akropol Evi - Plan
(Maniere-Leveque, 2007a: Fig. 1'den işlenerek)

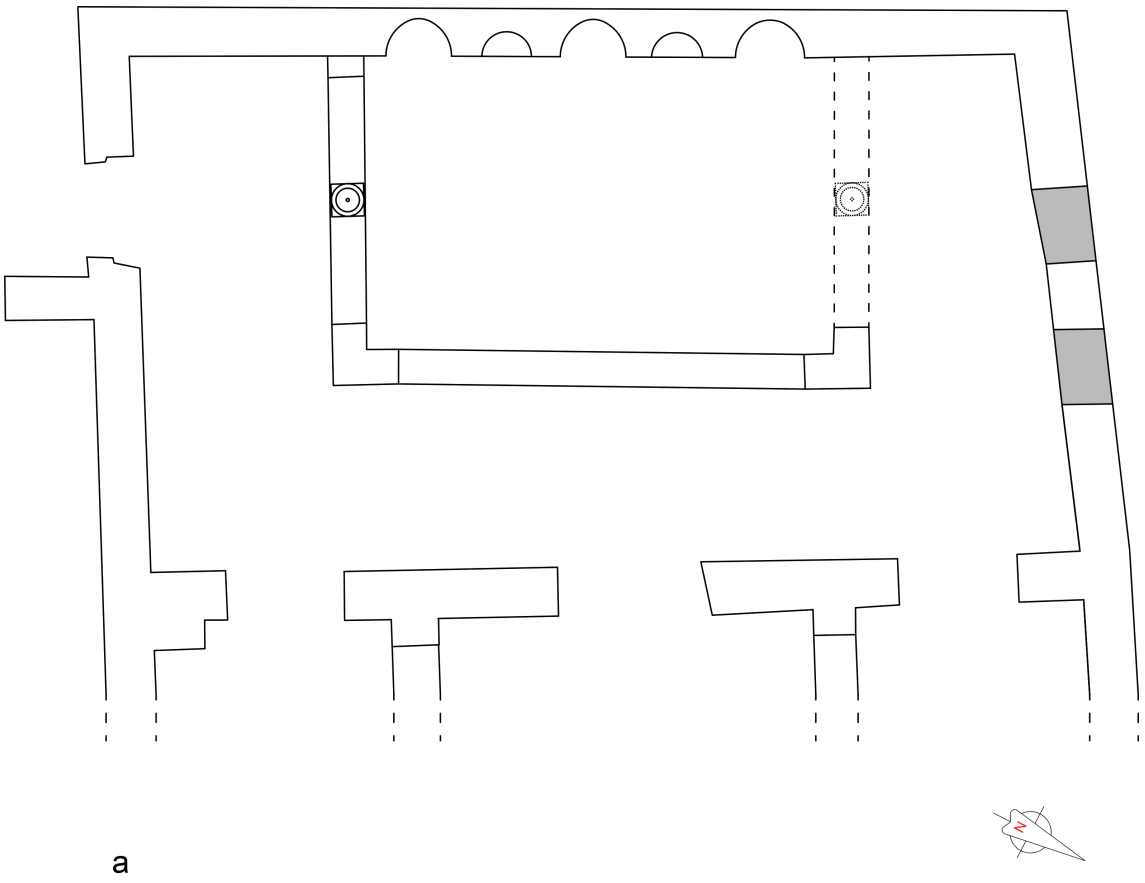
Çizim 81. Likya Akropol Evi Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme - Plan
(Maniere-Leveque, 2007a: Fig. 1'den işlenerek)

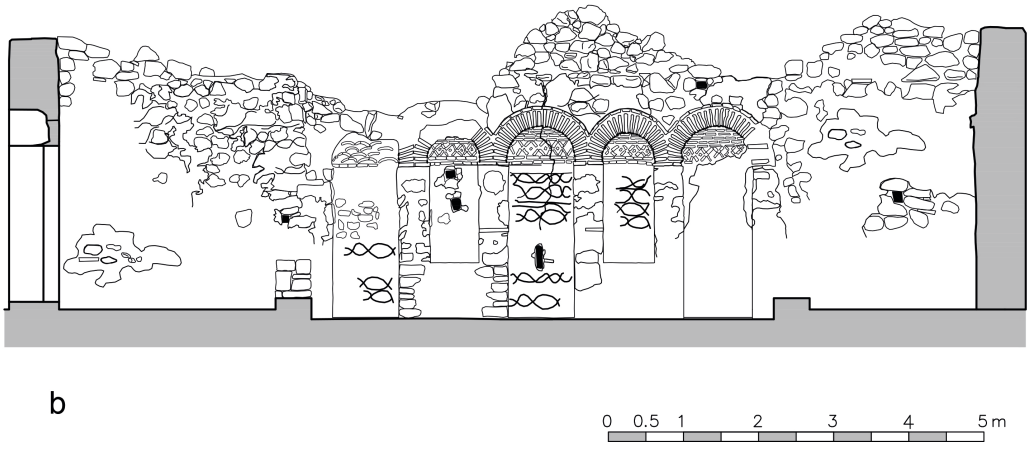

Çizim 82. Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi - Plan ve Phiale'nin konumu (Peschlow, 1975: Abb.39)

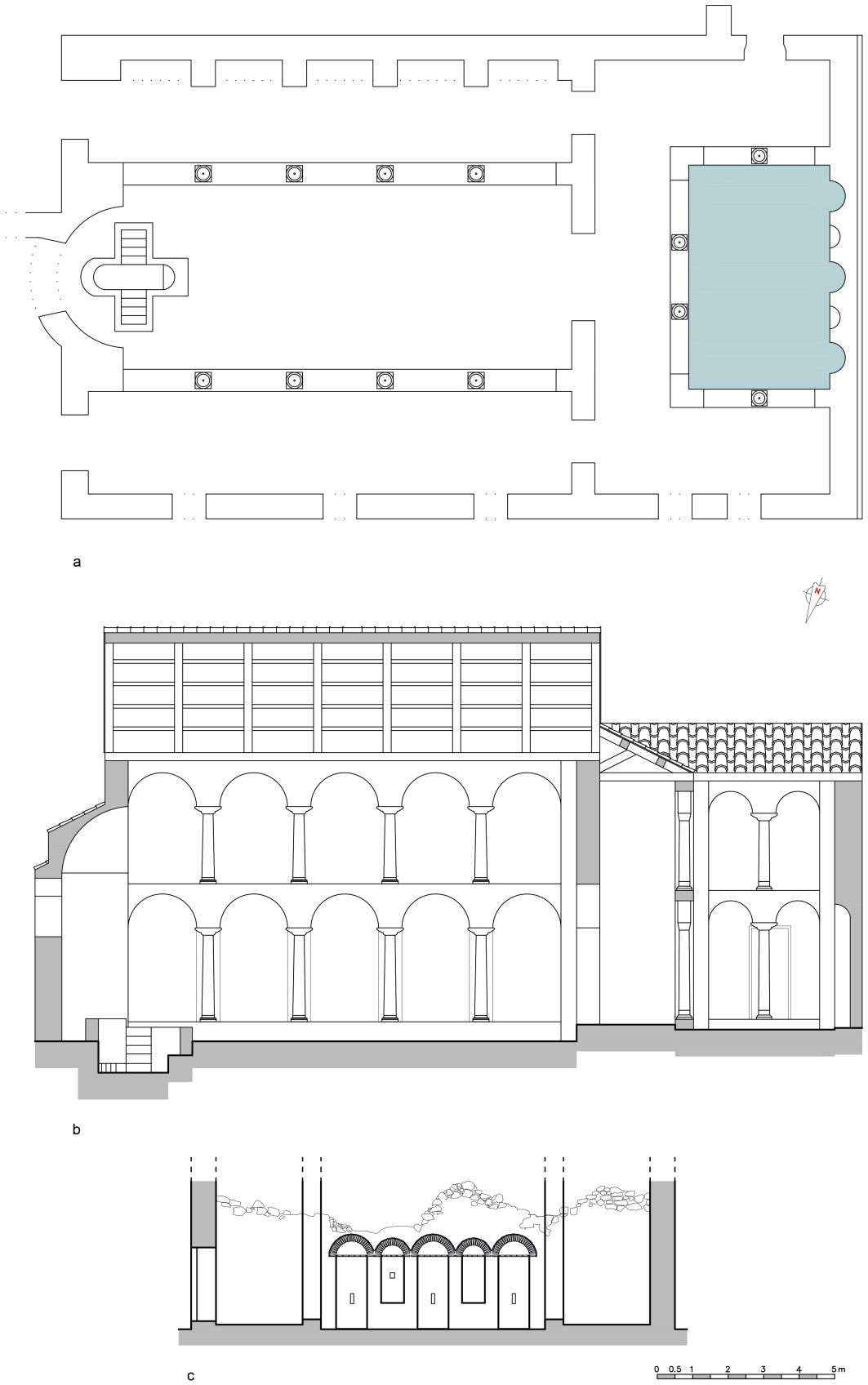

Çizim 83. Olympos Piskoposluk Sarayı planı ve çeşmelerin konumu (Olympos Kazı Arşivi)

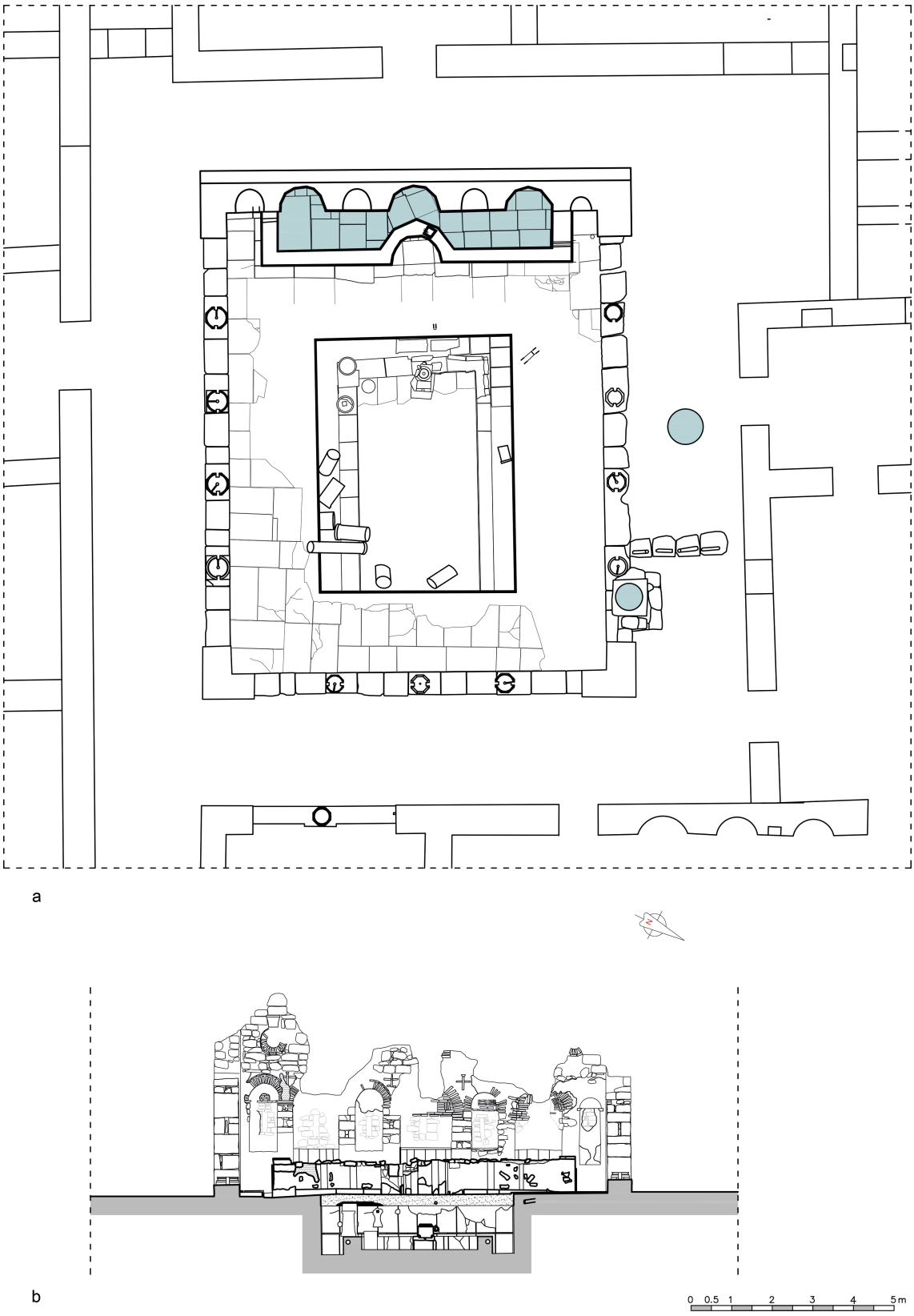

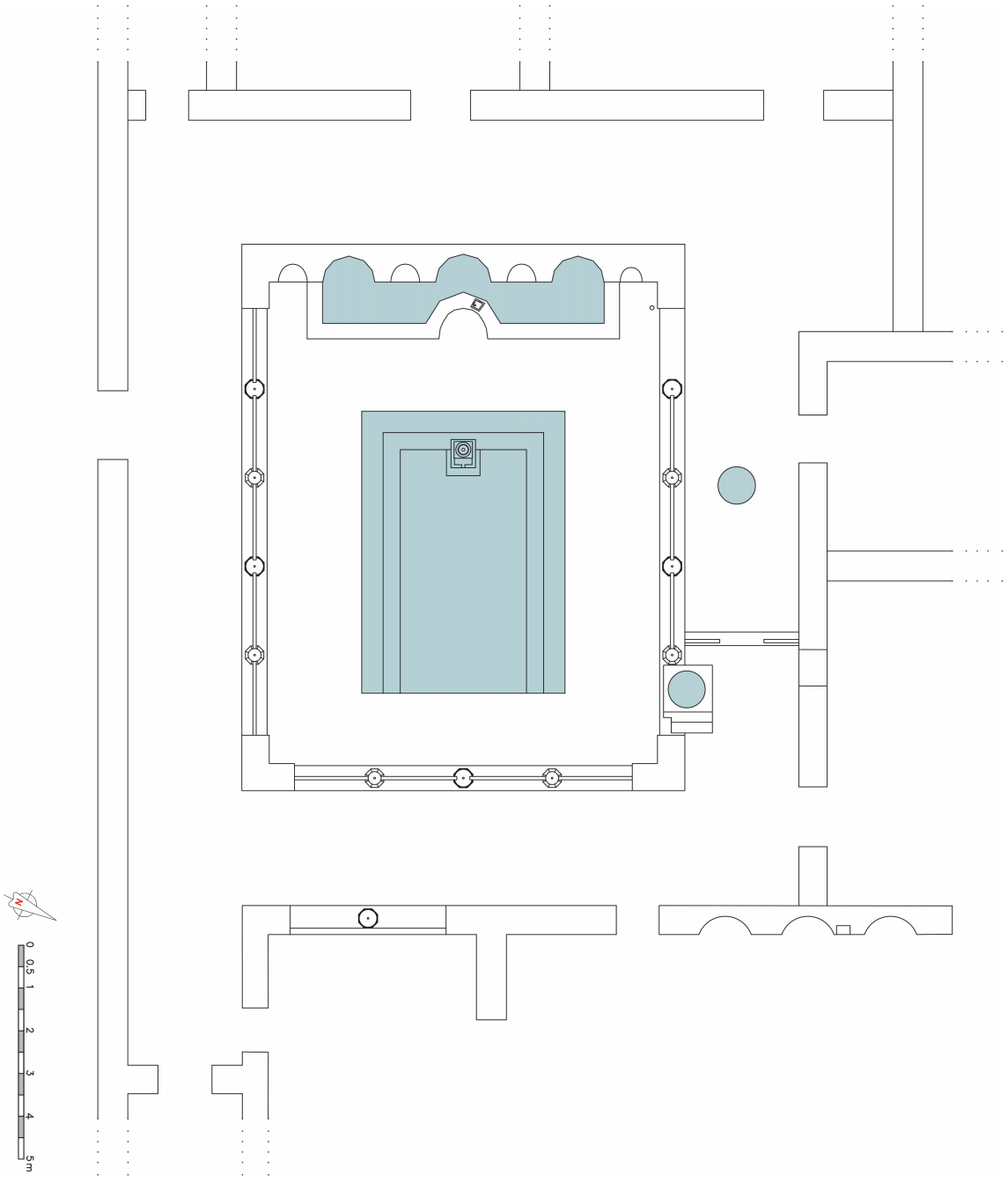
Çizim 84. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi - a-plan, b-ön görünüş (Olympos Kazı Arşivi)

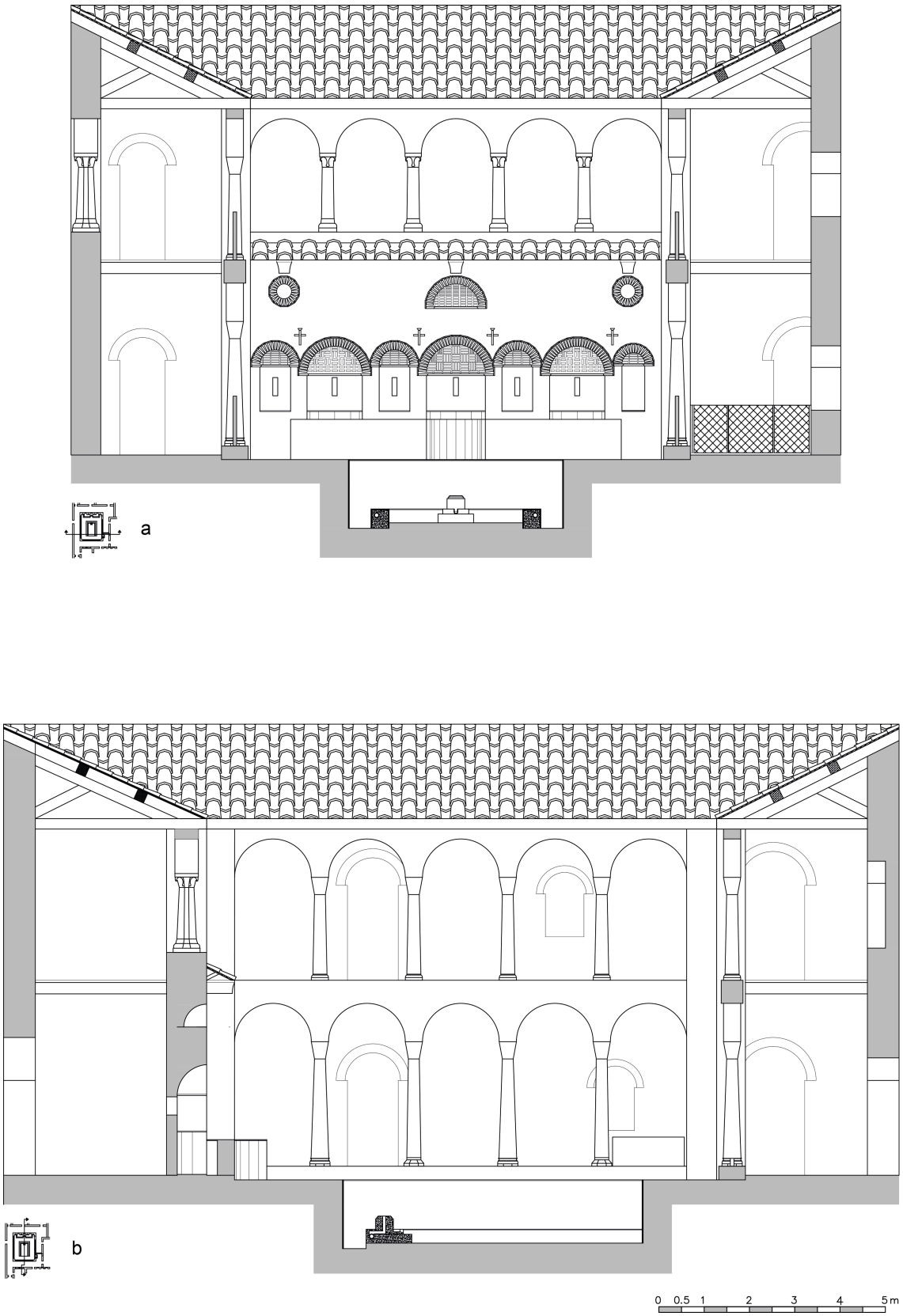
Çizim 85. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhanesi restitüsyonu- a-plan, b-kesit, c-çeşme ön görünüş (a ve b Olympos Kazı Arşivi'nden alınmıştır)

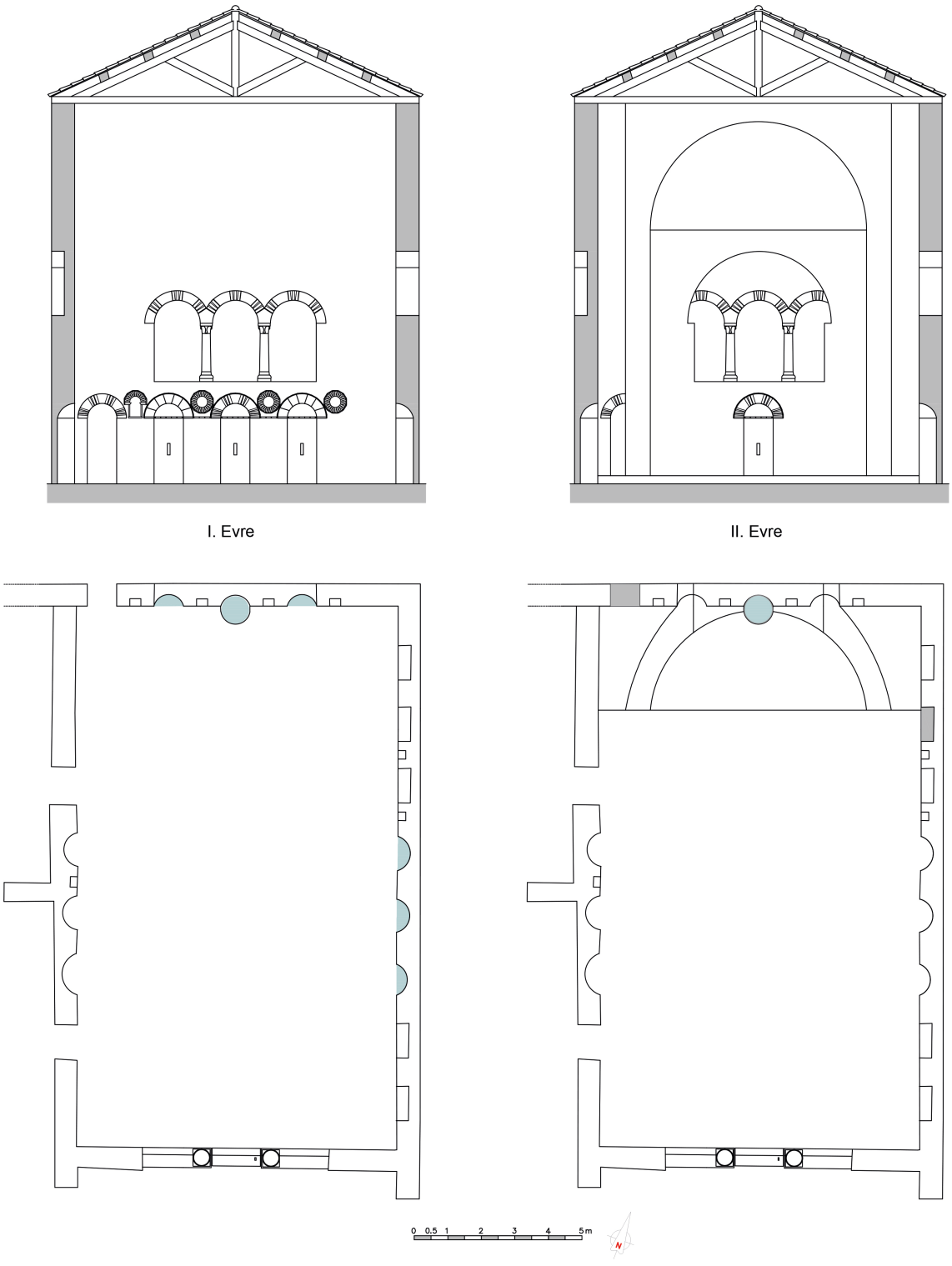
Çizim 86. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı Çeşmesi - a-plan, b-ön görünüş (Olympos Kazı Arşivi)

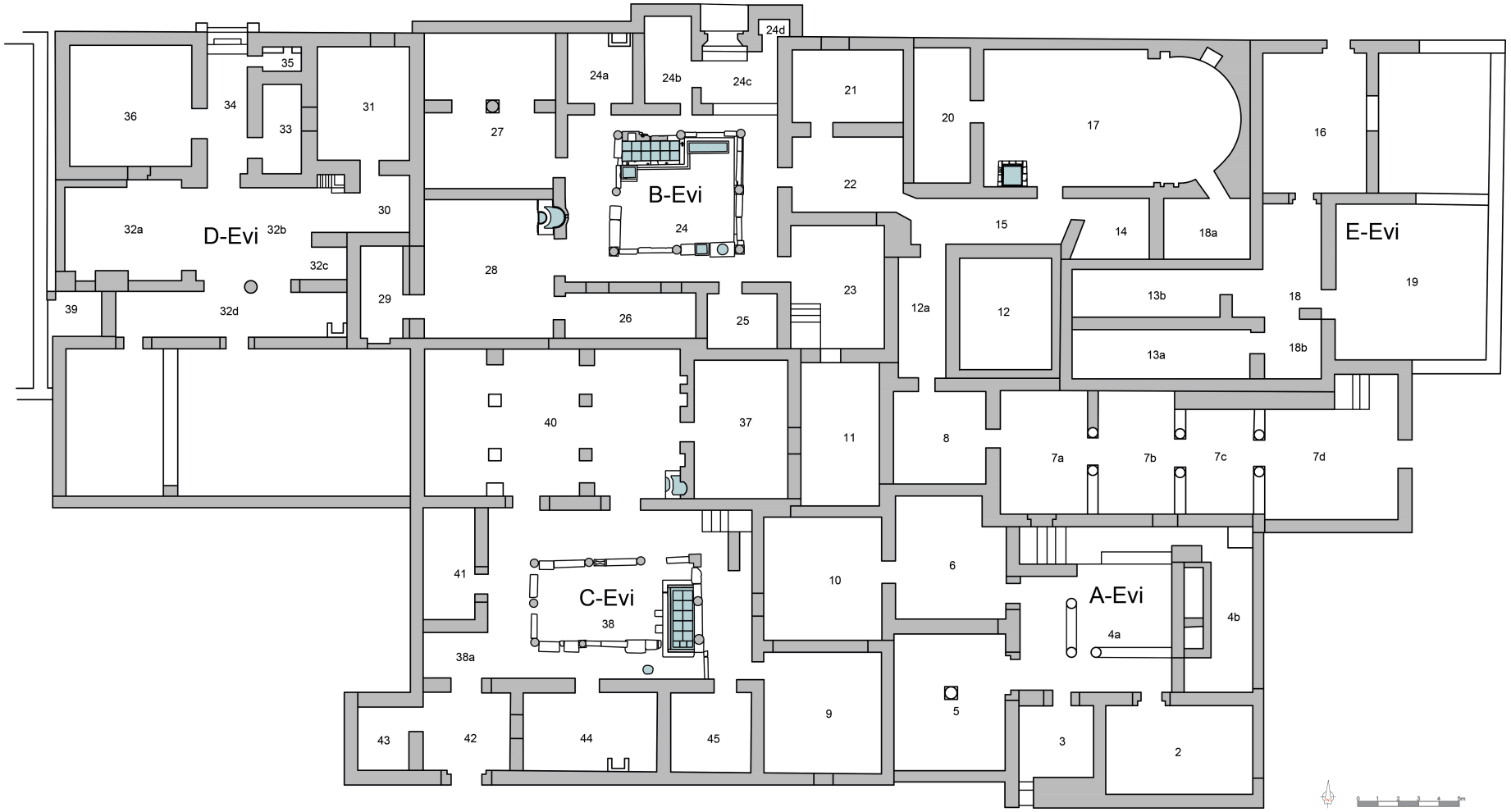
Çizim 87. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı restitüsyon planı
(Olympos Kazı Arşivi)

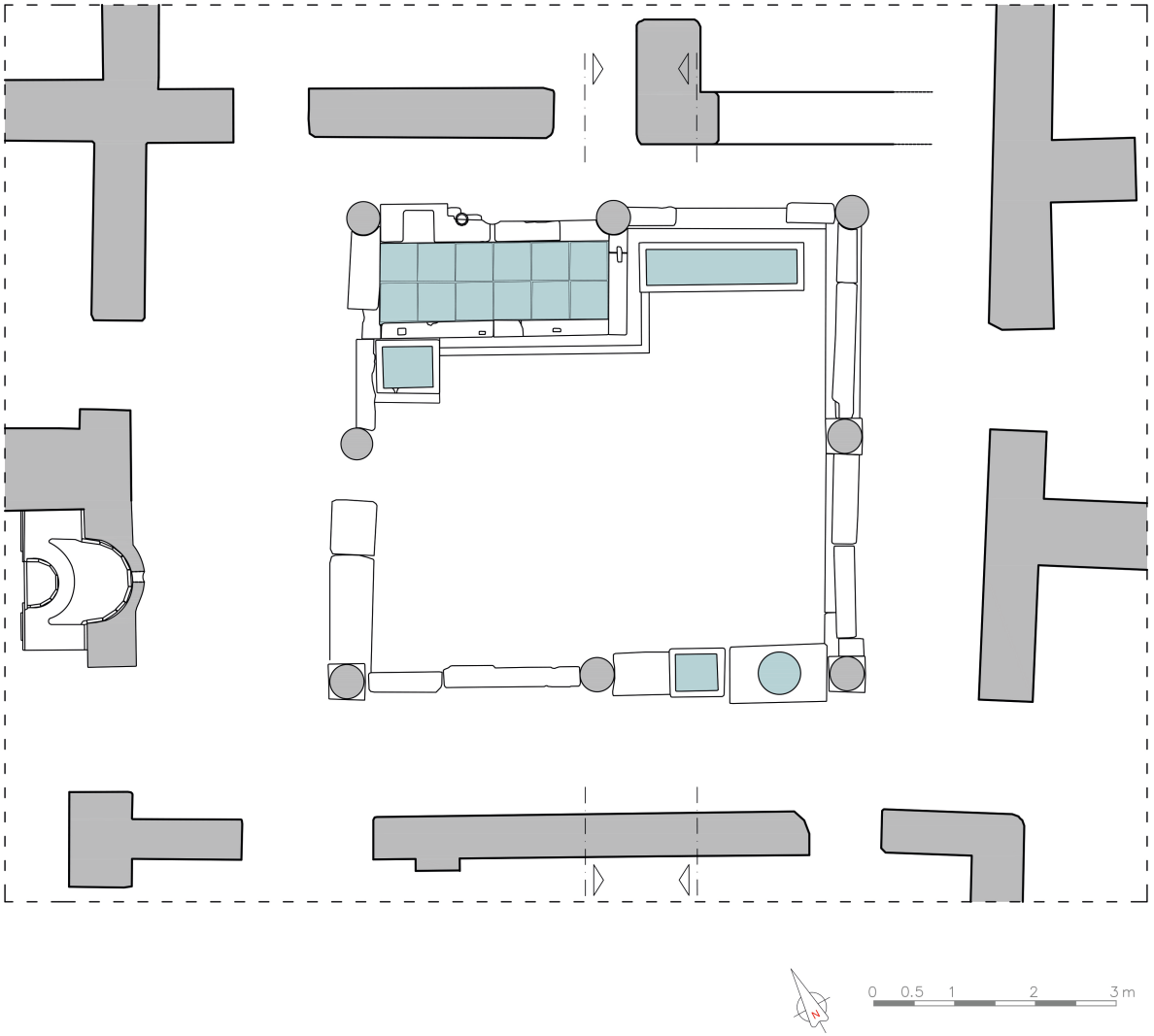
Çizim 88. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı restitüsyonu-
a-çeşme ön görünüş, b-kesit (Olympos Kazı Arşivi)

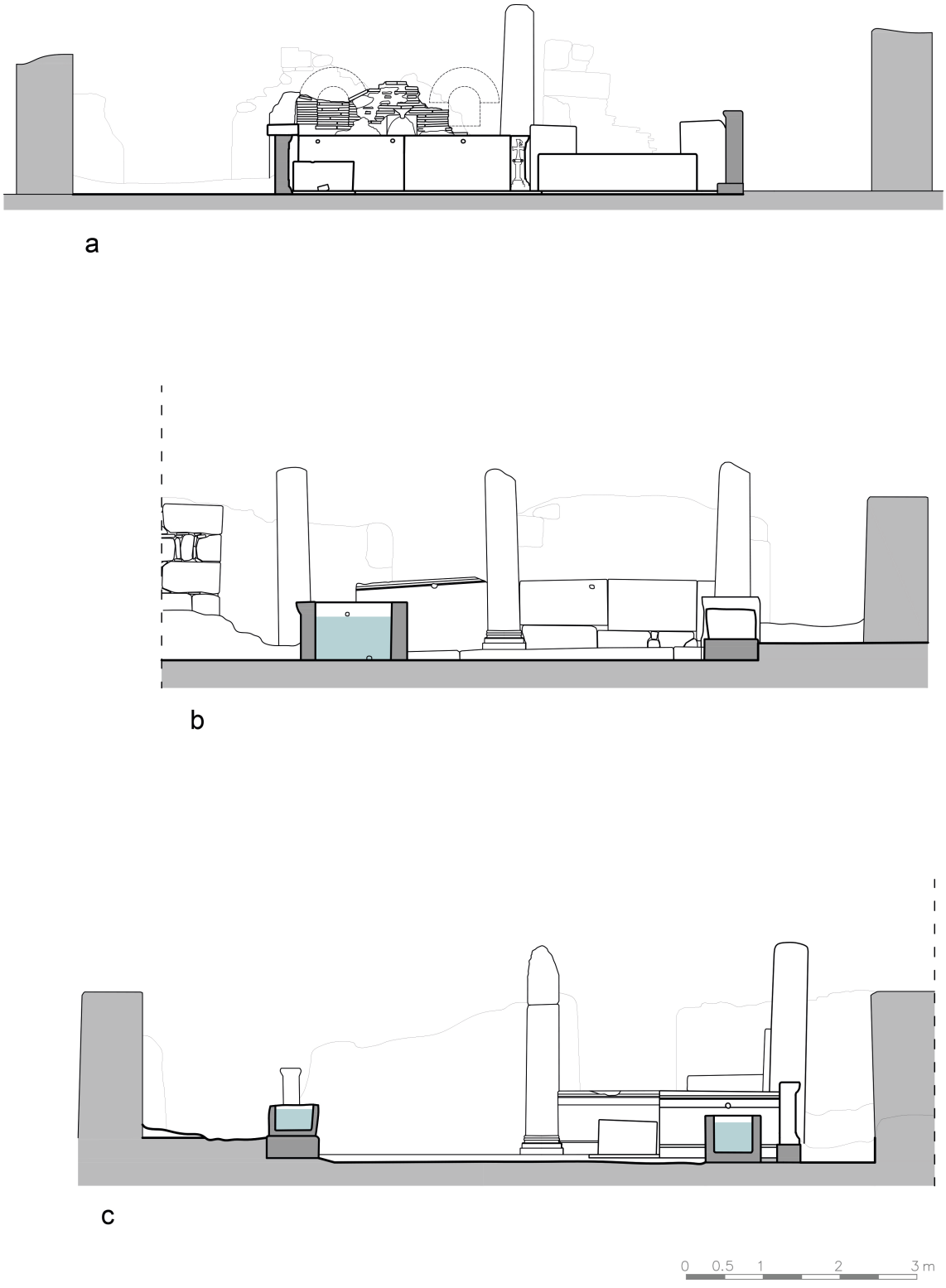
Çizim 89. Olympos Piskoposluk Triclinium'u 1. ve 2. evre restitüsyonu (Kuzey cephe ve plan) (Olympos Kazı Arşivi)

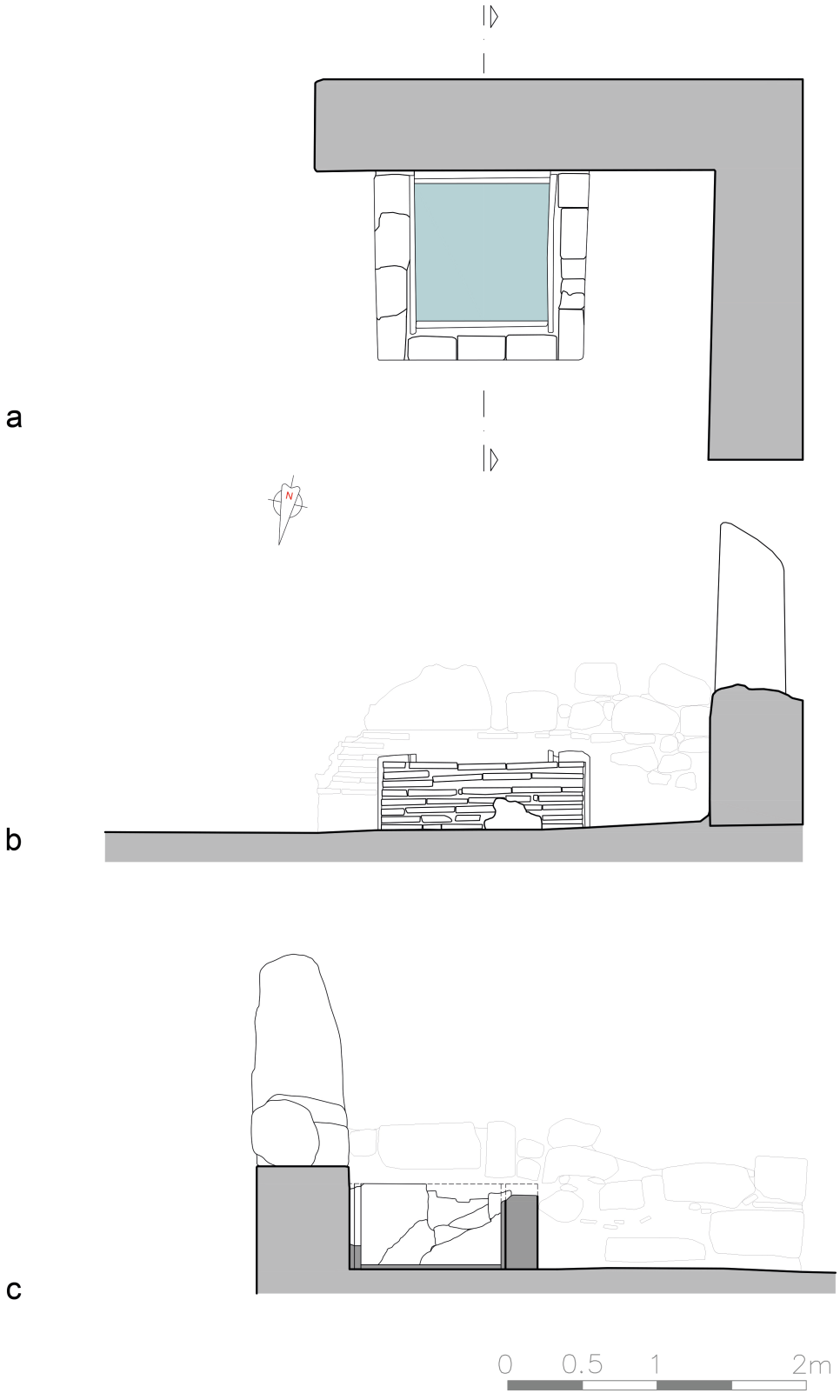
Çizim 90. Perge Doğu Konut Alanı - Plan ve çeşmelerin konumu (Zeyrek, 2002: Lev. 21'den işlenerek)

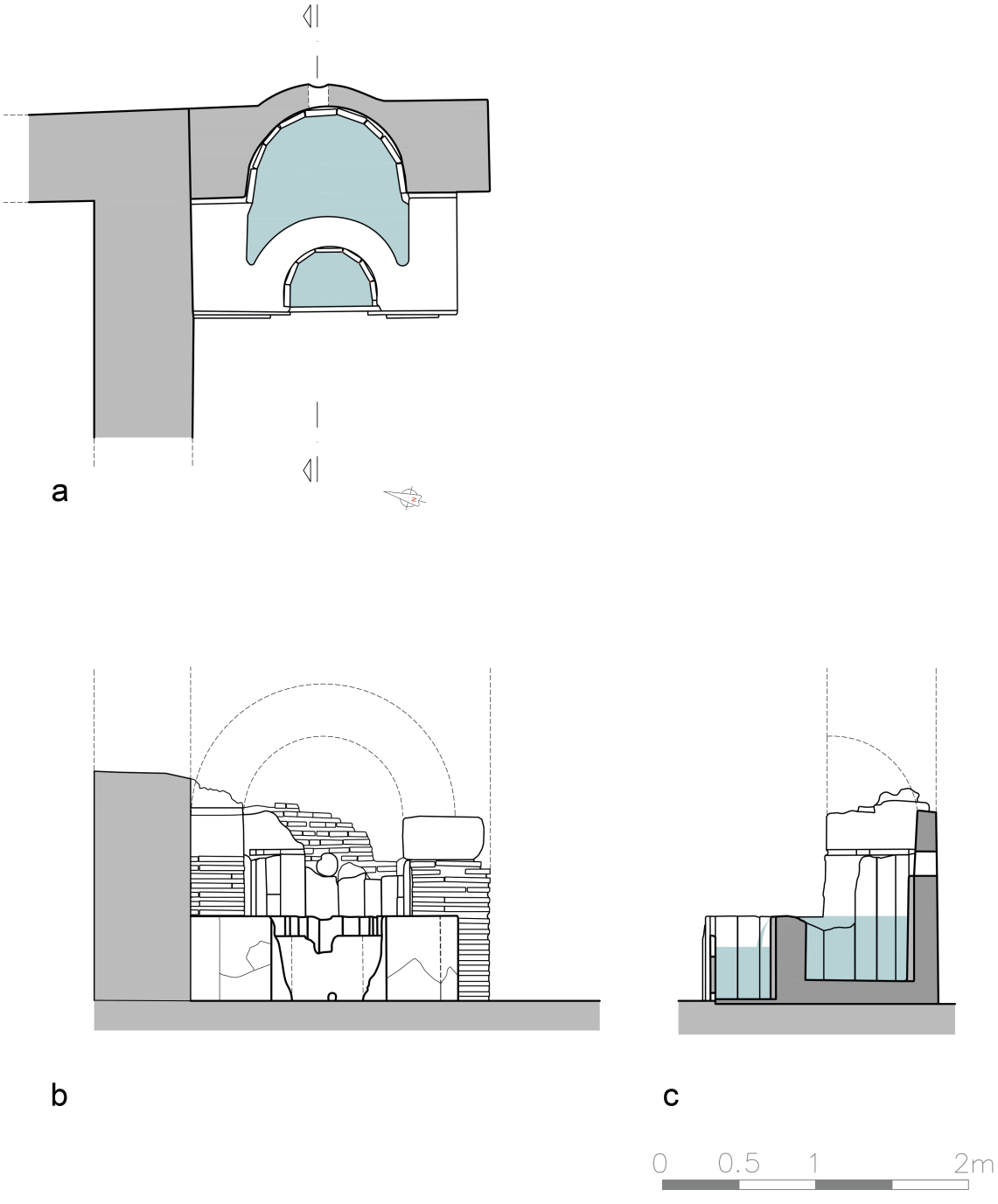
Çizim 91. Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - Plan (Çizen: M. C. Uzun)

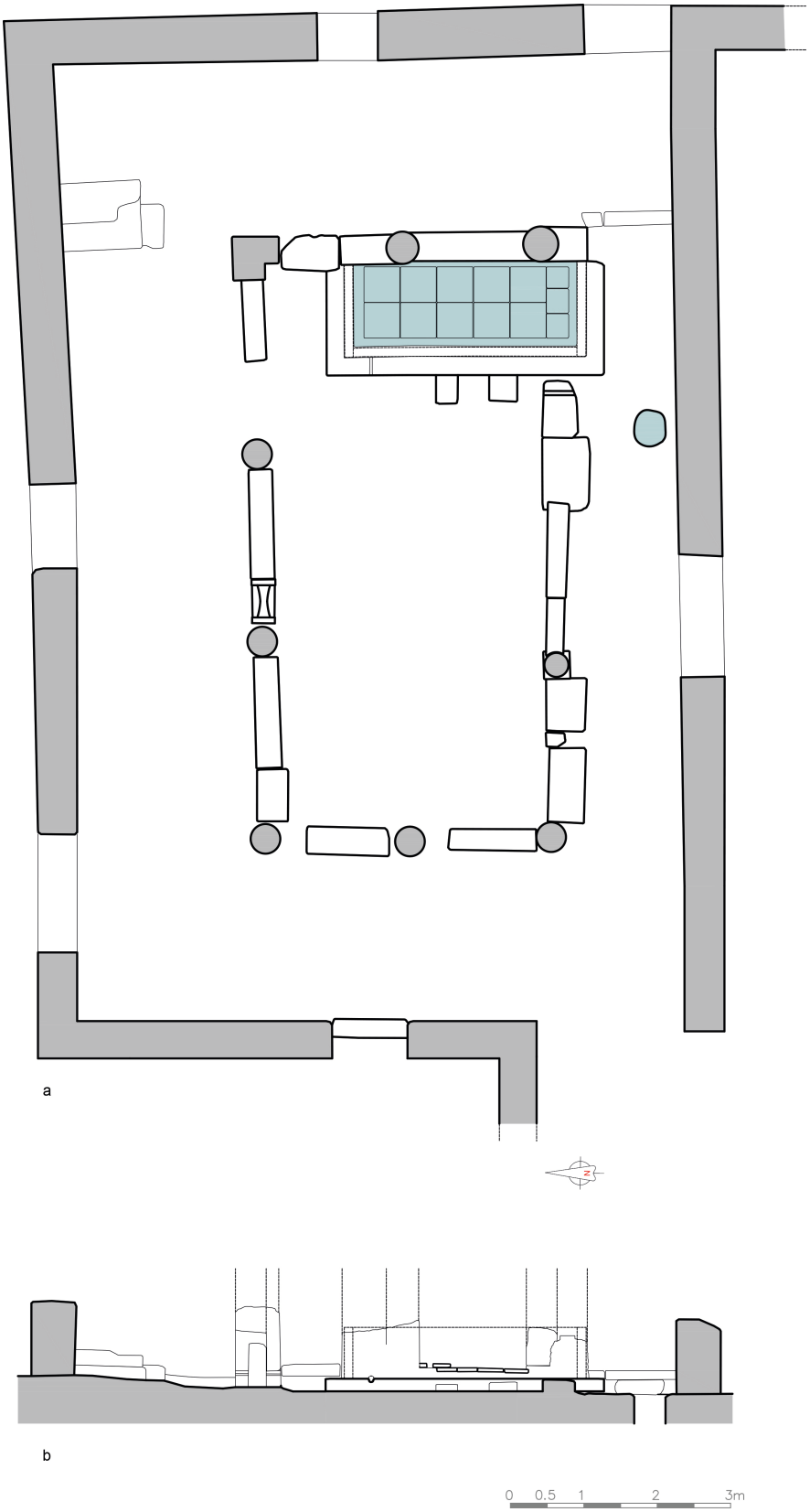
Çizim 92. Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - a-ön görünüş, b-K-G kesit doğuya bakış, b- K-G kesit batıya bakış (Çizen: M. C. Uzun)

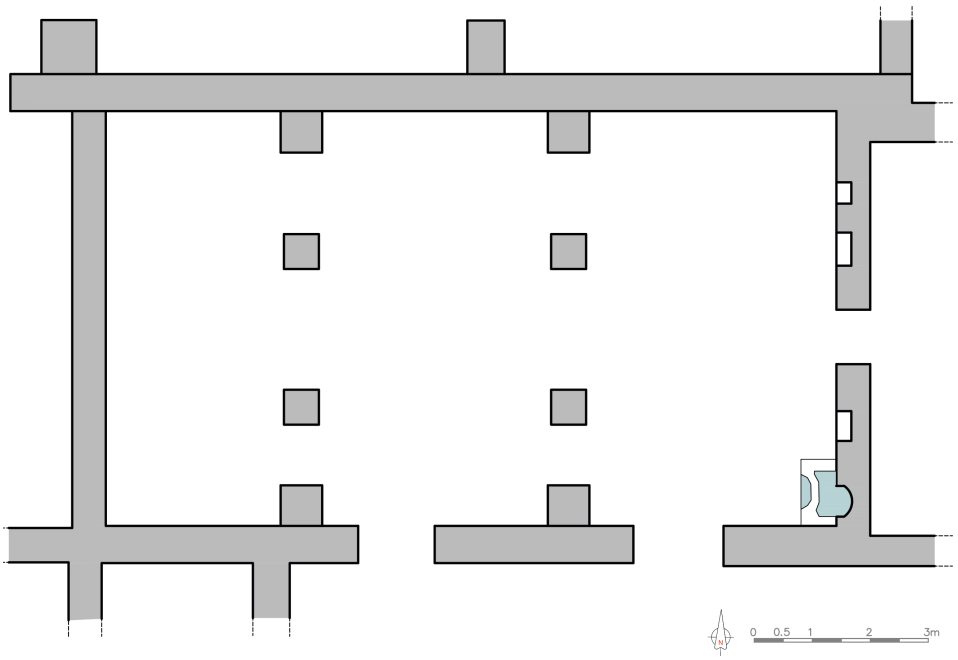
Çizim 93. Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

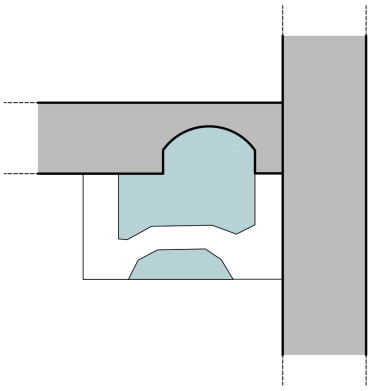
Çizim 94. Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

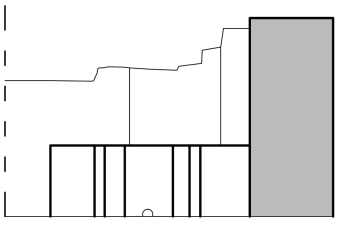
Çizim 95. Doğu Konut Alanı, C Evi 38 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş (Çizen: M. C. Uzun)

a

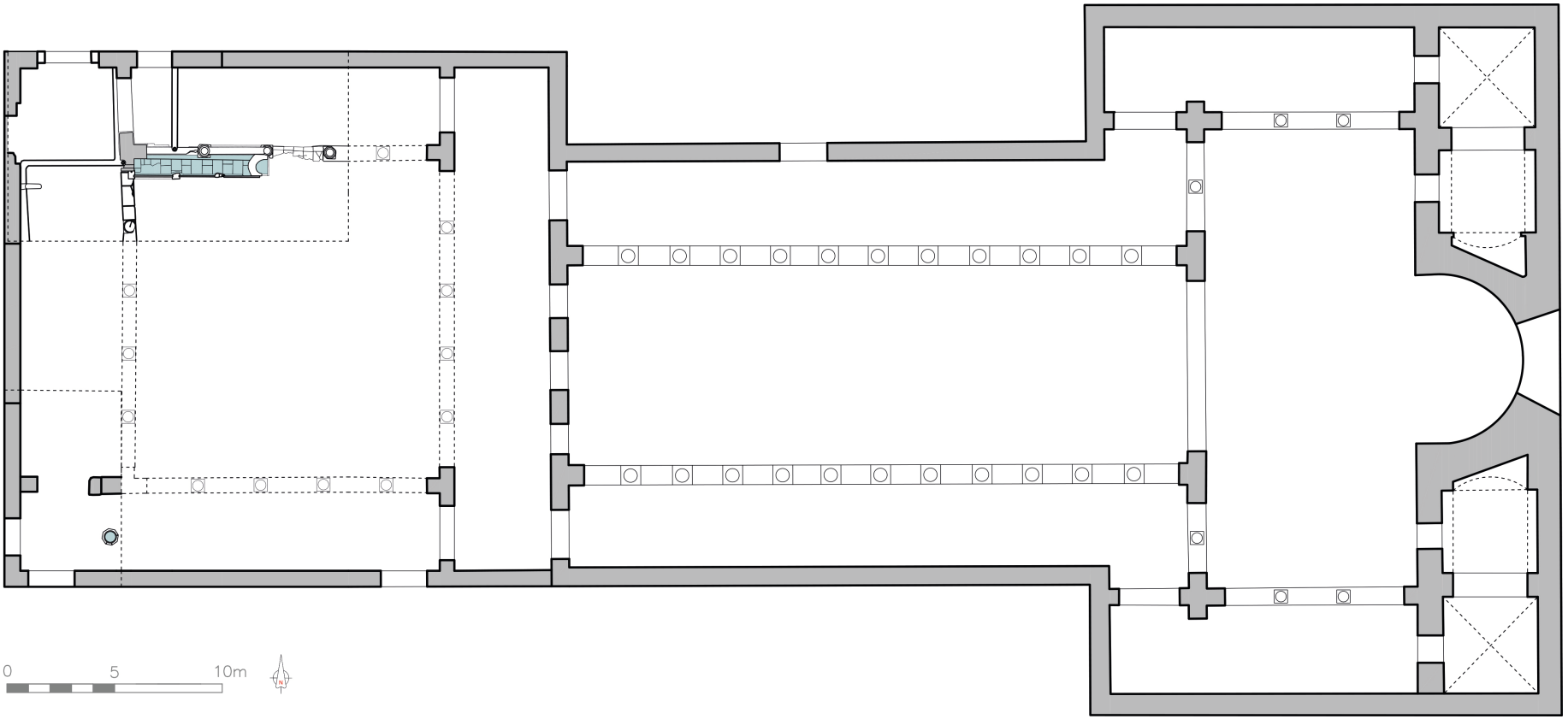
b

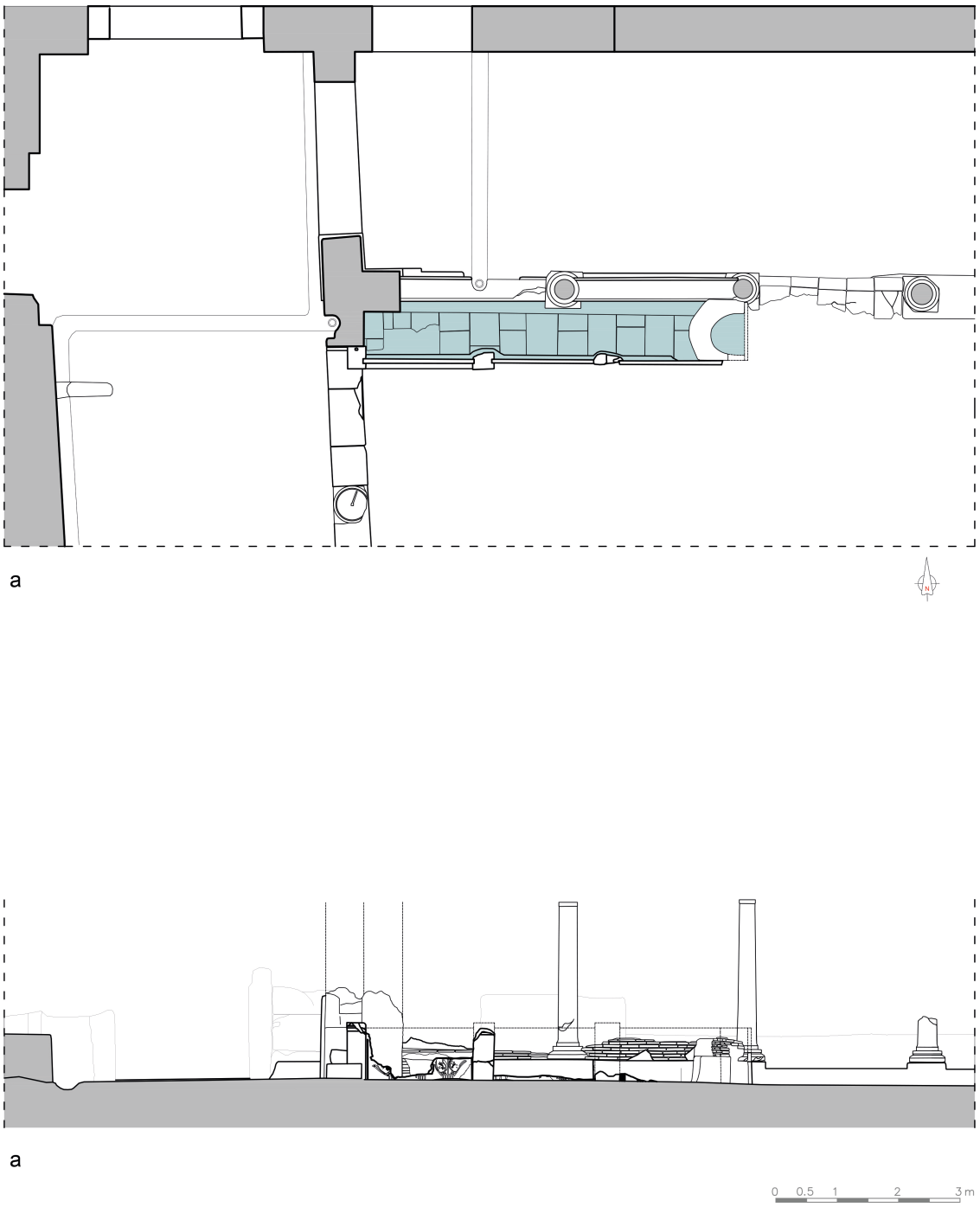
c

0 0.5 1m

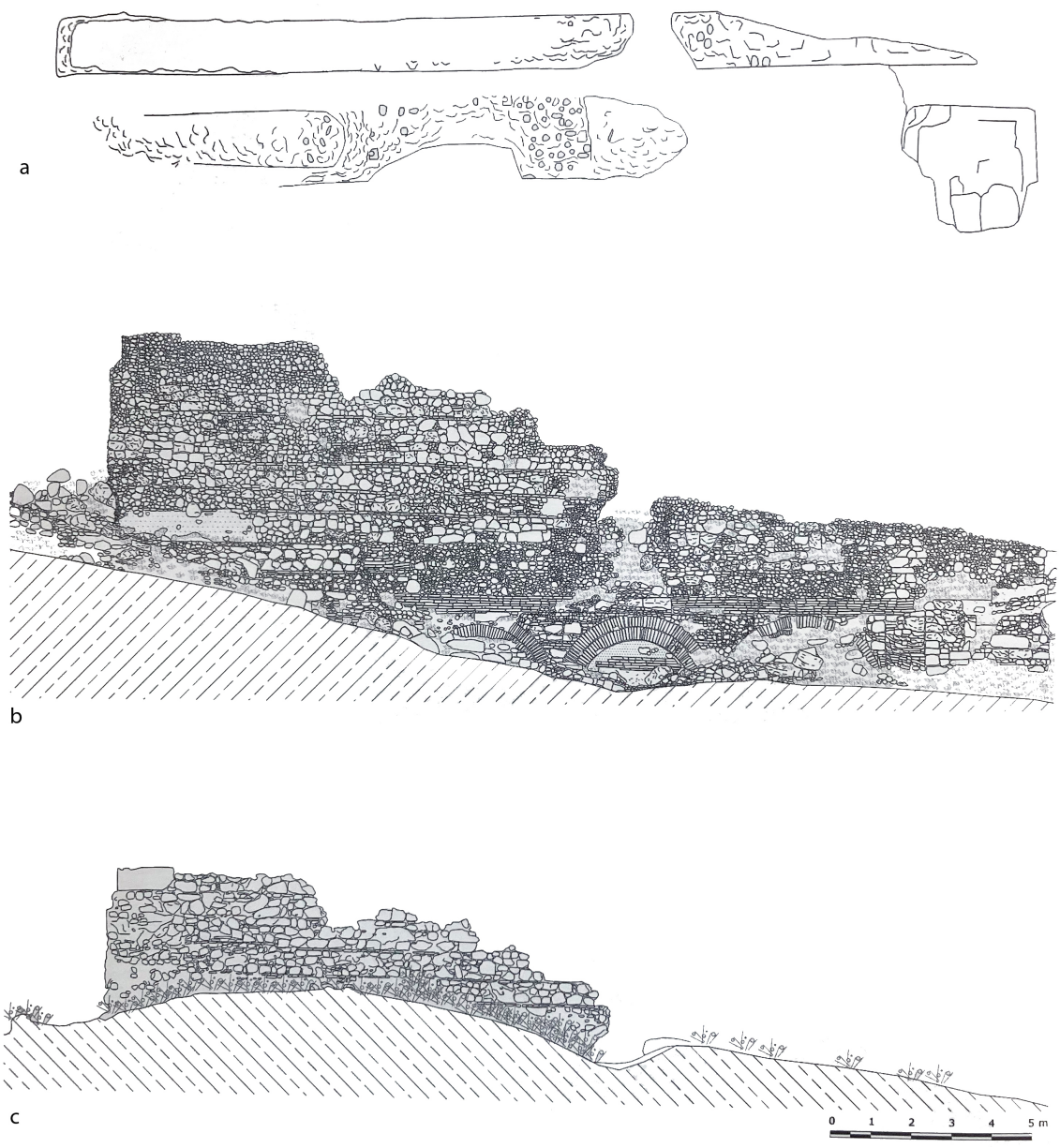
Çizim 96. Doğu Konut Alanı, C Evi 40 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-mekan planı, b-çeşme planı, c-ön görünüş (Çizen: M. C. Uzun)

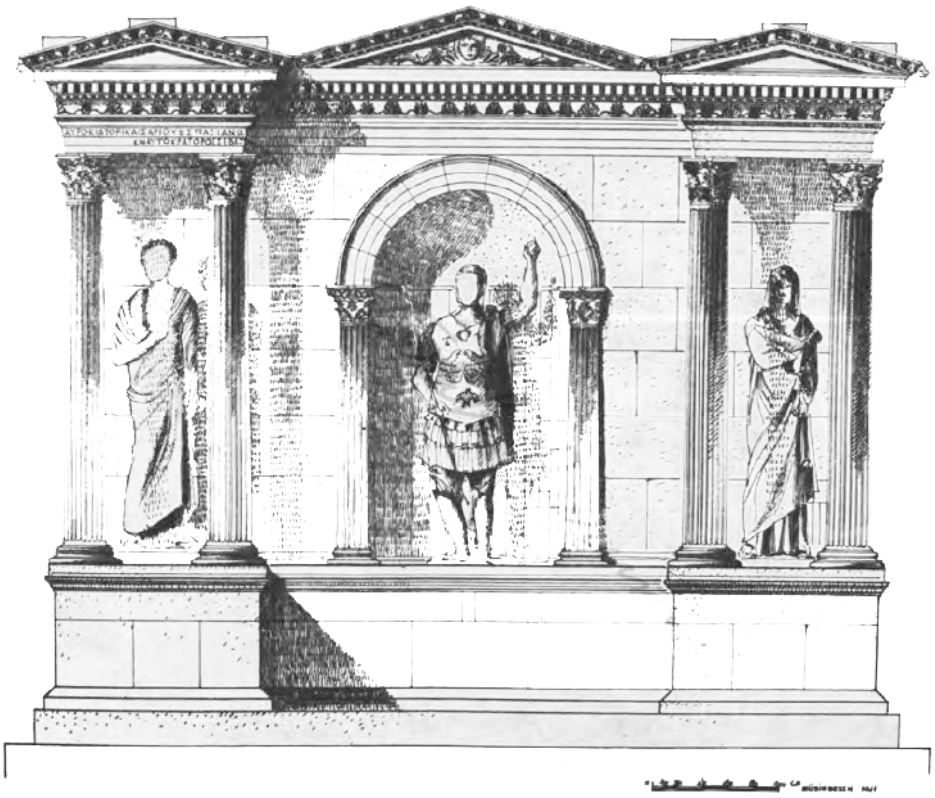
Çizim 97. Perge Güney Bazilika - Plan ve çeşmenin konumu (Çizen: M. C. Uzun)

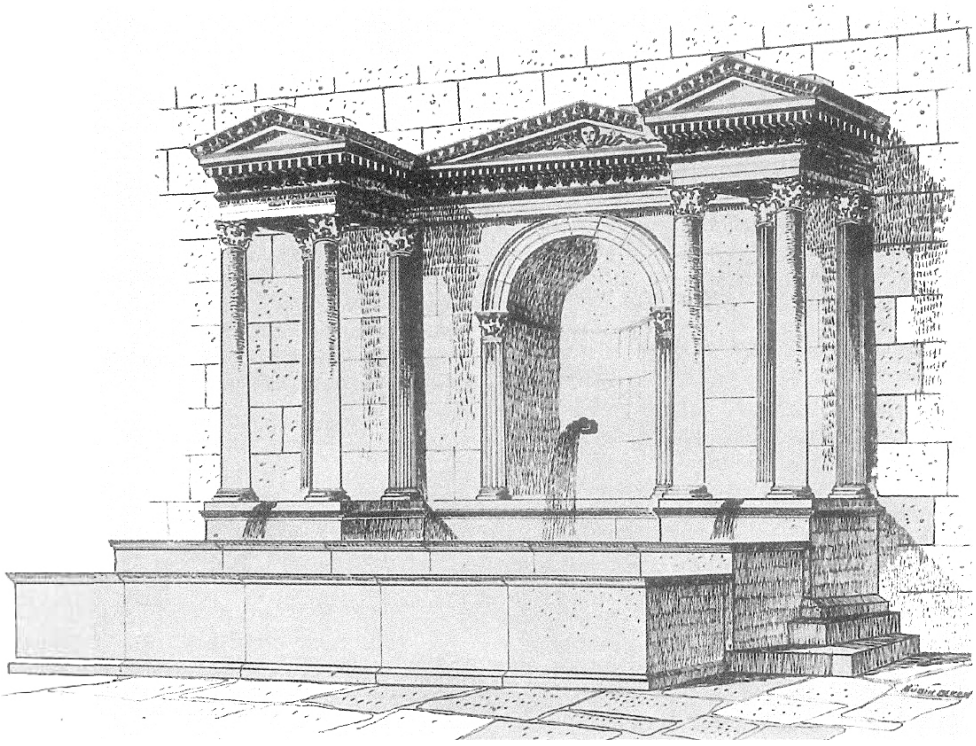
Çizim 98. Güney Bazilika Çeşmesi - a-plan, b-ön görünüş (Çizen: M. C. Uzun)

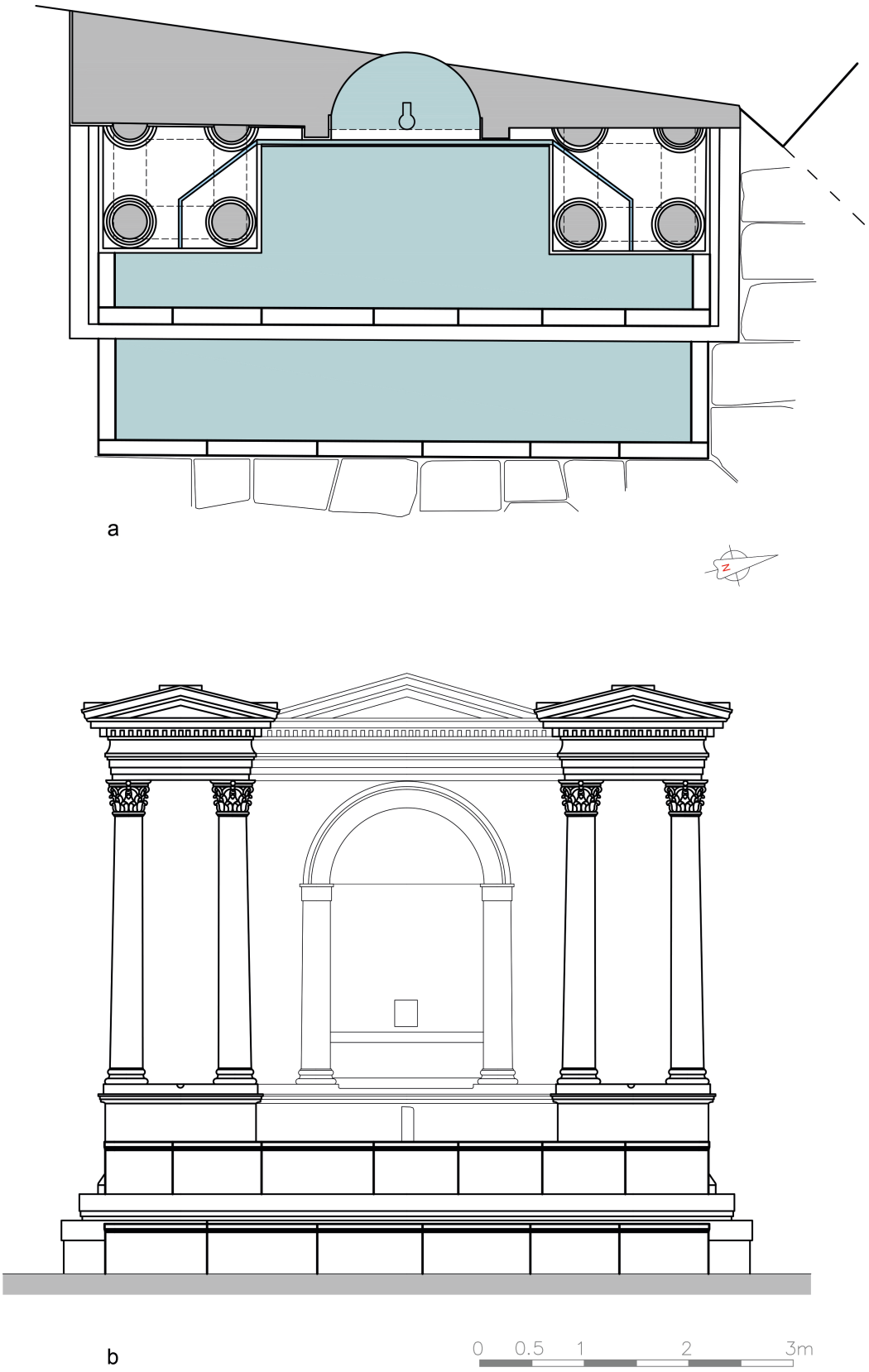
Çizim 99. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi - a- vaziyet planı, b-ön görünüş, c-arka görünüş (Işık, 2020: Fig. 5-6)

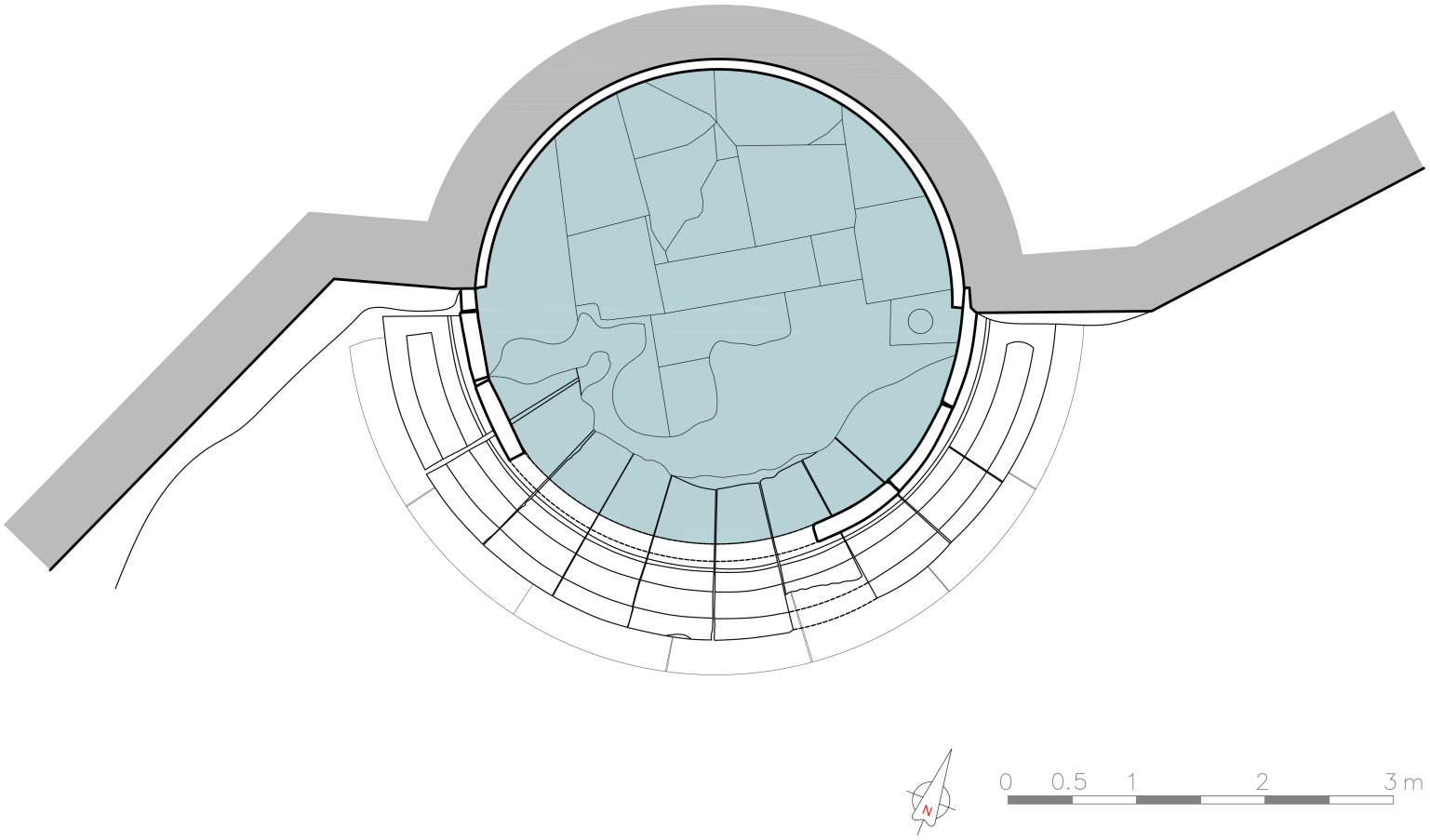
Çizim 100. Side, Vespasianus Anıtı 1. evre restitüsyonu (M. Beken)

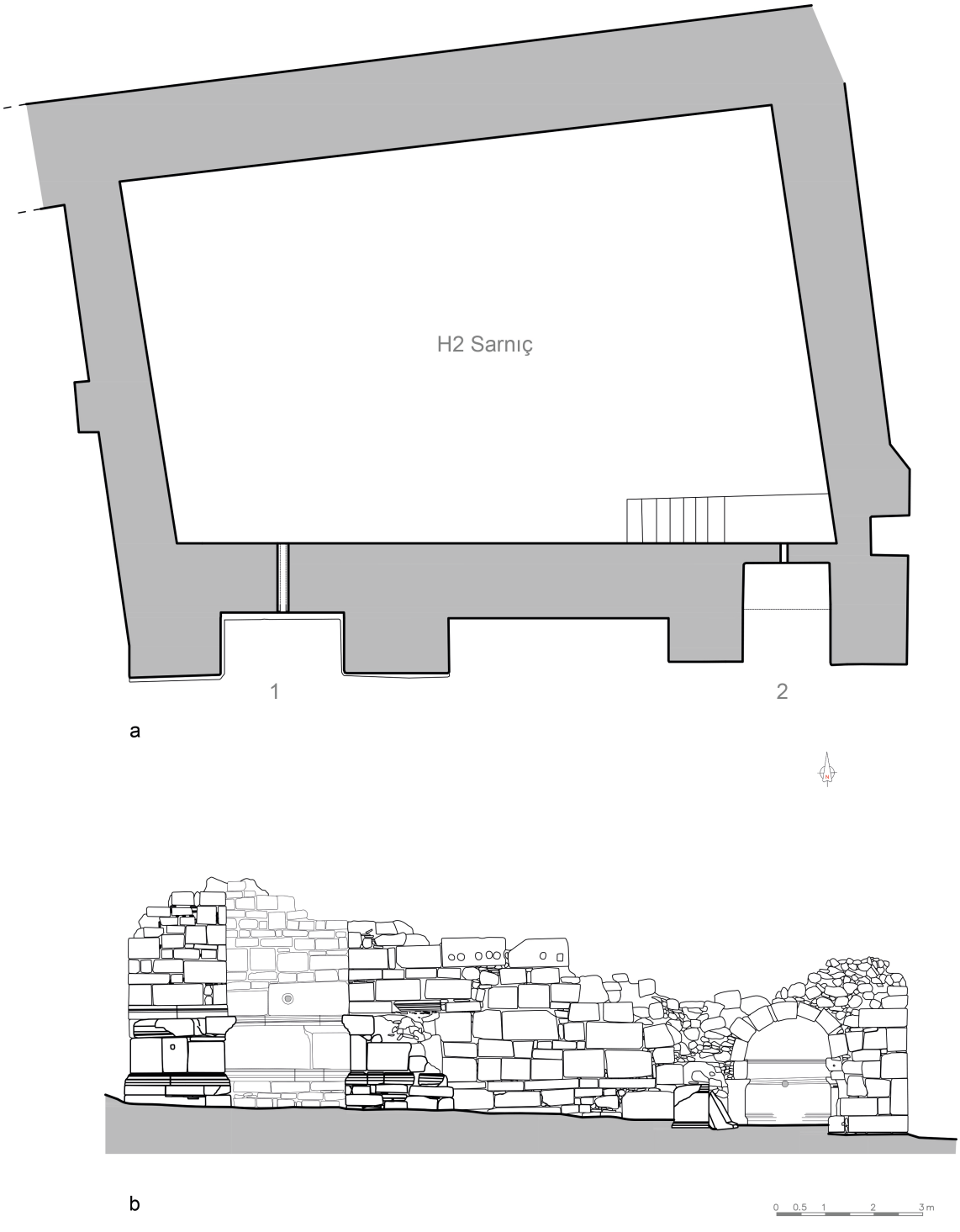
Çizim 101. Side, Vespasianus Anıtı 2. evre (Çeşme) restitüsyonu (M. Beken)

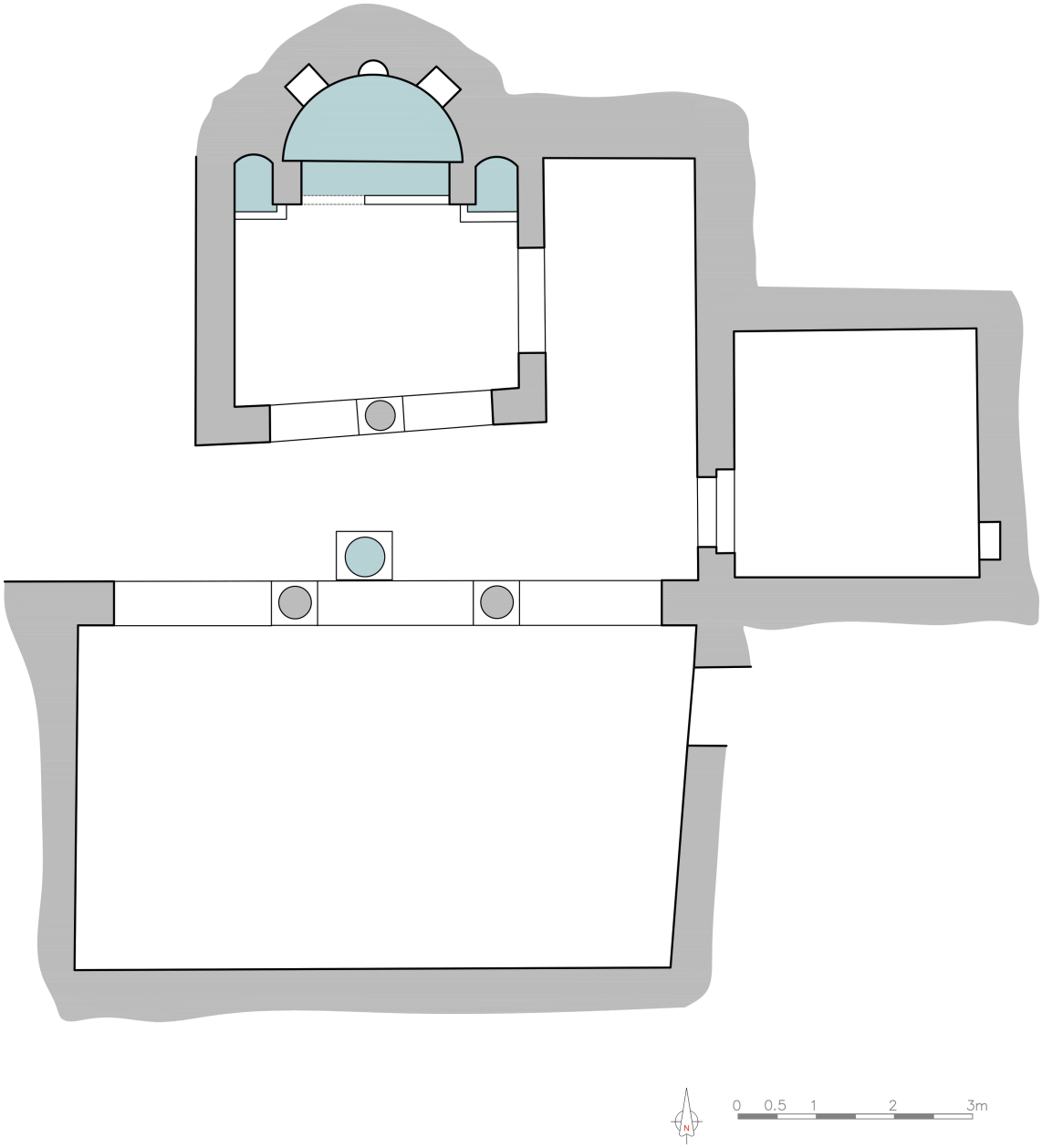
Çizim 102. Side, Vespasianus Anıtı 2. evre (Çeşme) restitüsyonu - a-plan, c-ön görünüş
(Plan ve ön cephe restitüsyonu; Mansel, 1964: Res. 3-4'den işlenerek yeniden düzenlenmiştir)

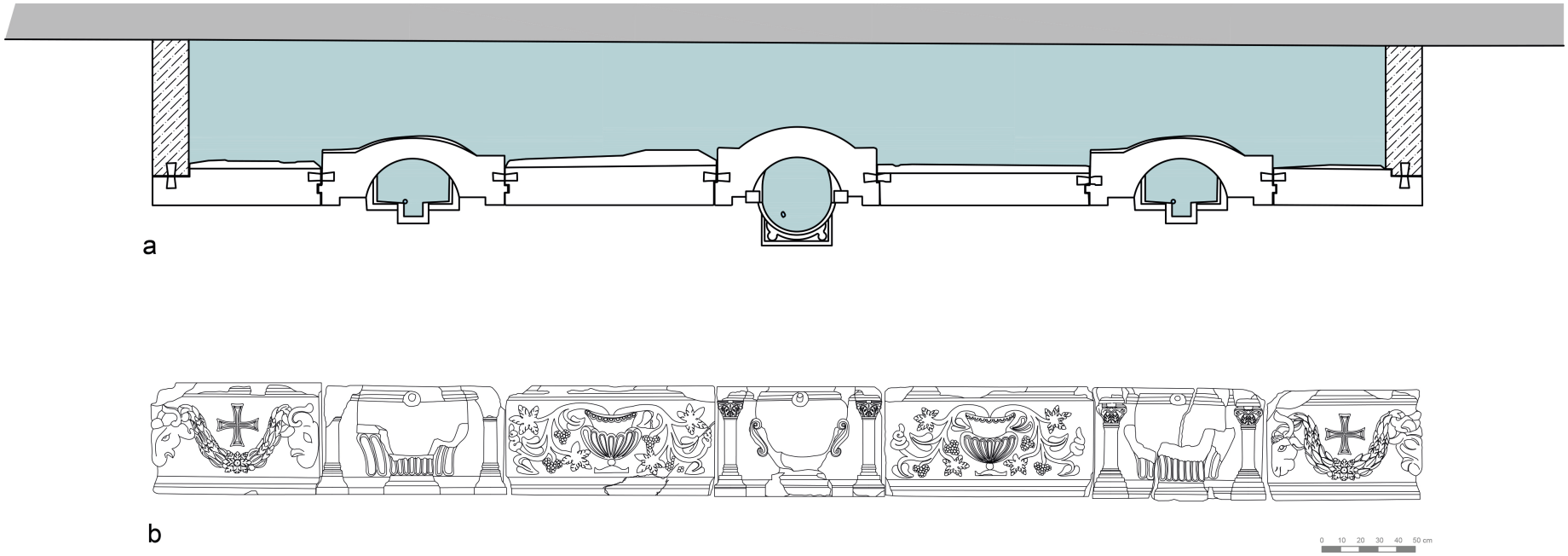
Çizim 103. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme - Plan

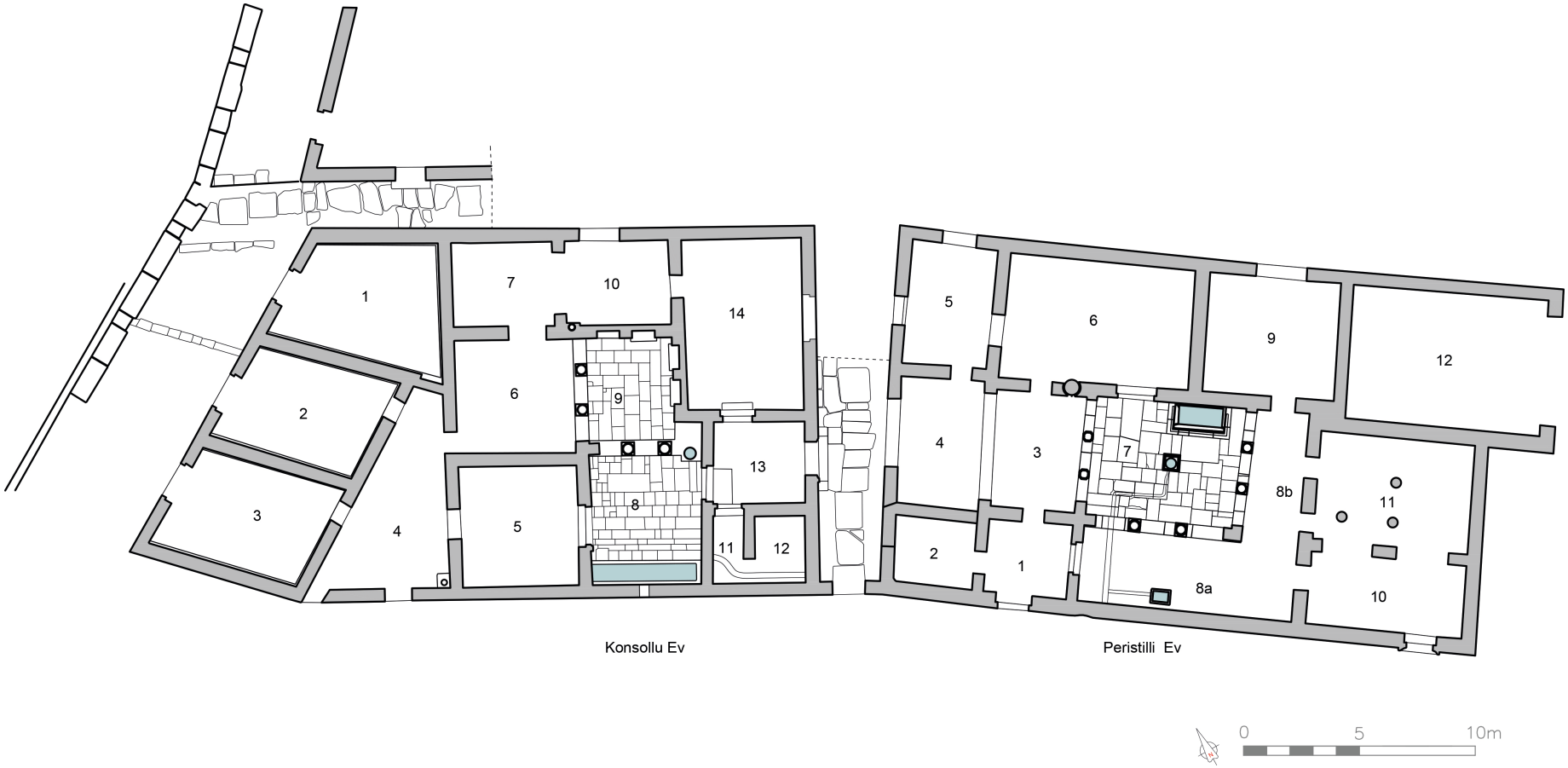
Çizim 104. Side, Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri - a-plan, c-ön görünüş (Çizen: M. C. Uzun)

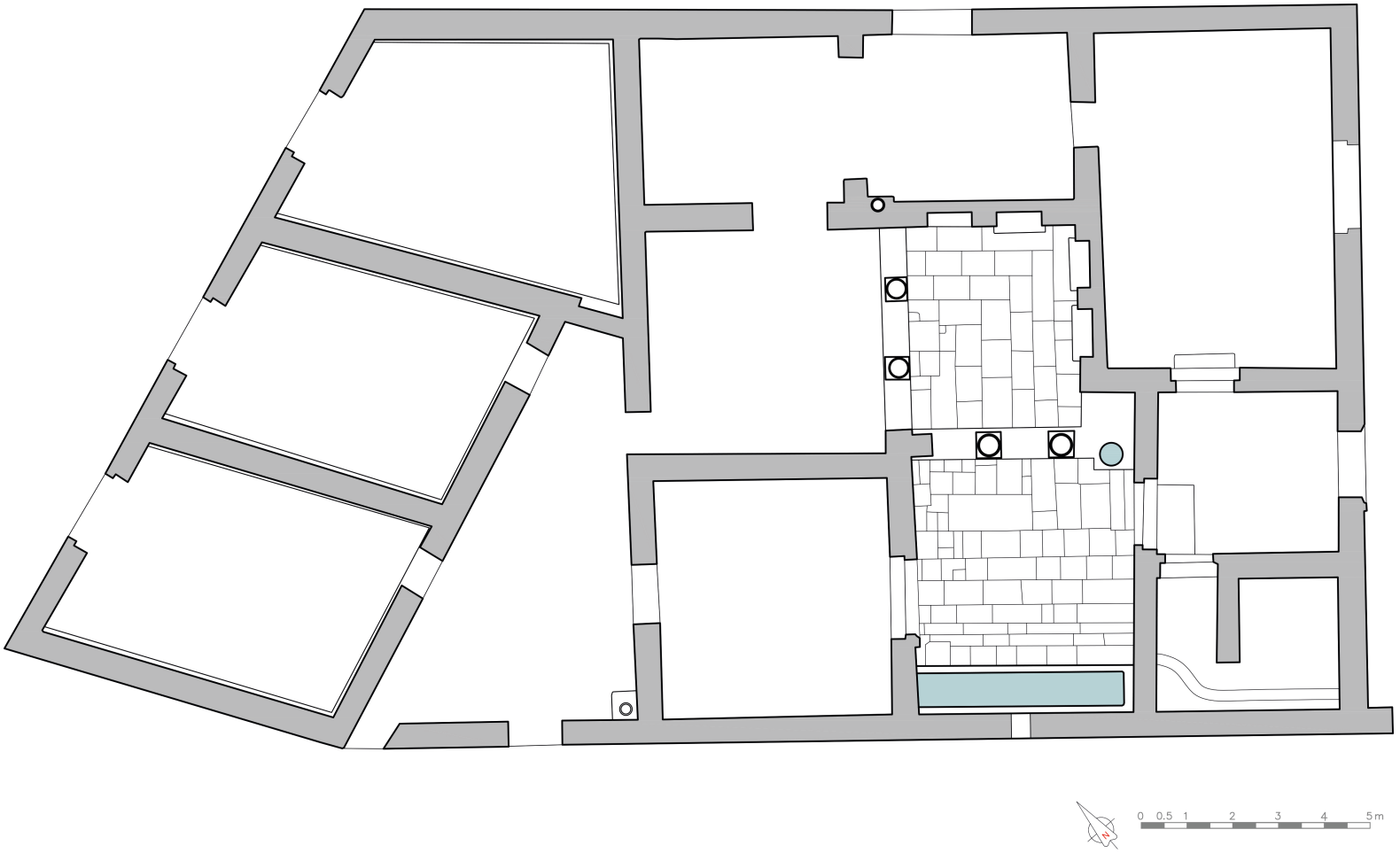
Çizim 105. Side, GG Yapısı (Çeşme) - Plan (Mansel, 1978: Res. 321'den işlenerek)

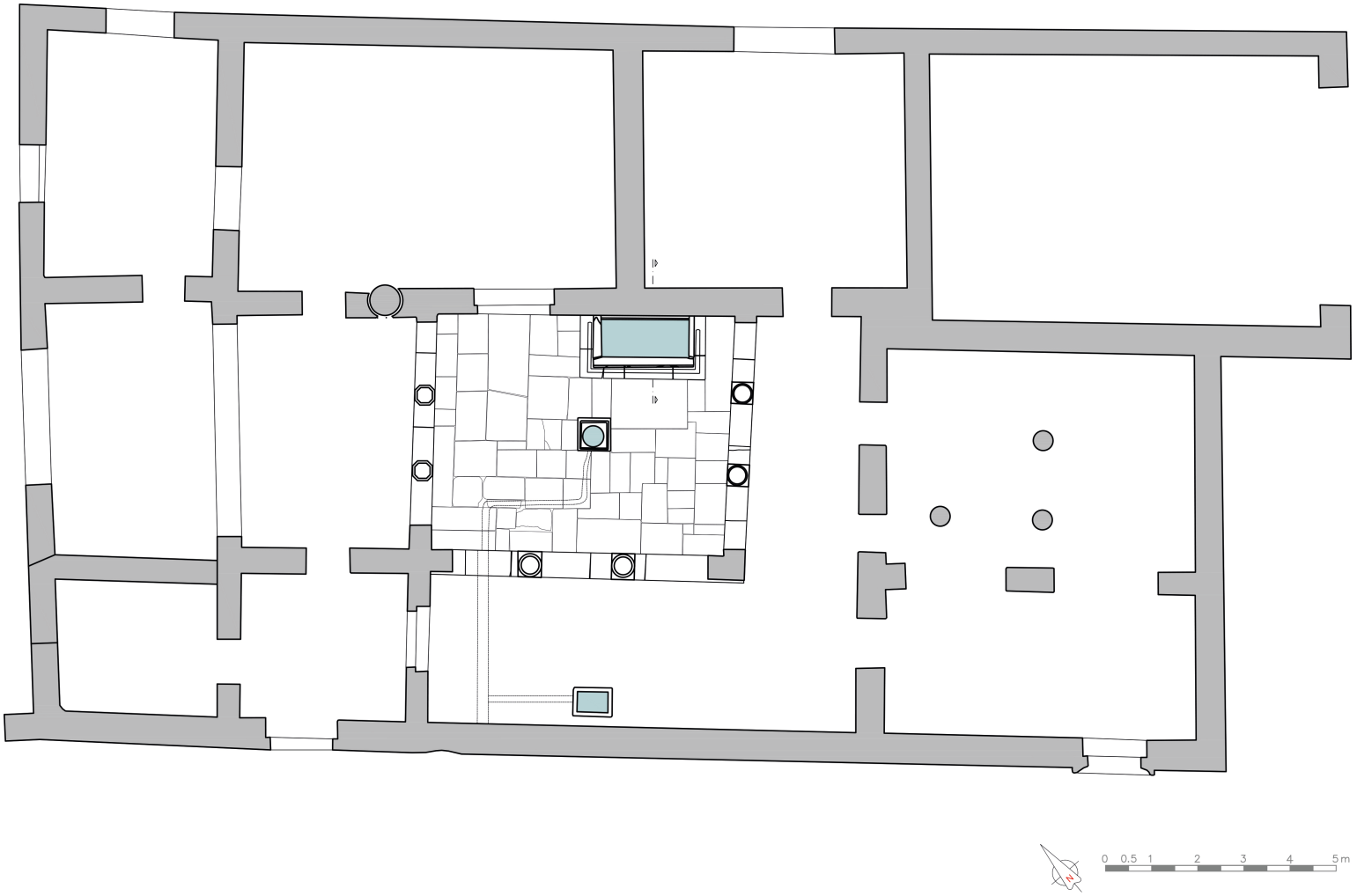
Çizim 106. Side Müzesi'ndeki 879 envanter numaralı Geç Antik Çağ Çeşmesi – a-restitüsyon planı, b-ön görünüş
(a-restitüsyon planı Yıldırım, 2015: Fig. 14'den işlenerek. b-Çizen: M. C. Uzun)

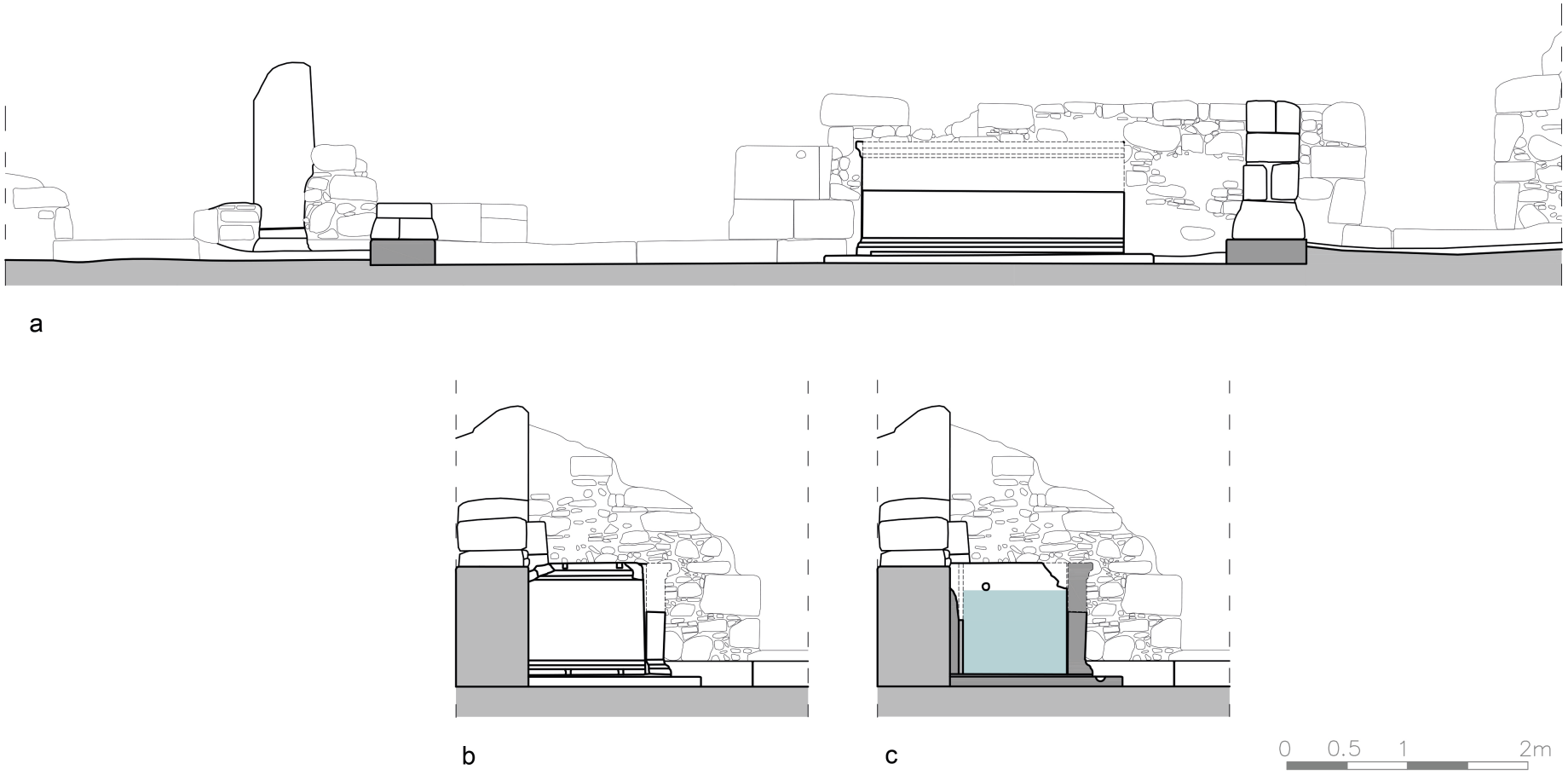
Çizim 107. Side Konsollu Ev ve Peristilli Ev - Plan (Mansel, 1978: Res. 262'den işlenerek)

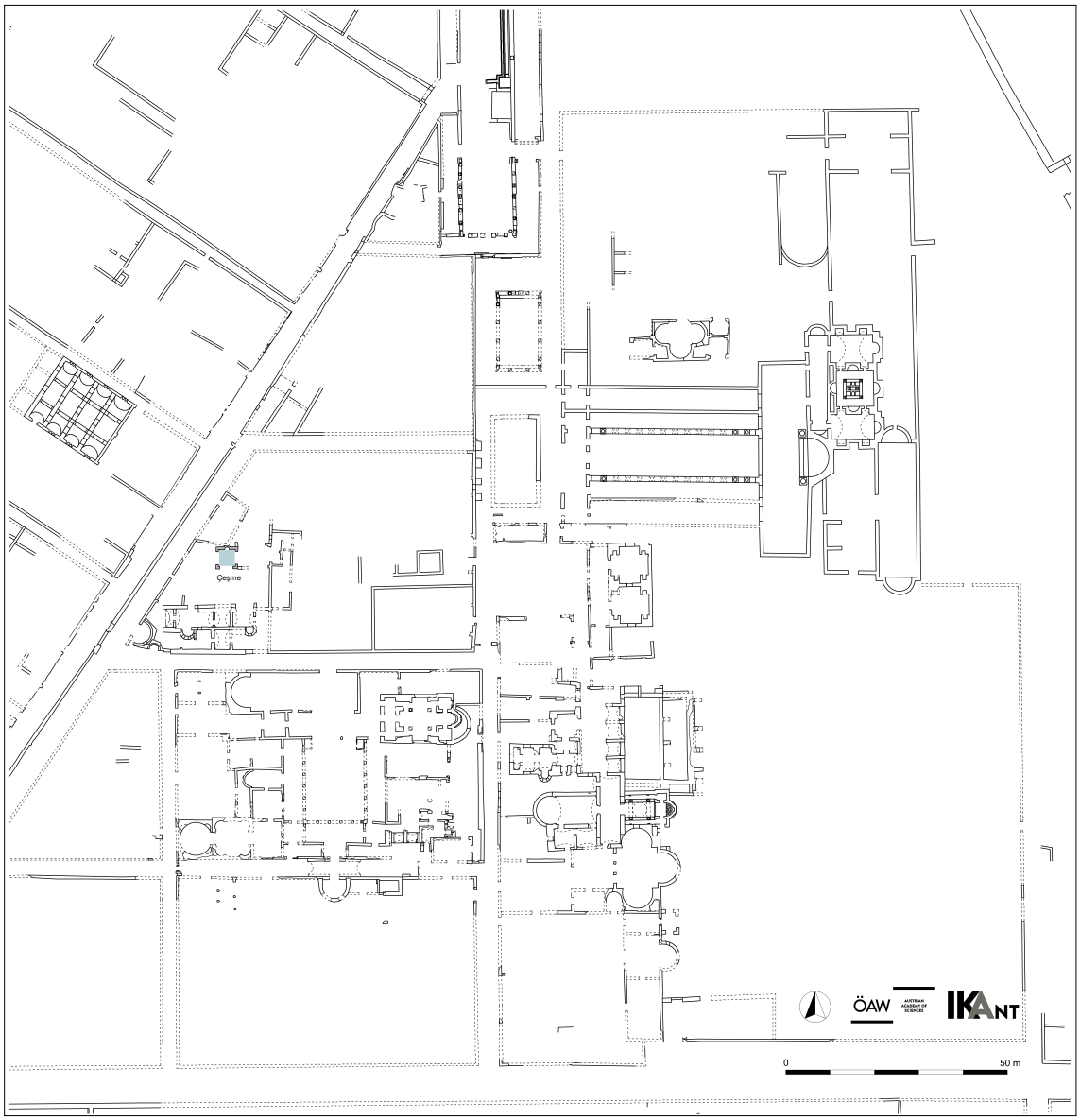
Çizim 108. Side Konsollu Ev ve 8 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme - Plan (Mansel, 1978: Res. 262'den işlenerek)

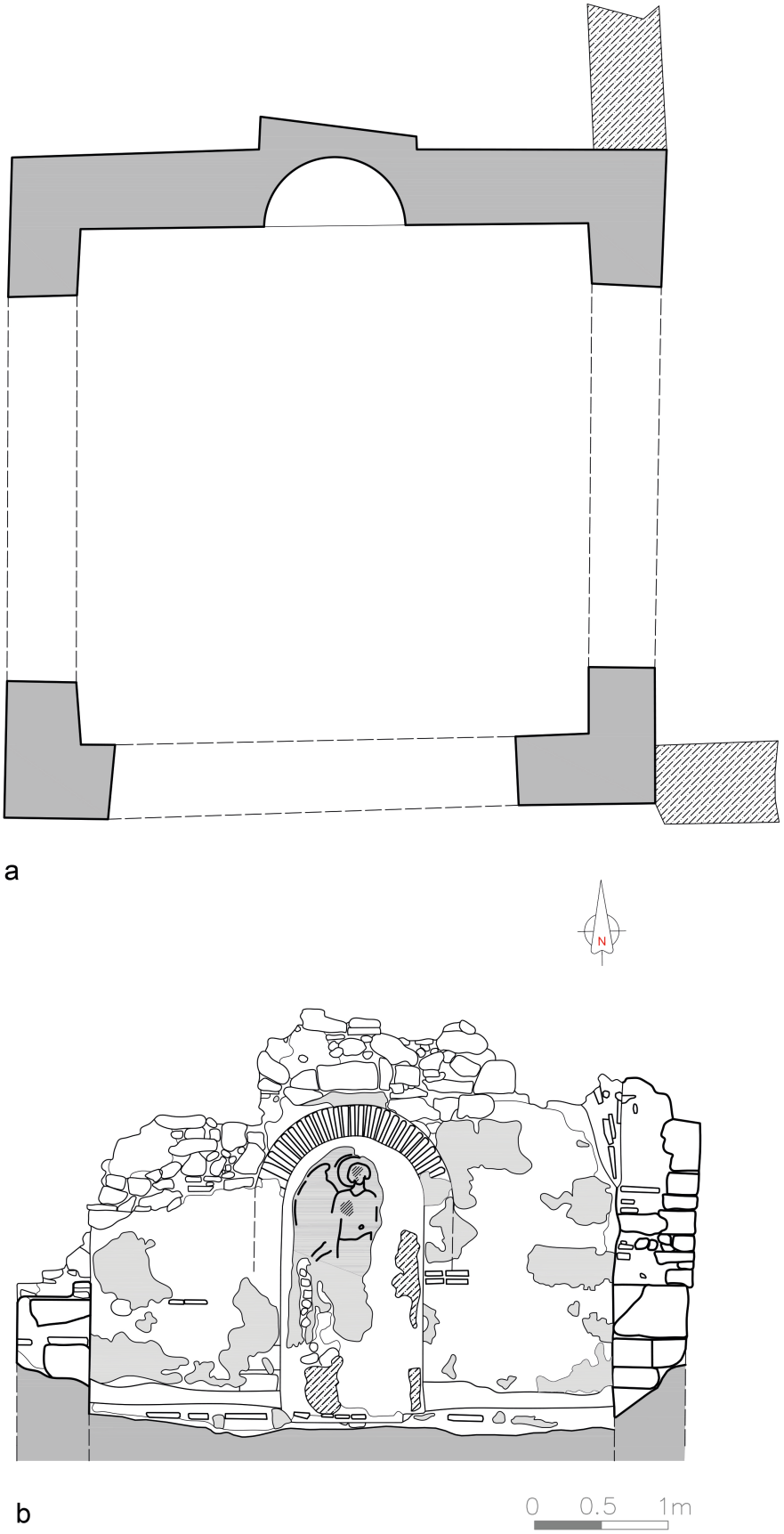
Çizim 109. Side, Peristilli Ev ve 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - Plan (Mansel, 1978: Res. 262'den işlenerek)

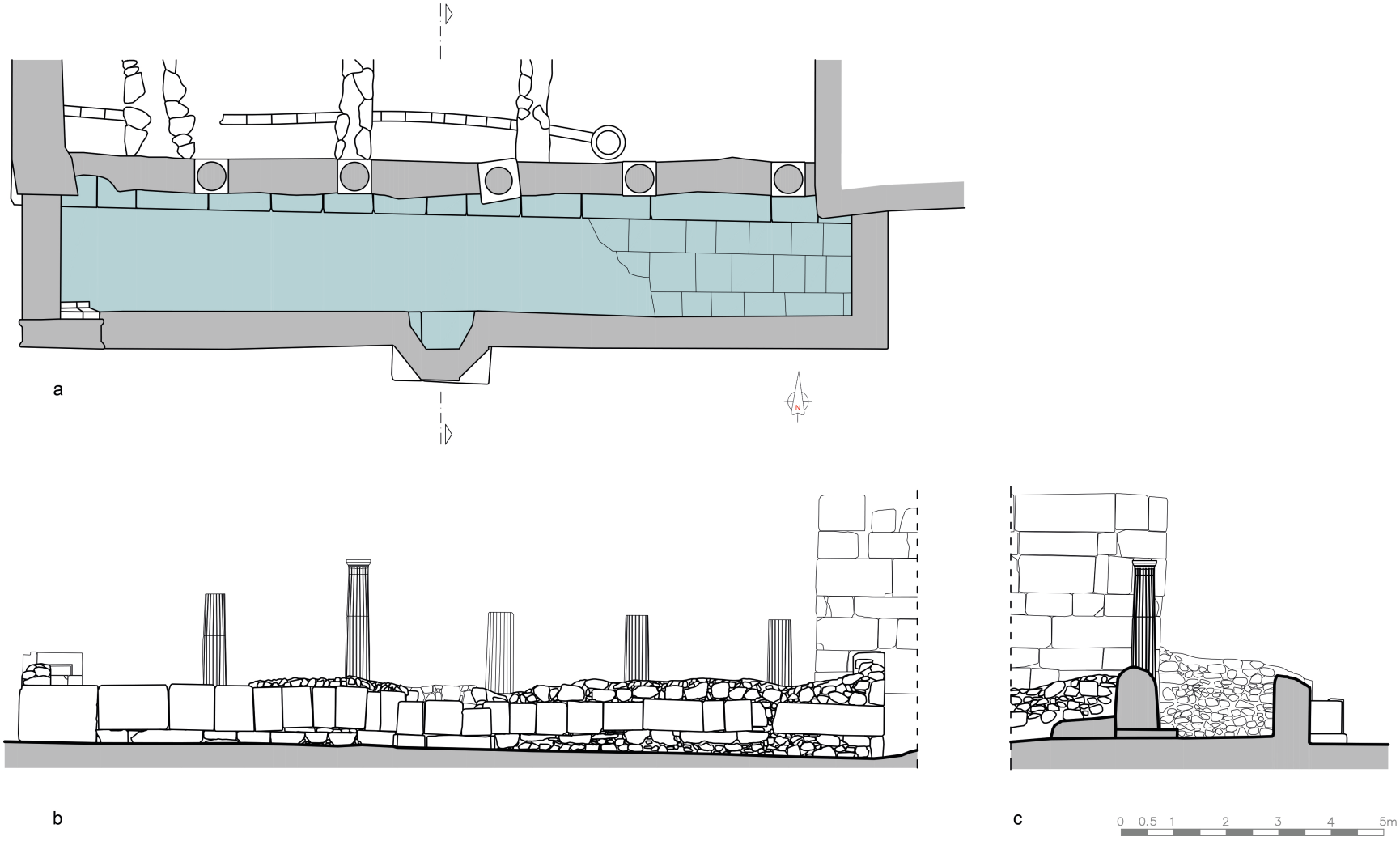
Çizim 110. Peristilli Ev, 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - a-ön görünüş, b-yan görünüş, c-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

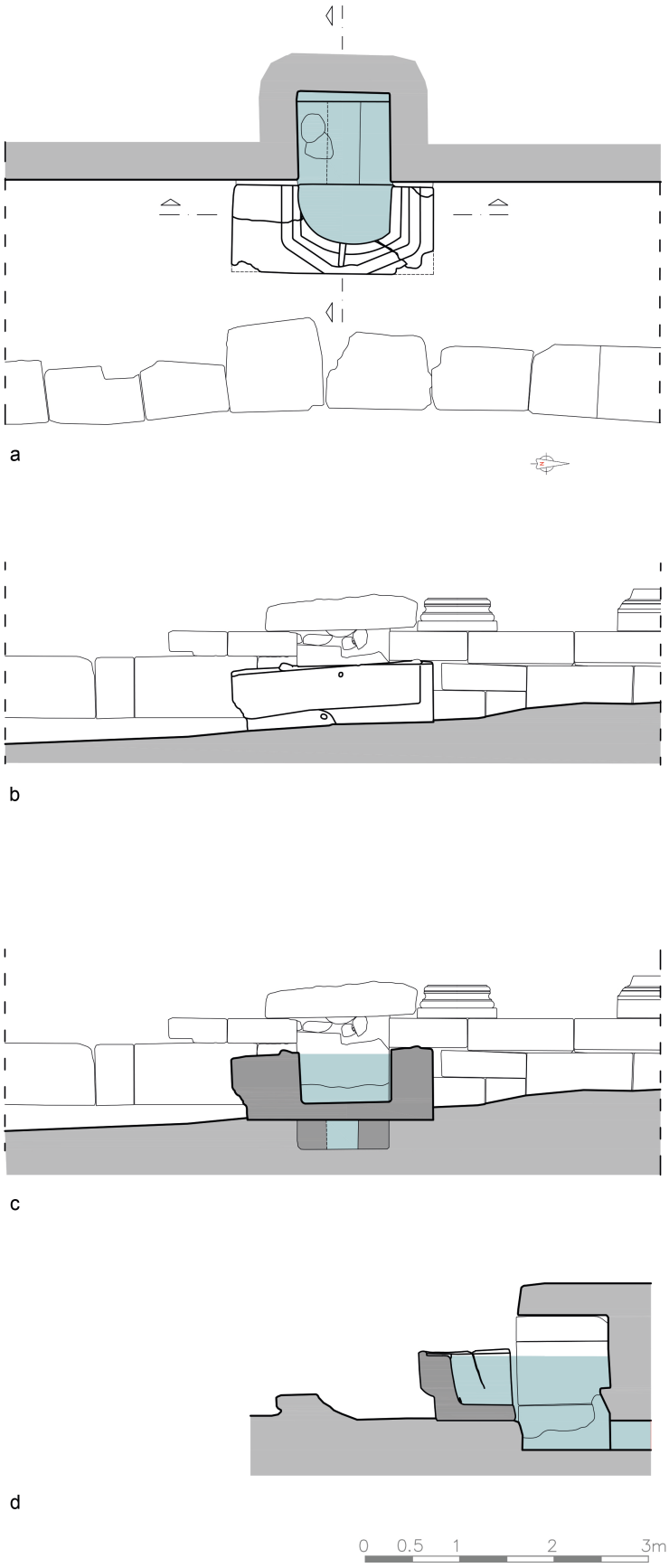
Çizim 111. Side, Piskoposluk Mahallesi - Plan ve çeşmenin konumu (A. Pülz Arşivi)

Çizim 112. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde Yer Alan Çeşme (Pülz, 2018: Abb. 3'den işlenerek)

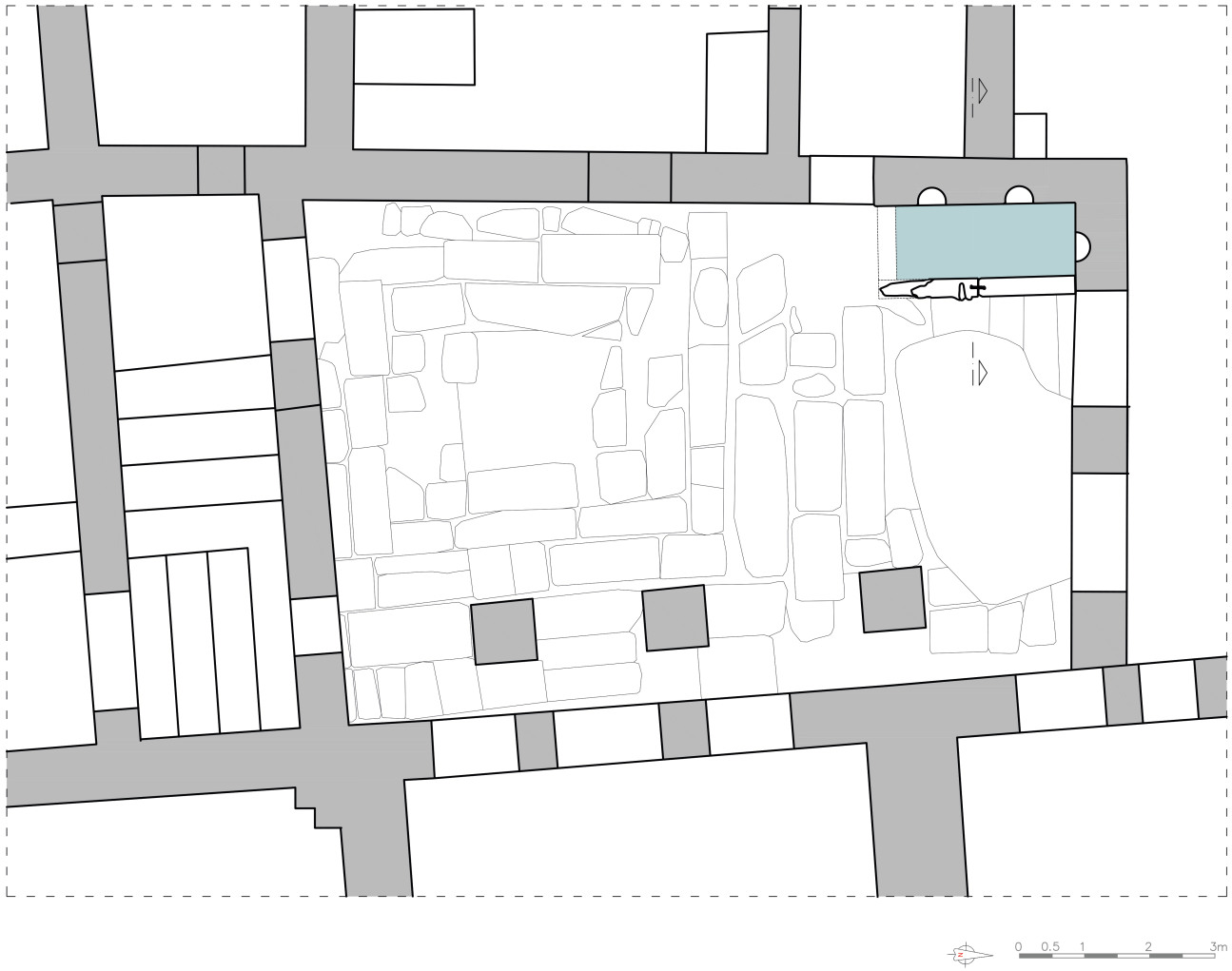
Çizim 113. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

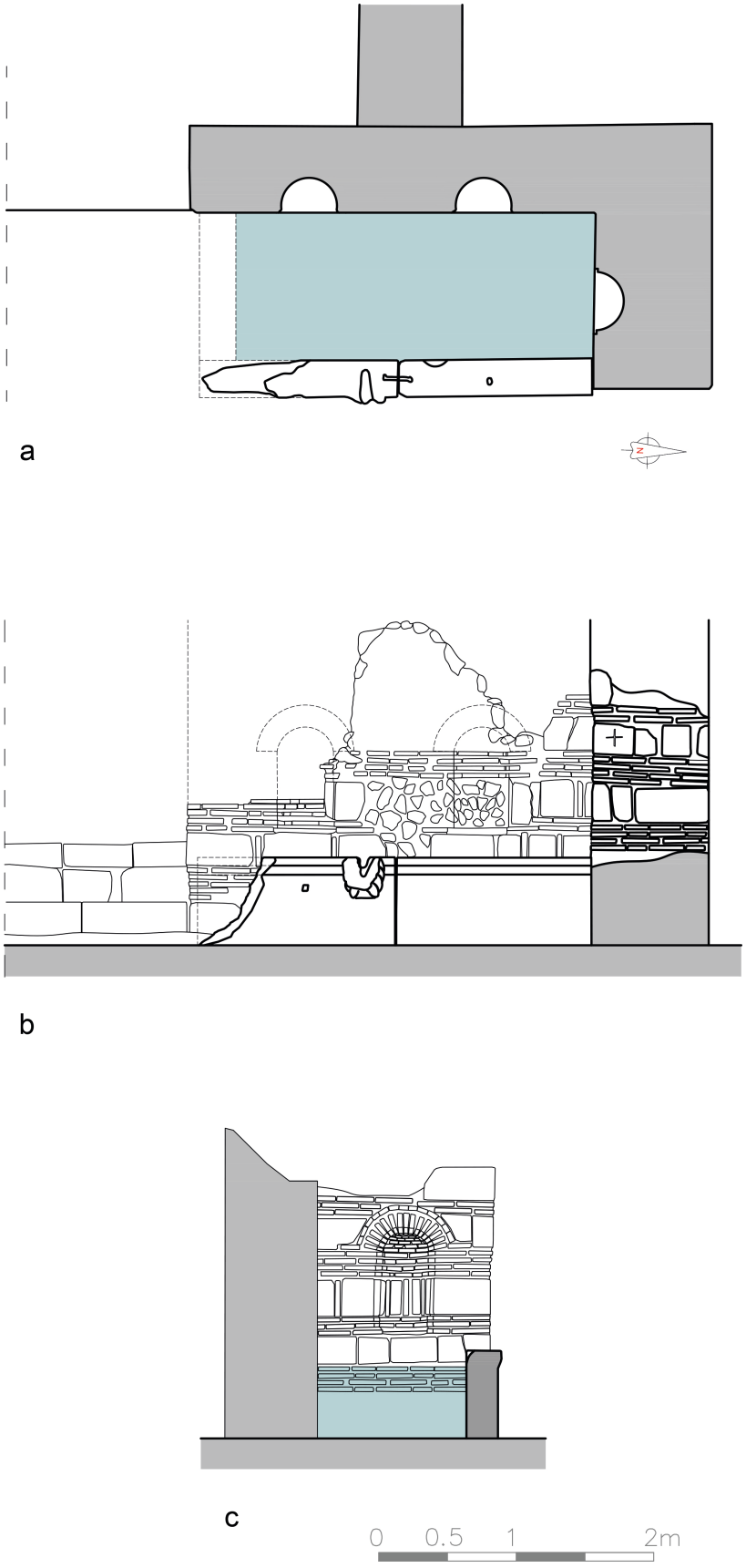
Çizim 114. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-K-G kesiti batıya bakış, d-D-B kesiti güneye bakış (Çizen: M. C. Uzun)

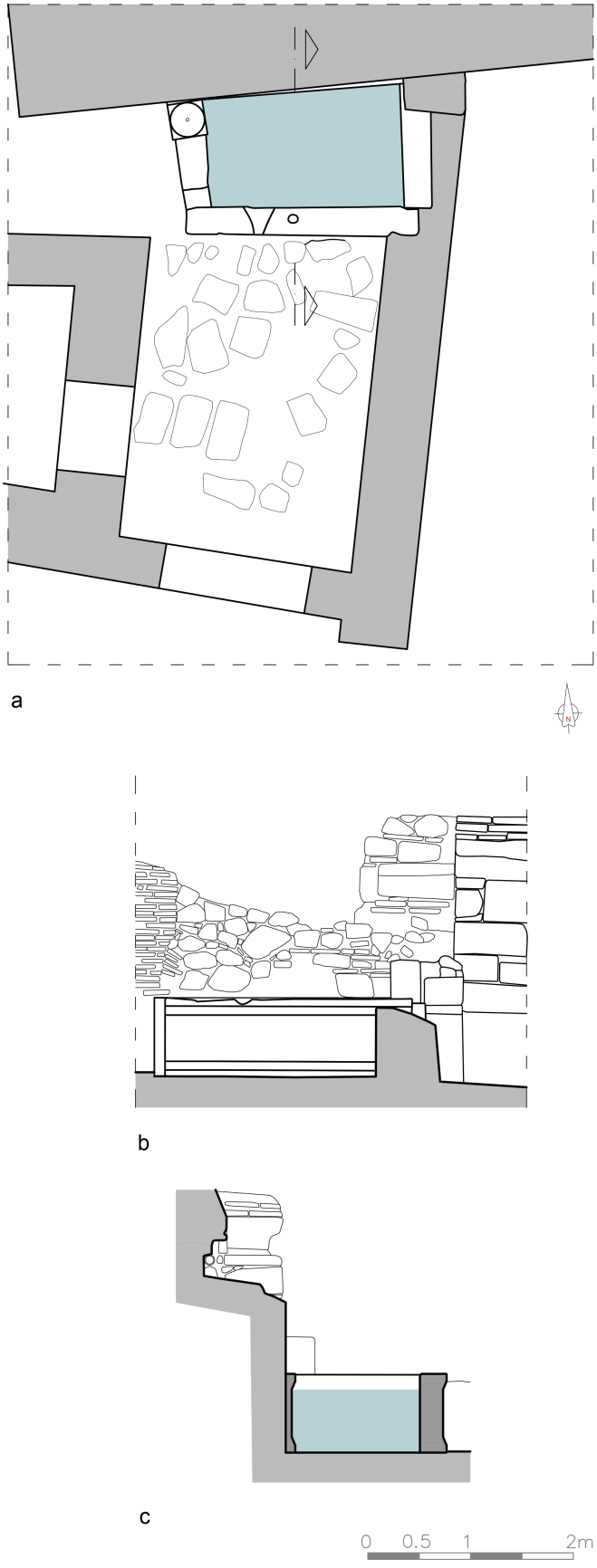
Çizim 115. Sagalassos, Kent Konağı – Plan ve çeşmelerin konumu
(Uytterhoeven vd., 2014a: Abb. 3'den işlenerek)

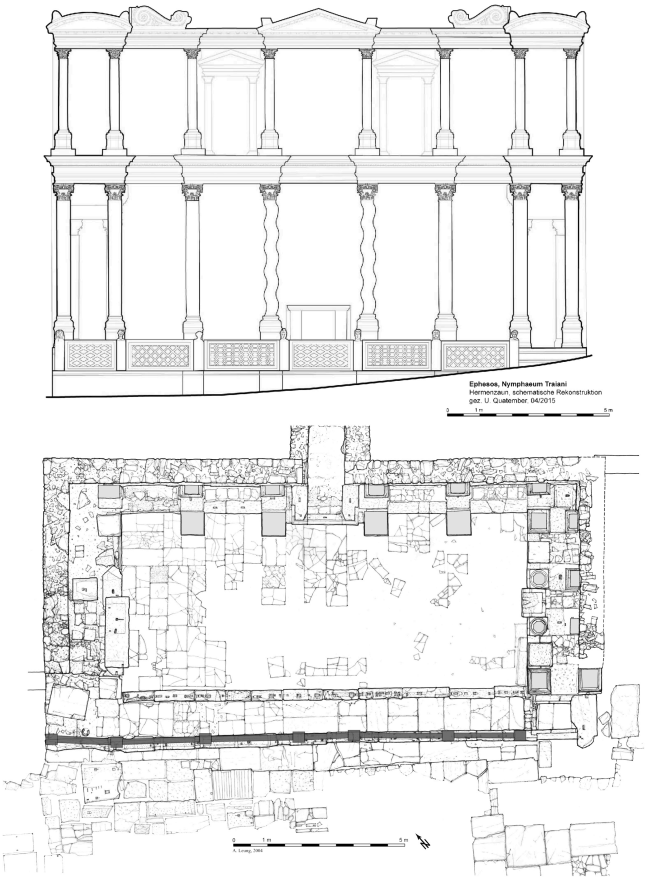
Çizim 116. Sagalassos, Kent Konağı 45 No.lu Mekân (Avlu) - Plan (Çizen: M. C. Uzun)

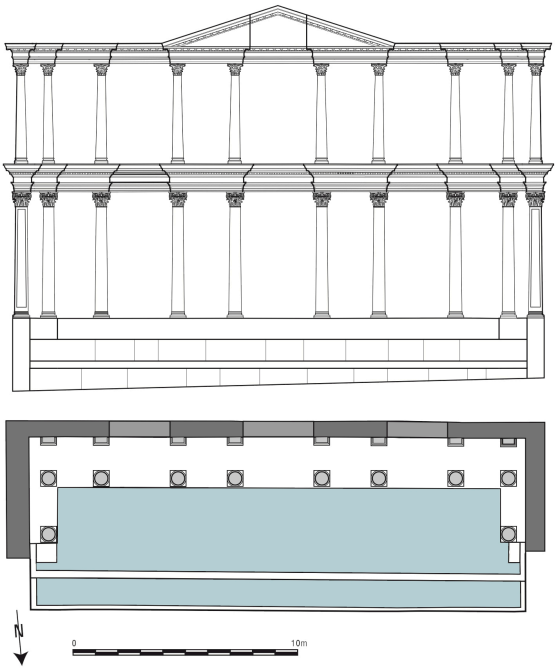
Çizim 117. Sagalassos, Kent Konağı 45 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

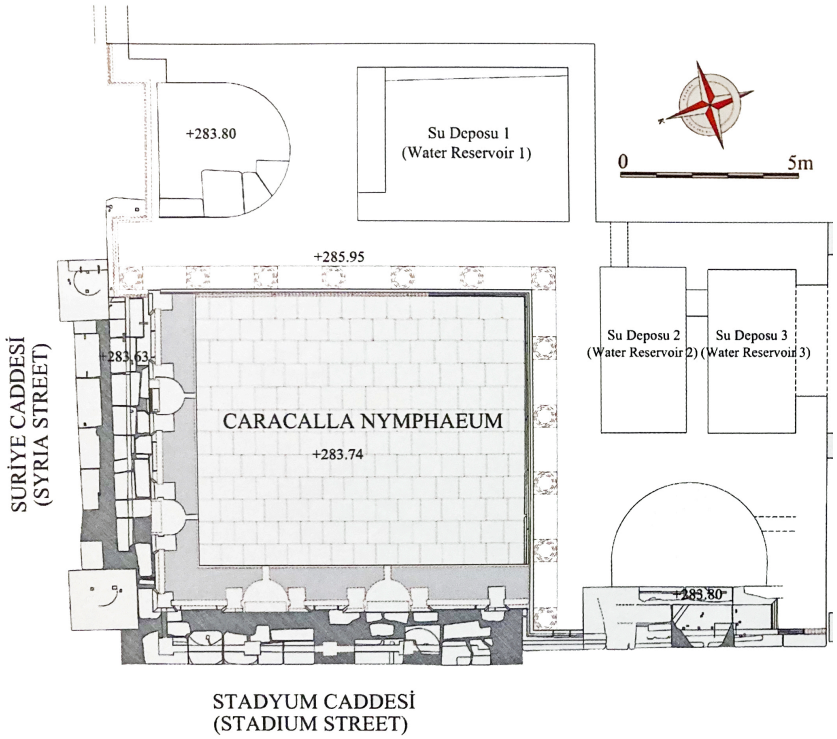
Çizim 118. Sagalassos, Kent Konağı 12 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - a-plan, b-ön görünüş, c-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

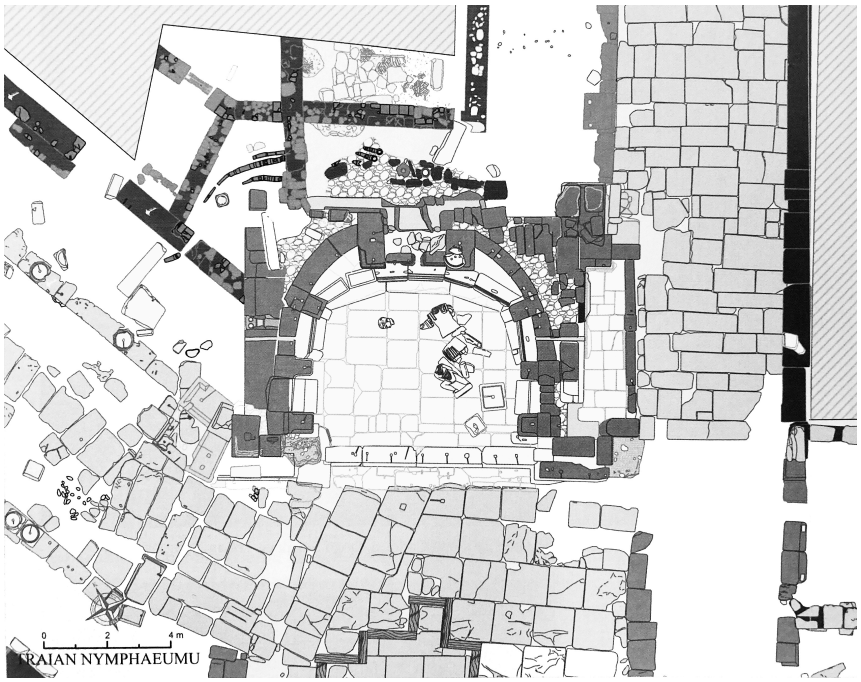
Çizim 119. Efes, Traian Çeşmesi 2. yapı evresi restitüsyonu - ön görünüş ve plan
(Hanslmayr, 2016: Taf. 74b; Quatember, 2011: Taf. 133.2, Taf. 133)

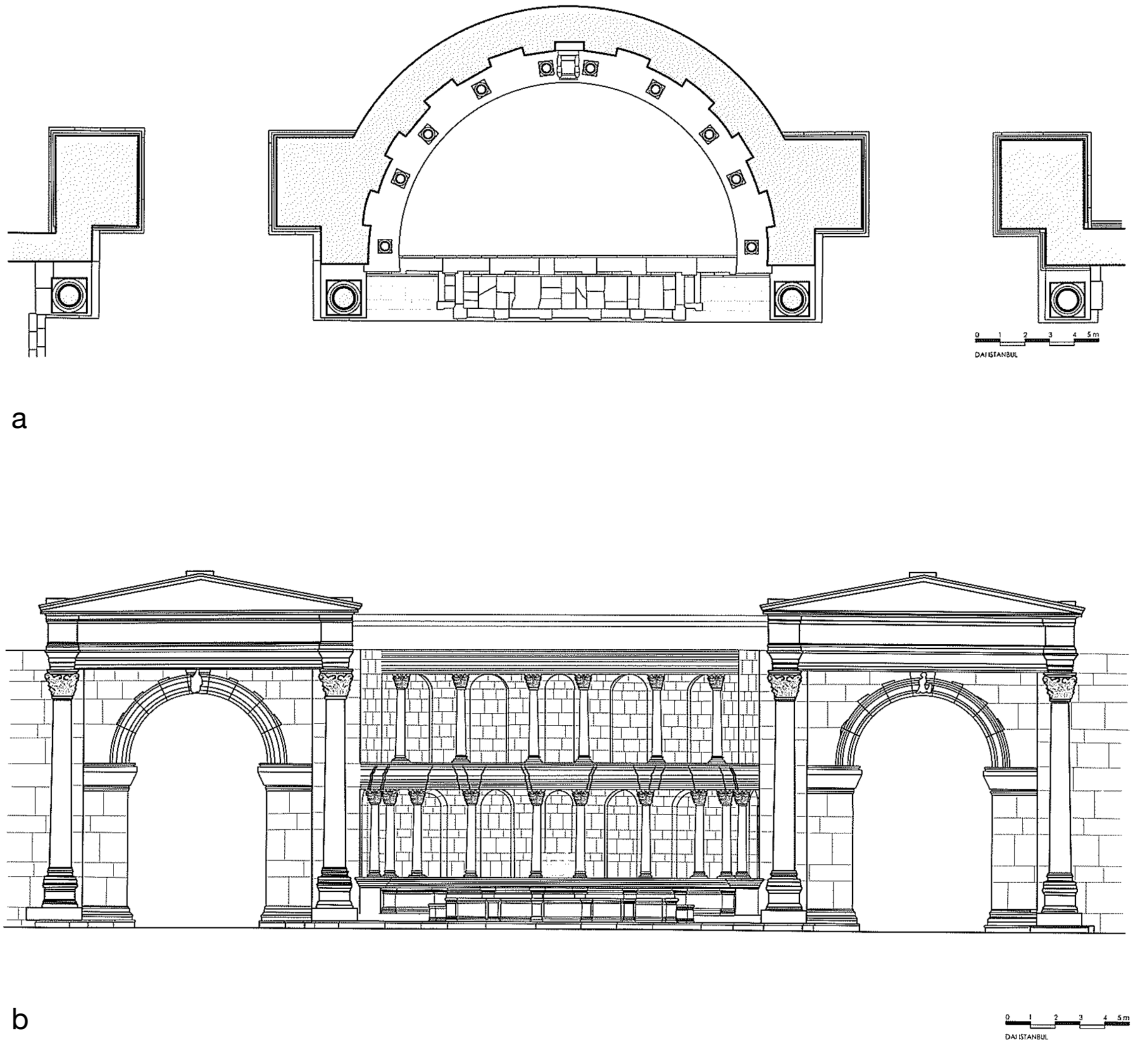
Çizim 120. Efes'teki Magnesia Yolu üzerinde yer alan anıtsal çeşme - ön görünüş ve plan
(Quatember, 2011: Taf. 137.2)

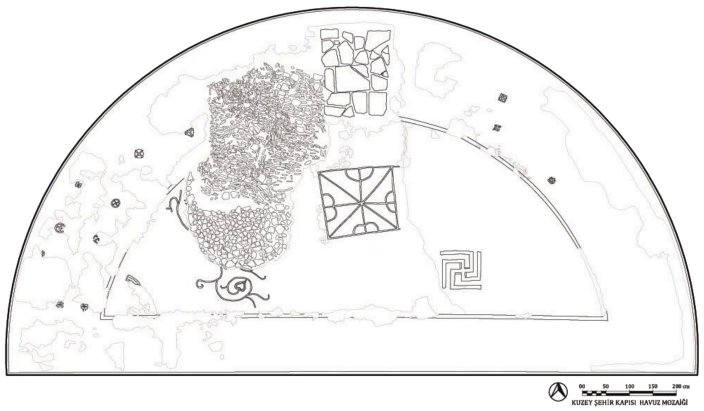
Çizim 121. Laodikeia, Caracalla Çeşmesi - plan (Şimşek, 2019: Res. 85)

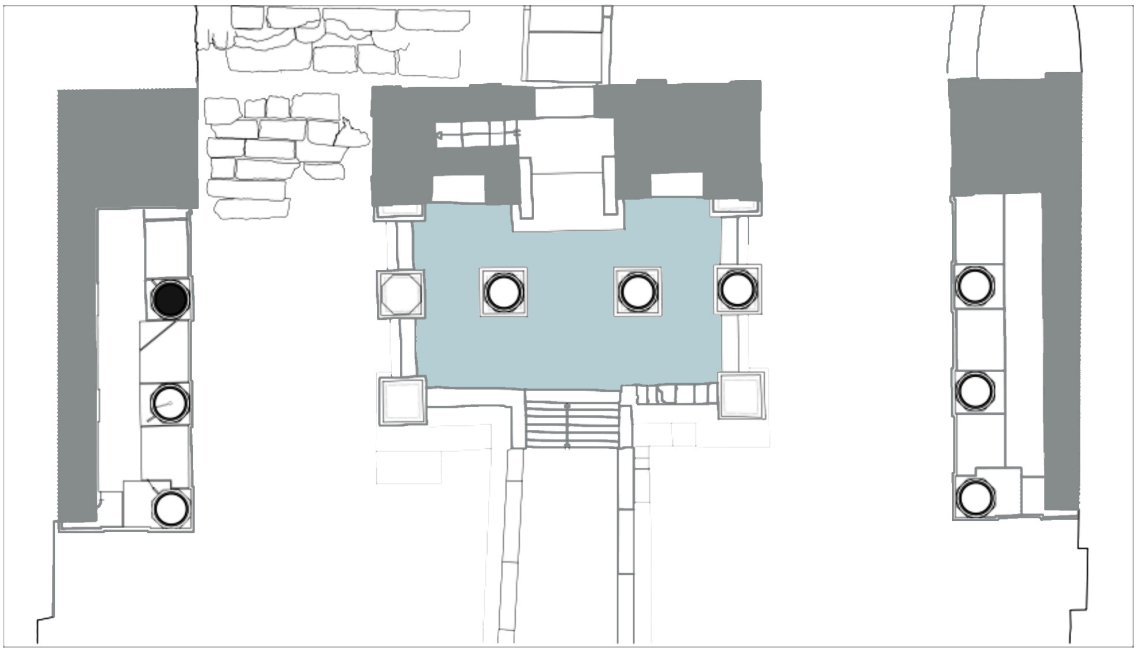
Çizim 122. Laodikeia, Traian Çeşmesi - plan (Şimşek, 2019: Res. 5)

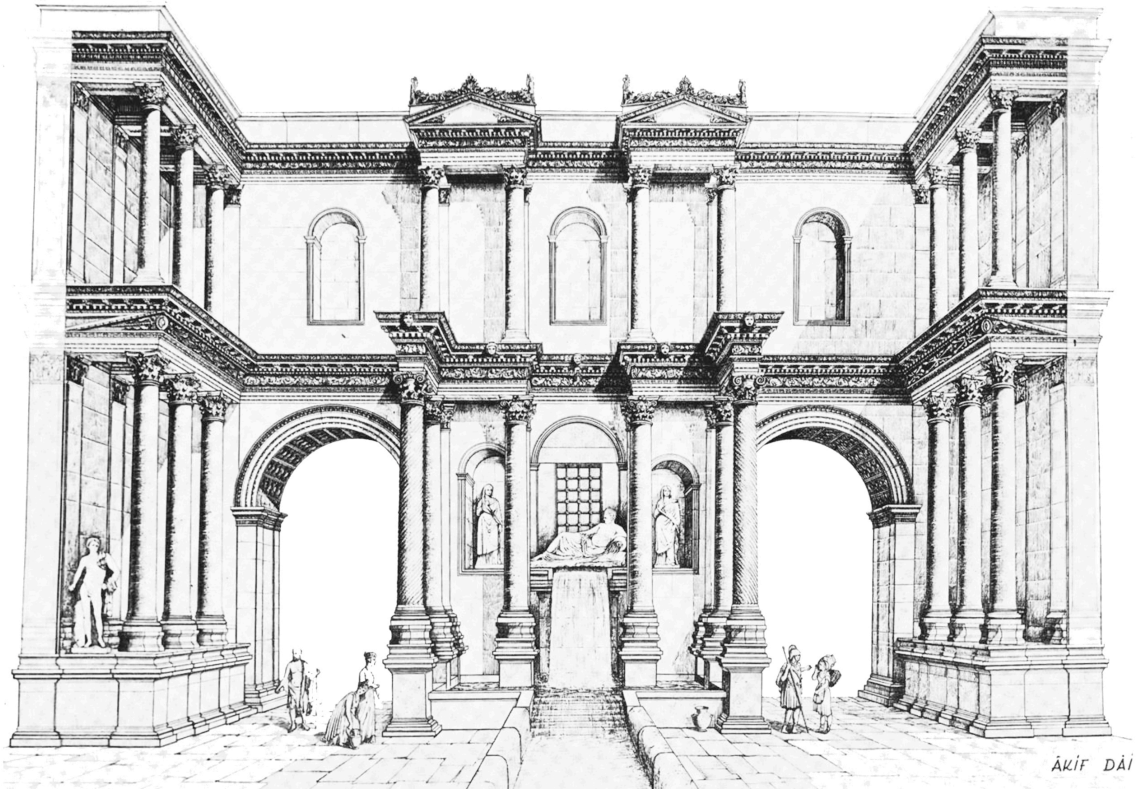
Çizim 123. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı ve Çeşmesi'nin restitüsyonu - a-plan, b-ön cephe (Mert, 2008: Abb.217, 219)

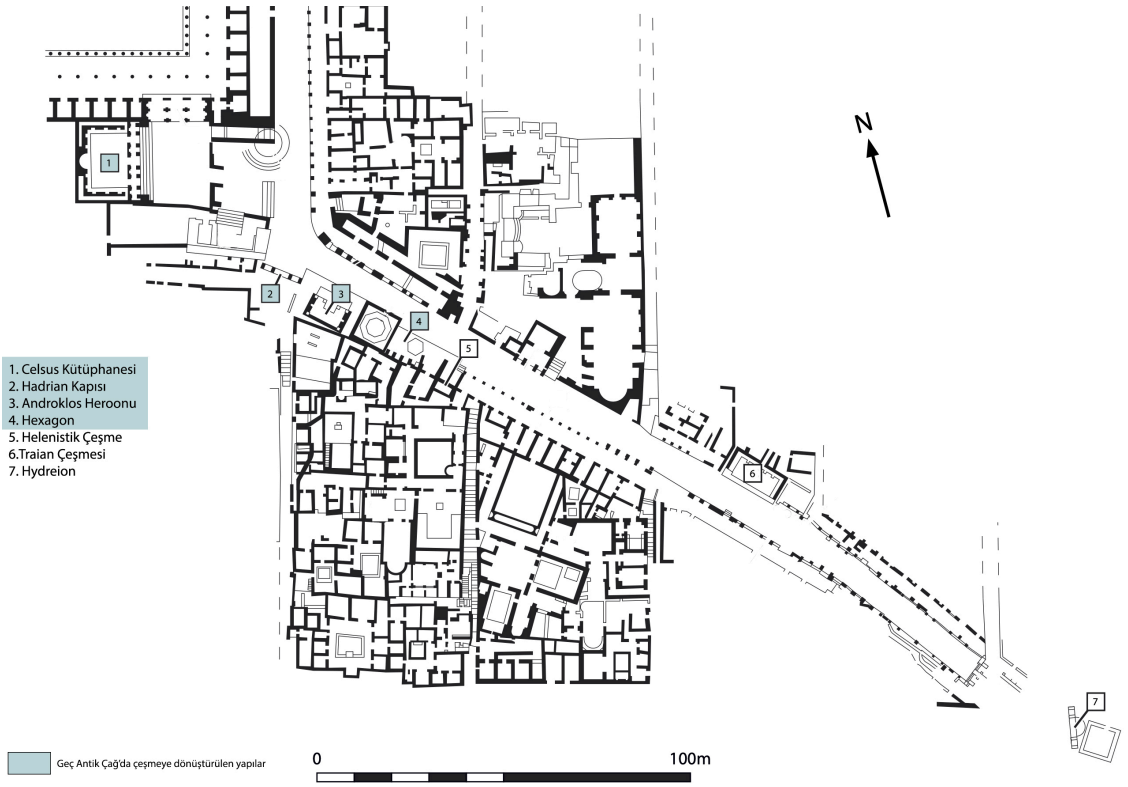
Çizim 124. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi'nin havuz mozaiği (Emlik, 2019: Şek. 4.14)

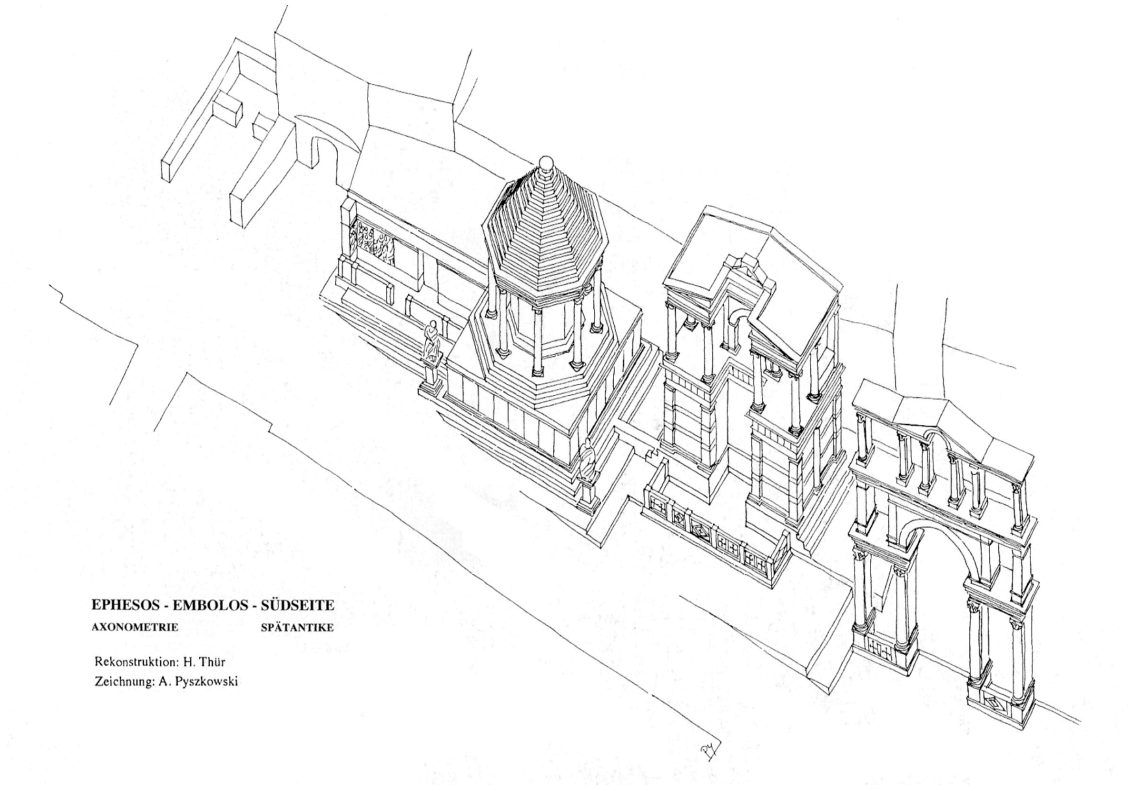
Çizim 125. Perge, F3 Çeşmesi - plan (Aksoy, 2016: Şek. 3.5)

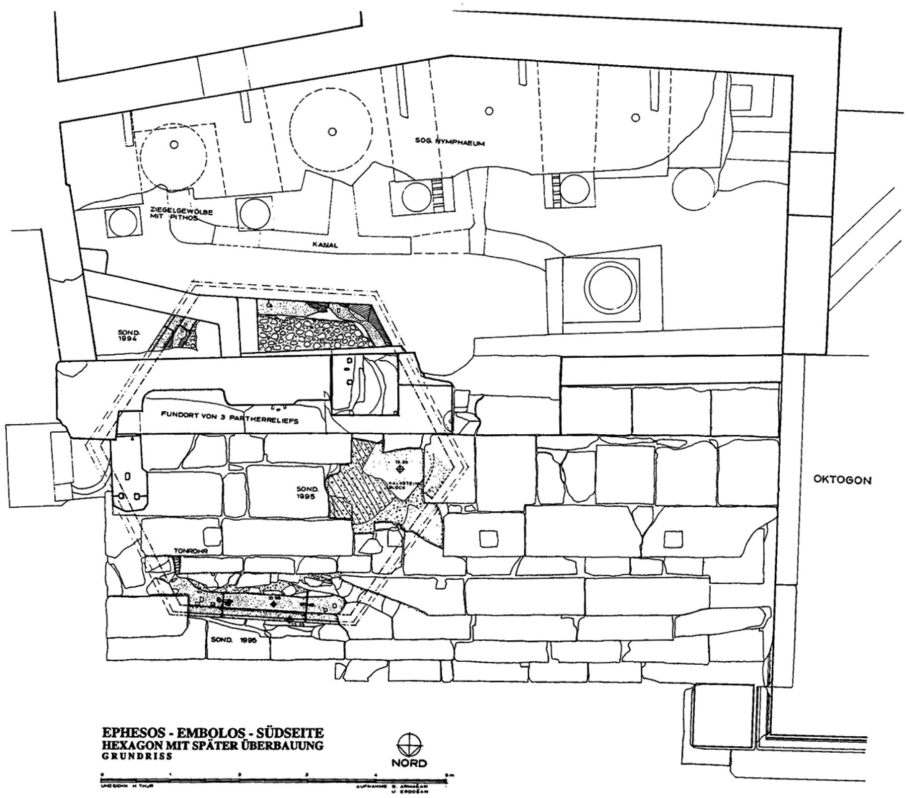
Çizim 126. Perge, F3 Çeşmesi - ön cephe restitüsyonu (Özdizbay, 2008: Lev.33, Çiz.9)

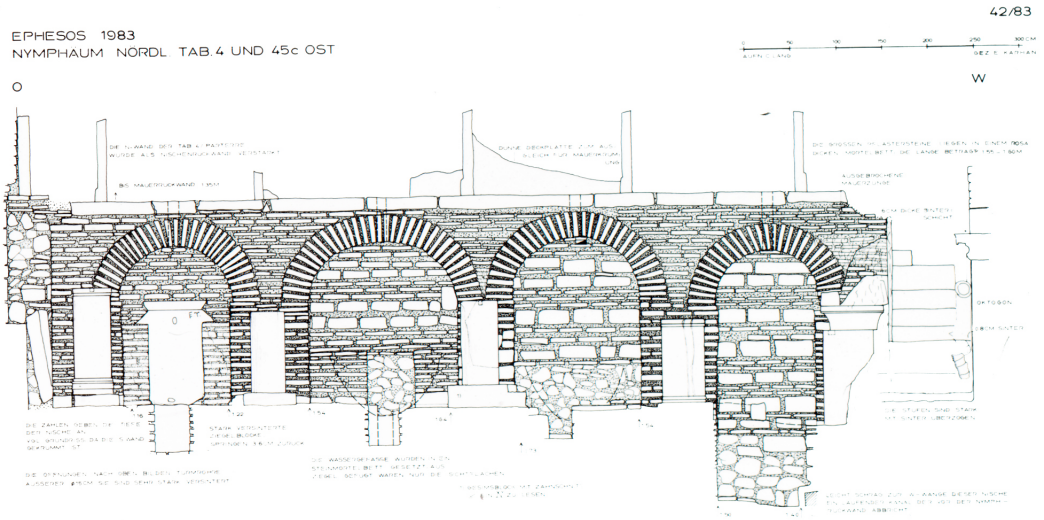
Çizim 127. Efes, Kuretler Caddesi üzerindeki çeşmeye dönüştürülen yapılar ve diğer çeşmeler (Lavan, 2021: Fig. e7h'den işlenerek)

Çizim 128. Efes, Kuretler Caddesi üzerindeki çeşmeye dönüştürülen yapılar - aksonometrik görünüm - soldan sağa: Hexagon, Androklos Heroonu, Hadrian Kapısı (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-PLN-12337)

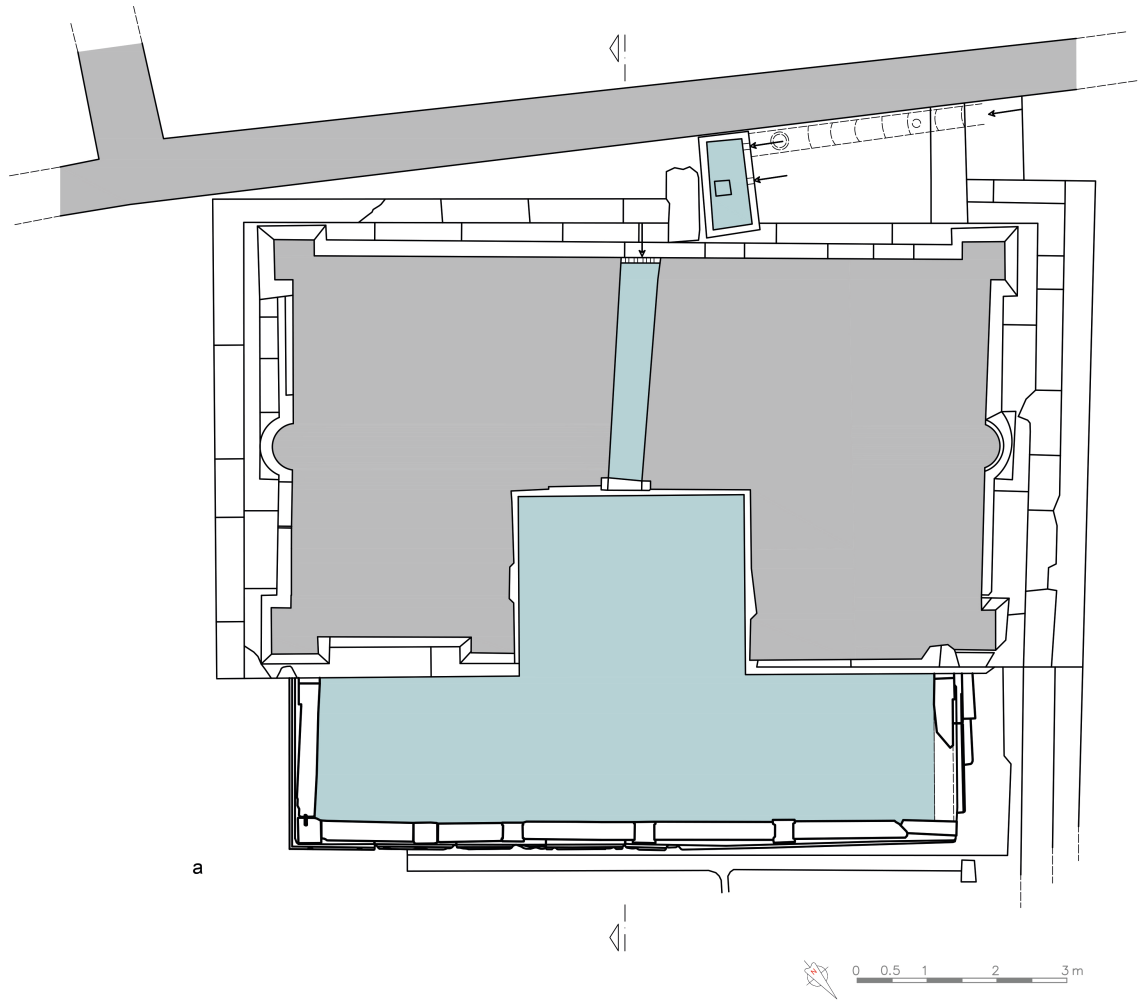

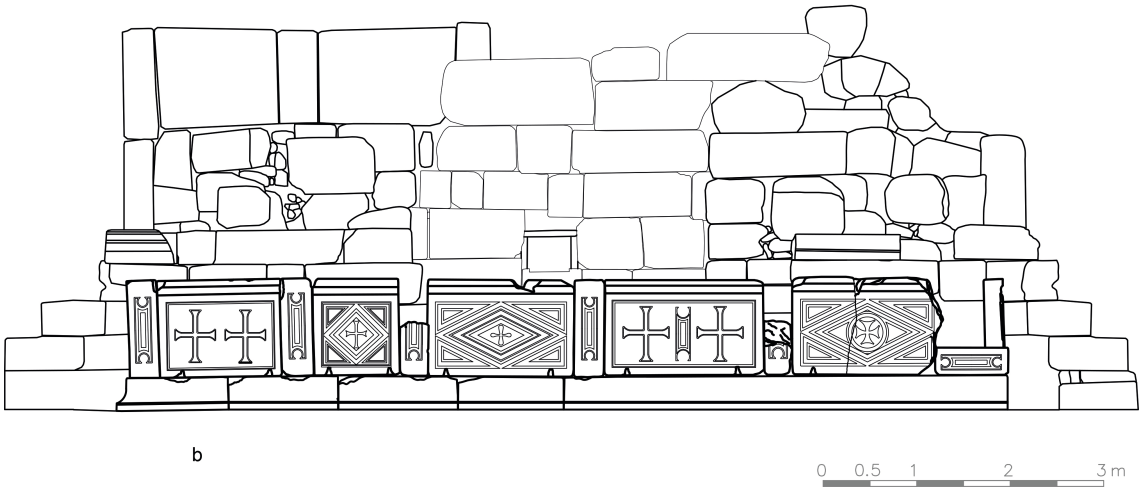
a

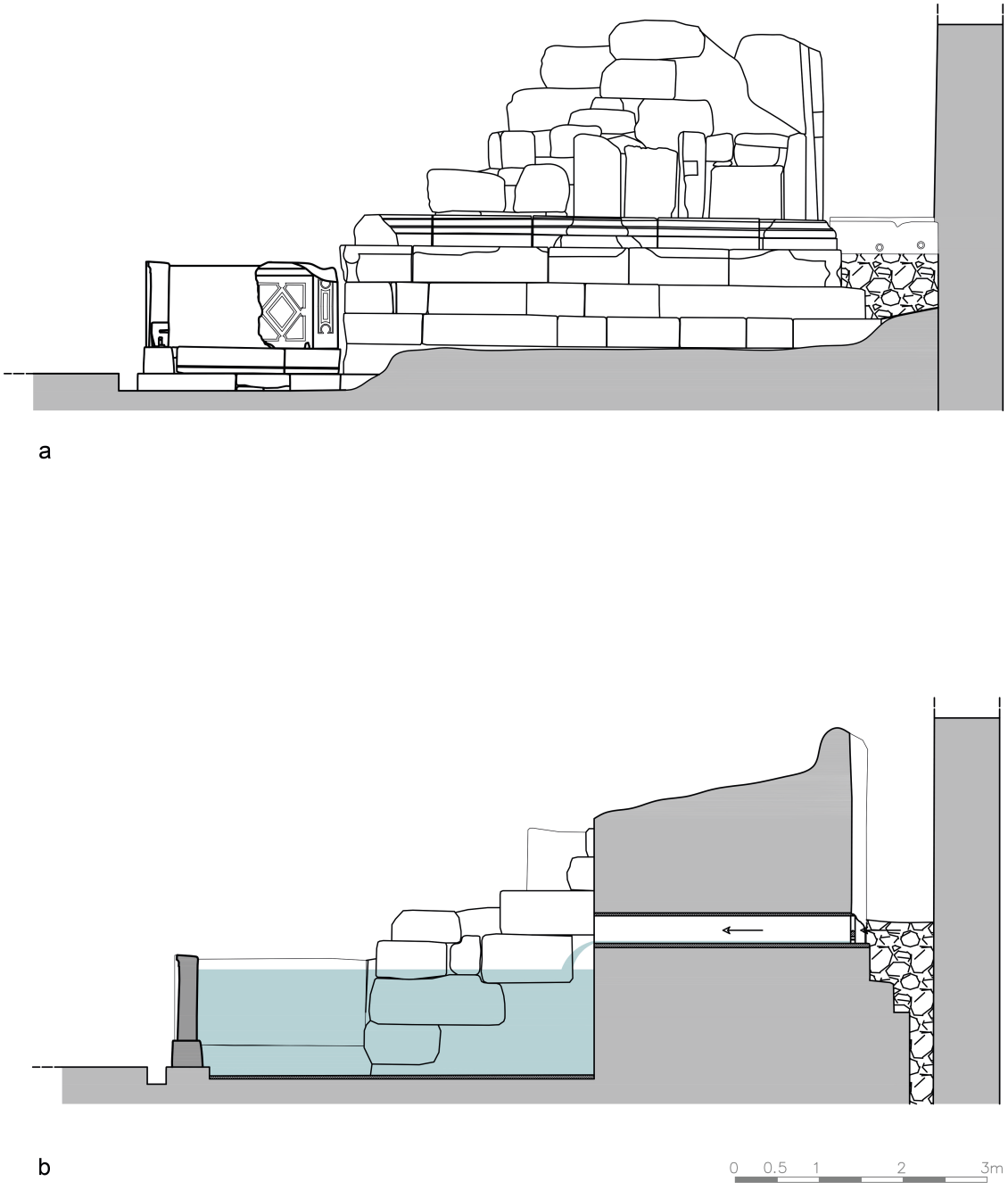
b

Çizim 129. Efes, Hexagon (Çeşme) - a-plan, b-ön gürünüş
(ÖAW Arşivi, A-W-OAI-PLN-13920, A-W-OAI-DIA-008104)

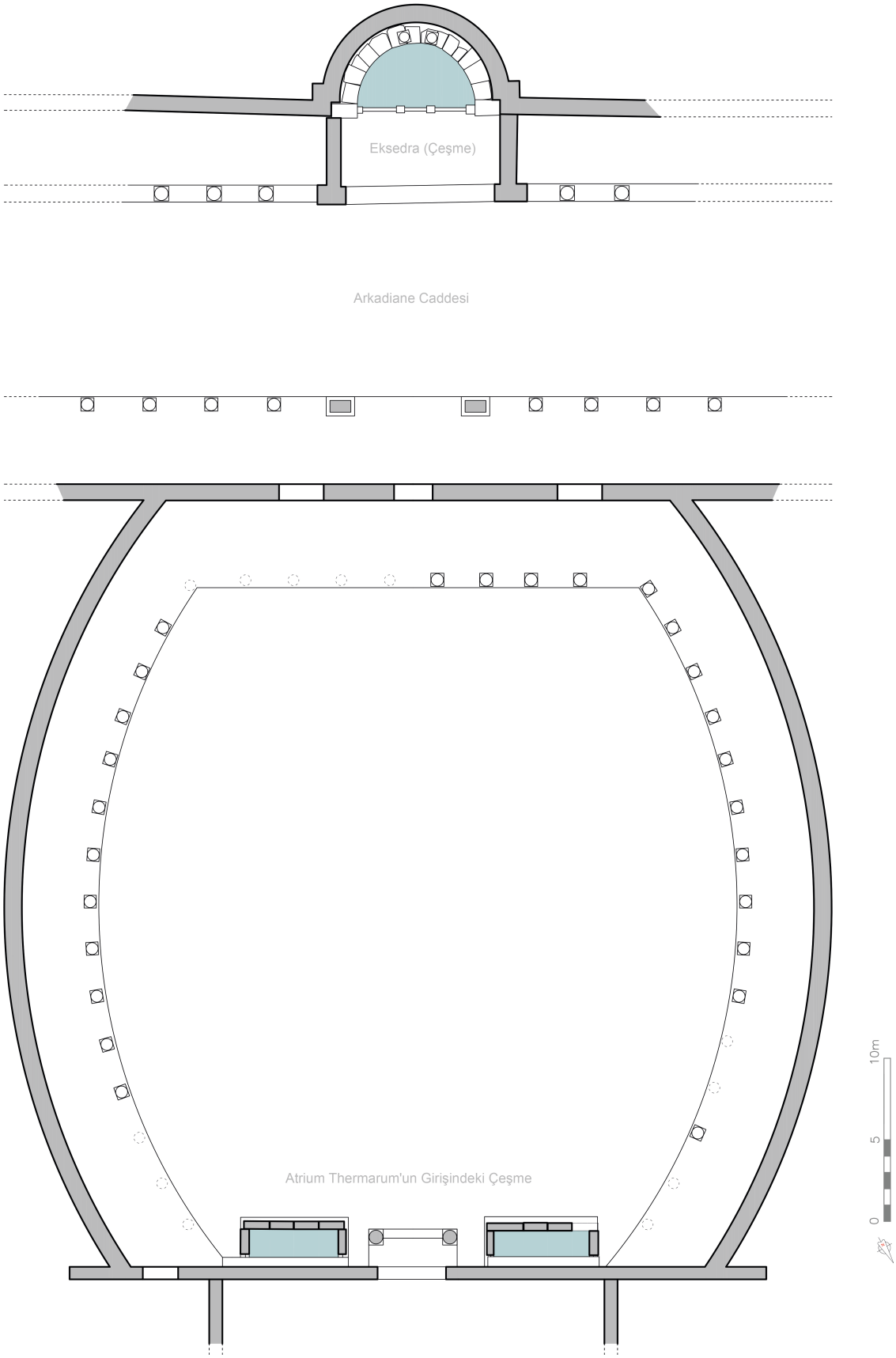

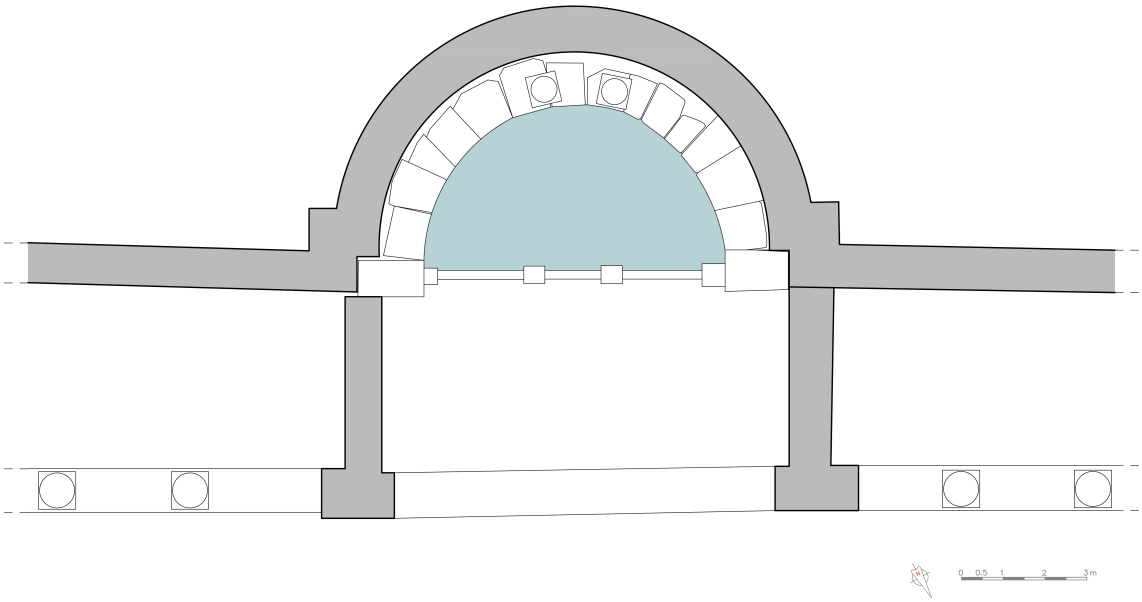
Çizim 130. Efes, Androklos Heroonu - a-plan, b-ön gürünüş (Çizen: M. C. Uzun)

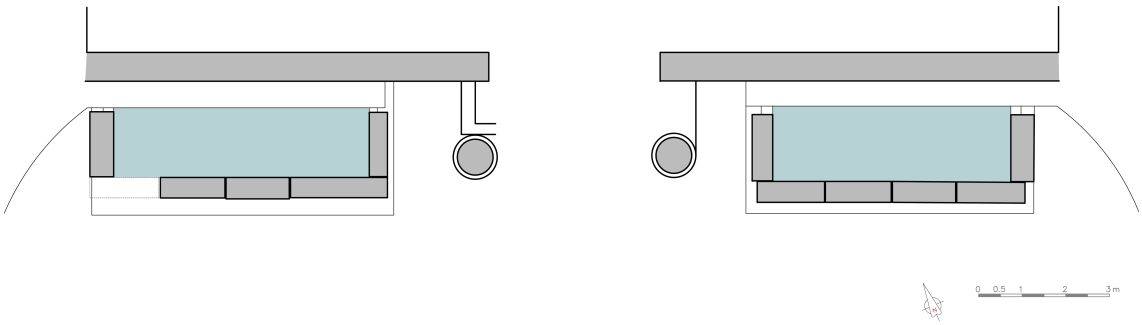
Çizim 131. Efes, Androklos Heroonu - a-batı cephe, b-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

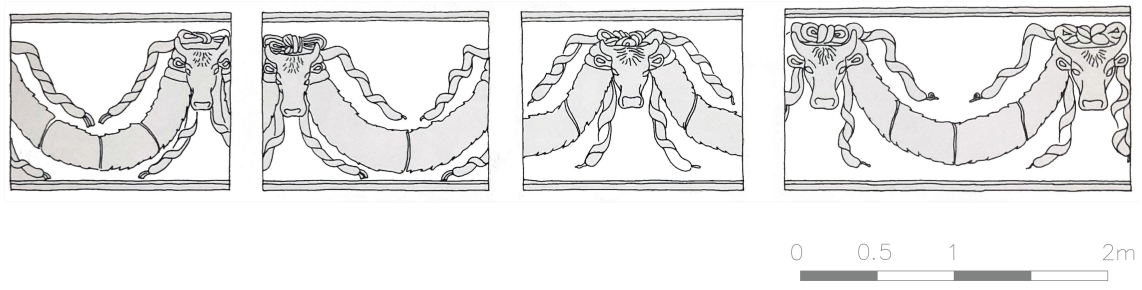
Çizim 132. Efes, Arkadiane Caddesi'ndeki Eksedra ve Atrium Thermarum'un girişindeki çeşme - genel plan (Heberdey, 1902: Fig.15'den yeniden işlenerek)

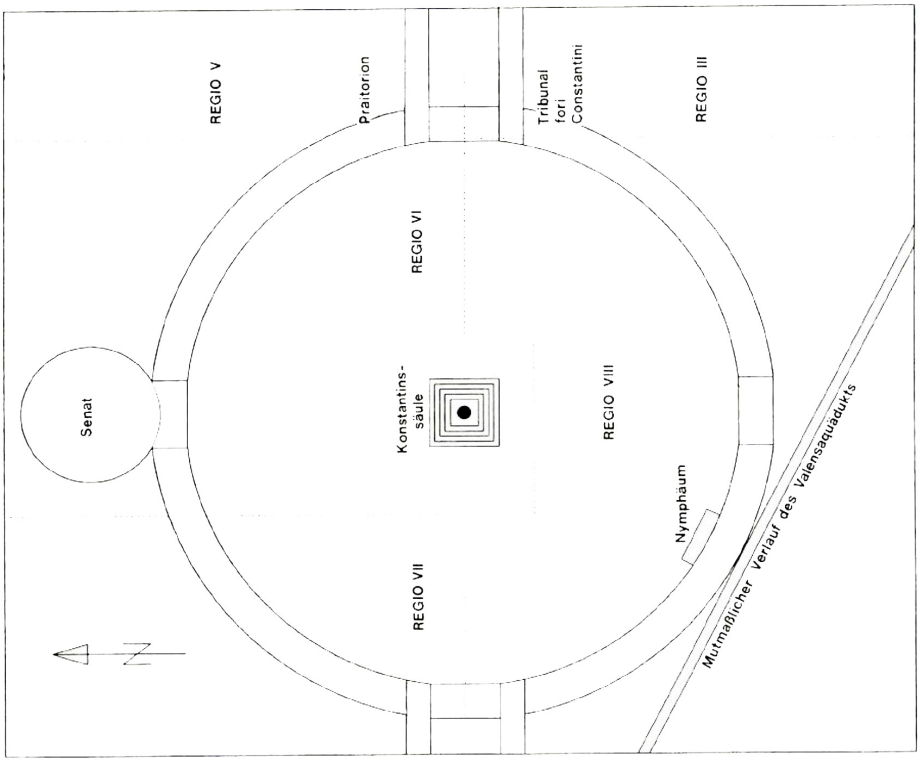
Çizim 133. Efes, Arkadiane Caddesi'ndeki Eksedra - plan

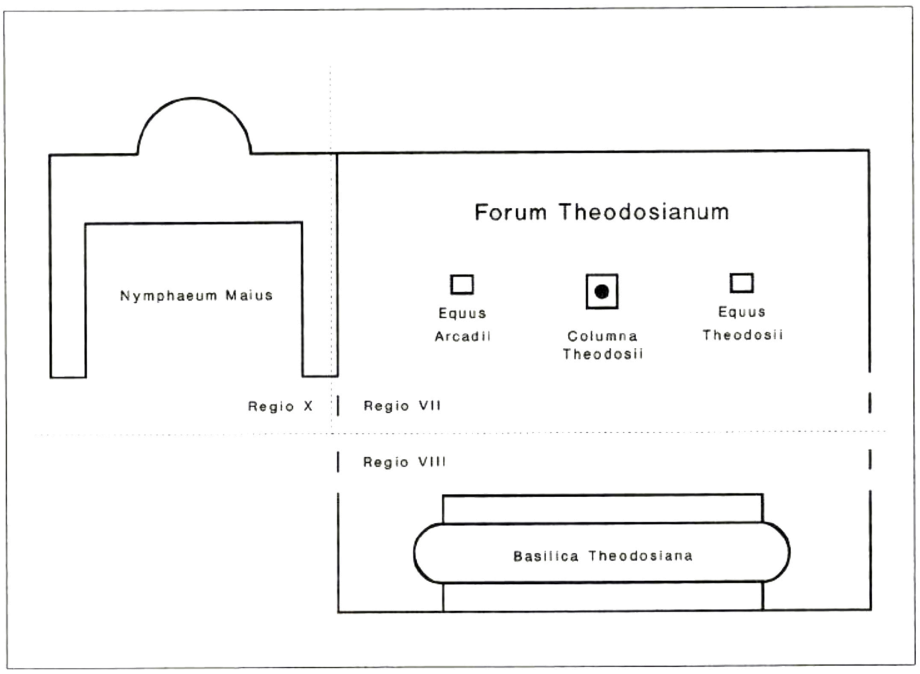
Çizim 134. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşme - plan
(Oberleitner, 2009: Abb. 7'den işlenerek)

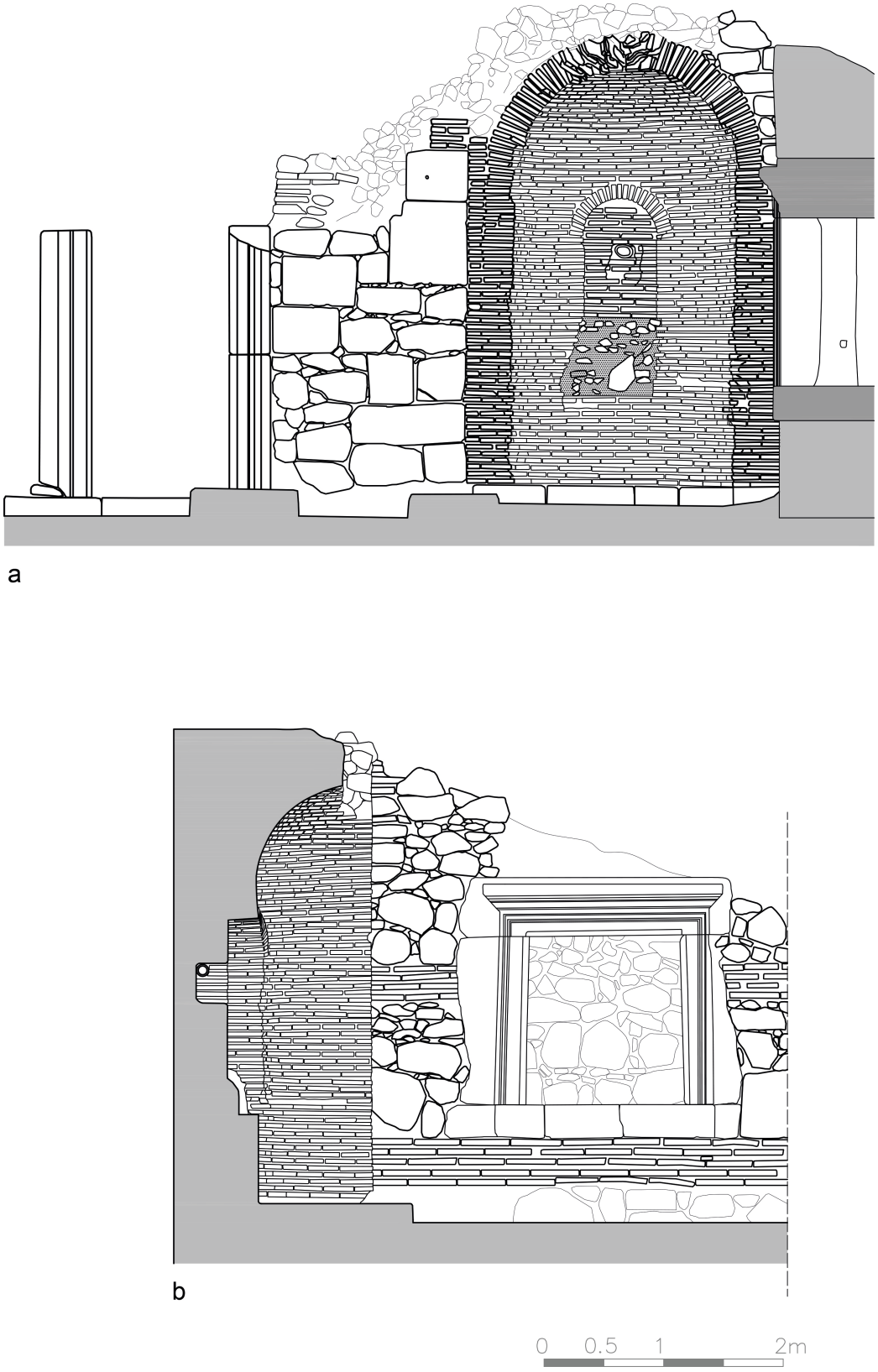
Çizim 135. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşme havuzunun Part Anıtı'ndan devşirilen bukranion kabartmalı levhaları (Oberleitner, 2009: Abb. 455)

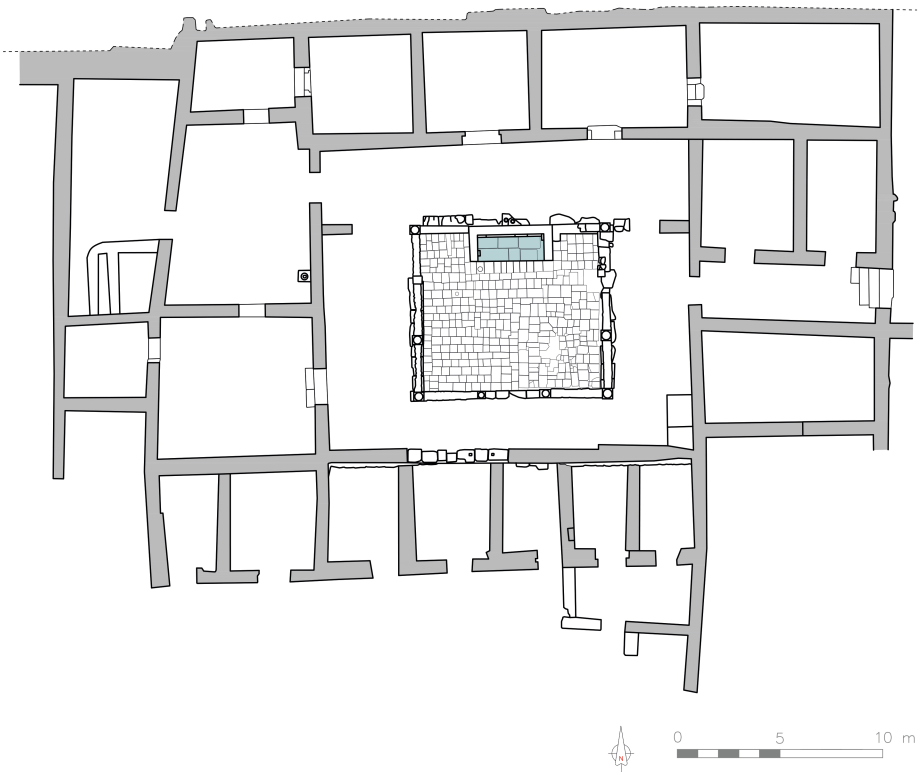
Çizim 136. Konstantin Forumu rekonstrüksiyon planı
(Bauer, 1996: Abb. 59)

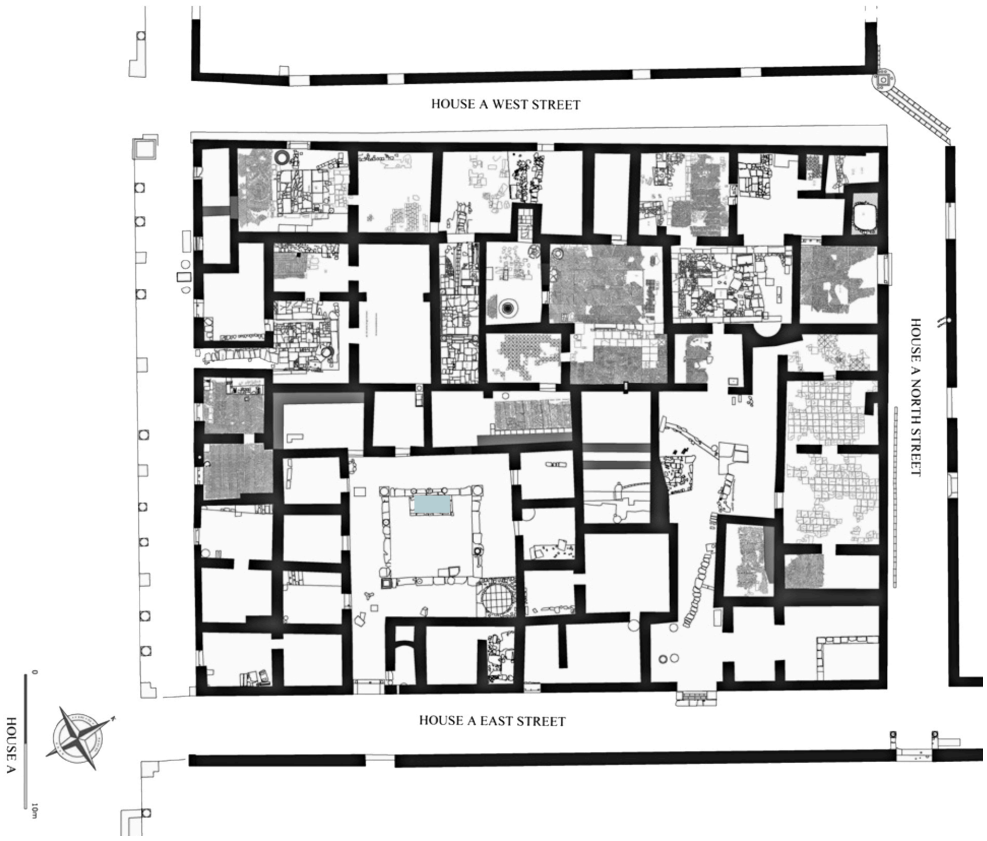
Çizim 137. Theodosius Forumu rekonstrüksiyon planı
(Bauer, 1996: Abb. 63)

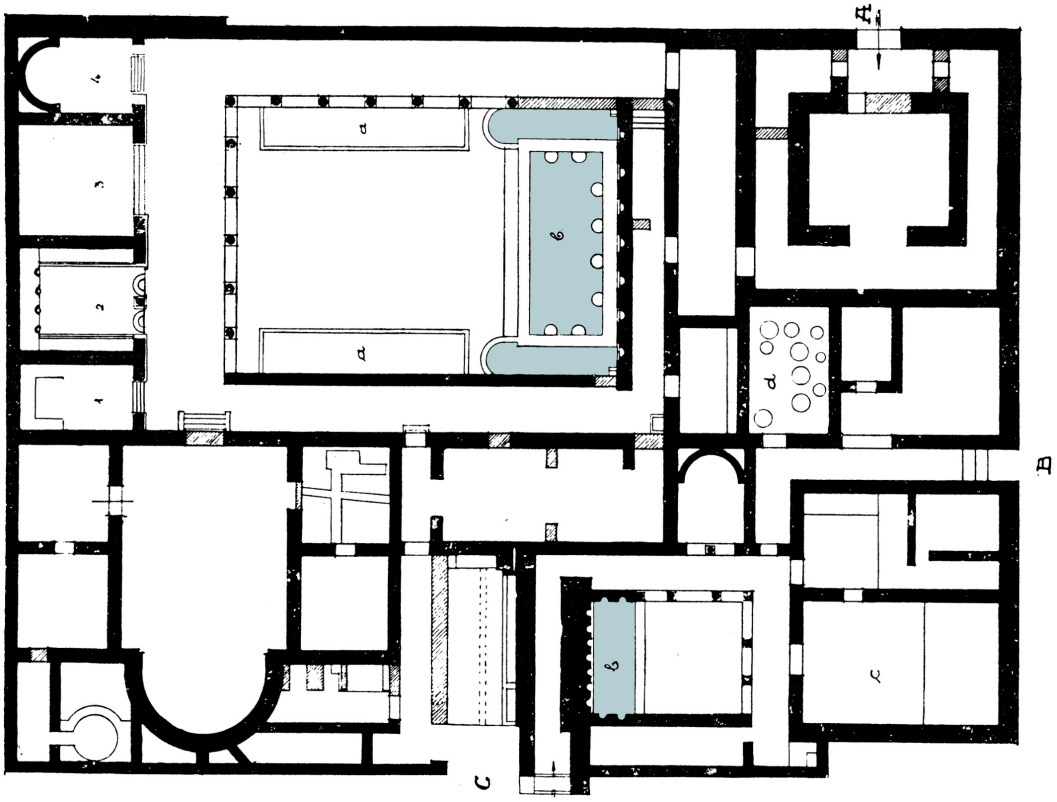
Çizim 138. Sagalassos'taki Macellum'un batı portikosunun kuzey ucundaki çeşme - a-ön görünüş, b-kesit (Çizen: M. C. Uzun)

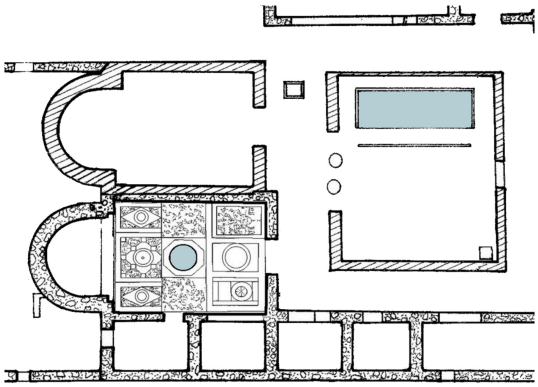
Çizim 139. Arykanda, Peristilli Ev/Pierios Evi planı (Sancaktar, 2016: Plan 1'den işlenerek)

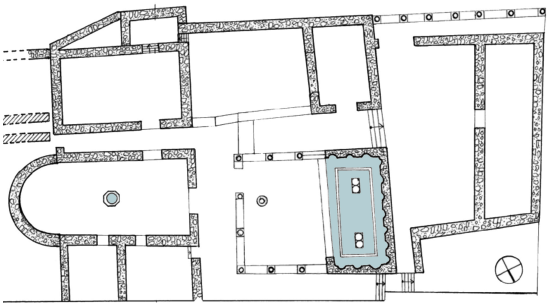
Çizim 140. Laodikeia A Evi planı (Şimşek, 2016: Fig. 32)

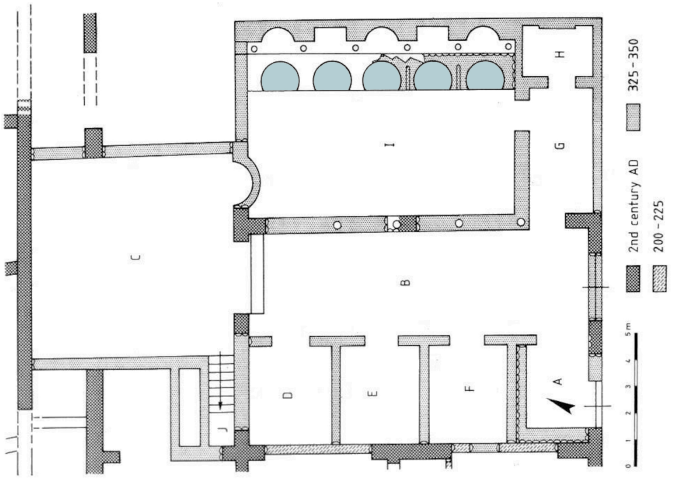
Çizim 141. Stobi'deki Parthenios Evi planı (Kitzinger, 1946: Fig. 162)

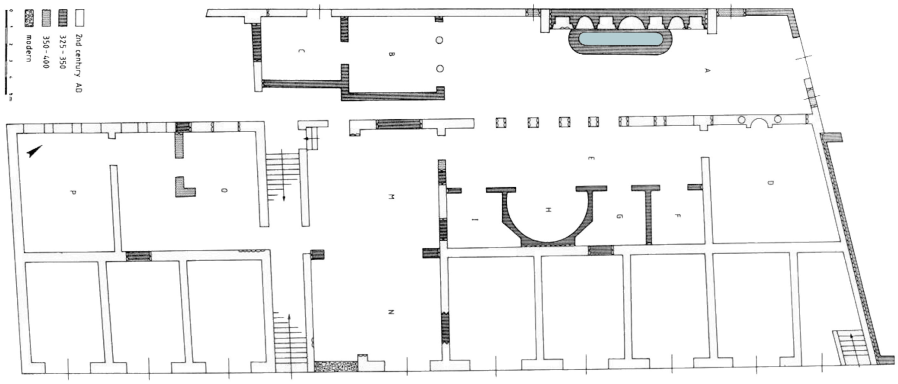
Çizim 142. Stobi, Peristeria Evi planı (Gerasimovska 2015: Fig.4)

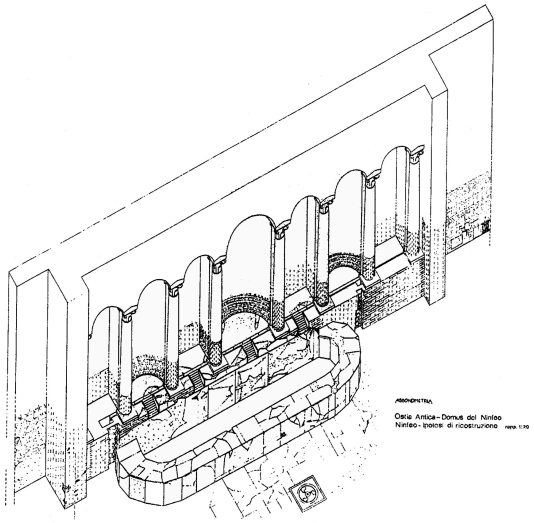
Çizim 143. Stobi**,** Policharmos Evi planı (Gerasimovska 2015: Fig.1)

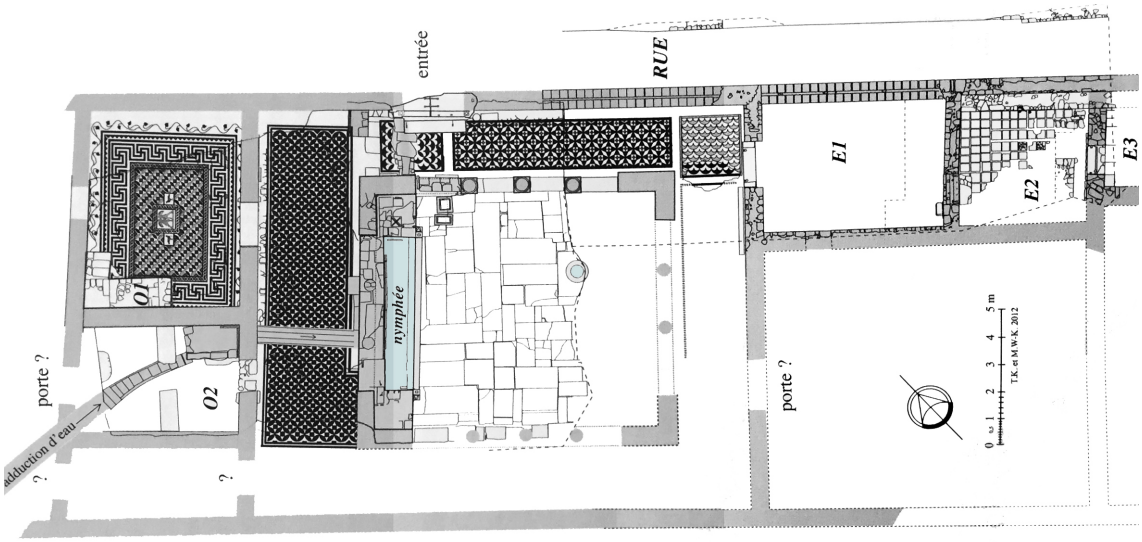
Çizim 144. Ostia, Amor ve Psyche Evi planı
(https://www.ostia-antica.org/regio1/14/14-5.htm)

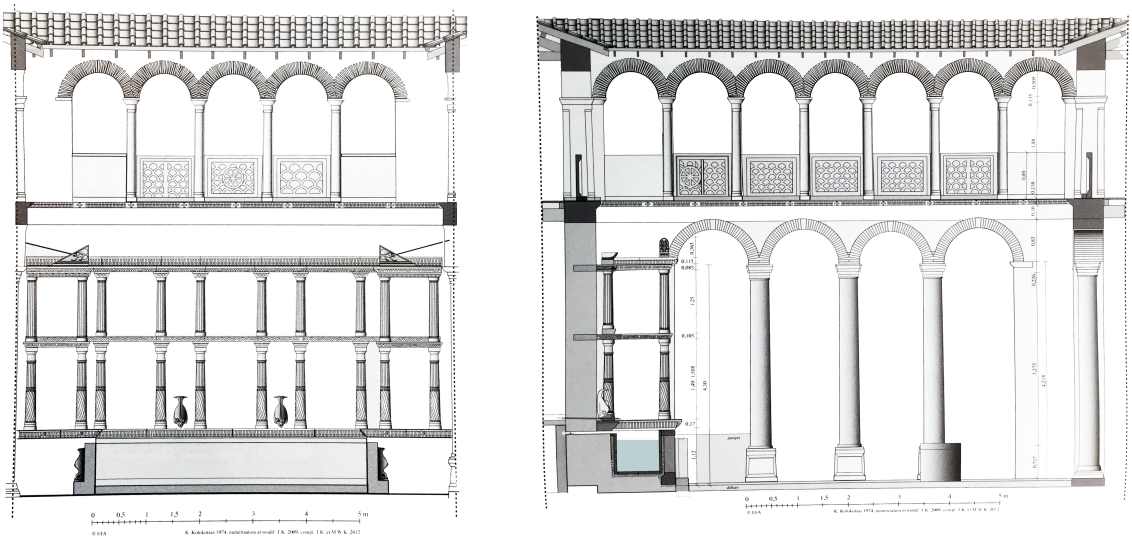
Çizim 145. Ostia, Nymphaeum Evi planı
(https://www.ostia-antica.org/regio3/6/6-1.htm)

Çizim 146. Ostia, Nymphaeum Evi çeşmesinin restitüsyon çizimi
(Muntasser, 2003: Fig. 3.126)

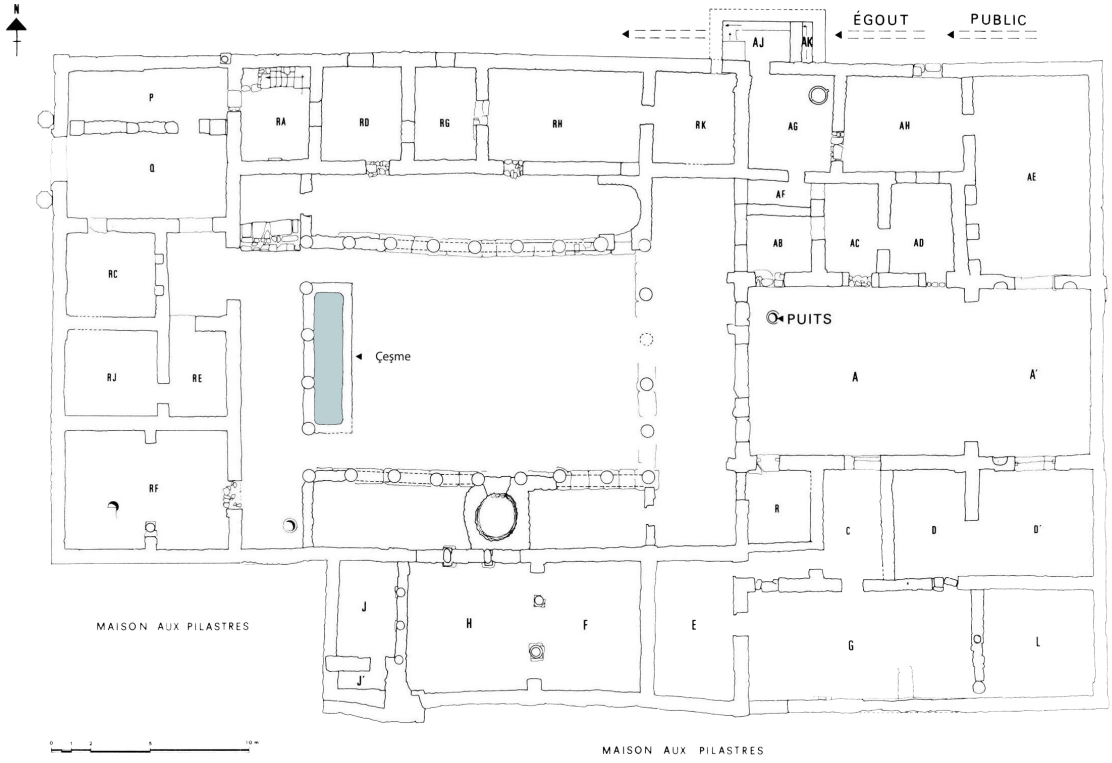

Çizim 147. Taşoz, Tokatlis Evi planı (Sodini vd., 2016: Fig. 83'den işlenerek)

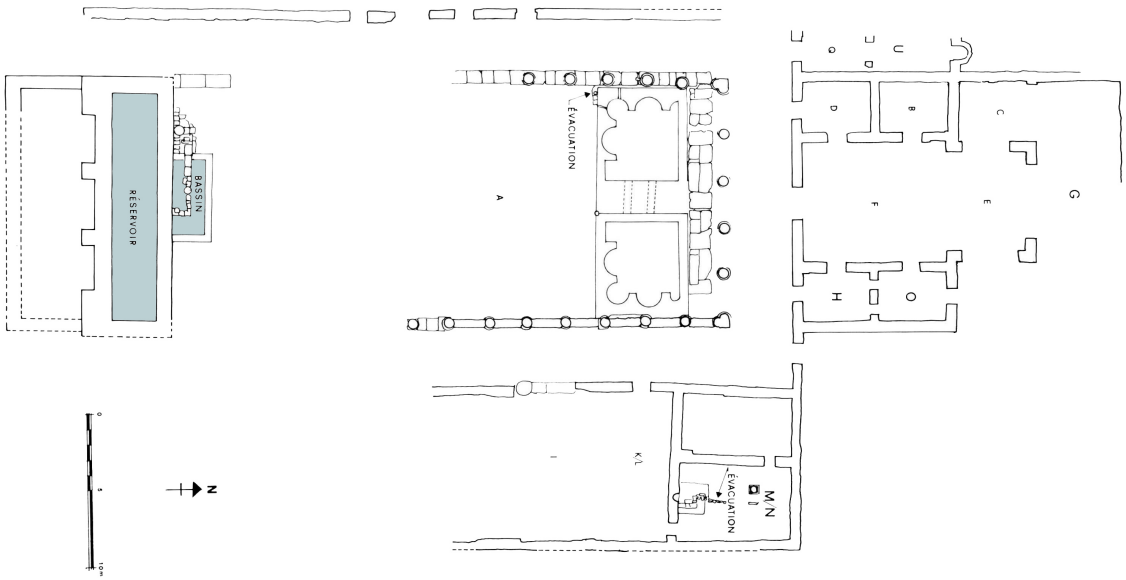

a b

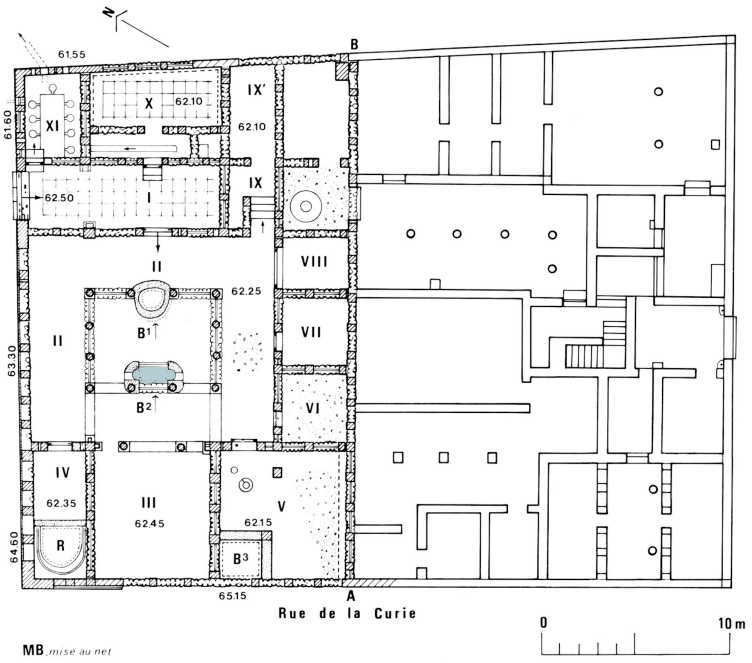
Çizim 148. Taşoz, Tokatlis Evi peristili ve Çeşmesi'nin restitüsyonu - a-ön görünüş, b-kesit (Sodini vd., 2016: Fig. 134, 135)

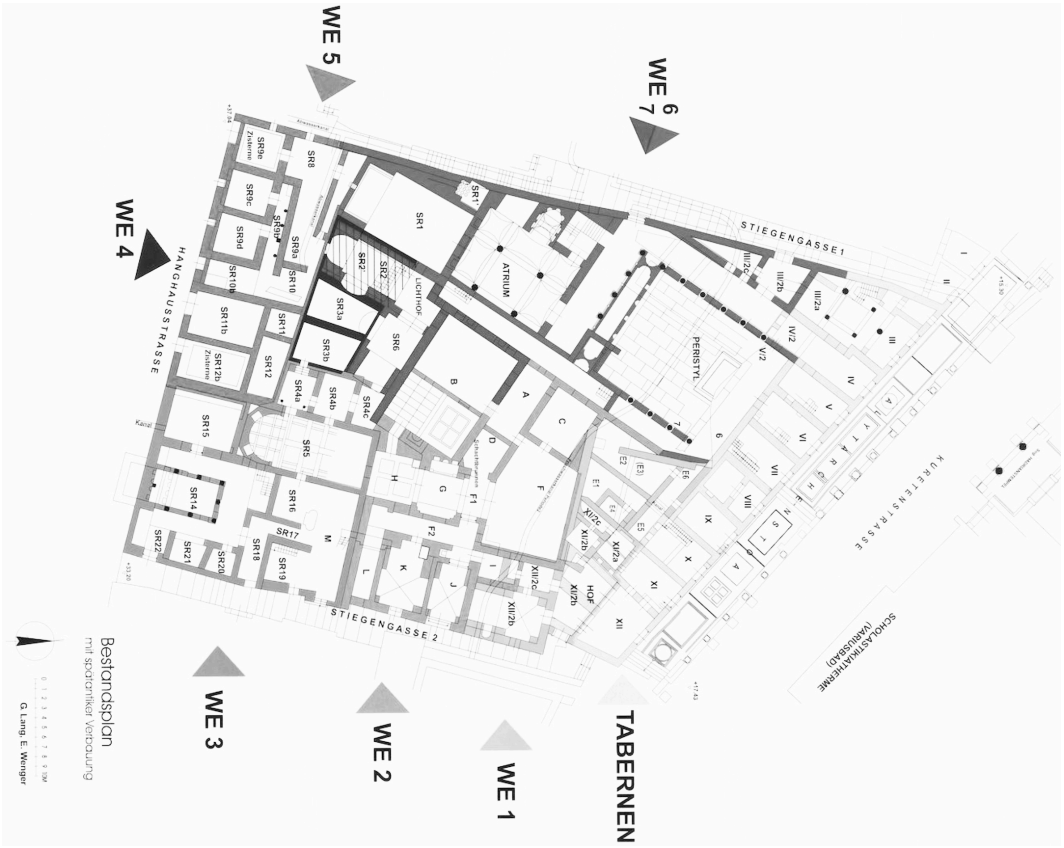
Çizim 149. Apamea, Konsollu Ev planı
(Vannesse, 2014: Fig. 5)

Çizim 150. Apamea, Konsollu Başlıklar Evi planı
(Baratte, 1984: Fig. 1)

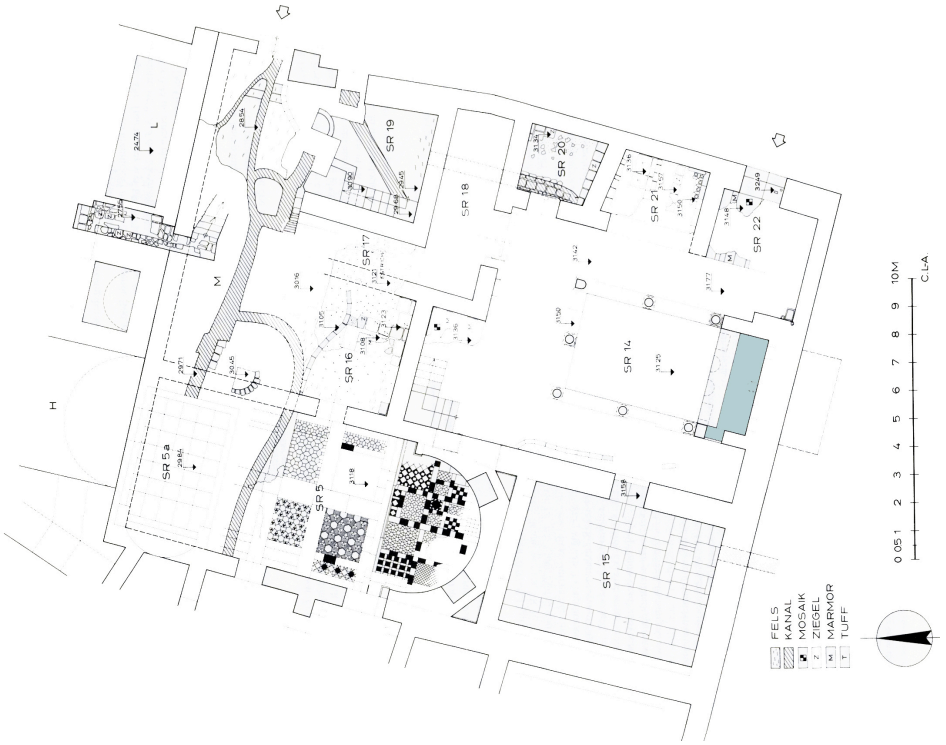
Çizim 151. Cezayir'in Djemila (Cuicul) kentindeki Amphitrite Evi planı (Blanchard-Lemée, 1975: Fig. 43)

Çizim 152. Efes, Yamaç Ev 1 - plan (Lang-Auinger, 2003: Pl.2)

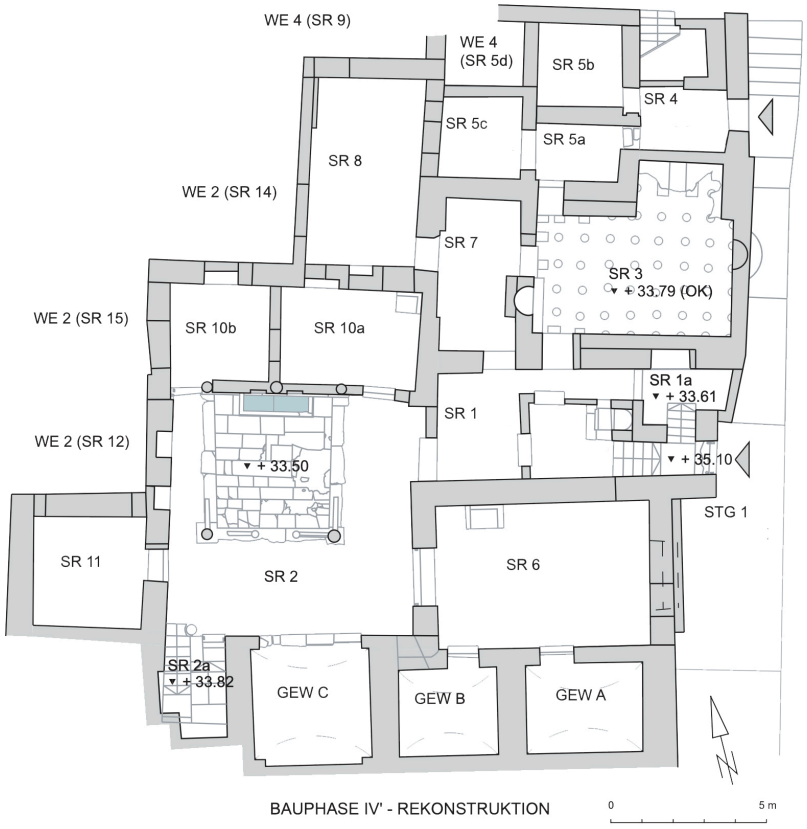
Çizim 153. Efes, Yamaç Ev 1, 6 no.lu Konut Birimi - plan (Lang-Auinger, 1996: Abb. 77)

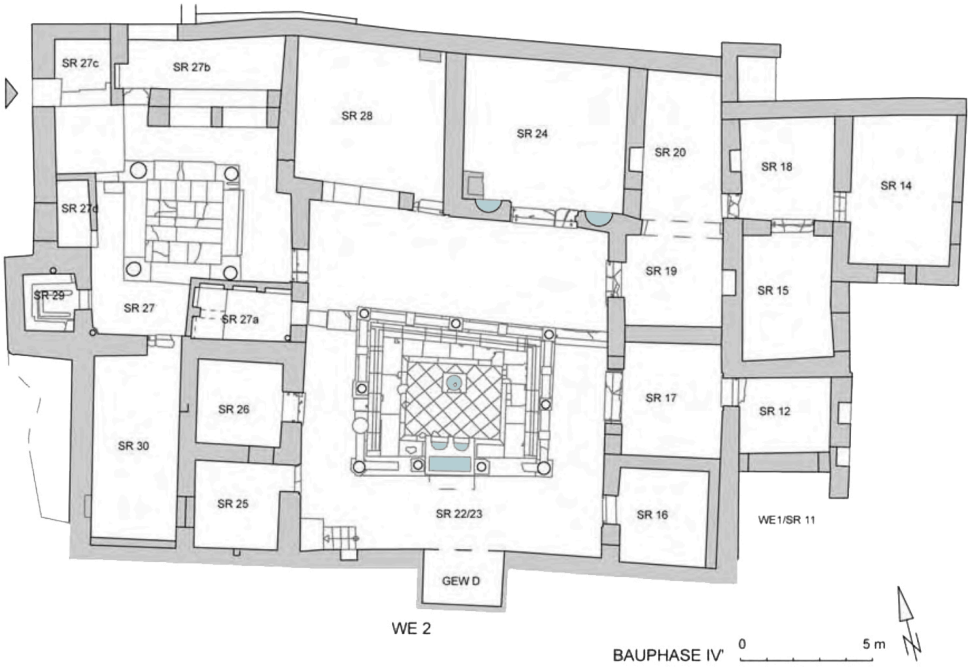
Çizim 154. Efes, Yamaç Ev 1, 3 no.lu Konut Birimi - plan (Lang-Auinger, 1996: Abb. 50)

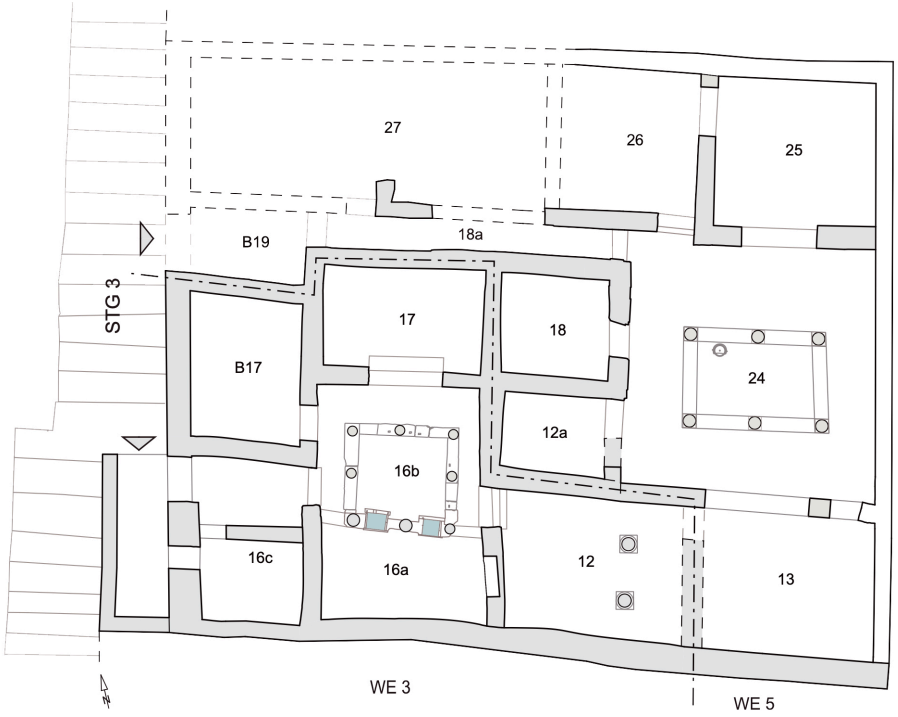
Çizim 155. Efes, Yamaç Ev 2 - plan (Krinzinger, 2010: Taf. 1)

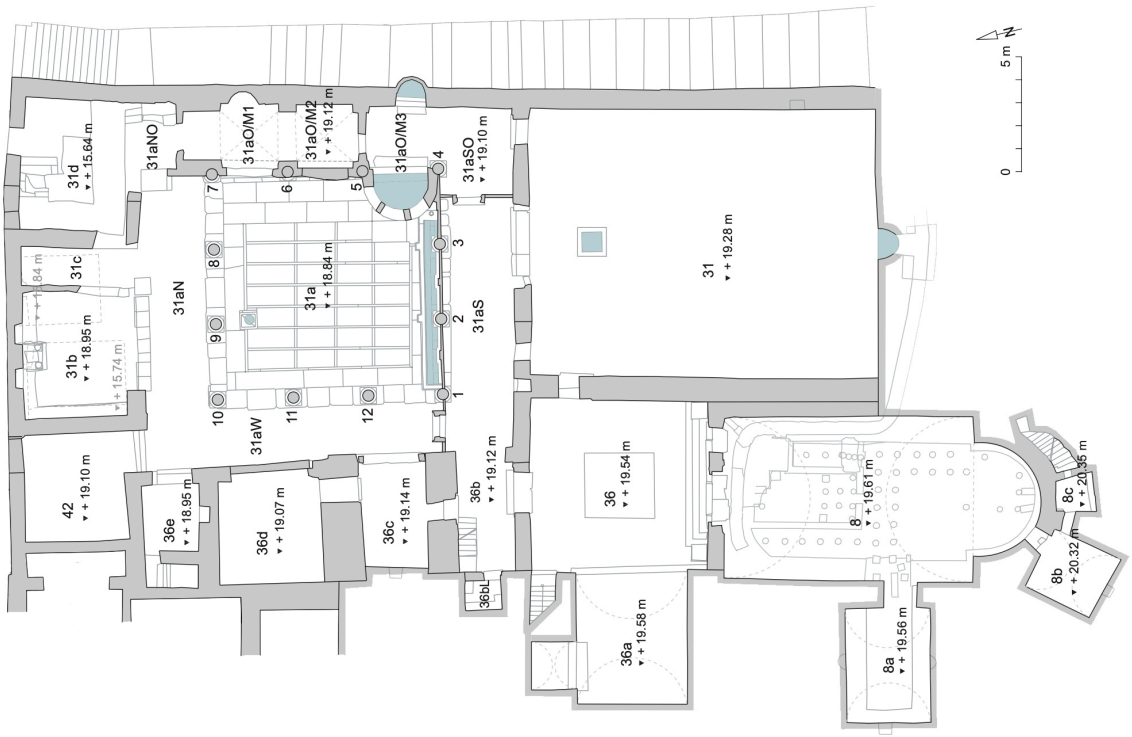
Çizim 156. Efes, Yamaç Ev 2, 1 No.lu Konut Birimi - plan
(Krinzinger, 2010: Taf. 382)

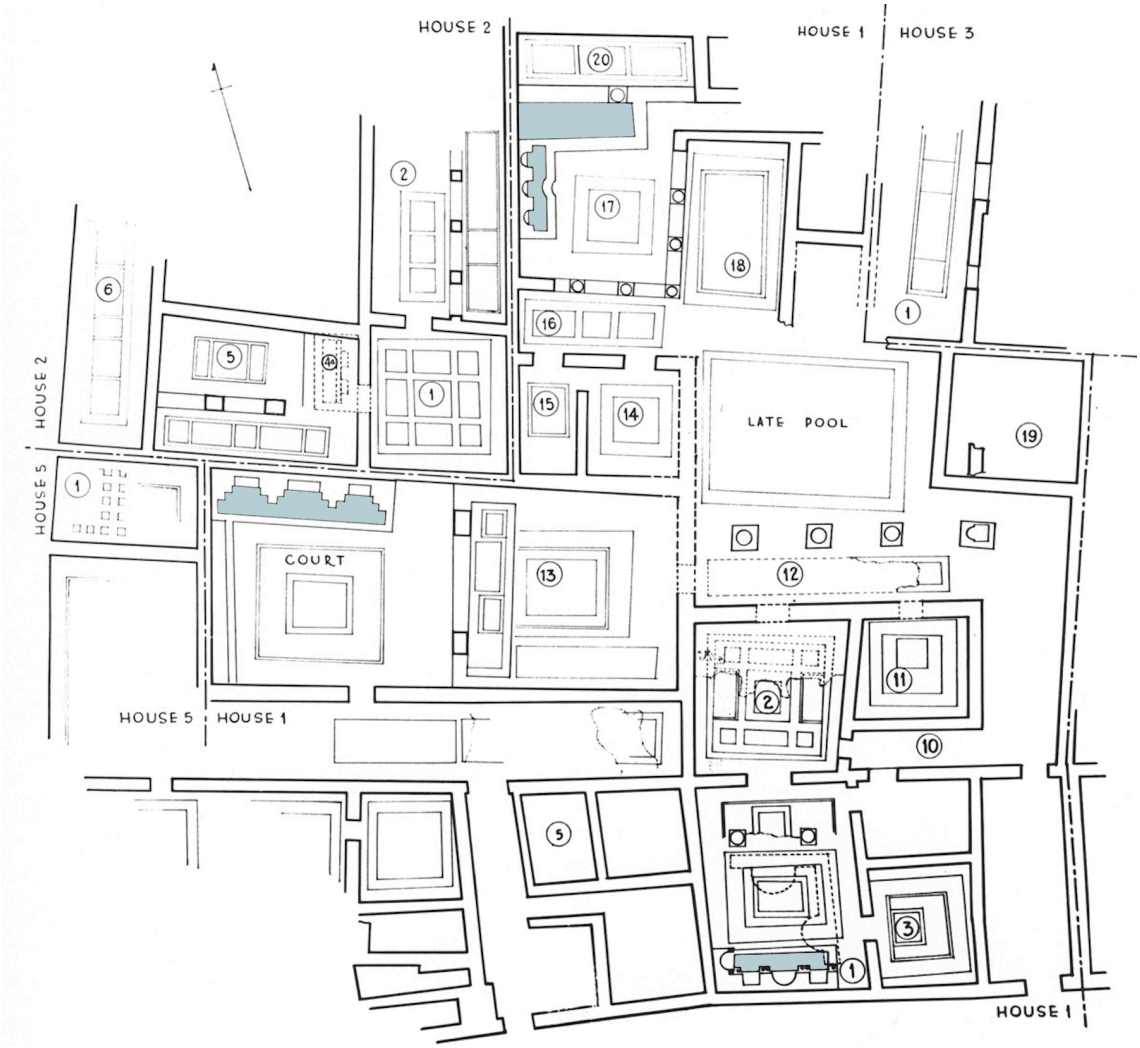
Çizim 157. Efes, Yamaç Ev 2, 2 No.lu Konut Birimi - plan
(Krinzinger, 2010: Taf. 301)

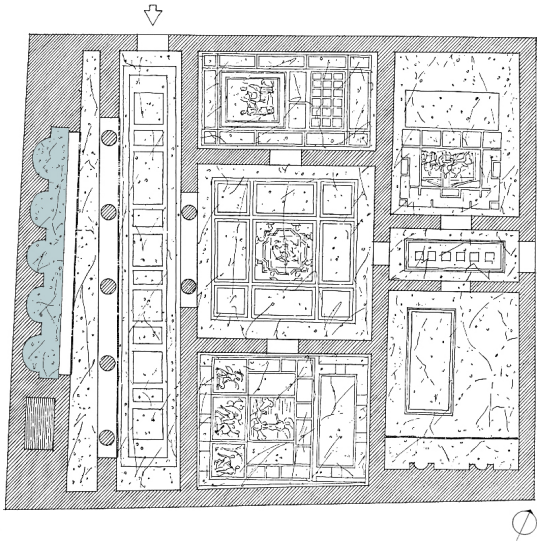
Çizim 158. Efes, Yamaç Ev 2, 3 No.lu Konut Birimi - plan
(Rathmayr, 2016: Taf. 6)

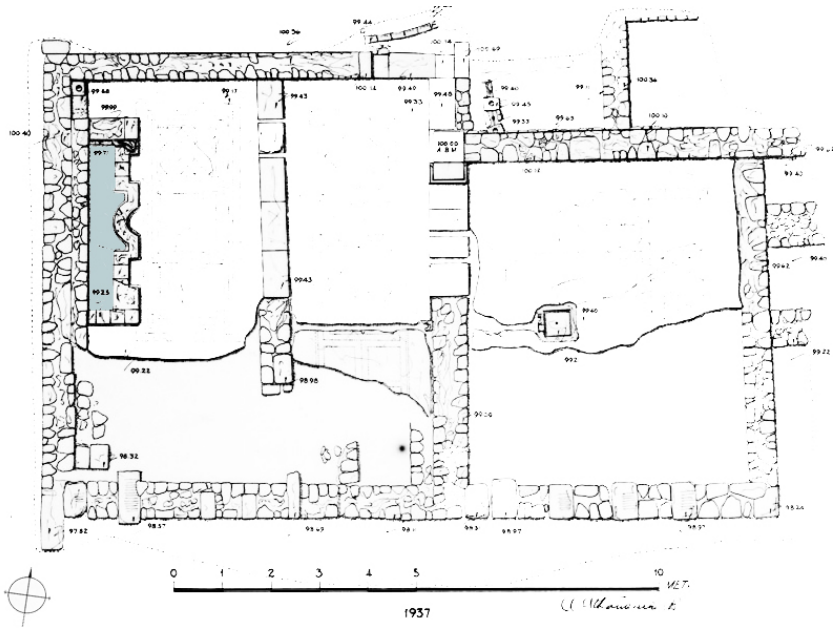
Çizim 159. Efes, Yamaç Ev 2, 6 No.lu Konut Birimi - plan
(Thür ve Rathmayr, 2014: Taf. 21)

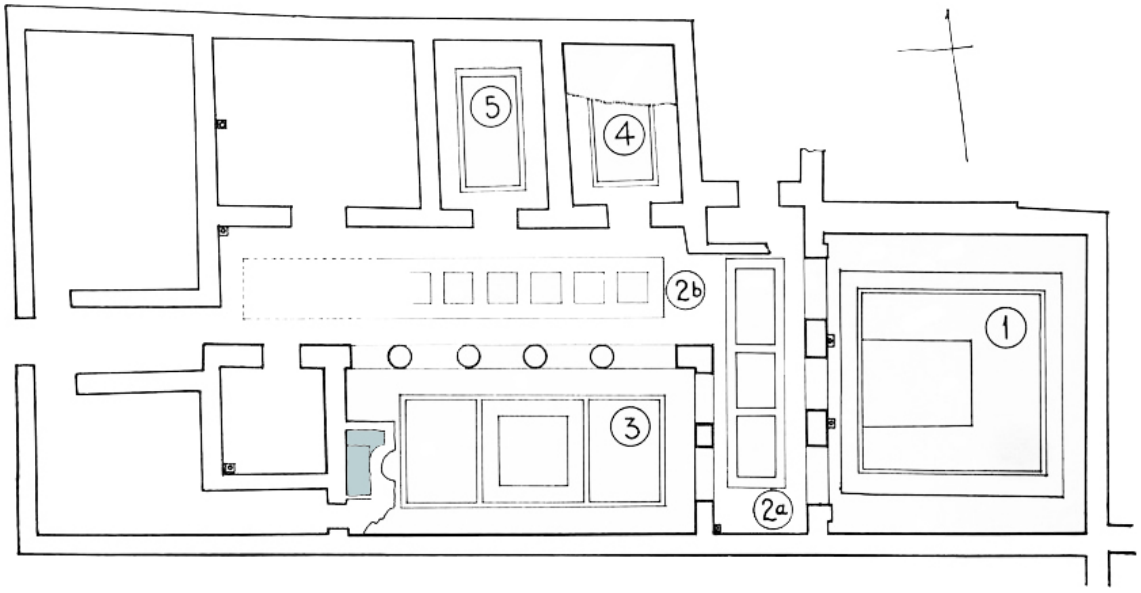
Çizim 160. Antakya, Menander Evi - plan (Stillwell, 1961: Fig. 15)

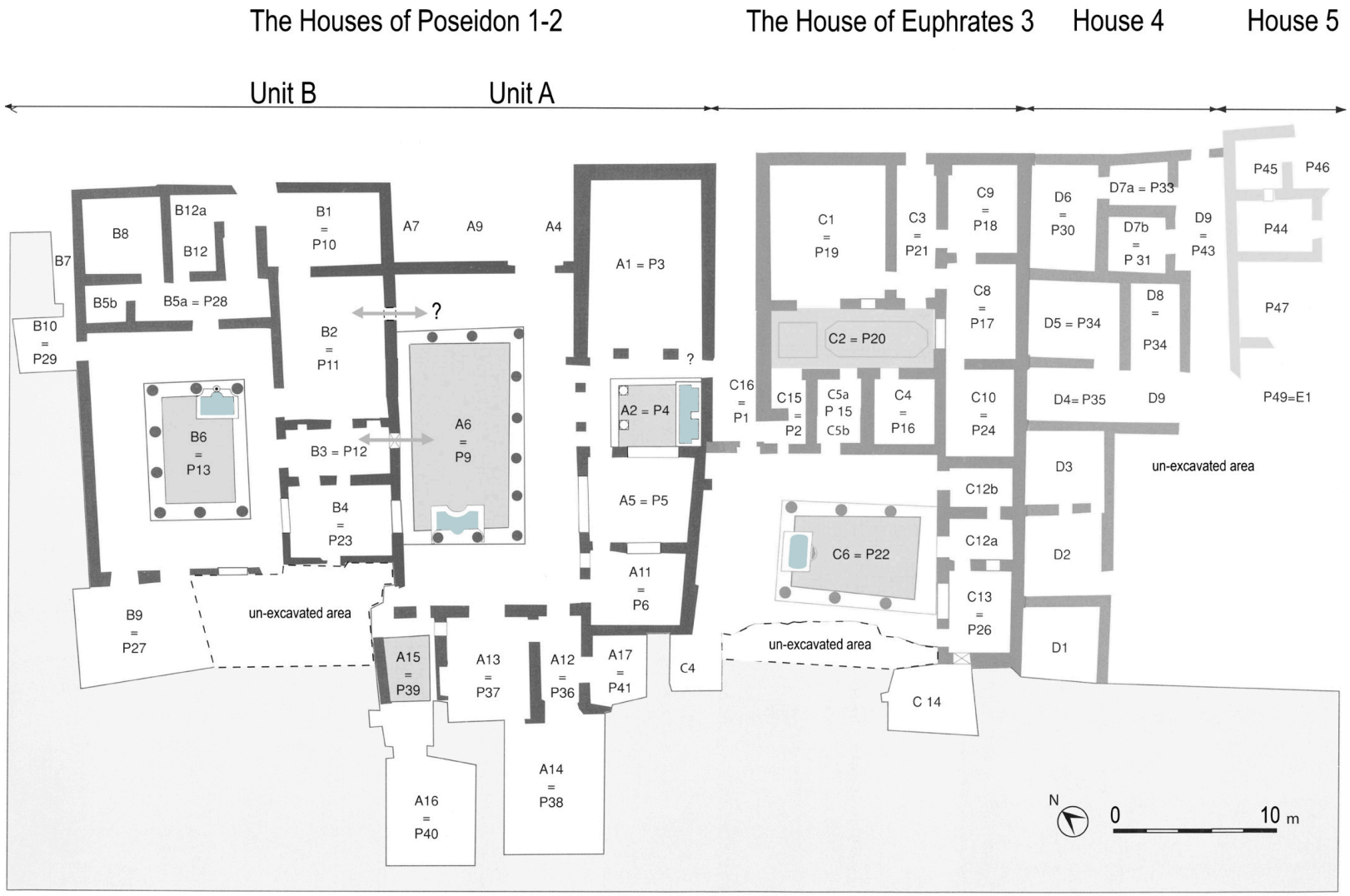
Çizim 161. Antakya, Pyskeler Kayığı Evi (House of the Boat of the Psyches) - plan (http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/17824)

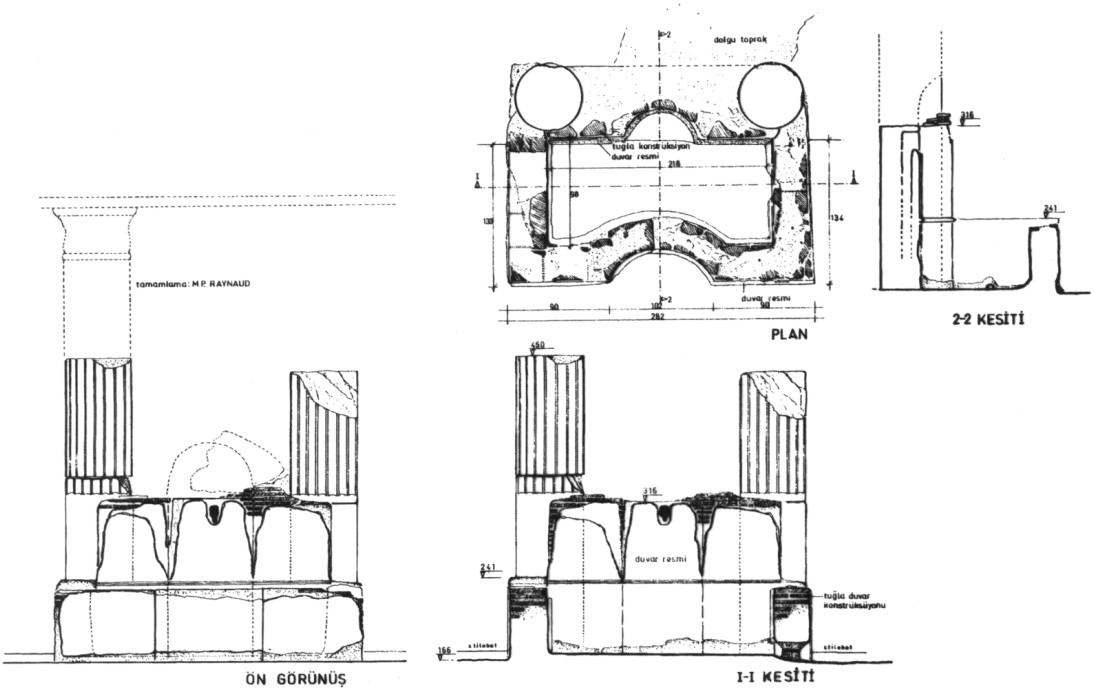
Çizim 162. Antakya, Kilikya Evi (House of Cilicia) - plan
(http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/15781)

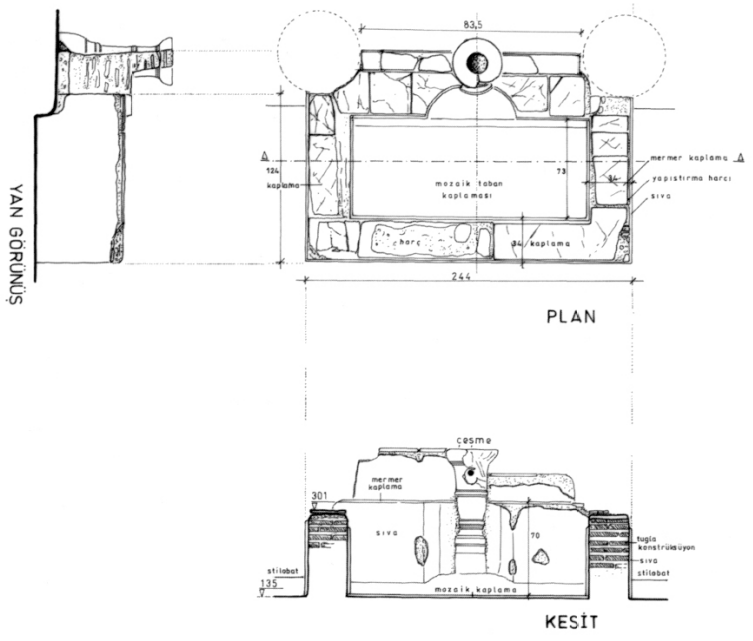
Çizim 163. Antakya, İçme Yarışması Evi (House of the Drinking Contest) - plan
(http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/17816)

Çizim 164. Zeugma, Poseidon ve Eupharates Evi - plan (Görkay, 2017: Fig. 2)

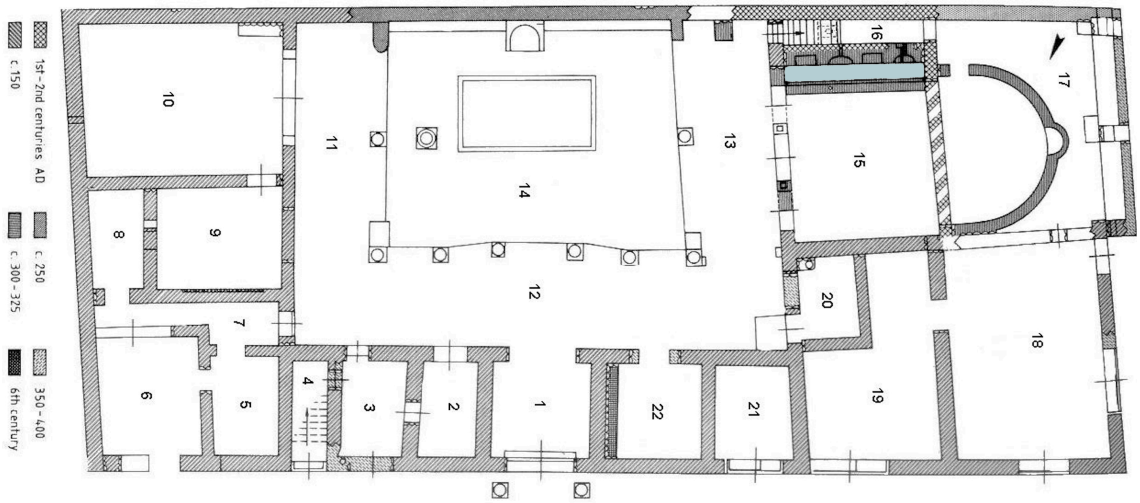

a

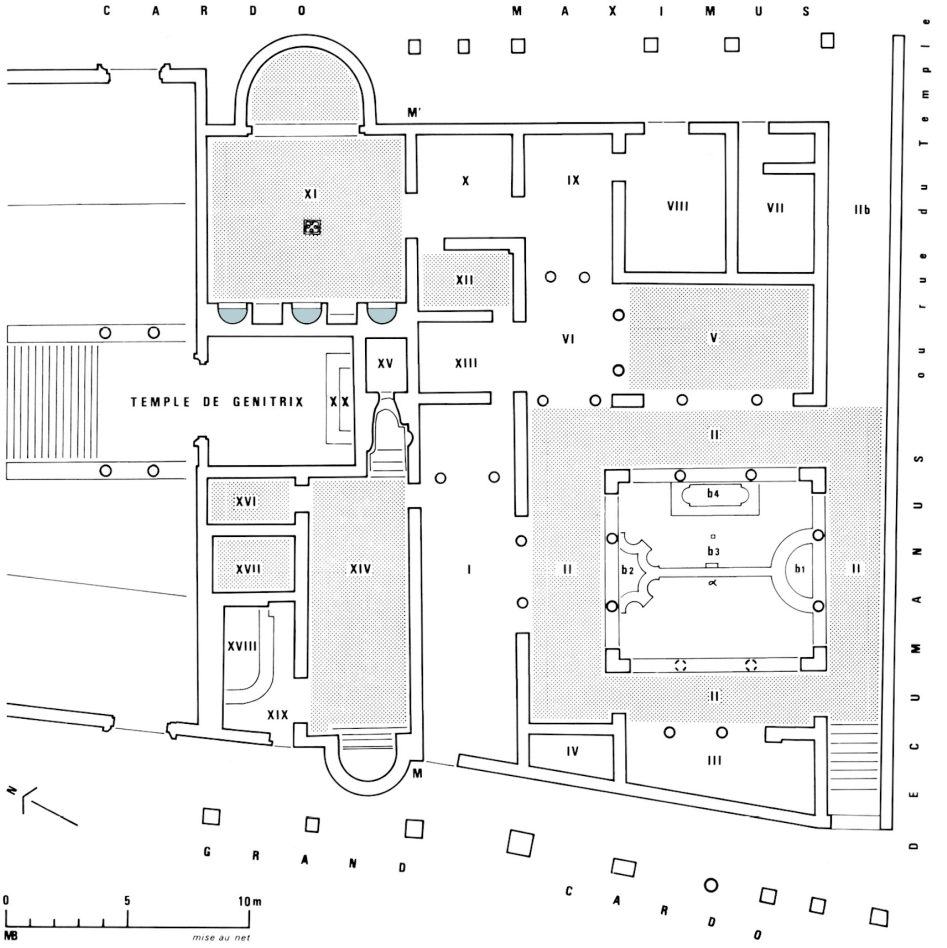

b

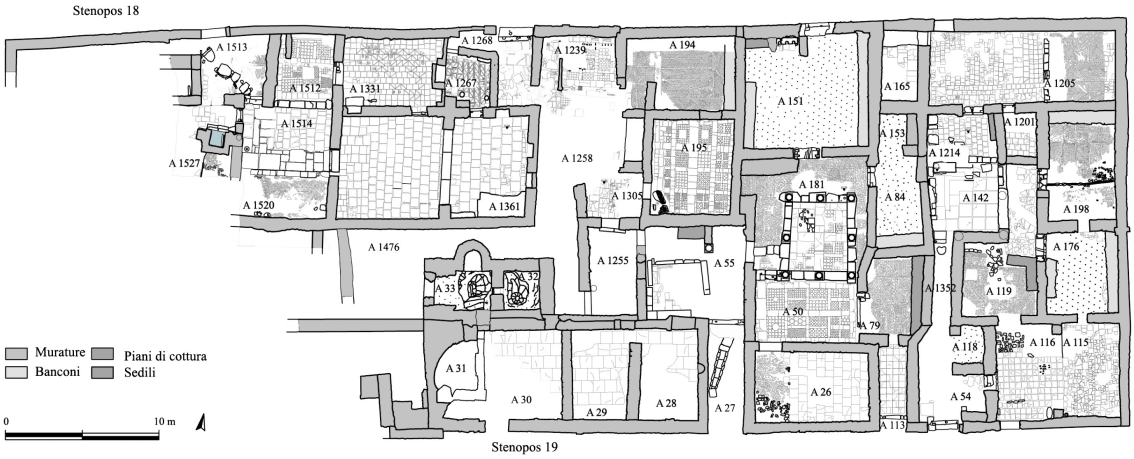
Çizim 165. Zeugma, Poseidon Evi - a-A6 no.lu mekan (peristil) çeşmesi, b-B6 no.lu mekan (peristil) çeşmesi (Önal vd., 2012: Fig. 60, 130)

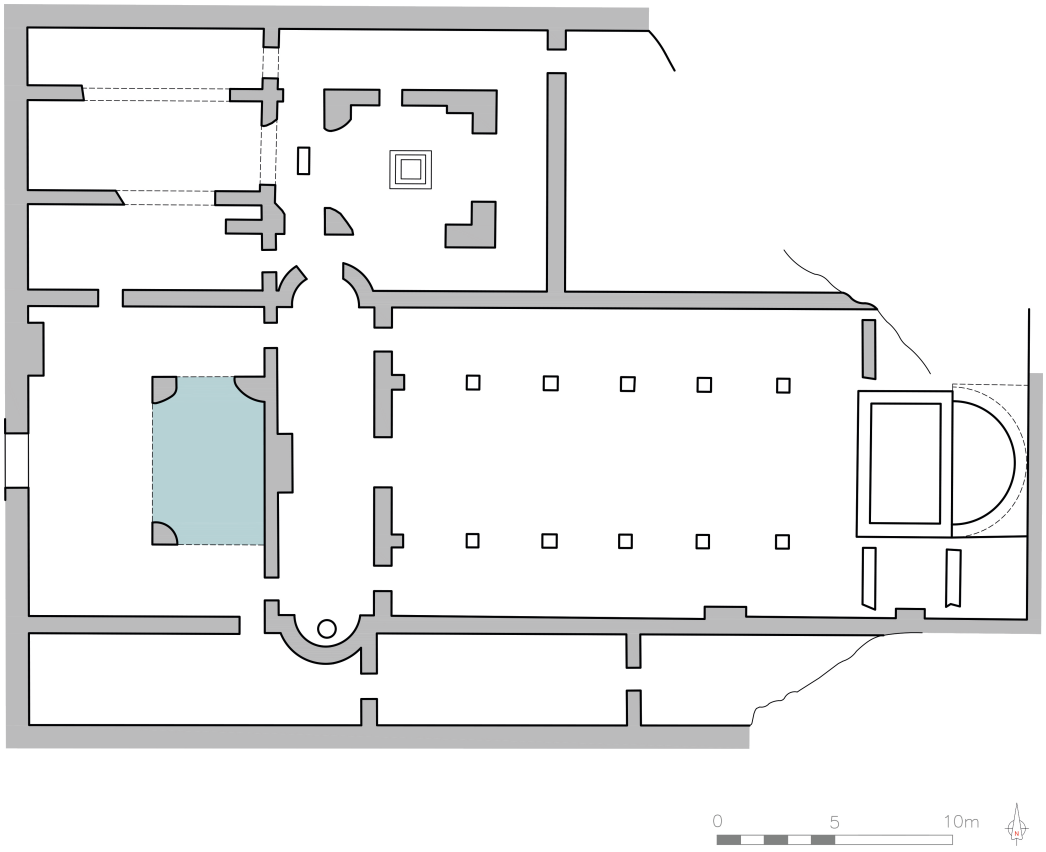
Çizim 166. Ostia, Fortuna Annonaria Evi - plan
(https://www.ostia-antica.org/regio5/2/2-8.htm)

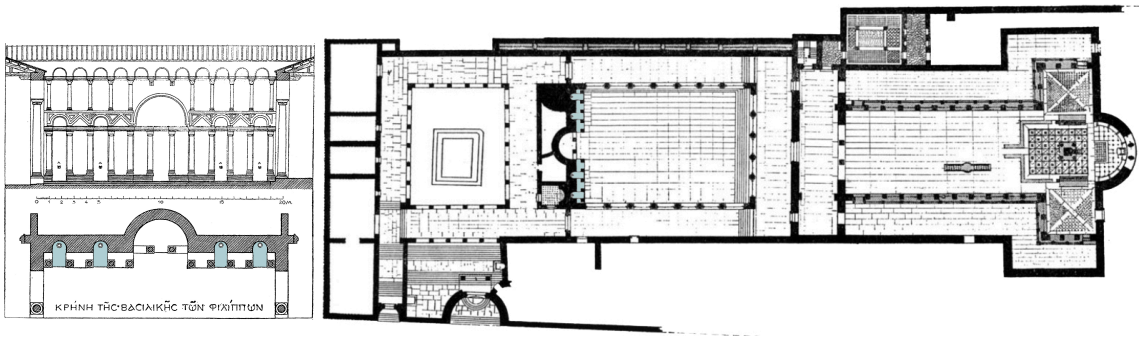
Çizim 167. Djemila (Cuicul), Eşek Evi (The House of the Ass) - plan
(Blanchard-Lemée, 1975: Fig. 41)

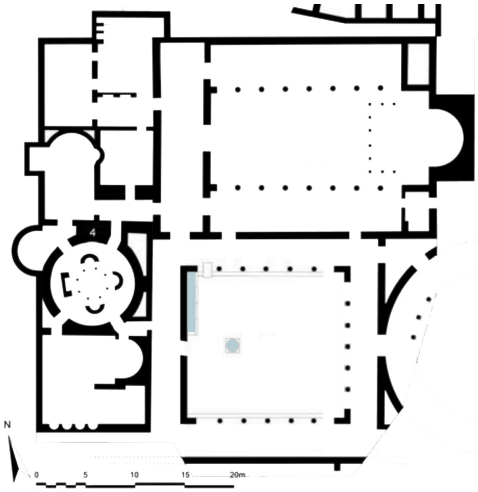
Çizim 168. Hierapolis, 104 No.lu İnsula ve Boyalı Yazıtlı Ev - plan
(Ruggiu, 2016: Fig. 1)

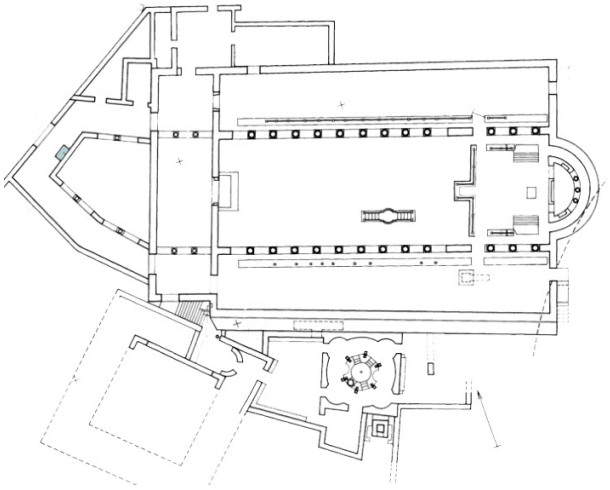
Çizim 169. Gülbahçe (Urla) Kilisesi - plan (Weber, 1901'den işlenerek)

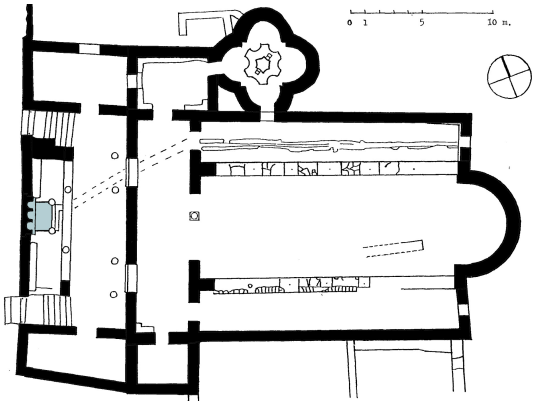
a

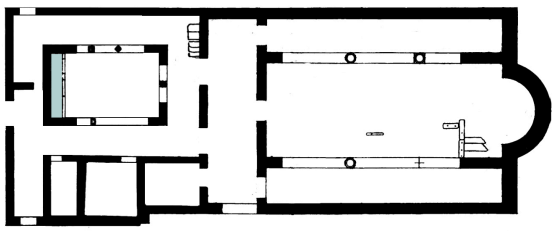
b

c

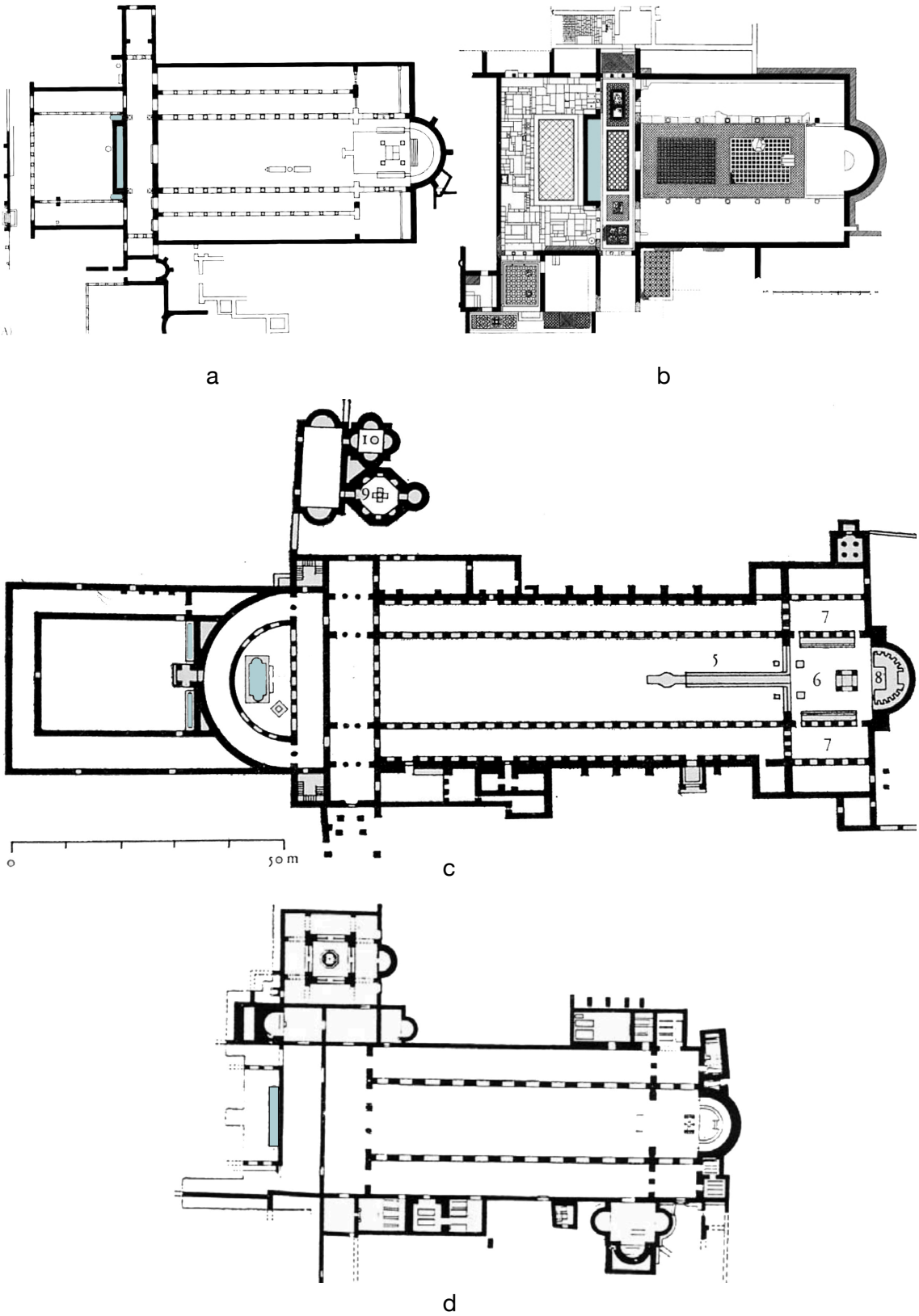

d

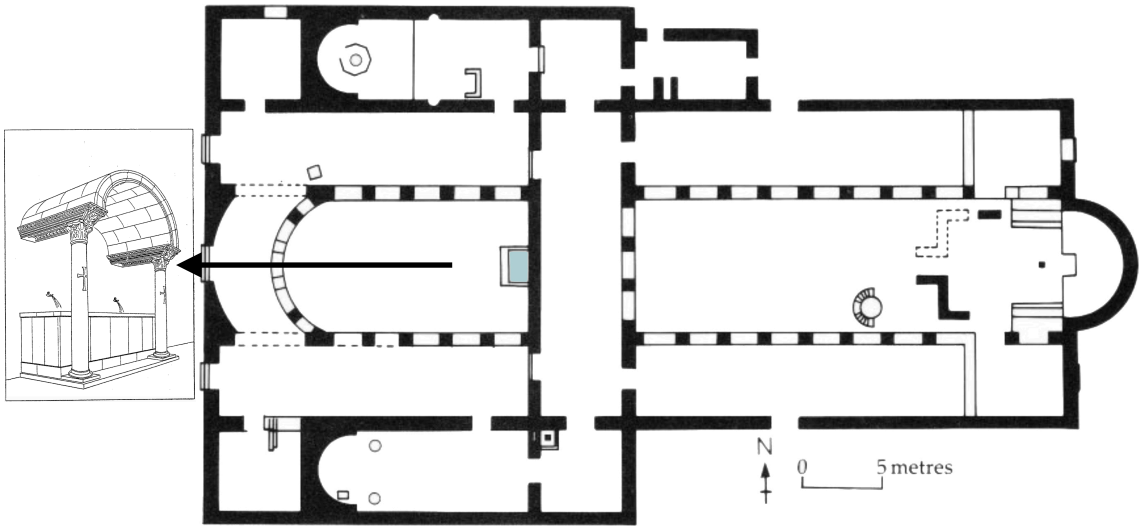

e

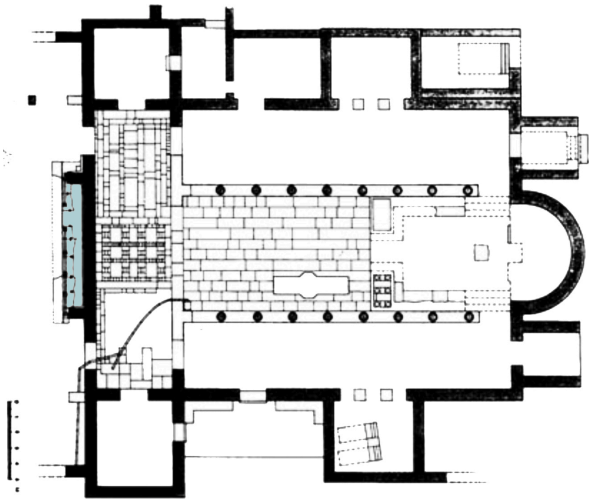
Çizim 170. a-Philippi A Bazilikası planı ve çeşmenin restitüsyonu, b-Parthicopolis (Sandanski) 4 No.lu Bazilika, c-Stobi'deki Piskoposluk Bazilikası/Aziz Philip Bazilikası, d-Stobi, Kuzey Bazilika, e-Stobi, Merkez Bazilikası

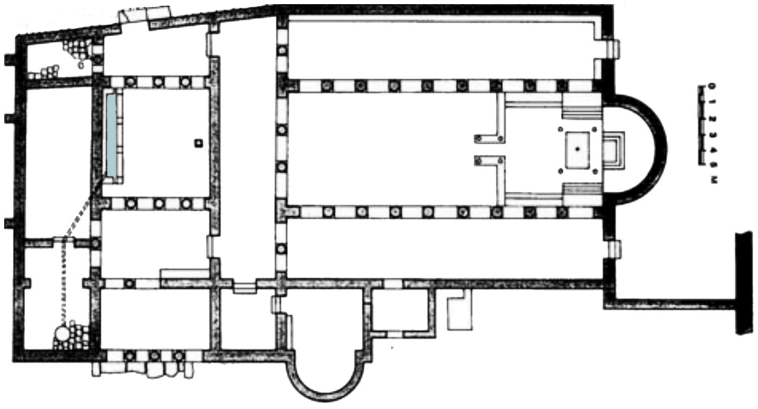
Çizim 171. a-Nikopolis B Bazilikası/Piskopos Alkison Bazilikası, b-Hermione/Ermioni Bazilikası, c-Korinth, Lechaion Hagios Leonidas Bazilikası, d-Korinth, Kraneion Bazilikası

a

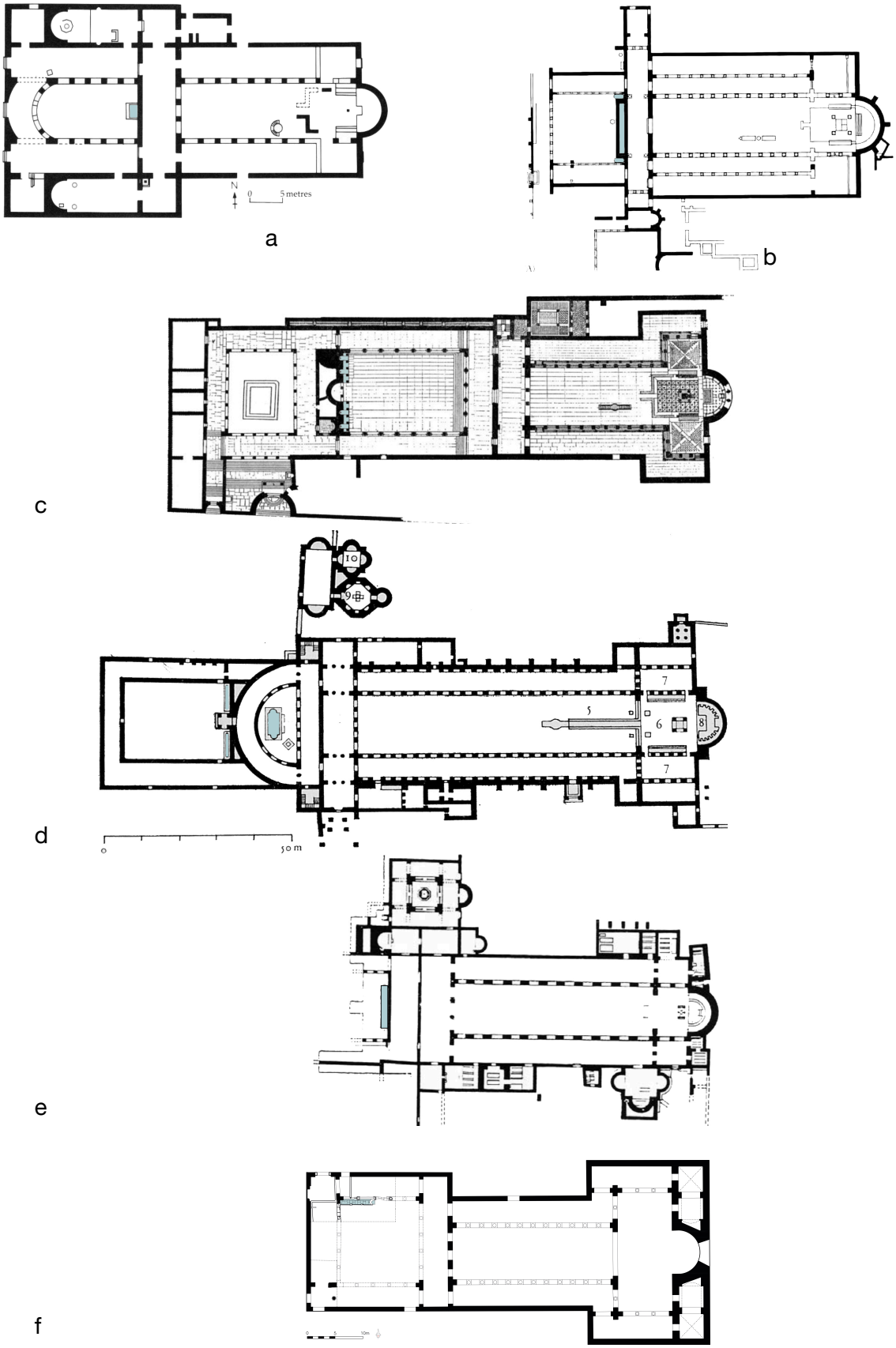

b

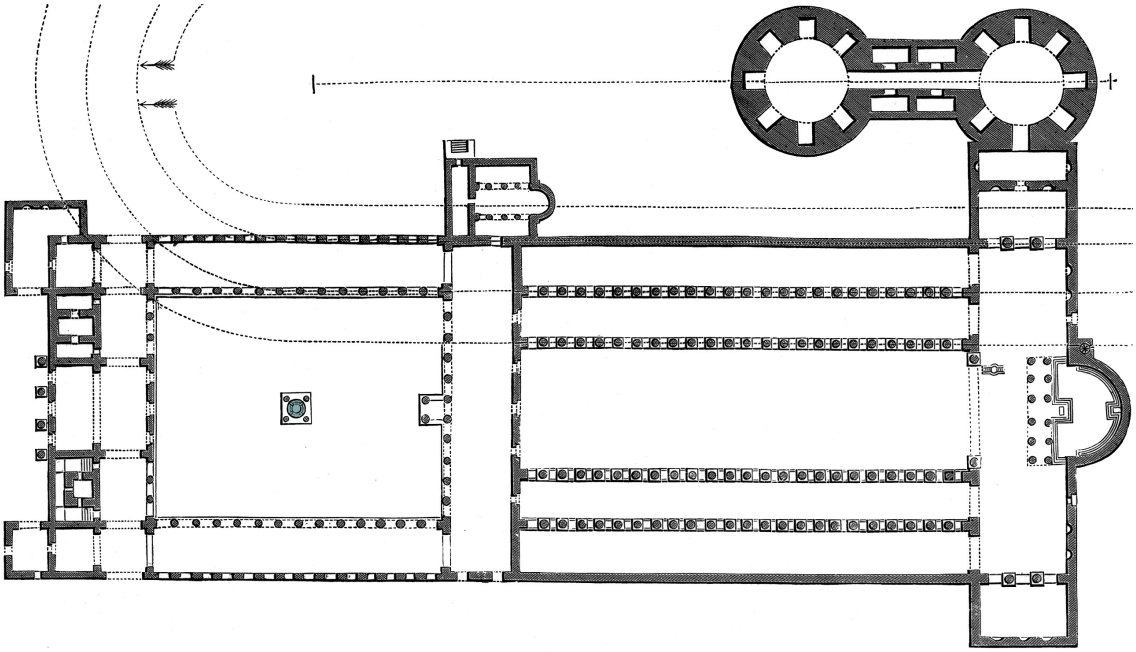

c

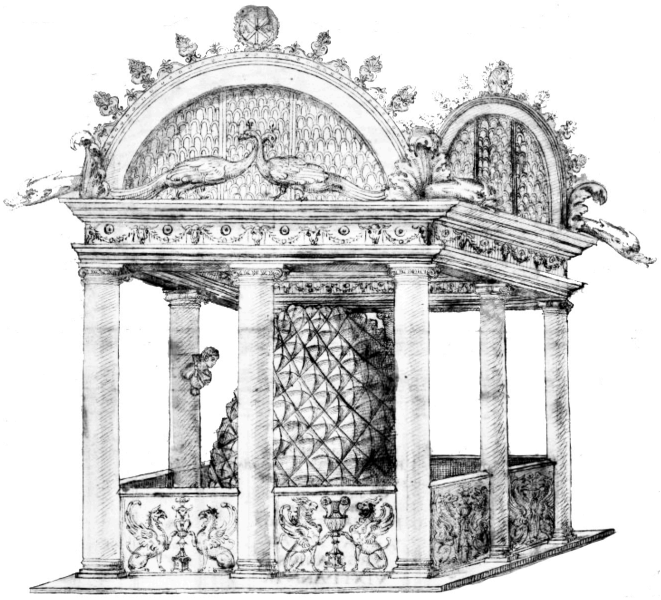
Çizim 172. a-Thebai/Nea Anchialos, A Bazilikası/ Hagios Demetrios Bazilikası planı ve atriumdaki çeşmenin temsili çizimi, b-Nea Anchialos, D Bazilikası, c-Nea Anchialos, B Bazilikası (Thebai/Nea Anchialos, A Bazilikası çeşmesi için kaynak: Orlandos, 1954, Fig. 63)

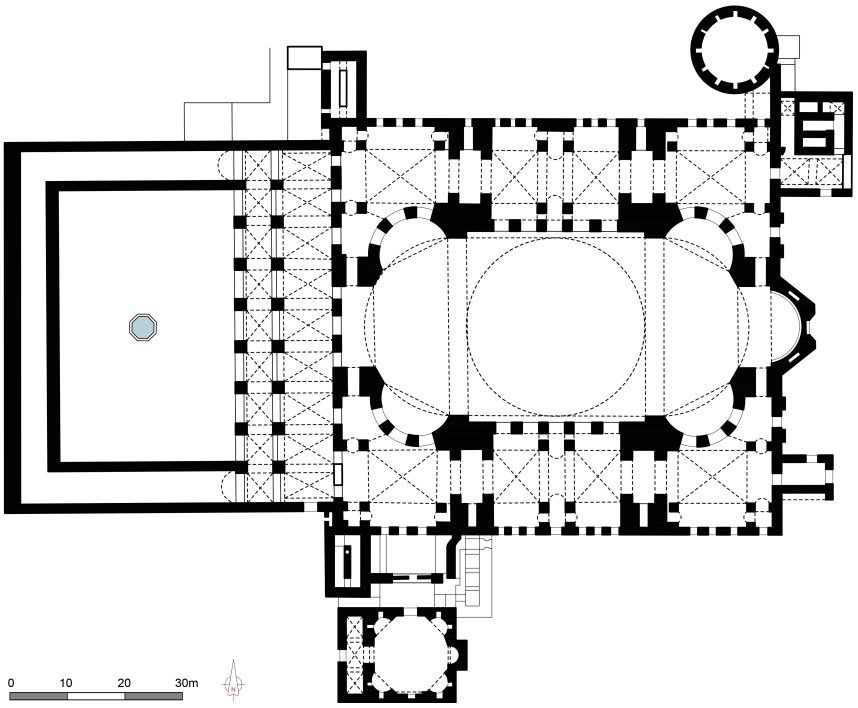
Çizim 173. a-Nea Anchialos, A Bazilikası, b-Nikopolis, B Bazilikası, c-Philippi A Bazilikası, d-Korinth Lechaion Hagios Leonidas Bazilikası, e-Korinth Kraneion Bazilikası, f-Perge, Güney Bazilika

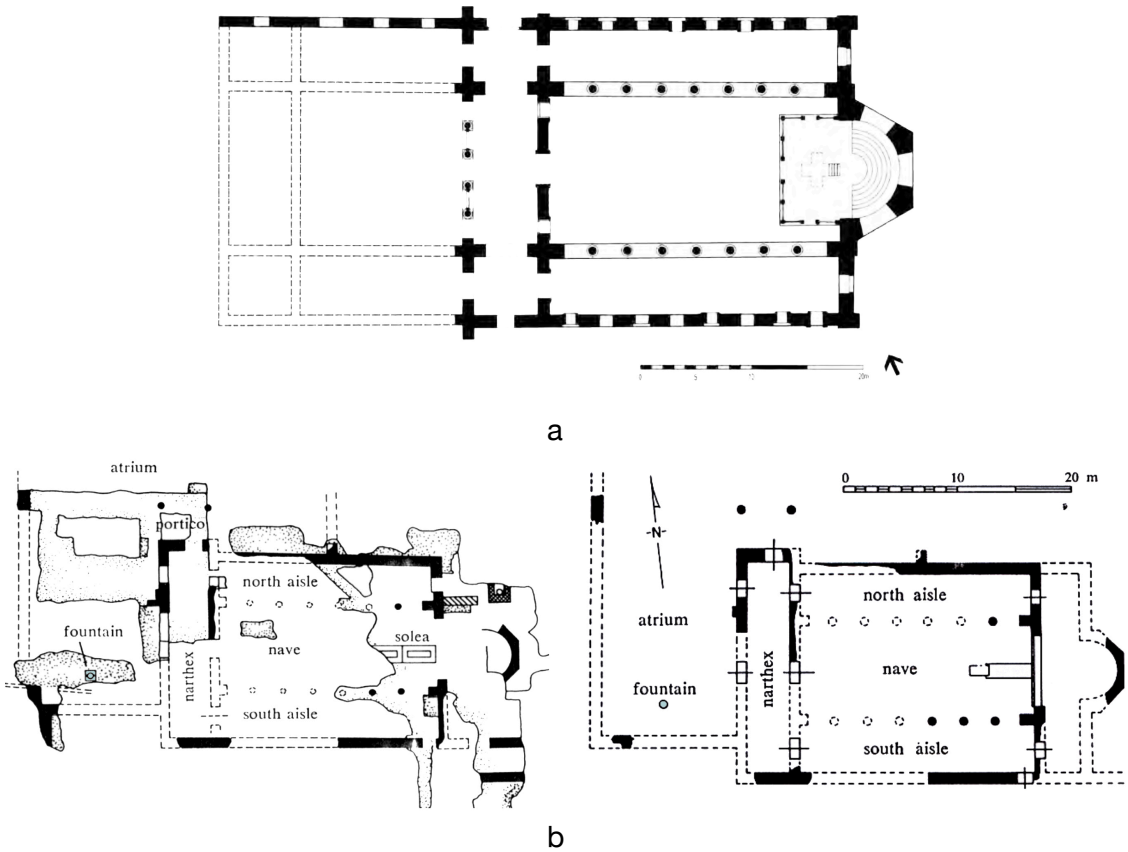
Çizim 174. Roma Aziz Petrus Bazilikası - restitüsyon planı (Alp, 2021)

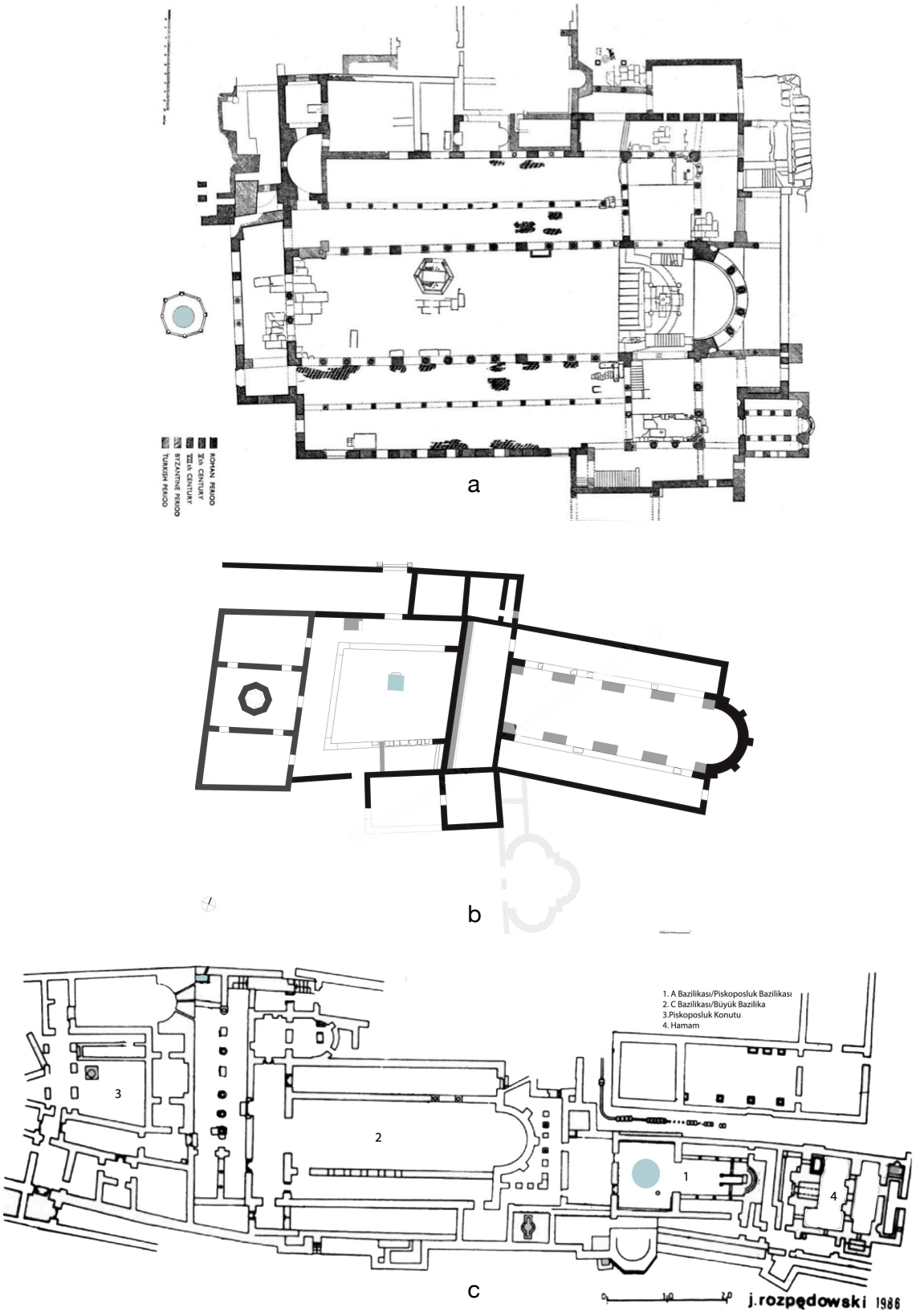
Çizim 175. Aziz Petrus Bazilikasının atriumundaki çeşmenin rekonstrüksüyon çizimi (Çizim: Cronaca 1457-1505, Kaynak: Van Den Hoek ve Herrmann, 2013: Fig.13)

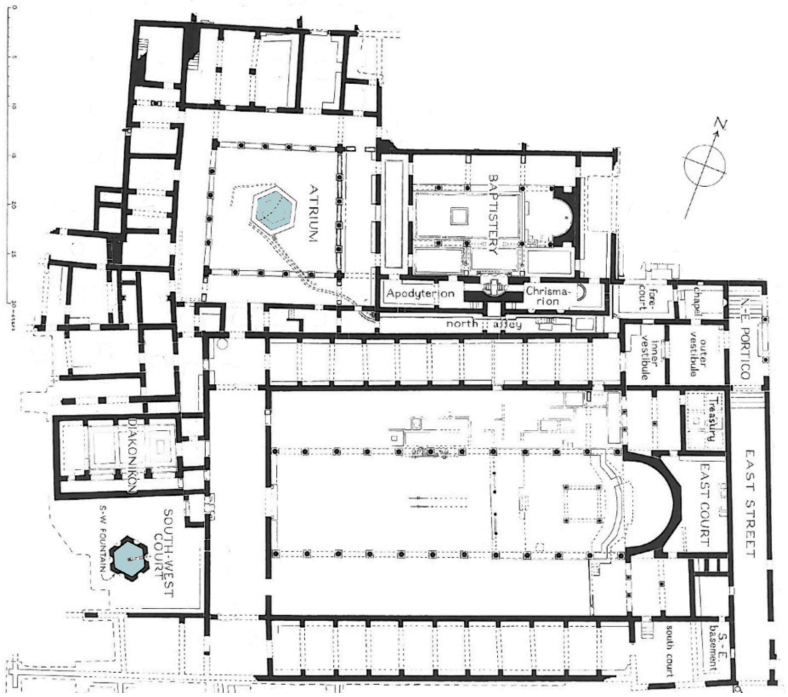
Çizim 176. Ayasofya - plan (Krautheimer, 1965: Fig. 61'den işlenerek)

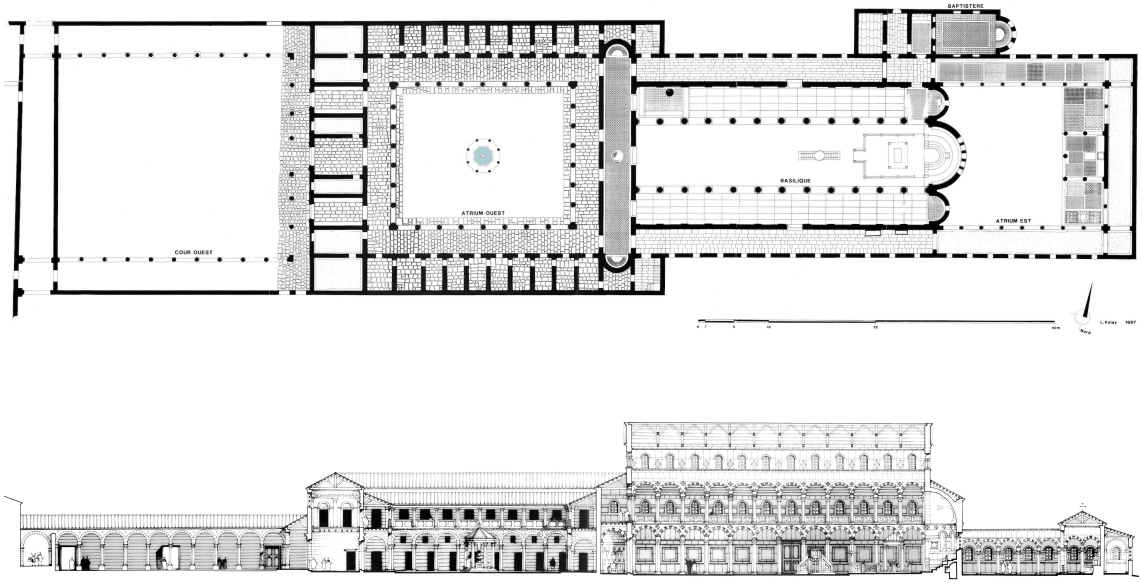
Çizim 177. a-Studios Manastır Kilisesi planı, b-Topkapı Sarayı Bazilikası rölöve ve restitüsyon planı (a-Ousterhout, 2019: Fig. 3.4, b-Mathews, 1970: Fig. 17-18)

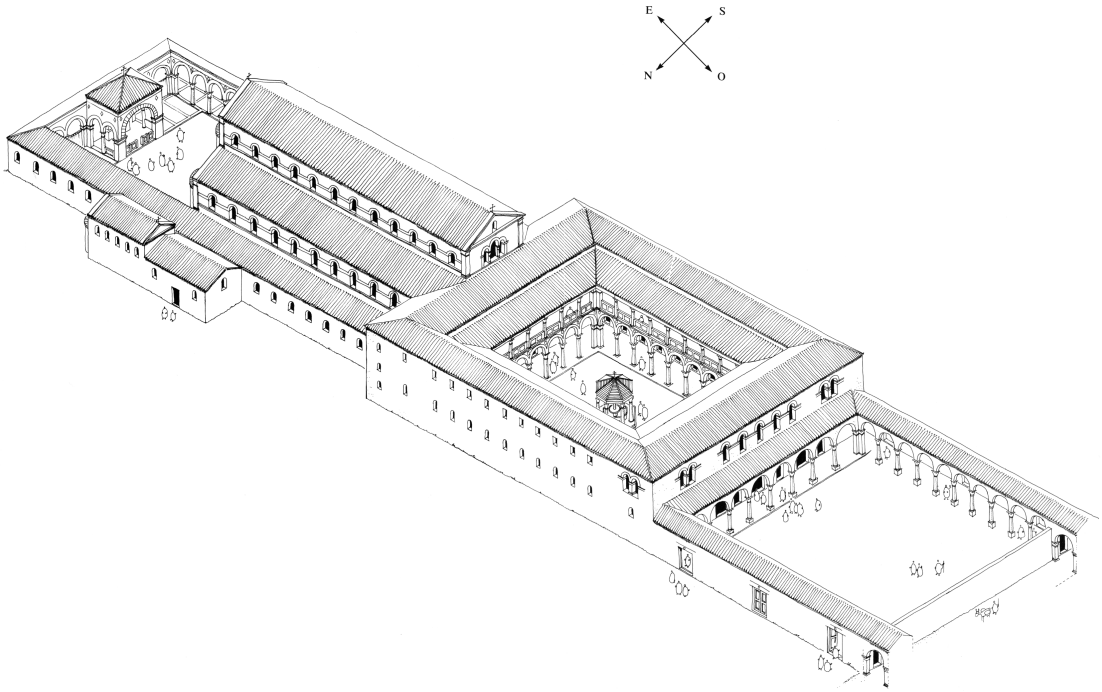
Çizim 178. a-Selanik Hagios Demetrius Bazilikası, b-Dion B Bazilikası/Piskoposluk Bazilikası, c-Heraclea Lyncestis A ve C Bazilikası

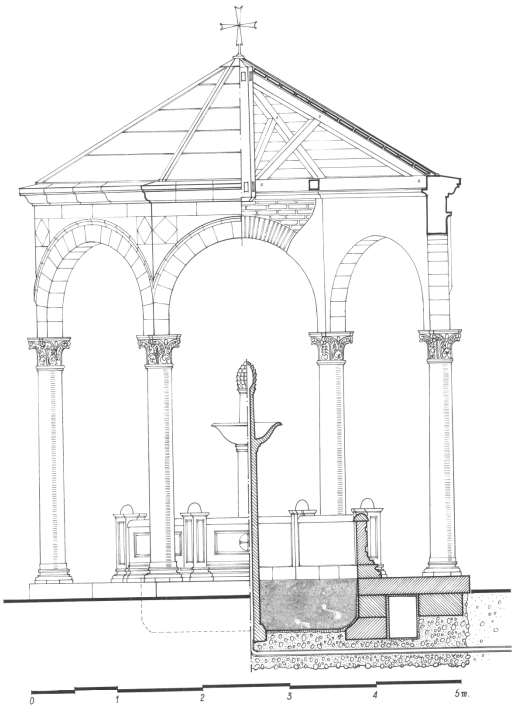
Çizim 179. Kourion Piskoposluk Bazilikası - plan (Megaw 2007: Fig.1)

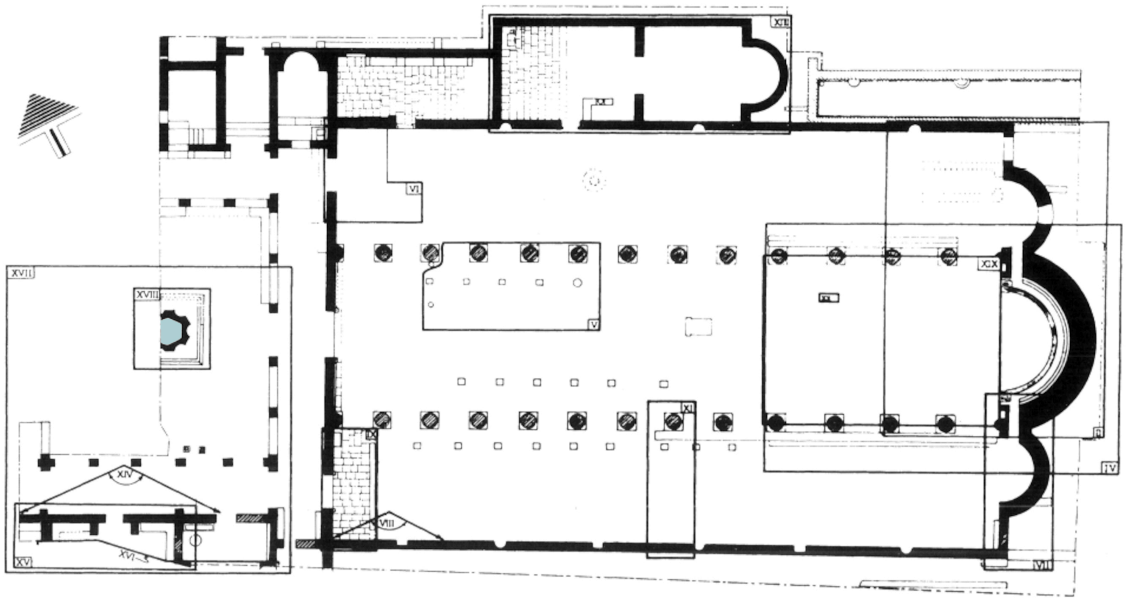
Çizim 180. Salamis Campanopetra Kilisesi restitüsyonu - a-plan, b-kesit (Roux, 1998: Plan.4-5)

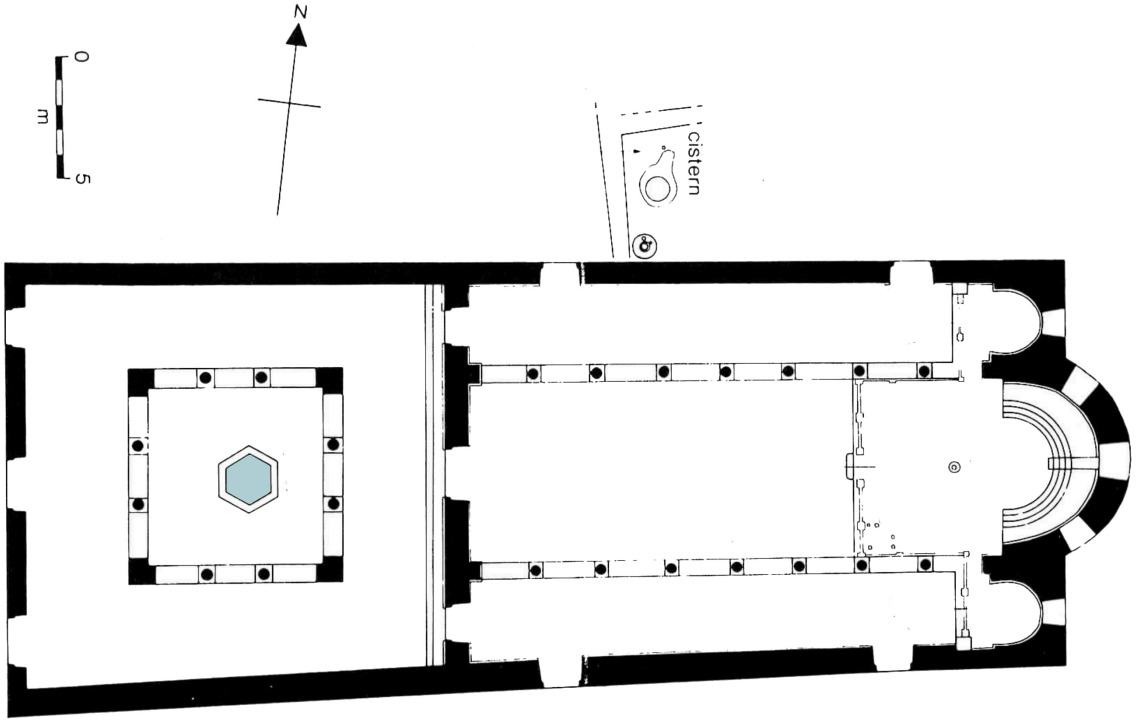
Çizim 181. Salamis Campanopetra Kilisesi - aksonometrik çizim (Roux, 1998: Plan.7)

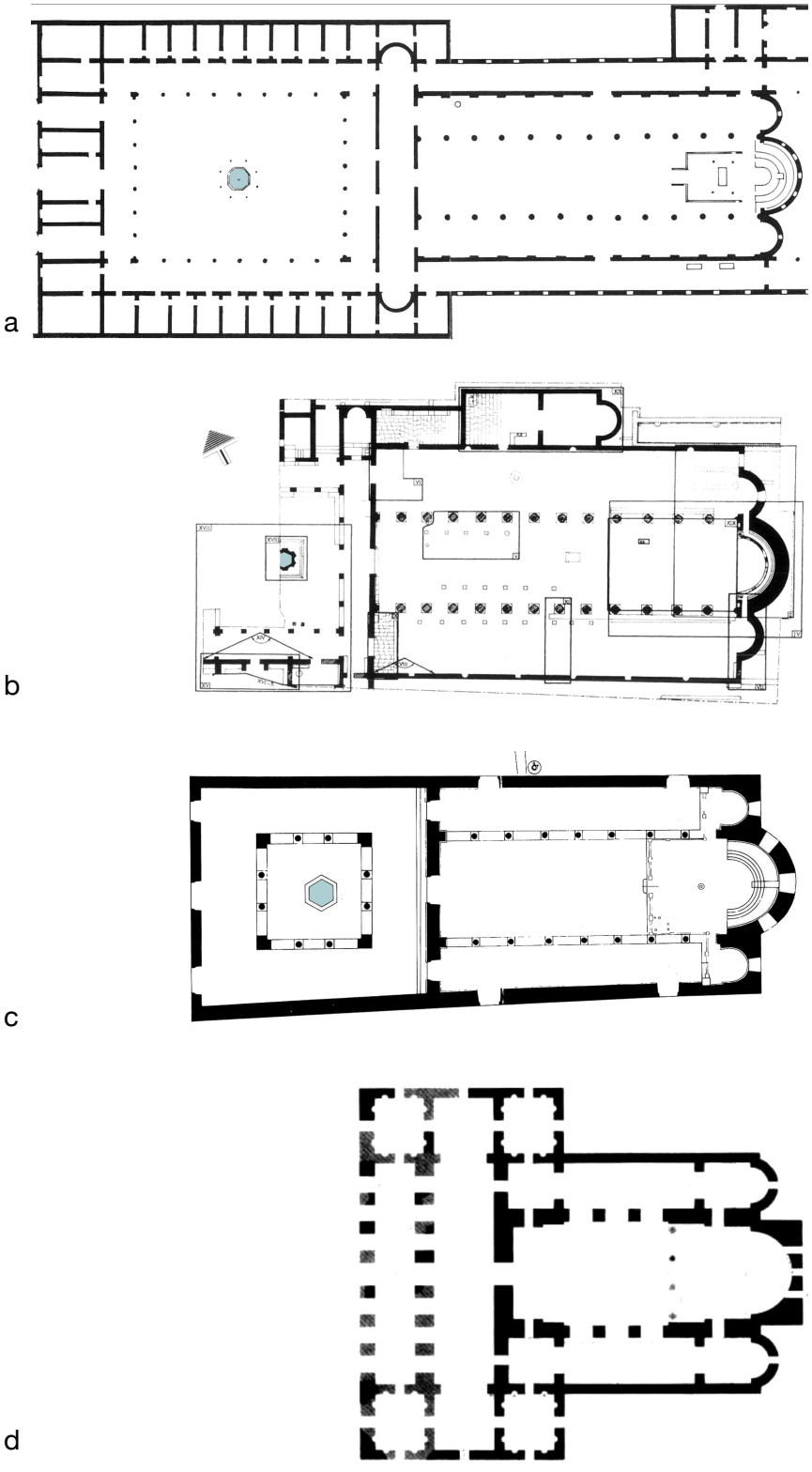
Çizim 182. Salamis Campanopetra Kilisesi'nin atriumundaki phialenin restitüsyon çizimi (Roux, 1998: Fig. 65)

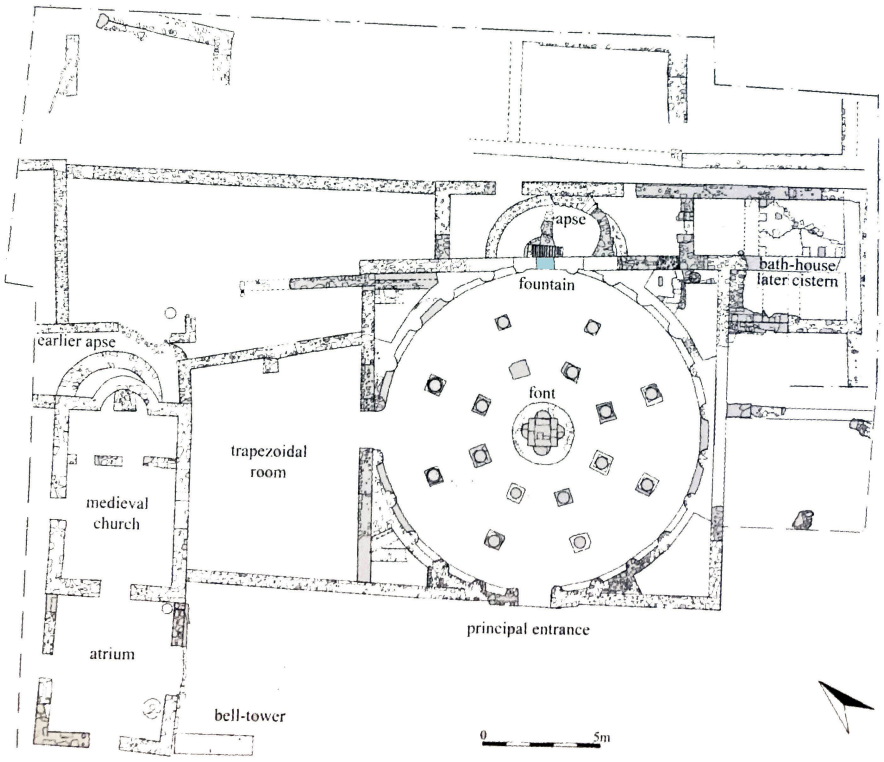
Çizim 183. Soli Bazilikası - plan (Roux, 1998: Fig. 98)

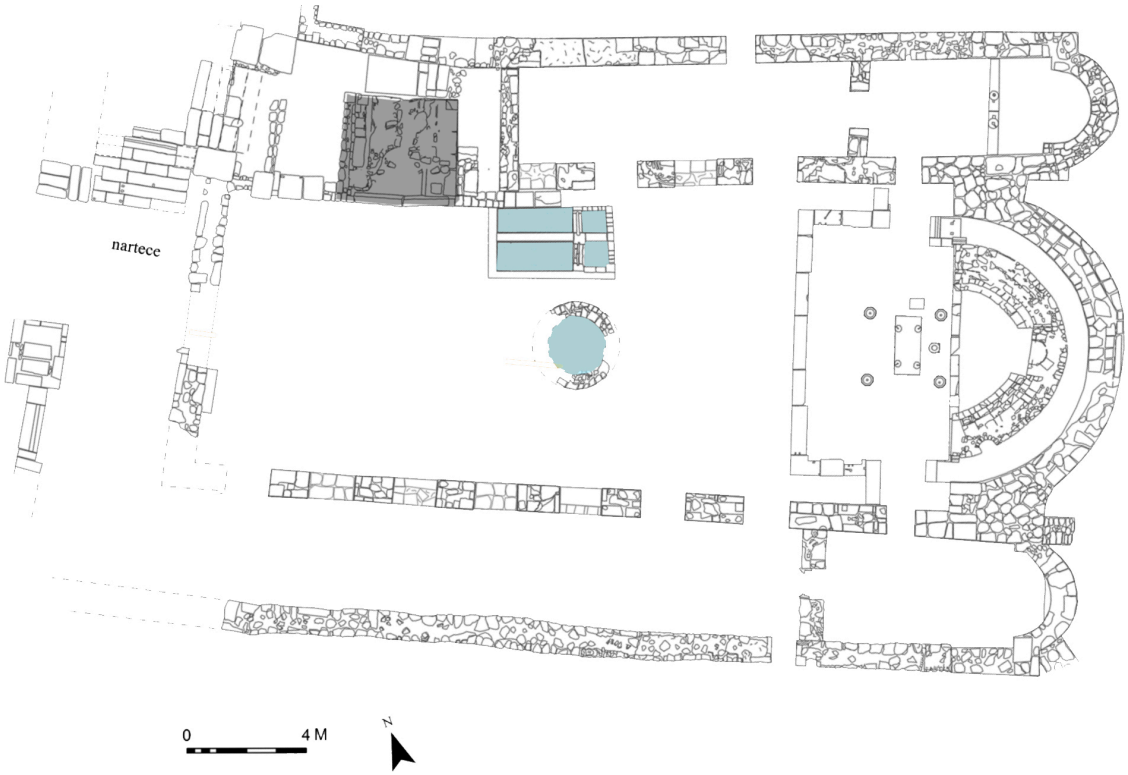
Çizim 184. Pella Doğu Kilisesi - plan (Hennessy, 1989: Fig. 12)

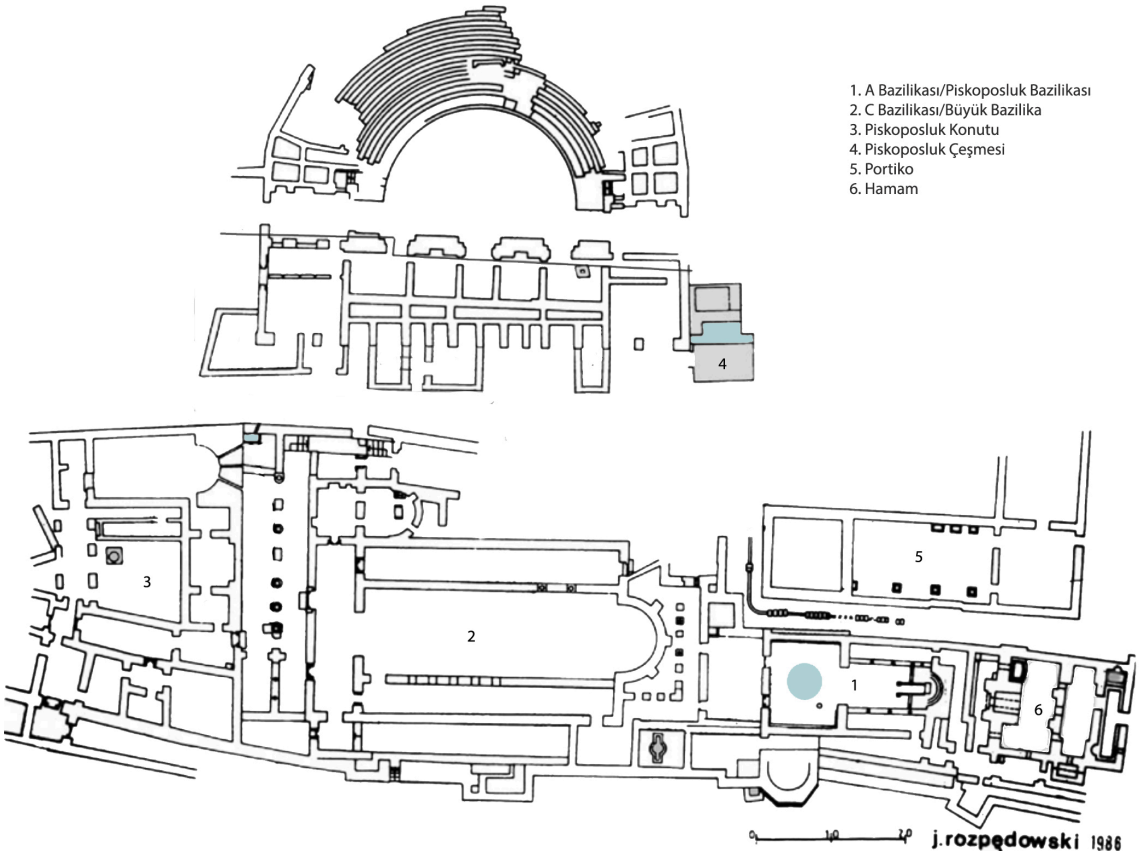
Çizim 185. a-Salamis Campanopetra Kilisesi, b-Soli Bazilikası, c-Pella Doğu Kilisesi, d-Aziz Nikolaos Kilisesi'nin ilk evre planı

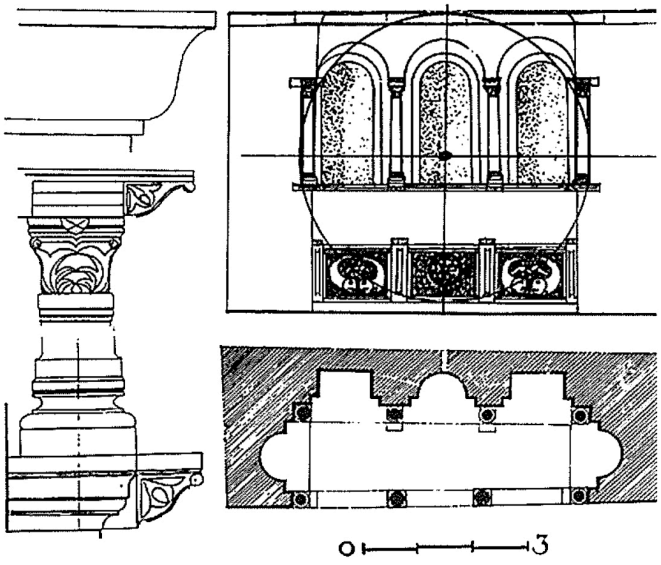
Çizim 186. Butrint'teki merkezi planlı vaftizhane - plan
(Mitchell, 2008: S. 20)

Çizim 187. Hierapolis, Havari Philippus'un mezarının yer aldığı kilise
(D'Andria, 2018: Res.48).

Çizim 188. Heraclea Lyncestis Piskoposluk Alanı - plan (Mihajlovski, 2011: Fig. 1)

Çizim 189. Heraclea Lyncestis Piskoposluk Çeşmesi - plan ve ön görünüş (Mihajlovski, 2011: Fig. 6)

RESİMLER

Resim 1. Lemnos Kutsal Alanı'nda bulunan çeşme modeli
(https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Models_of_houses_in_Greece)

Resim 2. Olympia Aslanı (Dunkley,1936: Pl.24b)

Resim 3. Dolon Ressamı'na atfedilen kırmızı figürlü Calyx-krater
(Denoyelle ve Silvestrelli, 2012: 9)

Resim 4. Amyzon'daki Karia tipi çeşme (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.5c)

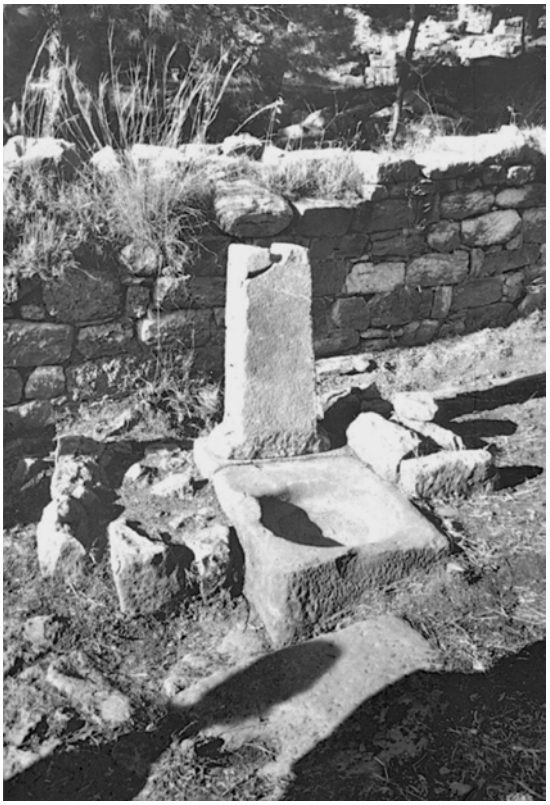
Resim 5. Labranda'daki Karia tipi (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.5d)

Resim 6. Gerga'daki Karia tipi çeşme (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.5b)

Resim 7. Labranda Andron B'nin önündeki terasta yer alan çeşme

Resim 8. Priene, Kaynak Kapısı Caddesi'nde yer alan sokak çeşmesi
(Fahlbusch, 2010: Fig. 23)

Resim 9. Olympia, Herodes Atticus Çeşmesi
(https://en.wikipedia.org/wiki/Nymphaeum_%28Olympia%29)

Resim 10. Anıtsal Çeşme Tasviri (arka yüz) Hadrianapolis (Edirne), (M.S.193-211)- (Lusnia, 2004: Fig. 14)

Resim 11. Anıtsal Çeşme Tasviri (arka yüz) Roma, (M.S. 266)- (Lusnia, 2004: Fig. 15)

Resim 12. Efes, Hydreion (ÖAW Arşivi, Dia: 011130)

Resim 13. Gerasa Anıtsal Çeşme Binası
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jerash25-nimpheum(js).jpg)

Resim 14. Kibyra Dairesel Planlı Çeşme (Özüdoğru, 2018: Fig.23)

Resim 15. Kibyra Dairesel Planlı Çeşme (Özüdoğru, 2018: Fig.38)

Resim 16. Pompeii sokak çeşmesi
(https://ancientwatertechnologies.com/2012/12/06/awt-book-jpg/)

Resim 17. Pompeii'deki sokak çeşmelerinin konumlarını gösteren hava fotoğrafı
(Monteleone vd., 2021: Fig.3)

Resim 18. Laodikeia Apsisli Çeşme - ön görünüş (Şimşek, 2018: Fig. 43)

Resim 19. Laodikeia Doğu Kapısı ve Bizans Çeşmesi - genel görünüm
(http://laodikeia.pau.edu.tr/)

Resim 20. Laodikeia Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - ön görünüş

Resim 21. Laodikeia, Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - batıya bakış

Resim 22. Laodikeia, Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - kuzeybatından görünüş

Resim 23. Laodikeia, Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - batı duvardaki çeşme nişi

Resim 24. Laodikeia, Doğu Kapısı'ndaki Bizans Çeşmesi - güney duvardaki çeşme nişi

Resim 25. Laodikeia Kilisesi - genel görünüm (Şimşek, 2015: Res. 11)

a

b

Resim 26. Laodikeia Kilisesi Tapınak A Doğu Sokağı Çeşmesi - a-ön görünüş, b-kuzeybatıya bakış (Kaytan, 2014: Res. 4.6; Şimşek, 2015: Res.84)

Resim 27. Laodikeia Kilisesi Doğu Sokağı Çeşmesi - ön görünüş (Şimşek, 2012: Res. 14)

Resim 28. Laodikeia, Yeşillerin Jokey Kulübü Binası - genel görünüm (Şimşek, 2018: Fig. 28)

Resim 29. Laodikeia, Yeşillerin Jokey Kulübü Binası - genel görünüm (Şimşek, 2019: Res. 35)

Resim 30. Sardis, Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme

Resim 31. Sardis, Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme havuzu - ön görünüş

Resim 32. Sardis, Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme havuzu

Resim 33. Sardis**,** Geç Roma Konağı X No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme havuzu - kuzeye bakış

Resim 34. Sardis, Geç Roma Konağı Koridorda Yer Alan Çeşme - kuzeye bakış

a

b

Resim 35. Sardis, Geç Roma Konağı Koridorda Yer Alan Çeşme'ye ait platform (a-b)

Resim 36. Sardis, On İki Odalı Ev, peristilli avlu - güneybatıya bakış

Resim 37. Sardis, On İki Odalı Ev Peristilli Avluda Yer Alan Çeşme - kuzeybatıya bakış

Resim 38. Sardis, On İki Odalı Ev peristilli avluda yer alan çeşme havuzu - kuzeye bakış

Resim 39. Sardis, On İki Odalı Ev peristilli avluda yer alan çeşme havuzu - batıya bakış

Resim 40. Sardis, On İki Odalı Ev peristilli avludaki tahliye giderine ait çiçek bezemeli kapak

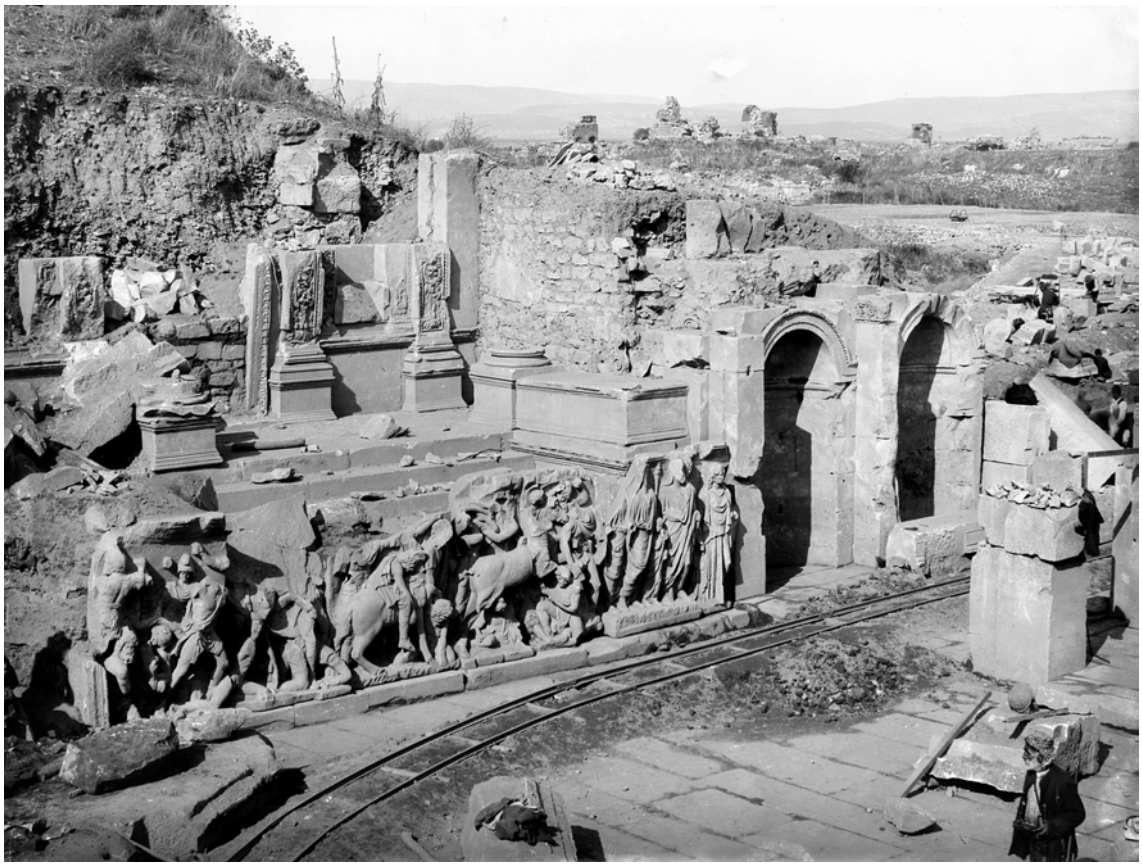
Resim 41. Efes Celsus Kütüphanesi - genel görünüm
(ÖAW Arşivi, A-W-OAI-DIA-123778)

Resim 42. Efes Celsus Kütüphanesi (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-EPH-09465)

Resim 43. Efes Celsus Kütüphanesi ve önündeki havuz parapetlerinin 1905 yılına ait kazı fotoğrafı (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-N III 0239)

Resim 44. Efes Celsus Kütüphanesi ve önündeki havuz parapetlerinin 1905 yılına ait kazı fotoğrafı (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-N III 0114)

Resim 45. Efes Celsus Kütüphanesi önündeki havuzun Part anıtından devşirilen panellere ait 1905 yılı kazı fotoğrafı (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-N III 0116)

Resim 46. Efes Celsus Kütüphanesi'nin restorasyondan önceki hali (ÖAW Arşivi)

a a

Resim 47. Efes Celsus Kütüphanesi önündeki havuzun ikinci sıra havuz parapetlerine ait olduğunu düşündüğümüz levha olukları - a-kuzey cephe, b-güney cephe

Resim 48. Efes Celsus Kütüphanesi önündeki havuzun çeşme nişi

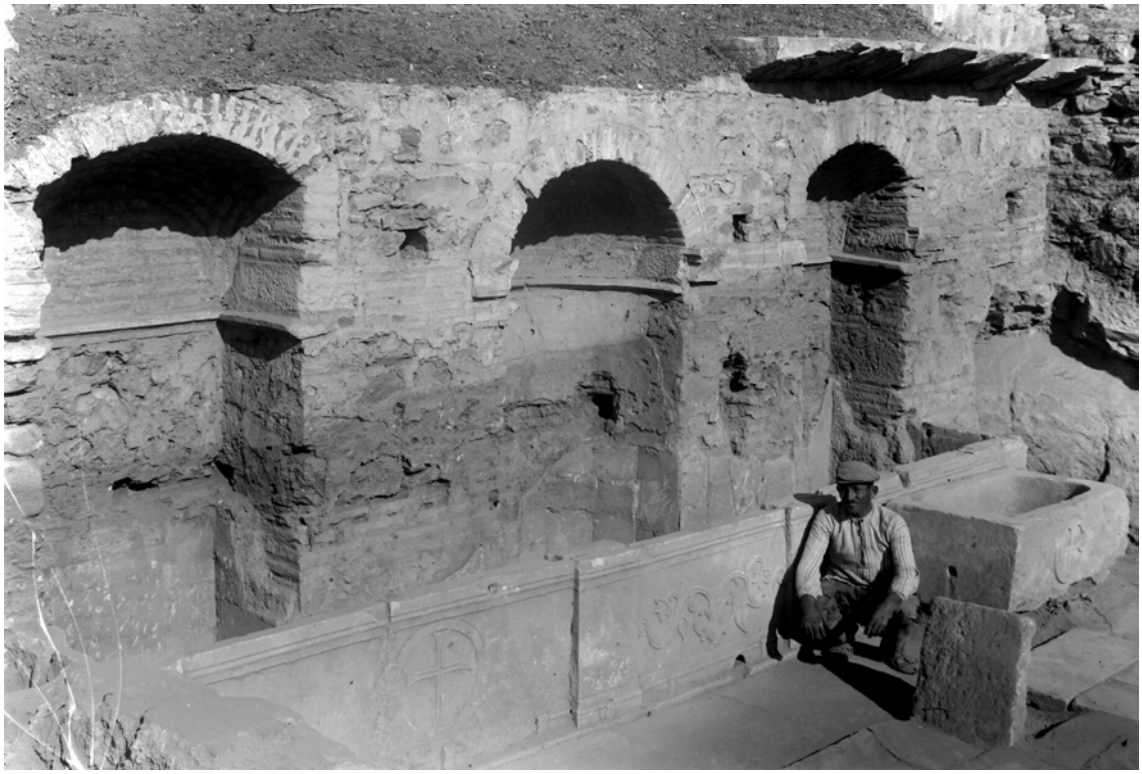
Resim 49. Efes, Hadrian Kapısı (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-DIA-011752)

Resim 50. Efes, Hadrian Kapısı - güney cephe

Resim 51. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - genel görünüş
(ÖAW Arşivi, A-W-OAI-DIA-012641)

Resim 52. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı
(ÖAW Arşivi, A-W-OAI-N II 0328)

Resim 53. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - kuzeye bakış
(ÖAW Arşivi, A-W-OAI-DIA-124341)

Resim 54. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - kuzeye bakış
(ÖAW Arşivi, A-W-OAI-DIA-014994)

Resim 55. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı'nın korniş blokları (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-GPL-N I 0252)

a

b

c

Resim 56. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı - a-çeşme havuzunun kantharos bezemeli levhası, b-havuzun haç bezemeli levhası, c-havuzun önündeki haç bezemeli tekne (a-çeşme havuzunun kantharos bezemeli levha için kaynak: (ÖAW Arşivi, A-W-OAI-DIA-124342)

Resim 57. Efes, Stadyum Yakınlarındaki Çeşme Yapısı'nın kazıları sırasında ele geçen heykeller (W. Jobst Arşivi)

Resim 58. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası vaftizhanesinin güney kapı açıklığı ve doğusundaki çeşme

Resim 59. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - ön cephe

Resim 60. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - arka cephe

Resim 61. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme - batı cephe

Resim 62. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme'nin üçgen alınlığı ve tavan detayı

Resim 63. Efes, Ayasuluk Aziz Ioannes Bazilikası'ndaki Çeşme'nin havuz parapeti

Resim 64. Selçuk'taki Bizans Su Kemeri - 1890
(http://www.eskiturkiye.net/4202/4197)

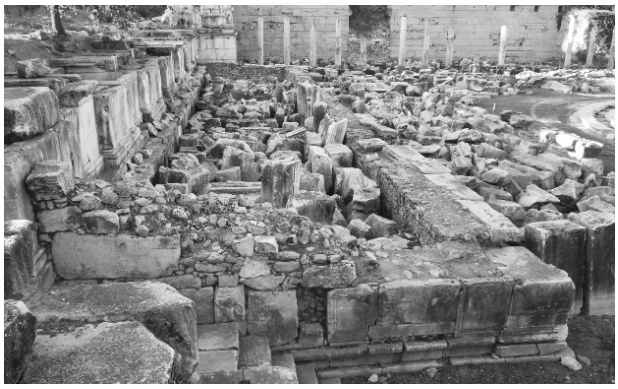
Resim 65. Ayasuluk Tepesi dış surlarının güneydoğu köşesinde yer alan Bizans Dönemi sarnıcı
(https://www.pau.edu.tr/ayasuluk/tr/sayfa/gd-alan-kazilari)

Resim 66. Aphrodisias Palmiye Parkı - genel görünüm (Aphrodisias Kazı Arşivi)

Resim 67. Aphrodisias, Palmiye Parkı Doğu Kapısı Önündeki Havuz - genel görünüm (Aphrodisias 2014 Kazı Sezonu Raporu: Res. 41)

Resim 68. Aphrodisias, Palmiye Parkı Doğu Kapısı Önündeki Havuz - güneye bakış (Aphrodisias Kazı Arşivi)

Resim 69. Havuzun güney kenarı içinden geçen künk ve bunun hemen önünde yer alan çokgen kesitli mermer tekne

Resim 70. Havuzun güney duvarı önünde yer alan çokgen kesitli mermer tekne

a

b

c

Resim 71. Havuzun üst bölümüne kullanılmış olan *Centauromachy, Gigantomachy* ve *Amazonomachy* konulu kabartma paneller - a-*Centauromachy,* b-*Gigantomachy,* c-*Amazonomachy* (Aphrodisias Kazı Arşivi)

Resim 72. Havuzun levhaları arasında kullanılan Eros kabartmalı levha payeleri (Aphrodisias Kazı Arşivi)

Resim 73. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi ön cephe - Paul Gaudin kazıları sırasında çekilmiş fotoğraf, yıl 1904 (Öğüş, 2015: Fig. 1)

Resim 74. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi - genel görünüm (http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/gaudinsfountain.html)

Resim 75. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi - güneydoğudan bakış

Resim 76. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi - arka cephe

Resim 77. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi üçgen alınlığı

a b

Resim 78. Aphrodisias, Gaudin Çeşmesi'nde kullanılan postamentler (a-b)

a

b

c

Resim 79. Aphrodisias**,** Gaudin Çeşmesi'nde kullanılan *Gigantomachy* sahneli levhalar (a, b, c) (Sırasıyla; Linant de Bellefonds, 2009: pl. 25, 28, 22'den işlenerek)

Resim 80. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 No.lu Mekân (Peristilli Avlu) - genel görünüm (Aphrodisias Kazı Arşivi)

Resim 81. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 No.lu Mekân (Peristilli Avlu) - güneybatıya bakış (Aphrodisias Kazı Arşivi)

Resim 82. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 No.lu Mekân (Peristilli Avlu) - batıya bakış (Aphrodisias Kazı Arşivi)

Resim 83. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme (Lockey, 2010: Pl. 23)

Resim 84. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 no.lu mekânda (peristilli avlu) yer alan çeşmenin su sağlama sistemi (Lockey, 2010: Pl. 25)

Resim 85. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 no.lu mekânda (peristilli avlu) yer alan çeşme havuzunun su oluğu

Resim 86. Aphrodisias, Atriumlu Ev 1 no.lu mekânın (peristilli avlu) batı kenarında yer alan tekne (Lockey, 2010: Pl. 26)

Resim 87. Tralleis, Su Deposu/Çeşme - güneye bakış

Resim 88. Tralleis, Su Deposu/Çeşme'ye ait havuz - kuzeye bakış

a

b

c

d

Resim 89. Tralleis, Su Deposu/Çeşme'ye ait su iletim ve dağıtım sistemi (a, b, c, d)

Resim 90. Tralleis, Su Deposu/Çeşme havuzunun tahliye gideri

Resim 91. Kibyra, Agora 1. teras caddesi ve caddenin batı stoasının kuzey ucundaki çeşme (Özüdoğru, 2018b: Fig.10)

Resim 92. Kibyra, Castellum Divisorium/Havuzlu Çeşme Yapısı - genel görünüm (Sayın, 2022: Fig. 157)

Resim 93. Kibyra, Castellum Divisorium/Havuzlu Çeşme Yapısı (Özüdoğru, 2018b: Fig. 14)

Resim 94. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - genel görünüm (Dönmez, 2014: Lev.25b)

Resim 95. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - batıya bakış

Resim 96. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - ön görünüş

Resim 97. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - kuzeybatıya bakış

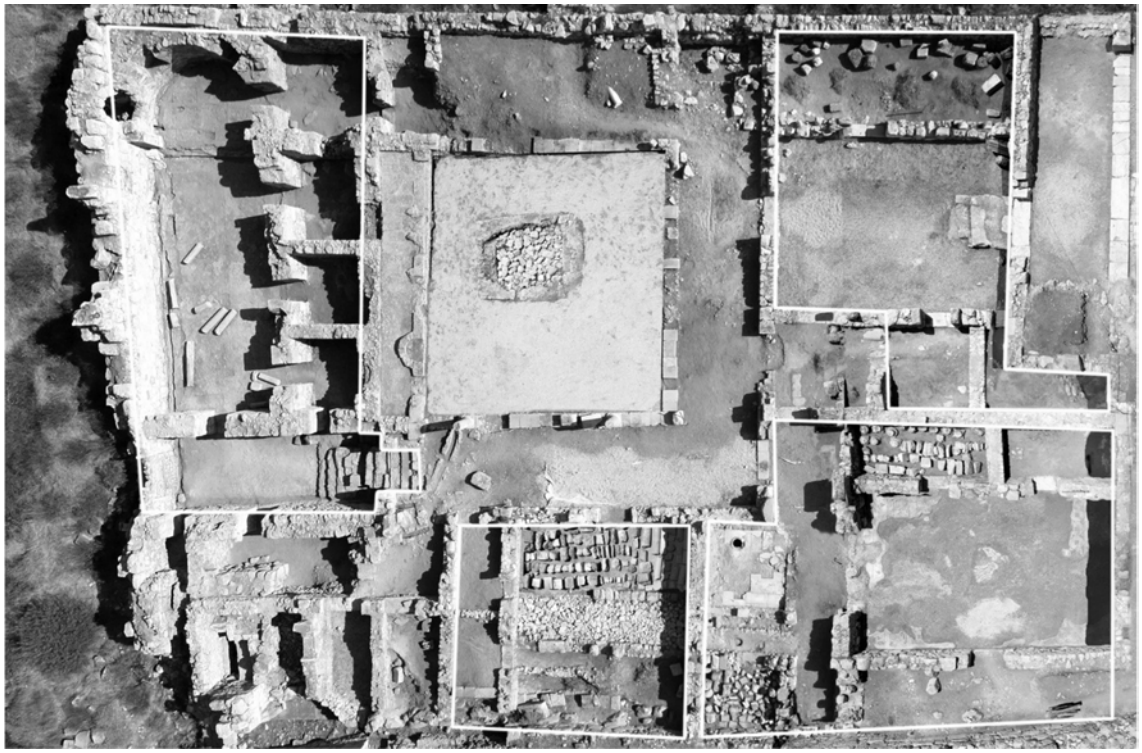
Resim 98. Ksanthos Batı Agora'nın Kuzeydoğusundaki Havuzlu Çeşme - genel görünüm

Resim 99. Havuzlu çeşmeye su ileten sifon sistemi
(Dönmez, 2014: Lev.13b)

Resim 100. Havuzlu çeşmenin kuzey cephesindeki su oluğu

Resim 101. Ksanthos, Likya Akropol Evi - genel görünüm
(Maniere-Leveque, 2007a: Fig. 2)

Resim 102. Ksanthos, Likya Akropol Evi - genel görünüm - güneye bakış

Resim 103. Ksanthos, Likya Akropol Evi peristilli avluda yer alan çeşmenin piscinası - güneye bakış

Resim 104. Ksanthos, Likya Akropol Evi peristilli avluda yer alan çeşmenin piscinası - kuzeybatıya bakış

Resim 105. Ksanthos, Likya Akropol Evi peristilli avluda yer alan piscinanın nişi

Resim 106. Ksanthos, Likya Akropol Evi peristilli avluda yer alan piscinanın tahliye gideri - kuzeybatı köşe

Resim 107. Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi'nin avlusunda yer alan phiale - doğuya bakış

Resim 108. Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilisesi'nin avlusunda yer alan phiale - detay

Resim 109. Olympos Piskoposluk Sarayı - hava fotoğrafı 2022 (Olympos Kazı Arşivi)

Resim 110. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi - genel görünüm

Resim 111. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi

Resim 112. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane Çeşmesi - güneybatıya bakış

a

b

c

Resim 113. Olympos Piskoposluk Sarayı Vaftizhane çeşmesinin su iletim sistemi (a, b, c)

Resim 114. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı ve çeşmesi - hava fotoğrafı 2021 (Olympos Kazı Arşivi)

Resim 115. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı ve çeşmesi - kuzeybatıya bakış
(Olympos Kazı Arşivi)

Resim 116. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı Çeşmesi
(Olympos Kazı Arşivi)

Resim 117. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı'nın doğu portikosundaki mozaik zemin (Öztaşkın ve Öztaşkın 2019: Fig. 6)

Resim 118. Olympos Piskoposluk Sarayı Peristilli Yapı'nın doğu portikosunda yer alan bani tasvirleri (Öztaşkın ve Öztaşkın 2019: Fig. 8)

Resim 119. Olympos Piskoposluk Sarayı, Triclinium - genel görünüm

Resim 120. Olympos Piskoposluk Sarayı, Triclinium kuzey apsis duvarı ve çeşme nişi

Resim 121. Triclinium doğu duvarındaki çeşme nişleri

Resim 122. Triclinium batı duvarındaki nişler

Resim 123. Peristilli Yapı ve Triclinium çeşmelerine su sağlayan depolar ve su iletim sistemi

Resim 124. Perge, Doğu Konut Alanı - genel görünüm

Resim 125. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekân (Peristil) - güneydoğuya bakış

Resim 126. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristil) Yer Alan Çeşme

Resim 127. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristil) Yer Alan Çeşme - batıya bakış

Resim 128. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristil) Yer Alan Çeşme - arka cephe

Resim 129. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi V.24 no.lu mekânda (peristil) yer alan çeşmeye ait su oluğu

a

b

Resim 130. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi V.24 no.lu mekânda (peristil) yer alan çeşme havuzuna ait su olukları

a b

Resim 131. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekân (Peristil) - a-çeşmenin kuzey cephesindeki su sağlama sistemi, b-impluviumun kuzeydoğu köşesindeki dört yapraklı yonca formundaki mazgal

a b

Resim 132. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 24 No.lu Mekânda (Peristil) Yer Alan Çeşme - a-çeşme duvarındaki niş, b-çeşme havuzunun avluya bakan cephesindeki İon başlıklı bir sütun üzerinde yükselen Latin haçı

Resim 133. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekân - genel görünüm, doğuya bakış

Resim 134. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekân - batıya bakış

Resim 135. Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 136. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 17 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm - güneybatıya bakış

Resim 137. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - kuzeydoğuya bakış

Resim 138. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 139. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 140. Perge, Doğu Konut Alanı, B Evi 28 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - arka cephe

Resim 141. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 38 No.lu Mekânda (Peristil) - doğuya bakış

Resim 142. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 38 no.lu mekânda (peristil) yer alan çeşmeye ait kalıntılar

Resim 143. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 38 no.lu mekânda (peristil) yer alan çeşmeye ait su sağlama sistemi (Çağlayan, 2009: Lev. 55)

Resim 144. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 40 No.lu Mekân - doğuya bakış

Resim 145. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 40 No.lu Mekân - doğu cephe

Resim 146. Perge, Doğu Konut Alanı, C Evi 40 no.lu mekânda yer alan çeşme - genel görünüm

Resim 147. Perge Güney Bazilika - genel görünüm
(https://perge2018.aktob.org.tr/)

Resim 148. Perge Güney Bazilika atriumu - doğuya bakış

Resim 149. Perge Güney Bazilika atriumu - kuzeydoğuya bakış

Resim 150. Güney Bazilika Çeşmesi - kuzeydoğuya bakış

Resim 151. Güney Bazilika Çeşmesi - genel görünüm

Resim 152. Güney Bazilika çeşmesinin havuz parapeti

a b

Resim 153. Güney Bazilika çeşmesinin su sağlama sistemine ait kalıntılar (a-b)

Resim 154. Güney Bazilika atriumunun güneybatı köşesindeki sarnıç bileziği

Resim 155. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi - genel görünüm

Resim 156. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi tonozlu birim - doğuya bakış

Resim 157. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi tonozlu birim - doğu cephe

a

b

Resim 158. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesi tonozlu birim - a-kuzey cephe, b-güney cephe

Resim 159. Sillyon, Geç Antik Çağ Çeşmesinin üzerinden geçen tonoz örtülü su kanalı

Resim 160. Side Geç Roma Dönemi Kapısı (Tak) ve her iki yanında yer alan çeşmeler (soldaki Vespasianus Anıtı, sağdaki Dairesel Havuzlu Çeşme)

Resim 161. Side, Vespasianus Anıtı - restorasyondan önceki hali - 1950'ler
(Mansel, 1964: Res. 1)

Resim 162. Side, Vespasianus Anıtı - genel görünüm

Resim 163. Vespasianus Anıtı, çeşme oluğu ve dikey hatta havuza uzanan kanal

Resim 164. Vespasianus Anıtı, dikey hatta havuza uzanan kanalın başlangıcı

Resim 165. Vespasianus Anıtı, nişin önünde uzanan levha oluğu ve kenet yuvaları

Resim 166. Vespasianus Anıtı, podyumun üst silmesinin oyulmasıyla oluşturulmuş sığ kanal

Resim 167. Vespasianus Anıtı, *aedicula* tabanın oyulmasıyla oluşturulmuş sığ su kanalı

Resim 168. Vespasianus Anıtı, platform üzerindeki 1. havuzun parapetlerine ait kenet yuvaları

Resim 169. Vespasianus Anıtı, 2. havuzun sol tarafındaki *in situ* levha

Resim 170. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme - genel görünüm

Resim 171. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme - havuz bölümü

Resim 172. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme'nin su tahliye gideri

Resim 173. Side, Dairesel Havuzlu Çeşme'nin duvar kaplaması

Resim 174. Side, Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri - genel görünüm

Resim 175. Side, Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri - 1 no.lu çeşme

Resim 176. Side, Sütunlu Cadde (C) Üzerindeki Bizans Çeşmeleri - 2 no.lu çeşme

Resim 177. Side, GG Yapısı (Çeşme) - genel görünüm (Eyice, 1975: Res. 35)

Resim 178. Side, GG Yapısı (Çeşme) - kuzeye bakış (Richard, 2012: Fig. 142)

Resim 179. Side, HH Yapısı (Çeşme) - genel görünüm

Resim 180. Side, HH Yapısı'nın (Çeşme) peristiline ait *opus-sectile* zemin döşemesi (Mansel, 1978: Res. 328)

Resim 181. Side Müzesi'ndeki 879 envanter numaralı Geç Antik Çağ Çeşmesi - üst ve ön görünüş

Resim 182. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân (Avlu) - genel görünüm

Resim 183. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân (Avlu) - batıya bakış

Resim 184. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân (Avlu) - kuzeybatıya bakış

Resim 185. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân'da (Avlu) Yer Alan Çeşme - güneye bakış

Resim 186. Side**,** Konsollu Ev 8 No.lu Mekân'da (Avlu) Yer Alan Çeşme

Resim 187. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân'nın (Avlu) su tahliye kanalı

Resim 188. Side, Konsollu Ev 8 No.lu Mekân'daki (Avlu) kuyu/sarnıç ağzı

Resim 189. Side, Peristilli Ev ve 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 190. Side, Peristilli Ev, 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - ön görünüş

Resim 191. Side, Peristilli Ev, 7 no.lu mekânda (peristilli avlu) yer alan çeşme havuzu - doğu cephe

Resim 192. Side, Peristilli Ev, 7 No.lu Mekânda (Peristilli Avlu) Yer Alan Çeşme - kuzeye bakış

Resim 193. Side, Peristilli Ev, 7 no.lu mekânda (peristilli avlu) yer alan çeşmeye ait su sağlama sistemi - 6.no.lu mekan doğu cephe

Resim 194. Side, Peristilli Ev, 7 no.lu mekân (peristilli avlu) güney portikoda yer alan tekne

Resim 195. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde Yer Alan Çeşme - kuzey cephe
(Pülz, 2018: Abb.2)

Resim 196. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde Yer Alan Çeşme - kuzeye bakış

Resim 197. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde yer alan çeşmenin nişi

Resim 198. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde yer alan çeşmenin nişindeki melek tasviri

Resim 199. Side, Piskoposluk Mahallesi'nde yer alan çeşme yapısının güneydoğu L payesi ve pandantifi

Resim 200. Sagalassos, Yukarı Agora - genel görünüm, doğuya bakış

Resim 201. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme - kuzeydoğuya bakış

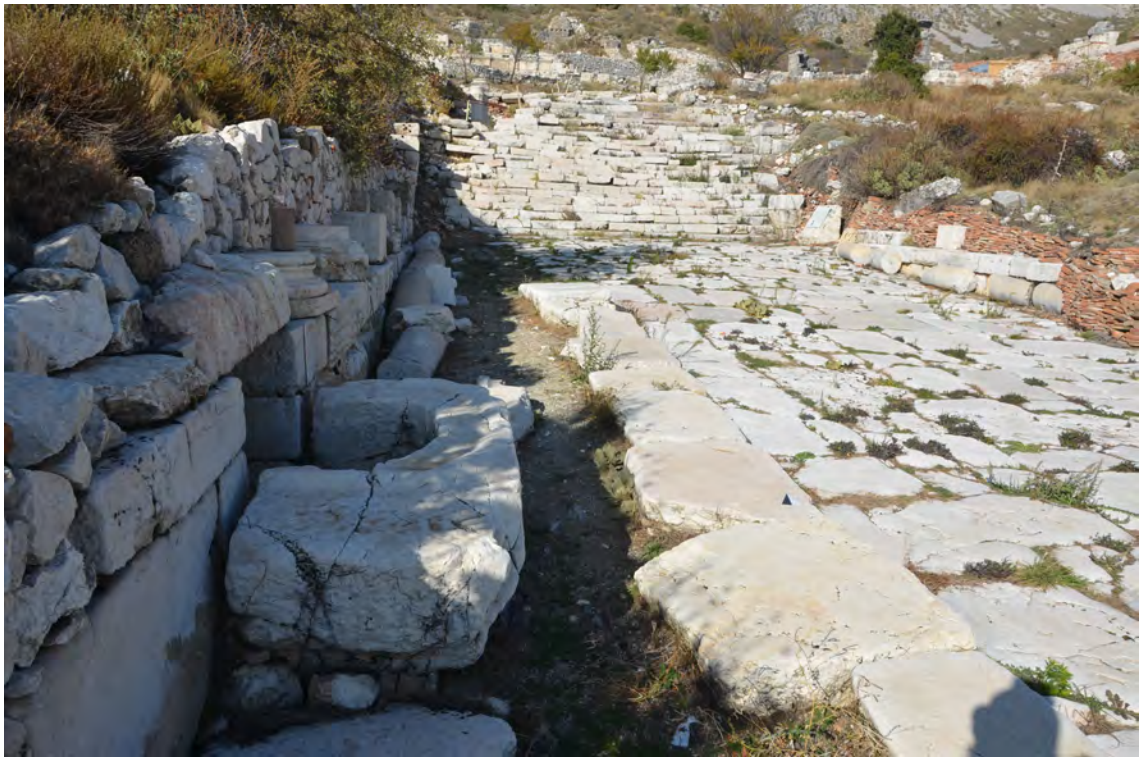
Resim 202. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme - ön görünüş

Resim 203. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme - detay

Resim 204. Sagalassos, Yukarı Agora'daki Su Havzası/Çeşme - detay

Resim 205. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme - kuzeye bakış

Resim 206. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme - ön görünüş

Resim 207. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme - detay

Resim 208. Sagalassos, K-G Sütunlu Cadde Üzerindeki Çeşme - üstten bakış

Resim 209. Sagalassos, Kent Konağı - genel görünüm

Resim 210. Kent Konağı 45 No.lu Mekân (Avlu) - kuzeye bakış (Uytterhoeven, 2013: Fig. 6)

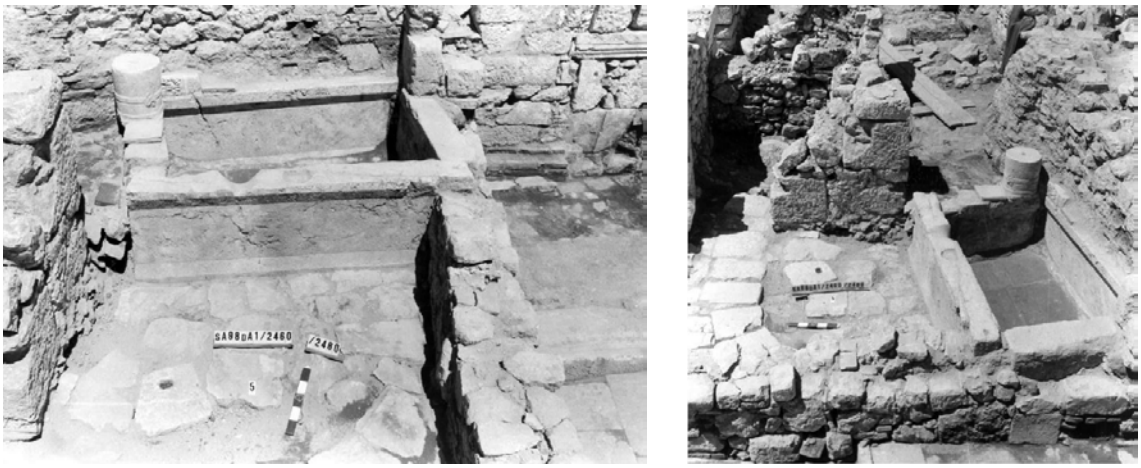
Resim 211. Kent Konağı 45 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme - genel görünüm

Resim 212. Kent Konağı 45 No.lu Mekânda (Avlu) Yer Alan Çeşme - kuzey cephe

Resim 213. Kent Konağı 12 No.lu Mekân - genel görünüm (Putzeys, 2007: Fig. 53)

a b

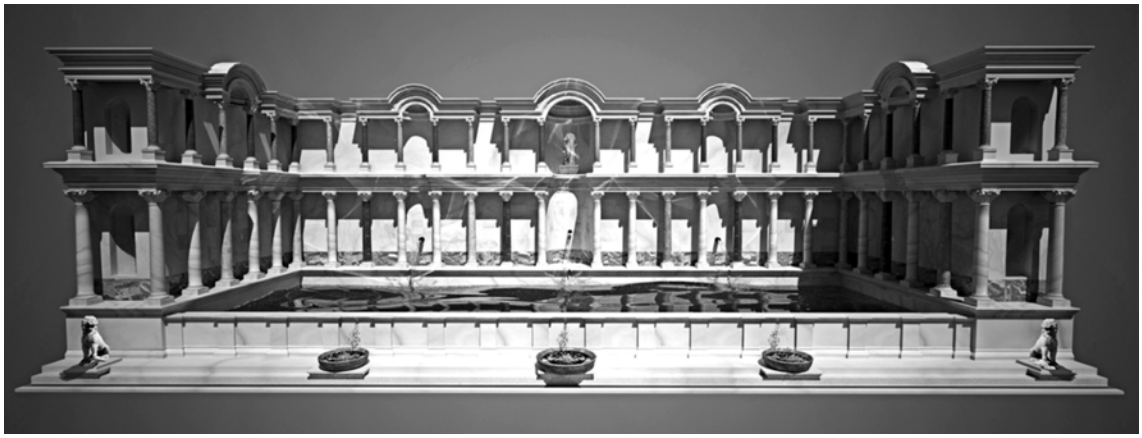
Resim 214. Kent Konağı 12 No.lu Mekânda Yer Alan Çeşme - genel görünüm (a-b) (Putzeys, 2007: Fig. 54-55)

Resim 215. Efes, Traian Çeşmesi - genel görünüm

Resim 216. Yukarı Agora'nın Güneyindeki Anıtsal Çeşme - genel görünüm

Resim 217. Laodikeia, S. Severus Çeşmesi'nin 3 boyutlu modellemesi (Şimşek, 2016: Fig. 40)

Resim 218. Laodikeia, S. Severus Çeşmesi - genel görünüm (Şimşek, 2018: Fig. 15)

Resim 219. Laodikeia, S. Severus Çeşmesi birinci kat sütunu üzerinde yer alan palmiye dalı, borazan ve menorah ile bunun üzerine M.S. 4. yy'da kazınan globuslu haç (Şimşek, 2018: Fig. 42)

Resim 220. Laodikeia, Caracalla Çeşmesi - plan (Şimşek, 2019: Res. 84)

Resim 221. Laodikeia, Caracalla Çeşmesi - ana havuzun kabartmalı levha payeleri (Zeus'un Ganymedes'i kaçırması ve Theseus'un Minatouros'u öldürmesi (Şimşek, 2013: Res. 208)

Resim 222. Laodikeia, Caracalla Çeşmesi - haç kazımalı levha payesi (Şimşek, 2013: Res. 213)

Resim 223. Laodikeia, Traian Çeşmesi ana havuz, çeşme havuzları ve su sistemi (Şimşek, 2019: Res. 8)

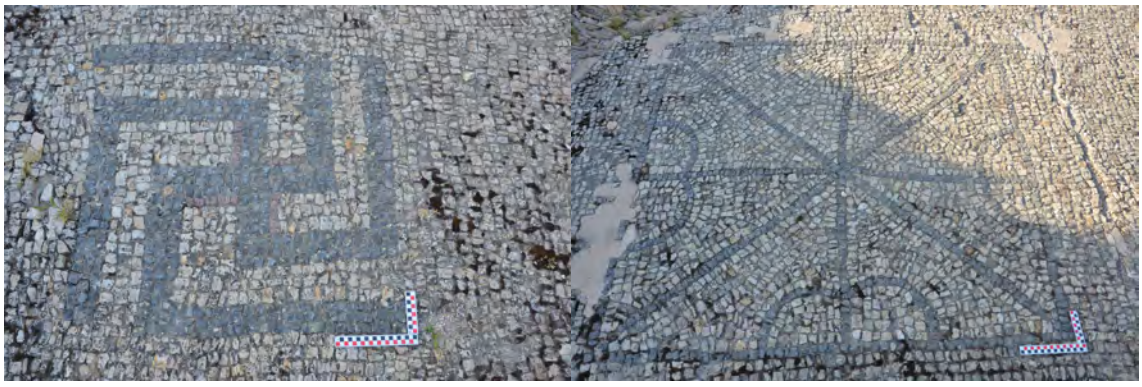
Resim 224. Laodikeia, Traian Çeşmesi'nin 3. İnşa aşamasında apsidal havuzun eksedraya dönüştürülmesi ve güneydoğu köşeye kaide üzerine yerleştirilen zırhlı Traian heykel grubunun buluntu durumu (Şimşek, 2019: Res. 13)

Resim 225. Laodikeia, Traian Çeşmesi doğu çeşme havuzu ve parapetine kazınan haç (Şimşek, 2019: Res. 12)

Resim 226. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi - genel görünüm

Resim 227. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi'nin havuz mozaiği - detay

Resim 228. Stratonikeia Kuzey Şehir Kapısı Çeşmesi'nin havuz parapeti üzerine açılmış oluklar

Resim 229. Perge, F3 Çeşmesi, güney cephesi görünüşü

Resim 230. Perge, F3 Çeşmesi'nin havuz parapetleri üzerine Geç Antik Çağ'da eklenen tuğla duvarlar (Aksoy, 2016: Şek. 3.7, B.19)

Resim 231. Perge, F3 Çeşmesi, Havuz ön parapetlerindeki künk izleri (Aksoy, 2016: Şek. 3.8)

Resim 232. Efes, Hexagon (Çeşme) - giriş cephesi

Resim 233. Efes, Hexagon (Çeşme) - çeşme cephesi

Resim 234. Efes, Hexagon'da (Çeşme) kullanılan Part Anıtı'ndan devşirilen panellere ait 1905 yılı kazı fotoğrafı (Waldner, 2020: Abb. 25a)

Resim 235. Efes, Androklos Heroonu - ön görünüş

Resim 236. Efes, Androklos Heroonu - genel görünüm
(ÖAW Arşivi, A-W-OAI-DIA-123773)

Resim 237. Efes, Arkadiane Caddesi'ndeki Eksedra - kuzeye bakış
(ÖAW Arşiv, A-W-OAI-DIA-014238)

Resim 238. Efes, Arkadiane Caddesi'ndeki Eksedra - genel görünüm
(ÖAW Arşiv, A-W-OAI-DIA-014246)

Resim 239. Efes, Liman Hamamı ve Arkadiane Caddesi (1901) - genel görünüm
(ÖAW Arşivi, A-W-OAI-FON-00217)

Resim 240. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşme - ön görünüş
(ÖAW Arşiv, A-W-OAI-DIA-124203)

Resim 241. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşmenin batı havuzu
(ÖAW Arşiv, A-W-OAI-DIA-014405)

Resim 242. Efes, Atrium Thermarum'un girişindeki çeşmenin doğu havuzu
(ÖAW Arşiv, A-W-OAI-DIA-014417)

Resim 243. Efes, Tiyatro Caddesi üzerindeki Geç Antik Çağ çeşmesi - ön görünüş
(ÖAW Arşiv, A-W-OAI-EPH-09582)

Resim 244. Efes, Tiyatro Caddesi üzerindeki Geç Antik Çağ çeşmesi - kuzeye bakış
(ÖAW Arşiv, A-W-OAI-EPH-09583)

Resim 245. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası güney cephesi önünde yer alan çeşme - doğuya bakış

Resim 246. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası güney cephesi önünde yer alan çeşme - kuzeybatıya bakış

Resim 247. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası'nın çeşmeye dönüştürülen güney giriş açıkları

Resim 248. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası güney cephesi önünde yer alan çeşme havuzu - detay

Resim 249. Perge, Kuzey Gymnasion/Cornutus Palaestrası güney cephesi önünde yer alan çeşme havuzu - batıya bakış

Resim 250. Obelisk kaidesinin kuzey cephesine çeşme olarak kullanılması amacıyla açılmış dikey oluk

Resim 251. Yılanlı Sütun - sütun kaidesi ve gövdesinin alt bölümüne çeşme olarak kullanılması amacıyla açılmış oluk (Kaide için kaynak: Stephenson, 2016: Fig. 6.2)

Resim 252. Sagalassos'taki Kuzeybatı Heroon'un yanındaki çeşme - genel görünüm

Resim 253. Sagalassos'taki Kuzeybatı Heroon'un yanındaki çeşme - kuzeye bakış

Resim 254. Sagalassos'taki Macellum'un batı portikosunun kuzey ucundaki çeşme - genel görünüm

a b

Resim 255. a-Tralleis, Su Deposu/Çeşme, b-Side, Agora Hamamı'nın *caldarium* mekânındaki çeşme

Resim 256. Compluvium'dan akan yağmur suyunun impluvium'da birikmesi ve ardından sarnıçta toplanması

Resim 257. Allianoi 3. no.lu Insula peristili ve çeşmesi - genel görünüm (Şimşek, 2011: Res. 34)

Resim 258. Stobi'deki Parthenios Evi'nin büyük peristili ve çeşmesi (I. Jacobs Arşivi)

Resim 259. Stobi'deki Parthenios Evi'nin büyük peristilindeki çeşme (I. Jacobs Arşivi)

Resim 260. Stobi'deki Parthenios Evi'nin küçük peristilindeki çeşme (I. Jacobs Arşivi)

Resim 261. Stobi, Peristeria Evi'nin peristili ve çeşmesi - genel görünüm (I. Jacobs Arşivi)

Resim 262. Stobi, Policharmos Evi'nin peristilindeki çeşme - genel görünüm (I. Jacobs Arşivi)

Resim 263. Ostia, Amor ve Psyche Evi çeşmesi
(https://www.ostia-antica.org/regio1/14/14-5.htm)

Resim 264. Ostia, Nymphaeum Evi çeşmesi
(https://www.ostia-antica.org/regio3/6/6-1.htm)

Resim 265. Efes, Yamaç Ev 1, 6 no.lu Konut Birimi'nin atriumunda yer alan çeşme
(ÖAW Arşivi: A-W-OAI-DIA-067093)

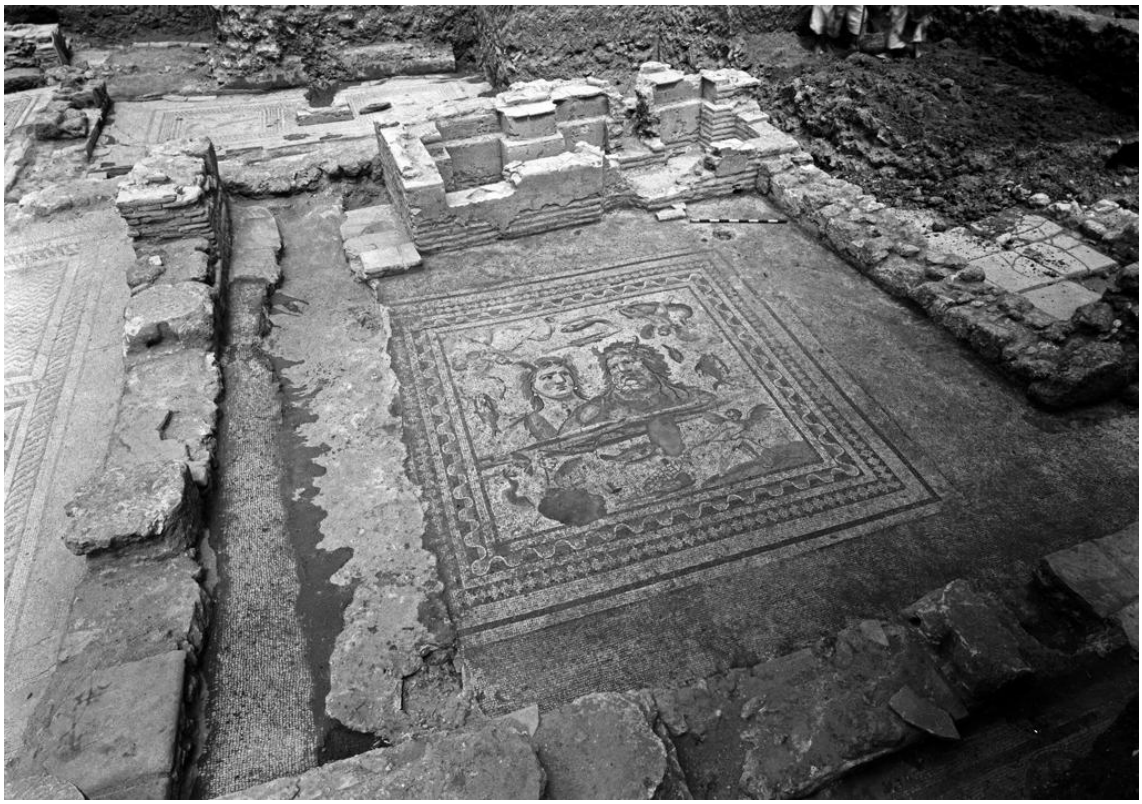
Resim 266. Efes, Yamaç Ev 2, 1 No.lu Konut Birimi'nin peristilinde (SR 2) yer alan çeşme (ÖAW Arşivi: A-W-OAI-DIA-127663)

Resim 267. Efes, Yamaç Ev 2, 5 No.lu Konut Birimi'nin peristilinde (24) yer alan çeşme (ÖAW Arşivi: A-W-OAI-DIA-005423)

Resim 268. Antakya, Menander Evi 1 No.lu Mekân'da (avlu) yer alan çeşme (http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/16880)

Resim 269. Antakya, Menander Evi 17 No.lu Mekân'da (avlu) yer alan çeşme (http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/17040)

Resim 270. Zeugma, Poseidon Evi A6 no.lu mekan (peristil) çeşmesi (Önal vd., 2012: Fig. 55)

Resim 271. Zeugma, Poseidon Evi B6 no.lu mekan (peristil) çeşmesi (Önal vd., 2012: Fig. 125)

Resim 272. Ostia, Fortuna Annonaria Evi kabul salonunun güney kenarında yer alan çeşme (https://www.ostia-antica.org/regio5/2/2-8.htm)

Resim 273. Efes, Yamaç Ev 2, 2 No.lu Konut Birimi'nin tricliniumunda (SR 24) yer alan çeşme (ÖAW Arşivi: A-W-OAI-EHH2-002279)

Resim 274. Stobi, Peristeria Evi tricliniumu ve çeşmesi (Gerasımovska, 2012: Fig. 11)

Resim 275. Stobi, Policharmos Evi tricliniumu ve çeşmesi

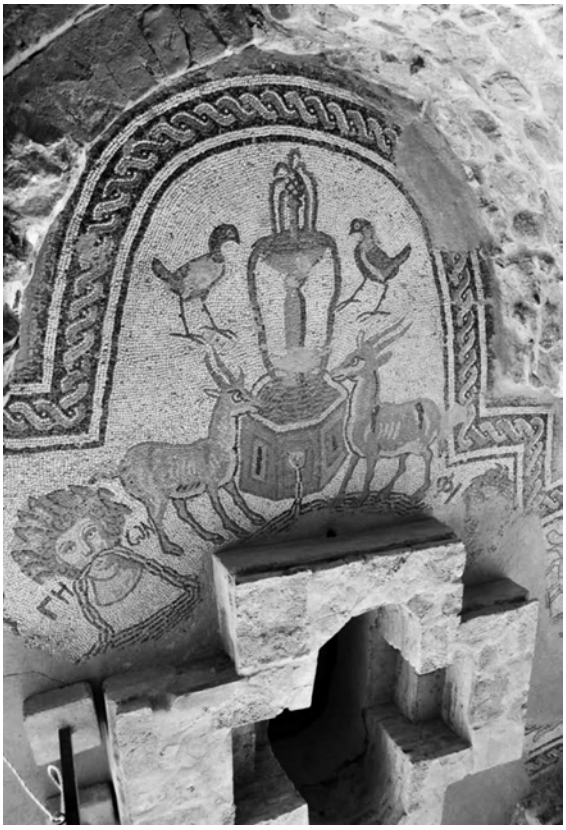
Resim 276. Hierapolis, 104 No.lu İnsula'da bulunan Boyalı Yazıtlı Ev'deki çeşme (Ruggiu, 2016: Fig. 22)

Resim 277. Ayasofya'nın avlusundaki phiale'nin 3 boyutlu rekonstrüksiyonu (Pitarakis, 2015: Şek. 3)

Resim 278. San Vitale Kilisesi'nin apsisinin yanında bulunan İmparatoriçe Theodora ve beraberindeki maiyetinin betimlendiği mozaik pano (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mosaic_of_Theodora_- _Basilica_San_Vitale_(Ravenna,_Italy).jpg)

Resim 279. Ohrid'teki M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen vaftizhanenin zemin mozaiğindeki "Yaşam Çeşmesi" tasviri (Shilling, 2016: Fig. 11.1)

Resim 280. Heraclea Lyncestis Piskopos'u Jhon tarafından inşa ettirilen çeşmenin havuz parapetleri (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heraclea_--_Fountain.jpg)

Resim 281. Stobi, Kuzey Bazilika atriumundaki çeşme - batıya bakış (I. Jacobs Arşivi)

Resim 282. Stobi, Merkez Bazilikası atriumundaki çeşme - batıya bakış (I. Jacobs Arşivi)

Resim 283. Heraclea Lyncestis C Bazilikası (Büyük Bazilika) nartheksinin kuzey ucundaki çeşme (Talevski, 2021: Fig. 104)

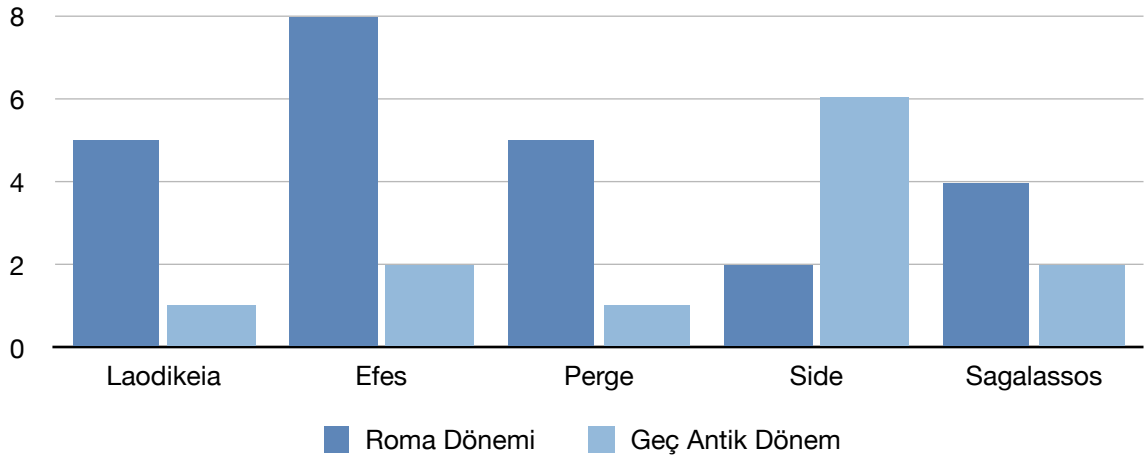
Resim 284. Butrint'teki merkezi planlı vaftizhanenin çeşmesi
(https://www.deviantart.com/utico/art/Butrint-Baptistery-718034916)

Resim 285. Hierapolis, Ayazma Çeşmesi

GRAFİK VE TABLOLAR

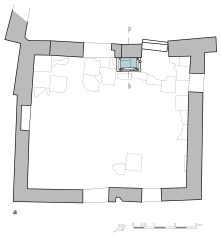
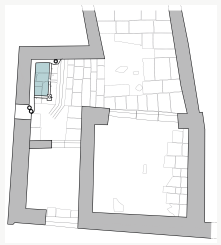
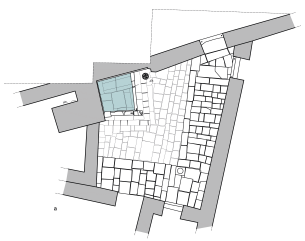
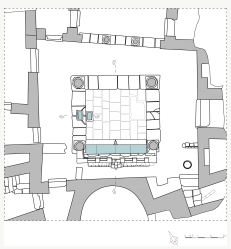
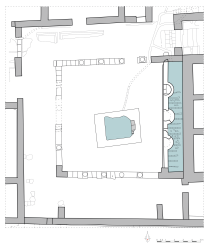
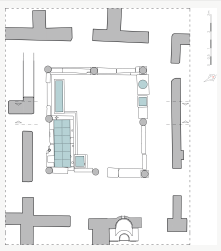
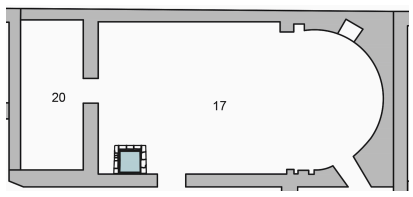
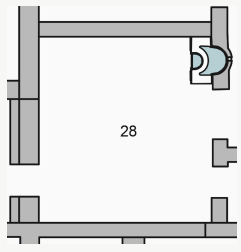
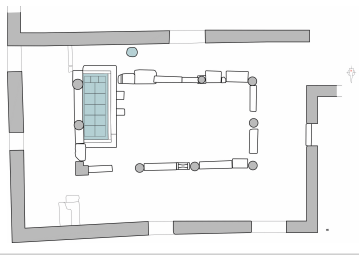
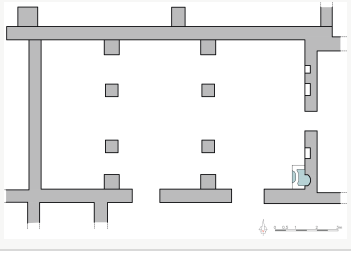
GRAFİK 1. Roma ve Geç Antik Dönem Kamusal Çeşmelerinin Sayısal Olarak Kentlere Göre Dağılımı (Laodikeia, Efes, Perge, Side ve Sagalassos Örnekleri)

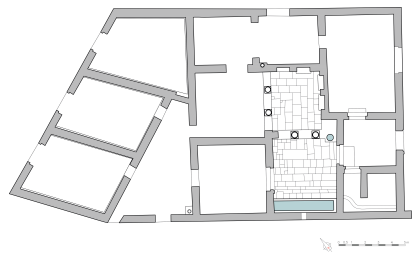
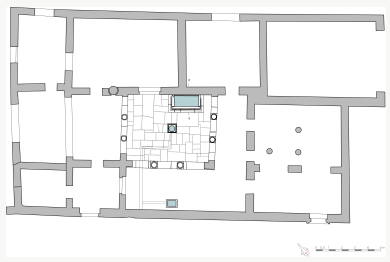
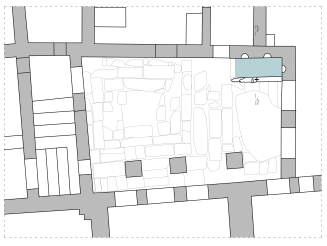
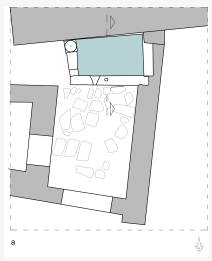
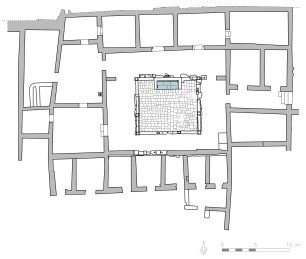
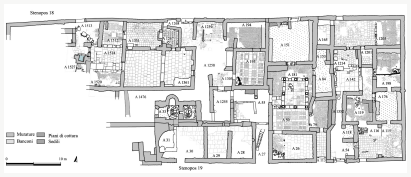
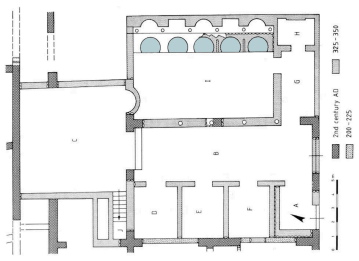
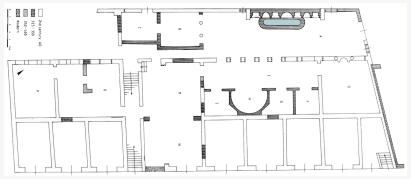
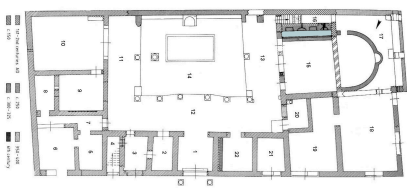
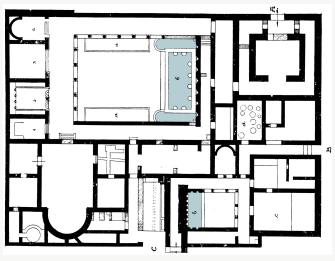

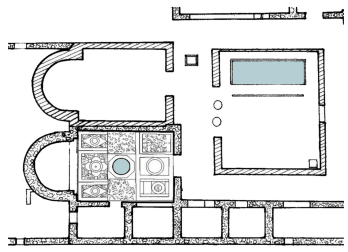
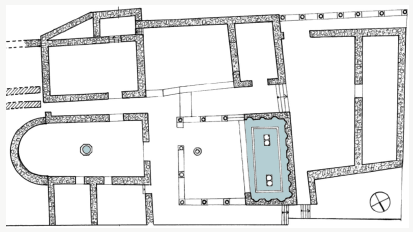
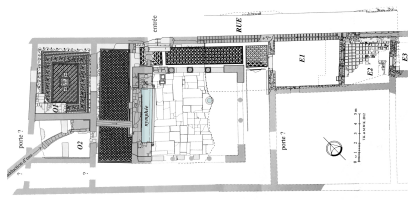
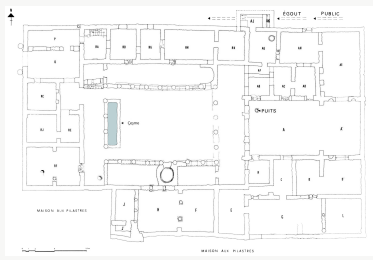
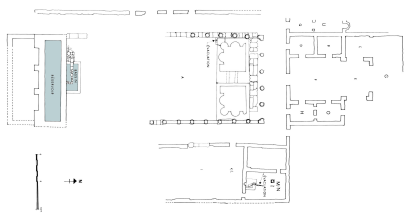
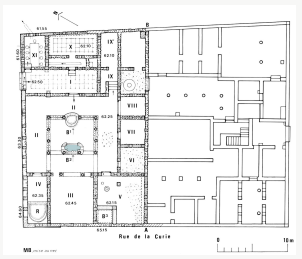
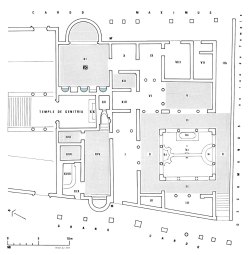
	Roma Dönemi	Geç Antik Dönem
Laodikeia	5	1
Efes	8	2
Perge	5	1
Side	2	6
Sagalassos	4	2

Not: Bu grafiğe, çeşmeye dönüştürülen yapılar değil, sıfırdan inşa edilen Geç Antik/Erken Bizans Dönemi kamusal çeşmeleri dahil edilmiştir.

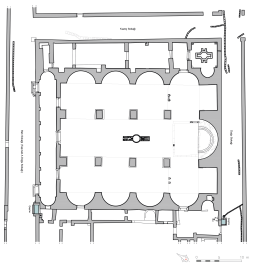
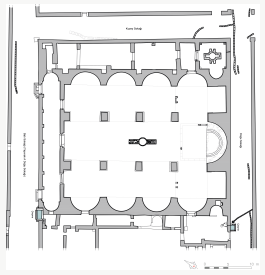
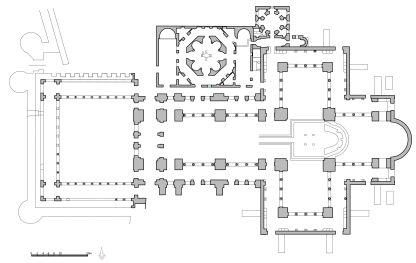
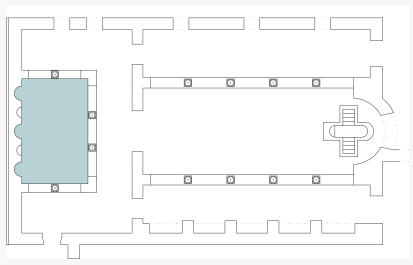
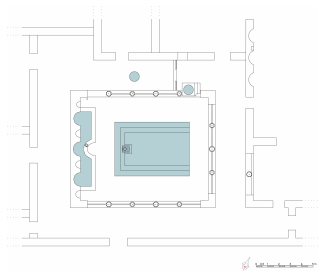
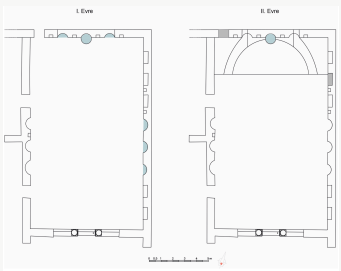
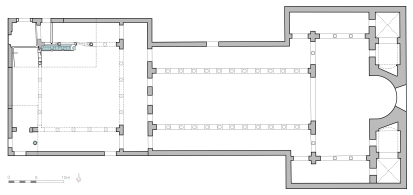
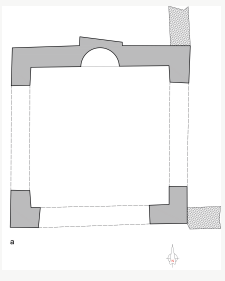
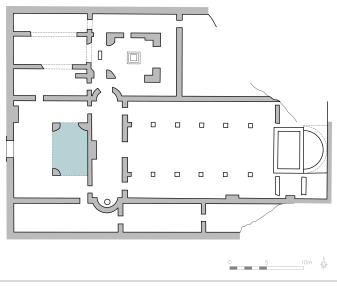
TABLO 1. ANADOLU VE AKDENİZ COĞRAFYASINDAKİ GEÇ ANTİK ÇAĞ KONUT ÇEŞMELERİ

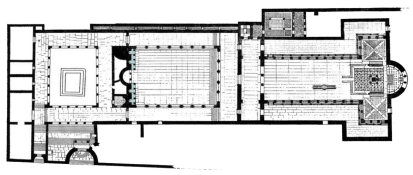
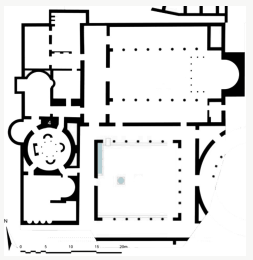
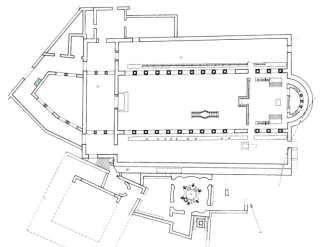
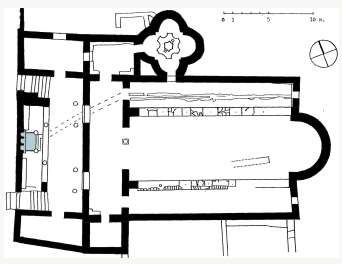
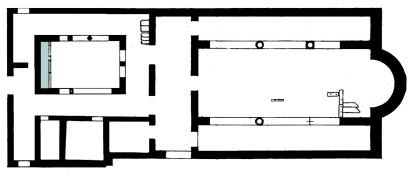
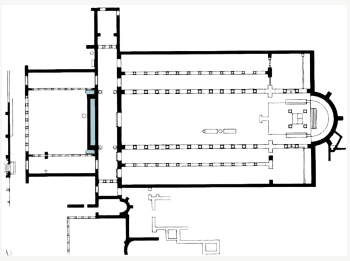
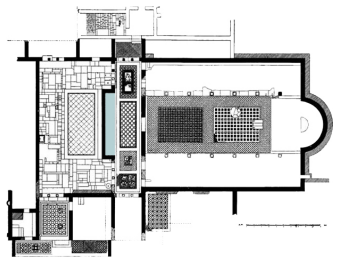
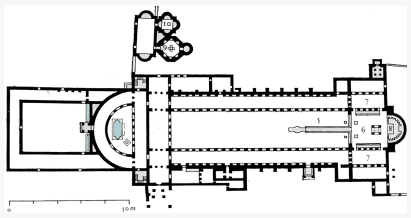
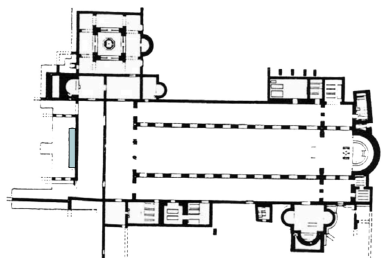
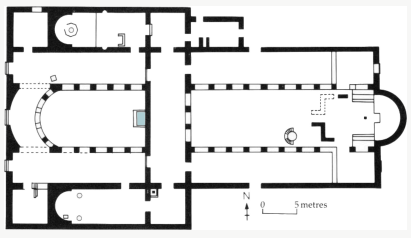
Bulunduğu Kent	Yapının Adı	Çeşmenin Tarihi	Yapı İçerisindeki Konumu	Plan
Sardis	Geç Roma Konağı	M.S. 5. yüzyılın sonları	Triclinium (Yemek Salonu)	
Sardis	Geç Roma Konağı	M.S. 5. yüzyılın sonları	Koridor	
Sardis	On İki Odalı Ev	M.S. 5. yüzyıl	Avlu	
Aphrodisias	Atriumlu Ev	M.S. 5. yüzyıl	Avlu	
Ksanthos	Likya Akropol Evi	M.S. 5. yüzyıl	Avlu	
Perge	Doğu Konut Alanı - B Evi	M.S. 4. yüzyıl	Avlu	
Perge	Doğu Konut Alanı - B Evi	M.S. 5.-6. yüzyıl	Kabul Salonu	
Perge	Doğu Konut Alanı - B Evi	M.S. 4. yüzyıl sonu- 5. başı	Triclinium (Yemek Salonu)	
Perge	Doğu Konut Alanı - C Evi	M.S. 4. yüzyıl	Avlu	
Perge	Doğu Konut Alanı - C Evi	M.S. 5.-6. yüzyıl	“Tetrastyl Tip Oecus” (Yemek Salonu)	

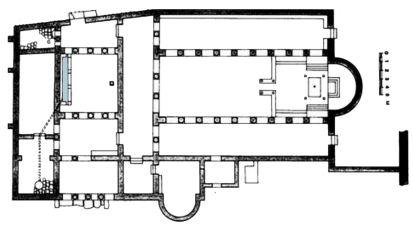
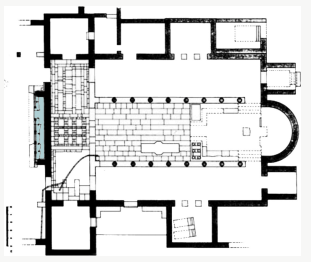
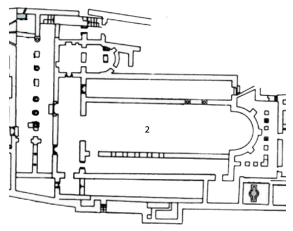
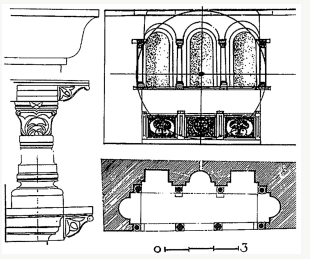
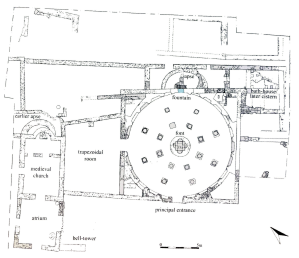
Side	Konsollu Ev	M.S. 5.-6. yüzyıl	Avlu	
Side	Peristilli Ev	M.S. 5.-6. yüzyıl	Avlu	
Sagalassos	Kent Konağı	M.S. 4. yüzyıl sonu- 5. başı	Avlu	
Sagalassos	Kent Konağı	M.S. 6. yüzyıl sonu	-	
Arykanda	Peristilli Ev/Pierios Evi	M.S. 4. yüzyıl ortası	Avlu	
Hierapolis	104 no.lu İnsula - Boyalı Yazıtlı Ev	M.S. 5. yüzyıl sonu- 6. başı	-	
Ostia	Amor ve Psyche Evi	M.S. 4. yüzyıl	Avlu	
Ostia	Nymphaeum Evi	M.S. 400 civarı	Avlu	
Ostia	Fortuna Annonaria Evi	M.S. 4. yüzyıl	Kabul Salonu	
Stobi	Parthenios Evi	M.S. 5. yüzyıl	Avlu	

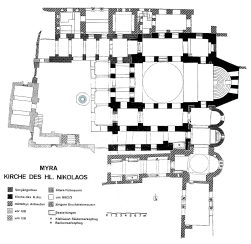
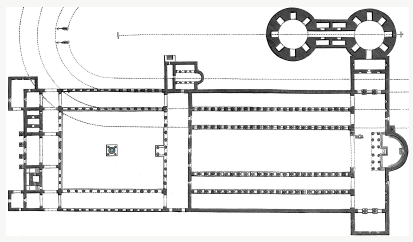
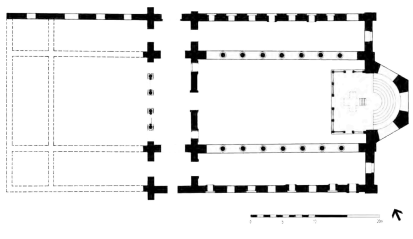
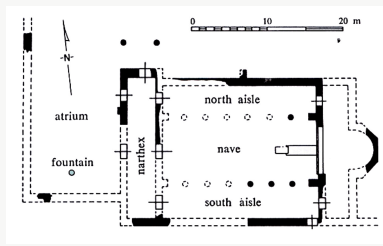
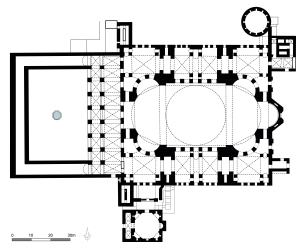
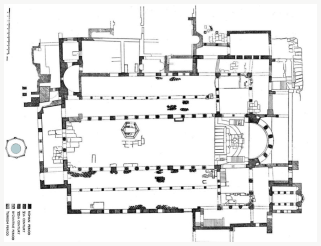
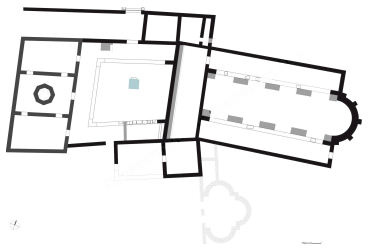
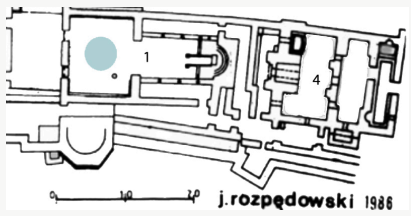
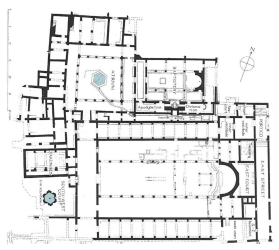
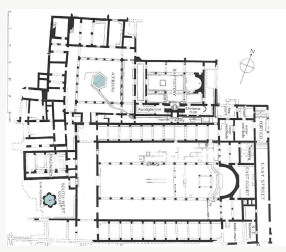
Stobi	Peristeria Evi	M.S. 5. yüzyıl	Avlu ve Triclinium	
Stobi	Policharmos Evi	M.S. 5. yüzyıl	Avlu ve Triclinium	
Taşoz	Tokatlis Evi	M.S. 500 ile 550 yılları arası	Avlu	
Apamea	Konsollu Ev	M.S. 6. yüzyıl	Avlu	
Apamea	Konsollu Başlıklar Evi	M.S. 6. yüzyıl	Avlu	
Djemila (Cuicul)	Amphitrite Evi	M.S. 4. yüzyıl sonu- 5. başı	Avlu	
Djemila (Cuicul)	Eşek Evi (The House of the Ass)	M.S. 4. yüzyıl ortası - 5. yüzyıl	Kabul Salonu	

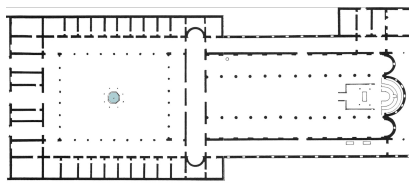
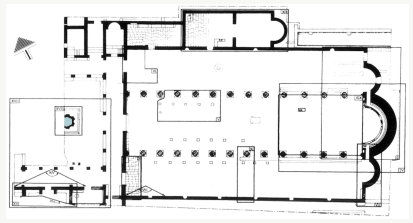
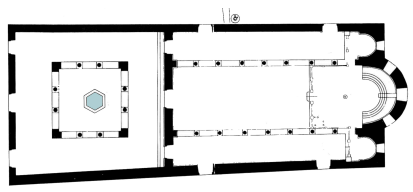
TABLO 2. ANADOLU VE AKDENİZ COĞRAFYASINDAKİ ERKEN BİZANS DÖNEMİ DİNİ YAPILARDA YER ALAN ÇEŞME (*KRENE*) ÖRNEKLERİ

Bulunduğu Kent	Yapının Adı	Çeşmenin Tarihi	Konumu	Plan
Laodikeia	Laodikeia Kilisesi	M.S. 4. yüzyıl ?	Laodikeia Kilisesi'nin batısındaki sokakta (Tapınak A Doğu Sokağı)	
Laodikeia	Laodikeia Kilisesi	M.S. 4. yüzyıl ?	Laodikeia Kilisesi'nin doğusundaki sokakta	
Efes	Aziz Ioannes Bazilikası	M.S. 6. yüzyılın ortası	Kilisenin kuzeybatısındaki vaftizhaneninvaftizhanenin nartheksi olarak adlandırılan koridorda	
Olympos	Piskoposluk Sarayı'ndaki Vaftizhane	M.S. 5. yüzyıl ikinci yarısı-6. yüzyıl ilk yarısı	Vestibulum	
Olympos	Piskoposluk Sarayı'ndaki Peristilli Yapı	M.S. 5. yüzyıl sonu-6. başı	Peristil	
Olympos	Piskoposluk Sarayı'ndaki Triclinium	M.S. 5. yüzyıl sonu	Triclinium	
Perge	Güney Bazilika	M.S. 5.-6. yüzyıl	Atrium	
Side	Piskoposluk Mahallesi'nde Yer Alan Çeşme	M.S. 5.-6. yüzyıl	Mahalleyi batı yönde sınırlayan C caddesi üzerindeki trapez planlı avlunun ortasında konumlandırılmıştır.	
Gülbahçe Koyu (Urla)	Gülbahçe (Urla) Kilisesi	M.S. 6.-7. yüzyıl	Atrium	

Philippi	A Bazilikası	M.S. 5. yüzyılın ikinci çeyreği ya da sonları	Atrium	
Parthicopolis (Sandanski)	4 no.lu Bazilika	M.S. 5. yüzyıl	Atrium	
Stobi	Piskoposluk Bazilikası/ Aziz Philip Bazilikası	M.S. 5. yüzyılın ortası	Atrium	
Stobi	Kuzey Bazilika	M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısı	Atrium	
Stobi	Merkez Bazilikası	M.S. 5. yüzyılın üçüncü çeyreği	Atrium	
Nikopolis	B Bazilikası/Piskopos Alkison Bazilikası	M.S. 5. yüzyılın ortaları veya ikinci yarısı	Atrium	
Hermione	Hermione/Ermioni Bazilikası	M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl başı	Atrium	
Korinth	Lechaion Hagios Leonidas Bazilikası	M.S. 5. yüzyılın ikinci yarısı	Atrium	
Korinth	Kraneion Bazilikası	M.S. 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl ilk çeyreği	Atrium	
Thebai/Nea Anchialos	A Bazilikası/ Hagios Demetrios Bazilikası	M.S. 5. yüzyılın ortası-6. yüzyıl başı	Atrium	

Thebai/Nea Anchialos	B Bazilikası	M.S. 5. yüzyılın ortası - 6. yüzyıl başı	Atrium	
Thebai/Nea Anchialos	D Bazilikası	M.S. 5. yüzyılın ortası ya da ikinci yarısı	Atrium	
Heraclea Lyncestis	C Bazilikası/Büyük Bazilika	M.S. 5. yüzyıl ya da 6. yüzyıl başı	Kilisenin batısındaki nartheksin kuzey ucunda	
Heraclea Lyncestis	Piskoposluk Çeşmesi	M.S. 561/62	Piskoposluk Alanı	
Butrint	Butrint Vaftizhanesi	M.S. 6. yüzyıl	Merkezi planlı vaftizhanenin girişinin karşısındaki duvarda	

TABLO 3. ANADOLU VE AKDENİZ COĞRAFYASINDAKİ ERKEN BİZANS DÖNEMİ PHİALE'Lİ DİNİ YAPI ÖRNEKLERİ				
Bulunduğu Kent	Yapının Adı	Çeşmenin Tarihi	Konumu	Plan
Demre (Myra)	Aziz Nikolaos Kilisesi	M.S. 6. yüzyıl	Atrium	
Roma	Aziz Petrus Bazilikası	M.S. 4. yüzyılın ilk çeyreği	Atrium	
İstanbul	Studios Manastır Kilisesi	M.S. 450-454	Atrium	
İstanbul	Topkapı Sarayı Bazilikası	M.S. 5. yüzyıl ortası	Atrium	
İstanbul	Ayasofya	M.S. 532-37	Atrium	
Selanik	Hagios Demetrius Bazilikası	M.S. 5. yüzyıl	Atrium	
Dion	B Bazilikası/Piskoposluk Bazilikası	M.S. 4.-5. yüzyıl	Atrium	
Heraclea Lyncestis	A Bazilikası/Piskoposluk Bazilikası	M.S. 5. yüzyıl	Atrium	
Kourion	Piskoposluk Bazilikası	5. yüzyılın ilk yarısı	Atrium	
Kourion	Piskoposluk Bazilikası Vaftizhanesi	5. yüzyılın ilk yarısı	Atrium	

Salamis	A Campanopetra Kilisesi	M.S. 5. yüzyıl	Atrium	
Kıbrıs/Soli	Soli Bazilikası	M.S. 5.-6. yüzyıl başı	Atrium	
Pella	Doğu Kilisesi	M.S. 5. yüzyıl sonları	Atrium	

Özgeçmiş

Adı-Soyadı: Mehmet Cihangir UZUN

Unvanı: Sanat Tarihçi

Yabancı Dil: İngilizce

Eğitim

- **2012-2015-Yüksek Lisans-**Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı

  Tez Başlığı: "Olympos Antik Kenti Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarında Malzeme ve Teknik"
- **2005-2010-Lisans-**Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

  Tez Başlığı: "Anadolu'daki Erken Bizans Dönemi Transeptli Bazilikaları"
- 2014-2015 Yurt dışı yabancı dil eğitimi- The English Studio dil okulu (Londra).

Yurt Dışı Araştırma

- 2014-2015 "*Olympos Antik Kenti Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarında Malzeme ve Teknik"* projesi kapsamında Londra şehrindeki Senate House, İnstitute of Classical Studies'de tez araştırması yapılmıştır.
- 02.01.2020-30.03.2020 tarihleri arasında "*Anadolu'daki Bizans Dönemi Çeşmeleri"* projesi kapsamında, Avusturya Bilimler Akademisi'nde tez araştırması yapılmıştır.

Geçmişte Yürüttüğü Dersler (Misafir öğretim görevlisi olarak)

- **Anadolu Üniversitesi**

  2011-2012

  SNT 155 Sanat Tarihi (Mimarlık ve Tasarım Fakültesi-Endüstriyel Tasarım Bölümü)

  SNT 155 Sanat Tarihi (Fen Fakültesi-Biyoloji Bölümü)

  SNT 155 Sanat Tarihi (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-İktisat Bölümü)

  SNT 155 Sanat Tarihi (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-İşletme Bölümü)

- **Osmangazi Üniversitesi**

  2019-2020

  Sanat Tarihi I (Sanat ve Tasarım Fakültesi-Görsel İletişim Tasarımı Bölümü)

Yayınlar ve Bilimsel Faaliyetler

Kitap Bölümleri:

- Evcim S.-Uzun, M.C. (2017). Olympos Bizans Dönemi Delikli Levhaları, *Olympos I: 2000-2014 Araştırma Sonuçları. (ASMS 2),* (Ed. B.Y. Olcay), Akmed, İstanbul, 117-144.
- Demirel Gökalp. Z., Uzun, M.C., Yıldırım. B. (2017). Olympos Kazısı Madeni Buluntuları, *Olympos I: 2000-2014 Araştırma Sonuçları. (ASMS 2),* (Ed. B.Y. Olcay), Akmed, İstanbul, 167-194.
- Uzun, M.C., (2022). Olympos Erken Bizans Dönemi Kilise Mimarisinde Uygulanan Yapım Teknikleri ve Malzeme Kullanımı Üzerine Genel Bir Değerlendirme, *Anadolu'da Bir Çınar, Prof. Dr. M.Erol Altınsapan'a 60. Yaş Armağanı,* (Ed. B. Y. Olcay Uçkan), Anadolu Üniversitesi Basımevi, 489-506.

Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler:

- Uzun, M.C., (2013). Ortaçağ Avrupa Sanatında Kapodokyalı Üç Aziz, *Sanat Tarihi Bölümü Mezunları 20. Yıl Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, (17*

Mayıs 2013), Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında Basılan Bildiriler:

- Uzun, M.C. – Gökcan, F. S. (2012). Kapadokya Kökenli Üç Aziz: Sisinio, Martiro ve Alessandro, *XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (19-21 Ekim 2011)*, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, 2012, 815-822.

- Olcay Uçkan, B.Y., Uçkan, E., Evcim, S., Uzun, M. C., Sertel, S. *"Olympos Excavations Consolidation Works 2012: The Sample of Roman Chamber Tomb"*, XXVII. Symposium on Mediterranean Archaeology,25–27 Nisan 2013 Moskova.

- Peker, A. U., Başak, M. Ö., Deveci, A., Uzun, M. C., Sertel, S., Pap, N., Hancz E. (2019). Zigetvar Kanunî Sultan Süleyman Türbe-Palankası'nda Araştırma ve Arkeolojik Çalışmalar 2015-2017, *21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştımaları Sempozyumu Bildirileri, Akdeniz Sanat Dergisi, Cilt: 13,* 92-157.

- Alp, A.O – Uzun, M.C. (2021). Geç Antik Çağ/Erken Bizans Dönemi Sütun Başlıkları Üzerine Bir Tipoloji Denemesi, *24. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (7-9 Ekim 2020)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, 60-83.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan Posterler

- Uzun, M.C. (2016). Olympos Antik Kenti Erken Bizans Dönemi Dini Yapılarında Malzeme ve Teknik. *4. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu, 24-27 Haziran 2016*, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.

Ulusal ve Uluslararası Projeler:

Kazılar:

- 2007-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2008-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2009-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2009-Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazısı (Anadolu Ü.- Eskişehir Müzesi), (Ekip Üyesi)
- 2010-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2010-Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazısı (Anadolu Ü.- Eskişehir Müzesi), (Ekip Üyesi)
- 2011-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2012-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2013-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2014-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2014-Doç. Dr. Zeliha D. Gökalp Başkanlığında: Afyon/Amorium Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2015-Doç. Dr. Zeliha D. Gökalp Başkanlığında: Afyon/Amorium Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2015-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2016-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)

- 2016-TİKA Koordinatörlüğünde, Macaristan Zigetvar'da Kanuni Sultan Süleyman'ın Türbe ve Palankası Kazı Çalışmaları (Ortaçağ Arkeolojisi Uzmanı)
- 2017-Doç. Dr. Zeliha D. Gökalp Başkanlığında: Afyon/Amorium Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2017-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2017-TİKA Koordinatörlüğünde, Macaristan Zigetvar'da Kanuni Sultan Süleyman'ın Türbe ve Palankası Kazı Çalışmaları (Ortaçağ Arkeolojisi Uzmanı-Alan Sorumlusu)
- 2018-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2019-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Ekip Üyesi)
- 2019-Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmazyaşar Bilimsel Danışmanlığında: Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazısı (Anadolu Ü.- Eskişehir Müzesi), (Ekip Üyesi)
- 2020-Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmazyaşar Başkanlığında: Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazısı (Anadolu Üniversitesi), (Kazı Başkan Yardımcısı)

Projeler:

- 2011-Ayvalık Kırlangıç Fabrikası Rölöve Projesi (Ölçüm ve çizim teknikeri)
- 2012-2013-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Başkanlığında: Antalya/Olympos Antik Kenti Kazısı, restorasyon ve konsolidasyon çalışmaları (Anadolu Üniversitesi), (Alan sorumlusu)
- 2013-Eskişehir Doğan Kiremit Fabrikası Rölöve Projesi (Ölçüm ve çizim teknikeri)
- 2012-2014-Doç. Dr. Zeliha Demirel Gökalp Yürütücülüğünde: Kütahya ve Bilecik Müzelerinde Bulunan Bizans Sikkeleri, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (Tekniker)

- 2013-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Yürütücülüğünde: Olympos Antik Kenti'ni Özgün Haline Göre Üç Boyutlu Canlandırma Projesi, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, (Ölçüm ve çizim teknikeri)
- 2014-Doç. Dr. Zeliha D. Gökalp Yürütücülüğünde: Amorium Kazıları Projesi, Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, (Ölçüm ve çizim teknikeri)
- 2015-Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan Danışmanlığında: İtalya/Matera Kaya Oyma Kiliseleri, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, (Ölçüm ve çizim teknikeri)

Araştırma Bursları

- 2014-Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) Yüksek Lisans araştırma bursu
- 2018-Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) Doktora araştırma bursu
- 2021-American Research Institute in Turkey (ARIT) Doktora araştırma bursu

Sertifikalar

- University of Oxford, Archaeology in Practice
- University of Reading, Archaeology: From Dig to Lab and Beyond
- 2014-2015 The English Studio dil okulu-upper intermediate seviyesinde İngilizce (Londra).